DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 13880

Markuleshty Memorial Book

Marḳuleshṭi

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

TITLE	Markuleshti : yad le-moshavah Yehudit be-Besarabyah / ha-'orkhim, Leyb Kupershtain, Me'ir Kotik.
IMPRINT	880-02 Tel-Aviv : Be-hotsa'at Irgun yots'e Markuleshti be-Yiśra'el, 737 [1977]
DESCRIPT	272 [i. e. 572] p., [1] leaf of plates : ill. ; 25 cm.
SUBJECT	Jews -- Moldova -- Markuleshty. Markuleshty (Moldova) -- Ethnic relations. Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Moldova -- Markuleshty.
ADD'L NAME	Kuperstein, L. Kotik, Me'ir.
ADD'L TITLE	Marculeshti

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U S A.

מארקולשטי

יד למושבה יהודית בביסאראביה

MARCULESHTI

A memorial for a Jewish agricultural Colony in Bessarabia

Edited by :
L. KUPERSTEIN Dr. M. COTIC

Published by "Irgun Jotzei Marculeshti Beisrael"
Tel Aviv, 1977.

דפוס רנאות תל־אביב, טל. 627830

מארקולשטי

יד למושבה יהודית בביסאראביה

העורכים:

לייב קופרשטיין   מאיר קוטיק

בהוצאת ארגון יוצאי מארקולשטי בישראל

תל־אביב, תשל"ז   1977

ועד אירגון יוצאי מארקולשטי בישראל

להוצאת הספר „מארקולשטי״

סדר הפרקים

נוער, חלוצים, עליה

עמוד

דמויות ואירועים

מחנה הרכוז במארקולשטי

בחזרה לעיירה

יידיש

רשימת ההדפסים

איורים — ברוך מיירנץ

לוח התצלומים

מ ב ו א

„מארקולשטי" — סיפורה של מושבה חקלאית בביסא־ראביה. מהראשונות שנוסדו ברוסיה הצאריסטית בשלהי השליש הראשון של המאה ה 19, בעקבות החוקים שעודדו התיישבות חקלאית יהודית בדרום רוסיה. מארקולשטי היא גם אחת משש המושבות ששמרו על אופיין החקלאי כל מאה השנים שהתקיימה, עד בוא השואה שמחקה שמה ממפת היישובים היהודים באירופה המזרחית.

ה„בראשית" של המושבה, התפתחותה כמושבה חקלאית במאה שעברה; גלגוליה במאה העשרים כעיירה בה פרחו המסחר, המלאכה והתעשייה הזעירה; הצטרפותה לתנועה הציונית בימיה הראשונים; הקמת רשת חינוך עברי־לאומי: בתי ספר וגמנסיה; תנועות הנוער והחלוץ; מוסדותיה הצבוריים והכלכליים; ההווי של המושבה, אישים ואירועים, ואחרון אחרון — הטבח המחריד ביהודי המושבה בידי הגרמנים והרומנים, הנדודים של הניצולים המעטים וסבלם במחנות ופיזורם בנכר, — על כל אלה מסופר בספר המוגש לקורא.

איחור הופעתו של הספר „מארקולשטי", 36 שנה לאחר השואה ולאחר שהופיעו מאות ספרי זכרון לקהילות היהודיות במזרח אירופה, נעוץ בעובדה שרק בשנים האח־רונות, עם חידוש העליה מרוסיה, הגיעו לארץ יוצאי העיירה שידעו לספר על ימיה האחרונים, ימי החורבן שפקד אותה, שהינו הנושא העיקרי בספר זכרון זה.

הספר מופיע בעברית, כשרק חלק קטן ממנו באידיש. חלק זה אינו תרגום של החלק העברי, כנהוג בספרי הזכרון, אלא כולל שתי יצירות ספרותיות במקור. הנחתנו היתה שלמען דור החוקרים בעתיד של תולדות היהודים במזרח אירופה וכן למען הדור הצעיר בארץ, מוטב שהדברים ייכתבו בעברית, לה הם יזדקקו בקלות ייתר מאשר לכל לשון אחרת, מה גם שיוצאי עיירתנו מרוכזים ברובם בארץ ואילו רק מתי מספר דוברי יידיש חיים בחוץ לארץ.

הקומץ של יוצאי מארקולשטי החיים בישראל, אינו עולה על 200 משפחות, נטל עליו את העול הכבד של מימון הוצאת הספר, ללא השתתפות ניכרת ממקורות חוץ. במשך שבע שנים הושקע הרבה עמל בצבירת החומר ועריכתו, בפעולה אירגונית וריכוז האמצעים, שנפל על שכמם של מעטים, שעשו זאת בהתנדבות מלאה. לצערנו, שלושה מתוך קבוצה זו, י. ל. תומרקין, אריה גבעוני וצבי קופרשטיין, לא זכו לראות בהופעתו של הספר, שהיה משאת נפשם, וזכרם שמור אתנו.

הספר „מארקולשטי" טומן בדפיו ובין שורותיו אפופיאה מרגשת של ישוב יהודי בדרום רוסיה, שמיצה בחייו המופ־לאים ובסופו הנמהר, באומץ ובטרגיות, את גורל האומה היהודית.

המערכת

100 שנה
מארקולשטי
החקלאית

ד"ר מאיר קוטיק

100 שנה מארקולשטי החקלאית
(1839 — 1939)

פרק ראשון
תולדות מארקולשטי

א. יהודי ביסאראביה בתחילת המאה ה־19.
ב. ייסוד המושבה מארקולשטי.
ג. המשברים בתהליך ההתיישבות החקלאית.
ד. לבטים ובעיות של המתיישבים.
ה. רכישת הקרקע במושבה.
ו. ההתפתחות החקלאית בסוף המאה ה־19.
ז. המושבה בסוף המאה שעברה.
ח. תמורות הטבע העונתיות בחיי החקלאים.
ט. הבצורת והרעב בסוף המאה ה־19.
י. המפנה הכלכלי במארקולשטי על סף המאה העשרים.

מבוא

מארקולשטי, שנקראה גם בתקופות שונות "סטארובקה", "מארקעלעשט", "קאָלאָניע מאַרקולעשטי", במולדאבית — "קוט מארקולעשטי" וברומנית — "טירגול מארקולעשטי" (בהבדל מהכפר "סאטול מארקולעשטי" שעל יד עיירתנו), "קומונה מארקולשטי", נוסדה כמושבה חקלאית בשנות 1837־39, 25 שנה לאחר סיפוחה של ביסאראביה לרוסיה.

הפרטים הידועים על היווסדה של עיירתנו ועל קורותיה בשנות קיומה הראשונות הינם מעטים מאד. המקורות על תקופה זו הינם רוסיים, שהופיעו ברובם בתקופה מאוחרת יותר, והמידע שבהם הוא בעיקרו בעל אופי כללי, לגבי ההתישבות החקלאית היהודית בדרום רוסיה כולל ביסאראביה, ולכל היותר — לגבי מחוז סורוקה בכללו, ללא פרטים רבים על מארקולשטי עצמה.

המקור היהודי החשוב הינו הסקר שערכה ועדת חקירה, שנתמנתה בשנת 1898 ע"י חברת יי. ק. א. אך הוא מתייחס למצב המושבות החקלאיות היהודיות בביסאראביה בסוף המאה שעברה, והפרטים על ראשית התיישבות זו, 60 שנה לפני כן, הינם מעטים וכלליים.

אנו מוצאים אמנם כתבות על חיי היהודים ביישובים רבים ברוסיה הגדולה, כולל ביסאראביה, בכתבי־העת העבריים, שהופיעו ברוסיה בשנות הששים, אך הללו הופיעו בשנים הראשונות של המאה שעברה בהפסקות ארוכות, והכתבות על

הישובים הקטנים היו ברובן מצומצמות מאד. גם באותן הרשימות שהופיעו, התייחסו בעיקר לאירועים ולבעיות של הישובים באותה תקופה ורק ברמזים הזכירו את התקופה הראשונית של ישובים אלה. לגבי מארקולשטי לא זכינו למידע ממקורות אלה, אלא בתקופה מאוחרת מאד, כפי שנראה מכמה דוגמאות שנביא להלן.

בכתב־העת העברי "המליץ" (שהתחיל להופיע באודיסה בשנת 1860 ולאחר מכן בפטרבורג ומשנת 1886 הופיע כיומון), אנו מוצאים כתבות רבות על מושבות ועיירות בביסאראביה וגם במחוז סורוקה, אך על מארקולשטי — לצערנו — הופיעה בו ידיעה ראשונה רק בשנת 1883 (!). גם ידיעה זו נשלחה מהעיר סורוקה ומספרת על אסון שקרה במושבה: 13 יהודים עברו בסירת דיגים את הנהר, סערה הפכה אותה ורק שלושה מהם, שידעו לשחות, ניצלו. שולח הידיעה (זאב פנחס באב"ד) מוסיף: "תסמר שערות ראשנו לשמוע זעקת שבר בני ביתם שאריהם ומיודעיהם על אובדן מחמדי נפשם, מכלכליהם ומרחמיהם, אשר ירדו בדמי ימיהם שאולה".

למותר להוסיף את ההרגשה של כותב השורות האלו, שלאחר "שקפץ על המציאה", כי סו"ס הופיעה בעתון ידיעה על מארקולשטי, נוכח לדעת כי היא קשורה במקרה טרגי זה. נחמה פורתא מצאנו בכתבה, שהופיעה אמנם 4 שנים לאחר מכן, ("המליץ" 1887), וגם היא נכתבה ע"י איש סורוקה (אברהם מיילער), ובה פרטים מעניינים על רכישת הקרקע במושבה, ונחזור אליה בפרקים הבאים.

אשר לכתב־העת העברי השני החשוב באותה תקופה — "הצפירה", (שהופיע לראשונה בוורשה ב־1862 וכיומון משנת 1886), אנו מגלים בו ידיעה ראשונה וקצרה ממארקולשטי רק בשנת 1894, על הקמת תחנת הרכבת במושבה, המופיעה בטור העתון: "מערי המדינה".

כתבות ישירות ממארקולשטי מופיעות לראשונה בעתון "הצפירה" רק בשנת 1898 (על הפעולה הציונית במושבה) ובשנת 1900 (על המצב הכלכלי). כל הכתבות הללו על מארקולשטי הופיעו כ־60 שנה (!) לאחר היווסדה של המושבה. הרחבנו את הדיבור במבוא זה על המקורות המעטים שעמדו לרשותנו ועל הצורך בחיטוט רב בהם, על מנת להבין את הקשיים הרבים שנתקלנו בהם באוסף חומר על ייסוד המושבה ועל התפתחותה ביובל הראשון לקיומה.

לשם השלמת התיאור של תקופה חשובה זו נאלצנו להיעזר במידע על ההתישבות החקלאית היהודית בביסאראביה בכללה וכן בחומר שהיה בידנו על מושבות חקלאיות אחרות, הקרובות באופיין ובתקופת הווסדן למארקולשטי, תוך הנחה שיש בהם כדי ללמדנו גם על עיירתנו.

לבסוף עלינו להדגיש, לא מתוך רגש של צניעות יתר אך לשם קביעת עובדה אובייקטיבית, כי אין אנו מתיימרים להגיד כי דלינו את כל המקורות וייתכן כי יש מקום למחקר נוסף בשטח זה, אך מצדנו אנו עשינו כמיטב יכולתנו, ואם הצלחנו להעלות, ולו גם "על קצה המזלג", את פרשת ה"בראשית" של עיירתנו, נוכל להגיד: "גם זו לטובה!"

א. יהודי ביסאראביה בתחילת המאה ה־19

ביסאראביה היתה משנת 1367 עד 1812 חלק מנסיכויות מולדאביה, שהיו מסוף המאה ה־15 כפופות לשלטון התורכי. לאחר המלחמות בין התורכים והרוסים, בשנות 1806־12, נחתם ביניהם חוזה שלום, שלפיו ויתרו התורכים לרוסיה על ביסאראביה.

יהודים חיו בביסאראביה כבר במאה ה־16 ובמחצית המאה ה־17 היה יישוב יהודי בעיר סורוקה, אך המושבות החקלאיות במחוז זה, כולל מארקולשטי, הוקמו רק בשליש השני של המאה ה־19. הגזרות של "תחום המושב" שהוצאו ברוסיה בשנת 1791, בתקופת שלטונה של המלכה ייקאטרינה השנייה והאחרות שבאו לאחריהן, נשארו ביסודן גם במאה ה־19. בתחילת המאה חלו הקלות ידועות, בימי שלטונו של "הקיסר הנאור" — אלכסנדר הראשון: הוענקה ליהודים זכות לימוד חפשי בכל מוסדות ההשכלה, כולל אוניברסיטאות, הורשה להם להקים מוסדות חינוך עצמאיים בתנאים מסוימים, וכו'.

מפנה חשוב בתקופה זו חל עם החלטת הממשלה למשוך את היהודים ברוסיה לחקלאות. מעניין לקרוא את הנימוק להחלטה זו שניתן בדו"ח שהוגש לקיסר אלכסנדר הראשון, ע"י הסינטור והמשורר גר. דרג'אַווין, שבו נאמר בין היתר: "יש להקטין את מספר היהודים העוסקים במסחר קמעוני, במקרים רבים ללא רווח אך בגרימת נזק לאחרים ולמסחר עצמו. יש להגדיל את מעמד היצרנים בארץ ולסגל את היהודים לחיים של סדר ועבודה רגילה ולהפכם לנתינים מועילים במדינה".

ב־1802 הוקם "ועד לשיקום היהודים" וב־9 לדצמבר 1804 פורסם חוק, לפיו הורשה ליהודים לרכוש ולחכור קרקע על מנת לעבדה. הובטח להם שלא יהיו במצב של אריסים וישוחררו ממסים לתקופה של 5 שנים. ליהודים מחוסרי אמצעים הובטחו גם אדמות ממשלתיות, הלוואות ממשלתיות ושחרור ממסים למשך 10 שנים.

כבר בשנת 1807 התחילו יהודים להשתמש בזכות לקבל אדמה ממשלתית במחוז חרסון. כ־600 משפחות, שמנו 3852 נפשות, התנחלו ב־10 מושבות, עד 1815. לאחר מכן הואט בהדרגה קצב ההתיישבות החקלאית במחוז זה. ביסאראביה סופחה לרוסיה — כידוע — בשנת 1812, אך לגבה נקבע ב"תקנון" משנת 1818 מעמד חוקי מיוחד, שהבטיח לה עצמאות אדמיניסטרטיבית ידועה. מעמד מיוחד זה בוטל במחצית השניה של המאה.

אשר ליהודי ביסאראביה — נקבע ב"תקנון" כי נשמרות להם כל זכויות הייתר שהיו להם בעבר בנסיכויות מולדאביה, אך הוכנסו בו גם סעיפים חדשים. אחדים מהם שיפרו במידה ידועה את מצבם, בעיקר אלה שקבעו את שילובם של יהודי ביסאראביה במסגרת הכללית של שלשת המעמדות שהיו במדינה: סוחרים, עירוניים ועובדי אדמה, על כל זכויותיהם והתחייבויותיהם. לעומת זה חלו עליהם, כעל שאר יהודי רוסיה, האיסורים לקבל משרות ממשלתיות ולרכוש קרקעות באיזורים מאוכלסים רוסיים.

ברם, גזרות שונות שהיו בחוק משנת 1804 ושבאו לאחר מכן, לא חלו על יהודי

ביסאראביה, כגון: ההגבלות על זכות הישיבה במקומות שונים ועל עיסוקים שו־נים. כן לא חלה עליהם חובת השירות הצבאי שהוטל על יהודי רוסיה בשנת 1827. עובדה זו חשובה מאד לאור הגזרות המיוחדות הידועות לגבי היהודים בימי שלטונו העריץ של ניקולאי הראשון. נוסף ל־25 שנות השירות הצבאי שחל לגבי כל האוכלוסיה במדינה, חוייבו היהודים ב־6 שנות גיוס נוספות בגיל 18—12. זאת ועוד. בתקופה זו נודעו לשמצה מעשי הזוועה בילדי ישראל, שהיו נחט־פים גם בגיל יותר נמוך מ־12, הידועים בהסטוריה היהודית ובספרותנו בשם — "החטופים". ממעשים איומים ומחרידים אלה ניצלו יהודי ביסאראביה.
"החוקה היהודית", שפורסמה בימי שלטונו של הקיסר ניקולאי הראשון ובאי־שורו ב־13.4.1835, כללה סעיפים שהראו על תהליך השוואתו של המעמד המשפטי של יהודי ביסאראביה לזה של יהודי רוסיה בכללם. הוטלו עליהם ההגבלות למכירת משקאות חריפים, איסור הכניסה לאיזורים כפריים ידועים, וכו'..
ב־1839 הוטל גם על יהודי ביסאראביה האיסור לגור במרחק של 50 "וויורסט" מהגבול המערבי. ב־1851 ניתן צו להפעיל גם לגבם את חובת השירות הצבאי, ועל ידי כך הושלם התהליך של הכללת יהודי ביסאראביה במערכת המשפטית שהותקנה ובוצעה לגבי יהודי רוסיה הגדולה.

ב. ייסוד המושבה מארקולשטי

על אף ההרעה שחלה במצב היהודים ברוסיה בתקופת שלטונו של הקיסר ניקולאי הראשון, הוא הלך בעקבותיו של קודמו, אלכסנדר הראשון, במתן עידוד להתיישבות החקלאית היהודית. "החוקה היהודית" הידועה העניקה זכויות חדשות והנחות רבות ליהודים העוברים להתישבות חקלאית. היהודים הורשו להתיישב לא רק על אדמות המדינה שהוקצו למטרה זו ע"י השלטונות אלא גם על אדמות פרטיות שנקנו או נחכרו על ידי היהודים בכל פלכי "תחום המושב". תקופת השחרור ממסים הוגדלה ל־25 שנים וההקלה המיוחדת והחשובה ביותר היתה: פטור מחובת השירות הצבאי, שהיתה הגזירה הקשה ביותר על יהודי רוסיה. בתוקף סעיף 40 של החוקה, שוחררו משירות צבאי יהודים שעברו להתישבות חקלאית בקבוצות גדולות — למשך 50 שנה ואלה שעברו להתישבות בקבוצות קטנות — ל־25 שנה. פטור זה משירות צבאי השפיע בהרבה על הגברת תנועת ההתישבות החקלאית היהודית, שהחלה עוד בתחילת המאה, כפי שראינו לעיל. המוני יהודים ברחבי רוסיה פנו שוב להתישבות חקלאית כדי להשתחרר בעצמם או לשחרר את בניהם מן הסכנה של 25 שנות שירות איומות בצבא הקיסר. בהתאם לתקנות על "משיכת היהודים לעבודת האדמה" ניתן גם עידוד מיוחד לבעלי אחוזות שסייעו להעברת יהודים לחקלאות, ע"י מכירת אדמותיהם או חכירתם. נוסף למחיר הקרקע או לדמי החכירה שהם קיבלו מהמתיישבים, הוענקו להם גם תוארי כבוד וכן ניתנו להם זכויות למונופולים שונים.
כבר בשנת 1836, בשנה הראשונה לאחר פרסום "החוקה היהודית" ומתן

הזכויות המיוחדות למתיישבים החקלאים היהודים, נוסדו שלוש מושבות ראשונות בביסאראביה: דומברובני, בריצ׳בה, וואליה לוי־וולאד, כולן על קרקע בבעלות. בשנת 1837 נוסדו המושבות מארקולשטי ואלכסנדרני על קרקע חכורה, בשנת 1838 — וורטוז׳ני ובשנת 1842 — לובלין. 5 מושבות חקלאיות נוסדו תוך שנתיים לאחר פרסום "החוקה היהודית".

בשנת 1844 פורסמו תקנות חדשות ובהן הקלות נוספות. ההגבלה הקודמת, שלפיה יכלה לקבל קרקע ממשלתית רק קבוצה המונה לפחות 25 גברים, בוטלה. הורשה כמו כן ליהודים לקנות אדמה לא רק לשם התיישבותם הם אלא גם לשם יישוב יהודים אחרים. בשנת 1847 הותקנו "תוספות לכללים של התיישבות יהודית בניהול הקולוניות", שלפיהן נתמנו בכל פלך "קוראטור" ועוזר, שעליהם לפקח על המושבות החקלאיות היהודיות -ולעודדן. נקבע כמו כן מספר הדסיאטין, שכל משפחה יכולה לקבל. לדוגמא: משפחה של 6 גברים 20—40 דסיאטין וכו׳ (דסיאטין — 11 דונאם בערך).

הערך „מארקולשטי" ב„יורייסקאיה אנציקלופדיה" (1911)

Маркулешты—евр. землед. кол. Бессарабск. губ., Сорокск. у. Основана въ 1837 г. на арендованной землѣ. По окончаніи арендпаго срока, въ виду «Временныхъ правилъ» 1882 г., земля не могла быть ни арендована, ни куплена самими колонистами, а потому она была пріобрѣтена на имя бессарабскаго предводителя дворянства, при частичной поддержкѣ со стороны еврейскихъ учрежденій. Въ 1898 г. по даннымъ Евр. колон. общ., свыше 1.500 душъ, изъ коихъ около 700 безземельныхъ мѣщанъ (имѣются три молитвен. дома); въ пользованіи находится около 500 десятинъ. По переписи 1897 г. въ кол. «Котъ-Маркулешты»—1.339 жит., изъ коихъ 1.336 евр. 8.

להלן — תרגום הערך בעברית

מארקולשטי — מושבה חקלאית יהודית בפלך ביסאראביה, מחוז סורוקה. נוסדה בשנת 1837 על אדמה חכורה. עם סיום מועד החכירה, חל על הקרקע תוקף „החוקים הזמניים" של שנת 1882, לפיהם לא ניתן היה למתיישבים לחכור את הקרקע ואף לא לרכוש אותה. היא נרכשה לכן על שמו של ראש האצולה הביסאראבאית בתמיכה חלקית של מוסדות יהודים. ב־1898 היו במושבה, לפי הנתונים של ייק"א, יותר מ־1,500 נפשות, מהם כ־700 תושבים לא חקלאים (מֶאשצ׳אנין). קיימים 3 בתי כנסת. 500 דיסיאטין בערך נמצאים בעיבוד. לפי המפקד מ־1897 חיו במושבה „קוט־מארקולשטי" 1,339 תושבים, מהם 1,336 יהודים.

בתקופה שבין 1835 ו־1855, תוך 20 שנה, נוסדו 17 מושבות חקלאיות יהודיות בביסאראביה. האחרונות: קאפרשטי — 1851, זגוריצה — 1853, ואחרות.
המתיישבים במושבות החקלאיות הראשונות, כולל מארקולשטי, באו כולם מחוץ לגבולות ביסאראביה, מפודוליה הקרובה, מהערים: מוהילב, קאמניץ, שארגורוד, פרוסקורוב וכו׳, פרט לזגוריצה, שמתיישביה הראשונים היו מביסא־ראביה עצמה (סורוקה, חוטין, אטאַקי, בריצ׳בה). יהודי פודוליה, שהיו קרובים יותר לאורח החיים הפולני, הסתגלו עד מהרה למנהגי יהודי ביסאראביה, ״המולדאבים״ שבמחוז סורוקה, שבו חיו יהודים מזמן רב. כבר בשנת 1817, 5 שנים לאחר סיפוחה של ביסאראביה לרוסיה, חיו במחוז זה לפי המפקד שנערך אז, כ־800 משפחות יהודיות, שמנו כ־4000 נפשות ומספרם הלך וגדל תוך עשרים השנה שקדמו לייסוד המושבות החקלאיות הראשונות. יהודי ביסאראביה היו ל״מדריכים״ בחקלאות ובענייני מרעה בכלל ובמשך דור אחד ״התבוללו״ יהודי פודוליה בין יהודי ביסאראביה בקצב מהיר עד שכמעט קשה היה להבדיל ביניהם.
לפי המקורות היהודיים נוסדה מאקולשטי בשנת 1837, אך תאריך אחר נקבע במסמך רוסי. בהחלטת הסינאט הרוסי מ־13.3.1856, המתייחסת לשחרור החקלאים משירות צבאי, צויינה השנה 1839 כשנת ייסוד מושבתנו.
אשר למספר המתיישבים הראשונים, קשה לקבוע אותו בדיוק. במקורות יהודיים (וויינרב, אטינגר) נקבע כי במושבות הראשונות התיישבו בממוצע כ־40 משפחות בכל אחת מהן. הם גם העריכו את מספר הנפשות ל־200, לפי 5 נפשות למשפחה. כל אלו הן השערות גרידא. לעומת זה מופיעים בהחלטת הסינאט הרוסי, שהזכרנוה לעיל, מספרים אחרים. שם נאמר כי מספר ה״נפשות״ במושבות החקלאיות בשנת היווסדן היה: בוורטוז׳ני, פחות מ־80 ובמארקולשטי ובבריצ׳בה — יותר מזה. אגב, יש להעיר כי המושג ״נפשות״, מתכוון ל ג ב ר י ם ח ק ל א י ם, הפטורים ממסים, שבהם מטפלת ההחלטה הנ״ל, ומספר האחרים איננו כלול בזה. לפי מקור אחר הגיע המספר הכולל של היהודים הראשונים שהתיישבו במארקולשטי ל־239.
בהתאם למקורות ייק״א נוסדה המושבה מארקולשטי על שטח של 540 הקטאר, שנחכרו מאת בעל הקרקע, גיניראל סטארוב, ולכן גם קראו למושבה בתקופה ידועה בשם — סטארובקה. עובדה זו בולטת מתוך כך שברשימות של היסטו־ריונים שונים על המושבות הראשונות בביסאראביה (זאשצ׳וק, ליבאנדה, ליאון) חסרה מארקולשטי ומופיעה במקומה סטארובקה, וברשימות אחרות (לרנר), חסרה סטארובקה ומופיעה מארקולשטי. מזה יש להסיק כי שני השמות זהים וכי אמנם קראו למארקולשטי בתקופה ידועה או בחוגים ידועים, בזמן הראשון להיווסדה, גם בשם סטארובקה.
בסיכום: מארקולשטי נוסדה כמושבה חקלאית, על אדמה חכורה, ע״י מתייש־בים מפודוליה, כאחת מ־6 המושבות הראשונות שנוסדו במחוז סורוקה ובביסא־ראביה בכללה, בשנים 1837—39, מיד לאחר פרסום ״החוקה היהודית״ (1835) של הקיסר ניקולאי הראשון שהעניקה הנחות מיוחדות ליהודי רוסיה שיעסקו בחקלאות, כ־25 שנה לאחר סיפוחה של ביסאראביה לרוסיה.

ג. המשברים בתהליך ההתיישבות החקלאית

ההתיישבות החקלאית בביסאראביה, שהתחילה בתנופה רבה, עברה משברים רבים ביובל הראשון לקיומה, מסיבות שונות שחלקן בשינוי לרעה ביחס השלטונות ורובן — בהזנחת עבודת האדמה מלאת לבטים וקשיים, ע״י חלק גדול של המתיישבים שהעדיפו לעסוק במסחר.

מ־17 המושבות החקלאיות שנוסדו בביסאראביה בשליש השני של המאה ה־19, נשארו לאחר יובל שנים רק 6, והן: מארקולשטי, דומברובני, לובלין, וורטוז׳ני, וואליה־לוי־וולאד ובריצ׳בה. מ־11 המושבות החקלאיות האחרות, חלקן חדלו להתקיים וחלקן — כ־3 המושבות שהזכרנו לעיל, אלכסנדרני, זגוריצה וקאפרשטי — הפכו לעיירות, כשתושביהן נרשמו למעמד העירוניים והתחילו לעסוק במסחר ובמלאכה.

גם באותן 6 המושבות, בתוכן מארקולשטי, שנשארו מושבות חקלאיות באופיין הכללי, חלו שינויים רבים. חלק גדול מהמתיישבים לא המשיך לחיות מעבודת אדמה, עליהם התווספו במושבות אלו תושבים שהתפרנסו ממסחר וממלאכה. תהליך זה נגרם, במידה ידועה, כפי שאמרנו לעיל, מפאת החוקים החדשים שמנעו התפתחות נוספת של התיישבות חקלאית והיקשו בהרבה על המושבות הקיימות. בשנת 1866 הפסיקה הממשלה לתת קרקעות למתנחלים יהודים. בשנת 1882 (3 במאי) הותקנו ״תקנות זמניות״ שלפיהן נאסרה כל התישבות יהודית ורכישה של נכסי־דלא־ניידי באיזורים הכפריים. בבעיה של רכישת הקרקעות נתקלו גם המתיישבים במארקולשטי, כשרצו בשנת 1887, עם תום יובל להתיישבותם, לקנות את האדמות שהיו עד אז בחכירה בלבד, כפי שנראה להלן.

אין ספק שההנחיות המיוחדות שהעניקה ״החוקה היהודית״ משנת 1835 למתיישבים חקלאים יהודים, שהחשובה בהן היתה הפטור משירות צבאי, היו המניע העיקרי לנהירת יהודי פודוליה למחוז סורוקה הקרוב ולהקמת המושבות החקלאיות הראשונות. רק מעטים מהם ראו בעבודת האדמה מטרה קדושה לכשעצמה. ביטוי לגישה אידיאליסטית זו נתן ״אחד ממשפחת החוכרים״, כפי שקרא לעצמו כותב השורות דלהלן, שגר בכפר הקרוב למארקולשטי — ״קיינאר־נואי״. (״הצפירה״, 1887).

ניתן את דבריו ככתבם וכלשונם:

> ״כל עם ועם יש לו נטיה צדדית אל אחת מן המלאכות המחיות את בעליהן, אשר בה הכניס ראשו ורובו מבלי סור ממנה ימין ושמאל, אם מצד הטבע שהטבע בו, אם מצד המקום שדר בו. זה פונה למלאכת מחשבת וזה לבתי חרושת, מכונות ממכונות שונות וכו׳. אולם מלאכה אחת ישנה בעולם אשר אין כל עם ולשון בן חורין להבטל ממנה, אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיעבוד בה בזיעת אפו וביד חרוצים, והיא — ״עבודת האדמה״, אשר עליה אמר החכם מכל: ״עובד אדמתו ישבע לחם״. אם אין לחם, מלאכת מחשבת ומכונות ממכונות שונות למה לו?״

אך, כפי שאמרנו לעיל, רק מתי מספר מהחקלאים הראשונים בביסאראביה

ראו בעבודת האדמה מטרה לכשעצמה. רובם המכריע של הראשונים ייסדו את המושבות החקלאיות, אך ורק הודות להנחות הממשלתיות הידועות וכשנתקלו בקשיים ובבעיות זנחו את עבודת האדמה.
תיאור עובדה זו ניתן ע"י מתיישב בדומברוביץ (זימל ליעוו), שהינו ללא ספק טיפוסי לכל מתיישבי המושבות הראשונות, והוא כותב בין היתר:

"...לרגלי ההנחות שעשה הקיסר ניקולאי נ"י לאחינו אשר יעזבו את המסחר והפרנסות הקלות ויאחזו בעבודת האדמה, באו אחינו מפלך פאדאליה להתיישב פה ובמיטב כספם רכשו להם ככר שדה אדמה דשנה ופוריה כ־400 דסיאטין. למרות רצון המיטב אתם לא ירדו אז לעומק הרעיון הנשגב ובכוונתו הרצויה שהיתה בדעת הקיסר לעשותם לאכרים נאמנים עובדי אדמה, למען העמידם על בסיס נכון שיוכלו להתקיים בארץ לימים יבואו, אך מחשבותיהם לא כמחשבות הממשלה היו. הם פנו עורף לכל הטוב הנתון לפניהם, לא הלכו בדרך הסלולה שסללה להם, מאסו בעבודה ובחרו במסחר המחיה את בעליו בלי עמל וטורח רב. אם כי הממשלה מצדה לא עצמה עינה מלהשגיח עליהם ובקורת אחר בקורת עשתה ותתחקה על שרשי מעשיהם, אם ימלאו חובתם המוטלת עליהם, לחרוש ולזרוע ולעבוד את האדמה בפועל כפיים, אפס לעומת שבאו המבקרים כן שבו ועולם כמנהגו נוהג..."

כותב הרשימה ("הצפירה" 1888), מנסה גם למצוא הצדקה לעובדה זו, באמרו:

"...אמנם יש לצדד מעט בזכות האנשים שהיו בתחילת התייסדות הקולוניא על התרחקם מעבודת השדה, כי לא דבר נקל לאיש אשר לא הסכין מעודו בעבודה קשה להתהפך פתאום לאיש עובד בשדה, עבודה המפרכת גופו של אדם ומשכורתו מעטה. לא כן המסחר, עבודתו לא רבה ומביאה לפעמים אנשים פרטיים לתכלית העושר.
כן מצאום תלאות רבות בראשית התיישבות, כמו רעת המים המלוחים והמקולקלים אשר רובם ככולם נחלו במחלת הקדחת אחרי שתותם, גם השפה המדוברת בין שכנינו המאלדאוונים היתה מוזרה להם, לא הבינו מה שידברו, ועוד מקרים כמו אלה עמדו למכשול על דרכם והתייאשו בלבבם למצוא לחמם בעבודת השדה ולזאת החליפו פרי הארץ בפרי המסחר.
אבל לא כימים הראשונים הימים האלה. המסחר ירד עשר מעלות אחורנית ממצבו הקודם וההתחרות בכל מיני הפרנסות עלתה עד מרום קצה. הסוחר ברוב כשרונו וחריצותו לא יימצא די לחמו בעסקיו".

קנאתו של כותב הרשימה לעיבוד אדמות הקולוניא שלו גדולה לאין שיעור והוא רואה טרגדיה בעובדה ששתי משפחות עזבו ויצאו לפלשתינא, אם כי גם שם בדעתם להמשיך בעבודת אדמה. ניתן גם עובדה "מעניינת" זו בלשון כותב הרשימה:

"...מי מאתנו לא יזכור את היום שיצאו מפה שתי המשפחות לפלשתינא. עוד תצלנה אוזנינו מקול יללותיהם, עוד יתיצב לפנינו המחזה הנורא בעת

הפרדס לנצח מקרוביהם ומיודעיהם, אשר גם לב אבן יתמוגג מבכי, וכאשר נתוכח לדעת על מה זה עזבו האומללים את מקום מולדתם, מי ומי הוא הרודף על צווארם להבריחם מכל היקר להם, ללכת בדרך רחוקה לארץ הקדושה (מגמת פניהם לעבוד שם את האדמה תחת חסות "הבארון הנדיב"), הלא נראה כי אך בגד הזמן ושביתת המסחרים היה בעוכרם."

המתיישב הוותיק אינו רוצה לוותר על האופי החקלאי של המושבה ובסוף כתבתו הוא פונה בקול קורא נרגש לתושבי הקולוניה כדלקמן:

"...אם נערכה לעינינו מצב הקולוניה בימינו אלה, נראה כי כל המכשולים כבר חלפו ואינם והמקום נעשה במשך הזמן ליישוב טוב ונכון, גם האדמה מוכשרת וטובה מאד לזריעה ונטיעת כרמים. עתה הגידו נא אחי! מדוע לא חרשתם ולא זרעתם את שדותיכם עד היום. לבד אשר תחטאו לנפשכם בנוגע אליכם בפרט, תרעו בזה גם להכלל, בתתכם פתחון פה לשונאינו המקטרגים עלינו לאמר: היהודים יתעסקו אך במסחר ותגרנות ועבודת השדה זרה להם.

לכן, עורו והעירו איש את אחיו לעבודת השדה כי בא מועד. רק בה תקוה טובה נשקפת לנו לימים יבואו, השליכו מידכם את המדות והמשקולות ואחזו בכלי המחרשה. יחדיו לבותיכם נאחד. רחקו מכם פירוד הלבבות ואי השלום השורר ביניכם על דברים של מה בכך, חלקו שדותיכם בצדק שלא נסיג איש את גבול רעהו ויעבוד איש שדהו בשלוה, וכמו כל ההתחלות קשות נחוץ שיהיו כמה אנשים מהמתחילים ובטוח לבי כי הגומרים יהיו הרבה, והזורעים בדמעה ברנה יקצורו!"

ידועים לנו הקשיים הדומים שנתקלו בהם ראשוני הפועלים החקלאיים בארץ, אותה מחלת הקדחת, אותן בעיות של הסתגלות לעבודת כפיים, המספר הגדול של אלה שלא החזיקו מעמד ועזבו את הארץ, ויוקל עלינו להבין את הסבל והתלאות של החקלאים היהודים הראשונים בביסאראביה במאה שע:רה, שבאו לידי ביטוי נעלה בדברים שקראנו לעיל.

ד. לבטים ובעיות של המתיישבים

הפסקת קיומן של רוב המושבות החקלאיות בביסאראביה, לפני תום יובל לייסודן, הזנחת עבודת האדמה ע"י חלק גדול מהמתיישבים, גם באותן המושבות המעטות שהמשיכו להתקיים, בסוף המאה ה־19, כל אלה הן עובדות שאין חולקין עליהן. ברם, הדעות היו שונות לגבי הסיבות שגרמו לתהליך זה וכן לגבי האמצעים שיש לנקוט בהם על מנת למנוע הידרדרות נוספת במצב זה.

הפסימיסטים תלו במיוחד את קולר האשם בתופעה זו במתיישבים עצמם ולא ראו כל תקנה למצב זה. האופטימיסטים ניסו לעמוד על הסיבות הסובייקטיביות והאובייקטיביות למשבר שעבר על ההתיישבות החקלאית ולמצוא פתרונות. זאת ועוד. הם ראו בעובדת קיום מושבות אחדות על אף הקשיים והלבטים, סימני עידוד ותקווה להמשך קיומן וגם להתפתחותן.

גישה מעניינת לצרור הבעיות שגרמו למשבר החקלאות היהודית בביסאראביה,

לקראת סוף המאה שעברה, אנו מוצאים בכתבה של יהודי מסורוקה (ב. צ. פרנקל). במאמר „יהודים עובדי אדמה בביסאראביה", הוא מנתח את המצב ומודה אמנם כי בתחילת ייסוד המושבות, המניעים שהביאו יהודים לעבוד עבודת אדמה היו ההנחות המיוחדות שנתנה הממשלה: פיטורין מצבא וממסים, הואיל והמצב של היהודים בביסאראביה בתקופה ההיא היה טוב מאוד והוא כותב: "לולא זאת, האמת ניתנה להאמר, לא היה אף איש יהודי אחד שרצה לאחוז במחרשה ובאת, לפתח ולשדד את האדמה". המצב שונה — לדעתו — לגמרי כיום. המאמר הופיע ב„הצפירה" בשנת 1891, ולפי דבריו: ..."לוא הואילה עתה הממשלה יר"ה לתת הרשיון ליהודים לעבוד את האדמה, לא הוצרכה לתת להם זכויות מיוחדות כי השנים האחרונות פשטו את העקמומיות שבלב רבים והוכיחו לדעת כי אך טוב לישראל לעבוד את האדמה". (עלינו לזכור את החוקים ב־1866 וב־1882, שהגבילו ואסרו רכישת קרקעות או חכירתן על ידי יהודים, שהזכרנום לעיל).

אשר להזנחת עבודת האדמה על ידי הקולוניסטים, ממשיך כותב הרשימה ומנתח את העובדות והסיבות, באמרו בין היתר:

"... אם אמנם לא נוכל לומר כי הקולוניסטים מבני עמנו הצטיינו בעבדם את האדמה כקולוניסטים חרוצים וזריזים, אך גם אין נכונה בפי צוררינו ומשטיננו האומרים כל היום: 'נרפים הם היהודים נרפים, הנה הם אומרים כי אם תרשה להם הממשלה יעבדו את האדמה וישמרוה ועם זה שוכחים המה כי כבר נתנה להם הממשלה אדמה לעבוד וגם העניקה להם זכויות מיוחדות שכם אחד על אחיהם בני בריתם ובכל זאת לא רצו לעבוד את האדמה כל עיקר וכסו פניה ,חרולים וקמשונים'. הדברים האלה המה מופרכים מכל צד ואין להם על מה שייסמכו לאמת את דבריהם."

"...ואמנם, הנוכל לדרוש מאת עם שזה אלפי שנים הוא לרגלי סיבות תולדיות שאינן תלויות בנו ורק אחרים הסבו בכל אלה — כנען אוחז בידו מאזניים, כי יתהפך בין לילה לאכר עובד אדמתו כאכר מבני עם הארץ שאבותיו ואבות אבותיו לא ידעו מאומה אך ורק את עבודת האדמה ?! בכל זאת, הקולוניסטים העברים, שהתיישבו בראשונה בקולוניות הנ"ל, עבדו את האדמה וישמרוה כפי אשר השיגה ידם. במשך עת קצרה, אחרי עבור שנות מספר, נהיו לאכרים גמורים, כאילו אבותיהם מעולם עבדו את האדמה, עסקו מלבד זריעת חטים, שעורה, חטי תירס ועוד, גם בנטיעת הטאבאק שהנוטעים אותו ראו ברכה בעמלם, כי הסוחרים בו העניקו להם מטוב כספם."

את סיבות המשבר שחל במושבות החקלאיות בשנים האחרונות רואה כותב המאמר בגידול המשפחות, ללא אפשרות להגדלת שטח הקרקע של המשפחה, וממשיך ואומר:

"... במצב כזה עמדו המושבות כשלושים שנה אך אחרי עבור שלושים שנה מיום הוסד הקולוניות ובנים יולידו להם וגדיים נעשו תיישים, לא יכלה הארץ להכיל אותם לשבת יחדיו, לכלכלם כולם. למשל, ליהודי היו 15 דסיאטין, היכולים להספיק לצרכי אכר חרוץ ומהיר במלאכתו והנה נולדו לו בנים ובמותו חלקו ביניהם בניו, ארבעה במספר, את אדמת אחוזתו

ובאופן כזה הגיע לכל אחד ואחד 4 דסיאטין בערך. דעת לנבון נקל כי כברת ארץ במדה כזאת לא תוכל להספיק צרכי קולוניסט בעל אשה ובנים, אף כי חרוץ הוא ומהיר הוא ולא יתרפה בעבודתו, וצרכי בהמותיו וסוסיו. על כן, בהמצא הקולוניסט במצב כזה בחסרון אדמה „מאלוזמליה", נתמוטט מצבם ולא יכלו עוד לעסוק בעבודת האדמה כראוי וכנכון ויוכרחו לבקש להם מקו־רות אחרים לפרנסתם ופרנסת אנשי ביתם. בכל זאת לא עזבו, וגם לא יעזבו את האדמה אם כל חי, ובמשך ימי הקיץ יעבדו בעצמם את אדמתם ואחרי עבור ימי הקציר, בהיותם חופשיים מכל עבודה בשדה, יעסקו במסחר וגם ישלחו ידיהם במלאכה, איש איש לפי כשרונו ונטות רוחו".

כותב הרשימה קובע כי על אף כל אלה, מצב הקולוניסטים העבריים בכי רע, ומסביר את הסיבות לכך בגורמים ממשלתיים, המונעים סיוע למתיישבים היהודים, ואומר:

"...אחת הסיבות היא, לדעתי, כי היהודים לא יקבלו עזר ותמיכה מבית פקודות הזעמסטווא (השלטון האזרחי), בעת אשר האכר מבני עם הארץ בצר לו ימצא לו תיכף ומיד עזר בהזעמסטווא. והנה בשומנו את כל זאת על לבנו הנה יהגה לבנו רגשי תודה לקולוניסטים אשר למרות כל המכשולים והחת־חתים שפגשו על דרכם לא נפל לבבם עליהם והנה עומדים גם היום כסלע איתן מוצק בלב ים אשר לא ישוב מפני כל והם מחאה גדולה ו מ מ ש י ת לדברי צוררינו האומרים שהיהודי לא יסכון לעבוד את האדמה".

ב. צ. פ. גם מתלונן על חוסר העזרה מצד המוסדות היהודים, ואומר בין היתר: ...מלבד זאת שהקולוניסטים לא יקבלו עזר והתמיכה מה"זעמסטווא" לא קיבלו עד היום תמיכה מה"חברה להרבות המלאכה ועבודת האדמה בין היהודים ברוסיה, „ראַמאָסלאָני אי זאָמלאָדאָלסקי פונד", כמו אחיהם בקולוניות אשר בפלכי חרסון וייקאטרינאסלאב."

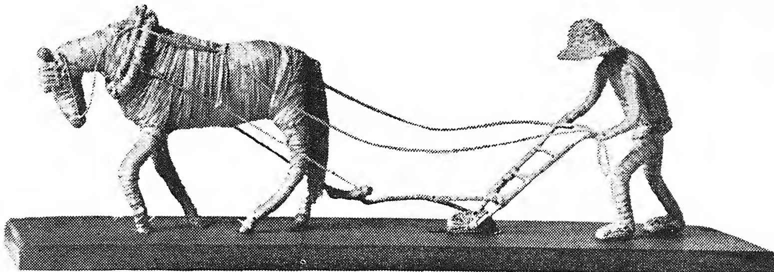
הוא פונה לחברה זו ואומר:

"...אם באמת ובתמים תחפוץ החברה היקרה הזאת להפיץ את עבודת האדמה בין אחינו בני ישראל ברוסיה, אשר אמנם זאת היא מטרתה מאז הווסדה ועד היום, מדוע לא תושיט יד עזר לאחינו אלה העובדים בזיעת אפם? הלא בזה תחבב את עבודת האדמה בין אחינו ובראותם כי יש אנשים הדואגים לטו־בתם ולחלצם מן המיצר, אז לא יפול לבם עליהם ולא יצטרכו להרחיק נדוד לאמריקה או לארגנטינה בעוד שיש לאל ידם לשבת פה ולהחזיק מעמד."

לאור הדברים ששמענו מפי החקלאים היהודים עצמם, הן לשבט והן לחסד, ובהסתמך על המידע הקיים לגבי תקופת המשבר בחקלאות היהודית בסוף המאה שעברה, לא נחטא לאמת באם נגיד כי כל הסיבות גם יחד גרמו לכך. נכון הדבר שהקשיים החדשים הממשלתיים היו בעוכרה של ההתפתחות החקלאית היהודית אך אין ספק שהיתה גם עייפות של החקלאים להיאבק עם קשיים אלה ומכשולים אחרים שעמדו בדרכם, והם נמשכו לענפי המסחר, המלאכה והתעשיה הקלה, שאפיינו את התהליך הכלכלי בכללו בתקופה זו.

ה. רכישת הקרקע במושבה

מארקולשטי, היתה בין 6 המושבות החקלאיות שהמשיכו את קיומן בתור כאלו, גם לאחר שהאחרות נעלמו או הפכו לעיירות העוסקות במסחר ובמלאכה. מעניין הדבר שעם מלוא 50 שנה לקיומה, בשנת 1887, התעוררה בעייה של גורל הקרקע שהיתה עד אז בחכירת המתיישבים.

החורש　　　　ב. מיירנץ

פרטים מעניינים על הבעייה ועל פתרונה אנו מוצאים בכתבה ("המליץ", 1.12.87) מאיש סורוקה (אברהם בר' אהרן מיילער), וניתן אותה ככתבה וכלשונה:

"בהמושב מארקולעשט נמצאו כמאה ועשרים משפחות מאחינו, רובם ימצאו פרנסתם במלאכות ועסקים שונים וכחמישים משפחות יחיו את נפשם בעבודת אדמה, כי זה רבות בשנים אשר הם מחזיקים בחכירה חמש מאות מענות שדה מאת בעלת האחוזה ס. במחיר 6 רוב' כל מענה. (יש להניח כי המדובר באלמנתו של הגנרל סטארוב שהזכרנוהו לעיל — מ. ק.).

... עד היום חיו בהשקט ובבטחה, איש על שדהו ואיש על נחלתו, וימצאו פרנסתם בזיעת אפם, אבל בימים האחרונים, קנה את כל המושב מארקולשטי, כשלושת אלפים דיסיאטין אדמה, איש נוצרי אחד ושמו קר. במחיר 70 רוב' הדיסיאטין ויודיע גלוי לקולוניסטים כי הוא לא יוסיף לתת להם בחכירה את אדמת עבודתם, ורק אם ירצו ימכור אותה להם במחיר 100 רוב' כל מענית שדה, ומחיר אדמתם עולה אם כן לחמשים אלף רוב'.

...הקולוניסטים נבהלו מיד בשמעם את הדבר הזה, כי מאין יקחו אנשים המתפרנסים מיגיע כפם סך עצום כזה? אך באחרונה החליטו לבלי העביר המועד ויחשבו מחשבות לקנות את אדמת חכירתם מבעל האחוזה לצמיתות. לתכלית זו גמרו ביניהם, כי כל אחד מהם ישתדל לתת 100 רוב' והיה בידם חמשת אלפים רוב' ליסוד מוסד. אחרי כן פנו בבקשתם להגביר הנודע במפעליו הטובים לאחינו ה' א. גרינבערג בקישינוב ויעתר להלוות להם עשרת אלפים רוב' על אופנים ידועים ואת החמשה ושלשים אלף הנותרים דחו להלוות באחד מבתי המלווה לקרקעות על משך זמן ידוע בתשלומין לשעורין. ובכן היה הדבר נכון לצאת לפעלו, אך בהגיע תור הקולוניסטים לתת

איש איש את המאה רוב׳ והנה מתלאה! כי רבים מהם, אשר אמנם לחמם לנפ־שם מצאו בעבודתם לא השיגה ידם לתת אף את החצי מן הסך הדרוש. ותהי מבוכה חדשה בין העובדים האובדים האלה, מבלי דעת מה לעשות ואנה לפנות לעזוב, זיפנו מרי נפש אלה עוד הפעם לה׳ גרינבערג כי יאות להם למלא חסרונם. לפי שעה עוד לא נודע להם מה יענה ה׳ גרינבערג **על בקשתם זאת** השניה. אך לדעתי טוב עשו אחינו אלה לו פנו בבקשתם ל"ועד למשען עובדי האדמה ובעלי המלאכה בין אחינו ברוסיא" והוא בלי ספק יחיש לעז־רתם ולא ישיב את פניהם ריקם, כי הן זה כל ישע הועד ומטרתו לתת היכולת בידי אחינו להתקיים על האדמה, ובמקרים כאלה יוכל הועד המרומם למצוא כר נרחב לפעולתו".

סקרנותנו המובנת לגורלו של הטיפול בבעייה חריפה זו באה על סיפוקה בקראנו כתבה נוספת של אותו סופר מסורוקה, שהופיעה כ־10 שבועות לאחר מכן ("המליץ", 9.2.1888), וזה לשונה:

"...הקולוניסטים במרקולשטי שמעו לעצתי ואמנם כן עשו. בהשתדלות הגביר הטוב והמיטיב ה׳ גרינבערג בקישינוב ניתן להם מאוצר החברה סך שלושת אלפים רוב׳ בתשלומים לשיעורים במשך עשרים שנה, ואחינו נדיב הלב, השש לעשות צדק בכל עת, הבאראָן ה׳ גינצבורג, הואיל לתת להם מכיסו שלשת אלפים רוב׳. באוצר הקולוניא היה מכבר אלף וחמש מאות רוב׳ וארבעה אנשים מיושבי הקולוניא נתנו להם בהלוואה עד האביב הבעל"ט אלפיים וחמש מאות רוב׳ ויחד עם החמשים רוב׳ אשר היה על כל קולוניסט להביא אל אוצר אגודתם הגיע סכום הכסף לחמשה עשר אלף רוב׳, ויתנו את הסך הזה לידי אדוני האחוזה ואת השלשים וחמשה אלף הרוב׳ הנותרים יקוו להשיג באחד מבתי המלוה לקרקעות. אלה הם המקורים אשר מהם ישלמו את חובותיהם. חצי אדמתם 250 דסיאטין — אדמת השמיטה יביא מדי שנה בשנה בערך 2500 רובל, ממרעה הבהמות ומהעשב הגדל שם; חכירת בית משתה היין — 700 רוב; ממכירת הקנה והסוף הגדל שם על שפת היאור — 250 רוב׳; בס"ה 3450 רוב׳.
אך עוד מעצור גדול אחד עמד על דרך אחינו אלה, כי סופרי המלך יסרבו לאשר את ספר המקנה על שם היהודים. אולם בימים האחרונים הוסר כמעט המכשול הזה מדרכם כי בן עירנו (סורוקי) הבקי בדיני דמלכותא, הגביר הנכבד ה׳ ש. פלעקסיר, קבל על עצמו להמציא להם ספר מקנה כדת וכדין, ותקותנו חזקה כי עשה יעשה וגם יכול יוכל. ובכן יצא הדבר הזה לפעולת ידים בעגלא בזמן קריב ולאחינו הנאנחים תהיה הרווחה".

ידוע לנו מפי זקני המושבה שהאדון ש. פלקסר הצליח אמנם להתגבר על המכ־שולים המשפטיים אך מתוך הסקר של ייק"א בשנת 1898, 10 שנים לאחר מכן, נוכל לראות שהצליחו לרכוש רק חלק של הקרקע. יש להניח כי הסיבה העיקרית לכך היתה חוסר האפשרות לגייס את הסכומים הגדולים שהיו זקוקים להם לביצוע הרכישה בכללה.

ו. ההתפתחות החקלאית בסוף המאה ה־19

ההתפתחות החקלאית היהודית בביסאראביה התעכבה לקראת סוף המאה ה־19, מפאת הגזירות החוקיות וכן — הודות לתהליך של מעבר לענפי מסחר ומלאכה, שאפיין את הקיבוץ היהודי הרוסי בכללו בתקופה זו. "התקנות הזמניות" שפורסמו בשנת 1882, לאחר הפרעות השונות משנות 81־1880, אסרו עשיית חוזים חדשים לממכר ולחכירה של קרקעות על שם יהודים. תקנות אלו נעשו באמתלא של "הגנה על היהודים מהנוצרים הנרגזים עליהם", כביכול. אך התוצאה היתה בעוכריה של ההתפתחות החקלאית. אלה, שהיתה להם אדמה מקודם, יכלו אמנם להמשיך בעיבודה וכן מצאו עצה לחכור אדמה נוספת וגם במקרים ידועים לרכוש את הקרקע, כפי שראינו לעיל במקרה של מארקולשטי, אך אין ספק שבאופן כללי תקנות אלו שמו מכשולים רבים על דרך ההתפתחות האפשרית של החקלאות היהודית בסוף המאה שעברה.

לעומת זה, גרמו "התקנות הזמניות" לתהליך אחר, שלמעשה התחיל גם לפני פרסום התקנות, ע"י ההיתר שניתן בתקנות אלו ליהודים עירוניים שאינם עוסקים בחקלאות להתיישב בתוך המושבות החקלאיות הקיימות. עובדה זו הגדילה את מספר התושבים במושבות אלו, אך הקטינה — כמובן — את מספר העוסקים בחקלאות לגבי אלה העוסקים במסחר ובמלאכה.

אם נוסיף לכך גם את העובדה שבישובים שלא היו חקלאיים, עיירות וערים בבי־סאראביה, גדל בהם מספר התושבים היהודים, וכי רובם המכריע עסק במסחר, מלאכה ותעשיה קלה, הרי נבין שחל שנוי רב במבנה הכלכלי של יהדות ביסא־ראביה בסוף המאה ה־19.

בהתאם למפקד האוכלוסיה בשנת 1897, ישבו אז בביסאראביה 228,620 יהודים, לעומת — 70,117 ב־1852. הישוב היהודי גדל פי שלושה ויותר תוך 45 שנה. אשר לחלוקה לפי עיסוקי התושבים היהודים, יש לראות ירידה גדולה באחוז החקלאים. לפי אותו מפקד, עסקו אז במסחר — 39.3%, במלאכה ותעשיה — 26.8%, פקידים ובלתי מקצועיים — 8.9% ורק 7.12% — בחקלאות. אמנם אחוז זה היה פי שניים מאשר האחוז הכללי ברוסיה של היהודים העוסקים בחקלאות — 3.5% בלבד — אך אין ספק שהיתה ירידה לגבי אחוז החקלאים בביסאראביה בתחילת המאה.

לפי הסקר של ייק"א, מסוף המאה שעברה, גרו אז ב־6 המושבות החקלאיות שנשארו — 1494 משפחות שמנו 7.782 נפשות. ירידה בהשוואה לשנות החמ־שים, שאז מספר המושבות החקלאיות היה 17 (ירידה של כמעט שני שליש) ומספר התושבים בהן היה — 10.589 (ירידה של רבע).

הירידה נראית עוד יותר חריפה, כשנשווה את היחס של מספר התושבים במוש־בות החקלאיות למספר הכולל של היהודים בביסאראביה. בשנות החמשים — 10.589 מתוך 70.117 — 15%, ובסוף המאה — 7782 מתוך 228.620 והם 3.4%.

לפי הסקר של ייק"א, מתוך 1494 משפחות שגרו בסוף המאה שעברה ב־6 המוש־בות החקלאיות, היו רק 536 משפחות של מתיישבים בעלי קרקעות.

ברשות 6 המושבות היו אז, לפי אותו סקר, 2942 דסיאטין או בממוצע 5.48 דסיאטין לכל משפחה. חלוקת הקרקע לא היתה שווה: 172 משפחות החזיקו

2־3 דסיאטין, 42 משפחות — 1־2 דסיאטין ו־42 משפחות — פחות מדסיאטין אחד. אמנם יש להדגיש כי רבים מן המתיישבים עיבדו למעשה חלקות גדולות יותר, שהיו חוכרים אותן מהאכרים, מבעלי האחוזות או מתיישבים אחרים. לפי אותו סקר, חכרו המתיישבים במושבות החקלאיות ב־1899 — 2989 דסיאטין.
זאת ועוד. המתיישבים עצמם לא עסקו בעבודת אדמה בלבד, רבים מהם עסקו גם במסחר. לפי אותו סקר, עסקו רק 204 משפחות (13.6%) בעבודת אדמה בלבד. 268 משפחות (17.9%) עסקו בעבודה שכירה, רובם כפועלים חקלאיים, אך הרוב הגדול עסק — במסחר: 589 משפחות (39.4%), במלאכה: 290 משפחות (19.4%) ושונים: 143 משפחות (9,7%). המסחר היה בעיקר בתוצרת חקלאית, שקנו מן המתיישבים שעסקו בעבודת אדמה ומהאכרים שבסביבה.
שיטות העיבוד היו פרימיטביות. הציוד החקלאי היה מועט. לדוגמא: בכל 6 המושבות היו רק 51 מחרשות (מהן 31 בדומברובני בלבד). מכאן — שהחריש נעשה ברובו בעבודה שכירה. הסיבה העיקרית לכך, שגם במושבות החקלאיות עצמן מספר המשפחות שהתפרנסו מעבודת אדמה גרידא היה מועט, נעוצה בעיקר בחוסר אפשרות להתפרנס מזה, בגלל החלקות הקטנות שעמדו לרשותן, והיעדר אינבנטר חי וציוד חקלאי מספיקים.
הרחבנו את היריעה על מצב החקלאות היהודית בביסאראביה בסוף המאה שעברה, כדי להבין את הרקע למצבה של מארקולשטי באותה תקופה שעליה נדבר להלן.

ז. המושבה בסוף המאה שעברה

בסקירתנו על מספר התושבים בביסאראביה בסוף המאה ה־19 ראינו כי מספר המושבות החקלאיות ירד משנות החמשים עד לסוף המאה ב־65% (מ־17 ל־6). לעומת זה, מספר התושבים במושבות החקלאיות ירד באותה תקופה ב־25% בלבד (7782 נפשות במקום 10,589). מכאן יש להסיק כי מספר התושבים בתוך המושבות החקלאיות שנשארו גדל בהרבה בתקופה זו.
אשר למספר התושבים במארקולשטי, בסוף המאה ה־19, קיימות שתי גירסות. בהתאם למפקד הממשלתי משנת 1897, היו אז במחוז סורוקה 31,017 יהודים וב"קוט מארקולשטי" 1339 תושבים, מהם 1336 יהודים. בדו"ח ייק"א משנת 1899 נאמר כי במארקולשטי חיו 1534 יהודים, ז. א. ב־200 יהודים יותר. יש להתייחס למספר שניתן ע"י ייק"א ברצינות, הואיל וניתנו גם פרטים לסוגים שונים של התושבים, כפי שנראה להלן, וקשה אמנם במבט ראשון להסביר את ההפרש הגדול יחסית בשני מספרים אלה. ייתכן כי בשנתיים (ההבדל בין שני התאריכים 1897 ו־1899) התווספו כ־200 תושבים, בעיקר הודות לגידול האוכ־לוסיה במארקולשטי, כתוצאה מהקמת תחנת הרכבת ועל עובדה זו בפרקים הבאים.
רשימות שמיות חלקיות של תושבי מארקולשטי בסוף המאה שעברה (1895) ותחילת המאה שלנו (1901) שהופיעו ב"הצפירה", כתורמים לטובת נשרפי ליטא, נביא בנפרד בסוף הפרק.

בכל אופן, באם נשווה את מספר התושבים של מארקולשטי, עם הווסדה, שנערך ל־239 נפשות והמספרים בסוף המאה, (1336 או 1534) הרי גדלה האוכלוסיה בעיירתנו פי 6 או 7 תוך 60 שנה. תופעה זו יש להסביר בגידול טבעי של המשפחות ובעיקר בעובדה שהזכרנו, כי מספר התושבים במושבות החקלאיות הוגדל לאחר הצווים מ־3 מאי 1882, שלפיהם עברו יהודים רבים מערי מגוריהם למושבות אלו.

ה"מהגרים" החדשים, שהתחתנו עם משפחות הקולוניסטים הותיקים, רכשו בירושה או בנשואים חלקות אדמה על שמם. לעומת זה היו חקלאים שמכרו או מסרו חלקותיהם ל"חדשים".

לאור העובדות דלעיל, קיימת הפרדה בין שני סוגים, בדו"ח של ועדת החקירה של ייק"א על מצב היהודים ברוסיה, בסוף המאה הקודמת.

א. קולוניסטים שיש להם או אין להם אדמה ותושבים לא קולוניסטים שיש להם אדמה.

ב. תושבים לא קולוניסטים ללא אדמה.

הסקר של ייק"א נותן לנו מספרים על היחס בין שני סוגים אלה, בשנת 1899 במארקולשטי, כדלקמן:

סוג א'	158 משפחות	820 נפשות	52.74%
	מהן 123 משפחות בעלות קרקע ו־35 משפחות ללא קרקע		
סוג ב'	134 משפחות	714 נפשות	47,26%
סה"כ	292 משפחות	1534 נפשות	100.00%

התושבים "המהגרים", שרובם לא עסק בחקלאות, היו חנוונים, בעלי מלאכה, חייטים, סנדלרים וכו׳. רובם פתחו חנויות מכולת, סידקית ובתי מלאכה.

בהתאם לדו"ח הנ"ל היתה התנגדות חריפה בין שני הסוגים של התושבים. הקולוניסטים לא אהבו את ה"חדשים" משתי סיבות עיקריות: הם תפשו את כל העיסוקים הלא חקלאיים, הם עסקו בגידול בהמות שהקטין את המרעה שזקוקים לו הקולוניסטים שהיה בכלל די מוגבל. כמו כן גרמה לסכסוך בעיית החלוקה של מסים בין שתי הקבוצות.

אגב, בשמות המושבות המוזכרים בדו"ח, שהיה בהם סכסוך זה חריף במיוחד, לא מופיעה מארקולשטי.

התנגדויות אלו מזכירות לנו קצת את הבעייה בארץ של „הוותיקים" וה"עולים החדשים".

בסוף המאה שעברה לא היה האופי הכללי של המושבות חקלאי במלוא מובן המלה, מפאת המספר הגדל והולך של אנשים שלא עסקו בחקלאות. בכל זאת יש לקבוע כי גם חלק גדול מאלה היו מגדלי בקר ועופות, שהנשים שלהם היו מגדלים משק בית של עופות, ירקות וכו׳, ואין ספק שאפשר היה לראות מושבות אלו כקשורות במישרין ובעקיפין לאדמה ולחקלאות.

ב..;תו דו"ח לשנת 1899, אנו מוצאים נתונים נוספים מעניינים, על מארקולשטי. השטח החקלאי של המושבה היה — 504 דסיאטין. הממוצע למשפחה חקלאית — 4.10 דסיאטין. הממוצע הכללי למשפחה — 3.13 דסיאטין. בדומברובני — (8.48 — 5.31) בוורטוז'ני — (8.30 ו־5.27).

המשפחות בעלות קרקע נחלקו לפי מספר הדסיאטין שברשותן, כדלקמן:
8 משפחות מ־4 עד 8 דסיאטין. 88 — מ־2 עד 3, 19 — מ־2 עד 1 ו־8 משפחות פחות מדסיאטין אחד. ביחד 123 משפחות, כפי שראינו לעיל.

מעניין לקבוע כי בדומברובני — לדוגמא — היו 10 משפחות שהיה להם בין 16—32 דסיאטין ואפילו 3 משפחות שהיה להן יותר מ־32 דסיאטין. במושבות אחרות היו משפחות שהיו להן מ־16—8 דסיאטין. במארקולשטי — המקסימום למשפחה היה 8 דסיאטין. לעומת זה במספר הדסיאטינים הכולל (504) תופסת מארקולשטי מקום שני לאחר דומברובני (1179).

האכר ועגלו ב. מיירנץ

המספרים האלה מתייחסים רק לקרקע שהיתה בבעלות ולא לקרקע שנחכרה ע"י משפחה ממשפחה אחרת במושבה או בשכנות, או מאכרים שכנים וכו'.

לפי הדו"ח הנ"ל, נחכרו במארקולשטי שטחים שמחוץ לגבול העיירה בגובה של 30 דסיאטין. שוב — מספר קטן בהרבה מוורטוז'ני — למשל — ששם חכרו 632 דסיאטין ומדומברובני — 2130 דסיאטין.

מעניינת גם החלוקה של הקרקע החקלאית בעיירתנו באותה תקופה: 322 דסיא־טין — עובדו, 120 — מרעה, 40 — עם מבנים, בסה"כ — 482 דסיאטין ונוסף לזה 22 דסיאטין — לא מעובד ודרכים. הדו"ח מדגיש עובדת קיום שטחי מרעה קבועים רק בשתי המושבות מארקולשטי (120 דסיאטין) ולובלין (90 דסיאטין). גם במושבות האחרות היו קיימים שטחי מרעה אך לא קבועים, היו מקדישים לכך שטחים שונים לתקופות שונות וחלק גם חוכרים מחוץ לגבולות המושבה.

אשר לסוג התבואות. החלוקה במארקולשטי היתה כדלקמן: 176 דסיאטין — תירס, 15 — תבואת חורף, 16 — שעורה, 22 — שיפון, 1 — שבולת שועל, 2 — כוסמת, 11 — דלעת, 71 — טבק. הרוב — תבואה.

האינוונטאַר החי במארקולשטי באותה תקופה היה כדלקמן:

סוסים: 109. מהם ל־32 משפחות סוס אחד, ל־36 — שני סוסים ויותר. יש להוסיף לזה 32 סוסים אצל משפחות ללא אדמה, ביחד 141 סוסים. פרות: 130. מהן — 79 לבעלי קרקע ו־51 — לאחרים. עגלים: 108. מהם — 64 לבעלי קרקע ו־44 לאחרים. כבשים ועזים: 79. מהם — 31 לבעלי קרקע ו־48 — לאחרים .

מעניין להשוות עם מושבות אחרות. לדוגמא: בדומברובני — 3470 כבשים, בבריצ'בה — 1190. לעומת זה בסוסים, פרות ועגלים תופסת מארקולשטי המקום השני לאחר דומברובני ולפני המושבות האחרות.

מספר הבקר הממוצע ל־100 משפחות, בלי כבשים, היה במארקולשטי — 72. אשר לפרות: ל־150 משפחות היו 2 פרות. ל־69 — פרה אחת, ל־39 — לא היו פרות בכלל. בכל המושבות האחרות היו למשפחות אחדות 3 פרות ויותר.

אשר לציוד החקלאי, היו אז במארקולשטי: 7 מחרשות, 17 משדדות ו־8 מזרות.

הבאנו פרטים רבים מתוך הדו"ח של ייק"א על החקלאים במארקולשטי, על הקרקע, הציוד והאינבנטר החי בסוף המאה שעברה, וקיבלנו תמונה כמעט ברורה על מארקולשטי החקלאית באותה תקופה. ברם, אין לנו פרטים על אותם התושבים שלא עסקו בעבודת אדמה, אם כי היוו, כפי שראינו לעיל, כמחצית מתושבי המושבה באותה תקופה.

בכתבה שהופיעה ב"הצפירה" בשנת 1900, אנו קוראים על 300 משפחות שחיו אז במארקולשטי (מספר הקרוב למספרים של ייק"א — 292 משפחות). הגפ"ן נותן בכתבה זו תיאור כללי על עיסוקי התושבים שהוא קורא להם בשם "מפלגות שונות" והן: עובדי אדמה, סוחרי תבואה, חנונים, חייטים, רצענים, כובענים, בנאים, חרשי עץ וברזל וחרש ברזל, מלבד הרב, שני שו"בים, סופר סת"ם, מלמדים וכו'.

בסיכום: אין ספק שבסוף המאה שעברה היתה עדיין מארקולשטי מושבה חקלאית באופייה הכללי, אם כי נראו כבר סימנים ראשונים לשינויים במבנה הכלכלי שלה, שיהיו בולטים יותר בתחילת המאה שלנו.

ח. תמורות הטבע העונתיות בחיי החקלאים

הבאנו מספרים על המושבות החקלאיות בביסאראביה, על מספר המתיישבים בהן, על שטחי הקרקע למיניהם, אך עלינו לזכור כי מאחורי מסך המספרים האלה היו אנשים חיים, שעליהם היה לפרנס את משפחותיהם וכי פרנסתם היתה תלויה במדה רבה בגורמים חיצוניים שאין להם שליטה עליהם. כגורמים מסוג זה יש לראות: כמות התבואה והפרי שתוציא האדמה, אפשרויות השיווק, מחירם בשוק וכו׳. אחד הגורמים העיקריים שהוא גורם טבעי ועונתי, הם: המשקעים (הגשם והשלג). מכמותם ועיתויים תלוי היה הדבר, באם השנה תביא ברכה לחקלאי או תהיה חו״ח לקללה...

את הדאגה והחרדה לגשמים של החקלאי מביע באופן ציורי פ. האָכמאַן מהמושבה וורטוז׳ני, במחוז סורוקה, בכתבו בין היתר („הצפירה" 1899):

..."עובד אדמתו ישבע לחם", אמר החכם מכל אדם. אולם אם נשים עינינו ולבנו על גלגל החיים החוזר בעולם הקולוניסטים, נראה כי מאוד התנהג בכבדות וכי הקולוניסט ישבע גם ממרומים ואנחות רבות עדי יגיע לשבוע לחם. מלבד העבודה העמוסה עליו טמנו שם את הזריעה בבטן האדמה עד עת ישא את אלומותיו. גם העת תפחידנו לרגעים. פעם הוא חרד לרדת ברד ופעם לחום ושרב, פעם לעצירת גשמים בעתם ופעם למרבית גשמים שלא בעתם. כל זאת נוכחתי לדעת בשנה הזאת, בשומי עיני על אחינו הקולוניסטים אשר אנכי יושב בקרבם."

"...כל ימי החורף דאגו הקולוניסטים — פן יהיה יגיעם לריק וזריעתם אשר זרעו בימי הסתיו העבר לבטלה, כי לא היה גשם. כאשר חלף עבר החורף חלפה לרגלו גם דאגתם, כי האביב הנחמד והנעים אשר ירש את מקומו הראם לדעת כי פחדם לא היה פחד וכי יש תקווה לקצור ברנה את אשר זרעו בדמעה. האדמה הולידה והצמיחה את זרעי החורף בעין יפה וכל יום התענגו על זיו תנובת השדה ותבואת האדמה ההולכת ומתגדלת. אך לא ארכה להם גם המנוחה הזאת ומבוכה חדשה באה עליהם. החודש מאי הגיע ולא זכו עוד לגשם נדבה אשר בו בחודש — לפי דבריהם — מסוגלת האדמה לתת את יבולה אך אם השמים ימטירו עליה מטר, אבל נשיאים ורוח וגשם אין. כל היום רק למרום נשאו עיניהם ומפיהם נמלטו המלים: הוי מטר, הוי גשם, אבל נסכרו ארובות השמים ויכלא הגשם, יבשו נאות דשא ופני התבואה נהפכו לירקון כי נס ליחה וראשה לארץ הורידה ואכרים בושו מתבואתם. כן הלכו חושך ולא אור עד יום 27 במאי, אשר אז רחם עליהם המרחם על הארץ ומרחם על הבריות ויחננם בגשם נדבה אשר הרוה את הארץ והתבואה שבה לתחיה. אך אל ידמה הקורא כי לא נשדפו הזרעים כלל. מה שנקטף עודנו באבו לא שב עוד לתחיה, רק זאת התבואה אשר פניה שנו, היא שבה לתחיה, עתה עת הזמיר כבר הגיעה וקול עובד אדמה נשמע בארצנו. נודה לאל אשר לא הציגנו רוח בשנה כזאת, כאשר דימינו בעת עצירת הגשמים שלושה חדשים לפני הקציר".

קראנו תיאור מעניין של ה"תהפוכות" בטבע בשנה אחת, כשהסיכום הכללי עבור החקלאים היה בינוני.
מעניין גם לקבל מידע על הכמות והאיכות של התבואה, במטעים והפירות שהחקלאים היו מקבלים בשנה בינונית.

הזורע   ב. מיירנץ

חקלאי מקאינאר־נואי, מתאר לנו את מצב החקלאות במחוז סורוקה בשנה בינונית ("הצפירה" 1887) ונותן פרטים, היכולים לעניין במיוחד את אלה הקרובים יותר לשטח החקלאות.
ניתן כתבה זו ככתבה וכלשונה :

"...החטה, איכותה היא טובה מאוד, וכמותה ישנם מקומות אשר דסיאטין יוציא גם עד 175 פוד, וישנם מקומות אשר לא יוציא יותר ממאה פוד, אולם פחות מזה כמעט אין אף מקום אחד. הדגן והשעורה, גם הם לא נפלו מהחטה וכמוה וכמוהן ישא פרי לעומליהן. הכסמת, אם כי עודנה

אפילה היא, בכל זאת כל רואיה יכירוה ויאמרו כי זרע ה׳ היא. השבולת־שועל היא במצב לא טוב, בכל זאת יש לקוות עד תשעים פוד מדסיאטין. זרע הפשתן הוא בשנה זו באיזה מעלות אחורנית לעומת השנה העברה. חיטי־תירס הם במצב רע מאוד ובמקומות רבים כבר היו למשלח השור ולמרמס השדה כי שלחו לרעות איש אֶת ידו, ואלה אשר עוד עמדו יעמודו, גם אלה לא תתן דסיאטינה אחת יותר מ־60—50 פוד, לעומת אשר בשנה אחרת גם שנה בינונית תוציא כל דסיאטינה עד 130 פוד. מטעי הטאבאק מעטים הם בשנה זו במחוזנו כי גם בשנה דאשתקד לא הצליחו וגם מטעם המונופולין החדש אשר בדעת הממשלה הרוממה להטיל עליהם, מעטו עובדיהם וגם המעטים הנמצאים לא גדלו ולא עשו פרי. פרי העץ בכלל הצליח בשנה זו, ובפרט האגוזים. על הכרמים ירונן אף ירועע כי יתנו לעומת שנה העברה על אחת שבע, ובפרט היין האדום, כי יין הלבן לא הצליח כל כך כי הענבים הלבנים נשרו מהגפנים. תפוחי אדמה במצב בינוני הם. מיני־עדשים הם במצב רע מאוד. קצח וכמון מעטים הם במחוזנו, והמעט לא ברע הוא, אולם הפול טוב הוא מאוד מאוד. ...בכלל אוכל לאמר — כפי בינת מביני דבר — כי השנה הזאת שנה בינונית היא״.

הכתבה המפורטת, שהבאנו לעיל, הופיעה ב״הצפירה״, עתון מרכזי ליהדות רוסיה הגדולה ובעל עמודים מעטים. עובדה זו מוכיחה את ההתעניינות הרבה שהוכיחה במאה שעברה יהדות רוסיה במושבות החקלאיות בביסאראביה ובבעיותיהם של החקלאים היהודים במקומות נידחים אלה.

ט. הבצורת והרעב בסוף המאה ה־19

החקלאים היהודים בביסאראביה בכלל, ובמחוז סורוקה בפרט, חיו מדי שנה בשנה ועיניהם לשמים... הם זכו לשנים בינוניות, בכמות הגשמים שהרוו את אדמותיהם, למעט שנים טובות מאד אך למספר לא קטן של שנות בצורת. קללה זו של הבצורת רבצה עליהם במיוחד בשנים האחרונות למאה שעברה. אנו קוראים (״הצפירה״ 1888) כי בדומברובני, הקרובה למאַרקולשטי, לא היו גשמים זה 5 שנים (!) בזו אחר זו.

המצב הוטב — כנראה — לאחר מכן, כפי שאנו קוראים ב״הצפירה״ משנת 1894, בקשר למארקולשטי. ש. א. פעקאר כותב בין היתר: ״שמי המושבה הריקו גשמי ברכה בעתם ותקוותנו כי גם הארץ תענה את השיפון, החיטה וכו׳. גם שדמות חטי־תירס יעשו אוכל למכביר. עצי נושאי פרי טעונים זרע בוסר לרוב אשר הענפים הושעו על מוטות, הגפנים תתנינה יבולן ודם ענבים נשתה חמר״.

אושר זה לא ארך זמן רב במארקולשטי, וש. א. פעקאר נותן לנו תיאור אחר לגמרי על השנים שבאו לאחר מכן (״הצפירה״ 1900). הוא כותב בין השאר:

״ימי ״חג שמחתנו״ עברו עלינו ביגון ואנחה בזכרנו את העתיד הנורא ההולך וקרב אלינו ואתנו אין במה לכלכל את נפשותינו ואת הטף אשר

לרגלינו. כי מארה באה ביבול האדמה במושבתנו גם השנה. חטים זרענו וקוצים קצרנו, רבים מחוכרי השדות שהיו אנשים אמידים הנם עתה במצוקה גדולה, כי אבדו את כל הונם והאדמה לא החזירה לבעליה גם את הזרע שזרעו, ומאין יקחו לשלם דמי החכירה? גם בעלי האחוזות העשירים ביותר, אשר מספרם מעט מאוד, בדאגם לימים הבאים עושים בעצמם כל עבודה גסה שבבית ובשדה בלי תת לפועל עני להשתכר אף אגורה אחת, ע״כ גדלה מאוד הרעה והעוני יציק מאוד לבני מושבתנו המייאשים את לבם מכל. משפחות רבות יצאו כבר לאמריקה או לארגנ־טינה ורבות נכונות עוד לאחוז במקל נדודים. ראויים אמנם לתהילה הציונים אשר בזה: הר״ז פייערשטיין, הר״ח פריינקיל, הר״א גרינבערג והר״מ שולמאן, שיסדו בזה אגודת מתנדבים המשתדלים בכל עוז להקל מצוקת העניים ולתמוך בידם ככל האפשר״.

מצב קודר ומחריד זה של מארקולשטי בסוף המאה שעברה מתאר גם ״הגפן״ — גבריאל פישמן — (״הצפירה״ 1900), בכתבו בין היתר:

״מפאת הבצורת והמארה אשר חלו בנפות ביסאראביה בשתי השנים האחרונות ירדה מושבתנו עשר מעלות אחורנית. ״תנועת היציאה״ בעצם תוקפה ואין לך שבוע שלא תצאנה בו משפחות אחדות לאמריקה או לארגנטינה, ואשר לזאת ירד גם מחיר הבתים עד הדיוטה התחתונה ובתים רבים עומדים למכירה ״בחצי חינם״ ואין קונה. במלה אחת: לא היו עוד ימים רעים ומרים ליושבי עירנו כימים אלה״.

הבצורת שפקדה את ביסאראביה בסוף המאה שעברה עוררה את תשומת לבם של השלטונות ואנו קוראים (״הצפירה״ 1901) כי הממונה על נכסי הממשלה בביסאראביה ה׳ סאמאוו הגיש בקשה למיניסטריון לחקלאות לתת תמיכה למשפחות שסבלו מהבצורת.

הד רחב לבצורת ולרעב שנגרם למשפחות רבות בביסאראביה, בשנים אלו, היה גם ברחוב היהודי. בקישינוב הוקם ״ועד לתמיכת היהודים הרעבים״ ושליחו מר חאלאנ״י, שביקר במחוז סורוקה, מסר דו״ח לועד על המצב שם ולפיו היו במחוז 983 משפחות רעבות ללחם, שמנו כ־5000 נפשות, מהן במארקולשטי — 70 משפחות. רעב זה גרם גם להתפשטות מחלת הטיפוס, שהתחילה בדומברובני והגיעה גם למקומות אחרים, ובתוכם מארקולשטי.

בעתון ״הצפירה״ הופיע גם קול קורא ״למשען הרעבים בביסאראביה״ ונאספו תרומות בערים שונות ברוסיה הגדולה. רשימות אחדות של התורמים גם פורסמו בעתון זה.

מעניין גם לקבוע כי ההיענות לפנייה זו לא היתה רבה ועל כך גם בא רוגזו של הסופר בן ציון אייזנשטאדט, אשר כתב במאמר ״מי ברעב״ (״הצפירה 2.5.1901), בין היתר:

...נביאה נא חשבון, נמצה עומק הסכום, נעשה ״סך הכל״ ונביט בפני ״השורה האחרונה״ ומה בידנו יעלה — אוי לעינים שכך רואות! אך קומץ קטן ודל, ״מנחת עוני״ מעטה וצנועה שאי אפשר כמעט להקריבה ולהעלותה על השולחן. ונדיבי עם איימו? האפסו סופרינו מקרבנו? האין

עתירי נכסין בתוכנו, הנתבעים ונותנים גם לעגל ולמשכן על אחת כמה וכמה".

ב. צ. אייזנשטאדט פונה בסוף מאמרו לסופרים באמרו:

"אחי הסופרים! אנחנו נטבעים בים המחסור ואתם אומרים שירה של קינה ופזמוני נהי. אמרו ועשו! תבעו בפה!"

מהסכומים השונים שנאספו ע"י הועד הקישינובאי, שריכז את פעולת העזרה, נתמכו משפחות רבות, בתוכן אחדות גם במארקולשטי, בקבלת מצות ותפוחי אדמה לחג הפסח. כן הוקצבו למשפחות אחדות תמיכות כספיות שבועיות, שהקלו על הרעב והמצוקה, שנפלו בגורלם של החקלאים היהודים בביסאראביה, בשנות הבצורת של סוף המאה שעברה.

י. המפנה הכלכלי במארקולשטי על סף המאה העשרים

שנות הבצורת שפקדו את החקלאים בביסאראביה, ובתוכה מארקולשטי, השפיעו לא במעט על הזנחתם את עבודת האדמה וחיפושיהם אחרי פרנסות אחרות, כתוספת או במקום החקלאות. אם נוסיף לעובדה זו את גידול המושבות החקלאיות בסוף המאה שעברה ע"י התווספות תושבים עירוניים שעסקו במסחר ובמלאכה, נבין את המפנה הכלכלי שחל במושבות החקלאיות על סף המאה העשרים.

מאורע חשוב שסייע לשינויו של האופי החקלאי הקודם של מארקולשטי, וגרם גם למפנה כלכלי בהתפתחותה, היה ללא ספק הקמת תחנת הרכבת במושבה.

לא נוכל לקבוע את התאריך המדוייק של הקמתה. במכתב מאלכסנדרני, הנמצאת על אותה מסילת הברזל עם מארקולשטי, ("הצפירה" 1890), אנו קוראים, שהתחילו ההכנות להתקנת מסילת הברזל ושמחכים לסיום העבודות תוך שנתיים (1892). על קיומה של תחנת הרכבת במארקולשטי אנו קוראים רק ב־1894 ("הצפירה"). בידיעה זו נאמר כי הרכבת עושה את דרכה פעמיים ביום, כי רבים מהסוחרים העירוניים העתיקו את מושבם קבע למארקולשטי, כי שכר הדירה עלה, כי הקולוניסטים בונים בתים חדשים, "למען לא יצר המקום עבורם". וכי "בקיץ הנוכחי יברכו על מוגמר בנין שני רחובות" (!). יש אם כן לקבוע כי תחנת הרכבת במארקולשטי הוקמה בין השנים 1892 ו־1894..

על חשיבות „סוס הברזל" — הרכבת, שגרמה למפנה ולשגשוג כלכלי במארקו־לשטי, מספר מ. מ. ווערעטא, בכתבה שהופיעה שנים אחדות לאחר מכן ("הצפירה" 1903), וגם הפעם ניתן כתבה זו, ככתבה וכלשונה:

"תקופה ארוכה, שוקטת והרת־תרדמה עברה על המושבה הזאת כעל רוב אחיותיה, המושבות שנתייסדו במאה העברה בביסאראביה. רוב אכריה היהודים חיו חיים פשוטים וטבעים. בקיץ שדדו ועבדו אדמתם ובחורף נחו והחליפו כח לצאת שנית בעבודתם באביב, וחזור חלילה. כמו כן עסקו במסחר, כנהוג, למען מלא את הפרצים והבקיעים המתגלים בחיי האכרות מסיבות חוץ כגון שנות רזון וכדומה.

בחייהם הפנימיים ובענייני עדתם לא הצטיינו במאומה, הבתים היו נמוכים ופשוטים וגגותיהם היו של קנים, קש וגבבא, ממש כבתיהם של המאלדאווים

הביסאראבים שכניהם, וכן מלבושיהם. חינוך הבנים היה בשפל המדרגה ובלי כל מטרה. בקצרה, מראה המושבה ותושביה היה פשוט וטבעי לגמרי, ודממת נצח חופפה עליהם תמיד.

אבל העתים משתנים והרבה משתנה עמהם. לפני שנים אחדות ראו הקולוניסטים "בבוקר לא עבות" אחד, והנה עדת אינז׳ינרים מסירה את תחומה של המושבה ואנשים נושאים שפורפרת, שלחנות שלוש רגלים ודגלים. אלה באו לבדוק ולתור את אדמת המקום הזה להמשיך שם את רשת מסילת הברזל הדרומית־מערבית. ובחיק המסילה הזאת הוטל גורל המושבה ועתידותיה. אומנם במושב הקרוב מאוד, פלארעשטי, נבנתה תחנה שלמה וערוכה בכל ופה רק חצי התחנה, אבל תנאי המקום וישובו גרמו כי מארקולשטי כמעט שתעלה על חברתה הסמוכה.

כמו בזרם אלקטרון עורר השנוי הכביר את המושבה ממצבה הקפוא, רשת מסילת הברזל הביאה זרם חיים כביר למושבה וגלה לפניה אופקים חדשים, מקורות פרנסה חדשים, כר נרחב לעבודה ולפעולה.

התושבים, אחרי בואם במגע של מו״מ עם סוחרים משכילים בעלי מצבים שונים מרחבי המדינה, התקדמו והתפתחו הרבה בכל דבר. הבתים הישנים והנמוכים פנו מקום לבנינים חדשים וטובים והמושבה קיבלה צורה חדשה. אנשים רבים מערים שונות השתקעו פה ותרבינה החנויות ואוצרות סחורה. אדמת העיר ובתיה התיקרו פי שניים. המסכנות הנה מטושטשת, זה בא בעגלתו וסוסו, זה בכדו וחביתו, והפרנסה מצוייה, כי המסחר והעבודה קיבלו דחיפה עצומה לפנים. ,מארקולשטי רותחת כקלחת׳. אכן זו רוח של ,סוס הברזל׳."

אגב, על העובדה שבמארקולשטי הוקמה רק "חצי תחנה" („פול־סטאנאָק"), מספרים זקני עיירתנו, ששמעו מפי הוריהם, כי השלטונות תיכננו מראש להקים את התחנה הראשית בעיירתנו אך הקולוניסטים לא החשיבו הצעה זו וסירבו להקצות חלק מאדמתם לתכלית זו. השלטונות החליטו להקים את התחנה בפלורשטי — מרחק כמה קילומטרים מעיירתנו. לכשראו זאת התחרטו תושבי מארקולשטי על סירובם ונקטו בכל האמצעים להשפיע על השלטונות לחזור לתוכניתם המקורית אך — איחרו את המועד. לאחר עמל רב הצליחו לקבל אישור להקמת "חצי תחנה" ובפלורשטי הוקמה אמנם תחנה עם צומת־רכבות ראשית. ברם, כפי שקראנו גם בכתבה שהבאנו לעיל, ייזמתם ויעילותם של סוחרי העיירה העלו את חשיבותה של תחנת הרכבת במארקולשטי, שהפכה למתחרה רצינית לשכנתה בפלורשטי.

למפנה הכלכלי שחל במארקולשטי, כתוצאה מהקמת תחנת הרכבת, יש להוסיף את השינוי לטובה שבא במצב המתיישבים החקלאים שלה, הודות לגורם חדש וחשוב שהופיע בתחילת המאה העשרים, זוהי החברה הידועה לעידוד החקלאות היהודית — יק״א, ששימשה כמוסד מדריך ומסייע גם במובן הכספי לחקלאים בביסאראביה, ושעל פעולתה בכלל, ובמארקולשטי בפרט, נדבר בפרקים הבאים.

רשימה חלקית של תושבי מארקולשטי שתרמו לטובת נשרפי ליטא
(מתוך „הצפירה", 1895)

557

קולוניא מארקולעשט. (מחוז פאדאליען) 29 מאי. קול אנקת הנשרפים בנפות „ליטא" והאובדים בערי בריסק, קאברין, רוזינוי ועוד שמענו, כי רבבות נפשות מתגוללות תחת כפת השמים באין משען ומשענה ופורשים כפיהם אל פת לחם! ע"כ התעוררנו להרועת הרנ"ס: „בהיו, הושיעו"! ונספנו נדבות מהמתנדבים בעם מארקולעשט, והקולוניסטים קמו לעזרת אחב"י איש איש לפי יכלתו, ויעל כסף תרומתם לסך חמשים ושנים רו"כ, אשר אותם שולחים אנחנו רצופים בזה על עם בית מערכת „הצפירה" לחלקם בין הנשרפים: בעד בריסק 10 רו"כ, קאברין 10 רו"כ, איישישאק 10 רו"ב, רוזאנאי 10 רו"ב, וואסילקאוו 6 רו"ב, זעלווא 6 רו"ב. ואלה המה המתנדבים:

ש. א. פעקאר, ר' יהושע האלרילמאן, ר' יעקב גאלדינטייער, ר' שמואל ליפשיץ, ר' נפתלי חאקמאן, ר' יצחק וויינשיל, ר' מיכל צבי פלאטיר, ה"ר חיים לקוויט, ה' העניך וואסמאן כ"א 1 רו"כ; האחים פיטמאן 80 קאפ'; ה' משה שילמאן, ר' יצחק הערסאן, ר' משה קאפערשטיין, ר' מיכל וואסיליוויר, ר' מענדיל סאדרווארג, ר' ווירע דעכטיר, ר' בנימין גרינבערג, ר' יוסף לאנדיר, ר' מענדיל שמאנים, ר' מענדיל בר"י זאוואדיוקיר, ר' מאיר זאוואדיוקיר, ר' צבי זעלצער, ר' יעקב ל. זעלצער, ה' נטע סאדווארג, ר' יעקב דאנגים, ר' צבי ברויטמאן, ר' שלום ברויטמאן, ר' נח ברויטמאן, ר' צבי סאדווארג, ר' מנדיל וויינשיל, ר' אברהם סידיק, ר' יעקב גרינבערג, ר' יהושע ל. שווארץ, ר' דוב מוואודיוו, ר' מרדכי פרעכטמאן, ר' אברהם גרינבערג, ר' משה יוסף סערינגפעלד, ר' שבתי פיכמאן, ר' שמשון קאפערשטיין, הערינת בת שבע וואסיליוויר כ"א חצי רו"כ; ה' אהרן פעקילמאן 15 קאפ'; ר' ישעיהו סטאניסלאווסקי 40 קאפ'; ה' זוסיא פייערשטיין 35 קאפ'; ה' שלום וואלאך, ר' זוסיא ציבאשניק, ר' אברהם וויינשטיין, ר' יהודא נעלבארד, ה' ליביש וויינשיל, ר' אברהם ישראל סידיק, ר' יעקב זעלצער, ר' עוריאל ראבינאוויטש, ר' מאיר שמשאוויץ, האשה ליבע וואלדמאן, ר' מענדיל נגעסין, ר' שמואל צבי פרעכטמאן כ"א 30 קאפ'; ר' משה יוסף ביק, ר' מרדכי זעלצער, ר' יונה בערקאהן, ר' אלקנה שולמאן, ר' חיים יעקב שולמאן, ר' שמואל מידליר, ר' שלום זאוואדיוקיר, ר' אפרים ראדילעניר, ה' זלמן זעלצער, ר' אברהם סיליך, ר' משה וויינשיל, ר' יחיאל פינטשיוויר, ר' משה מאדווארג, ר' מאטי שיראנד כ"א 25 קאפ'; ר' שלמה קבצן, ר' ליב שימאנסקי, ר' ישראל מידליר, ר' מרדכי וויינבערג, ר' ניסן קאלקיר, ר' מתתיהו קאליסיר, ר' נחום זילניק, שמחה טראפ, דוד פעקיר, יענטי גאמירמאן, נחים מריף, ר' אפרים גאמירמאן, ר' שמואל יעקב קאפערשטיין, ר' משה מאסליק, ר' משה שור, יעקב זיננמאן, יוזפא קאבלין, מרדכי בלאנק, ברוך זעלצער, ר' מענדיל בר"ש זאוואדיוקיר, שמואל קאלקיר, ר' זאנוויל וועקסליר, ר' שמואל יצחק מאזים, ר' יחיאל פעקיל, משה לינווארג, ר' מאיר אהרן שו"ב, דוב וויינבערג, אבא זעלצער, צבי מידליר, ה' ליביש מידליר, ה' צבי וויינבוים, משה בערגער, ר' עוברית מפיוואק, שמואל טישלער, אברהם קאפילאוויטץ, ר' אהרן פראטיש, חיים קאפערשטיין, בנימין כהן, אברהם שעכטמאן, יעקב ביימאן, יעקב ק. שניידיר, אליהו גאמירמאן, יוסף קאפערשטיין, שאול קרייזירמאן, לוי סטאניסלאווסקי, אברהם הענדליר, ר' מיכל ישפה, ר' יעקב יאספאלסקי, ציפה וואלדמאן כ"א 20 קאפ'; מרים ספיוואק, כישיל קרייזירמאן, מרים מאדווארג, גדלית י. ש"ב, יצחק קארינפעלד, אברהם פינקיל, ישעיהו מאסליק, שמואל ביילמאן, מאיר פעקיר, כהנה קאפירמאן, ישראל קאפירשלייק, פאלק ווירמאן, מאיר כהן, אסתר העליכים, אברהם טעסליר, אלעזר טעסליר, זעליג וויינשיל, אברהם ווינעטיק, מיכל שור, אברהם מאנדילבלאט, כ"א 15 קאפ', ישראל היילמאן, חית גליקיל, מלכה גרינשמאן, משה יצחק שווארץ, מרים בלייוויים, אברהם שור, יעקב ד. וואלאוויטש, נחים ב"י חלפן, נחמן בראנשטיין, זאב קאטיק, פנחס מיכל, שפרה גלאזמאן, ירמיהו רוזינטאל, חענא וואליך, משה מאיר מאנדיר, פייגת זאווארייוקיר, פריידה וואלאך; שרה קאפירשטיין, יוסף סידיק, בנימין שולמאן, יצחק תאראך, צבי זבריזיר, דוד פינקעל, יעקב חאססקי, חנה מאשקאוויטש, שמואל שפיטאלניק, ראובן זאוואדיוקיר, בן ציון קאטשאק, שלמה מאנדיל, שלמה חלפן, יחזקאל יאספאלסקי, משה ברח"י שולמאן, דוד זבריזיר, מרדכי יעקב רוזינבלאט, ליב פעקילמאן, אלטער טויבמאן, יצחק מיאסקאיוסקי, חיים משה גלאזמאן, ישראל בלאושטיין, מיכל ווידמאן, דוב שמש, משה פעקיל, עוריאל שוסטערמאן, דוב גערביל, שמואל כ"ץ, אסתר קאטיק, צבי שדכן, מאיר וויינבערג, אלימלך קריסניק, אהרן לאנדא, שלמה פעקילמאן, שמואל לערמאן, זוסיא בערמאן, חיים יאקיר, ברוך פישער, חיים שור, ישראל לובלינער, יחיאל חלפן, יוזיפ בר"ל זעלצער, יחיאל זעלצער, קלמן ל. בינבוים כ"א 10 קאפ'; י. חלפן, מ. ז. חלפן, ז. זבריזיר, מ. שמאנים, י. קאפירשטיין, מ. געלשטיין, צבי סגל, ר. מימאנאוויטש, צ. קאליאסקי כ"א 5 קאפ'.

המאספים: ש. א. פעקאר, אהרן פעקילמאן, האחים פישמאן, שמשון קאפירשטיין.

רשימה חלקית של תושבי מארקולשטי שתרמו לטובת נשרפי רוסיה (מתוך „הצפירה", 1901)

קולוניא מארקולעשטי (בסרביה). נאסף פה על ידי הרב מהרי"ל פישמאנן ות"ר עובדית ספיוואק סאת: ה"ר אליעזר וואלדמאן 2 רו"ב; ר' מיכל וואסיליבר, חעניך ווייסמאן כ"א 1 ר'; בנימין גרינבערג, חיים יצחק גרינבערג, ישראל גרינבערג, ישכר ניסתאָוויטש, יצחק וויינשיל, חיים קריוואָוויאָס, שלום פערלאָוו, נח ברויטמאן, אלי' גאמירמאן, יעקב גאלדינטייער, מיכל הירש פלאָפער, שמחה קאָנדעל כ"א 50 קאפ'; יעקב מאטעביץ, אפרים שטערינשפיין כ"א 40 קאפ'; משה גרינבערג 36 קאפ'; מענדיל גינעסין 35 ק'; יעקב גרינבערג, שלום ברויטמאן, מענדל שמאָגיס, זיסיא פייערשטיין, פייבל זאבאריבקר כ"א 30 קאפ'; הרב תודא ליב הכהן פישמאנן 28 קאפ'; עובדיה ספיוואק, [illegible] יעף, אהרן פעקילמאן, שמואל ליפשיץ [illegible] ישראל סידיק, ישראל מירליר, יעקב זי[illegible] [illegible]יא ציבאשניק, משה סאדווארג, מענדל [illegible], שמואל אהרן פעקאר, אליה גרעביר, [illegible] גרינבערג, דוד גרינבערג, הגפ"ן, א[illegible] [illegible]יק, אברהם יהושע קופרשטיין, רבקה [illegible] [illegible]בערג כ"א 25 ק';

זוסיא כ[illegible] [illegible]לי זוסיעס, בנימין סידיק, [illegible]ברים [illegible] [illegible]שלמה באברמאן, חיים פרענקיל, יש[illegible] [illegible] [illegible]אלקנה שולמאן, יעקב ליב זעלציר, כ[illegible] יוסף ביק, הירש געלמאן, פישל סעדאצקע, עזריאל ראבינאוויטש, יעקב דאנציס, יוסף גאמירמאן, מרדכי פרעכטמאן, חיי ברדיטשבסקי, בן ציון קאטשאָק, אבא סאדווארג, ליבוש וויינשיל, מרת ביילא עטיא סידיק כ"א 20 קאפ'; חיים יעקב שולמאן, פסח זינגמאן, יוזפא זעלציר, ליבוש מידליר, יעקב זעלציר, יוזפא בר"ם זעלציר, מרדכי בראָנפמאן, חיים ליב לעוויט, משולם גרינבערג, יוסף קופערשטיין, אלעזר קאטיק, שלמה ראבינאוויטש, חיים גרינבערג, ליב שטערינשטיין, ישעיה כהנא, אשר ראזענבלאט, מרדכי יעקב ראזענבלאט, אלתר ווייסמאן, אברהם מעסליר, שרה רחל גרינבערג כ"א 15 קאפ'; יהודא געלבאָרד, שמשון קאפערשטיין, שניאור כאקאכסקי, ישראל געלמאן, בעריל רייבר, ליב פעקילמאן, משה סאסליק, משה וויינשיל, משה בר"ל קופרשטיין, שלום זעלדין, ליב שימאנסקי,

504 הצפירה № 125

מרדכי [illegible], משה בר"א [illegible]לכאן, משה קאפרשטיין, מרדכי נא[illegible]קין, משה כלכד פנחס טאבאטשניק, יהושע שרייער, רובער טאבאק, מענדל בר"ש זאבאריבקר, מרדכי זעלציר, זאב קאטיק, ברוך וואלפאוויטש, ישראל קאפרשטיין, שמחה [illegible]אָס, ישראל ליב גאלדשטיין, רובער קאטיק, חייב קאפרשטיין, נתנאל כלמר, משה שולמאן, מענדל הורוויץ, בן-ציון פאלטשאנסקי, זאנוויל פערלמאן, אפרים גאנטער, הירש גאלדינבערג, חיה יהודית, מאליע ברויטמאן, שלמה חאראק ב"א 10 קאפ'; יצחק טראָפ, נפתלי בחטמאן כ"א 8 קאפ'; שלשים אנשים נדבי כ"א 5 קאפ'; ס"ה עולה ביחד 30,70 רו"ב. ע"י ה' ישראל וואסיליבר ויצחק סאדווארג נאסף כאת הצעירים: ישראל וואסיליבר 50 קאפ'; אנשיל רויטמאן 30 קאפ'; יצחק סאדווארג, הבעריל ליפשיץ ב"א 25 קאפ'; ליב גרינבערג, עקיבא גרינבערג, צבי ראבינאוויץ כ"א 20 ק'; יצחק סידיק, פייבל מידליר, חיים זעלציר, מאיר סידיק, מאיר זעלציר, יצחק זאוואריבקר, חיים ברויטמאן, אהרן שוואַרץ, יעקב שורפמאן כ"א 15 ק'; צבי זאטץ, יהושע קופערשטיין, ברוך שמאָגיס, אלמיר שור, חנה רייבער, אברהם גרינבערג, צבי סידיק, יוריל גרינבערג, פנחס טייטילבוים, אלטער ויידמאן, יצחק זינגמאן, צדוק ראבינאוויץ, זכריה פישמאנן, יצחק ברויטמאן, משה טאבאטשניק, משה גאמירמאן, משה גאלדינשטייער, בן-ציון סאדווארג ב"א 10 קאפ'; אליה פעקילמאן, דוד ויידמאן, מאיר סאסליק, משה ווארענע, ליפא פלעקסיר ב"א 5 קאפ'; ומאת בנות-ציון: לאנע וואסיליבר 50 ק'; ליבע גרינבערג, שרה ברויטמאן, שרה גרינבערג סימע וואסיליבר כ"א 25 ק'; העניא וויינשיל, לאה וויינשיל כ"א 20 קאפ'; מיזה פישמאנן, שרה רבקה סידיק, ספרה וויינשיל ב"א 15 ק'; שרה סאדווארג, חיה לאה גרינבערג, זאָניע גרינגבערג, מאסיע גרינבערג, טויבע סידיק, פערל באָריל, דאבריש זעלציר, בת-שבע קרילואָביאָס, שרה יופא ברויטמאן, מלכה ספיוואק, רחל פייערשטיין, דבורה טריעף, דינה פינקעל ברײנה שוואַרץ כ"א 10 קאפ'; טאבע וואָלאָך 5 קאפ'. ס"ה עולה: 9,10. ואחר נכיון דמי ההוצאות 80 ק', הנני שולח ע"י „הצפירה" סך 39 רו"ב.

פראסקרוב. ש. קליינמאן, ח' בערגמאן כ"א

מעניין להשוות את שתי רשימות התושבים במארקולשטי, מסוף המאה שעברה ומתחילת המאה שלנו (1895 ו־1901).

ברשימה הראשונה מופיעים 208 שמות, ולפי אחדים מהם המוכרים לנו מדובר בדור שני ושלישי של המתיישבים הראשונים. ייתכן וישנם ישישים מהמתיישבים הראשונים. (התאריך — 60 שנה להתיישבות).

ברשימה השנייה, חסרים רבים מהרשימה הקודמת (יש להניח כי חלק מהם נפטר) ומופיעים שמות חדשים ומספרם הכולל — 125. לאלה מתווספים: 38 „צעירים" ו־25 „בנות ציון", דור רביעי, וביחד — 188 שמות.

פרק שני

מארקולשטי החקלאית במאה העשרים

א. המושבה בתחילת המאה

בפרק הראשון סקרנו את תולדות מארקולשטי, מתאריך היווסדה (1837—39), ואת התפתחותה עד סוף המאה שעברה. ראינו כי על סף המאה שלנו, לאחר 60 שנות קיומה, נשארה המושבה בייסודה בעלת אופי חקלאי, על אף השנויים שחלו בה בשנים האחרונות, וכי היא היתה אחת מן המושבות המעטות, שנשארו עדיין בביסאראביה בתחילת המאה העשרים, ששמרו על אופיין החקלאי המקורי.
התקופה שנטפל בה בפרק זה מתחלקת לשתיים:

1. התקופה שמתחילת המאה שלנו ועד פרוץ מלחמת העולם הראשונה (1901—1914).
2. התקופה שהתחילה לאחר סיום מלחמת העולם הראשונה, עם סיפוחה של ביסאראביה הרוסית לרומניה (1918).

על התקופה הראשונה, של 14 שנה בערך, יכולנו ללמוד מהדו"חים השנתיים של ייק"א, שהפכה בסוף המאה שעברה ובתחילת המאה שלנו לגורם מכריע בעידוד החקלאות היהודית בביסאראביה. אם כי רוב החומר שמצאנו בדו"חים אלה הינו בעל אופי כללי, לגבי ביסאראביה או מחוז סורוקה, יכולנו ללמוד מהם גם על מארקולשטי, מה גם שהופיעו בהם אי אלה פרטים על עיירתנו.
לא נוכל לתת פרטים על תקופת המלחמה (1914—18), הואיל ובשעת המלחמה נפסקה הפעולה של ייק"א בביסאראביה מפאת המלחמה, וגם מחוסר קשר עם המרכזים בחוץ לארץ.
ייק"א חידשה את פעולתה בביסאראביה רק בשנות העשרים. מסגרת פעולתה הורחבה ע"י הקמת קרן משותפת עם הג'וינט, וכן נעשו פעולות חדשות. בתקופה זו חל גם שנוי יסודי בביסאראביה, ע"י סיפוחה לרומניה, שחוקקה „ריפורמה אגרארית", שהיו לה השלכות חשובות לגבי החקלאות היהודית בביסאראביה וקצב התפתחותה.
נתחיל בתקופה הראשונה, בתחילת המאה, בה נמצאה מארקולשטי עדיין תחת השלטון הרוסי וגורלה היה קשור בביסאראביה, כחלק מהמשטר הצאריסטי של

רוסיה הגדולה. היא המשיכה להיות מושבה חקלאית ביסודה, אם כי הודות להקמת תחנת הרכבת, בסוף המאה שעברה (1892—94), הלך וגדל מספר התושבים החד־שים שעסקו ברובם במסחר ומלאכה.

ידוע לנו כי ה„קולוניסטים" במושבה המשיכו לטפל בקניית קרקעות, שהתחילו בה בסוף המאה שעברה, כפי שראינו בפרק הקודם. ותיקי המושבה מספרים לנו כי התנהל משפט בעיר הבירה פטרבורג עם „פריץ" בשם מארקו, שממנו קנו קרקע וחתמו אתו על חוזה רכישה, אך המוכר התחרט וניסה לבטלו. לפי אותו מקור טיפל ב„משפט" זה העסקן־הקולוניסט יהודה גיילבורד ובעזרת עורך דין מפורסם הצליחו לזכות במשפט ולקבל את הקרקעות.

בעתוני "הצפירה" משנת 1895 ומשנת 1901 מצאנו רשימות מעניינות על תושבי מארקולשטי, בקשר עם מפעלי התרמה לטובת נשרפי העיירות בליטא ופולין, שהבאנו בנפרד. ברשימות אלו אנו מבחינים בחלק גדול של משפחות שצאצאיהם חיים עדיין כיום, בני הדור השני והשלישי של מייסדי המושבה.

על ההתפתחות החקלאית במארקולשטי בתחילת המאה העשרים נוכל ללמוד מהדו"חים של ייק"א, אך מקודם נקדיש שורות מספר לאירגון ייק"א בכללו.

חברת ייק"א, "ג'ואיש קולוניזיישן אסוסיאיישן", נוסדה בשנת 1891 ויוזמה היה הברון מוריס דה הירש (1831—1896). הברון הירש היה פילנטרופ, שרצה לסייע בעיקר ליהודי רוסיה, שמצבם תחת שלטון הצאריזם היה רע מכל הבחינות. בתקו־פה ההיא התחילה הגירת יהודים מרוסיה לארצות מעבר לים, והברון הירש ועוזריו רצו לא רק לסייע ליהודים להגר אלא גם לדאוג להתבססותם הכלכלית בארצות ההגירה, על ידי התישבותם החקלאית. נסיון ראשון נעשה על ידי הברון עצמו, ביולי 1889, כשקנה בארגנטינה 43 הקטאר, ויסד שם מושבה חקלאית של 827 מהגרים מרוסיה.

ב־8 במאי 1892 קבלה ייק"א רשיון מאת הממשלה הצאריסטית לפעול ברוסיה עצמה, לשם הכנה חקלאית לקראת ההגירה. ב־1894 הקימה ייק"א בתי ספר חקלאיים בחרסון, מוהילב ובאורהיב — ביסאראביה.

לאור הנסיון המוצלח בארגנטינה החליטה ייק"א לטפל בהתישבות חקלאית לשמה, ולא רק למטרת הגירה, על אדמת רוסיה עצמה.

ייק"א התחילה פעולתה ברוסיה ע"י מנוי ועדת חקירה, בשנת 1898, שעליה הוטל לערוך סקר על המצב במושבות החקלאיות במחוז חרסון ברוסיה ובביסאראביה, ולאחר מכן התחילה בפעולה ממש, בתחילת המאה שלנו. את הנתונים על ייסוד מארקולשטי ועל מצבה בסוף המאה שעברה, שהופיעו בדו"ח ועדת החקירה, הבאנו בפרוטרוט בפרק הקודם.

על הפעולה הראשונה של ייק"א במארקולשטי אנו קוראים בדו"ח השנתי, לשנת 1902. בדו"ח זה נאמר, כי באמצעותה ועזרתה של ייק"א ניטעו 2 גנים בבתי־ספר, בשתי מושבות: דומברובני ומארקולשטי. לגנים אלה, לפי דברי הדו"ח, יש ערך חינוכי וכן עליהם לשמש כגנים לדוגמא.

בדו"ח לשנת 1906 נאמר, כי השירות המיוחד שהוקם ע"י ייק"א לשם השבחת החקלאות, פעיל בביסאראביה זה 7 שנים, וכי 10 מושבות נהנו משירות זה, ובתוכן מארקולשטי. 1113 משפחות קיבלו הלוואות לקניית ציוד ומשק חי. בדו"ח זה

הודגשה במיוחד הפעולה לנטיעת גני פרי וכרמים חדשים ושיקום הכרמים הישנים. פעולות הכנה (חפירת תעלות) נעשו ל־70 גני פרי חדשים. ב־⅘ מהם — דסיאטין בכל גן (11 דונאם בערך), שמחציתם עצי פרי ומחציתם כרמים. פעולות הכנה אלו נעשו בשנת 1906, ב־3 מושבות: וואליה לוי וולאד, בריצ׳בה ומארקולשטי.
את כל המושבות שבמחוז סורוקה שירתה המשתלה, שנוסדה בסורוקה ע״י ייק״א עוד בשנת 1900, והגיעה להתפתחות יפה בשנות 1905/6. שם ייצרו את הזרעים הדרושים לנטיעת עצי פרי וגפנים. אגב, על אף העובדה שתוצרת זו נמכרה למו־שבות, היו למשתלה, לפי דו״ח זה, הפסדים גדולים שכוסו ע״י ייק״א.
בדו״ח לשנת 1907 אנו קוראים ש״השירות להשבחת החקלאות״ של ייק״א חילק את פעולותיו ל־3 ״גושים״. בגוש של ביסאראביה הצפונית ופודוליה מופיעה הקבוצה של סורוקה עם 3 מושבות: דומברובני, וורטוז׳ני ומארקולשטי. בדו״ח זה נאמר, כי ייק״א נתנה להם הלוואות לקניית ציוד חקלאי, וכן נעשו במושבות אלו נטיעות שונות.
יש לציין במיוחד את עזרתה של ייק״א לבית הספר העממי שהוקם במארקולשטי בשנת 1902. נתונים ראשונים על בית ספר זה אנו מוצאים בדו״ח של ייק״א לשנת 1907 ולפיהם היו אז בבית הספר, 2 כיתות, מורה אחד ו־55 תלמידים ותלמידות. ייק״א סייעה לבית הספר באותה שנה ב־1069 רובל. ייק״א המשיכה לסייע לבית הספר גם בשנים הבאות ובדו״חים שלה עד שנת 1912, מופיעים נתונים מעניינים, שעליהם נרחיב את הדיבור בפרק נפרד.
פעולה מיוחדת וחשובה של ייק״א היתה סיועה והדרכתה בהקמת הקואופראציה לאשראי בביסאראביה. ״קופת ההלוואה וחסכון״ במארקולשטי הוקמה ב־1907. על ייסודה והתפתחותה, נדבר בפרוטרוט בפרק שנקדיש לקואופרציה.
אשר למספר הכולל של התושבים במארקולשטי באותה תקופה, אנו מוצאים בדו״ח של ייק״א משנת 1908 כי מספר הנפשות במושבה היה אז — 1200. אם נשווה מספר זה למספר הנפשות שהיה במארקולשטי בסוף המאה שעברה (דו״ח ייק״א לשנת 1890), שהגיע ל־1534, הרי נמצא שהיתה ירידה של יותר מ־20%, תוך 9 שנים. ירידה זו יש — לדעתי — להסביר בכך, שעל סף המאה שלנו ובתחילתה היה תהליך של הגירה רבתי מביסאראביה לארצות שמעבר לים, ועל כך ישנן כתבות רבות מעיירות שונות בביסאראביה. ידוע לנו שתהליך זה פקד גם את עיירתנו, וכי משפחות רבות היגרו לארגנטינה, לבראזיל ולארצות אחרות מעבר לים.
לעומת זה, הלך וגדל שוב מספר התושבים לאחר שנת 1908. בדו״ח ייק״א משנת 1910 מדובר על 1670 נפשות במארקולשטי, גידול של כמעט 40% בשנתיים. אין ספק שגידול זה בא מתוך התווספות תושבים חדשים, לאור ההת־פתחות הכלכלית שהתחילה עם הקמת תחנת הרכבת בסוף המאה שעברה, כפי שראינו בפרק הקודם.
אין לנו נתונים על מספר התושבים במארקולשטי בשנים שלאחר מכן. ברם, בדו״ח ייק״א לשנת 1912 (האחרון לפני מלחמת העולם הראשונה) נאמר, כי שטח הפעולה של ה״קופה להלוואה וחסכון״ במארקולשטי השתרע על אוכלוסיה של 2000 תושבים. יש להניח, כי המדובר גם בתושבים של הכפרים הסמוכים

למארקולשטי, שאחדים מהם היו חברים ב"קופה". נראה לי, שלא נטעה אם נעריך את מספר התושבים במושבה, בתקופה שלפני פרוץ המלחמה, ל־1800—1900.

אשר למספר ה"קולוניסטים" והחקלאים במושבה באותה תקופה, אין לנו כל נתונים. ידוע לנו רק כי מספר החברים ב"קופת ההלוואה והחסכון" בשנת 1908, חדשים מספר לאחר הווסדה, היה — 375, בשנת 1909 — 416 ובשנת 1912 — 485. אם נקח בחשבון כי המטרה העיקרית של ה"קופות" היה לסייע לחקלאים, הרי אין ספק כי חלק ניכר של החברים בתקופה זו היו חקלאים. אם נזכור כי בסוף המאה שעברה היו במארקולשטי, לפי דו"ח ייק"א, כ־160 משפחות (כ־800 נפשות) של "קולוניסטים" ואחרים בעלי אדמות, הרי יש להניח כי מספרם של ראשי משפחות אלו לא השתנה בהרבה, על אף הירידה במספר הכללי של התושבים בתחילת המאה. רוב המהגרים היו — כנראה — הצעירים במשפחות, וראשי המשפחות של החקלאים נשארו ברובם במושבה.

בסיכום: בתקופה שלפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה נשארה עוד מארקולשטי — בחלק ניכר — מושבה חקלאית.

ב. בית־הספר העממי במארקולשטי

על הקמת בית הספר העממי במארקולשטי אנו קוראים ב"הצפירה" (מס' 64א, 29.3.1903): חינוך הבנים נשתנה גם הוא לטוב. כידוע, החליטה חברת "מפיצי השכלה" ליסד, באמצעות ועד חברת "ייק"א", בתי ספר למתחילים בשש קולוניות בביסאראביה. והנה גם פה נגמר באחרית ימי הקיץ בנינו של ביה"ס במגרש המושבה, בהשגחת האגרונומים מר אטינגר ומר מירקין. כעת רבו מבקרים ילדי וילדות המושבה את ביה"ס בשמחה ובחפץ לב, בהגלות לפניהם "עולם חדש" בביה"ס המרווח והמלא נקיון, אויר ואורה, תחת אשר עונו עד כה בהחדרים הצרים, האפלים והמעופשים, ו"אימת המלמד הביסאראבי ורצועתו תבעתם תמיד". המורה בביה"ס הוא מר שלמה הלל'ס מסאראקי, יודע פרק בפדגוגיא, ועליו ישליכו הקו־לוניסטים יהבם, כי יצליח להשפיע מרוחו על ילדיהם, והוא בלי ספק ימלא את חובתו באמונה, ויעמול לטעת בלב חניכיו רגשי אהבה וחיבה לעמנו, לשפתנו ולהסתוריתנו.

מספרים ראשונים על בית ספר זה ראינו בדו"ח השנתי של ייק"א לשנת 1907, שהזכרנו לעיל. מספר התלמידים היה אז 55. היו 2 כיתות ומורה אחד. עזרת ייק"א לביה"ס היתה בגובה של 1089 רובל.

ב־1908 כבר הגיע מספר הכיתות ל־4. היו 2 מורים, אחד מהם מנהל, שלימד גם עברית, והשני — לימודים כלליים. בדו"ח ייק"א מופיעה גם עובדה מעניינת על הנשירה של תלמידים. תוך שנת הלימודים הזו נרשמו 102 תלמידים ובסוף השנה נשארו 63 תלמידים בלבד. ז.א. נשירה של 40% בערך. עזרת ייק"א היתה בשנה זו 2751 רובל.

אגב, אם נשווה את אחוז הנשירה באותה שנה לשתי מושבות, באותו מחוז סורוקה, נקבל מספרים אלה: בדומברובני נרשמו 83 תלמידים ונשארו 62, ז.א. נשירה של

25% בלבד. בוורטוז'ני נרשמו 103 ונשארו 56 בלבד. כאן הנשירה היא של כמעט 47%. לעומת זה יש לקחת בחשבון כי מספר התלמידים, ביחס לגודל האוכלוסיה, היה יותר גדול במארקולשטי מאשר בדומברובני. האוכלוסיה באחרונה היתה 1600 נפשות ונרשמו 83 תלמידים — 5%. במארקולשטי, על 1200 נפשות, נרשמו 102 תלמידים — 8.5%.

הנשירה הלכה וקטנה. בשנה שלאחר מכן, 1909, נרשמו כמעט אותו מספר שב־1908: 106 תלמידים, אך נשארו בסוף 83, נשירה של קצת יותר מ־20% בלבד (במקום 40%). בשנה זו ישנם גם לראשונה מספרים על ההרכב המיני: נרשמו 40 בנים ו־66 בנות, ונשארו בסוף השנה 28 בנים ו־55 בנות. כאן ישנן שתי עובדות מעניינות: הראשונה — מספר הבנות גדול יותר מהבנים. את זה יש כנראה להסביר בכך שרובם של הבנים או חלק גדול מהם למד ב"חדר" ולא נרשם לביה"ס. כנראה שמסיבה זו של ה"התחרות" בין ה"חדר" וביה"ס, הנשירה היתה יותר גדולה יחסית אצל הבנים (30%) מאשר אצל הבנות (17%). בשנה זו מופיע גם מספר התלמידים ששילמו — 79 (65%), ואילו שלמדו חינם — 27 (25%).

בדו"ח לשנת 1910 הודגשה במיוחד פעולתה של ייק"א בשטח בתי ספר בביסאראביה. הוסיפו מורים, שינו את תכנית הלימודים בעברית (אין פרטים על מהות השינוי), וכי פעולה נמרצת זו נעשתה ביחוד לשם הגדלת מספר הבנים שהעדיפו את ה„חדר" על בתי ספר, במושבות דומברובני, וורטוז'ני ומארקולשטי. אנו רואים אמנם כי המספר הכללי של התלמידים לא השתנה בהרבה: 109 (במקום 106 בשנה הקודמת), כמו כן — לא השתנה בהרבה ההרכב המיני: 42 בנים (40), 67 בנות (66), אך הנשירה הכללית היתה יותר קטנה: 14 תלמיד, 13% (במקום 20%) וזה התבטא בעיקר בהקטנת הנשירה אצל הבנים: 8 בנים מ־42 — 20% (במקום 30% בשנה שעברה).

הודות לשיפורים בביה"ס קטנה הנשירה בשנת 1910 בהשוואה לשנת 1908. גמרו את שנת הלימודים 95 תלמידים מ־109 במקום 63 מ־102. התמיכה הכספית של ייק"א היתה של 1670 רובל, לעומת 1751 בשנת 1908. עובדה זו הינה תוצאה — כנראה — מגידול מספר התלמידים המשלמים. בשנה זו שילמו 96 תלמידים — 80% (בשנת 1909 — 75%) ולמדו חינם 13 בלבד — 12% (25%).

בשנת 1911 — קיימות בביה"ס 4 מחלקות ו־2 מורים. נרשמו: 50 בנים ו־74 בנות. גמרו: 33 בנים ו־62 בנות. שילמו 96 ו־28 למדו חינם. תמיכת ייק"א — 1703.93 רובל.

בשנת 1912 — קבלה הספריה של ביה"ס תמיכה, יחד עם ורטוז'ני ודומברובני בגובה של 100 רובל. באותה שנה חל שנוי בהרכב: נרשמו 41 בנים ו־68 בנות. גמרו 32 בנים ו־52 בנות. שילמו 86 ו־23 למדו חינם. תמיכת ייק"א היתה 1417 רובל.

ג. ראשית השלטון הרומני

עם כניסת הצבא הרומני לביסאראביה, ב־13 בינואר 1918, התחילה תקופה חדשה ליהדות ביסאראביה בכללה ולמושבות החקלאיות, כעיירתנו מארקולשטי, בפרט. על תקופת המעבר מהשלטון הרוסי בביסאראביה עד 1914, שעליה דיברנו לעיל,

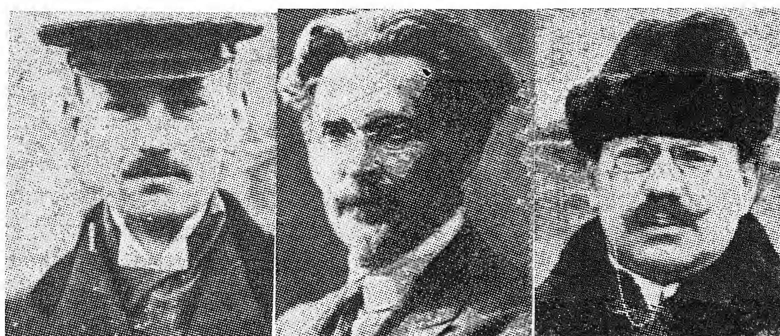
עד השלטון הרומני משנת 1918, לא נדע הרבה. זו היתה התקופה האיומה רבת־הדמים של מלחמת העולם הראשונה. ידוע לנו כי המשתלה של העיר סורוקה, ששירתה את כל המושבות החקלאיות שבמחוז, נהרסה כמעט כליל. נטעים חדשים לא ניטעו והקודמים נבלו ברובם. הגדרות שהקיפו את המשתלה נהרסו וכן ניזוקו הבניינים שניתפשו ע״י החיילים. נהרסה גם החממה שבמשתלה. אין ספק שעובדה זו והמלחמה בכללה, השפיעו גם על המטעים והחקלאות במושבות שבמחוז סורוקה, בתוכן מארקולשטי.

אשר לשלטון הרומני בביסאראביה, יש לקבוע כי מתחילתו הוא היה עויין לאוכלוסיה היהודית שבחבל זה, שסופח מחדש מרוסיה לרומניה, לאחר 106 שנה (1812—1918). לאנטישמיות המסורתית הידועה של רומניה נתווספו נימוקים חדשים לגבי יהדות ביסאראביה: החשדות של המושלים החדשים לרגשות מסורתיים של אנשי ביסאראביה לשלטונות הקודמים הרוסים בכלל, ולאהדה לתנועה הבולשביסטית בפרט. ה״קרבנות״ הראשונים לחשדות אלו היו — כמובן — היהודים. שרשרת האנטישמיות ברוסיה מתקופת ייקטרינה, ניקולאי הראשון, דרך הפוגרומים בקישינוב (1903) ובביסאראביה (ב־1905), נמשכה מפורישקביץ׳ וקרושיוואן לא. ק. קוזה, ליון זיליה קודריאנו (אביו של קורנל קודריאנו המפורסם מ״משמר הברזל״), שנעצו את צפרניהם בביסאראביה החדשה.

הנהירה ההמונית של יהודי אוקראינה לביסאראביה, שברחו מאימת הפוגרומים, הוסיפה שמן על מדורת האנטישמיים, שלא פסקו להכריז על יהודי ביסאראביה כקומוניסטים ובוגדים בשלטון הרומני, ועל ״פלישת מיליון יהודים״ לביסא־ראביה.

כתוצאה מהסתה אנטישמית זו נערכו פרעות בסיועו של הצבא, מה גם שבביסא־ראביה היה משטר צבאי, מכניסתו של הצבא הרומני ועד שנת 1923. יהודים הותקפו ברכבות, נשדדו וזורקו מהקרונות בקו קאושני—רני, יהודים הוכו ע״י קצינים בבריצ׳ני ובליפקאני (1920, 1919) ובעיירות אחרות. בויימו מעשי בגידה של יהודים והתקיימו משפטים נגדם בקישינוב (1921) וכן השתוללו אנשי ה״סיגוראנצה״ (הבולשת) והז׳אנדרמים בערים ובעיירות שונות בביסאראביה, והשלטונות המרכזיים לא נקטו כל אמצעים נגדם.

מקרה טרגי קרה גם בסביבת עיירתנו, והוא — רצח האגרונום פריימן, מי שהיה מנהלה של המשתלה של ייק״א בסורוקה. האגרונום פריימן נאסר בסורוקה ונשלח לעיר בלצי לעמוד לדין בפני ביה״ד הצבאי העליון שבעיר זו, על עוון ״קשרים עם הבולשביקים והתנגדות לכיבוש ביסאראביה ע״י הרומנים״. יחד עם זה נתן המפקד הרומני הוראה סודית לחיילים, שהובילוהו מסורוקה לבלצי, לרצוח אותו בדרך. תוך אמתלא שהאסיר ניסה לברוח בדרך, ירו בו החיילים, במרחק כמה קילומטרים ממארקולשטי, שנמצאת במחצית הדרך שבין סורוקה לבלצי. היה זה בתקופת החורף, בינואר 1919, כששלג רב ירד וקרבן הדמים שכב כמה ימים מכוסה בשלג. רק לאחר הפצרות רבות של האלמנה הורשתה להוציא את גופתו של פריימן מהשלג ולהביאו לקבר ישראל בבית הקברות במארקולשטי, אך בתנאי מפורש לא לערוך לו הלווייה גדולה ולא לפרסם על יום הקבורה.

נציגי ייק"א בביסאראביה

מימין לשמאל: י. פריימן, י. מירקין, עקיבא אטינגר

— התמונה מתוך ספרו של מ. אוסוסקין על הקואופרציה ברומניה (1975)

מקרה אכזרי זה זעזע את האוכלוסיה היהודית בכל מחוז סורוקה וגרם דכאון רב בתוך תושבי המושבה מארקולשטי במיוחד, שהיו עדים לכך. העובדה שאדם חף מפשע, שהיה גם נציגו של ייק"א כמנהל משתלה בסורוקה, ושהיה פעיל לטובת החקלאות היהודית במחוז סורוקה, נרצח ע"י הרומנים, היתה גם "בשורת איוב" לעיירתנו, שהיתה אחת המושבות החקלאיות המעטות "שנשארו לפליטה" בביסאראביה בכללה.

ד. ה„ריפורמה האגרארית" ברומניה

הריפורמה האגרארית משנת 1921 הביאה שינוי ראדיקאלי בחלוקת הקרקעות במדינה בכלל ובביסאראביה בפרט.
בבעלותם של בעלי האחוזה הגדולות בביסאראביה (למעלה מ־100 הקטאר), שהיוו פחות מ־1% של האוכלוסיה, היה בשנת 1913 (תחת השלטון הרוסי) למעלה ממחצית השטח של כל הקרקעות המעובדות (יותר מ־2 מיליון הקטאר, 51.4%). לבעלי חלקות אדמה, פחות מ־10 הקטארים, איכרים עניים שהיוו בשנת 1913 83% מהאוכלוסיה, השתייכו רק 20% של כלל הקרקעות, כ־830 אלף הקטאר. לעומת זה, ירד השטח החקלאי שבבעלות אדוני האחוזות הגדולות בביסאראביה, בשנת 1925, לאחר הריפורמה האגרארית, ל־352 אלף הקטאר בלבד. במלים אחרות — פי שבעה פחות מאשר לפני הריפורמה.
על אף עובדה זו אין ללמוד מזה כי משינוי יסודי זה במשק הקרקעות נהנו באופן שווה כל התושבים, וזאת מסיבות שונות. את הקרקעות הממשלתיות החדשות הועידה הממשלה הרומנית בראש וראשונה לחיילים המשוחררים ולפקידים. זאת ועוד. היא היתה מעוניינת להביא תושבים חדשים מהחבלים

הישנים מרומניה לביסאראביה ועודדה אותם במתן קרקעות לעיבוד חקלאי. כן נתנה עדיפות לאלמנטים המולדאביים בביסאראביה על חשבון האוקראינים, הגרמנים, ההונגרים וכמובן — היהודים, שהיו בעיניהם חשודים באנטי־רומניות.

בהתאם לריפורמה האגרארית יכול היה כל תושב לקבל 6 הקטאר, אך למעשה קיבלו היהודים פחות מזה, גם מתוך "תירוצים" שונים של השלטונות וגם מתוך חוסר כסף לתשלום עבור הקרקע. על רוכשי הקרקעות בבעלות היה לשלם למשרד הממשלתי, שביצע את הריפורמה — "קאסא נוסטרה", סכום שהיה שונה במקומות שונים, מ־700 עד 1000 ל"י להקטאר. מחיר זה היה אמנם 10—15 פעם פחות מהמחיר שבשוק החפשי, אך גם סכומים אלה חסרו לרבים מהחקלאים היהודים.

כל אלה שקיבלו קרקע ממשלתית בהתאם לריפורמה האגרארית קיבלו תעודות זמניות, שאישרו להם זכות חזקה ואיפשרו להם לעבד את הקרקע עד תאריך התשלום עבור הרכישה, ורק לאחר התשלום הם קיבלו תעודות־קניין סופיות. החלום של חקלאים יהודים רבים לרכוש קרקע אמנם הוגשם אך בהתקרב זמן הפרעון, ובשנת 1924 התחילו השלטונות ללחוץ על פרעון התשלומים, נתקלו החקלאים היהודים בבעיות קשות, ורבים מהם לא קנו את כל 6 ההקטאר, גם במקרים שיכלו לרכוש אותם.

שני המספרים שנמצאים בידינו מעידים על כך. בשנים הראשונות של הריפורמה האגרארית קיבלו 3500 משפחות יהודיות בביסאראביה 15,000 הקטאר (מ־6—2 הקטאר למשפחה), זאת אומרת בממוצע קצת יותר מ־4 הקטאר למשפחה, במקום 6.

בשנת 1931 קיבלו 5600 משפחות יהודיות — 20,000 הקטאר, ז. א. בממוצע פחות מ־4 הקטאר למשפחה.

ברם, יש לזכור כי לפני הריפורמה האגרארית היו חקלאים ותיקים בביסאראביה שהיו בעלי אדמות, ובתוכם גם במארקולשטי, ומספרם היה גדול יותר ממספרם של אלה שרכשו אדמות מהממשלה כתוצאה מהריפורמה האגרארית.

אין לנו נתונים על מספר המשפחות במארקולשטי, שהיו בעלי קרקעות ערב "הריפורמה האגרארית" אך אל. פ. ("אנציקלופדיה יודאייקה" — 1971) מביא מספר של 105 משפחות במארקולשטי, שרכשו אדמות בתקופת "הריפורמה האגרארית". יש להניח כי חלק מהחקלאים בעיירתנו לא רכש אדמות נוספות, מתוך חוסר כוח־עבודה ועניין ואולי גם — מחוסר כספים. ידוע לנו, שמשה אלקין היה מראשי הקולוניסטים שטיפלו ברכישת קרקעות בימי הריפורמה האגרארית וכי התלונן תמיד על חוסר עניין שהראו רבים מהחקלאים בעיירה להשתמש בזכותם לרכוש אדמות נוספות, מה גם שלא חסרו בעיות כספיות וקשיים מצד השלטונות.

הערך "מארקולשטי" ב„אנצוקלופדיה יודאיקה" (1971)

MARCULESTI, Jewish agricultural colony in Bessarabia. It was founded in 1839 on an area of 549 hectares leased by 239 settlers from Podolia from a private owner. In 1888 the land was acquired by the settlers, but because of the *May Laws of 1882 it was registered under the name of a Christian property owner. According to the census of 1897 there were 1,336 Jewish inhabitants. However, the survey conducted by the *Jewish Colonization Association in 1899 records 292 families (1,534 individuals), of whom 123 were landowners (with an average of 4.5 hectares to a family). Under the agrarian reform in Rumania in 1922, 105 Jews in Marculesti received plots of land. In 1901 a school was opened which was directed by the writer Shelomo *Hillels. Of the 541 members registered in the local loan fund in 1925, 195 were farmers. In 1930 the Jewish population numbered 2,319 (87.4% of the total). *Tarbut elementary and high schools functioned there during the 1930s. The colony was destroyed when the Germans and Rumanians invaded Bessarabia in July 1941, after its incorporation within the Soviet Union. On the 8th of that month, about 1,000 Jews living there were murdered. In September–November 1941 a transit camp was established in Marculesti for Bessarabian Jews who were deported to *Transnistria. Ada *Maimon and Rabbi Y. L. *Maimon (Fishman), who served as the rabbi of the colony from 1900 to 1905, were born in Marculesti. [El.F.]

להלן — תרגום הערך בעברית

מארקולשטי — מושבה חקלאית יהודית בביסאראביה. נוסדה בשנת 1839 על שטח של 549 הקטאר שנחכרו מבעל פרטי, על ידי 239 מתיישבים מפודוליה. בשנת 1888 נרכשה הקרקע על ידי המתיישבים, אך מפאת החוקים מחודש מאי 1882 נרשמה הקרקע על שמו של בעל־אחוזה נוצרי.

בהתאם למפקד משנת 1897 חיו שם 1336 תושבים יהודים. אולם הסקר שעשה יק"א בשנת 1899 קובע כי חיו שם 292 משפחות (1,534 נפשות), מהן 123 בעלות אדמה (4.5 הקטאר בממוצע לכל משפחה). בתקופת הריפורמה האגרארית ברומניה בשנת 1922, קבלו 105 יהודים במארקולשטי חלקות אדמה.

ב־1901 נפתח בית־ספר בניהולו של הסופר שלמה הללס. מתוך 541 חברים רשומים בקופת ההלוואה וחיסכון המקומית, היו 195 חקלאים. ב־1930 היה מספר התושבים היהודים 2,319 (87.4% מהמספר הכולל), בית־ספר תרבות יסודי ותיכון התקיימו שם בשנות ה־30. המושבה נחרבה כשלאחר סיפוחה של ביסאראביה לרוסיה הסובייטית, פלשו אליה הגרמנים והרומנים, בחודש יולי 1941. ב־8 ליולי נרצחו כ־1,000 יהודים מתושבי המקום. בספטמבר ונובמבר 1941 הוקם במארקולשטי מחנה־מעבר ליהודים מביסאראביה, שהוגלו משם לטראנסניסטריה. במארקולשטי נולדו עדה מיימון והרב י. ל. מיימון (פישמאן), שכיהן כרב במושבה מ־1900 עד 1905 (אל. פ.)

ה. המוסדות הבינלאומיים היהודים בימי השלטון הרומני

ה״ריפורמה האגרארית״ הרומנית הביאה ללא ספק שינוי לטובה במצב האיכרים ברומניה בכלל ובביסאראביה בפרט וכן היא השפיעה במידה רבה על מצב החקלאים היהודים.

הבעיות העיקריות של החקלאים היהודים, שהיתה אגב בעייתם של חלק גדול של האיכרים הלא יהודים, היו — גיוס הסכומים הדרושים לתשלום לממשלה עבור הקרקע וכן — הצורך בציוד טכני לעיבוד הקרקעות. יש לקבוע שהממשלה לא נתנה את דעתה על שיטת אשראי חדשה ומתאימה ועל סיוע טכני בהדרכה וציוד, שהיו צריכים להוות חלק בלתי נפרד מהריפורמה האגרארית, על מנת להבטיח את הצלחתה והשגת מטרותיה.

יש להדגיש כי לחקלאים היהודיים שיחק מזלם, הואיל וחברת ייק״א, שהפסיקה פעולתה בזמן המלחמה, חידשה פעולתה עם הופעת החוק של ״הריפורמה האג־רארית״, מחד, וכן הופיעו גורמים חדשים חשובים שסייעו לחקלאים והם: ה״ג׳וינט״ ו״אורט״, מאידך.

״ועד הסיוע המיוחד של יהודי אמריקה״ שנקרא באנגלית: ״אמריקן ג׳ואיש ג׳וינט דיסטריביושן קומיטי״, בקיצור — ״הג׳וינט״, נוסד בארה״ב ב־27 בנובמבר 1914. מטרתו הראשונה היתה להגיש עזרה ליהודים באירופה, הסובלים והנרדפים בימי מלחמת העולם הראשונה. בסוף 1915 התחיל הג׳וינט באוסף כספים, כחברת צדקה, ולעבודת העזרה שלה היה אופי פילנטרופי גרידא, ללא נטיות אידיאולוגיות וללא אפליה בין קיבוץ יהודי למשנהו.

עם התפתחות פעולתו של הג׳וינט היא הסתעפה לשלושה מישורים: עזרת־דחק, שיקום חמרי ורוחני, ועזרה להגירה. העזרה ניתנה בסיוע כספי ישיר וכן בהספקת צרכי מזון, רפואות, בגדים ומכשירים שונים.

בשנת 1920 חל מיפנה בפעולות ג׳וינט, בהגברת המאמץ להצלת היהודים באירופה מדילדול כלכלי וניוון חברתי ע״י סיוע לקופות מלווה, קואופרטיבים לאשראי, קואופרטיבים ליצור שהוקמו בהרבה ארצות, כולל רומניה.

זאת ועוד. בשנת 1924 הוקמה קרן משותפת לייק״א וג׳וינט בחלקים שווים, בשם „ג׳וינט ריקונסטראקשן פאונדיישן״, בקיצור ״פאונדיישן״. מטרתה הוג־דרה: לסייע לשיקום המצב הכלכלי של היהודים במרכז ובמזרח אירופה ולעזור בייסוד, קונסולידציה והתפתחותן של ה״קופות להלוואה וחסכון״.

שיתוף פעולה זה היה לברכה רבה לחקלאים היהודים בביסאראביה, אם כי הפעולה הטכנית נעשתה גם לאחר הקמת הקרן ע״י ייק״א וע״י חברת ״אורט״.

חברת ״אורט״ נוסדה ברוסיה בשנת 1880, במטרה עיקרית ללימוד מקצועות לבעלי מלאכה יהודים ולהכשרה והדרכה חקלאית. פעולתה החשובה בביסאראביה התחילה בשנות 1923—25, כשהגיע זרם של פליטים מאוקראינה והיתה דאגה רבה לשיקומם הכלכלי. ״אורט״ יסדה קואופרטיבים ליצור, בתי ספר מקצועיים לנערים ונערות וכן סייעו בהדרכה מקצועית, חילקו מכשירים חקלאיים, כלי עבודה ודאגו לסידור מקומות עבודה.

יש להזכיר גם את חברת "היאס", שנוסדה לאחר מלחמת העולם הראשונה, ושמטרתה היתה במיוחד לסייע להגירת יהודים מאירופה, כולל ביסאראביה. פעולתה הראשונה היתה כבר בשנת 1921 ובאופן בלעדי. לאחר מכן הוקמה ועדה משותפת עם גורמים אחרים, "ועדה מאוחדת לאֶווּאַקוּאַציה", שטיפלה בהצ־לחה באלפי פליטים שנתקעו בדרכים.
בפברואר 1927 נחתם הסכם על שיתוף פעולה בין גורמים ציבוריים שונים והוקם מוסד בשם: "היא"ס — ייק"א — עמיגדירעקט", שהתחיל לפעול ב־1 באפריל 1927.
כל המוסדות החשובים האלה סייעו באמצעים כספיים, בהדרכה ובעצה ליהודים בביסאראביה ובראשם — לחקלאים ולמושבות החקלאיות, והיוו גורם מכריע בעיצוב ההרכב הכלכלי של קיבוץ זה ובשלבי התפתחותו התרבותית והרוחנית.

ו. מארקולשטי בשנות העשרים

בין המוסדות הצבוריים שטיפלו ביהודי ביסאראביה היתה ייק"א ללא ספק החשובה ביותר, לגבי החקלאים היהודים בביסאראביה בכלל ולמושבות החק־לאיות, כולל מארקולשטי, בפרט. ראינו את פעולתה הברוכה של ייק"א בתחילת המאה, כשביסאראביה היתה תחת השלטון הרוסי, ופעולתה חודשה בתנופה בשנת 1922, לאחר הריפורמה האגרארית.
בספטמבר 1922 שלחה ייק"א אגרונום־מפקח לביסאראביה ללמוד את המצב ועל סמך הדו"ח להחליט על התוכנית המעשית לחידוש הפעולה. באביב 1923 הקציבה ייק"א סכומים ראשונים למטרה זו. בחודש מאי של אותה שנה הקימה ייק"א בקישינוב "שירות אגרונומי" מיוחד, בו שימשו אגרונומים כמדריכים חקלאיים וביקרו במקומות שונים, תוך קשר הדוק עם ה"קופות להלוואה וחסכון", שנוסדו ברובן כבר תחת השלטון הרוסי ושבאמצעותן ניתנה העזרה הכספית לחקלאים. אחת הפעולות הראשונות של ייק"א היתה גם חידוש חוזה־החכירה של 30 דסיאטין שעליהן הוקמה המשתלה בסורוקה, שפג תקפו לאחר 25 שנה, וכן — חודשה הפעולה במשתלה עצמה במלוא הקצב, מה שהיווה גורם חשוב בכל המחוז, כולל מארקולשטי.
שנות 1923—26 היו שנות בצורת איומות במחוז סורוקה, שגרמו למצב כלכלי קשה של החקלאים וייק"א סייעה ברובה במתן הלוואות לנצרכים. ידוע לנו גם, כי בשנת 1924 — כתוצאה מ,הרפורמה האגרארית' שדברנו עליה לעיל — קנו החקלאים בוורטוז'ני, לובלין ומארקולשטי 530 הקטאר, ולתכלית זו קבלו הלוואות מייק"א בשיתוף עם ג'וינט. בשנת 1925 הקימה ייק"א בפטרובקה ובמארקולשטי 2 תחנות הרבעה, נוסף לשלוש התחנות הקודמות. אגב, הדו"ח של ייק"א מדגיש כי הקמת תחנות אלו נתקלה בהתנגדות חריפה מצד החקלאים המקומיים שלא הבינו את חשיבותן ואת החידוש שבהן.
הדו"ח של ייק"א לשנת 1924 מציין במיוחד את הפעולה הברוכה של "הקופה להלוואה וחסכון" במארקולשטי, ומשבח את פעולתו של מנהל החשבונות שלה.

מעניינים במיוחד הם הנתונים בדו"ח של אותה שנה על ביסאראביה החקלאית בכלל ועל מארקולשטי בפרט.
בהתאם לדו"ח ייק"א משנת 1924 היה הרכב האוכלוסיה החקלאית היהודית בביסאראביה בתקופה ההיא מסוגים שונים, והם:
א. חקלאים ותיקים בעלי קרקעות, ב־6 מושבות חקלאיות, ובתוכן — מארקולשטי.
ב. חלק גדול של אותם החקלאים הותיקים, שקיבלו גם אדמות לאחר הריפורמה האגרארית.
ג. חוכרי קרקעות ומטעי טבק, פקידים באחוזות הגדולות מלפני הריפורמה האגרארית, שקיבלו לאחר הריפורמה קרקע בבעלות.
ד. חקלאים שמסיבות שונות לא קיבלו אדמה מן החלוקה כתוצאה מהריפורמה האגרארית וחכרו אדמות מפריצים או איכרים.
ה. כרמים וגני פרי שהיו במחוזות שונים ובתוכם במחוז סורוקה.
פעולות ייק"א בביסאראביה בשנת 1924 היו ב־23 נקודות, שבהן היו 2972 משקים חקלאיים, שהשתייכו לערך ל־15,000 נפשות כדלקמן: 401 משקים — עד 3 הקטאר; 1463 משקים — 3־6 הקטאר; 796 משקים — 6־15 הקטאר; 312 משקים — יותר מ־15 הקטאר ובס"ה 23911 הקטאר.
על אף העובדה שבהתאם לריפורמה האגרארית כל חקלאי היה צריך לקבל 6 הקטאר, כפי שראינו לעיל, קבלו היהודים החקלאיים במקומות רבים רק 2—4 הקטאר ועליהם היה, לשם החזקת המשק ברווחיות, לחכור הקטארים נוספים. הלוואות לחכירה זו ניתנו ע"י ייק"א, באמצעות „הקופות להלוואה וחסכון". נוסף לכך, גם אלה שהיה באפשרותם לרכוש 6 הקטאר ולשלם עבורם 4000—6000 ליי, היו זקוקים להלוואות, וגם במקרים אלה ייק"א סייעה להם, מה שמנע מהם את הצורך ללוות ברבית קצוצה. בתוך המושבות שקיבלו עזרה מייק"א באותה שנה, לשם חכירת קרקעות, מופיעה גם מארקולשטי.
עזרת ייק"א הרגילה, היתה בשני אופנים: א. הלוואות לרכישת מכשירים חקלאיים, ו/או פרות, סוסים, וצאן או רכישת זרעים, חכירת אדמות, כרמים וכו'.
הלוואות אלו ניתנו ל־3־2 שנים בדרך כלל ולפעמים לתקופה יותר ארוכה.
ב. מענקים, בעיקר למטרות הדרכה: שדות לדוגמא, לתבואה או להגדלת הפריון, גידול בהמות לדוגמא וכו'.
ההלוואות היו בערך: 3500 ליי לסוס או פרה, 350 ליי לצאן.
זאת ועוד. במקרים רבים לא היה בידי החקלאים לרכוש מכשירים ומכונות חקלאיות, גם אם קיבלו הלוואות חלקיות לרכישתם. מסיבה זו הקימה ייק"א "תחנות החכרה" של מכונות אלו, ב־14 נקודות בביסאראביה, מהן 6 תחנות ראשיות. החכירה נעשתה בתשלומים קטנים.
אשר לזרעים, חלק מהם הובאו מחוות דוגמא ידועות מחו"ל. זרעים מסוג זה ניתנו בשנת 1924 גם למארקולשטי לשם הגדלת התוצרת.
הריפורמה האגרארית, שחילקה את האחוזות הגדולות, הגדילה — כפי שראינו לעיל — את מספרם של בעלי האחוזות הקטנות, שעיבדו בעצמם את אדמותיהם ללא פועלים שכירים. עובדה זו איפשרה לבעלי המשקים הקטנים להקטין את הוצאותיהם ואיפשר להם, בקלות יתר בהשוואה לבעלי האחוזות הגדולות, להתגבר

על המשבר הגדול שבא כתוצאה מהבצורת הקטלנית שהיתה בביסאראביה בשנות 1924, 1925 ו־1926. בדרך כלל אפשר היה לראות בשנים אלו נטייה אצל הרוב המכריע של היהודים החקלאיים להסתפק בבעלות על 4—6 הקטאר, וחלק מהם הוסיף לכך 3—6 הקטאר שקיבלו בחכירה.

לפי המספרים שהיו בידי ייק״א עיבדו בשנת 1927 בנקודות החקלאיות שהיא פעלה בהן, 3855 משפחות של חקלאים יהודיים, שטח של 27,277 הקטאר, לפי החלוקה דלקמן:

א. אדמה שהשתייכה להם לפני הריפורמה האגרארית — 6.113 הקטאר (22.4%).
ב. .אדמה שקיבלו כתוצאה מהריפורמה — 8,890 הקטאר (32.6%).
ג. אדמה בחכירה — 12,274 הקטאר (45%).

חייקה גרינברג ע״י מד־הגשם שבחצר ביתם

ממספרים אלה בולטת העובדה שהוגדל חלק של הקרקע בבעלות החקלאים מהחלק שהיה בחכירה, בהשוואה לתקופה שלפני הריפורמה (55% בבעלות במקום 22%).

בשנת 1925 אירגנה ייק״א רשת של תחנות למדידת כמות הגשם, שהיתה חשובה במיוחד בביסאראביה, שסבלה אז מחוסר גשמים. מ־16 התחנות הראשונות מסוג זה הוקמה אחת במארקולשטי.

בתוך הרשימה על חלוקת כספים ואינוונטר ע״י ייק״א, בשנת 1927, מופיעים רק פרטים אלה על מארקולשטי: בתוך חלוקת חומרים לזריעה בגובה של 80,000 ק״ג

לכל הישובים החקלאיים ניזכרת גם מארקולשטי. באותה שנה סיפקה ייק״א גם אינוונטר חי: 897 סוסים, 213 פרות ו־300 ראשי צאן. גם מארקולשטי נהנתה מפעולה זו. כמו כן נזכרת המושבה בין 4 תחנות־הפרייה שכל אחת מהן קיבלה פר אחד מסוג גזעי מיוחד.
אגב, בדו״ח זה מוזכרת במיוחד הקולוניה סרבשטי שע״י מארקולשטי, והודגש שזו היתה הקולוניה היחידה בביסאראביה באותה תקופה שנוסדה ביוזמה פרטית של מספר משפחות שחשק ליבן בחקלאות. מפאת חשיבותה של קולוניה זו, הקרובה לעיירתנו, שקיבלה את עזרתה הכספית מייק״א באמצעות „הקופה להל־וואה והסכון״ במארקולשטי, נקדיש לה להלן סעיף מיוחד.

ז. המושבה החקלאית סרבשטי

מושבה זו הינה אחת משתי המושבות החדשות בביסאראביה, שנוסדו לפי יוזמה פרטית של יהודים שרצו להיות חקלאיים, ושהוקמו בעזרת ייק״א. היא הוקמה בשנת 1928 (השניה — אונגר, ליד בנדרי, הוקמה בשנת 1930).
המתיישבים היו חברים ב„קופה להלוואה וחסכון״ במארקולשטי. מפאת קירבתה, כל העזרה מייק״א וכן כל ההלוואות למושבה זו ניתנו באמצעות „הקופה״ במאר־קולשטי, בתנאים מיוחדים של תשלומים לתקופה ארוכה של 10 שנים. הראשונים היו 6 משפחות שקיבלו מייק״א סוסים, בהמות, מחרשות, עגלות, מכונות־דיש וכו׳ ומספרם הלך וגדל. ייק״א רצתה ליצור מושבה חקלאית לדוגמא וריכזה במיוחד פעולותיה במושבה זו. ניתנו הלוואות לחכירת אדמה וכן נחפרו בארות, ניטעו עצים, גידלו דבורים, צאן וכו׳. בשנת 1928 וכן ב־1929 בנתה ייק״א בתים וקנתה 72 הקטאר, ב־1930 קנו 48 הקטאר וב־1932 58 הקטאר נוספים. ב־1929 נטעו בסרבשטי 4 גני מטעים וכן מרתף לקירור לקראת הקמת מחלבה. באותה שנה הוקמה שם גם תחנת חכירה למכשירים חקלאיים: קולטיבאטור (תריז) ומכונת זריעה רגילה ואחרת מ־5 מגרופיות; מזרה, טרקטור וגרזן. ניטעו 2 שדות לדוגמא, אחד לאספסת ואחד לדורה. ייק״א, בעזרת ג׳וינט בנו שם בית ספר וכן בית מרחץ ושילמו עבור המורים בביה״ס.
ב־1930 כבר היו לכל המשפחות פרות ולרובם גם צאן וכן קיבלו 40 כוורות. ב־1931 נטעו שם עצי פרי מסוגים שונים, שהובאו במיוחד, וביניהם גם עצים ושיחים דקורטיביים. ב־1932 הקימו 4 רפתות, בנו מחסן, לול והביאו תרנגולות גזעיות ״רוד־איילנד״. באותה שנה כבר היתה סרבשטי מבוססת מבחינה משקית וכלכלית, אם כי ייק״א וג׳וינט המשיכו לתמוך בה ולהגדיל את משקיה וכן סייעו לחקלאים בהדרכה חקלאית ע״י האגרונומים של ייק״א שהיו מבקרים בה לפע־מים קרובות. כל הסיוע הכספי נעשה — כאמור — באמצעות „קופת ההלוואה וחיסכון״ של מארקולשטי.
הדו״חים האחרונים של ייק״א שישנם בידינו הם לשנים 1934—35. מספר המת־נחלים הראשונים היה 6 משפחות ובסוף 1934 הגיע מספרן ל־35. הקרקע שנר־כשה היתה אז 284 הקטאר כדלקמן: 216 הקטאר — לזריעה; 50 הקטאר — מרעה; 15 הקטאר — משקים ובנינים; 0.9 הקטאר — כרמים. השדות לדוגמא

שימשו גם להדרכה חקלאית חשובה לכל הסביבה. המחלבה הופעלה בשיטות משו־פרות ומאפריל עד דצמבר 1934 קיבלה 15,941 ליטר חלב ועובדו 496 ק״ג חמאה ו־995 ק״ג גבינה לבנה. התוצרת נמכרה במושבה עצמה, במארקולשטי ובעיקרה בבלצי. הבית האחרון הושלם בשנת 1935 וכן המחסן המרכזי לתבואות. גידול הצאן לצמר הביא רווחים יפים ומצבה הכללי של המושבה היה בכי טוב.

ח. שקיעתה של מארקולשטי החקלאית

על אף העזרה הרבה, הכספית והטכנית, שהגישו המוסדות הצבוריים, ייק״א, ג׳וינט ואורט, לחקלאים בביסאראביה, הלך וירד מספרם והלך וגדל מספר העוס־קים במסחר, במלאכה ובתעשיה זעירה. משבר זה פקד גם את המושבות החקלא־יות, שהחזיקו מעמד בתחילת המאה, תחת השלטון הרוסי ועל אף הריפורמה האגרארית של השלטון הרומני, שהזכרנוה לעיל. חלק של החקלאים עבר מעבודת אדמה גרידא לעיסוק בחקלאות כתוספת, או לתעשיה הקרובה לחקלאות וזה בעידוד ובעזרה רבה של המוסדות הצבוריים וייק״א בראשם, שרצו להציל את החקלאות היהודית בביסאראביה מהרס גמור. המדובר בגידול טלאים וכבשים, לשם מכירת עורותיהם והצמר שלהם, שהביאו רווחים לחקלאים, הודות למחירם הגבוה בשוק. אגב, בין 5 המושבות החקלאיות שהיתה בהן התפתחות מיוחדת ורבה בשטח תעשייתי־חקלאי זה, מדגיש דו״ח ייק״א את מארקולשטי ואת סרבשטי.

על תהליך הגידול של מספר הסוחרים, החנוונים ובעלי המלאכה על חשבון החק־לאים, כבר בשנות העשרים, אפשר לראות מהדו״ח על הרכב החברים ב„קופה להלוואה וחסכון״ של מארקולשטי, לשנים 1924 — 1928 (השנים היחידות שיש לנו מספרים על חלוקה מסוג זה). בשנת 1924 היוו החקלאים 38% ממספר החברים ב״קופה״ (188 מתוך 491 חברים) ; הסוחרים 27% (134) ; בעלי מלאכה 21% (103) ; ושונים 14% (66). המצב לא השתנה בהרבה ב־1925, לגבי כל הסוגים, אך אחוז החקלאים ירד ל־36% (196 מתוך 538 חברים) ואחוז בעלי המלאכה עלה ל־23% (126 חברים). בשנת 1926 נשאר האחוז שווה בערך לזה שבשנה הקודמת. בשנת 1928 ירד אחוז החקלאים ל־35.2 (190 מתוך 540 חברים) ואחוז בעלי המלאכה עלה ל־24.3 (131 חברים).

הצד השווה שבכל השנים האלו הוא, שאחוז החקלאים הווה 35—38% ונמצא בירידה, והאחרים — 62—65% ונמצאו בעליה. יש להדגיש, כי היחס של 35—38% במספר הכללי של החברים ב״קופה״ במארקולשטי, היינו גדול בהרבה מהיחס הכללי של החקלאים למספר הכולל של החברים בכל ״הקופות״. בהתאם לדו״ח בסוף שנת 1927, היו ב״קופות״ של המרכז לקואופראציה — 28,897 חברים, ומהם רק 3628 חקלאים, ז. א. פחות מ־13%, ובמארקולשטי — כמעט פי שלש 35—38%. זוהי הוכחה נוספת שעירתנו נשארה אחת המושבות שבאופן יחסי שמרו עדיין על מספר גדול של חקלאים, אם כי גם כאן יש לנהוג בזהירות. יש לזכור כי כחקלאים, בתור מקבלי הלוואות מ״הקופות״, נחשבו גם אלה שעסקו

בתעשיה חקלאית, שהזכרנוה לעיל, וכן — אלה שעסקו בעבודת אדמה, אם כמח־כירים או כחוכרים או אפילו רק כאחד מעיסוקיהם, ומספרם של כל אלה הלך וגדל בשנות העשרים והשלשים בביסאראביה בכללה, בצורה רדיקלית, אך גם במושבות החקלאיות, ומארקולשטי בתוכן, היה תהליך זה חריף למדי. יש גם לקחת בחשבון כי „הקופות" העדיפו לתת הלוואות לחקלאים, כי זו היתה מטרתה הראשונית של ייק"א בייסוד הקופות, והם גם קבלו הלוואות ברבית נמוכה. רק בשנת 1927 היא עלתה מ־5% ל־10%, וגם זה לא לגבי כל סוגי החקלאים, בה בשעה שבשוק החפשי הרבית עלתה כמעט פי 10.

מכאן יש ללמוד, אם כי אין לנו סטטיסטיקה מדוייקת, כי מספר משפחות החקלאים בתקופה ההיא, שחיו במארקולשטי על עבודת האדמה בלבד — או כעיסוק ראשי — היו פחות מ־38%—36. לא נטעה — אולי — אם נעמיד אותם על 20%, וזה בהשוואה למצב בסוף המאה שעברה, — ירידה של 60% לפחות. בשנת 1898, היוו ה"קולוניסטים" ובעלי אדמות אחרים — לפי דו"ח ייק"א — 53% מכלל האוכלוסיה במארקולשטי, כפי שראינו לעיל. אין לנו מספרים על המושבה בשנות השלושים. ברם, בדו"ח הקואופרציה לאשראי בביסאראביה לראשון בינואר 1934, אנו מוצאים מספרים מעניינים. אחוז עובדי האדמה ב"קופות" ירד מ־13% (1927) ל־9% (1873 חברים מתוך 20,932), בעלי המלאכה הוו 23.2% (4,850), סוחרים וחנוונים — 46.6% (9,741), פועלים, פקידים ומקצועות חפשיים — 16.6% (3,477), שונים 4.6% (991). מספרים אלה מוכיחים ללא ספק על ירידה מתמדת של מספר עובדי האדמה בביסאראביה. אחד הגורמים לתהליך הירידה של מספר העוסקים בחקלאות בביסאראביה בכלל, כולל עיירתנו, היו ללא ספק פגעי־הטבע. קראנו על שנות הבצורת שבסוף המאה שעברה ועל הרעב במושבות החק־לאיות. קללה זו רבצה בביסאראביה — אמנם יותר בביסאראביה הדרומית — גם בשנות העשרים והשלושים. לפי דו"ח ייק"א לשנים אלו, היו אז כמעט 12 שנים רצופות (!) של חוסר גשמים, בצורת ומהן — שנות רעב ממש.

האגרונום פייכהנדלר, שיצא בשנת 1928 מטעם "אורט" לבקר במחוזות סורוקה ובלצי, מוסר בדו"ח שלו הממצה, את הפרטים האופייניים דהלן: ("אונזער צייט" 1929):

> ..."האדמה חרוכה, החריש בא באיחור, חיטה לא תהיה. היין טוב אך הבציר קטן ודוקא בזמן שמחיריו עלו בשוק ב־40%. הטבק, מפאת איחור הגשמים, נשאר ברובו בשדה, אם כי המעט שנאסף הוא באיכות טובה. בהמות וצאן מוכרים חצי חנם הואיל ואין מספוא לחורף והחקלאים זקוקים לכסף. החקלאים מחליפים שוורים בסוסים ומנסים להציל את המצב, ע"י נטיעת גני פרי ומבקשים סיוע לכך מ'אורט', שנענתה לרבים ביד רחבה".

דברים כדרבונות למצב שהיה אופייני לכל השנים באותה תקופה.

אין פלא איפוא שבהרבה עיירות ומושבות היה רעב ממש ובקישינוב הוקם ועד מרכזי "לעזרה למצב הרעב הקטרסטרופאלי". בקול קורא שפנה "הועד המרכזי" ליהודים בביסאראביה, ברומניה ובחו"ל, נאמרו דברים, שתסמרנה השערות למקראן, כגון:

"אלפי משפחות סובלים מרעב וקופאים מקור, במלוא מובן המלה... קיים

ים של סבל וחרפת רעב... תקשיבו לקול הבכי של הסובלים המגיע לאז־
ניכם, תפרישו פת לחם מפיכם לאחיכם הרעבים, תחלקו מבגדיכם לאחיכם
הערומים"...

הרב י. ל. צירלסון, רב בקישינוב והגליל, פונה בקריאה: ..."עזרו להשמיד את שני מלאכי החבלה — רעב וקור". רבים נענו לקול קריאה זה בביסאראביה, באותן העיירות שסבלו פחות וכן ברומניה ובחו"ל. מעניין שביומון ביידיש בקישינוב "אונזער צייט" (משנת 1928) מופיעות רשימות התורמים במארקולשטי לרעבים בביסאראביה, וכי תרומות אלו נעשו בכל 7 בתי הכנסת בעיירה. ניתן את המס־פרים הכוללים של תרומות אלו: בית הכנסת „יבנה" — 36 תורמים — 7,800 ליי; בית הכנסת „שערי ציון" — 43 תורמים — 5,000 ליי; „חברת משניות" — 44 תורמים — 4,786 ליי; ביהמ"ד „האמצעי" — 51 תורמים — 4,550 ליי; ביהכנ"ס „העליון" — 35 תורמים — 3,720 ליי; „בעלי מלאכות" — 46 תורמים — 3,110 ליי ו„חברת תהלים" — 22 תורמים — 1,185 ליי. בס"ה 277 תורמים ו־30,151 ליי.

מהרשימה המפורסמת של שמות התורמים, המופיעה בנפרד, נוכל ללמוד על חלק גדול של תושבי עיירתנו בסוף שנות העשרים.

אגב, מתוך המספר של התורמים יש להבין כי רק חלק של התושבים, שנערך בתקופה ההיא לכ־700 משפחות, ז. א. רק כ־40% השתתפו בתרומות, וכי חלק גדול בעיירה היו גם מאלה הרעבים והקופאים מקור. בהתאם לעקרון שיש לרכז את כל כספי התרומות בביסאראביה, נשלחו התרומות במארקולשטי ל"ועד המר־כזי", אך בהתאם לדו"ח שהופיע על התמיכות שניתנו ע"י "הועד המרכזי" מופיעה גם מארקולשטי בקבלת סיוע לחג הפסח של אותה שנה, בסך של 30,000 ליי. זהו כנראה רק צירוף מקרי שמארקולשטי קיבלה חזרה אותו הסכום שתרמה, הואיל ואנו קוראים למשל שמדומברובני נשלחו תרומות בגובה של 7,500 ליי וקבלו (ג"כ לפסח) סך של 15,000 ליי. בכל אופן, גם הפעם מארקולשטי, יחד עם זגוריצה, נמצאת בראש המושבות במחוז סורוקה ובביסאראביה בכללה, בגובה התרומות שנתנו למטרה זו. היא נמצאת במקום ה־6, מ־61 מקומות בביסאראביה שהרימו תרומתם למטרה זו.

מארקולשטי לא היתה רק בראש הרשימה של העיירות המשתתפות בכל איסוף כספים למטרות סיוע ליהודים בעיירות אחרות או בחוץ לארץ (כפי שראינו ברשי־מות לסיוע נשרפים בליטא במאה שעברה) אלא ממנה גם יצאו ייזמות שונות וחשובות. מארקולשטי היתה בין הראשונות שהקימה "קופת מלוה וחסכון" במר־שבה, ועסקניה היו ידועים ביזמתם ובמרצם בשטח הקואופראציה בביסאראביה כולה. היא היתה גם מהראשונות שאירגנה קהלה, כשחוקק חוק ה„קהלות הד־תיות" ברומניה, ונציגיה היו בראש הלוחמים לקהלה דמוקרטית בביסאראביה. בכל הנקודות האלו, אם כי הן נוגעות בעקיפין לנושא שלנו, נטפל בפרקים אח־רים ונפרדים.

ברצוננו גם להדגיש כי בתחלת שנת 1929, לאור המצב הכלכלי הקשה של המו־שבות במחוז סורוקה בכלל, והקשיים שעשו השלטונות בקשר ל"יום המנוחה" של יום ראשון, שפגע בכלכלת העיירה, בפרט, ייזם פסח לרנר ז"ל, מראשי

רשימה חלקית של תושבי מארקולשטי שתרמו לטובת הרעבים בביסאראביה
(מתוך „אונזער צייט" 1928)

שפענדן געז לטובת די הונגער־ליידנדע

מארקולעשט.

ביהמד „יבנה" געזאמלט דורך משה שווארצמאן, צבי וויינבוים; שמואל באראק, משה שווארצמאן, מענדל יפה, אליעזר דאניאן, גדיסאשעק - סורבארג, א. ל. וואנדערמאן, שלמה סאלאמון, צבי בארנבוים 500 לעי. אבא פיאאחסקי 300 לעי, יצחק זינבערג, אברהם אארבסקי. משה עלפין, ישעיהו נאלדשטיין, משה ווינמאן, ישראל עלקין, אהרן לעדיט, ראובן גאלדינער 200 לעי, דוד סימ־, צבי אארבסקי, יעקב ניסמאן, יעקב זינג־מאן, ברוך כאליכמאן, בנימין חלפן, מנשה סורבארג, ברוך הימעלמאן, אברהם דב צאפ, מיכל פייגמאן, יחזקאל בלייבאס, אבא סורבארג, צבי העניכאוויטש, בעני שטיינבערג, שלמה באראק, אליעזר שור, שמואל יוריריצקי, אשר ראזענבלאט, צבי יהושע דאווידזאן 100 לעי

ס״ה 7800 לעי

ביהמ״ד „בעלי מלאכות" געזאמעלט דורך געלמאן, פארטנאי, סעקעל; אהרן טעסלער, צבי געלמאן צו 200 לעי, שמואל פושניר, מאיר פעפער, ישראל פלעדערמאכער. יעקב סעפער, יששכר שניידערמאן, דוד זיידמאן, אברהם קא־מיס, שמואל פרידמאן, בנימין טאבאק, ישראל־ליב שילמאן, אלתר חאדאטאז, מיכעל פארטנאי, יעקב סוגעל, יששכר שעפלער, דוד לערנער, אברהם שעפלער צו 100 לעי. משה סעקעל. ישראל בלאושטיין, שמואל אברהם ברוכמאן, משה געלמאן, שמואל אליעזר פידעס, אברהם דב שניידערמאן, פנחס טייבעלמאן, פאטל־אהרן קאטליאר, רפאל פויבילים, דוד־יצחק סעפטל, יוסף ליאשעזסקי, חיים תאלאדרינע, פייוויל מינצער, ברוך שניי־דערמאן, משה הלפן, יוסף זיידמאן, יעקב חאלציס, יוסף זאגער צו 50 לעי. נטע חאססקי, אלתר ווייסמאן צו 30 לעי. אברהם ישראל פידעס, דוד סעקעל צו 25 לעי. דוד גערבער, מרדכי סעקעל, אבא סיפר, ישראל פעסעל, פישעל פריד־מאן צו 20 לעי.

ס״ה 3110 לעי

ביהמ״ד „חברה תהלים" געזאמעלט דורך ז. זילבערמאן, ז. זבריזשער: אברהם פאראסינער, דב חאמצים, זאב זילבערמאן, משה האמצים צו 100 לעי. שלמה גערשמאן, מאיר זילבערמאן צו 60 לעי. זיידע זבריזשער, פנחס פרעכטער, בנימין שאפאווסקי, אברהם מאדערמאן, משולם פאפילאווסקי, שבתי ברעסטאוועצקי, גבריאל זינגער, אפרים פייגעל, משה זיידמאן, יוסף שער צו 50 לעי. יצחק חאראפאצ, יצחק זיידמאן צו 40 לעי. נח ברוסמאן 25 לעי. אלתר חאשקאווצאק, אייזיק פרידמאן, צבי פרינער צו 20 ל.

ס״ה 1185 לעי

ביהמ״ד „העליון" געזאמעלט דורך, שפילבערג, ניסענזאן, נ. גרינבערג: ישראל סירבארג 500 לעי, משה שפיל־בערג 300 לעי, ליב ניסענסאן, נטע גרינבערג, מאניס שור, יצחק דוד ראניס צו 200 לעי. ליב פעקעלמאן, אברהם נאגלער, יוסף דייעץ, צלאל האמספי, יעקב טאבאטשניק, דוד סוסליק, מתתיהו חלפן, יצחק גרינשטיין, ס. סניטיסקער צבי חלפן, יצחק זעלצער, ישראל מייל־מאן, יהודה ניסענבלאט, דב ראחלים, יוסף ראחלים צו 100 לעי. יעקב שור, צבי שור, אברהם שוסטערמאן, חיים מייל־מאן, נחום סערבער, יעקב שווארצמאן, מרדכי גבאי, עזריאל בערגער, יוסף מייל־מאן, ישראל חתן ראחלים צו 50 לעי.

יואל סראטימש, ישראל מארשאליק,
יכיתיאל סוכליס צו 20 לעי, אליעזר מע-
רינסעלד 10 לעי.

ס״ה 3720 לעי

ביה״ס „האמצעי״ געזאמלט דורך י. ל.
דעכטער און נ״א״ר בארג: מענדיל
קיפערשטיין 300 לעי, יעקב באבים,
ד״ר פעלדמאן, י. ל. דעכטער, משה בא-
נער, יצחק זאבאדיוועקער צו 200 לעי,
מאיר בארג, אברהם אייזענבערג, אבא
בארג, שלמה לאזמאן, חיים אהרן ווא-
סיליתער, דוד האיאך, ליב סורבארג, איי-
זיק בניטסאזכקי, חיים סענדלער, דב
כלארסין, עזור קיספערשטיין, יצחק ברוים-
היין, משה גערשכערג, שמואל חרסן, דב
גאלדרשטיין, אברהם שיכון, יחיאל שטיינ-
בערג, יודל שערניק, ישראל שוכער-
מאן, שמואל שמאניס צו 100 לעי, זיילינג
באנאר, אלתר נעלכורד, יונה תריכמאן,
לייביש חיינשעל, לייביש זבייזשער, צבי
סורבארג, יעקב סירבארג, אלתר סאר-
לובנע, מענדל סוטיראן, ששון כוסער-
שטיין, חיים קוסערשטיין, ישעיהו כוסער
שטיין, שלמה קופערמאן, יצחק באנאר,
צבי גאלדמאן, יוסף חיינשעל, צבי רובין,
צבי שיכן, שטיין באנאר, אברהם זעל-
צער, ליב רודניק, ליב שמאניס, יאיר
וואסיליתער צו 50 לעי, סיגע שזארץ
60 לעי, לייביש סאלאריא 40 לעי
ס״ה 4550 לעי

מארקולעשט.

די בעלי־בתים פון דער שוהל
„שערי־ציון״: אליעזר כאטיק, ליינח
זידליר, אהרן בעניקאוו, מענדל זאזיוק־
כער, פיני גרינבערג, חיים סמאנסלאווסקי,
משה גארבארעצקי, ישראל שוואַרצבערג,
שלמה אייזענבערג, יחזקאל בעניקאוו צו
200 לעי, אליהו נאמערמאן, יצחק בעג־
יערסקי, ברוך ליטוואק, עזריאל פעלדמאן,
זאב שור, ייקיל קאלקער, צבי נודעלמאן,
ראובן סיראטא, אלחיר חייסמאן, משה
חעפמאר, יואל מיטערמאן, יהושע כאצער
זשיין, צבי חייכיאח, דוד נילשטיין,
מעכל-לייב אכערמאן, יצחק ליסינקער
רזין זעלצער, יצחק ציבאשניק, משה
הורוויץ, משה-מענדל תאראפ, דוד זאזאַ
דיוקער, שמואל גערשמאן, חיים בייטמאן,
חיים-מרדכי תאראפ, מייקע גאמער, סא
סאסלינג צו 100 לעי, סאליס זיידמאן
ת. שטאמאן, יצחק גאמער, משה נאחט
סעליצער, מלר פארטנאי, מענדל קענציג
יצחק שאמיס, יחיאל גאלדפארב צו 50
ס״ת 5000 לעי

מארקולעשט.

ביה״ס „חברה משניות״ געזאמלט דורך
פ. לערנער, אברהם טריף: משה
רוזמאן 500 לעי, צבי האססמאן, יצחק
חיינשעל, זיסי לאנגמאן, אברהם טריף,
פסח לערנער, מנחם פרעשמאן צו 200
לעי, יוסף גימשערסקי 150 לעי, עזריאל
זייסביך, נחום טריף, ברוך בערמאן, יצחק
קארענפעלד, מיכל זאחאריוחסער, מרדכי
קאלכער, מרדכי טאבאס, צבי יהושע
דורמאן, דוד פינסעל, דב טאבאק, כלמן
סלישמאן, זיידי בינעכוויב, יעקב סאנאר-
זשי, יעקב סייערמאן, בריידל זילבערמאן,
שמואל-לייב היס, זאב שטערענבערג,
צבי נאמן, ירחמיאל פייערשטיין, שמואל
לאנדא, ישראל זיניפכער, אלתר שטערנ-
בערג, באריס סלאססקי צו 100 לעי.
יצחק קאלכער, ישראל חלסי, אברהם
לערנער, ש. י. הלפרין, פרץ פאנארזשי,
מרדכי סינקעל, רפאל כאראסיק, י. באלינ-
סקי, אהרן לאנדא, זיסי ציבאשקין, יוסף
בלעכער. דוד קאלקער צו 50 לעי, משה
קיסמאן 36, ס״ת 4786 לעי

הקהלה במארקולשטי וראש "קופת ההלוואה וחסכון", כנס של כל המושבות החקלאיות במחוז סורוקה ופנה בקול קורא מעל דפי העתונות ("אונזער צייט") למושבות: קאפרשטי, בריצ׳בה, דומברובני, זגוריצה, וורטוז׳ני ואחרות, להשתתף בכנס שייערך במארקולשטי ב־20 לפברואר 1929. הוא ביקש שישתתפו בו לפחות ב"כ אחד מהסוחרים והחנוונים, אחד — מבעלי המלאכה ואחד — מהחקלאים, כדי לטכס עצה לשיפור המצב הכלכלי של מושבות אלו. אכן, המצב היה קשה בכל המושבות האלו ובביסאראביה בכללה וחיפשו דרכים איך להתגבר על המצב הזה.

מעניין לקרוא מאמר מקיף ומנחה על מצב זה, שנכתב ע"י האגרונום חיים פייגין, המטפל בבעיות אלו ושמו: „ביסאראביה על פרשת דרכים" („אונזער צייט" גליון היובל מס. 2000, 1929).

אגרונום פייגין כותב בין היתר:

..."אסון הרעב שפקד את ביסאראביה לאחרונה, שגילה פצעים רבים כל כך של האורגאניזם הכלכלי הסוציאלי החולני הכרוני, של יהדות ביסאראביה, עורר חרדה לא רק בביסאראביה עצמה אלא גם מחוץ לגבולותיה. יש להדגיש כי לרעב בביסאראביה ישנן סיבות עמוקות יותר מאשר אלו הנראות לעין, ושתוצאותיהן מהוות סכנה לא רק לחקלאים אלא לכל המבנה הכלכלי של יהודי ביסאראביה. יש לטכס עצה ולסמן ציוני דרך לתקופה הקרובה לכל שלושת המעמדים החשובים של יהודי ביסאראביה: החקלאים, המעמד הבינוני ומעמד בעלי המלאכה ופועלים.

... אשר לחקלאות — זו תהיה רק אשלייה מצדנו אם נראה אפשרות לשיפור ניכר בתקופה הקרובה. העובדה של רבוי עובדי האדמה בעלי חלקות אדמה קטנות, שבא כתוצאה מהריפורמה האגרארית, מחייבת הרמת ההשכלה הכללית של מעמד החקלאים וביחוד לימוד עיבוד אינטנסיבי וטכני המתקרב לדוגמא שבצ׳כוסלובקיה וארצות אחרות. אחרת — תלך החקלאות יותר ויותר לטמיון... בשטח זה יש ללכת בדרך שהתחלנו ללכת בנטיעת כרמים וגני פרי, שלפיה הבעל עצמו ומשפחתו מעבדים אותם בצורה אינטנסיבית. בדרך זו יש ללכת גם בענפי החקלאות האחרים. בנקודה זו ישנו תפקיד חשוב למוסדות הצבוריים, שעליהם להגביר את מאמציהם לסיוע והדרכה לחקלאים בכיוון זה.

... יש לקחת בחשבון שהמשבר במעמד הבינוני, ביחוד בסוחרים בתוצרת חקלאית, בא בעיקר מתוך כך שבאופן פתאומי נסגר עבורם השוק הרחב של רוסיה הגדולה ולא הצליחו עדיין ליצור שווקים אחרים. נגיע לפשיטת רגל אם נמשיך בעובדה שכמעט ואין יצוא לחו"ל של תוצרת חקלאית והסוחרים חיים ב"חלומות של העבר", ללא יזמה חדשה ונמרצת... אם נקח בחשבון גם את הנסיון מצד השלטונות לסטנדרטיזציה ולהוציא את סחר התבואה מידי היהודים, הרי הסכנה עוד יותר קרובה. יש אם כן להתחיל בהתארגנות הסוחרים עצמם, שלא יעסקו בהתחרות ביניהם אלא ביצירת קואופרטיב וארגונים, שיאפשרו להם לקשור קשרים ישירים עם חו"ל,

לארגן בנק לאשראי, לדאוג לאיכות יותר טובה של התוצרת — וזה בקשר עם החקלאים והפועלים... לא ייתכן שרוב הסוחרים ישלמו עבור הלוואו־תיהם הרשמיות 3% לחודש ובשוק השחור 15—16%. זה מוכרח להביא לאסון כלכלי.

... באם ינקטו צעדים אלה ישופר גם מצבם של בעלי המלאכה והפועלים הקשורים ותלויים ברווחה שתהיה לחקלאים ולמעמד הבינוני".

התכנית היתה יפה. אך גם לפי דברי האגרונום פייגין עצמו היה צורך בזמן בכדי לבצע אותה, מה גם — שכרגיל — הנוגעים בדבר מתקשים לשנות "על רגל אחת" את דרכם ומנהגיהם ולהקשיב לעצות המומחים.

בינתיים, המשבר הקשה שפקד את ביסאראביה בשנות העשרים נמשך והלך בתחי־לת שנות השלושים: בצורת, שטפונות, רעב, והשאיר את אותותיו בכל המושבות החקלאיות. לזה יש להוסיף ירידה תלולה במחירי התבואה בשוק העולמי וכן בשוק המקומי. המחירים בשנת 1930 היו כל כך נמוכים, שאי אפשר היה לחזות ירידה גדולה מזו. המציאות היתה חמורה יותר מאשר חזו הפסימיסטים הקיצוניים ביותר. האסיף הזעום ב־1931 הספיק בקושי לצורך הקיום העצמי של המשפחה. באם המצב ערער עד היסוד את קיום החקלאים הלא יהודיים שעיבדו אדמותיהם זה מאות בשנים, על אחת כמה וכמה פגע משבר זה בחקלאים היהודים, שהתחילו בעבודת אדמה רק לפני עשרות בשנים, ובאוירה עויינת של השלטונות הרומנים. באם החק־לאי היהודי בביסאראביה קיבל, בזמן הריפורמה האגרארית, כפי שראינו לעיל, 3—6 הקטאר וזה הספיק בקושי לקיום משפחתו, הרי ירידת המחירים גרמה לכך שהכנסתו היתה בהשוואה למצב הקודם להכנסה של 1—2 הקטאר.
ייק"א המשיכה לסייע לחקלאים היהודים בהלוואות, בהדרכה לשיפור העיבוד החק־לאי ובעיקר לפיתוח, נטיעת כרמים, גידול דבורים, עצי פרי, גידול ירקות, מחלבות, גידול טבק וכו', וכל זה במקום גידול תבואות. חלק מהחקלאים נשמע לעצת האגרו־נומים של ייק"א ולהדרכתם, מה שהקל במדת מה על מצבם הכלכלי. גם בשנות 1933—34, אם כי הבציר הוטב, זה הספיק אך ורק למזון עצמי ולמזון לבהמות. עם כל זאת, מצב היהודים החקלאים היה בכל זאת בשנים אלו יותר טוב ממצב היהו־דים בערים, כי להם לפחות היה לחם, מה שחסר היה לתושבי הערים.
עזרת ייק"א לחקלאים להתגבר על ירידת המחירים של התבואות, שנמשכה גם בשנים 1933—35, היתה בכך, שהיו נותנים הלוואות לחקלאים, שיאחסנו את תבו־אותיהם במחסני ערובה ולא היו נאלצים למכור את תבואותיהם מיד עם הקציר, ויכלו לחכות להעלאת המחירים לאחר מכן.
הדו"ח האחרון של ייק"א, שנמצא בידינו, הוא לשנת 1935, ואינו נותן מספרים על מארקולשטי, אך מעניינים המספרים הכלליים על ביסאראביה.
באותה שנה נתנה ייק"א עזרה ל־3,000 משפחות חקלאיות בביסאראביה, בנות 15,000 נפשות בערך, ב־30 נקודות חקלאיות, שעיבדו 29,000 הקטאר. באותה עונה היה לכל חקלאי יהודי בדרום ביסאראביה 16—20 הקטאר בממוצע, בה בשעה שלחק־לאי ביסאראביה הצפונית, בה נכללת מארקולשטי, הממוצע היה 3—6 הקטאר, שכפי שראינו לעיל לא הספיקו לקיום המשפחה.

ט. מארקולשטי במספרים

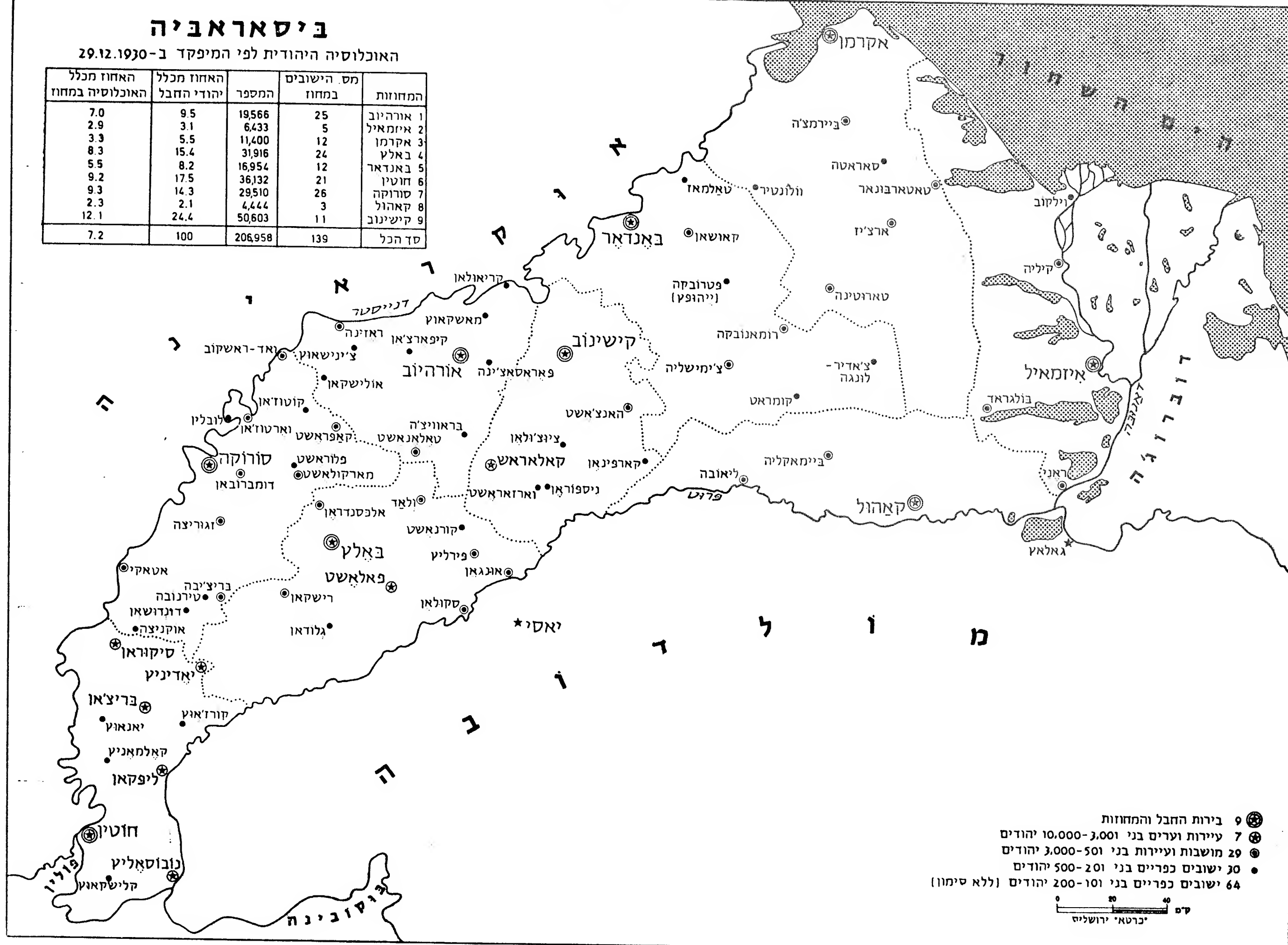
מספר התושבים היהודים במארקולשטי, לפי המפקד של הממשלה הרומנית משנת 1930, האחרון שנמצא ברשותנו, היה — 2,337, לפי ההשתייכות הדתית, 88.4% מהאוכלוסיה הכללית שמנתה 2,645 נפשות. 2,319 הצהירו על השתייכותם הלאומית היהודית ו־2,331 הצהירו כי אידיש היא שפת האם שלהם. יוצא כי 18 יהודים בלבד נמנעו מלהצהיר על לאומיותם היהודית (0,8%) ו־11 לא הצהירו על אידיש כשפתם (0,25%) — חלק יחסי זעיר. ב„אינציקלופדיה יודאיקה" (שהופיעה באנגלית בשנת 1971) מופיע מספר יהודי מארקולשטי לפי ההשתייכות הלאומית 2,319, שהיוו 87.4% מהאוכלוסיה הכללית.

מתמיה אותנו במקצת המספר הגדול יחסית של תושבים לא־יהודים במארקולשטי, שהגיע לפי המפקד ל־308 נפשות (301 — אורתודוקסים, 5 — רומאנו־קאתוליים, 1 — אוואנגליסט, 1 — מוסלמי. היינו רגילים לראות את מארקולשטי כעיירה יהודית, עם כמה „גויים של שבת" בנוסף למספר קטן של פקידים ממשלתיים, ומתברר שבשנת המפקד נרשמו יותר מ־300 לא־יהודים שהיוו 11,6% מהאוכלוסיה הכללית. בהקשר זה יש לזכור שבשנת 1897, לפי המפקד הממשלתי הרוסי, חיו במארקולשטי 1336 יהודים ו־3 לא־יהודים בלבד.

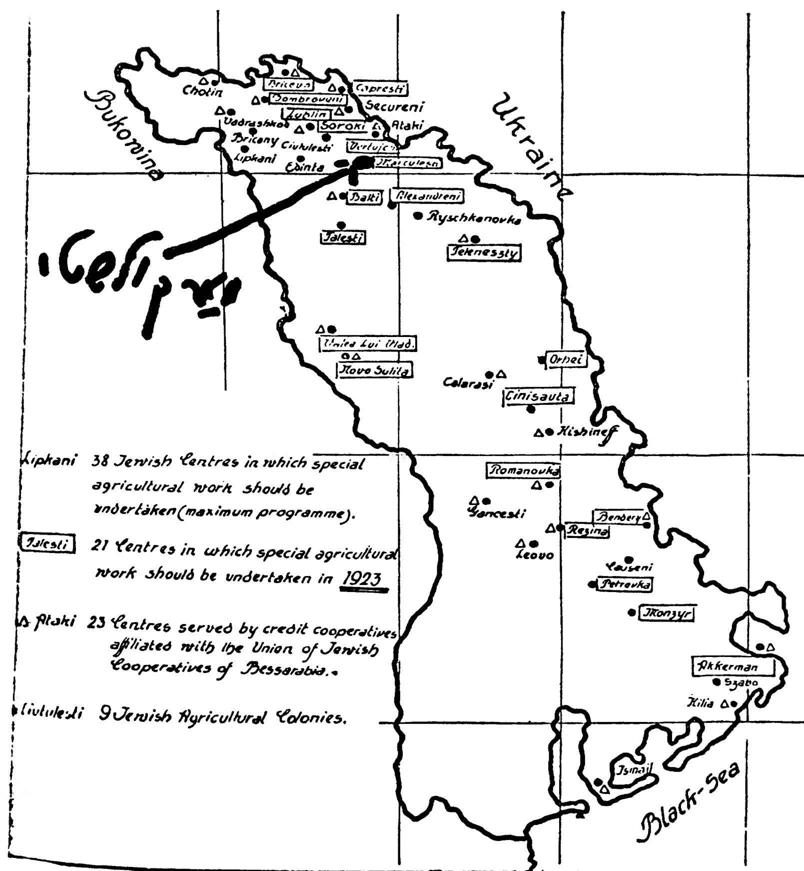
מעניין גם להשוות את שני המפקדים (הרוסי — משנת 1897 והרומני — משנת 1930) לגבי 6 המושבות היחידות שנשארו חקלאיות ביסודן, מכל המושבות שנוסדו בביסאראביה בשנות השלושים של המאה שעברה. ב־3 מהן אנו רואים ירידה במספר התושבים היהודים. בוואליה־לוי־וולאד, מ־1,318 ל־1,281. ירידה יחסית גדולה מזו — בדומברובני, מ־1,726 ל־1,198 ובלובלין מ־512 ל־274. לעומת זה, ב־3 המושבות האחרות גדל מספר היהודים. בבריצ'בה מ־1,598 ל־2,431, בוורטוז'ני מ־1,047 ל־1,834, ובמארקולשטי מ־1,336 ל־2,337. הגידול בבריצ'בה היה ב־52% בלבד, אך בוורטוז'ני ובמארקולשטי ב־75%. יש לציין, כי 5 ממושבות אלו היו במחוז סורוקה ורק אחת (וואליה לוי־וולאד) היתה במחוז בלצי וקרובה למושבות האחרות.

אשר למארקולשטי במפה הכללית של האוכלוסיה היהודית בביסאראביה, יש לציין מספרים אלה: ב־9 מחוזותיה של ביסאראביה חיו לפי המפקד משנת 1930, 206,958 יהודים, מהם — במחוז סורוקה, שלו השתייכה מארקולשטי, 29,510 יהודים. היהודים חיו ב־139 ישובים, שבהם חיו למעלה מ־100 נפשות. מ־130 הישובים, להוריד את 9 ערי המחוז, היתה מארקולשטי, לפי מספר תושביה היהודים, במקום ה־15, עם 2,337 נפשות. (במקומות הראשונים היו: בריצ'ני — 5,354 יהודים, וידינצי — 5,349 יהודים, שתיהן במחוז חוטין). במחוז סורוקה היתה מארקולשטי במקום הרביעי, לאחר אטאקי (2,785 נפשות), זגוריצה (2,541) ובריצ'בה (2,431). (ראה מפת ביסאראביה המופיעה בנפרד).

יש לציין כי מארקולשטי היתה מהיישובים בביסאראביה שהמספר היחסי של היהודים לאוכלוסיה הכללית היה מהגבוהים ביותר (88.4%), לעומת הממוצע בביסאראביה כולה (7.2%), במחוז סורוקה (9.3%) ובעיר סורוקה (36.3%). ברם, מארקולשטי היתה מכותרת מכל צדדיה בכפרים רבים, שרובם המכריע היו לא־יהודים. בכפר הסמוך „מארקולשטי סאט" חיו לפי המפקד משנת 1930, 711

המחוזות	מס' הישובים במחוז	המספר	האחוז מכלל יהודי החבל	האחוז מכלל האוכלוסיה במחוז
1 אורהיוב	25	19,566	9.5	7.0
2 איזמאיל	5	6,433	3.1	2.9
3 אקרמן	12	11,400	5.5	3.3
4 באלץ	24	31,916	15.4	8.3
5 באנדר	12	16,954	8.2	5.5
6 חוטין	21	36,132	17.5	9.2
7 סורוקה	26	29,510	14.3	9.3
8 קאהול	3	4,444	2.1	2.3
9 קישינוב	11	50,603	24.4	12.1
סך הכל	139	206,958	100	7.2

למעלה:

מפה של 38 ישובים יהודים בביסאראביה, שבהם תיכנן הג'וינט פעולות חקלאיות (1922); מהן — 9 מושבות חקלאיות ובתוכן מארקולשטי, אחת מ־6 המושבות שנוסדו במאה שעברה.

(מתוך ספרו של מ. אוסוסקין על הקואופרציה ברומניה, 1975)

מימין:

מפה כללית של ביסאראביה (מתוך ספרו של דוד ויניצקי ,,ביסאראביה היהודית במערכותיה", 1973).

תושבים, מהם 5 יהודים בלבד; בכפר לונגה — 1,880 תושבים מהם 3 יהודים; בפראז׳ילה — 2,249 תושבים, מהם 109 יהודים, בבאגרינשטי — 2,015 תושבים, מהם 34 יהודים, בסה״כ יותר מ־6,000 תושבים ובתוכם 150 יהודים בלבד (2,5%). במרחק קטן ממארקולשטי היתה פלורשטי, שאם כי שם היו יותר יהודים, נראה כי ב„פלורשטי סאט״ היו 2,659 תושבים, מהם 149 יהודים בלבד וב„פלורשטי נוי״ — 1,133 תושבים, מהם 380 יהודים.*

הישוב היהודי הקרוב ביותר למארקולשטי, במרחק של 15 ק״מ, היה — אלכ־סאנדרני, עם 1.018 יהודים. עיר המחוז סורוקה, על 5,452 תושביה היהודים, היתה אמנם רחוקה ממארקולשטי ב־32 ק״מ בלבד, אך היעדרו של קשר באמצעות רכבת אליה הפך את הנסיעה אליה, ביחוד בימי הגשמים, השלגים והביצות, „להרפתקה״ ממש, שארכה שעות רבות. הישוב היהודי הגדול בעיר בלצי, עם 14,259 תושבים יהודים, היה הכי קרוב, כי את המרחק של 28 ק״מ אפשר היה לעשות ברכבת, במעבר של תחנה אחת — אלכסנדרני. אכן, מבחינה כלכלית וחברתית היה קשר אמיץ יותר בין מארקולשטי ובלצי, מאשר עם עיר המחוז סורוקה.

מכאן, שבסביבה הקרובה של מארקולשטי חיו כ־10.000 תושבים, בתוכם 700 יהודים בלבד. מספר הלא־יהודים היה גדול פי 4 מאשר התושבים היהודים במו־שבה. עובדה זו, סייעה אמנם בהרבה להתפתחותה הכלכלית של מארקולשטי, ששימשה מרכז מסחרי ותעשייתי לסביבה, אך זה היה גם מקור לדאגה ולאי־שקט תמידי, שהוצדקו לא פעם במציאות, ושהגיע לשיא בימי השואה שפקדו את המושבה.

ב ס י כ ו ם: בשנות השלושים היתה מארקולשטי אחת מ־6 המושבות החקלאיות ששמרו על אופיין היסודי החקלאי מכל המושבות שהוקמו בביסאראביה לפני מאה שנה. היא היתה יחד עם וורטוז׳ני היחידות ממושבות אלו שמספר תושביה היהודים גדל ביחס למספרן במפקד משנת 1897. מספר תושביה של מארקולשטי היה במקצת קטן מזה שבבריצ׳בה, אך גדול מזה שבוורטוז׳ני, פי שניים מדומ־ברובני וואליה־לוי־וולאד ופי חמש מלובלין. לא נגזים אם נאמר, כי לפי קצב התפתחותה בכל השטחים עמדה מארקולשטי בראש המושבות החקלאיות שנוסדו בביסאראביה במאה שעברה.

עברו 9 שנים בלבד מהמפקד של 1930 ופרצה מלחמת העולם השנייה (1939). ביסאראביה עברה כידוע מיד ליד, לרוסיה, לאחר מכן — לרומניה, וחזרה לרוסיה. אם כי אין לנו מספרים מדוייקים על גודל האוכלוסיה היהודית במארקולשטי בשנת 1940, כשהרוסים נכנסו לביסאראביה, יש להניח כי מספרם גדל מזמן המפקד. כתוצאה מהרשות שניתנה ע״י הממשלה הרומנית, חזרו לביסאראביה רבבות מיהודיה שחיו ברומניה הישנה, ורבים חזרו גם למארקולשטי. ייתכן כי

---

* מספרים אלה מופיעים בחוברת הסטטיסטית הרשמית של המפקד משנת 1930 ונמסרו לנו ע״י דוד ויניצקי.

מספר היהודים הגיע אז, לרבות הרבוי הטבעי במשך 10 שנים, ל־2,800, ואולי גם ל־3,000.

גורלה האכזרי והטראגי של יהודי ביסאראביה בשנים 1940 ו־1941, לא פסח על מארקולשטי, ועל כך יסופר במפורט בפרקים מיוחדים. חלק מיהודי המושבה הוגלה לסיביר, חלק נדד למרחקים ורבים מהם גוועו מרעב, מקור וממחלות, וחלק גדול שנשארו במארקולשטי נרצחו בידי הגרמנים והרומנים, בעזרתם ובשיתופם של איכרי הסביבה הלא־יהודים, שכיתרו אותה מכל צדדיה, והמושבה עצמה נחרבה עד היסוד...

אפשר — אם כן — לדבר רק על „היסטוריה" של 100 שנה (1839—1939) של המושבה החקלאית מארקולשטי. יש אמנם לציין, כי בשנים האחרונות הלך וצומצם מספר היהודים שעסקו בחקלאות וגדל מספרם של החנוונים, סוחרים, בעלי מלאכה ואחרים, אך נשארו בה רבים שעבודת האדמה היתה עיקר עיסוקם או לפחות עיסוק נוסף.

המצבות המעטות שלא חוללו ונשארו עדיין בבית־הקברות הישן של המושבה, שבחלק מהן שמותיהם של המתים כבר נמחקו מרוב שנים, הינן אבני זכרון למייסדיה הראשונים של מארקולשטי ועדים יחידים לעבר נפלא של חיי איכרים יהודים במושבה יהודית, שחלמו על עבודת אדמה וגם הגשימו חלום זה בחיים.

פרק שלישי

הקואופראטיב — גורם חקלאי וכלכלי במושבה

א. ה„בראשית" של הקואופראציה היהודית בביסאראביה

המצב המדיני הבלתי יציב ברוסיה, בתחילת המאה שלנו, ההתפרצויות ותנועות המרד במקומות שונים, ערערו את מצב הבטחון במדינה והביאו את הבנקים ומוסדות אשראי אחרים לצמצום פעילותם. עובדה זו גרמה למועקה כספית בכל שכבות האוכלוסיה וביחוד בחוגי הסוחרים והחנוונים הזעירים. אם נוסיף לכך את המצב המיוחד של היהודים ברוסיה, שסבלו מאנטישמיות רשמית ומ„פוגרו־מים" בתחילת המאה, נבין את המצוקה הכספית המיוחדת שלהם, בערים ובמיוחד בעיירות ובכפרים, בכל רחבי „תחום המושב" ברוסיה. באין אשראי בנקאי פנו למלווים ברבית ש„מצצו את דמם" של הלווים והרבית הגיעה לפעמים ל־100%, מה שגרם לפשיטות רגל ופשיטת יד...

השלטונות הרוסים התחילו אמנם, כבר בסוף המאה שעברה, להקים מוסדות לאשראי קואופראטיביים ברוסיה, כולל ביסאראביה. אך מפאת הביורוקרטיה הצאַריסטית הידועה וחוסר ההתעניינות של השלטונות ב„אדם הקטן", מספרם היה זעום, והם הוקמו אך ורק בכפרים הנוצריים. כבר ב־1877 הוקם הקואופרטיב לאשראי הראשון בביסאראביה, בכפר מושקאוץ שבמחוז אורהייב, אך עד תחילת המאה שלנו הוקמו בכל ביסאראביה, תוך 25 שנה, רק 31 קואופראטיבים וכולם — לא יהודים. היהודים לא לקחו כל חלק בתהליך זה, בראשית ימיו, לא רק מפני שלא נתמכו ע"י השלטונות, אלא גם מחוסר יזמה.

לבעיה החמורה של מחסור בכספים בעיירות וגם בערים וה„רבית הקצוצה" של מלווים — בתוכם גם יהודים — נמצאו פתרונות, לפי המושגים של אותה תקופה. עבור העניים נוסדו קופות „גמילות חסדים", שמקור הכנסתן היו תרומות של נדבנים. ההלוואות ניתנו בדרך כלל בקבלת משכון ובקבלת רבית קטנה או ללא רבית, אך רובם של הלווים לא עמדו בתשלומים ולא פעם — מתוך רגשי רחמנות — החזירו להם גם את המשכון. אשר למעמד הבינוני, חנוונים, סוחרים ובעלי מלאכות, נוסדו „בענקלעך" בלתי רשמיים, מתשלומים של חברי הבנק „פאי" או „אקציע" ואותם החברים קבלו הלוואות לפי תור. מוסדות אשראי אלה נוהלו

בדרך כלל ע״י איש אחד מתנדב, ופרצו בהן תכופות מריבות פנימיות ולא פעם הלך הכסף לאיבוד.

על קופת „גמילות חסד״ שנוסדה במארקולשטי, עוד בשנת 1896, מספר לנו „הגפן״ („המליץ״, 22.5.1896), כדלקמן:

„לזכר חג הכתר של הוד מלכותם יר״ה, ייסדו בעיירתנו חברת „גמילות חסד״, לתמוך בידי אנשים אשר מטה ידם בהלוואת סכום ידוע בעבוט בלי רבית וכסף המלווה ישלם הלווה לשיעורין. האברכים המשתדלים בזה כבר קבצו על יד כמאה רובל ועוד מרבים העם להביא את תרומתם השבועית איש איש ככל אשר תשיג ידו״.

המוסד הזה לא האריך ימים. 4 שנים לאחר מכן, כותב אותו סופר — גבריאל פישמאן „הגפן״, („הצפירה״ 1900) בין היתר:

„... מפעלים של צדקה ומוסדות צבוריים אשר ישאו עליהם חותם תכנית היהדות והעת החדשה אין במושבתנו. אמנם היה פה במשך שנים אחדות מוסד „גמילות חסדים״, אשר מטרתו היתה לתמוך בעני בשעת דחקו, אך לרגל המצוקה הנוראה השוררת כעת במושבתנו, נתרוקנה קופתו ואין קולו נשמע עוד בין החיים״.

היזמה להקים קואופראטיבים לאשראי בביסאראביה באה לראשונה בקישינוב לאחר שנודע לעסקני הצבור על ייסוד „קופת ההלוואה וחסכון״ הראשונה בעיר וילנה, שברוסיה, בשנת 1898. בקישינוב היה קיים מוסד בשם „עזרת עניים״ שגם הוא, כרוב המוסדות מסוג זה בערים ובעיירות בביסאראביה, עסק בעיקרו ב„צדקה״. ראשי המוסד החליטו להפוך אותו למוסד אשראי מודרני. זה היה מפנה בגישה לענין זה. במקום החלוקה בין „נותנים״ ו„לוקחים״ בא הרעיון של עזרה הדדית המבוססת על העקרון הידוע „אם אין אני לי מי לי״, שהיה ביסודו של הקואו־פראטיב לאשראי. היוזמים סגלו לעצמם תקנון לדוגמא של ה„קופה״ בוילנה וייסדו את ה„קופה להלוואה וחסכון של בעלי מלאכה וחנוונים זעירים״ בקישינוב, שהתחילה פעולותיה ב־4 בספטמבר 1901.

הקשיים החוקיים היו רבים, כי בהתאם לדרישת השלטונות האנטישמיים היו צריכים מגישי הבקשה לקבלת רשיון להקמת קואופראטיב מסוג זה להיות נוצרים ושני שליש מחברי ההנהלה שלו גם עליהם היה להיות נוצרים. היוזמים התגברו על המכשולים האלה, מצאו „מתנדבים״ נוצרים ובראשם ה„גוֹרוֹדסקוֹי גוֹלוֹווֹא״ („ראש העיר״) קארל שמידט.

מפאת המכשולים החוקיים נשארה היזמה בקישינוב יחידה תוך שנים אחדות, עד שבאה הקלה עם פרסום „חוק הקואופראציה״ (7 יוני 1904), שלפיו הועברה הסמכות למתן רשיונות להקמת קואופראטיבים לאשראי לידי הנהלות הגלילות ולמעשה בוטלו ה„הוראות הדרקוניות״ הקודמות. כן פורסם ב־1905 „תקנון דוגמא״ לקואופראטיבים לאשראי. זה גרם להקמת 256 קואופראטיבים לאשראי בביסא־ראביה תוך 5 שנים, רובם לא יהודיים, אך זה נתן גם דחיפה ליזמה ברחוב היהודי והתחילה הקמת רשת קואופראטיבים לאשראי בערים ובעיירות בביסא־ראביה.

ב. ייסוד ה„קופה להלוואה וחסכון" במארקולשטי

גורם מכריע להקמת הקואופראטיבים לאשראי ברוסיה בכללה ובביסאראביה בפרט היתה חברת ייק"א. היא היתה מודעת לבעיית האשראי של החקלאים היהודים במושבות, שבהם היה עיקר טיפולה, וראתה בהקמת מוסדות אשראי קואופראטיביים פתרון חשוב, מה גם שבאה הקלה מבחינה חוקית להקמתם. ייק"א נטלה את היזמה בידיה, תירגמה את „התקנון לדוגמא" הרוסי ליידיש, הוציאה חוברות מיוחדות ובהן מידע על כל ההליכים החוקיים הדרושים לקבלת רשיון להקמת הקואופראטיב וייעצה לעושים בדבר. חברה זו גם הקציבה סכומים ניכרים להלוואות בתנאים נוחים לקואופראטיבים שהוקמו וליוותה אותם בכל דרך ארגונם ופעולתם, בסיוע טכני ובהדרכה.

5 שנים לאחר ייסודה של ה„קופה" הראשונה בקישינוב הוקמה „קופה" בקאלאראש (5.7.1905), בסורוקה (6.5.1906) והקופה ה־19 הוקמה במארקולשטי, ב־17 ביולי 1907.

ככל יזמה חדשה נתקל ייסוד ה„קופות" גם בקשיים פנימיים מקומיים. ה„עסקנים" וגם מפשוטי העם ראו בייזמת ייק"א כעין „התערבות מן החוץ" וכן — „מהפכה" בשיטה ה„פילנטרופית" שאליה הורגלו במשך שנים רבות.

על קשיים אלה סיפר שלמה הללס, שנשלח מטעם ייק"א למארקולשטי, להקים את ה„קופה", בחוברת מיוחדת שהופיעה מטעם ה„ברית לקואופראציה" בביסאראביה. הסיפור הוא בעל ערך ציורי־ספרותי כללי על עיירתנו וניתן אותו במלואו וביידיש, אך בפרק זה נביא רק קטע אופייני ממנו, הנוגע לנושא שלנו. ש. הללס מספר בין היתר:

> „...האגרונום אטינגר, נציג ייק"א בביסאראביה ומייסד ה„משתלה" בסורוקה, שלח שליחים מיוחדים לערי השדה להסברת הרעיון של הקואופראטיב לאשראי ולפעול לשם הקמת ה„קופות להלוואה וחסכון" („לייה און שפּאָר קאַסעס"). עלי הוא הטיל את התפקיד לנסוע לעיירה הקטנה מארקולשטי (בחוברת מופיע רק השם באות הראשונה „מ"), שבצפון ביסאראביה, ולנקוט בכל האמצעים לשכנע את תושבי המקום שיגישו בקשה לשם קבלת רשיון להקמת ה„קופה" וכן לארגן את הקמתה".

התחלת פעולתו היתה — לפי סיפור הללס — הופעה בשבת בבית הכנסת על מנת להסביר את הרעיון. לאחר שהוא מתאר את האוירה בבית הכנסת ומוסר את תוכן נאומו, הוא מספר כי יצא לרחוב וראה שקבוצות מתפללים עומדות ומשוחחות. הוא העמיד פנים כ„רואה ואינו נראה" והקשיב לדבריהם. והנה כמה „מרגליות" מדברים אלה שהביא ש. הללס בספורו:

> „בעלי טובות חדשים הופיעו בעיירתנו, טורחים ובאים אלינו ורוצים לזכות אותנו בבנק. מה — למשל — יכולה להיות כוונתו? יהודי אדוק שרוצה לקיים מצווה לטובת כלל ישראל על מנת לקבל נחת בלווייתן? או שמא הוא חושב אותנו לשוטים שבחלם, עומד לאסוף אצלנו את הקופיקעס ולהסתלק מאתנו בלי ברכת שלום"... מה לכהן בבית הקברות? איזו שייכות יש ל„עמך", ל„חוט ומחט", ל„ראבאטשי נאראַד" (עם־עמלים) ול„בנק".

...ומה יקרה למשל, שהקופאי ביחד עם מנהל החשבונות „מורחים" בעפרון אחת ושתיים והכסף איננו... תטענו ל„ונתנה תוקף" או חו"ח תכניסו שני יהודים לבית הסוהר?".

והנה בא השלב הבא, מוצאי שבת, שלפי שהוסכם צריכים היו להופיע אצלו כשני מניינים יהודים, על מנת לחתום על הבקשה לקבלת רשיון ליסוד „הקופה". וכאן ממשיך ש. הללס בתיאורו הציורי:

„... לאחר שהסברתי את התקנון של ה„קופה" והגשתי את טופס הבקשה לחתימה, התחילו הדיבורים הבאים: „מה זה אומר לחתום? אומר בקול מרוגז הנפח שמואל, יהודי בעל גוף ולחיים אדומות וזקן שחור סמיך. חתימה זה אצלך דבר של מה בכך, אתה נותן חתימה ואחר כך אין דרך חזרה..."

„ממה נפשך — אומר יהודי שני — אם אתה רוצה בנק, למה שלא תחתום בעצמך?"

שמע בקולי עלם — מייעץ לי סוחר אחד — קח בול עץ ותוציא לך מהראש דברי הבל וטחנות רוח. אחדים גם התחילו לעזוב את הבית. אחד מהם הראה על כף היד באמרו: כשכאן יצמחו פטריות יהיה לקבצנים שכמותכם בנק. השני — הראה אצבע משולשת והסתלק; בשם ד' אלהי ישראל, לכו ברגל הימנית לבור השמאלי! בברכה זו ליווה אחר את עזיבתו. הואיל ורוב העוזבים היו אמידים וסוחרים, עלתה זעמתו של שמואל הנפח והכריז: „הבה נראה להם, שאנו יכולים בלעדיהם. אני אחתום ראשון". ואז הוא פנה ליאנקיל „דער שטעלמעך" (נגר עגלות ובנין) באמרו: „קח את העט ותחתום במקומי, כמי שאינו יודע קרוא וכתוב („זא יעווא נעגראמאטנייה") ושידעו כולם, מה בכוחי לעשות". וכך הווה. אחרים חתמו אחריו והבקשה נחתמה „כדת וכדין"...

בזה — כמובן — לא נגמרה הפרשה. ש. הללס עזב את העיירה ולאחר נסיעות רבות וטיפול נמרץ הוא הצליח לקבל את הרשיון לפתיחת ה„קופה".

אך כאן בא שלב חדש, ועל כך ממשיך ש. הללס לספר:

... פעמים רבות היה עלי לנסוע למקומות שונים לדחוף את העגלה, והנה עלה בידי לקבל את הרשיון, ושמחתי בחשבי שתפקידי נגמר בכי טוב. אך מיד נתברר שטירחתי ויגיעתי עד הנה היו רק ניצנים. עתה באו הגרעינים הקשים לפצוח והגורמים לפעמים שבירת שינים וכאב ראש. מי שגורלו הביאו לגור בעיר קטנה בתחום המושב, יודע, כמה להוטים היו יהודים אחר הכבוד בענינים צבוריים: גבאות בבית הכנסת ובתי התפילה. יושב ראש בחברה קדישא, בבית חולים, ומה גם, אם למוסד היתה שייכות לקופה של כספים ולאשראי. שם היו האספות רועשות, ותאוות הנצחון הגיעה לשיאה וקשה מאד היה למצוא פשרה שתשלים בין הצדדים. תופעה שלילית כזאת נתגלתה גם באספת היסוד הראשונה של המוסד החדש במארקולשטי. נתגלו חלוקי דעות בנוגע לכל פרט. היה צורך לקרוא שלוש אספות בזו אחר זו, כדי לפתור את השאלות „הסבוכות". הצדדים הוציאו את המריבות החוצה והחדירו אותן אל בתי התפילה, שהיו מתפללים בהם.

כך היתה המושבה כמרקחה, שבה נתרקח הבנק. היה צורך לדרוש שיבוא אחד האגרונומים מהמשתלה בסורוקה, שהשתתף באספה השלישית, בכוח סמכות ייק״א שהבטיחה להלוות חמשת אלפים רו״כ בתנאים נוחים מיד עם פתיחת הקופה, ובעזרתו עלה בידינו לשכך את היצרים הגרויים. ברגע ההכרעה נפל פחד על כל צד, שמא ינצח מתנגדו ואמרו: „גם לי גם לך לא יהיה״, והנהלת הקופה הוטלה עלי.

ומאז הפך ש. הללס לגבור ראשי ב„אגדה״ של ה„קופה להלוואה וחסכון״ במאר־קולשטי.

ג. השנים הראשונות לפעולת ה„קופה״ (1914—1907)

לאחר שהוסרו כל המכשולים בדרך ייסוד ה„קופה להלוואה וחסכון״, נקבעה חנוכת הבית של הבנק ל־17 ביולי 1907.

את הטכס הזה מתאר ש. הללס בסיפורו, בין היתר:

...ביום חנוכת הבנק היתה כל העיירה כמרקחה. כולם באו בבגדי חג, בפיאות חלקות וזקנים מסורקים. דירת הבנק היתה יפה: שולחן ירוק ושישה כסאות חדשים. בכניסה היה שלט באותיות זהב. בפנים — קופת ברזל, ארון עם ספרים ומנהל חשבונות... כשנכנסו ה„מכובדים״ לחדר, מיהרו אחדים מהם להסיר את הכובעים, אחרים היו בספק ולא ידעו איך לנהוג ואזי אחזו בידם הימנית את הכובע והושיטו את היד השמאלית על מנת להסירו. אגב, הבעיה הזו של „הכובע״ הובאה אמנם לדיון בישיבה („זאסעדאניע״) הראשונה של ההנהלה ונתקבלה החלטה: „בנק זה בנק, „שאפקי דולוי״ — להוריד את הכובע.

... ה„מחותנים״ העיקריים פתחו את ארנקיהם והכניסו את התשלומים („וקלאדן״) הראשונים. המתחיל היה גם הפעם הנפח שמואל. האחרים נתנו גם הם את כספם וכולם איחלו שזה יהיה בשעה טובה ובמזל וברכה...״

לאחר התיאורים הציוריים של ש. הללס על „חבלי הלידה״ של ה„קופה״ נראה את פעולותיה בשנים הראשונות לקיומה, עד פרוץ המלחמה. פרטים על מספר החברים ב„קופת הלוואה וחסכון״ במארקולשטי והיקף פעולתה בשנים הראשונות להיווסדה, אנו מוצאים בדו״חים של ייק״א לשנות 1912—1901. המספרים הרא־שונים שישנם לנו הם לתחילת 1908, חדשים מספר לאחר היווסדה של ה„קופה״. לפיהם היו אז מספר התושבים שבמסגרתם עבדה ה„קופה״ (השתייכו לה גם תושבים מיישובים קטנים קרובים) כ־2000. מספר החברים — 375. הון היסוד — 4,785.50 רובל. הלוואות ייק״א — 57,525 רובל. באותה שנה קיבלה ה„קופה״ הלוואה מיוחדת מייק״א בגובה של 800 רובל, לשם הקמת בית שחיטה, בתנאי שהכנסות המפעל ישמשו לצרכי הקהילה: בית ספר. ספריה וכו׳.

בשנת 1909 היו ב„קופה״ 416 חברים. מדמי המניות של החברים 5,359 רובל, פקדונות — 5,770 רובל, הלוואות — 8.500 רובל, בסה״כ 19.629 רובל. ניתנו הלוואות לחברים בגובה של 68,087 רובל. בשנת 1912 כבר הגיע מספר החברים

ל־485. דמי מניות של החברים — 6,773 רובל. פקדונות — 6.205 רובל, הלוואות — 12,710 רובל, ביחד 25.688 רובל, קרן רזרבה — 3,978 רובל. ניתנו הלוואות לחברים — 78.946 רובל.

בתקופה זו המשיך ש. הללס, על אף היותו מנהל בית הספר המקומי, לשאת בעול ה„קופה" ומעניין לקרוא קטע מסיפורו על תקופה זו:

...משום דרכי שלום והצלחת המוסד הייתי אנוס לשאת את כתר הברזל של נשיאות על ראשי במשך אחת עשרה שנה. כלומר עד עזבי את המו־שבה. כתר זה רבץ בכל כבדו עלי וגרם לי טרדות ויסורים. מאז, הייתי בכל יום עד שתים אחר הצהרים מנהל בית ספר ומורה, ומשלוש עד שמונה בערב, ולפעמים כשהיו ישיבות עוד יותר מאוחר, הייתי מנהל „בנק" ומורה לגדולים בהנהלת קואופראציה. כהונה זו משכה אותי ברבות הימים לצדי צדדים של קואופראציה הקשורה בצרכי המושבה. זו הטילה עלי חובה להשתתף בכנוסים ובועידות קואופראטיביות בעיר המחוז ובעיר הפלך. פעם, בשנת 1912, השתתפתי אפילו בועידה הכל רוסית בקיוב, שם נערכה תערוכה כל רוסית. אכן מוסד זה גרם לי עבודה נוספת וקשה, אך היא גרמה לי גם קורת־רוח והנאה, כי ראיתי עד כמה מוסד קואופראטיבי זה הביא תועלת וטובה לתשעים אחוז מכל התושבים, בין באופן פרטי ובין באופן צבורי, באופן ישיר או בעקיפין. מוסד זה עזר גם לצבור לשלם משכורת לרופא המושבה ולשאר מוסדות סוציאליים. עוד דבר אחד הסב לי קורת־רוח. הכנסתי למוסד את אחד מתלמידי המצוינים, משה שיראנד, בן חייט עני, כעוזר למנהל החשבונות. במשך הזמן התמחה במקצוע הקואופראציה ועבר לקישינוב. שם היה לעורך השבועון האידי: „דאָס קאָאָפּעראַטיווע וואָרט", הוצאת האגוד של הקואופראטיבים היהו־דים. הוא גם פרסם ספר בשם „הקואופראציה היהודית", והיה מדריך של אותו איגוד גדול וחשוב.

כשאני חושב על כל אלה אני אומר: כדאי היה כל הטורח והצער שנגרם לי והפריע גם את עבודתי הספרותית ולא רק הפריע אלא גם השבית אותי בעבודתי זו לשנים. נחמה אני מוצא בדברי ביאליק, שכתב אל אונגרפלד: ,נוח לי להתאכזר לעצמי ואל אתאכזר לאחרים... מילא, יהא חלקי בעולם הבא הספרותי חסר חתיכה אחת. מי זה הדיין, שיכריע ויאמר, מה עדיף טפי — שיר טוב או מעשה טוב? ומי שקל את מתן שכרם של שניהם בעולם הבא?... אם כך אמר ביאליק, מה אומר אני?'"

אין ספק כי שבע השנים הראשונות להקמת ה„קופה" במארקולשטי היו „שבע שנים טובות" גם בגלל החידוש שבהקמתה וגם הודות לתועלת הכלכלית והסוצ־יאלית הרבה שהביאה למושבה, כפי שתיאר אותה מייסדה ש. הללס.

ד. בימי המהפכה ברוסיה והמעבר לשלטון הרומני

על מצב „הקופה להלוואה וחסכון" במארקולשטי בימי המהפכה ברוסיה והמעבר לשלטון הרומני ידוע לנו, מטעמים מובנים, מעט מאד. המקור היחידי לגבי תקופה זו הוא גם הפעם מיודענו ש. הללס, שהיה אחראי ל„קופה" מיום הווסדה.

בימים הטרופים של המהפכה הבולשביסטית והקרבות בין הצבא הרוסי והרומני על ביסאראביה, הוטל על האגרונום יוסף פריימן, האחרון לאגרונומים במשתלת ייק"א בסורוקה, מטעם ה„זמסטווה" (המינהל המחוזי), לספק בר ומספוא לצבא לפי מכסה ידועה. פריימן הטיל על הללס את הטיפול בכל זה באיזור מארקולשטי ועליו היה להכנס לתכלית זו במשא ומתן עם סוחרי התבואה וסוכניהם. מאידך, היה עליו בתוקף תפקידו לדאוג גם לאספקה לאוכלוסיה המקו־מית, בעיירה ובכפרים הסמוכים, ולהזמין מצרכים שאזלו מן השוק. פעולת החלוקה בין התושבים נמסרה לידי הקואופראטיב ונעשה באחריותו של הללס וכפי שהוא כותב: „ממנהל בית ספר נעשיתי בעקיפין מין חנווני קמעוני במחסן של "כל בו."

על הימים הראשונים לכניסת הצבא הרומני לעיירה מספר לנו ש. הללס, שגם אז הוא טיפל בתוקף תפקידו כממונה על הקואופראטיב, שהיה מחסן למצרכים שונים, בבעיות של אספקה לתושבים ובעיקר לצבא. הוא מספר שבא אליו קצין רומני ובקשו לנסוע אתו לתחנת הרכבת ולמסור לו את כל הקמח, הבר והמספוא שנצטברו שם במחסנים. מתוך דאגה למזון ולאספקה לתושבי העיירה, ניסה הללס להתחמק וטען שכל הסחורות שייכות לאנשים פרטים ואין לו רשות למסרם, אך הקצין ענה כי הימים הם ימי שלטון צבאי בחבל, והוא יכול להחרים הכל כרצונו, אך רומניה אינה חלילה ממשלה בארבארית והוא יתן לו קבלה בכתב, כדת וכדין, שתצדיקו בפני הסוחרים, וכשיבוא הזמן תשלם הממשלה לסוחרים בעד התבואה, במחיר שייקבע. בחוסר ברירה מילא הללס את בקשתו של הקצין והדאגה שלו לגורל האספקה לאוכלוסיה המקומית לא פסקה.

את הפעולות החשובות האלו מזכיר גם אחד מפעילי ה„קופה", בפגישה הראשונה שקיים הללס עם הנהלת „הקופה" לכשחזר לביקור למארקולשטי לאחר גמר המלחמה, בשנת 1923. „בימי קרנסקי ,עליו השלום', מספר אותו יהודי להללס, הטילה עלינו ה,זעמסטווע' לקנות אוכל עבור הצבא. אתה מבין עד היכן הדברים הגיעו. כשאי אפשר היה להשיג בשוק סוכר, תה, גפרורים, קמח, נפט, בקואו־פראטיב שלנו היה הכל, כי כשטיפלנו ברכישת מצרכים לצבא דאגנו גם שיהיו מצרכים עבור חברי ה,קופה' ועבור עניי העיירה".

אנו רואים כי בתקופת „המהפכה" ברוסיה והמשטרים הצבאיים הרוסי והרומני מלאה „הקופה" תפקיד נוסף — ואולי גם העיקרי — דאגה לצרכי מזון ואס־פקת מצרכים יסודיים לתושבי העיירה ואין ספק שזו היתה תוצאה מהנאמנות לעקרון הבסיסי של הקואופראציה — עזרה הדדית מאורגנת בפיקוח ציבורי.

ה. ה„קופה" בשנות העשרים

ראינו כי בימי המהפכה ברוסיה והמעבר לשלטון הרומני עסק הקואופראטיב במארקולשטי, בראש וראשונה באספקת בר ומספוא לצבא ודאג לצבירת תבואות וצרכי מזון לתושבי העיירה. עובדה זו אושרה גם על ידי מ. קוטליאר ז"ל, מי שהגיע למארקולשטי ב־1922, כשליח „המרכז לקואופראציה", בכדי להסדיר

את עניני „הקופה”. לדבריו — הוא מצא שם „חנות כל בו” ולידה קופת גמ”ח. בחנות נמצאו סחורות שחסרו בשוק ונמכרו לחברי ה„קופה” וההנהלה המסחרית שלה היתה מסובכת. לפי סיפורו של מ. ק. הוא חיסל את החנות והפך מחדש את ה„קופה” למוסד לפקדונות, חסכונות והלוואות ולאיגוד מאורגן כהלכה.
נתונים על מספר החברים ב„קופה” במארקולשטי באותה תקופה, ההרכב המקצועי, הון ה„קופה” ופרטים אחרים מעניינים, הננו מוצאים בדו”ח של ייק”א לשנים 1924, 25, 26, ועל סמך מספרים אלה מתקבלת הטבלא דלקמן:

שנים	מספר כללי	בעלי מלאכה	חקלאים	סוחרים	שונים	הון עצמי ליי	פקדונות חברים ליי	הלוואות לחברים ליי	הלוואות „פונדיישן” ליי
1924	491	103	188	134	66	159,478	284,550	1,516,076	—
1925	538	126	196	145	71	283,655	765,213	2,375,424	1,498,740
1926	541	134	195	139	73	250,490	1,080,719	2,992,480	2,157,781

מעניין לקבוע כמה נקודות חשובות, הבולטות בטבלא דלעיל. והן:
מספר החברים, שבשנים הראשונות להווסד הקופה (1908—1912) עלה בהדרגה, כמעט ב־30% (375 חברים ב־1908, 485 ב־1912), לא עלה כמעט תוך 12 שנה. אנו מוצאים 491 חברים ב„קופה” בשנת 1924, במקום 485 בשנת 1912, לפני פרוץ המלחמה. לעומת זה עולה המספר של החברים בשנת 1925, מ־491 בשנת 1924 ל־538, לאחר מכן — העלאה איטית מ־538 ל־541.
מעניינת החלוקה של החברים ב„קופה” לפי תעסוקתם. בשנת 1924 המספר הכי גדול הוא של חקלאים: 188 — 38%, סוחרים: 134 — 27%, בעלי מלאכה: 103— 21%, ושונים: 66 — 14%. אין שינויים ניכרים בהרכב המקצועי בשנים שלאח־ריה, 1925 ו־1926, פרט לתוספת של חברים בעלי מלאכה, בהשוואה לסוחרים, שמספרם ירד ב־1926.
יש לראות גידול מתמיד בפקדונות החברים. מ־284 אלף ליי בערך בשנת 1924 ל־765 אלף (פי שנים וחצי) בשנת 1925 ול־1,080,000 בשנת 1926 (גידול נוסף כמעט ב־40%). כמו כן גדל סכום ההלוואות שניתן לחברים ב־1925 ב־50% בהשוואה לסכום שניתן ב־1924, ושוב גידול בכמעט 25% ב־1926 (3 מיליון ליי בערך).
הגדלה זו של ההלוואות אופשרה ע”י הגדלת סכום ההלוואות של „פאונדיישון” לקופה, ממיליון וחצי ליי בערך בשנת 1925 ליותר משני מיליון בשנת 1926, מחד, והגדלת פקדונות החברים, מאידך, כפי שראינו לעיל.
על אופי הפעולות של „הקופה” במארקולשטי בשנות 1921—31, מספר לנו מ. קוטליאר ז”ל, בה הוא שימש כמנהל חשבונות ראשי, בין היתר:
... כדי שהחקלאים יוכלו לבצע תכניותיהם, ניתנו להם הלוואות מיוחדות, נוסף לאגרונומים ומומחים להדרכת והכוונה, בשיעורי רבית נמוכים (2%) וכן — תנאים

מיוחדים לרכישת כלי עבודה או לחכירת מכונות חקלאיות בעונות מסויימות, לקניית בהמות עבודה ורכישת פרות חלב וכו׳. מרבית ההלוואות האלה כוסו ע״י ייק״א, לפי המלצת המומחה החקלאי, בהסכם עם המנהל והפנקסן הראשי. כספי ייק״א הוזרמו ל„קופה״, שניהלה את פעולות הגביה והחלוקה.

שכבות העמלים ובעלי המלאכה קבלו את סיועם הכספי ע״י הג׳וינט, לרכישת חומרים, כלי עבודה ולמחיה עד לגמר עבודה מסוימת. ההלוואות ניתנו בתשלומים לזמנים ארוכים. כספי הג׳וינט ניתנו גם הם ל„קופה״ בתנאים טובים מאוד, בלי להתערב בחלוקת ההלוואות, אך גם מסוגי לווים אלה לא דרשו רבית מופרזת (5—8%). החנוונים והסוחרים קבלו את ההלוואה מכספי הפקדונות, לפי החלטת הועד והמועצה, שקבעו את גובה ההלוואה.

... קרה שהרווח השנתי של „הקופה״ היה מכסה בקושי את הוצאות התפעול. במקרים של רווח ניכר היו מעניקים לעובדי הבנק חודש נוסף (החודש ה־13) בשנה. בשנת רעב, כשהיבולים היו לקויים עקב שנה רעה, שלחו אנשים במיוחד למקומות רבים (קישינוב, צ׳רנוביץ ועוד) לקנות מצרכים וקמח, אשר חולקו לחברי „הקופה״ במחירי הקניה בלבד (ללא רווחים).

הנהלת „הקופה״ והמועצה נקבעו באסיפה השנתית, בבחירות, בה נמסר גם הדו״ח השנתי. בהנהלה שימשו כ־10 חברים, שישבו אחת לשבוע לקביעת ההל־וואות, לאחר שבדקו את כל אחד מהאנשים וכושרם לתשלום ונקבעו התנאים לכל אחד (זמני התשלומים וגובהם). המועצה היתה קובעת עקרונות (מהם נבחרה גם ועדת בקורת של 3). מספר פקידי „הקופה״ היו 4—5, מהם 2 אנשי ההנהלה שקבלו משכורת, ככה שההוצאות לא היו גבוהות.

תמונה מקיפה על ה„קופה״ אנו מוצאים בדו״ח מפורט לשנת 1928 (המאזן ל־1.1.1929) שאנו מביאים בנפרד.

אם נשווה כמה מספרים בטבלה זו, לאלה שראינו בטבלה הקודמת לשנים 1924—26, נראה כמה דברים מעניינים. במספר החברים לא חל כמעט שנוי תוך שלוש שנים אלו: 540 במקום 541. לעומת זה אנו רואים כי בשנת 1928 עזבו 40 חברים ונכנסו 43 חברים חדשים. אין ספק כי תופעה זו היתה מדי שנה בשנה. אין לנו הסברים לתופעת העזיבה, כי התווספות חברים חדשים מובנה. יש להניח שחלק עזב את העיירה, שאחדים הוצאו מהקופה בגלל אי תשלומים ואולי היו גם כאלה שלא היו נזקקים יותר להלוואות שהרבית עבורם עלתה מדי שנה בשנה. שמענו מפי קוטליאר על 5—8% לשנה ובטבלא דלעיל ראינו שהיו גם סוגי לווים ששלמו 16%.

אשר לחלוקה לפי תעסוקה חלו כמה שינויים. אחוז החקלאים ירד מ־38% בשנת 1924 ל־35.2% בשנת 1928; אחוז בעלי המלאכה עלה מ־21% ל־24.3% ואחוז הסוחרים נשאר כמעט אותו: 26.8% במקום 27%. לעומת זה אנו רואים לראשונה מי היו החברים מה„שונים״ שהופיעו בטבלא בשנת 1924. הם היוו כמעט אותו אחוז: 13.7% בשנת 1923 במקום 14% בשנת 1924. מהם היו: 11.7% פקידים ומקצועות חפשיים ורק 2.0% פועלים שכירים ושונים.

לראשונה אנו מוצאים מספרים על השתתפות חברי ה„קופה״ בקרן המניות (פאַי קאַפּיטאַל) ב„קופה״ והם מעניינים. 10% בלבד (56 חברים) רכשו מניות

הקופה להלוואה וחסכון במארקולשטי בשנת 1928 (דו"ח ל־1.1.1929)

א. מספר החברים ותעסוקתם

1.1.1928	נכנסו ב־1928	יצאו	נשארו 1.1.29	בעלי מלאכות	%	חקלאים	%	סוחרים חנוונים	%	פקידים ומקצועות חפשיים	%	פועלים שכירים ושונים	%
537	43	40	540	131	24.3	190	35.2	145	26.8	63	11.7	11	2.0

ב. קרן המניות של החברים (פאי־קאפיטאל), בליי רומנים וסכום כל מניה

1.1.28	1.1.29	גידול	עד 300 ליי	300—500	מ־500 ליי ומעלה	בסה"כ	גודל ממוצע של מניה
295,360	332,940	13%	56 חברים	227	257	540 חברים	617 ליי

הלוואות לחברים

מספר ההלוואות	סכום ההלוואות בליי	מספר מקבלי ההלוואות	סכום ממוצע של ההלוואה	רבית מקסימלית
950	8,624,495	555	9,078 ליי. ההלוואות נעו מ־100 ליי עד 50,000 ליי	16%

הקופה להלוואה וחסכון במארקולשטי

מאזן כללי לשנת 1928 (1.1.1929) בליי רומנים

א ק ט י ב

מזומנים וכספים במוסדות לאשראי	%	הון עצמי וקרן מניות בברית הקואופראציה	%	הלוואות לחברים	%	נכסים דניידי	%	מכונות חקלאיות להשאלה	%	שונות	%	ס"ה	%
100,438	2.0	321,479	6.3	4,432,933	86.9	29,000	0.6	155,450	3.0	62,121	1.2	5,101,421	100

פ ס י ב

הון יסוד עצמי וקרן מניות	%	קרן רזרבה וקרנות מיוחדות	%	פקדונות	%	הלוואות מברית הקואופראציה	%	חשבונות קורספונדנטים	%	שונות	%	רווח	%	ס"ה	%
655,955	12.9	384,981	7.6	1,107,638	21.7	2,827,738	55.4	7,122	0.1	107,412	2.1	10,575	0.2	5,101,421	100

בגובה של פחות מ־300 ליי מניה, אך 42% (227 חברים) ב־500—300 ליי ו־48% (257 חברים) בסכום שעלה על 500 ליי. הסכום הממוצע של מניה היה 617 ליי. הסכום של הלוואות לחברים, בתאריך המאזן, עלה מ־3 מיליון ליי (2,992,480 ליי) בשנת 1926 ל־4½ מיליון בערך (4,432,933) בשנת 1928, ז.א. ב־50%. זה אופשר על ידי הגדלת הפקדונות (מ־1,080,719 ליי ב־1926 ל־1,107,638 ב־1928), הגדלת ההון העצמי (מ־250,490 ליי ל־655,955 ליי). הגדלת הלוואות שנתקבלו מ„ברית הקואופראציה—פאונדיישן" (מ־2,157,781 ליי ל־2,827,837 ליי), קרנות מיוחדות וקרן רזרבה 384,981 ליי, וכו׳. לאחרונה נדגיש גם שהעזרה בהלוואות היתה משמעותית, שאם כי ניתנו גם הלוואות ב־100 ליי בלבד, הרי היו גם כאלה שקבלו עד 50,000 ליי. הממוצע היה כ־9,000 ליי. יש לציין, כי בשנת 1921 נוסדה „ברית הקואופראציה היהודית בביסאראביה" (דער פארבאנד פון די אידישע קאָאָפּעראַטיוון אין בעסאראביע"), שהיה אירגון־גג של ה„קופות", טיפל בהדרכה וביקורת של ה„קופות" והזרים כספים כהלוואות בעזרתם של הג׳וינט וה„פונדיישון", כפי שראינו לעיל. הפעולה הענפה והפוריה של ה„ברית" הייתה גורם ראשון במעלה בקיום ה„קופות" בתקופת פריחתן ובתקופת המשבר שפקד עליהן בשנות השלושים.

לאור הממצאים דלעיל אין פלא שמנהל החשבונות הראשי בשנות העשרים, מ. קוטליאר ז"ל, כתב בסקירתו על ה„קופה" באותה תקופה: „בשנים אלו התקדמה הקופה מאד והצליחה. האוכלוסיה נהנתה מההלוואות וגם כל השכבות התקדמו ועשו חייל בעבודתם או בעסקיהם: הגדילו את בתי המלאכה שלהם, הרחיבו את משקיהם, שיפרו את איכות בהמותיהם וגם חסכו לימים יבואו..."

קוטליאר צדק באמרו כי כ ל ה ש כ ב ו ת של האוכלוסיה נהנו מה„קופה". את זה יש לראות מהפרטים בקשר לחלוקת ההלוואות שסכומן הכללי — 8,624,495 ליי — מופיע בטבלא הנפרדת. ברם, יש לקבוע כי חלוקת ההלוואות לפי תעסוקה, לא היתה זהה למספר החברים של אותו עיסוק. החקלאים, שהוו בשנת 1928 — 35.2% ב„קופה" קבלו רק 21.8% מההלוואות (1,883,865 ליי), בה בשעה שהסוחרים והחנוונים, שהוו רק 26.8% מהחברים קיבלו 56.6% מההלוואות (4,880.100 ליי; בעלי המלאכה שהיוו 24.3% מהחברים קבהו רק 13.7% מההלוואות (1,178.000 ליי), את היתרה — 7.9% (683.000 ליי בערך) קיבלו הפקידים והשונים.

אפשר להבין את הסיבות לחלוקה זו מהנתונים הנוספים שישנם לנו, המתייחסים לתקופות שלהן אושרו ההלוואות. יותר ממחצית ההלוואות (4,517.800 ליי) ניתנו לתקופה של 3 חדשים בלבד. כשליש (2,771,400 ליי) — ל־6—3 חדשים, 5% (470,000 ליי) — לתקופה של 12—6 חודש ו־10% בלבד (865,765 ליי) — לתקופה שעלתה על שנה. יש להניח כי מרבית ההלוואות שניתנו לתקופה קצרה (3 חדשים) שהוו יותר ממחצית מהסך הכולל ניתנו לסוחרים, שנזדקקו להון חוזר ולתקופות קצרות, בה בשעה שהחקלאים ובעלי מלאכה נהנו מההלוואות לתקופות יותר ארוכות.

מעניינים גם הנתונים על הוצאות הניהול של „הקופה". הן הסתכמו בשנת 1928 ב־348,714 ליי, כדלקמן: 30.1% (104,860 ליי) — משכורת מנהלים; 52% —

(181,585 ליי) — משכורת פקידים; 5.7% (19,815 ליי) — שכר דירה, תאורה, תיקונים ו־12.2% (42,481 ליי) — שונות. אם נחלק סכום זה לפי מספר החברים (540) נקבל —.646 ליי לחבר. סכום ההוצאות מהווה 7% מהמאזן הכללי של שנת 1928 ו־4% מסכום ההלוואות שניתנו לחברים באותה שנה.

אם לאחר „שבע השנים הטובות" של ה„קופה" במארקולשטי, משנת הווסדה ועד פרוץ מלחמת העולם הראשונה (1907—14), באו „שבע השנים הרזות" (1914—21) מפאת המלחמה והמעבר מהשלטון הרוסי לשלטון הרומני, הרי אפשר להגיד כי עשר השנים לאחר מכן (1921—31) היו תקופת שיא בהתפתחות ה„קופה" ובפעולותיה הברוכות לטובת האוכלוסיה של המושבה.

ו. המשבר ב„קופות להלוואה וחסכון" בשנות השלושים

משבר קשה פקד את ה„קופות להלוואה וחסכון" בביסאראביה בשנות השלושים. אין לנו פרטים על „הקופה" במארקולשטי בשנים אלו. עלינו להסתפק בנתונים על המצב הכללי של ה„קופות" בביסאראביה בשנות השלושים שללא ספק לא היה שונה בהרבה לגבי עיירתנו.

המשבר ב„קופות", בהתאם לדו"חים של ייק"א, התחיל כבר בסוף שנות העשרים, כתוצאה משנות הבצורת והמצב הכלכלי הרע שפקד את ביסאראביה. מצב ה„קופות" הלך ורע. היה פיגור רב בהחזרת ההלוואות. הפיגורים ב־1928 עלו מ־2.9% ב־1927, ל־4.7%. החוב הממוצע של חבר עלה מ־6,640 ליי בשנת 1927 ל־8,104 בשנת 1928. על מנת להקל על הלווים הורידו את גובה הריבית מ־18% ל־15—16% ולפעמים גם ל־12%. המצב לא שופר בשנת 1931. כמעט מחצית הפקדונות, בגובה של 200,000 דולר בערך, הוצאו בשנה זו מהקופות. הסיבה — התרוששות החקלאים. מספר החברים קטן ב־8%.

לאור המצב הנ"ל הפסיקה „ברית הקואופראציה" בקישינוב, לפי החלטה של אספה כללית יוצאת מן הכלל, כל פעולה בנקאית החל מ־1 בדצמבר 1932, והסתפקה בפעולת בקורת והדרכה ובסיוע לארגון מחדש של הקופות. תיק החובות של הקופות נמסר ל„פאונדיישן" וייק"א. על אף הפסקת ה„ברית", לאחר 12 שנה, לשמש כמוסד פיננסי של ה„קופות" בביסאראביה, מילאה תפקיד חשוב בהדרכה ובהכוונת הפעולות של ה„קופות" להתגבר על המשבר. ננקטו פעולות שונות להבראת המצב בקופות: חברים שלא עמדו בתשלומים הוצאו מה„קופות". החובות המפוקפקים כוסו ⅔ ע"י קרן הרזרבה של הקופה ו־⅓ ע"י החברים עצמם. הותקנו כללים חריפים יותר למתן הלוואות והוחמרה ההקפדה על דיוק בתשלומים.

על השינוי הרב שחל ב„קופות" בביסאראביה, מסוף שנות העשרים ועד 1934, 1933 (השנים שיש לנו נתונים עליהן), אפשר לראות מהמספרים דלקמן: מספר החברים ב־41 „הקופות" בביסאראביה, שגדל משנת 1926 עד 1930, מדי שנה בשנה, ועלה מ־27,166 ל־30,667, התחיל לרדת לאחר מכן: 1931 — 30,202; 1932 — 27,735; 1933 — 22,898 וב־1934 — 20,932. ירידה ב־30% תוך 4 שנים (1931—34).

תמונה אופיינית יותר למצב הכספי של הקופות בשנות השלושים הראשונות

אפשר לראות מהמספרים דלקמן: הון המניות ירד מ־24,194,039 ליי בסוף 1930 ל־15,201,562 ליי בסוף 1933, ירידה של 34.3%, הקשורה כמובן בראש וראשונה בירידת מספר החברים שראינו לעיל. קרן הרזרבה של הקופות ירד מ־1,242,175 ליי בסוף 1930 ל־359,672 ליי בשנת 1933, ירידה של כ־75%, הואיל ובקרן זו השתמשו לכסוי ההפסדים. סכום הפקדונות ירד מ־146,500,327 ליי בשנת 1930 ל־55,807,346 בשנת 1933, ירידה ב־60%.

אשר להרכב המקצועי של החברים ב„קופות" בביסאראביה בשנות 33—1930. מעניינים המספרים שבטבלא דלקמן:

	1 ינואר 1931	%	1 ינואר 1933	%	1 ינואר 1934	%
חקלאים	3,643	12	2,123	9.3	1,873	9.0
בעלי מלאכה	7,387	24.4	5,490	24.0	4,850	23.2
סוחרים וחנוונים	12,865	42.9	10,196	44.5	9,741	46.6
פועלים, פקידים מקצועות חפשיים	4,742	15.6	3,976	17.3	3,477	16.6
שונים	1,565	5.1	1,113	4.9	991	4.6
ס"ה	30.202	100.0	22,898	100.0	20,932	100.0

מטבלא זו יש לראות שמספר החברים הכולל ירד בשנתיים (33—1931) ב־24% בערך ובשנה 34—33 ב־9% לערך. אשר לחלוקה לפי מקצועות, יש לראות ירידה מתמדת באחוז החקלאים, מ־12% (1931) ל־9.3 (1933) ול 9.0 (1934). כמו כן קיימת ירידה באחוז בעלי המלאכה: 24.4, 24.0 ו־13.2. ישנה עליה באחוז הסו־חרים: 42.9, 44.5 ו־46.6, כמו כן עליה באחוז הפועלים, פקידים ומקצועות חפ־שיים בשנות 33—1931, מ־15.6 ל־17.3, אך ירידה בשנת 1933 ל־16.6. אשר ל„שונים" — האחוזים הם: 5.1, 4.9 ו־4.6 (1931, 1933, 1934).

אם כי אין לנו מספרים על ההרכב המקצועי של החברים ב„קופה" במארקולשטי לשנת 1931, (המספרים האחרונים שבידנו הם לשנת 1928 שהבאנו לעיל), אפשר להניח כי לא חל שנוי רב ב־3 השנים 1931—1928.

אם נשווה את ההרכב המקצועי בשנת 1931 בכל ה„קופות" בביסאראביה עם זה שב„קופה" במארקולשטי, נראה תופעה מעניינת: אין הבדל באחוז בעלי המלאכה: בביסאראביה כולה — 24.% ובמארקולשטי — 24.3%. לעומת זה ישנו הבדל ניכר לגבי המקצועות האחרים: סוחרים וחנוונים מהווים ב„קופות" בביסאראביה כולה — 42.9% ובמארקולשטי — 26.8%. ה„שונים" (פקידים, מקצועות חפשיים וכו') מהווים בביסאראביה 20.7% ובמארקולשטי רק 13.7%. השוני הזה נובע מהעובדה האופיינית העיקרית, שבכל ה„קופות" בביסאראביה מהווים החק־לאים 12% בלבד ובמארקולשטי — 35.2%, ז. א. פי שלושה. את זה אפשר להסביר בכך, שמארקולשטי היתה גם בשנות השלושים אחת המושבות החקלאיות המעטות שנשארו בביסאראביה, כפי שראינו גם בפרקים הקודמים.

הדו"ח האחרון שישנו בידינו על הקואופראציה בביסאראביה הוא דו"ח ייק"א

משנת 1935. בדו"ח זה מודגש, כי הודות לפעולת הארגון מחדש של ה„קופות", לאחר המשבר שפקד אותן כפי שראינו לעיל, „קרבנות" שהביאו חברי ה„קופות", ויתור ה„פאונדיישן" על חלק גדול מהלוואותיה שנתנה ל„קופות", הושלם תהליך ההבראה של ה„קופות". באותה שנה היו בביסאראביה 39 סניפים (במקום 41 ב־1933) ובהם 17,927 חברים (במקום 20,932), הון עצמי 398,954 דולר, פקדונות 558,918 דולר, חובות ל„פאונדיישן" 257,480 דולר. הלוואות לחברים ניתנו בגובה של 1,699,448 דולר.*

על הימים האחרונים של ה„קופה" סיפרה לנו חייקה גרינברג, בתו של יוסף גרינברג ז"ל, מי שהיה יו"ר ה„קופה" בתקופה שלאחר מלחמת העולם הראשונה ועד פטירתו (1922). חייקה התחילה לעבוד ב„קופה" כפקידה ולאחר עזיבתו של מנהל החשבונות הראשי קוטליאר ז"ל היא מילאה מקומו.

---

* משה אוסוסקין בספרו על הקואופראציה (הופיע בשנת 1975) מביא מספרים על שנת 1937 (עד 1 בספטמבר), הניתנים בליים רומניים והם: מספר הקופות — 41, מספר החברים 19,045, הון המניות — 21,981,000 ליי, הון יסוד — 10,634,000 ליי, פקדונות — 64,451,000 ליי.

ה„קופה" בעבודתה. בישיבה מימין: חייקה גרינברג וחנה טסלר
בעמידה מימין: מיכל זוודיווקר ובישיבה משמאל: מ. קוטליאר.

ביוני 1940, לאחר כניסת הרוסים לביסאראביה, החליטה הנהלת ה„קופה", שבראשה המשיך לעמוד פסח לרנר ז"ל, ששימש גם כגזבר, לסגור אותה. כל הארכיון נמסר לשמירה לסגן־יו"ר ה„קופה", ליב ניסנזון ז"ל. באותו זמן היו בקופה, לפי דברי חייקה, כ־600 חברים ואתה עבדה גם חנה טסלר (נמצאת בארץ), שדודה היה משה שאראנד, מראשוני עובדי ה„קופה" במארקולשטי ומראשי „ברית הקואופראציה" בביסאראביה.
ביולי 1940, באו נציגי הבנק הממשלתי הסוביטי, ה„גוסבאנק" („גוסודארסטווני באנק") וקיבלו לידם את כל הארכיון והכספים של הקופה. חייקה, שלאחר נדודים וחיי סבל הגיעה לארץ בשנת 1975, יחד עם בעלה ישראל קופילביץ', מספרת ברטט ובהתרגשות על ה„טכס" שהתקיים לפני 35 שנה, כשהיא מסרה כמנה"ח הראשית של ה„קופה" את כל החשבונות לנציגי ה„גוסבאַנק".
חייקה מספרת, שזמן קצר לאחר מכן, באוגוסט 1940, נפתח סניף של ה„גוס־באנק" בפלורשטי הסמוכה, שכידוע רוב תושביה היו לא יהודים, והיא המשיכה לעבוד בו כפקידה במחלקת החשבונות עד סגירת הסניף, עם בוא הרומנים לביסאראביה, ביולי 1941. האופי של ה„גוסבאנק" היה שונה לגמרי מה„קופה". לא היה בו כל זכר מהחברים של ה„קופה" והבאנק לא מלא כל תפקיד בחיים הכלכליים של התושבים היהודים במארקולשטי, מה גם שחל שינוי דרסטי במבנה הכלכלי של המושבה.
רצה הגורל ובדיוק באותו חודש — יולי — שבו נוסדה ה„קופה" (בשנת 1907), היא גם חוסלה, וזה — לאחר 33 שנה (1940). לא לשווא התרגשה חייקה כשנזכרה בהעברת ארכיון ה„קופה" ל„גוסבאנק", באמרה שכאשה וכאם היתה לה הרגשה כאילו ילד חי נפטר והיא מביאה אותו לקבורה והלב כאב ודאב...
ככה נסתם הגולל על „קופת ההלוואה והחסכון" במארקולשטי, לאחר שהיוותה גורם ראשון במעלה בחיים הכלכליים והחברתיים של המושבה במשך יותר מ־30 שנה, וזה — שנה אחת לפני השואה שמחתה את מארקולשטי היהודית מעל פני האדמה...

ז. התפקיד החינוכי־ציבורי של הקואופראטיב

מתוך הפרטים על פעולות ה„קופה להלוואה וחסכון" במארקולשטי, משנת הווסדה ועד אמצע שנות השלושים, יכולנו ללמוד על התפתחותו של מוסד לאשראי זה ועל חשיבותו בחיים הכלכליים של העיירה. ראינו ש„הקופה" נתנה מאות הלוו־אות לחבריה בסכומים גדולים יחסית ובריבית נמוכה בהרבה מהנהוגה ב„שוק השחור", שרבים נזקקו לו לפני יסוד הקופה והתפתחותה. הלוואות אלו ניתנו לכל השכבות של התושבים: חקלאים, סוחרים, בעלי מלאכה, פקידים, מקצועות חפשיים וכו'.
זאת ועוד. „הקופה" מילאה, כפי שראינו, תפקיד חשוב בדאגה לצרכים של החק־לאים, למזון של האוכלוסיה המקומית בתקופות חרום: בזמן המהפכה הרוסית בשלהי מלחמת העולם הראשונה וכן בשנות בצורת שפקדו לא פעם את עיירתנו. אל נשכח כי שם הקופה היה „הלוואה וחסכון" ואמנם „הקופה" עודדה הרבה

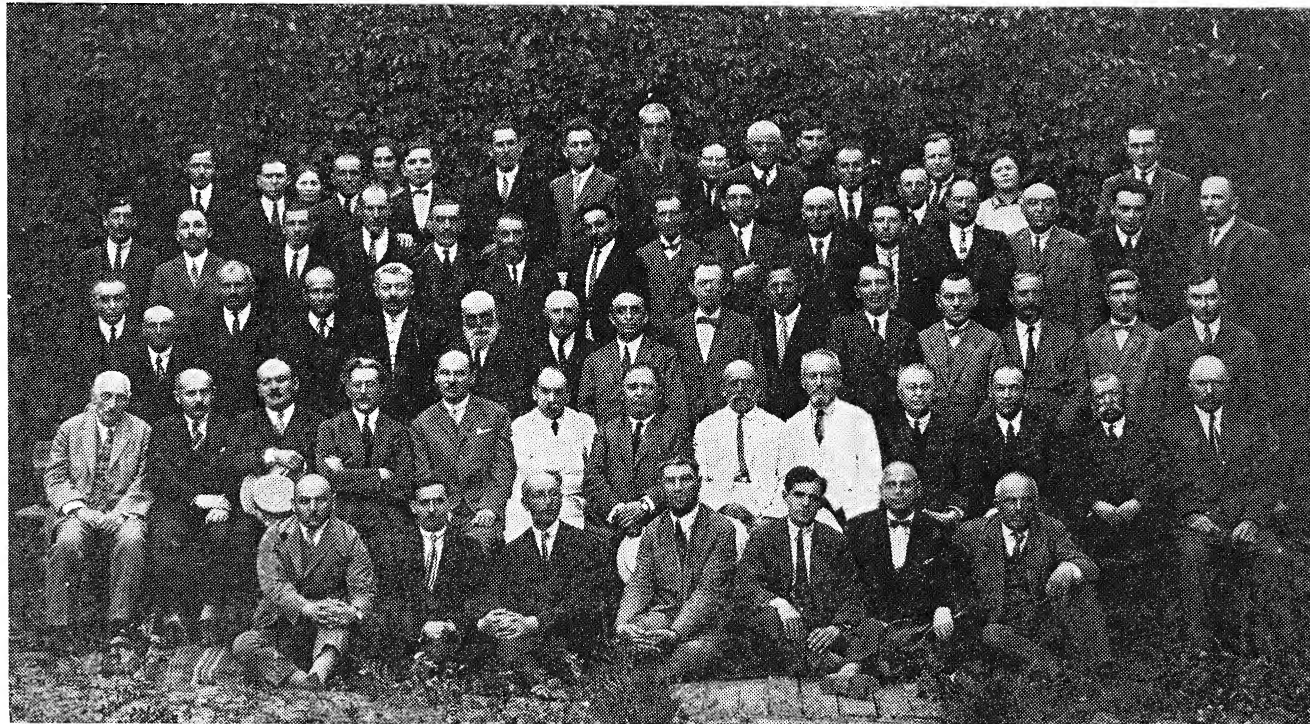
יהודים להפקיד בה מחסכונותיהם, מה שאיפשר להגדיל את סכומי ההלוואות לח־ברים, אך גם סייע לאחדים לצבור חסכונותיהם לשעת הצורך, ומהי שעה כזו ליהודי בעיירה אם לא „נדוניה" לבתו כשתגיע לפרקה.
על אחד מהמקרים האלה מספר לנו ש. הללס, כשחזר לאחר המלחמה לביסאראביה לביקור ב„קופה" בעיירתנו. אנו זוכרים מסיפורו על ייסוד הקופה, את שמואל הנפח, שהיה הראשון שחתם על הבקשה לקבלת רשיון, או יותר נכון, שאמר ל„סטלמך" יאנקל לחתום בשמו, כי לא ידע לקרוא ולכתוב...

...כשנכנסתי לחדר השני של ה„קופה" פגשתי את כל חברי ההנהלה והמו־עצה שבאו לישיבה מיוחדת לכבודי. כולם קבלו אותי ב„שלום עליכם" וב„ברוך הבא", ביניהם היה הנפח שמואל, שאם כי שערותיו הלבינו, נשאר עדיין מלא מרץ וחדווה. כבר למדתי לחתום, סיפר לי, כשעיניו אורו בצחוק, ומאז הייתי הראשון שהסכמתי לדרישתך, אינני נפרד מהבנק. 16 שנה אני חבר בועד ה„קופה". אמנם רוצים לבחור אותי להנהלה, כי אני יודע כבר לחתום אפילו על פקודות תשלום ובעינים עצומות, אך אינני רוצה בכבוד הזה...

תוך כדי כך מגיע הנפח שמואל ל„עיקר" ספורו, כפי שמביא אותו ש. הללס:
"...הנך זוכר לבטח כי אני הייתי הראשון שהכנסתי תשלום של 500 רובל, כשרק נפתח הבנק, ואז בתי ציפקה׳לי היתה בת 3. מאז הכנסתי לקופה מדי פעם בפעם סכומים שונים, אינני זוכר אפילו מתי וכמה. כשאלהים עזר לי וקבלתי איזו עבודה טובה, הורדתי מיד סכום והכנסתיו לבנק. אף פעם לא שאלתי איזה סכום יש לי, כי ראשי היה נתון לדאגות יום יום. נדרתי נדר לא לנגוע בכסף עד שיבוא הזמן ואצטרך לתת נדוניה לבתי ציפקה׳לי. ה„מזיקים" שיושבים על יד הפנקסים העבים בחדר השני, הם — כנראה — „שברו להם את הראש" וחישבו את הריבית המגיעה לי והוסיפו אותה לקרן וכן דאגו לריבית דריבית ולהמיר את הכסף ה„ניקא־לאיווסקי" ב„קערענסקעס" ואחרי כן ב„ירוקים" ולבסוף בליים רומנים... לפני זמן מה, כשהצטרכתי לשדך את בתי, נכנסתי לפקיד הראשי שלנו, ל„סטארשי". ואמרתי לו: בחור, הגד נא לי כמה נדוניה אני יכול לתת לציפקה׳לי שלי. הוא לא התמהמה, פתח פנקס הפקדונות („קניגאַ קלאדאָוו") ואומר לי ("ווי פון א רייסטער ארויס") כאילו מתוך „ספר הרשומות": 29,785 ליי ו־60 באני, ולזה עוד מגיע לך ריבית מראשון לינואר. נשארתי נבהל ומשתומם: הייתכן? ממתי? מאיפה? ואני אומר לו: האומנם? אם ככה הדבר, הרי יש לי 25,000 ליי לנדוניה והשאר — להוצאות החתונה; ולך בחור, אם אתה חברה׳מן כזה, אתן לך מתנה קופסת כסף לסיגריות. אך הבחור הטיפש הזה סירב לקבל וגם נעלב ממני."

קטע זה מספורו של הללס, שרבים אחרים נוכל לקרוא בסיפורו המלא שניתן במלואו ובמקורו (ביידיש), הינו אופייני לחשיבתה של התודעה לחסכונות שה־ביאה ה„קופה" לעיירה ותועלתה. יתרה מזה, אנו רואים את החינוך הצבורי של היהודי הפשוט, הנפח שמואל, שהודות לקשריו עם ה„קופה" למד לקרוא ולכתוב,

האסיפה הכללית ה־5 של נציגי הקואופרטיבים היהודיים בביסאראביה (1926) (מתוך יהדות ביסאראביה — אנציקלופדיה של גלויות)

הראשון מימין בשורה שלוש מלמטה — מ. שאראנד; השני משמאל בשורה שלוש מלמטה — פסח לרנר.

כדי שיוכל כדבריו „לבוא יום יום לקופה כחבר המועצה ולראות אם הכל מתנהל כשורה".

פרק מיוחד בתפקידים שמילאה ה„קופה" בעיירה, זהו החינוך לארגון ולחיים צבוריים דמוקרטיים. בהתאם לתקנון ותחת פיקוח „ברית הקואופראציה" בקישינוב, התקיימו מדי שנה בשנה אספות כלליות, שבה השתתפו כל חברי ה„קופה" ושם נבחרו המוסדות: המועצה וההנהלה. באספה הכללית נמסר דו"ח כספי וניתנה אפשרות למשתתפים למתוח בקורת ולהציע הצעות שונות. אין ברצון כותב שורות אלו לפאר ולרומם את החינוך הצבורי שבאספות כלליות אלו. זכורים לכולנו ה„קולות וברקים" שנשמעו מתך „ביהכ"נ האמצעי" ו„ביהכ"נ התחתון". בהם התקיימו לרוב אסיפות אלו, ושלא פעם נשמעו שם גם דברי השמצה ועלבונות אישיים ואולי גם יותר מזה... אך אין ספק, שאסיפות אלו היו המאורע הציבורי השנתי החשוב ביותר בעיירה, שקדמו לו שבועות של וויכוחים ענייניים על דרכי פעולתה של הקופה, שהבחירות עצמן נערכו לפי כללי הדמוקרטיה וכי בדרך כלל נבחרו עסקנים צבוריים בעלי טוהר־מידות, נאמנים לאופי הצבורי של ה„קופה" ושהיו מייצגים את כל השכבות בעיירה.

אופיינית הכתבה על האספה הכללית של ה„קופה" שהתקיימה בשנת 1931 („אונזער צייט", 26.3.31, י. זינגמאן):

„בעיירתנו התקיימה האספה הכללית השנתית של קופת הלוואה וחסכון. בהשתתפות ב"כ המרכז לקואופראציה מר פאגיס. מר פסח לרנר מסר דו"ח שנתי על פעולות ה„קופה" והציע תקציב לשנת 1931. במיוחד טיפלה האספה בשאלת הקטנת הרבית על ההלוואות. לאחר ויכוח ממושך הוחלט להקטינה ב־1½%. לבסוף נבחרו לנשיאות הקופה: פסח לרנר — יו"ר, מ. זוודיבקר — גזבר וא. קוטליאר — מנהל חשבונות".

אין לנו פרטים על הרכב ההנהלות של „הקופה" בכל שנות קיומה. ידוע לנו כי בשנת 1920, כשהג'וינט חידש פעולתו בביסאראביה לאחר המלחמה וסייע לשיקום ה„קופות להלוואה וחסכון" בעיירות. הוקם ועד הג'וינט בעיירתנו שבו היו: נחום טריף, ישראל שווארצבורד, אברהם אהורובסקי, אלעזר קוטיק, ישעיהו תומרקין, א. ל. גאנדלמן. זלמן פלדמן, פסח לרנר, אלתר גיילבורד, מאיר קולקר וישעיהו גולדשטיין. מ. קוטליאר ז"ל סיפר לנו כי בתקופת כהונתו היו חברי ההנהלה: פסח לרנר, מעכל זוודיבקר, יצחק רוניס, אלתר („באדנער") סיני־טיבקר, לייב ניסינזון, נוטע גרינברג, ראובן סירוטה. בתור חברי ועדת הבקורת כיהנו: הרוקח גרשברג ויצחק חאלימסקי. פסח לרנר ז"ל, שימש שנים רבות כיו"ר הקופה, השתתף בהרבה כינוסים מחוזיים של הקואופראטיבים וכן באספות הארציות וידוע לנו, שנבחר באספה בקישינוב שהתקיימה בשנת 1929, כחבר ועדת המנדטים וכן כתב בעתונים על בעיות הקואופראציה בכללן.

היו גם ממשכילי העיירה, שהשתתפו בהנהלת ה„קופה", שלא הסתפקו בתקנון הסטנדרטי של ה„קופות" ובחומר התעמולתי שהוצא ע"י „ברית הקואופרציה" בקישינוב וניסו את כוחם בעיבוד כללים מיוחדים ל„קופה" במארקולשטי.

על אחד מנסיונות אלה מספר לנו ש. הללס, בביקורו הראשון ב„קופה" לאחר המלחמה, שהזכרנו לעיל:

... כשהתכוננתי כבר לעזוב את ה„קופה", נגש אלי החבר הצעיר ביותר בהנהלה, משכיל ואיש מודרני, הושיט לי ניר מודבק על קרטון, במסגרת מצויירת של צפרים, פרחים וקשקושים אחרים ואמר לי בענווה: אנא, קרא את „הכללים" שאני כתבתי עבור „הקופה להלוואה וחסכון" שלנו, והגיד לי, אם הם מוצאים חן בעיניך?

מימין לשמאל: שלמה הללס, משה אוסוסקין — לשעבר מנהל הג'וינט ברומניה (ירושלים, 1950)

לקחתי את הניר לידי, וקראתי את הכתוב בו באותיות קליגרפיות יפות במיוחד כדלקמן:

שבעה מי יודע, שבעה אני יודע!

1. אל תרדוף אחרי רווחים קלים, אל תרצה להתעשר מנשך ותרמית ואזי לא יבלעו זרים את כספך.

2. תחסוך, מדי שבוע בשבוע, מדי חודש בחדשו מרווחיך, תכניסם ל„קופה" ואזי הנך בטוח שבשעת צרה יהיה לך לחם לאכול.
3. שה„קופה" תהיה עבורך כבית המרזח לשיכור. יש פרוטה בכיסך הכניסה לקופה וזה יצילך ממותרות.
4. ידידך הטוב והבטוח ביותר היא ה„קופה" המוכנה רק לשרת אותך ולהקל על חייך.
5. תתחיל בחסכונות קטנים ולבסוף תאסוף הון רב.
6. הבנקים הגדולים הופכים אותך לאדם קטן, אך ה„קופה" הקטנה עושה אותך לאדם גדול.
7. אם קבלת הלוואה מה„קופה" תשתמש בה רק כדי להגדיל הכנסתך, אזי תוכל לפרוע חובך בנקל ובזמן ועוד ישאר לך כסף להקל על חייך.

למותר להוסיף כי ש. הללס הביע את התפעלותו מה„יצירה" של הצעיר בחבורה, אם כי היה בה גם קצת מהנאיביות הפרובינציאלית. מעניין הדבר, כי גם כיום, לאחר 50 שנה, יש לכללים אלה משמעות אקטואלית בחיים הכלכליים שלנו בישראל, במובן החשיבות של החסכון לפרט ולמדינה והתעמולה שנעשית למען עידודו, העובדות על כמה מ„הבנקים הגדולים" שפשטו את הרגל. וכו'.

בסיום פרק זה נזכור מחדש כי „הקופה" במארקולשטי זכתה גם שאחד מבני עיירתנו ומפקידיה, מ. שאראנד ז"ל, מבני „עמך", בן חייט עני, יהיה אחד מעמודי התווך של הקואופראציה ביסאראביה, מעסקניה המוכשרים ביותר של „ברית הקואופראציה" בקישינוב. הוא גם כתב רבות על הקואופראציה במאמרים וחוב־רות בעלי חשיבות רבה מבחינה אידיאולוגית וארגונית כללית וכן עבור הקואו־פראציה בביסאראביה בפרט.

יש גם להדגיש כי „הקופה" במארקולשטי, כ„קופות" רבות אחרות בביסאראביה, הקציבה לא פעם מרווחיה סכומים לא מעטים למפעלים סוציאליים ותרבותיים שונים בעיירה, וכי היא מילאה גם תפקיד ציבורי־חינוכי ממדרגה ראשונה בחיי עיירתנו. המעבר מאופי הפילנטרופי וה„מתן בסתר" של „עזרת עניים", „גמילות חסד", „הכנסת כלה", שבהם שלט ה„גביר", ה„תקיף", אם כי היו בין עסקנים אלה אנשים בעלי רצון טוב וישרי לב, לאופי הדמוקרטי־ציבורי של „הקופה להלוואה וחסכון", בעלת יכולת פיננסית, העומדת תחת שבט הבקורת הפומבית, המבוססת על עזרה הדדית ודאגה לכל שכבות האוכלוסיה — מעבר זה היווה ללא ספק מפנה חשוב ומכריע בצורת החיים הציבוריים בעיירתנו בכל שטחיהם.

ב ס י כ ו ם: קשה לתאר את ההתפתחות הכלכלית של מארקולשטי במאה העש־רים, בייחוד כשמדובר בחקלאים, בעלי מלאכה וחלק מהמעמד הבינוני (חנוונים, סוחרים זעירים), ללא קיום הקואופראטיב לאשראי. זאת ועוד. לא נגזים אם נאמר כי „הקופה להלוואה וחסכון", בפעולתה בשטח האשראי וההדרכה, היתה הגורם ה ע י ק ר י שסייע לשמור על אופייה החקלאי של המושבה, אם גם רק בחלקה. רק עם בוא השואה, שהחריבה כליל את עיירתנו, בא הקץ למאה שנה של קיום מארקולשטי כאחת מהמושבות החקלאיות המעטות שנשארו בביסא־ראביה עם פרוץ מלחמת העולם השנייה.

ביבליוגראפיה

אטינגר עקיבא — עם חקלאים יהודים בתפוצות, ספרית פועלים, 1942

דודזון (בית דוד) מ. מ. — מארכיונו

האנציקלופדיה העברית, ירושלים — תל־אביב, 1971

הללס שלמה — טבעות בשרשרת, תל־אביב, תש״י

„המליץ", אודיסה, פטרבורג, 1860 וכו'

„הצפירה", וורשה, 1862, 1874 וכו'

ויניצקי דוד—ביסאראביה היהודית במערכותיה (2 כרכים), ירושלים־תל־אביב 1973

חיטרון צחק — הקואופרציה היהודית, מתוך „יהדות ביסאראביה", ירושלים — תל־אביב, 1971

פלדמן אליהו ד"ר — תולדות יהודי ביסאראביה עד סוף המאה הי"ט, מתוך „יהדות ביסאראביה", ירושלים — תל־אביב 1971

פנקס הקהילות — כרך ראשון, רומניה, יד ושם, ירושלים תש"ל.

קוטיק מאיר ד"ר—גולה במאבקה, מערכת הסבל של יהדות רומניה, תל־אביב 1944.

„אונזער צייט", טעגליכע יידישע צייטונג, קעשענעוו

„אָרט" אין בעסאראביע — באריכט פאר די יאָרן 1923—25, קעשענעוו 1926

ברונין ז. — די יידישע לאנדווירשאַפט אין רוסלאַנד, קיעוו, 1918

„דאָס קאָאָפּעראטיווע וואָרט" — מאָנאט זשורנאל — קעשענעוו 1925, א. א. וו.

די יידישע קאָאָפּעראציע — אָרגאן פון צענטראַל פארבאנד פון די יידישע קאָאָפּעראטיוון אין מזרח אייראָפּע, בערלין 1924, א. א. וו.

די יידישע קאָאָפּעראציע אין רומעניע, קעשענעוו 1934

הללס שלמה — מיינע זכרונות, קעשענעוו 1922

„ייקא" — די תקנות (דער מוסטער אוסטאוו) פון א לייַ און שפּאָר קאַסע. פּעטערבורג 1909

„ייקא" באריכטן, פאר די יאָרן 1912, 1927, 1929, 1931, פּאַריז

שאראנד משה — א דריטל יאָרהונדערט אידישע קאָאָפּעראציע (1901—1933). קעשענעוו 1934.

BIBLIOGRAPHY

JEWISH COLONIZATION ASSOCIATION — Recueil des Matériaux (2 volumes) 1906-8, Paris

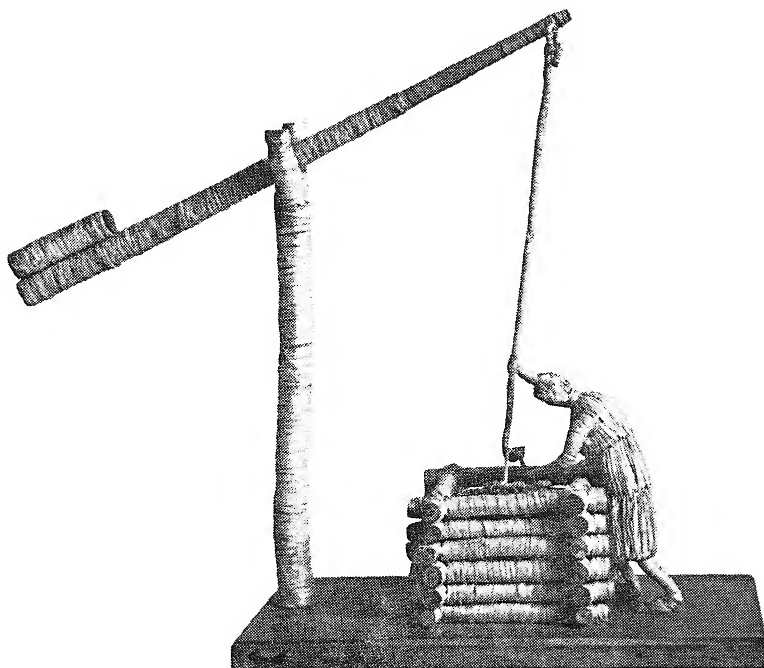
I. C. A. — Séances du Conseil d'Administration — (9 volumes) 1896 — 1904, Paris

I. C. A. — Rapports Annuels 1900 — 1935, Paris

I. C. A. — Quarante Années d'Activité, 1891 — 1931, Paris

THE JEWISH ENCYCLOPEDIA — Jerusalem, 1971

USSOSKIN MOSHE — Struggle for Survival; A History of Jewish Credit Cooperatives, Jerusalem, 1975.

פ. מיירנץ　　　　באר כפרית

הווי

לייב קופרשטיין

בעקבות אורה הגנוז של העיירה

בראשית

קשים היו טלטוליה של אותה שיירה יהודית שהחליטה פתאום לעקור מערי ווהלין ופודוליה באוקראינה וללכת לארץ לא ידועה ולא זרועה, לבנות את ביתם מחדש השאלה הנוקבת הראשונה — כשמנסים לשקם את תמונתה של אותה הגירה פנימית — היא: כיצד באמת התחילו יהודים אלה באותה תקופה, על סף השליש השני של המאה התשע־עשרה. היה זה עשרים וחמש שנה לאחר שביסאראביה עברה מרומניה לרוסיה (1812); הקיבוץ היהודי בביסאראביה היה קטן ביותר והשלטונות הרוסים מצאו בה — סבורים — לא יותר מ־5000 נפש, כשרובם מרוכזים בערים כמו קישינוב וערי המחוז. בביסאראביה עצמה הייתה האדמי־ניסטרציה בלתי־מאורגנת והמרכז האדמיניסטראטיבי רחוק, זר ובודאי גם אנטישמי. כיצד התארגנו, כיצד תקעו יתד אותם יהודים מחוסרי נסיון שבאו מעיירות אוקראינה, שגם בהן היו מבודדים ומנוכרים, ללא כל מקצוע, מלבד אולי חייטות ונגרות פרימיטיבית, בעלי ידים שמאליות שלא החזיקו מימיהם מעדר או מכוש ביד. מי באמת ליווה אותם, מי הנחה אותם, על כל אלה שותקת ההס־טוריה. לא כרוניקה, לא סימן, לא תעודה, מחוץ לתעודות הכלליות המכריזות על כל אותו מבצע.

אחרי ימים של יסורי דרך — ספרה המסורת ששמעתיה מפי ישישים — הגיעו לאותו כפר מולדאבי, בו היה עליהם לקבל הוראות על מקום השטח שנחכר בשבילם (על ידי שליחיהם) מאדוני הקרקע. בקושי גילו בין האכרים המדברים מולדאבית ושהתקהלו סביבם — אחד „בלשן" שמבין רוסית. בשפת עלגים, המשותפת לשניהם, הסבירו לו שהם מחפשים אחרי ראש הכפר. משלחת השיירה הובאה לפני חצר רחבה וממנה יצא לקראתם אכר בא בימים, בעל בעמיו, לבוש בגד אכרים לבן מפשתן, עבודה עצמית. מתחילה הופתע למראה האורחים המוזרים וניסה להיות רשמי ומסויג, אבל מיד נזכר בהוראות ה„בויאַר", הפריץ, אדון הקרקע שבכפר ובסביבה, שביקר בכפרו באביב ומסר לו על המתישבים החדשים. למראית עין עיין במכתב־התעודה שהובא לפניו, שכן הוא לא ידע קרוא וכתוב, גרד בפדחתו והפליט:

— „שטיאו" — יודע אני.

לאמיתו של דבר ידע רק מעט מאד. כאז בדברי הפריץ כך גם עתה לא הבין מה המריץ את אלה היהודים לבוא הנה ולהתישב. האם לא טוב להם שם באותם הכרכים הגדולים שמעבר לדניסטר. כיום כשהמשלחת המוזרה עמדה לפניו ומשהבחין מרחוק בקרונות העמוסים ובכבודה אשר עמהם, הבין שאין זו אמירה דמיונית של הפריץ ואין להשהותם. בעזרת „המתורגמן המלומד", השתדל לבאר להם כי עליהם להגיע „לאַ קוט" — ל„קרן זוית" שבין לונגא־באַגראַנאשטי, הזרוע המערבית צפונית, לבין הזרוע המזרחית של הנהר „ראוט", הזורם במורד הגבעה. „שם טוב מאוד" — הוסיף זקן הכפר, שם אדמה דשנה, מים לרוב, שמש למכביר

ועל יד דרך המלך. במורד הגבעה גדת הריאוט תובילכם עד לטחנת־קמח, משם תעלו בגבעה על יד הכפר מאַרקולשטי ומשם דרככם לפניכם".
מסביב עמדו אכרים סקרנים ובפיות פעורים הקשיבו לאותה שיחה מוזרה. רק אחד מהם, הליצן שביניהם, התאושש ואמר: — „אבל היודעים אתם לחמר אחרי סוסיכם. הזהרו שלא תפלו חלילה אל הריאוט, מוי ז'ידאַני (אתם, יהודונים)".
צחוק פראי פרץ מפי הנאספים. המשלחת הבינה מעט מאד מפשרו של הצחוק שהדהד בחלל, וממילא לא פגע בהם. באחת היו בטוחים: הם קרובים מאד לאדמה המובטחת. בקידה מאופקת עזבו את המולדאבים ועלו על קרונותיהם. השיירה זזה. שקטה הייתה הערבה, דומה נחה נרדמת מקשיו של יום לוהט. החמניות שבקצה הכפר הסבו ראשיהם מערבה לצד השמש השוקע, כביכול מכוונות את השיירה למחוז חפצם: מערבה. ואומנם אחרי נסיעה של שעה קלה נתגלה הריאיט. בערפלי הכחל עם דמדומים, נדמה היה שהם מבחינים באופק בשני הכפרים אשר לצידם שם יקימו גם הם את יישובם.
— „איך אמר אותו גוי: לאַ קוֹט —
— „אל תקרא „לאַ קוט", אלא „כי טוב", אנו באור יום ג' בו נאמר פעמיים „כי טוב"... — התלוצץ אחד הנוסעים בלשון חכמים...
— „הלואי, רבונו של עולם, מפיך באזני אלוהים, כן יהי רצון" — מלמלו הנשים בקול רפה ובשפתים צרובות...
כה התקרבה עדה מישראל, שנפרדה מאורח חיים ידוע וסלול ב„תחום המושב" הרוסי, והלכה בלב חרד לקראת הבלתי־ידוע, להיות אכרים יהודים על אדמת ביסאראביה. וכשנשאלו כעבור ימים מספר ע"י שלטונות המחוז, שהגיעו למקום, מה השם אשר יינתן למושבה החדשה, ענו ברעדה: „כי־טוב". לראשי השררה נשמע מוזר שם זה והחליטו לקרוא למושב הקטן בשם הכפר הסמוך בקרבתו מאַרקולשט. בודאי גם לא רצו להעניק שם עצמאי לגוף יישובי יהודי. כדי להמנע משיבושים אדמיניסטראטיביים, ייקרא שם המושב „מאַרקולשטי־קולוניה" להבדיל ממאַרקולשטי הכפר.
היה זה באחד מימי חודש תמוז בשנת תקצ"ו, „וירא אלוהים כי טוב"...
„האומנם, כי טוב?" — קשה לקבוע... בין הקשישים בעיירה היה רווח סיפור המצלצל כבלדה עצובה. באותה שיירה ראשונה שהגיעה ליעדה ונטתה את המחנה שלה באותה בקעה זוויתית על גדות הריאוט ממזרח ומדרום, הביאה אתה גם את קרבנה הראשון... כשהגיעו עם ערב בעגלות עמוסות מטלטלים והמשפחות, נפחה את נשמתה אשה צעירה, ידועת חולי, רעייתו של אחד המתיישבים. ובבוקר עם עלות השמש, נטמנה גופתה באדמתה השחורה והדביקה של המולדת החדשה. כך נכרה קבר ראשון, שלפי מסורת הזקנים, סימן מקומו לאחר מכן את בית הקברות. אכן טיפה מרה של כאב ויגון נתערבלה במסכת חייהם של יהודים נבוכים שבודאי לא ידעו מה לעשות עם עצמם בליבה של ערבה גדולת עשבי־פרא. ואם עם האנשים החיים כן, כיצד נוהגים עם הגוויה המתה. באותו בוקר תמוז שטוף שמש לוהט התדפק המוות על פתחה של תקופה והוא חתם אותה ממש בחודש תמוז תש"א.

עיקרו של היישוב הקמאי התמקם בצמוד לגדת הריאוט בזווית שבין הגדה הצפונית בה היה ערוץ הנהר רחב־ידיים והגדה המזרחית בערוץ הצר של ה„שטיין־טאך״. שמו של „שטיין־טאך״ בא כנראה מקרקעיתו שהייתה זרועה חצץ של אבנים חלקלקות. אבנים אלה שהיינו קוראים להם „צ׳ייכן״ — שמשו לילדים כמשחק אבנים לקליעה ולמשחק דומה למשחק הג׳ולים וקליעה מיוחדת בעמודי הטלפון והטלגרף שכבר מתחילת המאה היוו עיטור לנוף של העיירה. מי שקלע את האבן החלקלקה והיא קפצה חזרה למרחק רב יותר היה הזוכה. באבנים הללו היו משתמשים האכרים להקיש בהן באבני־הצור, כשביניהם חוט פתיל — שהיה נדלק מהניצוצות שבעקבות ההקשה. ובכן זוית זו, המסוגרת בגדות הריאוט — היוותה שטח מישורי של האפר — מה שאנו קוראים „טוליקה״. היה זה מישור ירוק מכוסה עשב ששימש מרעה לעדר הפרות והעזים של העיירה ולמקום בילוי לנוער בערבי האביב והקיץ — פארק הטיולים של מוצאי שבת, הבילויים, ההאֶפאֶנינג רחמנא ליצלן ומחבוא לזוגות הנאהבים. „הטוליקה״ — נשאה עליה סימנים חרוצים בצורת חלקות מרובעות זרועות תלים ותעלות, גבנוניות ומורדות. הללו — ללא ספק — היו מגלים לארכיאולוגים ולטופוגראפים, כי הם אינם אלא שרידי בקתות ומאורות, שנחפרו בתוך האדמה בראשיתו של היישוב. היה זה שטח הבינוי הראשון והחצרות וה„בניינים״ שנוטשו — כוסו בעפר ובעשב.

לפי מסורת שנשתמרה בפי הזקנים שבתחילת המאה, והם צאצאיהם של המת־ישבים הראשונים, נמשכו הללו אל גדות הנהר מתוך חוסר נסיון והדרכה ומתוך נוחות מדומה. כל עוד לא נכרו הבארות, היה הריאוט מקור המים היחידי גם לשתייה וגם לניצול חקלאי ראשון. המים המתוקים וה„בראשית״יים שבנהר שפעו דגים לרוב: קרפיונים, שיבוטות ועוד דג קטן שקראו לו בשם „קוריסלעך״. לאותה תקופה — סיפרה אגדה מארקולשטאית, היו הקרפיונים והשיבוטים ענקיים ומפוטמים. משׁשלו דג מתוך הריאוט והביאוהו הבייתה, עדיין היה זנבו מפרכס ומקשקש במימי הריאוט. ללמדך לא רק כמה גדול היה הדג, גבור הגוזמה, אלא גם כמה סמוכים היו בתי המתישבים לריאוט, וזו לא הייתה בדייה כלל וכלל.

הריאוט היה ללא כל ספק מקור דייג ובעיירה היו דייגים שמחייתם הייתה מהדיג על הריאוט. עוד לפני מלחמת העולם הראשונה ואף לאחריה היו הליכטמאַנים, אברהם ונחמיה, הדייגים המוכרזים. בכל אופן בתקופה, שאנו הספקנו להכיר את הנהר, היה שופע מים (אחרי כן הצטמק והתקלקל — ובודאי שהיו לכך סיבות אקולוגיות) ובזרם חזק. על גדותיו קמו טחנות קמח ומשאבות להשקאת גני ירקות „בוסתנים״ או „בוּשטאַן״ (בודאי התגלגל מטורקית או ערבית). בריאוט השקו את הבהמות — הסוסים, הבקר והצאן — והרבו להתרחץ בקיץ; בסירות היה קל לעבור מגדה אל גדה ולקצר את הדרך. עם קפיאתו בחורף עברו במזחלות. בחורף היו חוצבים „לונקס״ בשכבת הקרח העבה שכסתה את הנהר ומהם שואבים מים לשתייה. בגדה הצפונית, שלשון יבשה פרצה מערבה, התהווה מעין חצי־אי שבעיירה קראו לו „אוסטראָ״ — היינו האי (מהמלה הרוסית — אוסטרוב), גדל בשפע הסוף. תנובת הסוף, ששימש לכיסוי גגות ולחומר הסקה בחורף, וכן גידול הירקות ולאחרונה גם סלק סוכר על אדמתה הדשנה והרווייה מים — היוו זכות ה„אובשטיה״ - רכוש הכלל של הקולוניסטים בלבד כמובן. היה כבר סדר מיוחד וכל אחד

מקבל חלקו אם בחומר ואם בתמורה כספית, במידה והדבר נמסר לחוכר אחד.
אך בו בזמן שהריאוט היווה נכס טופוגראפי וכלכלי רב ערך ותרם לא מעט לנופה החדגוני הערבתי („סטאֶפּ") של הסביבה, היווה גם מצע נוח לתרבות שופעת של יתושי הקדחת.
באותם ימים ראשונים, בודאי שלא היו ידועים אמצעי השמדה נגד היתושים ובודאי לא אמצעים מונעים כמו כילות ובליעת כינין, כפי שהונהג בארץ ישראל על ידי ההתישבות היהודית בתחילת המאה. האנופלס שבריאוט, חי לו בטוב ובאין מפריע בביצות שהתהוו ליד הגדות ושפכיו הצדדים של הנהר ובעיקר בין גידולי הסוף העבותים. הוא המשיך בהתקפותיו גם בראשית המאה העשרים. אך אין ספק כי בתקופות הראשונות של ההתישבות, בשני השלישים האחרונים של המאה התשע־עשרה — הייתה הקדחת רעה חולה עעשתה שמות באוכלוסיה. ואומנם מסיפוריהם של בניהם ונכדיהם של הראשונים הסתבר כי התמותה הייתה גדולה, אך בודאי לא רק מהקדחת אלא גם ממחלות אחרות שפקדו את יושבי הבקתות בתוך האדמה ואפילו עליה.
ניתן לשער כמה מן הגבורה הבלתי מודעת נתגלתה במלחמת קיום של קהילה זעירה, חלשה, חסרת נסיון וחסרת אונים, ובדבקותם של אלה שנגזר עליהם להתקרב ולהדבק אל האדמה. פתאום הוטל עליהם להתנסות בעבודות המעדר, המכוש והמחרשה, לרתום סוס פרא לעגלה ולהבט היישר אל השמים ולהתפלל לגשם, ל„משיב הרוח ולמוריד הטל", לא לזה של „הסידור", אלא של הממשות עצמה. ניתן לשער כמה עגמות וקדרות נתלווה לעמל המפרך, למחלות, לרצון להכות שורשים, להיאבק עם איתני טבע, בסביבה זרה ופראית.

ה ר י א ו ט

הריאוט היה לא רק מקור הקדחת והביצות ומכת הצפרדעים, אלא גם הבריח מקרבתו את המתישבים בגלל השטפונות. כל החורף היה הנהר קפוא והיה בכך מן הנוחות בתנועה ובקשר עם „העולם". הדרך התקצרה בעיקר למאַרקולשטי הכפר, לפלורשטי, לחוות קוקויאֶץ ולבאגראַנאָשטי. מיד, כבר בדצמבר, הייתה מתהווה, כאילו מאליה, דרך סלולה שנבקעה בין ערימות השלג שנצטברו על הקרח לפעמים בגובה של מטר ויותר. כמובן, שגם לא נמנעו אסונות, בעיקר בלילות, כשהקרח היה מתבקע מתחת למזחלת עמוסה נוסעים או מטען והיה קובר תחתיו את המזחלה עלֿ סוסיה ונוסעיה. זאטוטי העיירה, ילדים ונערים, שובבים לפי גילם ומשוחררים מהמשמעת הדתית, שלא הייתה קפדנית ביותר בעיירה, היו מופיעים, אפילו בשבתות, בכל מיני מחליקיים מאולתרים ומחליקים בעליצות נעורים על פני הקרח. היה זה ספורט־חורף עוד טרם שידעו בעיירה משמעותו של ספורט. מספרים היו על ר' ישראליקל חלפין, שהיה חוצב חור בקרח והיה טובל בו, במקום המקווה, טרם ילך להתפלל.

בתקופות הקרח המוצק היו חוצבים גושים מרובעים של קרח, שהיו מטמינים אותם במאורות חפורות עמוק באדמה שהיו קוראים להם „לודובניה" — קרחוניה, נאמר בעברית. היו מכסים אותם ומפרידים שכבה מעל שכבה במצעי קש ומעל לכל, גג משופע של קש או סוף. כך היו נשמרים גושי קרח אלה בכל דרגות הקור שלהם עד לעיצומו של הקיץ הלוהט. בראש וראשונה היה הקרח משמש כל השנה כתרופה רפואית, בעיקר לבעלי חום גבוה. לא פעם היו מעירים באישון לילה את בעל ה„לודובניה" כדי לקבל קרח, לפי פקודת הפלדשר לימונצ'יק, או מי שהיה חשוב ממנו הדוקטור, לרפואה לחולים. קשה לדעת מה הייתה מידת האפקטיביות בהנחת קרח על ראשו הלוהט של החולה. אבל, כנראה, הייתה התרופה הזאת מקובלת ב„עולם הגדול". היו ממליצים על כך גם הרופא הממשלתי מבית החולים בפלורשטי, הרופאים ווסטרמן, פרנקל ובנדרסקי, שהיו מבהילים אותם במיוחד מבלצי, לבדיקת מקרים של חולים מסוכנים.

אביזר מודרני להחזקת חתיכות הקרח הייתה השלפוחית („פוזיר" — ברוסית), ממין בד פלסטי אטום עם מכסה מוברג, השומר על המים שנצטברו לאחר שגבישי הקרח נמסו מחומו של החולה. השימוש בשלפוחית העיד על רצינות המחלה ולאחר שימוש, כאביזר יוקרה בבתי אמידים, בדומה למדחום. ה„לודובניה" הפכה במשך הזמן מוסד ציבורי, המוחזק ע"י אגודת „ביקור חולים", בעקבות מגבית מיוחדת שנערכה בתחילת החורף. הקרח היה מסופק חינם. כנראה שעם התקדמות המדיצינה בעולם פחת והלך השימוש בקרח. ה„לידובניה" הפכה פרטית, לכל מי שהיה לו בית חרושת למי־סודה „סעלצער וואסער", ועליו היה לדאוג לקרח, לצינון מי הסודה, לבירה, ולבסוף לגלידה. יש להודות כי מי שלא טעם בירה או סודה עם סירופ, מתחילה במזנון המסודר והנקי של נטע שור ה„סטארוסטה" ואחרי־כן של עזריאל ווייסבוך, נטע גרינברג ולאחרונה במזנון דה־לוקס של אברהמצ'יק זילברמאן בגלידה המפורסמת שלו, לא ידע הנאת שתייה של כוס „סעלצער וואסער" או „מאראזשענע" (גלידה) שטעם הנעורים לא יפוג מהן לעולם.

אבל אם לשוב לריאוט, הרי הוא שסיפק בימי החורף את הסוף הגבוה והעבות שיבש והיה רכושם הקואופרטיבי של הקולוניסטים בעיירה. הסוף שעיקרו צמח בצידו הצפוני של הריאוט על גדות האי „אוסטרה" — היה חומר הסקה לעניים, וכיסוי גגות לבתים ולמחסנים ובגבעוליו היבשים היו משתמשים להרכיב שלדים עליהם נמתחו עורות הטלאים של קרקול בתחילת האביב. הזאטוטים היו משתמ־שים בהם לחלילים, לשלדי עפיפונים ולחיצים לקשתות בעיקר ב„לג בעומר". אך עיקרו היה חומר הסקה, שהיה נמכר בזול לאלה שלא הספיקו לאגור בימי הקיץ עצים, או קליפות החמניות.

ככל מים זורמים המוקפאים ע"י כוח עליון היה גם הריאוט משתדל להשתחרר מכבליו, עם התקרב האביב. האביב המרקולשטאי לא היה מתפרץ בבת אחת. התקר־בותו המיוחלת הייתה מתבשרת בצעדים איטיים ומאופקים, צעד קדימה ושניים אחורה. סימנים רבים היו מגבירים את הציפיה ומרעננים את הלב. שכן הייתה זו יציאה מימים קצרים ומעוננים, מלילות קודרים, מביצות שאינן מתיבשות ומקור ורוחות עזים וחריפים, לימים ארוכים יותר מוארי שמש רכה, שאף היא לא חשפה חמודותיה בבת־אחת. מתחילה קפואה וקרה אף היא, אחרי־כן היתה נוהגת בהתאפקות כאילו ובחיסכון מחממת את שולי הדרך, ממיסה את השלג והופכת אותו לשכבות מים ששבו ונקפאו בלילות, טפטופי המים מן הגגות עם בוקר היו הופכים בחזרה לנטיפי־קרח תלויים ונוצצים, מיבשת את המסילות הצרות, שבעדן ניתן היה לחצות את הביצות המסורתיות, שהתהוו כרגיל. אך הרוחות היו נוחים יותר וחמימים יותר וריח מיוחד להם של אביב, של חג הפסח, של חירות ונעורים. כמובן האכזבות לא חסרו גם אז. לאחר חצי יום של שמש מבטיחה, קדרו פתאום מחדש השמים והייתה פורצת מין סערה קטנה, מערבולת של פתותי־שלג מצליפים, חדים ודוקרים באלפי מחטים ולפעמים באכזריות־יתר מאשר בעיצומו של החורף. אז הייתה רווחת אותה אמרה פולקלוריסטית „די באָבע נעזיליע טאַנצט". אין ספק שהכוונה הייתה לאותה באַבא־יאגא מהמסורת הסלאָבית, הרוקדת ומתחממת ומשליכה מעל גופה את אדרות החורף, בהן הייתה מסורבלת. אדרת ואתנחתא אחריה. שמש ושלג בזה אחר זה. כולנו היינו נרגזים בתקופה זו על אותה זקנה, מכשפה ומרשעת, מתנכלת לבוא האביב. גם החסידות הראשונות, הצחורות, החיננייות והתמירות היו נבוכות ונסערות על שהזדרזו והקדימו לבוא. רגליהן ומקוריהן האדומים, היוו קו צבעוני נוגד על רקע השלג הלבן, בהגיען מנדודיהן לבנות קינן מחדש, על גגות הסוף שבקצה העיירה. עם זאת ערימות השלג שעל גבו הקפוא של הריאוט היו מתחילות להתנמך, להתפרק ולהתפורר. במקומם באו כתמים כהים, חומים. אמהות היו מזהירות את ילדיהן לא להחליק יותר על הקרח ב„קוניקס" וכמובן שלא תמיד נשמעו. אז היה קורה שבקושי היה נחלץ אחד מהם מהבקע שהתהווה. בעלי המזחלות היו מוזהרים ע"י כתמים אלה והנועזים שבהם היו משלמים בחייהם כשנפרץ הקרח במקום שכנראה היה חשוף יותר לשמש.

ואז באחד הלילות, והיה זה כמעט תמיד באישון לילה אטום, שחושך מצרים הכביד עליו — קרה הדבר. לילה כזה היה נושא תמיד באוויר משהו כבד. השלג היה עדיין רב והכל הסתגר בבתים פנימה כאילו כולם מרכזים מלוא הסבלנות

ומצפים לבוא האביב, אף אם יתמהמה, עדיין מתכסים ב„פאראָנאס", בשמיכות הפוך ומתפללים למחר המשחרר, ופתאום קראַך. רעם אחר רעם, כהפצצות משל תותחים כבדים, מתגלגלים ואז כולם ידעו כי „דער ריאוט האָט זיך אָפּגעריסן". תרגום המלים בסלנג היידי, כי הנהר נקרע, נותק מערוצו, השתחרר מכבליו המק־פיאים, אבל משמעותו גם אידיומאָטית — שפך זעמו. ואומנם הנהר שפך זעמו. הריאוט השוקט, הנינוח. בראש וראשונה ידעו כי משתבשות הדרכים, אך בעיקר הייתה צפויה סכנה לטחנות הקמח שהונעו ע"י זרם מימיו. היה זה בעיקר, מה שעניין את בני העיירה. טחנת הקמח בכפר מארקולשטי. היו אלה ריחים פרימי־טיביים למדי שטחנו קמח ברמה סטנדרטית, שלא כמו הקמח שיצא מהטחנה המשוכללת בגורא־קאינאַרי. אין ספק שרבים מבני העיירה היו קשורים בטחנה זו. הטחנה הייתה שנים רבות בשכירותו של משולם גרינברג. היה זה אחד ממש־פחת הגרינברגים הקשישים יותר — בכל אופן בתחילת המאה. אשתו — רעכל הייתה ממשפחת הוויינשלים. קומבינציה של שתי שושלות אלה שהגברים בהן היו גבוהים, נמרצים, נועזים, הרפתקנים והנשים יפהפיות. מקומבינציה של שתי שושלות אלה נולדו שתי בנות, ציפה וברכה, נסיכות שחומות, בעלות עינים פתוחות, בוערות וחולמניות והיוו מעין פצצות מין שכל מי שהכיר אותן, זרים ומקומיים, לא נשאר שווה נפש להן.

באותו לילה של קריעת הריאוט, לשמע הרעם הראשון ידעת לבטח כי משולם גרינברג רתם את סוסו למרכבתו שהייתה עומדת בחצר נקייה, שהיוותה מעבר בין „הליקל", סימטת הרחוב בין הרחוב המרכזי לרחוב הדואר, לבין הסימטה של משה יאסל, מתקן העורדליים בחורף ומעצב לבנים לא־שרופות — „קאפטעל־יעצן" — בימי הקיץ. משולם גרינברג מיהר לדרך, למורד המושבה. שם בשולי הכפר מארקולשטי, ובמרחק של קילומטר וחצי מביתו, עמדה טחנת הקמח. היו שנים מאושרות, ורצה הגורל וזרם המים הסוערים המתפרצים, כאילו החליטו להמנע מלפגוע בטחנה ומתקניה וכולם היו שמחים בשמחתו. ואז כמובן היה משולם גרינברג עורך „קידוש" בשבת לאחר שבירך ברכת „הגומל". אבל יש והמים כאילו נשמעו לצוו של הרס שטני, השתוללו, סחפו וגרפו גם המתקנים הפרימיטיביים, גם את האובניים וכמובן הרבה הרבה שקים של חיטים ותירס וקמח, שנשאו ונסחפו במורד הערוץ. אכן, הייתה זו קטסטרופה, אפילו אישית, אבל היא נגעה לליבות רבים. אבל כנראה, כמו על כל אסון היה משולם גרינברג מתגבר איך שהוא ומשקם את טחנתו וזו הייתה טוחנת יום־יום ולפעמים בימי שפע אף לילה, כשמסביב לה צובאים אכרים עם עגלותיהם עמוסות בר וביניהם גם בני העיירה, והפרנסה הייתה מצויה. ניתן לשער, כי המתח היה רב משולם גרינברג זה היה יהודי טוב וחרוץ ובודאי נאבק לא מעט לא רק באיתני הטבע והמים, אלא בבדידותו בכפר יום־יום במגעיו עם האכרים „הגויים" שלא תמיד היו חביבים ונחמדים. מובן, לכן, כי היה נותן בכוס עינו וערב קיץ חם הובהלה משפחתו אל הטחנה, משם הובא מת משבץ.

בבוקר, לאחר ליל השתפכותו של הנילוס המרקולשטאי, מיהרו תושבי העיירה להשכים ולהשקיף מתחילה מעל „ההר" שבכניסה ואחרי כן תוך כדי התקרבות זהירה אל גדות הנהר כדי לעקוב אחרי מסע הקרח. היה זה מראה כסגוני לראות את

הריאוט בקרחוניו הגבישיים המתנוצצים לעין שמש האביב. יש שהיית מבחין בעגלה או במזחלה על סוסיה הרתומים לה שטים להם על אי קרחוני כזה, המתנגש כל פעם בקרחונים אחרים. רק עם בוקר ולאור השמש ניתנה להם האפשרות לתור אחרי אפשרות הצלה, שלא פעם הוגשה להם מבין אנשי החוף. מרחוק מרחוק נראה הלך בודד, אכר, שנתפס באישון לילה, על פני גוש כזה, בנסותו לחצות את הנהר הקפוא. בסביבה התחילו כבר לרווח שמועות על שמות שהסב השטפון בסביבה. דייגי העיירה התחילו להתקין את סירותיהם ואת רשתו־תיהם מוכנים לדייג. שכן מיד אחרי ההפשרה נתגלו דגים בשפע, ועליהם היה להבטיח דגים לשבת ולפסח. בעיירה עצמה, היו שנים שהשטפון היה פוגע ביותר. המים המתפרצים התפשטו מערבה ודרומה והציפו את כל ה„טוליקה" או רובה הוצפו גם בית המרחץ העיירתי, הבאר לידו ממנו היו שואבים שואבי־המים לחביותיהם את המים להובלה בבתים, הבתים שבעמק וביניהם גם בית ה„מלון אורחים". השטפון היה לפעמים נפרץ ומגיע עד לבתים האחוריים של הרחוב התחתון. כרגיל כמו בכל אסון־טבע, היו גם הפעם נפגעים העניים יותר. אפילו במארקולשטי לא נמנע קיפוח זה. בימים כאלה לא הובלו הפרות והעזים למרעה ונשארו תקועות בחצרות, כשהמייתן וגעיתן פלחו את האוויר. אותה תקופה בולדו הרבה עגלים וגדיים והמרחב היה חסר גם לאמהות וגם לדורות הצעירים.

מראה מקורי לריאוט, בעיקר באביב ובקיץ, היה משווה גשר העץ הצר, המעבורת שקראו לה בשם המולדאבי־„פּונטיאַ". גשר זה שימש מעבר לכפר השכן, באַגראַנאֶשטי, מצידה הדרומי של העיירה. הוא היווה מקום משיכה למטיילים

„פונטיאַ" — הגשרון על הריאוט לעבר באַגראַנאֶשטי ועל הגשר — קלרה זלדין

צעירים, שדרכו היו מגיעים לכפר בעיקר בימי הפאַסחאַ הנוצרית. צעירי הכפר היו עורכים אז את ריקודי העונה שלהם, ריקודי האביב לקול „כליזמר" שונים. הייתה זו הילולת נעורים, ססגונית בגלל הלבוש הכפרי המיוחד על שלל רקמותיו, אבנטיו, צעיפיו וחולצותיו. היו אלה ימי ה„ז'וק" (הריקוד) והיה מקום לקנאה, כיצד „שקצים" ו„שיקסאָס" אלה היו שמחים בנעוריהם.

מקור שמחה היה הנהר בימי האביב והקיץ. כמובן, בראש וראשונה מקום השקיית הבהמות, הפרות והסוסים. קשה לאמור, כי היה בכך מן הזהירות שבהיגיינה ובאקו־לוגיה כאשר בעל הסוסים היה נכנס ישר עם עגלתו לתוך המים וכמוהן הפרות. הם היו עושים זאת גם באותם ערבי קיץ וימי ששי אחר הצהרים, כשאנשי העיירה על גבריה, נשיה וילדיה, היו יוצאים להתרחץ בנהר. כמובן, גברים לחוד ונשים לחוד. במרחק די ניכר. הגברים ערומים כביום היוולדם, הגברות בכתונות לילה. לשחיינים ולנועזים היה מיועד ה ש ט י י נ ט א ך, שהיה שופע יותר מים, עמוק יותר; את לבו של הנהר חצתה לשון יבשה די ציורית ששוותה לנוף השומם והמשעמם נופך של יופי משלו ומה גם שהחוף מעברו השני היה אף הוא „הררי"־גבנוני עם מורד חד. הנועזים היו עוברים בשחייה ובאים חזרה. ידוע כי באותו מקום היה מסוכן במיוחד, היה שם „קאָסל", היינו מעין מהמורה בתוך קרקע הנהר, שגרמה לשבולת מים מזמן לזמן. הקאָסל היה שליחו הרע של הריאוט ואף דרש את קרבנו, קרבן לשנה — היו אומרים בעיירה. „המליץ" מ־29 ליוני 1883 ידע לספר על המאורע כי: „עשרה יהודים טבעו בנהר. שלשה הצילו את נפשם שידעו לשחות. סירת הדוגה נהפכה מפני הסערה". באותה שבולת־המים נסחף פעם גם בנו הקטן של ארקע החייט, באחד מימי תמוז הבוערים. הדבר קרה לפנות ערב. לילה שלם שטו הדייגים על פני הריאוט כדי לגלות את גווייתו. כיממה שלמה ארך החיפוש, עד שבאו וסיפרו כי הוא התגלה בין גבעולי הסוף במרחק של קילומטר.

סקרנים עמדנו ילדים, כמעט בני גילו, והסתכלנו בעצבות יחד עם המשפחה השכולה והמתיפחת במראה המאַקאַברי, כיצד מורידים מהסירה את גופתו הכחולה של הילד, כשהדייגים מנשלים מעליה את הסרטנים שנאחזו בה. כרגיל לא מנע האסון המשך הרחיצה, שהייתה ההרפתקה הגדולה של העונה בשביל הזאטוטים. פה ושם נראו גם מחזיקי חכות. מי שהעלה דג — זכה בחווייה מיוחדת. בעיירה התהלכה שמועה, כי הרוקחים קונים עלוקות, והיינו תרים אחריהן, מכ־ניסים אותן בצנצנות. מסופקני אם הרוקחים קנו עלוקות אלה. הם ודאי הסתפקו במספר העלוקות שהיו להם והללו הספיקו לכל חולי לחץ דם, בהם טיפל ה„פלדשר"... אבל ההתעסקות הייתה מענינת ושובה־לב.

בתי הכנסת — מוקדי חיים

שבעה במספר היו בתי הכנסת במארקולשטי, ואלו הם: בית הכנסת התחתון — „די אונטערשטע שול"; בית הכנסת האמצעי — „די מיטעלסטע שול"; בית הכנסת של „חברת תהילים" — „דאָס תהילים שולעכל"; בית הכנסת גדליה איציס — „גדליה־איצי'ס שול"; בית הכנסת של יעקב־ליב — „יאנקב־לייב'ס שול"; „שערי

ציון" — „די דייטשע שול" ואחרון, גם מבחינה כרונולוגית, בית הכנסת העליון או „יבנה" או בלשון העם „די טערקישע שול".
לא בבת אחת קמו, כל אחד מהם בתקופתו ולהקמתו קדמה „הסטוריה" משלו. הם גם עברו גלגולים, נבנו, נהרסו ונבנו מחדש, בהתאם לאופנה הארכיטקטונית של התקופה בעיירה. אך תמיד הזדקר כל אחד מהם באופיו המיוחד וכאילו נועד לו מקומו בטופוגרפיה העיירתית מאז ומעולם.
נדמה כי העתיק מכולם היה בית הכנסת התחתון. „קדמוניותו" של בית כנסת זה, שהיה ממוקם באותו רחוב תחתון שעל שמו נקרא, בודאי נבעה מכך שהיה ראשון שהוקם באותו רחוב שהפך רק אחרי כן תחתון, אבל פעם היה קצהו העליון של היישוב, שכל כולו השתרע על ה„טוליקה" מזרחה ממש עלי גדות הנהר ריאוט.
הרחוב בעיקר בחלקו התחתון שמר עוד בימינו על אופיו הארכאי, כאשר חלק מהבתים היו מכוסים גגות־סוף וקש עם „פריזבה" — מטיט, מלפני הבית. דוגמה טיפוסית לאותם „בתים נמוכים, שנבנו מטיט על פני שלד עץ או סוף היה ביתו של הסופר סת"ם אברהם אלימלך, אביה של משפחת פישמן, בו נולדו הרב י. ל. הכהן מימון, גבריאל, זכריה, עדה ומיזי. גם בית הכנסת התחתון, „די אונטערשטע שול", בית הכנסת במתכונתו הראשונה היה נמוך, צפוף, ואפלולית שררה בו, עם זאת היה חמים ושימש אכסניה למתפללי מרקולשטי זמן רב, ביובל הראשון של קיום המושבה. לאחר שמארקולשטי התקדמה בבניניה וברחובותיה אל המערב, נשאר בית הכנסת — בית תפלה לרחוב התחתון ולשדרות העניות של אותה סביבה. רק אחרי המהפכה הרוסית נתעורר ארקע החייט, שהיה ראש וראשון לבעלי המלאכה ושגר באותו רחוב, הרס את בית הכנסת והקים בנין גבוה ורחב, כלל לא לפי הצורכים של חבורת המתפללים. הייתה זו יומרה של מנהיגם של השכבות הנמוכות, הוא עצמו נמוך־קומה, סגלגל, אדום־לחיים, משופם ובעל כרס, אבל בעל „הכרה מעמדית" שנדלקה אצלו בימי המהפכה. „געגוג זענען זיי געשלאָפן אין די שטאָלענע בעטן — די בורזשואיס, מיט די גראָבע פעמפעקעס". „מספיק להם לישון במטות הפלדה, הבורגנים בעלי הכרסים המנופחות" — טען פעם בהתלהבות ריטורית ב„מיטינג" שנערך בעצם ימי המהפכה, בתופפו על כרסו המנופחת ומטיח דברי אזהרה לרחובות „העליונים" על „הבורגנות" השאננה והמבוססת. ואומנם בבתיהם המרווחים היו „בורגני העיירה" ישנים על מטות פלדה, מצוירים בציורי נוף ובגולות מצופות כסף, שיא הפאר של אותם הימים שהובאו מאודיסה. ואזהרתו של „ארקע שניידר" הדהדה בחומרתה הפרוליטארית, בדומה למנשריהם של לאָנין וטרוצקי. אך חיש מהר פגה התלהבותו של המהפכן שהשתלב במסגרות הממסד ואת עיקר מרצו למען העמלים השקיע בהקמת... בית־הכנסת. אחרי כן שימש גם זמן ממושך כחבר הנהלת „הלוואה וחסכון" ומוסדות ציבוריים אחרים. אין ספק שעיקר מפעלו הציבורי היה הקמת בית הכנסת ששימש מקום לכנסים מיוחדים המוניים בשעת הצורך, שנקראו על ידי הציונים וגם על ידי מועמדי המפלגות בימי הבחירות לפרלמנט הרומני, שהיו מגיעים גם לעיירה. במסע כזה הגיע פעם לעיירה גם מנהיג האיכרים הלאומיים, מי שהיה זמן מה גם יושב ראש הפרלמנט הרומני, סטאָראָ. סטאָראָ זה היה יליד האזור במחוז סורוקה, בתחילת

לימודיו עשה בעיר סורוקה ואחרי כן עבר לקישינוב ולמד יחד עם חיים גרינברג בגמנסיה אחת. בעזרתו ובעזרת שען יהודי ציוני מסורוקי, למד להכיר את היהדות והציונות, בעוד שהוא עצמו לוחם בעד שחרור ביסאראביה מעול רוסיה והוא נשלח לסיביר כסוציאליסט וכדאֶזידנט גם יחד. עם המהפכה חזר לביסאראביה המשוחררת ונתפרסם באישיותו המבריקה. משהגיע במסע בחירות לבית־הכנסת התחתון למארקולשטי התברר שרבים במחוז ובמארקולשטי הכירוהו מימי היותו נער, בן לראֶזאֶשים (בעלי אדמות אמידים) וידיד ליהודים... והסוציאליסט הבורגני של רומניה התנשק עם הסוציאליסט הדתי, החייט ארקע, גבאי בית הכנסת.

בית הכנסת האמצעי

בית־הכנסת האמצעי, יש לשער, לא היה בית־כנסת בעל מוטיבציה מיוחדת. יש לשער, שהוא קם השני, לאחר בית הכנסת התחתון וכשהיישוב החיל זז מערבה. בית־הכנסת קם על מגרש משפחתי, ירושת לייביש קופרשטיין, שהשתרע בין ביתו של סבי משה לייביש'ס לבין גיסו, דוד אבי, הגביר העיירתי מיכל וואסיליבר. שאשתו מירל, הייתה אחותו של סבי. נדמה שאחוזת ביתם של הקופרשטיינים התמשכה בשני עברי ביתו של מיכל וסיליבר, שבאגפיו מצד שמאל השכין את בניו. מכאן התמשכה אחוזה זו בשתי שורות אל עבר הסמטה: שם היו בתיהם של שרה זיסיכעס (לבית פקלמן), נשואה לזוסה קופרשטיין, ישראל דער בלינדער, קופרשטיין, בכינויו בלעם (בגלל היותו שתום־העין וגם כעסן־רתחן), לאחריו יאָסל וצינה קופרשטיין. כך שניתן לומר כי נוסף למשמעותו הטופוגרפית בחלקו החדש של העיירה, משמעותו היא גם משפחתית. ראשיתו היה בנין נמוך, מכוסה קנה־סוף. אבל הוא היה מלא אור ונשקף בחלונותיו אל מול חלונות בית סבי.

בית כנסת זה, נהרס לשם בנייתו מחדש, רק לאחר הקמתו של בית הכנסת „שערי ציון". אבי שהיה אז גבאי בית הכנסת, היה נתון בלחץ מצפוני רב, כשראה את בית הכנסת הרוס והאיץ עצמו לשקוד להקמתו המהירה במשך הקיץ, טרם תתחיל עונת הגשמים. כמה לילות, באותו קיץ, היה עוזב את הבית ולן בין הפיגומים של הבנין המוקם, כדי להרגיש באופן אישי את הצורך בשיקומו המהיר. הבנין הושלם בתנאים קשים, כשהעסקים ב־1912, שנת מלחמת הבלקנים, נפגעו קשה, אך הבית קם. שנה לאחר מכן הוזמן צייר אמן — גרינשפון מסורוקי, לצייר את פנים בית המדרש. בעינינו — הזאטוטים, נראו הציורים מרהיבי עין בשלל צבעיהם ובתוכנן התנכי המרתק. כילדים היינו מוקסמים ממעשי־הקסמים שעושה צייר זה ועוזרו במכחולו. יום־יום עקבנו רתוקים ובסקרנות מירבית אחרי מלאכת מחשבת זו... הצטערנו רק על שאין הוא מצייר דמויות של „אישונים" — כך בעצם קראנו לכל ציור. „מענטשאלעך" — שכן אסור לצייר דמויות „לא תעשה לך כל פסל".
כך צמחו נגד עינינו על הכיפה העגולה של התקרה המקומרת — השמים וכל צבאם ועל כל צבעיהם. שמים בכחול עמוק־עמוק זרועי כוכבי תכלת, ירח ושמש ומסביב להם דג נהדר — הלווייתן כמובן — קרפיון ענק נאטוראליסטי, שפיו הגיע בקיפול לזנבו וסגר את המעגל. מה לא צוייר: סמלי שנים עשר השבטים, מזלות

שנים עשר ירחי השנה, הכותל המערבי והריסות בית המקדש „ושועלים יהלכו בו״. סצינות תנכיות כמו עקדת יצחק, ללא יצחק וללא אברהם, רק המאכלת המרוטה, שיד סתרים מחזיקה בה, המזבח העצוב ועליו האש והעצים, המחכים לקורבן. רבות ראיתי דמויות תנכיות בלובר. ובמוזיאונים אחרים, בכנסיות ברומא ובבאהיא העיר בת 500 הכנסיות ואפילו הכנסיה שציירה בבלה־הוריזונטי ע״י הצייר הקומוניסטי הבראזילי — פורטינארי... אבל נדמה שלא רמברנדט ורובנס, ואף לא פורטינארי ושאגאל שבו את לבי, כפי שנתפסתי, אני וחברי ע״י ציודיו — נטולי ה„אנשים״ — של גרינשפון. אך יותר מכל הלך לבם של הזאטוטים שבי אחרי מלאכת המחשבת של הציפוי בזהב את ארון הקודש שהיה מצועצע בכל מיני גלילים, חטובים להפליא, עמודים, לוחות, אריות ונשרים, כתרים, ציצים ופרחים שהאמן שקד לצפותם בזהב בטכניקה מיוחדת. היו אלה עלי זהב דקיקים שהצייר היה מדביק אותם בכלי מחומם, ולפני שהודבקו היו מפרפרים ממגע החום, כדגיגים מפרכסים, והיו כמשתטחים לפי פקודה ונדבקים על העץ והאוביקט המצופה היה אט־אט מתכסה בזהב אוטנטי. אכן, פלאי־פלאים.

בבית הכנסת „האמצעי״ היה שמש בעל אישיות מיוחדת במינה. הכרנו אותו כקשיש השמשים בעיירה. נמוך קומה, שמן ומרובע, בעל זקן לבן ועינים כחולות, קצר ראייה. בימינו התמוטטה פרנסתו העיקרית כמלמד דרדקי. הוא היה מורם של הרב פישמן־מיימון ושל כל „פני״ העיירה. ביתו הקטן והדל, נמצא במורד בסופה של אותה סימטה בה עברה „התעלה״ של העיירה — ה„רינציק״, הבית שגגו מקנה סוף היה, בן שני חדרים ומסדרון צר. על רצפת החמר שבמסדרון הייתה תמיד מונחת ערמה קטנה של טיט וגללי בקר שרויים במים בתוך גומה בערמה. הגללים מיועדים היו לשמש „בטון״ שחיזק את הטיט, בו היו מורחים לכבוד שבת את הרצפה. הייתה זו תמונה מקובלת בימי ששי בבקתות במורד העיירה. אבל היה משהו חגיגי במריחת הרצפה: ריחות האמוניאק מהגללים שבטיט, נתמזגו בריחות השום של ה„בלובשקס״ וה„ראסל פלייש״, „קנישעס״ מבצל ותפוחי אדמה ומדלעת ותפוחי אדמה המטוגנים, וה„צימס״ משעועית ואפונה שהלך והשחים על האש הבוערת בכירה — ובישרו בוא השבת.

החדר הראשי הוקדש ל„חדר״. זכיתי להיות באולפנה זו שלושה ימים וכעבור תקופת „ההרצה״, הכרזתי בתקיפות שאינני חוזר לחדר הפאטריאַרכאַלי, שהיה בשעתו המוסד החינוכי הראשון ואולי היחידי. ישיבת „הרבי״ — שמואל שמש — חוטרו ורצועתו — כלי הפדגוגיה שלו — ודמות ה„רבצין״, המורטת נוצות לכרים הרתיעו אותי. הכרזתי הנמרצת שלא אחזור ל„חדר״, היא שהמריצה את אבא שלי להצטרף ליוזמי „חדר מתוקן״, החדר המודרני, שעליו עוד יסופר.

אבל עיקר פרנסתו של שמואל חאנציס, או שמואל דער בלינדער (שמואל העיוור — בגלל ראייתו הקצרה) הייתה שמשות, שמואל שמש של בית־הכנסת האמצעי. שמשות זו לא הצטיינה בניהול משקו של בית הכנסת, על נקיונו וצחצוחו. בכך לא היה כוחו רב. לעומת זאת היה שומר על עצם המושג המסורתי. הדאגה לנרות היום על העמוד, להטבתם והדלקתם, הספקת מים לכיור, הכנת „ליימלעך״, היינו „טיטיות״ — ככרות־טיט קטנות, מחזיקות־נרות, עם הצורך בתוספת נרות בימי יאָרצייט, הכנת ערמת טיט ערב יום־הכיפורים לתחיבת מאות נרות־נשמה כמקובל

בפוליש, הפיכת ה„שטנדרים" בליל תשעה־באב, קישוט בירק בחג השבועות, פיזור הקש ליום כיפורים המיועד להליכה בגרביים כנהוג בימי צום, הרבצת „המלקות" ערב הצום, לפני תפילת מנחה, הרמת החזן ש„נפל כורעים", הכרזת המכירה הפומבית של „פרקי הקריאה" בתורה בימי חג ומועד, הכנת היין להבדלה והשלוש־סעודות, סיוע להכנת הכיבוד לשמחת תורה גם בבית הכנסת וגם בבית הגבאי, כשיין נשפך כמים. ב„שמחת תורה" כמו בליל „תיקון שבועות" ובליל „הושענא רבא", ליל בחירת הגבאים בבתי הכנסת — השתייה הייתה כדת. הוא היה עוסק במסירת ההזמנות לכל מיני שמחות משפחתיות כמו ברית מילה, „תנאים" — היינו הכרזת אירוסין, וחתונות, על פי רוב לפי רשימה. רק בהגיע „העידן המודרני" היו קונים בבית־מסחר הספרים טפסי הזמנות מן המוכן, ואפילו מדפיסים בבית־הדפוס של סגל בבלצי הזמנות באותיות זהב עם הציור יד מושטת ליד — סמל „הרי את". אבל בדרך כלל היו השמשים — ההזמנה האישית. ואז היה עורך שמואל שמש את הביקורים בבתים, וכמובן לכבוד המאורע היה הוא הראשון שזכה בכוסית יין־שרף או ווישניאק מלווה בקינוח; לאחר כמה ביקורים כאלה — הייתה הסאה נגדשת וריח הכוהל היה נודף מרחוק. לעת זקנה היה כל כולו מכור לטפה המרה.

אך שעתו הגדולה של שמואל שמש, הייתה שמורה לו בשבוע האחרון של חודש אלול, שבוע של סליחות. במארקולשטי היו נוהגים „לאמור סליחות" בבוקר השכם של יום ראשון, בשעה ארבע־חמש לפנות בוקר, ולא במוצאי שבת בחצות, כפי שהונהג לאחרונה גם בעיירה. הדבר היה מובן וטבעי במושבה חקלאית, בה הלכו לשכב מוקדם כדי שאפשר היה להשכים קום לעבודות השדה. הייתה זו תקופת מתח בעבודה. הטבק והחמניות התחילו להכנס לשלב ההבשלה האחרון. תבואות האביב והקיץ, השעורה, החיטה, שבולת השועל, כבר היו מוכנים לקציר; החמניות, התירס והכוסמת מנהגם היה לאחר, אבל היה צורך להתכונן. השווקים התמלאו בבציר הענבים ומדי בוקר הובאו אל השוק עגלות עמוסות פירות וירקות בכל צבעי הקשת: הענבים והשזיפים הירקרקים והכחלחלים מכוסי אדי שחר, התפוחים והאגסים, הקישואים, העגבניות, הפלפלים, האבטיחים והמלונים, הכרוב והצנון, המשמשים הוורודים־צהבהבים, בכל הגדלים. ערמות ערמות היו הללו מצטברים ליד הדוכנים, „שטעליכלך" ברחוב האמצעי ואחרי כן ברחוב החדש המרכזי על ככרו רחבת הידיים, ומחזיקי הדוכנים היו לנים לידם. עקרות הבית התחילו לרכז כל מאמציהם להכנת ה„פאווידלא" — וה„איינגעמאכטס", שתחילתה עוד ב„שבו־עות" עם הופעת הדובדבנים, הגודגדנים, תותי האדמה למיניהם, פירות היער ונגמר במדורות גדולות בשילהי הקיץ לפני הבתים, שעל גבי כנים תלת־רגליים היו מעמידים קערות ודודים של נחושת ועשת ובהם מטגנים את מיני המרקחת, שהיו מכנסים אותם בצנצנות גדולות מכוסי שכבת עלי־דפנה, כדי להוסיף לטעמם גם ריח טוב. אותן עקרות בית היו עסוקות גם בעריכת כבישת הקישואים, הפלפלים, הכרוב, האבטיחים והתפוחים, שהיו מושרים במי־מלח ושום ושמיר בחביות גדולות מוקפות ומחוזקות בחישוקים נוספים, כדי שלא יתפקעו בחודשי התסיסה, עד לפתיחתן בעיצומו של חורף, כשהיו עולים על שולחנם של בני מארקולשטי. אך אותו אור ליום ראשון של השבוע בסופו של חודש אלול היה חם, מהביל ועמום

והחושך היה דחוס. ועם כל הדאגות לקראת שבוע גדוש עבודה והכנות ל„ימים נוראים" היה נתון הלב לערבי הסליחות, לראש השנה ויום הכיפורים, שאימתם ונוכחותם המתקרבת הורגשו בעיירה. לילדים הייתה זו חווייה מיוחדת והם נשארו ערים, שלא יחמיצו את שעת ההליכה ל„סליחות" באישון לילה יחד עם ההורים. אך לא היה מה לחשוש. קולו של שמואל שמש יעיר אותם. בלב נרגש היו גדולים וקטנים דרוכים לשמוע את התקרבותו של שמואל שמש אל הרחוב. הנה הוא מתחיל. הוא משתרך בצעדים כבדים וקולו הערב התחיל פולח מתוך הדומיה הלילית:

שטייט אויף צו סליחות
קומו לעבודת הבורא.

והנגון יתדפק אל החלונות, פורץ את התריסים, חודר אל החדרים, מלטף את האוזן, מטיף דברי מוסר, אומר דברי כיבושים, מכשיר לתחילת חשבון הנפש:

עד מתי עצל תשכב, עד מתי,
קומה לעבודת הבורא
אדם דואג לאיבוד דמיו
ואינו דואג לאיבוד ימיו
דמיו אינם חוזרים
ימיו הינם עוברים
קומה לעבודת הבורא.

זהכוונה הפילוסופית הקוראת להתעוררות מצפונית, החורגת ממשמעותה הליטורגית־דתית אל ספירות עליונות יותר והלא הוא מתכוון אליך ממש, ונדמה שאין זה קולו של שמואל שמש, אלא זוהי שירת הדומיה, שירת היקום. ואומנם הילדים הם הראשונים, הקופצים ממיטותיהם ומקדימים את המבוגרים לצאת החוצה, להספיק להתלוות אליו ולשמוע עוד ועוד את שירתו החוזרת ונשנית כל כמה צעדים. רק קולו ישמע, שכן הקפוטה השחורה התמזגה עם אפלולית הבוקר ורק פנסו יראה ויתטלטל וקולו יישמע...
דבר טוב הגתה לאה בת אהרון פקלמן המנוחה, שבקולה הערב הנציחה את המנגינה היפה ובנימה נאמנה לנוסח מקורי על גבי תקליט, בארצות הברית. רבים רבים פגשתי בכל קצווי עולם, מארקולשטאים ולא מאַרקולשטאים, בעיקר מבין פליטי אוקראינה שעברו באלפיהם את העיירה וסתם עוברי אורח, שנזדמנו לעיירה לא יכלו לשכוח אותה חווייה עילאית נפלאה בה נתנסו. משמשמעו שהנך מארקולשטאי, מיד שאלו לשלומו של אותו שמש זקן שהד נגונו בערבה האפלה בימי הסליחות הדהד בלבבותיהם...

„שערי ציון"

„שערי ציון" — היה זה בית־הכנסת שסימן „מהפכה ומרד" של האברכים הצעירים, ברובם בני עשרים ושלושים, נשואים ובעלים בעמם, שדבקו בציונות ולייבהלה פישמן היה מנהיגם. אברכים צעירים אלה, כנחיל דבורים הנעתק מכוורתו־מכורתו, עוזבים את בתי הכנסת הקיימים בעיקר מבית הכנסת התחתון ובית הכנסת האמצעי והם מקימים בית כנסת משלהם „שערי ציון", בית מקדש מעט להם ולתנועתם החדשה, הציונית. „שערי ציון" יקרא — והוא דרך לציון, לציונות, להתחדשות, לגאולה. גם „שערי ציון" תחלתו מצער היה, כי לא רבים נהרו אליו. לא נתקררה דעתם של ליצני העיירה וקראו לה „די דייטשישע שול". ספק אם היה משהו משותף בין חבורה זו, עם המושג שהיה מקובל ורווח אז בכל תחום המושב, שקיפל בתוכו כל הגדרה של קידמה, ושהודבק ל„משכילים" מסוגם של ההשכלה שבאה מיהדות גרמניה וכבשה את יהדות רוסיה — דייטשן. הנכון הוא כי היה משהו מהתפרקות מדפוסים ישנים. בית כנסת זה שנוסד יש לשער ב־1901, הפך אם־כן לא רק למרכזה של הציונות, אלא גם של הקידמה. אכן בתוך כתליו של מבנה קטן התרחש דבר מה חדש. כאן נשמעה שירת „התקוה", כאן נתלו בפרהסיא החוזרים של הועד למען ישוב ארץ ישראל מאודיסה, של לשכת הפוסטה הציונית מקישינוב והחוזרים הראשונים של מרכז המזרחי ומנהיגו הרב ריינס, כאן נמכרו ה„שקלים" הראשונים ומניות הקולוניאל באנק והוצגו ה„קערות" בערב יום הכיפורים ליישוב ארץ ישראל של הקרן הקיימת. כאן העזו לקרוא בגלוי גם את „הצפירה". המבנה היה קטן, אבל חם, ובאיו — המתפללים היו תוססים ומרדנים. כולם מוקסמים ושבויים ממנהיגם הצעיר הרב י. ל. פישמן, שהפך „מגיד מישרים" והוא מטיף שבוע שבוע בשבתות אחרי הצהרים — את משאו השבועי.

לימים נעשה בית הכנסת הציוני צר מהכיל את המתפללים מהדורות הצעירים הרחוב למולו, שהתחיל רק אז להבנות — התמלא בתים „מודרניים" ובית הכנסת התחיל לשמש גם מרכז השכונה החדשה. הורגש צורך לבנות היכל תפילה גדיל יותר ויפה יותר כיאה לצעירים. הנכון הוא שהבנין הקטן מלכתחילה תוכנן לשתי קומות. הבנייה התחילה, מתי שהתחילה, השאירה את המבנה הקטן, ששימש אחריי־כן „פוליש", ועליו נבנה הבית הגדול. מנחם מנדל וורטא מבשר בכתבה ארוכה ב„הצפירה" מ־29 במרץ 1903 על הפעילות הציונית. בין היתר כותב הוא כי „הציונים בנו למו בית כנסת יפה בן שתי קומות והוא הולך ונגמר". במחילה מכבודו של הכתב הזריז, נשמתי עדן, הוא הפריז בחדשה והגזים, כדרכם של עתונאים מאז ומתמיד. האמת היא, כי הוחל בבנינו ממש רק ב־1909 ובנינו ארך כשנתיים ימים והוא היה גבוה מעל גבוה, כך בכל אופן נראה בימים ההם. יש להודות, כי הוא נבנה מתוך רוח תעוזה, ברחבות, בחלונות גבוהים וצרים, עם שמשות גדולות, כשכרכובם מעוגל וקמור באליפסה וחלקם העליון מזוגג בזכוכית צבעונית ירוקה, כחולה, אדומה. ממש וויטראז'ים כנסייתים. גם הריהוט היה מודרני. ללא „שטנדרים", אלא בספסלים עם תאים סגורים במפתח להחזקה פרטית של סידור ותשמישי קדושה. „עזרת הנשים" שבמבנה הישן הייתה מקבילה לאולם הגברים ובקיר מבדיל שרק אשנבים קטנים לו סמוך לתקרה, הוחלפה ביציע

בקומה שנייה כשתחתיה מאוכסן ה„פוליש", ששימש מקום תפילה למנינים קטנים בבוקר בעיקר בחורף. „עזרת הנשים" הישנה הפכה למחסן עצים ולמקום מגורים של גוי זקן ובודד, שהיה ה„שבת גוי" הקבוע של בית הכנסת, שנתגלגל לכאן ממרחקים מעדה אוהדת יהודים. מויסיי — היה שמו של אותו זקן עלוב ועצוב, שילדי השכונה ירדו לא מעט לחייו. הבנין כולו היה מעשה ארכיטקטוני ממש, נקי מאד, מרשים בממדיו וצבוע בשני צבעים: : מחציתו התחתית — תכלת ומחציתו העילית — לבן. הבית זכה לרצפת־עץ, נדמה ראשונה בתולדות בתי הכנסת בעיירה, במקום רצפת החמר שהייתה מקובלת אז והיה זה הבנין הראשון שגגו המרשים רוקע כולו ברעפי פח ירוק. ואף כאן מעשה נועז. העסקן הנלהב לשיקום הבנין ולהגדלתו ולהרחבתו הנועזת היה השו"ב אלעזר קוטיק, שהיה גם בעל־קורא, והחזן הקבוע של בית הכנסת. הוא היה היוזם, הבונה והמתכנן. כנראה שהאיש, שראה את עצמו יורשו של הרב פישמן בעיירה, גם כמנהיג ציוני וגם כמטיף־דרשן, היה מחונן במעוף, בשאיפה לרחבות, למודרניות, לנקיון הקווים. עם כל אלה היה זה מן הפלא כיצד השכיל האיש לבנות בצורה כה נועזת .

שני חידושים נועזים, יחידים במינם, אפיינו בית־כנסת „שערי ציון". ראשית כל — אותה קומה שנייה, אותו יציע שהוקדש כעזרת נשים, בתוך אולם התפילה הגדול והמואר, לא הופרד במעקה־אשנבים, כפי שזה התחייב מהצנעת הנשים, שבל תיראינה, בהתאם לנוהגים המוכתבים כדת וכדין באותם הימים. היציע רק במחציתו נסתם בפרגוד־מעקה ובכך נסתר והוצנע החלק התחתון של הבאות, כמו בתיאטרון, בעוד שמחציתו השנייה של היציע הוסתרה בוילון, שאפשר היה להסיט אותו ולהציץ בעדו אל עבר הגברים שלמטה, ורחמנא לצלן, גם הגברים מלמטה יכולים היו לחטוף מבט פוזל כאילו באקראי אל היפהפיות הגלויות. לא ארך הזמן והנשים הצעירות היו מסיטות מדי פעם את הוילון הסטה של ממש ופניהן החמודות, וראשיהן, מהם עטורים מגבעות מודרניות שהובאו מבלצי ואפילו מאודיסה, ועליהן פרחים ופירות מלאכותיים ואף קיני ציפרים והרבה סיכות ענק עם ראשים צבעוניים — היו נשקפים הישר אל עבר האולם למטה. אכן נוסח חדש, שומו שמים, בעל משמעות מתירנית מרחיקה לכת.

החידוש השני הייתה מנורת „הלוקס", שהייתה מודלקת בבנזין ובמקום הפתיל המסורתי במנורות המקובלות הופיעה כאן מין כפה לבנה, מרושתת, מורכבת מחוטים עדינים ופריכים. כשהיו מצליחים להדליק את הבנזין ומנפחים במשאבה — ולא תמיד הצליחו — היתה המנורה מפיצה אור חיוור, דוגמת הפלורוסנס של ימינו ומטיל זוהר אגדתי — מעין אור שבעת הימים — על האולם הגדול והחגיגי של בית הכנסת. מנורה זו שהובאה ממרחקים נקבעה במרכזו של קנדילבר עגול ומסביב לו קנים לנרות. כל אותו קנדילבר, תוכנן והורכב ע"י איש הטכניקה, היחידי אז בכל העיירה, איש „החונטה" הציונית לייבוש שמיל לעכטציער'ס. לייביש מידלר, השען ובעל בית החרושת לסבון שקיבל בירושה מאביו. היה זה איש עדין, בעל משפחה מסועפת ולו הרבה בנות ורק בן יחיד. בעל תבונת כפיים שכמותו, הוא הוא שיצר את הקנדילבר מפלדה, עיצבו בפיתוחים מתוך הפלדה עצמה וצבעה שחור מבריק. הוא גם קיבל עליו את הטיפול המיכני העדין והזהיר של מנורת הלוקס. יש לשער כי מבחינה הסטורית־כרונולוגית, הודלק ה„לוקס" ב„שערי ציון"

וברחוב הרצל בתל־אביב הקטנה, בעת ובעונה אחת. הדלקת ה„לוקס" הפך פולחן מדי ערב לפני מנחה ומעריב. כולם עמדו בצפיה דרוכה ומתוחה, היידלק הערב או יעמוד בסירובו, משל הינחת הטיל על הירח או חלילה לא?

וכך כותב „סלה" — הכתב האלמוני הפעם ב„הצפירה", בגליון 262 מ־15 בנובמבר 1911, בז' כסלו תרע"ב: „במושבתנו חגגו בימים האחרונים חג חנוכת בית התפילה „שערי ציון". את הבית הזה החלו לבנות עוד לפני 10 שנים. אולם הוא נגמר רק עתה, ובגדלו וביופיו וסדריו הטובים עולה הוא על כל בתי התפילה שבמקומנו. החנוכה הייתה ברוב פאר. הרב פישמן מאונגני, יליד מושבתנו, שהוזמן לחג זה, דרש דרוש יפה מענייני דיומא והמתפללים קבלו עליהם „להשכין בבית הזה שלום ורעות, דברים שבני עירנו נכשלים בהם". אכן עם כל התלהבותו של עתונאי זה הכיש אף הוא את ארסו על יחסי חברה ב... מארקולשטי.

אין ספק שהאישיות המרכזית והשולית ב„שער ציון" כאחד היה השמש שייע פרודיק, ישעיהו זינגר. „פרודיק" על שום מה כינויו זה? נדמה על שמו של החלק האחורי של הטלה השחוט, שבשרו הטוב והטעים מתכון צלי מהווה „דליקטסה" בקולינאריה העלית, והיה מקובל גם במארקולשטי כמאכל בצלי ובמטוגן, בשר „פרודיק" זה היה נמצא בשפע בתקופת האביב עם ריבוי השחיטה של הטלאים מסוג קאַראַקול שהיו מגדלים אותו בעדרי הצאן. בשדות המרעה בקוקייאֶץ ע"י חיים יהושע'ס קופרשטין, הזאוואדיווקרים ובעדרו של חתן הגביר מיכל וואסיליוור — עוזר קופרשטיין ועוד רבים אחרים. אך נדמה כי בשר הישבן הטעים של הטלה זקוק היה להכשר מיוחד. גם שייע השמש, היה שמן וישבנו הסגלגל היה מתנועע בחוצפה וביהירות בלתי מקובלת, שמשרת הציבור אסור היד לו להרשות לעצמו. אכן שמש זה, לא הרגיש כל נחיתות לגבי ה„בעלי בתים". ציניקן, גס־רוח אבל פיקח, פטפטן חריף ללא תקנה. בקיצור על חוצפתו ויהירותו חיפה ההכשר שהיה שרת בבית־הכנסת המפואר ביותר ושמתפלליו היו אנשים צעירים, שהיו מוחלים לו את גסותו בגלל מסירותו ודייקנותו בתפקיד. הוא שמר על הנקיון והסדר הטוב ולא פעם היה גוער במתפללים שלא יהיו משיחים בתפילה. הוא גר בבית במורד העיירה מאחורי בית־הכנסת, ביתו היה יפה ומסודר, אשתו חולנית וחיוורת. תמיד היה חוזר בהומור מריר כמה קיפח אותו הקדוש ברוך הוא: הנה האופה בורטמן — טען הוא — חולה שחפת ומשתעל ודק כקנה סוף ואילו לו נתן אלוהים אשה בריאה ויפה והוא שהינו בריא כשור חנן אותו אלוהים באשה חולה. ככל השמשים היה עני מרודה והחזיק גם „חדר" בביתו ולימד ילדי עניים. כמוהם חילק הזמנות לשמחות; עורך הגרלות בחפצי־ערך, אך עיקר הצלחתו הייתה כמכריז על אסיפות, מכירות מיוחדות וכיוצא בהם. ככל שהקולגה הקשיש ממנו, שמואל שמש, הזדקן וקולו נסדק ונצרד, היו ההכרזות בעיירה עוברות ברובן לרשותו. בקול בטוח, בהיר וצלול, בנוסח בהיר היה דוחס לפעמים שלוש או ארבע הודעות באותה הכרזה כששכרו לפי מספר ההודעות. כך הפך עתון רשמי, התקשורת המהלכת על שתיים. כעורך ראשי, בעל בטחון והעזה היה מרשה לעצמו להכניס תיקונים, מוסיף וגורע, כרצונו ולפי שיקוליו הבלעדיים, לפעמים בלא מעט הומור.

זכורני, כיצד בשבת אחת הארחנו — מאיר קוטיק ואני — את ישראל סקווירסקי מקישינוב, עסקן ציוני, ממנהיגי „צעירי צון", מרצה מקובל על הציבור. ההרצאה שנערכה בליל שבת באולם „התיאטרון" של אברהם אייזנברג עברה בהצלחה רבה ובמעמד קהל רב. החלטנו לבקש מסקווירסקי הרצאה נוספת למחרת, במוצאי שבת. למגינת לבנו התחייב סקווירסקי להופיע בעיר הגדולה הסמוכה למארקו־לשטי, בלצי, במוצאי השבת ועליו היה לעזוב בשבת לפנות ערב את העיירה ברכבת. הוסכם בינינו לערוך את ההרצאה בשעה שתיים בצהרים. „שבת נאָך טיש", שבת שלאחר הצהרים. ידענו כי אין השעה נוחה. אבל רצינו לזכות את הציבור בהרצאה נוספת, כשאנו מודעים שאין לצפות לקהל רב. בחרנו במקום התכנסות קטן, בקן השומר הצעיר בביתו של נוח וואסיליוור.

מיד עם בוקר מסרנו לישעיה השמש־המכריז את הטקסט: „הקהל מוזמן להרצאתו השנייה של המרצה המפורסם מקישינוב ישראל סקווירסקי לשעה שתיים אחרי הצהרים בבית וואסיליוור". בשעה 11 לפני הצהרים יצא למסע ההכרזה שלו. והנה פתאום שומעים אנו כשהוא מכריז ברוח הדברים שנמסרו לו, בתיקון קטן... כי ההרצאה תתקיים בשעה 6 בערב. אחוזי פלצות, על שהוא מקלקל לנו את הארוע ומשבש לוח הזמנים, אצנו רצנו אחריו לתקן טעות־הדפוס שלו, אך הוא בשלו; כלל לא נבהל ובבטחונו המופרז עוד נוזף בנו: „השומעות אזניכם מה שפיכם מדבר. בשעה שתיים אחרי הצהרים, כשכולם הולכים לנוח ולקיים „שינה בשבת תענוג", — טוען הוא מעשה תלמיד חכם — כלב לא יעבור את הסף. מוטב, בשעה שכולם נינוחים אחרי שינה מתוקה ותה של שבת. אז יבואו כל האינטליגנטים שלכם"... אמר בלגלוג מה. זהו העורך היחידי שהכרתי שראה עצמו אחראי לתוכן המודעות...

אכן היה לו, כנראה, חשבון נוקב ומר עם האינטליגנציה הציונית שבעיירה. לא מעטים מהם היו תלמידיו בחדר ה„דרדקי" שהחזיק; במיוחד כאבה לו ה„מודה" החדשה שהרסה לו את ה„חדר", הביאה מורים גלוחים שלימדו בחדר מתוקן, שעל שיטת הלימוד „עברית בעברית" לגלג במיוחד. מלמדים אותם מלים עבריות „אב", „כלב" — מה יוצא מזה, היה טוען; מבלבלים את הילדים ויוצא להם „אב" — אַ הונד ו„כלב" — אַ טאַטע. ערב ערב כשהיו מתאספים לתפילת מנחה ומעריב היה נושא מדברותיו בטון מוגבה ומשכנע. ואף־על־פי שה„בעלי־בתים" היו נותני לחמו, לא חסך שבטו מהם. היחידי שכלפיו היה מתקפל ונכנע היה אלעזר קוטיק. האישיות המרכזית בבית הכנסת, הגבאי והמוציא ומביא, היה מרביץ בו קצרות ומעריף עליו דברי כיבושין בטון של הטלת מרות וריסון. הוא היה נוהג בו ב„מקל נועם" ומצליח מיד לשתקו. אך הציוויליזאציה לא פסחה על שעיה ש„נענש" בבן־יחיד, שאם כי ירש את מקצועו כמלמד דרדקי, אבל הפך מודרני, הוא אף גלֵח זקנו, לימד עברית בעברית והיה מגלגל במלים לועזיות, הלא הוא גבריאל זינגר, או בכינויו מאַאלאָ־פופיק... ועוד נשוב אליו.

הסיפור המשעשע ביותר בביאוגרפיה של שעיה השמש, סיפור שזמן רב בידר את אנשי העיירה, הוא ללא ספק על גניבת בולי־עץ להסקה ממחסן „שערי ציון". ומעשה שהיה כך היה. משק בית הכנסת, שלא סבל ממחסור בתקציב, היה מסודר להפליא. עוד בימי הקיץ היו גבאי בית הכנסת מאחסנים בולי עץ גזורים וחטובים,

חומר להסקת התנור בימי החורף. בחורף היה האולם הגדול סגור, מאחר שלא הותקנה מערכת תנורים לחימום, והיה נפתח רק בשבתות מיוחדות. הכל היה מתרכז אז ב„פוליש". החום בו היה נעים והמתפללים היו מצטופפים מסביב לתנור המוסק ביד רחבה. אין ספק שאגירת העצים להסקה הייתה בשפע ושימשה גירוי לישעיה שמש ל„פלח" לא מעט בולי עץ באישון לילה. הוא היה יודע שהסודיות של מבצעו עשויה להתפוצץ והמפרסם הראשי חשש שמעשה הגניבה שלו יתפרסם ברבים. מה עשה, אם־כן, כדי להטביע חותם ליגטימי להעברת בולי־העץ ממחסני בית הכנסת לביתו. כל יום אחרי תפילת הבוקר, לאחר שהמתפללים האחרונים התפזרו לבתיהם, היה בורר לו כמה בולי־עץ סגלגלים, עוטף אותם בקפדנות בטלית ופונה לדרכו הביתה. הספקולציה הייתה פשוטה ביותר. איש לא יבחין ויתפנה לבדוק מה טמון בטליתו. היו כאלה שנתקלו בו בדרכו וראו אותו נושא דבר־מה סגלגל עטוף בטלית. מה קרה, שאלו הסקרנים, וישעיה שמש ענה בהכנעה עצובה ומס־תורית: הוא נושא ספר תורה לסופר, לתיקון שגיאות שנתגלו בשעת קריאת התורה. ההסבר התקבל כדבר מובן מאליו: ידוע שמתגלות שגיאות עם טשטוש או שיבוש הטקסט בגווילים הקדושים ויש למהר ולתקנן. הייתה זו עדיין התקופה שסופר סת"ם היה רבי אברהם אלימלך פישמן, אביו של הרב מימון, ואומנם הדרך מ„שערי ציון" לסופר הובילה במורד העיירה, בכיוון ביתו של ישעיה שמש. משמעו השואלים על כך היו מתכופפים, כדרכם של יהודים חרדים, מנשקים את הטלית העוטפת בקיפוליה את ספר־התורה הקדוש. אך יותר מדי רבו המקרים של תיקון שיבושים, הדבר עורר חשד, גרם לעיקוב ולגילוי ה... פלילים. המעשה, כנראה, נמחל, אבל כל תושבי העיירה מלאו צחוק פיהם מהסיפור על בולי עץ שהפכו לספרי תורה משובשים, שלא הגיעו לסופר סתם, אבל זכו לנשיקה של קדושה.

לי באופן אישי היה קרוב ביותר ללב בית הכנסת „שערי ציון". חלונות חדרי היו פתוחים באביב ובקיץ אל עבר החלונות הגדולים והגוטיים שהשמשות הצבעוניות שלחו לחדרי את צבעיהם המשעשעים שהשמש טלטלה אותם. כבר בשש בבוקר זמזמו באוזני צפצופי האנקורים מעל גגו והדהדו פרקי התהילים שהיו מפזמים משכימי־קום לפני תפילת השחרית שלהם. היה זה יוזאָפ זלצר (קובזאַר) וזלמן זלצר, שהיו עוברים לפני התיבה ובמהירות על קולית בלעו את מזמורי התהלים של אותו יום, כעשרים וחמישה פרקים ליום. מוסיקה זו, עממית ופשוטה, התמזגה עם ריחות השיטות (האקציה) והלילך, שהיו מתפשטים עם בוקר, ואלו הם שנסכו בי הרגשת האביב הנצחי.

אכן היו צלילים לבית הזה. צליליו של בעל התפילה הקבוע — הגבאי והמיסד, אלעזר שו"ב־קוטיק; צליליו של חזן מוסף לימים נוראים אלי גאמאֶרמאן, שהיה מושך קהל רב מבתי כנסת אחרים המתלהב בעיקר ל„אמירתו" של „עבודה" ביום כיפורים. כנראה שהיה מוסיקאי בנפשו וזאת הוריש לבנו יחידו משה, שהיה מפונק ומפוטם, אבל בעל שמיעה נפלאה ו... רקדן מעולה, כמובן ריקודים סאלוניים גיבור הוואלס והטאַנגו, וטבעי היה שכבש לבבות של בחורות.

שערי ציון הפך אכסניה להופעת חזנים־אורחים שהיו נודדים מעיירה לעיירה כמאמר הזמר העממי „איז געקומען א חזן אין שטעטל דאוונען שבת". אך כבר בתחילת המאה העשרים לא הסתפקו הללו ב„נדרים" שהיו נודרים למענם בשבת

עם קריאת התורה, ובתשלום שקבלו מקופת בית הכנסת. הם היו עורכים גם „קונ־צרטים". ניתן לומר, שהרבה חזנים, מהם מפורסמים, היו מגיעים לעיירה הודות לבית־כנסת זה. לאחר מלחמת העולם הראשונה, עם זרם הפליטים מאוקראינה, שהגיע בגלים רצינניים, הגיעו גם גדולי החזנים ברוסיה והם דוד רויטמן, משה שטיינברג ויצחק איכט. הגיעו גם זמרים וביניהם גם פרידמן־לבוב, הזמר שהת־פרסם אז בארץ־ישראל. מעל במה זו הופיעו גם האחים שפילברג, שניהם בניו של גדליה־איצי השוחט המארקולשטאי ואחיהם של השוחט משה שו"ב שפילברג. כיצד נתגלגלו הללו לפני מלחמת העולם הראשונה והתישבו בבוקרסט ושניהם שימשו „קאנטורים" בבתי־כנסת גדולים בבירת רומניה — לא ידוע. אחרי המלחמה הגיעו חזרה אל העיירה מבוקרסט המעטירה ובקונצרט שהגישו לבני העיירה אמרו גם פרקי סליחה נוסח אביהם גדליה־איצי, וחבל שלא נרשם לחן זה, מקורי ומסורתי כאחד.

פתח במושג „קונצרטים" החזן פוסמאן מבלצי. הוא בא וכבש, עצם הופעתו עוררה התרגשות בקרב... הנשים. גבר צעיר, מסופר ועטור בלורית וזקן קטן, לבוש פלרינה ונושא מקל עם גולת כסף וכתבות על המקל מכסף שגולפו על המקל מטעם מע־ריציו בעיירות אחרות. הוא הראשון שהגיע עם מודעות מודפסות וכרטיסים עם תמונתו, כפי שהיה מופיע בבית הכנסת בגלימת משי שחורה ארוכה, מעשה כומר, ושרוולים מנופפים עם מאנז'אטים וחפתים וצווארון מקטיפה ועניבה לבנה. בכיפת קטיפה בעלת שש קצוות. הטלית היתה צרה, בעטרה של כסף צרה: כולו אומר הוד חזנים. היה לו טנור לירי, משתפך בסלסולים ו„יקום פורקן" ו„מי שברך" לצאַר ניקולאַי היה מדקלם במקום לשיר. ואילו ליצני הדור היו אומרים, שהוא מאריך בקבלת שבת כשהוא פונה בגבו אל העמוד ועיניו לטושות תוהות אל עבר... עזרת הנשים. לאחר תפילת שבת מוצלחת כש„שערי ציון" היה דחוס עד אפס מקום, על אף שנדרשו כרטיסי כניסה, שנמכרו בערב שבת, הוכרז גם על „קונצרט" ושוב בכרטיסים. הקונצרט כלל, נוסף לפרקי חזנות, גם שירי עם ביידיש, ובמיוחד השאיר רושם השיר הידוע „אלי אלי למה עזבתני". הפעם לא עמד החזן כבשעת התפילה עם הפנים אל „העמוד", אלא על הבמה עם הפנים אל הקהל, ואל... הנשים.

כאן קרתה תקלה לא נעימה. לקונצרט הגיעו גם איציק וויינשל ורעייתו הניה. איציק וויינשל היה בעל בעמיו, חוכר ה„טקסה", בעל מחסני עצים ואחוזה בחכירה, עם מהלכים בין אנשי הרשות ובעל יוקרה רבה בעיירה. איציק וויינשל הגיע לקונצרט יחד עם אשתו הניה, או כפי שקרא לה, הניהלה. באותם הימים עדיין הקפידו שנשים תשבנה ב„עזרת הנשים". ב„שערי ציון" הרשו לעצמן הנשים ב„קונצרט" להפשיל את הוילונות וגם בכך הייתה מהפכה לא קטנה, בדרך כלל התפללו הזוג וויינשל ביעקב־לייב'ס שוהל, אך באו ל„שערי ציון" כדי ליהנות „לשמוע אל הרינה ואל התפילה".

והנה אחרי הפסקה הראשונה התחשק לה לגברת הניה וויינשל לרדת מעזרת הנשים לאולם הגברים, והתישבה באחד הספסלים בעזרת הגברים, בניגוד למקובל. לשווא השתדל אלעזר קוטיק בדרכי נועם לשכנע אותה לעלות חזרה לעזרת הנשים. גם החזן פוסמן בכבודו ובעצמו, נשא מעל הבמה נאום נלהב. אך הגברת הניה,

שהרגישה עצמה חזקה, בחסות בעלה בעל ההשפעה והיוקרה, סרבה להשמע לפניות. משנשארה יושבת דרש א. ק. כגבאי בית הכנסת להפסיק את הקונצרט, שלא יחודש אם תעמוד הגברת וויינשל בסירובה. הוא גם נזף בה בחריפות וזאת על אף העובדה שהשו״ב הנוזף היה מועסק ע״י איציק וויינשל, בעל ה„טקסה״. הרוחות השתלהבו והקונצרט פוזר. למחרת הגיש יצחק וויינשל תלונה על אלעזר קוטיק בבית־משפט השלום האזורי בפלורשטי; השופט, שהיה במעגלי השפעתו של וויינשל ובודאי נהנה מ„מתן בסתר״ שלו, החליט לדון לשמונה ימי מאסר את א. ק. העיירה הייתה כמרקחה. הפנייה לערכ:אות, בנושא כה יהודי, בפני ה„מירוֹבואי סודיא״ (שופט השלום) והעיקר גזר הדין של מאסר לשו״ב נכבד, עוררו התרגשות רבה. כנראה שהתערבו בדבר וא. ק. לא ישב „ווענזשא״, אלא היה מתיצב יום־יום בבית־המשפט במשך השבוע ובכך „נסגר התיק״. אך עוד הרבה זמן היה המקרה לשיחה בפי כל, כמעשה יוצא דופן ומרגש...

מימין — בית הכנסת „התחתון״. משמאל — בקתת המגורים של הורי הרב מימון

מלחמת העולם הראשונה — ליקוי המאורות

שבוע ימים טרם הוכרזה מלחמת העולם הראשונה, כבר היתה מארקולשטי שרויה באווירת מלחמה. אנא, בל תטרחו לדייק לפי הכרונולוגיה ההסטורית, שכן לא התאריכים הרשמיים הם שקבעו. מן השמים נתגלה הדבר, נוסף למה שספרו אז העתונים העברים „הצפירה" מורשה, „הזמן" מוילנה וה„אונזער לעבן" ו„אודאָסקיאָ נוווֹסטי" מאודיסה, שהגיעו באיחור של יום־יומיים. ביום ששי אחד, בימי אב החמים, התחולל מראה קוסמי, נורא־הוד מעל שמי מארקולשטי. היה זה ליקוי חמה. השמים קדרו, עטפו אור עמום, צהוב ועל פניהם הופיעו צללי השמש והירח בהיאבקם. היה זה מראה משעשע ומרתק שהוציא את בעלי המלאכה מסדנתם החנוונים מחנויותיהם ועקרות הבית ממטבחיהן, בעודן מכינות את מעדני השבת. מתחילה אפפה את כולם מעין שמחה המונית. מאין ידעו לאלתר שברי זכוכית מפוחמות, שדרכן מותר להסתכל מבלי שתפגענה העיניים — חידה היא. „ליקוי חמה" קראו לכך — ובמפורש בעברית של לשון יידיש — והיה בו מן החידוש שבחייה האפורים של העיירה. רק האיכריות המעטות שנתאחרו „בעיר", אליה באו לשווק את תוצרתן, מיהרו לשוב לבתיהן בכפרים הסמוכים ביללה חרישית, אבל קורעת־לב. הכפריות התמימות ידעו על התופעה פחות־מה, ממה שגם העיירה המשכילה ידעה, אף שזו כבר עמדה בתוך העשור השני של המאה וכבר היו בעיירה מנהל ומורים נאורים של בית־הספר יק"א וה„דוקטור" ובודאי גם אלו מורים פרטיים. בכל זאת נתגלגלו לבתיהם של יהודי העיירה, כל מיני ספרים פופולאריים בעברית וביידיש, מעין אסטרולוגיה עממית. הירח והכוכבים, השמש וכל צבא השמים, מופיעים בהם כחורצי גורל האדם והיקום. ספר „גורלות" כזה, עם שרטוטי גלגלי מזלות, נמצא בידי הספר ברוך „שערער" — וולפוביץ' והוא התמצא מאד בסימנים אסטרולוגיים־הורוסקופיים אלה. חוברת אחרת התגלתה „רעש ורעמים". ב„ספרות" מעין זו היו מתעדכנים בני העיירה בכל שינויי אקלים בנוסף לגילוייו המרעישים של „הלוח הקדוש" בהוצאת שעפטל־בארדיטשעוו. על תמורות בטבע, שלגים וכפור, חום וקור וגשמים ורוחות. לפי ספרות זו, היה ברור כי ליקוי חמה סימן רע הוא לישראל ולעמים ומבשר רעות, מהומות ומל־חמות העומדות להתרחש ואולי גם מלחמת גוג ומגוג וביאת המשיח... מי כעמך ישראל מלומד בנסיונות ויודע כי כל תמורה בשמים ובארץ אינה מבשרת טובות לישראל, מה גם שבלעדי „ליקוי חמה", היה המצב בעיירה בכל רע. הדי האירועים הגדולים ברוסיה ובאירופה, התגלגלו והגיעו עד לליבו של כל אחד. ההתנקשות בסטוליפין, ראש ממשלת הצאַר (1911), משפט בייליס שנמשך ארבע שנים ומרט עצביהם של יהודי הדרום ונסתיים בזיכויו ב־1912, מלחמת הבלקנים 1912—1913, ואפילו שקיעת ה„טיטאניק", אוניית הפאר — נסכו אי־שקט בלב. אבל עיקר העיקרים — המלחמה בבלקנים היא שיבשה את מקורות המחייה של המושבה החקלאית הנידחת, שהשתלבה באמצעות תחנת הרכבת הקטנה במערכת כלכלת אירופה. מחסני התבואה נשארו גדושים בנמלי אודיסה והדרום ואף בנמלי חוץ־לארץ. גם ה„רמפה" או מחסני הערובה בעברית, והממגורות מלאו דגנים (שעורה, חיטה ושיפון), תירס ותמניות שלא מצאו פתח אל דרכי העולם. התבואות שהיו

גם במקרה תנובת שנה גשומה „התחממו" ונבלו — או בלשון הסוחרים „נשרפו" — בממגורות. אודיסה לא שלמה, קניגסברג ודנציג, שהרגישו בהתקרבות המלחמה הבריקו: הפסיקו לשלות. האכרים, יהודים כלא יהודים והמתווכים, הסוכנים ה„קומיסיונרים" שליד תחנת הרכבת, נחנקו מחוסר קונים וממילא מחוסר מזו־מנים. היה זה מחנק מתוך שפע. מה פלא כי מצב הרוחות היה מדכא ועגום ובצר להם הוסיפו עליהם התופעות הקוסמיות. בשמים הדרומיים ב־1913 הופיע „קומאֶט". מין כוכב עם זנב, שהיה נראה בשעות העמוקות של הלילה, מבהיק ומפרכס בזנבו ואלוהים יודע אלו רעות מבשר הוא. שמא יפול ארצה, יעבור בקרבת כדור הארץ, כפי שכותבים העתונים, ויזעזע מוסדותיו ובתוכן גם את... מארקולשטי אומנם ברור היה, כי ה„קומאֶטה" (דווקא לשון נקבה) רחוקה ואפס קצהו של כדור הארץ מי יודע איפה בדיוק יטולטל בחזקה ימארקולשטי אי־שם חבויה בערבות־ביסאראביה הנדחות — האומנם גם אליה יתגלגל האסון. ויהודים תמי־מים נושאים עיניהם לשמים, ומשקיעים אונם בניחושים ובפרשנות הספרונים הקטנים, בדאגה לחורבנו של עולם ושל העולם הקטן בתוככי ביתו של כל אחד כל אחד מתפלל בלב: אלוהים מתוקים, הלוואי שכל הסימנים הללו יהיו לטובה — אוי גאָטעניו זיסער, הלוואי סזאָל זיך אויסלאָזן צו גוטן.

ואומנם לא לשווא צפו החוזים בכוכבים ובגורמי השמים וגם ליקוי חמה זה — התברר, בישר רעות. כבר באותו שבוע התחילו „יודעי דבר" ב„בלעטער" וב„גאַזעטן" לגלות כי משהו התרחש בעולם. יורש־העצר האוסטרי, הדוכס הגדול פראנסיס פרידריך, נרצח בסאַראיאֶבו. גם במארקולשטי ידעו כי כל התנקשות בחייהם של רבי־מלכות — ראשיתו של אסון היא ואומנם תוך שבוע ימים הוכרז גם ברוסיה גיוס כללי. מוביליזאציה — קראו לה במילה קשה לביטוי, אך עוד יותר איומה במשמעותה. בעיירה הודבקו כרוזי דבר־המלך אל העם, לצידן של פקודות הגיוס של נציב הגיוס, ה־וואוֹאינסקי נאַטשאַלניק", שמושבו בסורוקה. הצעירים הראשונים, מגוייסים ואף אנשי מילואים ממארקולשטי, נקראו להתיצב בפלוראָשטי הקרובה ונצטוו לארוז חפציהם ולעלות על „שאַלונים" — רכבות־שיירות, כשבידיהם כרטיסי גיוס אדומים, „רויטע בילעטן", לשרות פעיל בחזית. המאושרים יותר קבלו בינתיים דחיות בכרטיסים ירוקים — „גרינע בילעטן". והמשוחררים לחלוטין — כרטיסים לבנים — „ווייסע בלעטן", הכל לפי הכרעת הרופאים המחוזיים הצבאיים, שהם חברים חשובים בועדות הגיוס שבראשן עמד ה„ספראַווניק" — מושל המחוז. הדרכים לפלוראָשטי היו אבלות, על אף שמש קיץ בהירה וחגיגית. אל המגויסים נלוו בני משפחותיהם, שכן ברוב המקרים גויסו האנשים, ללא השהיות־יתר ונשלחו ישירות לתחנת הרכבת. האכרות הצעירות, האמהות, הכלות והאהובות, ידעו, כי יקיריהן נשלחו לשדה־קטל ומי יודע אם ישובו לראותם. בגיוס דחוס ומזורז זה פלחו הבכיות והצעקות על פני פרשיות הדרכים שהובילו לפלוראָשטי. בימי גיוס רגילים מדי שנה בשנה, על פי רוב בחודש ינואר — היו צעירי הכפרים יוצאים בחדוות־נעורים להפליג אל נקודות המוצבים הרחוקים. הייתה זו הרפתקה שהרחיקה אל בלתי־הנודע. יומיים־שלושה לפני כן היו באים חבורות־חבורות אל העיירה ולבתי המרזח היתה זו שעת גיאות בפדיון. לפנות־ערב גדל תמיד אי־השקט מפחד הצעירים השיכורים, ה„ריקרוטים"

שהיו צועדים חבוקים ושרים שירי צבא, והמסוגלים לערוך, מיניה וביה, פוגרום זוטא. הזהירים שבעיירה היו מגיפים את התריסים — אך בדרך כלל היה זה אירוע כמעט פולקלורי. לא כן עתה. עצב היה נסוך על כל פנים.

גם אמהות ורעיות יהודיות ממאַרקולשטי בכו. בכיין היה עצור ומאופק בדרך לפלוראֶשטי. הדרך היתה שתולה כמעט ליד כל באר עם דמויות של ה„צלוב" ואין טעם בדרכים אבלות אלה לפתוח בדו־שיח עם אלוהי ישראל. רק כשחזרו עם יקיריהן כשבידם „הפור" המר של „כרטיס אדום" היו פולשות אל בתי הכנסת, מסיטות את הפרוכת של ארונות־הקודש ופורצות בבכי פולח לבבות. כאן נפתח הדו־שיח, דרך ארון הקודש, עם האל הנסתר, הבלתי־נראה, אך השומע בודאי: הושיעה, אלוהים, הצילה, עשה נס, גם אתם השמים בקשו רחמים עלינו, אנה אנו באות, אנו וטפינו.

כאן התחילה ההשתוללות הגדולה בארץ של מוראות המלחמה, שהביאה לידי הגברת ה ס י ר ו ב להתגייס לצבא, סירוב שהיה מוצדק בקרב האוכלוסיה היהודית. קצב הגיוס גבר והלך, שנתון אחרי שנתון, והעמיק בשוליים אל עבר הצעירים בגיל 18 ולעבר הקשישים עד גיל 44. הידיעות על המפלות של הרוסים, פינויים של שטחים נרחבים אחרי שנטשו בשדה הקרב חללים רבים, סיפורי האימים על כושר הגרמנים לנצח ועל הצלחותיהם המפתיעות בעקבות הטכניקות הקטלניות, שה„הלל" עליהן עבר מפה לאוזן — כל אלה הפשירו כל שמץ של רצון להתגייס. הפטריוטיזם הרוסי לא העמיק הכות שרשים בקרב האוכלוסיה היהודית. גם בימי שלום ניסו הם והוריהם להתחמק בדרכים שונות, מהם שהיו מהגרים למערב, לארצות הברית, ומביסאראביה ואף ממארקולשטי, בעיקר לאר־גנטינה. הדבר הורגש במיוחד בימי מלחמת יפן (1905). אך אותה מלחמה הת־רחשה אי־שם במזרח הרחוק מסביב לאי אגדי סאַחאַלין. ניתן היה אז לפרוץ את הגבולות. וכך הגרו כמה משפחות עם בניהם חייבי גיוס והצליחו להגיע לפאַמפאַס באֶנטרוריאוס, במושבות היק"א בארגנטינה. ידענו רק על שניים שגויסו במלחמת יפן. האחד ישראל הלקין, ששירת בגדוד יחד עם יוסף טרומפלדור. שנים רבות לא ידעו בעירה על כך ורק כשנתפרסם שמו של טרומפלדור, שלף הלקין צילום מרופט בו הצטלם בשעתו עם הגיבור הלאומי. השני היה משה, בנו האמצעי של אלתר בודנר, שאומנם לא השתתף במלחמה ממש, אבל לדבריו נשלח לחיל דראַ־גונים, באשר היה גבר יפה וגבוה, ופלוגתו — דווקא פלוגתו — הופקדה על שלום המלכה מאריאַ פיאודורובנה. ומשה זכה להימנות עם אלה המעטים והחשובים, שכל יום אחרי הצהרים, היו עומדים ליד מטתה של המלכה ומטלטלים את מני־פותיהם, כדי לגרש מעל פני המלכה את הזבובים המציקים. הרחיק הבדאי את גוזמותיו עד לארמון המלך ומי שאינו מאמין, ילך וישאל. אבל, כמובן, נזהר והבין שאין להעמיד פלוגה ליד מיטת המלכה בלילות. לילותיה קודש למלך וכבוד המלכה פנימה.

ב־1914 הגבולות היו סגורים לחלוטין ואפופי אש, כשקווּם הטבעי או המדומה עבר הפעם בתוך שדות קרב. מבחינת מארקולשטי התנהלה המלחמה על הגבול בין ביסאראביה הרוסית ובוקובינה האוסטרית, ונמצאה בעצם בדרך האוויר כמטחווי קשת מהתותחים האוסטריים. היו אפילו עדיני־שמיעה או עתירי־דמיון

שהבחינו ברעמי התותחים. ייתכן מאד שהיה יסוד לכך במהירות הקול ובבהירות ימי־הסתיו של הספטמבר הזוהר במישורי הערבה.

מאוחר יותר התחילו להגיע המפונים הראשונים מאותו איזור, סמוך לבוקו־בינה, מחוטין, ליפקאני — ומאַרקולשטי הקטנה והדלה הוכיחה עצמה אנושית, נמרצת ומתארגנת להפליא וקבלה את פליטי הספר בהכנסת אורחים מרשימה. הכינה בתים מסוידים ומרוהטים ובמזון מוכן בתוך הבתים. אומנם הפליטים לא היו רבים, רק כמה עשרות משפחות, אבל יחסית מבחינה סטטיסטית, לא נפל מבצע זה מכל מבצע קליטה בארצנו ובימינו.

הופעתם של הפליטים על עגלות־הנוודים ,עם מעט הצרורות, הבהירו ברורות משמעותם של אימי המלחמה. אימה זו התחילה לחלחל בלב כאשר בבתי מאר־קולשטי עברו ה„סטרוסטה" — נטע שור וזלמן „סוצקי", כשהם מלווים ע"י לבלר מה„וולוסט" (תת־מחוז) והשוטר אַדאַמוביץ' וחילקו תעודות ירוקות, מסודרות להפליא, שקראו להן תעודות אֶוואַקואַציה, ובהן הוראות מפורטות כיצד לפנות את השטח, מסלול הרכבות ונסיעות חינם, תוך פירוט כל בני המשפחה. תעודות אלה אמורות היו להביא את המפונים לעומקה של רוסיה. בדרך זו כבר פונו בשלושה מיליון יהודים, תושבי נפת פולין, והדיה של אֶוואַקואַציה זו התגלגלו עד לעיירתנו. ה„אֶוואַקואַציה", הפכה מילת אימים, לא פחות מהמילה שקדמה לה „מוביליזאַציה", שתיהן מילים קשות לביטוי. מילה זו קפלה בתוכה לא רק ניתוק ממחוז „המולדת"; ברוסיה הצאַריסטית הייתה משמעותה בשביל האוכלוסיה היהודית ג י ר ו ש. הייתה זו מילה מקבילה לפוגרום ולעלילת־דם. להתנסות בה, משמע להיעקר מבית חם ומסודר ולנדוד. ובמיוחד כאשר הפינוי הפך אמצעי נוסף של מלכות הרשעה להתעלל ביהודיה. האֶוואקואציה נוצלה בזדון והופנתה נגד היהודים, כי הללו מאותתים כביכול אל השונא במדורות שהם מדליקים בשדות, ב„עירוב" שמסביב לעיירה, מוסרים הם „טלפונית" סודות לאויב. המפקד העליון ניקולאַי ניקולאַיאֶביץ' החליט שכל יהודי מרגל והגירוש היה משמעותו לא רק טלטולים, אלא עלילות שווא, מאסרים ומשפטי־שדה־צבאיים, „פוליאַוואיסוד". אינטרמאֶצו זה רק מסביר כמה טבעי היה שהיהודים לא ירצו להתגייס... שלושה אמצעים להשתמטות: שוחד, הטלת מום ואי־התיצבות. ארבע שנים ארכה המלחמה והגיוס נתמשך וכל אחד נקט באמצעים משלו, לפי נטיותיו ולפי אפש־רויותיו הכספיות, הגופניות וההמצאות המיוחדות.

ה ש ו ח ד כמובן ענה על הכל. אבל לשם כך היה צורך באמצעים כספיים שמנים. צריך היה לשחד את הרופא, את ה„ספראוווניק" ואת ראש לשכת הגיוס. לכל אחד מהם היו סרסורים משלו, על כל הנוכלויות המלוות מתן שוחד זה. ה„דחיות" המרובות — „אוטסטרוטשקאַ" — כל פעם לשלושה, לששה חדשים ואף לשנה וכן ועדות הערעורים, היוו מקור לא אכזב לסחיטות אין סוף ורוששו את המשח־דים ככל שנתמשכה המלחמה.

הטלת מ ו ם, היה נימוק נוסף לחיזוק השחרור. גדעו בוהן, עקרו שינים, את כל השיניים, טפטפו חומצות לתוך האזנים, כדי להיהפך לחרש. הטילו תבלול על האישון, גרמו לבקע *) ולחולשת לב. לכל אלה נתגלו „מאַכאָרים", מומחים פרי־

* אַ קילע — בלשון יידיש.

מיטיבים כאלה, שהיו עושים את מלאכתם בצורה מחתרתית ובתנאי גיהות איומים. המום הנפוץ ביותר היה הבקע. „זעקס און זעכציג" — 66 מספר הסעיף המשחרר מגיוס. בזכות בקע. במקביל לו נקיפות־לב שהעידו על לב חלש. אך הצעירים המאַרקולשטאים, שגדלו בחיק הטבע, היו חסונים ובריאים, אכרים בני אכרים, וכל נסיון לערער את מבנם הגופני התקין ע"י גרימת בקע בדרך מלאכותית, כמעט ועלה בתוהו. ככל שלא ניסו ה„מאַכאַרים" מטילי המומים, וכמובן לא ע"י ניתוח, אלא ע"י תחיבת אגודל במאמץ לבקע מבחוץ את הדופן המבדילה בין חלל הבטן לבין המפשעה, תוך לחץ על העור של הירך, כך שישפכו המעיים אל שק האשכים, לא היו מצליחים. הבחורים נדרשו לרזות, כדי להוריד שומן ולאפשר את הטפול החיצוני. הם היו משוטטים עשרות קילומטרים, היו שוכבים ומניחים על כרסם שקי תבואה, אבנים ומשקלות כדי לדחוק את המעיים ולשווא. הם בקושי גם עורערו בבריאותם ולא הגיעו ל„חסרון" („א חיסרון", בהיגוי יידיש, משמעותו מום) של נקיפת לב... לשווא היו עושים ימים כלילות ללא שינה, הרבו לשתות תה חריף, חומץ, וכדי שאפשר יהיה לשתות הרבה תה אכלו הרבה דגים מלוחים. הימים שקדמו להתיצבות בלשכת הגיוס היו גדושי מעשים: הצעירים התמוטטו מאפיסת כוחות, מהרזיה מופרזת, חיוורים כסיד. הרופא הקשיב לדפיקות הלב בספקנות ממזרית והיה מפליט בזדון ובהנאה מרובה את המלה „גודין" — היינו, ראוי לשרות צבאי. רשעותם של אלה, ומה גם כשלא נטלו שוחד, הגיעה לשיאה, כאשר היו שולחים אותם להסתכלות בבתי חולים וכאן התחילה לפעול מכונת שוחד נוספת, הפעם עם רופאי בתי החולים, שהיו מעכבים אותם לבדיקות נוספות, וכל התעלולים הללו עלו הון תועפות, רוששו את המשפחות, שגם בלאו הכי נשארו ללא משען לחם.

הדרך השלישית הייתה ההשתמטות. אכן לא הייתה זו קלה כלל וכלל. לרגל גיוסם של צעירים רבים, היה מזדקר מול העינים כל צעיר שהיה מסתובב בעיירה, מקומי או זר, מעורר קנאה וזעם בקרב המשפחות שבניהם או ראשיהם נשלחו לצבא ולשדה הקרב. נוסף לכך, הופיעו פה ושם „מלשינים" („א מוסר" — היו קוראים להם — כנראה זה שמוֹסר ידיעות). מהם סמויים ומהם שהחשד שהתעורר מסביב להם היה סביר. בימים כתקנם, בימי שלום, כשהעיירה לא נמצאה בטווח בקורת ממשלתית מתמדת, היו נוהגים במלשינים לא ביד עדינה. תמיד נמצאו מתנדבים שקבלו על עצמם להמתין לבר־נש כזה באישון לילה כשינסה לצאת החוצה ולהטיל עליו שק, להוציאו מחוץ ליישוב ולהרביץ בו כהלכה ולהחזיר אותו ליד פתח ביתו, למען ישמעו וידעו. בימי המלחמה הסתובב בעיירה בחשיבות מירבית ה„סטראַז'ניק" (השוטר) אַדאַמוביץ'. הוא הכיר אישית את כל תושבי העיירה ואם כי היה זולל וסובא וממלא ארנקיו שוחד, בכל זאת מן הדין היה שיצדיק עצמו בפני הממונים עליו ו„למסור" את מישהו, ולו גם אחד מאלה שקיבל מהם שוחד. וכך היו מופיעים פתאום ז'אַנדאַרמים, רכובים על סוסים, מקיפים את הבית ואוסרים את המשתמט ושולחים אותו לגיוס, ולפני כן גם משפט צבאי.

עם כל אלה, בדרך מופלאת ומיוחדת במינה, הפכה פתאום העיירה ל מ ר כ ז ידוע למשתמטים, ש... שמו הלך לפניו. ב־1915־1916, כמו לפי התדברות או איתות

מחתרתי, נתרכזו בעיירה עשרות רבות או אפילו יותר ממאה משתמטים, צעירים, אברכים בני טובים, מהם אינטליגנטים וברובם אמידים. שהותם בעיירה היוותה במידה מסוימת גם מקור פרנסה וגם תחליף לעשרות הצעירים, שהעיירה והמשפ־חות התרוקנו מהם. לצד העצב שאפפה את העיירה עם היעדר ההולכים, היה בכל אותה נוכחות של עוברי־אורח מעין משב רוח רענן של נוער. הם התרועעו עם בני הנוער המעטים שעברו אז את תקופת תהליכי הטלת המומים. הלילות היו לילות „לבנים", מלאי עירנות נעורים, אך למרבה הצער הייתה זו עירנות נרדפים, שהיו מפחדים מכל עלה נידף, מכל תנועה חשדנית. „היזן" היו קוראים להם ביידיש — ארנבות או שפנים, — הידועים בפחדנותם וחשדנותם. היו בי־ניהם בעלי המצאות לאלתור מחבואים ארעיים וקבועים. במרתפים ובעליות גג, בארונות ודלתות מוסווים, במהמורות בחצר או תחת קרשי הרצפות. וזה נוסף להתחפשויות מאולתרות לנשים, לזקנים. על כל אלה הופקדו עיניהם ואוזניהם הדרוכות של בני המשפחות המאכסנות, כדי לשמור עליהם. מבחינה זו זו שלטה אחדות דרוכה ומוסכמת של כל בני העיירה בכוננות כולם כאיש אחד לחפות להגן ולשמור על המשתמטים בכל הדרכים.

זכורה לי „אוֹבלאַוואַ", אחת מני רבות, שהמורה לעברית אז אליהו גייסר הגדיר אותה בעברית בשם קולע „ציידת". ואומנם עצם הופעתם של הג׳אַנדארמים בקבו־צות פרשים והולכי־רגל, התפשטותם בעיירה בליווי נציגי השלטונות האזרחיים באיזור, לשם עריכת החיפושים בבתים, רחרוחיהם ופשפושם בכל חדר ובכל חור חשוד — דומה היה להיערכות ציד לכל דבר. כמובן היו תמיד שלומיאלים שנת־פסו, אך הללו לא הספיקו להגיע לפלוראָשטי וכבר הקדימו אותם השתדלנים המסורתיים וכבר שוחררו תמורת מתן שוחד שמן. בינתיים התחוללו מספר קוריוזים, שכן את רובם ידעו הציידים וה„נסים" שהתרחשו שימשו חומר לסיפורים מעודדים ואף מבדחים שעברו מפה אל פה. הציידים ידעו כבר כמה „טריקים": אחד מהם — ההתחפשות לנשים. ורצה הגורל כי באחת הציידות הללו נטפלו לאשה מכוערת, בעלת מראה גברי, שסיבי זקן בצבצו בפניה, וחשדו בה שהיא גבר. צריך היה לעמול קשה להסביר ל„ציידים", כי אכן זוהי אשה ולא משתמט מוסווה. הליצנים שבחבורה אמרו, כי הייתה זו הסיבה שהפעם לאחר שניסו לבדוק ולהפשיט אותה, ברחו הג׳אנדארמים על נפשם. אחרי ציידות כאלה, הייתה השמחה מרובה, שמחת הניצולים.

עם כל אלה היו ימי המלחמה, כבכל מקום ובכל תקופה, עגומים. המחסור הורגש בכל בכסף, בלבוש ובמזון. בראש וראשונה סוכר ונפט. חדלו לשתות תה בסוכר, ב„פריקוסקי" (היינו מחזיקים סוכר בפה, מוצצים אותו ולוגמים תה) ואז מוצאים ממתקים, צימוקים, מיני מרקחות שעדיין נשארו ועם... — כמו שהיו אומרים הליצנים — „מיט צינג" — בלשון שבפה. גם המחסור בנפט — והיה זה הדלק היחידי בי השתמשו לתאורה — נתן אותותיו. שוב אי־אפשר להשתמש במנורות הנפט, הקטנות, הביתיות של העניים ולא באותן המנורות, העששיות הגדולות על השרשרות המצועצעות והאהילים מזכוכיות צבעוניות ומצוירות שבבתי האמידים. בבית ובבית הכנסת התחילו להשתמש בכל מיני מנורות מאולתרות של פתילים דקים שזורים מכמה חוטי־צמר, משוחלים במיני שפופרות פח על גבי בקבוקים,

בהם היו שופכים מים ועליהם מוסיפים שכבה של שמן. מזל, שדווקא בימי המל־חמה התחילה להתפתח תעשייה זעירה של בתי־בד בשמן; הראשון שפתח בכך היה יהודי שבא מרחוק אברהם אייזנברג והקים בית־בד עם מכבשים „מודרניים" כביכול ומוּנע ב„מוטור". בית־הבד התחיל בולע כמה פועלים ליום ממושך ומפרך ושקים גדושי גרעיני חמניות הטומנים בחובם הרבה שמן. לזכותו של בית־הבד ייאמר, כי היה גם מחזיר שמן חמניות ריחני וחם למאכל ולמאור, כוסבות כמאכל לבהמות ולהסקה והקליפות כחומר הסקה, מיוחד במינו. מיד נוצרה מפח מה שקראו א „מאשינקע", מעין מיתקן שהיו שמים אותו בפתח התנור כשכלפי חוץ הוא מעוגל ומשופע לקבלת הקליפות וכלפי פנים צמודה לו פחית קמורה ומחור־חרת, ששואפת את האוויר מבחוץ ובכך מגבירה את החמצן הדרוש להתמדת האש, מין מיתקן נשיפה כזה. האש העליזה הייתה מתפשטת בתנור, מחממת אותו להנאתם של יושבי הבית. זרים, שלא מתושבי העיירה, שנזדמנו למארקולשטי והיו מגלים בבתים את צורת החימום „המיכני" בקליפות החמניות חומר להסקה בלתי ידוע עד כה, היו שואלים בתמימות? מה קרה? כל כך הרבה מפצחים אצלכם „סיימיצ'קיס" (גרעיני חמניות) בשבת? כי אכן, כזה היה מנהג מקובל בשבת, בליל שבת ובצהרים אחרי הסעודות, היו מתישבים לשוחח, לקרוא את שלום עליכם או לפני כן את שמ"ר ולפצח גרעינים. מי שלא הצליח להכין לו בערב שבת, היה רוכש לו גרעיני פיצוח אלה אצל ה„קאצאפקא", גויה רוסית, שהייתה עוברת בליל שבת ובבוקר ומוכרת לפי מידת הכוס — „סימצ'קס", וגם גרעיני דלעת.

אך כאמור, היה בכל זאת עגום מאד במאַרקולשטי בימי המלחמה. כולם התפעלו מהצלחותיה של גרמניה, גם על סמך הידיעות כי הגרמנים מתנהגים יפה ומת־יחסים באדיבות ליהודים בשטחים שנכבשים על ידם — גברה האהדה אליהם. השנאה לרומנובים ול„פוני גנב", שסמלו היה הממסד המונארכיסטי, הייתה מוצדקת. היא הגיעה לשיאה בויכוחים בבית הכנסת. העמדה הפאטריוטית הרוסית ייצג ר' חיים לייב לאוויט. הוא היה ה„סווֹד זאקונוב" — ספר החוקים עצמו. הוא היה עורך־דין כביכול ובעצם רק כתבן בקשות ועתירות לרשות. מספק מידע בעניני שלטונות, מקורב לשופט, לאנשי ה„זאֶמסטוואָ" וכל יתר נושאי תפקידים בהיירארכיה המינהלית והמשטרתית שבפלוראֶשטי: גבוה היה ר' חיים־לייב, חסון, בעל זקן לבן ורחב, שבשערותיו שרר סדר גויי, מופתי. חורצי לשון היו מוציאים דבתו כאילו גם בשבת סורק הוא במסרק את שער זקנו. ב„משרדו" היה הטלפון היחידי — הציבורי — בעיירה. בארונו ספרי־חוקים בכריכות עור עבות ומוזהבות ועל הקיר הייתה תלויה תמונתו של הצאַר ניקולאַי. הוא היה יהודי בר אורין ומשכיל, מקדים עם שחרית ומאחר עם ערב בבית המדרש ואף־על־פי־כן היה בו משהו מן הזר בקרב אותה עדה מסורבלת בדאגות, מיובלת בידים ועטורת יסורי־עמל בלתי פוסק. הוא גם נראה יותר מדי מצוחצח ובהעדר הרבב על בגדו המגוהץ, בהתמצאותו בקלות באותיות הרוסיות, בשיחה השוטפת עם ה„פריצים", בכך שהיה מגלה את קרקפתו בפני השררה, היה משהו מעורר חשד, חשש, רוגז ואפילו גם איבה. עובדה היא, שלאחר אותם הימים שהרב פישמן עזב את מאר־קולשטי והמרות הציונית פגה קצת, הפך הוא האוּגאַנדיסט — ה„יאַ־זאגער"

האומר־הן היחידי במאַרקולשטי הציונית. ואולי דווקא משום שהרב פישמן הצעיר עקר ממאַרקולשטי, העיז לעלות על הבמה בשבתות לפני תפילת „מנחה" עטוף בטלית ומשתדל על סמך פסוקים ומדרשים מגן על אוגאַנדה שלו. והיהודים שלנו, היו יושבים ומקשיבים, אולי מתוך יראת־כבוד, אבל רחוקים מאד מלהבין משהו באוגאַנדה שלו, עליה מספרים בעתונים, שבהמות ובני אדם כאחד מתים שם ממכת הזבוב צאֶ־צאֶ. מה רע בארץ־ישראל? אך מעמדו התחיל דועך בעיצומם של ימי המלחמה. העלילות על היהודים התרבו. החגורה מסביב ל„ארנבות" התהדקה יתר ויותר. בשורות רעות על בני נוער שנפלו בקרב התחילו מגיעות והנה התגלו בבית הכנסת „שערי ציון" בו התפלל, שני מתנגדים שערערו על סמכותו. הראשון היה פישל ציגיינער (חאַראַסט), יהודי בעל פנים שחומות, שבניו עלו אחרי כן כולם לישראל, עובד אדמה ומגדל טבק, שעמל קשות כדי לפרנס את משפחתו. היתה לו מעין גישה ניהיליסטית־פסימיסטית, הוא היה נגד הכל, בעקימת אף, במחי־יד ובמשפטים קצרים ובוטים היה תוקף את ה„ממסד" הרוסי ואת הגרורים היהודים. והשני היה ר' יאנקל־פסח'ס (זינגרמאַן), יהודי גוץ וזריז, גנן למופת בכל הסביבה וחביבו של האגרונום אטינגר ששהה אז בביסאראביה. הייתה לו לר' יאנקל „זשיע" — גן פירות מובחר שפירותיו שזיפים, משמשים, תפוחים וגם כרם בצידו. ה„זשיע" הייתה במרחק של קילומטר מתחנת הרכבת צפונה והיוותה אי־של־אילנות בערבה הרחבה והמשתרעת עד אין סוף ללא עץ. יהודי זה הקים דור של בנים חסונים וגבוהים, שנשלחו לחזית מיד עם פרוץ המלחמה. כבר בחורף הראשון שכב הצעיר שבהם פצוע באחד מבתי החולים שבמוסקבה ורק אחרי חדשים רבים שב למארקולשטי כשהוא מדדה על קביים. ואילו על הבכור, כמו על רבים אחרים, הגיע מכתב המפקדה הראשית, המודיע על מות הבן „בעד המולדת ובעד הצאַר" וזכה באות הצטיינות „צלב גריגורי". אות ההצטיינות על כרית של קטיפה אדומה, היה סמל מרגיז בנוסף ל„בשורה" עצמה. שכן מה להם, ליהודי מארקולשטי ולגריגורי זה, ימח־שמו, ומה תנחומים דווקא ב„צלב", שמבטן אמם למדו לשקצו, „כי תועבה הוא". נדמה כי כל ערפלי המבוכה נצטברו מעל ראשיהם של מתפללי „שערי ציון". כל המצוקה שנצטברה בלבבות עמדה להפרק כאן ולהתפוצץ וקרבנה הראשון היה ר' חיים לייב. ר' יאנקל פסח'ס היה ראש ופה לחבורה המתמרדת, האנטי־פאטריוטית, שהייתה רואה בחיים ליב לאָוויט את שלטון הצאַר והרשע. נדמה היה לו כי הוא — חיים־לייב — אשם בכך על שבניו נשלחו לשדה־הקטל, הוא שקרע אותם בחזקה מן הכרם, מגן השזיפים הגדול וכעת הוא שומם ואין מי שיעדרהו, יסקלהו ויוריד את קני הגזמים מעל אילנותיו. ואכן קרה הדבר כאשר ר' חיים־לייב התיישב ליד התנור מתוך רחבות שאננה, כולו אומר כבוד ומרתק את שומעיו במעשי הגבורה של הרוסים, כפי שקרא הבוקר מתוך ה„אודסקי נוֹווֹסטי" ששכח בביתו היום ה„זאַמסקי נאטשאל־ניק" ור' יאנקל־פסח'ס אוזר שארית כוחותיו וקופץ נגדו כולו רותח ומתרתח, מעלה קצף, בעינים אדומות ובצעקה גדולה ומרה:

„כלך לך, כתונת מגוהצת שכמותך. מה לך כי תספר גבורותיו של ניקולאי השיכור, ימח שמו וזכרו. לו היו נתכים על ראשך ועל ראש הצאַר שלך העשירית בלבד מדאגותי, בוודאי שלא היית מתפאר על לא דבר. יעלו עשבים בלחייך

והצאַר שלך לא יראה לא את פשמישל ולא את למברג. מי יילחם בעדו? ה„פריסטאַב" שלך המנוול או אתה עם המטאטא הסרוק והמצוחצח שלך. אני, גני מוזנח, מחרשתי העלתה חלודה, פרותי חדלו מתת חלבן, בני שותתים דם בחזית ואילו אתה וה„פריסטאַב" שלך וה„איספראווניק" שלך וה„צאַר" שלך מגוהצים ומסורקים כמוך וטרם נשרה שערה אחת משלכם ארצה. בני שוכב פצוע במוסקבה ואילו בנך יונקר, י—ו—נ—ק—ר, מבין אתה, יונקר!" ההדגשה על המלה „יונקר" (קצין צוער, דבר נדיר אצל יהודי), הוטלה בשצף־קצף והייתה מכוּוונת מראש. שכן החידה, הכיצד הגיע בנו הצעיר של חיים לייב לאָוויט להיות יונקר טרם נפתרה ברכילות המארקולשטאית. הרמז היה שקוף שכן מי יודע תמורת אלו ויתורים קיבל בנו שלמד כל ימיו באודיסה, את התואר הזה...

לשמע המחאה הנוקבת ורמזה החמור, השתררה דומיה מעיקה בבית המדרש, לא מעשה היונקר הרעיש הלבבות. כאב האב הוא שהסעיר את כולם. פרש כל אחד לעמודו, כבש ראשו ב„סידורו" ושתק. רק ר' ישראל קראַמאַר (מידלר?), בעל חנות בדים, שכל שלושת בניו גוייסו לצבא והידיעות האחרונות על האחד שנהרג והשני שנעלם, הוא ניגש אל ארון הקודש, ווילן את הפרוכת, פתח את דלתות הארון והתחיל גועה כפר שחוט. ומתוך אנקות־געיות אלה הבחנת כיצד בוקעת קריאה צרודה: „רבונו של עולם, פאַרוואָס, פאַרוואָס למה, למה?... ,

יום אחד זכה ר' חיים לייב לאָוויט דווקא להיות נושא מסר הבשורה: ניקולאי השני הורד מכסאו...

המהפכה הרוסית — גשר לעולם חדש

בשבת אחת, בימי פברואר קודרים ומעוננים, אבל הטומנים בקרבם את בשורת האביב, בין „מנחה" ל„מעריב", בעיצומה של סעודת ה„שלוש סעודות" נמסר הדבר: לא היה ברור, אם אמנם נמסרה הבשורה לר' חיים לייב לוויט ישירות, או שהקשיב באקראי לשיחה טלפונית שהתנהלה בין הרשויות על קו שהשתבש והגיעה למארקולשטי. בכל אופן, הבשורה המדהימה התגלגלה מפה לאוזן כמעט בקשר סודי, שכן במשך המלחמה למדו האנשים להיות זהירים אפילו בתוך ביתם. האומנם ניקולאַי הורד מכסאו? בסופו של חורף קשה של שנת 1917, לא היה ברור באותו ערב מה בדיוק משמעותה של אותה מהפכה, והאם זו לא תגמר כמו תמיד בגל חדש של פוגרומים ביהודים. במשך הלילה הובהרו הדברים, ועם בוקר צונן ושטוף שמש קרה, אושרו הדברים בפומבי ונוסעים שהספיקו להגיע מבאֶלצי, הביאו אתם גליון מיוחד של היומון המקומי „באֶלאֶצקי ליסטוק" המודיע על כך. מעשה ראשון שעשו צעירי העיירה, נכנסו לביתו של ה„סטראז'ניק" אַדאַמוביץ' והורידו לו את ה„אֶפּולאֶטים" — הכותפות — ואת „העין" — סמל המשטרה — שהתנוססה תמיד בשחצנות מרגיזה ומאיימת מעל המצחיה המבריקה שבמצנפתו הרשמית. אכן עוד נהגו בו בעדינות, כנראה מתוך חשש שמא יתבדה הדבר. הם הקימו מיד „מיליציה", להשמיעך שלא הופקרנו ללא שלטון. ה„ראֶוולוציה" תופסת מקומה של המונארכיה גם במארקולשטי וה„שויצרים" הנועזים בעיירה ענדו סרטים אדומים (סימן למהפכה) ועליהם באותיות בד לבנות P. M. — ראֶווליציאונאיה מיליציה", המיליציה של המהפכה. „אנו אדונים לגורלנו". נדמה כי איצק וויינשל, בעל ה„טקסה", קיבל לידו בינתיים את הפיקוד על המיליציה. הוא היה איש נועז, החלטי במעשיו, מטיל מרות, הוא ידע גם לירות. והיה כל היום רכוב על סוס, ענוד אקדח ואף חרב (אלוהים יודע כיצד נתגלגלו הללו לידו) והפך בן לילה גם ראש המיליציה וגם ראש „הועד הפועל" — „איספולניטלני קומיטאֶט" — המונח המקובל לכל מועצה מקומית ולכל גוף מנהל, שהתמשפח בכל רחבי רוסיה, עוד לפני קום המשטר הקומוניסטי. אך יותר משהייתה זו הת־ארגנות „מוניציפאַלית", הייתה הכוונה הסמויה והנבונה של „סאַמוֹאוברוֹנה". „ההגנה העצמית", שהפכה מושג רווח בקרב יהודי רוסיה ואשר התפתחותה שותקה לחלוטין בימי המלחמה. ברור היה, שיש להתכונן לימים שיכולים להפך למסוכנים. האביב הגיע ובשורתו, כבשורת המהפכה, נסכה בלב שמחה מהולה בפחד. אכן, לא היה מה לעשות בעיירה, והתחילה עונת ההפגנות, למען ריבולוציה, למען הדימוקרטיה, למען החופש, וכמובן „למען ציין לא אחשה", אף כתובת זו הופיעה ובעברית, על הדגלים האדומים ועל דגלי תכלת־לבן, שנדמה היה כי הם מזדקפים לראשונה ויוצאים מאפילת המחתרת. הייתה רוח אחרת מסביב, אביבית, משכרת, מבטיחה. שלוש מאות וחמש שנות הדינסטיה של בית־רומנוב הגיעו לקיצן. מחוסר תעסוקה ומחוסר ידיעה מה ילד יום, התרבו העיסוקים הציבוריים, כפי שרק עיירה קרתנית, תמימה ונלהבת יכולה לדמיין, כאילו כאן פאֶטרוגראד ומוסקבה.

מדי פעם היו מופיעים נואמים נלהבים מאודיסה הרחוקה, מהצבא שהתפורר, ציוני מבאַלצי, איש השלטון מפלוראַשטי, שאיש לא ידע מי שם אותם למפקדים ומנהיגים, היו מוציאים את פעמון הנחושת הכבד, שהיו תולים על המעקה של מגדל זאווידיווקר, וקראו ל„מיטינג״ — (כנראה לקוח מהמונחיה של האינטרנצ־יונאַל הסוציאליסטי המערבי). ויותר משמשמעת אינפורמציה, הדרכה או הכוונה, שמעת הרבה מלים, יפות, מתגלגלות, ביידיש, ברוסית וכולם שננו לך: הכו בתופים, צאו במחולות, המהפכה באה, שוויון לכל, זכויות לכל, שלום ואחווה, נפל העול „דולואי ניקולאי!״ („רד ניקולאי!״), „תחי המהפכה!״ ויריות אקדח באוויר. את שיא ההצלחה אחרי כל הנואמים הרשמיים, קצר ילד בן 9, שהגיע מסורוקה, ולאחר הנאום הראשון צעק: „דולוי ניקולקה״ (קריאת גנאי למלך המודח). הוא נישא מאז על כפיים, כ„ילד פלא״. כמובן, רבו גם הנואמים המקומיים והגדיל עשות מכולם שפטל ווייסמן, מורה עברי, איש נבון ומפולפל, אך כפי שהוכח אחרי שנים, יידישיסט נלהב ושמאלני מובהק, הקסים את שומעיו בנאומים פלאַקאַטיים, שצלצלו ממש כמו נאומיו של... טרוצקי...

הפסח הגיע, במצות וקמח זכו רק מעטים והרב אברהם לוביש, בהתיעצות עם חותנו הרב יוסף בארנבוים, התיר להשתמש בקמח תירס, במקום „מצות״ וכך התחילה ההתלהבות לפנות מקומה לדכדוך. לא רק לביבות התירס בעיצומו של חג הפסח עוררו עלבון בלב „למה שהגענו״. האדישות הקרתנית התחילה ליצור מין צדפת רוחנית, הדוחה את ההתלהבות. השלטון המרכזי התארגן בקושי ותמונתו של קרנסקי וכרזותיו, שהגיעו גם לעיירה והודבקו במרכזה, נראו גם הן נבוכות וחלשות מדי כדי לכבוש לבבות. מתחילה היה מחסור במזומנים, חיו אחד ממשנהו וקצת מהכפרים שאף הם דולדלו, ועד שהומר הכסף הניקולאיבי ב„קרנסקילך״ — כסף המהפכה, הוציא הרב מעין כסף מקומי משלו, ומשונה לחשוב כמה כוחו של הרב היה יפה יותר משל... קרנסקי. אכן, המהפכה עוכלה יפה יותר במאַרקו־לשטי מאשר בכפרים השכנים, אבל התברר כי ככל שהתמיד הדבר ,התחילו להתעורר הספקות. הגאולה התחילה להיראות רחוקה מדי וקרה מדי, לפעמים בלתי מובנת, אפילו אם הודגשו כל גינוני האירוע וכל מה שנתלווה אליו, באותה פסיכוזה המונית שלא פסחה על העיירה. חיש מהר התברר כי הזיקה לענין הרוסי הכללי אינה כה עמוקה ואולי משום שדווקא מאַרקולשטי הייתה נתונה לייחוד היהודי והציוני. מרחוק, מאודיסה ומוסקבה, הגיעו בצורה מאד לא סדירה איתותים ציונים מובהקים: עתון עברי „העם״ ממוסקבה, התעוררות ציונית וספרות עברית באודיסה ואפילו קישינוב הודיעה על עצמה כמרכז ציוני. וכך התגלגלו לעיירה החוזרים והידיעות על היערכות ציונית ועל התכונות לאסיפה המכוננת הכלל־רוסית ולוועידה הכלל־היהודית שצריכה הייתה להתכנס באותה תקופה. לאחר קיץ משעמם ושחון, כמעט ללא שלטון מאורגן ומסודר, במחסור, בשיתוק הכלכלי, כאילו הזדקפה מחדש קומתה הציבורית של העיירה. דוגמה טובה שימשה הקצונה של הגדוד האוקראיני, ששכן בעיירה ובכפרים הסמוכים. הדגל האוקראיני צהוב תכלת התנופף ברמה על ביתו של הגביר מיכל וסיליוור, בו פונה אולם האורחים הגדול והיפה והותאם לאולם ישיבות של מועצת הקצונה של הגדוד — בלשונם

„ראַדאַ". ימים כלילות עשו הצעירים הללו בויכוחים, שהתחילו בבת־אחת לדבר אוקראינית שוטפת, במקום הרוסית עד פרוץ המהפכה. היה ברור שהם מתכוננים לימים גדולים של אוקראינה גדולה ומורחבת, שתפרוש את כנפיה גם על ביסא־ראביה השכנה וכי תסופח לה. הלהט הלאומני האוקראיני, שהזכיר את השם „חמלניצקי" והשם „ראַדאַ", לא השאיר הרבה סיכויים ורודים ליישוב היהודי. מה שקרה אחרי כן, בחורף 1918, היתה הדגמה חריפה וברורה למה שצפוי ליהדות ביסאראביה בבוא ממשלה אוקראינית לאומנית.

בינתיים הורגשה מערכת הבחירות בכל התלקחותה. גם למאַרקולשטי התחיל זורם חומר הבחירות ואף חומר תעמולה לרשימה היהודית ציונית לאומית ובראשה ד"ר ברנשטיין־כהן, חיים נחמן ביאליק ועוד. בין התועמלנים הגיע לעיירה צעיר, שהופיע ברשימה בין המועמדים ושמו ישראל גורפינקל. הצעיר, בשנות העשרים, היה לבוש מדי צבא, בתלבושת חאַקי של קצין צוער ומדבר... ציונות. הוא ריתק, שבה לבבות, הלהיב בהופעתו השקטה, המאוזנת והמרשימה. איש לא ידע אז, כי הצעיר עתיד להיות יושב־ראש ועדת הכספים של הכנסת ישראל גורי... באותה תקופה נזדמנו גם הרבה תעמולנים של מפלגות השמאל ובשבת אחת הוזמנה אסיפת־עם — „מיטינג" רבתי מטעם ה„בונד" בהשתתפות אורח מן החוץ לא אזכור שמו של אותו נואם, היה זה אחד המנהיגים המרכזיים של ה„בונד". איתרע מזלו, שערב אותה שבת הגיעה הידיעה המדהימה והמרעישה על הכרזת בלפור. הציונים בעיירה הגיעו לשיא ההתרגשות והידיעה על הסיכויים למדינה יהודית בהצהרתה של מדינה כה חשובה כמו אנגליה, ולאלתר, בימינו, הכתה גלים. ל„שערי ציון" הגיעה בשבת אחרי־הצהרים כל העיירה. שכן היה ברור, שהפעם תבוא מכה ניצחת ל„בונד". הקהל הקשיב בקשב רב לנאומו של אותו בונדאי חשוב ומפורסם ואחריו עלה על הבמה שלמה הלל'ס, מנהל בית־הספר היהודי. בדרך כלל היה הלל'ס נואם מאופק ושקט, רק באותה שבת, בה הגיע ל„שערי ציון" לענות לבונדאי, הייתה הופעתו נלהבת, מרשימה, בעוצמה ובאמונה רבה. באותם הימים הקשים והאפורים, הייתה בשורת מדינת היהודים שופעת אור גדול ואותה שבת הייתה שבת־השבתות בחיי רבים מבני המושבה. האסיפה קבלה החלטה המברכת את הממשלה האנגלית על החלטתה והיא נתפרסמה תוך שבוע ימים בשבועון „יאָווראיסקאַיאַ מיסלי" („המחשבה היהודית"), הבטאון הציוני שהופיע באודיסה.

בינתיים הגיע היום המיועד, יום הבחירות.

הקלפי הועמדו כדת בבית־הכנסת האמצעי ועל הבחירות פיקח בכבודו ובעצמו ר' נחום טריף, שהיה אז „יושב־ראש הועד הפועל". הוא פעל גם כיושב־ראש ועדת הבחירות, שהייתה מורכבת מנציגי הרשימות השונות. ר' נחוף טריף עצמו ורוב אנשי העיירה היו כמובן כולם בעד הרשימה הלאומית־ציונית. אך, הסתמנו בשוליים אי־אלו סטיות. אחת הסטיות הייתה רשימת ה„בונד", שנציגה הרשמי היה איצק ברויטמן, גיסו של ר' נחום טריף. איצק ברויטמן היה אחיו הצעיר של חיים ברויטמן, שניהם נשארו יתומים מאב (ר' שלום) ואם. אחיו־תיהם נשאו למשפחות מכובדות. בובאָ לנחום טריף, שרה למנדל יפה, שפרה

למשה דוידזון והצעירה בתיה לראובן וסיליוור, בנו של גביר העיירה. שני האחים, כבר נחתמו בפיותיהם של אנשי העיירה כרווקים מושבעים כמעט, לאחר ייאוש. בנות העיירה עצמן אומנם לא התיאשו, אך לא מעטות היו ה„לבבות השבורים״. חיים היה מיטיב לזמר בקול נעים. ה„להיט״ של אותם הימים היה „כוכב נידח״ לביאליק, „כוכב נידח אחד זרח מאפילה״ והוא התאים במיוחד, בנעימה האֶלגית העגומה שלו, למצב הרוחות. מה ייפלא, כי השיר שהושר תוך השתפכות נוגעת ללב היה כובש לבבות הבנות. כמובן, חינו המיוחד היה גם ב„ציונותו״. הוא היה עסקן נאמן, שכל השקלים ובולי הקרן הקיימת היו ברשותו והוא גם ניצח על ה„ק א מ פ א נ י ה״ של הבחירות, כשהוא מלכד סביבו את הנוער והקשישים למען הצלחת הענין. בידו רוכז גם החומר התעמולתי הרב שהגיע מקישינוב ומאודיסה.

לעומתו היה איצק ברויטמן, בעל הלחיים הוורודות, ההפך הגמור. הוא ראה עצמו לא פחות בן־טובים, שמר על מרחק ויוקרה של אחד שכל כולו כבוד עצמי, אך למגינת לבם של יקירי העיירה היה... „בונדיסט״. הוא שהה זמן־מה בקייאֶב, עיר הבירה של אוקראינה, ומשם בא כולו „שרוף״, שמאלני ו... יידישיסט. הוא „יידישיסט״ — טענו ליצני העיירה — משום שאינו יודע עברית. בתור כזה הפך דגלם וסמלם של ה„שמאלנים״ מקרב הנוער. גם לו הייתה כאריזמה משלו. מכיוון שלא „ידע נגן״ כאחיו, הרי אמנותו התבטאה בעיקר במשחק, שפילן טעאטר, ובבימוי — שטעלן טעאטר. היצר לבימוי בעיירה נתלבה ע״י המורה שמואל ליב בלנק, שהפך סופר עברי ידוע ועוד נשוב אליו. כולם נתקנאו מכושרו הדרמטורגי, במשחק ובבימוי. כשעזב ש. ל. בלנק את מארקולשטי ועבר לאונגני, התבלט אלי פקלמן ואחריו או במקביל הפך איצק ברויטמן במאי מוכר ומוכרז. הוא גם עסקן מסור ונדמה גם ממקימיו או ממחזיקיו של „ביקור חולים״. באותה תקופה של סוף העשור השני פרצה במארקולשטי מגיפת השפעת הספרדית, „איספאַנקא״, ואיצק ברויטמן הוא שארגן את כל הסעד הרפואי, אספקת תרופות ובראש וראשונה, תורנות בני־הנוער. כך זכה שבחדר של „ביקור חולים״ שבו נמצאה גם אחרי־כן הספריה, היה תלוי „פורטרט״ גדול שלו. אבל בתקופה בה אנו עומדים, ייצג איצק את החבורה הלוחמת בעד נציגות ה„בונד״. במשך יום הבחירות הציק מאוד ליושב־ראש ועדת הבחירות, הוא יושב־ראש הועד הפועל, הוא גם גיסו, ר׳ נחום טריף. בדרך כלל הגיסים היו חיים בשלום, אולם אחרי יום קשה של מערכת הבחירות, ככל שהתקדמו לקראת הסוף, הבין איצק כי כשלונו מלא וממילא גם קלונו יחשף עם פתיחת הקלפי. הוא נעשה עצבני יותר ויותר. הוויכוחים נעשו חריפים וקולניים יותר ויותר והגיס הצעיר, נציג „ההמונים העמלים״, התריס בחוצפה נגד הגיס המזוקן והמכובד וניסה להתערב בענין הטכניקה של הבחירות ובכך להטיל ספק ביושר הבחירות. כאן פקעה סבלנותו של ר׳ נחום טריף והתפרץ בצעקות על איצק ופקד עליו לעזוב את שטח הקלפי, היינו את בית הכנסת האמצעי. משסרב, קרא ה„פראָדסאָדאַטיל״, שהתהלך כל היום ענוד בסרט אדום, ל„מיליציה״ שהסתובבה בבית־הכנסת בדמותה של קבוצת צעירים מתנדבים לפקד עליה שתשליט סדר.

לא, לא הייתה זאת קריאה לסדר סתם. צריך היה לדעת מיהו ר׳ נחום טריף. היה זה אדם שקול, בעל בעמיו, בעל חנות מנופקטורה מסודרת להפליא, ובעל סדרי חיים מאד מאוזנים ומאורגנים. יום־יום, בשעה ארבע אחרי־הצהרים, היה נוהג בקביעות לשתות את תה־המנחה שלו. ליד הדלפק היו מתקבצים מבקרים סתם, שכן הייתה זו כבר שעה שלאחרי זרם הלקוחות הגדול. הללו היו מתישבים משני צדדיו של הדלפק כשבאמצע עומד על טס במלוא הודו והדרו הסאַמוֹבאַר הגדול הרותח, ביחד עם כלי להדחת הכוסות שקראו לה ברוסית „פוֹלוֹסקאַטיליניצאַ" שהייתה זו מעין קערה־זוטא של מתכת או של חרסינה שבה היו מדיחים את הכוס לאחר כל שתייה וכמובן לא חסרה גם „סאַחאַרניצה", כלי להחזקת קוביות סוכר עם מספרים־מלקחיים בהם היו מפוררים את הקוביות הלבנות של הסוכר, לנתחים קטנים יותר, מרובעים וחטובים, לשתיית „פרוֹקוּסקי". בודאי ובודאי שלא חסרו ה„פלעצעלעך", העוגיות הטעימות מעשי ידי הרעיה — בּוּבאָ. המבקרים הנכבדים לגמו את התה־האדמדם־כהה שנחלט מתוך קומקום כרסני, אף הוא מחרסינה ומקושט בפרחים צבעוניים, ונתמהל עם המים הרותחים מברז הסאַמוּבאַר, עסקו בפוליטיקה, בהוויות עולם, בעוד שבעל־הבית, כמי שמוּדע למעמדו, היה שתקן בעל משמעות, מהנהן ומפליט רק הערות חשובות. גם עם הלקוחות המול־דאַווים מהכפרים היה מדבר בניחותא, בקול עמוק ומשכנע וכולו אומר כבוד. מעכשיו נבין, כי התפרצותו של ר׳ נחום טריף, בעצם מילוי תפקידו, בפומבי ובבית הכנסת, באה רק אחרי הטרדותיו הבלתי נסבלות של גיסו. „פּוּשוֹל ווֹן אוֹטסיוּדא" — צעק בכל כוחותיו ברוסית, כדי לשוות יותר רשמיות לפקודתו. כשהלז עמד בסירובו ולא עזב את שטח הבחירות, הזדקק לאמצעי אחרון. הוא שלף מן הכיס הזעיר של אפודתו את המשרוקית, כלי המכבד בעל שררה, כמי שמבצע בעיירה את שליחותה של נשיאות הריפובליקה הרוסית עם קרנסקי בראשה. שריקה ועוד שריקה, ההופכות טריטוריה דתית מקודשת לחילונית המותרת בשריקה, בתוקף שעת החירום. המיליציה הבינה חומרת המצב והוציאה את הטרדן מתחומיה. אכן, הייתה זו שריקה מיותרת, שלא פתחה שערי שמים כמו שריקתו של „הצדיק הכפרי" לשלום אש. הבחירות אומנם התקיימו, הקלפי נפתחה והרשימה הלאומית זכתה לנצחון מכריע, פרט לכמה קולות בעד ה„בונד" ומספר קולות למען הרשימה של „נצח ישראל" של הרב נורוק ושתמך בה הרב יוסף בארנבוים, אבל האסיפה המכוננת לא התכנסה, כשם שלא התכנסה הכנסיה היהודית. השמים נשארו קודרים.

העיירה הייתה עייפה מקרבנות המלחמה, מהמחסור המתמיד, מהמשבר הכלכלי: היא חיפשה לה דרכים לבידור, להתעוררות משקית וכלכלית. היא רצתה מלב להשתלב בכל אותו מצב מרומם אליו נקלעה כל רוסיה. אבל אולי יותר מאשר בכל רוסיה — הדברים פשוט לא הסתדרו. הם תרו, בראש וראשונה, אחר פרנסה והיא לא הייתה מצויה. ואז התחילה תנועה תמימה של קואופרציה. הייתה זו מין תחושת הזמן ולב פתוח להכרזות על שוויונות שהגיעו מרחוק; אבל איש לא הדריך אותם. כל כמה אנשים היו מתחברים יחדיו למין קואופרטיב. אבל קואו־פרטיב לשם מה? לא הרחיקו לכת, אלא בהקמת מיני צרכניות שיתופיות למיני

מכולת וסידקית, כשעצם הפרקמטיה לא הייתה בנמצא וספק אם היה בכוחן לכלכל שתי משפחות בבת אחת. לא עלה בדעתו של מישהו, משום־מה, לארגן קואופרטיב חקלאי, אבל לעומת זאת הוקם לראשונה בית־בד קואופרטיבי, של 16 „רגלים" (היינו 8 אנשים), שמייסדיו היו אלה שייסדו אחרי־כן את „פולוס". בעצם מקואופרטיב „תעשייתי" זה, התפתחה אחרי־כן חברת „פולוס". אבל קואו־פרטיבים אלה נעלמו כשם שצצו.

משום מה חלה התעוררות וכמיהה לתרבות, אף זו בודאי על רקע המהפכה. לשבחם של בני מאַרקולשטי יאמר, כי לא הלכו שולל אחרי מהפכות אידיאולוגיות מרחיקות לכת. ה„בונד" מעולם לא הופיע במארקולשטי כגורם ציבורי־רעיוני והשמאלניות האמיתית שמצאה ביטויה באידישיזם של ה„קולטור ליגע" התפתחה רק אחרי כניסת הרומנים. ממילא, אף פעם לא קרו מקרים של חילול קדשי ישראל, אפילו בצורה של „סעודה" או „מיטינג" בליל „כל נדרי", כפי שהיו נוהגים אז השמאלנים, המהפכנים, בתחום המושב המשוחרר והמתפקר. מעשה נועז אחד עשו בני הנוער, „נוער הצמרת" אותה תקופה; פתאום, באותו קיץ 1917, התחילו הללו לנשל נעליהם ולהתהלך יחף. היה זה יותר מעשה טולסטויאני, מאשר מעשה קומוניסטי. הדבר נראה גם אז תמהוני והעיריה התיחסה בסלחנות הומוריסטית כמעט, ליחפנים הללו, „בני הטובים"; ה„היפיס לשעה". במאַרקולשטי היו גם מקרים של דפטיזם המוני, תוצאות המלחמה שסגרה על הכל ועל כולם. באין חזון, פנו אל הניחושים והסיאנסים הספיריטואליסטיים־הפאַראַ־פסיכולוגיים. קשה לדעת כיצד התגלגל הדבר לעיירה, אבל האנשים, ובעיקר הנשים, היו מספרים נסים ונפלאות על השולחנות המדברים. היו כללים מסויימים והבריות שעייפו מהמציאות חלמו להבחין בתנועות השולחנות, שצריך היה לשמור עליהם שיהיו מחוברים ולא במסמרים. לילות שלמים ישבו בתריסים סגורים ולאור הנר ו„חממו" שולחנות אלה... שדפיקות כלונסאותיהם ותזוזת הכוסות ענו על שאלות והבטיחו עולם טוב יותר... בלי מלחמות, בלי מהפכות, בלי פוגרומים ועם הרבה לחם ובשר לאכול ובגד ללבוש.

ואז הופיע העורב... הלבן...

אך טרם נתייחס להופעתו, יש להקדים מלים מספר על עולם החי שלנו בעיירה. היה זה עולם דל למדי. הפרות והעגלים ולדותיהן, העזים עם התיש בראש היוו חלק מהנוף הביתי. כמעט לא הייתה חצר, שלא הייתה בה פרה או עז — שהצרפתי קורא לה פרת העניים — „התנובה" של העיירה. הללו היוו חלק מההוויי החקלאי וגם מהמסגרת הקואופרטיבית של ה„אובשטיאַ", של הקהילה. האַפר, שדה העשב הירוק שהשתרע על מאות דונמים, היה נכס משותף לקהיליה הקולוניסטית של המושבה ובוקר, בוקר, עד הסתיו המאוחר, היו מובילים את הבהמה הפרטית, אחרי שנחלבה, אל העדר, באותה דייקנות ומסירות שהיו מובילים את הילדים אל החדר. יום שלם היו הללו בהשגחתו של הרועה, הגוי כמובן, שהיה משרת את העדר כולו, הכיר כל פרה וידע לזהות את שייכותה. הוא היה מוביל את העדר יום שלם וקורא לו דרור עם ערב, והבהמות, הפעם ללא הדרכה והשגחה, היו חוזרות בדיוק לחצר שלהן, אחרי יום שלם של געגועים אחרי העגל הרך,

הולד שנשאר כלוא בחצר; המצעד חזרה היה מלווה בגעיות ופעיות, אבל הן הביאו אתן עטינים מלאי חלב ריחני וטעים, ששתייתו ישר מהחליבה היה עונג שאין לשערו. רק מעטות היו תועות, מתוך יצר של רעייה בשדות זרים, ונופלות בשבי של אכר בכפר השכן ששדותיו גבלו בשדות המושבה, ונפגמו ע״י אותה פרה תועה. יום אחד בשנה צריך היה ללכת גם לקבל את הפרה מן העדר. זה היה יום הכליאה. הקולוניסטים היו קוראים לזה: „פאַרשפּארן די טשערעדע״. כליאה זו היוותה מעין מפקד; הפרות כונסו לחצר אחת גדולה, הייתה זו החצר של ה„מלון אורחים״. לשם צריך היה בעל הפרה להופיע ולשלם את חלקו בקופה להחזקת הרועה ולהוצאות הקשורות בהבאת הפר לרביעה. סימן שחרורה של הפרה לאחר שבעלה שלם את המגיע — היה סאדיסטי למדי. היו מטביעים עליה סימן בעורה ע״י ברזל מלובן או טבול בחומצה. כמה רגעים הייתה הפרה מש־תוללת מכאב ולאחר שנרגעה הוחזרה לידי בעליה.

לשיא המתיחות הגיע העדר, משהוזמן הפר לרביעה. בבתי־הכנסת היו מכריזים השמשים לפני „מוסף״, כי ממחר יופיע ה„בוהאַי״ — הפר — במחנה וההתרגשות הייתה רבה. שכן אי־הפראתה של הפרה, הוי אומר ניוון הפרה, חלבה וולדותיה... לפחות תשומת־לב זכו העזים; היה זה רכושן הדל של משפחות ענייות, חלבן אף הוא לא היה מקובל על אניני הטעם, אך היה בו כדי לספק חלב וגבינה לפי הסף. הן לא הלכו לעדר, גדלו פרא ונדמה כי הן היו הסיבה האמיתית למה הייתה מאַרקולשטי החקלאית דלה בגנים פרטיים ליד הבית. העזים הללו כילו את כל העץ והצומח... אבל העיקר התיש היה תמיד נמצא בקרבתן; היה זה בסך הכל „גבר״ בעל מראה טפשי, מזוקן, מרושל, ללא הדר וקשה להבין מה החן שגילו בו העזים להמצא תמיד בסביבתו, שרועות במעגל... לזאטוטים היה התיש, בהמה נוחה לרכוב עליה, כל עוד לא התכעס. או אז כמו כל הטפילים, היה משתולל ונוגח ומסכן את רוכבו.

כדי להוכיח כמה טפשי נראה התיש בעיני בני העיירה מספיק להזכר, שכל שלומיאל טפש, מרושל ומדובלל, היה נקרא בתוספת כינוי „צוֹפ״. פלוני צוֹפ. יתר־על־כן ספרו בני העיירה מעשה באחד הקולוניסטים, שיושב עם חבריו־שכניו על המעקה עם שחר ביום שבת, כולם בתחתוניהם הלבנים — כזה היה מנהגם, מדי שבת. גם משום שבערב שבת, לפני שהלכו למרחץ, קבלו מנשותיהם תחתונים צחורים־צחורים, הרי שניתן היה להתגנדר בהם בשבת. והנה יושב לו אותו קולו־ניסט, שהיה ידוע כאנטי־ציוני מובהק, ודורש בפני חבריו, כי כל אותו ענין הציונות הינה המצאה טפשית וחסרת הגיון — והוא ממשיך ושואל בדרך דיאלקטית מעמיקה: „הרואים אתם מרחוק את עדת העזים במעגל״ — „רואים״ — מהנהנים חבריו. „ואת התיש הזה העומד באמצע המעגל — רואים אתם?״ — מוסיף הוא לשאול. „רואים ורואים, ועוד איך רואים״. ובכן — מסיק הוא בהגיון משכנע: רואים אתם אותו תיש, אותו מענינת ארץ־ישראל? ובכן גם אותי היא מענינת באותה מידה״...

אותן עזים פרובינציאליות הפכו סמלה של הקרתנות המובהקת. וכל מי ומי מבחוץ, „מהערים הגדולות״, שהיה מתחשק לו לנגח אותנו. היה מנגח בעזים. שכן אפילו

אלו שלא היו במארקולשטי ולא ראו את העזים, היו מחליפים אותנו ביוצאי קאפראֶשטי — עיירה סימפאטית, כמוה כמאַרקולשטי ובפחות יומרות. אך שמה היה מעיד על „תוכנה"; — קאַפרי — במולדובאנית משמעותה — ע ז י ם. ומי ילך להבדיל בין מאַרקולשטי לקאפרשטי. עזים, עזים, עזים ולך הוכיח, כי בקאפ־רשטי היו יותר עזים...

כמו העזים, כן גם הכלבים היו חיים ומהלכים בחבורות. מעטים מאד היו כלבים מקובלים ומאומצים כמבוריתים. שלא כמו בישראל הכלבים חיו בראש חוצות. רק מפעם לפעם היה מופיע צייד כלבים עם שוט־ציד וסוחבים את הכלבים לתוך קרון סגור. הילדים עקבו כל אותו יום בסקרנות רבה אחרי ציד הכלבים. מדי פעם היה מופיע איזה כלב שוטה ונשיכתו בלבד גרמה שההורים יחד עם הילד הנשוך (ועל פי רוב היו הילדים הנפגעים), יסעו לאודיסה למכון שהיה מזריק נסיוב נגד הכלבת. אחרי המלחמה, הסדרים היו יותר נוחים וניתן היה לקבל את הנסיוב במרפאה האיזורית שעל יד בית החולים — בפלוראֶשטי.

ושוב שלא כמו בישראל — דווקא החתולים היו מבויתים ואין בית שאין בו חתול. הוא היה משמיד את העכברים שבערבות ביסאראביה היוו תופעה נפוצה, ולא כל כך סימפטית. אך נוכחותם הבריחה את היונים, שהם היו עושים בהן שמות. מאַרקולשטי החקלאית מנתה רק כמה שובכי יונים...

גם בעלי הכנף היו מעטים בנוף המארקולשטי. הערבה הערומה ידעה בעיקר את מליוני האנקורים, שציוצם הצטרף לסימפוניות בוקר, בעיקר באביב ובקיץ. הפחות מצויות, אבל ססגוניות יותר, אפורות־כחולות וחדודות גוף כחצים מהירות טוס, בגובה ברוחב היו מתיישבות עם ערב על חוטי הטלגרף והערוב, בחבורות צפופות, נדמה דוממות, שקועות בהרהוריהן. או שמא זוהי תפילת ערבית שלהן, „שמונה עשרה"? בין הילדים רווחה עליהן אינפורמציה חיובית: הן שהביאו במקוריהן מים לכבות את שריפת בית המקדש. עם זאת, ספק אם שמרנו להם את החסד על רצונן הטוב להציל את בית־המקדש. בתוך נקיקי הר־הסלע ששימש כמחצבה לאבן ולחול במורד המשופע — בדרך לכפר מאַרקולשטי, היו הסנוניות בונות להן את קיניהן. והילדים, מכל השנתונים, היו מטפסים בעוז־נפש על הקיר של סלע החול ומחטטים בקינים, מבריחים את האמהות הדוגרות ומלקטים את ביציהן הקטנטנות. נשכחה הכרת התודה, גבר יסוד ההרס והאלימות של הגבר־רים הקטנים ללא נקיפת מצפון...

וכאן אנו מגיעים אל ה ע ו ר ב י ם. מאַרקולשטי כמו כל הדרום הייתה ארץ העורבים. „עורבים שחורים", נשתרשו בהכרת אנשי אירופה כסמל עצוב, מכביד. לעתים רחוקות נזדמן באיזה שהוא בית — „קאַנאַריק" בייתי בתוך כלוב וצבעיו כחולים, ירוקים, צהובים, אדומים. גם התוכי הססגוני היה מזדמן רק על תיבות־הזמרה של זמרים־נוודים שהיו מגיעים לעיירה, כדי לחלק לנותנים קופיקה פתקי־גורל מגידי־עתידות. מחוץ לאנקורים האפורים היה העורב סימנה השחור של העיירה. על נוף ה„טשורני־זיאום", התמזג העורב עם האדמה השחורה, הבוץ החורפי. היה זה עוף רעשני ומקרקר ובקיץ השרבי היה מתח על הגגות פעור־מקור, כנגוע קצרת, הצמא לאוויר צונן ולמים. בעיקר היה בולט על רקע השלג

וצדק המשורר שאמר: „צנת בוקר צריחת עורב העירוני ואיקצה, ואיני יודע למה פתאום שמחת־חג עלי קפצה...״ אכן רק בשלג החגיגי של החורף התעלה העורב לדרגת סמל חגיגי.

והנה דווקא בימים האפורים והמשעממים, העצובים והמתוחים של מעבר משלטון לשלטון, הופיע פתאום עורב לבן. כן, עורב לבן במארקולשטי. אפשר היה לחשוב כי הוא קיים רק באגדות ובלשון הסמלים. מנהג היה במאַרקולשטי, כמו בכל פרובינציה, שדברים רבים לא זכו לתשומת־לב, אבל ברגע שמשהו ריתק את ההתענינות, הייתה זו גוברת והולכת. ודאי מחוסר תעסוקה והתעסקות, הפך העורב הלבן שיחת היום וההתענינות מסביב לו גברה. יום־יום היו מבחינים בו כשהוא עף לו מגג לגג או מעץ לעץ. „החברה״ הייתה מנסה לשוא לשלח בו אבני „רוגטקה״, לרוץ אחריו כשירד ממרומים והיה מדדה על פני הקרקע, ולנסות לתפוס אותו. לשוא. הוא תמיד הצליח להתחמק. השמש שייע פרודיק היה אומר כי „זהו שליחה של כת השוויונאים, הקומוניסטים, הרוצים להביא לידי שיוויון בין עשיר לעני כדברי פרק אבות: שלך שלי ושלי שלך. בעצם דבר אחד בודאי ישיגו אמר ברוח נכאה: העניים ישארו עניים והעשירים — ס׳געהט דערצו — בסופו של דבר יתרחש הנס — וגם הם יתרוששו. ואם רצונכם לדעת, כיצד ומתי, עקבו אחרי ביקוריו של העורב הלבן. הסתכלו ותיווכחו שהוא מעדיף לשהות על גגותיהם של בתי העשירים הוא בא לבשר להם וגם לנו — כי נסתיימה עשרותם...״ ואומנם, הספיקולאציה ההומוריסטית ־מאקאברית של שאיע פרודק הצליחה. מה פלא, כי ניחש, גם הבתים האמידים התרוששו באותו קיץ המהפכה. העורב הלבן נעלם ונשכח, אך הדלות „שרקה״ בכל פינה.

הקיץ ולאחריו הסתיו העגום, עם הבחירות ואפילו עם הצהרת בלפור, לא הביאו עמהם לא שוויון, לא גאולה. ההרגשה כי אין מלך ואין שלטון גברה ובימים כאלה לא שפר גורלן של קהילות יהודיות. ואז התרחש פוגרום־זוטא, בעידודו או בעצימת עינו של הגדוד האוקראיני, המרות היחידה שנשארה באיזור. היה זה בלילה חשוך ואפל, כשאיכרי הסביבה וחיילי הגדוד פשטו ברחוב האמצעי בעיקר, השליכו רימונים, ירו באוויר, פרצו חנויות ושדדו. אך תוך כדי השוד והביזה, התאוששו בני הנוער ואף מבוגרים מבני העיירה, הבריחו את השודדים ולמחרת סיכלו נסיון חוזר של איכרי הסביבה לחזור על מעשיהם. הם נתקלו בקבוצות בני נוער, שהדפו אותם חזרה לכפריהם.

„נביא״ ו„פאלדשאר״

לרגלי מורדו של „הר״, מאחורי „שער ציון״, השתרעה אותה חצר רחבה מאד, שכאמור הייתה שמורה לכליאת העדר ביום המפקד השנתי ובכניסה לחצר עמד מבנה נמוך, עלוב בן־כמה חדרים, שהיה מיועד ל„מלון אורחים״ בלשון העיירה, או מה שהיה ידוע בתחום המושב היהודי כ„הקדש״. אחד החדרים שחלונו היחיד היה מסורג, שימש בית־הכלא וידוע בשם „חד־גדיא״. ההיו כלואים באותו בית־הכלא המיניאטורי? אכן, היו הללו בעיקר שיכורים שנאסרו

ליד בית „המונופול", בית ממכר ליין־שרף, ספירט, ושמדפיו היו מלאים בקבוקי־וודקה, שפיותיהם מצופים שעווה אדומה חתומה בחותם המכס ועל כרסיהם המדבקה עם ציון דרגת הכוהל שב„וודקה". על־פי רוב היו קוראים להם „סורוקובקה", כנראה 40 דרגות כהל. היה זה הבקבוק העממי, בגדלים שונים. האכרים מהכפרים הסמוכים היו מתגודדים מסביב לחלון מסורג, שדרך אשנבו היו מקבלים את הבקבוק במחיר עממי, ללא שהיות היו הללו דופקים ביד מנוסה על תחתית הבקבוק והפקק היה קופץ לו כאילו מאליו והנוזל המשכר היה ניגר בבליעות בלתי פוסקות ובתאווה לא תתואר בגרגור אל תוך הפה והגרון. כמובן שלא הסתפקו בבקבוק אחד ובהשפעת הכהל היו מגיעים ל„התרוממות רוח" ולהתפרצויות של אלימות בינם לבין עצמם, או נטפלו לתושב העיירה. נקלעו אל ה„חד־גדיא" על ידי השוטר ואפילו ה„סטרוסטה", היה מורשה לכך. היו לנים לילה ובבוקר שולחו לחופשי. היו גם גנבים מקומיים ומן הסביבה שנתפסו ע"י הרשות, או אחרים שעברו את העיירה בהובלת „אֶטאַפּ" והגיעו לחדר כ„מלון־לילה". אל הכלא הביתי הזה נקלע גם בן־העיירה „איציקל מזיק", בנו של בנימין החבתן. צעיר זה התפרסם מנעוריו ב„מעשיו הטובים", עד שיום אחד עקר ועבר את הגבול. בני מאַרקולשטי הגרים בבראַזיל ידעו לספר, כי איציקל הגיע לשם והמשיך בה בקאַריאֶרה שלו בקנה מידה דרום אמריקאי. יום אחד הפיל עצמו או הופל ע"י המשטרה מהקומה העשירית בריו־דה־ז'ניירו.

לאותו „חד־גדיא" נקלע גם שולית חייטים שבא מן חוץ, שהואשם כי אנס את אחותו של איציקל מאזיק. הרי לכם גם סנסציה מינית, שעשתה רושם רב... ההורים של האח והאחות היו אנשים צנועים ועמלים...

האומנם הייתה פשיעה במארקולשטי? ספק, אם כולם היו מארקולשטאים, אבל ברור שהיה קיים מרכז למעין „מאפיה" כזאת מחתרתית, שנתרכזה מסביב ל„חצרו" של א ל ת ר ב ו ד נ ר, שהיה מן הטיפוסים הבולטים על רקעה החברתי של העיירה. הוא היה איש עמל, נבון ושקול, רגוע למראה, שמן ובעל הדרת־פנים ו... כרס. הוא היה אדם חרד, אבל פשוט, והרבה „תורות" ומרגליות חוכמה של אדם עממי היו מספרים מפיו ומשמו של ר' אלתר בודנאֶר. היו אומרים עליו שהוא „חכם עולמי" — „א וועלט'ס חכם". נוסף היותו חכם, היה גם „נביא". הוא היה אב לשלושה בנים, שהצעיר שבהם, מאיר סניטיוקר, היה חניך בית־ספרו של הללס, ואחד מילדי טיפוחיו. זמן מה הפך למנהל חשבונות של ה„בנק" (ההלואה וחסכון של „יקא") ואחרי כן תפס מקום כמנהל הבנק בעיר אורהיוב. הוא היה נחמד, בעל נימוסים, תרבותי ובהחלט נראה כבן טובים. לא כן שני אחיו הגדולים, שהפכו גנבים מומחים ועל אחד מהם רכלו כעל שודד דרכים. הראשון, הוא שהיה שודד דרכים מפורסם ובעל־שם „ארצי". הוא שעשה את אביו ל„נביא". גם השני היה בחור יפה וגבוה, משה, ששרת בצבא מספר שנים, וחזר, נוסף לתכונותיו ה„תרומיות", גם בדאי (ועל כך סיפרנו במיוחד).

ב„חכם ונביא" כאחד נאלצו להתחשב בעיירה. לא פלא כי אלתר בודנר החכם היה מבאי בית הרב, מעורב ומכריע בבוררויות חשובות. שהתנהלו בבית־הרב. אבל כאמור גם כ„נביא", היה רצוי „לחיות אתו בשלום". שכן אם קרתה איזו

פריצה, גניבה רצינית, מספיק היה לתנות את הצרות בפני ר׳ אלתר, ליד כוס יין וטעימה טובה. שכן מן המרתף היו עולים לחדר האורחים הנרחב, ששימש מעין בית מרזח משפחתי ובלתי רשמי, קיתונות היין. היו אלה בקבוקים ירוקים מרובעים, מליטר עד עשרה ליטר, שהיו ממלאים אותם מהחביות שבחביון המרתף. שם כבר עמדו חביות ובהם יין מטאַלאָנשטי, מכרמי אובאליוב בקאַזאַנאַשטי ואפילו המשובחים שביינות בנדרי ושאַבו, מכרמי השווייצאַרים שעל גדות הלימאַן האַקאֶרמאַני. ובעלות הבקבוקים על שולחנו של ר׳ אלתר, עלו גם צלחות ה„פאַסטראַמאַ״ של אווזים וברווזים ובשר כבש וטלאים, עטיני פרות ולשונות בחזרת, כבדים וקורקבנים, גילדי שומן (גריוועו) של אווזים, אשכולי ביציות מרחמן של תרנגולות, שלא זכו להטילן, ודברי כבישה — מלפפונים, אבטיחים חכליללים ירוקים, עגבניות ירוקות, שפרל אשתו הייתה מכינה בטוב־טעם. כמובן הסעודה תמיד נפתחה בייש חריף, בסליוואַק (יין־שזיפים מותסס), מה שקוראים כיום „אפראָ־טיוו״ — ובמנה ראשונה: בדג־מלוח מווילקוב, בכבד קצוץ מעורבב בביצים קשות, או סתם רסק תפוחי אדמה מעורב בבצל ובביצים ועוד כהנה וכהנה, „פיצ׳יא״, מין מאיונזה מתוקה־חמצמצה מכרעי תרנגולות, קורקבנים וגרוגרות של עופות ו„חולודאָץ״, רגל קרושה, מרק זהב ב„קראָפלאך״, או בדייסת כוסמת מעורבת בשעועית ואפילו „בורשט״ אדום־אדום ובו עצמות עם מוח בשפע, ואף „רוסל״, רוטב צלי, מעורב בחתיכות בצק בשום בשם באָלובאָשקס. כל אלה מעשי ידיה של פרל רעייתו, השקטה והעצורה, העושה רצון בעלה בזריזות לא תתואר... ליד סעודות אלה, שהיו נערכות בצוותא, היו מתפענחים כל החידות והסודות, נחרצים גורלם של בעלי־הדין ולאחריהן מוחזרות כל הגניבות. אל השולחן הזה הגיעו כולם. כאן היו נערכות הסעודות של חברה „מולוצ׳אַ״ — כך נקראה חברת הקברנים, שעבדה תחת חסותו וגם של „חברה קדישא״, בעצם החברת־אם של חברה מולוצ׳א, שהיתה האפוטרופסית הציבורית של בית הקברות.

הזדמנויות ל„קאֶרמאֶשלך״ מעין אלה היו רבות לו לר׳ אלתר וחסידיו־מקורביו. הוא גם גבאי בית־הכנסת של השו״ב משה גדליה־איציס, והוא נוהג בכס הגבאות שלו ברוממות ובהוד מלכות. בכך הרגישה העיירה בליל שמחת־תורה, בו הגדיל עשות.

כל הגבאים היו עורכים — לאחר שנבחרו בליל שמורים — אור ל„הושענא־רבה״. „קידוש״ בשמחת־תורה ובערב אור לשמיני עצרת, היו מתאספים כל מתפללי בתי הכנסת אל בתיהם של הגבאים, אוכלים ושותים בין מנחה ומעריב. היין היה נשפך כמים. האגוזים הטריים של הסתו נפצחו ברבבותיהם, מאכלים קלים כמו „מאינה״, שהיה בעצם מין פאַשטאָט אפוי מכבד (מוסאָקה ?) ו„פראַקעס״, שהיה מעין בשר כרוך בעלי גפנים או בעלי כרוב ושרוי בחמיצה יינית־מתקתקה פיקאַנטית וכמובן קאַרפיונים מבושלים, שיבוטות מטוגנות ודגים ממולאים, שאינם נאכלים בלחם אלא ברקיקי ביצים פריכים, אוורירים ושבירים, ואלה נוסף למעשי ידה של גולדה די סארוועדן — בימינו היו קוראים לה „קונדיטורית״ — כל מיני תרגימא כמו תופיני דבש ותופיני סוכר, קאמיש ברויט (מיני קאָקסים שונים) ומלכות־ברויטן, וסתם קיכעליך, טורטעלעך

ורקיקים מטוגנים בדבש ופלעצלעך מעורבבים בגרגרי שומשמין, פרג ומה שאופייני לאזור גרעיני פ ש ת ה („סיאָמינצא"). משהגיע זמן ההקפות, היה לוקח כל אחד מהאורחים נר דולק בידו וכך היו מובילים אחרי כבוד את הגבאי לבית־הכנסת. היו אלה תהלוכות רוויות שמחה עממית, שהיו נגמרות בנקודות היעד שלהן בבתי־הכנסת שהיו צפופים מפה־אל־פה ל„הקפות". היה זה הלילה היחידי בו הורשו הנשים לרדת מעזרת הנשים אל אולם בית הכנסת, נושקות את „ספר התורה" ומאחלות לנושאו: „תזכה לשנה הבאה". רק לאחר מכן, היו נוהגים לפתוח בהלולה של סעודת חג פומבית בתוך בית־הכנסת. אחרי מלחמת העולם הראשונה, היינו הצעירים נוהגים לערוך „הקפות" בסיבוב בכל בתי הכנסת לראות בדודל קולקר, בעל בעמיו וחנווני מכובד רוקד בבית־הכנסת של „יעקב־לייב" בהתלהבות רבה ושר את שירו המפורסם שהיה חוזר עליו מדי שנה בשנה — „דוד מלך ישראל חי וקיים"; אחרי כן היינו מסתלקים לנשפיות פרטיות בבתים, שאופיין היה „מודרני" יותר.

אבל גולת הכותרת של הערב הייתה תהלוכת הובלתו לבית הכנסת שלו את ר' אלתר בודנר, ה ג ב א י. התהלוכה נמשכה לאורך כל הרחוב האמצעי, מביתו שליד התעלה מול בית אליה גמרמן.

יהודים ב'שמחת תורה" — ב. מייראנץ

חג סוכות הוא עונת הדלעות (קאַבאַקאַס) והיו לוקחים דלעות ענק, צהובות או אפורות, מוארכות, מרוקנים אותן מתכולתן ומגרעיניהן וכמה ימים לפני החג היו מיבשים אותן בשמש, תוחבים בתוכם סמרטוטים שרויים בזפת ועיטרן והיו מדליקים אותם. וכך הפכו הדלעות ללפידים מרשימים. גם הזאטוטים, נוסף ל„אילומינציה" הזאת, היו הופכים דלעות קטנות לפנסים, עם אשנבים בזכוכית צבעונית ומתלווים לתהלוכה. בליל שמחת תורה היו השמים של סוף החודש נטולי ירח ועל רקע השחור ניתן היה להבדיל בעשרות הלפידים הנישאים על גבי מקלות גבוהים והם מרצדים בלהבותיהם האדומות־ירקרקות, נוסף למה שנושאיהם היו גם הם רוקדים ושרים עד כלות הנפש. הייתה זו תהלוכה קאר־ניבאַלית עליזה, אבל מסתורית וצללית והיה משהו סמלי — אולי במבט אחורה — בנסיון לפרוץ, ולו במעט, את האפלה האטומה שאפפה יישוב יהודי בודד בערבה ולנסוך בו מעט מהאור הגנוז, מעט מחדוות החיים...

משהו מהדו־קוטביות הזאת של אור וחושך, הגינות ואלימות, חיים ומות, חוכמה ועריצות היו מרוכזים גם בדמותו של ר' אלתר בודנר. וכשם ששלט על החיים, כן שלט גם על המתים כביכול, הוא היה רק מטפל בקברנים ורשמית לא השתייך ל„חברה קדישא". את הכרעות הכבוד, גם בתשלום שהוטל על קבורת המת וגם חלוקת הכסף לצורכי ציבור, היה משאיר לנכבדי העיר, כשם שבבוררויות בדיני־ממונות היה משאיר את פסק־הדין „מן התורה" בידי הרב. הוא עצמו וחבריו ב„חברה „מולוצ'אַ" היו עושים את המלאכה „הבזויה" של קבורת המת; נכבדי חברה קדישא" אומנם החליטו מה שהחליטו על גודל ההיטל על היורשים תמורת אחוזת הקבר והקבורה, אבל את המלאכה של העמידה על המקח עם משפחת הנפטר השאירו לר' אלתר בודנר. הדבר החמיר כאשר נכבדי העיירה ופרנסיה החליטו להעניש את יורשי „החזיר הקמצן" על חטא אביהם שכל חייו לא תרם פרוטה לצורכי ציבור, ומצאו הזדמנות לגבות את חובם. קרה שהיורשים היו מתעקשים ועומדים על המקח — אז סירבו חברה „מולוצ'אַ" להביא את המת לקבורה וההתנסות לא הייתה קלה לבני המשפחה. קלון המת הפך קלונם. כמובן, כגודל ההיטל שר' אלתר היה מצליח להוציא מכיסם של היורשים, לקבורת „פגר שמן" זה („אַ פעטער פגר"), כן גדל הסיכוי לסעודה שמנה. כבר באותו ערב, או במוצאי־שבת הקרוב, אחרי „ההבדלה", היו כולם מתאספים לסעודה זו והדימוקרטיה בעיירה הגיעה לשיאה: נכבדי „חברה קדישא" ישבו וסעדו בצוותא ליד הקברנים, שהיה זה שכרם הבלבדי. בראש השולחן ישב ר' אלתר וניצח על המלאכה ואשרי הכרס שנת־פטמה במאכליה של אותה סעודת „אבלים". כרסו של ר' אלתר עלתה על כולן, היא הייתה דוגמה לספיגה וכולה אומרת כבוד, מעמד, אצילות ואפילו — תרצו או לא תרצו — אזהרה: „תנו כבוד לר' אלתר ובל תדברו סרה בו ובנבואותיו אל תתנו דופי".

ואכן אחד שדיבר סרה בר' אלתר וה„דיבור" הגיע לאזנו של ר' אלתר, בא על ענשו. והיה זה דווקא ה„פאֶלדשאֶר" — החובש ל י י ב ל י מ ו נ צ' י ק.

גם ה„פאֶלדשאֶר” או בסלאַנג העיירתי הפאֶלשר לייב לימונצ׳יק היה טיפוס מיוחד במינו ואף הוא בעל מעמד מיוחד. מיוחד, ניתן לומר, באשר אינו דומה פלשר זה לכל הפלשרים בעיירות האחרות או שקדמו לו. אחד שקדם לו, במאה התשע עשרה, היה ברקה רופא, אביו של הספר ברוך וולפוביץ. גם ברקה רופא היה ספר. אבל מאותו דור שלא גילח זקנים, ועיקר פרנסתו הייתה באמת על ה„רפואה”. כנראה שאת מקצועו למד בצבא הרוסי, בו שהה מחצית יובל שנים כחטוף והיה לו מעמד של „סולדאַט ניקולאיאֶבי”, היינו חייל בצבא ניקולאי והללו היו יחידי סגולה נשארו בחיים ושמרו על יהדותם. ברקה זה היה בדאי וגוזמאי, כראוי לאדם שהיה „בחוץ”, בעולם הגדול ואין סוף לספוריו, אגדותיו ומעשי מעלליו כאיש צבא. אבל עיקר אומנותו הייתה הקזת דם, הדבקת עלוקות, כוסות־רוח. הוא גם היה מרפא שיניים בצורה מקורית ביותר. מי שהצביע על שן שכאבה, אחת דתו הייתה להוציאה. לשם כך היה לוקח חוט חזק וארוך („שפּאַגאַט”) ומהדק קצהו האחד סביב השן, מושיב את הפאַציאֶנט בשלב האחרון של הסולם בפתח העליה, ובקצהו השני של החוט מושך למטה והשן המרגיזה נעקרה מן הפה.

לא כן לימונצ׳יק. הוא חי בתקופה בשלושת העשורים הראשונים של המאה, כשהיו מוזמנים רופאים מדופלמים למאַרקולשטי לישיבת־קבע תמורת מענק חודשי מקופת הציבור, בנוסף למחיר שנקבע בעד כל „קונסולטציה”. בשנה האחרונה למלחמה נתווסף רופא מדופלם לשיניים, גרישאַ אהורובסקי, שהקים לו ,קבינט׳ עם מכונות חדישות. רופא זה היה יליד העיירה. אך גם בתקופה זו מעמדו של לימונציק היה איתן. זקנו מגודל, מעשה פרופיסור, רק לחייו גלוחים. תעודת ה„פלשר” הרשמית שהייתה תלוייה על הקיר ב„בית מרקחת” שלו, ומשקפי ה„פנסנה” שהרכיב על חוטמו, שיוו לו מעמד מאַגי של מישהו שהחיים והמוות בידו. לא מעט אמהות רחשו לו יותר אמון, מאשר לאותם רופאים צעירים, דוברי רוסית, שהגיעו לעיירה. הוא היה מצויד בתרמיל עור ובו כלי אומנותו. ראשית כל המדחום, שהיה שם אותו תחת בית־השחי של החולה והוא בינתים מחזיק ביד החולה, וביד שניה מסתכל בשעון שהיה תלוי על שרשרת ושלפו מכיס חזיתו והיה סופר את פעימות הדופק. מיד אחרי הקדמה זו היה מוציא את השפופרת שנראתה יותר כחצצוצרה קטנה, כשפיה הרחב מוטל על החזה והשני — הצר — תחובה באזנו. הוא היה מרים את כותונת הלילה, בודק את החזה ואחרי־כן הופך את החולה על צדו השני ומאזין לגב בשפופרת, כשהוא מצווה חליפות לנשום עמוקות או לעצור נשימה. משגמר את להטיו בשפופרת העמידה על השולחן כאיזה חפץ מסתורי והיה מתחיל לבדוק כביכול א י ש י ת את החולה, בעוד שבני המשפחה עומדים סביב עוצרי נשמה ודרוכים לדעת מה בפי ה... פרופיסור. אבל זה עדיין אינו מדבר. שכן מתחילה הבדיקה האישית, כמי שאינו סומך על הטכניקה בלבד של מכשיריו — המדחום, השעון והשפופרת. מהרהר רגע הוא מרכין אזנו על הגב, כמקשיב, ואחרי כן נוקש באצבעו, ובמחזור שלישי שוב על החזה — מקשיב ונוקש. מבצע אחר — הסתכלות בתוך הגרון. הוא מבקש להגיש לו כף נקייה, כשאת ידיתה הוא תוחב עמוק

לתוך הפה, לוחץ על הלשון. אצל הילדים היה שיא המתח מגיע עם תחיבת הכף לתוך הפה. ובכן, ברור, זוהי „אַנגינה" קשה למדי, החום גדול, צריך לשכב במיטה עם שלפוחית קרח על הראש, יש למרוח שלוש פעמים ביום ב„יוד" בתוך הגרון (אצל אנשים אמידים משמעותה שלושה ביקורים ביום, במשך ימים מספר), אבקת אספירין, גרגור בתמיסת „בורנה" ובשעת הצורך גם שמן קיק או מי־מלח אנגלי, כדי לנקות את הקיבה. אפשר גם בחוקן. דיאגנוזה חמורה יותר — הודעה על חשש לדיפתריה ואז הריפוי היה „זריקה", בפי הבריות „אונטערלאָזן אַ פלעשעלע". הידיעה על זריקת נסיוב נגד הדיפתריה, המחלה המסוכנת ביותר בקרב ילדים בתחילת המאה, הטילה אזעקה: משמע החולה — מסוכן הוא. ונדמה שהפחד במודעות האנשים לא היה בגלל הדיפתריה, אלא דווקא בגלל אותו חוד של מחט ארוכה שספגה מתחילה מתוך בקבוקון את הנסיוב ומילויה בלבד הטיל פחד. לימונצ׳יק היה גם מוכן להציג כוסות־רוח או חוקן תמורת מענק למומחה, אחרת היה משאיר זאת ל„ריקל די בובע" — ריקל המיילדת.

הכנסה נוספת לו שימש „בית המרקחת" הפרטי שלו, — וכמובן לימונצ׳יק שלח ללימונצ׳יק — ובו היו שמורים לחולים כל תרופות היסוד: האספירין לחום, הבורנה לגרגור ולחיטוי, היוד — לפצעים, שמן־קיק, מלח אנגלי ומיני עלים נגד עצירות וכאבי בטן, „קרבולקה" לחיטוי, מלמלה וצמר גפן לתחבושות ואולי עוד כמה מוצרי קוסמטיקה ותכשירים פופולאריים. הייתה לו אשה גוצה ומכוערת, שלמען היוקרה ה„מדצינית" של בעלה וכרעיה לפרופיסור־מומחה שכזה דברה רוסית משובשת; בבית שררה דלות, לאו דווקא מתוך מחסור, אלא בגלל משקיות גרועה ובזבוז „בוהמי" רשלני. בערבים היו מתכנסים צעיריה המתפקרים של העיירה ואלו שרצו לנהוג במתירנות בשבת, לשתות תה מהמיחם ולא מה„טשיינה" של מייקה או מגניזת החמין בבית, ניתן היה לעשן בשבת, נהנים ממשחק קלפים ושם בודאי נהגו במתירנות־יתר בבנות המין היפה, בחברותא. צביטה או נשיקה, שלא הסתייגו מהן בדיעבד, אך לגילויי „הפקרות", נוסח ימינו, הדברים לא הגיעו. אבל ביסודו היה זה בית חם ובערבים היו מכלים כל מה שעקרת הבית הכינה, ללא שייר, ללא דאגה ליום המחר, והכל מתוך טוב לב ורחבות הדעת, ללא כל תחושת המחר.

אבל המחר בא מיד עם בוקר, כשלא הייתה פרוסה אחת לפורסה לפי הטף, הבנות קטנות־הקומה והצווחניות. על בוקר אחד כזה, היו מספרים בעיירה תוך בדיחות הדעת ובסלחנות. שכנה אחת הייתה למשפחת לימונצ׳יק תחת אותה קורת־גג ושמה היה בריינדל, ב ר י י נ ד ל ק ו ז אַ ק, כפי שכינו אותה בעיירה, אשת חיקו של ר׳ י צ ח ק ק ו ר נ פ ל ד. עצם העובדה, שידעוהו בשם משפחתו — סימן לאמידות ומעמד נכבד. היה זה יהודי מכובד, בר־אוריין שהחזיק חנות מכולת גדולה. חסוכי בנים — היו עובדים בחנותם המצליחה מבוקר עד ערב. בריינדל, שתלטנית, פעלתנית ונמרצת, כפי שכינינו אותה — „קוזאַק" (בסלנג הדרום־רוסי — „אשת חייל"), אך מאוהבת בעצמה, נארקיציסטית עד

כדי חולניות. נוסף לכל אלה הייתה גנדרנית ואת לחייה החוורים הייתה „מאפרת" בצבע אדום, בנייר אדום מיוחד, כמנהג אותם הימים.

והנה באותו בוקר מוקדם, בו נוכח לימונצ'יק, כי אין לחם ומזון לפי הטף, נכאה רוחו. אבל לא ייבהל איש כלימונצ'יק. הוא עובר את סף ביתו והנה בריינדל מסתובבת ליד פתח החנות. „בריינדל" — אמר לה לימונצ'יק — „תני לי לראותך. נדמה לי שהנך חיוורת מדי. גם עיניך היפות משום מה עכורות. מה קרה לך? הושיטי יד". והוא כבר מחזיק בדופק ומסתכל בשעון הכיס שלו ואומר: „נראה שחומך עולה. הכנסי מיד הביתה וכבר אני אחריך, אם כי מחכים לי הרבה חולים. את יודעת הסתו הזה"... לאחר בדיקה קצרה, תוך הבטחה כי בשעות הצהרים ישוב — מפקד עליה לשכב שלושה־ארבעה ימים במטה והוא קורא לעוזרו של ר' יצחק מהחנות, שבעוד שעה יכנס אליו לבית המרקחת והוא יכין לה את כל התרופות. בינתיים יש להכין לה „אוקריפ מיט מילך" מים חמים בחלב, ואיספלנית חרדל לגרון ולחזה. „אחרי כן אכנס ואבדוק אותה מחדש". אחרי „קונסולטציה" דחופה ומבוהלת כזאת — הייתה השמחה במעונו. הוא מילא סלו בכל מיני מכולת, הסאַמוֹואַר התחיל רותח בעליזות: „בנות קומו לארוחת הבוקר". עכשיו יוכל לצאת במצב רוח רגוע לביקוריו.

אותו לימונצ'יק, שעל דמותו הססגונית והעירנית ניתן לספר רבות, היה קשור בלב ונפש לאלתר בודנר. ידידות עמוקה נשתזרה ביניהם הודות למעמדם, מעמד אנשים שהציבור זקוק להם, הקובעים בקרבו ללא כל מנדט, שליחות מכוח עצמיותם ועצמאותם הבלתי מעורערת. הייתה זו ברית של מודעות עמוקה. המונופול לחיים ולמוות בידם הוא. ורק כפשע בין שניהם. לימונצ'יק היה מקבל עליו אלו שליחויות לדבר עם ר' אלתר על מחסן שנפרץ, על סוסים שנעלמו, שליחויות שאחרים לא העיזו לבצע אותן. לימונצ'יק, הממונה על הבריאות, יודע מי בקיצו ומי לא בקיצו, ועל אחד שגורלו נחרץ, היה מגלה לעמיתו אלתר ליד כוס יין וכמה „וואַריניקים", בשעות אחר צהרים. לאלתר בודנר מידע זה היה חשוב, לתכנן מעשיו ולכלכול ענייניו בבוא העת, והייתה נפשו קשורה בנפשו של לימונצ'יק.

יום אחד נסתיימה הידידות. לימונצ'יק נכשל בלשונו ודברי רכילות על ר' אלתר שאמרם בסודי־סודות, נתגלגלו ובאו לאזניו על כל פרטיהם. ר' אלתר הפיקח בולע את רירו ושומר הדבר בליבו. רק כעבור ימים מספר יזמין הוא את לימונצ'יק לביתו לארוחת ערב, אליה מוזמנים גם כמה ממקורביו. השולחן כורע תחת עומס המאכלים והמנות בשפע, היין מתאדמדם בבקבוקים, דגי הווילקוב מתובלים בחומץ ובבצלים ומכוסים עלי דפנה, מן המטבח עולה ריח הפאַסטראַמאַ — הכל אומר חג ומבטיח סעודה דשנה. מוזגים כוסיות ראשונות של וודקה ור' אלתר מבחין שאין לחם ל„מוציא". כולם מחכים לנטילת ידיהם בקערה המוכנה ליד השולחן מתוך ספל בן שתי ידיות העומד על שרפרף ור' אלתר מאנפף וקורא: „פרל, אי נוּ אוֹ לחם". איך זה קורה שאין לחם (לידיעת הקורא — אין מקריות אצל ר' אלתר בודנר). אשתו מביאה ככר לחם וסכין, ור' אלתר במקום ברכת המוציא מחזיק את הככר והסכין בידיו ואומר: „שמעתי

לימונצ׳יק, שאתה הפלטת נאדים דווקא דרך הפה. אַ, אין דבר, יש מקרים כאלה. או, בודאי יש לך תרופה לכך, אתה זקוק לפקק עבה של חבית, אַ״. ר׳ אלתר היה נוהג, לשם עשיית רושם, או מתוך זהירות מחשבתית, לערבב את שיחתו האיטית בשני אינטרמצו. מיני היגויי קריאה כאלה — מפסיקים — האחד האַ? — והוא סימן שאלה, והשני או! — אות קריאה הנה, זהו זה. הראשון מביע ספק, חוסר בטחון, מעין בדיקה אצל הזולת כרוצה לאמר — האומנם? מה דעתך? ואילו השני — מסיק מסקנות, זהו אשר אמרתי, צדקתי ואין בלתי. וכך המשיך לאמור לידידו לימונצ׳יק. „ובכן, שמע לימונצ׳יק, השומע אתה? האַ? עוד מעט ניטול ידיים ונברך מוציא. או! אז מה, במקרים כאלה אינך שוטף לך את הפה, אַ? מה אין לך בורנה — אַ? אז אני אגיד לך לימונצ׳יק, או! הרואה אתה את הלחם הזה על השולחן? אַ? הלחם הביאה אשתי פרל... או! לא כמו הלחם של איציק קורנפלד — האַ? לחם טרי, יפה, ככר שלם, או! כולכם רואים אותו — האַ?, הוא שלם, האַ? נכון, הוא שלם, או. כך גם הידידות בינינו, לימונצ׳יק, הייתה שלמה, ללא פגם, או! נכון לימונצ׳יק, האַ? תן לי סכין, לימונצ׳יק, או! יפה עשית, או! עכשיו מה נעשה, נקח את הסכין, האַ? כך — או! נבצע את הלחם לשנים, או! שוב כבר אין הככר השלמה, האַ? שוב אין אחד שלם, אלא שני חצאים, או! — אני ואתה — נפרדנו, או! ועכשו — האַ?״ כאן — תוך כדי שאלה — הוריד לו שתי סטירות לחי, אחת ימינה, שניה שמאלה — ועכשיו או! פוֹשוֹל ווֹן, אין לך מה לעשות בבית יותר. אני כבר אבוא אליך כשתזדקק לחברה מולוֹצ׳אַ, או! נגמרה ידידות, האַ? כן, אין ידידות יותר, או! מהר ועזוב חיש את הבית, אל תדאג, כבר יספרו על כך מחר בבית הכנסת או! אל תדאג, מה אתה עומד כ„בולוואַן (גולם) אחד, האַ?״. גמרנו — או! והחבורה נטלה ידים, כל אחד ענה בלחש אחרי ברכת „המוציא״ הקולנית של ר׳ אלתר, ונגשו למלאכה. אף מלה על המאורע. פשוט עברו ל.. סדר היום. והשתייה כדת.

ציונות בסגנון בינלאומי

הציונות במארקולשטי, הורתה ולידתה בבקתה קטנה ברחוב התחתון: היה זה כנראה ה„בית" העתיק ביותר בעיירה, שלא נעלם מנופה רק עם העלמה של העיירה. אפילו כשהעיירה הגיעה לפריחה ולפיתוח ו„התנוסס" בה „בתי־מידות" מאבן ומכוסים בפח ירוק, נשארה הבקתה כמות שהיא בנויה מזרידים ומחמר, עם „פריזבה" בקיר הקידמי, חלונות קטנים וגג קש וסוף. הייתה בקתה זו שריד אחרון של הבנינים הראשונים הקדומים שנבנו בעיירה. לימים, לאחר שהרב י. ל. הכהן מימון, הלאהוא יהודה ליב הכהן פישמאן, הפך גדול ומפורסם ובעל שם יהודי עולמי, הפכה גם הבקתה בה הוא נולד למעין אתר הסטורי. אורחים, ובמיוחד אורחים מארץ ישראל, היו מובלים אל הבקתה הנמוכה, ונאמר להם: „הנה כאן גדל ונתחנך פאר מאַרקולשטי, הרב מימון".

הסיפור כיצד הגיע אביו של הרב מימון, אברהם אלימלך, למארקולשטי, אף הוא מיוחד במינו. ואכן על רקע הנוף האנושי — הקולוניסטי — של המושבה החקלאית נראתה דמותו של יהודי חלוש ועדין נפש, סופר סתם, כדמות חריגה ויוצאת דופן. יהודי קטן זה, היה יושב שבעה נקיים, מצרף אות לאות וכותב ספרי תורה וטובל במקווה כל פעם שהולך לכתוב את שם ההווייה. בן ארבע־עשרה היה כשהגיע למאַרקולשטי, בה חיו שני דודיו, שהיו צאצאיהם של זקנו ר' אברהם הכהן רב בסאַטאַנוב, שבפודולייה־אוקראינה. אברהם־אלימלך נשאר יתום מהוריו בילדותו והתחנך בביתו של המלבי"ם הידוע, ידיד אביו, שהחזיקו. למדו וחנכו והיה אפוטרופסו הרוחני. בגיל ארבע־עשרה עבר לאפטרופסות דודיו במאַרקולשטי. כאן גדל והקים משפחה, שהולידה את יהודה לייב, גבריאל, זכריה, עדה ומיצה. מאחר והוריו נולדו בהוסיאַטין, שבגאליציה, נשאר אברהם אלימלך נתין אוסטרי. רק כאשר הפליג יהודה ליב הבכור למרחקי ליטא כדי להמשיך בלימודיו בישיבותיה ונזקק לדרכון נתקל בקשיים בגלל הנתינות הזרה של אביו. רק אז נאלצה המשפחה לאַמץ לה שמו של יהודי נתין רוסיה שנפטר — אחד פישמן. (בהוסיאַטין — נשאה המשפחה של הסב ר' אברהם את שם המשפחה מימון, באשר רעייתו מלכה התיחסה למשפחת הרמבם; מכאן גם הסבת שם משפחתו של הרב פישמן למימון, שהיה אגב גם חוקר רמב"ם מובהק וגאה על השתייכותו רחוקה זו).

לעומת השושלת הרבנית של ר' אברהם אלימלך הייתה רעייתו בוֹבאָ־גולדה נצר למשפחת עשירים וסוחרים. היא הייתה לעזר רב לבעלה, שהיה שקוע בממלכת האותיות והספרים הקדושים, באשר נוסף היותו סופר סת"ם היה ר' אברהם־אלימלך תלמיד־חכם. אשה כשרה וצנועה זו עבדה קשה לקיים את המשפחה מההכנסות הצמוקות הבלתי קבועות של סופר סת"ם עני בעיירה נדחת.

לפי סיפוריהם של בני־דורו ומתוך לקט הסיפורים והרשימות המפוזרים בספריו של הרב מימון, מצטייר ביתם הקטן של ר' אברהם־אלימלך ובוֹבאָ־גולדה, כבית חם ו„פתוח לכל אורח נודד לתלמידי־חכמים ושדרי"ם חסידיים ואנשי מעשה". בוֹבאָ גולדה עקרת הבית עצמה הייתה מסתפקת בפת קיבר, בתפוחי אדמה

או במלפפונים חמוצים, אבל „הייתה עורכת את שולחנה לאורחיה כיד המלך ברוח נדיבה ויד רחבה".
נוסף לערכים, המסורתיים־יהודיים והכלל־אנושיים, שזוג זה הנחיל לילדיו באווירה כפרית ופשוטה זו, הפך הבית למשתלה בו טופח זן מובחר ומיוחד במינו, באשר כאלה היו הבנים והבנות כאחד. ר' אברהם אלימלך, שהוא עצמו גדל באווירה של תורה וחוכמה, השתדל בכל הדרכים להנחילן לבניו, הפך חיש מהר אישיות מחנכת לא רק לביתו, אלא לעיירה כולה. מבחינה משפחתית רק מ י צ ה הבת הבכירה, דמות חביבה ופקחית ומודעת לעצם היותה ענף בעץ המכובד הזה, נשארה מחוץ למעגל של הדמויות הבולטות שהבית הקטן הקים. הבולטת ביניהם והשנייה במעלה, מבחינת אישיותה, האינטלקטואלית והציבורית וכן מבחינת תרומתה לציונות המגשימה היא ללא ספק ע ד ה.
גבריאל, היה הבן השני אחרי הרב מימון. הוא היה צמוד מאד לאחיו הבכור. בסוף שנות התשעים של המאה, הירבה גבריאל לפרסם את הכתבות שלו על מארקולשטי ועל הציונות שבה ועל אחיו יהודה לייב. הוא גם פרסם פה ושם שירים. על רוב הכתבות, הרשימות והשירים חתם בשם „הגפ"ן" (גבריאל פישמאַן). הוא היה אדם תמים, רך־לב, תלמיד חכם והתפרסם כמחנך וכמורה טוב באונגאֶני, בעיר בה כיהן יהודה־לייב כרב ולפני כן בבריצ'בה ואחרי המלחמה עלה ארצה ושימש כל ימיו כמורה בבית הספר הדתי „תחכמוני" גבריאל אהב את מאַרקולשטי, שמח לפגוש את עולי העיירה בארץ. אישיות מב־טיחה, שמת בדמי ימיו היה ז כ ר י ה, ביבליוגראַף חשוב.
בבית ההורים, בעודו ילד, ירש לייבלה ערכים רבים, אך החשובים מהם אהבה ל ס פ ר י ם, הערצה לאנשי מ ו פ ת ובעיקר לתלמידי חכמים, רבנים, גדולי הדור ו ל א ר ץ י ש ר א ל.
האהבה לספרים, התחילה אצלו משחר ילדות ואין ספק הדבר בא בהשפעת האב, שגם לו הייתה ספרייה משלו. אך פישמן הילד והנער לא ידע שבעה בקריאה ועיון. הוא ייסד במארקולשטי, עם הנערים בני גילו, אגודת „תקון ספרים", שעיקרה הייה ציוד ספרית בית הכנסת בספרים מכל סוגי חוכמת היהדות, ש"ס ומפרשים, פוסקים, שאלות ותשובות, ספרי מוסר. הוא בסופו של דבר הפך אספן נלהב. ספרייתו שבמותו מנתה כ־40 אלף כרכים, הייתה ממויינת ומסודרת להפליא; הרב ידע מקומו של כל ספר ומה שחשוב יותר, הכיר כל ספר על תוכנו וזכר תולדות רכישתו והשגתו. במסעותיו בעולם היה מבקר את גדולי הבוקיניסטים שהכירו את שמו וחולשותיו, מבקר במוזיאונים ומשיג אז במאמץ רב ובהוצאות גדולות צילומיהם של כתבים וספרים נדירים כמו מהדורות עתיקות של ספרי התלמוד, הרמב"ם ועוד, מהם דברים שההדירם מחדש בהסברים ובפירושים משלו.
גם הערצתו לאנשי־מופת, רבנים גדולים, שבאה אחריי־כן לידי ביטוי בקשריו הרבים עם גדולי הדור שהוא קיים במסעיו הרבים ובמונוגרפיות הגדולות שלו על הרמב"ם, ר' סעדיה גאון, רש"י, הרב קוק ובעיקר ששת הספרים „שרי המאה", באו לו מבית אבא. ליד שולחנו של אבא נפגשו משולחים ושדרי"ם, מחברי ספרים, אבל לעתים קרובות מנוגדים בדיעותיהם כמו חסידים מתנגדים. אעפ"י

שר' אברהם אלימלך היה „מתנגד" מובהק היווה שולחנו מעין „שולחן עגול" וליברלי מאד, שאפשר היה מסביב לו לנהל ויכוח קנטרני ותוקפני. הסיפורים והויכוחים הרחיבו את דעתו של לייבלה הצעיר, ליטשו את כוח הויכוח וחריפות השיחה שלו, והוא הפך לאיש שיחה מרתק. הרב מימון אהב לספר כיצד בניגוד לאביו המתנגד נתפס לחסידות. באותה תקופה חי בעיירה השו"ב ר' גדליה־יצחק או כפי שקראו לו גדליה־איצי שוחט (שפילברג). היה זה חסיד נלהב בעל אישיות רגשנית ומוסיקלית, שזכה להכיר אישית את ר' ישראל מרוז'ין, והיה מחסידי סאדיגורה. לייבלה היה ממעריציו של השו"ב ורותק לסיפורי החסידות שלו. משיכתו לחסידות הרומנטית, סיפוריהם של השדרים שבאו מארץ ישראל ושהו אף הם בבית־אבא ועצם חינוכו של אבא לאהבת ארץ ישראל, אהבה שירש מהמלבי"ם, הגבירו את געגועיו לארץ־ישראל ומשיכתו לציונות. בהיותו בן עשר — בתרמ"ו, התחילה הציונות המעשית להתגלות בפעילות של „חיבת ציון". הידיעות על התארגנות ציונית ראשונית זו, על סטודנטים שעלו ארצה ותנועת „בילו" הסתננו רק במעורפל למארקולשטי, גם העתונות העברית שהתחיל קורא, ספרה על כך רק במעורפל. ואז החליט לקרוא ל„המונים" בעיירה והזמין אותם לבוא בכל שבת אחרי שינת הצהרים ללמוד פרשת השבוע. ותוך כדי כך שילב בפרשנותו את דבר ארץ ישראל ועל החובה לעלות ולעבוד את אדמתה. כמעט בכל פרשה היה מגלה רמז שקוף כי הציונות אינה נוגדת את האמונה החרדית, כפי ששמע שמתנגדיה הם דווקא הרבנים החרדים. לאמיתו של דבר, היה מספר אבי־מורי ז"ל, היתה קיימת במארקולשטי הסתייגות־מה מפעילותו הציונית. היא התחילה ב„מחתרת". גם קריאת „המליץ" ו„הצפירה" הייתה מתבצעת בעליית הבית של בית סבי מפאת הביקורת הגלויה, שמא הם נתפסים לדברי מינות, רחמנא ליצלן.

בן עשר לייבלה בן הסופר כבר הוכיח עצמו חריף ובקי. בני העיירה מתאספים, מתחילה תוך סקרנות ואחרי־כן תוך ענין, לשמוע את דרשותיו של הפרשן־הזאטוט. הוא מתגלה כעסקן פעיל גם בשטחי החברה. הוא מקים חברה „עזרת עניים", שכוונתו בעיקר לסייע לעניי העיירה שלא יזדקקו לשלם מחיר מופרז בחורף בעד חומרי הסקה. הוא אגר בקיץ בולי עצים בעליית בית־הכנסת והיה מחלקם בחורף. הוא עורר בכך את זעמו של מוכר העצים בעיירה, באשר במעשי סעד אלה הוא מקפח את פרנסתו ואין באפשרותו להרים את המחירים בחורף. בעובדה כי העסקן הזאטוט נפל מעליית בית־הכנסת שם איחסן את העצים ושבר יד — ראה מוכר העצים אצבע אלוהים. גם במשפחה ראו בעסקנותו הנלהבת מעין סטיה מהלימודים בהם הצטיין והיה חשש שלא יגיע לכלל אסמכה לרבנות, כפי שרצה. אבל הנער המתבגר כבר התכתב עם גדולי התורה, פרסם חידושי תורה, הרבה הערות בעפרון בשולי הספרים הרבים, ואף התחיל לנסות כוחו בעיירות הסמוכות בהופעות־הטפה, בדרשות שנתקבלו בלב פתוח. בהיותו בן חמש עשרה, הגיע יחד עם הוריו להשתתף בחתונה שנערכה ע"י משפחת אמו, משפחה עשירה, בעיר ו ו י נ י צ ה שבאוקראינה. הנער עושה רושם חזק על בני המשפחה העשירים והם מבטיחים את החזקתו בישיבות ליטה, במענק חודשי מאד מכובד. בני המשפחה שמחו למפנה, אם כי

בני העיירה נדו לו על עזבו בית חם ומפליג למרחקים בישיבות ליטה הענייה והדלה. גם הוא עצמו היסס ואין הוא יודע ברורות מהו מחוז חפצו. מצויד במכתב המלצה מאברהם גרינברג, מראשי חיבת ציון בקישינוב, נוסע הוא לביאליסטוק, מקום מגוריו של ר' שמואל מוהליבר, שהפך האידיאולוג והקלא־סיקן של הציונות הדתית. בלב פנימה פעמה התקווה שהרב המפורסם, כחובב ציון, ישפיע עליו לחזור למארקולשטי ולהמשיך בפעילותו למען חיבת ציון. „עבודה שהייתה חלק מנשמתי ונבלעה בדמי". אך לאכזבתו הגדולה התרשם הרב מידיעותיו בתלמוד, בפוסקים ובמחשבת היהדות ויעץ לו למלא לראשונה את כרסו בש"ס ופוסקים בישיבות ליטה ורק אחרי־כן יוכל להתפנות לעסקנות ציונית. כחמש שנים (תרנ"ב — תרנ"ז) עשה בוילנה, בנוהורדוק, בסרדניק ליד קובנה, בישיבות מובחרות. בנווהרדוק, היה סמוך על שולחנו של אחד מגאוני הדור באותה תקופה, ר' יחיאל מיכל הלוי אפשטיין, בעל „ערוך השולחן", שאגב הסמיך אותו לרבנות. הוא הספיק בתקופה זו להכיר פנים אל פנים את גדולי רבניה של יהדות רוסיה. הוא מתקרב אל הרב ריינס והופך לעוזרו של עורך הקובץ הציוני הדתי „הפסגה" ובכך מתחזקת פעילותו הספ־רותית הדתית. עיקר עיסוקיו היו לימודיו. הוא פעיל בישיבות ובתוכן אינו חדל מלהפגין את חסידותו בקרב מתנגדים. אינו חדל מלהטיף לציונות באווירה דחוסה של ההתנגדות לציונות כתנועה חילונית ודוחקת הקץ, כשם שאינו חדל מלהתכחש לביסאראביה שלו. יומרתו היא להפוך את כולם לציונים ולהוכיח לליטוואַקים כי גם המאַמאַליגות, בני ביסאראביה, יודעים פרק בתורה כמוהם והוא עצמו ההוכחה החותכת ביותר.

יש לשער כי בתרנ"ו — כבר היה בחזרה במארקולשטי. הבן הנודד חוזר למארקולשטי מכורתו כשחבריו ל„חדר" ולבית המדרש מקבלים אותו בזרועות פתוחות. חזר מנהיגם ומורם הרוחני. הוא דוחה את הצעתם להיות להם רב ומורה־הוראה, אם משום שלא רצה לגרום ל„ליקוי המאורות" של הרב דמתא, אם משום שזמן רב לא רצה לחיות מרבנות, דבר שהשיג לאחר מכן. הוא הסכים לשמש כ„מגיד מישרים" בשבתות אחרי הצהרים, כשהוא נתמך ע"י אותה קבוצה של ידידים, וכל הזמן החופשי הוא מקדיש להמשך בלימודים, בעיון, בכתיבה ובהתכתבות. כולם בעיירה נוהרים אחריו ברעיון הציוני. אגודת „בני ציון" במארקולשטי נוסדה מיד לאחר הקונגרס הציוני הראשון בשנת 1897, ובדו"ח של „לשכת הדואר" שבראשה עמד ד"ר י. ברנשטיין־כהן, ששימש גם מורשה על פלכי וואהלין וביסאראביה, ברשימת 36 הישובים בהן היו קיימות אז אגודות ציוניות, הופיעה גם מארקולשטי.

אין ספק, שכבר באותה תקופה הרת־אירועים לתנועה הציונית, הופעת הרצל גרמה מתח רב לי. ל. פישמן. כבר אז היה נודד בעיירות ביסאראביה ועושה נפשות לציון, ל„חיבת ציון". הופעתו של הרצל הדליקה אותו כליל וחיזקה את אמונתו, והוא ממהר להצטרף, יחד עם חבריו, לתנועה המדינית. הרעיון על מדינת היהודים, על קונגרס ציוני עולמי, הצמיח כנפים לדמיון היהודי והרב פישמן עם קבוצתו ראו עצמם „מחותנים" חשובים לכל אותה המולה. הוא מיהר להתקשר עם המרכז בוינה, בה גר אז ד"ר הרצל וקיבל את כל

החוזרים והמידע על המתרחש בתנועה ישר מוינה. כל חוזר שהגיע היווה מאורע חשוב בעיירה והיו דנים בבית המדרש, בהתלהבות ובהערצה. הרב מימון לעת זקנה היה אוהב לספר כיצד בבוקר לא עבות אחד, בעצם התכונות לקונגרס הראשון, הגיע חוזר מוינה המתנה את צרות הרצל וחבר המארגנים, מחפשים אחרי מקום מתאים לאיכסון הקונגרס. המצב באמת היה קריטי. לא נמצאה עיר מתאימה שחברו לה יחד כל התכונות הדרושות: שאנשי הקהילה היהודית המקומית לא יתנגדו — כפי שהתנגדו רבני קהילת מינכן, שהשלטונות המקומיים לא יתנגדו, שלא יהיו חששות להפגנות אנטישמיות. כמובן יש צורך באולם גדול ומתאים מכל הבחינות לקונגרס עולמי, ואף לדאוג לאפשרות איכסון הצירים והאורחים הרבים.
משקראו אנשי מארקולשטי את החוזר נמנו וגמרו, במלוא הרצינות הקרתנית והדון־קיחוטית — כי אכן אין כמאַרקולשטי מתאימה לקונגרס ואין כקונגרס ציוני מתאים למארקולשטי. הקהילה היהודית, ק"ק מארקולשטי לא תתנגד; עם השלטונות ניתן להסתדר. את ה„סטראזשניק" (השוטר) היחידי, המושל בעיירה בשם המלכות, ואפילו את ה„אוריאַדניק" (מין קצין משטרה אזורי — הממונה על חלק מה„ווֹלוֹסט") הממונה עליו, אפשר יהיה לשכנע במתת־יד הגונה; גם אין לחשוש מהפגנות אנטישמיות. בסביבה היחסים עם תושבי הכפרים הסמוכים הם מצויינים. בעייה אחת הטרידה בכל זאת את ציוני מאר־קולשטי והיא שאלת אולם הקונגרס. התמימים הבינו, שאף אחד מבתי־המדרש לא יתאים למטרה זו. אבל, אין דבר, אנשי מארקולשטי אינם נכנעים ואינם מתיאשים. וכי מה עושים כשמזדמנת חתונה חשובה בעיירה ומצפים למוזמנים רבים מהעיירות הקרובות? מקימים צריף עצום וגדול („שאַלאַש", בלשונם), קרשים וכלונסאות יש למכביר ו„ליהודים היתה אורה". גם הפעם לא ישנו ממנהגם. על פני כר המרעה שעל גדות הראֻאוט, מקום אליו יוצאות יום יום הפרות והעזים, אפשר להקים „שאַלאַש" שעין לא ראתה. בעלי הטעם ותבונת הכפיים יקשטוהו במרבדי־פאר, בפרחים, ולא יהיה במה להתבייש לא בפני אודיסה ולא בפני מינכן.
כך החליטה קבוצת הרב פישמן, ציוניה של מאַרקולשטי ומיד הריצו מכתב לוינה, על שם ד"ר תיאודור הרצל, באופן אישי, בזו הלשון, בקירוב: ד"ר הרצל היקר, אל דאגה; נמצא המקום. בואו אחים אלינו. שערינו פתוחים. אנו מציעים לכם את מארקולשטי כעיר הקונגרס. אכן בלבב פנימה חלחלה עוד דאגה אחת: איפה יאכסנו את הד"ר הרצל בכבודו ובעצמו, אורח כה חשוב ונכבד. שמא עד אז יצטרף לקבוצה גם ר' מיכל וואַסיליבר, גביר העיירה ובית ממדים לו נכבד ויפה. עד כה הוא נשאר קר כקרח, דוחה ואינו עונה לכל פנייה ציונית. אך הם היו בטוחים, כי עד אז יפשר הקרח מסביב לבו האנטי־ציוני של הגביר, תקוותם הייתה חזקה שהפתרון הטוב בוא יבוא.
ובינתיים, הנועזים והזריזים, חילקו ביניהם את העבודה. משלחת ביקרה את ה„סקלאדניק"" (בעל מחסן הקרשים) היחידי בעיירה, שיואיל להשאיל את הקרשים והכלונסאות הדרושים ל„שאַלאַש". התוכנים ובעלי החשבון מדדו את כר המרעה לאורכה ולרוחבה. ו„עיר הקונגרס" צוהלת ושמחה ומלאת תכונה והמולה.

יום יום היו צובאים הנלהבים על האשנב שבבית־הדואר המקומי, למרות נאצותיו האנטישמיות של ה„נאַטשאַלניק". חביבים היו עליהם יסורים אלה. סוף סוף זכו למכתב חתום במו ידו של ד"ר הרצל. וכה היה תכנו, בקירוב: חברים נכבדים, אסירי תודה אנו לכם על הצעתכם האדיבה. מסירותכם ונאמ־נותכם הציונית נוגעות ללב ותבואו על הברכה והתודה. צר לנו כי אין אנו יכולים להביא בחשבון את הצעתכם האדיבה, שכן כבר הקדימה אתכם העיר באזל, בה יתקיים הקונגרס. שלכם בברכה ובתודה — ד"ר תיאודור הרצל.

הכל תלוי במזל — נאנחו ציוני מאַרקולשטי לאחר זמן... מי יודע לולא הזדרזה באַזל, אפשר שהפרוגרמה הציונית לא הייתה נקראת ה„פרוגרמה הבאזילאית" אלא הפרוגרמה ה„מאַרקולשטאית"...

הקונגרס הראשון לא הגיע למאַרקולשטי. גם הרב פישמאן לא הגיע לקונגרס הראשון לבאַזל. אבל אחרי שנה אכן הגיע לקונגרס השני. מאז השתתף בכל הקונגרסים הציונים עד לפני פטירתו. במאַרקולשטי נוסדה אגודת „בני ציון" מיד לאחר הקונגרס הציוני הראשון. עם ייסוד תנועת „המזרחי" נקראה זו אגודת המזרחי „בני ציון", וראש התא הביסאראבאי של „המזרחי" היה הרב פישמן.

ב־1898 מודיע עקיבא גרינברג, בנו של ישראל גרינברג, שהיה ידוע אז כסטודנט משכיל ויודע עברית (הוא הפך אחרי כן עסקן ציוני בבאַלצי, בין שתי מלחמות העולם) ב„הצפירה" (1888, גליון 1065), כי „המושבה מארקו־לשטי (פלך ביסאראביה) תוכל להיות למופת ליתר אחותיה, מושבות אחינו בפלך ביסאראביה, ביחס רעיון הציוני ופעולותיה". כ־80 איש — מספר הכתב — נמנים בין החברים התורמים „לטובת אחינו העובדים בארץ הקדושה ע"י הועד באודיסה". כמובן, „הודות להשתדלות הנכבדים האחים פישמאנן אשר לבם ער לכל רעיון טוב ומפעל מועיל". „המליץ" מ־22 באוקטובר 1898 מפרסם כתבה ללא חתימה „כי הרעיון הציוני, הממלא כעת כל חללו של עולם היהדות, יפרח וישתגשג גם בקרב המושבה הקטנה הזאת ומלבד אלה מתחסדים קיצו־נים, אשר יפחדו ויסרבו לדחוק את הקץ, לקח הרעיון הנשגב לב כל מפלגות העדה: כחסידים, כמתנגדים, כמשכילים, כאדוקים וכשמונים איש כבר נתנו לבם וכספם לציון — — —", לא היינו יודעים מיהו מחברה של כתבה זו, אלמלא גילה ידידנו מאיר קוטיק שטרח רבות, לדפדף בעתונות התקופה ומצא כתבות נוספות. ב„הצפירה" (מ־1900, גליון 1054) כותב „הגפן", כינוי לגבריאל פישמאַן, הממלא תפקיד מזכיר האגודה ומטפח בשקדנות את יחסי הציבור והפרסום של האגודה בהתמדה.

ב„המליץ" 1898

(בלי חתימה)

ותודה ראויה להשתדלן הנכבד מר יהודא לייב הכהן פישמאנן, **אשר כפעם בפעם ישא מדברותיו על ציון ועל מקראיה וישתדל בכל עוז ותעצומות** לפתח בלבות אחינו **רגשי אהבת** הלאום וחיבת ציון.

ב„הצפירה" 1900

מאת סופרנו „הגפן"

הודות להשתדלות הרב האברך מר יהודא ליב הכהן פישמאנן אשר לא יחסוך מכל עמל נפשו **וכפעם בפעם ישא מדברותיו**, המתובלים בפתגמי חז"ל, **על ציון ועל מקראיה וישתדל בכל עוז ותעצומות לטעת בלבות אחינו רגשי אהבה** וכבוד לארצנו, לעמנו ולכל קדשי סגולותיו.

ספר

הנותן בים דרך

והוא

וכוח בין חריף ובקי

איזו היא דרך ישרה, בדרכי הלמוד, שיבור לו האדם בים התלמוד ׳

ואגב אורחא יפיץ אור על הרבה מאמרים, בש״ס ברמב״ם ושאר ספרים בבקיאות והגיון נערכים, ובחריפות ופלפול ממולחים; מעוטר ומוכתר בירכתים, עם הערות מגדולי הדור מאירות עינים. חובר בעזר רבון העולמים, מפני הצעיר לימים:

יהודה ליב הכהן פישמאנן מ״ם **במארקולעשט**

בן לא״א היקר הר׳ **אברהם אלימלך הכהן** סופר סת״ם נ״י ·

ב ר ד י ט ש ו ב

ברפוס של חיים יעקב שעפטיל

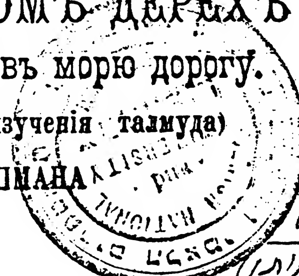
בשנת **תרס״ג** לפ״ק

ГАНОТЕНЪ БАІОМЪ ДЕРЕХЪ

т. е. предлагающій въ морю дорогу.

(полемика о методѣ изученія талмуда)

Соч. Ю. ФИШМАНА

מארקולעשטי (בעסאראביה), כ"א אמ"ש, אלול תרס"ב לחרבן-ירושלים.

ברכת ציון אל הועד-הפועל-הציוני בוינא — שלום!

[illegible]

Gawriel Fischmann
in Markuleschti
Bessarabia, Russland

Л. ФИШМАНЪ

ст. Маркулешты Ю. З. ж. д.

מכתב מאגודת "בני ציון" במרקולשט אל הועד הפועל הציוני בוינה.

מימין: שער ספרו הראשון של הרב פישמן־מימון שנכתב והופיע בדפוס בעודו במאר־קולשטי, תרס"ג, 1903 (הו־עמד לרשותנו ע"י דוד ויניצקי).

משמאל: מכתב מאגודת „בני ציון" במארקולשטי, לועד הפועל הציוני בוינה, בתרס"ב, 1902.

בגליון מ־8 במאי 1902 של „הצפירה" מודיע הגפן — גבריאל פישמאן כי כמאה איש שוקלים „השקל", נרכשו 90 מניות של הקולוניאל באנק ומאה רובל נאסף ל„קופה הלאומית". „נדבו הבינונים והעניים, העשירים לא נתנו אף פרוטה אחת" כמקובל. בכל הכתבות גאוותם על ייבוא אתרוגים מארץ ישראל, לפי חוזה עב האדונים ברבש ואטינגר מאודיסה. ללמדך: „אתרוגי ארצנו הקדושה לכל אנשי המושבה".

בידיעה על מאה רובל שנאספו בשביל הקופה הלאומית הכוונה, כנראה להרשמה ב„ספר הזהב" של הקרן הקיימת, שכן אנו מוצאים במכתב אחר המופנה ישירות אל הועד הפועל הציוני בכ"א אדר ב' תרס"ב הנמצא בארכיון הציוני, בו מבקשים הנשיא — יהודה ליב הכהן פישמאנן והמזכיר גבריאל הכהן פישמאן „הגפן", בשם אגודת „בני ציון", האם אמנם ירשם שם האגודה ב„פנקס הזהב" (ב„ספר הזהב"!) והאם יקבלו תעודה. (מודגש גם במכתב). הרב פישמאן שכבר היה מעורב בעניני יסוד „המזרחי" רוצה לדעת ולבדוק האם דעתו של הועד הפועל הציוני נוחה מהתארגנות זו. „אם ב,התפרדות' זאת יש ,התאחדות'? ואם ב,הסתעפות' כזאת נמצא ,התרכזות'?"...

ושאלה שהיא שניה בסדר השאלות היא פיקאנטית למדי: עברו שבועות אחדים מאז ביקר ד"ר הרצל בקושטא. השמועה עוררה תקוה בלב הציונים „ומאז ועד הנה נשתקע הדבר לגמרי, והם רוצים לדעת האם לא אבדה תקוה והאם גם מהנסיעה השניה הזאת של ד"ר הרצל לקושטא „תקוה טובה נשקפת לרעיוננו הקדוש?"

אומנם המדינאים מ„בני ציון" במארקולשטי יודעים את האמת: „כי דבר זה אין מגלים אלא לצנועים ואין דורשים דברים כאלה ברבים. אפס בכל זאת חפצים אנו לדעת" (הדגשה שלי, המעתיק). אכן בעיה חמורה, סוד פוליטי! לא ברור מה הייתה התשובה בפי הועד הפועל הציוני לחבריו במארקולשטי. האומנם לא נענו או שמא השתיקה הייתה יפה לדבר, והמוצא היה פשוט ומאפשר חמקנות: שכן כותבי השאילתא הפוליטית כתבו במפורש ב„נ"ב: הננו מבקשים להשיב לנו אך זרק בשפת עבר!!" ומי יודע אם ב־1902 במשרדי הועד הפועל הציוני בוינה נמצא מי שידע לענות להם בעברית, ומה שידעו במארקולשטי, לא ידעו בוינה המעתירה, לב לבה של הציונות ההרצלאית.

פרשת הציונות לא נסתיימה עם פרישתו של הרב פישמן מהעיירה ויצא לשמש כרב באונגאני ב־1903. כאן ניהל הרב מימון את רבנותו ביד רמה. הוא נעשה מפורסם יותר ויותר כרב צעיר וגדול, הוציא את ספרו „חדר הורתי" לזכר אמו גאלדע־באבע, וכמובן הפך מנהיג מוכר של תנועת המזרחי. אך במארקולשטי נתחזקה יותר ויותר הקבוצה המובילה של תא „המזרחי" בעיירה. אלעזר קוטיק, אבי מורי שמשון, אהרון פקלמן, לייביש מידליר, לייב פקלמן, צבי געלמאן, או כפי שהיה ידוע הירש ביילה'ס החייט ובכך יוצגו גם... ההמו־נים העמלים ועוד. הרב פישמן שמר על הקשר עם הקבוצה ואף השתדל למשוך אותם לקבוצת־עליה שהקים באונגאני בשם „אחווה". עד לעלייתו ביקר בקונ־גרסים ציוניים, סייר פעמיים בארץ ואחרי כל ביקור היה מופיע במארקולשטי. זכורני כיצד נצטופפו בביתו הקטן של ר' אברהם אלימלך סופר, ידידי הרב

במוצאי שבת אחד ב־1912 וכזאטוט נצמדתי לשמוע מסיפוריו על ארץ ישראל.

הקבוצה המשיכה גם בימי מלחמה ומהפיכה. המרכז היה אצל אהרון פקלמן, עד עלייתו ארצה ב־1922. מיד אחרי המלחמה הגיע מכתבו של הרב פישמן, אחרי שנות אלם, באשר נותקו הקשרים עם העולם. אז נודע כי הרב הוגלה ביחד עם בן־גוריון לאמריקה. המכתב הגיע כבר מארץ־ישראל וכתוב — ראו פלא — במכונת־כתיבה עברית... למארקולשטי חזר הרב מימון שלוש פעמים. בפעם השלישית כחבר הנהלת הסוכנות ב־1938. אז גם התלוצץ בלא מעט זחיחות הדעת כשקבע כי שני מ"מים מיוצגים בסוכנות היהודית: מוטולה (עיר מולדתו של וייצמן) ומארקולשטי. אל מסעו אז ברומניה נתלוו שומרי ראש של הבולשת כדיפלומאט ארצישראלי. על הליווי למארקולשטי ויתר...

לא תהיה התמונה שלימה אם נפסח על עדה מימון, שהפכה אחרי־כן מנהיגת תנועת הפועלות בהסתדרות ומבין מוסדותיה. כשהתחלנו לתכנן את הספר ביקרנו כמה חברים אצלה ב„עיינות", בית הספר החקלאי שיסדה. היא דיברה בהרבה אהבה על אביה ועל אחיה, אליו נתלוותה גם באונגאני. הנני כבר 60 שנה מרוחקת מהעיירה, אמרה לנו בדצמבר 1971. ב־1923 הופיעה במארקולשטי והזמנו אותה לקן השומר הצעיר. מאופקת, טענה בטון של נזירה ומוכיחה, שיש לעזוב מיד את הגימנסיה והלימודים ולעלות ארצה. כל הרו־מנטיקה הציונית התנדפה מפחד החמסין המייבש שהשיב עלינו מדבריה התוק־פניים, נטולי רכות, כך מסוגלים לדבר רק חולמים גדולים ומגשימים עקשנים.

מיד אחרי המלחמה פקדה אותנו בת השו"ב וולף קוטיק — הניה, שהסבה שמה לעברית האירה. היא עלתה ארצה ביחד עם משפחת הרב פישמן. לאחר המלחמה, ב־1920, היא חזרה לביקור לתקופת הקיץ. היא היתה עדיין רווקה, צעירה תמירה, שחומה, מלאת חיים וחן, בלבוש אכזוטי, מזרחי, היא נתגלתה לעיירה כנסיכת המזרח. כזאת נראתה לנו שולמית האגדית, תאיס המסתורית, מלכת שבא. דיבורה עברית שוטפת, כל כולה כאריזמה נשית, מעודנת, מפול־פלת, קוסמת. בית וולף שוחט, שתמיד היה הומה צעירים וצעירות, המה עוד יותר. נדמה כל ארץ ישראל נתקפלה בחדרים מאחורי חנות המכולת של מרים, אשת השו"ב ובעלת החנות. המחווה המדהים ביותר היתה הרכיבה על סוס. עצם העזה שבחורה בלבוש מזרחי, נדמה אף מכנסיים רחבות, לעיני הוריה האדוקים, לעיני הרב ממול, כבר הדהימה. זקופה, שוטטה על הסוס הנאה, שבחורי העיירה הביאו לה, ברחובות העיירה והבריות עצרו נשימתם. אך הילת הארץ ואפילו קדושתה לא נפגמו. אדרבא הן הגנו עליה. עם שובה, לא ארך הזמן וכל המשפחה עלתה. נודע לנו כי באותה תקופה נחשבה כמלכת־היופי הבלתי מוכתרת. ואומנם היא נישאה למהנדס המים של עיריית ירושלים, אנדור קוך. היא הפכה אז לאחת הגבירות הראשונות של הבירה...

אכן הציונות נמשכה במארקולשטי בגילויים שונים. באו דורות חדשים ובראשם חיים ברויטמן, יחזקאל בניקוב, והם כמובן היוו את הסיעה של „צעירי ציון"; „הציונים הכלליים" (פסח לרנר) וכמובן „המזרחי" (אלעזר קוטיק וחב־ריו). מבין חבר המורים שנתווסף לגימנסיה, הוכיח עצמו כפעיל חיים מישורי. הפעולה הציונית השוטפת התרכזה בשנות העשרים בקן „השומר הצעיר" שהיווה

שלוחה חשובה להשתתפות במגביות לקרן הקיימת: הקופסה הכחולה, בולי קרן הקיימת, הקערות ערב יום הכיפורים והרשמה בפנקס המקומי, „שבוע החלוץ", אזכרת כ' תמוז וההפגנות ברחובות, הפצת „שקלים", בחירות לקונגרס, משל־חות קרן היסוד ושליחים שונים, עם כל החגיגיות שברומנטיקה הציונית, לא כולם נתפנו לה גם בעיירה הקטנה, שרובם אנשי עמל ופרנסתם קשה עליהם, ובעלי הרצון הטוב מעטים. הכתב המתחיל מ. קוטיק שוב כותב ב„אונזער צייט" מס' 278 מ־2.8.1„23: „יישובנו מונה יותר מ־700 משפחות אך ייחסם של התו־שבים לשאלות לאומיות וציבוריות חשובות הינו אדיש לגמרי. כדוגמא נדבר על „קרן היסוד". בשנה העברה, כשכל היהודים בעולם תרמו למגבית חשובה זו, לא תרמה עיירתנו אף ליי אחד. קשה לחזות מראש מה תהיה תגובתם של תושבי עיירתנו למגבית בשנה הקרובה וזו תהיה אבן בוחן לייחסם לא"י.

עם זאת נתבדה „העתונאי" החרוץ והמוקיע בשער, הסתכלו והתבוננו. הנה הם בתמונה שלפניכם נכבדי העיירה, כפי שהתגייסו בחודש דצמבר, יצאו וקיבלו את פני המשלחת הנכבדה של ראשי הציונות בקישינוב ומאז הפכה המג־בית השנתית של קרן היסוד מסורת מכובדת. מסורת שהפכה חגיגה שנתית נוספת ממנה נהנו העושים והמתרימים. בסופו של דבר נהנו גם התורמים.

הציונות לא היתה רק מגביות. היא היתה קרש קפיצה לציבוריות למל־חמה בעד קהילה דימוקראטית, בעד מפלגה יהודית, בעד בית ספר יהודי. בוודאי פה ושם מימין ומשמאל לחצו המפלגות הפוליטיות הרומניות שחיפשו לעצמן מאחז בקולות היהודים ועל חשבונה של המפלגה היהודית: לחצו השמאלנים למיניהם. הפילוג שנגרם ע"י הרביזיוניסטים אף הוא לא הוסיף עוצמה לתנועה ואילו רב העיירה, הרב יוסף בארנבוים, איש ימינו וחביבו של הרב הכולל ר' יהודה לייב צירלסון, נבחר ליו"ר המועצה המרכזית של אגודת ישראל, בכינוס ארצי ונבחר לייצג ביחד עם הרב צירלסון לכנסיה הגדולה השלישית במאריינבאד (קיץ תרצ"ז).

בעיקר באה הציונות לידי ביטוי בעליית מארקולשטאים. אכן רבים עלו. אם לדון יחסית לפי אחוזים באוכלוסיה ובהתחשב באפשרויות לקבל רשיונות עלייה, מה שנקרא אז „סרטיפיקטים". ראשונה עלו חלוצים: זווידיבקר, פלקסור, צבי ציבושניק, יוסף טבק, עטל ברויטמאן. עלו משפחות אהרן פקלמן, השוחט וולף קוטיק ולייב סוסליק. עלו משפחות עמלות, בעלי מלאכה וחקלאים. כל משפחה עולה עוררה התרגשות, תחנת הרכבת היתה הומה מאות אנשים. נדמה איש לא נשאר בעיירה, כאילו כל אחד מהם רוצה לאמור: משכני, אחריך נרוצה. ב־1923 עלתה קבוצה של בעלי מלאכה יוסף חאראסט, וולוול שוף, פיניה פראכטר („בעל שש האצבעות"), ברל חאנציס ושלמה ווודובוז, נפח עוזר לאהרון הנפח (זיידמאן). הם עלו והגיעו דווקא לימי משבר ורעב ומחוץ לשלמה וודובוז כולם חזרו. פיניה פראכטר היה בראש היורדים ואף הוציא דיבת הארץ רעה. היחידי מקבוצה זו שחזר היה יוסף חאראסט, שהקים כאן משפחה ענפה. כמובן שעלו גם צעירים רבים, מי בדרך ההכשרה החלו־צית ותנועות הנוער, ומי בדרכים אחרות שבחר בהן, ליגאליות ובלתי ליגא־ליות.

רבנות — ה„סאגא" לבית לוביש

הרבנות במארקולשטי, כמו בכל קהילות ישראל, היתה בה גם מן הגדולה שבסמכות, אך גם מן הפורענות של חוסר משמעת ומוקד לתככנות ומריבות, הכל לפי אופיה של הקהילה, רבניה ופרנסיה. כיצד אם־כן להסביר שהופעתו של הרב אברהם אבא לוביש, טשטשה כל זכר של רב או רבנים שקדמו לו. לכותב שורות אלה לא זכור שם של רב שהיו מספרים עליו בשבחו, בגנותו או בעצם ישותו. האם משום שרב כזה הצטיין בחוורונו, וחלף מבלי להשאיר עקבות, או שמא באשר בסוף המאה ובתחילתה הופיע כוכב צעיר בשם הרב פישמן, שהאפיל וטשטש כל דמות רבנית שקדמה. הרב אברהם אבא לוביש הגיע מאוקראינה וכאילו בעצם אישיותו הפיסית התאים למושבה חקלאית ולאותה סביבה כפרית ששררה אז ב„קולוניה". בעצמו גבה־קומה, בעל־גוף, שמן, חייכני. הייתה בו מן הפשטות החיננית של יהודי מן השורה. אם כי זכרונותי עליו הם זכרונות ילדות, אך בהיותי מבאי ביתו וזמן־מה גם תלמידו בגמרא ופוסקים, הכרתיו מקרוב כאדם פשטני, שגרתי למדי ולא יוצא דופן. על כל אלה חיפתה אישיות פתוחה, רחבת־לב ובעלת מזג טוב.

כרב היו לו עיסוקים רבים בעיירה. בוקר וערב לבית הכנסת, מתן חופה וקידושין, עריכת גיטין, פסיקת „שאלות" שנבעו מההוויי היומיומי בעיירה ובעיקר בעניני כשרות, אישות, הילכות חיים והן דווקא במארקולשטי היו רבות, אולי משום שמעטים היו תלמידי חכמים. היו הליכות לבית־המטבחיים, השגחה על השחיטה, הכשרת אפיית מצות והכשרות תחנות הקמח שבסביבה, הדאגה ל„מים שלנו" ולחיטה ולקמח לייצור „מצה שמורה". פרשה מיוחדת הייתה פרשת ה„קוויטלעך" היו הללו בעצם קבלות תשלום בעד „השחיטה" אשר בלעדיהן השוחט לא היה שוחט את העופות, שעקרת הבית הייתה מביאה לשחיטה. התמורה הכספית של ה„קוויטלעך" הייתה מוחזרת ל„בעל הטאקסה", שהיה זה איצק וויינשל, ומסכומים אלה היו משלמים שכר שבועי לרב ולשוחטים ומפרישים להחזקת בית המטבחיים. ה„קוויטלעך" היו מצבעים שונים, לפי סוג וגודל העוף. „עוף קטן" (לאפרוחים ולעופות צעירים) „עוף גדול", וכנראה שהיו גם לאווזים, לברווזים ולתרנגולי הודו. כל אלה היוו הפכים הקטנים של עיסוקיו היומיומיים שהטרידו את מנוחתו ושלוות נפשו. שעות שלאחר הצהרים והערב היו קודש לעריכת משפטים, „דין תורה" — כפי שהיו קוראים. הרב היה מוסד עליון לשפיטה, בפניו היו טוענים ואת מרותו היו מקבלים אחרי דיון ממושך ומיגע. לא פעם היינו שומעים צעקות, בכיות וקריאות מחרידות של הטוענים וקרוביהם ש„כאב להם". בין הטוענים היו כאלה שבעידנא דריתחא היו מכלים חמתם במנורות, בכוסות־תה ובכל דבר שביר. לרב הייתה ספריית פוסקים ושאלות ותשובות והוא היה מורידם מהמדפים ומעיין בהם, כל פעם שנזדמנה איזו שאלה חמורה שההגיון הישר בלבד אינו מספיק ליישבה. במקרים חמורים יותר היו מזמינים רבנים מהסביבה, מן המקובלים והמפורסמים שבהם. בין הבוררים המפורסמים היו „דער סמילער רב" מסורוקי והרב שטרנברג מדומברובני, רב צעיר יפה־תואר, חיגר, פיקח ומקובל על כל יהודי המחוז. יש והיו מתגלים משפטים מאד עדינים, שלחריצת הדין נדרשו לא רק

ידיעת חוק ומשפט יהודיים, אלא הרבה סובלנות, וטעם טוב בהתנהגות כלפי הזולת: לא לסכסך בין משפחות, לא להעליב, לא לגלות יותר מדי שערוריות של אשמים באמת, ובודאי שלא להחשיד תמימים. הדברים לא היו פשוטים כל עיקר, ברור שהיה צורך לגלות את הגנבים, אבל בינתיים היה צורך לנהוג בזהירות, שהגנבים לא יימסרו לרשות. והייתה זו המצאה מחוכמת לשתף ב„מחלקת הפלילים" של מוסד שיפוטי קטן זה — את ר' אלתר בודנאֶר, „החבתן", עליו סופר ברשימות שלנו. הרב ידע, כנראה, להסתדר יפה עם „בעל הטקסה" התקיף, איציק וויינשל, ומי יודע אם לא הוכוונו הדברים מלכתחילה כאשר בנה את ביתו מול בעל הטקסה וכך הידק את הקשרים עם ה„מימסד".
כרב לא הצטיין ב„דרשות". לאחר דרשותיו של „המגיד מישרים" הרב פישמן, בודאי שלא העיז להתמודד בדרשות תכופות. בעיירה לא חסרו דרשנים תורניים וציוניים כמו השו"ב אלעזר קוטיק, שהיה דורש מדי שבת בשבתו ב„שערי ציון" לאחר שהרב פישמן עזב את העיירה. דרשנים מקובלים אחרים היו משה־יוסף ביק וחיים־לייב לוויט. הרב לוביש היה אדם פראגמאטי, כאחד מאנשי העיירה, גם בחצרו עמדה פרה לחליבה שהיה דואג למזונותיה ולחליבתה. בביתו פנימה דאג לפכים הקטנים. כך, למשל, כדי שלא יהיה צורך לחפש אחרי המפתחות של הארונות והמגרות, בהם בודאי הופקדו משכונות וערבויות כסף, התקין בול עץ גדול־ממדים, מעין „מחזיק מפתחות" בלשון ימינו. בעצם המהפכה הרוסית, כשהשלטונות התחלפו חדשים לבקרים ואתם גם שטרות הכסף, נצטברו „ערמות הכסף", שכל שלטון הוציא ושערכן אבד, היו בני העיירה אובדי עצות ולא ידעו כיצד להסתדר. הרב הכריז אז על... „כסף מקומי", שהוציא למחזור בחתימתו. העובדה, שהסדר זה „דפק" להפליא והמבצע הפיננסי המסובך נסתיים ללא תקלות, מוכיחה על הפרגמטיות ושכל הישר שלו. בדרך מעשית זו הוכיח את עצמו כמנהיג דתי אפרורי אבל הוגן, היודע לקיים יחסי אנוש חמים ויחסי ציבור תקינים.
אך בעוד שהאיש ניווט את ספינתו על מי מנוחות, ונראה שקט ומאושר, היה משהו מסעיר, חבוי בעמקי נשמתו. הוא הקים משפחה ענפה ויפה — שלוש בנות ושני בנים, צאצאים גזעיים, יפים, גבוהים, אשר כבר בראשית דרכם נועדו לגורלות מיוחדים, וטבעי היה שלב האב חרד, דאג ונבוך. משני הבנים — יוסף ומשה — הנני זוכר רק את משה. גבה־קומה, שחום ויפהפה, שנשא אשה ליטאית ורפרף אי־שם מחוץ למארקולשטי באיזו עיירה נידחת כ... שוחט. בעצם ימי מלחמת העולם הראשונה הוא הופיע בעיירה ונעלם. המהפכה והכיבוש הרומני נתקו אותו, כנראה, לחלוטין והשמועה הייתה מהלכת כי הוא נקלע אי־שם לחארבין. מה לבן־הרב ולחאַרבין או שאַנחיי — שאלה שלא נפתרה ואף לא העסיקה את בני העיר. פיקאַנטי יותר וסנסציוני יותר נשמע סיפורו של הבכור יוסף או יאָסעלע. נדמה שהאגדה על חייו, כפי שהתהלכה בעיירה, נשמעה יפה יותר מאשר המציאות. בני דורנו לא הכירו אותו. אבל הורינו היו מספרים בהתפעלות מסויגת על חריפות המחשבה, כושרו ויצר ההרפתקנות שלו. אותו יוסף היה עושה ימים ולילות בבית־המדרש, התפרסם כ„עילוי", צבר ידע תלמודי רב והבטיח להיות רב וגאון בישראל. לימים, והוא עודנו אז עול ימים, נעלם ואיש לא ידע

לאן. לפי אותה אגדה ברח הצעיר לחוץ־לארץ, השתקע בצרפת, בנאַנסי עיר אוניברסיטאית, הסתגר בחדר ולמד את... המילון הצרפתי מ„אלף עד תו" והפך ידען בלשון הצרפתית. אחרי זמן־מה הגיע לשם המושל של קייאֶב, הגובאֶרנאטור, שביקש מורה לצרפתית לילדיו. השלטונות האקאדמיים המליצו על יוסף לוביש, שעקר חזרה לקיאֶב, לביתו של הגובאֶרנאַטור. מאַרקולשטי לא הייתה יודעת על כך, אלמלא מאַרקולשטאי אחד שנזדמן לקיאֶב ובשוטטו ברחובותיה הבחין במרכבת הגובאֶרנאַטור ובתוכה יאָסעל בן־הרב. ניתן לשער מה רבה הייתה הסנסציה בעיירה לאחר שיהודי זה חזר ממסעו. מה קרה אחריי־כן לא ידעו לספר. אלא שלפתע ביום בהיר אחד חזר יאָסעל לעיירה, מחדש כבש מקומו בבית־הכנסת ושוב בקע קול נגינתו מערב עד בוקר ומבוקר עד ערב, הוא הגה בתורה. יום אחד שוב נפקד מקומו בבית המדרש, נעלם מן האופק ואיש לא ידע לאן נעלם. לא הרבו דבר עליו בעיירה, אם משום שאין סנסציה מחזיקה מעמד הרבה זמן בשיחות בית־המדרש מאחורי התנור, באותה התמדה כמו בעתונות, אם משום שלא רצו לצער את הרב, שבודאי לא רווח נחת מן הבן הפתלתל וההרפתקן. רק אחרי שנים רבות היו מספרים על שרשרת הרפתקאות נועזות בהן נתנסה בן־הרב. השמועות ידעו לספר על תסבכות באהבים ובפלילים, שאיש לא הבין למשמעותם. רק מעטים ידעו לספר כאילו בן הרב עתיר ההרפתקאות, הגיע ל... אוסטראליה, שם עלה לגדולה, התעשר, הפך שר החקלאות. דמותו נתגלתה מחדש בשנות הששים ועל כך עוד יסופר.

אך טרם נגיע מחדש לסוף הסיפור ,הסאַגאַ לבית לוביש', נתפנה לגורלן של שלוש הבנות. הבכירה שבהן, אסתר, נשאה לרב, אלעזר קאפלון, בפאֶרליץ, שבנו יעקב אריאל נמצא בישראל והוא שומר על קשרי משפחה עם שרידיה.

בבת השניה, שרה, מתקשר פרק חשוב ואחרון בנושא הרבנות בעיירה. ערב מלחמת העולם הראשונה או בראשיתה, נישאה שרה לאברך שבא ממרחקים, צעיר מוסמך לרבנות ע"י גדולי תורה ידועים, שגם הרבו בשבחו בכתבי האסמכה שלהם. שרה הייתה מהיפות בבנות בעיירה, אף היא גבוהה ותמירה, דומה במבנה ובקלסתר פניה לאביה. היא הייתה גם תלמידה בבית־הספר העממי של שלמה הללס, שקטה ונעימת הליכות. האברך לו נשאה היה אף הוא עול ימים, עטור זקן שחור, צנום, נעים הליכות אף הוא, אך נראה שמזגו היה הרבה יותר סוער ממה שגילה מראהו הצעיר והתמים. הוא היה למדן מובהק, אך לא מנותק מהוויית העולם, קרא עתונים וגילה התעניינות במתרחש בעולם היהודי. כבר אז היה קשור בעיקר לאותם זרמים קיצוניים ביהדות החרדית, שהיוו אחרי כן את „אגודת ישראל". גם הוא היה רבי ומורי בתלמוד, ובין סוגיה לסוגיה היה קורא לפני מעתונים חרדים וספרים שעסקו בהגות יהודית, בדרך שמרנית קיצונית. הוא היה אדוק, נלהב לדעותיו ואפילו קנאי מאד להן. אם כי לא הכריז בפומבי על התנגדותו לציונות, הרי ברור היה שהסתייגותו רבה מהציונות המדינית. הנישואין נתקיימו באמצע הקיץ וביום הכיפורים נתכבד ע"י גבאי בית־הכנסת האמצעי שם התפלל לעבור לפני התיבה בתפילת „נעילה". הייתה זו תפילה נעימה לאוזן, מסוגננת מאד במנגינתה המסורתית מלאת רוך ודבקות. המתפללים נלהבו מאד מתפילתו ולאחר תפילת מעריב (הוא היה ממשיך גם אחרי כן לעבור לפני התיבה במתיקות

זבחן), באו כולם לברכו ב„יישר כוח" ובלחיצת־יד. מישהו רצה לאמור שתפילתו הייתה בנוסח חסידי, „ממש וי אַ רבי", ממש כמו אדמו"ר. על כך ענה מניה וביה: „לא, עד כדי כך לא, כדי להתפלל כאדמו"ר, עלי לשכוח את תלמודי". מכאן הסיקו שהוא מעמיד את למדנותו מעל לכל מרכיב דתי אחר באישיותו. ואומנם התברר כי מבחינת למדנותו הוא אכן גדול בתורה היה, מושך בעט סופרים, בחידושי תורה ובבעיות הזמן ובמשך הימים היה יד ימינו של הרב י. ל. צירלסון, רבה הראשי של יהדות ביסאראביה, במלחמתו בשליטה על הקהילות היהודיות. הרב צירלסון ראה בו גם איש לוחם אך בראש וראשונה העריך מאד את למדנותו המופלגת. לאט לאט התחיל הרב הצעיר, שהיה סמוך על שולחן חותנו, לרכוש לו אהדה רבה, גם בגלל צעירותו וגם בגלל היותו עולה על חותנו בתורה ובהוויות העולם. ה„בעלי בתים" הצעירים ראו בו אדם משלהם, בן גילם וכאילו פתוח יותר לעולם החדש ולהווייה החדשה שהתחילה להרקם בסוף העשור השני של התקופה. היה ברור שהרב הצעיר אינו יכול להמשיך יותר ולהיות סמוך על שולחן חותנו. הזוג הצעיר עבר לדור בדירה מיוחדת, בניגוד לרצונו של הרב. הדירה החדשה והעצמאות, חייבו אמצעים כספיים מיוחדים ונמצאה קבוצת צעירים שקבלה על עצמה להחזקת קיומו של הזוג. היה זה אות ראשון לקשר החתן נגד חותנו בהשפעתה של קבוצת צעירים אמידה, שהתחילה לנהוג ברב ברנבוים כרב מוכתר ומורשה. הדברים גרמו לסערות ולהתפלגויות, שלא היו נעימות ביותר. לא החתן ולא החותן שלטו במצב, היצרים התלקחו בין קבוצות יריבות, שכל אחת התרכזה מסביב לשני הרבנים. גורל מר פתר את היריבות, כאשר בבוקר קיץ יפה וזוהר נסערה העיירה בהוודע לה מותו הבלתי צפוי של ר' אברהם־אבא, שעלה על מיטתו אור ליום ששי בריא ושלם, ועם בוקר לא התעורר יותר ונסתלק למגינת לבבם של ידידיו ויריביו.

עלייתו של הרב יוסף ברנבוים על כס הרבנות בעיירה הייתה עלייה עצובה. היא הייתה עצובה לא רק בגלל המקרה, אלא גם באשר עצם ההתגודדות וההתארגנות מסביב לו, כקשר נגד הרב הותיק, פתחה פתח להתנצחויות נוספות שמאוחר יותר היוו פרשה עצובה נוספת בתולדות הרבנות בעיירה, וגם בחיי חברתה.

לא עברו שלוש או ארבע שנים ואותם „הצעירים", שהתבגרו וצברו כוח ומעמד ציבורי, מאסו ברב באַרנבוים ולראשונה בתולדות העיירה, הביאו רב חדש, כמתחרה לרב בארנבוים. היה זה הרב ה ל ל פ ו ס ק, רב שהגיע לביסאראביה מאוקראַינה עם הפליטים, אדם פיקח ונמרץ, בעל כאריזמה וכוח הופעה, שלא החזיק מעמד הרבה זמן בעיירה ועלה על כסא הרבנות בטאטארבונאַר ומשם עלה ארצה והשתקע בתל־אביב. לאחריו הביאה קבוצה זו רב אחר, הרב יוסף יתום, תלמיד חכם גדול ואיש צנוע שבכלל לא היה ערוך באופיו להיות יריב למישהו, שאף הוא לא נשאר הרבה זמן במאַרקולשטי (עבר לשמש כרב בקאושאַני), אך במשך שהותו הקצרה רחש לו אהדה רבה ואף הספיק לחבר יחד עם המורה ישעיה גולדשטיין, ספר לימוד ביהדות. הרב בארנבוים התנסה, אם־כן, במלחמות לא נעימות, אך בסופו של דבר גבר עליהן, בודאי בגלל אופיו החזק וקנאותו הנמרצת. יש לשער שגם העיירה, שבדרך כלל הייתה נקייה מיריבות כיתתית, עייפה מהתנצחויות־שוא והרב בארנבוים יצא כמנצח ונשאר רבה היחיד של

העיירה. הוא השקיע ממרצו וסייע לעבודת הקהילה, אם כי הייתה ציונית, וגם השתתף בהקמת הת"ת החרדי. הסיפור על מותו כקדוש, הבא במקום אחר בספר זה, מעלה אותו כדמות נעלה ומזהירה במעלות קדושים וטהורים, כפי שמצטיירת בתולדות המרטירולוגיה היהודית. השואה הגדולה, ששואת מאקולשטי הינה רק חלק מיקרוסקופי ממנה, לא יכלה להמציא סמל מזעזע יותר לגורלה של יהדות אירופה שנכחדה, מאשר רב ממארקולשטי עטוף בטלית ובעטרת־כסף עולה לגרדום ואינו זוכה להיות מובא לקבורת ישראל.

אך גם ברוע המזל זכה הרב שבתו דבורה ובניו אברהם־אבא ושלמה נצלו. דבורה תושבת ישראל ומורה ברשת בתי הספר של אגודת ישראל ובכך נשארה נאמנה למסורת אביה, והבנים, אף הם רבנים, שהגיעו לארצות הברית אחרי טלטולים רבים מברית־המועצות — אברהם־אבא ושלמה — כולם ממשיכים במסורת האדיקות הקנאית של אביהם.

הסאגא לבית לוביש לא תהיה שלמה, אם לא יעלה סיפורה המקוטע של הצעירה בבנות הרב, בוגרת הגמנסיה ב־1924, נ ח מ ה.

גם סיפורה של נחמה אינו סיפור פשוט. בת הרב הצטרפה לכיתת הלימודים הבכירה ביותר עם הווסד הגמנסיה. הדבר היה כבר אחרי מות אביה, כאשר הרב בארנבוים העתיק את דירתו מחדש לבית לוביש, ובכך הפך רבה הרשמי של העיירה. בעצם הייתה נחמה סמוכה ביחד עם אמה על שולחן אחותה הבכירה. הגיס, הרב הקנאי, בודאי לא ראה בעין יפה את כניסתה ללימודים חילוניים, אם־כי אחרי־כן הרשה לבניו ללמוד בגמנסיה העברית. נחמה נתבלטה חיש מהר כתלמידה חרוצה ומצטיינת בלימודים הומאניסטיים וריאליסטיים כאחד. בנות כיתתה, שהיו חלשות ממנה בלימודים, ובנות הכיתות הנמוכות היו באים לביתה לקבל שעורים פרטיים בהכנה ובכך היא הפכה עצמאית. עד מאוחר בלילה הייתה נערה צעירה זו עמלה קשה עם תלמידותיה ורק אחרי־כן הייתה מתפנה להכנת שיעוריה היא. חבריה לכיתה התייחסו אליה בכבוד רב, אם כי לא היוותה מרכז להתעניינות חברתית, לא השתייכה לתנועת הנוער ואף לא זכתה ל„חיזורים" מיוחדים, על אף יפיה הבולט. תמירה, גבוהה, בעלת עינים שחורות, פתוחות לרווחה, עמוקות, אך עצובות, הייתה השתתפותה בכיתה פעילה אבל פורמאַלית, על אף הקירבה המלוכדת, ששררה בכיתה גם לגביה. אכן הייתה עצובה, שכן לא שפר חלקה גם בגלל מעמדה היוצא דופן בתוך משפחתה וגם בגלל אמא, שאחרי מות בעלה, כאלמנת הרב אברהם־אבא, התמוטטה נפשית והיו לה התפרצויות טירוף, קולניות ובפומבי, אבל קולעות בחוכמתן, בהגדרתן הנועזת של מצבים מסוימים בקרב אנשי העיירה, שאדם שפוי בדעתו לא היה מרשה לעצמו. בעיתות רגיעה הייתה אישה אומללה ויפה זו מתקשטת במיטב עדייה, מופיעה בבתי בעלי־בתים, מדברת דברים של טעם או שותקת בחן מיוחד. בשני המקרים גם יחד היו בני העיירה מתיחסים אליה בכל הרצינות והכבוד. במבחן המביך והקשה ביותר נמצאו הנערים והנערות, חברים של נחמה לכיתה ולגמנסיה, כאשר האם הייתה מופיעה בחצר הגמנסיה, מסודרת, סרוקה, אפילו מגונדרת, אבל שותקת; מכונסת בתוך תוכה, עצובה, הופעתה בתחומי הגמנסיה הייתה מתקבלת ביחס של כבוד. אחרי־כן הייתה נכנסת לכיתה, מתיישבת על אחד הספסלים האחוריים, נוכחת בשעת

השיעור, נוטשת אחרי רבע שעה שקטה ורגועה, ללא הגה. ניתן להבין את השקע המר, שהתהווה אי שם עמוק־עמוק בנפשה של הנערה העצמאית והפעלתנית. בני הכיתה יחד איתה כאבו, שתקו, כמתעלמים מן המתרחש. לכבודם של נערים ונערות אלה, שבדרך כלל ידוע להתפרע, להשתובב, להתלוצץ, ללא מעצורים ולפעמים כמו בכל חברה להכאיב או לקנטר סתם, במשובת נעורים, איש את רעהו, לא רמזו בתנועה כלשהי, ולו במילה אחת פוגעת לחברתם, את מה שאולי נראה לה כקלון מר ופוצע.

כשנתפזרה החבורה והזריזים שבהם נפוצו בחוץ לארץ, נשארה עדיין שנה או שנתיים במאַרקולשטי. אז קרה מקרה שנחמה זכתה לכותרות בעתונות הפרובינ־ציאלית בקישינוב. היא נזדמנה לקישינוב לרגל תערוכה חקלאית או כללית שנערכה שם. תערוכה בביסאראביה היה אירוע נדיר וצעירי ביסאראביה היו נוהרים לתערוכות כאלה, וכך נתגלגלה נחמה לביקור בתערוכה, יחד עם קבוצת צעירים. באותו ערב „הסטורי" היא סיירה בתערוכה מביתן לביתן והתבלטה בגבהה וביופיה. מרחוק הבחין בה הנסיך ניקולאי, אחיו של המלך קאַרול, בנו השני של פאֶרדינאנד, טיפוס בלונדיני גרמני, נצר למשפחת ההוהאֶנצולרים, שסייר אף הוא בתערוכה בלווית פמליה של קצינים צעירים. הוא הבחין באשה הצעירה שהייתה בשיא פריחתה, תמירה ומתבלטת. הוא שלח את שלישו לקרוא לה. מתוך „כבוד מלכות" נגשה בת הרב ממאַרקולשטי וכבת־טובים מנומסת החוותה קידה. אחרי מספר שאלות גילה הנסיך שהיא גם בת־תרבות ויודעת להשיב לשאלות ברומנית רהוטה וספרותית, והזמין אותה לסייר בתערוכה בחברתו ולהמשיך אחרי־כן בארוחת ערב. ההזמנה הייתה ישירה ללא גינונים. אך בת הרב שוב הודתה בקידה עמוקה והודתה על ההצעה האדיבה. היא נמצאת בחברת חברותיה, השיבה, שאתן קבעה להיפגש בתערוכה ולסייר יחד אתן: „אם על הנסיך טוב ויסכים לצרף גם את החברות, היא מוכנה לקבל את ההזמנה". התשובה הטאקטית אך גם המתחמקת, קלעה ועשתה רושם. הנסיך הבין את התשובה ולא לחץ יותר ונפרד ממנה באדיבות. אך השמועה על בת־הרב ממאַרקולשטי עשתה לה כנפיים וזמן רב היו משוחחים ומספרים בה, בת הרב הנועזת והצנועה.

לשנים נעלמה מן האופק. השמועות סיפרו, כי היא נסעה אל אחיה משה, שהתגלה בחאַרבין. את נסיעתה עשתה דרך מוסקבה ושם התקשרה עם העתונות הסובייטית ושמשה להן כתבת מסין. אחרי־כן עזבה את חאַרבין ועברה אל אחיה יוסף באוסטרליה. מכאן עמדה בקשרי מכתבים עם חברתה סוניה פייארשטיין וכן עם בן אחותה יעקב אריאל, בן הרב קאפלון, שביקר אותה ואת אחיה יוסף באוס־טרליה.

באוסטרליה פגשה נחמה את בעלה, עתונאי לא יהודי, ממוצא אנגלי, שמאלני ובנתה את ביתה. זמן רב שמשה נחמה כפרשנית מדינית מפורסמת ברדיו ורק לפני זמן־מה פרשה מתפקידה, ולדברי בתה, נעמי (!), אתה נפגשנו בביקורה בישראל, היא מכינה ספר על תולדות חייה. זו בודאי תהיה הגירסה האמיתית והנכונה ביותר של ה„סאגא לבית לוביש".

הרכבת — הקשר עם העולם

תחנת הרכבת היוותה מובלעת מיוחדת במינה. כפי שכבר סופר לידתה והקמתה היו מאולצות מלכתחילה. ההתנגדות נבעה מתוך אופיו השמרני של היישוב. ה„קולוניסטים״ פחדו זמן רב מכל חידוש, אך בעיקר באה זו מטעמים תועלתיים כביכול. בבית אבא שמעתי את הסיפור כי „הקולוניסטים״ היו נ ג ד. בראש המתנגדים עמד סבא שלי משה, מחשש שהבהמות היוצאות למרעה לא תתענה חלילה ותעלינה על פסי הרכבת, והקטר יקטול אותן. כך התנגדו אחרי כן בימי המהפכה להקמת בית־חרושת לסוכר, שהועבר לריבניצה באוקראינה.

תחנת הרכבת, שהייתה בשליטה בלעדית ממשלתית גויית, הייתה מעוררת יחס כבוד. היא נשארה מבודדת הרבה זמן בהיותה מוקפת גן גדול ובו הרבה עצי סרק ופרחים ונדמה שאוושת העצים הגבוהים, הפכה מנגינה עצובה לרבים שעזבו את העיר. אך לאט לאט תפסה לה ה„סטאנציה״ (ובלשון האינטליגנטים „ווֹקזאַל״) את מקומה בהווי העיירה. משעול אלכסוני שנפרץ ברחוב העליון, על פני שדות של איכרים מפראז׳ילה המערבית, בין גבעולי תירס גבוהים בקיץ וערמות שלג בחורף, הפך סלע־מחלוקת בין תושבי העיר והאכרים השכנים מהכפר, שלא ראו בעין יפה את הפריצה של הרבים לרשות היחיד שלהם. כל הנסיונות להקים מחסומים מאבן, מעצים וגדר תיל ולסתום את המשעול — עלו בתוהו. כל מי שנזקק לתחנה המשיך לצעוד במשעול הצר. המשעול התחיל לרגלי הגבעה או מסביב לה, לא פעם היה משעול זה מטפס על פני הגבעה. הייתה זו הבלוטה היחידה בנוף המישורי, תל ממש -- הסטורי ארכיאולוגי. האגדה ספרה, שזהו התל ששימש נקודת־מצפה לצבא התורכי ששלט כאן במאה ה־18. ואומנם היו חפירות מקריות שחשפו תגלית מפתיעה: שלדי אדם, מטבעות, חרבות ועוד. לאן נעלמו הממצאים, לאלוהים פתרונים. אך גם כאשר בתחילת שנות העשרים התחילו לחפור את תעלות היסוד לבית הכנסת העליון, או כפי שקראו לו אחרי־כן „יבנה״ שבקרבת התל, נתגלו שוב מטבעות ועוד ממצאים תורכים. הדבר גרם למיסדים ולרב כאב ראש ושאלות האם מותר לכונן בית כנסת במקום בו יתגלו קברים. מכאן גם השם „די טערקישע שוהל״.

תחנת הרכבת כבשה לה שליטה בהווי של העיירה מבחינת מושגי הזמן. כשיצא יאָסל איזווֹשצ׳יק, בעל העגלה, עם הכרכרה שלו ופעמוניו צלצלו במלוא עוצמתם, ידעו יש למהר לרכבת, אם אינם רוצים לאחר את מועדה. כשחזר מן התחנה עמוס חוזרים מן „העיר״ ואורחים, שוב הייתה הסקרנות גדולה. הרבה זמן היה גם עגלון מיוחד להבאת הדואר אל בית הדואר שהיה ממוקם בביתו של מנדל סודוואַרג, ואף הוא היה מצלצל. הצלצולים כה חדרו להכרתם של תושבי העיירה, עד שהיו מכוונים לפיהם את סדר יומם. לימים כאשר רבו האינטלגינטים בעיירה שידעו פרק בנימוס, שננו הללו לעצמם ולאחרים שאין לטלטל את הכפיות אל עבר דפנות כוס הזכוכית מאחר ו„אין זה „אינטליגנטי״ להשמיע צלצולים. כשבוחשים את הסוכר בתה. ואם נמצא אחד ששכח את ה„בון טון״, היו מעירים לו בשקט, „הרכבת עוד לא הגיעה״, ללמדך שאין מקום למרץ מיותר וקולני בשעת בחישת התה.

הייתה זו גם חווייה לצאת לטיול לתחנה, בעיקר בשעות הערב, כאשר הגיעה הרכבת, בהיותה מגיעה מבלצי או מהקוו הנגדי ראַזינא־פלוראָשטי. הייתה זו חווייה שרק קרתנים סגורים בכפר הקטן, יכולים להבין אותה. בהיותם מורגלים לראות אותם הפנים יום־יום ושעה שעה — אין משהו נפלא יותר מלהבחין באנשים זרים, פנים חדשות, שנשקפו מבעד לחלונות של תאי הקרונות. לפעמים ירדה מן הקרון אישיות מסתורית, בלתי מוכרת, סוכן, שליח, או סתם אורח לקרובים והדבר נתגלגל אחרי כן מפה לאוזן והעיירה הייתה דרוכה. היו גם סיבות של התרגשות וצביטות לב כאשר בני העיירה הפליגו מכאן למרחקים כמהגרים או כעולים לארץ ישראל, כסטודנטים לחוץ לארץ, כפועלים ועובדים בבתי חרושת ברומניה הישנה, ב„ריגאַט".

היה משהו פולחני באותם רגעים מרטיטים, כשהקטר טרם הגיע והעיניים היו מופנות אל האופק הרחוק. הנה הוא בא, כאילו במפתיע, אף כי כולם ידעו כי כבר נמסר טלפונית כי הוא יצא מפלורשטי. ואז מיד הופיעו על הרציף ה„נאַטשאַל־ניק" או ה„שאֶף דה גאַראַ", עם הכובע הרשמי, סגנו, הכוון עם הדגל האדום והמחסנאי, עובדי הדואר שבאו למסור ולקבל את שקי הדואר. עוד רגע והקטר הגיע כולו נושם ונושף ובעמדו מפליט אדים, העוטפים בערפל לבן את רחבת התחנה. הנה ירדו ראש הרכבת ואף המכונאי קפץ כשבידו פטיש והוא מתחיל להקיש בגלגלים ומנסה אותם, כשהוא פולס לו דרך בין הנוסעים והמלווים והכל במין מערבולת כזאת של אנשים, חבילות, אדים. הנה השריקה האחרונה, הנפנוף בדגל — עוד צביטה נוספת בלב, עוד נפנוף פרידה ותוך כמה דקות הרחבה מת־רוקנת, נשארת שוממה, כאילו שוב אין צורך בה. רק זוג אחד או שניים נעלמו בשעת בין ערביים במבוכי הגן...

התחנה, כבר מראשיתה, הפכה מרכז מסחרי לייצוא. ה„ראַמפאַ" — — ששימשה מחסן ערובה לאלפי טונות של תבואה לייצוא, שהיו עוברות את התחנה מדי שבוע בשבוע — הייתה בממדים המאַרקולשטאים משהו מרשים. לימים הפליאו לעשות אנשי החברה „פולוס", שבנו להם מחסנים וממגורות משלהם, לא רחוק מהתחנה והשיגו קו מסילת ברזל, מיוחד לתוך השטח הגדול, שהיה שטח פרטי והיה בו הרבה מן החידוש. לא ידוע מאין הופיעו פועלים תורכיים דווקא, שהיו מומחים לסבלות, שמצאו להם תעסוקה מסביב ל„ראַמפאַ". היו אלה חבורה עליזה, בני־בלי־משפחה, שהיו מסוגלים לעבוד מבוקר עד ערב, ללא כל הפסקה ושדיברו ביניהם תורכית.

בשביל העיירה הפכה הרכבת מקור תעסוקה ופרנסה. התהוותה קבוצה ניכרת של מה שהיו קוראים „קומיסיאונאָרים", דהיינו סוכני התבואות. אכרי הסביבה, בעלי האחוזות ובמיוחד סוחרים יהודים, מהעיירות בהם לא הייתה תחנת רכבת, היו קונים בכפרים או באחוזות את התבואות — חטה, שעורה, דגן, כוסמת, תירס — והיו מעבירים אותן באמצעות הרכבת לערי הנמל בעיקר אודיסה, דאנציג, קאֶניגס־באֶרג וכיו"ב. המקח־וממכר הזה היה בו הרבה מן ההימור, החוכמה הנועזת והסיכון שיש בכל בורסה. באשר המחירים נקבעו לפי היום בנמל המקבל ובסוכנים שלידו. מצב כזה דרש מערכת שלמה של שירותים, של משרדים „מודרניים" עם מנהלי חשבונות, עם בדיקות תבואה, עם מבקרים יום ולילה מחברות הייצוא

וסוכניהם בנמלים, הכל קשור בנסיעות תכופות לאודיסה. כך נפתחו למושבה החקלאית הסגורה והקרתנית — אשנבים לעולם. המודרניזציה וההתמשכלות באו לה למארקולשטי הודות לאודיסה. הכרך הגדול, שרק נסיעת רכבת של לילה אחד הבדילה בינו לבין העיירה, הפך לנותן הטון. אודיסה הייתה לא רק עיר נמל, סואנת ורועשת, אלא גם מרכז יהודי תרבותי לכל דרום רוסיה ויהודים סוחרים שבאו לאודיסה לא הלכו רק לראות את שפת הים, אלא גם לבית־הכנסת „יבנה" לראות את כל ה„פני": אוסישקין, ביאליק, הרב צ׳רנוביץ ודומיהם ולשמוע את דרשה ציונית או לבית הכנסת הקוראַלי לשמוע את פיני מינקובסקי, החזן המפורסם. משחזרו הביתה היו יותר פתוחים לתמורות.

גם מכירת הכרטיסים בתחנה הפכה חלק מהפולחן. מנהל התחנה, כמו כל גוי בתפקיד רשמי בפרובינציה היהודית, נהג כמי שיכול הכול ומותר לו הכל. הוא היה מעניק עדיפויות להשגת מקום ב„ראַמפאַ", בקבלת קרונות בשעת הדחק. ואף שהיה בא על שכרו, הייתה מתגלית תמיד האנטישמיות שלו, המדומה והאמיתית וכבר מצא דרך איך להתעלל. לשיא ה„התעללות" ההמונית הייתה מתגלית בשעת מכירת הכרטיסים, בכל אופן כך נדמה היה לבני העיירה. הגוי הזה היה פותח את האשנב למכירת כרטיסי הנסיעה, רק רגעים מספר לפני בוא הרכבת. המתיחות באולם ההמתנה גדלה מרגע לרגע. הנוסעים ברובם המכריע היו מגיעים לכל הפחות שעה לפני־כן כדי לא לאחר, והגוי הזה היה יושב לו סגור במשרדו ומשחק לו בדפיקות הקצובות בידית מתקן הטלגרף, כשהוא מוסר „טלגרמה" בכתב החרטומים, ה„מורזה", או שמשוחח בטלפון. ובאותו מצב של „מזג קר" היה נכנס ומתישב לו בתוך תא־מכירת הכרטיסים, פותח את האשנב ומתחיל במכירה. בפנים התא הקטן נראה היה גליל עופרת מסתורי ובו תחובים כרטיסים בצבעים שונים, לפי המקומות, ועליו היה רק לכוון את ניקוב התאריך. עצם הכוונת האב־טומט תואם לתאריך השוטף, שהיה מופיע בנקבים, נקבים, לקחה הרבה זמן. מתוחים ועצבניים, היו עומדים ה„פאַסאַג׳אָרים" הראשונים כעדים חסרי־ישע ל„אַקט אנטישמי" זה של גוי גזלן זה, שיש לו זמן. אם לא היו כרטיסים מוכנים, עליו היה לדפדף בספר העבה של מערכת הנסיעות, למצוא את שם המקום ואולי גם את תחנות המעבר מרכבת לשניה, ופתאום מתברר שעליו לכתוב את הכרטיס בכתב־יד. הוא היה איטי ולא זריז ביותר בחישובים, שלא היו קלים כלל ובוודאי לא מומחה לכתיבה מהירה ורהוטה וכאן התור גדל והולך. ונדמה כי הדבר עשוי להימשך לנצח נצחים. בעיצומה של המתיחות, נתקבלה הודעה, שהרכבת מתקרבת ואז נפסקת המכירה, אפילו לא כולם הספיקו לקבל כרטיס ואז התחילה הבהלה הגדולה... טוב שברגע האחרון היה מתגלה איזה מלאך בדמות של „מקורב", שהיה מחזיר את ה„נאַטשאַלניק" או את ה„שאַף דאַ גאַראַ" אל תא הכרטיסים בפרוטקציה — ובינתיים „הייתה יוצאת הנשמה". בקושי הגיעו אחרי־כן המפגרים, כולם נושמים, לקרון, עמוסי הצרורות, בשעה טובה ומוצלחת. אף פעם לא ידעת מי נושם בכבדות־יתר — המפגרים או הקטר...

בשנות השלושים נמצאו גואלים שמנעו „התעללות" זו. היו אלה האחים שמחה וסוני קיטובסקי, שניהם בעלי השכלה תיכונית, שהיו עוזרים לאביהם **אבא** ששימש זמן רב „קוֹמיסיונאַר" בתחנת הרכבת ונוצרה מין הבנה משותפת בין

מנהלי התחנה לבין שני צעירים משכילים אלה והם היו המוציאים והמביאים בכל עסקי התחנה, שבימי הרומנים הפכה מחדש לתחנה סואנת, מוציאה חביות שמנים למכביר, נוסף על מיני הדגן, ובעשור האחרון נהרה דרך מארקולשטי כל תוצרת הסויאה באיזור, שמערכת הריגול הגרמנית פיתחה בארצות הגובלות עם הגבול הסובייטי. בכך לא רק השתלטה על הכלכלה הרומנית והשיגה לעצמה גרעיני סויאה, עתירי חמצן, פחמימים ושמנים, במחירים זולים, אלא גם למדה להכיר את כל תנאי התחבורה, הגיאוגרפיה הפיסית והדימוגראפית, שעלולים היו להוביל אותה אל המזרח הרוסי. ה„קיטובסקי"ם, כמובן, כמו רבים מאנשי הכלכלה והמסחר בכל הדרגים, לא ידעו על כוונות נסתרות אלה והתנועה הערה, בעיירה רדומה וחסרת אמצעים, רק הזרימה קצת דם ואפשרויות קיום. מנהלי התחנה זכו שמלאכתם נעשתה על ידי אחרים והפקירו בידם הכל: את הקרנות, הקופות, החשבונות, זה היה יותר מדי בשביל ראשם הגויי — כפי שאמרו בעיירה — „גוישע קעפ". אם שמחה וסוני ארגנו את מכירת הכרטיסים, אף זו הלכה למישרים ונמנעה מריטת עצבים לנוסעים.

רחוק מבית הנתיבות — כמרחק של חצי קילומטר, עמד בית בודד ליד המסילה, מקום מגוריו של הנתב־הכוון, שברוסית היו קוראים לו סטראֶלוצ׳ניק, מכוון החיצים ומעביר הקווים ומפקח על תנועות הרכבות והצמדת קרונות הסחורות למשלוח מן הראמפות לרכבת־סחורות או אפילו לרכבת נוסעים בשעת הצורך. יש לשער כי אנשים בודדים אלה, היו אנשים פשוטים, נושאי אחריות כבדה, הדגל האדום והירוק והפנס מחליף אותם צבעים בידם, הופך אותם לגיבורים אלמים, מסוממי הבדידות וכובד העול. כנראה כזה היה גורלו של הסטראֶלוצ׳ניק האלמוני, שהיה יורד העירה רק בימי שוק וקונה לו את מצרכיו. והיו לו עשרים וארבע שעות מתוחים שמא משהו ירד מן הפסים. אבל השיתוק במערכת הרכבות בימי המהפכה והמעבר החריף משלטון לשלטון ובודאי גם משררה לשררה, הטילו עליו כובד אימים כזה שהאיש הדומם והפשוט נטרפה עליו דעתו והתחיל זונח את תפקידו, משתכר בשארית הכסף שהיה בידו. העורב הלבן שהופיע בעיירה בלבל אותו לחלוטין. הוא היה משוטט ומקונן, נושא דברותיו ברוסית רהוטה ומליצית על הכל: על המהפכה, על השלטון, על היהודים שהוא שונא אותם ועל אנשי העיירה שהוא אוהב אותם, הוא ניבא שחורות על הכופרים ה„בולשביקים" ועל הרומנים שלא הבין את לשונם, על „באבילון" (בבל) השדודה וטרופת הלשונות וקרא ליאֶזוס" שיופיע מחדש ויתגלה לעולם. לימים מצאו אותו שטוח על סף הכנסיה הקטנה בכפר מאַרקולשטי כשבקבוק יין־שרף בידו האחת והדגל הירוק בידו השנייה.

הביתן הקטן, נשאר עומד ולידיו המחסומים „פאַראַיאֶזד" — תחנת מעבר. מעבר השני הובילה הדרך ל„ז׳יאָ", לגנו של יאנקל זינגמאַן, בוסתן עתיר השזיפים, התפוחים והענבים, דרך שמאלה אפשר היה להגיע לגוראַ־קאַינאַר ולרוֹדוֹי, כפרים בהן נמצאו משפחות יהודיות. בקאַינאַר עברה טחנת־הקמח לשליטה של בית סוּדאַק וסאַלגאַניק, והבתים היהודים באותו כפר היוו תמיד מקלט לחיים מתוקים, ל„דולצאָ וויטא" של חיי שפע ורווחה.

ליד הביתן עצמו, עמד ספסל, אף הוא לזוגות הנאהבים, שעייפו מלכת והייתה זו מעין תחנה אחרונה כשחזרו לאחר התבודדות אהבים בלילות קיץ של הירח המלא אל העיירה, אל האורות, אל העין המרכלת.

בשני דברים נוספים התפרסמה תחנת הרכבת. היה זה בזמן כשלא הייתי תושב העיירה והיא נתפרסמה בשל הבייגעלעך — הכעכים הטובים, שאופי העיירה למדו כנראה מהיווני שהיה עושה אותם לפני מלחמת העולם הראשונה. המסורת נשמרה גם לאחר מלחמת העולם הראשונה, הפעם בידי יהודים ולבייגעלעך של מארקולשטי יצאו מוניטין בטיבן. כולם ברכבת התעניינו אם יצליחו להשיג מטוב העיירה.

בשבילנו, נערי תחילת העשור השלישי של המאה, נתנה התחנה הזדמנות למעשי פרחחות מיוחדים במינם, שאולי לא ידעו זאת נערים מכל אזור אחר בעולם. תחנת מאַרקולשטי עמדה על הקוו באֶלצי־ראֶזינה. מבאֶלצי, תחנת רכבת מסתעפת, גדולה וסואנת — לראֶזינה. הובילה הרכבת בקוו ישיר של ארבע שעות נסיעה לקצה העולם המערבי, אל גדות הדניאֶסטר, שהבדיל בין רומניה לבין ארץ הסובייאֶטים. באמצע, כמרחק נסיעה של רבע שעה, הייתה פלוראֶשטי, אף היא תחנה חשובה. גדולה יותר, אבל גם־כן קרתנית ושקטה. בקוו זה היה ה„קונדוקטור" — בעצם הכרטיסן — מנצל את העובדה שמפקחי הרכבת לא היו מגיעים לשם והיה מאפשר לנסוע בלי כרטיס תמורת חצי המחיר. את התמורה היה מקבל לא בתחילת הנסיעה אלא בסופה. קונדוקטור כזה היה גם מזהיר את הנוסעים במקרה שנוסע מפקח. ובלשון צופן, „מלאַכמוּוואֶס", היינו „מלאך המוות" — המפקח. מה היינו עושים אנחנו הפרחחים. עולים ברכבת הנוסעת לכיוון הדניאֶסטר ומודיעים שעלינו להגיע לראֶזינה, יורדים בפלוראֶשטי ובפלוראֶשטי שוב עולים על הרכבת בכיוון השני ואומרים שנוסעים לבאֶלצי או לאלכסאֶנדראֶני ויורדים במארקולשטי, וכך נמצאנו מוליכים שולל את ה„קונדוקטור" ונהנים מנסיעת חינם בשני הכיוונים. תאמרו, לשם מה כל ההונאה הכפולה — גם את הרכבת וגם את הכרטיסן? — היא הנותנת: הפרחחות... מעשי קונדסים.

מארקולשטי — פתוחה לעוברים ושבים

תחנת הרכבת היוותה שלב אחרון שהקל על נהירתם של זרים למאַרקולשטי. ההיה זה טוב לבם והכנסת האורחים החמה שתושבי העיירה נהגו להעניק למבקרים בה מבחוץ? חושבני כי לא בצדק הכניס הפולקלור היהודי הביסאראבאי את מאַרקולשטי בתיבת „סדום", היינו סוֹרוֹקי, דוֹמברוֹבאֶני, ואֶרטוּז׳אֶני, מאַרקולשטי. היה זה כפי שסיפרנו עוד בימי הסופר אברהם אלימלך ואולי משום שבמשך ימים רבים היה שבר בעיירה „ונמשכו אליה" זקוקים מזקוקים שונים. קבצנים, שד"רים, מחברים, שבאו לאסוף „פראֶנומאֶראַנטים", היינו: חותמים מראש, ומארקולשטי בסוף ספריהם הייתה תופסת מקום נכבד ברשימה. ואחרי כן דרשנים, חזנים, אדמו"רים, מטיפים ציונים ובין שתי מלחמות העולם שליחי התנועה הציונית, קרן־קיימת, קרן־היסוד, מחתימי עתונים למיניהם ועוד רבים שגרמו נחת בעצם הפנים החדשות שהיוו על רקע הנוף האנושי השיגרתי. אבל היו גם אכזבות, כשהאורחים רימו בצורה מחפירה את מארחיהם.

על מקרה כזה במאַרקולשטי, מספר לנו גבריאל הכהן פישמאנן („המליץ" 185. מ־20.8.95):

....„לרגל השרפות האיומות אשר קרו ויאתיו בקיץ הזה ורב מספר העניים המחזרים על הפתחים לבקש עזרה ובדעתם כי בערים הגדולות יש עין צופיה על דרכיהם, לכן פשטו בערי השדה ומחנות מחנות עניים ידודון ידודון במקלם ובתרמילם ממושבה למושבה.

כן מרבים העניים לבוא גם למושבתנו. בכל יום ויום באים כעשרים עניים וסובבים על דלתי בתי מושבתנו, רבים מבקשים פת חרבה להשיב את נפשם, ורבים — ספרי היחש בידיהם, כתבי תעודות מרבנים מפורסמים כי אנשים מוכי הזמן המה, שירדו פתאום מנכסיהם ממסבות מקרי העתים. וביותר רבו כמו רבו מספר הרמאים המחפשים במסוה הנשרפים למען תפוש את לבות בתי ישראל להעניק להם מטובם ביד נדיבה, ולפעמים תעלה בידם החלקת לשונם להונות את הבריות ולהוציא מהם תועפות כסף.

מהעניים ממין זה בא לעירנו זה לא כבר איש אחד עני ואביון ויתאונן באזנינו כי היה סופר סת"ם בבריסק דליטא, והשרפה הנוראה נגעה גם בארבע פנות ביתו ותעמידהו על גחליו ריקם, ועתה אנוס הוא להיות נודד בארץ נכריה לתקן ס"ת תפילין ומזוזות להחיות את נפשו. אנשי עירנו האמינו לתומם וכמעט החליטו אומר לתת לו להרויח, אך להותו נזדמן לפונדק אחד עם איש עובר אורח ממאהילב־פאָדאָלסק ויכירהו כי הוא מהעיר מאהילב ומה השתוממנו לשמוע מפיו כי האיש הזה המתחפש לסופר סת"ם היה מומר לדת אחרת וכי רק על הגניבה יחיה וכבר שלח ידיו במלאכה ההיא רבות פעמים במוהילב ושקל למטרפסיה. הנבל הזה בשמעו כי נבעו מצפוניו, עזב חיש מהר את עירנו וילך קולוניא דאמבראוועננה.

ג. פ. ממשיך לספר כי שם תפשו אותו שגנב ס"ת ומשם נעלם ומסיים: „ולמען ידעו אחינו בכל אתר ואתר להזהר מהנוכל הזה לבל יוסיף עוד להטעות ולהתעות, אתן פה סימניו: שמו יעקב בר יהודה, שנותיו חמשים, קומתו ממוצעת, בעל פנים שחורים, חוטמו גדול, שערותיו שחורות גם שיבה זרקה בהן".

במעשה רמאות פיקאנטית אחרת נזכר אני מתקופת ילדותי. זהו סיפור ברוח הרו־מאַנטיקה הציונית של העשור השני, על סף מלחמת העולם הראשונה. המדובר היה בביקורו של בנו של ד ו ד י ל י ן, תלמיד הגמנסיה העברית „הרצליה". אין ספק כי הציונים ידעו על הגמנסיה העברית, ששמה הדהד בכל התפוצות ובודאי גם ידעו על דוד ילין. יום בהיר אחד, באמצע החורף והקור החריף, הופיע צעיר בתלבושת גימנאזיאלית ובכובע לגימנאַזיסט שעליו מתנוסס סמל הגמנסיה הרצליה. ההיתה זו התלבושת האוטנטית או הדומה לזו של תלמידי הגמנסיה „הרצליה" או חיקוי, או סתם המצאה, לא נחקר הדבר. העיקר הצעיר החינני, גם תלמיד הגמנסיה העברית ביפו וגם בנו של דוד ילין, דיבר נוסף ליידיש גם עברית־ספרדית רהוטה. הוא הופיע כתעמולן למען הגמנסיה. הופיע בבית הכנסת.

בדרשה של שבת אחרי הצהרים והמשיך, במשך כמה ערבים, להשמיע את סיפורי הבדים שלו על ארץ ישראל כששומעיו רתוקים ונלהבים וגם... תורמים ביד רחבה. סיפוריו על החיים בארץ ישראל הציונית, מפי צעיר שנולד בארץ ישראל ועוד נוסף לכך בן לאב גדול ומפורסם, נשמעו כאותנטיים. הצעירים התלהבו, הצעירות התאהבו, המבוגרים השתאו והכיסים נפתחו לרווחה. מי יודע, אולי מחר נשלח גם את בנינו לשם. רבים ליוו לרכבת את הצעיר החמוד, פרי ארץ ישראל להתהלל בו, שהשאיר פצע פתוח בלב לגעגועים...

לצערם של רבים התברר, כי הצעיר שיחק את תפקידו בהצלחה לא פחותה מה„ראֶביזור" של גוגול, נתכבד בכבוד מלכים, אוכסן באכסניה המכובדת ביותר שבעיירה אצל ר' יאנקל גרינברג, נשא עמו את מבטי הכיסופים של היפות בבנות וכיסיו מלאי כסף — תרומות לגמנסיה. ואילו למחרת הפרידה הופיע ה„אוריאדניק" אצל ר' יאנקל גרינברג, כשבידו צוו מאסר לצעיר. מפיו נודע, כי השלטונות מחפשים אחרי צעיר מתחזה כתלמיד מארץ־ישראל, מוציא כספים בתחבולות־שווא וכי שמו האמיתי הוא ברונשטיין ומוצאו מאחת העיירות באוקראינה. החרפה הייתה רבה, אבל אנשי העיירה בלעו, אולי במתכוון — את הידיעה והשתדלו להתעלם ממנה. נדמה, כי במתכוון צר היה להם להרוס את האגדה המלבבת על אחד פלאי, תלמיד הגמנסיה הרצליה, בנו של דוד ילין והנה... אין זו אלא אגדה.

החשבון העובר ושב של אוכלוסיית מארקולשטי הוא ארוך ומיוחד במינו ואף פעם אינך מגיע לסיכומו של חשבון ההולכים ואינם שבים, השבים ומת־כנסים בתוך עצמם וכאילו לא שבו וההולכים שעזבו והשאירו רושם ורוחם נתגלגל במעשים, בסיפורים ובזכרונות וההולכים שנשאו את שם מארקולשטי בכל מקום בואם, אפילו אלו ששכחו לאמור שהם מרקולשטאים, היתה העיירה מזדקרת ומציגה עצמה ומתגלגלת במעשיהם, באופיים, במיוחד שבהם, כמובן הכל מדובר בלי החשבון הסופי של הפתרון הסופי המר. עד אז היתה זו עיירה נידחת, אבל נדמה שעמדה על פרשת דרכים, הרבה דרכים, והיתה בה מין זרימה דו־סטרית. שמענו על גלגוליהם של בני משפחת הרב לוביש ולא הגענו עד אפס קציהם של נדודי נכדיו שהגיעו כרבים דווקא ל...ניו־יורק. וכותב זכריה פישמן ב„הצפירה" מס' 220 מ־18 אוקטובר 1904, והתקופה תקופת מלחמת יפן—רוסיה. „לאחר ראש השנה נשלחו מפה (מארקולשטי) כ"ה איש למזרח הרחוק בהשתדלות הרב הגאון דפה ומר מ. י. ביק נאסף בין אנשי המושבה סך מאה רובל לתמיכת משפחות אנשי הצבא. גם מקערות ערב יום כיפורים נאסף כסכום הזה". ובגלל אותה מלחמה יצאה סבתי באבע־יענטע עם שני בנים חייבי גיוס ובת קטנה לארגנטינה וישראל אֶלקין חזר מן המל־חמה ביאפאן בידו צילום עם עוד חיילים וקצינים יהודים וביניהם לאחר 16 שנה מתגלה בתמונה זו טרומפלדור. ישראל גרינברג, „משפחת הגרינברגים המסועפת הופך מזכיר הועד ליישוב ארץ־ישראל באודיסה. בעיצומה של מל־חמת העולם הראשונה יוצא אהרון פקלמן עם בנו יוסף, כדי להשאירו באפוט־רופסות הרב ריינס בלידה. למה דווקא אצל הרב ריינס, „באשר כולנו שייכים לתא המזרחי ברוסיה, וריינס מנהיג ורב גדול". ועקיבא גרינברג כסטודנט באו־דיסה; ושמואל סוסליק וצבי חלפון יוצאים לישיבה המודרנית של ביאליק.

קלויזנר והרב צ׳רנוביץ באודיסה; וחיים באֶר חילפין (אחר כן חתנו של הרב שוחטמן וניספה בשואה במחנות צרפת) נסע ללמוד בבית המדרש לרבנים; דוד פייארשטיין, בנם של ירחמיאל ומלכה פייארשטיין, שמיד אחרי ה„בר־מצוה" נשלח ע"י הוריו, בעיקר ע"י אמו שהיתה „א שטעטישע" ונתקבל בגימנסיה היהודית „טרוד" באודיסה. הוא חזר הביתה במונדיר ( ) אפור ובכפתורים נוצצים ובכובע רשמי של גימנזיסט, דוד פייארשטיין, שהתחיל יחד אתנו ב„חדר מתוקן" הראשון, חוזר עם המהפכה לעיירה ומשם לבאֶנדאֶרי־טיגינה, בה מסיים את לימודיו התיכוניים. בבוקארסט, בחוגי הסטודנטים, הפך קומוניסט נלהב, ויד ימינו של הפרופ׳ הקומוניסט קונסטאנטינסקו־יאשי, ערך בקישינוב זמן מה עתון יומי רוסי־קומוניזאנטי, בשעת הפוגה פוליטית, היה זמן מה במאסר ולבסוף נתגלה מחדש בקישינוב הסובייטית, שם גם נפטר.

בין היוצאים את העיירה — היו סטודנטים. ראשון שפרץ את הדרך לבלגיה, שהפכה המאֶקא של השואפים להשכלה גבוהה, היה אברהמ׳ל דוידזון, בנו של התעשיין והגביר שבין שתי המלחמות משה דוידזון. אדם זה ששימש דגל וסמל לכל שואפי השכלה, חזר לעיירה, נח לו על זרי הדפנה של הדיפלומה, שזכה בעיירה לכבוד ולמעמד, אבל הוא עצמו הסתובב רווק, אומנם חסר דאגות, שחי בעיקר על זכרונותיו מימי שהותו במערב. אחריו יצאו לייב יפה, ליב טריף, וחונה שרייאר, שניספה בקרונות יאסי בימי השואה ואחריי־כן מחזור, מחזור וסדרתו. בני בלגיה יהודים ולא יהודים התפעלו מהזרם של נערים ונערות קרתניים מאותה מארקולשטי שהפכה להם מקום פלא. „האם מארקולשטי גדולה יותר או קטנה יותר ממוסקבה?" — שאל אחד ה„שקצים" הבלגיים, מרוב בורותו בגיאוגרפיה, וכך בא מחזור אחרי מחזור: בנים ובנות, מהם שחזרו לרומניה, השתקעו בבלגיה, בארצות הברית, ואף לדרום אפריקה ולסומטרה, — בה נרצח משה קולקר בידי יאפאנים — הגיעו.

המיליונר

בין החוזרים למארקולשטי, אחרי שהייה מושכת בארץ דרום־אמריקנית, חזר גם מ י ל י אַ זאֶלצגאֶנדלר, לא כאורח, אלא כאזרח חוזר להשתקע בה מחדש. מגונדר ומחליף חליפות לבקרים, הוא נראה קצת יוצא דופן על רקע חיי החולין והעמל בעיירה. כולם החליטו שיש לו הרבה כסף והכתירוהו בכינוי „דער מיליונער" — המיליונר.

אכן, ידעו בעיירה, כי הייתה זו משאת נפשו להיות מיליונאֶר. עוד לפני מלחמת העולם הראשונה, כבן לחנווני־מכולת עשיר, החליט שמן הדין הוא שאביו ירכש לו כרכרה רתומה לשני סוסים. כרכרה כזאת הייתה בעיירות סימן למעמד מכובד ומשהו שימושי, בדומה למכונית פרטית בימינו. ככל שלא הציק לאבא, לא הצליח להשיג את מבוקשו. הוא נקט אז בשיטה אחרת. הודות לשפע הפדיון בחנות המכולת הגדולה, בה היה עוזר לאביו, לא ניכר היה כשהיה סוחב צרורות של שטרי כסף ומוריד אותם במרתף ביתם, בחור מכוסה באבן. מאחר שהיה בטוח שצבר סכום כסף שמספיק לרכישת הכרכרה, חזר בהצעה לאביו. ואביו בשלו: אין לי אמצעים

לכך. רק אז גילה לאביו כי בידיו מטמון גדול ו„מזומנים" ל„סבסוד" התוכנית. כאן התגלתה האכזבה הגדולה. באותו חור במרתף, הופיעו בעקביות עכברים, שכרסמו את השטרות וסחבום אל מאורותיהם. כמה ימים ברציפות חפרו החופרים במרתף, כדי לגלות את מאורות העכברים, שהשאירו, כמו כל הזולזלנים אחרי סעודה שמנה, רק שיירי ניירות, פיסות זעירות, שלא ניתן אפילו לצרפם ולו לשטר אחד לכל הפחות. אכן, מיליונר יוכר עוד בבוקר חייו.

פרשיות עגומות

אכן, לא מעטים מבני מארקולשטי שעזבוה הצליחו, אף זכו לקאריאֶרות מזהירות, שלא תמיד הגיע שמעם חזרה לעיירה. אחרים ששכחוה, אחרים שנזכרו בה לעת מצוא, וארוכה הרשימה. אך היו גם פרשיות עגומות. כך היה גורלם של שני מארקולשטאים שיצאו לבלגיה. האחת, גוסטה באַראַק, בתו של שמואל באַראַק ווֹצי (זאב) שוואַרצבורד, בנו של ישראל שוואַרצבורד. שניהם בין עשירי העיירה ומן המעטים שבכוחם היה להחזיק את ילדיהם בחוץ־לארץ. גוסטה היתה נערה חיננית ושתקנית, שאת חוק לימודיה סיימה בסורוקי, וכך בעצם נותקה מההווי המארקולשטאי ומהנוער שלה. צנועה, חרוצה ומופנמת, בניגוד להוריה, שהיו מתבלטים ומפגינים ברברבנות את עוצמת עשרם ובטחונם הכלכלי. גוסטה גמרה את חוק לימודיה בבלגיה כרופאה ובשובה למארקולשטי קבלה משרה כרופאת־מרפאה בכפר במחוז אורהיי. יום אחד איבדה עצמה לדעת ולפי הגרסה, בגלל אהבה נכזבת, בינה לבין רופא נוצרי, עמיתה במרפאה.

טראגי לא פחות היה גורלו של ווֹצי, בין יחיד וילד פינוקיהם של ישראל ואיטה שוואַרצבורד. האב נחשב לא רק איש מסחר שקול, אלא גם איש תרבות ונימוסים האם, איטה, הייתה פסיכוסומאַטית, שכל ימיה רעדה לשלום בנה יחידה והזתה בפחדים ממיקרובים ובקטריות וכל מיני נגיפים, נושאי מחלה. ודווקא בה פגע הגורל המר, כאשר הבן לא הספיק להוציא את שנתו הראשונה בבלגיה וחלה במחלת סוכרת מואצת מאד ותוך ימים מספר נפטר, מבלי שההורים יספיקו להגיע לקבורתו. חברו לכיתה, מאיר גורודצקי, היה היחידי שהיה לידו, במותו החטוף של בן מפונק ובודד, רחוק מעיירתו ומהוריו. מוות מזעזע זה השפיע רבות על ההורים, שלא הצליחו, על אף כל מאמציהם, להגיע לבלגיה בהקדם האפשרי. האב היה מדוכא מאד, אבל נדמה היה שהוא שקול ומאופק יותר מהאם השכולה, מעורערת העצבים. הוא חלם אפילו על הקמת בית־חולים קהילתי בעיירה על שם הבן ואף הפריש כספים ראשונים לתכנון ולהתחלת הבנין. אך בו בזמן לא עמד בו הכוח לשאת את אסונו ולאחר שנתיים, ביום הזכרון לבן, נמצא האב תלוי.

מוכי גורל

גם כאלה לא חסרו בעיירתנו. הראשון ביניהם היה לוזאָר באָרציס (כך נקרא על שם גיסו שבצל קורתו הסתופף). הוא הוא שהיה „המשוגע העיירתי". כל היום, מן הבוקר עד הערב, היה מסתובב בעיירה, משרת את הבריות בשליחויות קטנות תמורת אגורה או שתיים ומניה וביה היה צועק מתרגז בקולי קולות, מקלל ביידיש, ברוסית ולפעמים גם במולדאבית או שלא פסק מפיו שטף מלים חטוף ומבולבל

השיגרה שבנוכחותו היומיומית על רקע הנוף המשועמם, הייתה כה מקובלת ומובנת, עד שאיש לא טרח להכיר תול,'ות חייו ולנסיבות בהן התמוטטו שכלו ורוחו לשבחן של הבריות — נהגו בו בזהירות ומה גם והיה שייך למשפחה בעלי־בתית ובודאי סבלה רבות, גם בלעדי השאלות וההטרדות.
באותה תקופה, עיקר המרורים נפלו בחלקו של מושו וואסילי, היינו הזקן או הסבא וואסילי, במולדבית, היה זה מעין „גוי של שבת" ועל כך מחיתו. ערירי ובן בלי בית היה כל השבוע שואב מים בדלייו ומביא אותם אל בתי האמידים, בתוספת למה שהביא שואב־המים הרשמי והמוכר ר׳ יידל וואַסער־פירער ובתרגום עברי — מוביל המים. אכן היה זה מושג נחות ותואם בהחלט את המעמד הנחות של הגבעונים „שואבי המים וחוטבי עצים". גם ר׳ יידל היה בעל מעמד נחות ועבודתו הייתה קשה ומפרכת, מעלות השחר עד מאוחר בלילה.

שואב מיים — ב. מיירנץ

בסוסו ובחביתו היה ר׳ יידל מוביל את המים ששאבם במאמץ רב מהבאר שליד בית־המרחץ. לא, הוא לא שאב מים בששון, בעיקר בימי החורף. כל החבית הייתה מתכסה מבחוץ בקרח מקילוחי המים; כך גם זקנו ושפמו היו מקשה אחת, מהבל פיו שנקפא תוך כדי מאמץ השאיבה. עם זאת הייתה הספקת המיים שלו סדירה ומגיעה בזמן. אבל במידה שהספקה זו לא׳ הייתה דיה בימי כביסה, למשל, הרי שכל תוספת היה מספק בדרך „קמעונית״ מושו וואַסילי. הזקן קטן הקומה היה גם חולב בשבתות את הפרות, מוריד את הפמוטות מהשולחן ובימי החורף מסיק את התנור. והיה זה יומו הגדול ומפרוסת החלות שהיה מקבל תמורת „שירותי שבת״ היה חי כל ימות השבוע.

הכנסות ימי החול שלו באו מהספקת מים מסבלות ומשליחויות, במיוחד בימים שהעיירה הייתה כבולה בביצה הדחוסה. כה חי לו גבעוני מנוכר ותלוש בעיירה, כמי ששייך לה מזה עידן ועידנים. יום אחד גילו שוליותיו של הנפח אהרן זיידמן, כי לוואסילי זה איכפת כשמשמיעים באזנו צריחה קר. ר. ר. ר.; קר. ר.. ר. ר. מכאן ואילך, כשהיו מבחינית אותו מופיע ליד הבאר, שליד זלמן זלצר, מול „שערי ציון״, מיד היו השוליות משמיעים את הקול, כאילו באקראי ומן הצד: מושו וואסילי קר. ר. ר. ר.; קר. ר. ר. או בקיצור מוֹשוּליאַ קררר. כל פעם שהתחילה ההתקפה הקולית היה מתאפק ומבליג, אך ככל שגברו הצריחות ובאו מעברים שונים, היו פניו מתכרכמות ומתעוותות, כאילו עדיין מנסה להתגבר. אולם כיצד לעמוד במסה, כאשר מכל עברים, כאילו לפי צוו מגבוה, נפתחו החלונות וכל מיני בטלנים וליצים משועממים, השתלבו בהמולת הצריחות: מושוליאַ קררר. סבלנותו הייתה אז פוקעת, הוא היה מחיש אז להעלות הדליים המלאים מן הבאר וזורק אותם בכעס, כשמימיהם נשפכים לריק. הוא עצמו היה מתפלש בעפר, כמי שאחזתו עווית או כמי שאחוז להבות ומנסה לכבותן תוך כדי התפלשות, והוא מתפלש ומתגלגל, מקלל ומגדף. מכאן ואילך הייתה מתקשרת מעין תחרות מחזורית מכל העברים. הסאדיזם ההמוני, ככל שהצליח להרגיז ולהרתיח את וואסילי העלוב, כן פיכה כמין לבה, להרגיז עוד יותר. וואסילי קם ונופל ומפיל עצמו כאילו מתוך רצון להתנער מהצריחות, שפגעו בו כחיצים מורעלים מכל עבר, ללא הפסקה, ללא ציפיה מראש, ללא ניחוש מאין מתרחשת עליו הפורענות. במבט אחורה, קשה להבין לאותו סאדיזם קולקטיבי שהיה מדריך את כל הרחוב והפך למעין אינקביזיציה מאולתרת. ומשהתעייפו האכזרים, ירדה המנוחה גם עליו. מלוכלך ומעופו כמי שנח לו אחרי התקפת מליוני צרעות, היה נראה כמי ש„יצא הדיבוק״ ממנו. מכיס אבנטו המסומר, אביזר הקישוט היחידי שלו, הוציא את תרמיל הטבק ובעלה מיובש של תירס גלגל את הסיגריה שלו והדליקה בהקשת שתי אבני צור. הוא התחיל לפמפם בפיו כדי לנפח את האש בראש הסיגריה, ושוב חיטט בכיסו והעלה את האגורות המעטות שצבר לו באותו יום. מתרמילו שלף פרוסת חלה יבשה וניגש אל אשנב ה„מונופול״ — בית מכירת הוודקה, קנה את הסורוקוֹבקה המסורתית. במכה אחת על תחתית הבקבוק, זנק הפקק דרך השעווה המחותמת מרשות המכס ובצימאון ארוטי הצמיד פיו אל פי הבקבוק והתחיל במלאכת הגרגור, גלגל וגרגר, גלגל וגרגר, כמעט ללא נשימה. משבא על סיפוק תאוותו זו — קינח בפרוסת

החלה וירדה עליו בבת־אחת שאננות מרדימה. אט־אט התמתח על האדמה ונרדם לו שנת ישרים... עד למחרת כשיקום לסבלו מחדש...

והייתה גם שואבת־מים אחת וצ י ר ל שמה. לא בבת־אחת הגיעה למלאכתה זו. עודנה צעירה נישאה ליהודי תלמיד־חכם בשם יאסל ואף זכתה לבת. יאסל היה יהודי עדין נפש, מצניע לכת ומחוסר פרנסה. לפרנסה הייתה דואגת אשת־החיל צירל... היא הייתה מורטת נוצות ומוכרת „אוֹדירקעס", מילה משובשת מהמילה הרוסית „אוֹבדירקי" — היינו אווזים מרוטים. היו אלו גוויות האווזים הפטומים, לאחר שחיטה ולאחר שהורד עורם ושמנם, בעיקר לאגירת השומן ועשיית גריוון — גלדי שומן, במיוחד בשביל פסח. אווזים מרוטים אלה נמכרו לבשר ומכירתם בבתים היווה לצירל מקור פרנסה נוסף לשומן ולמריטת הנוצות לכרים. צירל הייתה מטעינה על כתפיה את ה„אודריקס", הגופות המרוטות עם צוואריהם המושמטים וערופי הראשים. גופה הסביל, שהפך גברי, עמוס פגרי אווזים אלה, לא שיווה לה מראה מלבב ביותר...

ומעשה בבנו של מנדל זאווידיווקר, יחיאל, ילד בן־עשר, שמנמן וורוד, יושב לו בערבו של יום, כשהחושך של תקופת כסלו ירד זה מכבר על העיירה, אבא עדיין לא הגיע מה„סטינא" (ממכלאת הצאן), אמא אצל השכנה ביחד עם הבנות פייגה (אחרי־כן — פאניה) וציפי. יושב לו הילד, בודד ומשועמם ומתחמם ליד קיר התנור. פתאום שומע הוא כלבים מיבבים ומיללים, כמנהגם בלילות החורף. „כלבים נובחים בעיר — מלאך המוות בעיר", שמע פעם יחיאל והפעם החליט כי אכן סימן מבשר רעות הוא. ומה יעשה אם חלילה יתחשק לו, למלאך המוות, להכנס דווקא לביתם, המתנוסס לתפארת ברחוב האמצעי, והוא ימצא אותו בודד וללא הגנה. מחשבות נוגות בלב ילד, מי ידע? והנה דווקא בשעה חמורה זו נכנסת צירל עמוסת האודירקס על כתפיה ובסלים שבידה. זהו! החליט יחיאל, עכשו ברור: אבוד אנוכי. אין איש בבית ומלאך המוות יחטפני. למרבה המבוכה נעמדת צירל על הסף, רואה את הילד ושואלת: „אמא איננה? הבאתי לה „אודירקס". משני המש־פטים קלט רק את המלה המוזרה והבלתי מוכרה לו — הנמשכת כמנגינה מאַקאַב־רית אוֹדריקיס. עכשיו בטוח יחיאל כי את מלאך המוות תראינה עיניו, פנים אל פנים. מה? צווח יחיאל בקול לא לו, אודירקס געוואלד, „מלכאַמוּווס" (מלאך המוות) — רוצה לקחת אותי! אמא, אמא!...

יחיאל התעלף. ההתרגשות בעיירה גברה. שעות רבות עמדה ריקל המילדת על יד מיטתו, התפללה. לחשה נוסחות של לחשים, שהמפורסם בהם היה מן המקובלים: דריי ווייבר זיצן אויף אַ שטיין / איינע זאָגט: יחיל האָט אַנ׳אָרע (עין הרע) / די אַנדערע זאָגט ניין / די דריטע זאָגט: פון וואַנען ס׳איז געקומען, אַ הין זאָל דאָס גיין!". (שלוש נשים יושבות על אבן / אומרת האחת יחיל, עין הרע פגעה בו / שניה אומרת: לא / והשלישית אומרת, מאין שבאה לשם תלך לה". השכנות הביאו כמה קמיעות וליתר בטחון קראו ללימונצ׳יק. הוא הכתיב טפות וואלריאן שמיהרו להביא מבית המרקחת של ליסינקר ממול.

הילד מילמל כל הלילה אודירקס, אודירקס, מלכאַמוּווס. רק עם בוקר התחיל לפהק, סימן שה„עין הרעה" שוב אין לה שליטה. עברה הסכנה. שלוש פעמים ירקה ריקל: טפו, טפו, טפו. פיהקה אף היא. הלכה הביתה. הסכנה חלפה.

נופה של מארקולשטי היה אחרי הכל נוף אפור וחדגוני. לא הרים, לא יערות, לא גנים מרהיבים ולא בנינים ארכיטקטוניים. היה צורך נפשי להיזון מהמעט שבמעט שבחן הריאוט, מהגן שליד בית־הספר על פירותיו המרהיבים מיסודו של יק״א. (גן אחר שנשתל בהמשך הגן של בית הספר, היה אף הוא כולו עצי פרי וגפנים והיה משמש בתחילת המאה מקום לטיולים ולמנוחה בשעות אחרי הצהרים של שבת, נעקר אחרי־כן ונעלם מתודעתם של הדורות של־אחר מלחמת העולם הראשונה), וכמובן מהגן שליד תחנת הרכבת, מהמישור הירוק של ה„טוליקה״. ממורד הגבעה בדרך לכפר מארקולשטי ומהמעיין הצלול והמים הזכים והקרירים „איזוור״, שבשבת אחרי הצהרים היו באים אליו לשתות ממימיו בקינוח „איינגעמאכסט״ — מרקחת פירות בעיקר דובדבנים. במשך כל השבוע, בימי הקיץ, היו באים לשאוב מה„איזוור״ מים להרתחת תה של ערבית. מהחנויות השונות רק חנויות האריגים היו ססגוניות, ובססגוניות מיוחדת היתה מבריקה חנותו של אהרון פקלמן, כאשר כלי הזכוכית למיניהם על זיזיהם המהוקצעים וצבעיהם היו מחזירים את קרני הזוהר של שמש דרומית שהיו נשברות במוקדי השתקפות במאות כלי הזכוכית, הגבישים והמתכות המברי־קות. סימפוניה של צבעים, חגיגית וחמימה, כאווירת הבית כולו.

גם הבידור לא הגיע זמן רב לעיירה. ואם הגיע היה זה בידור של דלים לדלים, נווד עם פנס הקסם, שהיה מראה לכל המשלם קופיקה מראות סטאטיים של ערים גדולות. הנה פאריס, הנה לונדון וגם חזיון זה תם מהר. תיבות־זמרה (קאַטארינקא) שנישאו על כתפיהם של נוודים, עם תוכי שהיה מוציא מתיבה פתקי גורל. אפילו הקרקסים שהיו מגיעים לעיירה, היו קרקסי יחיד. איכר עם דוב או קוף רוקד, או משפחת לוליינים שהיו פורשים באמצע הרחוב שטיח, הזוג מבצע אלו מספרי אקרובטיקה. שיאם היה הופעתה של ילדה בת עשר, זריזה ומטפסת כמו סנאית על הסולם שהוא מחזיק על חודו של אצבע... על ילדות גמישות וזריזות אלה, היתה תמיד מהלכת אגדה, כי זו מזרע יהודים וגנבוה מהוריה ; המאמצים המתגוששים אמנוה, „שברו עצמותיה״ והיא גמישה כעת כגומי וכמובן, אף ....שומרת סוד. תמיד נמצאו גוזמנים „נועזים״ כאלה שסיפרו כיצד חטפו שיחה עם הילדה, המדברת גם... אידיש. הענין היה שוקע כשה„להקה״ עזבה את העיירה. חשדות דומים נתעוררו גם כאשר מאהל צועני היה נפרש על פני ה„טוליקה״, על שפת הריאוט. הגברים מרקעים ונוגדים כלי ברזל ונחושת, פושטים בעיר למכור את תוצרתם וכמעט כל ביקור שלהם נסתיים בסחיבות ובגניבות. הנשים היו מנחשות, כשמסתכלות ביד ענודות תכשיטים, שרשרת צעיפים צבעוניים, ואילו הילדים מוכנים לרקוד בעד... קופיקה אחת. גם במאהל הצועני היתה מתבלטת איזו ילדה יוצאת דופן, רקדנית גמי־שה, שכולם בטוחים שהיא נגנבה או נחטפה... ושוב נמצאו גואלים נלהבים המתחילים כביכול לחקור ולנבור ואז המאהל מתקפל ומסתלק בהשאירו את ההרגשה שהילדה השבויה אכן יהודיה היתה. כשהיתה להקת צוענים כזו מס־תלקת מהמקום, נשאר אחריה ערפל של מסתורין, חפצים שחסרים מהבית, בולי עצים וגלגלי עגלות או אוכפי סוסים שחסרים מהחצר — בכל אשמים הצוענים,

גונבי ילדי יהודים. עם זאת היתה הופעת השיירה בעיירה מן הבידור המרענן. ימים שלמים היו מבוגרים וזאטוטים מסתובבים מסביב למאהל ומבלים שם מיטב שעותיהם, אם כי בהסתייגות־מה, בפחד־מה.

נדמה שמכל אפשרויות הביטוי האמנותי, נשאר הביטוי הקולי. נא לא להיחפז ולשער כי מארקולשטי הייתה עיירה מוסיקאלית. נהפוך הוא. הכינור שהוכיח עצמו ככלי אהוב ומקובל בבתים יהודיים ברוסיה, לא שלט בעיירה. מתחילה היה כינור אחד ויחידי בידי בן הכובען משה פינקל. אך נדמה שיותר מ„התקווה" ו„אַך טי יאַבלוצ'קאַ" לא ידע לנגן. לשוא נסינו להתרועע אתו מתוך רצון שילמדנו סודות הנגינה. המסכן — בעצמו לא ידע. נדמה היה, שברוך קולקר, בנה של מרים־אסתר קולקר, שאף הוא החזיק בכנור ואף ניגן מנגינות מסובכות יותר, למשל „פלאַץ' איזראילאַ", „הבכי של ישראל" — יצירה נוגה ומשתפכת — יכניסנו בעולם הנגינה. אף הוא לא הצליח ו... התיאשנו. היחידי שהצליח בכינור — היה לייב יפה, במושגים שלנו, הוא ניגן כווירטואוז ממש. נדמה לי שהנסיון האחרון נעשה על ידי המורה למתימטיקה בגמנסיה סטאַראָץ להקים „תזמורת". פתאום נתגלו הכלים והמנגנים, כמסופר גם בפרק על הגמנסיה. אך זו נתפרקה לעומת שקמה. הסיכוי היחידי להופיע הייתה קבלת הפנים שעמדו לערוך לכבוד בואו של הסינטור היהודי פאַנילייאֶביץ, שהוזמן ע"י מנהל הגמנסיה. הוקם אז שער הכבוד עם הכתובת ברומנית „ביניאָ אַצי וואֶניט" — ברוך בואך. התזמורת התאמנה והייתה ערוכה והסינטור לא בא... כותב שורות אלה, פרסם אז בעתון „התלמיד", שהופיע בעריכתו בגמנסיה מאַקאַמבה בחרוזים בעברית, שיר היתולי הומוריסטי על האכזבה המרה שנגרמה לעיירה, לתלמידים ולתזמורת. בן־דור יודע לספר על תזמורת אחרת ש„ביתר" הקים.

מבחינה מוסיקאַלית הסתפקנו ב„באַל"ים — בנשפי הריקודים ובחתונות, בתזמורות הצוענייות של הכפרים הסמוכים. רק פעם אחת, עוד לפני מלחמת העולם הראשונה, הוזמנה תזמורת ראויה לשמה של פוליאַקוב מסורוקי, לחתונה של ראובן בן הגביר מיכאל וואַסיליוור. מי שלא זכה לשמוע את ה„באדעקענס" ואת הניגונים בשעת הגשת ה„גאָלדענע יאָך", לא זכה מעולם לקונצרט יפה מזה. קונצרט אחר ויחידי היה של כנר בסרבאי מאַטאַקי, גוראָביץ'.

אי לכן הסתפקה העיירה בביטויי הקול משלה: נאומים, חזנות ושירה (זמרה) עממית ולאומית. במארקולשטי אהבו נואמים ודרשנים. פתח בסדרה הרב פישמן, החרו החזיקו אחריו אלעזר קוטיק, חיים ליב לעוויט, עליהם סיפרנו, נוסיף עליהם את משה יאָסל ביק, בן למשפחת טובים מסורוקי, שהתחנך בפרסבורג בגרמניה, ידע שפות, גרמנית, רוסית ואנגלית, ושימש בעיירה כבורר מוכּר ומכובד. בתו שרה, הייתה מורה לשפות בגמנסיה העברית בבאָלצי. שלמה הללס, שפטל ווייסמן ופסח לרנר, עסקן אחרון, ציוני כללי ויו"ר הבנק הלוואה וחסכון, אף הם היו נואמים מקובלים, שבני העיירה „לקקו האצבעות" מנאומיהם. בני מאַרקולשטי העריכו את צעיריהם הם וגם אורחים רמי מעלה לפי כושר התבטאותם וכוח ההרצאה שלהם. בכוח עצמם היו מארגנים נשפים ספרו־תיים ממש, ערבי קריאה ומשפטים ספרותיים. אלו האחרונים קנו להם שם במאַרקולשטי ובסביבה ומשתתפי המשפטים היו מוזמנים לאירועים דומים

בעיירות הסמוכות. על מה לא נסובו משפטים אלה? על יאנקל שאפשעוויטש, גבור אלהי נקמות לשלום אַש, על מוטקה גנב, על דוד גולדר לאיראָן נמירובסקי ועוד ועוד. בעצם הדבר התחיל עוד בגמנסיה כאשר ערכנו משפט על... שאַרלוט קורדייה, שהרגה את מוראַט, אפיזודה מהמהפכה הצרפתית. הקטיגור היה כותב שורות אלה והסניגור, פאניה גורביץ׳, תלמידה בעלת מטען תרבותי מסורוקי המשפט נערך לפי כל הכללים ועבר כפי שכתב אז מאיר קוטיק ביומון היידי שהופיע בקישינוב „אונזער צייט״, בהצלחה רבה. מאיר היה אז כתב מתחיל במדור „אין דער פּראָווינץ״ (בפרובינציה). הוא תיאר בכתבה מפורטת מה רבה הייתה ההתרגשות כאשר שארלוט (וואָלאָ קולקר, עליה הוא מספר במקום אחר) הוכרזה כאשמה והיא קראה בקול מרגש „וויוו לאַ פראַנס״ — תחי צרפת הכתבה פורסמה במלואה ובאותו גליון של „אונזער צייט״ הופיע גם פיליטון הומוריסטי בשם „עס לעבע מאַרקולעשט״. היה זה פיליטון מוצלח, פרי עטו של ההומוריסטן הקבוע בעתון, אידל מלמד (ישראל וויינשטיין), בו הוא מציו בלעג את כל המשפט. אכן, אומר הוא, יהודי מאַרקולשטי שוב אין להם כל דאגות וגם המורים והתלמידים של הגמנסיה העברית חסרים להם נושאים מגבו־רי תולדות ישראל כמו דוד המלך, ר׳ עקיבא, בר־כוכבא, והם מתפנים עכשו לדאוג לגבורי המהפכה הצרפתית. כיום, ערב פסח המשמש ובא, אין להם ליהודי מאַרקולשטי דאגה אחרת. ובכן — „עס לעבע מאַרקולעשט״ — תחי מאַרקולשטי המאַרקולשטאים קבלו ברוח טובה את החוכא־ואיטלולא של הפיליטוניסט השנון למדו לקח אך הוסיפו בזחיחות הדעת: „אבל כותבים עלינו בעתונים״. ואכן זכה קוטיק שייזכר כבר באותו פסח בגליון החג בו הופיע שיר היתולי של אפרים דאווידזון על העתון ומשתתפיו (קומען געסט, פאָרן געסט), ואחד הבתים צילצל כך:

מיכל גרויסער פון אורהיוו
מאיר קוטיק מיט זיין „וויוו״.

מיכל גרויסער היה הכתב של העתון מק״ק אורהיוו.

ביטוי אמנותי־ספרותי אחר נתגלם בשאיפה ל„שחק תיאטרון״, „שפּילן טעאטר״ אומנם „הכוכבים הנודדים״ של כל מיני להקות היו מגיעים גם לעיירתנו. ביניהם זיגלר, הוויק״ט (זיגמונד טורקוב — אידאַ קאַמינסקאַ) וה„ווילנער טרופּע״. נוסף על הריציטאַטורים והקריינים למיניהם, ביניהם גם גרוסבאַרד. אך כל אלה היו באים מן החוץ. עיקר המרץ הושקע ב„שפּילן טיאַטר״. כאן הושקעו הרבה יזמרה ויוזמה כאחת. אין ספק ששמואל ליב בלאַנק, שהיה גם מחזאי וגם שחקן, הוכיח עצמו גם כבמאי והוא בודאי שתרם לא מעט להתעוררות תיאטראלית זו. תמיד זה התחיל באיזו שהיא אמתלה, בצורך בנשף להכנסה למען צורכי ציבור, הגמנסיה, הספריה, ביקור חולים, עזרת עניים וקרן הקיימת. קשה לקבוע מי קדם למי ביוזמות ובהנהגת מסורת ברוכה ורבת ענין לעיירה. נזכיר את אליהו פקלמן, יצחק ברויטמאַן, מוני מאגנייזין. וכך כותב מיודענו מאיר קוטיק ב„אונזער צייט״ מס׳ 278 מ־2.8.23 על המחזה שעומדים להציג:

„על הירידה הרוחנית של עיירתנו תעיד העובדה שהספריה המקומית, שיש לה

יותר מ־1000 ספרים, נאבקת על קיומה וזאת — בעיירה שקיימת גמנסיה. אגב, גם הגמנסיה נמצאת במצב חומרי קריטי.
למען הגדלת המקורות הכספיים של הספרייה מארגנת קבוצת חובבי־תיאטרון מהעיירה נשף, שיתקיים בשבת, 4 לאבגוסט, שתציג את המחזה המפורסם „שמע ישראל" (לאוסיפ דימוב).
אנו רוצים להאמין, שהפעם יראו תושבי עיירתנו התענינות גדולה מאשר עד כה ותסייע להצלחת הנשף על מנת לאפשר את קיום המוסד התרבותי החשוב — הספרייה — בעיירתנו".
דור דור ו„משחקיו", דור דור והצגותיו. הציגו „גאָט, מענטש און טייפל" לגורדין, „דער גט" ו„חנוכה געלד" לשלום עליכם, „די שחיטה" (לדימוב), „די מכשפה" לגומברג, „המלך ליר" לשקספיר, פאַרטייטשט און פאַרבעסערט דורך לאטיינער (מפורש ומתוקן ע"י לאטיינר) וכמובן „שולמית", ועוד מחזות לגולדפאַדן, ואף משל אַנסקי. בין המשתתפים: מיכל הורביץ, בטי הורביץ, מאניה שור, ובמחזורים הצעירים ברכה טריף־קופרשטיין, רוזה לנגמן, רייזה לימונצ'יק, רחל יפה, רחל פורר, משה קולקר, צבי קופרשטיין, לייב יפה, מאיר קוטיק ולא ייתכן היה הדבר, בלעדי השתתפותו וכשרונו האמנותי־דראַמאַטי של כותב השורות הללו. כאמור, הדבר נמשך בגלגולים שונים. לא ההצגה בלבד, אך ההכנות, ההתכנסויות, התפאורה המאולתרת. השגת ה„אולמות" הן שקבעו ואפשר לומר: „כל מחסן — במה וכל צעיר — שחקן", עד שקם אברהם אייזנברג שחיסל את בית החרושת לשמנים שלו והפך אותו לאולם קבוע. אחריכן הוקם אולם ע"י רוביל לאנגמאַן, בשם „רולאַן". ברגע שהיה אולם, החלה מכירת „הכרטיסים, הכנת העוגות לבופאֶט ומכירתן בנשף במכירה פומבית — „אַאוקציאָון" — וההתחרות מסביב לה (הצטיין כמהמר גדול ונועז יהודה לייב דכטר) והעיקר ריקודים עד אור הבוקר. ההצגות תמיד התחילו ב־11 בלילה, כמו האַוואַנגאַרדאַ ב„צוותא".
אכן לא חסרו מומנטים דראַמאַטיים בהכנות, ב„ברוגז" בשעת חלוקת התפקידים, ממש כמו ב„הבימה" ובתמימות הרבה של רצון עז לבוא לידי ביטוי. פעם פנינו, תלמידי הגמנסיה, אל המורה ישעיה גולדשטיין שיסייע לנו בהצגת איזה מחזה. „מה ברצונכם להציג?" — שאל אותנו. „קומדיה, קומדיה!!!" ענינו במקהלה, בהיותנו בטוחים שבקומדיה כוחנו גדול יותר. הסתכל בנו גולדשטיין במבטו הסקפטי והלגלגני וענה ברצינות: „למה לכם להציג קומדיה שתצא ממנה טרגדיה, מוטב לכם לבחור בטרגדיה, ממילא תתקבל קומדיה..."
עם שובנו לשהיות קצרות בעיירה לאחר שחדלנו להיות בה תושבי קבע, העליתי רעיון להציג ראָוויו בשם „מאַרקולשט אויף דער לינקער זייט". השתתפו בו כל ה„כוחות", ביניהם גם מאיר קוטיק ודוד זבריזשער, אז כוח עולה. היה זה ראָווי־מחזמר הומוריסטי ומוסיקאַלי. דוד זבריזשער חיבר אז מונולוג הומוריסטי יפה וקולע ומאז הפך ההומוריסטן של העיירה. חבר יקר זה היגר לארצות הברית, שם התפרסם כמחנך גדול וכמחברם של ספרי לימוד ומפקח ראשי של לשכת החינוך היהודי בלוס־אנג'לס. בקיץ תשל"ו ביקר בישראל ובדרכו הביתה, נפטר ברדתו בשדה התעופה של ניו־יורק. יהי זכרו ברוך!

אם לשוב למחזמר הרי הלחן המרכזי, הבאתי מ„מולין רוז׳׳ משירה של מיס־טינגט על פאַריס. ויסלחו לי הקולגים מאותו תיאטרון־ריווי ובעיקר מיסטינגאֶט, נשמתה עדן, על שלא הוחזר להם שכר הקופירייט של אותו לחן, שאת מקומה של פאריס המעטירה תפסה בו מאַרקולשטי שלנו:

מאַרקולעשט, דו ביסט מיר טייער,
מאַרקולעשט, פאַר דיר ביזן פייער,
מאַרקולעשט, דו ביסט מיר ליעב
מאַרקולעשט, פאַר דיר ביזן גריב.
מאַרקולשטי את לי יקרה / בעדך אפילו באש /
מאַרקולשטי את לי אהובה / בעדך עד לבור (במובנו של קבר).

ימים רבים שרו בעיירה שיר זה, שיר המנון למאַרקולשטי. שמעתיו מחדש מפיהן של שפרה ופאני בארג, בסאן פאולו.
מי פילל כי בני מאַרקולשטי אכן הובלו לאש ולבורות, והעיירה הפכה כולה חלק בלתי נפרד מהטרגדיה הגדולה של השואה היהודית.
אכן במאַרקולשטי אהבו גם לשיר: שרו התופרות ליד מכונת התפירה או מורטות הנוצות או משחלות הטבק. אין ספק שהאווירה הבלקנית־מולדאווית מחד ושל העממיות האוקראינית — טיפחו והעשירו את החזנות והשירה העממית האידית. כבר ספרנו על חזנים, ועל שירתו הערבה של חיים ברויטמאן. כלל היה, בחור שרצה לשבות ליבן של בנות השתדל גם לשיר. בערבי חורף, בבתים ובעיקר בביתן של הבנות לבית וייסבוך, שרו בתיאבון. פ־ר־ל־פ ו ל י ה, הייתה בעלת אַלט חזק ולירי ושמיעה וטעם טוב לשירים מובחרים. הדבר בא לה מאבא שלה ע ז ר י א ל, שהיה מאַלומאַן ואחרי עקימת אפו בבית הכנסת עקבו רבים, כדי לחרוץ דעה על החזן. הוא היה קובע יותר מאשר המבקרים האמנותיים של ה„ניו־יורק־טיימס׳׳, שעה אחרי צאתם מהצגת אופירה מה„מאֶטרופוליטן׳׳.
אך גם הוא אהב להקשיב לשיריה של ל א ה פ ק ל מ ן, שאחרי־כן הפליגה במיוחד לכיוון חזנות. והוא היה מאד רגיש לתפילתם של א ל י ג אַ מ אֶ ר מ אַ ן ב„שערי ציון׳׳ ושל ר׳ א ל ת ר ג אֶ ל ב ו ר ד, בבית הכנסת האמצעי. ר׳ אלתר היה בנו של אידל גאֶלבורד, אחד הלוחמים על זכות קיומה החוקי והמשפטי של העיירה והגיע עד לפטרבורג במלחמתו זו. אך ר׳ אלתר גאֶלבורד זנח דרכו הציבורית של אביו ושקע בהתלהבות ובדביקות בדרכו החסידית והיה במשך חדשים רבים בשנה שורה במחיצת רבו מסניאטין (?) ברוח זו הוא התבטא בשעת התפילה. הייתה זו תפילה חסידית בעלת רגש עמוק, צליל עדין ומגוון, נוסח מדויק, רגיש במעבריו ועורר חדוות נשמה יתירה. רבים היו מבני העיירה שהיו באים לבית הכנסת האמצעי ויחד אתו שרו את הפזמון הנהדר, שלפני תיפלת מוסף בשלוש רגלים: „יה אלי... צור גואלי׳׳.
אחרי שירה זו, הייתה מין הצטללות הנפש ודריכות הגוף שטוהר בצליליי השיר. אפשר לטעום מה„מאַאינאֶ, ה„פראַקעס׳׳ וה„קאַפּטאֶלאֶס׳׳.
גם בבית א ב א ב אַ ר ג, היו האחיות ש פ ר ה ו פ אַ נ י ה חזקות בשירה. הרא־שונה בפרשנות ניסוח עדין והשניה בטינור, מסתלסל, אימפוזאַנטי וכובש. כולם

שרו בסדנת הנפח והנגר, בלילות הקיץ על המרפסות והמעקות, על ה„גוניק־לעך" ועל הטוליקה. בגמנסיה ובקן השומר הצעיר. קדם להם סניף החלוץ במאַרקולשטי, שהשתכן בבית האופה דובריש, אשתו של אלתר דאַנציס. הסניף ספג הרבה חלוצים שבאו מאוקראינה כפליטים. שירים רבים הושמעו שם, עד אור הבוקר. הם ידעו לשיר, כשם שידעו לרעוב ולא פעם שכבו רעבים כשהשירה בפיהם וכשהם שואפים לקרבם את ריחות הלחם הטרי שכבר תפח בתנורה של דובריש... שירים רוסים ושירים רומנים, רומאַנסות ואריות (מאין ידע משה גאַמרמאַן כל כך הרבה קטעי אופירה?) שירי ארץ ישראל וברית המועצות ולבסוף גם שירים... צרפתיים, שהביאו אתם הסטודנטים מחוץ לארץ. יש להצטער שלא נמצא מישהו שיקליט את הקולות, השירים והלחנים. לו האמנתי בגלגולם של קולות, בדומה למיתרמופחות של החומר, ניתן היה לקוות, כי איפעם, אי־שם, ניתן יהיה לצבור מחדש את הקולות, שבודאי מסתובבים ערטילאיים, מיותמים, מלאי רגש, חום וערגה ללא גבול ומחפשים דרך לפרוץ, להישמע, להיקלט, להיגאל.

כל הקולות והמראות שבסופן הצטרפו לחווייה נפשית עמוקה של בדידות בעיירה נידחת, שרב בה המלוכד על המפרד. כל אותם „ליטעראריש־וואָקאַלישער אָווענט", נשפי ספרות ושירה, הצגות, שירה בחברותא — היו גם ביטוי לצמאון להתבטאות, שמשמעותה ה„שגרתית" הינה תרבות. הה, כמה שאפו לכך. ב־„אונזער צייט" מס. 1597, 1.1.28, כותב יחיאל לאנגמאן, הכתב התורן במדור „אין פּראָווינץ": „כל פעולה תרבותית ולאומית בעיירתנו גוועה והלכה, מה שמעורר זעם רב. יש בעיירתנו נוער הצמא למלה תרבותית ואין מי שיעשה זאת. אין כל יזמה לארגון תרבותי שיפתח ויפיץ ספרות ותרבות. הכל נרדם. הגיע הזמן שהתושבים בעיירתנו, כולל הנוער שלנו, יתיחסו ביתר אהדה ויוכיחו את רצונם העז לפעולה חברתית ותרבותית". אך השאיפה לתרבות משמעותה העל־יונה היו לימודים וספרים. ממש קשה במילים לשקם את דימויה של הספריה הציבורית, דמות קוראיה ואוירתה. מחוץ לספרייתו התורנית של הרב מימון, שנלוותה אליו בעלייתו ארצה, היתה קיימת ספריה תורנית, שאף אותה הקים הרב מימון בנעוריו ואף קיים חברה בשם „תיקון ספרים". ספריה זו טופחה אחרי־כן ע"י ר' אהרון פקלמן, שחידש אותה מדי פעם בספרות תורנית. וזכורני מסיבת הש"ס החדש ההדור בהוצאת האלמנה והאחים ראם מוילנה.

בתחילת המאה היו קיימות שלוש ספריות פרטיות מרשימות: האחת, כאמור, של עוזר קופרשטיין, שהייתה כבר מיושנת והצטמצמה לספרות ההשכלה של המאה התשע־עשרה, השתיים האחרות הורכבו מספרים חדישים יותר של תחילת המאה. אחת של ב ר כ ה ס י ד י ק, שבגיל צעיר מאד ניהלה את עסקי אביה המשותק (אברהם), מחסן לייצוא ביצים ובו בזמן הקדישה הרבה זמן ומרץ ללימוד העברית. בספרייתה מצאת כל ספר חדש שהופיע באותה תקופה בהוצאת „תושיה", „צנטרל", אחיאסף, „מוריה". ספרייה אחרת הייתה זו של ח י י ם א ה ר ו ן ו ו אַ ס י ל י ו ו ר, הבן השלישי של הגביר מיכל וואַסיליוור, אחרי ישראל וראובן, שאמצעיו היו בלתי מוגבלים ונוסף היותו ה„פלאַי־בוי" של העיירה, דאג שתהייה לו ספרייה ייצוגית מרשימה גם בחיצוניותה, כריכות

מהודרות באותיות זהב. הספרייה הציבורית קמה במרצם ובהשתדלותם של צעירים מכל התקופות ושמשה היכל תרבות קטן, בחדר אחד, ובו מכהנת ספרנית רחל גלבורד, בתו של אלתר גלבורד. הספריה, מעין „המשביר לתרבות" בעיירה, ניתן היה להפתיע את העולם, ללא גוזמה, לו אפשר היה לחשב את אחוז קוראי ספר ומביני ספר בעיירה.

הטרגדיה של יידיש, ששימשה ככלי שרת לשמאלנים, נתגלגלה גם למאַרקולשטי ועשתה בה שמות בקצוויי המחנה. מתילחה הייתה זו „קולטור־ליגע", שמשמ־עותה הייתה הפצת יידיש. בגלגולה הראשון, במנהיגותו של יצחק ברויטמן הייתה הספריה מרכז לחוגים יידישיסטים. הזמינו מרצים יידישיסטים ושמאל־נים. בעיירה היה תמיד פלג קטן, נטול השפעה של שמאלנים. המורה הרוחני היה „דער קרימער שרייבער" — דוד שטרנברג. בעצמו יליד קישינוב למד משפטים בקיוב. השתתף במהפכת 1905, נפצע ונקטעה לו רגל. למאַרקו־לשטי הגיע ב־1907 ושימש עורך־דין בלתי־מוסמך. מכאן גם כינויו „שרייבער" — היינו כותב בקשות. ב־1925 נבחן אצל הרומנים וקיבל הסמכה למזכיר מועצה מקומית — נוטאַר — ובתור כזה שימש כמזכיר מועצת הכפר באַגראַנאַשט ובמועצת העיירה, כשמשה לויט כיהן כראשה. שטרנברג היה שמאלני, בחדרו היתה תלויה תמונתו של קאַרל מאַרכס וצעירי העיירה שלפני מלחמת העולם הראשונה היו מתכנסים לביתו ללמוד פרק במשנת ה„קאַפּיטאַל". אהרן שוואַרץ, מיכל הורביץ ואפילו בן השוחט בני שפילברג. עם ידידו של שטרנברג נמנה „שגץ" מבאַגראַנשטי, בשם ליאון רוסו. ליאון נעלם לזמן רב, עד שנתגלה שגמר משפטים בשוויצריה, היה ראַצאַדיביסט רומני ובימי השלטון הרומני הפך חבר פרלמנט לצידו של המדינאי ד"ר לופו. במותו, הוריש חלק מספרייתו לשטרנברג. אבל דווקא בנותיו של האפיפיור השמאלני עלו ארצה. בדרך כלל, לא הצליחה הספרייה האידישיסטית, אלא לשמש משתלה למספר צעירים קומוניסטים שהרימו ראש עם הכיבוש הסובייטי, וצר מאד לקבוע — לא לטובת יהודי העיירה, ביניהם סימה חאַלפין, סימה בוביס, בוריה רובין ויעקב ליב זברישר. בכל אופן אין הספרייה לכשעצמה מטילה צל על עצם השאיפה לתרבות של בני העיירה ואהבתם הגדולה לספר.

עדה פישמאן

טפת דם

(מזכרונות הסבא)

בימים ההם וסבא עדיין מלא כח עלומים וזרמי־חיים כבירים היו מפכים מתוך עיניו הטובות, המלאות רוך של נדיבות אין קץ.
ויהי סבא בר־אורין ויהודי פקח ובקי בהויות העולם, ולפיכך היו הכל אוהבים ומוקירים אותו וחולקים לו כבוד. וידע סבא גם לספר יפה, יפה מאד. והרבה זכרונות היו לו, שהיה מספרם במסבת משפחתנו. ביחוד היה סבא כ„מעין המתגבר" כשנגע בתקופת בקורו ב„חדר", בעת שנחה עליו רצועת הרבי... כשנזכר סבא בימים ההם, מיד היו פניו משתנים, מסתמקים ומתחורים חליפות. אז היה טובע בים של מחשבות וזכרונות, וניכר היה, ששכח תבל ומלואה ורק ה„חדר" והרבי מלאו את מקומם בלבו ובמוחו.
וסגולה מיוחדת היתה להן לשיחותיו של סבא: הן הצטיינו בפשטותן, בתמימותן הילדותית; ולפעמים — לפי נושא הענין — השתפכו הדברים מלבו ברכרוכית שכזו, שהוציאו את קהל השומעים מעולמם הם ויכניסום לעולם שכולו טוב, לעולם הילדות...
השעות הנעימות שאז היה סבא מרבה לספר בדברי ימי ילדותו היו ערבי מוצאי־שבת אחרי ה„הבדלה", אז היו מתכנסים לבית סבא כל בני משפחתו: — בניו, בנותיו, נכדיו ונכדותיו, — לשתות אצלו תה ולהקשיב, תוך כדי שתיה, לשיחותיו הנעימות, זכרונות ימי ילדותו ו„לשתות בצמא את דבריו".
באותה שעה היתה שורה בחדר דממת־קודש. ודומה היה, כי גם המיחם עמד ברתחו ורהיטי החדר הרעועים כאלו עצרו גם הם בעד חריקתם המשונה, ויקשיבו לדברי סבא.

בימים ההם — מספר הסבא — ואנכי ינוקא עדיין, וכבר יתום, לא עליכם, הייתי סמוך לשולחן אחי, או יותר נכון, לשולחן גיסתי העניה (אחי הרחיק אז נדוד למרחקים לבקש טרף לביתו), שאף את בניה היא פרנסה בדוחק גדול. מובן מאליו, כי חלקי לא היה שמן ביותר. באותו הפרק ואני נמניתי בין תלמידי רבי עקיבא ה„גמרא מלמד". הוא, רבי עקיבא, אשר למרות קפדנותו והתיחסותו האכזרית לתלמידיו, ואולי דווקא בגלל זאת (כפי השקפת ההורים בימים ההם: הקפדן ביותר הוא המומחה והאומן ביותר...), אסף לחדרו מהמעולים שבתלמידי העיר: מבניהם של האמידים והנכבדים ביותר, ואנכי היתום העלוב זכותי עמדה לי להמנות בין התלמידים העשירים, כי על כן הייתי מוחזק לתלמיד „מתמיד" ובעל כשרונות.
אמנם הרבי מצדו לא התנהג עמדי במדת היושר; תמיד הייתי אני „השעיר לעזאזל", ולא אחת הוכיתי באשמתם של התלמידים. ולפני מי לתנות את מר גורלי לא היה לי, לצערי הגדול, אבל בכל זאת לא מאסתי בחדר, והלמודים היו

חביבים עלי תמיד. מדי יום ביומו הייתי בא החדרה בשעה הקבועה ואוכל את ארוחתי הדלה והצנומה בקרן זוית מיוחדה, בעוד שחברי, בני עשירים, אכלו משמנים ויתענגו על כל טוב, ואני לא קנאתי מעולם, עיני לא היתה רעה בשל אחרים. אדרבה! תמיד הייתי עליז ושמח, כאלו לא חסר לי כלום, אף כי הרגש הרגשתי גם אז, שחסר לי הרבה, אלא שאין מי שימלא לי את חסרוני...

רק פעם אחת, זוכר אני, קנאתי קנאה גדולה בחברי העשירים... הדבר היה בחורף, בשלהי דשבט. ידוע ידעתי, כי בעוד ימים מספר וחגינו אנחנו, תלמידי „החדר", את חג החופש מ ל מ ו ד י ע ר ב, וכל תלמיד ישתדל להיות שותף הגון לסעודה שיערכו התלמידים. אנכי ידעתי היטב את ערכו של ערב־חג זה בשבילנו התל־מידים ומאד חפצתי גם אנכי להשתתף בשמחת החברים ולא להיות חלילה בבחינת „מחותן בחתונה זרה". הפעם הרגשתי, כי הקנאה קוססת ומכרסמת אותי כעש.

בינתים והיום המקווה בא. לכל התלמידים ניתן חופש מן הלמודים מבעוד יום בכדי שיביא כל אחד את מנתו, מי כעכים, מי יין ומי דבשניות וכו'. ורק אנוכי המסכן נשארתי בחצר משמים ועצוב רוח מבלי דעת מאין יבוא עזרי. ובעודני יושב שקוע בהרהורי המרים והנה הבריקה פתאום מחשבה במוחי: לבוא לפני גיסתי ולהתחנן לפניה, שתתן לי ביצה אחת מן הביצים שהכינה לכבוד „בר־מצוה" של בנה והיה זה חלקי.

במחשבה זו רצתי הביתה והנה הגיסה איננה. איני יודע אם היה להצטער על זה, או לשמוח בין כך ובין כך ואני אמרתי אל לבי: יעבור עלי מה: אני אתגנב אל העליה ועשיתי שם את אשר אעשה...

לא עברו חמשה רגעים ואני בראש הסולם... רק בהושטת יד ותאותי באה... אבל בדמיוני, והנה גיסתי עומדת מאחורי הדלת והמזוזה וסוקרת בי במבט עגום ועולב. היא רואה אותי בקלקלתי, וידי התחילה רועדת, הרגשתי בלהבה, שהדליקה באור פני ומשם השתפכה בכל גופי. ברכי כשלו וראשי הולך סחור סחור. רגע אמרתי לעזוב את הסולם ולברות, ולברוח לאן שישאני הרוח! ורגע משנהו הופיעה לפני סעודת התלמידים בכל הודה וקסמיה, פני כל התלמידים מבהיקים מזיו ומשמחה ורק אנכי ה י ת ו ם האומלל עומד ביניהם ובידי אין כלום. ומרגיש אני את עצמי כל כך עלוב, כל כך אומלל... והלב מתכווץ מצער ובדידות, והנני חוזר בי. יהא מה — והיד מאליה שלוחה וחטפה בחטיפה קדחתנית ביצה... ומרגיש אני בקרירותה הנעימה של הביצה החלקה... ופתאום כאלו בת־קול מרעימה עלי: „לא תגנוב!..."

כל „עשרת הדברות" פרחו ועמדו לנגדי. עיני חשכו, רגלי מעדו. עוד מעט, ואני נופל מהסולם ארצה. באצבעות רועדות לחצתי את הביצה. המחשבה, כי בקחתי הפעם ביצה אני גנב וחלקי יהיה אחר מאה ועשרים שנה בגיהנום, חיטטה במוחי כיתוש זה במוחו של טיטוס... „גנב", „גנב" — קוראה אחרי בת־קול וגם סבתא שלי ע"ה נלוה לבת קול זו, מניעה בראשה, מביטה עלי בצער גדול ושחה לי בקולה העצוב והמוסרי: „כל הגונב ביצה, שבע שנות רעב מוכנות לו... הזהר בני!" נדהם ונבוך עמדתי רגע ומקשיב לשני הקולות ואולם תוך כדי דבור נזכרתי בחגיגה ובסעודה...

ככה עמדתי רגעים מספר כששני הכחות: היצר הטוב והיצר הרע, נלחמים בקרבי. אך פתאום התעוררתי. החשש, שמא תבוא גיסתי ותמצאני במצב שכזה — השכיחני הכל.

את חטאי אני מזכיר: רציתי להסתפק באושר רגעי — והיצר הרע נצח...

וזוכר אני, כי בעזבי את הבית היו פני פני־להבים וחם היה לי... מבלי דעת מה לעשות, הסתרתי את הביצה בכיסי לבל תראה. מיד רצתי לבית הנחתום, שמתי את הביצה ברמץ ותיכף הוצאתיה כשהיא משולקה והכל נעשה כמו מאליו, בלי השתתפותי אני. לאט לאט שבתי למנוחתי ובאתי החדרה.

ובחדר אורה ושמחה. התלמידים ישבו מסביב לשולחן וניכר היה, כי לבם טוב עליהם באותה שעה. הרבי בכבודו ובעצמו ישב בראש, כשפניו מפיקים חדוה ומקבל הפעם, שלא כדרכו, את התלמידים בסבר פנים יפות, שואל את כל אחד ואחד מה בכפו, ממשמש מתוך נחת רוח והרחבת הדעת את כל דבר ודבר שהביאו.

כשהרגישו בי התלמידים, פנו כולם אלי בסקרנות, פני הסתמקו. קשה היה לשאת מבטם כמדקרת בחרב... כמחאה בעד מבטם החודר, מהרתי להוציא את הביצה מכיסי וידי רעדו.

— ראו, פנים חדשות! — קפץ בראש בנו של יענקל העשיר למראה הביצה בידי — הא מנין לך?

ושוב נסתמקו פני. נדמה היה לי, כי מצאו בי עוני... למען הסתר מבוכתי התחלתי לקלוף את הביצה במנוחה מלאכותית...

תנה לי! פקד עלי הרבי, בראותו, כי מתקשה אני להקליף את הביצה.

הושטתיה לו. הרבי לקח אותה מידי, קלפה כדבעי, הסתכל בה פעם ושתים, ופתאום — ויפתח את החלון — ויזרקנה החוצה.

— טפת דם — נאנח הסבא מדי גמרו — טפת דם היתה בביצה.

(„דבר")

צבי (הערש) פקלמן

„הגירה" ממארקולשטי

(תורגם מאידיש ע"י מ. ק.)

בסוף המאה שעברה ועל סף המאה שלנו היה זרם כביר של הגירה מרוסיה לארצות שמעבר לים, שפקד גם את עיירתנו, אם כי במספרים לא גדולים, באופן יחסי. על ה„אודיסיאה" של הגירה של משפחה אחת מעיירתנו, שהיתה אופיינית מאד, אם כי סיומה היה שונה מהרגיל, מספר הערש פקלמן. בנו של הקולוניסט שלמה פקלמן ז"ל.

...הפרנסה של אבי ז"ל היתה מספיקה בקושי לקיום משפחתנו ואזי נודע בעיירתנו כי חברת ייק"א מסייעת לקולוניסטים יהודים להגר לארגנטינה. לפי ידיעה זו קבל כל מהגר 75 הקטאר, מהם 50 לחרישה וזריעה ו־25 למרעה בהמות וצאן; אינונטר חי: 4 זוגות שוורים, 2 זוגות סוסים, 4 פרות חולבות וכן — מקום מגורים למשפחה.

אבי ז"ל היה כפי שאומרים, „גבר", והחליט לנסות את מזלו, להרשם להגירה, תוך תקווה להקל על חייו ופרנסתו. היציאה מרוסיה היתה בלתי חוקית וצריכים היו „לגנוב את הגבול". בנובוסליצה היתה נקודת מעבר לגבול אוסטריה. שם היו „מאכערס" או „קאָנטראבאנצ'יקס" („מבריחי גבול"). שטיפלו בהברחת הגבול, בסיוע החיילים שומרי הגבול, שקבלו — כמובן — שוחד („באקשיש" בלע"ז). בין ה„מאכערס" היו גם נוכלים, שהיו מביימים בשעת העברת הגבול התקפת פתע בידיות, ודרשו מעוברי הגבול לרוץ ולזרוק לארץ „את כל ה„חבילות" והחפצים שלקחו אתם, ולאחר מכן חזרו ה„קונטראבאנצ'יקעס" ואספו את כל אלה לעצמם...

בלילה שבו עברה משפחתנו את הגבול, היו אתנו עוד 5 משפחות. אבי ז"ל נשא על כתפיו חבילות ובזרועותיו אחז את אחותי בת שנה, העניע מלכה ז"ל. אמי, פייגע פעסי ז"ל, שהיתה אשה חלשה, נשאה חבילה קטנה ואחזה בידי. שניים מה„מאכערס" הלכו לפנינו ושניים — מאחורינו. באמצע הדרך התחילו הראשונים „כדרכם בקודש" להפחיד אותנו ששומרי הגבול מתקרבים ודרשו שנזרוק ארצה את החבילות ונרוץ אתם מהר. אבי ז"ל, ששמע מקודם על ה„משחק" הזה, לא נבהל כלל וכלל, שם את ידו על אחד מה„מאכערס" ואמר לו: „מספר" זה לא ילך אתי. באם יבואו לאסור אותנו, יאסרו גם אותך, אותי לא „תסדרו". כשהברנשים ראו שאתנו זה „לא ילך להם", נשתתקו והעבירו אותנו את הגבול. מאוסטריה הגענו לעיר הנמל המבורג. שם קבלו אותנו נציגי ייק"א, הכניסו אותנו למלון ולאחר מכן העלו אותנו על אנית משא, שעשתה את דרכה לבואנוס־איירס, לאחר שהתעכבה בנמלים רבים לשם פירוק והטענת סחורות, יותר מ־7 שבועות.

בארגנטינה הביאו אותנו לקולוניה באסא וויל באסע. קבלנו הכל מה שהובטח לנו: 4 זוגות שוורים, 2 סוסים, 4 פרות חולבות, אדמה לזרעה וחרישה וכן — דירה למגורים. אבי, כשאר הקולוניסטים, חרש וזרע בעצמו אך בשעת הדייש היו

הקולוניסטים עוזרים אחד לשני. השנה הראשונה היתה טובה ומבורכת. השארנו לעצמנו את התבואות שהיינו זקוקים למחייה ואת היתר היינו מובילים למחסני יק״א. נראה היה כי הכל טוב ויפה ואנו שמחים בחלקנו, אך קרו כמה דברים ששינו את המצב.
אמו של אבי נפטרה וזו היתה „מכה״ ראשונה וגדולה לאבי ז״ל. המכה השנייה היתה בשנה השלישית להתיישבותנו. התקיימה אסיפה כללית של הקולוניסטים בשיתוף נציגי יק״א. הקולוניסטים הציעו הצעות שונות בקשר למצבם ולבסוף שאלו את נציגי יק״א: יפה מצדכם שקבלנו מגורים, בהמות, כלים וכו׳, אך ברצוננו לדעת, תוך כמה שנים יהיו כל אלה שלנו ונוכל למכרם או לתת אותם בירושה. תשובתם של נציגי יק״א היתה נחרצת: אף פעם! זכותכם לקבל תבואות במכסה שנקבעה לצורך מחיית משפחתכם ותו לא! הכל נחשב כרכושה של יק״א. קולוניסטים רבים „הבינו את הרמז״, מכרו את האינונטר החי ועקרו למקומות אחרים וקנו להם אדמה לעבדה. אבי ז״ל לא רצה לנהוג בדרך עקלקלות זו, אך התחיל לחשוב על עזיבת המקום ועל חזרה לעיירתנו.
לא עבר זמן רב וקרה דבר, ש„הגדיש את הסאה״ והחיש את קבלת החלטתו של אבי ז״ל, ומעשה שהיה כך היה... בשכנותנו גרה משפחה. שבנה הבכור היה בן 17—16 אך לא הניח תפילין, כי במושבה לא היה „מלמד״ שילמדו איך לעשות זאת. דבר זה „עלה בבריאות״ לאבי והוא נטל על עצמו ללמדו. זה ארך זמן רב, אך סו״ס סיים הצעיר את לימודו ואבי קבע את היום שבו יתקיים טכס ה„בר מצוה״. זה היה בבית הכנסת שנמצא בשכנותו של משפחת הצעיר. ה„טכס״ התחיל והצעיר הספיק לשים את ה„תפילין של יד״ וכשרצה לשים את ה„תפילין של ראש״ ראה לפתע דרך החלון שור נכנס לשדה התבואה שלהם, אזי זרק הצעיר את התפילין, פתח בקללה „עסיסית״ בספרדית, רץ מבית הכנסת, חטף סוס וברכבו עליו רדף אחרי השור להוציאו מהשדה, ולא חזר עוד... אבי ז״ל וכל הנוכחים בביהכ״נ כפפו ראשם מרוב בושה... אבי התאנח עמוקות ואמר: האם גם בני הערשאלע יעשה כזאת? (אני הייתי אז בן 8), הייתכן?... לאבי לא היו יותר ספיקות. החלטתו היתה נחושה: לעזוב את המקום ולחזור לעיירתנו. וכן עשה...

הגירה שניה

ר׳ שלמה פקלמן זכה אמנם לחוג במארקולשטי את ה„בר מצוה״ של בנו הער־שאלע, בהגיעו לגיל 13. כדת וכדין, אך הזמן עשה את שלו..
ר׳ שלמה „שכח״ את המקרה המזעזע של ה„בר מצוה״ בארגנטינה, ואת כל הבעיות שהביאו לעזיבתו ו„ניסה מחדש את מזלו״ בנסיעה לארגנטינה, שהפכה ל„הר־פתקה״, שגם עליה מספר לנו בנו הערש פקלמן.
ה„לקח״ של הנסיעה הראשונה לא הספיק לאבי ולאחר זמן „ניסה מזלו״ בשניה. משחזר אבי ז״ל הוא עסק במכירת דבש וגם שלח כמה משלוחים לאודיסה. שותפה לעסק זה היתה אחותו טאבע סוסליק ז״ל, שהיא בעצם היתה נותנת את הכסף ואבי היה המבצע את העיסקות. ברם, לאחר תקופה של הצלחה במסחר

זה קרה „פנצ׳ר" רציני. במשלוח לאודיסה, נשפך בדרך רובו של הדבש, מה שגרם לנזק כספי גדול, ולעגמת נפש רבה לאבי. הוא קרא לי הצידה ולחש באוזני: הערשאלע, אני רואה שאין לי מזל במסחר ובעסקים כאן, החלטתי ששנינו נחזור לארגנטינה. שם ישנם בתי חרושת, נעבוד שנינו ובעזרת השם נחסוך כסף ונשלחו לאמא ולאחותך, שיבואו גם הן לשם. עניתי לו: ממה תתפרנס אמנו, שהינה אשה חלשה ולא מסוגלת לעבוד, מוטב שאני אשאר אתה על מנת לעבוד ולפרנס אותנו עד שאתה תוכל להביא אותנו לארגנטינה.
וכך הווה. אבי נסע והשאיר לי 2 רובל (באותו זמן זה הספיק למחייה של שבועיים). הוא לא נפרד אפילו מאמי, רק ממני, וכמובן שלא נפרד מדודתי טובע ז״ל. היא התרגזה מאד, לא מפני שנשאר חייב לה 25 רובל שהשקיעה בעסק הדבש, אלא להיפך, היא טענה שהיתה מוכנה להלוות לו סכום נוכף רק שלא יעזוב את ביתו...
נסיעה זו של אבי היתה ממש „הרפתקה" אומללה. כספו הספיק לו להגיע רק עד להאמבורג. הוא הצליח לקבל עבודה על אנית משא, שצריכה היתה להגיע לבואנוס־איירס. אך — „דער מענטש טראכט און גאָט לאכט". אנית המשא היתה מפרקת סחורה בנמל אחד ומטעינה סחורה וממשיכה לנמל אחר. לאחר חודש של נסיעה הטעינו על האניה באחד הנמלים סוכר בתחתיתה ועורות בסיפונה. לאחר נסיעה של ימים מספר פרצה דליקה, שגברה עם נגיעת האש בעורות, והאניה התחילה לשקוע, וכל שקי הסוכר נתמלאו מים. באו 4 אניות לעזרה אך — לשווא. היא טבעה יחד עם רב החובל ורק מלחים ועובדים אחדים, בתוכם אבי ז״ל, ניצלו בדרך נס והם הובאו לפאריס.
אבא החליט שזה „אות מהשמים" שעליו לחזור הביתה וכתב לנו למכור את הבית ולשלוח לו כסף לאפשר לו לחזור. גם הפעם „קפצה" דודתי טובה ז״ל לעזרתנו. נתנה לנו 15 רובל, ששלחנו לאבי ז״ל, והוא חזר בריא ושלם הביתה...

„פרנסות" בעיירה

סבי ר׳ זיסע פקלמן פתח חנות למכירת זפת למריחת הגלגלים של עגלות, וכן כלי רתמה לסוסים ולעגלות. אבי ר׳ שלמה ז״ל פתח חנות לבשר. את הבנין בנינו בעצמנו מעצים ומכרנו בשר. הקצבים ראו בזה התחרות והפריעו לנו, אך השכנים והקונים עזרו לנו וקנו אצלנו. „מזומנים" לקנות בהמות לא היה לנו, אך היו סוחרי בהמות שנתנו לנו אותן ב„הקפה", ואנו שילמנו להם לאחר שמכרנו את הבשר. הם קבלו תמורה יפה מאד, בעוד שלנו נשאר רק רווח קטן. סוחרי הבהמות שמכרו לנו היו: נחמן סוירעפמאן ומרדכי זאוודיווקר. על האחרון, שדיבר תמיד בקול רם, היתה אשתו נחמה אומרת: כשמרדכי שלי, שיהיה בריא, מדבר בסוד בפלורשטי אני שומעת אותו במארקולשטי.
השכן שלנו ר׳ משה איציק־יוסל׳ס שכטר ז״ל היה יהודי פשוט, ללא כל מקצוע ועבד בכל עבודות שהן על מנת לפרנס את משפחתו בת 5 נפשות. אני זוכר אותו כשעסק בתיקון ערדליים, והיה מתייחס באדיבות רבה ל„קונים" ומקבל מהם את המחיר הצנוע ביותר. על כך הייתה לו „פרנסה" אך ורק בחורף. אך

מה לעשות בקיץ? הוא התחיל לעשות לבנים מאדמה וקש, עבודה לא קלה. להוציא את האדמה מן הארץ, לאסוף קש ולסחוב מים מהנהר הרחוק ה„רוויט". ויותר מזה — לערבב את האדמה עם הקש והמים. הוא היה מפשיל מכנסיו, לא פשט אותם שלא יראו אותו ערום, ולאחר שעיצב את הלבנים בדפוסי עץ שם אותם לייבשם בשמש בצד אחד ולאחר ימים מספר בצד השני, וככה הצליח ל„ייצר" לבנים ולמכרם, ולפרנס את משפחתו גם בקיץ... עבודה קשה עבד, אך היה שמח בחלקו...

...לאחר שאבי נסע לבדו בשנייה לארגנטינה והשאיר לנו מחייה לשבועיים בלבד, התחלתי לחפש עבודה בשבילי לפרנס את משפחתנו. הסתובבתי ברחוב ולא ידעתי „מאין יבוא עזרי"? לפתע ראיתי עגלה עם גדיים, שהיו בבעלותו של הסוחר זיסע לנגמן. אני שואל אותו: האם אתה מוכר אותם „עם הבשר", והוא שואל אותי: בן מי אתה? כשעניתי לו שאני בנו של שלמה פקלמן הוא קבע לי מחיר, שתהיה לי פרנסה... לקחתי את העגלה עם הגדיים לשוחט, אך זיסע לנגמן הזהיר אותי: ילד, תדאג שלא תחתוך לי את העורות ואז תוכל להרוויח על ידי... הבטחתי לו... כשהגעתי לשו"ב ר' משה, בנו של השו"ב גדליה ז"ל, אמרתי לו: ר' משה, תשחט לי את הגדיים אך דמי שחיטה אשלם לך לכשאמכור את הבשר. הוא הרגיע אותי ושחט אותם ללא תשלום מידי. לאחר ש„עיבדתי" את הגדיים הבאתי את הבשר למרתף שלנו, שאבי ז"ל בנה בעצמו, וגדי אחד תליתי בקיר החיצוני של בית סבי ז"ל, שפנה לרחוב הראשי. בינתיים נסעתי למסור את העורות ואזי בהעדרי עברה „גויה" ושאלה: מי מוכר את הבשר? דודתי טאָבע ז"ל היתה שם במקרה ושלחה מיד את בנה שמואל לחפש אותי. וכשחזרתי אמרה לי דודתי שאדרוש כמה שאפשר יותר... בקיצור — השתווינו במחיר וה„גוייה" קנתה את כל הבשרים... מה„עיסקה" הראשונה שלי הרווחתי 5 רובל ו־75 קופיקעס ומיד נתתי רובל אחד לאמי להוצאות הבית...

וככה הפכתי לסוחר. דודתי ייעצה לי בהרבה איך לקנות תבואה בשוק...

באותו זמן היו הסוחרים ששלחו תבואה לתחנת הרכבת משלמים 10 קופיקעס עבור תפירת 100 שקים עם תבואה. עבדתי בזה ימים רבים ותוך 6 שבועות היו לי 15 רובל, בנוסף למה שהקצבתי לאמי להוצאות הבית...

„היריד" בעיירה

ה„יריד" השבועי בעיירה, שהוקם בשנת 1927, היה אחד ממקורות הפרנסה החשובים ביותר בעיירה. להקמת ה„יריד" היתה „הסטוריה", שארכה שנים אחדות, ומקורה ב„מחלוקת" בין שני „ראשי הקהל", שמסביבם נוצרו שתי „מפלגות" בעיירה. ל„מחלוקת" זו היה רקע אישי ואינטרסנטי, הקשור לשני העסקנים החשובים — יצחק וויינשל ואליהו גאמארמאן. ליצחק וויינשל היה מחסן קרשים גדול והוא היה מעונין שה„יריד" יהיה ברחוב שלו; לעומת זה העדיף אליהו גאמערמאן שה„יריד" יהיה בקירבתו, הואיל ולו היה מחסן גדול של שקים לתבואה.

הסכסוך נמשך זמן רב ובינתיים הוקם „יריד" בפלורשטי הקרובה, שהתקיים כל יום שני בשבוע, ואזי התערבו „בעלי בתים" מחוגי החנוונים והסוחרים שמקודם „עמדו מן הצד", והצליחו להגיע לפשרה, שה„יריד" לא יהיה באף אחד מהמקומות האלה. נקבע שהוא יהיה בשני מקומות: ברחוב הראשי האמצעי — לעופות, ירקות, פירות וכו', ובקצה העיירה — לבהמות וסוסים. בצד החוקי של קבלת הרשיון טיפל יצחק וויינשל והצליח לאחר עמל רב לקבלו, אך גם כאן היו „בעיות".

על ענין ה„רשיון" כותב י. לאנגמאן („אונזער צייט" מס. 1597 מ־1.1.28):

> „זה שנים רבות שפני העיר משתדלים לקבל מאת השלטונות רשיון ל„יריד" (שוק איזורי) בעיירתנו, אך לצערנו כל עמלם היה לשווא. בשנים האחרונות, מפאת שנות הבצורת שהפכו „נגידים" רבים בעיירתנו לעניים ושכל התושבים התחילו לעבור משבר כלכלי קשה, צץ מחדש הרעיון לקבלת רשיון ל„יריד", שחשיבותו הכלכלית גדולה לעיירתנו. פנו לעסקן הצבורי בעיירתנו, מר יצחק וויינשל, ובקשוהו שיטפל אצל השלטונות לקבל רשיון ל„יריד". הוא הסכים והתחיל לעבוד בענין זה ולאחר עמל ומאמצים קשים הצליח לקבל לפני חודש ימים רשיון מיניסטריאלי לפתיחת ה„יריד". כעת, כשמר וויינשל מבקש שיחזירו לו את ההוצאות שעשה לתכלית זו, אין קול ואין עונה. האמנם רוצים התושבים המקומיים לשלם למר וויינשל „רעה תחת טובה"? קשה להאמין שאמנם כך יהיה הדבר".

„מפלגת" אליהו גאמערמאן רצתה — כנראה — להתנקם ביצחק וויינשל שניצח ב„מחלוקת", לפחות מבחינה זו שהוא היה זה שהצליח להביא את ה„גאולה" לעיירה בהקמת ה„יריד". לא חסרו „לחישות" ש„ההוצאות" שהיו קשורות בקבלת הרשיון היו מוגזמות והרמז היה ברור. האם היה משהו בחשדות אלו, והאם יצחק וויינשל קיבל חזרה את הכסף, שהשקיע — לדבריו — בקבלת הרשיון לא ידוע לנו. אך ה„יריד" קם והיה והביא רווחה רבה לעיירה.

מ. ק.

ד״ר אהרון כופרא (קופרשטיין)

זכרונות מעיירתנו

עיירתנו מארקולשטי מצטיירת בזכרוני כאי בודד, שבחגורה הראשונה סביבה: הנהר — „הרוויט" ושדות ירוקים של דגנים, גרעיני שמן וגדולי טבק ובחגורה החיצונית: כפרים של המולדובאנים, חקלאים פרימיטיביים, בורים ואנטישמיים. ה„רוויט" שימש בקיץ לרחצה והיה נחלת רבים ובחורף — להחלקה. מנהר זה הוציאו גם בחורף בלוקים גדולים של קרח והעבירום לאחסנה בבורות עמוקים מכוסים בגג סוף וקש וקרח זה הקל בהרבה על החיים בעיירה בימי הקיץ הלוהטים.

העיירה היתה ביסודה חקלאית. לתושבים רבים היו חלקות אדמה קנויות או שכורות שבחלקן נמצאו סביב בתי העיירה וחלקן במרחק של כמה קילומטרים ממנה. גם למשפחתי, שבראשה היה הסבא חיים קופרשטיין, היתה חווה חקלאית מעבר לנהר — „קוקוייץ". הגיעו אליה בקיצור דרך על גשר רעוע על ה„רוויט" ובדרך יותר ארוכה דרך הכפר מארקולשטי בואכה פלורשטי. היתה זאת חווה של ממש עם מטעים מכל סוג ועדר צאן לא קטן. בכמה חצרות בעיירה היתה פרה או שתיים ובהמות עבודה. אצל„עמך" היתה עז או שתיים ותמונות ציוריות של העז על גג הסוף, זכורות לכולנו היטב. ברוב החצרות היו גם תרנגולות, אווזים וברווזים. כמעט בכל בית „יצרו" חמאה טובה, שמנת טעימה וגבינה שמנה.

אך לא על חקלאות לבדה היתה פרנסתם של התושבים. היו חנויות מכל הסוגים, מלאות סחורות שהובאו מהערים הגדולות, בעלי מלאכה זעירים, מתווכים קטנים וגדולים שעבדו עם ה„פריצים" שבסביבה. כאלה היו: ברוך גויכמן, איצי גרינברג, ארקי לנדאו ואחרים. המסחר בתבואה עם אכרי הכפרים היה נפוץ מאד. בעיקר עסקי ה„פוני וורדה" (התבואה הירוקה). היו קונים אצל האכרים את תבואתם עוד לפני הזריעה ומקבלים אותה לאחר הקציר והרווחים היו טובים. כמו כן התפתח במשך הזמן מסחר עם הערים הגדולות שנשלחו לשם התבואות, באמצעות תחנת הרכבת, שקישרה את העיירה עם המקומות הרחוקים ביותר. גם מסחר העצים היה מפותח, בכיוון הייבוא יותר מאשר יצוא, ובשנים האחרונות צצו כמה בתי חרושת לסבון ובעיקר — תעשיית השמן, שהיצוא למרחקים היה די גדול.

רבים מתושבי העיירה התפרנסו מהגויים שבכפרים הסמוכים, שהיו באים לקנות מצרכיהם בעיירה, בכל ימות השבוע אך בעיקר ביום ה„יריד". מאות אכרים מכפרי הסביבה היו מגיעים עם עגלות רתומות לסוסים ושוורים, עמוסות מכל טוב מתוצרת חקלאית: דגנים, ירקות. פירות, ביצים, תעשיית חלב וכן סוסים, פרדות ואפילו חזירים — למכירה וב„פדיון" היו קונים מכל הנחוץ להם משרוך נעל ועד חוט ומחט. עם תום ה„יריד" היו נכנסים לבתי המרזח ועל דג מלוח ופת קיבר הוריקו עשרות בקבוקי יין וודקה ובטוב לבם בכהל יצאו בריקודים ברחובות ולפעמים גרמו גם לקטטות ולמכות, וגם בסכינים. האמת ניתנת להאמר

כי קניית ה„פוני וורדה" במחירים זולים בתוספת „רמאות" במשקל, כשקבלו את התבואה; ניצול האכרים במחירים בחנויות, בתי המרזח שהוריקו יחד עם הבק־בוקים גם את ה„כיסים" של האכרים — כל אלה לא הגדילו את אהבת האכרים ליהודים וגרמו לרגשי אנטישמיות גלויה ומוסווית, שכידוע נתמכו לא פעם על ידי השלטונות עצמם.

בתים ואנשים

בכל העיירה היו 2 רחובות רחבים, שחצו את העיירה לארכה, וכמה רחובות צרים — לרחבה. הבתים שונים ומשונים, ללא כל תכנון. בזכרוני בתים אחדים שעשו עלי רושם. בית מנדל אדימאשיק. חיים איצי גרינברג, ביתו של ברוך גויכמן, אימפוזנטי עם מדרגות רחבות, שנרכש ע"י ה„גביר" משה דוידזון, בית סורפמן ובמיוחד — הבית המסתורי שתול בתוך גן גדול ורחב ידים של אהרון בעניקוב, שהיה הבית הקיצוני בעיירה על גבול ה„טוליקה" הירוקה. בית יפה במיוחד היה ביתו של לוויט, שנמצא עמוק בקצה המגרש והכניסה אליו היתה בשדרה של עצים גבוהים וישרים וגן יפה. שם גם היה אחד משני הטלפונים היחידים בעיירה (השני — אצל הגביר משה דוידזון). מהבנינים הצבוריים התבלט בית הכנסת „שערי ציון" בעל קומה וחצי, עם חלונות גדולים ודלתות עץ מצויירות.

מהיהודים הטפוסיים במיוחד בעיירתנו אני זוכר: ר' ישראליק חאלפין, יהודי דתי פנטי ומוזר; ברוך זלצר — ה„סטרוסטא" הגבוה והשמן והטוב לב; ר' חיים ליב לוויט, יהודי גבה קומה ובעל זקן לבן יפה ומטופל; השמש ישעיה („פרודיק"), שהיה משמיע את קולו הצלול והחזק בלילות ה„סליחות" ומעיר אותנו בדפיקה בחלונות ובקריאה ממושכת יפה וכמעט עגומה שנגעה ללבי; יוסל בעל עגלה, עם מרכבתו וזוג הסוסים המעולים, ומי יודע אם בלעדו היינו מגיעים לתחנת הרכבת בימי הבוץ והשלג הקשים; אלתר „בודנר" — (חבתן) — יהודי יפה עם זקן גדול ולבן כשלג, בעל מלאכה טוב ויש אומרים שהוא גם התעסק בפרנסות צדדיות מפוקפקות; פישל הירקן, יהודי גוץ אבל יהודי מפולפל ויודע את מלאכתו; ר' נוח ברויטמן, יהודי דתי וחם, אשר ביום הכפורים היה לבוש לבנים ולא זז ממקומו בפינה ב„מזרח" — בביהכנ"ס „שערי ציון" מערב יום הכפורים עד נעילה; אלי גאמרמאן — ה„בעל תפלה" שהיה עובר לפני התיבה ב„שערי ציון" בכל חג, ביחוד בתפילת „מוסף" שב„ימים הנוראים", שהיה מקסים בניגוניו אם כי היה לו קול צרוד במקצת.

לא חסרו גם טיפוסים „משונים": לוזער (אלעזר) גיסו של ברל בערציס, שלא היה שפוי בדעתו והיה מביא מים מהבארות לבתים רבים; אשה יוצאת דופן — בריינדל קורנפלד („קוזאק"), בעלת חנות מכולת גדולה, אך מוזרה בתלבושתה ובפירכוס פניה; יאנקל זלצר („קיסר"), בעל בית מרזח אך ראש „בעלי הגוף" והטיפוסים המפוקפקים בעיירה.

חברים שמתו ממחלות

בקשת המגוונת של זכרונות נעימים מימי הילדות, בית הספר, הגמנסיה, תנועת הנוער, משחקים, חוויות של „חתונות", חגים — ימי ה„סוכות" עם הביקורים המשפחתיים, „חג הפורים" עם „משלוח המנות", היו גם עננים כבדים שכיסו את פני העיירה ושהיו כתוצאה מהמצב ההיגייני הרעוע שלה, בתקופה שבמלחמת העולם הראשונה ולאחריה.

בית חולים לא היה בעיירה. היה רק רופא אחד ונעזרנו בעיקר ב„פלדשר" לימונצ׳יק וב„בובה" (מיילדת) ריקל. בבתים לא היו מים זורמים ובית השמוש היה בחצר במבנה פרימיטיבי. בבתים היו אמבטיות עץ, שביום חמשי או ששי מילאו אותן במים, ובני הבית התרחצו לפי התור לקראת שבת.

המוסד העיקרי לשמירת ההיגיינה בעיירה היה „בית המרחץ", שבכל ימי השבוע ובעיקר ביום ששי נהרו לשם אנשים, זקנים וטף. מי לשם רחיצה ממש ורובם — ל„סאונה" („שוויץ"), בחדר מלא אדים, בו השתטחו על מדרגות והזיעו מהחום של האבנים הלוהטות. במצב כזה אין פלא שמחלות רבות פשטו בעיירה. בעירה רבו ה„אפידמיות" — של טיפוס ועל אף הטיפול שנעשה ע"י מתנדבים רבים — בתוכם אנו תלמידי בית הספר — שבמסגרת „ביקור חולים" היינו עושים לילות כימים ושמים קרח על מצחם של החולים, הטיפול הרפואי הלקוי גרם להרבה מקרי מות. חרות בזכרוני ה„קרבן" למחלה זו של חברי לכתה גדליה טקאץ׳. מתו משפחת כרונית, שגם היא היתה נפוצה בעיירה, חברי רויטמן וטובה מסטרמן ועוד רבים אחרים.

רק בסוף שנות העשרים הצליחו לשפר את תנאי ההיגיינה בעיירה ושמו קץ לפרשה עגומה זו בחייה. זו היתה תוצאה של התפתחות כללית בטיפול הרפואי, בהתגברות על מחלות כרוניות בתקופה זו וכן בגישה חדשה של תושבי העיירה לבעייה כאובה זו. הקמת ארגוני הספורט בעיירה, שהקיפו את רוב הנוער, סייעה בהרבה לשיפור המצב.

רוזה לאנגמאן־אנטוניאק

זכרונות של בת מרקולשטאית

בעיניים עצומות אני חוזרת אל עיירתי ואל תקופת ילדותי. ילדה שחרחורת ורזה הייתי, מפונקת ומאושרת בבית ואומללה בכיתה בגמנסיה. ביישנית עד להחריד ומסמיקה כל רגע. נדמה היה לי כי כולם לועגים למבוכתי. קנאתי באלה שנתנו את „הטון" בחברה כמו ברכה טריף, ברכה מידלר, דורה ליסינקר ואחיה מוניה. יום אחד עשיתי מעשה נועז בכיתה. באמצע השעור, כשהמורה כתב על הלוח, התחלתי לאכול כריך וללגוֹם קקאו מבקבוק. כל בני הכיתה הביטו אלי בתימהון על העזתי, ציפו שהמורה יפנה אל התלמידים ויגלה כיצד אני נוהגת בשעור ו... יהיה שמח, אך לא קרה דבר. מאז הפכתי אחת מהחבורה. כולנו אהבנו את הגמנסיה, היא היתה שלנו בימים ובלילות, של כולנו ביחד ושל כל אחד ואחת בנפרד. ביחוד בלילות קיץ, בגן בין העצים המלבלבים ועל הדשא הריחני, סאַוואֶלי השרת היה דואג להשאיר למעננו חלון פתוח ודרכו חדרנו לתוך הבנין, שם צמחו אהבותינו הראשונות וגם אכזבותינו הראשונות. אהבתי את המנהל איסאַי לאזרוביץ' ופחדתי מפניו, ביום שחייך אלי הייתי מלאה גאווה, היום שכעס עלי היה יום שחור בשבילי. גם בבית כיבדו אותו והעריכו את פעולותיו, כאשר נשקפה סכנה שהשילטון הרומני עלול לסגור את הגימנסיה התיצבו ההורים לימין המנהל תומרקין כדי למנוע את הגזרה.

זכורתני כיצד אבא שלי, זוסיה לאנגמאַן, נרתם ונתלווה אל המנהל בנסיעתו לבוקרסט. בדאגה שמעתי כיצד היה אומר: „די שעה זאל ניט זיין, מען קען אונדז נאָך פארמאכן חלילה די גימנאַזיע" (שלא תבוא השעה הזאת, חלילה, אפשר לסגור לנו את הגמנסיה).

אני נזכרת גם בבית ליסינקר, ששימש לכיתתנו כמרכז חברתי. כאן היינו מזיעים במשותף על הלוגוריתמים, לומדים בעל פה מ„פאוסט" ו„איפי־גניה" ו„שוברים שיניים" על הטקסטים הרומאים. כאן נחרץ גורלם של מורים חדשים ויחסינו אליהם. כאן תוכננו הנשפים וברחבת ה„אפתיקה" (בית המר־קחת) היינו מכבים את האור ומתרגלים ריקודים חדשים. על כולם הייתה משגיחה מרחוק במבט אמהי חם וסלחני של עקרת הבית, פוליה ליסינקר. מזכרוני לא נמלט גם ביתו של חיים איצי גרינברג וחייקה רעייתו. ובחדרה של פוליה שקדנו על הלימודים, היה זה חדר מסודר ונוח מאד לשינון השיעורים. ועוד בית היה קרוב לי בית ירחמיאל ומלכה פייארשטיין, בו סוניה הייתה לי כאחות וחברה כאחת. ממנה ומאחיה הגדול דוד למדתי רבות. בעיקר להתעמק בקריאת ספר, בשיחה טובה, בריעות.

אהבתי גם לשבת על ה„גוניק", „המרפסת" של בית נוח ברויטמן. כאן התרכזו ה„אינטליגנטים" הצעירים, הקשבתי לויכוחים הספרותיים והייתי מוקסמת לשמע קריאתה של אתל מתוך רוסלן ולודמילה ומשירי נאדסון.

מגפה בעיירה

בשנת 1921 פרצה מגפת טיפוס במארקולשטי והיא לא פסחה גם על חברינו בכיתה. הראשון שהלך לעולמו היה גדליהו טקאטש. חברו הטוב ביותר, קלמן גמורימאן, שהיה שוהה על יד מטתו של טקאטש בלילות, חלה אף הוא בטיפוס ולא קם עוד. המגפה התפשטה ופגעה בחברים נוספים. בבת אחת התבגרנו, התאספנו והחלטנו לנהוג כפי שנהג קלמן גמורימאן לעזור לבני המשפחה של החולים ולהחליפם בלילות בתורנות ליד המיטות של חברינו. הורינו חרדו לבריאותנו וניסו להתנגד, אך עמדו חסרי אונים מולנו. חברינו החולים שאבו עוז מנוכחותנו על יד מיטותיהם והתגברו על מחלתם. גם בנו חלו שינויים בחיינו, התחלנו להתרכז במחשבה תוך משמעת חדשה, התחלנו לחפש ולשאול על מהות החיים ורעיונות חדשים התרוצצו במוחותינו, רעיונות של מתבגרים.

ספורט

הודות לגמנסיה הונהג בפעם הראשונה חינוך גופני לנוער ע״י הקמת „מכבי״. תקופה זו היתה תקופת אושר, אם כי רבו ההורים שהתנגדו בחריפות שבנותיהם תשתתפנה בפעולות הספורטיביות של ה„מכבי״, וזה בגלל המכנסים הקצרצרים שראו בהם משום „הפקרות נטולת בושה״. אך לאט לאט השלימו עם ה„צרה״ החדשה הזאת ואפילו נהגו לראות אותנו צועדות ברחובות העיירה בתלבושת כחול לבן ובליווי תופים. גם להופעות הספורטיביות שלנו היו באים לחזות בתרגילים החופשיים שלנו ובתרגילים במכשירי הספורט שנרכשו על ידי „מכבי״. בחצר הגימנסיה התרגילים נערכו תמיד בלווי צלילי הוואלסים של שטראוס שנוגנו ע״י התזמורת המיוחדת שהוקמה. ההופעות שלנו היו מוצלחות ביותר. היינו קבוצה של 12 בנות מתעמלות שקראו לנו „מאקא־ביסטקי״ (ברוסית) — היינו „בנות מכבי״. נשאנו חן בעיני כולם עד אשר שמנו הלך לפנינו גם מחוץ למארקולשטי. וקבלנו הזמנות והופענו בקפרשטי בדומברובני ובסורוקה.

ומשהו מהווי אותם הימים

באימונים ובהכנות להופעות ובטיולים אהבנו לצחוק בקול רם, לשיר ולרקוד. היה פעם נשף רקודים בגימנסיה ובאו גם קצינים רומנים. אחד מהם רצה לרקוד דווקא אתי, פנה המנהל תומרקין לאבי וביקש שירשה לי לרקוד איתו ורקדתי איתו, ורקדתי הרבה. אבי היה נענה לכל הקפריזות שלי, של הבת היחידה שלו. אך אחת החברות איימה עלי כי תספר לראש הצופים לליבוש, ואז יוציאו אותי מהתנועה. יום אחד ביקר בביתנו קרוב משפחתי ישראליק׳ל חלפין, שהיה אדוק מאוד והטיף מוסר לאבי. שמעתיו אומר: אתה יותר מדי מפנק את ה„בת יחידקלע״ שלך, היא עלולה להביא לך „ממזר״ הביתה״! דבריו עשו רושם קשה על אבא, מדבריו הבין שהגיעו לאוזנו פרטים

אודותי שאינם ידועים לו, ואמנם אבא לא ידע, למשל, באיזו משעות הלילה הקטנות אני חוזרת הביתה, הואיל והייתי חוזרת דרך... החלון.
באחד מלילות אוגוסט, הירח היה במלואו ואני בדרך הביתה בליווי חבר, ראיתי פתאום מישהו הולך לקראתנו, לבוש פיז'מה פתוחה ושערותיו פרועות. היה זה אבא. מעיניו נשקף פחד שהרעיד אותי כולי, כנראה החליטו לאחר הטפת המוסר של ישראליק'ל, לבלוש אחרי. משהתעורר בלילה וראה שעדיין לא חזרתי, תקפה אותו בהלה ומיהר לרחוב לחפשני. בראותו אותנו לא יכול להוציא מפיו הגה, בקושי הביע את המשפט: „זה כבר כל כך מאוחר!!!" המראה הזה אינו מרפה ממני ועולה בזיכרוני מדי פעם וגורם לי גם כיום כאב לב ועינויי נפש.
אבל אחרי הכל זכור לי בית אבא לטובה, כולו מלא אור ומצב רוח. לפני כן קדם לו בית סבא אלתר לאנגמאן, שעמד בין בתיהם של מאיר וולף חלפין ופרידה שראַם. באותם הזמנים הטובים היה סבא נוהג כאיש העולם הגדול, נוסע מדי שנה בשנה לחוץ־לארץ לקאַרלסבאַד; עם זאת היה צמוד בכל רמ"ח איבריו לעיירה הקטנה שלו, לבית הכנסת, למקום ב„מזרח" שלו. אהבת העיירה עברה בירושה לאבא שלי. ממנו למדתי אהבה לקריאה. שלוש פעמים בשבוע היה מחליף ספרים בספריה וקורא עד מאוחר בלילה. גם הגראמופון הוסיף נופך משלו; התקליטים של שוברט וצ'ייקובסקי הושמעו פעמים־אין־ספור עד שהחלו לחרוק מרוב שימוש, רק תקליטי וואֶרטינסקי, משורר הפז־מונים הרוסי הידוע אז, חדשים היו. הללו הוכנסו לבית לכבוד הבת המת־בגרת. גם אמא הייתה מלווה את כל האירועים האלה בענין, באהבה וברכות אמהית. בסובלנות הייתה מתיחסת לנשפיות (וואֶטשאֶרינקי), בהשתתפות החברות והחברים, שהייתי עורכת בביתנו, מבלי לשלוח את ההורים מן הבית, כפי שנוהגים בימינו.

מ. בן דור

הסוס והכפר

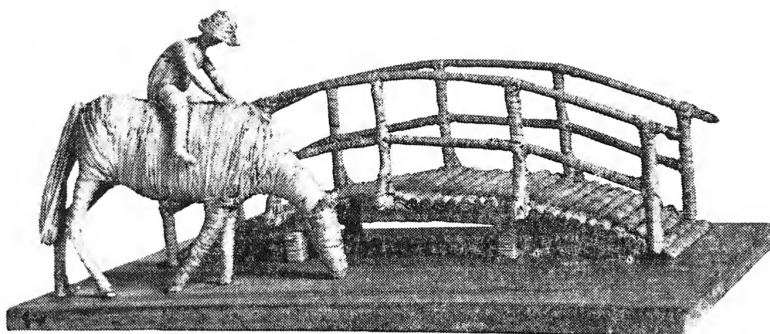
זה קרה בקיץ 1933. אבי ז"ל שהיה בעל בית חרושת לשמן („מסלבוינע" בלע"ז) החליט להרויח עוד קצת מזומנים, ב„פרנסה צדדית". אכרי הכפרים הגובלים במארקולשטי, באגרינשטי, לונגה, פראז'ילה, כשאספו את החיטה צריכים היו לדוש אותה. אבי רכש מנוע ומכונת דיש, והחליט לספק את רצונם של הגויים. הם שלמו במיטב כספם, אך מרוצים היו שראו את התבואה בחצר ביתם. הטיפול בעסק זה הטיל אבא עלי.

ברצון ובמסירות מלאתי את המשימה ונימוקי עמי. יום יום רתמתי את הסוס לכרכרה, אותם קנינו במיוחד לעונה זו, ובבוקר השכם כשתושבי העיירה ישנו שנת ישרים, כבר דהרתי אל מקום הדיש כדי להתארגן ולהתחיל את יום העבודה. יום כזה התבטא עבורי בישיבה ע"י המשקל, כדי לרשום את השקים המלאים חיטה שזרמו ממכונת הדיש. בסוף היום סיכמתי את ה„פודים", סיכמתי את החשבונות — שלשלתי את המזומנים וקדימה הביתה. הסוס שלי לא היה רעב כלל, כי כל היום עמד וזלל, מבלי לשמור על „דייטה".

כדאי לציין שבצוות שלי היו עוד 2 אנשים: המכונאי ושמו וואנקה מניקולאיובה ועוזרו ואסילה. וואנקה זה הינו סיפור בפני עצמו. האכרים שהזמינו אותנו לדוש את תבואתם בחצר ביתם, הצטרכו להכין אוכל ושתיה לצוות שלנו ליום שלם. ואל תקנאו באכר שלא עמד בהתחייבות זו, והאוכל והשתיה לא היו לפי טעמו של וואנקה. שפת האם שלו היתה רוסית, אך לאכרים היה פונה ברומנית עלגת, אך הם כבר הבינו אותו, ותהיו בטוחים שלשנה הבאה התפריט היה כבר שונה לגמרי. את היום התחיל וואנקה תמיד אחר שתית כוס מלאה של יי"ש 90%. בסקרנות הייתי מסתכל איך ברנש זה משלשל את המשקה החריף הזה בבת אחת ולא נודע כי בא אל קרבו. במשך הזמן נוכחתי לדעת, שסוד השתיה שלו הוא הכנסת המשקה ישר לגרון מבלי לגעת בדפנות הפה. כתוצאה מכוס ראשונה זו „בערה" העבודה והתוצאות היו משביעות רצון. כשחזרתי בערב הביתה לעיירה, כבר יצאו „החברה" לבלות על הטיילת („טוליקה") לאור הכוכבים, או סתם ישבו אצל אברהמלה זילברמן ואכלו „מורוזשינה" (גלידה).

היום החפשי שלי באותו קיץ היה יום ראשון, ואז נזדמנה לי ההרפתקה שנשארה בזכרוני עד היום. אודה ולא אבוש כי אמנם התמצאתי ברתימת הסוס לכרכרה, אך לא ידעתי לרכב על הסוס, ואמא שלי ז"ל רצתה דווקא שאדע גם לרכב. באותו יום ראשון חפשו את אבי ז"ל בענין חשוב ונשלחתי ל„פולוס" לקרוא לו, כדי להגיע מהר, יעצה לי אמי לרכב על הסוס. התביישתי להודות כי אחרי טיפול ממושך בסוס ובכרכרה לא „העזתי" לרכב עליו והחלטתי לנסות את מזלי. הוצאתי את הסוס מהאורווה והתחלתי לרכב. לא הספקתי להגיע רחוק, כי אחרי כמה דקות רכיבה הרגשתי שהסוס „נגמר לי", ואני מוטל על הארץ. למזלי, הסוס לא היה גבוה ביותר והמכה לא גרמה לי כאבים חזקים. ל„פולוס" כמובן, כבר לא הגעתי — אך השאלה היא איך תופסים את הסוס ומחזירים אותו

הביתה? פתאום אני מבחין שסוסי עומד בשדה ולועס עשב. תלשתי גם אני מלוא הכף עשב והתחלתי להתקרב אליו. בצעדים שקטים ובמלים פייסניות התחלתי לדבר אליו. הסוס „הממזר" נתן לי להתקרב, וכשהרגיש שאני על ידו הרים רגליו וברח. חזרתי על תרגיל כזה מספר פעמים, אך ללא הצלחה. בקיצור, רצתי אחריו, עד הכפר קיינארי, 5 ק"מ מעיירתנו. למזלי גרה בכפר זה משפחת בורטמן — ידידים טובים שלנו. נכנסתי אליהם וספרתי להם על המקרה. מיד יצא אתי הבן הצעיר פייבל, שגר כעת בחיפה, מצוייד בחבל ארוך ועל יד תחנת הקמח שבקרבתם תפש לי את הסוס. קשרנו אותו לעגלה שנסעה בכוון למאר־קולשטי, ובצורה כזאת חזרתי הביתה.
את השמחה בביתי יכולים אתם לתאר לכם. ובשבת הראשונה הלכתי עם אבי לבית הכנסת „שערי ציון", בו התפללנו, לברך ברכת „הגומל"...

סוס מרווה צמאונו ברוך מיירנץ

י. מישורי

גר ותושב במארקולשטי

„שידוך" ו„חתונה" במארקולשטי

לאחר עשר שנים גדושות מאורעות ונסיון חיים: הכשרה חלוצית, שרות צבאי, השתלמות בהוראה, שנות הוראה וביקור בארץ ישראל, שעברו מאז למודי בגמנסיה במארקולשטי, חזרתי לעיירה, בדרך הביתה.
ביקורי הראשון היה אצל דודני יהודה צ׳רניס. דודני היה להוט מאוד לשמוע את רשמי הבקור בארץ ישראל ושדלני ללון אצלו. סרבתי, מצפים בכליון עיניים לבואי הביתה! ואז הוסיף נמוק אחר: „שידוך הגון מצפה לך במארקולשטי" שידוך? מאימתי אתה עוסק בשדכנות? נתברר שאת הרעיון מכר לו ידידו של אבי ז"ל — קולגה למקצוע — הלא הוא ר׳ אלעזר קוטיק ז"ל.
זכרתי את ר׳ אלעזר מלפני עשר שנים כעסקן צבורי ידוע, מראשי המדברים בקהל, ואם הוא המציע, הרי שיש להתיחס להצעה בכובד ראש. נוסח ההצעה נשאר חרות בזכרוני. „חז"ל אמרו, פתח ר׳ אלעזר, הרוצה להעשיר ישא בת כהן, והמדובר על בתו של ר׳ נטע גרינברג הכהן". לשמע ההצעה העזתי לענותו שאינני אץ להעשיר ולפי עניות דעתי אין מאמר חז"ל זה הולם עוד את הכוהנים של ימינו, שהרי אינם נהנים עוד מתרומות למעשרות, מזרוע, לחיים וקיבה וכו׳ והלא מאלה בא להם כל עשרם. נהנה ר׳ אלעזר מבקיאותי ב„אותיות הקטנות" ויחד עם זאת חשש שמא אתחמק מן ההצעה. שינה את המהלכים ועלה על פסים אחרים. אם כן, אמר, לא נדבר על עשירות, אבל בת ישראל כשרה, יפת־תואר, ממשפחה מכובדת, בוגרת הגמנסיה העברית וחונכה על ברכי המסורת בבית אביה, ואלו המעלות ודאי עולות בקנה אחד עם שאי־פותיך, לא כן? הפעם שמעתי דברים של טעם ובטרם הספקתי לענותו, התערב דודני ואמר: קודם כל חשוב שיכירו זה את זו, אח"כ נראה, אני כבר אדאג להפגישם. ר׳ אלעזר הופתע מיזמתו של דודני להפגישנו, חשד בו כמסתנן במחתרת לשידוך זה ודיבר אליו „דוגרי": מה פירוש אתה תדאג לפגישה? מי כאן השדכן, אני או אתה? דודני תפס במה הוא נחשד וניסה להניח דעתו באמרו: אין אני בא להסיג גבולך חלילה. משפחת גרינברג גרה בשכנות לביתי ויש בידי להקל מטרתך — זה הכל. לא ולא! זה תפקידי ובלעדי לא ירים איש את רגלו בכל הענין הזה ור׳ אלעזר אומר ועושה. בערבו של אותו יום באתי אל ביתו של ר׳ נטע גרינברג. אין זה המקום לפרט את הפגישה לפרטיה, אם כי לא חסרו בה מומנטים פיקנטיים למדי...
עם תום הפגישה עם רבקה בת נטע גרינברג, ידעתי אני וכנראה גם רבקה ידעה, שאנו נתחתן. זמן החתונה נקבע לאחר גמר שנת הלמודים 1930/31.
החתונה נערכה לפי הנוסח המקובל במארקולשטי לכל פרטיו. כשהגענו אנחנו, „חתן׳ס צד" („מצד החתן") לכניסה לעיר קידמו את פנינו „כלה׳ס צד" („מצד

הכלה") במרכבתו של יוסל „איזוואָשטשיק" (בעל עגלה) וכולם שתו „לחיים". פרט לחתן שהיה שרוי בצום. בנסיעתנו בתוך העיר נתקלנו באנשים שיצקו מים לפני המרכבה, מנהג שיש בו מעין סגולה ל„מזל טוב", והיוצקים לא זזו מלפני הסוסים עד שקיבלו מזומנים, מצד המחותן הראשי. לעת ערב בלכתנו לחופה העריפו לנו משמים רביבים קיציים כמובן ללא דרישת תמורה. תזמורת צבאית מהגדוד החונה בפלורשטי, הובילה אותנו אל החופה והככר המרכזית בעיירה נתמלאה המוני אדם צופים. משהתחיל טקס הנישואין מתחת לחופה רבתה ההצ־טופפות של המחותנים מסביב לחופה ושל הצופים מסביב למחותנים. כל אחד ראה חובה קדושה לעצמו לראות במו עיניו כל פרט המתרחש מתחת לחופה. כיצד מסדר הרב בארנבוים את הקדושין? כיצד משמיע החזן משה שוחט את נגינתו לכבוד חתן וכלה? מה מראהו של החתן? כיצד נראית הכלה? היודע החתן את „הרי את" על פה? כיצד הוא מנפץ את הכוסית ברגלו? ועל כל אלה העיקר החשוב ביותר, כיצד מנשק החתן את הכלה בפני קהל ועדה? ואכן לקראת „הנשיקה" גדלה ההצטופפות עד כדי כך, שמאחד הנרות המוחזקים בידי המחותנים החלה להתלקח ההינומה מעל לראש הכלה. כהרף עין השמטתי את ההינומה מעל ראשה. הצנפתיה בתוך כפות ידי והשלהבת נחנקה. גם הבהלה נחנקה בעודה באיבה. נשמעו אמנם פה ושם צריחות „אוי ווי", אך אחרו את המועד, במקומן באו קריאות „ס'איז גאָר ניט, ס'איז גאָר ניט"! (לא כלום. לא כלום). הסתכלתי בפני הכלה, היתה חיוורת וחייכה לעומתי — נשקתיה. קהל הסקרנים נחל אכזבה מרה, לא זכה לראות לא את האש ולא את הנשיקה וניזון רק מפי השמועה. והשמועה עברה מפה אל פה, וכל פה שינה את הנוסח כיד הדמיון הטובה עליו. הגירסה האחרונה והסופית היתה: פרצה שרפה מתחת לחופה, הלהבות אחזו בבגדי הכלה, החתן השליך את נפשו מנגד והציל את הכלה. מאורע זה עורר תגובות שונות. היו שאמרו שאש מתחת לחופה דווקא „סימן טוב" למזל של הזוג הצעיר, אחרים הללו את החתן על הצלחתו המהירה להתגבר על האש ועל אבירותו כלפי בחירת לבבו, והיו גם ליצנים שהציעו ליסד אגודת „מכבי־אש" במארקולשטי ולהעמיד את החתן בראש האגודה.

לאחר שעברנו ב„מבחן האש", כשם שעברנו בבוקר במבחן המים, כמו שנאמר „באש ובמים", פתחה התזמורת ב„מארש" וצעדנו חגיגית אל בית חדש שבעליו טרם חנכוהו והעמידוהו לרשות החתונה מטעמי אמונה שיש בזה משום „סגולה". חבריה וחברותיה של הכלה נערכו בשורות על מדרגות הבית, הבנים ירו זקוקין־די־נור והבנות המטירו עלינו „קונפטי", פתותי נייר צבעוניים, וזעקו במלוא הגרון „מזל טוב". הרעש גדל ביותר בפנים הבית. קולות כלי הנשיפה של התזמורת החרישו את האזנים והאורחים ניסו לשוא להחליף דבורים ביניהם. קהל צופים בחוץ צבאו על הפתחים והחלונות מסביב ותרמו גם הם חלקם לרעש וה„שמחה" היתה רבה כל הלילה. כשהאיר הבוקר והאורחים ליוו את החתן והכלה לביתם והתזמורת ניגנה לפניהם, נפתחו תריסים בכל בית ובעד החלונות נשקפו אלינו יהודים ויהודיות בלבוש לילה, וחיוך חצי רדום חצי ער שפוך על פניהם. ניענעו ראשיהם כאומרים לי: מעתה תושב תהיה במאר־קולשטי!

מעשה במריבה מסביב לפינה ב„מזרח"

בית כנסת ישן היה במארקולשטי בסימטא שליד כיכר היריד. הבנין היה קטן מלהכיל את מספר המתפללים שנתרבו והגבאים ר' אלתר באדנר וחותני ר' נטע גרינברג, נשמתם עדן, נטלו על עצמם, להרסו ולבנות במקומו בית כנסת חדש ועזרת נשים בקומה עליונה ולהרחיב גבולותיו צפונה ודרומה. המקומות החדשים נמכרו לכל דורש. יוסל ראכליס קנה את המקום שנתוסף על יד הכותל המזרחי בפינה הדרומית. בא ר' משה שו"ב שפילברג ועירער על זכותו של יוסל ראכליס למקום פינתי — „ווינקל־שטאדט" וטיעונו היה, הואיל והפינה הייתה כל ימיו מקום תפילתו הריהו „בר־מיצר" והפינה שייכת לו. לעומתו טען יוסל ראכליס שהוא קנה בפירוש את המקום החדש שנתוסף ושילם ביד רחבה ואין הוא מוכן לוותר על הפינה. הריב שנתגלע בין הצדדים פרץ ועבר מן היריבים אל ציבור המתפללים, מהם שהצדיקו את ראַכליס, קנין הוא קנין ויש לכבדו. „די וועלט איז ניט הפקר!", מהם שהצדיקו את ר' משה שו"ב באמרם: לא יתכן לכפות על יהודי כשר וישר כר' משה שו"ב שכל ימיו התיחד בפינתו עם בוראו שיסולק לעת זיקנה ממקומו הקבוע, בעוד שראכליס לא יתקשה להתפלל גם בסמוך לפינה.

הגבאים שלא צפו מראש תקרית כזאת, באו במבוכה ועמדו תחת לחץ כבד של הצדדים ושל המצדדים. מכיון שהבנין עמד להיגמר בעשרת ימי תשובה והתפילה הראשונה בצבור נקבעה לליל „כל נדרי", החליטו הגבאים לא להכריע לשום צד וקיוו שבין כסא לעשור יגיעו בעלי הדין ביניהם לעמק השווה. עוף השמים הוליך את הקול והעיר כולה נתפלגה לשני מחנות, לתומכי משה שוחט ולתומכי יוסל ראכליס. והעיר היתה כמרקחה. ערב יום כפור הגיע ואתו גם שעת האפס להכרעה. נסיונות הגבאים למצוא נוסחה מפשרת עלו בתוהו. לא הועילה גם ההתערבות מצד יהודים נשואי פנים והדרת כבוד ונשתררה מתיחות מבשרת רעות. ר' משה שו"ב סעד את הסעודה המפסקת מוקדם בהרבה מהמקובל ומיהר לבית־הכנסת. הבית היה עדיין ריק מאדם. החיש ר' משה את צעדיו אל הפינה. חלץ את נעליו. לבש את ה„קיטל", חגר את אבנטו, התעטף בטליתו המעוטרת ופתח ב„תפילה זכה". גם בבית חותני הקדימו הפעם את הסעודה המפסקת, ובלב כרסמה הדאגה למשהו העלול להתרחש בבית הכנסת. כשהגענו לבית הכנסת מצאנו את ר' משה עומד בתפילה ומראהו כאנדרטה של שיש הצמודה לקרקע ואין להזיזה. חותני הביט לעברו ועננה חלפה על פניו. הפעם הקדים האחד — מחר יקדים השני, ומי יודע כיצד יגיב ההוא עוד הערב?

המתפללים החלו לבוא בזה אחר זה וכל אחד שהה לרגע בפרוזדור (פוליש) והביט אל עבר „מקומות התורפה" שבמזרח. המתיחות עלתה מדקה לדקה. אברהם השמש עלה ל„עזרת נשים" להראות לנשים את מקומותיהם. ברדתו במדרגות ראה מרחוק את יוסל ראכליס וקרובי משפחתו מתקרבים לבית הכנסת מיהר למצוא את ר' אלתר באדנער הגבאי וראש „חברה קדישא" ולחש משהו באזנו. מישהו מבית הכנסת חש לקראת יוסל ובישרו שהפינה כבר תפוסה ע"י משה שוחט. פני יוסל חוורו כסיד ובחירוק שיניים צעד בפסיעות נמרצות לעבר

הכותל המזרחי ובני לוייתו אחריו. הגבאים אלתר באדנער ונטע גרינברג חסמו בפניהם את הדרך ונטע גרינברג פנה אל יוסל ואמר: במטותא ממך, יוסל, יום הכפורים לפנינו, אנו חונכים את הבית בתפילה ראשונה, אנו מבקשים ממך בשם המתפללים כאן אל תעורר שערוריה ואל תביא לחילול המקום הקדוש והיום הקדוש! אנא שב במקום הפנוי לצדו של משה שוחט. אי״ה אחרי יום כיפור נמצא מוצא.

עיני יוסל בלטו מחוריהן והוא שאל: מי מסר את הפינה למשה שוחט? כאן שיסע אותו אלתר באדנער ודיבר בניחותא כדרכו: „השמעת את דברי נטע? עשה כדבריו והנח את השאלות לאחר יום כפור״. ואל מלוויו של יוסל אמר: ואתם, במחילה מכבודכם, תלכו ותשבו יפה במקומותיכם. עיני כל המתפללים התמקדו בעימות שבין הגבאים וחבורת יוסל ועקבו בנשימה עצורה אחר המתרחש והאויר נתחשמל במתח גבוה. די היה בגץ אחד לחולל התפוצצות. מ„עזרת נשים״ השקיפו הנשים המבוהלות האחוזות חרדה. יוסל התבונן מסביב, נשא עיניו ל„עזרת נשים״ וראה את הפנים המבוהלות. שוב הסתכל בפני הגבאים שפינו לפניו את הדרך למזרח, התקדם וישב לצד יריבו. מלוויו התפזרו למקומותיהם. העצבנות פחתה, אך האוירה נשארה דחוסה ללא פורקן.

השמש החלה שוקעת והחזן בהתנדבות ר׳ לייב בריינה׳ס, ניגש לתיבה להתפלל „כל נדרי״. אברהם השמש התחיל להוציא ספרי תורה מארון הקודש בשביל המכובדים בעדה ושאל את הגבאים למי למסור את הספר הראשון, רמז ר׳ אלתר על משה שוחט, אך נטע גרינברג לחש באוזניו שזה מסוכן. יוסל עלול לתפוס את הפינה בהעדרו. ר׳ אלתר פרש כף ידו כשואל, האין בכך משום עלבון? ר׳ נטע נענע בראשו, כמי שרצה לומר: בשעת חירום אין בודקין בקטנות. ר׳ משה נשאר בפינתו. החזן החל לסלסל „כל נדרי״ והעדה הצטרפה לתפילתו. תפילת „מעריב״ התנהלה כביכול כסדרה, אבל רק למראית עין. המתפללים לא גרעו עין מהפינה שהיוותה מוקד לפורענות. כשהתחיל החזן לשיר את חצי ה„קדיש״ שלפני תפילת „שמונה עשרה״ הבחינו כולם במשהו חשוד בתנועותיו של יוסל, ראשו היה מופנה לצד ידו השמאלית של ר׳ משה הנשענת בכותל המזרחי ומגוננת על הפינה, דומה היה כאילו הוא אורב ומצפה לשעת כושר.

ר׳ לייב בריינה׳ס המשיך לשיר את ה„קדיש״ ותמה על שאין הציבור מלווהו בשירה, פנה כה וכה. ניצח בידיו ואין פוצה פה, דממת אלם השתלטה באולם. עוד לא הספיק לגמור חצי ה„קדיש״ ואת אשר יגורנו קרה במהירות הבזק. אך פסע ר׳ משה את שלוש פסיעותיו לאחור, כנהוג לפני תפילת שמו״ע, ויוסל התפרץ לפינה. החל מאבק בין השניים וכהרף עין התחוללה אנדרלמוסיה בבית הכנסת. מכל עבר ומכל צד עטו האנשים לעבר הפנה תוך צעקות ואיומים ובדרכם נשמטו טליתות, נפלו „סטנדרים״, נרמסו „מחזורים״, ואל האנדרלמוסיה למטה הצטרפה פאניקה למעלה. צווחות מעזרת נשים זיעזעו את החלל, דומה היה כאילו רעש אדמה פגע בבנין. הגבאים נדחקו והגיעו ראשונים אל הפינה, הפרידו בין השניים הנאבקים והתיצבו כחומת מגן לבל יפגע מישהו בר׳ משה. החלה התכתשות בין המחנות היריבים, גידופים וחרפות ואגרופים מאיימים גברו מרגע לרגע. רק שני יהודים נשארו על עמדם ולא נסחפו במערבולת, ר׳ לייב

ברײינה׳ס העובר לפני התיבה וכותב הטורים הללו. ר׳ לייב הליט את ראשו בטלית, אטם את אזניו ושקע בתפילת שמו״ע, כדי לשמור על התקשורת עם רבונו של עולם עד יעבור זעם, ואילו אני, מזועזע כולי ממראה עיני, קפלתי את טליתי ויצאתי מבית הכנסת.

במורד הרחוב פניתי לבית המדרש הסמוך. הרחוב היה שקט, לא נראתה נפש חיה, אך המהומה רדפה אחרי ומראות הזוועה של המתכתשים ריצדו לנגד עיני. נכנסתי חזרה לבית המדרש הקרוב, הקהל עמד שקוע בתפילה שבלחש ואיש לא הבחין בי בכניסתי. פרשתי לקרן זוית בפלוש, פתחתי את המחזור ו... לא התפללתי... מחשבותי התרוצצו בקרבי בריצת אמוק, אני בבית המדרש וליבי בבית הכנסת החדש שם חוגגים „חנוכת הבית״, „בית שני״ ואני ? אני ערקתי מן החזית! שם נאבקים באלימות על פינה במזרח! האומנם בשל עניין שרירותי יחללו יהודים את קדושת המקום וקדושת היום? לא!!! שם קרה קצר בין ערכים.

מרוב שרעפי בקרבי לא עקבתי אחרי הש״ץ בתפילתו. ארון הקודש היה פתוח והצבור התפלל. כשגמר „שמע קולנו״ מיהרתי להתחמק מבית המדרש בטרם יראני מישהו ממכרי ויפתח בחקירה על נוכחותי כאן וללא בבית הכנסת החדש.

בעברי ליד בית הכנסת הצצתי בעד אחד החלונות ועיני אורו: כל הקהל עמד בתפילה. אילו חי ר׳ לוי צחק מברדיצ׳ב בימינו במארקולשטי, היה אומר: רבונו של עולם, ראה נא ראה, עמך ישראל מתכנסין ומתכתשין וככלות הכל פונים אליך בתפילה!.

מה עם הפינה המסכנה? התקרבתי לחלון ומצאתי שהמקום פנוי, אין בו איש. בסמוך לו עומד יוסל. היכן משה שוחט? תרתי לאורך הכותל המזרחי והנה הפתעה! ר׳ משה עומד במקום המיועד לי — אויף מיין שטאָדט! אמרתי לנפשי: ידידתי, לא את היא שהלכת לך מבית הכנסת החדש לבית המדרש, אלא מן השמים הוליכוך מכאן למען תפני מקומך בשביל ר׳ משה.

בבית נודע לי שהתיגרה הסתיימה לאחר שהיריבים הסכימו לפשרה, שאף אחד מהם לא ישב בפינה עד אשר תיפול הכרעה סופית, ועד אז ישב בפינה אדם נייטרלי. שאלתי מיהו האדם הנייטרלי? במקום תשובה חייכו כולם לעומתי — ידעתי שהכוונה אלי...

למחרת רבו הבאים מכל בתי הכנסת בעיר לראות ולשמוע מה קרה. הצופים הסתכלו ביריבים ובמיוחד ביושב בפינה. הפינה הפכה לתל־תלפיות, היתה לראש פינה, ואז ידעתי שהכל מודים שאני כבר איש מארקולשטי...

„שאנישניק״ — „מסחר״ במארקולשטי

השנה שנת 1930. גשמי הסתיו פקדו את העיירה וכלאו את התושבים בבתים. הבוץ הנודע לשמצה שלט ברחובות. במשך היום עוד נראו פה ושם אנשים שעסקיהם הוציאום בעל כרחם החוצה, ובערבים השתלט השעמום. השתדלו אנשים להפיג את השעמום בבית באמצעים שונים, אם בקריאה ואם במשחק

קלפים, משחק שחמט. או סתם שיחת חולין. נושאים לשיחה לא חסרו, אך הנושא הנפוץ ביותר היה עסק החמניות (שאנישניק בלע״ז). המחירים אינם יציבים. עולים ויורדים וקשה לכוון את השעה הכשרה למכור. הנה עלה המחיר ואפשר למכור ברווח מסויים, אך מי יערוב לך שזו עליה סופית? אולי יעלה עוד? מה החפזון? נחכה. למחרת עלה המחיר שוב, נו — ודאי שאסור למכור, והרואים עצמם כמומחים בכלכלה, מסבירים עפ״י החוק הכלכלי של „ביקוש והיצע״, שאם בית הבד של משה דוידזון עובד יומם ולילה, אות היא שיש הזמנות לשמן, ושמן פרושו „שאנישניק״, משמע שיש ביקוש גדול ל„שאנישניק״, לכן בעל הרח־מים ירחם והמחיר יעלה ויבוא.

למחרתיים ירד המחיר ירידה תלולה עד למטה ממחיר הקרן. נתבדתה חכמתם של „המבינים״ בכלכלה ועלתה קרנם של אלה שלא שמעו לדעת „מבינים״ ומכרו מבעוד זמן ויצאו ברווח הגון. עברו שבועיים ושוב עליה. והפעם עלית שיא! אכלו עצמם אלה שנחפזו ומכרו וחוזר חלילה. והנושא לא ירד מן הפרק.

ה„אופנה״ בעיירה ב־1924. מימין לשמאל: נאדיה סודאַק, ציפה גרינברג, רוזה ריביליס.

מאיר קוטיק

צרור חוויות נעורים

איך הציל אותי „יוסל איזוואשטשיק"

זה היה בשבת, אחרון של פסח, ובאותו יום מלאו לי 13 שנה. לכבוד ה„בר־מצווה" תפרו לי חליפה חדשה ואני הלכתי עם הורי והמשפחה לביהכנ"ס „שערי ציון". עליתי לתורה, קראתי את ה„מפטיר" בקול צלול ורם, שנשמע ל„עזרת הנשים", בה ישבה אמי ואחיותי, ולבסוף — „גולת הכותרת", נאמתי את ה„דרשה", מתובלת בפסוקים מהתנ"ך, מובאות מהסיפרות ועל כולם — ארץ־ישראל, ולפי המחמאות שקיבלתי מהמתפללים בשעת ה„קידוש", הבינותי שהצלחתי מאד.
השמחה היתה רבה וכשהגענו הביתה התחלנו בהכנות לקראת המאורע הכי חשוב עבורי באותו יום: מסיבה שהוזמנו אליה כל חברי לכיתה ואחרים, ועלי לקבל את ה„מתנות"...
השעה 2 בצהריים והחגיגה היתה צריכה להתחיל ב־4. לפתע התחיל גשם שוטף, שדפק בחזקה בחלונות ביתנו. אבא ניחם אותי: זה גשם חזק שייפסק מיד. השעה ארבע מכבר חלפה והגשם הולך וגובר, אני מסתכל מבעד לחלון ורואה כיצד הבוץ ממלא את הרחוב עד המתניים. טיפות הגשם דופקות מבחוץ ודמעותי זולגות מעיני ומכסות את החלון מבפנים. מתקרב הערב, ואין עובר ושב ואף ילד אינו מופיע, ואני יושב ובוכה, מה יהיה, מה יהיה?...
פתאום נצנץ רעיון במוחו של אבא. הלא יש בעיירה בעל עגלה יחיד עם מרכבה יפה רתומה לשני סוסים — „יוסל איזוואָשטשיק" וממנו תבוא עזרה... עם צאת השבת, נעל אבי את מגפי הגומי שלו, ירד מביתנו, שהיה בקצה אחד של העיירה ב„אויבערשטע גאס", לקצה השני — „די אונטערשטע גאס", בה גר יוסל. שכר אותו ונסע מבית לבית ואסף את הילדים, קבוצות קבוצות, ותוך שעה־שעתיים נתמלא הבית אורה ושמחה: ילדים, מתנות, ברכות, שירה בציבור...
תארו לכם, איך יכול היה ה„בר מצווה" שלי להפוך לי ל„תשעה באב" לולא היה חי בעיירה „יוסל איזוואָשטשיק"...

ה„מרד הדתי" שלי

אם כי אבי ז"ל היה איש דתי, לא רק מפני שהיה שו"ב בן שו"בים (אביו מאיר אהרון היה שו"ב וסבו יוסף היה השו"ב הראשון שהגיע לעיירה עם ראשוני המת־יישבים) כי אם האמין באמונה שלמה. הוא לא היה פאנאטי ואהב להתווכח עם אפיקורסים. ברם, כלפי בנו היחיד הוא חיפש את „שביל הזהב". הוא הסכים לשלוח אותי לגימנסיה (הוא היה אחד ממיסדיה ומראשוני ועד ההורים שלה), אך המשיך „לשכור" לי „רבי", שלימד אותי גמרא עם תוספות וכו׳. זאת ועוד. דרש ממני שאתפלל שלוש פעמים ביום, מהם לפחות „מנחה ומעריב" — בבית־הכנסת. אגב, מלאתי את רצונו באהבה. הייתי גם נוהג לפנים משורת הדין... כשהוא הירשה לי לאכול ביום כיפור בצהריים, „רימיתי" אותו ואכלתי יותר מאוחר. כשאמר לי בשעת

ההפסקות בתפילות לצאת לשחק עם הילדים, סירבתי והמשכתי לשבת ולהתפלל, יותר נכון — להתנועע תנועות חזקות בעמידה בשעת התפילה...
זכורני, כי שכנו של אבי „במזרח", ישראל שווארצבורד ז"ל, היה אומר לאבי: אני מקנא בך, שבנך אוהב להתפלל ולהיות בבית־הכנסת, ואז ענה לו אבי: הוא מתפלל כעת יותר מדי, חוששני שלאחר מכן לא ירצה להתפלל כלל וכלל...
וכך היה. אינני יודע אם מתוך הכרה כי מגיל „בר־מצווה", לאחר שאבי אמר „ברוך שפטרני", האחריות על „עבירות" והגמול על „מצוות" עוברים על שכמי, אך עובדה היא כי רק שנה לאחר ה„בר מצווה" התעוררו בי רעיונות אפיקורסיים. ההתחלה היתה מסיבות טכניות: הצורך להניח תפילין בבוקר, כשמיהרתי לגימנסיה היה „מטרד" עבורי. כמו־כן, החברים היו מתלוצצים על שהייתי עוזב באמצע את המשחקים ו„רץ" לביהכ"נ לתפילת „מנחה ומעריב". אך זה היה כנראה רק הדחף, כי בלבי התחלתי להסס אם אמנם יש אלוהים ואם אמנם הוא שומע ומקשיב לתפי־לות ואם יש גיהנום וגן־עדן וכו' וכו'.
התחלתי לדלוג על הנחת התפילין בבוקר. אמי ז"ל, שהיתה ממונה לבדוק אם אמנם מניח אני תפילין, כי אבי הלך בבוקר השכם לבית־המטבחיים, „עצמה עין". אך לאחר מכן הזהירה אותי שאם כי היא מוכנה למען „שלום בית" לשתוק, הרי ייתכן ואבי „יתפוס" אותי. ואמנם ביום בהיר אחד, כשחזרתי מהגימנסיה, היכרתי בפני אמי החיוורות ובעיני אבי הרוגזות כי נפל דבר... התברר כי אבי, שהתחיל לחשוד בי, עשה קשרים בתפילין וכשמצאם במקומם, הבין שלא הנחתי תפילין. כל נסיוני להתכחש לזה לא עזרו, וגם תחנוני אמי לא הועילו, והוא הרביץ לי „מכות רצח". אזרתי עוז ואמרתי לאבי: תוכל להרביץ לי כמה שתרצה, אני לא אמשיך להניח תפילין. למה? הוא צעק בקול היסטרי — כי אינני מאמין באלוהים. אבי נשתתק פתאום, פניו חוורו כסיד, כמעט שהתעלף, ובקול שקט פנה אלי: „אתה יודע מה אתה שח, הלא אתה ממיט אסון על עצמך, מי שאינו מאמין באלוהים נענש גם בחייו, הלא אתה בני היחיד, תהיה אומלל לתמיד..."
אינני יודע אם אמנם דבריו השפיעו עלי או זה היה רק רצון להרגיע אותו, בראותי שממש פצעתי את לבו. אך אמרתי לו: „אבא, לא הבינות אותי, אני מאמין באלוהים אך אינני חושב שלשם זה צריך להניח תפילין ולהתפלל..."
אבי לא הגיב על דברי, עזב בטריקת דלת את הבית, אני התחלתי לבכות. הוא לא דיבר אתי במשך שבועות רבים. כל ארוחה משפחתית, בייחוד בשבתות, היתה לי שעת עינויים וסבל לא ישוער. האווירה בבית היתה מחושמלת, המתח היה בלתי רגיל ואם כי בסופו של דבר, אבי השלים עם כך, ולא שוחחנו יותר על הנושא הזה, אינני בטוח עד היום אם הדרך שבחרתי בה לגילוי האמת היתה הדרך הנכונה...

ה„תייר" הצעיר

סיירתי ותיירתי במשך שנות חיי בהרבה ארצות, שהיתי באחדות מהן גם שנים אחדות והיו לי חוויות מענינות וכמובן — לפעמים — גם „אפיזודות" מביכות. לא אשכח את ה„מקרה" שקרה לי, בהיותי בן 15.

בשנים ההן היתה לנו חנות לספרים ומכשירי כתיבה, היחידה בעיירה, שניהלה אותה אמי ז״ל, ושאני הייתי עוזר לה ב„תקופה הבוערת״, בירחי החופש הגדול, כשצריך היה להכין ספרי לימוד, לבתי הספר בעיירתנו ובכפרים שבסביבה. למטרה זו היתה אמי נוסעת לבוקרסט וכבר מגיל 12 לוויתיה. הפעם נסעתי לבד וגיליתי שברכבת יש קרון־מסעדה — „וואגון רסטוראַן״ בלע״ז. כשמלצר מכופתר עבר בקרוני והכריז: „קרון המסעדה פתוח, הנכם מוזמנים להכנס״, לא האמנתי למשמע אזני. מסעדה על גלגלים, הייתכן? מהרתי לקרון ואמנם התרשמתי מהשולחנות הקטנים המצופים מפות אדומות, ממחיצות הזכוכית המפרידות בין תאים שונים, מהכלים העומדים על השולחנות, מהכסאות המרופדים, וכו׳ וכו׳. ישבתי ליד אחד השולחנות, לקחתי בידי את ה„תפריט״, שגודלו היה כמעט כ„גמרא״, והצצתי בו. כל הטקסט היה אמנם ברומנית, אך משום מה בסוף כל פריט היה גם שם צרפתי, שלא הבנתי את פירושו. החלטתי שאין טוב מ„ויברח״. אך פתאום מתקרב אלי מלצר ובאדיבות פונה אלי: ובכן — מה בחרת אדוני? הסמקתי על כל הפנים, הצצתי מחדש ושמתי אצבע על הפריס: „אואו״ — ביצה! ונשמתי לרווחה. שמחתי היתה מוקדמת מדי. בעוד רגעים מספר מופיע המלצר מחדש ושם כלים מכלים שונים על שולחני. אני תוהה ואומר לו: סליחה, אני הזמנתי ביצים, והוא בשלו: אני יודע. בסופו של דבר הוא מביא לי על צלחת שתי ביצים. „רבונו של עולם״, אני שואל את עצמי. לשם מה כל הכלים האלה? מה עושים אתם? עוד אני נבוך וראיתי שלאדם היושב מעבר למחיצת הזכוכית המבדילה בינינו, מגיש מלצר אחר ביצים, שמחתי מאד. אם כי ישבנו גב מול גב, עשיתי מעשה „אקרובטיקה״ ובזהירות עקבתי אחריו ועשיתי כמוהו: בסכין מיוחד קטעתי את קצה הביצה, שפכתיה לכוס מיוחדת וכו׳ וכו׳. העיקר — שהצלתי את כבודי וגם נהניתי...

כתמורה לענויים שעברו עלי היה לי סיפוק רב כשהגעתי הביתה. יכולתי ב„הפסקה הגדולה״ לספר לכל „החברה״ על הנסים והנפלאות של קרון־מסעדה ברכבת, על כל הפאר שבו, על הכלים השונים וכששאלו אותי: איך הסתדרת שם? עניתי בגאווה: אתם שוכחים שאני כבר הייתי 3 פעמים בבוקרסט, שגם שם בקרתי במס־עדות פאר, שאני רגיל במקומות מיוחדים וכו׳ וכו׳... כל החברה פערו פיהם, לא פסקו להציג שאלות וקינאו בי...

ה„משבר״ הכפול בחיי

18 שנה בלבד חייתי ברציפות בעיירתנו, כי עם גמר לימודי בגימנסיה נסעתי לבלגיה ללמוד באוניברסיטה וביקרתי במארקולשטי רק בחודשי הקיץ, ולאחר תום לימודי, עזבתי את העיירה וביקרתיה לפעמים ולתקופות קצרות. ברם, בסוף התקופה הראשונה הזו התרחשו מאורעות ששימשו מפנה בחיי.

אני במחלקה השמינית בגימנסיה וככל חברי בכיתה התלבטתי בשאלה: מה הלאה? לגבי דידי היו שתי דרכים: האחת — להמשיך בדרכי התנועתית כראש הקן של ה„שומר הצעיר״, לקבל עלי את „צו התנועה״ שלפי החלטת כנס ארצי מיוחד על כל בוגרי הגימנסיות ל ה פ ס י ק ל י מ ו ד י ה ם, לצאת להכשרה ולהתכונן לעלייה לקיבוץ בארץ. השנייה — להקשיב לדרישות הורי, שטענו כי ברוב עמל

איפשרו לי לסיים לימודי בגימנסיה וכי עלי להמשיך באוניברסיטה — לקבל עלי את „צוו המשפחה".
הבחירה לא היתה קלה, אם כי יכולתי ללכת בדרכם של קודמי בהנהלת ה„קן" שהספיקו להתחיל למודיהם באוניברסיטאות בחו"ל, לחזור הביתה בימי החופש ולספר על ה„עולם הגדול" וההשכלה הגבוהה הפותחת אופקים... חשבתי למצוא פשרה בין האחריות לתנועתי והחובה להורי ולהמשיך לימודי באוניברסיטה בירו־שלים. על ידי כך, אמרתי בלבי, אהיה נאמן — לפחות בחלקו — לתנועה, כי אעלה לארץ, אם כי לא לקיבוץ, וכן אמלא את שאיפותיהם של הורי, שכשבנם היחיד יהיה בארץ־ישראל, לאחר שאחת מאחיותי — צפורה — כבר עלתה לארץ והשניה — צ'קה היתה ב„שומר הצעיר" והתכוננה להכשרה, יבואו גם הם ארצה.
אגב, אכזבה מרה היתה להורי ולכולנו שבשנת 1921, לאחר שקבלנו דרישה לעליה לארץ מאת ש"ב של אבי, הרב י. ל. מיימון ז"ל, מכרנו את ביתנו וארזנו חפצינו. בינתיים פרצו הפרעות בארץ בשנת תרפ"א ונסגרו השערים ונאלצנו לוותר על הנסיעה, אך אבי לא פסק מלחלום לעלות לארץ, אם כי לא זכה לכך...
עודני מתלבט בבעיה חשובה זו ובא עלי אסון אישי, שדיכא אותי ממש ועירפל את כל מחשבותי ותוכניותי. כלרוב הצעירים בכתתנו היתה גם לי חברה, ואין צורך להסביר כי בימים ההם המושגים של חברה היו אחרים לגמרי מאשר היום. לא אוכל לשכוח כי לאחר שהעזתי ונתתי לה נשיקה ראשונה, כשהחלקנו ביחד על הקרח שעל ר„ראוט" שלנו, היא פרצה בבכי וברחה וימים רבים לא דיברה אתי ורק בעזרת „מתווכים" התפייסנו... אך אולי משום כך הקשר בינינו היה עמוק ורציני יותר.
לחברה שלי, וולה קולקר, קרה אסון שקשה לתארו, לא רק מפני שהוא פגע בי אישית, אך הדהים את כל עיירתנו, מפאת הטרגיות שבו. וולה היתה לא רק התלמידה המצטיינת בכיתתה, אם כי היתה הצעירה בה, אלא גם „אלופה" בתרגילי התעמלות של „מכבי". היא נבחרה להשתתף בכנס ארצי של „מכבי" שהתקיים בקישינוב. בשעת הופעתה על הבמה בתרגיל התעמלות מעדה, ונחבטה בראשה ולאחר ימים מספר נפטרה. רבים זוכרים את האבל שאפף את כל תושבי העיירה, כשוולה הובאה לקבורה בעיירה, וקל להבין את כאבי הצורב על שנפלתי „קרבן" לגורל האכזרי...
המשבר הכפול של הבעיות הקשורות בהיותי לפני „פרשת דרכים" בחיי ערב תום לימודי בגימנסיה, והפצע העמוק בנפשי, עם מותה הטרגי של וולה, היה סיום דרמטי לחיי בעיירתנו על סף גיל ההתבגרות.
נסיתי להעלות כמה זכרונות מתקופת הילדות וההתבגרות שלי, ואם כי הם אישיים ואולי אינם גם אפייניים לכל בני העיירה, הרי הם מהווים חוליות נוספות בשרשרת החוויות והזכרונות של בני עיירתנו.

חינוך בעיירה

ליב קופרשטיין

הפואימה הפדגוגית המארקולשטאית

א. מוסדות החינוך הטרומיים

מאז ייסוד המושבה ועד תחילת המאה העשרים היה „החדר" המוסד החינוכי היחידי שליווה את המתישבים. היה זה המוסד הקלאַסי המקובל, אם־כי ניתן ניתן לשער כי „החדר" המסורתי „נתעוות" במקצת לטובה ביישובים החקלאיים היהודים בביסאראביה. ילדי המושבות במיוחד נתחנכו באווירה חברתית ובתנאים של אורח חיים מיוחד. שלא כמקובל בכל „תחום המושב". כאן הילדים לא היו מנותקים מהטבע וההוויי הכפרי, כשם שגם הוריהם לא היו חובשי בית־מדרש אלא חקלאים שיצאו יום־יום אל השדה. ההוויי השליט היה אומנם מסורתי ודתי, אבל מותאם לנסיבות, קפדני פחות ואף חילוני. גם סגל „המלמדים" לא היה מן המובחרים ומתוך המושבה עצמה לא צמחו כוחות הוראה למדניים. הייתה זו זכותו של הסופר ר' אברהם אלימלך, שהשרה אווירה למדנית יותר והוא שדאג להביא „מלמדים" ראויים לשמם ממרחקים. בסופו של דבר המוסד נשאר עלוב, אם לדון אותו לפי אחרוני המלמדים, שהכרנו אותם במאה העש־רים. נוסף לר' שמואל חאַנציס השמש, שהיה גם מלמד הדרדקי של הרב מימון, ישעיה „פרודיק", היו עוד מלמדים כמו מלך מלמד (שניידרמאַן), שפטיל מלמד, המכובד מכולם, יאַנקל אַזאַרניצר (על שם עיירת מוצאו — אזאַרניץ), מוֹקה (ר' מרדכי) מלמד ועוד. היה גם מלמד לבנות, שהיה מהלך בין הבתים ומלמד את הבנות לקרוא ובעיקר ל כ ת ו ב ושמו היה „דער רויטער שרייבער". ה„שרייבר" (הכתבן) — עיקר מלאכתו, לאחר שהקנה לבנות את האלף־בית בכתיב, היתה לכתוב שורה אחת בראש הגליון שהיה מקווקוו אותו בעצמו בעפרון, מאחר ועדיין לא היו מחברות, ועל הבנות היה לחזור בכתב שורה אחרי שורה, מלה מאחורי מלה אותה שורה ראשית. קראו לכך „שורע־גריזלעך" והרי דוגמה לאחת השורות: „דער טאַטע איז געפאָרן קיין אָדעס קויפן קאַבאַקעס". („אבא, נסע לאודיסה לקנות דלעוֹת"). למה צריך היה להטריח את אבא להטלטל לאודיסה הרחוקה לקנות דלעות, בעוד שהדלעות גדלו במארקולשטי עצמה ולמכביר? — בוודאי לשם תפארת המליצה ומתן חשיבות לשורה ע"י נסיעה לאודיסה, הכרך הגדול, ואולי לשם תרגול כתיבתה של ה„קוף" — קויפן קאַבאַקעס.

תיאור „החדר" ניתן על ידינו כבר לפני כן. ניתן להוסיף, כי גם בעיירתנו היה זה „הסגן" — ב„בעלפער" נושא את פעוטות הדרדקי המתחילים — על שכמו, שכן בחורף היה קשה לחצות את הביצות. עם בוקר היה מוציא אותם מן הבית. מצויידים בתרמיל אוכל כל היום ועם ערב, לפני תפילת מנחה, מחזיר אותם...

הגדולים יותר — בני שש ושבע שכבר למדו „עברי" (ז.א. קריאה) וחומש, היו מגיעים בכוחות עצמם ונשארים עד בוש בחושך, כשהרבי היה חוזר מתפילת מנחה ומעריב והיה מספיק לשנן אתם את פרשת השבוע. הללו היו חוזרים

לבד בשעה שש בערך, עם פנסים מאולתרים, מעשה הפחחים המקומיים. רק מעטים זכו לפנס עם מנורת־נפט זעירה, מין פנס־פאר.
רק עם גידול היישוב ועם התגברותם והשפעתם של הפישמאַנים, נתגלה הצורך בלימוד „גמרא" ונתהוותה קבוצה של חובשי בית־המדרש. באזור לא היו „ישיבות" וכמעט שלא היו יוצאים מבין בני המקום למרחקים לגלות למקום תורה. היחידי שפרץ דרך זו היה פישמן הצעיר, שנוסף לצמאונו ללימודים, נתגלה נועז והרפתקן. עם זאת מצב החינוך לא היה מבריק ביותר.
בכתבה ממאַרקולשטי, חתומה בידי „הגפן" („הצפירה" שנת 1900), קובל ג ב ר י א ל פ י ש מ ן: „גם במצבה הרוחני והמוסרי לא תוכל עדתנו להתפאר: במקצוע חינוך הנערים אך פרעות ואי סדרים. אין אף מורה אחד בתיכנו אשר ישים לבו למשאלות הזמן ולחוקי הפדגוגיה, אשר ייחנך הנערים על דעת המקום ועל דעת הבריות, אך „הכל כדאתמול כדאשתקד וכבשנים קדמוניות".
כבר בעשור הראשון של המאה העשרים, עוד לפני מלחמת העולם הראשונה, נתערער מוסד „החדר", ואם כי המשיך להתקיים, הרי משקלו הבלעדי ירד. בית הספר העממי היהודי רוסי מיסודה של יק"א, „החדר המתוקן" ולבסוף הגמנסיה, הקיצו את הקץ על ה„חדר" ועל החינוך המסורתי הישן. אישיותו המנהיגה והנבונה של ש ל מ ה ה ל ל ס, מנהל בית־הספר, המורים שהביא עמו לבית־הספר, הופעתם של סטודנטים זרים ממרחקים, שהתימרו להיות מורים לרוסית, ייסודם של קבוצות „החדר המתוקן" הנחילו מכת־מוות ל„חדר".

בית הספר

הללס הגיע למאַרקולשטי ב־1902, לפי הצעת הנהלת יק"א, כדי לשמש כמנהל בית־ספר יהודי־רוסי. החברה הכינה מבעוד מועד בנין רחב ידים מאחורי המושבה בצד דרום ועל שטחו הגדור מסביב שתל אחרי כן האגרונום ע ק י ב א א ט י נ ג ר שישב בסורוקי ופעל למען פיתוח המושבות החקלאיות, גן עצי פרי. הגן הפך לדוגמה ולמופת בסביבה בדומה ל„פיטוֹמניק" — הגן לדוגמה שהוקם על ידו בסורוקי — אלא שהיה כאן בממדים קטנים יותר. הלל'ס יצא למאַרקולשטי בלווית רעיתו ובהרגשות מעורבים, לקראת עתיד מעורפל בו יצטרך לשכנע את תושבי המושבה לשלוח את בניהם לבית־הספר. הסיפור על בית הספר כתוב בהומור רב בספר הזכרונות שלו „טבעות בשרשרת". הוא מספר כיצד כבר בימים הראשונים היה אפוף סקרנות. עבודת־גיוס התלמידים לא הייתה קלה ביותר ועל אהדת הציבור נאלץ להיאבק קשה כדי להשיגה. הוא התחיל מיד בעבודה זו בזהירות, באיסטרטגיה מחושבת, בהסברה וביחסי ציבור נבונים. ביום פתיחת בית הספר, חילק לילדים שהגיעו מתנות וממתקים, ואת נכבדי הקהל הזמין לארוחת־ערב דשנה עם יין למכביר והקרח נמס...
הלל'ס הבין משמעותו של החינוך הלאומי־המסורתי ותפס חיש מהר כי ברוסית ובהשכלה לשמה לא יכבוש את ההורים, אפילו הם פשוטים ונבערים, אם לא יכלול בתוכנית הלימודים גם לימוד העברית. הוא נקט, מבחינה זו, בשיטת ה„חדר המתוקן" ולימד עברית בעברית, הכשיר אותם גם לדיבור עברי, רכש בשבילם ספרי־לימוד וספרי־קריאה. הוא זכה לביקורו של המפקח על בתי

הספר מטעם חברת „מפיצי השכלה" — הפדגוג הנודע חיים פיאַלקוב וזה גמר את ההלל על בית־הספר והישגיו של ש. הללס. מכאן ואילך, הייתה החברה מפנה מורים מתחילים למאַרקולשטי, שיבקרו בבית־הספר ויקבלו הדרכה ראשונה מש. הלל׳ס. אכן, אישיותו הנעימה ורבת ההשראה, נועם הליכותיו, מעורבותו הרבה בעניני הציבור המקומי, הקמתו את בנק ההלוואה וחיסכון. סייעו רבות לעיצוב דמותה הציבורית, החברתית והתרבותית של העיירה וניתן לאמור שאישיותו הקרינה הרבה חום, הרבה מהדוגמה המחנכת, וזכה להרבה יוקרה. אפשר לומר ללא כל היסוס כי הוא שייך ל„שלושת הגדולים" שתרמו לפיתוח העיירה, אוכלוסייתה, מוסדותיה, רוחה הלאומית והציבורית — לצידם של י.ל. פישמן־מימון, י.ל. תומרקין. הוא בעצם ביצע את הפריצה הראשונה בחומת האדיקות והוא הפך אותה לחילונית. הבית המסתורי, שכלל את בית־הספר ודירתו המשפחתית שעמד כאילו מבודד, מחוץ לתחומי העיירה. כבש אט־אט את מקומו בעיירה, כעומד במרכז. הבית יצר „דיסטאנץ", אבל גם קירב.

משחקי הקריקֶאט עם ה„אינטליגנטים" החדשים מבאי ביתו בחצר הנקייה. הגן הפורח הנהדר שעצי הפרי הוסיפו לו גוונים מרהיבים, הדובדבנים האדומים והמישמשים הכתומים; עצי הזית, שאף פעם לא הניבו זיתים, עם עליהם הירוקים מצידם האחד ומוכספים מצדם השני, הפיצו ריחות משכרים בכל העיירה; נסיעותיו התכופות לאודיסה וקשריו ההדוקים עם ביאליק במיוחד ועם כל החבורה הספרותית והציבורית שם; פרסומיו ב„השלוח", ב„הזמן" והפרס הספרותי שקיבל ע״י עתון „הצופה"; האורחים הנכבדים שהיו מגיעים מן החוץ, ביניהם גדולי היק״א, סופרים ומשוררים כמו פרץ הירשביין ויעקב פיכמן, — כל אלה שיוו לבית וליושבים בו את מלוא מעמדם המכובד סולומון גריגורוביץ׳, כך קראו לו במין כבוד עילאי לשלמה בן צבי הלל׳ס. ובסוגרים, מגיע לה לפאַניה בוריסובנה חלק נכבד מהילת בעלה. חשוכת ילדים ידעה אף היא לשוות ל„חצר" את מעמדו ותפקידו. פתוחה לעזרת הזולת, הייתה מקרבת כל נזקק, אם כי היה בה משהו מהגברי בכל הילוכה ובמרצה הבלתי נדלה. אין פלא, על כי ליצני העיירה קראו לה מאחורי גבה פאניה בוריסוביץ׳, לשון זכר...

תרומתו המיוחדת של שלמה הלל׳ס הייתה גם הדאגה שהוכיח כלפי תלמידיו המוכשרים, ועל פי רוב לאוו דווקא בני העשירים והאמידים. הוא היה דואג שימשיכו בלימודיהם. הוא שלחם לעיר חרסון, שהיתה כנראה מרכז המושבות החקלאיות בדרומה של רוסיה ושם המשיכו השכלתם על חשבון יק״א. נפרט שמותיהם של כמה מהם: משה שיראנד, שהפך מנהל חשבונות ראשי בבנק הלוואה וחסכון ולבסוף עסקן מרכזי במרכז הקואופרציה היהודית בקישינוב ועורך „דאָס קאָאָפּעראַטיווע וואָרט". ד״ר זלמן פלדמאַן, בנו של ירקן ועני מרוד, שהיה הרופא הראשון שנולד וקיבל את השכלתו הראשונה במאַרקולשטי. אשתו — חייקה חרך, מורה לרוסית, יוכבד קולקר, מלכה ספיבאַאק ועוד רבים אחרים. זהו יקירנו צבי קופרשטיין ז״ל, שטרח אף הוא למען הספר, שהעלה על הניר רשימה מכובדת זו. בודאי שנוצרה הסתייגות בכל אותה פריצה נועזת:

אנשים זרים, לשון רוסית, פרצופים מגולחים ומגולי ראש, הלימוד בגילוי ראש. השינוי בעצם צורת הלימוד, הביישנות והספקנות הקרתנית האופיינית לתושבי העיירות. הללס ידע להתגבר על כל אלה. אבל דווקא התיצבות חריפה זו, היא שהביאה ליסודו של החדר המתוקן.

„החדר המתוקן"

האופנה להקמת „חדר מתוקן", כתחליף לבית הספר הממשלתי או הציבורי יהודי־רוסי, שהאוכלוסיה היהודית לא תמיד קבלה אותו בזרועות פתוחות ובהס־תייגות והחשש שמא מוביל הוא לשמד, „שקוֹלאַ — ניאַ ז'אֶלאַייאֶם" — בית ספר — אין אנו רוצים) — התפשטה מהר מאוד בדרומה של רוסיה. עוד בסוף המאה הקודמת. בעיירה התגשם הרעיון וקם „החדר המתוקן" הראשון ב־1909 ובהתחשב עם האווירה הציונית ועליית קרנה, ניתן לאמור ללא כל פקפוק שהוא־הוא שפלס את הדרך לגמנסיה עברית, יותר מבית־הספר היהודי־רוסי. היסוד העיקרי היה: עברית בעברית, היינו לא על הרוסית הדגש, אלא העברית. גם לשמה וגם לשם המדינה היהודית שבדרך. עברית מדוברת, נקראת ונכתבת לפי כללי דקדוק ובאמצעות ספרים וכריסטומטיות וספרי דקדוק ולא בדרך שלמדו אותה מתוך התפילה והתנ"ך. היה בכך גם מפתח לספרות עברית שהת־חילה להופיע בשפה זו ואשר חדרה גם לעיירה, בנוסף לעתונים „המליץ" „הצפירה", „הזמן" ועוד. הרב מימון היה אוהב לספר כיצד הוא וחבריו היו עולים לעליית בית־סבי ושם קוראים במחתרת את „הצפירה". ספריהם של קלמן שולמן, מאפו, שירי י. ל. גורדון ויהל"ל, נמצאו בבית־אבא ובשפע אצל חתן הגביר מיכל וואסיליוור — עוזר קופרשטיין, הצעיר פישמן ואחיו גבריאל כבר נתפרסמו כ„כתבא רבא". ב־1902, עוד בשבתו במאַרקולשטי, פירסם את ספרו הראשון „הנותן בים דרך"; גבריאל הצעיר ממנו, השתתף בכתבות ב„המליץ" וב„הצפירה". כך שב„חדר המתוקן" נתקשרו השאיפות הציוניות.
משהבשיל הרעיון, התרכזה הבעיה העיקרית בהשגת מורים. מודעה על כך נתפרסמה ב„הצפירה" והצעות, מכתבים, מברקים ואף ביקורים בלתי־מוזמנים התחילו לזרום בעיקר מאוקראינה הקרובה. זכורני, כי ה„מבחנים" למורים המועמדים נערכו בביתנו בנוכחותם של אבי, ליב סוסליק, יצחק ווינשל, מרדכי קולקר ואולי עוד. לייב סוסליק היה הנלהב מכולם לרעיון ולא חדל מללחוץ על חבריו. הוא הוליך קצת אימה על אמא שלי במלה הלועזית שהטיל לתוך חללו של עולמנו והיא צלצלה במלוא זרותה: „פדגוגיה". מלה זו הביאה אותה במבוכה, כחוששת מי יודע מה עלולים החדשנים הללו להטיל על שכם ילדה הרך בן החמש. ואם כי אחרי כן נהנתה הנאה רבה מה„חדר המתוקן" וממוריו, הרי בהתחלה הרגישה עצמה כשרה אמנו המובילה במו ידיה את בנה יחידה כפות על מזבח העקדה... והשוחט עלול להיות... „הפידגוג" של לייב סוסליק.
אכן, היה מה וממי לחשוש. המועמדים למורים שהתיצבו היו צעירים שונים ומשונים, מהם מפורכסים ושחצנים, אחרים צנועים וביישנים, מגולחים... היו כאלה שמיד שנכנסו לבית הורידו — מעשה אינטליגנט — את כובעם בדומה

לרופא בעיירה. הללו נפסלו מיד. גילוי ראש עדיין היה למכשול, והיה מוקד לעימות עם הלל׳ס שהקפיד עם הבנים שיורידו את כובעם בבית־הספר שהקים ובכך הרחיק רבים. אחרים מהמועמדים הפחידו במידת הרצינות החמורה, שהיה בה מנוסח ה„פּאַראַדאַ״. כולם רצו להוכיח את כוח ידיעתם באותו פּאַטאַנט חדש של עברית בעברית. הניסויים נעשו על גבינו — הילדים: על שאול סוסליק, שמואל ויינשל, לייב פקל, יעקב וולפוביץ׳, משה קולקר ועלי. „מה זה?״ — שאל המורה בדקלום מפגין. הוא השואל והוא העונה: „זויס תיקרו׳״ — (זאת תקרה) ו„זה שולחוֹן (שולחן), הכל מלווה בז׳סטיקולאַציה — מין פנטומימה מילולית־קולנית. היה ממה לפחד. אבל ככל שהתקרב ה„זמן״, נפל הפור, על צעיר שהגיע מזיגיפקה (זיגוּפקה), עיירה מעבר לדנייסטר שסיפקה מורים לעברית, בעשרותיהם. הזיגיפקאי שהגיע היה אֶלי גייסר, שאחרי כן משך לעיירה את שני אחיו מאיר ומשה ואף הם פתחו „חדרים מתוקנים״. בפירמה משותפת הוציאו מיני תעודות, „רבעונים״ כאלה, מודפסים על נייר כרומו עם ציונים בשיטת חמש. אלי גייסר, שהיה רווק, אכל „מזונות״ (קאָסט) אצל כמה מהורי התלמידים, נוסף למשכורת. חיש מהר אורגן חדר־כיתה במרתפו של נוח וואַסי־ליוור, שכמובן היה נקי ומסודר יותר מהחדרים המסורתיים. מבעד לחלונותיו נשקף הנוף של מורד ההר למאַרקולשטי הכפר, הריאוט וה„אוסטרא״. הלימודים נערכו פעמיים ביום, בהפסקת צהריים. תוכנית הלימודים כללה תפילה, קריאה וכתיבה עברית, פרקי תנ״ך במקור, תולדות היהודים („קורות העברים״ לדובנוב לפי עיבודו של א. לובושיצקי), חשבון בעברית, לפי ספר חשבון מיפו וגם גיאוגרפיה של ארץ ישראל ליהודה גרזובסקי. גייסר הוכיח עצמו פדגוג מעולה, נוח ומתחבב על הילדים ומסור לתפקידו. חיש מהר למדנו לקרוא, קריאה רהוטה, ולכתוב בצורה יפה ומסודרת בספרי הלימוד של מונוסוביץ, יהודה שטיינברג, יעקב פיכמן וש. בן־ציון, שספריו הודפסו ביפו (!!!). התחלנו לחתום על עתוני הילדים „עולם קטן״, „פרחים״, „שחר״ ו„בן־שחר״, „החיים והטבע״. גם ספרי קריאה. העיקר כמעט במטה קסמים התחלנו לדבר עברית, לקרוא ולכתוב, שרנו שירים, דקלמנו בעל־פה שירי מופת ופרקי תנ״ך. באמצעות בעל חנות הספרים הירש ראדוליאנסקי קיבלנו ספרי לימוד וקריאה, מחברות לקאַלי־גרפיה.

ההתקדמות בדיבור עברי ובכתיבה ללא שגיאות הייתה מופלאה. חושבני שאז הונח היסוד לתכונתם של בני מארקולשטי — שרבים מהם יודעים עברית יפה, המורגשת במשפט ראשון שהם מעלים בכתב ובעל־פה. אפשר לאמור שהעברית שהקנה להם ה„חדר המתוקן״, הפכה נכס ערכי ששמר על יהדותם וציוניותם.

בודאי שנתעוררו בעיות. המורים היו צעירים וחשודים על נטייה ל...אפיקור־סות״, רחמנא ליצלן. מן המתנגדים הראשון ל„חדר מתוקן״ היה דווקא אלעזר קוטיק. לא פעם היה מציץ מאחורי החלונות, האם אין המורה מלמד בגילוי ראש. בסופו של דבר גם הוא חזר בו מחשדותיו ואחרי שנתיים הפקיד את בנו מאיר ב„חדר מתוקן״ של ש.ל. בלנק וישכר־זוסי נירנברג. פרשה אחרת שעוררה הסתייגות דווקא במאַרקולשטי היה הלימוד בחומש ובתנ״ך במקורו ולא בטקס־טים המקוצרים של „סיפורי המקרא״ לביאליק, רבניצקי וש. בן־ציון ושל „מקרא

מפורש" — התנך המפורש ע"י י.א. טריוויש וחבריו. ההורים הפשוטים והלא־פדגוגיים הכריעו לטובת הטקסט „הפראי" המקורי בפירוש רש"י, המלבים, „מצודת ציון", המסורתיים.
אכן, „החדר המתוקן" ניצח והפך לתופעה קבועה בחיי החינוך בעיירה. ש.ל. בלנק, נירנברג ואף מורי בית־הספר ה„שקולא" — גם הם לימדו עברית, ביניהם אחד בימי המלחמה בשם קשה ומרשים ראַטגאהוז. באותה תקופה נצ־טרף גם מורה אחר, אדם בעל שיעור קומה בשם שפטל ווייסמן, ידען גדול, אדם פיקח ובעל שיחה שנון, שעד מהרה התגלו נטיותיו השמאלניות־יידישיסטיות, אף על פי שהיה ידען גדול בעברית. הוא הוכיח עצמו כנואם מלהיב והירבה לשאת נאומים בימי המהפכה. ספק אם הבינו אותו, אבל הרושם היה כביר. מורה אחר, היה חיים שטרנברג, אחיו של הרב שטרנברג מדומברובני.
בין המורים „המודרניים" התגלה גם יהודי אדוק, טיפוס של „מלמד", אבל ידען גדול בעברית ומצוי במכמני הדקדוק העברי ושמו מוסי דודזון. גם לו היה „חדר מתוקן" משלו, בו נתרכזה קבוצה מבוגרת מזו שמל גייסר ובה לייב יפה, לייב טריף, צבי קופרשטיין ועליו מספר במיוחד ידידנו נחום טפר. היה זה יהודי חרד, יודע תלמוד ובעוד שתלמידי גייסר וה„חדרים האחרים קנו דעת בתלמוד אצל מורים נוספים (לייב צור, דוד סאַס ועוד), שימש הוא גם „מלמד" לגמרא. זכיתי ואבא שלי החליט לגייס אותו לשעת ערב פנוייה שילמד קבוצה קטנה שמואל וויינשל, וולפוביץ ואני ללימוד דקדוק והוא הרביץ בנו מדי יום ביומו מנה גדושה של שעתיים דקדוק לפי ספרו של חיים צבי לרנר, חצ"ל, ספר דקדוק, שהיה אהוב על ר' מוסי.
גם כיום הנני משוכנע, כי תלמידי האוניברסיטה העברית בירושלים בחוג ללשון אינם מקבלים סמינר כה מרוכז, כפי שקבלנו באותה תקופה. הוא הקפיד מאד בלמידת הכללים, בלימוד בעל־פה את היוצאים מן הכלל ובתרגול חזק בנטיות ובניקוד. כיצד עמדנו בכך — בני עשר־שתים־עשרה, לאלוהים פתרונים. טוב היה שכל ערב חלה אתנחתא אחת, בשעת השיעור, כאשר אשתו הייתה מגישה לו את ארוחת הערב, מרק מבהיל בדייסת כוסמת, צלחת בשר בקר שמן עם הרבה שעועית ומלפפון חמוץ, מין „באָף רוטי" כזה שריחו הטוב היה כובש אותנו לחלוטין. הוא היה משפשף בשום חריף את הקליפה המחוספסת של הלחם הטרי (שיצ׳קאָ) והייתה זו לנו שעה של הרפייה בלימודים המרוכזים, כשהוא מעורר בנו, למראה תיאבונו כלל לא של ‚תלמיד חכם", גירויי ריר בפיותינו היבשים משינון הדקדוק.
אכן, הלל׳ס בזכרונותיו פוסח על כל אותם גילויים של לימודים אינטנסיביים עבריים, בחדרים המתוקנים. ללא ספק שגם הוא גייס את כל כוח השפעתו להזמין מורים עברים לבית הספר, ביניהם ראַטגאהוז, יוריזדיצקי (אחיה של הגברת ליסינקר) ורוזנבאום. אבל פעולתם נקברה, כאילו בסודיות, בתוך בית הספר עצמו.
היה זה בשנת 1912. לציון חג העשור לקיום בית הספר ערך שלמה הללס סדרת חגיגות. ארוחת ערב חגיגית להורי התלמידים ולנכבדי העיר ובפניהם

הוצג המחזה „נמצאה האבדה". מחזה זה ו„יצא בשלום", גם כן מחזה לילדים, הופיעו בהוצאת „מוריה" אודיסה. אחרי מספר ימים הוצג גם בפני ילדים. שאינם תלמידי בית־הספר. ההצגה הייתה יפה, מרתקת, ובעברית. והייתה זו הצגת התיאטרון הראשונה שצפיתי בה יחד עם חברי ל„חדר". לראשונה נתקנאו בבני גילנו הלומדים ב„שקולא". ניתן להודות, שבסתר לבנו, התחשק לנו להיות בתוך המסגרת הזאת. רק אחד מאתנו, משה שוֹר, בנו של הסטאַרוסטא נטע שוֹר, שחצי יום היה מבלה ב„שקולא", היה מרתק בסיפוריו על מה שמתרחש בתוך כתלי בית־הספר, סיפורים שהיה להם נופך ילדותי־אירוטי באשר בבית הספר למדו ילדים וילדות באותן הכתות.

לא נחה דעתנו ועל סף ראש השנה 1915, השנה הראשונה למלחמת העולם, הרהבנו עוז ואף אנו ערכנו „הצגה". המורה גייסר היה מעדכן אותנו בסיפורים מרתקים מתוך העתונות על המלחמה, על התקדמות הצבא הגרמני ועל שלושה מליון יהודי פולין, שנפגעו ונעקרו ממקומות מגוריהם ונגרם להם סבל רב. זרם נדבות זרם אז לעתון „אונזער לעבן" באודיסה לטובת יהודים עקורים אלה. שידה הזדונית של מפקדת הצבא הצאַריסטי התעללה בהם. המורה עורר אותנו לכתוב חיבור וזכורני כיצד הכתרתי את חיבורי בשם „על אלה אני בוכיה" וקוננתי בנוסח ירמיהו על גורלם של שלושת המיליונים. אך לביטוי ה„ספרותי" בא ביטוי דראַמאַטי. הקבוצה שלנו החליטה לערוך נ ש ף — כך קראנו לו — ס פ ר ו ת י (!) שהכנסותיו מוקדשות לטובת שלושת המיליונים. ערכנו תוכנית. הלכנו בבתים ומכרנו כרטיסים ובאגף אחד של ביתנו — פונו שני חדרים, שאחד מהם שימש מעין „מאחורי הקלעים" ועל הדלת „בנינו" במה קטנה ואחד אחד הופיעו התלמידים שלנו. הנשף נפתח בקריאת „המאמר" שלי — כדברי פתיחה ואחריו באו — דקלום של סיפור ארוך בן כמה אלפים מלה ע"י יעקב וולפוביץ. עד היום אני מלא התפעלות כיצד יאנקלה וולפוביץ ידע להשמיע בעל פה, ללא סופלאֶר־„לחשן", סיפור כה ארוך. כל פעם כשאני רואה שחקן מעולה מדקלם מתוך הנייר, אני נזכר ב„פלא" של י. וולפוביץ.

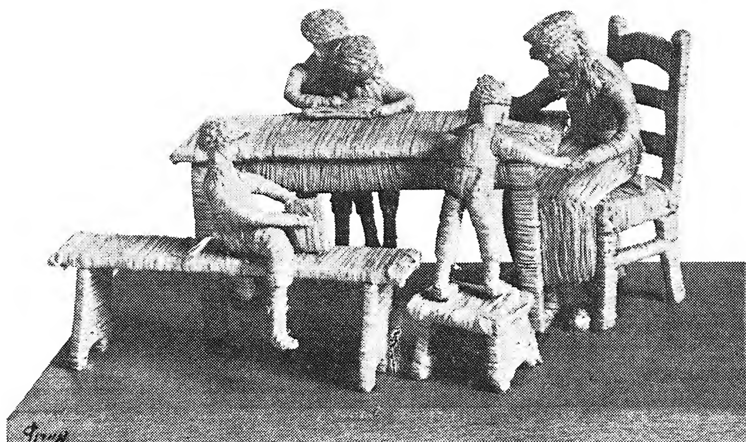
בשירים ובדקלומים בהשתתפות שאול סוסליק, משה קולקר, לייב פקל ואחרים. וכמובן גמרנו בשירים „מה בקופסה יש" ו„שאו ציונה". ההפתעה הגדולה ביותר היה בשבילנו... הקהל. כל „האינטליגנציה" קנתה כרטיסים, אך לא פללנו כי יבואו... והם באו והרעיפו עלינו תשואות חמות והצלחתנו הייתה מרובה. צברנו כ־13 רובל וכמה עשרות קופיקות, שהעברנו בהמחאת דואר למערכת העתון. וכאן השיגה אותנו ההפתעה הגדולה. המערכת לא רק שציטטה את המכתב בו סיפרנו על הנשף שלנו, ועל משתתפיו, אלא גם הכתירה את הידיעה בכותרת מחמיאה: ילדים יהודים מרחבי רוסיה, קחו לכם לדוגמה ולמופת את ילדי מאַרקולשטי. בעקבות פנייה זו של המערכת באה שרשרת תגובות של קבוצות ילדים בכל רחבי רוסיה.

כהמשך להצגה זו, לא איחרה לבוא „קוֹנקוּראֶנציה": הצגת קבוצת התלמידים של הרבי מוסי, עליה מספר טפר. אומנם שוב לא הייתה זו הצגת בכורה, אבל גם זו משכה את חסידיה, הורים וידידים. הפעם היה זה מחזה משל מוליאֶר, „הקמצן" (כילי — קטע כפי שמופיע ב„הסגנון העברי"). אין ספק שלא ר' מוסי

הכיר את מוליאֶר, כשם שמוליאֶר בודאי לא שיער שאי־פעם תוצג הקומדיה המפורסמת שלו בעיירה נידחת בביסאראביה ובעברית בהיגוי אשכנזי דווקא. ייתכן אפילו, שזוהי הפעם הראשונה שהציגו את מוליאֶר בעברית חייה...

לחדרים המתוקנים ולמוריהם שבאו ממרחקים צמחו ספיחים מקומיים. נתגלו מורים מקומיים שהמקובלים ביניהם היו: ג ב ר י א ל ז י נ ג ר, בנו של השמש שייע פרודיק ו־ד ו ד׳ ל ה ל ר נ ר; האחד מורה דרדקי לפי השיטה החדשה והשני אף הוא מורה ללימודים „גבוהים יותר״. דוד׳לה, כפי שקראו לו לשם הקטנה, היה באמת נמוך־קומה וקראו לו דוד׳לה „פיזיק״ — היינו קטנצ׳יק. היה זה אדם שעשה מלאכתו בשקט ובנאמנות. לעומתו גבריאל — הידוע בכינויו מאֶלאֶ־פיפיק, היה ההיפך מאביו הפיקח — בעל מנת־שכל נמוכה. הפטפטנות שלו הייתה כזו „אינטליגנטית״, בלשון אותם הימים. הוא מילא כרסו בספרות יידיש והיה מפגין ידענות ובקיאות שרכש לו מן הקריאה, תוך תיבול מלים לועזיות, או כפי שקראו להן אז בינלאומיות. „אינטרנאַציונאַלע — או אינוסטראנאֶ ווערטער״. על כל צעד ושעל היה מצטט את י. ל. פרץ או בקיצור את פרץ. „פרץ זאָגט״ — פרץ אומר — הייתה מילת־לוואי בכל שיחותיו. והיה הדבר ביום ששי אחד, כשכולם ישבו אצל הספר וחיכו בתור להסתפר לכבוד „שבת נחמו״, היה גבריאל זה יושב ודורש ברבים ומצטט את הפרץ שלו. ישב באותו מקום גם משה באַנאַר, קצב בעל אטליז, שלא הבריק בידע ספרותי מיוחד ושאל אותו: „תגיד לי, גבריאל, שומע אני שאתה חוזר על דבר בשם אומרו — פרץ זאָגט, פרץ זאָגט — מיהו פרץ שלך, הוא תושב העיירה שאינני מכיר אותו או הוא גר באיזה כפר סמוך?״

גבריאל בכל זאת לא התיאש והמשיך להפיץ את תורתו ברבים. הוא היה אומר,

׳החדר״ — ב. מיירנץ

שבא לידי החלטה שיש לשפר את הלשון במלים „אינטליגנטיות". למה לאמר „אַפשניידן אַ ג ל י י ך שטיקל ברויט" (לחתוך פרוסת לחם ישרה), כשאפשר „אַפשניידן אַ ל ו ֹ ג י ש שטיקל ברויט" (פרוסת לחם לוגית — הגיונית); לא „א ו י ס מ י ש ן דעם צוקער אין דער גלאָז טיי" (לבחוש את הסוכר בתוך כוס התה), אלא „אַ ס י מ י ל י ר ן דעם צוקער" (להטמיע — התבוללות־אַסימילציה — את הסוכר), ובמקום „אויסגלייכן די פיאות" (ליישר בתספורת את הפיאות), „אֶמאַנסיפירן די פיאות" (היינו להביא לשיוויון — אֶמנסיפאציה). בכך הוא כאילו התכוון לומר: תראוני כמו שאני, יליד מאַרקולשטי, לא למדתי באוני־ברסיטות ובכל זאת יודע אני לדבר בלשון אינטליגנטית כמו המורה ראַטגאַאוז, מאיר קולקר, יחזקאל ופוטי באֶניקוב, שבאו מן החוץ ודומיהם.
אך אפילו הדבר לא „תפס" כלפי עילית האינטליגנציה שבעיירה, חיפש לו גבריאל ומצא דרכי ביטוי במספרה, בבית הכנסת, ולהבדיל במרחץ ובבתים פרטיים. הוא היה מעונב, בחליפה מסודרת ונקיה ובמגבעת של קטיפה שעירה. תגובותיו היו ספונטאַניות ו„אמרות הכנף" שלו, שמשו ללצים שבעיירה חומר מבדח. כך קרה שהיו מספרים זמן רב בעיירה את המעשה בשמואל ה„בופאֶטשיק" (המזנונאי) של הגמנסיה, שהיה בעל לאשה גוצה וחביבה בשם שרה. גם גבריאל ורעיתו וגם שמואל ושרה, היו חשוכי בנים ובודאי שהיתה זו עילה להידוק ידידותם. שרה הייתה עקרת בית למופת. שמואל, נוסף לפרנסתו כבעל המזנון במסדרון הגמנסיה, היה ספק פירות. בערבי פסח היה מרבה ליבא תיבות לימונים ותפוזים, אז ברובם מיוון. יצואני יוון היו מוסיפים לכל תיבת־הדר תמונות „פורטרטים" של אישים ידועים בעולם. ושמואל היה מחלקם בין לקו־חותיו. רק תמונתו של ט ו ל ס ט ו י, שכה מצאה חן בעיני שרה, בודאי בגלל הדרת הזקן שלו, נשארה ברשותו ושרה תלתה אותה בחריצות רבה במטבח. והנה מזדמן גבריאל למטבחה של שרה ונתרגש לראות בחילול כבוד הספרות וטולסטוי. טוילסטוי — בכיר הספרות הרוסית — והנה תמונתו במטבח. „לא מצאתם מקום מכובד יותר בכל הבית בשביל טולסטוי, מאשר במטבח?" שואל גבריאל בזעם את שמואל. „אין בכך כל עלבון" — הגיב שמואל — אצל שרה שלי במטבח יפה יותר ונקי יותר מאשר אצל מישהו אחר ב„אלקר" — בחדר המיטות. „כן", טוען גבריאל, אבל עליך לדעת מיהו טולסטוי זה, הוא אינו סתם קוטל קנים. הידוע לך מיהו?" — „בודאי שיודע אני", ענה שמואל מניה וביה, „הרי זה ט ו ל ס ט ו י מ ה ל י מ ו נ י ם"...
„החדר המתוקן" המשיך להתקיים בצורות שונות מאוחר יותר. במקביל לקיומה של הגמנסיה, שהיא קלטה את בעלי האמצעים ובעלי היומרות להשכלה. דלת העם הסתפקה בבית הספר העממי הרומני וכהשלמה ללימודים יהודיים את ה„תלמוד תורה". אף זה הופק ממעמדו העלוב. בשנות השלושים בנו לו בנין משלו בהשתדלות הרב יוסף ברנבוים ואבי מורי שמשון קופרשטיין. בהשתד־לותו של הרב ברנבוים הוקם בית חינוך לבנות בשם „בית יעקב", שהשתייכה לרשת בתי חינוך כאלה מיסודה של אגודת ישראל.
ידוע לנו גם על קיומו של „גן ילדים" מודרני שניהלה פ י י ג ה ש פ י ל ב ר ג, בוגרת המחזור הראשון של הגמנסיה וחניכת הסמינריון למורות ולגננות

מלמעלה: ה„חדר" של גבריאל זינגר, 1917

מלמטה: גן ילדים בניהולה של פייגה שפילברג (משמאל)

בצ׳רנוביץ. כמובן תרגולה הראשון כמחנכת היה בהשומר הצעיר בגלגולו הרא־שון, שהייתה חברת ההנהלה שלו.

לידי הגיע דו״ח על שני עמודים — הכנסה־הוצאה כתוב עברית ורק כותרתו היא ביידיש, בזו הלשון. חשבון פון די געלדער וואָס זענען געזאַמלט געוואָרן פאַר די קינדער וואָס האָבן געלערנט אין ישיבת בית אהרון יאַסי פון ר״ה תרצ״ט ביז רח׳ כסלו תש״ט. ותרגומו „חשבון הכספים שנאספו לטובת הילדים שלמדו בישיבת „בית אהרון״ יאַסי מראש השנה תרצ״ט עד ראש חודש כסלו תש״ט. מהחשבון ניתן להבין, ואכן כך זה היה, שנשלחו ממאַרקולשטי מספר ילדים ללמוד בישיבת „בית אהרון״ ביאַסי.

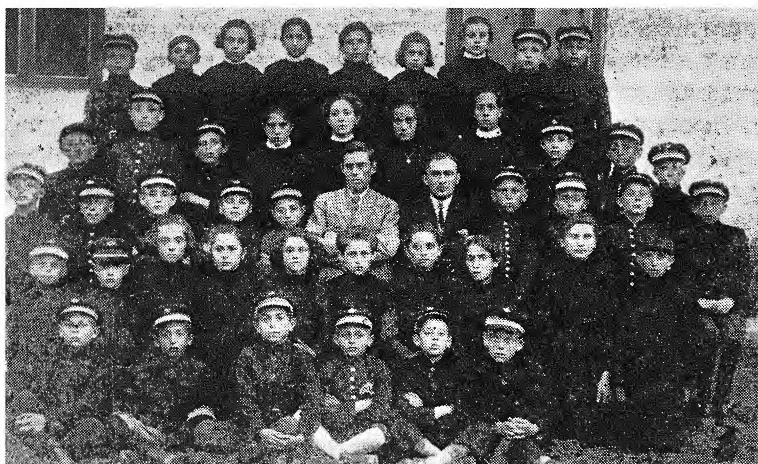
אין החשבון מפרט כמה ילדים נתמכו בכספי מגבית זו, אבל מפרטי ההוצאות אנו למדים, כי הילדים שנשלחו, נהנו מכרטיסי נסיעה, מאוכל (כנראה בפנימית הישיבה — וזה כנראה סעיף ההחזקה), קבלו „אדרות״ (מעילי חורף), מכנסים סודרים, כותנות וגרבים, תפילין, ספרים רומנים (ספרי לימוד) וגם ניתנו להם שעורים להכנת הילדים לישיבה. כל זה מפורט לפי סעיפים ובסך הכל של 14262 ל״י כשב„קאַסע״ עודף של 239. ההכנסות באו כמחציתן מ„מס שבוע״, תרומות מ„יזכור״, מקערות בבתי־הכנסת. לא גיליתי בסעיף ההוצאה הוצאות מינהל אלא גביה, כאלף לירות, היינו כ־6.5 אחוז. חתומים על החשבון המשתדל (שימו לב — לא יושב ראש, לא נשיא) שמשון קופרשטיין ; המזכיר — יחיאל שטיינ־ברג.

ב. נס במושבה: גמנסיה עברית

שלמה הללס עזב את מארקולשטי בשעות קשות של חילופי משטר. המהפכה הרוסית שירשה את השלטון הצאריסטי, השאירה אחריה הרבה תוהו ובוהו ובכך פינתה מקומה לשלטון רומני, רודני, משתולל ומבולבל. בעיירה עצמה, כבכל ביסאראביה, שררה קדרות ומבוכה ועם צאתו של הללס כאילו נתייתמה העיירה מאישיות ציבורית, בעלת מחשבה צלולה, בעל קשרים והשפעות. רישומו היה מורגש בכל פינה ועם יציאתו נתהווה כאילו חלל ריק, אך בעיקר היה ברור שיורגש הדבר בשדה החינוך, איש לא ידע מה יהיה גורלו של בית הספר העממי. בעיירה התהלכו אומנם כמה מורים עברים: שפטל וויסמן היה הבולט ביניהם, איש מבריק, ידען בעברית ונואם מצויין, אבל כאמור כבר אז בעל נטיות שמאלניות, שלא מצאו חן בעיני רבים. ישעיהו גולדשטיין, אף הוא אדם בעל שאר רוח והרבה ידע, אך לא שפע מרץ, מכונס בעצמו, ספקן נטול זיקה ציבורית ואדיש לעניני ארגון. כמעט מאליו יצא הדבר, כי השליטה על בית הספר העממי של הללס נשארה בידו. אך מאחר שלא היו לו תעודות הסמכה רשמיות להוראה, אישרה הנהלת החינוך המרכזית, המולדאבית־רומנית בקישינוב והפיקוח המחוזי בסורוקי, את רעייתו קלארה קיטרוסר־גולדשטיין, בהיותה מורה מוסמכת, כמנהלת בית הספר. זו

הייתה מורה מוסמכת מרוסיה וזכות זו עמדה לה להמשיך בתוקף הותק בהוראה ובבית הספר עצמו. גולדשטיין ורעייתו המנהלת עברו לגור בבנין בית הספר, באותו אגף שהיה מיועד למגורי המנהל, כבימי הללס. הסתלקות הללס והשליטה הרומנית הנמיכו את קומת בית־הספר. לשבחושל גולדשטיין יאמר, כי ריכז את כל מאמציו — וכמעט על דעת עצמו — לשמור על בית הספר כעל נכס חינוכי יהודי ואף עברי. בבנין התנהל מעין בית ספר עברי, כשגולדשטיין מנסה בכוחות עצמו להורות לא רק עברית, אלא גם חשבון, גיאוגרפיה והסטוריה כללית בעברית, מבלי שתהיה לו השכלה מסודרת ומבלי שיהיו בידו כלים דידאקטיים, כמו ספרי לימוד עבריים. קלארה רעייתו מנסה משהו לתרום מחלקה ב... יידיש, אם כי המ־שיכה ללמד כל מה שלמדה ברוסית, שכן הלשון הרומנית הנדרשת ע״י השליטים החדשים עדיין אינה שגורה בפיה. היה ברור כי משעטנז זה לא יופקו ההשכלה והידיעות שבניה הצעירים של העיירה היו זקוקים להן. טבעי כי במקרה זה התחילו לרצות בחינוך מסודר יותר, בעל מרות וסמכות. מבחינה זו לא הייתה מארקולשטי יחידה במערכה. בביסאראביה שסופחה ע״י הרומנים בלטה אז נטייה ליברלית סוב־לנית לגבי המיעוטים ובראש וראשונה לגבי בתי הספר שלהם. הכוונה הייתה כפולה; לעקור כל סיכוי של המשך הרוסיפיקאציה, תהליך שנמשך זמן רב, כיותר ממאה שנים, ונחל הצלחה מיוחדת בקרב היהודים. התרבות הרוסית היכתה שורשים עמוקים בקרב האוכלוסיה הביסאראבית ובמיוחד בחלק הרוסי שבה. אך עם שלילת הרוסיפיקאציה ועקירתה היתה עיקר הכוונה לזכות בדעת ציבור חיובית ואוהדת של המיעוטים, במתן זכות לקיום בית־ספר לאומי ליהודים, לגרמנים וכיו״ב, ובכך גם התכוונו למלא אחרי משאלותיהם של היהודים. היה זה גם ברוח הדברים שהת־הוו מיד אחרי המהפיכה הרוסית, עד לזו הקומוניסטית, וברוח העקרונות ששלטו אז בזירה המדינית הבינלאומית ובכל אותם הסכמי שלום ואמנות בינלאומיות בעקבות ועידת השלום בוורסאי. המגמה השלטת בכל אותן תעודות בינלאומיות הייתה להעניק אבטונומיה לאומית לכל המיעוטים במדינות החדשות של מזרח אירופה, שקמו על חורבות אזורי השוליים הרחבים של מפת רוסיה הצאריסטית ושל אוסטריה־הונגריה, ואשר הייתה אז נתונה בצבת עניינים מסובכים בתחומיה. המדובר הוא בפולין, ליטה, לטביה, אסתוניה, צ׳כוסלובקיה ולבסוף גם רומניה בנפותיה החדשות המסופחות משני המקורות: ביסאראביה מרוסיה, ובוקובינה וטרנסילבניה מאוסטריה־הונגריה. ביסאראביה מתחילה כריפובליקה מולדאבית „עצמאית" ואחרי כן כנפה אדמיניסטרטיבית עם „דירקטוריונים" („מינהלים") מיוחדים, כמעין סעיפי הממשל המרכזי ובתוכם גם הדירקטוריון לחינוך. מתפקידו של דירקטוריון זה, שהיה צמוד למיניסטריון ההשכלה, הכל־ארצי בבוקרסט, לעודד התהוות גרעינים של בתי ספר לבני המיעוטים. הדבר ניתן אומנם כמעט מתוך אונס, מפאת לחצן של נסיבות פוליטיות בינלאומיות, אך כל המיעוטים נתלו בדבר ולא הרפו מזכות זו, בתוכם גם היהודים.

ביסאראביה היהודית והציונית נדלקה בהתלהבות, כשהיא מתעלמת מהמגף הרומני, שהתחיל לתת בה את סימניו הדורסניים. ההתפרצות לקראת חופש פעולה אתני ולקראת הגדרה לאומית של המיעוטים וכל מה שהתרחש בעולם הגדול, לא נשאר זר לביסאראביה היהודית, שלקחה חבל במאבקים אלה. מארקולשטי עצמה, ציונית

כתת תלמידים בתלבושת אחידה עם מנהל הגמנסיה י. ל. תומרקין
והמורה לעברית ישעיהו גולדשטיין, 1922

ועירנית לחידושי ציבור, התחילה לגלות פעילות עירנית גם בשטח זה. מסביב למארקולשטי בעיירות ובערים אחרות צצו קבוצות יוזמה להקמת בתי ספר עבריים, בפירוש עבריים ובעלי גוון לאומי ציוני. לא חסרו כמובן גם יוזמות להקמת בית ספר באידיש, הכל לפי כוחה ופעילותה של קבוצה פעילה ביישוב זה או אחר. במילת הקסם גמנסיה — והעיקר גמנסיה עברית — הייתה טמונה משמעות רבת חשיבות. גמנסיה משמעותה השכלה, שהפכה משאת נפשם של כל הישובים היהודים ברוסיה הצארית ובתוכם גם מארקולשטי. הללו עמדו על סף העשור השלישי של המאה, ומבחינת השכלה כללית היתה עדיין האוכלוסיה ובעיקר השכבות הצעירות שלה, בפיגור רב וטבעי שגבר והלך הצמאון לכך. המהפכות, רוח ההת־קדמות, המלחמה ושחרור העמים אחריה ואפילו הכיבוש הרומני — נתנו את אותותיהם לטובה. בעיירה כבר היו משפחות אמידות ששלחו את בניהם בחוץ, אפילו בנות, או כפי שקרה, שהצעירים עצמם מיד שגדלו, חתרו לעזוב את העיירה במיוחד הייתה הנהירה לאודיסה הקרובה, סך הכל מסע לילה אחד ברכבת. אודיסה זו שעמדה בתחילת המאה בשיא השפעתה במרכזו של כל דרום רוסיה ושהפכה מרכז ציוני וספרותי, הפכה גם אבן מושכת לכל צעירי היישובים הרבים הקטנים שבאיזור. אודיסה היא שבעצם חיזקה את התודעה הלאומית והציונית, ובמארקולשטי שנחשבה לבין העירניות שבעיירות, הייתה תודעה זו עמוקה ומושלמת. גם עצם קיומם של „החדר המתוקן" ושל בית הספר היהודי של „יק"א" הכשירו את הלבבות ורפדו את הדרך להקמת גמנסיה. תרומתו של „החדר מתוקן" או יותר נכון, „החד־רים המתוקנים", היתה בטיפוח השאיפה לבית ספר תיכון, בעל צביון לאומי ומוסד להעמקת ידע העברית החדישה, בעוד שבית הספר העממי הכשיר את הנכונות

להקים גמנסיה מסודרת, מודרנית, על כל האביזרים של בית ספר תיכון לפי המו־שגים של אותם הימים, עם תוכנית לימודים מקיפה, סדרים חדישים, מהתלבושת עד גילוי ראש (חידוש שכבר הכניס הללס בבית ספרו), מורים מוסמכים, תעודות בעלות תוקף. גמנסיה — בלשון הדור היה מושג בעל ערך עליון, כמעט בלתי נתפס בחוגים היהודיים, וניתן להבין את ההתרגשות לעצם המחשבה שאכן מוסד כזה קום יקום בעיירה. ואומנם התנועה להקמת גמנסיות עבריות הקיפה את כל ביסא־ראביה ובין היתר גם בישובי האזור; בבאֶלצי, בסורוקה, בקאפרשטי ובטאֶלאֶנאֶשטי. ניתן אפילו לומר, כי התנועה להקמת גמנסיות קדמה להקמת בתי ספר עממיים. הנכונות והכוננות הנפשית היו קיימות, אם כי כרגיל בעסקי ציבור, עדיין היה הנושא פתוח לוויכוחים סוערים, ולפי מסורת אותם הימים לנאומים נמלצים, אבל הכל הוביל לאותה מטרה.

ההכרעה נפלה באביב 1919. הוויכוחים שככו ובמקומם בא המעשה. התארגן ועד יוזמה ראשון בהרכב הבא (לפי מה שמוסרים ברכה וצבי קופרשטיין): נחום טריף, יושב ראש הועד הראשון, מנדל יפה, יצחק וויינשל, אליהו גמרמן, מנדל איידמשק. מתחילה נפוצה השמועה כי מן הצורך הוא „לקנות" גמנסיה. המושג „גמנסיה", הפך משהו מוחשי, פיסי, חומרי, הניתן למישוש ולראייה וכמובן לקנייה. אכן היה משהו ממשי בשמועה זו. בקאַפראֶשטי הקרובה הוקמה אומנם גמנסיה עברית ע"י קבוצת ציונים במקום. המנהל — אחד פולינקובסקי? — הוא שהביא את כל הציוד למקום. סודרו רהיטים, ספסלי בית ספר מיוחדים („פארטי" — ברוסית), לוחות, ספריה, מפות ואפילו גלובוסים ומכשירי פיסיקה וכימיה. אך חיש מהר נוכחו לדעת כי ההשקעה הייתה לשוא וכי אין היענות מספיקה מצד ההורים, או שמא לא הספיק הכוח או הכושר הארגוני. כך או כך, עם כל ההתארגנות המדוקדקת עמד אותו פולינקובסקי לפני שוקת רעועה, ואז גילה בקבוצה המתארגנת במארקולשטי קופ־צים על מציאה זו. השמועה ידעה לספר בעיירה, כי הקבוצה היוזמת רכשה את הגמנסיה על האינוונטר שלה ובעיקר הרשיון הרשמי הממשלתי לקיומה המוכרז והחוקי של הגמנסיה. בכך, אמרו אז, הערימו על השלטונות ולא נזקקו לרשיון מיוחד, שכן משמעות הקנייה והרכישה היא שמעבירים רק את הגמנסיה ממקום למקום. מקאַפראֶשטי למאַרקולשטי. הקונים הנלהבים, נציגי הועד, ארזו את כל הכבודה הזאת והביאוה בעגלות לעיירות ופרקוה במחסנו הגדול של מנדל איידמשק. כפי הנראה היו דברים בגו כאשר כפי שנראה הלאה עם השתלשלות הדברים, אכן נוצל השם קאַפראֶשטי לשם השגת רשיון להקמת הגמנסיה ב... מאַרקולשטי. הדבר מצלצל אפילו כהומורסקה — עצם ייבוא גמנסיה שלמה מחוץ לעיירה. זאטוטים, כפי שהיינו אז, וביניהם גם כותב שורות אלה, סקרנים היינו לראות סוף סוף מהו מראיה של גמנסיה זו, שלא הספקנו או לא הצלחנו לדעת מתי פרקוה מהעגלות והכניסו אותה למחסן. המועמדים להיות גימנזיסטים לייב טריף, בנו של היושב ראש הראשון של הועדה, משה מילמן, צבי ווייסמן (בנו של החייט אלתר ווייסמן), טיפסו אחד על כתפו חברו והסתכלו בעד האשנבים או חורי האוורור של המחסן, במגמה לגלות באפלוליתו את הגמנסיה. ספק אם זו התגלתה במלוא תפארתה וחודה ובודאי שגרמה אכזבה מרה לזאטוטים, „המציצים" הנועזים.

אך עצם הפעילות למען פתיחת הגמנסיה התחילה עם ההחלטה לשגר משלחת

לקישינוב, כדי לגייס מנהל ואולי אף מורים וכמו כן להתיצב בפני שלטונות החינוך הרומניים, שהיו רק בראשית התארגנותם לבקש מהם רשיון לקיום גמנסיה...

על פרק זה היה אוהב לספר י.ל. תומרקין, וכך סיפר: „באביב שנת 1919 הופיעה אצלי בדירת מגורי בקישינוב, באופן בלתי צפוי ביותר משלחת של שני נציגים בשם הקהילה היהודית של מארקולשטי. היו הללו מנדל יפה ויצחק וויינשל. לאותה תקופה כיהנתי בקישינוב כמורה בבתי ספר תיכוניים היהודיים בעיר. הנציגים הללו הציעו לי לארגן בית ספר תיכון עברי שהם רוצים להקים בעיירה ולהתייצב בראשו. אנו זקוקים — טענו הנציגים — לאיש ארגון ולאיש אימון — ולפי מיטב הידיעה בידינו הנך האיש המתאים והראוי לכך. לא שאלתי אותם כיצד הגיעו אלי, מי המליץ עלי ועד היום נשאר הדבר בשבילי בלתי מפוענח.

אני מודה ומתוודה — היה מספר תומרקין — שעד הרגע בו הכרתי את נכבדי העיירה, לא היה לי כל מושג על נקודה יישובית נידחת זו שבמחוז סורוקה, בשם מארקולשטי. הסיכוי לארגן ולנהל בית ספר תיכון עברי לנוער יהודי, להקנות לו ערכים לאומיים יהודיים וכלל אנושיים, היה בשבילי אתגר משכנע, מגרה ונוגע עד הלב.

תומרקין היה אוהב לחזור ולספר על פגישה מופלאה ומפתיעה זו. שני חברי המש־לחת היו בעלים בעמם: מנדל יפה, בן למשפחתו הענפה של הדיין מבאַלצי, הרב יפה ויצחק וויינשל, שהיה נחשב לאחד מתקיפי העיירה, בעל ה„טאקסע", בעל מנסרת עצים ואחוזה קטנה שלקח בחכירה כפי שהיה נהוג באותם הימים. מנדל יפה, שהיה ידוע כשתקן, הוא דווקא שדיבר וניהל את כל המשא ומתן בינם לבין המנהל המיועד. יצחק וויינשל, שהיה באופיו אדם פעלתן, המדבר בקול רם ובתקיפות תוך כדי בטחון מופרז, הוא הוא ששתק רוב הזמן. האחרון גם לא המשיך בשהותו בקישינוב וחזר לביתו אחרי שהות של שלושה ימים בלבד. „כ'האָב א שטיקל פעלד" — „יש לי חלקת שדה" — אמר לתומרקין והדברים לא היו משמ־עותיים בשבילו, כל עוד לא הכיר את העיירה ואופיה החקלאי. להמשך המשא ומתן וסיומו נשאר מנדל יפה לבד. הוא היה מודע לאחריות השליחות שלו וכי עליו לסיים ולחתום על הסכם עם תומרקין. מנדל יפה אמר: גאָספאָדין איסאי לאזרא־ביצטש. כוויל אייך זאָגן אויף אידיש, כ'בין א פארנומענער מענטש, איך קען שיקן מיינע קינדער קיין בעלץ לערנען, אָבער נישט אלע קענען זיצן. אויב מעט דארפן זיצן, וועל איך זיצן אין קעשינעוו וויפעל מ'וועט דאַרפן, כדי אייך מיטצוהעלפן.

„אני אדם עסוק, אני ביכולתי לשלוח את ילדי ללמוד בחוץ, לא כולם יכולים לשבת. אם יהיה צורך לשבת זמן מה בקישינוב, כל כמה זמן שיידרש, אני אשב כדי לסייע בידך".

ואומנם היה צורך במילוי בקשות רשמיות, לערוך ביקורים והשתדלויות אצל השל־טונות כדי להשיג את הרשיון ולא להתקל בקשיים פורמאליים בקיום המוסד. היהודים הפשוטים, נציגיה של קהילה פשוטה, הבינו שיש להצטייד ביפוי־כוח של הציבור הסומך ידיו על שליחותם. הניסוח היה פשטני מדי — הוסיף תומרקין — וספק אם ענה לכל הדרישות המשפטיות ובכל זאת היה יפוי כוח זה מספיק כתעודה ראשונית כדי להתחיל בטיפולים הרשמיים.

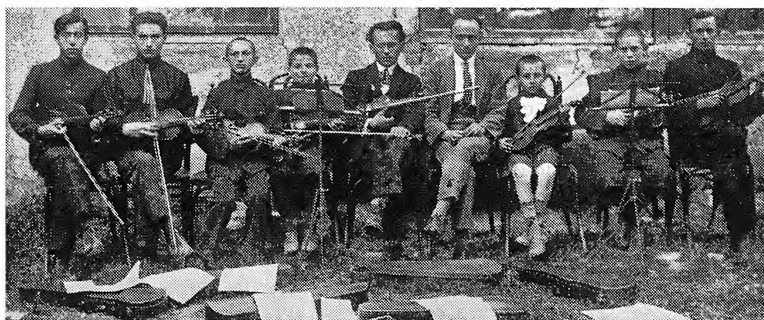
תומרקין בינתיים ביקש שהות של ימים מספר עד ששקל את ההצעה ובודאי שהתיעץ עם מי שהתיעץ, עד שהכריז על הסכמתו. הוא המשיך לבחון את שני חברי המשלחת ולתהות על קנקנם. הוא שאל אותם אם יש להם בנין והם סיפרו לו כי קיים בנין בית הספר העממי, השייך ל„יקא" וכי בו לומדים גם כן ילדי העיירה. „גם אלה הם ילדים שלנו — אמרו לו הנציגים — הם ילמדו אחרי הצהרים ותלמידי הגמנסיה ילמדו בבוקר". תומרקין הוסיף לשאול „ומה עם אמצעים כספיים, היספיקו הללו כדי להחזיק תקן מלא של גמנסיה?" „שמענו עליך — ענו לו, כי אתה הנך אדם בעל מרץ ובעל כושר ארגון, אנחנו אנשים פשוטים, סוחרים ואכרים. אבל ישרים. כשההורים יהיו מרוצים, הם ישלמו ככל שיוטל עליהם וישאו בעול כל ההוצאות. אין לדאוג".

מהרגע בו נפלה ההכרעה אצל תומרקין, התחיל להתרכז מסביב לארגון הדברים. הוא פנה אל לשכת הפיקוח הראשי בדירקטוריון לחינוך וצבר מידע על ההליכים הדרושים. במסדרוני הלשכה התרוצצו והמו משלחות של יהודים מכל מיני ישובים, שבאו אף הם לקבל רשיון לפתוח גמנסיה. הדבר לקח כשלושה שבועות. תומרקין ניצל את כל היכרויותיו בקרב חוגי המחנכים, המנהלים ופקידי הרשות החינוכית. כאמור התייחסה הרשות, בעקבות המדיניות של השלטון הרומני המרכזי הכובש, בחיוב, לעצם כל ההתפרצות הזאת של חוגים יהודיים להקמת גמנסיות. הם נתפסו לכך ככלי תהליך ראשון של הדה־רוסיפיקציה, עם כל הספקנות בה התיחסו ליהודים קרתניים וביישנים אלה, שרצו בכל מחיר לקיים מוסד חינוכי תיכון. י. תומרקין תפס מיד את הנימה לפיה יש לנגן, על מנת להשפיע. אם כי הוא עצמו היה מורה מעולה ללשון ולספרות רוסית, הבין כי הקיץ הקץ על קריירה זו תחת השלטון הרומני והוא מיהר להטיל את מלוא ההדגשה על בית ספר תיכון, ששפת הלימודים תהא בו עברית. זהו רצון ההורים, טען תומרקין. פקידי הרשות של האינספקטורט העריפו עליו שאלות. מאין ייקח מורים מדופלמים, מה תהיה תוכנית הלימודים, איפה תקח ספרים עבריים והעיקר מי יבטיח — וכיצד — קיום הוגן ותקציב מאוזן לבית ספר כזה בפרובינציה נידחת. נוכחותו של מנדל יפה, שנתלווה אל כמה פגישות והשתדלויות הללו, ועם יפוי כוח ביד, היתה מעין עדות חותכת כי הוא והמנהל המיועד מדברים בשם ציבור גדול של הורים הרוצים בגמנסיה עברית. הנוכחות שלו תרמה לאמינות הפנייה. יפה חתם על התחייבות כספית כאח־ראי לתקציב המוסד והפקידים הבטיחו לערוך חקירה מדוקדקת. אם אומנם ערכו הללו את החקירה או לא, איש אינו יודע, אבל אחרי ימים מספר, נמסר במשרד לתומרקין ולמנדל יפה, שעדיין שהה בקישינוב, כי השלטונות מוכנים להעניק את הרשיון המבוקש. שניהם חתמו על כל מיני התחייבויות ובין היתר התחייבו להישמע להוראות דירקטוריון החינוך והפיקוח המרכזי, אבל עיקר העיקרים, ההתחייבות לא להשתמש בלשון הרוסית, בכל צורה ובכל אמתלה שהיא. לפי עדותם של ברכה (בתו של נחום טריף, היו"ר הראשון של ועד ההורים) וצבי קופרשטיין, נוצל הרשיון שהיה לקאפארשטי ועצם העובדה שקנו את הריהוט של אותה גמנסיה העניק משמעות חדשה לרשיון, כאילו העבירו את הגמנסיה מקאפראֶשטי למארקולשטי. לפי סברה זו נשא הרשיון את השם הכפול קאפראֶשטי — מארקולשטי ולא ארך הזמן והשם קאפראֶשטי נעלם והגמנסיה מארקולשטי הפכה עובדה משפטית.

„העיסקה" הושלמה ומנדל יפה עזב את קישינוב ואחריו הגיע, לערך במאי או ביוני, תומרקין עצמו. בעיירה בינתיים נמשך הויכוח הציבורי על קיומה של הגמנסיה. ההסתייגות הייתה נחלתם של מעטים ורפויה ביותר. ובמידה שניתן להשוות מהפכה זו עם מהפכת „החדר המתוקן", שהוסיפו ללחום בו גם כאשר קם, הרי זו הייתה חריפה יותר ומכרעת. אלה שהתנגדו לגמנסיה שוב לא לחמו בה. ההורים עקבו בדאגה אחרי מצב הרוחות בקרב הנוער. נוסף למה שהיו הורים כאמור, ששלחו את ילדיהם לקאפראֶשטי, לסורוקה, לבאֶלצי. ואפילו לאודיסה (שאומנם מאז המהפכה הקומוניסטית נסגרה הדרך אליה והדבר היה כרוך בהוצאות רבות), ובינתיים הגמנסיה בקאפראֶשטי נסגרה, החיים בעיר הגדולה באֶלצי וההחזקה בה היו יקרים. ההורים היו מודעים שכל בחור וטוב, במוקדם או במאוחר, יעזבו את העיירה ואחריהם תבוא עזיבה „המונית" של בני נוער. הם ראו בכך עוגן הצלה, מעין פאַליאַטיב ולו זמני בלבד. הייתה זו גם מעין תודעה סמויה, הרגשה הסטורית כי הדבר צריך לקום ויהי מה.

בואו של תומרקין הפסיק את כל הויכוחים. מאיר קוטיק, במסיבה לתומרקין במלאת לו שמונים, אמר כי כאשר ראינו לראשונה את המנהל הצעיר בעל המראה החיצוני היפה, לבוש חליפה לבנה מופיע ברחובות העיירה, נוצרה מיד אווירה מחושמלת: זהו מנהל הגמנסיה, לחשו מפה לאוזן. מיד ידענו כי הגמנסיה אינה חלום של בעלי דמיון נלהבים, אלא שזוהי מציאות. ידענו, עכשו הגמנסיה קום תקום. תומרקין עצמו סיפר על חוויותיו העמוקות מיד עם בואו לעיירה וגם המצב הביש שנסתבך בו, כאשר בערב שבת היה עליו להענות לשתי ההזמנות של מכריו הראשונים שהכיר בקישינוב, מנדל יפה ויצחק וויינשל, ולסעוד ארוחת ערב חגיגית פעמיים. אכן היה זה למעלה מכוחותיו לפטם עצמו בשתי ארוחות בזה אחר זה, אבל גם במבחן זה עמד, למען התפקיד. תומרקין התאכסן בביתו הנאה של מנדל יפה ובנו, אחרי כן המהנדס לייב יפה, מועמד כתלמיד הגמנסיה אז, נזכר בהתרגשות המיוחדת מעצם העובדה שהמנהל בכבודו ובעצמו מתאכסן בביתם ונהנה לשבת ליד שולחן אחד אתו, להקשיב ליידיש הליטאית, העסיסית, לה לא היו רגילים יהודי ביסאראביה.

הדבר הראשון בו התחיל תומרקין היה מבצע התארגנות. לאחר הפגישות החגיגיות הראשונות התחיל בהזמנת מורים לקורסים קדם גימנסיאלים, במשך הקיץ, כדי להכשיר את התלמידים ולרכזם לקראת שנת הלימודים הבאה במסגרת של בית־ספר תיכון מסודר ומאורגן. בראש וראשונה הוא ניצל את המורים שהיו בעיירה עצמה ש. ל. בלנק, גולדשטיין, בולוטינסקי ואף הביא כמה מחוץ לעיירה, מקישינוב גמזו ואחרים. נערכו בחינות ראשונות, רשמיות והתלמידים מוינו ל־5 כיתות. (גימנסיה רוסית ורומנית לפי התקן אז, התחילה את מערכת המחלקות שלה ממספר א', היינו שנת לימודים חמישית — מה שמקובל כיום בישראל כתה ח' בית ספר עממי — ונגמרה בח' — היינו שמונה מחלקות תיכוניות המשלימות שתים עשרה שנות לימוד בסך הכל). היה זה רעיון מוצלח ומיוחד במינו. באשר התלמידים באו מגילים שונים, בעלי השכלה והכנה שונות והקורסים שנמשכו במשך כל הקיץ הביאו את הקבוצות לרמה מאוזנת — הדבר סייע גם להביא לגיבוש פנימי של הקבוצות. בקורסים אלה למדו פחות עברית, מאחר שהוכח מיד כי הידיעות בעברית הן מספיקות, במיוחד הידיעות של הבנים. לעומת זאת במקצועות הכלליים,

תזמורת הגמנסיה בניצוחו של המורה למתימטיקה סטרץ.
לצידו המורה לצרפתית יוסף וינקור, 1923

במתמטיקה, הסטוריה וגיאוגרפיה, טבע ועוד, לא הייתה ידיעת התלמידים שווה. הלימודים התנהלו עדיין ברוסית והיה זה לראשונה שהתחילו ללמד הסטוריה וגי־אוגרפיה של רומניה בלשון הרוסית. ההתארגנות והחלוקה לפי כיתות הכניסה גם סדר־מה בעצם ההתקשרות החברתית. על אף היותם מוכרים זה לזה, פתאום הבחינו כאילו הם זרים ושונים ובו בזמן מצאו עצמם מלוכדים במסגרת אחרת, חדשה ובמו־טיבאציה שונה, שלא ידעו אותה לפני כן. מוטיבאציה זו הייתה מרנינה ומרעננת — ג מ נ ס י ה. הקורסים נערכו בתוך כתלי בית הספר העממי שבאגף המגורים שלו הוסיפה להחזיק משפחת המורים קלרה וישעיהו גולדשטיין. הכיתות הסתדרו יפה ולראשונה הפכה הגמנסיה למשהו מוחשי. תומרקין הצליח מיד עם הימים הראשונים לשוות לאותה תקופה טרומית את מלוא משמעותה ובכך חוסלו כל ההיסוסים והחששות. הוא הצליח לשוות לקורסים מסגרת גימנסיאלית ממש, הוכנסו „ז׳ורנלים" („יומנים") ; נערכה כל בוקר בדיקת נוכחות ולאחריה בכל שיעור, נדרש תשלום שכר לימוד. משהגיע תומרקין למהלך תקין של הקורסים התחיל לנסוע תכופות לקישינוב, כדי לגייס חבר מורים קבוע לפתיחת שנת הלימודים 1919/20 ולהבטיח לה תקן ופעילות תקינים. מורים אלה צריכים היו להתאים לתקן ולדרישות הדירק־טוראַט לחינוך בקישינוב. אבל אחת הבעיות הראשונות, שבקשו את יישובן, הייתה זו של הבנין. בקרב השלטונות המחוזיים לחינוך לטשו עין לבנין כדי להפוך אותו לממשלתי, ובתוך כך להפוך את בית הספר העממי לממשלתי. העיכוב הרציני היה הבנין, שאומנם בית הספר העממי שבו, כאילו נחשב עם בוא הרומנים לממשלתי, אבל הבעלות עליו לא הייתה לא של הממשלה ואף לא של כל מוסד ציבורי מקומי קהילתי. הבנין היה שייך לחברת ייק״א, שבעליה הרשמיים חדלו לתפקד עם הכיבוש הרומני, באשר הוא הוקם ע״י הסניף הרוסי של ייק״א, ואילו המרכז העולמי היה בפאריס. עם כל התקיפות הגסה בה נהגו השלטונות הרומניים במוסדות יהו־דיים, לא העזו בכל זאת להחרים את הבנין לצורכים שלהם ונאלצו להודות בעקיפין כי אין להם כל בעלות או שליטה עליו. ההנהלה של בית הספר העממי היתה, כאמור, בידי קלארה קיטרוסר־גולדשטיין, אך היה ברור כי לא היא ולא בעלה

ייכנסו בויכוח עם הציבוריות היהודית במקום ואומנם ויתרו ובמוקדם או במאוחר פינו את הבנין. ישעיה גולדשטיין גם עתיד היה לקבל משרה בגמנסיה, בהתאם לכישוריו. קלארה, שנשארה עוד זמן מה מנהלת בית הספר, אבל גם היא קבלה משרה חלקית במכינה העממית ליד הגמנסיה. בית הספר העממי הממשלתי, אחרי טיפולו הנמרץ והנבון של תומרקין, עבר ללמוד אחרי הצהרים. הדבר אושר גם על ידי הרביזוראט המקומי (המפקח האזורי) בסורוקה.

סוף סוף הגיע הסתיו והגמנסיה נפתחה במעמד חגיגי ולמחרת היום התחילו הלי־מודים בכיתות. הכתה החמישית של הקורסים שצריכה הייתה להוות כתה ששית נתפזרה, בגלל מספר בלתי מספיק של תלמידים, שכמה מהם נאלצו להצטרף לכתה חמישית השוטפת, כדי להכנס למסגרת סדירה של לימודים בבית ספר. כך נפתחו אם כן חמש כתות (לפי תקן ישראלי ה׳—ט׳) מגיל 10 — 15 לכל היותר.

הכל הלך למישרים מיד לאחר הפתיחה. סגל המורים הראשון של הגמנסיה היה מורכב ברובו מאנשים צעירים ובגיל העמידה. ישעיהו גולדשטיין, מורה לשפה העברית. נפתלי זיגלבוים, מורה לעברית מבוקובינה־צ׳רנוביץ, סטיפאן טאראסוביץ סיטמאלוב, ארמני, מורה למתמטיקה, לפני כן מורה ממשלתי, פאליק רוזנבלאט, מורה לצרפתית (היה אחרי כן למהנדס, לאחר שגמר חוק לימודיו בגנט, בלגיה והיה אחד מפעיליה של התנועה הקומוניסטית), אפרים דויטש, מורה לרומית (סטודנט שעבר לברית המועצות, השתקע בלנינגראד כמהנדס ובתקופת הטיהורים הסטא־ליניסטיים בשנות השלושים הוצא להורג באשמת טרוצקיזם), הסטוריה, גיאוגרפיה ולשון רומניות לימד לופאשקו (דומיטרסקו), מנהל בית הספר הממשלתי בבאגר־נשטי. תומרקין לימד הסטוריה כללית.

זמן מה כיהן בתפקיד המורה למקצועות העבריים א לו נ י מארץ־ישראל. היה זה גם כן חידוש, שרק בכוח הגמנסיה ובזכותה זכינו לו. היה זה איש קישינוב בגיל 40—50, ממשפחת דובינסקי הידועה בביסאראביה, ששהה זמן מה בארץ־ישראל התלמידים בכתות הגבוהות, בעיקר הבנים, היו בעלי ידיעה יסודית בעברית ואפילו דברו עברית, אבל בודאי בהיגוי אשכנזי. ואולי הודות למורה זה התחילו התלמידים לדבר בעברית בהיגוי ספרדי. היה בכך משום חידוש מלהיב. עצם ספוריו הנלהבים והמרגשים על ארץ־ישראל משנות העשרים, התלהבותו הציונית רומנטית, עשו רושם רב על התלמידים. אבל לאחר שנגמרו ספוריו המלהיבים, פגה גם הכאריזמה הארצישראלית שלו. התלמידים ביקשו לא רק לשמוע סיפורים יפים, אלא גם ללמוד, אבל לכך כנראה לא הספיקו לו ידיעות. הוא נאלץ לעזוב את העיירה, את הקתידרה שלו שציפו שזו תהיה עליונה ברמתה ותספק את כל החינוך הערכי, הלאומי והציוני, שהציבוריות הציונית רצתה בו. במקומו בא ישעיהו גולדשטיין, שהפך המורה היחידי והמוסמך למקצועות העבריים ברמה גבוהה. לידו פעל אחרי כן גם יצחק צסיס, מורה צעיר וחינני, שעבר אחרי כן ללמד בגמנסיה באלצי ואחרי כן עלה ארצה והיה מורה בנהלל ואחרי כן מנהל בית הספר בטבעון וחיים מישורי, שעלה אחרי כן ארצה ויסד וניהל את בית־הספר הדתי „בילו״ בתל־אביב.

בעייה מרכזית של כל בתי הספר התיכוניים והעממיים היהודים בביסאראביה הייתה בעיית הרשות המרכזית. הייתה זו לא רק בעיית הוראת הלשון העברית עצמה, אלא שימוש בעברית כבלשון הוראה. ברור היה כי לא ניתן לשימוש בה בכיתות הגבוהות

בהן היו תלמידים שלא הוכשרו ללמוד מקצועות כלליים בעברית. לרשותם גם היו ספרי לימוד במקצועות אלה ברוסית, ברמה גבוהה מאד. אך גם בשביל הכתות הנמוכות הייתה הבעייה קשה, שכן עדיין לא היו ספרי לימוד בעברית במתימטיקה, פיסיקה, טבע, הסטוריה כללית וכיו״ב. בעצם היו מעטים כאלה גם בארץ ישראל עצמה, רק לאט לאט התחילו להופיע ספרי לימוד בקישינוב בהוצאת „מוריה״ ובבאַלצי בהוצאת „לבטוב״. בדלית ברירה התחילו ללמד את המקצועות הכלליים בעברית רק בכתות הראשונות. ורק לאחר מכן המשיכו גם בעברית בכיתות הגבוהות יותר. כך יצא שמחלקות א׳ וב׳ וג׳ עד להגיעם למחזורים ג׳ ד׳ וה׳, היו קבוצות שלמדו וקבלו את השכלתם על טהר העברית כמעט. לעומת זאת מחלקות ד׳ וה׳ — שהם המחזורים א׳ וב׳, למדו במערכת שעטנז של רוסית ורומנית, נוסף לעברית כשפת המקצועות היהודיים. השפה הרומנית שהוראתה היתה חידוש בשביל הנוער אז בביסאראביה, ניתנה ע״י מורים מולדאביים, בוקובינאים או מרומניה הישנה, והם גם שהורו הסטוריה וגיאוגרפיה רומנית. התלמידים, על אף שלא רכשו חיבה מיוחדת לרומנים, למדו את לשונם בחריצות והתקדמו יפה, מה גם שהשפה המדוברת בכפרים השכנים מולדבית הייתה מוכרה להם. המורים הראשונים למתמטיקה ס. ט. סיטמאלוב, דויטש ורוזנבלאט בפיסיקה ותומרקין בהסטוריה לימדו את מקצועותיהם ברוסית. רוזנבלט, שהיה מורה מחונן בצרפתית, ידע צרפתית רהוטה, נתחבב מאוד על התלמידים והם למדו ברצון רב צרפתית ומתוך היסוד שהניח להם בלימודים רכשו ידע מקיף, קריאה רהוטה ואפשרות דיבור, בצורה מפליאה. בכל אופן חלק מההווי הלשוני היה רוסי, הרצאותיו של תומרקין בהס־טוריה היו מרתקות והמנהל החדש התגלה גם כמורה מחונן ומצליח וגם כמרתק בדרך הרצאת הדברים. הוא מאד רצה להקנות לתלמידיו את הלשון הרוסית בדרך ישירה, שכן לשון רוסית, תחביר, דקדוק וספרות רוסית, היו מקצועות ראשיים במיוחד למחלקות הגבוהות, אותן אהב במיוחד ותלמידיו גילו תרבות ועירנות וגם ידעו רוסית במידה מניחה את הדעת. אך הוא ידע יפה, כי הוראות שלטונות החינוך הרומניים, במישרין ובעקיפין, היו מכוונות לעקור את הוראת הרוסית מבתי הספר. אם כי גם ידעו כי לא ניתן יהיה להתעלם מדיבור רוסית בתוך כתלי בית הספר. והנה החליט תומרקין להורות רוסית מחוץ לתוכנית, בשעה 7—8 בבוקר טרם שתתחיל לרוץ מערכת הלימודים המוכרזת והרשמית. אם כי הוא ניסה לתחוב שעה זו בדרך בלתי רשמית לתוך מערכת הלימודים עצמה, כשעת ה„אפס״ ובלתי מחייבת, השעורים התרכזו אם כן בלימוד הלשון הרוסית, בתול־דות הספרות הרוסית וקריאת יצירות וניתוחן משל טולסטוי, פושקין, צ׳כוב ואח־רים ואף מהספרות הטרום־קלאסית, „הבילינות״. לתלמידים הייתה זו חווייה גדולה, בלתי נשכחת והם לא נעדרו משעור אחד אפילו. אם כי ההשתתפות הייתה קשה להם, בעיקר בחורף, כאשר בשעה שבע בבוקר היה עדיין חושך, היו התלמידים נוכחים בכיתה ומחכים לשעור. קרוב לחנוכה ולסיום השליש הראשון, כאשר המנגנון הארגוני כבר פעל כהלכה ונראה שהמכונה נכנסת לפעילות תקינה, התקיימה אסיפת ההורים הראשונה בעלת סמכות באשר היו אלה הורים שבניהם למדו בגמנסיה.

קרוב לנשף החגיגי של חנוכה, שאורגן לראשונה במסגרת הגמנסיה התקיימה

המחזור הראשון של הגמנסיה — 1924

האסיפה הכללית הראשונה של ההורים לבחירת ועד ההורים. וגם על כך סיפר י. תומרקין: לא פורסמו הודעות על מועד האסיפה, היות ולא היו עתונים מקו־מיים — ובוודאי שלא רדיו ולא טלביזיה — אבל ביום שבת שבה עמדה להת־קיים האסיפה הכללית, הופיע ברחובותיה של העירה הכרוֹז — השמש מאחד מבתי הכנסת, שייע (דער שרייער) והתחיל להכריז בקולי קולות, שההורים של התלמידים והתלמידות הלומדים בגמנסיה מוזמנים להשתתף באסיפה הכללית הראשונה של ההורים. כוח קולו של שייע היה כה אדיר, שהיה מסוגל להבקיע אפילו גם את שערי השמים.

ההורים הגיבו על הזמנתו של שייע בהשתתפות מירבית באסיפה שהתקיימה בבנין הגמנסיה, בה התפטר הועד היוזם של ההורים, שבראשו עמד אחד מנכבדי האוכלוסיה במקום, משה דוידזון ז״ל, ונבחר ועד הורים ובראשו נבחר פה אחד מנדל יפה ז״ל לאות הוקרה בעד מסירותו ונאמנותו לעניני הגמנסיה. (לפי גרסת צבי קופרשטיין, שהיא נראית נכונה יותר, עמד בראש הועד היוזם נחום טריף).

במשך השנים הגמנסיה נהפכה לנקודה המרכזית של החיים הרוחניים בעירה. לעירה היה קשר הדוק ובלתי פוסק עם המוסדות הלאומיים שלנו בבירת ביסא־ראביה, קישינוב, קשר עם „תרבות״ ומוסדות וארגונים ציוניים כמו „החלוץ״, „קרן קימת לישראל״, „קרן היסוד״, „מכבי״ ומוסדות אחרים.

לכאורה התנהלו הענינים על מי מנוחות. תוכנית הלימודים בכל המקצועות הייתה מתואמת בתיאום מלא עם תכניות של בתי ספר ממשלתיים ולפי תכנית מתוכננת ומבוקרת ע״י „תרבות״, ללימודים העבריים. מדי שנה בשנה הייתה מתווספת לארבע כיתות הקיימות של הגמנסיה עוד כתה. במרוצת הזמן, במידה שגדלה אוכלוסיה של בית הספר, התחלפו המורים ובשנת 1924 בקיץ בחודש יוני, קיבל המחזור הראשון של בוגרי הגמנסיה העברית במארקולשטי — אחרי בחינות בנוכחותם של נציגי משרד החינוך הממשלתי — תעודות בגרות.

בשנת 1921 והלאה בא שלטון ריאקציוני שפתח ברדיפות חמורות נגד בתי ספר ציבוריים פרטיים ובאופן מיוחד נגד אלה ששפת ההוראה בהם היתה העברית ממשרד החנוך המרכזי מבוקרסט וממשרד הפיקוח האזורי ביאסי התחילו להגיע מפקחים, שהתאמצו לגלות נקודות תורפה בנימוקים חוקיים ולא חוקיים, כדי לסגור את בתי הספר. מספר תומרקין: „הוטל עלי להתגונן ולנהל מאבק קשה בתקופה זו של רדיפות. והוא ממשיך: בעקבות מאבק זה הורחקתי לזמן מה מהנהלת בית הספר ובמקומי בא, מבחינה פורמאלית, הרופא ד״ר י. גלר ז״ל, שזמן מה היה חותם במקומי, אבל היתה קיימת חזית משותפת נגד הרדיפות האלה, חזית זו ליכדה לגוש אחד של הבנה מוחלטת, היה זה ליכוד ותיאום מושלם, ביני לבין ההורים, התלמידים ולבין מרכז „תרבות״ בקישינוב, וכל יתר הגורמים הציבוריים שתמכו בחינוך עברי כחלק מההתעוררות הלאומית״. בדברו על מאַבק זה, היה מעלה תומרקין על נס את מ י כ א ל ל נ ד א ו, ציר הפרלמנט הרומני לשעבר, שנבחר מטעם יהודי ביסאראביה ברשימת המפלגה היהודית. לא פעם השתתף יחד אתו ונציגו של ועד ההורים בנסיעות לבוקרסט כדי להציל את קיומו של בית הספר במארקולשטי.

מוסיף תומרקין: בתקופת ההתנכלויות לקיום בית הספר, התלווה אלי בשעת נסיעותי והשתדלויותי אצל השלטונות — חבר הועד זוסיה לנגמן. על אף כל הרדיפות החמורות, והמאבק הקשה עם השלטונות, התנהלו הלמודים כסדרם. המפקחים שבאו מטעם משרד החנוך הרומני ושבקרו בכיתות בשעות הלימוד, נאלצו על כורחם להצהיר לא פעם כי הלימודים הם בסדר ובהתאם לתכניות הלימודים שנקבעו מראש בבתי ספר ממשלתיים.

„בד בבד עם המאבק על עצם קיומו של בית הספר, הצלחתי יחד עם גורמים אחרים להשיג הסכמת משרד החינוך המרכזי בבוקרסט שישלחו מדי שנה בשנה מורים ממשלתיים, שבפניהם יוכלו להיבחן תלמידי הגמנסיה ועל סמך בחינות אלה יוכלו לקבל תעודות בעלי זכויות של בתי ספר ממשלתיים. תעודות הגמר של הגמנסיה במארקולשטי העניקו לבוגרי בית הספר זכות להתקבל לבתי ספר גבוהים בחוץ לארץ.

במאבק זה נגד המשטר הריאקציוני ברומניה כשהיתה סכנה לעצם קיומו של בית ספר עברי שבו למדו בשנת 1924 כבר יותר מ־300 תלמידים ותלמידות, הצלחתי רק הודות לעובדה שתמיד וללא סייג נתמכתי במאבק זה ע״י ההורים ועל ידי גורמים ציבוריים לאומיים, שתמכו בבתי ספר עבריים״.

יוסף וינוקור

זכרונות מהגמנסיה במארקולשטי

חזרתי מלימודי בגמנסיה „הרצליה״ בתל־אביב לעיירת מולדתי קאלאראש, עייף מן התלאות שעברו עלי בימי המלחמה הראשונה.

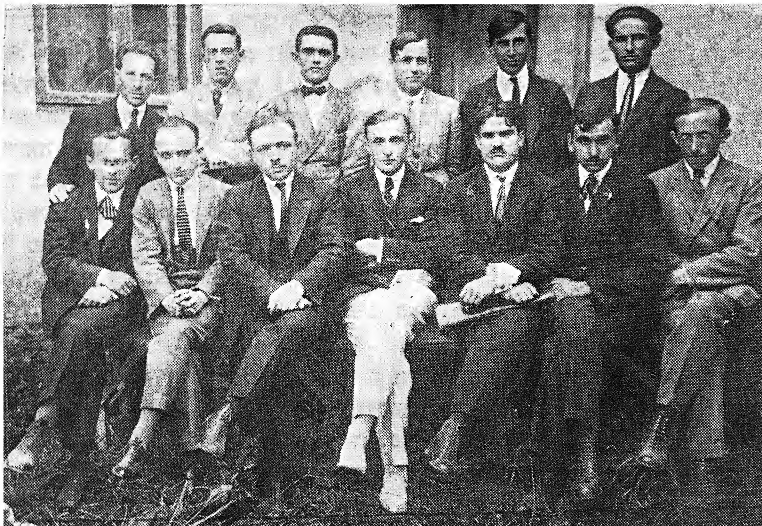
השינויים במשטר, לאחר סיפוחה של ביסאראביה לרומניה וניתוקה מרוסיה הגדולה, גרמו למשבר כלכלי קשה. אך תוך תקופה קצרה התאוששו תושבי העיירה, ברובם סוחרים וחנוונים, והשפע שוב הורגש בעיירה. היהודים שקעו בד׳ אמות של גשמיות ואידיאלים וחיים תרבותיים כמעט ולא היו קיימים ואז החל לקונן בי הרצון לתקן במשהו את המצב הבלתי־נסבל ובעזרת פליטי חרב מאוקראינה, מורים במקצועם וצעירים אחדים מעיירתי שהתאספו סביבי, נגשנו לפעולה תרבותית רחבה. בעוד אני נתון בכל מאודי בפעולות אלו הגיע אלי מברק ממרכז „תרבות״ בקישינוב, בבקשה להיפגש עם אדם בשם איסאַי לאַזאַרוביץ׳ תומרקין, מנהל הגמנסיה העברית במארקולשטי. האמת היא, שלא שמעתי עד אז על השם של העיירה מאַרקולשטי. הפגישה נקבעה בתחנת הרכבת של עיירתי קאלאראש. עליתי על הרכבת בדרכה לקישינוב. מבלי להכיר את תומרקין מצאנו עצמנו ישובים זה מול זה, באותו קרון והתחלנו לשוחח. מיד הבחנתי בפקחות שלו. התברר שהוא מכיר את תולדות חיי, כי אני בוגר גמנסיה „הרצליה״ ובא מארץ ישראל. הוא התחיל להציג לי שאלות על ארץ ישראל, על הגמנסיה,

על העברית, ועניתי לו לפי יכולתי. מכאן עבר לענין אחר — האוטונומיה הלאומית היהודית, שהרומנים העניקו לנו אחרי המלחמה העולמית הראשונה. שוחחנו רבות אם כי אינני זוכר אם דיברנו רוסית או יידיש, אבל עיקר דבריו נסובו על הגמנסיות בעיירות הקטנות ובערים הגדולות, והציע לי לבוא ולכהן כמורה במארקולשטי.
פקפקתי מאד. הגיעו לאזני שמועות שאיסאַי לזרוביץ' תומרקין הוא „אידישיסט". ואני „העברעאיסט" שרוף — כיצד אוכל להיות תחת גג אחד עם אידישיסט? זה לא תיארתי לעצמי. מאידך, כמעט שהבטחתי למר דובינסקי, מנהל הגמנסיה בבאֶלצי, להשתלב בגמנסיה שלו. אחרי 45 דקות הגיעה הרכבת לקישינוב. נפרדנו. ואני הבטחתי לו לתת תשובה כעבור 2—3 ימים. הייתי במצוקה. לא ידעתי מה לעשות. אך כנראה, האתגר שהציג בפני תומרקין דחף אותי דווקא לקבל את העבודה הזאת ויהי מה. תשובתי הייתה חיובית וכך הפכתי מורה בגמנסיה במארקולשטי.
האמת היא, כי במשך שתי שנות עבודתי במארקולשטי, לא שמעתי אף פעם מפיו של תומרקין שיעלה את הויכוח על יידיש או על עברית. השאלה הזאת לא הר־פיעה בגמנסיה שלנו. הרמוניה שלמה שלטה בין המורים, בינינו ובין המנהל. בשיחות ובפגישות כל ויכוח נדחק הצדה. עבדנו כולנו במסירות רבה מאוד. המורים לא חסכו מכוחותיהם ותרמו מרצונם ומיכולתם הגדולה ביותר להעלאת דרגת הלמודים בגמנסיה, ואם נתגלו בוגרי גמנסיה רבים שהלכו לאוניברסיטאות ללמוד, הרי זה הודות למרץ הרב שהשקיעו המורים, ובמיוחד תומרקין.
בסיום זכרונותי על הגמנסיה במארקולשטי אספר על אפיזודה משעשעת. ביום אחד, כשישבתי במשרדי בגמנסיה, נכנס אלי יהודי לבוש בגדים כפריים פשוטים ובידו סל. הוא בקש ממני לקבל את בנו יחידו לגמנסיה, כי חשקה נפשו ללמוד. הסכמתי, ולפני צאתו הוציא תרנגולת מהסל ובקשני לקבלה. נדהמתי ממראה זה. אך כשספרתי למחרת את הדבר לחברי, הסבירו לי: זהו נוהג מקובל במדינה זו — „מתן בסתר" („באקשיש" בלע"ז).
אכן, זכרונות יפים שמורים עמדי מתקופת כהונתי כמורה בגמנסיה במארקולשטי, שרוב תושביה היו מסורים לתרבות העברית ולאידיאלים הציונים, והראיה לכך — המשכתי בעיירה זו בהוראה עד שובי לארץ ישראל.

יהודה מישורי

„בחינות כניסה" לגמנסיה

על אף העובדה שבבאֶלצי, העיר הגדולה הסמוכה, כבר עמדה על תלה גמנסיה עברית לפני כן, רבים מבני נוער מן הישובים היהודיים הקרובים נהרו למאַרקו־לשטי, ואף בבאֶלצי הגדולה נמצאו צעירים שהעדיפו את הגמנסיה במארקולשטי על פני זו שבבלצי. כזה היה הרקע בבואי בפעם הראשונה מראַשקוב, עיר מולדתי, ללמוד בגמנסיה במארקולשטי.

מורי הגמנסיה ב־1922/23. יושבים מימין לשמאל: קרומאן, א. מערקיש, השופט ד. י. גרופה, י. תומארקין (המנהל), ד"ר ש. גלר, י. וינוקור, י. סטאַראָץ.
עומדים מימין לשמאל: לופאַשקו, קאַימאקאן, אגר' קוז'וקאַרו, מ. גורוביץ, י. גולדשטיין, ח. מישורובסקי (מישורי).

עד בואי למארקולשטי, למדתי בעיקר במוסדות המסורתיים דאז: ב„חדר", בישיבה, ורק בשעה של לא יום ולא לילה הורשיתי ללמוד רוסית וחשבון. יום אחד בשלה בי ההחלטה לצאת מראשקוב ולעסוק בהוראה באחד הכפרים, לחסוך אמצעים למען אוכל ללמוד בגמנסיה העברית במארקולשטי. וכך היה. המפנה היה חריף וגם מסובך. חריף — מבחינה נפשית, בגלל המעבר הנמרץ מאורח חיים דתי קיצוני, לאורח חיים פחות או יותר מתקדם. מסובך — כי חייב הייתי לעבור הכנה אקסטרנית כדי להיבחן לפחות בשני מקצועות: האחד מתמטיקה והשני לפי בחירתי החפשית. סטפאן טאראסוביץ', מורה למתמטיקה, לימדני את הקורס באלגברה ובגיאומטריה. במשך שלושה חודשים, שקדתי 18 שעות ביממה, ולא ראיתי את פני הרחוב, פרט לשעות בהן דשדשתי בבוץ בדרכי אל בית המורה, בקרבת ה„טוליקא".
התקדמתי יפה ואף זכיתי למחמאה מפי סטפאן. הוא אמר לי שרמת ידיעותי במתמטיקה כבר הגיעה לזו של התלמידים הטובים במחלקה החמישית. הייתי מעודד, המקצוע השני לבחירה — בחרתי משום מה בגיאוגרפיה. פניתי ליוסל זיידמן, שהמליצו עליו כעל אחד התלמידים המצויינים במחלקה הששית, לעזור

לי בגיאוגרפיה. שיטה פדגוגית לא היתה לו ליוסל, על כן בחר לו שיטה משלו: לדבר בלי הרף, ודווקא ברוסית. את המונחים הגיאוגרפיים ברוסיה, שנשרו מפיו של יוסל בזה אחר זה, לא הבנתי, והיו כחצץ בין שיני, לא לבלוע ולא להקיא. עצרתי מדי פעם בעד שטף דיבורו וביקשתיו להסביר לי פירוש המונחים שהזכיר. אמר לי יוסל: אם להסביר כל דבר ודבר, לא נספיק לעבור על כל הגיאוגרפיה והזמן דוחק... וזה גם כן לא כל כך חשוב. חשוב לזכור כל מונח ולהשתמש בו במקום הנכון. הטיעון שלו היה מאד תמוה בעיני, כיצד אפשר לזכור דברים כשאין מבינים אותם? אך אם יוסל אומר שזה לא חשוב, הרי ברור כשמש שאין לי מה לדאוג, ודעתי נחה.

יוסל דיבר על הקוסמוס. מה זה קוסמוס, יוסל? הוא נשא עיניו לתקרה, נופף בידיו כלפי מעלה: קוסמוס! שאלתי: האם כוונתך השמים וכל צבאם? — „פריבליזיטילנא" („בערך"), אמר יוסל, והמשיך. כל זמן שיוסל דיבר על המתרחש בשמים ממעל, הייתי ער לכל הגה היוצא מפיו, אך משירד לארץ והתחיל לדבר על המדינות ועל האקלים, הצומח והחי, האוכלוסיה ומקורות הכלכלה שבכל מדינה — נתערפלו עשתונותי וחלשה דעתי.

אימתי וכיצד ייכנס כל הפשתן הזה לתוך זכרוני, והלא רק ימים ספורים נשארו עד ליום המבחן? אין ספק שאהיה זקוק מאוד לרחמי שמים. בלב כבד הלכתי להבחן. הבוחן היה מנהל הגמנסיה מר תומרקין בכבודו ובעצמו. הוא תלה כמה מפות על הקיר שבחדרו, העמיד לפני גם את הגלובוס ופנה אלי בזו הלשון: „תראה לי בבקשה איפה שם אורוגוואי ופאראגוואי". שיני החלו נוקשות זו לזו, וחשתי פיק ברכיים. הרי זה כאילו אמר לי: לך ומצא מחט בערימת שחת! ברגע ההוא קיללתי את היום בו בחרתי דוקא בגיאוגרפיה כמקצוע משני, וגם את יוסל לא זכרתי לטובה. מה עולל לי? מילא את כרסי בכל מיני ידיעות ואת העיקר, את אורוגוואי ואת פאראגוואי, לא הזכיר אפילו ברמז קל שבקלים?

המנהל עמד לצדי כשידיו נתונות בכיסי מכנסיו, נעץ עיניו בי כמי ששואל: מה נשמע? והחלטתי ללכת מן הקל אל הכבד. ניגשתי ישר למפת אוסטרליה, לחפש את השמות הארורים. מר תומרקין ראה מיד שאני „גאון" בגיאוגרפיה והבין שעד אשר אגיע לאמריקה הדרומית, יוכל הוא בינתיים לסדר את העניינים שלו. יצא ועזב אותי לאנחות. ואני התחלתי לנדוד מיבשת ליבשת וכשהגעתי ליבשת אמריקה, הייתי מבולבל לחלוטין, שאף שם לא מצאתי את אשר שאפה נפשי. התייאשתי מן המפות והתחלתי לגלגל את הגלובוס. כשנוכחתי שגם הגלובוס לא יושיעני, גמרתי אומר לבקש מהמנהל לדחות את הבחינה לתאריך אחר, למען אוכל להתכונן כהלכה. המנהל נכנס ובטרם הספקתי לפתוח את פי לבקש את בקשתי, פנה אלי במשפט קצר: „מחר אתה מתחיל ללמוד בגמנסיה". נדהמתי. גדול מדי היה הניגוד בין הבשורה שבישר לי המנהל לעומת כשלוני החרוץ בגיאוגרפיה, ולא יכולתי לעכלו.

ברבות הימים נודע לי. שבשעה שאני דגרתי על המפות בחדרי המנהל, שוחח מר תומרקין עם חבר המורים על גורלי. והציע: הואיל ובמתמטיקה הגעתי במשך שלושה חדשים להישגים העולים על הממוצע של תלמידי המחלקה, ומטעני בלימודי היהדות עולה למעלה מן הנדרש בתכנית הלימודים בכל שנות הלימוד

בגמנסיה, יש להעניק לי אשראי להשלמת החסר לי עד לסיום חוק למודי במוסד. והצעתו נתקבלה.
החלטה זו נתקבלה בבחינת עקרון, שכך יש לנהוג בכל מקרה יוצא דופן. מר תומרקין סבר שעקרון זה הינו מחוייב המציאות מבחינה לאומית, שכן רבים הם הנערים שהיו במצב דומה. הרוצה בהשכלה ודלתות הגמנסיה הממשלתית נעולות בפניו, עליו לדעת שהוא יכול להשיג את מטרתו בגמנסיה עברית לאו־מית. אימוץ עקרון זה הנחיל כבוד ויקר לגמנסיה המארקולשטאית.

מוני בן דור

תומרקין והגמנסיה

כשהתארגן ועד הורים במארקולשטי והחליט על ייסוד הגמנסיה, הם שלחו שני נציגים המוכרים לכולם — הרי הם מנדל יפה ואיציק ויינשל ז״ל — לתומרקין, והזמינו אותו בתור מנהל הגמנסיה. לא כל אחד היה מוכן לוותר על עיר כמו קישינוב ולבוא לפרובינציה במאַרקולשטי. אך לתומרקין היה אתגר, לארגן דווקא בעיירה הקטנה את המוסד שיפיץ אור ויקנה דעת לנוער המתלבט והמתעורר. המשימה שלקח עליו איסאַי לאזארוביץ, היתה קשה מאוד. המוסדות הממשלתיים התנכלו לו. כל תמיכה לא נתנו לו. להיפך, רק הקשו והכשילו, אך תומרקין לא התעייף, לא נרתע ולא נסוג. היה מתרוצץ ממוסד ממשלתי אחד למשנהו, נאבק, הסביר, שכנע והגמנסיה נוסדה. הוא הצליח להביא מורים מקצועיים, לא יהודיים, נוסף למורים העבריים ואחרי מספר שנים הפך שמה של הגמנסיה במארקולשטי ל„שם דבר״ בסביבה, זאת על אף התקציב הקשה שרבץ על גבי הורי התלמידים. כדי להקל על תקציב זה, ידע ועד ההורים, בהשגחתו ובהדרכתו של המנהל, לארגן פעמיים בשנה נשפים נהדרים, להם התכוננו חדשים, במיוחד לנשף התח־פושות של פורים. נשפים אלה הצליחו לרוב, גם בארגון וגם בתוצאה החמרית.
זוכר אני את ההתפרצות של התלמידים והתלמידות מהכיתות למסדרון בשעת ההפסקות, ובפרט לפני ההפסקה הגדולה. רעש וצעקות, שירה, צפצוף — כל אחד כטוב לבו עליו, ופתאום מתלחשים: המנהל הולך, תומרקין בא. אז הושלך הס בכל הפרוזדורים. שתי שורות של תלמידים ותלמידות מסתדרים בצדדים, הוא, איסאַי לאַזאַרוביץ, כמצביא, עובר באמצע, במלוא הדרו. אף אחד לא פוצה פה, לא מוציא הגה. שקט מוחלט שורר, לא מפחד, חלילה, אלא מתוך כבוד והע־רצה לאיש שנאבק ופעל והצליח.

מאיר גורודצקי

הגמנסיה והמנהל

בתקופת חנוכה, היה שלג מסנוור עיניים, מכסה עיירה קטנה, עיירה שהורינו וההורים של הורינו הקימו, בנו בתים, רחובות והקימו מפעלים שהביאו ברכה לכל הסביבה. בעיירה זו גדלנו, התחנכנו וחיינו את תקופת נעורינו. בתקופה זו, לפני שנים רבות, מדי שנה, חגגו רבים מן הנוכחים כאן בנשף חנוכה מסורתי את חג החנוכה, בין כתלי הגמנסיה העברית במארקולשטי. אין לי די מלים להע־ריך את היזמה, העקשנות ואת החזון של אלה שייסדו את הגמנסיה ודאגו לקיומה. היה צורך בהרבה העזה, חזון ואהבה למשימה, כדי לבוא לעיירה הקטנה, בה הרפש והבוץ בימי הגשמים מגיע עד לברכיים, שלילות חורף ארוכים ורחובות חשוכים, ובה קולוניסטים ובני קולוניסטים, שעדיין מעטים ביניהם מודעים לערכו של המוסד הזה ולא תיארו את חשיבותו הכבירה לעתיד. איסאַי לאַזאַרוביץ היה החלוץ, השגריר, אשר הניח את היסוד לחיים תרבותיים בעיירה הקטנה הזאת. הוא היה הדירקטור, המחנך, המנצח והמייסד.

בזכרוני מופיעה דמותו של איסאַי לאַזאַרוביץ מסתובב בין הכיתות, כשהוא לבוש במקטורן חום, מכופתר עד לסנטר ומנצח ביד רמה על צוות המורים ועל התל־מידים. זוכר אני, כאחד מהתלמידים הצעירים יותר, כשאני מתדפק בסקרנות על יד דלת סגורה של כיתה בה מתנהלים הדיונים במשפט על נושא היסטורי, אשר התקיים על ידי התלמידים מהמחזור הראשון, ביזמתו של איסאי לאַזאַרוביץ. הודות לקשרים המצויינים וההשפעה שלו, התארגנה גם פעולה ספורטיבית ונזכר אני בתחרות כדורגל שנערכה על ידי אנשי צבא מה„רגימנט" (גדוד) הקרוב, שבאו לעיירה בלוויית קצינים גבוהים, וביניהם הקולונל (אלוף משנה) בכבודו ובעצמו, והם הביאו אתם גם תזמורת של הרגימנט. מופע זה שיזמו המנהל תומרקין, עודד את משחקי הכדורגל של תלמידי הגמנסיה.

הודות לקשריו הטובים והשפעתו של מר תומרקין, לשאת ולתת עם השלטונות, הוא הצליח להבטיח לתלמידי הגמנסיה העברית, שהיתה פרטית, לגשת לבחינות ממשלתיות ולקבל תעודות בגרות, שבמשך השנים שמשו לצעירי מארקולשטי כ„לאֶסאֶי פאַסאֶי" („תעודת מעבר") לאוניברסיטאות ולעולם הגדול.

י. ל. תומרקין

על הגמנסיה והעיירה *

הגעתי למארקולשטי בחודש יולי 1919. נתבקשתי על ידי משלחת נכבדי העיירה לקבל אותם לראיון, לשיחה בקשר עם הגמנסיה. זה היה בשבת נחמו. קבלתי את המשלחת בביתו של מנדל יפה, שמה התארחתי לראשונה. דוברה הראשי

---

* מתוך דבריו בחגיגת יובל ה־80 שלו, חנוכה תשל"ג (1972).

מנהל
הגמנסיה
ומיסדה

ישעיהו
ל. תומרקין

של המשלחת. היה אלעזר שוחט — קוטיק — המנוח. הוא בא כאשר אליו צמוד ילד קטן, שחרחר. היתה שיחה של היכרות, אבל היתה שיחה מאוד יסודית, מקיפה, על מבנה הגמנסיה, על מורים מדופלמים, על בנין של הגמנסיה — כי הרי לא היה דבר — על שפת ההוראה, על כל מכלול הבעיות הקשורות בגמ־נסיה, שמונה כיתות, ורשיון של הגמנסיה. היתה שיחה ממושכת שנגמרה לשביעת רצונם של שני הצדדים.

היה זה בחודש יולי. התחלתי בכל מרץ נעורי לארגן את הגמנסיה. בעיירה יהו־דית, גמנסיה עברית זה היה דבר מאוד מוזר ומעודד. ואחרי כמה חדשים, קרוב לחגים, הכל היה מאורגן: בנין, רשיון, מורים מדופלמים, תקציב. גמנסיה של 4 כיתות. היה נשף חנוכה, נשף ראשון, ואחד מן הנואמים הראשיים היה אותו ילד שחרחר שעמד בשקט ולא פתח את פיו כאשר בא אליו אביו עם המשלחת. זה היה מאיר קוטיק, כעת — יו״ר ארגון יוצאי מארקולשטי. אז הוא התחיל את הקריירה הציבורית שלו. זה היה ב־1919. ב־1921, כאשר הגמנסיה היתה כבר גמנסיה בעלת שש מחלקות, ביקר בגמנסיה יצחק אלתרמן, אביו של המשורר נ ת ן א ל ת ר מ ן. היה לי תלמיד אחד, תלמיד מצטיין, שכתב יפה ושמו היה לייב

קופרשטיין. הוא ערך את עתון בית הספר. הזמנתי אותו לחדר המורים והצגתי אותו בפני אלתרמן. אלתרמן קרא את העתון שלו ואף את מאמר העורך, שמצא חן בעיניו. אמר שהמאמר טוב, יפה מאוד. ואז הוא התחיל לכתוב. זה היה עידוד בשבילו. מאז הוא מבקר ספרותי וכותב בהצלחה.

הייתה זו משימה קשה לנהל את בית־הספר. היה עימות עם השלטון. היה עימות כפול. קודם כל היה עימות עם שלטון צבאי. ליד הגבול, קרוב מאוד לברית המועצות. באיזור היתה יחידה צבאית, בעלת עין פקוחה על כל פעולותי וצנורות של מודיעין. אחרי כן היה שלטון אזרחי — משרד החינוך. משרד החינוך המר־כזי בבוקרשט והמקומי ביאַסי ובקישינב והיו מפקחים. הואשמתי באירידנטה ובציונות. הורחקתי לשנה אחת. במקומי היה חותם ד״ר גלר המנוח. היו נדודי שינה רבים. היו נסיעות לבוקרשט. אבל הגמנסיה לא נסגרה אפילו ליום אחד. למדו כל הזמן.

גם להשיג מורים היה קשה, אבל הייתי בר־מזל. מצד אחד — החוק דרש מורים מדופלמים. אבל המורים היו צריכים לדעת גם עברית והבעייה הייתה למצוא אותם. הייתה התחרות ביני ובין מנהלים אחרים. אחת הדוגמאות — המורה יוסף ו י נ ק ו ר. נודע לי כי בקאלאראש יש צעיר ושמו וינקור, שגמר גימנסיה „הר־צליה״ ואוניברסיטה בלוזאן. הפכתי אותו למורה לצרפתית ולטבע. מורה אחד, אף הוא מדופלם, בשם סטאַרץ. גמר אוניברסיטה באודיסה וידע טוב מאוד עברית. אחרי כן היו מורים מומחים לשפה העברית. לא אשכח את המורה מישורי. עלה ארצה בשנת 1934 וכאשר עליתי ארצה, ב־1957, מצאתי את מישורי מטופל במש־פחה ענפה ומגובשת, מנהל בית הספר הממלכתי־דתי ביל״ו, ואין קץ לשמחתי.

במהלך חיי נשאתי עוד משא אחד, שראיתי בו חשיבות לאומית ממדרגה ראשונה — התפתחות הגוף. הייתי בין מייסדי „מכבי״ וראשיה בביסאראביה, יחד עם ד״ר ברנשטיין־כהן הציוני המפורסם, עם רויטמאַן הצעיר (היום — עמיעז, מי שהיה מהנדס ראשי של עירית ת״א) ואחרים. דאגתי, כמובן גם בגמנסיה לתרגילי הת־עמלות ולפעולת „מכבי״ בכתלי הגמנסיה ובעיירה.

מטעם ההורים הרגשתי לחץ מתמיד. הם אמרו: איסאי לאזארוביץ, תן לנו מהמורים הטובים ביותר, לא לחסוך בשום מאמץ וכסף. ואומנם היו המורים הטובים ביותר. וכאשר באו המפקחים, טפלו עלי כל העבירות, אבל אף פעם לא ערערו על רמת החינוך, על רמת הלימודים. הלימודים היו בסדר.

כמה היו ההורים מסורים לגמנסיה בלב ובנפש, והיו מוכנים להאבק על קיומה של הגמנסיה בכל כוחותיהם, על עצם קיומה של הגמנסיה. בלבם היתה פועמת אהבה יוקדת לארץ ישראל, שהיתה בשבילם מיתוס. הכביש של זהב מהגולה לארץ נסלל על ידי ההורים. היה להם חוש מדהים של מציאות והרגישו את ההתרחשויות העשויות לבוא על העם היהודי. היו ביניהם עניים שנאבקו על פת לחם. המעטים מהם היו עשירים. כמו בכל עיירה, היו צרות והיו שמחות. היתה אהבה והיתה איבה. היו צללים והיו אורות. היו משכילים, תלמידי חכמים והיו פשוטי עם. היה שמשון קופרשטיין והיה אלעזר קוטיק והיו אהרן פקלמן וחיים ברויטמן, מצד אחד. מצד שני, היו אלתר באדנער, היה שייע שרייער. כאשר הייתי צריך להזמין אסיפה, הוא היה צועק כל כך חזק שהיה יכול לשבור

קו של בר־לב בתעלת סואץ. והיה עגלון שהיה מסיע אותי לתחנת הרכבת — יוסל. והיו עסקנים. היה נחום טריף — יהודי יקר ונחמד, שהיה יו"ר של הגמנסיה. והיה מנדל יפה, היו"ר הראשון.
בחיי היו עליות והיו ירידות. אבל לעיירה זו שמור בלבי מקום מיוחד. וכשעליתי לארץ ועבדתי במשרד המשפטים ובסוכנות, לאחר הזמנים הקשים שעברו עלי בחיי, לאחר כל הצרות שספגתי, אחרי שנקלעתי בגלל השתייכותי לתנועה הציונית לבית הסוהר הצבאי הקשה ביותר, בחורף שנת 1954, לאחר כל אלה — זכיתי להגיע ארצה ואני נמצא כאן. וכשהגעתי ל„גבורות" מוקף על ידי תלמידי ותלמידותי, על ידי ידידים — אין לי אלא רק להודות ולברך „שהחיינו", לרגע מרגש זה.

צבי קופרשטיין

תומרקין המחנך

שני אישים, לפי דעתי, טבעו את חותמם על ההתפתחות האינטלקטואלית בעיי־רתנו מארקולשטי. כל אחד בדרכו הוא. האחד היה הסופר והמחנך שלמה הללס ז"ל ואיסאַי לאזארוביץ תומרקין. שלמה הללס ז"ל היה הראשון ששלח קבוצה של ששה צעירים, בסיימם את בית הספר העממי ללמוד בטיראספול, כדי שהם יהיו מורי הדרך בעיירה. ותומרקין הגדיל ממנו, חינך והדריך אולי עשרה מונים ויותר. השפעתו של המורה והמחנך תומרקין עלי באופן אישי, כמי שהמשיך להיות מורה ומחנך תקופה של 40 שנה, הייתה רבה. ברגעים הקשים בכיתה, בשעת ריתחה בכיתה, בחוץ לארץ ובארץ, תמיד נזכרתי באיסאַי לאזארוביץ תומרקין, והייתי אומר בלבי: איך היה נוהג תומרקין בענין זה? הלא דבריו חדרו ללב תלמידיו מבלי שירים את קולו. ואז רווח לי, גם לי בכיתה.
בכיתתנו לימד תומרקין היסטוריה כללית בשפה הרוסית. הרגשנו, ואחרי זה הרגשתי, כשהתבגרתי, שהוא התכונן תמיד לשיעור. מדוע? כי השיעור היה תמיד מלבב ומעניין. הבינותי יותר מאוחר, כי על כל מורה המנוסה ביותר מוטלת החובה להתכונן לשיעור, כשעליו להתייצב לפני תלמידיו. במיוחד נחרת במוחי שיעור אחד בהיסטוריה, כשתומרקין הסביר לנו את שש הסיבות למסעי הצלב. פעמים רבות היה מוטל עלי ללמד על מסעי הצלב בכיתות ז—ח, חושב־ני כ־20 פעם, וכשהתכוננתי לשיעור — הייתי אומר לרעייתי ברכה: מחר אהיה בכיתה לא המורה צבי, אלא איסאַי לאזארוביץ, כי מחר עלי ללמד על מסעי הצלב. ואני לימדתי בכיתה על מסעי הצלב לפי איסאי לאזארוביץ.
איסאַי לאַזאַרוֹביץ היה הראשון שארגן את הנוער ב„מכבי". ארגן חיים חברתיים בין כתלי בית הספר ומחוצה לו, אולם הישגו הנכבד והמועיל ביותר במארקו־לשטי, שכמעט חיסל את הפער החברתי בין „דער אונטערשטער גאַס" (הרחוב

התחתון) און „דער אויבערשטער גאַס" (הרחוב העליון). מי שזוכר מה במאר־קולשטי היה „אונטערשטע גאַס" און „אויבערשטע גאַס", יבין את חשיבות הדבר. עד שנוסדה הגמנסיה מעטים היו הילדים והנוער אשר להוריהם היתה אפשרות לשלוח אותם ללמוד מחוץ לעיר. תומרקין היה הגורם העיקרי, כמובן יחד עם חבר המורים, ואנשים אחרים שעזרו לו, לחסל בהרבה את הפער הזה. גם אנו, תלמידיו — לא ביישנו אותו והמשכנו בדרכו, כשדמותו משמשת לנו כדוגמה ומופת.

ליב יפה (בריסל, בלגיה)

פגישתי הראשונה עם תומרקין

...יש להדגיש במיוחד את הקשר הנפלא, המסירות הלבבית והגישה האינטימית והפשוטה שהיו למנהל תומרקין לתלמידיו. תופעה זו אי אפשר היה לראותה בהרבה גמנסיות אחרות.

בגמנסיה שלנו במארקולשטי, תחת שרביטו של הפדגוג הדגול תומרקין, ניתנה לנו הדחיפה הראשונה והחזקה לתרבות בכללה ולתרבות יהודית־לאומית בפרט. החיים השלימו את המלאכה כרגיל בעולמנו. גורל עמנו הצדיק בכל חריפותו את הכיוון הלאומי שנתנה לנו הגמנסיה העברית במארקולשטי.

בהזדמנות זו ברצוני להזכיר לשבח את אבי היקר מנדל יפה ז"ל, שרגשי ידידות עמוקה היו בינו לבין תומרקין. אבי היה היוזם הראשון וממייסדי הגמנסיה, הוא היה הראשון שהכיר את תומרקין והזמין אותו לקבל עליו את הנהלת הגמנסיה במארקולשטי. בזכרוני חרותים הימים הראשונים כשתומרקין בא לעיירתנו והת־אכסן בביתנו. היה לי הכבוד לשבת אתו על יד שולחן אחד. נזכר אני ברושם הכביר שעשתה עלי הופעתו החיצונית הנאה וכן שיחותיו המלאות תוכן, שהוא ניהל באידיש ליטאית עסיסית.

משפחתנו היתה תמיד גאה על שזכינו לפגישות הראשונות האינטימיות עם המנהל הדגול איסאַי לאזארוביץ תומרקין.

משפחת מנדל יפה, ממיסדי הגמנסיה

ברײנה שטײנברג

„האבא" תומרקין *

באמת נס גדול קרה לי, שרק לפני 48 שעות הגעתי מהגולה לארצי, למולדתי, עליה חלמתי מילדותי, והנה הגעתי להשתתף בחג הגדול שלנו, לא רק חג החנוכה אלא חג האורות, חג האור של אבינו היקר, איסאי לאזארוביץ.
לי יש כל הזכות לקרוא לו אב, כי לדאבוני הגדול גורל עמי זהו גורלי. אני בת עמי. מילדותי נתיתמתי מהורים ומר תומרקין, איסאי לאזארוביץ, היה לי אב וגם אני היתומה יכולתי להגיע להשכלה גבוהה. ועכשיו אין גבול לאשרי. ואני זוכרת היטב, כאשר באתי לבלגיה, ללמוד באוניברסיטה בבריסל, בעזרת החברים הטו־בים שלי וביחוד בעזרתו של חברנו היקר מאיר קוטיק ששלח לי דרישה לשם, כבר היו שם סטודנטים רבים יוצאי מרקולשטי ומספרם היה כל כך גדול שאחדים מן הבלגים שאלו: האם מארקולשטי יותר גדולה ממוסקבה?...
רצה גורלי — כבת לעם היהודי — והייתי במחנה ריכוז. אפילו שם, כשראיתי בעיני את אלה שנפלו ונהרגו, ביניהם יוצאי מארקולשטי — בניקוב, מאיר בארג, יצחק קולקר, מלכה פיירשטיין, אידה פיירשטיין ואחרים — נשבעתי ליד הקבר של בתי בת השנתיים, שאהיה אם לאותם היתומים אשר השאירו את הוריהם על אדמת פטלורה, והאור של מארקולשטי הגיע גם לשם, למחנה הריכוז של אוקראינה.
יש לנו הרבה להודות למייסד, למדריך, למחנך, לאב שלנו, שייסד את הגמנסיה העברית במארקולשטי, ומארקולשטי היא שנתנה את האור הגדול — זהו האור מאז 1918 או 1919, כאשר איסאַי לאזארוביץ ייסד את הגמנסיה העברית במאר־קולשטי.

אני זוכרת, שבמשך יותר מ־16 שנה, הגשתי בכל שנה ושנה בקשה לתת לי אישור לבוא למולדתי, ובברית המועצות לא הקשיבו לי וסירבו לבקשתי. אבל כאשר באתי בפעם האחרונה קבלתי דרישה מאת איסאַי לאזארוביץ תומרקין. באופן אישי התעניין בי ודאג לי ושלח לי דרישה. שיחק לי הפעם מזלי ולדרישה זו נענו השלטונות הרוסיים וקבלתי רשיון יציאה ולאחר יומיים שהגעתי ארצה — במפגש מרגש זה בין בני העיירה לבין תומרקין. מי יתאר אושרי בצירוף מקרים זה.

* דברים שנאמרו ב„חנוכה", בחגיגת יובל הגבורות של תומרקין, יומיים לאחר שעלתה ארצה מברית המועצות.

מחזור שני של הגמנסיה — 1925

מחזור שלישי — 1926

מיכאל לנדאו

המחנך והלוחם ישעיהו תומרקין ז״ל

אחד המחנכים המעטים, שנשארו בחיים אחר השואה בביסאראביה היה המורה והלוחם ישעיהו תומרקין. אם כי י. תומרקין פעל בחינוך בתקופה רגועה — בין שתי מלחמות העולם ומספר המורים בביסאראביה היה ניכר — ידענו שאישיותו והשפעתו בשטח התרבות העברית היתה מכרעת.

עם איחודה של ביסאראביה לרומניה הישנה בראשית 1918, מוצא י. תומרקין את דרכו לישובים החקלאיים היהודיים בביסאראביה והחל משנת 1919, הוא נושא אז על שכמו כאדם צעיר, את האחריות לגמנסיה העברית במארקולשטי. המושבה היהודית הזו, בקרבת העיר בלצי, זכתה להימנות עם ישובים גדולים כמו ערי־המחוז סורוקה, קישינוב, בלצי, חוטין, טיגינה וצאֶטאטיה־אלבה (אקרמן), שבהן קמו והתקיימו גמנסיות עבריות על יד גני ילדים ובתי־ספר יסודיים. השרשרת של בתי־הספר העבריים התחזקה: בישובים קטנים כגון קאפרשטי, פאלאֶשט, בריצ׳ווא, זגוריצא, בריצ׳ני, סקורן, ידיניץ וכו׳ התגברו על בעיות תקציביות קשות וגם ישובים רבים נוספים, הלכו בדרכם של ישובים אחרים בדאגתם לחינוך ילדיהם. השאיפה של כל מושבה חקלאית היתה לתאם את עצמה לגמנסיה השלימה של בלצי או סורוקה, כדי שאחר ארבע שנות הלימודים הראשונות — יוכלו לזכות שילדיהם ימשיכו את לימודיהם בגימנסיה של בלצי או סורוקה וכמובן „מגן דוד״ מקישינוב.

בעית שפת הלימודים של ילדיהם היתה מכרעת. עם התחלת השלטון הרומני בביסאראביה, היה על מאות האלפים היהודים בביסאראביה להחליט לאן פניהם מועדות: ללימודים בשפה הרומנית, מאחר שבשפה הרוסית לא אישרו יותר השלטונות בתי ספר, או ללמוד בשפת יידיש. מעטים בקישינוב, בהשפעת ה„בונד״, פתחו בית ספר יסודי ביידיש ובית ספר מקצועי לבנות ותו לא. רובם של ההורים העדיפו ללמד את ילדיהם בשפה העברית, בתוספת שעות אחדות לשפה הרומנית, גיאוגרפיה של רומניה והיסטוריה שלה — כנדרש ע״י חוקי רומניה. ברשת הגמ־נסיות ששפת הלימוד היתה עברית, נחשבה הגמנסיה „מגן דוד״ של אגודת ישראל, בראשה עם הרב י. ל. צירלסון — כאחת הטובות ביותר. כמובן, זאת היתה גימנסיה בגיוון דתי ברור. ברם, הגמנסיה הכללית, בגוון לאומי וציוני לדוגמא — היתה הגמנסיה בבאֶלצי, בהנהלתו של י. תומרקין. הוא נתבקש ב־1924 לעבור ממארקולשטי לעיר בלצי, הקרובה מאד, שהיתה ב־1924 בת ארבעים אלף נפש. בהיותה כעין גמנסיה אזורית — זרמו אליה תלמידים מכל השטח החקלאי היהודי, כדי ללמוד בה לפחות בארבעת השנים האחרונות של הגמנסיה.

ניתן להעריך את המאמץ הכספי הגדול שהיה דרוש כדי לממן תקציבו של בית־ספר, בו למדו בסך הכל — עשרות אחדות של תלמידים, ביחוד כשמדובר בתקציב הדרוש לגמנסיה — עם מאות ילדים! היו קיימות עוד בעיות קשות: מציאת מורים מתאימים, ספרי לימוד עבריים, חומרי לימוד למעבדות וכדומה. כל התק־ציב היה מבוסס על ההשתתפות הכספית של הורי הילדים, על כמה נדבנים

בעיר או בכפר. ועדי קהילות עוד לא היו מאורגנים ומוסדות דתיים התפרנסו מהמס על השחיטה, על „הקורובקה" — לפי השם הרוסי. בתי הספר העבריים, לא נהנו אף פעם מהכנסה האמורה, פרט ל„חדר" — שהיה בו לימוד ראשוני, כלילדי הגן. גם התנועה הציונית לא יכלה להפריש סכומים כל שהם למטרה ראשונית ובסיסית זאת. המרכז לתרבות, לא דאג למימון תקציבי בתי הספר העבריים וטיפל רק במצב המשפטי של רשת חינוך זאת, נאבק לזכויותיהם או הגן עליהם מפורענויות, שבאו עליהם תכופות.

כדי להבטיח את ההתפתחות של בית הספר, היה נאלץ כל ראש משפחה שהיה שותף לו לעמול קשות ולהקדיש כספים רבים. כדי להגיע ליחס סובלני מטעם שלטונות הפיקוח הממשלתיים, היה הכרחי להזמין מורים בעלי כישורים טובים, אחרת היתה תמיד נשקפת סכנה לסגירת בית הספר והיה צורך למנוע תואנה או סיבה סבירה לחיסולו של בית הספר העברי „הפרטי", כפי שהשלטונות קראו לו. מדיניות זאת מצד השלטונות עמדה בסתירה עם ההבטחות והתחייבויותיו של הממשל הרומני, כשצירף את ביסאראביה בראשית 1918 — למדינת רומניה. הצרה היתה בזאת, שהצבא — ששלט בביסאראביה — השתמש בכחו למימוש המדיניות של הממשלה ונגד כח כזה — מי היה יכול להתנגד בגלוי? הצבא נתן את חסותו למדכאי בית הספר העברי, חרף פקודת המלך פרדיננד, שפורסמה בעתון רשמי ב־1918, על הכרה בבית הספר היהודי, כבעל זכויות ממלכתיות; המדיניות של הממשל הצבאי, לא הבחינה בין הרוסים והאוקראינים — לבין המיעוט היהודי: ברשימת בתי הספר למיעוטים הלאומיים, האוקראינים והרוסים, שהיו חשודים כקני האירידנטה, נכללו גם בתי הספר היהודיים. היתה זו גישה בלתי שקולה, באשר שלא כמיעוטים האחרים — אפשר היה לראות ביהודים כוח מרגיע, המתאים עצמו למצב החדש, ומסייע לעיצובה וייצובה של רומניה הגדולה. אך תפיסתם של חוגי השלטון הצבאי היתה לקויה ומעוותת, בכל מה שנוגע לזכויות היהודים.

באוירה זאת של מלחמה מתמדת על זכות קיומנו הלאומי, היה ישעיהו תומרקין, האיש שמסביבו היתה קורנת הצלחתו בביצוע השליחות, שעמדה לפני הציונים, או היהודים הלאומיים. בקיומם של מספר קטן של בתי ספר תיכוניים לעומת גני ילדים ובתי ספר יסודיים רבים יותר, ראו מעין השלמת המעגל של רשת בתי ספר עבריים באזור. קיומם של בתי ספר תיכוניים אחדים הופסק, אבל הגמנסיה בבלצי לא נפגעה. לעזרתה קם דור חדש של לוחמים למען השפה העברית וכל קרבן הדרוש לכך — לא היה כבד מדי — בין אלה, עמדו בעוז לא רק ועד הקהילה יותר מאוחר, כגוף משפטי, אלא יהודים בעלי הכרה, כמשפחת ירחמיאל יפה, לב־טוב, אלעזר היק (גיק), מנדל מסיס, עורך דין דובינסקי ורבים אחרים.

אבל השבח והתהילה על ההישגים של הגמנסיה, על החינוך העברי לדור שלם של צעירים וצעירות, על הפניתם ל„החלוץ" ובזאת לעליה — מגיעים לישעיהו תומרקין. הוא עמד נגד נגישות, רדיפות ולחצים לצמצום ההוראה בעברית, שנדרשו — לא כחוק — על ידי השלטונות. הוא שמר על משמעת הנוער ועל תחומים סבירים בכל מה שנוגע ללאומיות העברית, במסגרת האזור שבו שרר מצב צבאי או שלטון של מצור; ידע להבחין בין עיקר לטפל, במו"מ עם השלטונות המיניסטריאליים

בהשתתפותו בפגישות רמות־דרג, ביחד עם הצירים של הסיעה הפרלמנטרית היהו־דית. אלה היו ראיונות גורליים לבית הספר העברי. על אף כל ההסתיגות — אם לא איבה — שגילה שר חינוך זה או אחר בממשלות הרומניות שהתחלפו, לא היו יוצאים מפגישות אלו, בלי פתרון קונסטרוקטיבי לבית הספר שלנו. בדרג זה, פעלו לטובתנו השם הטוב של המוסד החינוכי, אבל גם הפחד המשוער, מפירסומים של מרכז התרבות בקישינוב על רדיפות ונגישות נגד החינוך העברי.

ישעיהו תומרקין, מורה של דור, בין שתי מלחמות העולם, היה בין אסירי ציון ברומניה, בתקופה של עליית השלטון הקומוניסטי ברומניה ושילם בבריאותו על מה שעשה עבור התנועה הציונית, בדרך של פיתוחה והתפתחותה של השפה העברית לרבבות צעירים מביסאראביה. בהגיעו ארצה, בסוף שנות החמישים, נתקבל באהבה וביקר על ידי התלמידים שלו לשעבר. אם כי עייף וספוג צער וסבל, התייצב בבחי־נות של עורכי דין ישראליים והתחיל בעבודה בשטח המשפטי, שמח בחלקו ומאושר על הימצאו בארץ חלומותיו, ביחד עם רעיתו לחיים.

אחר הסתלקותו, טרם עת — כשהיה פעיל ומאושר במולדת, הבעתי את דעתי במאמר באחד העתונים בשפה הרומנית, שאלפי תלמידיו שלו הנמצאים בארץ, צריכים להתארגן להנצחת זכרו של המחנך יהושע תומרקין, שנתן בהכרה את חייו למען חינוך לאומי של דור צעירים. בכך, יישמר שמו של מחנך זה בזכרון של עם ישראל בתחיתו הלאומית.

מ. קוטיק

הגמנסיה ומנהלה

אם הייתי רוצה למצות בכמה משפטים, מה היתה חשיבותה של הגמנסיה העברית בשבילנו, בשביל העיירה שלנו, הייתי מדגיש שלוש נקודות: השכלתית־מקצועית; חינוכית־תרבותית; חברתית־ציבורית.

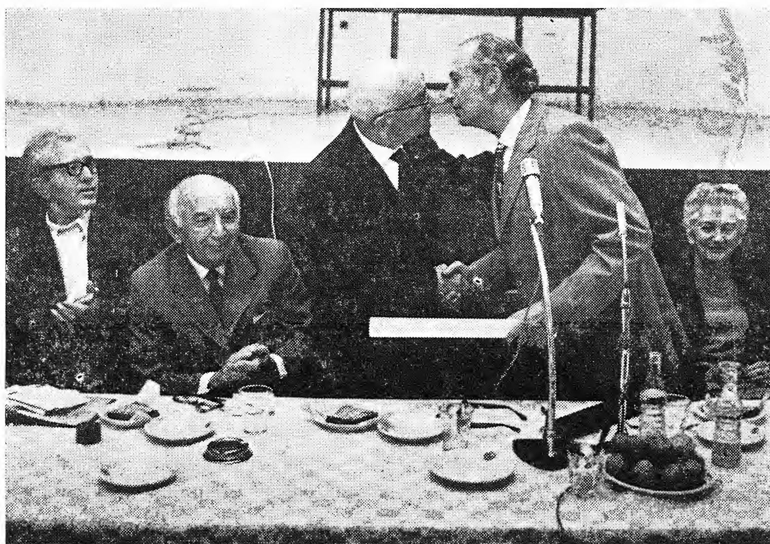
מ ק צ ו ע י ת ־ ה ש כ ל ת י ת. הודות לגמנסיה מאות בני נוער, בנים ובנות מעיירתנו קיבלו השכלה של שמונה מחלקות תיכון. והרמה המקצועית היתה גבוהה ביותר, וזה — הודות למנהל הגמנסיה. תומרקין היה לא רק מורה מצויין. תלמידים מחכים בדרך כלל בכליון עיניים להפסקה, לצלצול הפעמון. השיעורים של תומרקין נגמרו תמיד כמה רגעים לאחר הפעמון, לאחר הצלצול. התלמידים היו נשארים דבקים לספסלים — לשמוע ביחוד את שיעוריו העסיסיים ומלאי תוכן בהיסטוריה. הם פשוט לא רצו לעזוב. תומרקין היה לא רק מורה מצויין, אלא גם דאג להביא לגמנסיה מורים בעלי מקצוע ומוכשרים מכל פינות רומניה, בוקובינה, טרנסילבניה, שלא כל כך קל שוכנעו לבוא אליה, והרמה המקצועית־ההשכלתית של הגמנסיה היתה אחת מן הגבוהות בבתי הספר בביסאראביה. הדבר הוכח בהצלחות התלמידים בבחינות הרומאניות־הממשלתיות, וגם בהצלחתם של התלמידים שהמשיכו בלימודיהם באוניברסיטאות, שמספרם, באופן יחסי לעיירות אחרות, היה גדול ביותר.

ח י נ ו כ י ת ־ ת ר ב ו ת י ת. תומרקין לא ראה בגמנסיה רק סדנה לדיפלומות, להענקת תעודות. הוא ראה את הגמנסיה כסדנה לחינוך של התלמידים. הוא הקפיד על תלבושת התלמידים, על ההתנהגות שלהם בחוץ, על כך שהתלמידים ישמשו בהתנהגותם למופת לעיירה ואחד הדברים החשובים היה המשמעת שהוא הכניס לגמנסיה. הוא היה נוהג בשתי שיטות: של „בית הלל" ושל „בית שמאי" כאחד. בשיטת „בית הלל" — היה בא, מדבר אתנו, מטיף לנו מוסר על החשיבות של ההתנהגות, ולפעמים השתמש גם בפיתוי. לא אשכח שהרבה שבועות, התנהגנו יפה בכיתה שלנו, אך ורק מפני שהוא הבטיח שהוא יסיע את כולנו לקישינוב. זה היה חלום — להיות בקישינוב. קרה פעם שאנחנו הפרנו את המשמעת, זה קרה, — ואני זוכר: הוא נכנס לכתה, פנה אלינו ואמר: „איך אינכם מתביישים, כיצד אטייל אתכם ברחוב אלכסנדרובסקה בקישינוב?", לזה צריכים התנהגות. אי אפשר כך להתנהג". ואנחנו שמענו, התביישנו והורדנו ראש.

תומרקין השתמש גם בשיטת „בית שמאי" — ידע לשמור על משמעת ברזל וגם להחמיר בעונש, וכאן — אפיזודה אישית, כיצד הפכתי קרבן לשיטתו זו.

ומעשה שהיה כך היה: באלכסנדראֶני, שעל יד עיירתנו, קם בית חרושת גדול לזכוכית, והיתה לו ארובה גדולה שראו אותה למרחקים. תומרקין נכנס פעם בבוקר לא עבות אחד לכיתה והודיע שאנחנו ניסע לטיול, לבקר יחד אתו את בית החרושת. זה היה שבועות אחדים מקודם, כמובן, כדי לשמור על מתח משמעת כל הזמן. והבוקר המקווה הגיע. באנו בלי ספרים, רק עם דמי כיס בשביל כרטיס רכבת ועם חבילות מזון. התכוננו לנסיעה. לפתע נכנס תומרקין לכיתה ואמר:

הנסיעה לא תתקיים, היא נדחתה, ויצא. היתה זאת כתדהמה על ראשנו. שבועות חלמנו את החלום הזה, לראות מה נעשה שם בבנין הזה שמתחת לארובה הגבוהה. איזה נסים, איך עושים זכוכית. ופתאום — נתבטלה הנסיעה! נשארנו בכיתה ואמרנו: נעשה לנו עוול, צריך להגיב. היו כל מיני הצעות, שאמנם נלך הביתה — כאילו — להביא את הספרים, כמו שאמר תומרקין, אבל לא נחזור באותו יום, אולי שלושה ימים, נעשה שביתה. קמתי על הספסל ואמרתי לחבר'ה: זה לא יתכן, זה לא מספיק. מה זאת אומרת? זאת היא תגובה שלילית. התגובה היחידה שלנו צריכה להיות, להוכיח שאנחנו יודעים לשמור על כבודנו ועל ההבטחות שניתנו לנו, הבה ניסע לבדנו. אני מוכרח להגיד לכם שברגע שהוצאתי את הרעיון הזה מפי, נפחדתי בעצמי ממנו. לשמחתי נתקבלה ההצעה בהתלהבות. אני זוכר שהראשון שתמך בי בהתלהבות היה חברי בכיתה ביייריש וייסבוך, ולבסוף קבלו כולם את ההצעה. ידעתי שתומרקין יודע היטב שאני הייתי נחשב לראש השובבים ופניתי לחבר'ה ואמרתי: רבותי, ניסע בתנאי אחד: כולנו נישבע

מאיר קוטיק מוסר לתומרקין תעודת הרשמה בספר הזהב של קק"ל.
מימין: אסתר, רעיתו של תומרקין; משמאל: ל. קופרשטיין ו־אריה גבעוני ז"ל.

בעמוד משמאל
מסיבת יוצאי מארקולשטי בישראל לכבוד י.ל. תומרקין בהגיעו לגבורות, חנוכה תשל"ג.
ליד שולחן הנשיאות — מימין לשמאל: ישעיה סטניסלבסקי, י. מישורי, זאב וסיליבר, מרים סלצר־קופלוביץ, המורה וינקור, מ. בן־דור, גברת תומרקין, מאיר קוטיק, י. ל. תומרקין, ל. קופרשטיין (נואם), צבי קופרשטיין ז"ל, דב וייסבוך, מ. גורודצקי, לינה בן דור, לוי וקסמן ז"ל.

שלא נגלה מי היה היוזם של הנסיעה הזאת, וכולנו הרמנו יד ונשבענו. אחרי כן התפזרנו, לעשות רושם שהולכים הביתה. נפגשנו במקום ריכוז שקבענו, הלכנו לרכבת ונסענו לאלכסנדרני. הביקור היה מצויין ומעניין. הראו לנו את בית החרושת, קבלנו כדורי זכוכית קטנים צבעוניים כמתנה, אכלנו יחד, שרנו וחזרנו הביתה.

למחרת בבוקר לא נכנס המורה לכיתה. הבינונו כבר, שנזכה בביקורו של תומרקין. תומרקין נכנס, ישב ובקול עמוק התחיל לדבר אתנו: „אתם יודעים מה אתם עשיתם? איזו אחריות יש לי כלפי ההורים שלכם? הם מאמינים לי שאני שולט עליכם. מה עשיתם בכל האמון הזה שההורים רוכשים לי?" הוא לא הסתפק במלים יפות. התחיל אחר כך לצעוק, לאיים: אוציא את כולכם מבית הספר! ובסופו של דבר הוא הציע: הודיעו מי הוא היוזם של הנסיעה הזאת ונעניש אותו בלבד. ברור שהתשובה היתה שתיקה. הלכנו הביתה, חזרנו למחרת בבוקר, הוא בא ואמר: האולטימטום נגמר. עכשיו, או שתגידו מי היה היוזם או שאוציא את כולכם מהגמנסיה. ברור שלא הגבנו, הלא נשבענו, ואף אחד לא גילה. מה היה סוף הסיפור? — תומרקין היה משוכנע שהיוזם היה מאיר קוטיק והוחלט להוציא אותי מהגמנסיה לחודשיים ימים.

אודה ולא אבוש כי לאחר מספר ימים, שבהם הרגשתי את עצמי כ„גיבור", מה גם שהחברים עודדו אותי, ביקרו אותי יום יום והביאו לי את חומר הלמודים, „נשברתי" ובקשתי את אבי ז"ל, שהיה חבר בועד ההורים וידידו של תומרקין, שיתערב לטובתי „להעביר את רוע הגזירה". אלא שהוא סרב בכל תוקף לעשות זאת באמרו, שכל אדם צריך להיות אחראי למעשיו ולשאת בתוצאות, ומה גם שהוא נגד „פרוטקציה".

לגמנסיה היה גם ערך תרבותי כללי. תומרקין לא הסתפק בזה שאנחנו נלמד שמה. הוא גם רצה שאנחנו נקבל חינוך, חינוך לא רק מוסרי, לא רק התנהגות, אלא גם חינוך גופני. הוא הקפיד מאוד בעניני התעמלות, ארגן ועודד את הפעולות הספורטיביות של ה„מכבי". כל התרגילים של מכבי היו בחצר הגמנסיה. זאת ועוד. תנועות הנוער השונות קבלו את עזרתו. ביזמתו היו מסדרים משפטים ספרותיים של תלמידים, בנוכחות התלמידים וההורים, היו הרצאות, היו מסיבות. הגמנסיה היתה לא רק מוסד לחינוך התלמידים אלא הפכה למוקד לתרבות בשביל התלמידים ובשביל הסובבים אותם.

חשיבות הגמנסיה מבחינה צ י ב ו ר י ת־ח ב ר ת י ת. הגמנסיה העברית במאר־קולשטי היתה סמל מסחרי כלפי חוץ, ואות גאווה כלפי פנים. סמל מסחרי כלפי חוץ — מפני שהיו עיירות מעטות מאוד — ואפילו בין היותר גדולות משלנו — שבהן היתה גמנסיה. אם לעיירה היתה גמנסיה, זה היה בשביל כולם ברור ששם יושבים אנשי תרבות, שהמדובר בעיירה שמבינה מה הוא ערך של גמנסיה. וככה יצאה מארקולשטי מאלמוניותה, כעיירה נידחת, שהיו מאות כאלו בביסאראביה. והופיעה בצבע אדום על המפה של ביסאראביה התרבותית. הגמנסיה היתה גם לגאווה כלפי פנים. היתה איזו הרגשה של כבוד לכל אבא ולכל אמא שיש להם בבית „גימנזיסט" או „גימנזיסטית". הרגשה שהיקנתה להם שייכות לאיזו עילית, דבר המחייב התנהגות אחרת, מחייב יחס אחר בין אדם לרעהו. זה דירבן את החיים התרבותיים ואת החיים החברתיים הכלליים של העיירה.

לגמנסיה היתה גם כן חשיבות רבה מבחינה ציבורית. המורים לא הסתגרו בחומה סינית. המורים היו מעורים בקהל, היו משתתפים בכל מיני כינוסים, ציוניים ותרבותיים, והגמנסיה הפכה להיות מגדל אור ציבורי־תרבותי לכל העיירה.

אשר לתומרקין עצמו:

האמונה שאומנם הגמנסיה תקום גברה עוד יותר בתוכנו, כשראינו את תומרקין הצעיר, בעל המראה החיצוני היפה לבוש בחליפה לבנה, הופיע פתאום בעיירה. אז אמרנו: אם כה נראה המנהל, אכן לא חלום הדבר, הגמנסיה קום תקום. וכך היה.

הקווים האופיניים לדמותו שהביאו להצלחתו המרהיבה כמנהל הגמנסיה במאר־קולשטי ובבלצי, ושעמדו לו גם בשעות סוערות בחייו הם: כשרון הסתגלות מופלא, תעוזה מרהיבה, כח רצון של ברזל ומרץ כביר.

כושר הסתגלות. תומרקין, העירוני „פאר־אקסאלאנס", כשראינו אותו בפעם הראשונה, ראינו בן־עיר, לפי מראהו, לפי התנהגותו, לפי דרכי חייו, הוא צריך היה להסתגל לפרובינציה המארקולשטאית ולמצוא את הקשר להורים, לועד ההורים, לתלמידים, לאנשי העיירה. ואמנם — תוך זמן קצר הוא מצא את הקשר הזה והרגיש עצמו „כמו דג במים".

תעוזה מפליאה. תומרקין, שלא ידע מלה עברית, קיבל על עצמו לנהל גמנסיה עברית, תחת שלטון רומני. העיז והצליח. בכח רצון, פקחות ומרץ כביר עלה בידו להתגבר על כל המכשולים שהיו בגמנסיה, בייסודה ובהנהלתה. כרב־חובל מחונן נווט את הספינה הזאת של הגמנסיה בתוך הגלים הסוערים. כש־השלטון הרומני רצה בכל פעם להטביע אותה, והיא עמדה לא פעם בסכנה של סגירה, הוא התגבר על הרוחות הסוערים של המציאות המארקולשטאית והביא את הגמנסיה לחוף מבטחים, לכך שהיא היתה ידועה ומפורסמת בכל ביסאראביה.

ואחרון אחרון לקו האופייני של תומרקין. למרות שהוא היה שתלטן, קשה עורף. שמר על „דיסטאנס" בין מורים ותלמידים, היה לו מה שניתן להגדיר במלים: קסם אישי, והקסם האישי הזה קרב את כל הרחוקים. היתה לו לשון משו־תפת עם כל אחד ואחד. כל מי שהתקרב אליו, היה מיד מושפע מקסמו האישי.

אפשר לדבר ללא הגזמה על „נס תומרקין". הוא הגיע לשיאים, כמנהל גמנסיות, כאיש ציבור ברומאניה, אך גם שתה מכוס התרעלה של מאסרים ועינויים כ„אסיר ציון" ברומאניה. הוא הגיע לארץ ישראל. ופה קרה „נס תומרקין" מחדש. בגילו המבוגר הוא התחיל ללמוד עברית ולמד אותה על בוריה, הלך לבחינות עורך דין והצליח, ועבד גם במקצועו. שמעתי וראיתי את תומרקין בארץ והנה זהו אותו תומרקין שהכרנוהו במארקולשטי. זאת אותה תעוזה, אותו המרץ, אותו הרצון הכביר שליווּ אותו עד היום האחרון.

הגמנסיה היתה בשבילנו, תלמידי הגמנסיה, נקודת זינוק, נקודת המוקד שממנה התחילו חיינו. ובדרך כלל השנים האלו הן השנים היפות בחיים — ההתחלה והזינוק להשכלה, לתרבות, לכל מה שהגענו עד הלום. הגמנסיה המארקולשטאית היא בשבילנו אגדה, שאפשר לדפדף בה ולדפדף בה, לספר עליה ולספר עליה, לדבר עליה ולדבר עליה, אבל אין ספק שאת הדף הראשון, המזהיר, באותיות זהב, כתב תומרקין, ושמו וזכרו לא ימושו מאתנו.

הידיד תומרקין ז"ל *

לצערי נבצר ממני להשתתף אישית באזכרה לידידי — תומרקין ז"ל.
מסירותו ללא גבול לעם היהודי ונכונותו לשאת בסבל בל יתואר בגין נאמנותו הציונית ציינו אדם יקר זה בשנות פעילותו הפורייה כמו בשנות ייסוריו בכלא כאסיר ציון. כשעלה ארצה אחרי שנים של סבל מר התחיל כאן, בענווה ובצניעות, חיים חדשים, חיי עבודה שקדנית ומסורה למופת, שחיי עד יומו האחרון.
כך יזכרוהו תמיד ידידיו, באהבה ובהוקרה.
יהי זכרו ברוך.

אהוד אבריאל

פינה מבנין הגמנסיה

* י. ל. תומרקין נפטר בכ"ז בתמוז תשל"ג, 27.7.73. להלן מכתבו של אהוד אבריאל, מי שהיה שגריר ישראל ברומניה, שנשלח לאזכרה שהתקיימה עם מלאת שלושים לפטירתו של תומרקין.

אינג׳ משולם אייזנשטיין / הגמנסיה בשנים 1926—1927

בשנת 1926 אחרי חג הסוכות, ביקר אצלי בצ׳רנוביץ (מקום מגורי אז) המנהל של הגמנסיה העברית במארקולשטי ד״ר בנדיקט כתבן ז״ל והציע לי להיות מורה לגרמנית, בגמנסיה שבהנהלתו. הסכמתי, אף על פי ששעות אחדות אחרי ביקורו של כתבן קיבלתי הזמנה לעבוד במקצועי כמהנדס כימאי בבית החרושת לסוכר בקרבת צ׳רנוביץ. רציתי לעמוד בהבטחתי שנתתי לכתבן ויצאתי ברכבת למארקולשטי. לא התחרטתי וגם כיום אינני מתחרט על שנהגתי כפי שנהגתי.

בבוקרו של יום סתיו רענן הגעתי למארקולשטי. על הרציף בתחנת הרכבת הקטנה חיכה לי שוער הגמנסיה, סאַוואַלי, טיפוס רוסי, אהוד ונאמן, שלקח את מזוודתי והוליך אותי רגלי כרבע שעה, במסילה בין שדות, לעיירה הקרובה. בהגיעי לתחומי המושבה הבחנתי בין הבתים הראשונים ברחוב, בית צנוע הנושא שלט „הוטל רומניה״. למלון היו שניים או שלושה חדרי איכסון, שהיו מיועדים לסוחרים, סוכנים או אורחים סתם שהיו מזדמנים לעיירה. בעלת המלון הייתה אלמנה בשם יקיר ולה שלוש בנות. קבלתי חדר ואחרי שתיית תה התארגנתי בדירתי החדשה ויצאתי עם סאַוואַלי להתייצב בגמנסיה. בדרך לגמנסיה נתקלתי במראה המקום שהיה שונה למה שהורגלתי, כאדם מן המערב לא יכולתי להתפעל רבות. אבל היה זה רק רושם רגעי. לאחר זמן למדתי להכיר אדיבותם ומידת הכנסת האורחים של התושבים, שאין יישובי המערב ברוכים בהם.

באותה שעה שהגעתי לגמנסיה הייתה הפסקה. כתבן קיבל אותי בסבר פנים יפות והציג אותי בפני המורים האחרים ואחרי שיחה קלה הכניס אותי מיד עם תום ההפסקה, למחלקה השביעית, לשיעור המיועד לגרמנית. התלמידים באותה מחלקה היו בני 16—17. עם זאת לא היו ידענים גדולים במוסיקה. נתקלתי בכך כאשר בספר הקריאה לגרמנית היה קטע סיפורי על ביטהובן, הרגשתי מיד כי אפילו השם ביטהובן אינו מוכר להם. עם זאת הם הקשיבו מרותקים להסבר ועלה פתאום בדעתי לשרוק בפניהם קטע של נעימה מהסונטה „קרייצר״. התפעלותם עברה כל גבול.

הבחנתי בצמאון שלהם לדעת והשתדלתי במקום השיעורים היבשים לגרמנית להרחיב את תרבותם, הפעם באמצעות הגרמנית. כמובן השתדלתי להסב את תשומת לבם גם על תרומתם והשפעתם של משה מנדלסון, היינה וברנה היהודים על התרבות הגרמנית. במחלקה השמינית כבר הצלחנו לקרוא את „פאוסט״ לגיטה.

הגמנסיה הייתה בנויה בהתאם לתקן הממשלתי לפי שמונה מחלקות, כל המקצועות בתוכנית נלמדו בהתאם לתוכנית הרשמית הממשלתית. בגמנסיה העברית למדו התלמידים גם עברית, תנ״ך ובמחלקה השמינית אף תלמוד. הוטל עלי ללמד גם עברית במחלקות הנמוכות, א׳ ד׳, בעוד שבעליונות לימד ישעיה גולדשטיין. גיליתי סיפוק רב בשיעורים אלה. כספרי לימוד שימשו ספריו של יעקב פיכמן „לשון וספר״. ליד הגמנסיה באותו בנין התקיים עוד בית ספר יסודי, בן ארבע

הגמנסיה על תלמידיה ומוריה (1926-27) המורים — בישיבה — מימין לשמאל: מ. אייזנשטיין, מ. אונגוריאנו, פאני פלופסקי, המנהל — ד"ר ב. כתבן, העניה טאבאק, ד"ר ז. פלדמן, חוה זאץ, י. גולדשטיין, ג. אסמן

כיתות ובסך הכל בקרו בשניהם כ־120—130 תלמיד ותלמידה. ליד בית הספר הייתה ספרייה עברית צנועה והתלמידים השתמשו בה בחריצות, מאחר והעברית הייתה שגורה בפיהם.

בבנין הגמנסיה נערכו בערבים גם אסיפות קהילתיות, הרצאות חגיגות ונשפים עם ריקודים. בהזדמנות החגים, חנוכה או פורים, שותפו בחגיגות אלה גם יהודים מהסביבה.

בנדיקט (בן־ציון) כתבן שימש לפני כן כמורה בגמנסיה ורק בשנת הלימודים 1926/27 קיבל עליו את ההנהלה מידי י. תומרקין. ב־1927/28 ניהל את הגמנסיה ד"ר צבי אלנר, שהיה לפני כן מנהל הגמנסיה בסורוקי. עם המורים נמנו: י. גולדשטיין — עברית, אסמן — גרמנית ומתמטיקה, גברת אוקס — כימיה, פאַני פלופסקי, ילידת המקום — צרפתית. בהתאם לחוק חייבים היו ללמד לשון רומנית, הסטוריה וגיאוגרפיה — מורים ממוצא רומני. ד"ר ב. כתבן לימד רומית ואני — גרמנית. היחס בין המורים והתלמידים, במיוחד בין המורים היהודים, היה ידידותי ולבבי.

ד"ר ב. כתבן, ניהל את הגמנסיה בכשרון ובזהירות רבה, בהתאם לתנאים המיוחדים מאז ונהנה מאהדת התלמידים, המורים וההורים. הוא חזר לאחר שנת הלימודים לצ'רנוביץ, התחתן ועסק כעורך דין, שם היה פעיל בתנועה הציונית ובשנת 1941 עם סיפוח בוקובינה לברית המועצות הוגלה עם משפחתו לסיביר ושם נפטר.

בין המורים הבולטים היה אסמן ממוצא גרמני, הוא הגיע למקום מבוקרסט והתאהב באחת מבנות מארקולשטי, אניוטה, בתו של אהרון באניקוב. בסתיו 1927 נשא אותה לאשה, מקרה נדיר ויוצא דופן באותם הימים, שעורר תדהמה בקרב תושבי העיירה. ההתרגשות שהתעוררה מסביב למקרה הסנסציוני אילצה את בני הזוג לעזוב את מארקולשטי והם השתקעו ביאסי, לפי השמועות התנצרה אניוטה.

האישיות המרכזית בסגל המורים היה ישעיה גולדשטיין, הוא היה מבוגר מכל צוות המורים, שהיו צעירים ממש, והוא לימד בגמנסיה מיום היווסדה. חניך בית המדרש המסורתי ואחרי כן בוגר סמינר למורים, היה בעל תרבות יהודית והעברית שלו הייתה למופת. הרצאתו בפני הציבור על החסידות באחת החגיגות עוררה ענין ברמתה הגבוהה. הוא נחון בהומור ובפקחות וידע לנחם וליעץ כל פעם שהתגלו קשיים ביחס השלטונות והמפקחים שלא ראו בעין יפה את הגמנסיה העברית, המהווה מכשול לרומאניזאציה. גם אשתו קלארה, ששמשה כמנהלת בית־הספר היסודי, שימשה לו מלווה נאמנה בחיי המשפחה והמקצוע. הוא היגר אחרי כן ביחד עם משפחתו לארגנטינה שם פיתח פעילות חינוכית עברית ואף הקים וערך את הירחון העברי „דרום".

זוכר אני לטובה את ועד ההורים או האפוטרופסים של הגמנסיה. בראשו עמד מנדל יפה. כל פעם שהתגלו אילו תקלות או גזירות נגד הגמנסיה מצד שלטונות החינוך, היה נוהג לנסוע לעיר הבירה בוקרסט, כשהוא מסתייע בעסקנים המרכזיים שם, כדי להעביר רוע הגזירה, בשתדלנות בפני שר החינוך.

מפגש תלמידי הגמנסיות העבריות מארקולשטי וסורוקה בסורוקה — ל"ג בעומר תרפ"ח 1928

חיים תורן

ישעיהו גולדשטיין

אחד מן הגליונות האחרונים של „דרום", ירחון לענייני הציבור ודברי־ספרות היוצא לאור בבואינוס־איירס, הביא לנו את הידיעה המעציבה על מות מייסדו ועורכו — ישעיהו גולדשטיין, שנפטר ביום ששי, ד' דחול המועד סוכות תש"ה.

כל ימיו שקד על נטיעתה של הלשון העברית בלבו של הדור העברי הצעיר, שחי החת שמים זרים ונכרים ואת צלצולה החי והטבעי של לשון זו בארץ אבות לא זכה לשמוע. כל ימיו נשא עיניו לציון ובינתיים חי בבדידות ובדחקות בגולות רחוקות ונידחות — תחילתו כמורה עברי במארקולשטי שבביסאראביה וסופו כמורה ועורך בבואינוס־איירס שבארגנטינה.

איש החומרה היה מלבר וכולו פיוט מלגו. תלמיד־חכם שקט ומכונס, מצניע לכת ובורח מן השררה. כזה נתגלה לנו, תלמידיו. שתקן היה מטבעו, ורק בשעות מסויימות הופיע כאיש אוהב חיים, כולו אומר ערות, פקחות ולבביות.

על סוג היוצרים לא נמנה, אבל בעל ידיעות עמוקות ורחבות היה בספרות העברית העתיקה והחדשה ועובד צנוע, חרוץ ונאמן. בשבתו בביסאראביה הגה יחד עם הרב י. יתום רעיון יפה: להוציא בצורת חוברות את מבחר הספרות העתיקה — ספר עזר ולימוד למורים ולתלמידים. כוונתם היתה להגיש לקורא העברי קטעים מובחרים ממיטב היצירה העברית שנוצרה מימי בית שני ועד תקופת־ההשכלה. החוברת הראשונה בשם „דוגמאות" יצאה בקישינוב בשנת תרפ"ט והוקדשה למחקר ומוסר. זו הכילה קטעים של ר' סעדיה גאון, ר' יהודה הלוי, ר' יצחק אבוהב, ר' לוי בן גרשון ועוד, בצירוף ביאורים קצרים והערות מאירות עיניים. ואולם ההמשך לא בא, וחבל: עוד כיום מורגש חסרונו של ספר מסוג זה.

עם בואו לארגנטינה, לפני כחמש עשרה שנה בערך, המשיך בעבודת ההוראה ואת שעות הפנאי המעטות שלו הקדיש לכתיבת ספר־לימוד בשם בשם „דברי ימי ספרות התנ"ך", שלא ראה אור עד היום ורק פרקים בודדים מתוכו נתפרסמו בירחונו. ואולם עבודת ההוראה והכתיבה בסתר לא פירנסה את רוחו ולא הניחה את דעתו. רעיון נועז נולד בלבו — ליצור בתוך סביבה זרה ואדישה זו שבה חי, ירחון עברי לענייני הציבור והספרות בשם „דרום" וע"י כך „להכשיר את הלבבות ולעורר בקרבם את התשוקה לרוות את צמאונם ממקור היצירה הלאומית המפכה בהרי יהודה והגליל". הגליון הראשון הופיע בחודש שבט תרצ"ח. במשך שבע שניו תמימות נשא לבדו בעול, באהבה ובמסירות טיפח את יציר־כפיו ושאף להרחיבו, לשפרו ולשכללו. ואולם גם לאחר שבע שנות קיום עדיין היה מצב ירחונו בכל רע.

„הד ירושלים", 24.8.45

מ. בן־דור — מינה מלחי

הגמנסיה בשנת 1937

אחרי תקופה שהגמנסיה היתה סגורה בגזירת השלטונות הרומניים, הצ־ליח ועד האפוטרופסים של הגמנסיה להשיג רשיון לפתוח אותה מחדש בשנת 1937 בהנהלתו של צבי גלייזר, ד״ר למתימטיקה, יליד סקורני. רעייתו סילבה מילשטיין, עבדה בבית־הספר כמורה לרומנית, לפילוסופיה ולבישול. עם המו־רים שהורו אז בבית־הספר נמנו: המנהל — למתימטיקה ולפיסיקה, פאניה פלופסקי (בת חיים־איצי גרינברג), ילידת מארקולשטי — לצרפתית; מרדכי בריסמן (בן־ברית) — ללימודים עבריים ואייפרמן — לגרמנית, לרומית, להיסטוריה ולגיאוגרפיה. כמזכיר הגמנסיה שימש מוניה בנדרסקי (בן־דור). יש להזכיר גם את המורה הרומני מוראריצה, לציור ולמוסיקה, שהיה מארגן את המקהלה, ושינן לתלמידים את השירים „מי ימלל גבורות ישראל״ ו„סלינו על שכמנו״ ללוין קיפניס, כשהמלים העבריות מוכתבות לו באותיות רומיות ע״י המורה בריסמן.

היות ומספר התלמידים היה קטן ביותר, היווה תקציב הגמנסיה נטל כבד ביותר, והתלמידים נאלצו לשלם שכר לימוד גבוה מאוד. לא פעם נאלצה המזכירות לשלח הביתה תלמידים שלא הקפידו לשלם את השכר המגיע בזמנו. למרות המספר המצומצם של התלמידים רמת הלימודים היתה גבוהה. כדי לעמוד בדרישות השלטונות ובנטל התקציבי הקשה, קלטה הגמנסיה גם תל־מידים מהסביבה כמו מדומברובני, פלורשטי וכו׳. ההנהלה וחבר המורים היו מן הטובים ביותר, מהם נמצאים כעת בארץ מרדכי בן־ברית הגר בחיפה, מר ל. קופרשטיין שהיה בוחן לעברית מטעם משרד החינוך, הגר בתל־אביב, מוניה בנדרסקי (כעת בן־דור) הגר בגבעתיים. בין בוגרי הגמנסיה: מינה איזנ־ברג (כעת מלחי, הגרה בכפר סבא), שמואל מידלר ורעיתו גוסטה צ׳רניס, הגרים בעפולה, מניה שמוניס (כעת טרטקובסקי) הגרה בהרצליה, והדסה שטרנברג (כעת אביטל), בתו של הרב שטרנברג מדומברובני, הגרה ברעננה, עובדיה חאראסט, בברית המועצות. בשואה ניספו סיומה באניקוב, משה וויקי פוגל.

התענוג הגדול ביותר לתלמידים היה השיעור בבישול. כולם ציפו לו, באשר היו מכינים בשעת שיעור זו מאכלים טעימים וכולם התכבדו מהמטעמים אף המנהל והמזכיר.

מספרת מינה אייזנברג—מלחי:

כדי שנוכל להמשיך בלימודים באוניברסיטה, הוטל על תלמדי הגמנסיות העבריות לעמוד פעמיים בשנה בבחינות ממשלתיות בחורף, בשעת פגרת חג המולד ובתום שנת הלימודים. בחנים מכל קצות הארץ היו באים לבחון אותנו וממילא הלימודים במשך כל השנה התנהלו תוך מתח נמרץ וגדוש. גם הפחד בפני הבוחנים הממשלתיים, מהם מודרכים על ידי המגמה האנטישמית של הממשלה, הקשה על אוירת הבחינות. ואומנם כל המורים השתדלו להקנות

לנו את החומר הרב והקשה. המנהל והמורים השקיעו ממיטב מאמציהם וזמנם והוטל עלינו להשלים ולשנן את החומר בבית ערב ערב עד מאוחר בלילה. הפחד בעד הבחינות הכלליות גרם שנתיחס בזלזול מה למקצועות העבריים לשון, תנ"ך ותולדות ישראל. היינו בטוחים שעם הבוחן העברי — שיהיה בודאי יהודי, נסתדר. לשבחו של מורנו ללימודים עבריים בריסמן, שהיה לנו מורה וחבר, יאמר כי הוא השקיע ממיטב המאמצים להקנות לנו את הידע הדרוש ונוסף עליהם גם ערכים יהודיים. ידענו שאנו עומדים להיבחן בעב־רית, והנה להפתעתנו נתמנה כבוחן מטעם הממשלה בכיתות הגבוהות — ובשמינית שלנו בתוכן, — לייב קופרשטיין, בן עירנו, שהיה מורה הגמנסיות העבריות בבאֶלצי. לאותו יום שהגיע לבחינה (בחורף) נקבעו לנו עוד שתי בחינות קשות, הזמן להתכונן שעמד לרשותנו היה מוגבל. היה הרושם של. קופרשטיין מתיחס ברצינות רבה לבחינות וכי הוא מתעתד לדרוש את אשר אנו מחוייבים לדעת. ואז החלטתי, איפוא, להסתכן ולהעתיק לי מתוך הפתקים שהכנתי לי ואשר במקרה תאמו לנושא שניתן לעבודה בכתב, במחשבה ש„זה ילך".

אבל מר קופרשטיין נשאר נאמן לתפקידו, על אף מוצאו המארקולשטאי. החרים את הפתק, לקח את הבחינה וקבלתי ציון 3. זו היתה המחצית הראשונה של השנה (הבחינות מינואר). לא היתה לי ברירה אלא ללמוד ברצינות משך כל השנה ובסוף השנה קיבלתי ציון 10.

מי יודע אם לא אותו ציון אומלל, היה הגורם העיקרי, שהתקדמתי אחרי כן יפה בלימודים בידיעות השפה ואשר איפשר לי אחרי כן, בבואי ארצה, להיקלט מיד הודות לשפה שהיתה שגורה בפי, ועל כך נתונה תודתי למר קופרשטיין.

מוסיף ל. קופרשטיין: משהעבירה מינה את הסיפור המעניין למערכת הספר — מצאה לנכון להצטדק כי בכך נענתה לבקשת המערכת „לספר גם קוריוזים, מבוזקים במלח ופלפל". היא חששה כנראה, שמא אעלב על גילוי ברבים את קלוני כאכזר ומבקשת את סליחתי. זכרתי את המקרה והנני שמח על סיפורה של מינה.

מינה יקרה, לא רק שאין מקום לבקשת סליחה, אלא אני שמח על „קו־ריוז", שכלל לא „קוריוז", באשר תמיד השתדלתי להשאר נאמן למשימותי ולתפקידים שקיבלתי או הוטלו עלי. זכורני כי כשקיבלתי את המנוי מטעם משרד החינוך ידעתי כמה לא נוח הוא הדבר, במקרה שמישהו מבני העיירה יקבל ציון רע, שישפיע על תעודתו, בכל זאת „היימישע מענטשן" משלנו. אבל ידעתי כי גם כלפי השלטונות הרומניים וגם כלפי הנוער היהודי המת־למד, יש להתנהג במקרה זה כפי שמכתיב המצפון והעיקר שאין לזלזל בעב־רית. מינה בודאי אינה יודעת עד היום הזה, שעוד באותו ערב הזמנתי את אבא שלה, שלמה אייזנברג ז"ל, לביתנו, מאחר וכבדתיו מאוד ואשר נוסף לכל אלה היה ציוני טוב, וגיליתי לו את המקרה. הסברתי שלא אוכל לנהוג אחרת ואין אני מתכונן להיות למכשול לבתו לסיום הגמנסיה אבל עליו להש־גיח שבתו תעשה את כל המאמצים כדי להשיג את הידע החסר לה.

נוער

חלוצים

עליה

ל. קופרשטיין

ראשיתן של תנועות הנוער

במשך כל זמן קיומה, אבל במיוחד התחל משני העשורים האחרונים של המאה הקודמת, עמדה מארקולשטי בסימן התעוררותו והשפעתו של הנוער. הדבר התחיל עם תקופת היותו של הרב י. ל. מימון נער ואשר השפעתו על בני הנוער סביבו הייתה רבה. התארגנותם הראשונה — במסגרת ציונית — כ„בני ציון" שהפך אחרי כן כ„תא המזרחי", חלה בגיל צעיר מאד — 13—15. הפלא בדבר היה התארגנותם בכוחות עצמם ללא כוח מניע או גורם כלשהו מבחוץ.
הגלגול השני היה בימי המהפכה בשנים 1917 — 1918. המהפכה הביאה עמה אז לגל של התארגנויות של סטודנטים בני נוער ואף ילדים, הדבר התרחש ברחבי „תחום המושב" ברוסיה, והתגלגל עד להתארגנות ראשונה של קבוצת ילדים. בני 12, בשם „כוכבי ציון". הייתה זו קבוצה, כדוגמת קבוצות רבות שקמו בדרומה של רוסיה בעיקר, באוקראינה השכנה לביסאראביה, והעתונות הציוניח הרוסית סיפרה אז על כך. הפעולה הראשונה כמקובל באותם הימים הייתה הקמת ס פ ר י י ה. הספרייה הראשונה התמקמה בביתו של החייט יחיאל פקל, שבנו לייב פקל, השתייך לאותה קבוצה ומאותו גיל. באחד החדרים של הבית היה חלון ובו אשנב קטן ודרך אותו אשנב היו מחלקים את הספרים. הספרים הראשונים לספריה נלקטו ונתרמו ע"י הילדים עצמם. ממה שנמצא בביתם, או מבין תושבי העיירה עצמה. מקצתם גם נקנו בחנות הספרים ומכשירי כתיבה של רדוליאנסקי, ונדמה שנרכש כל „המלאי" שהיה בחנותו. נדמה כי ביוזמה מאד „נועזה" חתמו אפילו על סדרה של ספרים באמצעות הדואר מהוצאת הספרים „מוריה" שבאודיסה. אך „שיטה" זו לא תפסה ביותר באותם הימים של ימי מהפכה, האנדרלמוסיה בארץ הגדולה הייתה רבה וגם הדואר לא פעל בדרך תקינה. נשאר לנו, למארגני „כוכבי ציון", להשתמש בעזרתו הישירה של שלמה הללס. אז מנהל בית הספר העממי היהודי, שהיה נוסע לעתים תכופות לאודיסה בהיותו ממקורביו של המשורר ביאליק, שהיה גם בעל הוצאת הספרים העברית המפורסמת, „מוריה". נעזרנו בו, מסרנו לידיו מספר רובלים שחסכנו מדמי קריאה ובקשנו ממנו שיביא לנו את הספרים החדישים ביותר. זכורני. בכמה מתח חיכינו עד שיחזור מאודיסה. וסוף סוף זכינו לראותו יורד בכרכרת „יוסל בעל העגלה" מתחנת הרכבת ונוסע לביתו שהיה צמוד לבית הספר. לא עבר הרבה זמן, ואנחנו הופענו בחצר בית הספר דרוכים לקראת קבלת „ההזמנה". שהיינו בטוחים שהיא אומנם תבוצע. ואומנם חיש מהר הוזמנו לתוך הבית ע"י רעיית הללס, פאניה בוריסובנה, וברטט רב קבלנו לידינו ממר הללס חבילה די מכובדת של ספרים. כאדם מסודר, הביא לנו גם חשבון מצורף והתברר, שהוא שילם בכמה רובלים יותר מכפי שמסרנו לידיו. באשר אמר לנו, חבל היה לו לא להביא עוד ספרים נוספים. הוא גם הוסיף, שעל היתרה שחבים לו הוא מוותר וכי זוהי תרומתו האישית לספריה. זכורני כי יותר מאשר המחווה עצמו, נעמו לנו דברי העידוד ויחסו הלבבי לכל אותה עסקה. באותה חבילה היו ספרים חדשים של ספריית „שחרות" ועוד הביא לנו שתי סדרות חדשות, אחת של עשר

חוברות מנוקדות של סיפורי ילדים בשם „ספרי" וסדרה אחרת, יותר נכון כל הסדרה של ספריית „תורגמן". היו אלה שתי סדרות חדשות שהוצאת „מוריה" בגשה להוציא מיד עם הכרזת המהפכה. היו אלה הספרים האחרונים והיחידים שהופיעו בסדרות אלה ולא יספו, בגלל איסור העברית בברית המועצות. בין הספרים נכללו „ספרתקוס", „שנת התשעים ושלוש" לויקטור הוגו, „תום סויאר" למארק טווין ועוד.

התברר כי חברת ילדים זו ש„כוכבי ציון" שמה, הוכיחה עצמה כפעילה וכבעלת יוזמה. רכישת הספרים נתנה דחיפה מחודשת, אם כי כבר אז התחילה להתארגן ספרייה ציבורית למבוגרים, אך ספרייה זו כללה בעיקר ספרים ברוסית וביידיש (אומנם גם בעברית). בעוד ש„כוכבי ציון" פניהם היו לעברית בלבד. החברים שלמו דמי חבר ודמי קריאה, „אבונמנטים" קראנו לזאת בלועזית ולא במעט גאווה. בכל תום הילדות התמסרנו לדבר וללא כל הדרכה הנהגנו סדר מופתי של שעות חלוקה, רשימה של מנויים, תוך רישום החלוקה של הספרים בהקפדה ואף הנהגנו „קטלוג": הרי עוד מלה לועזית, מרשימה מאד.

לא זכור לי אם התמדנו בשם „כוכבי ציון" או סיגלנו לנו שם אחר כמו „פרחי ציון", שהפך בן לילה שם יותר „מודרני", אבל הפעילות נמשכה. באותם הימים הושלם בחזית הבית של הרב אבא לוביש, מסדרון רחב מעץ. הייתה זו מעין מרפסת סגורה, שחלונותיה זכוכית ובפנים ארון בנוי להפליא. תמורת דמי שכירות „גבוהים מאד", קבלנו את הרשות להשתמש בזו המרפסת ובארון שבתוכה, כמקום להחזקת הספריה. כאן היינו מחלקים בה מדי ערב ספרים. כיצד קרה הדבר שמרפסת זו הושכרה לזאטוטים אלה ועוד ע"י הרב שהיה שמרני ובודאי שלא ראה בעין יפה קריאה זו, במקום לימוד התורה, לא ברור, כנראה. שהכריעו דמי השכירות. אבל ההתכנסויות ההמולתניות של „החברה", לא היו לכבוד הרב ובודאי גם לטרדה לו ולמשפחתו ונאלצנו לעזוב את הדירה. אך חיש מהר נמצא פתרון הרבה יותר טוב. היה זה בביתו של לייב סוסליק. החדר הראשון שהתפנה מ„העסק" שהיה ממוקם בו, הוקצב לנו, באדיבותו ובהבנתו הרבה של בעל האכסניה, שהייתה לו גם הבנה רבה לעניני חינוך ולילדים. מה גם שבנו שאול, היה אחד החברים הפעילים ב„כוכבי ציון". נהנינו גם מעזרתו של אחיו הבכור שמואל, שחזר אז מלימודיו ב„ישיבה" הנאורה באודיסה שבראשה עמדו הרב צ׳רנוביץ, ביאליק וקלויזנר. הבית שימש לא רק אכסניה לספריה. אלא גם „מועדון", בו היינו מתכנסים לקריאה, ל„דיונים" ול„הרצאות". ציונים ואנשי ציבור מארקולשטאים היו אוהבים ל„התפלח" לתוך החדר ולעקוב אחרי פעולות התרבות שלנו והיו אחרי כן מביעים התפעלותם מהתכנסויות אלה. הימים כאמור היו ימי המהפכה וההתכנסויות וכנסים היו באופנה גם בפינה נדחת זו — בירכתי רוסיה הרחבה והגדולה. זכורני כי המורה ש פ ט ל ו י ס מ ן, שהיה מחנך נאור ובעל אופקים רחבים, ראה בכך התארגנות חיובית ואפילו התבטא כי זהו נסיון של „ריפובליקת ילדים", לא פחות ולא יותר. האמרה עודדה אותנו מאד מאד.

בקפדנות יתר נהג בנו מורה אחר, ש. ל. בלנק. היה זה בחדשים הראשונים של כניסת הרומנים. הספריה נזקקה לאמצעים והחברה החליטו להציג מחזה בשם

„חנה ושבעת בניה". אני מניח שאת המחזה חברנו בעצמנו, טרחנו כמנהג גדולים להזמין תזמורת צוענית מהכפר הסמוך, התגברנו על הקשיים לקבל רשיון מהרשות הרומנית שהייתה קפדנית, קשה וחשדנית, הדפסנו בבלצי פלקטים גדולים ברוסית, בהם הודענו כי במוצאי שבת הקרובה תתקיים „ההצגה". רק לאחר שבצענו את כל ההכנות, יש לשער כשלושה ימים לפני ההצגה, פנינו אל המורה ש. ל. בלנק, שהוא יהיה „הרג'יסור" שלנו. אך בלאנק טען כי עם כל רצונו הטוב אין הוא מוכן בחפזון כזה להכין מחזה. כנראה גם פקפק בחשי־בות המחזה וגם בכוחות ה„ארטיסטיים" שלנו. הוא עצמו היה מוכר בעיירה ובסביבה כשחקן מובהק וכבמאי מעולה, ויש סברה שכתב בחשאי גם מחזות ובוודאי שהוא ראה בהיענות לפנייה כזו פחיתות הכבוד וירידה מן ה„סטאנדרט". נדמה שאף הציע לנו לדחות את ההצגה. אך לצערנו, בגלל יתר הלהיטות והיעילות שלנו, הכל היה ערוך: הוזמנו התזמורת והאולם, המודעות התנוססו ברחובות, הכרטיסים נמכרו. לא היה לאל ידינו לבטל את ההצגה. בסופו של דבר הצגנו: הקהל מחא כף — המצב היה דרמטי: אחד אחד הובלו לקטל — שבעת בניה של חנה, שלא רצו להשתחוות לאנטיוכוס הרשע. אחד מאיתנו — בשמלת אשה — שיחק את חנה. התזמורת נגנה, גם מזנון פעל, אבל עיקר ה„אטרקציה" התגלתה במקום שלא חכינו לה. המושל הצבאי של האיזור בא במיוחד מפלורשטי. שכן הודות להתערבותו של איציק וויינשל קבלנו ממנו רשיון להצגה, כפי שנדרש ע"י השלטון הצבאי. במקום לנזוף בנו על שאנו משחקים בלשון בלתי מובנת. ב... עברית, אולי אף לאסור ולהרביץ, נתלקחה גם בו תאוות המשחק. הדם הצוענִי התרתח בו והתחמם למראה הדרמה הלאומית היהודית המתחוללת על הבמה והמשחק המזעזע, שלא הבין בהם דבר. הוא ביקש לעלות על הבמה. הוא התחיל לדקלם ברומנית, התרוצץ על הבמה והציג כל מיני מונולוגים בסע־רה, במרץ, בהרבה תנועה בידים ובהעוויות בכל חלקי קלסתר פניו. אחרי כן עבר לשירה. הוא לימד את הציבור שירים רומנים, „הורה" ושיר שהיה אז מושר בכל רומניה ושהפזמון החוזר שלו היה — זיאו זיאו, זיאו, והיו חוזרים עליו זמן רב בעיירה גם אחרי כן. וכטוב לב המושל במחיאות הכפיים ובהצלחה שזכה ומשמע שהתזמורת תפסה את הנעימה, אף שלח רגליו במחול לשמחת הקהל, שהכירו אותו כחמור וכקפדן ושהטיל את מוראו על כל הסביבה. הנשף נחל הצלחה גם בלי בימויו של ש. ל. בלנק, והמושל הקפדן נתרכך מאז.

ייסוד „מכבי"

בינתיים נוסדה הגמנסיה ב־1919. עצם החידוש שבדבר, העסיק אותנו והשכיח מלבנו כל נטייה של התארגנות. ההליכה לבית ספר תיכון מסודר ורשמי וההר־גשה להיות „גימנזיסט", העסיקו אותנו מאד וכבשו את כל תשומת לבנו. הש־לכנו עצמנו לתוך קלחת הלימודים במסגרת החדשה, שדרשה סדר ומשמעת גם מבחינת הזמן והלימודים האינטנסיביים וביניהם שפות זרות כמו צרפתית ורומנית, נוסף לעברית, רוסית וגם רומנית, והרבה מקצועות אחרים במקצועות המדוייקים. הטילו עלינו חובות, מאמצים רוחניים והעסיקו אותנו נוסף לשש שעות ליום בגימנסיה עד לשעות המאוחרות של הערב. גם עצם הריכוז בכיתות גדושות,

משותפות לבנים ולבנות, שהיה בו גם מן החידוש וגם מן ההעזה, בקרב אוכ־לוסיה שברובה הייתה דתית ומסורתית — שימש לנו תחליף לכל התארגנות עצמית באיזו שהיא מסגרת של תנועת נוער. לאמיתו של דבר כל המושג של תנועת נוער היה אז לא ברור כל צרכו, לא מבחינה ארגונית ובוודאי לא מבחינה רעיונית.

והנה קרה הדבר שדווקא המנהל תומרקין עצמו הוא שדחף אותנו לפעולות של התארגנות ולפעילות עצמית, במסגרת הגמנסיה. ראשית כל הוא יזם בחירתם של ראשי כיתות, או כפי שקרא לכך ברוסית „סטאַרוסטה" — „זקן העדה". בתרגום מילולי ובמשמעות של „דיקן הסטודנטים", כנהוג בימינו. הייתה זו דרך מקורית ואף חינוכית לשתף נציגי תלמידים במהלך בית הספר. הייתה זו התנסות שנייה (לאחר „כוכבי ציון" ו„פרחי ציון") מבוקרת יותר של חינוך להתארגנות.

תוך כדי כך נולד „השומר הצעיר", אך קדמה לו התארגנות „מכבי" בקרב הנוער, בתחילת שנות העשרים, הורגשה תסיסה ציונית, שהלכה וגברה. בראש וראשונה גרמה לכך האוירה הציונית שנוצרה אחרי הצהרת בלפור. בביסאראביה התארגנה התנועה הציונית בקישינוב, בצורה ממוסדת ביותר וזו נתנה אותותיה גם בערי השדה. בעקבות המהפכה הסובייטית והפוגרומים שהתחוללו על אדמת אוקראינה עבר הרוב המכריע של הצמרת הציונית מדרומה של רוסיה לביסאראביה, שנמצאה אז כבר תחת הכיבוש הרומני. פטליורה ודיניקין מצד אחד והמשטר הסובייטי הניפו גרזן כורת על התנועה הציונית שם. הם עברו בדרך בלתי חוקית את הדניסטר. יחד עם המוני פליטים יהודים אחרים ואנשי הצמרת שבהם הגיעו לקישינוב והתחילו להוות גורם משפיע בציבוריות היהודית בביסאראביה. רבים מהם נמשכו לארץ ישראל והתחילו לארגן תאים ציוניים של צעירים כמו „החלוץ" ו„מכבי". כך נוצרה אוירה פרו־ציונית גם במארקולשטי, שהייתה גם לפני כן ציונית. עצם העובדה שמנהל הגמנסיה בכבודו ובעצמו, תומרקין, השׂ־תייך לפני בואו לקבוצת שבעת המייסדים הראשונים של תנועת „מכבי" בבי־סאראביה — הניעה אותו להקים סניף „מכבי" במקום מגוריו החדש. הוא לא רק ראה ב„מכבי" המשך לפעילותו ולעסקנותו הציבורית, אלא בחושו הבריא הבין כי יש בהקמת סניף כזה משום חיזוק מעמדה של הגמנסיה וליכוד הנוער מסביב לה. הגמנסיה סבלה גם מחוסר מורים למקצועות מיומנים כמו ציור, מוסיקה והתעמלות. לא רק שלא נמצאו בנקל מועמדים למקצועות אלה, אלא גם התקציב היה מוגבל, נמצא כי תוכנית הלימודים הייתה עיונית בלבד. בו בזמן דרשו שלטונות החינוך להנהיג הוראת ההתעמלות. במיוחד לא היה מקצוע ההתעמלות מקובל וידוע ביישוב היהודי ואפילו הלא יהודי בביסאראביה. השם „מכבי" היה עדיין שם חדש וארגון הספורט בשם זה הוקם באודיסה בימי המהפכה (לפני כן בארץ ישראל ב־1910). מייסדה היה צעיר בשם יעקב גרנובסקי (אחיו של אברהם גרנובסקי־גרנות, שהיה יורשו של אוסישקין ונשיאה של קרן הקיימת במשך שנים רבות). הרעיון הציוני הטיף גם לטיפוח הגוף ולשרירים חזקים (כאמרת מקס נורדוי — „יהדות שרירים") לשם זקיפות קומה, כושר התגוננות ועבודה יוצרת. הרעיון תפס ברוסיה גם לשם הקמת מערכת הגנה עצמית נגד

הפורעים והבריונים שהתגלו בכל מקום כחלק מהאווירה האנטישמית. רעיון „מכבי" הובא, אם כן, מאודיסה ומאוקראינה והכה גלים. בקישינוב קם „מרכז" וגם בבלצי הסמוכה קם סניף פעיל.

תומרקין, כאמור, ניגש לכונן את הסניף וראה בתלמידי הכתות הגבוהות (חמישית ששית) צוות המתעמלים של הגמנסיה. ההצעה עוררה התלהבות. התלמידים מיד ארגנו מעין מגבית פנימית משלהם ובפרוטות שנאספו נרכשו מכשירים לאתל־טיקה: המקבילות, הטורניר, הטבעות והחמור, ואף הובאו מדריכים מבלצי, שעברו לפני כן קורס מזורז ושהתפרסמו כספורטאים טובים. בהיותם ספורטאים טובים, היו כנראה תלמידים חלשים בבלצי והם משה טננבאום ולזר פלופסקי. תומרקין הסכים לקבל אותם ללימודים בגמנסיה ורשם אותם כתלמידים מן המניין. אינני זוכר באיזו מידה הצליחו בלימודיהם, אבל הם הצליחו כמדריכים והתארגנו קבוצות מתעמלות במכשירים, באתלטיקה קלה, תרגילים שבדיים וכיו"ב. חיש מהר נמצא כל אחד מאתנו מתעסק במה שקראו אז „גימנסטיקה", היינו התעמלות ובז'רגון העיירתי או אפילו בבסאראביה כולה היו אומרים ביידיש — „מאכן מכבי". לא ארך הזמן ונתגלו באמת כוחות מצטיינים במכשירים השונים ובאת־לטיקה ריתמית והופעות יחיד ובקבוצות הפכו „מספרים" לבידור בכל הנשפים של הגמנסיה וגם של „מכבי" עצמו, שהארגון היה מקיים לשם הכנסות. בין המצטיינים — בייריש ווייסבוך מבין הבנים ווולה קולקר מבין הבנות. וכאן פתאום התגלה שיש צורך בתלבושת מיוחדת, שכנראה הייתה נהוגה גם בסניפים אחרים. הייתה זו חולצה פתוחה ומכנסים קצרים מצבע לבן, עם פסים תכלת. התלבושה נולדה, כמו כל התלהבות קרתנית בבת אחת. היה זה לפני כ' תמוז תר"פ או תרפ"א והוחלט על הפגנה ציונית ואסיפת עם „המונית" באחד מבתי הכנסת. בשלושת הימים האחרונים שקדמו ליום המיועד, התרכזה כל העיירה, יותר נכון התופרות הפרופסיונאליות ואף חובבות תפירה, בתפירת תלבושות „מכבי". עד מאוחר בלילה תקתקו מכונות התפירה בכל רחוב ואומנם כמה מאות נערים ונערות מכל הגילים מצאו עצמם בתלבושת לבנה מרהיבת עין. התהלוכה הצליחה שלא כרגיל, גם בגלל המראה החגיגי של נוער ב„כחול לבן". דגלי מכבי תכלת־לבן נפנפו ברוח ושיוו משמעות לאומית מיוחדת ליום, להפגנה ל„מכבי" וכמובן גם כבוד רב לגמנסיה. מאז הייתה התלבושת סימנם המובהק של מתעמלי „מכבי". היא לא נעדרה באף הופעה, אפילו במשחקי כדורגל, שהפכו אף הם חלק מ„מכבי" וההתמחות הייתה כה מצליחה, שהקבוצה העזה להתחרות עם קבוצת כדורגל של הגדוד הרומני — שחנה בקסרקטין בכפר הקרוב פלורשטי. כאן נתקבל „מכבי" בכבוד רב וכספורטאים אמיתים לא השפיעו הנצחונות להם זכה „מכבי" על יחסי ידידות הוגנים ומשחקי הגומלין הפכו תופעה מקובלת.

ביקור בקאפרשטי

לא נחה דעתנו עד אשר הרגשנו כי אכן מסוגלים אנו להפגין „עמדות־כוח" גם מחוץ לעיירה. כמובן, עדיין רחשנו הערצה לסניף הגדול בעיר הגדולה בלצי. אתם קיים הסניף שלנו קשרים הדוקים, והביקורים היו תכופים והדדיים. לעומת זאת הופענו כדוגמה וכאפוטרופסים לנוער בעיירה קרובה לשם הקמת סניף

„מכבי". ובאחד מימי סוף השבוע בחופש הגדול ערכנו טיול לקאפרשטי, עיירה בגודלה של מארקולשטי, ואולי אף גדולה ממנה, אף היא ציונית וערה. הגענו לרוגוז'ני, תחנת הרכבת, במרחק של 8 קילומטר מהעיירה קאפרשטי. ברוגוז'ני עצמה הייתה קיימת חווה חלוצית, שכללה כמה עשרות חלוצים, ברובם פליטי אוקראינה, כשעל החווה מנצח בוריה פרלמוטר (אחרי כן בדגניה ב). הודענו על בואנו ונתקבלנו שם בזרועות פתוחות ע"י החלוצים במקום. ומן הרגע שהגענו ברכבת נוצרה אווירה מלבבת; התנהלו שיחות מאיש אל איש ואחרי ארוחת הערב החגיגית של שבת, ליד מדורה עד מאוחר בלילה. מאחר שהודענו מבעוד זמן גם לקאפרשטי, לבני נוער משם, על ביקורנו. הגיעה משלחת יוזמת להזמין אותנו למחרת לעיירה. יצאנו בבוקר, אחרי ארוחת הבוקר, וצעדנו דרך ארוכה של שמונה קילומטר באבק ובשמש לוהטת עד שנראתה לנו העיירה על בתיה הראשונים. בכניסה באו לקבל את פנינו בני נוער ויחד אתם צעדנו על פני הרחובות עם דגלי „מכבי", בתלבושות, ובחצוצרות ובתופים. לאחר שחר־לקנו בבתים לארוחת צהריים ולאחר מנוחה קלה התכנסה כל העירה ממש, על אחד המגרשים הנרחבים בעיר. כאן נערך מסדר מרשים, מלווה בצעדה, בתרגילי התעמלות ובחילופי ברכות בהן הכרזנו על הקמתו של סניף „מכבי" בקאפרשטי. בהתיעצות קצרה סוכם בין שני הצדדים שאחד המתעמלים המצטיינים שלנו יבוא לחודשיים שלושה ויארגן את הסניף וישמש כמאמן־אינסטרוקטור — לפי המונחים אז — ויכין נשף גדול משותף לשני הסניפים. ואכן אחרי כמה ימים הטלנו על חברנו יששכר טסלר, שימלא את תפקיד המאמן. הוא הוא שהקים את הסניף, כדוגמת סניף מוצאו. בשבת חול המועד של סוכות שוב ביקרנו בהרכב מספרי נכבד בקאפרשטי והנשף המשותף, אף הוא עבר בהצלחה, ברוממות רוח. לא זכור מה עלה בגורלו של הסניף בקאפרשטי, עם תחילת שנת הלמודים חזר המאמן טסלר ל„בסיסו", אבל הקשרים בין שני גושי בני הנוער בעיירה הודקו.

הצופים

עודנו עומדים בפרשת „מכבי" והנה התגלה כי באודיסה בשעתו אורגנה במס־גרת „מכבי" גם הסתדרות של צופים יהודיים — בוי־סקאוטים, דוגמת הסקאוטים האנגלים, מולדת תנועת הצופים בעולם. כמעט במקביל לאותה תקופה קמה בגליציה, ולפני כן בוינה בה נמצאו מגורשים בני נוער יהודיים, תנועה בשם „השומר הצעיר". אם כי לא היה כל מגע בין יהדות פולין וגליציה לבין זו של רוסיה ואוקראינה, נראה שגם באודיסה אמצו לעצמם את השם „השומר" — בשביל תנועת הצופים היהודים וכך גם נתגלגל לביסאראביה. הצופים מאודיסה שנתגלגלו עם הוריהם כפליטים בביסאראביה, הגיעו לקישינוב (האחים רוזנברג) ולבלצי (גרישה סטארוסטה) והם הם שהקימו בשתי ערים אלה במסגרת „מכבי" יחידות צופיות בשם „השומר", בצירוף השם „מכבי". הדוגמה של שתי ערים גדולות אלה הכתה גלים והתנועה התחילה להתפתח. בבלצי, העיר הקרובה למארקולשטי, התפתחה תנועת הצופים והגיעה למעמד ולממדים מרשימים גם בגלל הנסיבות המיוחדות של ההתלהבות ששרה שם מסביב להקמתה של הגמ־

נסיה העברית שם, בשני ערוצים, אחד לבנים ואחד לבנות. עוד ב־1920 או 1921 לרגל אסיפת עם ציונית גדולה לכבוד משלחת קרן היסוד. התארגנה תהלוכת מפגן ציונית ובה הופיעה הסתדרות הצופים העברים בבלצי, גם כן ליד „מכבי". הייתה זו הופעה שגנבה את כל ההצגה של התהלוכה. צופים הופיעו בתלבושת סקאוטית, חולצת חקי, מכנסי חאקי קצרים, גרבי חאקי עם סרטים צבעוניים ליד הכתפיות ומגבעת באדן־פאולית. צעדתם ה„צבאית" כמעט, עשתה רושם חזק על אלפי בני העיר היהודיים ומבקרים מהסביבה. השמועה ברחוב התהלכה, שזהו בעצם מעין מסדר של „בית ספר צבאי", המכין חיילים לארץ ישראל. הצעדה, צבע החאקי המגבעת, הדגלים העידו על כך... ובימים של רומאנטיקה ציונית — כל מעשה מעין זה הלהיב את הדמיון וה... גוזמות.

וכך קרה שיחס ההתלהבות שנוצר לגבי הסתדרות צופים זו בבלצי ובאזור התגלגל למארקולשטי הקרובה ומכיון שהסתדרות „מכבי" כבר הייתה קיימת ופועלת, אצנו גם להקים את חטיבת צופים־מכבי בשם „השומר".

כיושב ראש „מכבי" נסעתי לבלצי בימי החופש, ישבתי בה שבוע ימים ובאמצעות החברים מ„מכבי" שרובם היו גם הם צופים התודעתי אל גרישא סטא־רוסטא, ראש הסקאוטים, מסביב לו רחשו חבר עוזרים, תלמידים בגילי אף הם ואולי אף מבוגרים יותר ממני. התגלה שיש להם מועדון משלהם בו הם מתכנסים ערב ערב, ראיתי בחדרים השונים מתגודדות קבוצות המנהלות שיחות מסביב לנושאים שונים, מהם שלא היו מובהרים לי די הצורך ונראו לי כספר חתום. לאט לאט התחלתי לפענח את כל מבנה ההתעסקות הזאת ונוכחתי כי תורה זו אינה בשמים וניתן להשיג אותה. אך עיקר „התורה" למדתי מפיו של גרישא סטארוסטא. גרישא היה אז בחור בן 16 או 17, ממושקף נמוך קומה, פנים רציניים, בעלי אופי החלטי ועקשני, עם זאת נעים הליכות. בן יחיד להורים, ילידי בלצי, אבל ששהו בימי המלחמה והמהפכה באודיסה. גרישה שאב לכן את כל דרכי התנהגותו מהעיר הגדולה בעודו ילד ונער, למד שם בגמנסיה ויחד עם חברים אחרים, השתייך לסקאוטים, צופי מכבי. כפליטים התגוררה המשפחה בחדר אחד ברחוב העוני בבלצי „קישיניובסקאיא". האב, שנספה אחרי כן יחד עם כל מעפילי האוניה „סטרומה", התחיל לגלגל בעסקים, כסוחר ייצוא עורות כבשים וקאקארול. ובמשך שנים מספר התעשר. אבל אז חיו עדיין בצמצום רב ובצנע. אמו של גרישא לא ראתה בעין יפה כל אותה עסקנות ציבורית של הנער שבודאי הזניח ואף התפלח לא פעם מהשיעורים. בגלל היותו מה שקראו אז ברוסית „נאטשאלניק" (מפקד) של גדוד הצופים. נמוך ורזה כפי שהיה, עשה רושם של בעל אופי ושכל בריא, ישר, כן, צנוע אך תקיף ובעל גינונים של מחנך ממש. כבר בפגישותי הראשונות אתו התרשמתי עמוקות מאישיותו, מהדיבור הרוסי המושלם (הוא למד אז בהתלהבות עברית), מידיעותיו בצופיות שנראו לי רחבות ומקיפות, אותן הוא הביא מגדודו בצופים. הוא העריץ מאד את יעקב גרנובסקי, מיסד „מכבי" והגדודים הסקאוטים באודיסה. הוא ידע לבסס את רעיון הצופיות באסמכתות רעיוניות. כלל־אנושיות וידע פרק במעשה היומיומי של הצופה, במחנאות בעיקר. בכל אופן, בשבילי, שהתעתדתי להיות מדריכם של הצופים, היווה גרישא אוצר בלום של ידיעות ו„הליכות חיים", הוא

הדביק אותי בהתלהבות שלו ונתפשתי גם בכאריזמה האישית שלו וגם בידע הרב שניסיתי לקבל ממנו. עם כל אלה הוא היה מעורר בלבי אילו ספיקות והס־תייגויות מאחר ונוכחתי שרקעו היהודי־הלאומי, מה שקוראים כיום תודעה יהודית, קלוש מאד. כשהתידדנו הודה, כי חינוכו באודיסה. בעיר הגדולה, היה נטול יהדות ועל אף הכרזותיו הציוניות הכנות והנלהבות, נראה כמנותק משרשיות יהודית. יש להודות, כי הוא גילה רצון ברזל לעדכן עצמו בבעיות יהודיות ולא רחק הזמן אף עבר למעשים נועזים ובגלגולו החדש. יצא להכשרה חקלאית לגרמניה ואף עלה ארצה. אבל, כאמור, הייתה זו רק ראשית התקופה בהתפתחות „השומר הצעיר". לאחר הפגישה בבלצי החזיר לי מיד ביקור ממושך במאר־קולשטי. כנראה משום שגילה בי „לקוח" רציני לדיעותיו ולתנועתו. הוא היה אורחי האישי בביתנו, וכאן נמשך הדו־שיח במאמץ לתרגמו למעשים. מספר חברים מהכיתות ה—ו נועדו להיות ראשי קבוצות: לייב יפה, שמואל וויינשל, חיים יוסף זיידמאן, פייגה שפילברג, שיום יום נתכנסו למעין קורס אינטנסיבי מעין סמינר לצופיות — סקאוטינג, מסדר, קשרים, איתות „מורזה" בדגלונים. מחנאות ועוד. באלו דרכים השגנו גם ספרות סקאוטית שהופיעה ברוסית עוד מלפני המהפכה, ספרו של באדן פאול וחוברות שונות שאחדות מהן גיליתי אחרי כן באיזה דוכן ספרים קטן בסורוקי.

ושוב יש להדגיש כי קיומה של מסגרת ארגונית מרכזת ובעלת מרות כמו הגמנסיה העברית, תרמה רבות לגיבושה של תנועת הצופים ולפני כן תנועת הספורט. ראשית כל הקנה הדבר לגאליזאציה גם לגבי ההורים וגם לגבי השל־טונות. ניתן היה לצפות. שההורים יתנגדו לאותה פעילות, העלולה לגזול מן הזמן המיועד ללימודים, ואומנם לא מעט זמן התבזבז לכך. התהוותם של מוקדים חדשים מחוץ למשפחה ומחוץ לבית הספר, בודאי שעוררה אלו חשדות. גם השלטונות בסביבה, שאומנם היו רחוקים מחיי היום יום של העיירה, היו דרוכים וזהירים כלפי כל התארגנות של צעירים, מחשש לתנועת מחתרת קומוניסטית, שהתחילה להתארגן בקרב הנוער הלומד בביסאראביה. מאחר וגם „מכבי" וגם הסתדרות הצופים „השומר", התמקמו בתוך כותלי הגמנסיה, והתלמידים שלפני הצהרים היו הופכים לספורטאים ולצופים אחרי הצהרים בתוך אותם הכתלים. החשד של השלטונות לא היה חמור ביותר. כדי להיזהר מעינם הרעה של השל־טונות, צפה עוד המצאה. השלטונות הרומנים התחילו לעודד ארגונם של סקאוטים רומנים, צ׳ארצ׳אטאשי — קמנו ותלינו בחדרים של המועדון שלנו. ששכרנו אחרי כן (עם קום השומר הצעיר") מחוץ לגמנסיה, את תמונתו של הנסיך ניקולאי, אחיו הצעיר של קארול יורש העצר, שנחשב כראש הצופים בכל רומניה. בכך מצאנו היתר רשמי לקיומנו.

יחסו החיובי של תומרקין ל„מכבי" הועבר גם לצופים. בכל אותה התעסקות של מיסדר, מישטור בשורות, במפגנים, בצעדות ובמחנות, ראה מעין ח י נ ו ך ע צ מ י ומעין תרומה נוספת לחינוך הבנים והבנות. בעצם הכושר להתארגנות עצמית ללא התערבות מבחוץ, בארגון מערכת הקבוצות עם השמות והדגלים שלהם: ניהול יומנים, בחינות, העלאות בדרגה, היה בכך משום עידון גילויי הפרא, שחניכי הערבה, בקרתנות של העיירה ועל סף ההתבגרות לא היו משוחר־

רים בודאי מהם. „עשרת הדברות" של הצופים נתנו אותותיהם בבנים ובבנות, בנכונות לעזרה הדדית, בהתחיות לחיי חברה, בויתורים, במעשים טובים והעיקר לא לעשן. כותב שורות אלה אינו מעשן עד היום הזה בעקבות הדברה: הצופה אינו מעשן.

אחד החוקים של באדן פאול ושהפך נחלת הצופים בעולם כולו, הוא שצופה העולה בלילה על משכבו צריך לסכם את חשבון יומו במעשה טוב. ועל כך קיים גם משחק מסוים. חברי הקבוצה, מיד בהתכנסותם, מתפזרים על פני העיר ותוך כדי שעה עליו לחזור ולספר על מעשה טוב שעשה בשוטטו ברחוב. על משחק זה מספרים הלצות, שהפכו קלאסיות. והדבר חזר גם במארקולשטי. סיפר על כך בשיחה על „השומר הצעיר" מאיר קוטיק: „הנני נזכר שאחד מעשרת הדברות של הצופים חייב את הצופה לעזור לזקנים. היינו רצים ברחובות ותופסים בכוח אשה שנושאת סל מצרכים ורוצים לסייע בידה לשאת את הסל והיא נבהלת וחושבת שרוצים לגזול ממנה את הסל". אכן מעשה שהיה וחזר כל פעם שהצופים התפזרו בעיירה בציד אחרי... מעשים טובים.

מ„צופים" ל„השומר הצעיר"

לאותה תקופה קצרה קיימנו קשר מתמיד עם מרכז „מכבי" בקישינוב ועם חטיבת הצופים שבו, ממנו קבלנו חוזרים והוראות וכן תוכניות פעולה. עם זאת הורגש שאין מרכז זה שולט בנושא. הורגשה מבוכה וערבוב פרשיות צופיות וציוניות. הצופיות פנתה אט־אט את הדרך לשומריות, ל„השומר הצעיר". חיש מהר התגלגלה השמועה, כי קיים ארגון צופים בשם „השומר הצעיר". ארגון זה היה מסוג אחר, בעל אופי אחר שנוצר בתנאים אחרים מאשר תנועת הצופים של „מכבי". היסודות לארגון זה הותוו בעיקר בגליציה ותחילתו כידוע בקבוצת צעירים שנתגלגלה בימי מלחמת העולם הראשונה לוינה בראשותו של מאיר יערי ואשר מיד אחרי הצהרת בלפור עלו ארצה והקימו את קיבוץ א' וב' של „השומר הצעיר". ברומניה התחיל ערוץ זה של „השומר הצעיר" נותן את אותותיו בבוקובינה בצ'רנוביץ, שהפכה כביסאראביה מאז 1918 רומנית. מכאן התגלגלה לעיירות ביסאראביה שעל הגבול עם בוקובינה, לנובוסליצי, חוטין ובריצ'ני סניפים אלה, שעמדו תחת השפעת הענף הגליצאי של התנועה, חיפשו בכל זאת מסגרת אחידה. הסניף הפעיל ביותר היה בנובוסליצי וב„פקודת היום" של מרכז צופי „מכבי" — צויינו לשבח שני הסניפים הפעילים ביותר בביסאראביה: מארקולשטי ונובוסליצי. הסניף בצ'רנוביץ או יותר נכון המרכז שם והסניפים באותו חלק ביסאראביה עמדו בהשפעתם של בחורים נהדרים, שחומי עור ונחמדים: יהושע ועמנואל, בניו של עסקן ציוני ידוע בצ'רנוביץ, ד"ר יוסף בירר, שיחד עם יערי וחבריו נמצאו בימי המלחמה בוינה ושהם עלו ארצה והצטרפו לקיבוץ „השומר הצעיר". הם הם ששמשו מקור השראה לסניף הבוקובינאי ובעקיפין גם בביסאראביה. כך נודע לנו על התהוותה של תנועה עולמית, בעלת גוון יהודי מובהק והעומדת כולה בסימן ההתעוררות החלוצית והעלייה לארץ ישראל. כך נפתח גם ויכוח בין האופי הסקאוטי לבין האופי הארצישראלי והציוני בתוככי „מכבי" בקישינוב שהייתה הסתדרות האם ל„צופי מכבי". בקי־

שינוב עצמה התפלגה הסתדרות הצופים. חלק נשאר במסגרת „מכבי" וחלק הקים הסתדרות ע צ מ א י ת. הנהגות הסניפים במארקולשטי ובבלצי הכריעו לטובת הסתדרות עצמאית נפרדת מ„מכבי". גם בקישינוב עצמה דעך הפלג הצופי עד שנתחסל ורוב חבריו החיוניים עברו ל„השומר הצעיר". בפסח 1921 השתתפתי, כנציג מארקולשטי, בועידה ראשונה של „השומר הצעיר", בה השתתפו גם האחים בירר מארץ ישראל. לאחר ועידה זו, שהתקיימה בימי הפסח האחרונים, עוד ברכבת חזרה מקישינוב, בתחנת הרכבת של בלצי, עלה הסניף הבלצאי על מאות חבריו שנסע, כפי שהתדברנו מראש, למארקולשטי לנשף משותף ולחנוכת דגל התנועה. הביקור עבר בהצלחה. הבנים והבנות אורחו בבתים. בשבת בשעה 4 אחרי הצהרים נערך מסדר של שני הסניפים שהתחלנו לקרוא להם בעברית ק נ י ם (קן). כשמסביב לנו מצטופפים כמעט כל בני העיירה מגדול ועד קטון. במסדר זה נמסר לנו דגל התנועה. המוסר בשם ה„קן" האח היה מורה הגמנסיה העברית מבלצי, מ. ד. ביינוש. מורה זה, עברי וציוני מסור, בא מבוקובינה ואולי אף מסניאטין הגליצאית, נחשב בצורה רשמית לראש הצופים בבלצי, כשסטארוסטה היה המפקד המעשי. בגמנסיה הוא התמסר יפה לנוער הלומד, היה מקובל על התלמידים וכך בעצם קיבל על עצמו להיות פטרון לתנועה. הוא העניק בכך חסות לסטארוסטה, לפאבל ליפשיץ, לבני משפחת מאסיס, ניוניה גרומאן והבנות: אייזנשטיין, פוזיס, זוניס, דארדיק ועוד. הקבוצה הפעילה, מקרב התלמידים. חסותו והגנתו הוסיפו יוקרה ל„קן" גם בקרב ההורים וגם בקרב התלמידים. הדוגמה שלו השפיעה גם בעקיפין במארקולשטי. עצם הופעתו במאר־קולשטי כאדם מבוגר וכמורה הגמנסיה בראש „החברה", היה סימן לטובה, גם בשבילנו. נאומו בשעת המסדר וכן עם פתיחת הנשף בערב עשה את הרושם הדרוש. כך הפכנו ל„השומר הצעיר".

הקן במארקולשטי עבר, אם כן, על פסים אידיאולוגיים עמוקים יותר. מכאן ואילך יש משמעות יתר לרגש הציוני העמוק, „היינו שוביניסטים — ציונים לאומיים — על סוציאליזם לא דיברנו בכלל", מספר מ. קוטיק. תרם לכך גם נוכחותו של סניף „החלוץ" במקום, שריכז בתוכו בחורים ציונים. המועדון היה תמיד מקושט, מסודר ומנוהל יפה מבחינה משקית. מבחינה ארגונית התנהלה פעילות סדירה ואינטנסיבית מאד. היו שכבות וקבוצות, לכל קבוצה דגל משלה ושם משלה — והפעם השמות היו עברים. גם התלבושת התחלפה. ומהחאקי של תקופת הצופיות עברו לחולצה אפורה ומכנסי קורדרו. דוגמת פרשים עם כיסי „גאלפא" מנופחים, חגורה וסמל „השומר הצעיר". ראשי קבוצות מהמשמרות הצעירות נכנסו לפעולה: מאיר קוטיק, ביירש ווייסביך, ישראל קופלביץ, חייה קוטובסקי, חייקהלה גרינברג ועוד. הקשר עם סניף בלצי היה הדוק מאד. היינו מתחלפים במידע, בקשרים, והמפגשים הבין־סניפיים התרבו. בבלצי היו בין החברים המבוגרים אח ואחות למשפחת נימלמן. הם היו בנים לאשה אלמנה, בעלת מאפייה גדולה. הייתה זו אשה בעלת מזג טוב, נעימת הליכות ומסבירה פנים. ביתם היה פתוח לכל קבוצה שהייתה מבקרת בבלצי, נהנתה מהכנסת אורחים חמה ולבבית. הבית היה רחב ידיים. לחם טרי וריחני למכביר, הרבה

ריבה וחמאה ואפילו ארוחת בשר. לפעמים בשבתות היו מגיעים לשם 20—30 בנים ובנות, כולם מצאו מקום ללון ולאכול.

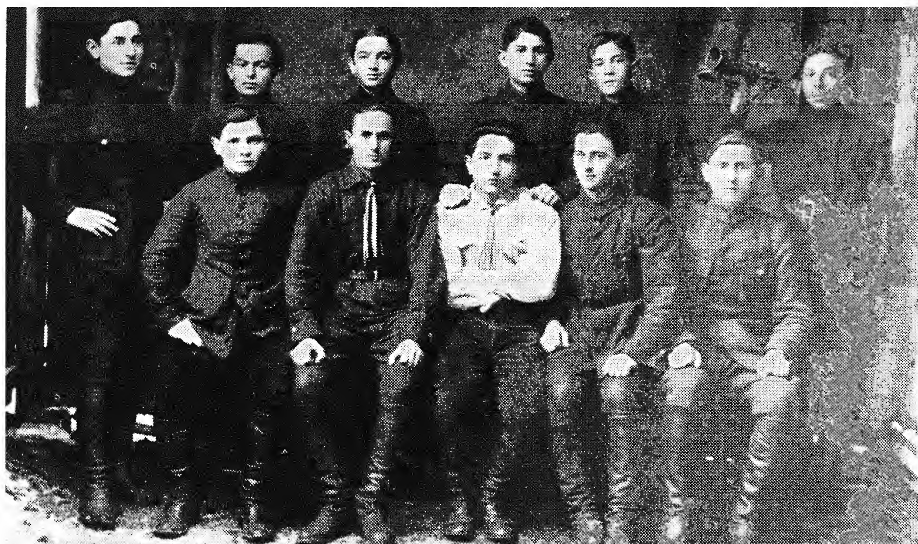
כיום, בראייה ריטרוספקטיבית, יקשה להגדיר מאין באה דבקות זו. האם היתה זו שותפות הגיל או שותפות המעשה המלכד. היה הרבה מן המגרה והמותח בכל אותן פגישות שחזרו ערב ערב, קיץ וחורף, כולם דאגו לעצים להסקה בימי החורף גם אם במחיר... סחיבות כל מיני קורות מבנינים וחצרות ולאו דווקא לפי כל כללי המוסר הסקאוטי. באביב ובקיץ היו הפגישות נערכות עד מאוחר בלילה. בגן הגמנסיה, על גדות הנהר ועל ה„טוליקה" המוריקה. באיזו מין התמדה מופלאה של מעין קהילה קטנה עמדנו במין דביקות נלהבת בבוקר השכם על הדשא המוריק על גדות הריאוט, מול השמש העולה ושרים את ההימנונים „היה מוכן", „התחזקנה" ועוד. הכל התחיל להכריע לצד אידיאליזם ציוני המכוון לעלייה, והיו כאלה שהתחילו לחשוב על הגשמה חלוצית ועל ההכשרה שצריכה לבוא לפניה. ארץ ישראל נעשתה אז ממשית יותר. יותר ויותר השיגו חומר, שהיה עדיין דל ופשוט על ארץ ישראל. על החלוציות וכיבוש הביצות, על טרומפלדור שהפך לגיבור סמלי. שטרם סיגלו אותו לעצמם הרביזיוניסטים. קראנו או שמענו על תנועת הנוער הגרמני „וואנדר פוגל", ששימש דוגמה למיסטי שב„השומר הצעיר". ידענו, אם כי מעט על כך, ומורנו לגרמנית בגמנסיה בן־ציון כתבן, שאף הוא היה ציוני, סייע בידינו לקרוא את זיגמונט ברנפלד ואת מרטין בובר וכך העמקנו דעת. בגלל הגיל שלא עבר עדיין את ה־16 היינו רגשנים, שופעי אמונה, אך תוהים על הגות החיים, שהטרידה את הצעיר בשנות העשרים. מדי פעם היו מגיעים אלינו שליחי התנועה או סתם חבר התנועה. היינו מנצלים כל אורח שבא מטעם ההסתדרות הציונית, הקרנות, או סתם יהודי שבא מארץ ישראל. ביניהם למשל: הניה (האירה) קוטיק, עדה מימון, מהנדס דוב קלימקר ועוד.

פעם אחת הגיע אלינו בחור מבוגר יותר, רציני אבל בעל חוש הומור דק, נדמה שהוא חבר משמר העמק ושמו פ ו ל י ש ו ק. הוא הגיע מצ׳רנוביץ והיה תוצרת הפלג הבוקובינאי. הצעיר עשה עלינו רושם בכנותו, בגישתו החינוכית ובאישיותו המחנכת. הוא ישב אתנו במשך שבוע־שבועיים והוא בעצם שהכניס את הקן לאווירה ארצישראלית ולמתח חלוצי כלשהו. הוא הביא עמו שירים ישראלים ונדמה שהיה ראשון מסוגו שהופיע עם ספרון ביד, ספרון שירים. ומאז הנהגנו חובת שירון לכל חבר. גם לפני כן היינו שרים בקן, אבל ה„ריפרטואר" שלנו, בעיקר בעברית היה דל ומיושן. התחלנו רק אז לשיר ומפיו למדנו הרבה שירים „מודרניים" מאותה תקופה — כמובן ארצישראליים. מפיו למדנו: הלאה ירדן, הלאה זרום, בוקר בוקר בא, אנו עולים ושרים, מה יפים הלילות בכנען ועוד ועוד. ביקורו היה רב רושם והשפעתו הורגשה זמן רב. פגישה אחרת, כמעט דומה לסיפור „רביזור" לגוגול, שהשאירה אותנו באיזו מין תעלומה. היתה לנו עם אחד ששמו גרישא פילדיש, אף הוא היה פליט מאוקראינה. עשה רושם כמי שמכיר עניני הצופים על בורים ואף הוא שהה במחיצתנו כשבועיים ימים. הבחור אומנם „עשה רושם", היה תוסס, מדבר הרבה, אך הרושם היה כי הוא בן בלי שם, מבלי שנדע מקורותיו, מוצאו ומבלי להבין לקראת מה הוא חותר. אבל ניתן

היה גם ממנו ללמוד רבות. וכשם שהופיע בתוכנו בלתי צפוי כן גם נעלם, מבלי להשאיר כל עקבות אחריו. זמן רב היינו תוהים ומנחשים מה הביאו אלינו, ואף חשדנו אם לא נשתל ע״י קבוצה קומוניסטית או ע״י הבולשת הרומנית עצמה. התעלומה נשארה בלתי מפוענחת.

סטייה ראשונה

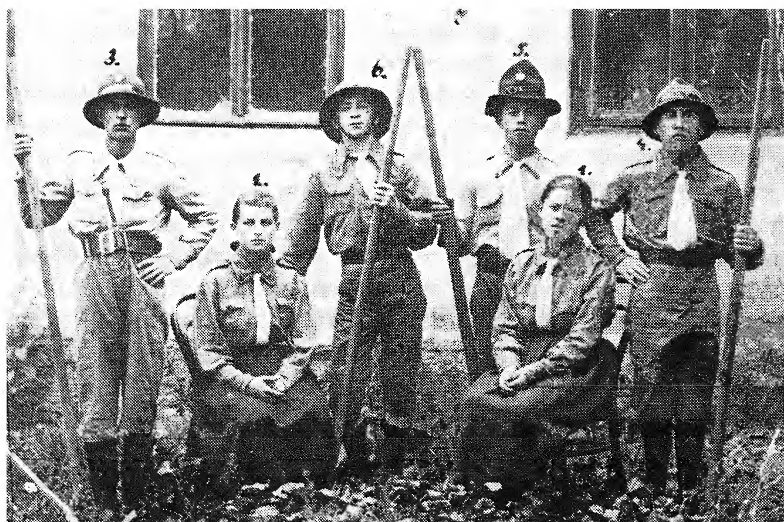
תעלומה זו לא בכדי הטרידה אותנו, שכן כמעט לאותה תקופה נתנסינו בחוויה קשה, שרק מעטים ידעו עליה. הדבר הטיל צל כבד על כל הפעילות הנלהבת שלנו: אחד מעמודי התווך של הקן היה חיים יאָסל (יוסף) זיידמאן, הוא היה תלמיד מצטיין בגמנסיה. וגם תרם רבות להתפתחותו של ה„קן״. הוא היה אחד מעוזרי הנאמנים וגם חבר יקר לי מאד. הוריו היו עניים מאד, משפחה גדולה, גרו בבית קטן ונמוך, ממש בקתה, שגגה היה מקנה סוף. האב היה מין חייט כזה ובעצם רק מתקן ומטליא בגדים משומשים. אבל הנער היה שקדן, מתמיד ומוכשר, כולו מלא הומור של התגברות, להיות מהלך בין בני המשפחות „המיוחסות״ כאחד מהם. והוא הצליח בכך. גם בתוככי „הקן״ היה פעיל, מתחבב על אנשי קבוצתו, שאהבוהו והעריצוהו. פתאום התחלנו להבחין באיזו התנהגות מוזרה. מופנמת, כאילו נזהר מאתנו וכאילו מטמין בחובי ליבו איזו תעלומה בלתי מובנת. אחרי ככלות הכל, כמעט כל העיירה הייתה בעצם משפחה אחת וכל אחד ידע, שמע והבחין מה שמתרחש בבית שכנו, חברו, כל צעקה. כל קטטה, כל התרגשות הייתה מיד מתפענחת. והנה תעלומה. יום אביב אחד, בחודש מאי, לא הופיע זיידמן לכתה. משהתחלנו להתענין, התברר כי בלילה נלקח ע״י הבולשת לקישי־נוב, כחשוד בקומוניזם. ימים רבים לא גילה לנו זיידמן, מה עשה באותם שבועיים שלושה ששהה בקישינוב. הוריו היו חסרי אמצעים לנסוע אחריו וגם אפילו היו נוסעים. לא היו מצליחים לעזור לו, שכן הגישה ל„סיגורנצה״ המרכזית בעיר כה גדולה כמו קישינוב הייתה חסומה. כנערים בודאי שהיינו חסרי אונים לעזור לו. אדרבה, כל נסיון של הזדהות אתו היה ממיט שואה על המטפלים בדבר. על הגמנסיה, על קן „השומר הצעיר״ ואפילו על העיירה. לימים. הפכו הדברים שכיחים וגלויים יותר, שכן רבו בני נוער שהתקרבו ונחשדו כמשתייכים למחתרת קומוניסטית. למזלנו היתה התופעה, במארקולשטי, נדירה ומדהימה. לאותה עת הוזהרנו לצמצם את פגישותינו בקן, ובמיוחד הקבוצה של נערים צעירים מהכתות הנמוכות שהוא עמד בראשה. אחרי שבועיים שלושה הוא הופיע חזרה, משוחרר. הבולשת לא הצליחה להוציא מפיו דבר, לא על פעילותו הוא, או השתייכותו לאיזה שהוא תא קומוניסטי. בכבוד רב ובמאמץ עליון עמד בנסיון, גם כשחקרו אותו לילות שלמים והנחיתו עליו מכות רצח, והתעללו בו בעינויים שונים. אנשי הבולשת הרומנית היו מומחים גדולים לעינויים. הוא חזר סחוט. עצוב. שותק, והרבה זמן לקח עד ששב לאיתנו ולמצב רוחו. הוא חזר ללימודיו בגמ־נסיה ושוב היה מבריק, ידען, חרוץ, אבל אל קן „השומר הצעיר״ לא חזר. הקבוצה שלו גם היא פוזרה, בכל אופן לאחר הסתלקותו של זיידמן, לא היה מלט מלכד, ולא נמצא לו ממלא מקום. גם חששנו, שמא בכל זאת נגועה היא הקבוצה, אפילו שלא במישרים, במכת הקומוניזם וחששנו שמא עלולה דרכם להתפשט בתוך הקן.

קבוצת 'נצחון" ב„קן" הראשון של השוה"צ

יושבים (מימין לשמאל): קופילביץ ישראל, זבריז'ר שמחה מנדל, קופרשטיין לייב (ראש **הקן), קולקר ברוך, ויסבוך דב.**

עומדים (מימין **לשמאל): זבודיבקר אברהם, קיטובסקי שמחה, קוטיק מאיר, רויטמן דוד, קופרשטיין גמליאל, טסלר ישכר.**

קבוצת צופים ב„קן" הראשון

מימין לשמאל עומדים: סוסליק שאול, גמורמן נתנאל, קופרשטין אהרון, **טקאַץ' גדליהו.**

יושבות: ויין (גמורמן) שושנה, מסטרמן טובה.

יהיה בכך משום אידיאליזציה מיותרת. וגם מופרזת, אם נניח כי הכל הלך למישרים. אם אנו מביטים אחורה ומנסים לנתח מפעל מעין זה. שצמח כולו מקרב הנערים עצמם, בני 14—15, נערים קרתנים. והלא לפני עיניהם לא עמדה כל דוגמה של איזו שהיא התארגנות מנהלית וכמעט ללא כל עזרה והדרכה מיו־חדת מגבוה, הרי יש בכך מעין נסיון של אותו חינוך עצמי — Self-Education, דבר שהוא משאת נפשם של פדגוגים ומחנכי נוער עד היום הזה. מדובר הוא גם בנערים מאד קרתנים, באיזו עיירה נידחת, מוקפת כפרים בעלי אוכלוסיה פרימיטיבית ופשוטה לאין ערוך מתושבי העיירה. יש לכן משהו פלאי בכל אותה צמיחה עצמית שאומנם, כפי שכבר הוכחנו, תרמה רבות לה הגמנסיה. היה בכך איזה שהוא מאמץ עליון של בנים ובנות שכל אותה התגודדות עוררה הסתייגויות טבעיות במשפחות. רוב המשפחות היו אומנם בהתאם למושגים של היום — מעל לקו העוני. אבל רחוקות מלהרשות לילדים גם ללמוד וגם „להש־תעשע". מושג אחרון זה בודאי היה עיקר ההגדרה שבחת־הכרה של הורים, שעמלו קשה כדי להחזיק את משפחותיהם, ולא להעסיק את הילדים בעבודה אחרת ולפנק אותם בלימודים.

הייתה זו המהפכה השקטה השנייה שעברה על העיירה ועל הדורות של ההורים. יקשה לכן לקבוע כי ההורים, עם כל החמימות והרצון הטוב והעידוד ללימודים. ראו בעין יפה את כל אותה התרכזות קבוצתית. בראש וראשונה, הייתה הסתיי־גות לכל אותה פרצה של התקרבות המינים. רבים מהם בודאי היססו לקבל את ענין בית ספר משותף לבנים ולבנות, דבר שמשרד החינוך הרומני עצמו כמעט ולא הרשה. מערכת החינוך בעיקר התיכונית, היתה בנויה על הפ־רדה מפורשת בין בנים ובנות. על אף העובדה שעמדנו כבר אחרי מלחמת העולם הראשונה, שררה עדיין במשפחות גישה מסורתית, אומנם חילונית ו„חופשית" יותר — אבל בכל זאת שמרנית ומסתייגת. ההורים ילידי המאה התשע עשרה, ראו בפגישה מתמדת בין בנים ובנות של משפחות מכובדות מעין העזה מתירנית, שצבטה בלב. עדיין חבלי המסורת והדת רתקו אותם להוויי של עולם. שאומנם חלף ועמד בהתפוררותו, אבל בכל זאת היה מושרש מאוח בשנים. ואילו בבית הספר יושבים בנים ובנות על ספסל אחד. ניחא, כאן לכל הפחות מתרחשים הדברים לעיני מורים ומחנכים המטילים משמעת, סדר וכללי התנהגות. אבל הן הקן הרחיק לכת: טיולים ליליים. לינה בחיק הטבע תחת כיפת השמים, כמה קילומטרים מחוץ לעיירה, יציאה לטיול ב־5 בבוקר וחזרה בחצות הלילה. והפעם ללא השגחת מבוגרים, זה כבר היה יותר מדי וחשוד מדי, מי יודע לאן יגיעו ביחסי מין. ליציאות הללו מחוץ לתחום הבית והעיירה אל עבר ה... בלתי נודע והבלתי מבוקר, היו גם צפויות סכנות מבחוץ. בלינה בחיק הטבע היו צפויות פגיעות טבע, גשם, ברד, קור, תקלות ותאונות. גם החשש מפני בני הכפר הסמוכים שבסביבתם היו נערכים טיולים אלה, „השקצים" וה„שקסות" הללו. שספק אם נשאו בלבם רגשות אהדה לבני העיירה „ההולכים" והמבלים באוהלים, בשירה וב... תפנוקים, שרק בני ז'ידאנים יכולים להרשות לעצמם. ואחרון אחרון המשטר הקשוח של השלטונות הרומנים. הייתה זו המש־

טרה, ה„ז׳אנדארמריה״, שכל ז׳אנדארם בעל הדרגה הנמוכה ביותר. מוסמך היה להתאנות בהם בשם החוק: התארגנות והתגודדות שלא כחוק, הדגלים הלאומיים, ולך והוכח להם ולשופטים שאין זו מחתרת קומוניסטית, מתנכלת לשלטון, ואפילו בצבעים הלאומיים כחול לבן נושאים עיניהם בודאי אל מעבר לגבול של הדניסטר, לברית המועצות. ההורים רטנו, ניסו למנוע פה ושם, אבל השלימו.

ועידה ארצית

בקיץ 1923 נתנסינו בקן בחוויה מעניינת וקשה מאד. בניגוד לרב מיימון וחבריו שחלמו להזמין את הקונגרס הציוני הראשון למארקולשטי, ו„בכשלו״. אנחנו הצלחנו להניע את התנועה כולה. מביסאראביה ואף מבוקובינה, ונדמה אף מראָגאַט, להגיע למארקולשטי לועידה השנייה של „השומר הצעיר״ מרומניה. היה זה מאמץ נועז, גם ארגוני גם פיסי ותקציבי, לארח כמה מאות בני נוער, לכלכלם ולרכזם במשך כמה ימים, שלושה או ארבעה ימים. ביום ששי בבוקר הגיעו ברכבת הבוקר לתחנה כמה מאות בני נוער, כל קבוצה ממקום מסוים, על דגליהם ובתרמיליהם, בתלבושת ה„שומרית״. האורחים נתקבלו ע״י כל הקן המקומי, ובמשותף צעדו במפגן מרשים מן הרכבת אל העיירה. בברכה וב„פקודת היום״. שהקראתי בפני כל המשתתפים במצעד, הועמדו האורחים על סדרי לינה ואוכל, חלוקה ללינה בבתים אפילו הזהרה לא להתרחץ בנהר הסמוך. הריאוט, מבלי שתמסר הודעה תחילה למטה הועידה שנקבע בבנין בית הספר. שיחק המזל וכל ימי הועידה לא ירד גשם ושרר מזג אויר קייצי נוח, הדיונים התנהלו באולם הגדול של בית הספר ואחרי כן בגן בית הספר ולבסוף על השיפוע של מורד הגבעה בצפון העיירה, בדרך בואכה למארקולשטי הכפר. אכן הייתה זו משימה לא קלה ביותר לאכסן, לארח ולהזין מחנה אורחים כה גדול. בעצמנו נדהמנו למספר הרב של האורחים. זכורני כי נאלצתי להזמין אצל שני אופים בעיירה אפייה מיוחדת של לחם, מבלי לדבר על מצרכים אחרים. ככל שזכור לי עמדנו אחרי כן בעול כבד של חובות למאפיות, לחנות המכולת הגדולה של פרידה שראם ואלוהים יודע באילו מאמצים התגברנו על כך.
ואם כי הועידה עברה בשלום ובהצלחה, הופתענו מתוצאה שלילית אחת. בעק־בות תככים קודמים, במסגרת התנועה, כאשר לפני חדשים מספר דחינו הצעה של שליח מבחוץ, שרצה בכל מחיר לזקוף על חשבון הישגיו את הסניף במאר־קולשטי. הוחלט להוציא את סניף מארקולשטי מכלל התנועה. על הדבר שהוחזק בסוד, נמסר בפומבי במסדר הפרידה. ומה שהתחיל בחגיגיות כה נלהבת נגמר במכה מזעזעת לסניף שלנו. הבלגנו על כך בכבוד וליווינו את האורחים בכל הגינונים חזרה לרכבת, כשאנו חוזרים הביתה עייפים מהמאמץ הגדול וכואבים את העלבון שנגרם לנו.
אכן הבלגנו והתגברנו. „הקן״ המשיך בפעולתו ללא חסות התנועה ובדרכים בלתי רשמיות, המשכנו בכל המגעים עם התנועה, שכן כל סניף לחוד אף הוא הופתע מהחלטה בלתי צודקת זו. רק עם קום ההנהגה הראשית בצ׳רנוביץ, הת־כתבתי ממושכות עם יצחק נוסבוים (כיום יצחק בן־אהרון), שהחזיר את קן מארקולשטי לחיק התנועה, חלה התפייסות וחודשו המגעים הרשמיים.

בינתיים הגיע סיום מועד לימודי בגמנסיה ובסתיו שלאחריו יצאתי ללימודים גבוהים לחוץ לארץ. היה זה ניתוק לא רק מן העיירה ומן הנעורים, אלא גם מחווייה ממושכת של הרפתקאה נעלה, של הקמת תנועת נוער ציונית שתרמה לא מעט להרחבת אפקים לבנים ולבנות בעיירה ואף שיוותה מראה אחר, משוחרר יותר, פתוח יותר לעיירה עצמה. בין אם התנועה נמשכה, אומנם בסירוגין, וסיפקה חלוצים ועולים ישירות לארץ ישראל, בין שהניחה יסודות לעצמאות הנוער, לכושר ראיית העולם בעינים אחרות, היה הדבר כדאי. והזכיר לי המנוח אריה גבעוני ז"ל, שהיה מן הילדים בחבורה, את נשף הפרידה שנערך לחברים היוצאים. היה זה הלילה האחרון לפני נסיעתנו, על הגבעה הודלקה מדורה ומסביב למדורה נפרדנו. ר ו ש ם ה ע ר ב, סיפר, היה כ ב י ר והוא זכר אותו ושמר עליו כעל חווייה מלבבת ומחנכת, שעודדה את קיומה של התנועה בעתיד.

אריה גבעוני ז״ל

השומר הצעיר מתחדש

לאחר שליבוש, ראש ה„קן״ הראשון של „השומר הצעיר״ וכן מאיר, ראש ה„קן״ לאחריו, עזבו את מארקולשטי ונסעו ללמוד באוניברסיטאות בבלגיה, היתה תקופה קצרה של חוסר פעולה. קן „השומר הצעיר״ נוסד מחדש בשנת 1927 ע״י קבוצת חברים מבלצי, בראשם יוצא עיירתנו שלמד בגימנסיה בבלצי — רדולינסקי (עלה לארץ ונמצא ב„שער העמקים״) וביניהם גלוברמן, פינ־קלשטיין ואחרים.

עד 1940 פעל ה„קן״ תחת השם „מכבי״ כי השלטונות הרומנים ראו ב„השומר הצעיר״ תנועה שמאלית ואסרו את קיומו. זכורני שתפסו אותי ואת מנדל ווייסבוך בפעולה ב„השומר הצעיר״ ולשם כך נסענו במיוחד למושל המחוז לסורוקה והצלחנו „לסדר״ את הענין...

אחת הבעיות שלנו ב„קן״ היתה לחמם את הדירה ששם התאספנו. כסף לא היה לנו והיינו הולכים פעמיים־שלוש בחודש וגונבים עצים. היינו גונבים ממש עמודי טלפון גדולים, חותכים אותם בלילה ומחממים את הבית. כנראה שאז חשבנו שהמטרה מקדשת את האמצעים...

אחת הפעולות היפות של ה„קן״ היו הטיולים, ביחוד באביב ובקיץ. היינו מארגנים „מושבות קיץ״ של הקן שלנו. השתתפנו גם ב„מושבות קיץ״ ארציות. היינו יוצאים לשלושה ימים ולפעמים לשבוע, גרים באוהלים, עורכים „שיחות״, תרגילי התעמלות ובכלל „עושים חיים״.

העבודה העיקרית שלנו היתה אוסף כסף מקופסאות „קרן הקיימת ליש־ראל״. כאן היתה התחרות עם תנועות הנוער האחרות ועד כמה שאני זוכר ידנו היתה על העליונה. היינו כמו כן עוזרים למוסדות סוציאליים בעיירה, על־ידי ארגון נשף שהכנסתו היתה קודש למטרה זו. אני זוכר שיוזם הנשפים האלה היה ה„קומיסר״ של הקק״ל במארקולשטי חיים ברויטמן ז״ל, שהיה גם מראשי העסקנים הציבוריים בעיירה.

ברוך פקלמן

ראשוני השומר הצעיר להכשרה ולעלייה

אני נזכר בתקופה כאשר „השומר הצעיר״ היה „כאילו מת״ במארקולשטי. הסתובבנו כולנו ולא ידענו מה ואיך לעשות. זה היה בשנת 1927, פייגה שפיל־ברג, שהיתה ראש קבוצת הבחורות, התכוננה לעלות לארץ. זה היה בחג והיא הוציאה אותי מבית הכנסת ללכת אתה לפלורשטי לקבל תעודת יושר לשם

קבוצת „בר כוכבא"

מימין לשמאל יושבים: **שמואל קופרשטיין, לנדאו, שמואל גורודצקי, מאיר זוודיווקר, שמוניס.** — על הברכים: שמואל גלוזמן, משה סידיק (הרדוף), ד. גולדינר, דוד ווייסמן. עומדים: **לא מזוהה, אסיה אייזנברג, סוסליק, שילקה סקבירר, יוסקה טסלר.**

קן „השומר הצעיר" בשנת 1930

ראשי ה„קן״ ב־1932

מימין לשמאל — יושבים: עדה, צבי לביא, צ׳קה קוטיק.

עומדים: אברהם מאירסון, שמואל גלוזמן, משה סידיק (הרדוף), אריה **וודווז** (גבעוני) ז״ל, דודווייסמן, מנדל ווייסבוך, פניה קיטובסקי.

קבוצת „יהודית״

מימין לשמאל — מלמטה למעלה: יושבות — ליזה חאראַסט, אקרמן.

שורה ב׳: גולדינר, צ׳קה קוטיק.

עומדות משמאל: לא מזוהה, שלימה קולקר

סידור הדרכון. דברתי אתה ושאלתי אותה, מה יהיה הלאה? היא עולה לארץ. ישראל קופליוביץ, שהיה ראש הקבוצה באותה תקופה, יצא להכשרה ואנו נשארים כצאן בלי רועה, הכל מתפורר. פייגה ענתה לי, אתה צודק, אך אנו צריכים לעלות לארץ ישראל.

נסעתי לבלצי ובעזרת רדוליאנסקי התקשרתי עם ראשי „השומר הצעיר" גוברמן ויוסקה פינקלשטיין, סיפרתי להם על המצב ב„קן" שלנו. הפגישו אותי עם ראש ה„קן" בבלצי ז'ני פרדמן וסוכם שישלחו אלינו את דב יתום (גר היום בחולון) שיארגן מחדש את ה„קן". יתום מינה את גלוזמן, סוסליק, זוסיה קופרשטיין, כראשי שלוש קבוצות שהוקמו: קבוצת „נמר" — בנים, ושתי קבו־צות בנות: „יונה" ו„חבצלת". אני השתייכתי לקבוצת „נמר".

לאחר זמן קצר יצאתי להכשרה ביאסי. קבלתי מכתב מלייב (גבעוני) שאבוא מהר הביתה כי המצב לא טוב. עזבתי את מקום ההכשרה וחזרתי הביתה. נפגשתי עם שלוש הקבוצות, סיפרתי להם מה עשינו בהכשרה וחשי־בותה כשלב לעלותנו ארצה. עודדתי אותם וה„קן" התחיל להתבסס. באותו זמן התארגן במארקולשטי גם „ביתר" ודיברו שרבים מהנוער עוברים אליהם וכי יש צורך לעמוד בפרץ. חזרתי להכשרה אך הייתי שולח מכתבי עידוד ו„החברה" הצליחו אמנם להמשיך.

אשר לקבוצת „נמר" שהשתייכתי אליה, היא מנתה 15 חברים. היא היתה הקבוצה המבוגרת מה„קן" החדש. ראש הקבוצה היה זוסי קופרשטיין ולאחריו ישראל גלוזמן, שחזר מלימודיו בסמינר למורים מצ'רנוביץ. 10 מתוך קבוצתנו עלו לארץ. אני הייתי הראשון ואחרי באו מנדל ויסבוך, אריה גבעוני, לאה וקסמן, מאיר סובול, שור ואחרים. מה־5 שלא עלו, נשארו בחיים, לפי מיטב ידיעתי רק 2: ווייסמן ופרופס.

לבסוף עלי להתיחס לנקודה חשובה אחת. זמן־מה היתה ההחרמה מצד ציונים רבים, תוך טענת שווא ש„השומר הצעיר" היא תנועה קומוניסטית. נגרמו לנו „צרות" מצד השלטונות שאסרו את קיומו. העובדה שלפחות 80 חברים יוצאי „השומר הצעיר" מעיירתנו נמצאים בארץ, בקיבוצים, במושבים ובעיר, מדברת בעד עצמה. תנועה זו היתה ללא ספק הציונית ביותר והנאמנה ביותר לרעיון העליה לארץ.

צ'קה (קוטיק), משה (סידיק) הרדוף

„השומר הצעיר" מ־1927

קן „השומר הצעיר" — במתכונתו האחרונה — עד לכיבוש ביסאראביה ע"י הרוסים ב־1940 שוקם בשנת 1927. הוא הוקם בעזרת חברים מקן בלצי הנמצאים היום בארץ בקבוצים: שער העמקים ומעברות. במשך כל אותה תקופה הצטיין הקן בפעילות רבה, והוא מנה 250—300 חניכים, החל משכבת המקשיבים מגיל 9־10

ועד לשכבת הבוגרים בגיל 18־19 כאשר יצאו להכשרה. באופן רשמי נשא הקן את שם „מכבי" כאגודת ספורט, כי חברי השומר הצעיר היו חשודים בקומוניזם. כשנתחשק לו ל„שף דה פוסט", ראש המשטרה המקומית. קצת שוחד. היה שולח את אחד השוטרים לסביבת ה„אולם" בו ק־ימנו הפעולות — בתקוה שנבין את הרמז... ואכן הבינונו. לקראת כל חג נוצרי היינו מביאים לו מתנה מ„הטבע". ביצים, תרנגולות וגם „שוכחים" על שולחנו 100 או 200 ל"י. וככה השגנו חופש פעולה. הקן שלנו היה מן הפעילים ביותר מבין תנועות הנוער בעיירה. עובדה קיום הקן הורגשה בה טוב וגם בפעילות הציונית בכלל. כל ילד שאף להיות בו חבר. עד כדי כך, שכאשר ביקר שם פעם שליח מטעם „קרן היסוד" ועבר בין הבתים להתרמה — כששאל ילד כבן 8 האם הנו ב„השומר הצעיר" ענה הלז: „עדיין לא". גם ההורים ידעו שילדיהם נמצאים בידיים נאמנות ולכן הסכימו מרצון שיבקרו בקן.

כאשר היה מבקר בקן שליח ההנהגה הראשית מצא תמיד לנכון להופיע גם בפני הצבור הרחב. אספות אלה היו תמיד רבות ענין. בשנת 1930 בקרו בעיר השליחים מהארץ ישעיהו בארי (משמר העמק) ונתן אגמון (ביסטריצקי). הללו התלהבו כל כך מיהדות העיירה שאמרו „לו אפשר היה להעביר את כולם מזקן ועד טף ארצה — אפשר להקים מיד מהם מושבה לתפארת".

אולמי הפעילות של הקן היו במקומות שונים עד אשר משנת 1931 ועד בכלל שוכן בבית גדול בקצה העיר (אם זכרוננו אינו מטענו — שכרנו את הדירה מאת משפחת נוח וסיליבר). שם היו חדרים גדולים לכל הקבוצות והגדודים. מאחורי הבית היה מדרון לכיוון הנחל והאחו הגדול. שם קיימנו פעילות רבה בעיקר בערבי הקיץ. נוסף לטיולי הקיץ היפים זכורים ודאי לרבים מבין חניכי הקן ה„ליליות" גם הטיולים בלילות השלג היפים של החורף הביסארבאי, וה„מב־צעים" להכנת חומר הסקה לחורף — גבעולי חמניות, עצים, ועוד.

פעילות הקן לא הצטמצמה רק במסגרתו — אלא קיים שיתוף פעולה עם הגמנסיה העברית בה למדו רוב חברי הקן. טיולי ל"ג בעומר, למשל, נערכו יחד עם כל התלמידים והמורים. לפני שיצאנו לכל היום לבלות בחיק הטבע קיימנו הפגנה יפה בעיר.

חברי הקן לקחו חלק פעיל בעבודת קרן הקיימת לישראל. בכל חודש עברו החברים להריק את הקופסה הכחולה של הקרן הקיימת שנמצאה בבתיהם של רוב התושבים. כ"כ בחגים ומועדים שונים.

בין כותלי הקן התארגנה גם פעולה משותפת עם אנשי הבלוק למען „ארץ ישראל העובדת" — אתם פעלנו יחד לקראת הקונרסים הציוניים.

ההתנגשות החמורה ביותר בין השומר הצעיר ובית"ר התחוללה באולם „ביתר" ב־1934 אחרי רצח ארלוזורוב וכמובן חברי הקן נעזרו במתנגדים אחרים (יסלחו לנו חברי „ביתר" לשעבר בארץ — היום אנו מביטים אחורה לא בזעם).

המשפטים הספרותיים שנערכו באולם הפכו למפעלים תרבותיים כלליים בעיר. הם היו לא פעם לשיחות היום לא רק בחוגי הקן אלא בכל חוגי האינטליגנציה המבוגרת שבה. הסניגורים בני ה־15—16 היו מופיעים בצורה נאה ומשכנעת.

הפעולה בקן היתה מכוונת כמובן לקראת הגשמה ולעליה ארצה. אחרי הכשרה באחת מחוות „החלוץ" כשמישהו זכה לקבל סרטיפיקט ועלה ארצה היה זה חג לעיירה כולה. מאות אנשים היו באים לתחנת הרכבת ללוות את העולה. הפרדה מהעולים היתה בדרך כלל בטקס שומרי מלא, כששירת ההמנון „אנו עולים ושרים" מהדהד באוזני הנוכחים והעולים זמן רב. מאורעות חגיגיים מעין אלה ודומיהם בקן היה מנציח הצלם הקבוע — הרי הוא שמחה מנדל זבריז׳ר הזכור לטוב.
בשנים 1932—1936 עלו ארצה מקן מארקולשטי כ־50—60 איש. בקבוצים בארץ נשארו מהם כ־5—6. אך גם אם הרוב לא נשאר בקבוץ, הרי החינוך שקבלו בקן זכור להם ודאי עד היום לטובה.
בעוזבנו את מארקולשטי ב־1936 נשאר שם קן תוסס ופעיל. כפי שנמסר לנו, המשיך בפעילותו עד 1940, כשהרוסים כבשו את ביסאראביה.
מעטים הצליחו עוד להגיע ארצה בדרך לא דרך במשך השנים. אך לצערנו רובם נשארו בתחומי ברית המועצות וחלק לא קטן מהם נספה בזמן המלחמה והשואה בשנים 1941—45.
תהיה רשימה קצרה זו נר לזכרון נשמותיהם הטהורות.

קבוץ שמיר,

יהודה מישורי

עם „השומר הצעיר" כתלמיד וכמורה

תנועת הצופים של השומר הצעיר במארקולשטי לא פסחה גם עלי. חברי ללימודים הפצירו בי לתרום את חלקי לתנועה, כששאלתי מה הם מצפים ממני, לא ידעו לענות לי. הם הציעו לי לבוא אל ה„טוליקה" בזמן הפעולה בקבוצות ושם נראה. על יד הנהר מצאתי קבוצות צופים יושבות במעגלים על הדשא ובפנים כל מעגל מדריך. המראה היה נהדר. התהלכתי בין הקבוצות, פה נקשרו קשרים לפי מיטב התורה הצופית. שם התנהלה שיחה. במעגל אחר ספרו הצופים על המעשים הטובים שביצעו מאז הפגישה האחרונה. התישבתי על ידם והאזנתי. חשבתי מה תהיה תרומתי לילדים נפלאים אלה? כשהתחילו לשיר שאלתי את המדריך אם הוא מסכים שאלמד לקבוצה שיר חדש, במקומו נענו הילדים בהת־להבות ושרו אחרי. מיד באו שליחים מקבוצות אחרות והזמינוני לבוא גם אליהם ללמדם את השיר. בשובנו העירה צעדו הצופים בקצב השיר החדש וברוח רוממה. מאז הוטל עלי התפקיד לדאוג ל ש י ר ה בתנועה.
הצופים נתחבבו מאוד על תושבי העיירה. עסקני קרן הקימת ניצלו עובדת ליכודם החברתי ואימצו להם את התנועה כזרוע המבצעת איסוף תרומות במו־

עדים מיוחדים. ראש הועד של הקרן הקיימת — „הקומיסר", בנוסח אותם הימים, היה המורה חיים מישורובסקי וישיבות הועד התקיימו בביתו. מאחר וגרתי בביתו, נוכחתי בשעת הדיונים בכל ישיבה. זכורני כי רצינות ומעשיות שלטו בדיונים, הבולטים ביותר היו המנוח חיים ברויטמן ויבל"א יוסף פקלמן. כשדנו בדין וחשבון של ההכנסות לקהק"ל, נחרת בזכרוני, טיעונו של חיים ברויטמן שהשתמש בפסוק מתפלת „ונתנה תוקף" ואמר: „ווען איך וועל עפענען דעם פנקס־החשבונות פון קרן קימת. וויל איך אז „מאליו יקרא"! אלעס זאָל זיין פארשריבן"! (כשאפתח את פנקס החשבונות, רצוני „שמאליו יקרא" — הכל יהיה רשום). האמרה עשתה רושם חזק על המשתתפים והצעתו נתקבלה פה אחד.

הכשרה „מקצועית" חלוצית

הצופיות שמשה גם חממה לרעיונות מבורכים וחיוניים, שנסרו אז בעולם היהודי. הבוגרים החלו מחשבים את דרכם לעתיד. הרעיון החלוצי־ציוני לחיי עבודה ולבנין הארץ החל לפעום גם בלבותיהם. קבוצה קטנה של בוגרים, ובתוכם גם אני, יזמה התחלה של היחלצות לעבודה פיזית. בדומה לחלוצים הצעירים, פליטי אוקראינה, שהקימו סניף של החלוץ בעיירה. הללו, כמקובל, הכשירו עצמם לעלות לארץ ישראל. אמנם העבודה בה הועסקו החלוצים הייתה קשה ומפרכת: סבלות ליד תחנת הרכבת או חטיבת עצים, והיא לא קסמה לנו ביותר, אך אפשר היה להתמחות במלאכה המפרנסת את בעליה בכבוד. התחלנו לתור בין בעלי

'בית המלאכה" להכשרת חלוצים

המלאכה בעיר. לאחר ביקורים מרובים ושיקולים רציניים הגענו בתמימותנו הרבה לידי החלטה, שהמקצוע שנתמחה בו יהיה פחחות. פחחות על שום מה? על שום שלא היתה לנו ברירה. בעלי המלאכה שבעיר לא תפסו את הרוח הפועמת בנו. והתיחסו למשאלתנו בחיוך לבבי ובסירוב חד משמעי. היחידי שהתלהב לרעיוננו היה הפחח, בן־גילנו, שמחה מנדל זבריז׳ר. כמה מאושר היה שמחה מנדל להתיצב בראש קבוצה של בני טובים (בלי מרכאות) המוכנים לנטוש את השאיפות לקריירה ולהשתייך כמוהו ל„פרוליטאריאט". בלי שהיות מרובות התכנסנו אצל שמחה מנדל לתכנן את מפעל ה„הכשרה". אך המציאות טפחה על פנינו. בית המלאכה של שמחה מנדל שלנו היה בסך הכל משהו בדומה לצריפון של ג׳ על ד׳ אמות, המכשירים, החומרים והגרוטאות תפסו את מרבית המקום. כל עוד הדריך אותנו בתורתו שבעל פה, מחוץ ל„בית המלאכה", הלך הכל למישרים, אולם משהגיעה שעת העבודה המעשית, גילה לנו שמחה מנדל בצער שאין לו די מכשירים בשביל כולנו וגם המקום לא יכיל את כולנו. לפיכך, אמר, אדריך אותנו אחד אחד, על פי התור.

הראשון בתור היה ל י י ב י פ ה, הוא היה היוזם הראשי של כל המבצע ואיש לא ערער על זכותו לראשונות. השניים נכנסו פנימה. שמחה מנדל הפקיד בידו של לייב פטיש ולוח פח קטן ואמר לו „ממני תראה וכן תעשיה" ואלינו אמר: אתם תסתכלו ומשיגיע תורכם תדעו מה לעשות. מפאת האפלה ששררה בפנים לא ראינו מאומה, שמענו רק רשרוש הפחים ונקישות הפטישים. כעבור שעה קלה הוציא אלינו שמחה מנדל את ה„שוליה" לייב שכבר הגיע לדרגה, והודיענו שמחר יקבל עוד אחד להדרכה. תמהנו ושאלנו מדוע לא ידריך עוד היום כמה חברים? אך שמחה מנדל התנצל והסביר כי עליו לדאוג גם לפרנסתו וכי יש תיקונים המחכים לתורם ויש הזמנות וכי הדבר אינו פשוט כלל וכלל. הסוף היה שאחרי זמן נתפרדה החבילה ולא יצא מקרבנו אף פחח אחד, אך האמת היא, כי רעיון העבודה נקלט בקרבנו כערך חברתי והנחה את כל אחד מאתנו בדרכו בחיים.

הצגת „בת יפתח" בעברית

היה זה בשנת 1931, בשנה בה כיהנתי כמורה בבית הספר העממי הרומני־ממלכתי, נכנסו אלי ערב אחד ראשי השומר הצעיר אז, מנדל ווייסבוך ומשה׳לה סידיק ופנו אלי בהצעה: באנו אליך לבקש עזרתך למען תנועתנו „השומר הצעיר". במה? שאלתי. רוצים אנו לארגן נשף הופעה אמנותית! אולי הצגת מחזה, אולי מקהלה, בתוספת פרקי קריאה, עתון היתולי וכדומה — האם תהיה מוכן לעזור לנו? שניהם חיכו למוצא פי ולא הרגישו שפנייתם אלי נעמה כדבש לחכי ולבי נתמלא חדוה לקראת הפעילות התרבותית המצפה לי. הם לא ידעו עדיין את האימרה הידועה „יותר משהעגל רוצה לינוק, הפרה רוצה להניק". בינתיים הגישה אשתי רבקה כיבוד ומשה סידיק הזכיר לה שבשעתה הופיעה כסוליסטית בנשף הגמנסיה ושאל: אולי תסכימי גם את לקחת חלק בתכנית? זה החמיא לה כנראה והשיבה בענוה: יש סוליסטיות העולות עלי, אבל ברצון אשתתף במקהלה. ואכן פנה אלי מנדל: רבקה כבר מוכנה לעזור לנו, מעתה לא

תוכל עוד לסרב לנו. באותו ערב עיבדנו תכנית מפורטת לפעולה. החברים קבלו עליהם לגייס את הזמרים והזמרות למקהלה, לבדוק מי מחברי התנועה מוכשר למלא תפקיד בהצגה, להשיג רשיון להשתמש בבנין הגמנסיה בשביל ההצגה. לדאוג למקום קבוע לחזרות המקהלה. כן הוחלט להציג בעברית את המחזה „בת־יפתח".

פעילותם של חברי „השומר הצעיר" היתה אינטנסיבית מאוד. תוך יומיים היו כולם מוכנים לחזרות. למעלה מחודש ימים נמשכו החזרות. בעצם היינו מוכנים להופעה אחרי שבועיים, אך המשתתפים נהנו מעצם הפגישות ומהבילוי בצוותא עד כדי כך, שחבל היה להפסיק. התחילו לבוא לחזרות גם כאלה שלא השתתפו בתכנית. נהנו מהכנת ההופעה ומהבילוי החברתי המשעשע. כל עוד „האורחים" הללו נוכחו כצופים בלבד, היו נסבלים פחות או יותר, אך משהתחילו להתערב ולמתוח בקורת על דא ועל הא, התחילו גם חברי המקהלה וגם השחקנים החובבים להתעצבן והוחלט לגמור עם החזרות.

נשף תרבותי במארקולשטי לא היה בו משום חידוש, שנה שנה נמצאו חובבים שהעניקו לתושבים עונג רוחני בכשרונותיהם באמנות. המפורסמים שבהם שה־כרתי היו: איציק ברוטמן, אברהמיל דודזון, לייבוש קופרשטיין, מאיר קוטיק, משה קולקר. דוד׳ל זבריזשר, רחל יפה, ברכה טריף, רוזה קוטיק ואחרים ששמו־תיהם נעלמו מזכרוני. סוליסטיות „מפורסמות" היו פוליה ווייסבוך, פאני בארג ועוד. משום מה סברו הכל שבדור החדש נדלדלו הכוחות האמנותיים, והנה בא הנשף האחרון וטפח על פניהם. ההופעה היתה מזהירה, חויה בלתי נשכחת. השחקנים במחזה הזדהו איש איש בתפקידו ועיצבו את הדמויות כך שאפילו צופים שלא ידעו עברית התרגשו ממשחקם ותפסו את המתרחש. על המקהלה אמרו — עוד לא בא כבושם הזה במארקולשטי.

המקהלה שרה בשלושה קולות בקצב ובהרמוניה, ובמיטב הזמרים (מהם שהיו ראויים גם לשיר באופרה) והשירה דברה אל לב כולם. הקהל לא נלאה מלבקש עוד ועוד, אלא שהרפרטואר שהיה מרתק כל כך נדלה עד תומו. היוזמים והמשתפים בתכנית הנשף באו על ספוקם הנפשי המלא.

מאיר קוטיק

„השואף" ותנועות אחרות

בין תנועות הנוער שהוקמו במארקולשטי בשנות העשרים, היתה גם הת־נועה בשם „השואף", שהוקמה ביוזמתי.

שנים אחדות הייתי קשור בתנועת „השומר הצעיר", בהתחלה — כ„ראש קבוצה" ולאחרונה, לאחר עזיבתו של ליבוש, כ„ראש קן". חוויות רבות קשו־רות בתקופה יפה זו בחיי הנעורים שלי, מהן — כאלו שהיום נראות מצחיקות אך בימים ההם היתה להם משמעות רבה.

זכורני שאחת מ„עשרת הדברות" של בדן־פאואל, מייסד הסקאוטים, היתה: „עזרה לזקנים". זאת ועוד, על כל אחד מאתנו. היה מוטל לעשות 2—3 „מע־שים טובים" בכל יום וזה לא היה פשוט כל כך, בהתחשב בזמן המועט שעמד לרשותנו, בין שעות הלימודים בגמנסיה והכנת שיעורים לבין ה„שיחות" בערב ב„קן". לא פעם נתקלנו בתמונה מרהיבה, כששניים מאתנו, ולפעמים שלושה, „תופשים" אשה זקנה ברחוב וכל אחד מנסה להוציא מידיה „בכוח" את הסל, על מנת לעזור לה לעבור את הכביש ולהביאו לביתה והזקנה המס־כנה לא ידעה מה בעצם רוצים ממנה...

האופי הסקאוטי של התנועה: התלבושת, ההימנון, המשמעת, הקניית הער־כים המוסריים והחדרת הרעיון הציוני, כל אלה מילאו את חיינו. אין כל פלא, איפוא, שכשהתקרבנו לגמר הלימודים בגמנסיה ונאלצנו לעזוב את „השו־מר הצעיר" כי לא יכולנו לקבל את „צו התנועה" — ללכת להכשרה ולעלות לקיבוץ לארץ — נחלנו אכזבה רבה...

הרגשתי פתאום חלל רעיוני ונפשי וצורך חיוני להמשיך... ואז נצנץ רעיון במוחי ליזום הקמת תנועת נוער חדשה בשם „השואף". נסיתי לרכז בתנועה זו את כל אלה שעזבו את השוה"צ וכן אחרים שעדיין לא היו מאורגנים בתנועת נוער, וזה — לא רק בעיירתנו אלא גם ביישובים הסמוכים.

לא יכולנו להתחרות באופי הסקאוטי של השוה"צ וגם לא בפעולות הספורטיביות של „מכבי" והחלטנו לתת לתנועה זו אופי ציוני גרידא: עברית, תנועה ציונית וארץ־ישראל. כפעולות מעשיות קבענו: החובה על כל חברי התנועה לדבר ביניהם אך ורק עברית וכן לשתף פעולה עם „הגדולים" באוסף שקלים, תרומות לק"ל וקהי"ס, כעין הכנה ב„פרוזדור" לשם כניסה ל„טרקלין" של פעילות ציבורית־ציונית של המבוגרים.

האמביציה לראות את מארקולשטי כ„מרכז העולם" היתה כנראה אופ־יינית לרבים מאתנו ולאחר הנסיון הלא מוצלח של הרב מיימון ז"ל לכנס בעיירתנו את הקונגרס הציוני הראשון בשנת 1897 והנסיון המוצלח של לייבוש לארגן במארקולשטי בשנת 1923 כינוס ארצי של השוה"צ, החלטתי לארגן כנס ארצי של „השואף", שהתקיים בעיירתנו בסתיו 1925.

יוזמי הכנס וראשי המדברים היו יעקב גפטר, ראש הסניף בבלצי, ואנוכי. באו צירים רבים מכל הסניפים שהספקנו להקים. סדר היום היה גדוש: הרצ־

אות אידיאולוגיות, עיבוד מצע פרוגרמטי, וויכוחים, החלטות, בחירות. לא חסרה גם תוכנית אמנותית עם „עתון הומוריסטי" וכו'. הוחלט שה„מרכז" יהיה במארקולשטי ושנוציא עלון. הצלחנו אמנם להוציא עלונים אחדים.

וככה היתה מארקולשטי היוזמת וה„מרכז" של תנועת נוער ארצית בשם „השואף", שאמנם חייה היו קצרים, הואיל ויוזמיה ומקימיה — גפטר ואנוכי — עזבו ונסעו לחו"ל להמשיך את לימודיהם באוניברסיטאות, והחבילה התפוררה... על גלגול נוסף של „השואף" מספר דודזון בספורו על „ביתר".

בוסליה

לאחר הפסקה של שנים אחדות, שבהן תנועות הנוער היחידות במאַרקולשטי היו „השומר הצעיר" ו„ביתר", נוסד סניף של „בוסליה", ע"ש אחד מראשי העליה השניה בארץ, איש דגניה, יוסף בוסל. תנועה זו נוסדה בייזמתן של מפלגת „צעירי ציון" ו„גורדוניה", לשם ריכוז הנוער שיחונך על עקרונות תנועת העבודה ללא התחייבות להכשרה ועלייה שהיתה „תנאי בל יעבור" בגורדוניה. סניף בוסליה קיים שנה לאחר היווסדו (פברואר 1934) פגישה של הסניפים בצפון ביסאראביה, וב„אונזער צייט" הופיעה כתבה על כנס זה, וזה לשונה:

ב־21 לח. ז., בקשר עם מלוא שנה לקיום סניף „בוסליה" במאַרקולשטי, נערכה פגישה של הסניפים מאַרקולשטי, בלצי ופלורשטי. השתתפו כ־150 חברים. הפתיחה התקיימה באולם „רולאן". יו"ר „צעירי ציון", ד"ר ז. פלדמן, פתח את הכנס וברך את הנוכחים. ברכו גם: י. בניקוב — צ"צ; י. ספיוואק — סניף בוסליה, י. שיפמן — בוסליה בלצי, מ. סוסליק — ברית הקבוצות, ש. מ. סבריז'ר — העובד; ק. זאגר — צ"צ בלצי; י. בנדרסקי — ההנהגה הראשית גורדוניה. נתקבלו מברקי ברכה מאת י. קורן — ההנהגה הראשית בוסליה; ד"ר מ. קוטיק — מרכז צעירי ציון; ווסיליבר — פלורשטי ואחרים. הרצאה מקיפה על עקרונות „בוסליה" ודרכיה נשא י. גלוזמן — חבר ההנהגה הראשית של „בוסליה". הכנס המשיך את שיחותיו תחת כפת השמיים.

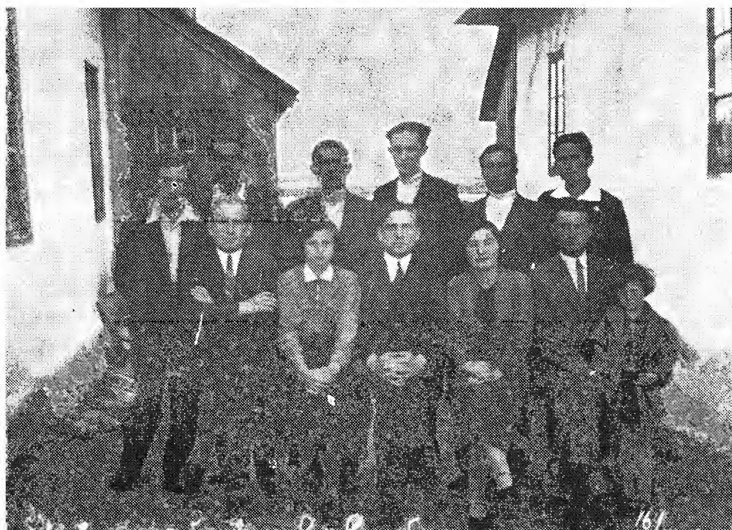
„העובד"

במאַרקולשטי התקיים גם סניף „העובד". זה היה אירגון שהוקם בייזמת שתי המפלגות הציוניות־הסוציאליסטיות „צעירי ציון" ו„פועלי ציון", של בעלי מלאכה ובעלי מקצועות שונים, שמטרתו היתה להחדיר את רעיונות תנועת העבודה הציונית לחוגים אלה וכן — להכינם לקראת עליה לארץ. מספר החברים בסניף היה קטן אך פעיל ואחדים מחבריו עלו ארצה במסגרת „העובד".

ה„בלוק למען א"י העובדת"

המפלגות „צעירי ציון"; „פועלי ציון"; „העובד"; „השומר הצעיר", „גורדוניה", „דרור" ו„בוסליה", ייסדו במסגרת ארצית „בלוק למען א"י העובדת". המטרה היתה לשתף פעולה לשם ייצוג מתאים במוסדות הציוניים הארציים, בפעולה למען מגבית „החלוץ" השנתית ובעיקר — ברשימה אחידה לבחירות הארציות לקונגרס הציוני.

סניף של ה„בלוק" הוקם גם במאַרקולשטי ובראשו עמד י. גלוזמן והש־תתפו בו ב"כ כל הזרמים של תנועת העבודה הציונית סוציאליסטית.
בבחירות לקונגרס הציוני העשרים ב־1939 זכתה רשימת ה„בלוק למען א"י העובדת" ברוב מכריע של הקולות במאַרקולשטי, על אף מעמדו החזק של סניף ה„מזרחי" ופעילותה הנמרצת של קבוצת הציונים הכלליים. ייתכן כי להצלחה זו גרמה גם העובדה ששני מארקולשטאים, ליב קופרשטיין ומאיר קוטיק, הופיעו ברשימה הארצית בביסאראביה וגם נבחרו לקונגרס. מ. קוטיק עמד גם בראש הרשימה של ה„בלוק" בבוקארסט, כמזכיר כללי של ה„איחוד" ברומניה (צעירי־ציון — פועלי־ציון).

ראשי ה„בלוק למען א"י העובדת" במאַרקולשטי, בשנת 1934

לסיום — בעיירתנו הקטנה היו סניפים של כמעט כל המפלגות הציוניות וכל תנועות הנוער: „ציונים כלליים", „מזרחי", „צעירי ציון", „רוויזיוניסטים" וכן „השומר הצעיר", „בית"ר", „בוסליה". „שטח המחייה" היה בכל זאת קטן למדי. שיהיו בעיירה סניף של „פועלי ציון" והסתפקו בתנועה הקרובה במובן האי־דיאולוגי — „צעירי ציון". (שתי התנועות הללו התאחדו — אגב — במסגרת ארצית בשנת 1936). כמו כן תנועת הנוער „בוסליה" תפשה מקומה של „גור־דוניה", כי התאימה יותר לתנאים המקומיים, שרובו של הנוער התרכז ב־„השומר הצעיר" ו„בית"ר".
לא נגזים אם נאמר, כי עיירתנו היתה אחת העיירות הבולטות בביסאַראַביה בפעולה ציונית בכל השטחים ובכל המובנים, ושמה הלך לפניה.

דב ווייסבוך / „מכבי" בפעולתו

תנועת „מכבי" קמה כתנועת ספורט עולמית, ששמה לה למטרה את הבראתו הגו־פנית של העם היהודי על רקע ציוני לאומי הגיעה אלינו כמעט במקביל עם יסודה של הגמנסיה העברית, אחרי כניסת הרומנים לביסאראביה. הגמנסיה העב־רית היתה גורם מאחד של כל הנוער הלאומי שלנו, אבל גם המבוגרים יותר שלא יכלו יותר להשתלב בחברת הנוער השתדלו לעסוק בספורט, כמו: יצחק ברויטמן, חלפין ואחרים, הם היוו קבוצה מיוחדת בהדרכתי.

לצערי הייתי יותר מדי בפנים כדי שאוכל הכל לראות נכונה כמי שעומד בצד, אבל תמיד טוב ונעים להיזכר בתקופת הנעורים ולהעלות מחדש את התקופה הזוהרת. אני זוכר את פלדמן, את לאזאר פלופסקי שהדריכו את הקבוצה הנבחרת ובה שייקע סוסליק, יששכר טסלר, ישראל קופילוביץ, קנציס, זוודובקר, ויגוגרד ועוד. מהקבוצה הזאת נקבעו שלושה לשמש כמדריכי משנה (פוד־אינסטרוקטור), והם: ישראל קופילוביץ, יששכר טסלר ואני. בכובד ראש של צעירים המתמסרים לדבר הנראה חשוב בעיניהם נגשנו השלישיה להרכבת קבוצות ולהכנת תרגילים בשביל ל קבוצה וקבוצה. הרבה קבוצות היו וכל אחד מאתנו הדריך כמה קבוצות. הרבה דברים השארנו בגולה וחבל שהלכו לאיבוד היומנים של ניהול הקבוצות, שעבדנו עליהם בחרדת קודש.

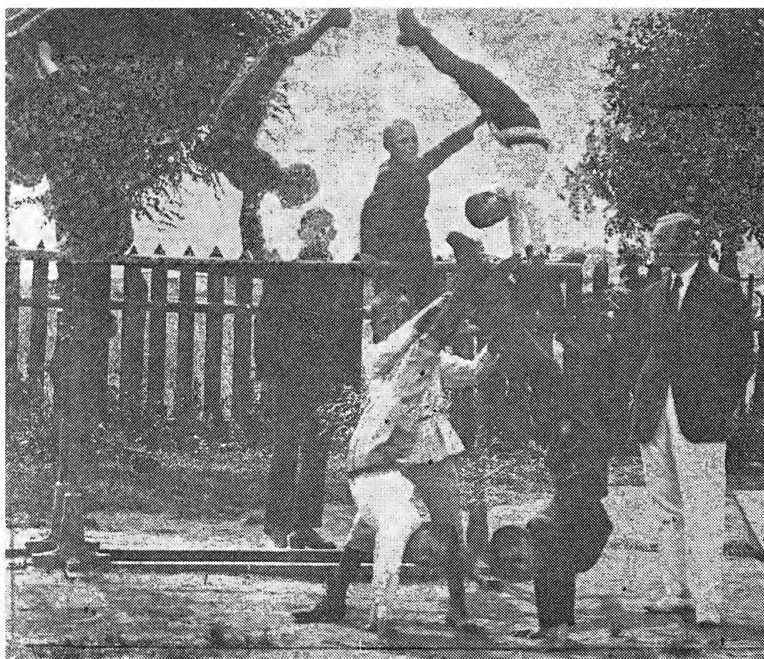
מה רבה היתה השמחה ברכישת כלים חדשים. חג גדול היה לנו, כשהביאו את המקבילים הניידים, שנתנום להגבהה ולהנמכה והייתה אפשרות להעביר אותם מהמגרש אל אולם המסדרון של הגמנסיה בימי החורף. המקבילים הראשונים היו מעץ ותקועים באדמה, ובחורף אי־אפשר היה להתעמל עליהם.

מבצע אחר היה התקנת ה„טורניר". כולם השתתפו בחפירת הבורות ובהרמת העמודים הענקיים והכנסתם לבורות, תליית החבלים וקשירת הטבעות. היה זה חג גדול לכולנו. המוט, הטרפציה והחמור, שמשום מה שימש כספורט רק לבנות. לכל אחד מהכלים הייתה הסטוריה משלו.

לשלישיה המדריכה העבודה הייתה רבה, בהכנת החומר ובביצועו, ובמיוחד רבה היתה העבודה בהכנת ההופעות הספורטיביות בנשפים שנערכו בגמנסיה ברוב פאר. אבל הפיצוי והסיפוק הרב היה בהצלחת המופע הספורטיבי לכל קבוצותיו. זכורני שמורה הדגול שלנו גולדשטיין ז"ל, שלא היה מהנלהבים ביותר לספורט, נכנס פעם לכתה לאחר מופע כזה ושיבח אותי בפני כל התלמידים על ההופעה המוצלחת. זאת היתה המחמאה הגדולה ביותר שקבלתי אי־פעם. מגרש הספורט היה בגן הגדול והיפה של הגמנסיה ותלמידי הגמנסיה היו מראשוני המתעמלים.

מסביב לגמנסיה הייתה גדר, ובזמן ההתעמלות רבים היו המסתכלים מבין אלה שקפצו דרך הגדר ובמשך הזמן היוו חלק מהמתעמלים. המונחים של תרגילי ההתעמלות הייתה רוסית, עד שהוחלפה במשך הזמן לעברית, אבל הפקודות היי תמיד בעברית, ואלה שלא ידעו לדבר עברית, קבלו על כך דחיפה ללמוד את השפה. רוב בני הנוער במארקולשטי היו שחיינים טובים, במיוחד חברי „מכבי", ולעגו לי שאני המדריך מפחד להכנס למים דווקא. ועד היום אינני יודע לשחות.

אחרי באו מדריכים כמו ציבושניק, קנציס, זוודיווקר, שראו בעיקר את הספורט, מבלי לקחת בחשבון שהשם „מכבי״ מחייב למשהו. לבסוף, ללא הרוח הלאומית שאפיינה את התנועה, נתפרדה החבילה.
גם מישחק כדורגל סחב הרבה חברי „מכבי״, שעזבו את הספורט הבריא והיפה ועברו למשחק, בסופו של דבר, ההתחרויות התכופות בגדוד הרגלים ה־39 מפלורשטי חיסלו את תנועת הספורט הלאומית.
מאיר חרץ שהיה אז ילד קטן סיפר לי כיצד היה עומד שעות על שעות ליד הגדר ומסתכל איך אנו מתעמלים. הוא הזכיר לי על הקרוּגוֹבּאַיה „אוֹטבּוֹדקה״ עם ובלי „סטרכובסקה״ (אבטחה), שהייתי מבצע על המקבילים, 15—20 מתיחויות על הידים, ושריריו של ראכליס על הטבעות, על „המקבילים״.

מלמעלה: קבוצת מתעמלי „מכבי" על מקבילה. בצד ימין: י.ל. תומרקין
מלמטה: קבוצת בנות מתעמלות „מכבי"
במרכז — פייגה שפילברג וישראל קופילביץ' (מדריכים)

מנדל ווייסבוך / כדורגל במארקולשטי

העיירה הקטנה והנחמדה שלנו התברכה במפעלים תרבותיים שונים, ואחד מהם היא קבוצת הכדורגל. כל התושבים היו נוהרים למגרש לצפות בתחרויות, שהת־קיימו לרוב בשבתות. זכור שהמגרש היה מערבית לגמנסיה, ודרומית לבית הכנסת של „חברת תהילים", בין המגרש ובית הכנסת הפרידה המזבלה, זרקו שם את כל הפסולת מהעיריה, אבל זה לא הפריע לתושבים, ולאורחים לבוא ולראות. עיקר המשחקים היו בינינו לבין החיילים והקצינים של הגדוד ה־39 שחנה בפלו־רשטי. קיימנו גם משחקים עם הסגל הרפואי של בית החולים הממשלתי בפלורשטי. ועם ה„שקצים" מהכפרים השכנים לונגה, פרז'ולה, ועוד. מהתחרויות איתם היינו חוזרים פצועים ורצוצים, בגלל משחקם הפרוע, והרצון לפגוע בנו. השנאה והאנ־טישמיות הורגשו במשחק. המשחקים עם החיילים והקצינים היו יפים יותר וספורטיביים גם בהתנהגות. יפה היה לראות מלחמה על הכדור בין קצין חזק ובריא לבין משה לכטמן, הרץ הקטן והרזה, שבסופו של דבר היה לכטמן גובר עליו. לתחרויות אלה היו באים קצינים עם נשותיהם, ופעם בא הגנרל, אשתו וקצינים רבים יחד עם התזמורת. וכשהבקענו להם את הגול הראשון, קם הגנרל באופן הפגנתי עם כל הכבודה ועזב את המגרש ואחרי זה הכנסנו להם עוד 2 גולים. אני שחקתי בשער ושני המגינים הטובים היו ישראל גלוזמן ויצחק נוסינזון. המבקיע הראשי של ה„גולים" היה מוטי סרבר, אשר רוב הזמן היה משחק בנבדל, אבל מי היה שם לב לחוקים כמו היום?

תחילת הכדורגל היה כמו אצל כל הילדים, אבל בגמנסיה ארגן אותנו ושיחק איתנו המורה כתבן, הוא היה כדורגלן שרוף, ואיתו התחלנו לשחק מחוץ לחצר הגמנסיה, על המקום שאחרי זה קם המגרש.

עם תחילת ההתחרויות היו רוב תושבי העיר באים למשחקים מלאי מתח ורצון שאנחנו ננצח. אחד האישים שהיה נרגש במיוחד היה פ ס י ל ר נ ר, עסקן ציוני נכבד, הוא היה עומד על יד השער ומדי פעם היה צועק: „מנדל, מנדל", הם באים וכשהצלחתי לעצור את הכדור היה יוצא מכליו.

לא היינו מאומנים כמו הקצינים והחיילים, אך רוח הלחימה וההקרבה היתה גדולה ולא במעט בעידודם של התושבים. הרצון להתגבר על ה„גויים" היה נר לרגלינו. זכורות לי ההופעות של התזמורת הצבאית באולמי הגמנסיה. אנחנו היינו מארגנים מדי פעם נשף והיינו מקבלים את התזמורת חינם אין כסף. וזאת הודות לקשרים שהיו עם הקצונה ע"י שחקני הכדורגל.

פעם באתי להזמין את התזמורת לנגן בנשף שכולו לטובת ילדים עניים. כשהגעתי לקסרקטין, לא נתן לי החייל שעמד בשער להכנס. במקרה עבר קצין שהכיר אותי מהמשחקים והכניס אותי ישר לגנרל. קבלנו את התזמורת ללא בעיות.

ולבסוף קוריוז אחד מני רבים: פעם הופיעה קבוצה מתחרה למשחק ואני לא הגעתי בזמן. שלחו ילד לקרוא לי, אמרו לו רוץ ותביא את מנדל. במארקולשטי היה בעל מכולת ושמו היה מנדל קנציס. הילד משך ממש בשרוולו של מנדל החנווני המבוגר והטרוד, לבוא לשחק כדורגל במקומי.

יוסף פקלמן / „בעלי הון" עולים בדרכי „אמונה"

כיצד התחילה העלייה הבלתי ליגלית לא"י? אימתי? על שאלות אלו יענה המחקר ההיסטורי, אך במארקולשטי התרחש המאורע במקוריות, וזהו הסיפור:

עוד בילדותי הייתי שומע בבית הורי ז"ל שיחות על א"י ועל שאיפה לעלות לארץ באחד הימים. כשקמה תנועת המזרחי בהנהגתו של הרב מימון ז"ל הצטרף אבי לתנועה. כשהתבגרתי, שיתפתי פעולה בעסקנות ציונית עם חברי ובשנת 1921 החליטו כמה מחברי, ואני בתוכם, לעלות ארצה. השלטון המנ־דטורי הגביל את מספר הסרטיפיקטים עד למינימום ורק לבעלי הון ניתן לעלות ללא הגבלה. אבי היה נוסע לעתים קרובות לרגל מסחרו לגאלאץ ושם הכיר יצואן בשם קויפמן, שעמד בראש חברת יצוא בשם „רומפל" (רומניה— פלשתינה). אבי סיפר לו על גזירת הסרטיפיקטים, המונעת מצעירי ישראל ומבנו בתוכם לעלות לארץ ישראל. קויפמן זה, כיהודי־ציוני, רצה לסייע בידי היהודים הצעירים לעלות ארצה ויעץ לאבי שעל הצעירים הללו להתארגן כקואופרטיב ליצוא של בעלי־הון כביכול, וישיגו אישור פורמלי אצל השלטון המקומי. קויפמן מצידו הבטיח להפקיד בידיהם תעודות המשלוח של הסחורה שלו, העומדת להישלח בקרוב. בתעודות אלו וכן במיסמכים הרשמיים כקו־אופרטיב של בעלי־הון יפנו למשרד הארץ ישראלי לקבלת סרטיפיקטים בתורת בעלי־הון. כן עשינו. אספנו מספר חברים: מנשה ואַסיליבר, רבקה גמרמאן, אחותה ואחיה, שושנה ונתנאל, חיים פלקסר ואחרים, מלאנו טפסים ופנינו לשלטונות בסורוקי וביקשנו לאשר אותנו כקואופרטיב לאכספורט בשם „אמונה". קבלנו את האישור, באנו לידי הסכם עם מר קויפמן, שיערוך קניות סחורות לשם ייצוא בשם הקואופרטיב „אמונה", המייצג סחורות שונות כנציג החברה „רומפל". נסעתי עם כל המיסמכים לצ'רנוביץ, שם הצטרפו אל ה„אמונה" עוד מספר חברים. הגשתי את כל המסמכים למשרד הארץ ישראלי וכעבור מספר חדשים קבלנו מהקונסול הבריטי אשרות כניסה לפלסטינה־א"י כבעלי הון. בחורף 1922 הפליגה קבוצתנו מגאַלאַץ עם הסחורה, שהיתה כאילו שייכת ל„אמונה". 17 יום טולטלנו בים סוער והגענו לנמל יפו עם הדלקת נר ששי של חנוכה.

פקידי המכס בנמל חשדו ב„בעלי ההון" שהם חסרי הון והחלו בחקירה מדוקדקת ובדיקה קפדנית. בין החוקרים היה גם נציג הסוכנות ששימש כמתורגמן — חיים פיינברג. הראיתי לו מן הצד מכתב מהרב מימון ומעדה מימון ז"ל והוא הצליח לשכנע את החוקרים שאכן הננו „בעלי־הון" כשרים ואיפשרו לנו להיכנס לארץ. מסרנו את הסחורה לחברת „רומפל" וחדלנו להיות בעלי־הון. חזרנו למעמד של דלים וריקים. רק האמונה נשארה אתנו והיה זה ההון שנתן לנו הכוח לעמוד במבחן אותם הימים. על פי עצתו של פיינברג פנינו למחלקת העלייה וקבלנו ארבע לירות שטרלינג בתורת הלואה. לאחר ששילמנו את המיסים השונים, פנה כל אחד לעברו, עם העודף הקצוץ. כדי לעמוד מול גורלו בארץ אליה שאפנו להגיע והגענו.

ועד קרן היסוד במאַרקולשטי (1924) *

מלמטה למעלה, מימין **לשמאל:**

שורה **1** — י. ל. תומרקין, אלעזר קוטיק; 5 שליחים: ש. הללס, דוב קלימקר, ד"ר י. ספיר, הרב ל. שטרנברג, עזרא דובינסקי; הרב **י. יתום, ד"ר י. גלר.** שורה 2 — **חיים ברויטמן, שלמה אייזנברג,** פסח לרנר, ישעיה גולדשטיין, אהרן טסלר, **ליבוש מידלר, ישראל** שוואַרצבורד, עזריאל ווייסבוך, שמשון קופרשטיין, מיכל זוודיווקר. שורה 3 — עומדים: מנדל יפה, אברהם טריף, נטע גרינברג, אברהם אייזנברג,

* הצילום הועמד לרשותנו על ידי דוד ויניצקי.

זאב דודזון

בית״ר

בחורף שנת 1928, התאספה קבוצת תלמידים מכיתות שמינית ושביעית בגמנסיה העברית והחליטה לייסד תנועת תנועה ציונית בלתי תלויה „השואף״. עם מקימיה נימנו: שלום רובל ז״ל, זאב דודזון, חיים קולקר ואחרים. „השואף״ הציב לו למטרה: 1) פעילות להגשמת הציונות, 2) הנחלת הלשון העברית לנוער. המז־כירות שנבחרה פנתה לכל המפלגות ב„מרכז״ הציוני בקישינוב, למרכז „תרבות״ ול„אגודת ישראל״, להמציא לה תקנוני המפלגות וכן חומר הסברתי. כעבור מספר חדשי פעילות בבנין הגמנסיה, הוחלט לשכור „אולם״. נקבע מס חבר ה„אולם״ היה צר מהכיל את כל המשתתפים והועתק לבית פנדלר השכן ובו שני התנהלו בעברית על נושאים ציוניים וספרותיים ומשכו תלמידים רבים מכיתות שמינית, שביעית וששית של הגמנסיה. הלחץ להתקבל לתנועה גבר, אך ה„אולם״ היה צר מהכיל את כל המשתתפים והועתק לבית מנדלר השכן ובו שני חדרים וחצר. לאחר שפעילי הסניף למדו את תקנוני הארגונים הציוניים השונים החליטו עם גמר שנת הלימודים בגמנסיה, להצטרף לתנועת הנוער — „ברית טרומפלדור״ (בית״ר). ה„דחיפה״ הסופית לכך היתה חוברת דקה בעבריח בכריכה וורודה, בהוצאת „תרבות״ — קישינוב, תדפיס נאומו של ז. ז׳בוטינסקי בוועידת „תרבות״ — „כולה שלי״.

באסיפת החברים נבחרה מפקדה, ובראשה הועמדו: שלום רובל כמפקד ההכשרה ההגנתית של הקן וזאב דודזון כמפקד ההכשרה התרבותית וכמזכיר הקן. חיים קולקר נבחר לגזבר הקן. הודעה מתאימה נשלחה למפקדה הגלילית של בית״ר בקישינוב מלווה בבקשה, להמציא חומר חינוכי על התנועה ודרכה ולשגר שליח.

בכ׳ תמוז תרפ״ט (1929) נתקיים המפגן הפומבי הראשון של קן בית״ר במאר־קולשטי. בשעות הבוקר המוקדמות יצאו חברי בית״ר לטיול בחיק הטבע בחור־שות הסביבה. במשך היום קויימו שיחות על חיי הרצל ופעלו, קראו מכתביו, בילו בשירה, משחקים ובתחרויות ספורט. בשעות הערב חזרו הביתרים מהטיול ובשירת „שאו ציונה נס ודגל״, „היום חג לנו וטיול״, עברו בסך בחוצות העיירה בשורות מלוכדות כשהדגל העברי מתנוסס בראש הטור.

בחודש אב תרפ״ט, לאחר פרוץ פרעות הדמים בארץ ישראל, קיימה מפקדת הקן אסיפת מחאה של הנוער המקומי שהתנהלה בלשון העברית. הוחלט, לשלוח מברק מחאה לציר הבריטי בבוקארסט בדרישה להקים גדוד עברי בארץ ובו הודעה בדבר נכונות צעירי בית״ר להתגייס לשורות כוח עברי מזויין. מאז לא פסחה בית״ר במשך כל שנות קיומה במארקולשטי, על שום מאורע מרכזי לאומי שלא תאמר דברה באסיפות פומביות, יחד עם אירגונים ציוניים אחרים בעיירה, או באסיפות הסברה נפרדות. פעילותה גרמה לתסיסה רבת־תנופה בחיים הציוניים והציבוריים בעיירה, ושימשה מוקד לריכוז הרבה בני נוער בעיירה ובסביבתה.

ערב כינוס הקונגרס הציוני הט"ז, ביקר במארקולשטי יו"ר הצה"ר (ברית הציונים הרביזיוניסטים בביסאראביה, מיכאל יכינזון ונשא בה שלוש הרצאות, שהשאירו רושם רב. בביהכ"נ „שערי ציון" עה"נ: „הצילו את הציונות", בקן בית"ר — „הזרמים בציונות" ובגמנסיה העברית: — „זאב ז'בוטינסקי כסופר וכמדי־נאי". עם ביקורו הוקם גם סניף הצה"ר במקום ונבחר הועד הראשון בהרכב: מהנדס אברהם דודזון — יו"ר, ד"ר צבי אהורובסקי — סגן יו"ר, שלמה איזנברג, גניה זילברמן, אהרן לויט, יהודה צ'רניס וזאב דודזון (ב"כ בית"ר) — מזכיר. גם ביקוריהם של חברי המפקדה הגלילית מקישינוב: עקיבא ברון ז"ל ושמואל מרלין, הופעותיהם באסיפות פומביות ופגישותיהם עם הנוער המקומי, הפיחו רוח חדשה בקרב הנוער, ושכבות נוער חדשות הצטרפו לבית"ר.
עם סיום שנת הפעילות הראשונה שהוקדשה ללימוד תולדות הציונות, לביסוס אידיאולוגי ולדיון מעמיק בבעיות האקטואליה הציונית והמצב בא"י לאחר מאר־רעות תרפ"ט; להחתמת החוגים המשכילים בעיירה על שבועוני העתונות הרביז־יוניסטית בפריז „דער נייער וועג" ו„רזסביט" — הוחלט, לארגן את קן בית"ר המקומי בהתאם למתכונת הארגונית המקובלת בבית"ר העולמית. הסניף חולק לשלוש דרגות: דרגה א' — צעירים עד גיל 12 — בראשה עמד יוסף (יוזי) גולדשטין (בנו של המורה ישעיהו גולדשטין ז"ל); דרגא ב' —עד גיל 16 — בראשה עמד חיים קולקר; דרגא ג' — מגיל 16 ומעלה — בראשה עמד זאב דודזון.
בערבי יום ששי היתה מתאספת השכבה הבוגרת לערב חפשי. היו קוראים עתונים מהארץ ומחו"ל, או קוראים בצוותא את מאמרו השבועי של ז. ז'בוטינסקי ומקיימים שירה בציבור וריקודי „הורה". בשבתות היה הקן שוקק חיים כבר בשעות המוקדמות של אחרי הצהריים. בשבת לפנות ערב היו מתאספים כל חברי הקן למסדר. לפני כן קויימו תרגילי סדר, כשנושאי הדגל צועדים בראש. המסדר נפתח בשיר „בתל־חי, שם בגליל, טרומפלדור נפל". כשכל המתפקדים עומדים דום, ונסתיים בשיר „בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים". יותר מאוחר נפתחו המיסדרים בשירו של אברהם שטרן (יאיר) „חיילים אלמונים", שהיה לאחר מכן הימנונה של לח"י. לאחר הכינוס העולמי השני של בית"ר, נקבע שירו של ראש בית"ר, ז. ז'בוטינסקי: בית"ר„ כהימנון הביתרי הרשמי, והמסדר נסתיים בשירת „התקוה". במלאות עשור למות יוסף טרומפלדור נתקיימה אזכרה פומבית לזכרו בהשתתפות עקיבא (קוליה) ברון ז"ל. בקן אורגנה תערוכת תמונותיו (מאוספו של ישראל עלקין ז"ל שהיה בשבי יפאן יחד עם י. טרומ־פלדור). האזכרות לזכרם של בנימין זאב הרצל ויוסף טרומפלדור הפכו מסורת ומאורע מרכזי בחיי הקן מדי שנה בשנה.
כבר עם הקמת הקן, הצטרפה בית"ר לפעילות רבתי לטובת קרן הקיימת לישראל. ליד פסח לרנר ז"ל, המורשה המקומי של הקק"ל, פעלה מזכירות של ב"כ תנועות הנוער בהרכב: י. גלוזמן (השוה"צ), ז. דודזון (בית"ר). בוגרי הקן השתתפו במגבית השנתית של „שבוע החלוץ" שנערכה בחוה"מ פסח תר"ץ. עם החרפת היחסים בין מרכז „החלוץ" לבין המפקדה הגלילית של בית"ר בקישינוב, הוקמה קרן „החלוץ הלאומי" (בית"ר). בפסח תרצ"א עמדה מארקולשטי בסימן „תחרות"

מתוחה בין מצדדי קרן „החלוץ" המסורתית לבין קרן „החלוץ הלאומי". שני הצדדים גייסו מירב הכוחות והתרומות.

באותה שנה נערכו זו הפעם הראשונה, בוגרי בית"ר לבחירות לקונגרס הציוני השבעה עשר. ב"כ בית"ר השתתף בוועדת השקל ובוועדת הבחירות והרשימה הרביזיוניסטית צברה למעלה מ־70 קול (פי שש מאשר לקונגרס הששה עשר). כוחה הושווה לרשימת א"י העובדת והקדימה בהרבה את הציונים הכלליים ו„המזרחי". בשנת 1931 נתקיימו הבחירות לפרלמנט הרומני, בהן השתתפה הרשימה היהודית העצמאית „דאָס אידישע צעטל" וסימנה H. בוגרי בית"ר נטלו עליהם אירגון התעמולה ואספות הבחירות. מטעם המרכז הופיע בראש המשלחת עו"ד מישו ויסמן ז"ל (אחרי כן שגריר ישראל בשמו העברי — מיכאל עמיר).

פעילות אינטנסיבית גילתה מפקדת הקן ובוגריה עם הקמת תזמורת לכלי נשיפה. למנצחה הקבוע נתמנה מר קצ'ריק — המנצח של התזמורת הצבאיה הרומנית בגדוד הרגלים 39 מפלורשטי וכסגנו שימש שלמה זלצר.

מבצע הקמת התזמורת גרר שינויים ניכרים בעבודת הקן. נשכרה דירה בת שלושה חדרים (בבית פאליק חלפין ז"ל ברחוב העליון). הוחל במבצע גיוס כספים ואף הודפסו בולים מיוחדים עם דיוקניהם של הרצל, נורדוי, טרומפלדור וז'בוטינסקי שהופצו בין הנוער והקהל הרחב. הופעתה הפומבית הראשונה של התזמורת חלה ב־1932 לרגל הקדשת דגל הקן והשבעת השכבה הבוגרת לכבוד המאורע נרקם דגל חדש ע"י חברות בית"ר. כל חברי הקן הסתדרו ברביעיות לפני מועדון הקן כשבראשם נושאי הדגל. התזמורת ניגנה כשנגניה צועדים בראש, ואחריהם צעדו פלוגות בית"ר על מפקדיהם ועל תלבושתן בשורות מלוכדות. אל הביתרים נילוו מאות בני נוער ותושבי העיירה, שהפכו את המאורע למפגן מרשים, במצעד ממועדון בית"ר ברחוב העליון לעבר בית הכנסת „שערי ציון" שהיה צר מהכיל את כל הנוכחים. לאחר ברכת נציגי הארגונים הציוניים וב"כ המרכז מ. יכינזון שניהל את טכס ההשבעה, נשבעו בוגרי בית"ר לנאמנות להגשמת מטרות הציונות ולנכונות אף להקריב חייהם למען הקמת המדינה העברית בארץ ישראל, כשהם עולים על הבמה זוגות זוגות ונשבעים. רבות דובר בעיירה על טכס ההשבעה הבלתי נשכח.

בחורף שנת 1932 יצאו ראשוני הביתרים: ש. רובל ז"ל, מ. בנרדסקי (בנדור) וז. ונשיל להכשרה חקלאית וז. דודזון קיבל עליו הפיקוד הבלעדי על הקן. נת־מנתה מפקדה חדשה אליה צורף יצחק איזנברג ז"ל ונהדקו הקשרים עם המפקדה הגלילית שמרכזה הועבר לבלצי.

נבחר צוות של מפקדי קבוצות שעברו קורס אינטנסיבי לחינוך אידיאולוגי ולהכשרה הגנתית. כמקורות שימשו: „חולמים ולוחמים", „מרגלים או גבורי מולדת" לי. יערי פולסקין; „שמשון" ו„תולדות הגדוד" לזאב ז'בוטינסקי; „הצופיות" — לבאדן פאול; „הלב" — ד'אמיציס; ספרי ההסטוריה של גרץ ודובנוב; ספר התנ"ך; „גבורי האומה" ועוד. רוב הספרים הושגו בספריה העי־רונית או בספרית הגמנסיה העברית; וכן ספרו של ירמיהו הלפרין שהופיע אז:

קבוצה של ביתרים יוצאת להכשרה

קבוצת בוגרי הקן (אוצרון בית״ר) — מימין לשמאל:
יושבים: רוביל שלום, בנדרסקי (בנדור) מתתיהו, רוזנבלט שלמה, אלקין קלמן,
טסלר פרידל, זידמן יצחק.
עומדים: גמרמן יחיאל, ספיבאַק יעקב, דודזון זאב, אלקין זאב ואנשיל זלמו.

מפקדת קן מארקולשטי עם נציב בית"ר ברומניה, ד"ר יעקב שיבר
מימין לשמאל (שורה ראשונה): דודזון זאב, סלצר (קופילביץ) מרים, שיבר יעקב,
אַלקין (סופר) בילה, בּנדרסקי מתתיהו.
זידמן ינטה (שורה שניה); אהורובסקי זאב (שורה שלישית).

קן בית"ר מארקולשטי בועידה המחוזית ב־21 במאי 1939

„אלף בית להכשרה הגנתית", וחוברות שהופיעו מטעם המפקדה העליונה והרא־שית של בית"ר בריגה ובוואַרשה.
מפקדי הקן השתתפו בכל הכינוסים והארועים המרכזיים שהתרחשו בתנועה. ביום המפקדים ביאסי בשנת 1930 ייצגו את הקן: ש. רובל וח. קולקר. ביום המפקדים הארצי בבלצי בשנת 1931: ש. רובל וז. דודזון. ביום המפקדים בקי־שינוב בשנת 1933. עם ז. ז'בוטינסקי — ז. דודזון. ביום המפקדים בשנת 1934 בקישינוב, בהשתתפותו של אהרון פרופס: ז. דודזון ומ. בנדרסקי. עם הפילוג שהתרחש בתנועה הרביזיוניסטית העולמית כשקבוצת מ. גרוסמן פרשה והקימה את מפלגת „המדינה היהודית", התייצבה תנועת ז'בוטינסקי במארקולשטי לצדו של ראש בית"ר זאב ז'בוטינסקי.
ויכוחים נוקבים התנהלו בעיירה בין הביתרים לבין אנשי ה„קולטור־ליגע". שפיתחו פעילות ענפה וייצגו למעשה את ההשקפה הקוומוניסטית, ותהום רבצה ביניהם, מבחינה אידיאולוגית. מרבית אנשי ה„קולטור ליגע". התייצבו לצד פורעי הדמים הערביים בישוב העברי בארץ ישראל בשנת 1929, ושללו קיומו המדיני, הלאומי והתרבותי של עם ישראל בארצו; דגלו בלשון האידית כלשון הלאומית של עמנו ובהתישבות יהודית בבירוביג'אן, תחת כנפי חסותו של סטאלין ראו חזות הכול. בית"ר במארקולשטי ובמחוז סורוקה כולו, התייצבה ברמה נגד שונאי ציון אלה, והחזירה מלחמה שערה...
לעומת זאת, היו היחסים עם השוה"צ פחות או יותר תקינים, עד לקיץ שנת 1933, כשהיחסים נתחדדו לאחר רצח ח. ארלוזורוב ז"ל, כשנחשול השיסוי והשנאה נגד בית"ר והצה"ר הגיע גם לקן המקומי. בית"ר נהגה מתוך ריסון עצמי רב וההוראות להימנע מסכסוך עם יריבים היו קפדניות. מאמרו המפורסם של ז. ז'בוטינסקי ב„מאָמענט" מוואַרשה ב„קרירות ואיתנות" (קאַלט און פעסט"), נתפרסם גם ב„בעסאַראַבער היינט" הקישינובי והופץ במספר עותקים רב בין האוכלוסיה המקומית, דבר שגרם במידה רבה להרגעת הרוחות. אולם האסיפה הפומבית שאורגנה במועדון החדש והמרווח של בית"ר במרכז העיירה (בבית פסיה סודוואַרג), ערב הבחירות לקונגרס הציוני השמונה עשר, בהשתתפות מ. גורנשטין (כעת מ. גורן) מקישינוב, הופרעה ע"י חברי השוה"צ, כשחלק מהם קפץ באמצע ההרצאה דרך החלונות, שבר שמשות וקרע תמונות מקירות המועדון. רק קור רוחם והתאפקותם של הביתרים, הביא לגמר שקט של האסיפה. הפעילות קבלה תנופה רבה עם ביטול ארבעת המפקדות הגליליות הנפרדות בבית"ר רומניה, שפעילותן התנהלה על בסיס רגיונלי — והקמת הנציבות הרא־שונה בפיקודו של יעקב שיבר. הקן הפך לבית ספר ו ל ק ס ר ק ט י ן גם יחד. אורגנו קורסים מיוחדים למפקדים. למדו גיאוגרפיה של א"י, דימוגרפיה (לפי ספרו של ד"ר רבינזון), תולדות הציונות (לפי ספרי י. גרינבוים, ד"ר י. צינמן) ואידיאולוגיה ביתרית (לפי ספרו של ז. ז'בוטינסקי „זאמעלבוך פאַר ביתרישער יוגענד"). אורגנו קורסים מיוחדים לעברית, לחברים החדשים שהצטרפו לקן, ושידיעתם בעברית היתה מועטת.
במגמה להרחיב את פעולות ההכשרה ההגנתית בקן, הוזמן המפקד ח. רזניק מטיגינה (בנדרי) מחניכי קורס המפקדים של י. דוקלר מא"י, לניהול קורס

מפקדים. ח. רזניק שהה מספר שבועות במארקולשטי והקורס התקיים במגרש הגמנסיה העברית פעמיים ביום (בשעות הבוקר ואחה"צ). השתתפו בו כ־15 איש. בקן פורסם מדי פעם עתון קיר בעברית ובאידית. חברי הקן חתמו על כלי הבטוי החדש של התנועה „הירדן", שהופיע בבוקרסט בעריכתו של קצה"ש א. צ. פרופס. הכמיהה להכשרה ולעליה גדלה ביחוד עם הקמת פלוגות העבודה (לאחר מכן „פלוגות הגיוס") של בית"ר בארץ בסיסמה לבנות ולא להבנות. בראשית שנת 1934, עם ביטול זכויות העליה של בית"ר ע"י הנהלת ההסתדרות הציונית, חל מיפנה ביחסים בין משרדי העליה של ההסתדרות הציונית לבין תנועת בית"ר העולמית. כתגובה אסר שלטון בית"ר על הביתרים איסוף תרומות לטובת קק"ל. החל מחג פורים שנת תרצ"ד. פקודה זו מצאה את ביטויה המוחשי גם במארקו־לשטי, כשחברי בית"ר לא שיתפו עצמם במגבית והפסיקו פעילותם ותרומותיהם למען הקרנות.

עם ייסוד „קרן תל־חי" הוקם ועד מורשים בהרכב: ד"ר צ. אהורובסקי, ש. איזנברג ומ. בנדרסקי — מזכיר, שפעל והתרים לטובת קרן זו.

באותה שנה גם הוקם אוצרון בית"ר שהורכב מבוגרי בית"ר. מתפקידו היה לסייע לבית"ר בפעולות מיוחדות ולשמש זרוע מבצעת בפעולה הפוליטית של התנועה.

העצומה הלאומית שאורגנה ע"י הצה"ר במזרח אירופה שמטרתה היתה להפעיל לחץ מדיני על בריטניה ע"י המדינות בהן מאוכלסים המוני יהודים ע"י הגשת בקשות לעליה לא"י לראשי המדינות, לפרלמנטים ולצירויות הבריטיות, הוכתרה במארקולשטי בהצלחה רבה. כל בוגרי בית"ר גוייסו משעות הבוקר כדי להבטיח הצלחת המפעל. בכל בתי האב הופץ עתון מיוחד „די פעטיציע" ובערב אורגנה אסיפה פומבית בהשתתפות מ. יכינזון עה"נ: מצעד הרעבים („דער מארש פון די הונגעריקע"). למחרת האסיפה יצאו זוגות של מבוגרים ונוער להחתמת האוכלוסיה על בקשות העליה. כעבור מספר חדשים הועברה פעולת ההחתמה על הפטיציה ע"י מפקדי הקן המקומי, בהשתתפות מ. גורנשטין, בפלו־רשטי והסביבה.

באביב 1934, יצאה קבוצה גדולה של ביתרים להכשרה. קבוצות נוספות יצאו בשנות 1935, 1936.

בסתיו 1934, עם הקמת קן בית"ר בעיר סורוקה, הוטל על כותב שורות אלה ע"י נציבות בית"ר להדריך את הקן החדש. בתור מ"מ מפקד הקן נתמנה יצחק איזנברג, שנעזר ע"י חברי המפקדה מ. בנדסקי — מזכיר, י. גרינברג וז. ונשיל. בינואר 1935 התקיים בקרקוב הכנס העולמי השני של בית"ר. לקראת הכינוס נערכה תחרות ארצית. עתון הקיר של הקן נבחר בין מספר מצומצם של עתוני קיר מבית"ר ביסאראביה, שהוצגו בתערוכה שאורגנה בשעת הכנס העולמי. כמשתתף וציר הכינוס העולמי הביא כותב שורות אלה לקן חוברות חדשות שהופיעו בארץ־ישראל ובפולין, ושהכילו חומר חדש ומעודכן על בית"ר והמצב בא"י וכן שני ספרוני שירים ובהם שיריו של ראש בית"ר — ז. ז'בוטינסקי. שירים אלה שהביתרים שרו בחוצות העירה, בדרכם לקן ובחזרה הביתה, היו במשך הזמן לנחלת הכלל: שיר אסירי עכו („מני דן ועד באר שבע"), שמאל

הירדן („שתי גדות לירדן, זו שלנו זו גם כן"), שיר הדגל („אל תגידו כי איננו דם אבינו המכבי") ועוד.
בכינוס העולמי השני נתקבלה חוקת מבנה חדשה של בית"ר שביצועה גרם בהתחלה לקשיים מסויימים בקן.
הקן חולק לשתי דרגות, במקום שלושת הדרגות הקיימות: דרגת הנשרים אי „בית"ר הצעירה" לגילאי 13—16 ודרגת הלגיון לגילאי 17—22.
כל דרגא כללה משתים עד ארבע פלוגות (בנים ובנות) וכל פלוגה כללה שני צרורות. כל צרור מנה שמונה ביתרים.
בנוסף להרכב הנ"ל נימנו ה„גוזלים" עד גיל 13 ואוצרון בית"ר (בוגרי הלגיון שאינם בשירות פעיל).
כל ביתרי מדרגת הלגיון, חוייב לנדור את הנדר הביתרי בפני מפקד הקן לאחר שלמדו בעל־פה והבין יפה את תכנו: 1) אני מקדיש את חיי לתחית המדינה העברית ברוב תושבים עברי על שתי גדות הירדן קדמה וימה. 2. לתועלת הבנין הממלכתי הזה, אשעבד את תועלתי אני, את תועלת ביתי, את תועלת מעמדי. 3. השפה העברית תהא שפתי ושפת בני, אם בארץ ואם בגולה. 4. אכין זרועי להגנת עמי, ולא אשא זרועי אלא להגנה. 5. שאוף אשאף להדר בכל הרהורי, בכל ניבי־שפתי, בכל מעשי, כי בן־מלכים אנוכי. 6. לקראת הגיוס הביתרי, אם לצבא ואם לעמל, אם לעליה ציונה ואם לשירות בגולה, אם מקרוב ואם ממרחקים — אבוא. 7. אשמע לחוקי בית"ר ולצו מפקדיה כשמוע בן־אדם לקול מצפונו. כי חוקת בית"ר היא הד למשאת נפשי ומפקדיה הם שליחי. ואת הנדר הזה בשבע מצוותיו אשר על כל אחת מהן הרהרתי והחלטתי, הנני נודר **מתוך הכרת אחריות".**
מה שהטריד במיוחד את בוגרי הקן היתה בעית העליה לארץ ישראל. בקן נמצאה קבוצה גדולה של מסיימי „הכשרה" שאפשרות העליה החוקית ניטלה מהם. רק אחד מני רבים זכה לרשיון עליה, יצחק איזנברג ז"ל (עלה לפניו בשנת 1932 יוסף גורודצקי ז"ל כתייר ל„מכביה" בתור עולה „בלתי ליגאלי"). ב־15 במארס 1935 עזב יצחק את מארקולשטי ונפרד מחבריו וידידיו הרבים שליווהו לתחנת הרכבת.
קיץ 1935 עמד בסימן של פעילות אירגונית והסברתית רחבה. ב־14 ביולי 1935 נתקיימה במארקולשטי ו ו ע י ד ה א י ז ו ר י ת של בית"ר במחוז, שנערכה באולמי הגמנסיה העברית. בוועידה השתתף גם נציב בית"ר ברומניה, י ע ק ב ש י ב ר, ונוכחו בה הרבה צירים. לכבודה נערכה תהלוכה גדולה ברחובות העיירה ואסיפת עם רבת־משתתפים. דיווח מפורט על הוועידה וההפגנה הופיע בעתונות הרומנית היומית בבוקרסט.
לאחר הוועידה הוטל על מפקדת הקן לפעול להרחבת פעולת בית"ר במחוז סורוקה ולארגן הבחירות לייסוד ההסתדרות הציונית החדשה (ה. צ. ח.); ואמנם הוקמו קנים חדשים בפלורשטי, ורטיוז'ני, סרבשטי ודבר בית"ר וה. צ. ח. הגיע להמוני מבוגרים ונוער.
בבחירות לכנס היסוד של ההסתדרות הציונית החדשה, שנערכו בביהכ"נ „חברת משניות" (יעקב לייב). השתתפו למעלה מ־500 בוחרים, גברים ונשים בני

18 שנה ומעלה, וביניהם רבים מחברי ה„ציונים כלליים", „המזרחי" ו„אגודת ישראל". הבוחרים חתמו על הצהרה קצרה, שהכילה את „מטרת הציונות": „מדינה עברית בשתי גדות הירדן" ו„שיבת ציון לכל דורשי ציון".

באותו פרק זמן נתקיימו גם בחירות לקהילה המקומית. חברי אוצרון בית"ר החליטו באסיפתם לפעול לשינוי מוסכמות קיימות שהקהילה היהודית מטפלת רק בבעיות מקומיות. לנגד עיני הנאספים עמדו הבעיות הגדולות של הגשמת הציונות והעליה לא"י, והוחלט לתמוך ברשימה החדשה „די יוגענד ליסטע" (רשימת הנוער), שבראשה הועמדו: נחום ווקסמן, שלמה זלצר ושלום רובל. במצע נכלל הסעיף: „ציון בראש דאגתנו". בין האוכלוסיה גם הופץ עלון הס־ברה מתאים. הרשימה נחלה נצחון גדול וזכתה ב־5 מנדטים מתוך 19. נבחריה היוו לשון המאזנים בין הרשימות היריבות.

יצחק וינשיל ז"ל, שכיהן עד לבחירות כיו"ר ממונה, עמד בפני דילמה קשה. הואיל ונבחרי רשימת הנוער דרשו בשעת המו"מ להרכבת ההנהלה החדשה של הקהילה, להפקיד בידיהם תיקי המזכיר והגזבר של הקהילה; ואמנם היה מי ש„דאג" אצל ב"כ הרשות לבטל הבחירות.

הידיעות על פרוץ מאורעות הדמים בארץ ישראל באביב 1936 נתקבלו בעיירה בחרדה רבה. זעזוע קשה עבר על חברי הקן וידידי משפחת איזנברג, עם התקבל הידיעה מהארץ על מותו הטראגי של יצחק ז"ל. בביהכ"נ „שערי ציון" נערכה לו אזכרה ונציבות בית"ר רומניה הכריזה על שבוע אבל לזכרו.

עם גיוסו של מפקד הקן לשירות צבאי בנובמבר 1936, נתמנה מ. בנדרסקי (מ. בנדור) למ"מ מפקד ונעזר ע"י המפקדה בהרכב: יצחק גרינברג, זלמן ונשיל, מרים סלצר, בילה עלקין וינטה זידמן. באותה תקופה פיתחו המפלגות האנטיש־מיות: הקוזיסטים ומשמר הברזל פעילות רחבה בכל רחבי רומניה. הם תקפו יהודים ברכבות , במספר עיירות בביסאראביה, והם לא פסחו גם על מארקולשטי (על כך מסופר במיוחד), בערב פסח תרצ"ז (1937). ימי הפסח הושבתו כליל ועל תושבי העיירה עברו ימי חרדה ופחד, עקב שמועות שנפוצו, כי אכרי הסביבה מכינים „מרחץ דמים" לתושבי העיירה וכי בדעתם להצית את העיירה. ביוזמת בית"ר אורגנה „הגנה עצמית" בהשתתפות נציגי הנוער וחיילים משוחר־רים, ששירתו בחיל הפרשים הרומני. בביהכ"נ „תפארת ישראל" (משה שו"ב), היה מקום מושבה של „המפקדה" וכל לילה רוכזו בו 50 צעירים שהיוו את העתודה למשמרות שפיטרלו בלילות, ברחובות העיירה ובסביבתה.

עם עליית ממשלת גוגה־קוזה לשלטון בסוף דצמבר 1937, החליטה מפקדת הקן לצמצם פעולותיה הפומביות. קויימו פגישות של ביתרים בקבוצות קטנות בבתים פרטיים.

כעבור ששה שבועות, עם נפילת משטר הרשע האנטישמי, חודשה הפעילות ביתר שאת וכל ההתעניינות רוכזה באירגון עליה ב' (עליית „אף־על־פי"). הידיעות על פריצת המצור הבריטי על העליה לארץ ע"י מאות ביתרים שהגיעו אליה בספינות רעועות, לאחר מאמץ וסבל בל־יתואר, חישמלו את הביתרים בכל אתר ואתר. בבוקרסט הוקם מרכז לעליה בראשות הנציב יעקב שיבר. דרכו

עברו מאות רבות של ביתרים מפולין וליטא בדרכם לארץ. בקיני בית״ר ביסא־ראביה הוקמו „תאי עליה" לארץ ובתוכם בקן מארקולשטי.
שיר חדש הדהד בחוצות העיירה: „קדימה לארץ, / למרות המכשולים, / על־אף המעצורים, / קדימה, קדימה, ביתרים, / לכבוש את מולדת העברים / להתנער מרפש הגולה...
באביב 1939 ערך ז'בוטינסקי מסע הרצאות במזרח אירופה. הוא ביקר במספר ערים ברומניה ובתוכם בלצי. שתי פלוגות מבוגרי הקן שמנו 30 איש, יצאו למפגש עם ראש־בית״ר, שנתקיים באולמי קן בלצי, בהשתתפות נציגים רבים גם מקנים אחרים. ז'בוטינסקי קיבל דו״ח מכל מפקד. לאחר מכן השמיע דברו לביתרים בעברית על תפקידי הנוער בשעה זו. דבריו השאירו רושם עז על הנוכחים. הוא חזה כי יהדות אירופה עומדת בפני שואה איומה וקרא לפרוץ את שערי הארץ בכל הדרכים והאמצעים.
באסיפת עם גדולה בקולנוע „סקאלה" הוא קרא להתנגדות לעקרון של „סטופ אימיגריישן" („הפסקת העליה"), ע״י הגברת העליה „אף־על־פי", שיש להפוך אותה לספורט הלאומי של הנוער העברי. לצורה השניה של התנגדות קרא: שבירת ההבלגה. הביתרים חזרו לקן מלאי רשמים ובהחלטה נחושה לרכז כל האמצעים והמאמצים לביצוע המשימה: עליה לארץ.
בנוסף לקשיים האוביקטיביים, הטרידה את הביתרים בעית המימון, כי העליה היתה כרוכה בהוצאות כספיות ניכרות. ב־21 במאי 1939 נתקיימה במארקולשטי פגישה מחוזית של בית״ר ובמרכזה עמדו בעיות עליה. באותה פגישה הבטיח יעקב שיבר, כי בעליה הקרובה ישותפו גם ביתרים מקן מארקולשטי. ואומנם ביולי 1939 עזבו הביתריות הלקין בלה (סופר) ומרים סלצר (קופלביץ) בסתר את מארקולשטי, כשכל מטענן תרמיל־גב. לווינו אותן תוך חרדה רבה ותקווה גדולה. ראינו בהן את ה„נחשוניות" הראשונות כשאחריהן יבואו עשרות בני נוער ואולי אף מאות מיהודי העיירה שנפשם יצאה לעלות. אחרי ששה שבועות של סבל ונדודים בים התיכון, הטילה האניה „פריטה", ב־22 באוגוסט 1939, עוגנה בחופי תל־אביב. האניה הבלתי־ליגאלית הראשונה, שהביאה עולים יהודים הישר לעיר תל־אביב, כשעל סיפונה... עולים וביניהם בלה ומרים.
בראשון בספטמבר 1939 פרצה מלחמת העולם השניה והרבה תקוות נגוזו..
ב־15 בספטמבר 1940, ניסה כותב שורות אלה לעלות על האניה פנצ'ו, שעגנה בנמל הרומני ג'ורג'יו והיתה בדרכה לארץ עם פליטים יהודים ממרכז אירופה. משמר הברזל כבר שלט ברומניה. על היהודים נאסרה הכניסה לנמלים, ולא נס־תייע הדבר. באביב 1941 הגעתי לארץ. פגשתי את בלה ומרים כשהן שמחות בחלקן וכחברות פעילות בארגון הצבאי הלאומי.
ובמארקולשטי עצמה? ביום חמישי, 27 ביוני 1940, מיד לאחר מתן האולטימטום ע״י הרוסים לשלטונות רומניה, התקדמו הטנקים הסובייטים מאוקראינה לעבר ביסאראביה והשתלטו על כל המעברים ליד הגבול. היה ברור מה מחכה לציונים ולציונות. גם בבית״ר הוחלט לפזר את הקן. באותו ערב צעדה יחידה ביתרית ובראשה המפקד מ. בנדרסקי (בנדור). היא נעצרה בשדה במרחק כמה מאות

מטרים מהקן, בקרבת בנין ה„תלמוד תורה". אנשיה חפרו גומה והדגל הלאומי הוכנס לכלי חרס והוטמן באדמה.
הנוכחים ניצבו דום ושירה חרישית של הימנון בית"ר ליוותה את הטכס העצוב:
...„באור ובסתר / זכור את הכתר, — / עטרת גאון ותגר".
והקן אז טרם הגיע ל„בר־מצווה".

לפני קום המדינה הגיעו מספר ביתרים לארץ. מספרם גדל לאחרונה עם גידול העליה מרוסיה.

מ. בן־דור

אפיזודות ב„בית"ר"

בית"ר החליט בשנת 1931 לארגן תזמורת. הרעיון קסם וכעשרה חברים החליטו מיד להצטרף לה. יוזם הרעיון היה שלמל'ה זלצר, ששלט יפה בחצוצ־רה והשתתף גם בתזמורת הצבאית הרומנית מפלורשטי. עצם הרעיון היה יפה — אך הביצוע דרש הון תועפות עבור רכישת הכלים. אמנם גם חברי התז־מורת השתתפו, אך זה לא הספיק כמובן והוצע לגייס כספים בכל מיני דרכים.

בישיבת המפקד החלטנו, לשלח את החברים מוניה בנדרסקי ואיצ'ל'צ גרינברג לעיירה הסמוכה אלקסנדרני, לעשות מגבית עבור התזמורת. למחרת, לבשנו בגדי חג — לעשות רושם טוב על אזרחי אלכסנדרני. כדי לא להופיע כזרים פנינו למכר שלנו ויסמן — אזרח המקום — והוא הצטרף אלינו בבי־קורים בבתי העיירה. ההצלחה היתה מעבר ומעל למצופה. חזרנו למארקולשטי עם 2000 ליי בקירוב. השמחה היתה גדולה, כי יכולנו בכסף זה לרכוש חצוצ־רה חדשה לתזמורת.

עברו ימים מספר וקוראים אנו בעתון „אונזער צייט", ששני חברים מבית"ר מארקולשטי ערכו מגבית באלכסנדרני עבור „הכנסת כלה", הם עשו רושם טוב ותרמו להם בעין יפה — אך לאחר המעשה התברר שהמגבית לא היתה לטובת „הכנסת כלה" אלא לטובת תזמורת בית"ר. לא היה כל חותם אחראי לכתבה זו. מיד התקשרתי עם איציה ועם ווליה, נכנסנו לקן, הוצאנו דפים רשמיים של בית"ר ובמכתב דחוף פנינו למערכת בדרישה להודיע לנו מיהו האחראי לכתבה כוזבת זו, הואיל והמגבית שלנו היתה בפירוש לקרן לארגון תזמורת בית"ר במארקולשטי.

לתשובת המערכת חכינו יותר משבוע. לבסוף קיבלנו תשובה קצרה בזו הלשון: „מפקדת בית"ר במארקולשטי מבקשת להכחיש את הידיעה כאילו החברים בנדרסקי וגרינברג אספו כסף עבור „הכנסת כלה" וכי הם הודיעו במפורש לתורמים שזה מיועד לתזמורת בית"ר".

תשובת המערכת לא סיפקה אותנו. פנינו מחדש למערכת והדגשנו כי אנו מתנגדים לביטוי „מפקדת בית״ר מבקשת להכחיש״, כי על חטא מבקשים אך על אמת דורשים״ — דרשנו לתקן את הביטוי, תוך הודעה שרוב אנשי העיירה שקוראים את „אונזער צייט״ הם אוהדים שלנו ויש לנו כל הסיכויים להשפיע על אזרחים אלה להפסיק את ההחתמה על העתון.

המערכת אמנם לא נבהלה ביותר מאיומנו, אך „אידל מלמד״ בפיליטון של שבת, הזכיר את כל הפרשה בעדינות ובהומור הידוע שלו, וכך נסתיימה הפרשה.

נזכר אני ב„אפיזודה״ אחרת, שקרתה בשנת 1936. זה היה בחג ה„פורים״ וחברים שלנו התחפשו וכרגיל בכל שנה הלכו לאסוף תרומות למען בית״ר. בשיטה זו של אוסף כספים נקטו גם חברי „השומר הצעיר״ בעיירה וזה היה מקור הכנסה חשוב לתנועות הנוער.

במקרה שהה בעיירה באותו חג פורים הרב יהודה ליב פישמן (מימון), שהיה אז חבר הנהלת הסוכנות, והתאכסן אצל ידיד נעורים וש״ב שלו ר׳ אלעזר קוטיק. חברינו המחופשים נכנסו לבית, מיד לאחר שיצאו משם לבושי המסכות של „השומר הצעיר״ ומהדרת פניהם ניכר היה שנענו בעין יפה. ר׳ אלעזר, שהיה ראש „המזרחי״ בעיירה, אך אוהד „השומר הצעיר״, היסס בראשונה כשחברי בית״ר דרשו את תרומתו, אך לאחר שקלא וטרייא הרים תרומה יפה. הרב מימון נוכח במעמד זה, לאחר שתיקה, הגיב באמרו: „ער גיט פאר דעם „משכן״, און גיט אויך פאר דעם עגל״ (הוא תורם ל„משכן״ וגם ל„עגל הזהב״). אימרת כנף זו התפשטה בעיירה, היתה לשיחת רבים ימים אחדים לאחר מכן, וכל אחד פירש — כרצונו — למי העניק הרב מימון את התואר „עגל הזהב״...

אפרים פרלשטיין

„החלוץ" במארקולשטי

בסוף שנת 1920 הגעתי מרוסיה למארקולשטי ושהיתי בה למעלה משנה וחצי. אני הרגשתי כאן כבן־בית ובמיוחד נקלטתי יפה בחוגי הציונים ובין חברי „החלוץ".

כמעט עם בואי קשרוני לסניף החלוץ המקומי וכעבור זמן קצר נהייתי מנהל הסניף. גם בין הסתדרויות הנוער המקומיות הייתי כאחד מהם, כן הכירוני ברשות הרומנית ולא נגעו בי ואף לא נגעו כמעט בסניף החלוץ במקום, שלא היה על טהרת החוקים הרומנים.

חברי החלוץ הועסקו בעבודה מלאה הודות ליחס החם והידידותי ע"י כל שכבות העיר. קשר אמיץ שרר עם הנוער המקומי, היינו מבקרים בסניף „השומר הצעיר" יום יום וערב ערב ולקחנו חלק פעיל בכל המפעלים הציוניים ושל הסתדרות הנוער המקומי.

גם תומרקין, מנהל הגימנסיה, סייע לנו ולנוער בכל שהיינו זקוקים ובמיוחד בכך, שאיפשר לנו לנצל לפעולותינו את חדרי הגימנסיה ונחשב כאבא הרוחני של הנוער והחלוץ; כל פגישה איתו עודדה אותנו, הרחיבה את הדעת ובהדרכתו והכוונתו השתמשנו בסיפריה וקראנו ספרים שהוא המליץ. תקופה קצרה לאחר הגיעו למקום הרגשתי כאילו נולדתי כאן והתאזרחתי בקלות בו, בתי אבות רבים והנוער פתחו לפני את דלתות בתיהם, קלטו אותי בזרועות פתוחים, עד שנדמה היה לי שזהו ביתי מאז ומתמיד. אותו היחס היה גם בתנועת הנוער של השוה"צ, אשר נקשרה גם היא לתנועת החלוץ במארקולשטי ובכל המצבים, אף הקשים ביותר, הגישו את סיועם החברי.

אני חייב אישית תודה מקרב לב למשפחות שסייעו לי בשעתו והם: טריף, וייסבוך, קולקר, רויטמן, פיינשטיין, קופרשטיין, קוטיק ועוד, ביחסם הלבבי והמסור אלי, בהקלה לקליטתי והעידוד שמצאתי אצלם.

זכור לי יפה שכאשר הסניף של החלוץ במארקולשטי הצטרך להחליף את המועדון שלו ובלי שיהיו לו אמצעים כספיים לכך, ארגנו הצגה מיוחדת של המחזה „דער אינטעליגענט" מאת פ. הירשביין. בסיוע בני המקום שהשקיעו עמל רב ועבודה מסורה, בעיקר בעזרה שנתן לנו תומרקין — הצלחנו לרכז „הכנסה" ניכרת, שאיפשרה לנו לרכוש דירה חדשה. בלעדי סיוע זה ושל הנוער המקומי — אי אפשר היה אפילו לחשוב על החלפת הדירה.

נזכר אני במקרה אחר, כששלטונות הרשות הרומנית ערכו חיפוש אצל פליטי אוקראינה היהודיים, שנמצאו במארקולשטי, הודות לקשר של כמה מבני המקום והמשטרה — ניתן להם להכיר אותנו והם ביצעו את החיפוש כלאחר יד ולמראית עין בלבד, וגם הניחו לי, שנחשבתי על ידם כזר במקום ולא נגעו בי לרעה. אך הסניף המקומי של החלוץ התחסל מטעמים שונים ואחרים לגמרי.

מארקולשטאים עולים ארצה

למעלה — מלווים את מנדל ווייסבוך (השומר הצעיר)

למטה — בתחנת הרכבת עם עלית יצחק אייזנברג ז"ל

יעקב גורישניק / סניף „החלוץ" במארקולשטי

יליד קיסניצה, עיירה בעברו השני של הדניסטר, בצד האוקראיני, שהאוכלוסיה היהודית שלה סבלה בימי הפוגרומים, טולטלתי ביחד עם הרבה פליטים לביסא־ראביה. בקישינוב, במרכז החלוץ, התידדתי עם כמה בחורים ממארקולשטי, שארבעה מהם זכאים לציון מיוחד, כי הם היו מראשוני העליה החלוצית: יהודה טבק, חיים פלכסר, מישקה גמורמאן. שלושתם סיימו את חייהם בארץ ישראל בדרך טראגית בתקופות שונות. הרביעי, צבי ציבושניק, כעת מרגלית, חי כל ימיו בקיבוץ יפעת. זכורה לי גם הניה פקלמאן, שהייתה מן המרצפות הראשונות וחייה ודרכה בארץ היו קשים. גאותה הייתה תמיד על עדה פישמן (מימון), כבת עיר ואחת המנהיגות של תנועת העבודה ובעיקר תנועת הפועלות.

קבוצת הכשרה של „החלוץ" במאַרקולשטי
יושב בשורה הראשונה, ראשון משמאל — י. גורישנוק

את מארקולשטי הספקתי להכיר גם כפליט ואחר כך כשנשלחתי ע״י מרכז „החלוץ״ לארגן את הסניף המארקולשטאי שהתארגן, במקרה ואולי לא במקרה, בדירתו של משפחת ירחמיאל ומלכה (מילי), שהעניקו לנו הרגשת בית יהודי. האֵם, ה„יידישע מאמע״, הייתה קצת מודאגת שבנותיה סוניה וריבה לא ידבקו בתנועה החלוצית, אם כי רצה הגורל ודווקא סוניה נישאה, אחרי שחזרתי מארץ ישראל לביסאראביה, לחלוץ שכמוני. לסניף שהקימותי הצטרפו בעיקרם ביסא־רבאים מעיירות אחרות ופליטים. ממאַרקולשטי עצמה לא הצטרפו אז אלינו הרבה חלוצים, מבנות העיירה זכורה לי שושנה פרלמן, שהייתה גרה באותו בית, כעת ביגור. גם חבר אחר בוקה סודוארג, מרכיב משקפיים בחישוקי זהב, לא החזיק הרבה מעמד ופרש.

ייתכן שניתן להסביר את אי־הצטרפות להחלוץ בעובדה שכבר אז התחילה לנשוב רוח שמאלנית קומוניסטית בחלקים מסויימים של הנוער והחלומות הוורודים שהנוער הביסאראבאי טיפח לגבי הגן עדן הסובייטי ומוכנים היו להקריב חייהם על מזבח אלילים זרים. דווקא בבית פיירשטיין היה אחד מבין הטובים שבהם, דוד.

כדי לאפשר לחלוצים להכשיר עצמם בעבודה חקלאית היה ירחמיאל פיירשטיין, שהיה מנהלן של חוות חקלאיות באזור, מסייע בידינו. יצאנו לשדות, אבל קשה היה להתחרות בעבודה הזריזה של „השקצים״ וה„שיקסס״, שהיו מנוסים וחרוצים. עם חלוצי מארקולשטי נמנה גם דוד לאנדאו, שנשלח ללמוד ימאות באוניה והוחזר מקושטא, אבל הצליח בכל זאת להגיע יחד עם בת מארקולשטאית — פוליה גרינברג — לחוף המבטחים של ארץ ישראל.

כאמור אחרי עלייתי ארצה, חזרתי לביקור קצר לביסאראביה, הוזמנתי ע״י דבורה קוטיק לבקר גם במארקולשטי ושם פגשתי מחדש את סוניה לבית פיירשטיין. חזרתי לארץ ישאל כשאנו זוג נשוי

מרים סלצר־קופלוביץ/שתי מרקולשטאיות מעפילות ב„פאריטה"

ידוע שילדים אינם מגיעים לתנועות הנוער מתוך השקפת עולם רעיונית. ככל ילדי העיירה גם אני נשאתי נפשי לארץ ישראל והרצון להיות בתנועה בודאי בא לי תוך מגע עם ילדי השכנים. אך בעיקר היה זה אבי שפסק, כי למדריכי „השומר הצעיר" אין הכישורים החינוכיים המתאימים בשבילי. הוא הכיר את שלום רוביל, בחור טוב ממשפחה טובה ואף קרוב משפחה והוא ממדריכי „ביתר". ההחלטה נפלה, שאפשר למסור אותי לידיו הנאמנות כך נכנסתי לבית"ר. משם הובילה הדרך לעלייה.

ב־1939, משהבשילה ההחלטה על עלייתי, חיפשתי הזדמנות לשוחח עם אבי ולקבל את הסכמתו. יום אחד מצאתי אותו יושב במחסן התבואות שבחצר. כשהוא מקלף את קלחי התירס משערותיהם, התחלתי בשיחה ואבא לא חשד כי נועדה לשיחה משמעות מיוחדת. היינו נוהגים לשוחח על בעיות הבית, אך בעיקר נסובו שיחותינו על המצע המדיני של בית"ר כיהודי מסורתי נראתה לי שאיפת הציונות חלום יפה וראוי לעשות למען הגשמתו, אבל הרעיון להקים מדינה יהודית — נוסח בית"ר לא נתקבל עליו. „מה ליהודים ולצבא, ועוד לכיבוש בכוח ? — ישמרנו האל".

אך הפעם הובלתי את השיחה ישר לכיוון הרצוי. צברתי עוז והודעתי לו: אבא, ברצוני לעלות לארץ ישראל ועליך לעזור לי. למען הדיוק, הענין לא היה לגביו הפתעה גמורה. הוא ידע על רצוני זה, אך תמיד האמין כי הדבר לא יגיע לכלל הגשמה. לשמע דברי הופתע לא מעט, ממש נדהם. הסתכל בי, הרים ידיו, הכניסם לתוך שערות ראשו ואמר לי: „את בכורי שיכלתי טרם זמן, כעת רוצה את לעזוב אותי. עם מי את משאירה אותנו, בשיער לבן ועם ילדים קטנים?" נרתעתע מחומרת התשובה וכנותה, עם זאת ידעתי, שאסור לי להרתע, והמשכתי ב„מסע השכנוע" שלי. הדבר נראה חמור יותר, משנודע כי המדובר בעליה בלתי לגלית ולא על סמך רשיון עליה, „סאֶרטיפיקאַט". בעליה ליגלית עולים על אוניה ויודעים מראש מתי ואיפה יורדים ממנה. באונית מעפילים, ספק רב אם תגיע בכלל. היה זה השיקול הראשון והחמור ביותר. בבית קמה סערה. גייסתי את כל הנימוקים האפשריים, אדי הצעיר ממני, משה שמו, על אף השתייכותו ל„השומר הצעיר" וחילוקי הדעות „האידיאו־לוגיים" בינינו — נעמד לימיני באשר מדובר היה בעליה. אולי חשב שבודאי יזדקק לתמיכתי בבוא הזמן. לצערי הזמן המקווה בשבילו לא בא. עם פרוץ המלחמה גויס ישר מבית הספר הטכני בסורוקה לצבא, איבד יד בחזית, נדד לעומקה של רוסיה המועצתית, רכש השכלה גבוהה ותקוע עם משפחתו בטאַשקנט. אך דווקא ברגע שנדמה היה לי שעליתי על דרך המלך, נפתחה הרעה מכיוון אחר: דוד היה לי ושמו נוח ברויטמן, הוא היה ללא ספק אחד מל"ו הצדיקים האחרונים שנותרו עלי אדמות. אמי לבית ברויטמן, מצד אמא שלה, נתיתמה מהוריה בגיל צעיר, כך שהאפוטרופסות עליה קבלו הדוד

נוח והדודה צ י נ ה ק ו פ ר ש ט י י ן ־ ט ר י ף. הדודה הגיבה על רצוני לעלות בצורה מענינת. היא בכתה מר, אך אמרה, אמנם אני אשה זקנה אבל מוכנה לְהצטרף לאסוף תפוחי זהב ללא כל מושג מה זה קטיף. הדוד נוח לעומתה, למרות שהיו לו כבר שלוש בנות בארץ, הרים זעקה, שאין שולחים ילדה מעבר לים ללא כל בטחונות שאומנם תגיע. עקשנותו של הדוד היתה ידועה במידה לא פחותה מלמדנותו. אבי, למשל, לעולם לא שכח זאת, כי עליו היה לעמוד בבחינות לימוד דף גמרא, על מנת שהדוד יסכים לשדוך עם אמי. אך גם אני כחניכת בית״ר ידעתי שזוהי דרכי ועם כל הכבוד לדוד נוח ברויטמן החלטתי שהוא לא יקבע את גורלי. כך התגברנו על כל המשברים. התחלנו לקבוע עובדות. אבי אומר לי אז: „תגידי מאין לך האומץ וההעזה להרתם לנסיעה מעין זו״. הודעתי לו כי יחד אתי נוסעת גם בלה הלקין. גם ווֹוה אאורובסקי, בנו של רופא השיניים, עמד להצטרף. באמצעות ווה (זאב) דוידזון, מפקד קן בית״ר בעיירה, קבלנו הוראות להתכונן. הציוד שלנו היה מצומצם ביותר: תרמיל כששמיכה מגולגלת סביבו. במאַרקולשטי לא היה קיים גדנ״ע והתרמיל לא היה בנמצא. וכשכבר השגתי תרמיל בכתה אמא מרות ושאלה: „מה אפשר כבר להכניס בתרמיל כזה?״. השתדלנו לדחוס בו בככל האפשר יותר ועליו השמיכה המגולגלת.

הוטל עלינו להצטייד בדרכון והיתר יציאה מרומניה. נסענו לפלורשטי ובמשרד הפריטור נדרשתי להעלות על הנייר את בקשתי. הפקיד ניגש אלי באמצע הכתיבה ושאל אותי: לאן ברצוני לנסוע? עניתי לו: ברצוני לטייל בים ולבקר במספר ארצות. לבסוף גיליתי לו כי פני מועדות ל„פלשתינה״. הפקיד הסתכל בי ארוכות ואמר לי: את עדינה מדי בשביל פלשתינה. שם אקלים קשה, אסור לך לנסוע לשם. אך גם הוא לא שכנע. כל ההכנות היו אפופות סודיות ואפילו החברים הטובים ביותר שלי לא ידעו על כך.

אור ליום הנסיעה ערכו לנו החברים מסיבה מלבבת ויש להצטער כי הצילומים עליהם שמרתי הושמדו על ידי בארץ, מפחד הבולשת בימי המנדט. ביום המיועד העמסתי את התרמיל על הגב ובתוכו גם העוגיות שאמא אפתה וללא פרידה משכנים ומבני משפחה, כיאה לעולים בלתי לגליים, ליווּ אותנו ההורים ובני הבית עד לתחנת הרכבת. כאן ניגש אלי אבא ואמר: „תראי ילדתי, בשנים האחרונות, לא יכולתי להעניק לך את כל הדברים שהייתי רוצה או צריך לתת לך״. בבית היה מקובל שמאז אחי הבכור אבא ז״ל נפטר נהפך הגלגל. האח היה ברוך כשרונות, הירבה בכתיבת שירה, סיפורים קצרים והיה באמצע כתיבת רומן כשנפטר. ניהל תקופה מסויימת את הספריה במאר־קולשטי. היתה לנו חנות לבדים (מנופקטורה) ומצבנו היה טוב ביותר. עם פטירת אחי אחר מחלה ממושכת, שנמשכה שנים ורוששה אותנו, חלו הורי. טבעי היה שאבא אמר לי מה שאמר כמצדיק עצמו, דבריו היו מהולים בדמעות כשהוא ממלמל בקול חנוק: „מי יודע אם נראה אותך אי פעם״. איש לא הבין כמה נבואת לב זאת הייתה מחרידה. ואומנם בקייץ 1941 בהשתולל הרצח בעיירה, נספו גם הם, לא הספיקו להימלט, בגלל מחלתו של הדוד נוח ברויטמן, לא רצו לעזוב אותו בודד ושלמו את המחיר.

לרכבת ליוו אותנו מטעם הקן וולה, מוניה בנדרסקי ווה אאורובסקי. בבלצי הצטרפו אלינו שמונה בחורים ושתי בנות. בבוקרשט הצטרפנו לקבוצה של עולים מרומניה כולה, כמאה איש במספר, משם הגענו לקונסטנצה.
בנמל על רקע הגלים הזועפים של הים השחור נתגלתה האוניה „פאריטה". התמונה לא היתה מרנינה כלל וכלל. הייתה זו אונית משא, שהובילה חיטה בתפזורת והתקינו בה מיטות מקרשים בשתי קומות, האוניה קלטה נוספות גם עולים מפולין וגם קבוצה מצרפת שעלו עליה בהפליגה ממארסיי. היינו באוניה למעלה מ־800 בני תשחורת ועל כל המטען האנושי הזה פיקד בחור ארצישראלי, איש אצ"ל. לפי התוכנית אמורה הייתה האוניה להגיע לחופי הארץ תוך עשרה ימים, אבל לאמיתו של דבר ארך המסע ששה שבועות. האוניה נדדה מנמל לנמל, אלכסנדרטה ואיזמיר בתורכיה, רודוס ביוון ובהם נתקבלה בפנים זועמות ומתנכרות, כמו בכל אוניית מעפילים שרר גם ב„פאריטה" הדוחק והלכלוך, חוסר מזון ומים והמצב היה קשה ומיאש, אך הצעירים הח־זיקו מעמד והאמינו. בסופו של דבר, עם הגיע לחופי הארץ בתל־אביב, היא הועלתה על שרטון מול מלון „ריץ" בחופי תל־אביב. עוד טרם הגיעה המש־טרה הצליחו שחיינים טובים להגיע בכוחות עצמם לחוף באישון ליל. הנשארים התחילו לפרק ולשבר כל חלק באוניה, שאי אפשר יהיה להפעילה ולהסיעה חזרה מחופי הארץ. לפנות בוקר נהרו אלפי תושבים של תל־אביב לחוף. המע־פילים הורדו למלון ושם הושקו, הואכלו ואף צוידו בבגדים. „הגעתם למולדת". הכריזו הכרזות. לאחר עשרה ימים שהות במחנה סרפנד, הגיעו שתי מארקולש־טאיות צעירות ונבוכות בראשון לספטמבר לתל־אביב. עתוני הערב בשרו על פרוץ המלחמה ופלישת גרמניה לפולין.

דמויות
ואירועים

נתן ביסטריצקי (אגמון)

בשבח העיירה ומשוררה

מאר־קו־לעשט...

מדוע ידי מעצבת על הנייר אותיות שם זה, שם עיירה בגולת ישראל, תוך היגוי כזה? אולי משום שיש בשם זה וצלצולו מין נגינתיות. אכן! מנגינתיות זאת מתחזקת. כך נדמה לי, ברשמי טורים אלה, מכוח איזו נעימה שבלב — והיא נעימה שבליבוב. ועיירה זו, בה ביקרתי אי־פעם בתפקידי כשליח ציון־כחזון וציונות־כהגשמה — עיירה זו בארץ ביסאראביה שוכנת. וכעת — בבלשי, אגב כתיבה, אחרי ההרהור שבלבי — חש אני כי ארץ זאת, ביסאראביה, התומה בלבבי בחותם של חיבה מיוחדת, נלבבת ביותר. אמנם חביבות עלי כל אותן ערים ועיירות בתפוצות ישראל בהן ביקרתי משך עשרות שנים על פני גיאוגרפיה נרחבת אף מגוונת: החל מן ארכנגלסק המושלגת והקרחנית שבצפונה של רוסיה ועד פוטוסי־העיר בבוליביה, הגבוהה שבכל ערי העולם, כי היא שוכנת כחמשת אלפים מטרים מעל פני הים בין הרי האנדים. אך מניין ליבוב מיוחד זה, שניעור בלבי בכל עת שצף ועולה בו זכר ביסאראביה: זו הפשטנית־השנונה, התמימה־חמימה, הנרחבת־האינטימית, הפלחית־המשכלת — וזאת בכל נופה כולו, המראה הנופי של הטבע וטעם האופי של אנשיה, ובמיוחד של אופי היהודים שבה. מכאן, מאופי־נופי זה, שופע, כפי הנראה, אותו זרם ליבוב מיוחד שהומה בלבי עד היום הזה בזכרי ארץ זו ויהודיה.

והנה מאַרקולעשט. עיירה יהודית באותה ביסאראביה. רק כאורח־פורח נזדמנתי לשם — והיא, הקטנה בממדיה, שעברה־חלפה בתפיסת עיני ומוחי כבין־רגע, טעמה תל־אביב — דיזנגוף, בלוך ורוקח ועם מועצת פועלי ת"א־יפו ומדי פעם היה היה לי גם נשאר בי כטעם של „עיר ואם בישראל". על שום מה? על שום שיהודיה בכלל, וציוניה בפרט, מכהנים היו בכל תחומי רשות־הרבים המכונה קהילה ובכל הספירות של האירגון־למען־ציון משמע הפעולה הציונית, במלוא הנכונות שמסירותה בצדה ובמיטב מעשיות שבמעלת תושיה; ובני־הנעורים שלה, וביתר דיוק הצעירים, חברי מסוג „צעירי ציון", מתמחים ביתר עוז שבהתלהבות ונסיון מרחיק־ראות בשדה העשייה, שחזונה כהונת־קודש לטובת קרנות־הלאום ועבודת־הכשרה למען העליה לארץ־הלאום.

והנה דיוקן בצעירותו שעומד עתה, ברשמי השורות הללו, לנגד עיני רוחי — דיוקן שהוא אספקלריה נאמנה לאותו טיפוס חלוצי־ציוני שבאותה עיירה ושבביסא־ראביה בכלל — הלא הוא הצעיר מאיר ושם המשפחה שלו קוטיק: מאיר קוטיק זה, המוכתר עכשיו בארץ בשם־כבוד דוקטור, שהוא בין יוזמי מאסף זה ומגשימיו. עד כאן בשבחה של העיירה.

וכעת נאמר מילתא בשבח משוררה.
ונפתח בכמה חרוזים מתוך שיר של אותו משורר, מאיר חרץ ·

אין יעדן לאַנד אַזויפיל שטעט
און יעדער שטאָט האָט איר פּאָעט,
וואָס לייגט אַוועק די פּען און רעדט
מיט פּראָסטע ריידנדיקע רייד,
ער לייגט אַוועק די פּען און גייט
פון טיר צו טיר, פון קלייט צו קלייט,
און זאַמלט — — —

ווייל גאָרניט טאָר פאַרלוירן גיין!

ומאיר חרץ הוא מסוג משורר מיוחד־במינו כזה. והוא דוקא אינו מניח־מסלק עטו: הנה עד יום זה ראו אור שלושה כרכי שיריו, כרכים עבי־כרס: „הימל און ערד״; — „אין פּרעמדן גן־עדן״; — „לידער צו אייגענע״ — ובינתיים נדפס והולך, כפי השמועה, כרך רביעי. ואף־על־פי־כן הוא מקיים את שנאמר בשירו הנ״ל „ער לייגט אַוועק די פּען און גייט פון טיר צו טיר״, משמע: הוא יוצר — והוא גם אוצר: הווי אומר, שירתו אוצרת את אשר טעון שמירה, כי אסור שדבר מן העבר, עבר העם, ירד לטמיון. כיצד?

שלושה סוגים בשירה, והם: שיר; פיוט; זמר. הכל יודעים שיר מהו ומה טבעו (אם מובטח טיבו, כמובן); ולכן שם זה נעשה — אף נתקבל — כביטוי כולל למה שמכונה פואזיה. פיוט — הריהו סוג של שיר שהוא במעלת תפילה: פירוש כשאדם סח עם נפשו תוך אותה התעוררות בה המתפלל שופך נפשו ברחש־לחש בפני בוראו. וזמר — סודו נעימה, לאמור אותו „טון הבורא את המוסיקה״, כמימר הצרפתי: נעימה משמע נגינה, וביתר דיוק הניגון. זמר הוא איפוא בין הרגש הלירי שבנשמת היחיד ובין היסוד הלירי העממי.

מאיר חרץ הוא משורר במעלת איש־הזמר. ומכוח מהותו זאת ניתן לו לקיים אותה שליחות כפולה לה הוא מרמז בטורים בהם פתחתי דברי הקצר עליו: גם לשיר שירו הוא, הייחודי — וגם לשמר בזימרתו את אוצר הזכרונות העממיים הטעונים שמירה כדי שלא ילכו לאיבוד.

לזמר — ולשמר: זו כהונתו וזאת שליחותו של המשורר של העיירה מאַרקולעשט.

מאיר חרץ

עברית: חיים רבינזון

הַסַּנְדְּלָר הַיָּשִׁישׁ

כָּל יְמוֹת הַשָּׁבוּעַ צִפָּה לְשַׁבָּת,
אַךְ חַמָּה־שֶׁל־שַׁבָּת כְּבָר שׁוֹקַעַת עַתָּה;
לֵיל יוֹם רִאשׁוֹן שָׁלָה אֶת כַּפָּיו
וּבְחֶשְׁכָתוֹ אוֹתוֹ הוּא עָטָה.
כָּל יְמוֹת הַשָּׁבוּעַ נִתְפַּקְּקָה שִׁדְרָתוֹ
וְהִיא לֹא נִתְיַשְּׁרָה גַּם הַיּוֹם כָּל־כְּלָהּ;
כְּצִפּוֹר, כֵּן עָבַר לוֹ בִּיעַף שַׁבַּתּוֹ
וּבְנָהָר, עִם חַמָּה, צוֹלְלָה.
צוֹפֶה הוּא מֵעַל לְגַגּוֹת מְשֻׁקָּעִים
לַכְּפָר, לַשָּׂדוֹת שֶׁלְּבֵיתוֹ נִשְׁקָפִים;
אֵין פְּנַאי! הוּא יוֹשֵׁב... מַסְמְרָצִים נִתְקָעִים,
שֶׁיִּהְיוּ חֲזָקִים וּגְדוֹלִים — מַגָּפַיִם.
עִם בֹּקֶר יָבוֹאוּ אִכָּרִים וּצְרִיכִים
מַגָּפַיִם לִהְיוֹת מוּכָנִים עִם הָנֵץ;
נִדְמֶה: עַל גּוּפוֹ יְחֵפִים מְגִיחִים
וְאֵין הֵם יְכוֹלִים בַּמַּגָּף לְהִכָּנֵס.
רֹב שְׁנוֹתָיו — מַגָּפַיִם תִּקֵּן הוּא, נִסְמָךְ
וְנִשְׁעָן בְּדָפְנֵי בִּקְתָּתוֹ הַדְּחוּיָה
וְכָל הָעוֹלָם סְבִיב בֵּיתוֹ־זֶה־הַשַּׁח
מִיָּדוֹ הַסַּנְדְּלָרִית הִיא טְלוּאָה וּטְלוּאָה.
נִגְרָרִים שָׁבוּעוֹת כַּעֲגָלוֹת עֲמוּסוֹת,
אַךְ קַלָּה לָהּ תִּפְרַח שַׁבַּתּוֹ, כְּצִפּוֹר,
וְלוֹ, לַסַּנְדְּלָר, לוֹ לֹא־כְלוּם בְּכִיסוֹ —
רַק שִׁירִים הוּא חָסַךְ וְשָׁר לוֹ מִזְמוֹר:

שַׁבָּת רַק אַחַת בַּשָּׁבוּעַ לֹא דַי.
מִיּוֹם אֱלֵי יוֹם נִלְאָה אֲנִי יוֹתֵר.
יְהִי זֶה מִן הַצֶּדֶק — וּבְהֶחְלֵט — רַחֲמַאי,
שֶׁשַּׁבָּת תִּמָּשֵׁךְ לִי יוֹתֵר וְיוֹתֵר.
יְהִי זֶה גַּם הָגוּן וְיִהְיֶה גַּם נָאֶה
שֶׁכָּל הַמַּתְמִיד כָּל יָמָיו בַּעֲמָלוֹ,
לְעֵת זִקְנָה לוֹ יִהְיֶה, לְפָחוֹת רַק מַטְבֵּעַ
וּמִשֶּׁלּוֹ־מַגָּפַיִם יְהִי זוּג גַּם לוֹ.
זוּג מַגָּפַיִם בִּלְבַד לְעֵת זִקְנָה
וּלְגוּפוֹ, לִבְשָׂרוֹ, גַּם בֶּגֶד כַּיָּאוֹת;
לֹא אֲבַקֵּשׁ: לִי יַיִן תִּקְנוּ,
אַף לֹא נַגָּנִים — לַעֲרֹךְ חֲגִיגוֹת.
לְעֵת זִקְנָה, פְּרוּסַת־לֶחֶם בִּלְבַד לִי, בָּנִים!
לְעֵת זִקְנָה, קְצָת נֹפֶשׁ גַּם לִי, יְקָרִים!
הַשִּׁיר שֶׁעַכְשָׁו מְשׁוֹרֵר לִי אֲנִי
הוּא שִׁיר סַנְדְּלָרִים שֶׁאוֹתוֹ כָּאן שָׁרִים.
מָחָר יְשׁוֹרְרוּ אַחֶרֶת אוּלַי,
שִׁיר אַחֵר, כִּי אַחֵר יְהִי גַּם זְמַנּוֹ;
שִׁיר אַחֵר וַאֲחֵרִים גַּם יִהְיוּ צִלְצוּלָיו
וְאוּלַי כֹּה רָחוֹק — כָּל זֶה כְּבָר אֵינוֹ.
אָז בַּל תִּשְׁכְּחוּ: יָשִׁישׁ־זֶה לְהַזְכִּירוֹ,
כִּי הוּא לֹא יָדַע שִׁיר אַחֵר מֵעוֹלָם;
חֲרוּזָיו פְּשׁוּטִים וּפָשׁוּט הוּא שִׁירוֹ —
אַךְ מַשֶּׁהוּ הוּא הִשְׁמִיעַ, גַּם כֵּן, לָעוֹלָם.

מְלוּכָה יְהוּדִית

— מִי מִכֶּם, חֶבְרַיָּא, מִי שָׁמַע
עַל מְלוּכָה יְהוּדִית שֶׁבְּמַרְקוּלֶשְׁט?
לְלֹא־רוּבֶה־וְחֶרֶב נֶעֶמַד,
גְּבוּל שָׁמַרְתִּי בּוֹאֲכָה פְּלוֹרֶשְׁט.
מִי מִכֶּם, אֵי־פַּעַם, מִי טִיֵּל
בִּסְבִיבַת רְחוֹב אַלְטֶר הַחַבְתָּן;
אֲהָבִים הִתְנָה שָׁם כָּל הַלַּיִל,
עַל חָבִית פְּשׁוּטָה, בְּצֵל אִילָן.

מִי מִכֶּם הָיָה שָׁם וְרָאָה
אֶת הַמְּצוּדָה: קְלוֹיז־מֹשֶׁה־הַשּׁוֹחֵט
וְגַם לִבּוֹ לֹא יַךְ, לֹא יַךְ בּוֹ עֵת
עָמַד מִתּוֹךְ הַסְּמְטָה לָצֵאת.
מִי מִכֶּם, חֶבְרַיָּא, בַּמַּרְעֶה
מִשְׂחָקִים שִׂחֵק הוּא וְנֶהֱנָה;
נָאָה הָיְתָה הָאָרֶץ, עֲשִׁירָה,
עִם עֵדֶר וְנָהָר וְטַחֲנָה.

יָפָה הִיא שָׁם הָאָרֶץ וּגְדוֹלָה,
מִן הָרַכֶּבֶת עַד אֶל הַנָּהָר;
כָּל הָאֲמָה תְּכוּפוֹת הָיְתָה עוֹלָה
לִמְקוֹם־שָׁם הַקֶּטֶר עוֹבֵר בִּדְהָר...
מִבֵּית־קְבָרוֹת וְעַד אֶל הַיָּרִיד
הִתְאָרֵךְ הָרְחוֹב גַּאֲוְתָנוּת
וְשָׁמָּה, שָׁם מָלַךְ הַמֶּלֶךְ „ייד",
בְּאוּלָם עִם סַפְסָלִים וְשֻׁלְחָנוֹת.
בְּהַחֲזִיקוֹ הַחֹטֶר בִּימִינוֹ,
הִתְיַשֵּׁב הַ„ייד" בְּרֹאשׁ כֻּלָּם
וְהַיְלָדִים־כֻּלָּם שֶׁבַּמְּדִינָה
אַחֲרָיו הִנְעִימוּ בְּקוֹלָם.
מִבַּעַד לַשִּׁמְשָׁה, אֶל הַחֹמֶשׁ
כְּפַרְפַּר נִשְׁקָף, עִם הַמִּצְרִים לִהְיוֹת...

מֵאָז קָנָה מְקוֹמוֹ. מִשָּׁם לֹא מָשׁ
וְאָז — נִשְׁתָּרְרוּ הַדּוּמִיּוֹת...
מִי מִכֶּם, חֶבְרַיָּא, מִי שָׁמַע
עַל אֶרֶץ הַבּוֹעֶרֶת בֵּין כָּרִים
שֶׁהָאוֹיְבִים הֲפָכוּהָ לִשְׁמָמָה
וּבְתֵבֵל יוֹשְׁבֶיהָ מְפֻזָּרִים.
כְּמוֹנֵי הַכְּנִיסוּם־נָא בִּמְעוֹנוֹת,
טֶרֶם עַיִן־רָעָה שְׁזָפָתַם,
כָּל עוֹד לֹא גָּאוּ חֲרוֹנוֹת —
לְבַל יְהִי הַמָּוֶת תְּמוּרָתָם.
בְּשֵׁם מְלוּכָה שְׁלֵמָה וַהֲרוּגָה
וּבְשֵׁם פִּלְגֵי הָעָם הַנִּטְבָּחִים,
אֲנִי מוֹשִׁיט אֶל נֹעַר־הַפְּלֻגָּה
הַמַּרְקוּלֶשְׁטִית — יַד־אַחִים.

סִמְטָאָה.

א.

סִמְטָאָה קְטַנָּה
בֵּין רְחוֹבוֹת גְּאֵי־יוֹנִים
וּמְמֶנָּה,
מֵעֵבֶר מִזֶּה — רְבִיעִיָּה
שֶׁל בָּתִּים שׁוֹנִים
וּמֵעֵבֶר מִזֶּה — בִּקְתָנִית
וְעַל מִפְתָּנִית
יְהוּדִיָּה.
עַכְבַּרְבָּר מִתְרוֹצֵץ מִדֶּלֶת לְדֶלֶת
וְרוֹדֶפֶת אַחֲרָיו חֲתַלְתֹּלֶת —
סִמְטָאָה קְטַנָּה
בֵּין רְחוֹבוֹת גְּדוֹלִים מִמֶּנָּה.

ב.

לְיַד גַּג בֵּיתֵנוּ הָרָעוּעַ
עָמַד וְהִשְׁקִיף אָבִי הַגַּבַּהּ.
לְאָחִיו שְׁלֹמֹה מֵרָחוֹק קָרָא הוּא
וְאֶת הָאֲרֻבָּה בְּאֶצְבַּע הֶרְאָהוּ.
שָׁאֲלוֹ דוֹדִי: מַאי קָא מַשְׁמַע לָן?
הֵשִׁיב לוֹ אָבִי? יוֹדְעוֹת זֹאת כֻּלָּן!
עַד הַיּוֹם — אוֹתָהּ אֶצְבַּע לֹא אֲפַנֵּחַ!

הַאִם קַל לִי הָיָה לוּ הָיִיתִי יוֹדֵעַ?
בָּרְחוֹב הַקְּטַנְטָן, הַבָּתִּים עוֹד יַפְעִיטוּ.
חַבְתָּן, בַּכְּנִיסָה, מַעֲמִיד לוֹ חָבִית הוּא.
חַיָּטִים, לְרַאֲוָה, מְעִיל הֵם יָנִיפוּ;
סַנְדְּלָרִים — מַגַּפְגַּף (לְלֹא גֶּרֶב) יַזְקִיפוּ
וּלְיַד בֵּית הַנַּגָּר עוֹמֶדֶת לָהּ דֶּלֶת
וְיוֹצֵא וְנִכְנָס דַּרְכָּהּ — כָּל יֶלֶד.

ג.

סַבָּא וְסַבְתָּא פַּעַם הָיוּ
וּשְׁנֵיהֶם בְּשִׂמְחָה וּבְנַחַת חָיוּ.
בְּאַדִּיר גַּרְזִנָּיו יָצָא לוֹ הַסָּב
לַיְּעָרוֹת שֶׁמִּכְּבָר,
הַסָּב בַּיְּעָרוֹת חָטַב וְחָטַב
עַד נִהְיוּ כֻּלָּם כָּר.
הַסַּבְתָּא, עִם שַׂק הָלְכָה הִיא אַחֲרָיו
לֶאֱסֹף אֶת הַשְּׁבָב.
וְגַם הַנֶּכֶד עָשָׂה אֶת הַטּוֹב בְּעֵינָיו.
הַנֶּכֶד, עִם עֵט אַחֲרֵיהֶם הוּא נָהָה
לְתָאֵר מַעֲשֶׂה שֶׁהָיָה:
מַעֲשֶׂה בְּסָב וּבְסַבְתָּא שֶׁהָיוּ
וּשְׁנֵיהֶם בְּשִׂמְחָה וּבְנַחַת חָיוּ.

יְשַׁעְיָה הַכָּרוֹז

יְשַׁעְיָה הַכָּרוֹז מִזְּמַן כָּרֵז
מַחִירִים בַּחֲנֻיּוֹת עֲיָרָתוֹ;
כָּל הַכְרָזָה נוֹהֵג הָיָה כְּבָר־אָז
בְּנִגְנֹנֶת דְּקִיקָה לְלַוּוֹתָהּ.
בִּשְׁמֵי־שָׁמַיִם קָמוּ־הִתְלַכְּדוּ
מֵהֶבֶל נְשִׁיפוֹתָיו — שֶׁל שַׁעְיָה — הַחַמּוֹת,
עֲבִיבִים צְחוֹרִים־צְחוֹרִים שֶׁהִתְיַקְּדוּ
כְּעַל לוּחוֹת — אַלְפָא־בֵּיתִין עֲצוּמוֹת.
עֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת — מִקַּדְמַת־דְּנָא —
עַל גַּג וְגַג דּוֹלְקוֹת כְּמַשּׂוּאוֹת
וְעַל קַרְקַע — צְלָלִים בִּלְבַד, כְּרַעַד־נָע
עַל אֲדָמָה אֲפֹרָה, בְּעִקְבוֹתָם שֶׁלַּבְּרִיּוֹת
לַקְּלוֹיְז הֵם מִשְׂתָּרְכִים, לְהִצְטָרֵף אֶל הַמִּנְיָן
וּלְרִפְרוּפָהּ שֶׁל שַׁלְהָבִית מְנֻעְנָעִים,
עֵת מִבַּחוּץ בּוֹעֵר־בּוֹעֵר כְּבָר הַבִּנְיָן
וּלְמַאֲכֹלֶת־אֵשׁ כָּל הַבָּתִּים נִהְיִים.

יוֹקְדִים־יוֹקְדִים הָרְחוֹב, הַשּׁוּק, הַחֲנֻיּוֹת,
כָּל שֶׁלֶט וְגַנָּה — חוֹבְקוֹת הַלֶּהָבוֹת
וּמִתְלַכְּדוֹת — אוֹת לַשְּׁנִיָּה — הָאוֹתִיּוֹת
בְּתוֹךְ מִלִּים שֶׁמִּכָּל אוֹת הֵן מִתְהַוּוֹת.
וְהַמִּלִּים, כֵּן־יַחְדָּו, בּוֹרְאוֹת
שְׁמוֹת הַקֹּדֶשׁ שֶׁל רוֹעִים וַעֲדָרִים
וְהַשֵּׁמוֹת דּוֹמוֹת לְקָרְבָּנוֹת־אוֹרוֹת
עַל כָּל שֶׁלֶט שֶׁלַּנְּכָדִים הַתַּגָּרִים.
גַּם שַׁחַק מִתְלַקֵּחַ. שְׁקִיעָה לְהוּטָה.
כָּל סַף בָּאֵשׁ נֶאֱסָף... וְלִמְרוֹמוֹ
אִישׁ כִּי יַבִּיט — אָבְדָה לוֹ רְאוּתוֹ
וּלְמַטָּה כִּי יַבִּיט — גַּם לְשׁוֹנוֹ.
נִשְׁאַר לְבַד יְשַׁעְיָה הַכָּרוֹז
בַּשּׁוּק דְּלָתוֹת הַנְּעוּלוֹת... וְכֹה
— וּבְעִוְרוֹנוֹ — יָרִים מִקּוֹלוֹ הוּא לַחֲרֹז
כָּל מַה שֶּׁנִּזְדָּרַח לוֹ בְּמֹחוֹ.

חיים תורן (ירושלים)

על שני בתים

שנתיים משנות נעורי עברו עלי במארקולשטי, שתי שנות לימודי האחרונות בגימנסיה העברית „תרבות", בהנהלתם של ד"ר זלמן פלדמן (בן המקום) ודוד קימלפלד (פירסם מאמרים בענייני מדע וטכניקה, עלה לישראל בשנת 1933 וכאן נפטר בשנת 1966). לעומת עיירתי דומברובאן נחשבה מארקולשטי לכרך גדול, אם בשל מספר תושביה *) ואם משום שהיתה בה תחנת רכבת, מעין „שער" לעולם הגדול. חבריי לכיתה הסתכלו עלי, לעתים, כעל בן־כפר ולא האמינו למשמע אזניהם כי בעיירתי חיים יהודים, עובדי־אדמה, רועי־צאן ובעלי־מלאכה, שידעו אמנם על מציאותה של רכבת, אך מימיהם לא „סיכנו" את עצמם לנסוע בה ואף לא ראוה במו עיניהם. אחד מבני עיירתי אף התריס פעם לנגדי בקול רם ובוטח: „ואתה רוצה לספר לי שקרונות־רכבת אצים־רצים על הפסים בלא שסוסים יסחבו אותם מלפנים או ידחפו אותם מאחור? הבלים!".
הרבה בתים היכרתי בעיירה זו, מהם בתים אמידים, רחבי־מידות ומלאים כל טוב (גורודצקי, דוידזון, קופרשטיין ועוד), ומהם בתים דלים וצרים של „עמך". בעלי־מלאכה, שקיימו יום־יום את הצו „בזיעת אפיך תאכל לחם". על שניים מן הבתים הללו, שבהם התגוררתי בתקופת לימודי בגימנסיה, אני מבקש לספר כאן.

א. ביתו של ר' שמואל באדנער (ר' שמואל החבתן)

כשגליתי למקום תורה זה והורי תרו אחר אכסניה נוחה בקרבת מקום לגימנסיה וראש דאגתם — בעלת־בית טובה, שעינה תהא פקוחה על ה„בן־יחיד" שלהם שזה עתה מלאו לו ט"ז שנים, נפל הפור על ביתו של ר' שמואל, שעליו המליצה שכנתו, בת עיירתי. וכל כך למה? ר' שמואל, אף־על־פי שהיה בעל־מלאכה ולא הדיר את עצמו מן הטיפה המרה, נודע כאדם טוב־לב ונוח לבריות ואילו אשתו, מרת פריידה, יפת־תואר היתה, חכמת־לב ובעלת־בית למופת, מוכנה ומזומנה לעזור ולסייע לקרוב ולרחוק, לא־כל־שכן לנער בן־טובים ש„הופקד" בידיה. ואמנם שניהם טיפלו בי במסירות, באהבה ובחום.
ביתו של ר' שמואל החבתן עמד בטבורה של העיירה וכלל שלושה חדרים, מטבח ושתי חצרות גדולות, האחת בכניסה לבית ששימשה בימות הקיץ בית־מלאכה, והשנייה מאחורי הבית ובה גינת ירק קטנה וכמה עצי־תות ועצי־נוי, שבצילם הסתופפנו אני וחבריי לכיתה. בימות החורף שימש החדר הראשון בית־מלאכה והיה מלא וגדוש חומרי־עבודה וכלי־עבודה, ממנו נפתח פתח למטבח ופתח שני לחדר השינה שלהם ואילו החדר השלישי, גדול ומרווח ומאוורר, עם כניסה מיוחדת, נועד לי. לר' שמואל לא היתה דריסת־רגל לחדרי ומרת פריידה נכנסה

---

* לפי המיפקד בדצמבר 1930 חיו במארקולשטי 2337 יהודים ואילו בדומברובאן — 1193 (ראה דוד ויניצקי „ביסאראביה היהודית במערכותיה בין שתי מלחמות העולם", תשל"ג, כרך ב', עמ' 408).

לתוכו בחרדת־קודש ממש, בגלל האווירה ה„רוחנית" שהיתה שרויה בו, ספרים ומחברות למכביר, והיא עצמה לא ידעה קרוא וכתוב, ואולי מחמת כמיהתה לילד, כדרכה של אשה עקרה. אין פלא איפוא שהיא הרעיפה עלי ממיטב דאגתה, חרדתה ורכותה.

ר' שמואל היה יהודי בעל קומה בינונית, בריא בשר וחסון, בעל זקן־תיש קצר וחד, „נוסח טרוֹצקי", שזרקה בו שיבה, ולו עיניים חייכניות, ערמומיות וטובות. מרת פריידה לעומתו היתה גבוהת־קומה, בעלת גוף חטוב ועל אף גילה, למעלה מחמישים, ניכרו בה סימני יופי כפרי שנתגלו בעיקר בעיניה הירוקות והחיננויות, שעה שהעלתה חיוך על שפתיה הבשרניות.

היה זה בית יהודי טיפוסי, כולו ספוג אהבת העבודה, אהבת האדם ושמירה קפּ־דנית על מסורת יהודית. מעולם לא ניגש ר' שמואל לעבודת יומו מבלי שיתפלל קודם עטוף בטלית ועטור בתפילין, לרוב בבית ולעתים בבית־הכנסת הסמוך, ומעולם לא ויתר על תפילת מנחה ומעריב. ומשהגיע יום ששי התחילו מבעוד יום ההכנות לקראת שבת, החל בכיבוד הבית, ההליכה לבית־המרחץ, התקנת המאכלים המיוחדים וכלה בקישוט הבית בפרחים, כמו לקראת בואו של אורח יקר.

שני דברים העיבו על אושרם — היותם חשוכי בנים והתמכרותו של ר' שמואל לטיפה המרה. עובד חרוץ היה ר' שמואל, בעל־מלאכה מאומן ונאמן, אך מפעם לפעם, בין־הערביים, נעלם מן הבית ושב בשעות הלילה המאוחרות שמח וטוב לב. או־אז ראיתי את מרת פריידה בעלבונה, בצערה ובבדידותה. במר עליה נפשה פרצה לא־אחת בבכי קורע לב: „רבונו של עולם, פאַרוואָס קומט עס מיר?" (רבונו של עולם, מדוע זה מגיע לי?)".

מעולם לא שתה ר' שמואל ביחידות. „ביחידות", היה פוסק, „שותים שיכורים ואילו אני שותה למען החברותא". לרוב שתה בחברת חבריו ב„חברה קדישא" או בחברת בעלי־מלאכה מסוגו, שביקשו להשכיח בכוס את עוניים ורישם. לאחר שסר יינו מעליו והוא התפכח משכרונו, הירשה לעצמו יום־יומיים של „חופשה" מעבודה ונשבע שלעולם לא יוסיף להשתכר. שוב היה חביב כדרכו, מאיר פנים לקרוב ולרחוק, לבן־ברית ולשאינו בן־ברית, העלה על נס את יפי אשתו, חרי־צותה, מסירותה וידי הזהב שלה ועל כולם את מאכליה שערבו לחיכו, ולמה אכחד? — גם לחיכי. על ימי „חופשה" כאלה הכריז פעמיים בחודש, לפחות. למותר להוסיף, שהעושר היה מהם והלאה. אף־על־פי־כן השכילה מרת פריידה לכלכל את ארחות הבית בתבונה, בצמצום וברוח טובה, בקול דממה דקה, למען לא יידעו ולא ישמעו בחוץ מהמתרחש בביתה ובעיקר בלבה פנימה.

באחד מלילות החורף העזים נכנסה מרת פריידה לחדרי, וכדרכה „על בהונות רגליה", כדי להיווכח אם לא שכחתי לשתות את כוס החלב שהציבה בשבילי על השולחן ובעיקר כדי לבדוק אם אני מכוסה ואיני סובל, ח"ו, קור. משהבחינה שאני עדיין ער ושקוע בקריאה לאור העששית, ביקשה ממני רשות והתיישבה ליד מיטתי. לאחר היסוס קל פתחה ואמרה בלחש, כמסיחה עם עצמה: „עיניך הרואות, השעה קרובה לחצות ושמואל שלי עדיין לא שב. אני שוכבת ואיני מסוגלת לעצום עין. יודעת אני יפה היכן הוא יושב ושותה, אך איכה אשא פני

בפני עדת השיכורים שלו?" פתאום נתרכך קולה ובנעימה סלחנית ונלבבת הוסיפה: „ושמא האשמה בי? מיום שנתחוור לו שילדים לא יהיו לנו, נתן בכוס עינו. עקרה אני ובאין ילדים מה טעם לחיים?". הרהבתי עוז בנפשי ושאלתיה בקול נמוך והססני במקצת: „ואף־על־פי־כן את אוהבת אותו, הלא כן?" השפילה מרת פריידה את שתי עיניה היפות, סומק־מה עלה בלחייה, הפשילה את ראשה העטור מחלפות לבנות וצחורות, והפטירה בקול חנוק: „בת כפר פשוטה אני. בגיל י"ח נישאתי לשמואל. מעולם לא עלה על דעתי שיש בעולם אדם טוב ויקר ממנו. גם בשעת כעסי וזעמי אנו סולחת לו ומצפה לבואו בכליון־עיניים. אתם קוראים לזה אהבה? יהא כך!". ובטרם סיימה דבריה בדקה בקפדנות אם אמנם מכוסה אני יפה, בירכה אותי בברכת לילה טוב ופרשה לחדרה.
אותה שעה נתגלה לפני הבית הזה, ביתו של ר' שמואל, באור מיוחד במינו ונתמלאתי רגשי כבוד והוקרה למרת פריידה, בת ישראל כשרה, טובת־לב וטובת־מראה, שנכנעה לגורלה באהבה, גורל החיים שאין ממנו מנוס.

בביתו של ר' איציק הקצב

לביתו של ר' איציק הקצב הגעתי בזכות אשתו, בת עיירתי. יהודי גבה־קומה, מוצק־שרירים ובעל נפש רכה, נוחה וטובה של ילד היה ר' איציק, מעין ניגוד גמור בין מקצועו ובין אופיו שהיה צירוף של חסד ורחמים. אשתו, מרת שרה, היתה נמוכת־קומה, שמנה ועגלגלה, כדור שומן מהלך על שתיים. הכרת פניה ענתה בה שלא הקפידה על „דיאטה"... אילו העז מישהו להעיר לה, דרך משל, כי אפשר לצאת ידי חובה בארוחת־בוקר בלא חביתה של שלוש־ארבע ביצים, מתובלת בשויסקים של בשר אווז; וכי בארוחת צהריים אפשר להסתפק בנתח בשר בקר בלבד בלי תוספת של כמה כבדים וקורקבנים, „הר" של תפוחי־אדמה מטוגנים, חמוצים מכל הסוגים וכיו"ב; ובארוחת־ערב עדיפים פירות על־פני חצי כד שמנת וחריץ של גבינת כבשים, היתה בודאי מסתכלת עליו כעל אדם שבינתו נסתרה, ר"ל. ואמנם, לא אחת קבלה באוזני אמי: „הילד שלכם אוכל כציפור. בבוקר „חוטף" ביצה רכה וכוס חלב אחת בלבד. בלכתו לגימנסיה אני מציידת אותו בכמה פרוסות לחם שיפון מרוחות בחמאה טרייה וריחנית וב„פר־בידלה" ובאי־אלו פירות ועוגיות, והוא מחזיר לי את המחצית. ובארוחת־צהריים, לאחר שתי מנות, הוא מכריז „שביתה". ארוחת־ערב הוא אוכל, לדבריו, בבית הגורודצקים. מילא, מה כבר אוכלים בבתי־הנגידים? צלחת ועוד צלחת ובתוכה קדחת" ותוך כדי כך פרצה בצחוק, כשעיניה הטובלות בשומן נעצמו לגמרי. פתאום לבשה שוב ארשת של רצינות ודאגה והפטירה בפסקנות: „תאבונו של הילד לקוי, זקוק הוא לבדיקה רפואית!".
קטן וצר היה ביתו של ר' איציק, בסך הכל שני חדרים, מטבח מרווח ואכסדרה גדולה. חדר אחד נועד לזוג ולבתם הקטנה והשני, נועד לי. למעשה, לא הייתי זקוק אלא למקום־לינה בלבד. את המחצית הראשונה של היום עשיתי בגימנסיה ואת המחצית השנייה — בביתו של חברי לספסל הלימודים יוסל גורודצקי. בית גורודצקי, בית אבן שזה מקרוב נבנה והושלם, היה ארמון ממש. בחדריו הגדולים, הגבוהים והמרווחים ובחצר שבה עמדו מחסנים, אמברים וחדרי־עבודה שונים,

חשנו את עצמנו, לעתים, „בטלים בששים". הוסף על כך את המוני הקונים וקרונות העצים והתבואה, שבאו ויצאו לתחנת הרכבת הסמוכה במשך כל שעות היום וה„כיבודים" שהגישה הגברת גורודצקי ביד רחבה ובנפש חפצה, כי אז יובן ש„עיסוקים" לא חסרו לנו. בהכנת השיעורים התחלנו רק עם רדת הלילה, ולעתים קרובות אף לאחר ארוחת־הערב המשפחתית שנערכה ברוב פאר, כיאה וכנאה לבית עשירים שמזוויו היו מלאים וגדושים כל טוב וכולו נשם שובע ובטחון.

על אף ההבדל הגדול שבין בית גורודצקי העשיר, הגדול והמטופח ובין ביתו הדל והצר של ר' איציק הקצב, חשתי את עצמי טוב במחיצתם של בעלי־הבתים שלי בשל מזגם הטוב והנוח. הרבה למדתי מאנשים פשוטים אלה, בעלי ארשת של טוב־לב ורכות, נדיבים ושמחים בחלקם. ומה שהפליאני ביותר — נקיון־הדעת ונקיון־הגוף שלהם. כשם שמעולם לא ראיתי את ר' איציק כועס, רוגז או שרוי במרה שחורה, כן לא ראיתיו מעולם בבגדי עבודה צואים ומטונפים. עם שובו מעמל יומו, לעת ערב, היה פונה ישר לקיטון ושעה ארוכה רחץ ושפשף ושטף את גופו בפושרים ובצוננים ונכנס לביתו רחוץ ומצוחצח למשעי, לבוש בגדים צחים, טריים וריחניים. והכבוד שנהג באשתו היה למופת. היא עצמה הודתה באזני אמי ואחיותי שביקרוני מפעם לפעם, כשחיוך טוב ומדושן עונג מרחף על פניה המלאות והשוחקות תמיד: „אני חיה כנסיכה!".

כל ימות השבוע כמעט שלא ראיתי את ר' איציק. הוא יצא לעבודת יומו קודם שהשכמתי קום ועם שובי הביתה בלילה כבר היה שקוע בשינה עמוקה. לעתים קלטה אזני, בשעת בוקר מוקדמת, את מלמולו בתפילת שחרית, כשהוא עטוף בטלית ועטור בתפילין ומתקין אגב כך ארוחת־בוקר לכל בני הבית. מקרוב ראי־תיו בעיקר בצהרי יום ששי ובשבתות ואז נתגלה לפני אדם שכולו זוהר ושופע חיוכים, תחילה מעצם ההכנות לשבת ואחר־כך מקדושת היום וממנוחתו. ואולם בסתר לבו היה מיצר על כך שהוא עני בדעת, שלמד ושנה אך מעט, „על קצה המזלג" כלשונו, ואף זאת בשחר ילדותו.

באחת השבתות, והיום יום קיץ לוהט, תוך כדי שתיית תה של צהריים, שעה שאשתו עדיין היתה שקועה בשינה, מצא שעת רצון ופתח לפני את סגור לבו. הוא נגס לאטו מן העוגיות הפריכות שהתקינה אשתו לכבוד שבת ובלא הרבה הקדמות, כאילו ממשיך חוט שיחה שנפסק, סח באזני בשקט ובנימה שכולה צער: „טוב שאתה לומד! אדם בלא תורה משול לבהמה. בעוונותי הרבים למדתי רק שנים מעטות ב„חדר" ואפילו כדי חומש עם רש"י לא הגעתי. עם פטירתו של אבי ז"ל, ואני אז ילד רך בשנים, הוטל עלי עול הפרנסה, תחילה שוליה אצל קצב וברבות הימים קצב ברשות עצמי. ים של דמעות שפכה אמי על גורלה המר והנמהר, אלמנה צעירה מטופלת בחמישה גוזלים קטנים ועל כך שאני, שעדיין לא הגעתי למצוות, נעשיתי המפרנס. בייחוד בכתה נפשה על גורל ילדיה שידה לא השיגה ללמדם תורה". הוא לגם מן הכוס הרביעית או החמישית, שמזג לעצמו מן הקומקום הכרסתני שהיה חבוי במעמקי התנור, הוסיף „לטעום" מן העוגיות והמשיך: „אינני חסר, ב"ה, דבר. יש לי פרנסה, אשה טובה ובת נחמדה. כל השבוע אני עובד עבודה קשה ומפרכת, אך עם בוא השבת הנני חש את עצמי

נחות־דרגה. מה טעם לשבת בלא מעט „נשמה יתירה״? בלא עיון בספר? אינני פוסח אף לא על הליכה אחת לבית־הכנסת בשבתות, אם בימות החורף המושלגים והקרים ואם בימות הקיץ הלוהטים; גם לדרשותיו של הרב, בשעות אחר־הצהריים, אני מאזין רב־קשב, אך אודה ולא אבוש, אני שומע ואינני קולט אלא מעט מאוד. ולאחר הדרשה, כשבעלי־בתים נכבדים ניגשים אל הרב כדי להביע לו יישר־כוח וגומרים את ההלל על חידושיו הנאים, הנני מתכנס בפינתי ולבבי סף דמעה. בשבתות, בחגים ובמועדים הנני בעיני עצמי בבחינת אדם שעיניו פקוחות לרווחה, רואה הכל סביבו, ואף־על־פי־כן עוור; שומע הכל ואף־על־פי־כן חרש״. בינתיים נתעוררה אשתו משנתה והוא הפסיק את שיחו ורק אנחה כבדה התפרצה מלבו הכואב.

בביקורי הראשון בבית אבא, לאחר שהייה של שנתיים בארץ־ישראל, עשיתי כמה ימים בבית גורודצקי במארקולשטי. שמחתי לפגוש חברי וחברותי ללימודים וכמובן שלא פסחתי על האכסניות שלי. ר׳ שמואל החבתן ורעייתו מרת פריידה קיבלוני בשמחה ובמאור פנים. בפיו של ר׳ שמואל טענה אחת בלבד: על־מה ולמה נדדתי למרחקים, „מעבר להרי חושך״ ואילו רוב חברי לומדים באוניברסיטאות כאן, במדינה, או בארצות הסמוכות. ושעה שמרת פריידה היתה טרודה במטבח בהת־קנת „כיבוד״, קרץ אלי בעינו האחת ושאלני בלחש: „האמנם יינות ארץ־ישראל משובחים כל־כך כפי שמספרים?״.
בהופיעי בביתו של ר׳ איציק הקצב חיבקני בשתי זרועותיו הגדולות והגרומות, ובטרם שאל לשלומי פתח ואמר: „הגעת ביום הגדול והמאושר ביותר בחיי, בתנו נתקבלה כתלמידה בגימנסיה״. הוא הטעים והדגיש את התיבה „גימנסיה״ כמקור לאושר הגדול ביותר עלי־אדמות.

כאלה היו שני הבתים במארקולשטי שהיכרתי מקרוב. היו אלה בתים של יהודים פשוטי־עם, טובי־לב וישרי־לב, אשר כמותם היו מאות בעיירה, ספוגים ורוויים חן יהודי, טעם יהודי וצער יהודי. הצד השווה שבהם — האמונה הבלתי ניתנת לערעור בתורת ישראל ודביקות עד כלות הנפש במסורת יהודית שורשית, בת־דורות.

מ. קוטיק

הקהילה במארקולשטי

במארקולשטי, כבכל עיירות ביסאראביה, המוסד שגבה כספים משחיטת בהמות ועופות וממקורות אחרים והוציא אותם לצרכים דתיים וצבוריים, היתה ה„טאַקסע" („מכס־הבשר") ה„קאראבקע". מוסד זה לא היה נבחר באופן דמוקרטי ע"י תושבי העיירה, כי אם היה מורכב מ„פני העיר" וה„תקיפים", שידעו „לתפוש" את הנהגת המוסד הזה.

תסיסה רבה היתה בביסאראביה כולה, ובעיקר בעיר בירתה קישינוב, לשנות את פני הדברים ולהקים קהילות דמוקרטיות בכל עיר ועיירה. תסיסה זו התגברה במיוחד, לאור העובדה שהממשלה הרומנית הודיעה באמצע שנות העשרים על רצונה לחוקק חוק על ארגון המוסדות הדתיים ברומניה. אזי התחילה „התרוצצות" בין „בעלי החזקה" על המוסדות הדתיים־צבוריים לבין אלה שרצו שנוי רדיקלי ע"י בחירות דמוקרטיות בכל ישוב יהודי.

את היזמה העיקרית להקמת קהלה דמוקרטית נטלו עסקני הקואופרציה האשראית בביסאראביה, שהיא קיימה זה שנים רבות „קופות מלווה וחסכון" בישובים רבים, שהנהלותיהן נבחרו באופן דמוקרטי ע"י חברי ה„קופה", מחד, והתנועה הציונית, שגם להן היתה מסורת של בחירות דמוקרטיות לכינוסים ארציים ולקונגרס הציוני העולמי, מאידך. ב־19 במאי 1928 התקיים בקישינוב כינוס כל ביסארבאי של נציגי ה„קופות" והתנועות הציוניות, שבו נבחרה ועדה שתעבד תכנית פעולה להקמת קהלות דמוקרטיות בביסאראביה. התנגדות חריפה לכינוס זה ולהחלטותיו באה מצד חוגים דתיים קיצוניים, שראו בכך נסיון להקים „קהלה חילונית", ובראשם הרב י. ל. צירלסון, שהוא ו„חסידיו" עמדו בראש ה„קאראבקע" בקישינוב, וראו את עצמם כ„בעלי חזקה" על מוסד זה.

וכוח סוער התנהל בעתונות, באספות, בפגישות בין הצדדים, בקשר לצורת הקמת הקהילות. אגב, פסח לרנר ז"ל, העסקן הידוע בעיירתנו, השתתף בוויכוח זה במאמר מקיף („אונזער צייט" מס. 1730), שבו התקיף את עמדתם של הרב צירלסון ועמיתיו, וצידד בהחלטות הכנוס הביסארבאי, שבו הוא השתתף כנציג עיירתנו.

שני „הצדדים" ניסו להשפיע על החקיקה של הממשלה וכתוצאה מזה הופיע חוק שהיה כעין פשרה: האופי של הקהלה נשאר דתי, אך אירגונה — דמוקרטי וכן — הורחבו סמכויותיה. ההחלטה המיניסטראלית בהקשר ל„ארגון הדת היהודית ברו־מניה", על סמך סעיף 54 של „חוק הדתות", הופיעה ב„עתון הרשמי" ב־8 לנובמבר 1928 (מס. 46933928), ובה 17 סעיפים, שנביא רק את החשובים בהם.

סעיף א': ארגון הדת היהודית יבוצע בכל המדינה על סמך קהלות דתיות. הקהילה היא איחוד של כל התושבים היהודים, מוסדות דתיים, בתי כנסת, טמפלים, בתי תפילה, מוסדות תרבותיים וצדקה בכל ישוב.

סעיף ב': מטרות הקהילה הן — לספק, במסגרת החוקים הקיימים, את הצרכים הדתיים, תרבותיים ועזרה סוציאלית של האוכלוסיה היהודית של אותו ישוב,

לייסד, לקיים, ולבקר את כל המוסדות שעליהם הוטלו תפקידים אלה, וכן — לפקח על המנגנון הדרוש לשם ביצוע משימות אלו.

סעיף ג׳: בכל מקום נוסדה רק קהילה אחת, שאליה משתייכים כל התושבים היהודים באותו מקום.

סעיפים אחרים קובעים, שהרבנים צריכים להיות אזרחים רומנים ואת אופן בחירתם, חברי הקהילה — אזרחים רומנים (בשני המקרים ישנם יוצאים מן הכלל). שוחטים ומוהלים יכולים לשמש בתפקידיהם כשנבחרים ע״י הקהלה, כן — תיעשה אפיית המצות אך ורק ע״י הקהלה וכו׳.

יש לראות, שידם של היוזמים הדמוקרטיים היתה על העליונה, כי הקהלה נשארה רק בשמה דתית, אך תוכנה הקיף את כל החיים הדתיים, התרבותיים, העזרה הסוציאלית של התושבים היהודים וכי בחירתם של ראשי הקהלה היתה צריכה להיות כללית, ע״י כל תושבי המקום, ללא הבדל זיקתם הדתית האישית.

על ההתחלה של ארגון הקהילה במארקולשטי, בשנת 1928, מספר לנו פסח לערנער ז״ל („אונזער צייט״ מס. 1730 מ־13.6.28) כדלקמן:

בשבת, 2 ביוני 1928, ביקר בעיירתנו נציג „המשרד המרכזי״ בקישינוב לאירגון הקהילות בביסאראביה, מר י. פאגיס (זה על סמך החלטות הכנוס הארצי שהתקיים במאי שהזכרנוהו לעיל). הוא הזמין לפגישה את הגבאים של בתי הכנסת, נציגי המוסדות הצבוריים והסביר להם שהפעם נעשות פעולות ארגון זמניות של הקהילות, עד מועד הכינוס הארצי והופעת החוק. מר פאגיס הדגיש, שכל הנציגים הנוכחים יהוו את הועד המקומי, לאחר שיביאו לפגישה הקרובה יפויי כוח מטעם הארגונים המיוצגים על ידם, בתי כנסת או מוסדות, ואזי הם יוכלו לבחור נציג לועד המחוזי. הועד המחוזי יבחר 4 נציגים ל„ועד המרכזי״ בקישינוב. את ההחלטות הסופיות והמחייבות יקבל כינוס ארצי שיביא לידי בטוי את רצונם של 300 אלף היהודים בביסאראביה. לאחר מכן תקומנה הקהילות, בצורה דמוקרטית, בהתאם לעקרונות שייקבעו בחוק ולפי התקנון שיעובד ע״י ארגון הקהילות בביסאראביה.

על שלב נוסף באירגון הקהילה במארקולשטי, בשנת 1935, אנו קוראים בכתבה, („אונזער צייט״, מס. 3837 מ־19.7.1935)׳ 7 שנים לאחר מכן, ובה נאמר:

„לאחר מו״מ ממושך הוסכם להקים ועד־קהילה זמני בן 31 חברים, 17 נציגי בתי הכנסת ומוסדות ו־14 חברי הועד הזמני הקיים, ועל הועד החדש הוטל לקיים בחירות דמוקרטיות. נדמה היה כי הכל הולך כשורה, אך המהנדס א. ד. (הכוונה לאברהם דווידזון) החליט ברגע האחרון שאין לזלזל ב„כיבודים״ וכי „אם לא תפשת בכוח כלום לא תפשת״, וביום שנקבע לנסיעה לבוקרסט לשם אישור הועד הזמני דאג א.ד. להפיץ „בצנורות״ הקרובים לו את השמועה, כי הוא מעונין להכלל בתוך הועד ונרמז שזה „תנאי בל יעבור״ לקבלת האישור הממשלתי. בלית ברירה תוקן הפרוטוקול ושמו של א.ד. נכלל ברשימה. נראה היה כי זה סוף פסוק, אך לכשנתקבל האישור של הועד הזמני מהמיניסטריון התברר שא. ד. שינה את הרשימה על דעת עצמו, כששלח אותה לבוקרסט, הוציא ממנה את נ.ג., שהיה לו נגדו טינה פרטית, וכן מינה את עצמו כראש הועד. פעולה „עדינה״ זו עוררה את חמת הקהל ובישיבת הועד הראשונה הרגיש א.ד. את האוירה ששררה בישיבה והתפטר. נבחרה נשיאות ובראשה רופא העיירה ולא המהנדס.

בזה לא נגמרה הפרשה. הופעל לחץ על הועד הזמני לא למסור את הקופה והמז־כירות לנשיאות הנבחרת החדשה וזה אילץ אותה להתפטר. הועד הזמני נוכח לדעת, כי באם המהנדס לא יהיה חו״ח יושב ראש, לא תתכן כל פעולה וכן לא יקויימו הבחירות, ובעל כרחם הסכימו שא.ד. יישאר יו״ר הועד. וככה — נבחר יו״ר ועד הקהילה הזמני, שעליו להכין את הבחירות הדמוקרטיות לקהילה״.

לדברי זאב דווידזון, שהיה מהפעילים הצעירים בחיים הציבוריים בעיירה באותה תקופה, יש הרבה אי דיוקים בכתבה דלעיל. לפי מיטב ידיעתו הועד הזמני, שהוזכר בכתבה, הוקם לפי כל הנוהלים המקובלים ובהסכמת כל הגורמים הצבוריים בעיירה, והרכבו היה כדלקמן: יו״ר: המהנדס אברהם דווידזון, סגני יו״ר: משה אלקין וד״ר טננבוים, מזכיר: וולודיה שטרנברג וגזבר: יצחק זוודיבקר.

לאחר חדשים מספר התקיימו הבחירות הדמוקרטיות הראשונות לקהילה. הופיעו מספר רשימות ולראשונה — רשימת נוער „די יוגנד ליסטע״, שעיקר תכניתה היתה פעולה למען א״י ועדוד העליה. לתמהונם של העסקנים הוותיקים קבלה רשימה זו 5 מנדטים מתוך 21. עובדה זו היתה למורת רוחם של אנשי ה„מימסד״ בעיירה שראו בזה סכנה למעמדם ובעזרתו של העסקן הידוע, יצחק וויינשל, שהיו לו קשרים בשלטונות, הצליחו לבטל את הבחירות. נתמנתה ועדה קרואה שבראשותה עמד מחדש אברהם דווידזון ז״ל. לפי דבריו של ז. דוידזון, ראש הקהילה האחרון, לפני השואה, היה מנדל יפה ז״ל.

הקמת הקהילה במארקולשטי היתה ללא ספק מפנה חשוב בחיים הצבוריים של העיירה. בא הקץ ל„טאקסע״ שבראשה עמדו „תקיפים״, שדאגו בראש וראשונה למילוי האמביציות האישיות, מה שגרם למריבות תדירות בין „צדדים״ שונים. כל צד גם רצה „רב״ משלו, וגם הצליח לבצע זאת ולהגדיל את האנדרלמוסיה בעיירה. סוף סוף הוקם מוסד, בשיתוף גורמים צבוריים, שהכניס סדר בהטלת המסים על ה„שחיטה״, בבקורת צבורית על הוצאת הכספים ובדאגה למוסדות סוציאליים וחינוכיים של העיריה.

פרק מזהיר בפעולות הקהילה במארקולשטי מהווה המאבק המשפטי בפרשת מומויאנו הידועה, שעליה מדובר בספר בנפרד ובמפורט, שאיימה כ„חרב דמוקלס״ על תושבי העיירה במשך תקופה ארוכה. לפעולה הזו היה צורך בסכומי כסף גדולים וועד הקהילה הצליח לגייס אותם ע״י הטלת מס מיוחד על תושבי העיירה וכן לתת גב ציבורי למטפלים בענין. פעולה זו הוכתרה בהצלחה והצילה את תושבי מארקולשטי מסכנות רבות, באחת התקופות הסוערות בחייה.

הירש (האֶנריקו) פקלמן

ממארקולשטי — לראשות קהילת בראזיל

בין המהגרים המכובדים שיציאתם את מארקולשטי הפתיעה את כולם היתה משפחת ליב פקלמן. לייב פקלמן, סוחר ובעל בית חרושת למי־סודה היה מטופל בבנים ובנות.

ליב פקלמן היה יהודי גבוה ובעל הדרת פנים עדינות, מצניע לכת, גם הוא היה נמנה עם הפמליה של הרב מימון ובודאי שפניו נשאו לארץ ישראל, כמו של אחיו אהרון פקלמן. רצה הגורל והירש, אם בגלל חובת צבא שרצה להימנע ממנה ואם בגלל שחיפש קרקע פוריה למרצו וליזמתו, ניטלטל והגיע לבראזיל ואחרי כן דאג שכל המשפחה תגיע לסאן פאולו, מחוץ לבוקה (ברוך) שעלה ארצה ובנה ביתו כחלוץ, כאיש ההגנה וכחבר במושב כפר וורבורג. ב־1953 הגעתי בשליחות לבראזיל ומצאתי את הנריקו (הירש) פקלמן, בעל בעמיו, מטופל במשפחה ענפה ומכובדת, בעל עמדה כלכלית חשובה ועם זאת גם מנכבדי הקהילה וראשיה ויושב ראש המגבית המאוחדת. ביתו פתוח לרווחה לשליחי ישראל ואחד התורמים הגדולים בעירו ובבראזיל כולה. מסי־רותו הציונית והרגשת אחוות המוצא לוו אותי כל זמן שהותי בבראזיל והקלו עלי במשימתי. בשלושה מקומות בבראזיל הרגשתי כמו בבית, בסאן פאולו, עם הפקלמנים — הנריקו איסאק והאחיות דבורה ורבקה והבאַרגים —

הירש פקלמן עם רעייתו (בראש השולחן מימין)
עם ביקורו בישראל — 1955

שפרה, פנית, בוזיה והבן בנימין עם הוריהם. מוסיה בלנק נכדו של בניקוב, מאיר אהרון בן וולף קוטיק ז״ל ועוד. בפורטו אלגרו, שבדרום בראזיל זו נגרמה לי הפתעה מיוחדת במינה: כאשר לשדה התעופה יצאו לקבל פני לא רק נציגי הקהילה וההסתדרות הציונית, אך גם מארקולשטאים רבים וביניהם „חמולה״ גדולה של קופרשטיינים, מיוצאי חלציו של חיים קופרשטיין: אבא ולייבוש ודוד ומשפחותיהם. כך גם בריו דה ז׳ניירו עצמה מצאתי המשך הקו־פרשטיינים בת שבע, בתו של אבא, נשואה, רעיית עו״ד שקולניקוב, עסקן תרבות ומעורכי העתון היהודי במקום, כעת בארץ ומשפחת ליאובה סקבירה, עסקן ציוני נאמן. ליאובה ורעייתו שימשו לי מלווים נאמנים בריאו והם שקשרו ביני ובין יתר המרקולשטאים, ביניהם בטי גורביץ־פוקס ובני משפחת ברמן וחלפין, שחלק מהם גיליתי בבאֶלא הוריזונטאָ. אכן, תפוצות מארקולשטי מצאתי גם בוונאֶזואלה (משפחת הגרינברגרים) ובמאראקאיאבא ממשפחת הפלופ־סקים, בוריס באראֶזובסקי מבראזיליה, אף הוא עסקן ציוני ויו״ר המגבית. ב־1972 ביקר בישראל והזמנתיו לפגישה שהתקיימה בקפה ראָוואָל באבן גבירול באחד במאי. הוא לא הגיע לפגישה. באשר שעות אחדות לפני כן מת פתאומית.

ל. ק.

לינה בן־דור (בנדרסקי)

מרכזי מפגש בעיירה

בזכרוני נחרתו שני בתים בעיירתנו מאַרקולשטי, שהרגשת חמימות מיוחדת אפפה אותך בשהותך בהם.

הבית הראשון עמד בשדה, כשבית הקברות לצדו והביצות סביבו. בית זה נקרא באותו זמן „אוצ׳ילישצ׳ע״, „בית הספר״, בו גרה משפחת שלמה הלל׳ס, משפחה חשוכת ילדים. בבית זה התרכזה אז ה„אינטליגנציה״ של העיירה, שכללה את הסטודנטים כמו נירנבג, בלנק ואחרים, שבאו ללמד ולהחדיר ללבות ילדי העיירה את האהבה לשפה העברית בכלל ואת הזיקה לארץ ישראל בפרט.

באותו זמן לא היו בעיירה בתי קולנוע והנוער הלומד חיפש לו מקום לפעילות חיובית וקונסטרוקטיבית ובית שלמה הלל׳ס ז״ל, שימש בתור מרכז לנוער זה. בין הפעילים בחוג הבית הזה היו גם הורי: יצחק ופוליה ליסינגר ז״ל והם סיפרו לי, כי ערב בבית הלל׳ס השאיר הרבה חויות נעמות וכי בית זה היה מרכז תרבותי והיתולי כאחד, ששימש מקור השראה למשתתפים בו.

הבית השני הוא בית אלתר וודווז. אלתר וודווז — אופה במקצועו, מפשוטי העם, הבין לרוחם של הצעירים בכלל וילדיו בפרט. ביתו היה מרכז לפגישות „החברה״ לבת טובה ז״ל היה חוג הצעירים שלה ולבן אריה ז״ל (בארץ החליף את שמו לגבעוני) היה חוג הצעירים שלו, וכל אחד היה מרגיש כאן כמו בביתו הוא. אם למישהו מהמבקרים הצעירים היו בעיות מיוחדות בביתו, כאן, בבית וודווז, הכל

נשכח, כי תמיד שררה שם אוירה עליזה ונעימה וכשהשעון הראה כי חצות הלילה מזמן עבר, הופיעה פתאום אמאביילה וודווז עם תה חם ולחמניות טריות, ישר מהתנור, לחמם את הלבבות שבלאו הכי היו חמים.
כל המפגשים בין הצעירים, שבביתם הם, לא היתה להם אפשרות זו, בגלל תנאי דיור או התנגדות ההורים, התקיימו בבית חם זה. ניצלנו כל הזדמנות כדי לערוך נשפיות וערבי בידור כאן. מספיק היה, שיגיע אורח מעיירה סמוכה וכבר נערכה עבורו קבלת פנים חגיגית ובלוי עד אור הבוקר.
לא פעם באמצע הבלוי התחשקו לנו „בייגאליך" טריים. ירדנו למאפיה, ראינו את הפועלים עם השרוולים המופשלים והבצק נילש יחד עם טיפות הזיעה שלהם, אך לא נגעלנו, הורדנו את כל ה„בייגאלע" מהלחם ואכלנו אותו בתיאבון.
האוירה היתה כאן חברותית, לבבית ונעימה ותמיד התחשק לנו לבקר בבית זה שוב ושוב.

נחום טפר / ה„חדר" של הרבי מוסיה

בחורף תרע"ג (1913) הביאה אותי דודתי ריבה מידלר, לבית טריף, מעיר מולדתי פאלאָשטי למארקולשטי על מנת ללמדני תורה ומעשים טובים. הדוד צבי שבביתם גרתי הכניס אותי לחדר של ר' דוד ליטוואק, שהיה מלמד גמרא ותנ"ך. התלמידים שהו בחדר כבר שנה שנייה והתקדמו בלימודי הגמרא ואני הייתי מפגר קצת אחרי ה„וותיקים". אך הרבי ר' דוד טרח להלעיט אותי כל היום בשינון המסכתא והדוד צבי הוציא לי את הנשמה בערבים וככה הצלחתי לסיים בהצלחה את המסכתא „בבא קמא" ולעמוד בבחינה בהצלחה בשבת הגדול. כל הטרחה הזו היתה בשבת הגדול כדי להכשיר אותי להתקבל בחדר של ר' מוסיה דווידזון.
ר' מוסיה היה יהודי מלומד ובר־אוריין, מלמד בשיטה החדשה, עברית בעברית, מסור למקצועו, מדקדק בדיבורו ובלשונו, קפדן כמחנך אך בעל מזג טוב, ונקט בשיטות חדשות מאלו שידענו לפניו. הוא לא היה מעניש את התלמידים במקל חובלים ובמקום זה היה מסביר וסובלני ונוהג במתן שכר ועונש, השכר היה ציונים טובים או רעים, מינוסים או פלוסים, והעונש היה לשנן עשר פעמים אותו פסוק, לכתוב עשרים פעם את השגיאות וכו'. הוא היה נוהג בתלמידים כמו בחברים, מספר אגדות והיה מרשה לנו אפילו לשחק בקלפים, שיצרנו בעצמנו רק בחנוכה ורק ב„חדר", אבל חס וחלילה בכסף, כי זה מעשה קוביוסטוסים.
בחדר היינו לומדים כל המקצועות: תלמוד, תנ"ך, דקדוק, גיאוגרפיה של ארץ ישראל, לפי מפת פלשתינה שתלה אותה על הקיר והיינו מבלים בחדר כעשר שעות ביום.
כשנתקבלתי לחדר של ר' מוסי היו בו רק 5 תלמידים, לייב יפה, לייב טריף, חנא משה שרייער, ברוך קולקר ועזריאל מזור. החדר היה ממוקם במרכז המושבה בביתו של לייביש מידלר. חדר מרווח, 2 וחצי מטר על 5 מטר, ובו תנור פינתי,

שולחן עץ ארוך ושני ספסלים, על יד החלון היחידי עמדה מטת ברזל עם מזרון, כרים וכסתות, ששימשו למנוחתו של הרבי. פרוזדור כניסה לחדר היה עשוי עץ ושימש כמלתחה לערדליים בחורף. בפינתו עמד כיור לנטילת ידיים. הכניסה מהרחוב לפרוזדור היתה מסילת קרשים צרה וארוכה, כעין גשרון צר, סגולה לא להכניס את הבוץ לחדר. בביתו של ר' ליבוש מידלר היה לר' מוסיה חדר עם כניסה נפרדת, צנוע וקטן בו היה גר, אך את מזונותיו קיבל מ„קאסט", כל חודש אחר אצל אחד מההורים של התלמידים. את משכורתו היה כנראה מעביר לאשתו שנשארה בזמן הראשון לבואו לעיירתנו בעיירה באוקראינה פיסצ'אנקא. בתקופת החופשה „בין הזמנים" היה ר' מוסיה נוסע הביתה.

בשנה השנייה ללימודי בחדרו של ר' מוסיה נתווספו שני תלמידים חדשים, צבי קופרשטיין, שהיה הצעיר בחבורה, ילד מנומס ונבון ונקלט מהר בחברתנו, ויחיאל שטיינברג, שהיה מבוגר מאתנו. שניהם הצליחו להשיג אותנו והצלחנו לסיים את התנ"ך. את ספר ישעיהו למדנו גם על פה והתקדמנו בכל הלמודים עד שהתחילו לשוחח בעיירה כי אנו נוכל בקרוב להתקבל לבית ספר תיכון בפלשתינה (בארץ ישראל). דברנו עברית באופן חופשי בהיגוי אשכנזי, ארגנו ספריה קטנה בעברית ולקניית הספרים תרמו התלמידים מכספם וגם מקנסות ששילמנו עבור כל מלה באידיש. בימי חג היינו מתאספים למניין משלנו ויחיאל שטיינברג שהיה מומחה לקריאת התורה ולתפילה בציבור היה החזן והבעל קורא.

נזכר אני גם בנשף ספרותי שאנו התלמידים מהחדר של ר' מוסיה ארגנו בדצמבר 1914, לטובת הפליטים מפולין, שברחו עם התקפות הגרמנים על רוסיה. התוכנית היתה „הקמצן" של מולייר. אני פתחתי בנאום התעוררות מעניינא דיומא, ליב יפה דקלם שיר שחיבר למאורע זה והשחקנים היו לייב טריף, חונה משה שרייאר ומזור, הנשף התקיים בביתו של עזריאל וויסבוד, שסידרנו בו ספסלים ארוכים ונתאספו כ־150 איש. הכל עבר בארגון מופתי ובהצלחה וההכנסה היתה קודש לעזרת הפליטים.

אשת חייל

ריבה (רבקה) מידלר, אשתו של הירש מידלר, הייתה יראת שמים וצדקת, מושיטה עזרה לכל נצרך, מבקרת חולים וסועדת מטתם, עקרה וחסוכת בנים, הייתה מקרבת ילדים, מאמצת ילדיהם של קרובי משפחה, ומשמשת להם אם ואחות. יום יום הייתה מתפללת ולא מחסירה שבת אחת או יום חג מלבקר בבית הכנסת. מקפידה במצווה קלה כחמורה, ושומרת על כבוד בעלה, שאם כי היה סוחר, היה שקוע בלימודי־קודש והייתה מונעת ממנו הטרדות כשהיה עוסק בתורה. היא הייתה מקפידה שלבושו יהיה נקי והייתה עזר כנגדו.

סעודת ליל שבת הייתה בשבילה שיא אירועי השבוע, חדר האוכל היה מואר בנרות גדולים, תקועים בפמוטים מבריקים והמנורה הגדולה („בליץ לאָמפּ") היה מצוחצח ונקי, רצפתו הייתה מטויחת לכבוד שבת, בחמרה צהובה (בהעדר רצפת עץ) והייתה מכוסה בשטיחים צבעוניים. השולחן היה ערוך במפה לבנה, כלי חרסינה וסכו"ם מבריקים, החלות הקלועות, הטריות, כשהן מכוסות במפה רקומה

לכבוד שבת עם ברכת „המוציא", בקבוק יין, צימוקים שעקרת הבית הייתה מכינה לכבוד השבת, וגביע לכל אורח ל„קידוש". נוסף לבני המשפחה, היו חוזרים עם בעלה מבית הכנסת גם אורחים מוזמנים מבין עוברי אורח בעיירה. התפריט המגוון עם הדגים הממולאים, מפולפלים ומתוקים, המרק הזהוב באטריות, סוגי הבשר והלפתן, הכל זכה לטכס מיוחד. בהפסקה בין מנה למנה היו שרים את ה„זמירות" לשבת, כמיטב המסורת, ובעל הבית היה מגיע בשירה זו לשיא ההתלהבות. נוסף לשירה היו מתווכחים בדברי תורה בפרשת השבוע ובהוויות העולם, בפוליטיקה ובדיון על מאורעות השבוע. משהגיעו לברכת המזון היו טובלים את האצבעות בקערה של מים אחרונים ומברכים ב„מזומן".

כילד אשר יחד עם אחותי, חונכנו בבית הזוג, נהניתי מהדרכתו של הדוד הירש, במיוחד בליל שבת. בלילה אחרי שנתפזרו האורחים, היה מקדיש עצמו ללימודי קודש שלי. היינו ממשיכים ללמוד עד מאוחר בלילה והפסקנו רק לאחר שהנרות כבו והנפט אזל מהעששית והפתיל התחיל להעלות עשן. לפני השנה היה עוטף את ראשי ב„טלית קטן" וקורא עמי „קריאת שמע", כפי שהיה מקובל באותם הימים.

בין באי ליל שבת היה יהודי זקן ערירי ובודד שהיה לן בבית הכנסת של „חברה תהילים", וחי מנדבות שהיו מעניקים לו מתפללי בית הכנסת. אמרו עליו שהוא משיירי „החטופים". ריבה, הייתה דואגת להחלפת הלבנים השבועיים שלו ודואגת למחסורו. יום אחד נתעוור וזו דאגה לסדורו בבית חולים לניתוח והיתה סועדת את מיטתו ודואגת יום יום למזונותיו, להחליף מלבושיו, לרחוץ אותו ובכך בעצם להקל על יסוריו. כמי שהיה מתלווה ים יום לאשה רחמניה זו ועוזר לה בטיפוליה בקשיש החולה, הבחנתי במסירות הנפש הרבה שהשקיעה. כשהייתה גומרת את הסידורים היו עיניה זולגות דמעות ונאנחת עמוקות כשואלת: על מה ולמה כה נענש בן־אדם ?

אריה סוסליק מארקולשטאי — מבוני תל־אביב

אבא הגיע למארקולשטי עם בני המשפחה מאוקריינה בתחילת המאה. חיש מהר השתלב בנוף העיירה ונטל חלק פעיל בחיי הקהילה התוססים. קפדן היה אבא ובעל מזג סוער ועם זאת ניחן בלב יהודי רחום ובחוש מפותח להגנה על הצדק.

תמיד ניצב לצד המקופחים, נלחם בחירוף נפש לתיקון מעוות ונחלץ לסייע בידי בני־אדם בצר להם. קווים אלה איפיינו את דמותו וליווהו בדרך כל חייו. כנהוג במשפחות רבות באותם ימים, היתה אמא, אסתר, בר' יעקב, דואגת, לרוב, לכלכלת הבית. היא מצטיירת לנו בדמותה התמירה והנאוה ובחריצות כפיה, כשהיא נושאת על כתפיה הדלות את תפקיד המפרנס העיקרי ושוקדת, כאותה

נמלה, מעלות השחר ועד רדת החשכה בפונדק הקטן ששימש כמקור פרנסה וזאת נוסף לכל עבודות הבית האחרות המפרכות.
כמיטב המסורת היהודית דאג אבא להקנות לילדיו השכלה נרחבת ולהחדיר בלבם את חיבת ציון. היו נוהגים לומר עליו שהוא משלם שכר לימוד יותר מן הגביר שבעיירה וזאת על אף מצבנו הכלכלי הדחוק. אולם, יתרה מזאת. בהיותו מתקדם בדעותיו, ביקש להרחיב את מסגרת ההשכלה גם על הכלל. לזכותו יש לזקוף הקמת „החדר המתוקן" שדחק את רגלי ה,חדר' של הרבי. הוא דבק במטרה ועל אף המכשולים שנערמו על דרכו וקשייו לכנס מספר ילדים לכיתת לימוד, הזמין מורים מאוקריינה כדי שיורו בחדר המתוקן. היה זה צעד ראשון לקראת פתיחתו של ביה"ס העברי להוראת כל המקצועות, כולל תלמוד. הופעה פומבית של הילדים הלומדים ב„חדר המתוקן", שכללה שירים עבריים, הפך לאירוע מיוחד בחיי העיירה; החדר המתוקן היווה, למעשה, ראשית התגשמות המטרה להקמת גימנסיה עברית.
אבא עסק גם בצרכי ציבור באמונה והיה בין הממונים על „קופת הלוואה וחסכון" הציבורית שייסדו בעיירה. גם בקדירה הסיעתית נהג לבחוש ולהשתתף ב„מלחמות היהודים" ובמערכת הבחירות נאבק לביטול העקרון המקובל שבעל המאה הוא גם בעל הדעה.
גילויי מסירות רבה גילה אבא לכשהגיעו לעיירה ה„בעז'ענצים", פליטים יהודיים, שנמלטו מאוקריינה לאחר הפרעות. זכורה לנו עדיין המחווה היפה של הכנסת אורחים, שעה שבביתנו מצאו מקלט פליטים יהודים שהתמקמו בו, מלאו את החדרים ואף לנו על גבי הרצפות. במסגרת הדאגה לפליטים סודרו גם כיתות לימוד מיוחדות עבור ילדי הפליטים.
לאחר האסון הכבד שפקד את משפחתנו עם פטירת אמא, ואבא נשאר אלמן עם ארבעה ילדים יתומים, אז גם החריפה השאיפה לעלות ארצה. חג החנוכה של שנת 1920 עומד בסימן פרידה נרגשת מהבן הבכור, שמואל, שעלה לישראל, בלווית שני חברים גמורמן מנחם וצבי זבודיבקר ז"ל, כדי להמשיך את לימודיו בגמנסיה העברית „הרצליה". הבן, שהיה העובר לפני המחנה המשפחתי, עובד בשקידה, חושך מפיתו וחוסך משכרו את הסכום הנדרש להעלאת יתר בני המשפחה. וכך, לאחר שנתיים של פירוד, מציבים, בשנת 1922, כל בני המשפחה את רגלם על אדמת המולדת וחזון העליה מתגשם והופך למציאות.
לבני המשפחה שמורות „זכויות" מיוחדות מטעם מחלקת העליה (להלן — הסוכנות): „הזכות" לקבל מיטות ברזל, ארגז תפוזים ששימש כארון, פרימוס שיבצע את מלאכת הכיריים ושוברים מספר שערך כל אחד מהם 3 וחצי גרוש והיפים להספקת הארוחות הראשונות במסעדה הקואופרטיבית (אין תלונות!). מספר פחים גליים שנרכשו משמשים כגג, כלונסאות עץ אחדים כעמודים ומטרים מספר של בד יוטה לקירות ו„טפטים" וכך הופכים חמרי הבנין לצריף מגורים בחולות מזא"ה, מקום בנין בית שטראוס כיום, „אשרנו וטוב חלקנו — יש לנו בית". אבא מכלה כוחו בכיבוש עבודה עברית בנמל יפו, כשהוא נושא פסי ברזל ומגלגל חביות מלט. ימי משבר היו אותם ימים וחוסר העבודה, המצוקה והדחקות היו מנת חלקם של רבים. אך ההסתפקות במועט,

האתגר והרוח החלוצית אפיינו את התקופה, הפיחו תקוה בלב לעתיד טוב יותר והכול היו שמחים בחלקם.
אותן שנים היה אבא ממלא גם תפקיד של מנהל משק בית ועושה כל שביכלתו לבל נחוש בחסרונה של אמא. אולם רב־פעלים היה אבא ומזגו לא הניח לו לשקוט על שמריו. בחושו כי לכהונה קהילתית נועד, הציב לעצמו אתגר רב־חשיבות וחתר להשגת מטרה ציבורית מקודשת. הוא כינס תחת דגלו בני בלי בית וחסרי אמצעים שהסתופפו במבנים דלים בכל חלקי העיר על אדמה לא להם ואוגדם לאגודה אחת — אגוד יושבי האוהלים והצריפים בתל־אביב. הוא הופיע כנציג מטעמם בפני שלטונות העיר וכלוחם בשער לרכישת חלקות אדמה ולהתנחלות של קבע. הוא גם יצר מגע קרוב והדוק עם ראשי העיר תל־אביב — דיזנגוף, בלוך ורוקח ועם מועצת פועלי ת״א־יפו ומדי פעם היה מופיע בפני וועדות שונות של מועצת העיר להביא בפניהם את דבר המשפחות שהיו צפויות לפינוי. לא פעם עלה בידו לבטל את רוע הגזירה שבצו פינוי או לפחות להשיג עבור המפונים משכן ארעי אחר. כאמצעי להשגת המטרה נפגש עם נציגי ההנהלה הציונית, קק״ל והועד הלאומי ורתם את העתונות ודעת הציבור כדי למצוא פתרון לבעיית שיכונם של יושבי אגודת האוהלים והצריפים ששכנו במגורים בלתי ליגליים בחמשה מחנות — בשכונות מזא״ה, בלפור, שלוש, ברנר ופרק בדראני (רח׳ המכבי).
אגודת יושבי האוהלים והצריפים שקמה ב־1923 בתל־אביב הקטנה מנתה 738 חבר שבחרו באורח דמוקרטי — אם כי באספות סוערות — במועצה, בועד פועל ובמזכירות. אבא כיהן כיו״ר המזכירות ולצידו פעלו במרץ ובמסירות אישי ציבור אחרים וביניהם ד״ר חיים בוגר (בוגרצ׳וב) ז״ל וייבדל לחיים צבי לבון (לוביאניקר).
בקופת האגודה נאספו כספים לרכישת מגרשים ואלה הופקדו בבנק הפועלים והלואה וחסכון. כל מי שהפקיד בקופה לירות נרשם לחבר כחוק וחובת החסכון נקבעה ל־20 גרוש לחודש. על אבא ועל יתר נבחרי המזכירות וחברי הוועד הפועל של האגודה היה לגבור על מכשולים רבים וקשים, שכן עירית תל־אביב התנגדה לרכישת הקרקעות ורק לאחר שסיעת הפועלים במועצת פועלי תל־אביב גוייסה למערכה, נאותה העיריה לטפל ברכישת הקרקע.
לאחר ארבע שנים בהן התמודד אבא עם בעיות קשות וסבוכות ויכול להן, זכה לגמול על פעלו: ב־1926 נערכה ההגרלה של המגרשים שרכשה העיריה עבור חברי האגודה, במקומות שונים בעיר, ביניהם בצפון ת״א. כל חבר שצבר לזכותו בקופה 20 לירות השתתף בהגרלה וזכה בחלקת אדמה בת 500 מ״מ, שמחירה 70 לירות. (נא לא להשוות עם מחירי הקרקעות כיום!) את יתרת 50 הלירות נתחייבו המשתכנים לפרוע לעיריה בתשלומים של חצי לירה לחודש.
אותה שנה, 1926, עלו ראשוני המתיישבים על הקרקע שנרכשה בצפון ת״א והחלו בהקמת צריפים ומבנים. גם אנו טלטלנו את צריפנו על מעט המטלטלים שהיו ברשותנו, חפרנו בור למי שתיה בעומק של מטר והצבנו את הצריף שלנו במקום. היה זה יומו הגדול של אבא והתגשמות המטרה שהציב לעצמו וחגם של כל חסרי הבית שזכו לקורת גג לראשם ועל כך רחש לבם תודה לאבא.

היה צורך גם בבית כנסת יהודי ראוי לשמו והיה זה אתגר חדש שהציב אבא לעצמו והקדיש לו את מיטב מרצו וזמנו. לאחר שנתדפק על דלתות מוסדות ומשרדים ובעקבות פניות ושתדלנות אצל ראשי העיר ופרנסיה זכה לקבל את אישורו של ראש העיר תל־אביב, להקצאת מגרש לבנין בית הכנסת. נורתה אבן הפינה להקמת בית הכנסת הגדול בצפון ת״א, כשבין הקרואים הנכבדים לטכס, ראש העיר דאז מר ישראל רוקח.
הציבוריות הפעילה בה התחיל אבינו עוד במארקולשטי נמשכה לאורך ימים וביעילות רבה גם בארץ ובעיקר בעיר תל־אביב, בה פעל רבות.

בניו בארץ

אברהם פקלמן

אליהו פקלמן

ממיסדי תיאטרון החובבים במארקולשטי

עיירתנו היתה ברוכה בהצגות תיאטרליות שנערכו לפעמים תכופות בהשתתפות צעירים וצעירות שגילו כשרונות של שחקנים מעולים ושהוכתרו בהצלחה מוסרית וכספית גדולה. המטרה העיקרית היתה אוסף כספים לצורכי תרבות וסעד, אך המניע היה ללא ספק אמנותי־תרבותי, ששימש כאתגר לרבים מבני עיירתנו ושמצא הדרך בין כל שכבות האוכלוסיה. אין לתאר את התופעה המרהיבה הזו בעיירתנו ללא יוזמתו הברוכה, רצונו העז והתלהבותו הבלתי פוסקת של הבמאי, השחקן, המלחין והתפאורן אליהו פקלמן, אבי ז״ל.
אבי אליהו לא עסק בתיאטרון כמקצוע. בנערותו למד בישיבתו של הרב פישמן בסורוקה וקיבל סמיכות לרבנות. הוא שאף לקבל השכלה כללית ולמד באודיסה, שם הוא פעל אמנם ליסודו של תיאטרון יהודי, אך חזר לעיירה ועסק בה בהוראה. נתן שיעורים פרטיים במקצועות מודרניים, בלימוד תנ״ך וסיפרות עברית. הוא היה איש הספר והיה רוכש כל ספר חדש שהופיע ומפליג בקריאה בלילות לאור הנר עד אשמורת הבוקר. הוא היה אומר לי „לכשתגדל בני ותהיה לאדם, אל תזניח את הספר, כי בו תמצא מקור דעת וממנו תלמד את לקחי החיים״.
קשה היתה עליו פרנסתו של אבא, אך קשיים אלה לא דיכאו את רוח העליזות שלו ומעולם לא נשמעה מפיו תלונה על עוני או מחסור. לימינו עמדה אמא הנייה, אשה צנועה ביותר, שהייתה שומרת על ילדיה; מעולם לא התלוננה וכאבא שאפה גם היא להקנות לששת ילדיה השכלה נרחבת.
אבי ניחן בחוש מוסיקלי נדיר ובכשרון של שחקן. היה מפיק צלילים ערבים לאוזן, מכל כלי שהיה נוטל לידו והיה הרוח החיה בכל מסבה בה השתתף. שאיפתו העיקרית היתה לתת בטוי תרבותי תיאטרלי ובידור להווי העיירה ולשקף את חיי היהודים בעיירה. הואביים ומילא תפקידים חשובים במחזותיהם של שלום אש,

שלום עליכם, גורדון ואחרים, שהוצגו על ידי שחקנים צעירים וצעירות חובבים מבני עיירתנו.
אבי היה גם בעל תפילה ערב וכשהיה עובר לפני התיבה בימים הנוראים או קורא בתורה, בייחוד בשמחת תורה, אהבו רבים להאזין לקולו הערב, שהיה משתפך מסתלסל ומתנגן בנועם ובעצבות. זכורני ביום שמחת תורה כשהמונים צפופים עמדו והאזינו בקשב ורטט לתפילתו העריבה של אבא, פנה הרב הישיש אל העומדים סביבו ואמר: „כשאליהו עובר לפני התיבה ומתפלל עולה חשיבות קדושתו של בית הכנסת שבעתיים ותפילתו מרקיעה שחקים".
כזה היה אבי אליהו פקלמן ז"ל, המורה המשכיל, הבעל תפילה, השחקן, הבמאי, שגם אותו פקד הגורל האכזרי עם שאר בני העיירה בשואה.

יהודה מישורי

חיים מישורי

מוצאו של המורה חיים מישורי — מישורובסקי מוורחובקה הסמוכה לאובדובקה (מקום מגוריו של א.ד. גורדון) באוקראינה. בנעוריו היה מחובשי בית המדרש ובבחרותו שאף להיות מורה. בשנת 1904 נסע לאנינייב, פלך חרסון, לרכוש השכלה כללית, להשתלם בקורסים פדגוגיים למורים ולהגיע לדרגת מורה מוסמך. ב־1906 נסע לבקר בארץ ישראל. היה עד ראיה למאבק למען הלשון העברית שניהל א. בן־יהודה וריעיו והחליט בנפשו להצטרף למאבק זה גם בגולה: עם תום השתלמותו הפדגוגית יפתח בית ספר עברי באנינייב, וכך היה.
כשהתחתן הוסכם בינו ובין אשתו שהלשון המדוברת בביתם תהיה עברית ואת ילדיהם יגדלו ויחנכו בלשון העברית. נטלו על עצמם משימה כמעט בלתי אפשרית. דלות הלשון, סביבה נכרית, ולמרות הכל עמדו בה. זה היה הבית היחידי באנינייב שהורים דברו עם ילדיהם עברית. אפיזודה מעניינת מספר המורה הותיק משה נחשון (קיפר), יליד אנינייב. בנו של מישורי — משה בן 3 חלה והרופא יעץ להסיעו מיד לאודיסה לבית החולים היהודי, לשם טיפול רפואי דחוף. קונסוליום של כמה רופאים מבית החולים בדקו את הילד וכשפנו אליו בשאלות לא ענה, דברו אליו רוסית — אידיש — לא ענה. הכניסו את האב ושאלוהו: בן 3 ועדיין אינו מדבר? מיד קרא הילד לאביו בעברית: „מה הם רוצים ממני?"
באנינייב ניהל ח. מישורי בית ספר עברי עד פרוץ המהפכה הבולשביסטית. עת צרה באה ליהודים באוקראינה, בחוץ השתוללו קלגסי פטלורה ובבית מחסור ומחלות. מגפת טיפוס התפשטה בעיר ואשתו חלתה בה ונפטרה. הפרעות ביהודים גברו, שוד ורצח אילצם לנטוש בתיהם ורכושם ולהימלט על נפשם. בזרם הפליטים אל הדניסטר כדי לעבור לביסאראביה הרומנית, נדדו גם ח. מישורי, ארבעת ילדיו וחותנתו הזקנה.

העיירה רזינה היתה התחנה הראשונה שם ניהל בית ספר במשך שנה. השלטונות הרומניים הכריחו את הפליטים להתרחק מהגבול ואז עבר למארקולשטי, כמורה בגימנסיה, עם אשתו השניה ובני ביתו. שם נולד לו הבן שמעון — זהו שמעון מישורי, הנגן הראשי של תזמורת שדורי ישראל. מישורי היה יושב ראש הועד של הקרן הקיימת במארקולשטי. ישיבות מועצת המורים של הגימנסיה נתקיימו בביתו ובכלל היה הבית פתוח לכל דורש ושימש כתובת לשליחים שבאו מקישינוב, אם בעניני הקרנות ואם בעניני תרבות. בחול המועד סוכות הגיע למארקולשטי נציג מרכז תרבות בקישינוב, מר יצחק אלתרמן ז״ל — אביו של המשורר נתן אלתרמן ז״ל. מטרת בואו היתה כפולה — ליעץ בדבר ייסוד גן־ילדים עברי במארקולשטי ולגייס תלמידות לסמינר הגננות שהוא ייסד בקישינוב. הוא הת־אכסן בבית המורה מישורי ושם ביצע את שליחותו.

בליל שמחת תורה הוליכו המורה מישורי לבית הכנסת ל„הקפות״. אך יצאו מהבית ראו מרחוק תהלוכה חגיגית, המון יהודים אנשים נשים וילדים, נרות בידיהם ופיהם מלא שירה כים. השנים פנו לעבר התהלוכה. בראש התהלוכה צעד נושא ה„קאבאק״ — דלעת מרוקנת מתוכנה וממולאה בחומר דליק ובמטלית. זה היה לפיד עמוד האש העובר לפני המחנה.

מנהג היה במארקולשטי מימים ימימה שבשמיני עצרת עורכת „חברה קדישא״ סעודה חגיגית לכל חבריה כיד המלך והשתיה כדת. הסעודה מתקיימת בבית ראש החברה קדישא ונמשכת עד מאוחר בערב ואז מוליכים בתהלוכת־פאר את ראש החברה לבית הכנסת ל„הקפות״. מבעוד יום צובאים בני העיר על ביתו של ראש החברה להצטרף לתהלוכה. החברה קדישא צועדת שורות שורות, במרכז השורה הראשונה — ראש החברה, מימינו ומשמאלו ומאחוריו נושא כל אחד נר ביד אחת ורבע גלון יין בשניה.

הפעם היו אנשי החברה קדישא מאוד מאוד בגילופין והילוכם לא היה יציב. התנועעו תוך חרות מצד אל צד וקילקלו את השורות, שרו במלוא הגרון בקולות צרודים וקהל המלווים החרו־החזיקו אחריהם בשירה ובמחיאות כפיים לקצב השירה. היחידי שצעד ביציבות ובנחת היה ראש החברה, ר׳ אלתר באדנער (החבתן). אמנם, ר׳ אלתר לא שתה פחות מחבריו, אלא שבכוח הקליטה של היין עלה עליהם. חזק היה האיש, תמיר, זקנו יורד על פי מידותיו ובעל הדרת פנים. אדם פשוט היה, לא קרא ולא שנה, בקושי התמצא ב„סדור״ התפילות, אך פיקח היה מטבעו ושאפתן היה, היה בו דמיון יוצר, ידע לספר דברים בצורה מושכת ומרתקת, ממש כאמן, והיה מתחבב על שומעיו, היה מתבל דבריו במשלים ובחן ההומור. הודות להבנתו העמוקה בסיבוכים ובפי־תולים שבחיים היו פונים אליו רבים וטובים בבקשת עצה ותמיד נענה ברצון.

כשם שהיה נוח לנשמעים לו, כן היה תקיף למתנגדים לו. וידעו הכל שר׳ אלתר אינו חת מפני איש — ואם עלה על דעת מישהו להתנגד לו בכוח, היה חייב להביא בחשבון ההתמודדות גם את בניו של ר׳ אלתר, הגברתנים ובעלי הזרוע. על כן, אם נפטר יהודי עשיר בעיירה, היה ר׳ אלתר הפוסק האחרון על הסכום הנדרש ואיש לא עירער על כך. לא נשא פנים לעשירים, אך נשא פנים ליהודים בני־תורה, אף גם בהיותם עשירים, קל וחומר בהיותם עניים. שאלו

אותו פעם בבית הכנסת: ר׳ אלתר, יש לך „שטאָדט״ (מקום ישיבה) במזרח, ע״י ארון הקודש, למה אתה מסתובב ב„פוליש?״ (בפרוזדור), אמר: באתי היום במגפים — אז מה יאמר משה שוחט? הביטו וראו — דער באדערנוק איז ארויף מיט די שטיוול צום ארון קודש (החבתן עלה במגפיו לארון הקודש).
ועתה צועד לו ר׳ אלתר עקב בצד אגודל, ראשו מורם, משקפיו בקצה האף משקיף בעדם אל קהל הצופים בתהלוכה ונהנה מעולמו. משהגיעו לבית הכנסת, נכנסו רק אנשי חברה קדישא ואלה שהשמש שומר הסף מצאם ראויים להכנס. אחרים פלשו לעזרת נשים או שצבאו על החלונות. רק הילדים סברו שאפשר לשמוח גם ברחוב, חברו במעגלים, פצחו בשירה ויצאו במחול ההורה. השמש הבחין במורה מישורי ובאורח הנכבד והזמינם להכנס. אך מר אלתרמן העדיף להסתפח אל הילדים המקופחים, משך אחריו את המורה, אירגנו מעגל חדש של ילדים ובאמצע הרחוב יצאו בריקודים. ראו זאת המבוגרים ונהגו כמותם. חדרו למעגלים והלהיבו את הילדים. מי שלא ראה את התלהבות הילדים, את השמחה והאושר שנשקפו מפניהם, לא ראה שמחה של אמת מעולם.
לאחר גארקולשטי שימש דודי מישורי כמורה בגימנסיה „מגן־דוד״ בקישינוב במשך שנתיים ועלה לארץ ב־1924. הוא קיבל רשיון לפתוח בית ספר דתי בשכונה החדשה במזרח תל־אביב, שכונת שפאק, בחדר שכור ברחוב בילו ריכז 12 (שנים עשר) ילדים, וקרא לבית הספר בשם „בילו״. המוסד החל למשוך תלמידים מהשכונה ומאזורים מרוחקים בתל־אביב. העיריה בנתה צריף בפינת בילו—החשמונאים ולאחר מכן צריף נוסף וצריף שלישי ועדיין לא הדביקה את מספר התלמידים שהלך ורב משנה לשנה. בשנות השלושים הקימה העיריה בנין גדול בן 3 קומות בשדרות רוטשילד בשביל בית הספר „בילו״ ובתוך הבנין בית כנסת מפואר לתלמידים. התלמידים־החזנים והמקהלה שלוותה אותם, משכו גם הורים רבים לבית כנסת זה, אחד ההישגים המרשימים ביותר „להשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם״. בתכנית הבנין נכללו מטבח משוכלל, חדר אוכל ואולם להתעמלות עם כל האביזרים המודרניים. בית ספר בילו היה ל„שם דבר״, לתל תלפיות, בארץ ישראל. תיירים ואורחים חשובים ראו חובה לעצמם לבקר ב„בילו״ בהיותם בתל־אביב.
פעילותו של מר מישורי לא הצטמצמה בתחום „בילו״ בלבד.
בעזרת מר תמיר—טננבוים — יו״ר ועד הורים של ביה״ס לבנים ע״ש אחד־העם ומרת חמדה פלנט, מנהלת בית הספר „החשמונאים״, הקים שני מוסדות מרכ־זיים: 1. ועד הורים מרכזי לתל־אביב; 2. ועד הורים מרכזי לכל הארץ. כן הוקם ב־1935 מפעל הקיטנות בתל־אביב, בחסותו של ועד ההורים המרכזי; פנימיות לנופש ובית הבראה לילדים בנטעים, כל אלה בפיקוחו החינוכי של ח. מישורי.
פעילותו העסקנית מחוץ לתחום בית הספר לא גרעה מאומה מעבודתו האינטנ־סיבית לקידום ההתפתחות בתוך בילו. פתח בית ספר תיכון דתי לאפשר לבוגרי בילו להמשיך לימודיהם במקום, גייס תורמים למתן סטיפנדיות לבוגרים בעלי כשרונות ומחוסרי אמצעים. אירגן סמינר ללימודי החזנות „סלה״ לבוגרים מוכשרים בזמרה ובראשו החזן הראשי מבית הכנסת הגדול בתל־אביב, מר

רביץ. כמו כן סייע לסמינר בהוצאת „אנטולוגיה לחזנות" ובה התוים לתפילות הש"ץ לכל השנה.
עם כל היותו עסוק תמיד, אם בא מישהו מידידיו הותיקים במארקולשטי לארץ, התפנה וערך תמיד בביתו מסיבה לכבוד האורח בנוכחותם של מארקולשטאים. חיים מישורי לא שכח את התקופה הקצרה של חייו כמורה במארקולשטי וראה אותה תמיד כאחת התקופות היפות ביותר בחייו העשירים והמגוונים.

ר' משה שפילברג — שו"ב, ממארקולשטי לשכונת התקוה

ר' משה שפילברג, שו"ב במארקולשטי, היה משרת בקודש, מגיל צעיר עד הגיעו לשבעים. יליד מארקולשטי, הוא המשיך את שושלת השו"בות של אביו ר' גדליהו איצי, וכך גם היו קוראים לו — ר' משה גדליה־איצי'ס. צנוע, ישר, חסיד נלהב כאביו ומכניס אורחים. לא היה שבוע, שלא זכה בביקוריהם של אורחים מחוץ לעיירה, שליחי־מצווה, רבנים, שהיו נהנים מהכנסת אורחים חמה, ורעייתו ריסי הייתה מסייעת לו, על אף המצב הדחוק בבית. ר' משה היה גם עוזר במתן בסתר לעניי העיירה ומעניק „גמילות חסד" לנזקקים. מאביו ירש קול ערב והיה עובר לפני התיבה, כשבניו אף הם יודעי נגן, בני ויחיאל, היו עוזרים על ידו ליד עמוד התפילה.
בגיל שבעים חלה ר' משה בשיתוק מוחין, אבל הוא התגבר על מחלתו. אז הזמין את חתנו חיים גרינברג, בעלה של לאה בתו, ששרת כשו"ב בעיר אחרת, לרשת את מקומו. בשנת 1935 עלה ר' משה עם רעייתו לארץ־ישראל, לאחר שבנו יחיאל ובתו ציפורה עלו ארצה. ביאסי נשאר בנו הבכור באֶני, שנחנק בקרונות ההשמדה לאחר הפוגרום ביאסי. רק בנו ובתו נצלו בנס וזכו להגיע ארצה. גורל מר השיג גם את הבת הבכירה של ר' משה, לאה, שיחד עם בעלה וחמשת ילדיה חוה, רבקה, רחל, משה ופאליק, ניספו בטבח הפוגרום במארקולשטי.
שתי בנותיו, צפורה (כהן), מראשונות השומר הצעיר, וברכה (וולמרק), ואחיהם יחיאל, שימשו כגננות וכמורה בארץ.

אסתר דכטר, מלבישת עירומים

ארגון עזרה אחר, ובעצם מפעלה של אשה אחת, היה „מלביש ערומים". היתה זו אסתר דכטר, אמם של דובי, משה, יהודה לייב וחייה לאה שנשאה אחרי־כן לחיים סטאניסלאווסקי. אשה יקרה זו, הייתה ילידת יאסי ואחות עוד לשתי בנות באבא יענטה, ובריינה לבית לאקסר. מה הניע אותן שלוש בנות להגיע מ י א ס י הרומאנית שמעבר לגבול, שהייתה בסוף המאה ה־19 עיר גדולה ומודרנית לפי מושגי אותם הימים, לעיירה נידחת בביסאראביה — חידה היא. באבע יענטה,

הבכירה וכנראה הפעלתנית והנמרצת מכל השלוש, נשאה למשה קופרשטיין — ונפרדה ממנו כדי להציל את בניה אהרון ולייביש מחובת גיוס למלחמת יאפאן— רוסיה ויצאה ל„ארצות־הים" ביחד עם בתה סימה, בעוד שבנה הבכור, שמשון, נשאר בעיירה. אהרון וסימה נתגלגלו למושבות היהודיות של הבאַרון הירש בבאַסאַוויל־באסא, באנטרו־ריאוס. לייביש נתקע בארצות הברית, במיניאפוליס־מינוסוטה. לעומתה הצעירה בויינה נישאה למארקולשטאי משולם סטאניסלאבסקי. גם אסתר, שנשתקעה במארקולשטי, הייתה עירנית, פקחית ומלאת חיים ומרץ. היא שמרה על קשר עם משפחתה הענפה ביאַסי ואף הייתה מבקרת שם מדי פעם בפעם, על אף הקשיים בגבולות; באותה דרך היו מגיעים אליה וביוזמתה בני משפחה מרומניה.
לאחר הכיבוש הרומני, ניתן לומר, כי הייתה זו השגרירה הראשונה, שקישרה בין העיירה ובין יאסי, עירם של מאות הקרובים ובני משפחתה שם. יתר־על כן, דווקא באותו הזמן שנפתחו הגבולות בין ביסאראביה ורומניה הישנה, נתנסתה בנסיון קשה ודווקא מצד הגבול האוקראיני שנחסם אז. באותו הזמן נתקע בנה הבכור משה, כעת בארץ, באודיסה. שם הוא נשא לאשה את בתו של אחד מרבני אודיסה וסגירת הגבולות — בעצם ימי הפוגרומים באוקראינה וראשית המשטר הסובייטי הקשוח — מנעה מהם להינצל ולהגיע לביסאראביה. זכורני את המרץ הרב, ללא ליאות, שהשקיעה אשה זו כדי להחזיר את בנה משה וכלתה למאַר־קולשטי. כלביאה נסערת היא זנקה אל תוך האש, „הפכה עולמות" וסוף סוף, הצליח מבצעה הנועז והקשה והיא השיגה את מבוקשה.
אסתר הייתה אשה גוצה, שופעת חוכמת חיים, אוהבת חברה. אני זוכר אותה מביקוריה התכופים בבית ההורים, וזו הייתה הדודה החביבה והמקובלת על כולנו. כל גישתה הייתה כזו של אחת עירונית, „מתירנית", לפי מושג אותם הימים ופתוחה לכל אירוע משפחתי ולכל מקרה שהיה טעון טיפול, סעד וסיוע לעני, לחולה וליולדת, בבתי העיירה. עודני זוכר את הבקתה הקטנה ובה חנות זעירונת, נקיה ומסודרת להפליא. גם כשנותקתי מהעיירה, שמרתי על המגע אתה ובכל ביקורי, היה הביקור הראשון בימי שהותי בעיירה מוקדש לה. ה„כיבוד" החגיגי היה תמיד בנמצא, אף על פי שלא ידעה כי צפוי לה אורח. היא הייתה תמיד מוכנה עם כוסית ה„דראֶניאק" או ה„ווישניק" ותופינים ועוגות פריכות וטעימות, שטעמם שמור עמי עד עצם היום הזה.
היא הייתה אשת־שיחה מופלאה ובעלת־ביטוי יידי גרעיני ועסיסי, כושר שיחתה ביידיש מתובלת בפתגמים ובאידיומים עשירים ועסיסיים, הורישה לבתה חיה לאה סטאניסלאווסקי. כאמה שלה שמרה על חיוניותה וכושר ביטוייה. דבר זה נתגלה לי כאשר עלתה ארצה, לאחר טלטולים רבים. מספר שנים לפני פטירתה נזדמן לביתי ד"ר עמנואל וויינרייך, בלשן צעיר, בנו של הבלשן ד"ר מאַקס וויינרייך, שניהם חוקרי יידיש מובהקים. תוך כדי שיחה ביקש ממני שאגלה לו אשה יוצאת ביסאראביה המדברת בסלאֶנג הביסאראבאי. הפניתי אותו אל חייה־לאה והוא חזר ממנה, אחרי כמה שעות שיחה, אסיר־תודה ומוקסם מהן הדיבור הביסאראבאי המופלא, העממי ועל כל הייחוד שבו. גם כשחזרתי מה„עולם הגדול" והייתי מבקר את הדודה אסתר, לא הייתה לי ההרגשה שאני משוחח עם אשה

קרתנית, המבוגרת ממני בחמישים שנה. עירנותה לבעיות העולם, לקדמה, נכונותה למעשים נועזים — הקסימו אותי כל פעם מחדש. כמובן, עד היום אני זוכר לה את חסדה המיוחד, כאשר מתוך יוזמתה היא, בהיותי בן חמש־עשרה, היא לקחה אותי אתה — ועל אחריותה כלפי הורי — להתלוות אליה ליאסי. הייתה זו נסיעתי הראשונה מעבר לעיר באֶלצי. בזכותה נתגלה לי הכרך הראשון, עם טראַמוואי, עם ראינוע ממש, עם חלונות הראווה, עם בתי־הקפה החגיגיים ב„פיאַצאַ אוּנירייי". כך גם הכרתי את הענף המולדאבי של סבתי באבע יענטע ומשפחתה המסועפת.

אך עיקר מפעלה של אסתר דכטר היה „מלביש ערומים". זכורני, כי עוד בעצם ימי הקיץ — כל קיץ — הייתה נרתמת עם עוד כמה גברות, בנות גילה ואף צעירות ממנה, לבושות בגדי חג, כיאה לשליחות מצווה והידורה. היא צעדה בראש פמליתה בהתלהבות מאופקת והייתה חוזרת על פתחי בתיהם של האמידים ומרכזת את הכספים כדי להלביש את ילדי העניים. אל הכספים שרכזה נהרו עוד תרומות, באמצע השנה, מ„בעלי יאָרצייט", שנהגו לחלק צדקה, קערות ערב יום־כיפור, או מסתם אורחים, סוחרים נכבדים, שנזדמנו לעיירה. כל אלה הספיקו להכין מבעוד זמן נעליים, חליפות, אדרות ו„קוטשמוֹת" לחורף, מחזור א' ואילו מחזור ב' לאותם הילדים, בני משפחות חסוכי אמצעים, לקראת חג הפסח שיקבלו את הביגוד, הניעול ואפילו כובע קייצי, עוד ערב הפסח. כי זאת לדעת, לא היה עינוי קשה יותר לילדים, שלא יכלו להופיע בבית הכנסת ביחד עם כל הילדים מבלי להפגין את בגדיהם החדשים. חוויית־חג זו שהקנתה לילדים עניים, הייתה חווייתה היא. עצם חלוקת הבגדים בוצעה בזהירות רבה, בהצנע לכת, ללא הפגנת „גבאות", הכל ברוחה הטובה של אסתר דכטר.

בנה משה דכטר מספר כי עוד לפני מלחמת העולם השנייה חלתה והגיעה ליאסי לריפוי. לאחר החלמתה הציע לה הבן שתשאר ביאסי בביתו ועליו כל מחסורה. כמובן, שהיא סירבה. לא את כל נימוקיה היא גלתה לו. שכן בוודאי נימוק מכריע הוא הרגשת האי־תלות, לה היא התרגלה באלמנות של עשרות בשנים שעמדה בה מבלי להתחתן מחדש ולא לתת לבניה ולבתה היחידה — אָב חורג. אבל נימוק אחד חזק ומשכנע היה בפיה: כיצד תשאר ביאסי וילדיה ישארו ללא בגד ללבוש. בתוך עמה חייתה ובתוך עמה — חשבה — תמות, כשהלווייה מכובדת ורבת משתתפים תוביל אותה לקבר ישראל.

אבל הגורל ההסטורי המר של השואה פגע גם בה. היא זכתה שיחד עם בני משפחת בתה תנצל מעצם האש והפוגרום במארקולשטי. אחרי נדודים ברכב וברגל היא עלתה אתם על אחד הקרונות של רכבת, שהובילה פליטים לעומקה של רוסיה. הקרונות היו בעצם עמוסים משאות ומטענים לגובה ורק עליהם עלתה יחד עם משפחתה. באישון לילה, נשמטה בודאי בעקבות טלטולי הרכבת ונפלה מבלי שאיש ירגיש בכך ומבלי שמישהו יבחין באנחתה האחרונה. אלמנה בגיל צעיר, היא עמדה במבחן חייה הארוכים בגבורה, במאמץ על אנושי, באהבת הבריות. בחיוך שלא סר מעל פניה, ידעה תמיד להסוות את הסערות שהתחוללו בקרבה. גם ברגעיה האחרונים לא הטרידה איש. דומם הלכה לה האשה הגוצה, ילידת יאסי אשת מארקולשטי, מלבישת ערומי ילדיה, דומם הלכה ועקבותיה לא נודעו.

ל. ק.

צבי קופרשטין / ביקור חולים ולינת הצדק

בסוף מלחמת העולם הראשונה, פרצה מגיפה שהייתה נפוצה אז באירופה כולה. ה„איספאַנקה", והיא לא פסחה על אף בית. רופא לא היה אז בעיירה וכל העול נפל על הפלדשר לייב לימונצ'יק. במקרים קשים יותר הוזמנו מבאֶלצי הרופאים פרנקל, וואֶסטרמאַן ובאֶנדאַרסקי ומנהל בית החולים הממשלתי מפלוראֶשטי — לוֹגין. מיד התארגנה קבוצת צעירים במטרה להושיט עזרה וסעד לחולים. כבר עם הכנסם של הרומנים, סיפק גם הדג'וינט רפואות לנזקקים. בין הצעירים של אותה תקופה, שהקימו מוסד רפואי ממש על יסודות התנדבות ובשם המסורתי „ביקור חולים ולינת הצדק" — היו האחים חיים ויצחק ברויטמן, רחל בתו של וולף שו"ב קוטיק ואחותה גניה, יצחק קולקר, משה זינגרמאַן, בתיה ליטוואַק, ראֶכל קופרשטיין, אלקה חאַלפין, יחיאל שפילברג ועוד. עם המשמרת הצעירה נמנו מניה ברויטמאַן, ברכה טריף, פרל ווייסבוך, צבי קופרשטיין ועוד.

במשך הזמן התפתחה האגודה ובראשה עמד יצחק (איצעק) ברויטמאַן. הוא השקיע הרבה בארגון הלינה בבתי־החולים ואף ארגן מעין מרפאה ציבורית. כאות הוקרה החליטו חברי האגודה לתלות „פורטראֶט" משלו, בחדר המרפאה. מאחד וחדר זה היה משותף גם לספריה, נשארה תמונתו מתנוססת בחדר הספרייה, גם לאחר שהמרפאה נתחסלה.

יוסף גפן (טאבאק)

מראשוני החלוצים ממארקולשטי

נולד בשנת 1899 במארקולשטי. עלה ארצה בשנת 1922 בקבוצה העשירית של „החלוץ" ברומניה והגיע ישר, עם עוד כמה מחבריו, לקבוצת „השרון". נפטר בי"ב חשון תרצ"ב (1930).

חברים מקבוץ יפעת (מקודם "השרון") כותבים:

יוסף בא לקבוצה עם 4 חברים מרומניה, שזמן רב קראנו להם „החדשים". הוא היה עובד חרוץ, ראה בעבודה ערך מוסרי. זכורני כי נשלחנו למושבה מרח (גבעת עדה) ללמוד חקלאות אצל האכרים. האכר שיוסף עבד אצלו הלל אותו על מסי־רותו הרבה לעבודה. הוא היה מגיע הראשון, לפני עלות השחר, עם העגלה והחביות להביא מים מהבאר. כשעלינו על הקרקע היה יוסף פלח עם זוג בהמות. הוא היה עגלון, מה שנחשב היה לתפקיד „מיוחס". הוא היה נוסע לחיפה להביא צרכי מזון („פרודוקטים"). היה לו חוש מסחרי והיה כעין „אקונום". היה חבר טוב ומוכן תמיד לעזור לזולת.

אחד החברים

...יוסף הלך מאתנו מרצונו החפשי בדמי עלומיו והוא בריא וצעיר... באחת מרשימותיו „חברים מתעוררים" („סיפורו של שומר לילה"), כתבתי על יוסף „הליצן", כפי שהיינו קוראים לו:

„בחור זה הרגל משונה לו לחרוק שן כשהוא ישן. בלילה הראשון לשמירתו, כשה־לכתי להעיר אותו משנתו, נפלו עלי אימה ופחד. אל אלהים, אמרתי בלבי, ברנש זה כשאגע בו והוא יתעורר מיד יעשה ממני גל עצמות ואולם „קום יוזף"! (כך היינו קוראים לו בחיבה), אני אומר, והוא מתעורר, פוקח את שתי עיניו הכחולות הטובות, המחייכות תמיד מתוך טוב לב, ובעוד השינה נסוכה עליהן הוא אומר לי: „לקום אתה אומר? באמת? ברצינות? ואם לא אקום מה תעשה לי, הא?" — וכזה נשאר בזכרוני עד היום הזה.

מה מאד הולמים את יוסף ז"ל דברי „בעל התהלים" — „הולך תמים ופועל צדק, לא רגל על לשונו וחרפה לא נשא על קרוביו. עושה אלה לא ימוט לעולם".

יהא זכרו ברוך לעולם.

יצחק יצחק

ישראל טבק, בן אחיו של גפן, מספר על המשפחה במארקולשטי:

אני, כרוב הילדים במארקולשטי, התחלתי את למודי אצל המורה גבריאל. בחורף היו לי מגפים וכובע של עור. לגבריאל היו קוראים „מלי פופק".

אבי, מרדכי בן דוב (ביירל) טבק, היה איש דתי, שומר מצוות, לומד הרבה תורה. איש ישר ותמים. התפלל בביהכנ"ס של יעקב ליב, בו היה מבלה כל רגע חפשי מפרנסה. הוא היה נוסע לכפרים, קונה תבואה ומוכרה לפירמה הגדולה בעיירתנו „פולוס", שהיתה שולחת אותה לרחבי רומניה וגם לחו"ל. אני הייתי נוסע לפעמים עם אבי לכפרים ועוזר לו בקניותיו. כשהתחלתי ללמוד ב„תלמוד תורה" חומש, רש"י, גמרא, היה אבי לומד אתי גם בבית. למדתי יחד עם אברהמ'ל, בנו של הרב בארנבוים ז"ל, שהיה שכן של סבי, והייתי גם שר שירים חסידיים של צעירי „אגודת ישראל". אהבתי במיוחד לשמוע את דברי התורה של ר' ישראליק'ל חלפין, בשבת בשלוש סעודות ובזמן קריאת התורה.

נזכר אני בשבתות, כשהיינו הולכים לסבא שלי, שלאחר עבודת פרך בכל ימות השבוע יחד עם הסבתא, בחנות המכולת שלהם, היו חוגגים ברוב פאר את יום השבת. היינו באים לאחר התפילה אליהם ושם היה „מכל טוב": פלעצליך, צימעס, קיגעל, ווישניאק, אנגעמאכץ, עוגות, חלה טרייה, שהסבתא אפתה בעצמה ואכלנו לשובע. לא אשכח את הטעם הטוב של ה„פלודן" בפורים, של ה„קייזליך" בפסח. לסבא היו 12 ילדים והרבה נכדים וכולנו היינו מתאספים בחגים וזוללים ומקבלים מתנות.

אבי נרצח במארקולשטי בשנת 1941 ואחיו יוסף טבק, שהחליף שמו לגפן, עלה לארץ בשנת 1920. היה בקיבוץ יפעת־השרון ושם מת בדמי ימיו.

מינה מלחי (אייזנברג)

יצחק אייזנברג, חלוץ ואיש הגנה

שלמה וגולדה אייזנברג, הורי, באו למארקולשטי אחרי המהפכה הבולשב־סטית ברוסיה, מחוסרי כל. אבי פתח חנות למטפחות ראש, ולכן קראו לו „שלמה פלאַטוצ׳ניק״. החנות הפכה לחנות למנופקטורה, אחת החנויות הגדולות בעיירה. עם חלונות ראווה ותאורה חשמלית. כמעט כל תושבי העיירה היו באים לחנות לקנות בדים — כ„נדוניה״ עבור בנים ובנות שעמדו להינשא.

זכורני כי בביתנו היו מתארחים רבים משליחי הקרנות הציוניות שבאו לעיירה, כי אבי הי׳ה פעיל בחיים הציוניים והצבוריים. אמי היתה לא רק יד נאמנה לאבי בפרנסת המשפחה, אלא גם פעילה במוסדות צבוריים, כאחראית ברוב הנשפים למטרות סוציאליות על המזנון — ה„בופט״ ועל ההגרלות — ה„לוטריה״.

אחי יצחק, היה תלמיד חרוץ וכשרוני, במיוחד במתמטיקה. היה יושב בערבים עם המורה למתמטיקה, ד״ר פלדמן ז״ל, והיו פותרים יחד בעיות מתמטיות. הי׳ה ציוני נלהב ובעל מזג חם. אני נזכרת כיום „יריד״ אחד, בו הופיע מסית אנטישמי בעיירה והתחיל להסית את האכרים. קמה מהומה, רבים סגרו את החנויות וגם אמי הכניסה אותנו לבית וסגרה את תריס הברזל. אך אחי „איצי״ פהתח בכוח את התריס וצעק: „מע שלאָגט יידן און איך וועל זיצן אין שטוב מיט פאַרלעגטע הענט ? („מרביצים ליהודים ואנ אשב בבית בחיבוק ידיים ?״) ורץ החוצה להתגונן נגד הפורעים. לאמא לא נשאר מה להגיד...

אחי יצא להכשרה, לאחר תום לימודיו בגמנסיה, והתכונן לעלות ארצה. הורי התנגדו ורצו שימשיך בלמודיו. אזי הוא הכריז שביתת רעב, ובשנת 1935 עלה לארץ. עבד בייבוש החולה ובשנת 1936, בזמן הפרעות, עמד ימים ולילות בשמירה וכשהוא הלך להתרחץ בימה של נתניה, אחר 5 ימי שמירה רצופים, הוא טבע. הוא קבור בבית הקברות הצבאי בנתניה. אנו קיבלנו בדואר מכתב מהרב של נתניה, שאחינו מת כגבור על שמירת המולדת...

אמי נפטרה במארקולשטי בשנת 1936 (כשחזרנו מגולת סיביר לעיירה בשנת 1944 עלינו על קברה. מצאנו את המצבה, אך מהתמונה שעל המצבה דקרו את עיניה...

אבי ז״ל, אחותי חוה ואנוכי, לארח ששתינו מכוס התרעלה של הנדודים, הגענו לארץ ופעמינו הראשונים היו לקברו הצבאי של אחינו יצחק (איצי) ז״ל...

דב סטניסלבסקי

„קבוצות לחץ" במארקולשטי

נודה ולא נבוש, כי בעיירתנו לא כל היהודים היו הולכים לבתי הכנסת להתפלל ולא כולם היו צדיקים גמורים, אלא היו גם כאלה שהתפרנסו בהשתמשם באמצעים לא הוגנים ביותר.

התארגנו „קבוצות לחץ" שנטלו לידם „חזקה" על פרנסות שונות ולא הירשו לאחרים לפגוע ב„מונופול" שלהם. היה „קואופרטיב" של בעלי עגלות שחילקו ביניהם לבין עצמם „שטחי פעולה" ואוי ואבוי לבעל עגלה שאיננו ב„קואופרטיב" אם היה מנסה להכנס לשטח זה. אדרבא, ינסה מישהו להוביל את השמן לתחנת הרכבת. פרט למשה דוד'ס. „חזקה" מיוחדת היתה למשפחת זיידמאן: יאָסל, בערקע, משה, שקראו להם „מארצאקעס", הם היו אנשים ישרים, עבדו בזיעת אפם אך חו"ח שמישהו ינסה להתחרות בהם. הם היו השולטים היחידים בשטח ההובלה.

היה „קואופרטיב" של קצבים. אף קצב מעיר אחרת לא העז לפתוח אַטליז בעיירה וכשהיו נסיונות כאלה, הם נאלצו לברוח מהעיירה כל עוד נשמה בקרבם...

על אפיית מצות לפסח היתה „חזקה" לשני יהודים, יאַנקל זלצר ובנימין „בעקער" ואף אופה אחר לא העז להתחרות אתם.

„התארגנות" זו התפשטה — לצערנו — גם בשטח הפשע. היתה גם כנופיה של גנבים, ששלטו לא רק בעיירתנו אלא גם בסביבה ופעולותיהם התרחבו גם מעבר לגבול. אנשי העיירה ידעו את שמותיהם וביחוד מי ה„ראש" שלהם. הם קראו לו „נביא". למה? לאחר שהיתה פריצה וגניבה באחת החנויות היו באים אליו בשבת, לאחר התפילה ל„קידוש" ותוך כדי שתיית „לחיים" היו אומרים לו: אולי אתה יודע מי פרץ בחנות של פלוני וגנב את הסחורות. באם נחה על „הנביא" רוח טובה היה עונה בניחותא: לכו הביתה, הכל יהיה בסדר. וכמו ב„דרך נס" נמצאה הסחורה הגנובה, בשלמותה או בחלקה, עד למחרת בבוקר על יד החנות שממנה נגנבה...

אגב, סופה של „כנופיה" זו היה מר... לאחר פריצה אחת אצל „פריץ" ששדדו את רכושו וגם רצחוהו, נתפשה הכנופיה על ידי המשטרה והובאה לדין. ראש הכנופיה יעקב ליב נידון למוות, אך הוא, יחד עם חברו, „איציקל מזיק", הצליחו להימלט. הראשון — לארגנטינה וחזר לעיירה עם בוא הסובייטים והיה בין ראשי השלטון המקומי. על איציקל מזיק שברח לברזיל שמענו כי המשיך ב„מעשים הטובים" שלו, נתפש ע"י המשטרה, אך קפץ מהקומה העשירית ומת.

קבוצת לחץ חזקה היתה ה„חברה קדישא", כדוגמת עיירות רבות שידעה „לעשות את החשבון" עם ה„גבירים" כשהם או בני משפחתם הגיעו לקבורה. בעיירתנו כוחה היה רב, כי שלט בה „התקיף" — אלתר בודנר, הידוע לכולנו.

אנו זוכרים בעיירתנו את אהרן בניקוב. הוא היה עשיר, אך קמצן למופת. הוא היה משתמש בסכין מיוחד שהיה חותך בו גפרור לארבעה חלקים בכדי להדליק סיגריה... ברור שלקבל ממנו כספים למטרות ציבוריות היה קשה כ„קריעת ים סוף". עזר אלוהים ואשתו מתה. כאן מצא לו אלתר בודנר את ההזדמנות לנקום את נקמת

העיירה ודרש ממנו דמי קבורה 100 אלף ליי (סכום גדול יחסית גם לגבי ה„נגיד" הזה). אהרן בניקוב התעקש וסרב לתת אף את מחציתו של סכום זה. כל הפצרותיי לא עזרו, אך אלתר בודנר פסק, ואין ערעור על החלטתו. לאחר שלושה ימים (!) שהנפטרת שכבה בביתה, נכנע אהרן בניקוב ושילם את מלוא הסכום.
אלתר בודנר השתלט לא רק על ה„חברא קדישא" וגם על „כנופית הגנבים", שבני משפחתו היו מראשיהם, אלא גם על החיים הציבוריים בעיירה. אמי ז"ל סיפרה לי, שהרב מיימון הידוע, יליד עיירתנו, חזר מאונגני ורצה להיות רב בעיירה. אלתר בודנר הכריז עליו חרם, על שעזב את העיירה ונסע לאונגני וכל מאמציו של הרב מיימון, בתמיכת רבים מבני העיירה, לא עזרו. אלתר בודנר לא רצה והרב מיימון לא קיבל את משרתו של רב בעיירה.
היריעה קצרה מדי לספר על כל ה„תקיפים" בעיירה, על העולם התחתון, שגם הוא מהווה חלק מהווי העיירה, אך להוציא כל אלה זו הייתה עיירה שרובם המכריע של תושביה היו אנשי עבודה, ישרים ואמיצי לב ושעיקר חייהם היה לחנך את ילדיהם „לתורה, לחופה ולמעשים טובים"...

פ ר פ ר א ו ת

באחת האספות של ה„קופה להלוואה וחסכון" מוסר יו"ר הקופה דו"ח כספי: הכנסות והוצאות ומסכם כי באותה שנה היה דפיציט של 300,000 ל"י. קם משה בנו של אלתר בודנר, דופק באגרופיו על השולחן. מה יש? למה לא ייהנו כל חברי „הקופה", נחלק את ה„דפיציט" בינינו... (ישראל קופילביץ)

בעיירתנו היה יהודי יוסקה שניידר (החייט). קפצה עליו מחלת צחוק. הוא פנה לרופאים רבים, אך לא ידעו לרפאו. אחד הרופאים ייעץ לו לרכב על סוס. הוא היה יוצא ל„טוליקה" באמצע היום רוכב על סוסו. כששאלו אותו: ר' יוסקה, מה אתך? היה עונה: פ'איז אַ געלעכטער! (מאיר חרץ)

ייק'א הקימה — כידוע — מושבה סרבשטי ע"י מארקולשטי. בא לביקור נציג ייק"א מאגיז. זה היה ביום ששי. הוא בדק את המצב ומצא שאין התושבים החדשים עובדים במדה מספקת ודרושה לפיתוח המושבה. בינתיים, הוא עובר דרך בית־המרחץ היפה שייק"א בנתה והוא היה סגור. הייתכן? שאל מאגיז. ביום ששי, ערב שבת, אינכם הולכים להתרחץ? — בוודאי, ענה אחד התושבים, אתה לא היית כאן, לא היה מי שיחמם את בית המרחץ... (ישראל קופילביץ)

אמי ז"ל סיפרה לי, כי שתי זקנות מעיירתנו באו לתחנת הרכבת בכדי לנסוע לבלצי. קנו שני כרטיסים ובחכותן לרכבת התיישבו על ספסל וסרגו גרביים, כפי שנהגו נשים רבות בעיירה. בינתיים באה הרכבת, צפצפה ונסעה. איזה עולם חדש היום – אומרת אחת הזקנות — אַ מחייה! לא מרגישים אפילו שאנו נוסעות...
(דב סטניסלבסקי)

„תכלית"

זכורני כי מזמן לזמן היה המורה שלנו בגימנסיה לעברית, שהיה אהוב מאד על כולנו, ישעיהו גולדשטיין, מודיע לנו: היום, ילדים, לא נלמד, נשוחח. שמחנו להודעה זו, להפטר קצת מלימודים וחכינו בכליון עיניים לשיחה. הוא היה מתחיל להטיף לנו מוסר על התנהגותנו השובבה, על חוסר תשומת לב מספיקה ללימודים ופונה אלינו כאבא לילדיו ואומר: ילדים, מה יהיה עליכם? — תכלית?... מלה זו היתה שגורה בפי רבים בעיירתנו. כשליהודי אחד היו בנות שלא מיהרו להתחתן, היה טוען אליהן: נו, מה יהיה הסוף, תכלית? כשליהודי לא היתה פרנסה כדי לספק צרכי המשפחה היה פונה לילדיו הגדולים העזרה וטוען אליהם: גדלתם ואינכם עושים כלום, תכלית?... (ישראל קופילביץ)

כולם זוכרים בעיירתנו את ריקל „די בובע" — המיילדת. לה הייתה בת ושמה מאַהלה. חשדו בה שהיא משתפת פעולה עם העולם התחתון, אסרו אותה ושלחוה לבית הסוהר בקאמיניץ. כשחזרה משם היתה בהריון. שאלו את ריקל, הייתכן, הלא בתך עדיין רווקה? איך נכנסה להריון? — „עינכם הרואות, שזה ייתכן! ענתה ריקל בגאווה, אצל בתי הנפלאה והמיוחדת במינה — הכל ייתכן".

(יוסף פקלמן)

היתה בעיירתנו אשה ושמה חנה רייזל. היא הייתה מפורסמת בהכנת „ווארעניקעס". „חברה" היו מתאספים בביתה והיא היתה מחלקת „ווארעניקעס" כיד המלך... אינני יודע אם בזכות זו או בזכות אחרת אך היא היתה האשה היחידה שהיתה לה ה„זכות" להסתובב בבית המרחץ, כשהגברים היו שם ערומים... זכות — שאף אחד לא ערער עליה.

(דב סטניסלבסקי)

בזמן הבחירות לסובייט העליון, עם סיפוח ביסאראביה לרוסיה, בשנת 1940, ביקר „אגיטטור" קומוניסט באחד הבתים בעיירתנו והסביר: מה טוב במשטר הסוביטי, יש לכל אחד זכות בחירה, מה שאין כן בארצות הקפיטליסטיות, ששם אין זכות בחירה לפועלים. הבן שהיה קומוניסט אך מן ה„נאיביים" פנה ל„גוי" התועמלן באמרו: שטויות, הלא ישנם צירים קומוניסטים בפרלמנטים בצרפת, באיטליה. גם שם יש בחירות! — למחרת, לאחר שה„גוי" הלשין על היהודי, הוא נקרא לנ. ק. וו. ד. לחקירה. הצעיר פנה לחוקר ואמר: האם חטאתי שאמרתי את האמת. החוקר שדיבר אתו רוסית, פנה לצעיר ביידיש: הלא שנינו יהודים. לשם מה היה עליך להתווכח אתו. מה איכפת לך מה ש„גוי" מדבר!... והוסיף: למזלך גם אני יהודי, אחרת — כבר היית נשלח לסיביר!...

(מאיר חרץ)

דן בן־אמוץ

שלוימה הטבח או הלוחם הצנוע

א ב ר ה ם פ ר ו ט י ץ, יליד מארקולשטי, בן ליויזאָפ פרוטיץ, נתייתם בילדותו ביחד עם שני אחים ושתי אחיות וחונך ע״י אמו האלמנה — רחל שמלקס — לבית זבריזשר. עלה ארצה בשנת 1929, לאחר שקיבל הכשרה חלוצית בחוות יאסי. בארץ חי בגן יבנה, מת בגיל 54 בשנת 1959 והשאיר אחריו שתי בנות ובן.

דן בן־אמוץ, שלצורך סיפורו בחר בשם „שלוימה״, במקום אברהם, מעלה את דמותו המופלאה, העממית והחריגה כפי שהכירו בהיותו טבח בפלמ״ח. הסיפור הופיע בספרו „ארבעה וארבעה״.

היה חורף. החבריא שנתאספו ממקומות שונים בארץ היו בחורים צעירים, ועליזים. בפני כל אחד מהם נחרט משהו מפרצופו של ימאי, בין שזו הלחלוחית שבעיניים, נחירי האף המרטטים והשפם המסולסל, ובין שזה הסנטר הקפוץ בעקשנות.

בערבים אפשר היה לשמוע, מעל ליללת הרוח, מפוחית שולחת זמר מתוך אהלים מסוגרים, ובערבי שבתות — שירה עמומה באפלולית חדר האוכל.

בגווע היום, היו הקור והרוח מניסים את השמש למערב, מחתלים אותה בעבים כבדים ודחוסים ומטלטלים אותה אל מעבר לאופק, שאין אתה יודע בימים אלה היכן מסתיים בו הים ומהיכן צומחים השמים, מטלטלים אותה בנשיבת רוח חזקה כטלטל יריב רפה בסנוקרת אחת מתוך הזירה.

כאן, על שפת הים, היתה מנשבת רוח חזקה שהיתה משלימה את סיבובה המלא ביממה אחת. בבוקר היא מניעה את יריעות האוהל הדרומיות, לפני הצהריים פונה ומנשבת מדרומית מערבית, בצהריים ממערב ואחר ממשיכה צפונה, בחצות מביאה עמה צחנת לולים מהמזרח ובבוקר חוזרת לסורה ומנשבת מהדרום. בימים כתיקונם, כש„בריזה״ זו היתה פועלת כהלכתה וכסדרה, היו עיגנות במפרץ ארבע סירות שצבען אפור־כחלחל, חבלי העוגן שלהן נמתחים ומתרפים עם הגלים המגביהים ומשקיעים אותן ברכּות מפייסת.

אך היו ימים שאותה רוח דרומית־מערבית מתעקשת לנשב בזדון וביבבה משך יום־יומיים. ואז היתה נושאת עמה קור־אימים, מערמת גלים כגבעות ומשלחתם בצחוק שטני ושורק אל מול החוף. הסלעים היו חוטפים גלים מגובבני־לובן, שהיו מתנפלים עליהם בנהם ומכסים את סביבותם קצף שלגי, ואחר היו נערמים שוב, נוהרים בגאון, נשברים בפסגתם ומתנפלים בהלולה קרה ואכזרית על החוף המיותם.

אותה שעה היו הימאים הצעירים נחלצים מתוך אהליהם הבטוחים ומשתערים במרוצה אל שפת־הים. הרוח היתה נושאת בזרועותיה קור מחריד, והגופות, שאך לפני דקות־מספר היו מחותלים בשינלים שחורים וענקיים, מקרטעים עתה עירומים על החוף ומתפרצים אל מול הגלים שצינתם מקפיאה בלפפה את הגוף ברוח כזאת, הדאגה הראשונה היא: הסירות. גוררים אותן לחוף

ועשרות ידיים לופתות אותן מכל צד וב„עליי־הופ!" מושכים אותן החוצה, הרחק ככל האפשר מגלי־ההרס העלולים לנתק עוגן, להטיל בת־טיפוחים אשר כזאת על הסלעים ולקרצפה קרצף היטב כבפומפייה, אם לא למעלה מזה.
שעה כזו גורש שלוימה הטבח את רגליו לגבעה המציצה לים, עומד כך על גבה כששערותיו הקלושות נטרפות ברוח ושולח עיניים אוהבות בבחורים הטורחים סביב הסירות. לא לעתים קרובות יוצא שלוימה הטבח מתוך מאורתי ומטיל עיניים כאלה בבחורים, בים המפולש מפלשים של לובן ובשמים הטעונים עבים לעיפה.
אילו באנו לתאר את פרשת חייו המהוללים של שלוימה הטבח כי עתה מן הראוי היה לפתוח ב„היה־היה" כדרך שפותחים באגדה, מעשה בגיבור עז־נפש שחי אי־אז, חי, פעל וקסם לבני אדם. ואלו היום, שאין הגיבורים עוטים שריוני נחושת ממורקה וחרב ממורטה אין מתנדנדת על ירכם — מוטב נתחיל באותה פשטות שהיא יפה לאורח־חייו המופלאים של שלוימה הטבח.
לראשונה תפגשנו כשהוא משרך רגליו במסילות אבק, בדרכי חול לוהט, בשבילי חורשות ובמשעולים שבשדות. שק יהא לפות על גבו בידיים רזות ושחורות. ואילו מכנסי העבודה הכהים יעידו שרבות ראו בחייהם הקצרים ועתה ניטשטש העולם בעדם מחמת הזוהמה שנצטברה על גבם שכבות וכתמים. בחולצתו רכוסת־הכפתורים, ששרווליה מורדים עד כפות הידיים, יסתמן חזה שקוע מעט. שדבלולי שער מקורזל ושחור מטפסים ומציצים בסמוך לצווארו. ראשו יהא שחוח כל־שהוא ועיניו הבורקות והשקועות עמוק בבית־מרבעתן ירפרפו על הדרך המזדחלת לפניו.
בשנייה תפגשנו בזבול־ממלכתו — במטבח, באותו צריף־פחים זעיר הצמוד בדבקות אל סככת הסירות. אם אין אתה מכירו עד כדי לטפוח על שכמו החלושה בידידות — תהא עומד בסככה המשמשת גם חדר־אוכל ודוחק ראשך מעל ראש אחרים לתוך חלון המטבח. והוא, שלוימה הטבח, יהא מתרוצץ בין פרימוסים ופתיליות, נופח פה, מכוון שם, שופת סירים, קולף תפוחי אדמה, קורע עצם מבשרה ומשליכה לסיר ותוך כך שולח לעומת הבחורים חיוכים והערות של ממש.
ואפשר אתה אחד מאלה שאכלו מנזידיו פעמים רבות, פה בסככת־הסירות או אי־שם בחורשות שונות בארץ, בשדות, בבקתות חמר, בכינוסים, במפגשים ובקורסים למיניהם? כי אז, גש פשוט לדלת־הקרשים המסוידת, הקש חזק ואמור: „שלוימה פתח. זה אני." זה הכל. תיכנס, תטיל לתוך רעש הפרימוסים: „איך העניינים, שלוימה?" ותשב לך על ארגז בפינה הצרה שבין ארון־המדפים ושולחן הבישול. תפתח בשיחה — ישיב לך תשובות מפולפלות. תהא יושב ושותק — ישתוק גם הוא. ויתכן שיחלץ עתון מתחת לארגז, שמישהו טרח להביאו מהעיר במיוחד בשבילו, יגישנו לפניך ויצביע על האותיות הגדולות והשמנות. „נו, מה אתה אומר? ראית את זה?"
בשעה שש הוא קם ומפיח חום וחיים במטבחו המפהק. טורח, מתקין מאכלים, הולך העירה ברגל ומביא הוא גופו את המזונות ושוב מתרוצץ, מבשל, מחלק מנות, מדיח כלים. כך יום יום, משש בבוקר עד תשע בערב. ללא שבת, ללא מנוחת צהריים, יחידי. מכין מנות לששים בחורים רעבתנים, שאין בהם אפילו אחד, שלא יגש לחלון ויבקש ,הוספה'. והוא נותן. ובחיוך. בלא עשיית

חשבון של ממון ועבודה נוספת. ומעולם לא תשמע תלונה מפיו על התנאים הקשים, העבודה המרובה ועל העיפות הזו שמצטברת בעצמותיו המזדקנות...
אין ספק שלראשונה יעורר בך שלוימה הטבח רושם מוזר. אתה בא למקום שוקק חיים, גדוש נוער וצחוק, והנה אתה רואה צריף קטן, סגור ומסוגר, הקרוי „מטבח" ובן אדם משונה המהלך יומם ולילה בבגדי־עבודתו השחורים. אין אתה רואה אותו בכניסתו ואין אתה רואהו ביציאתו. רק מנות בשר, סירי מרק, וקומ־קומי־תה מופיעים לפניך מבעד חלון המטבח, ויודע הנך, שעל כל זה טרח אותו יצור שחור ורזה המתרוצץ שם בפנים. במקלחת איש לא ראהו. בים אינו מתרחץ אומרים כי בערב שבת, שעה שהבחורים שרים ורוקדים בחדר האוכל, נוהג הוא להסגר במקלחת עם סיר מים חמים ולקרצף את בשרו כהלכה. אך אין איש שיבוא ויספר על כך מבלי לחייך. למסיבות־שבת והרצאות אינו בא, אף־על־פי שהוא ראשון המוזמנים. עומד הוא מאחורי הדלת או פותח קמעה את חלון המטבח הפונה לסככה, ומטה אוזן להקשיב. דומה שאין הוא להוט אחרי שום דבר. ב„13" * משאירים על שולחנו צלחת ממתקים, אך הוא טועם ממנה בלבד ואת היתר מחלק תמיד מצויה בכיסו קופסת סיגריות. בימי מחסור כשהעיניים שלוחות אל השער ובולשות אחרי התיק הגדול שבידי האדם הקטן * — תוכל תמיד לגשת אליו והוא ברצון יכבדך בסיגריה.
רבים ממהרים לקשור עמו קשרי ידידות. ידידות, שלמען האמת היא הלויה בדבר. שכן נוח מאוד לגשת אליו בין סעודה לסעודה כשאתה רעב ככלב ולמרוח פרוסת לחם בריבה או לשתות ספל תה מתוק. ואין הוא מתרעם על כך. דומה שכך נוח לו. נותן הוא מבלי לבקש תמורה והעיקר — כאילו דבר של מה־בכך הוא. אה, שלוימה הטבח, שירי־תהלה צריך היה לכתוב עליך! אהבוהו על פש־טותו, צניעותו, פקחותו ומסירותו הרבה.
אַלקס, שהיה המכובד ו„בעל המשקל" ביותר בין הימאים, נתחבב גם על שלוימה ולו בלבד סיפר לפרקים משהו מעברו המעורפל. סיפר על השנים שעברו עליו בצבא הרוסי. בימי הצאַר, ועמד והדגים את המסדרים שהיו נהוגים בימים ההם. שעה שהיה זועק את הפקודה הרוסית, היו גבותיו מתלכדות בזעם, פניו מרצינים, גבו השחוח ומתניו הבולטות מתעקלים בעיקול משונה וידיו מיטלטלות באין־אונים מאחוריו. באזניו של אלקס גם גילה לעתים שאוהב הוא את הימאים ואת החברה הצעירים הללו... ושהוא מוכן לעשות בשבילם ובשביל ה„עניין" כולו הכל „בלי להתחשב עם הזמן והתנאים שאינם נוחים ביותר." ואכן אפשר היה להעירו גם בחצות הלילה והוא נכון לכל, לכל עבודה שהיא.
משראו המדריכים את עבודתו המרובה — עמדו לשכנעו שיקבל בחורה לעזרה. והוא: „לא צריך. בחורות זה רק צרות ולא יותר. לעבוד היא לא תעבוד. רק תבלבל את המוח לבחורים. אם לא יתערבו יותר מדי בענייני הנקיון — אני מוכן בעצמי להכין אוכל לכמה איש שרק ירצו. שרק יהיו אוכלים. לאוכל אל תדאגו כבר."

---

* חג הימאים בפלמ"ח.
* קונספירציה — האפסנאי הגדודי.

מספרים שבאחת מחופשותיו, בביתו, נתעוררה סערה לאחר חצות והוא, שלוימה, העיר את אשתו משנתה ויצא עמה החוצה. „הבחורים שלי בים", אמר לה. „מי יודע מה קרה להם כעת. אולי התהפכו חלילה..."
דומה היה שאין בו בשלוימה הטבח מחשבות אחרות מלבד ענייני־המטבח המוג־בלים שלו. אך מי שתפשו פעם עומד על גבעת־חול מרוחקת, כשהוא נפנה לצרכיו ומשיט בתוך־כך עיניים אוהבות ולוטפניות על גבי אבוכי העננים שבשמים השטים וצפים על אותו רקע כחול ובלתי־נתפש, שולח מבטים רכים בים המכחיל והרקום רקמת לובן בשולי החוף — ידע שעדיין נשתיירה בו. בשלוימה, מרגשנותו של אדם צעיר ומכוחו להתפעל מן היפה. אולם נזהר היה שלא להתפש במבטים רגשניים אלה יותר משנזהר מכל דבר אחר. חרפה היא להתגלות ברגע של התפעלות־נעורים כזו. רק אלקס אולי ידע להבין ממשפט פשוט שהיה מפטיר: „יום יפה היום" הרבה יותר משהבינו אחרים. נכנס היה למטבחו בערבים ויושב לו על ארגז ומחכה עד ששלוימה פותח ב:
„לא אכלת, אה ? לא אכלת ?"
„לא. נשאר עוד משהו ?"
„ביצים יש תמיד, חביבי. רוצה חביתה ?"
„למה לא ? בהחלט."
באור הקלוש היה שלוימה גוחן מעל המחבת. פניו צנומים ומשחירים ולחייו מחוספסות מספיח זקן כהה וקשה.
„אתה צריך להתגלח ! שלוימה."
„אה ? להתגלח ? מה יש ? לא חשוב... מה יש ? זה נקי. אני מתרחץ..."
„לא זה. סתם אמרתי. אחרי הכל זה צבא..."
„איזה צבא ? מה צבא ? זה פארטיזאנים זה. חדשות שמעת ? דופקים אותנו מה ? האנגלים מצפצפים עלינו. ועדת חקירה סידרו להם. זה צחוק זה. מה יש ? הם לא יודעים מה שאנחנו רוצים ? צריך עוד לחקור את זה ? סתם עושים אותנו למשוגעים..."
תפס לה לחביתה בכף שטוחה והחליקה לצלחת. פרס מהנקניק פרוסות ארבע והניחן כמחרוזת על גדות הצלחת, ריסק עגבנייה. פיזר זיתים ששלה ביד רזה מתוך הפח והסיט את כל הכבודה לעברו.
„תה יש בקומקום. תקח. מתוק."
„בסדר." ותוך נגיסה ולעיסה: „נו ומה שלום האשה והילדים ?"
„אני יודע ? אין חופש. מצב „הכן" הלא. לא הייתי בבית. הבנים לומדים. עוד שנה־שנתיים אני שולח אותם אליכם — לים. מה יש ? אולי יורידו פעם את אחי מהאניה. אתה יודע ? יש לי אח ברומניה. ציוני."
„אני יודע. יום אחד הוא יגיע. והאשה כבר בטח משתגעת אחריך. תסע לחופש ותחזור החצי ממך. הנה כזה."
„אה. עזוב. זקנים כבר. פעם כשהייתי צעיר... אז כן. אבל עכשיו ? בא הביתה ושוכב לישון. למי יש כוח למי ?"
„מילא. ואת ציפ אתה בכל זאת צובט. מה ?"

„בצחוק זה, מה חשבת? ברצינות? סתם ככה. באמת. הנה קח זה. אין שמן. מה אני אשם? החברה מתאוננים שאין סלטים. מה אני יכול לעשות? אמרתי ליעקוב והוא לא מביא. די נמאס לי. ב־15 אני עוזב."
„שמענו עליך. כמה 15 כבר עברו? כל 15 אתה אומר שאתה עוזב והנה כבר שש שנים אתה סוחב בעול כמו חמור ומבשל."
„נו מה אפשר לעשות? הוא אומר לי להשאר ואני אלך? ככה אי אפשר. פקודה זו פקודה."
„נכון מאוד. גם אם אינך מגויס."
„מה מגויס מה? מי לא מגויס? כולם. ראית בעתון — ה„אצל" עושה שוב צרות. מה? בטח שזו לא דרך. הם סתם באנדיטים. אבל את האנגלים צריך לדפוק. זה מצוה."
„נו. זה לא בדיוק ככה."
„אני יודע שלא בדיוק. תגיד אלקס. אתה הלא יודע. יהיה „דז'וב" בקרוב?"
אתה שואל אותי? אני רוצה בדיוק כמוך שיהיה. אבל לפטפט אסור. אתה צריך לדעת את זה. היית הייל בצבא הרוסי או לא היית?"
„בטח שהייתי. חייל־רגלי. יה חביבי. הרבה נלחמנו בגרמנים. הנה. אתה רואה את הצלקת על היד. אתה חושב: כדור. פצצה? שטויות! נכביתי מפרימוס."
„חה—חה—חה!!!"
„טאַק טוצ'נו ואַשה בלאגורודיה!"
„מה זה?"
„זה כמו: „בסדר. הוד מעלתך!" כך היו עונים בצבא הצאַר. אתה מבין?" הר־ואַ. כבר מאוחר. צריך לסגור את העסק. רוצה עוד תה? קח, קח. תיכף חדשות. נראה מה חדש."
„לא. לא רוצה יותר. תודה שלוימה."
„מה תודה? מה נעשית פתאום אינטליגנט כזה? מתכונן לצאת לחוץ־לארץ? תודה הוא אומר! שמעתם?"
בחוץ היתה מנשבת עלטה קרה וטרחנית. פישפשה הרוח ומצאה לה פתח לפרוץ בו בצווארון המעיל או באבקת הכפתור ומעבירה צמרמורת בגוף. צריף־הפחים של שלוימה היה מזחיל חרגי־אור דקים מבעד לסדקים. צדפים חרקו מתחת לנעליים. מתוך חרכי האוהל ריצדו אורות אדמדמים וסימנו קוים תוזזים על פני החול הרטוב. לאוהל המרובע הראשון יש להכנס בזחילה בסמוך לקרקע. שני בחורים מפורקדים שם על המיטות, מכונסים בשינלים כבדים שריח ים נודף מהם. ובמרכזו יושבים שלושה אחרים, סביב פחית גחלים לוחשות שקנקן־קפה שפות עליהן. מתגלגלת שיחה קטועה. מדברים על הכל, החל במפרשים הולאנדיים, פרות הולאנדיות, וגמור בחופש המתקרב שיביא עמו דברים שהמוח מעלה־גירה מדי שכיבה־בטלה בשעות היום או הלילה. עשן סיגריות נע באויר עם כל טפיחת רוח ביריעות. עם ההכרזה, שהקפה מוכן, מתנערים השניים מהמיטות ומתקרבים למרכז. לרגעים, עם חלוקת הקפה, מתעממים הדיבורים ואפשר לשמוע את יילל הרוח המרחפת בודדה בחוץ על פני הגלים, בין גבעות החול, ובין צריפים ואהלים.

הקפה נגמע באתנחתות נאותות, באנקות הנאה. תוך קיטור סיגריות מעוכות ויבשות ורסק משפטים המלווים תנועות ידיים רבות־הבעה.

כיון שקובה גמר לגמוע מספלון הקפה, הפכו על פניו, ניער את המשקע וכל שלא נינער קונח בבהונו. מישהו עמד וסיפר בפרוטרוט מעשה שהיה או שיכול היה להיות וכל עיקרו־אינו אלא בדרך אמירתו הציורית ואפשר לשבת ולשמעו שעות תמימות אך כי יודעים ידיעה ברורה שאין הוא אלא אחד ה„צ׳יזבאתים״ היפים המהלכים זה שנים בין הבחורים. ואחר תיקן והוסיף משהו משלו תוך תנועות ידיים רבות שדי להסתכל בהן כדי להבין את סיפור המעשה כולו. ואם לא די בתנועות ידיים, עמד והוסיף גם ניבים ערביים עסיסיים עד ששומעיו נתחייכו בהנאה גלויה ורמזו למוזג למלא את ספלונו של המספר כדי שלא יוצנו דבריו ולא יקטעם באמצע. נזכרו שתרנגולת מבושלת וצלויה אינה עשויה להזיק כלל לרעבונם. ותוך כך, כמובן, הזכירו את שלוימה והיו שהציעו אפילו לגשת ולראות שמא עדיין ער הזקן.

„עזוב, הוא כבר ישן ודאי מזמן. רק שומע חדשות — וישר למיטה.״

„מסכן. עובד כמו חמור, באמת. אני כבר הייתי משתגע. משש עד תשע. כל היום, בלי שבתות ובלי הפסקות״.

„והאוכל שלו מאה־אחוז. אני מצדי מוותר לך על כל מטבחי הויצו שבעולם. עם הויטמינים והקלוריות שלהם. אני מסתפק בשלוימה.״

„סמוך על הרווחים שהוא עושה אצלנו.״

„איזה רווחים? אתה חושב ש׳כפת לו הכסף? שטויות!״

„נכון שהוא כמו טבח רוסי בחזית? כזה כמו שרואים בסרטים.״

„ראית את הסרט: „מלחמה בקרים״ ?״

„שש שנים הוא עובד כבר. ציוני יותר מכל הקנאקרים. אף אחד לא מכריח אותו לעבוד אצלנו. אני מבטיח לך שהיה יכול בקלות להסתדר בעיר ולחיות חיים יותר נורמליים. אחרי הכל: אדם נשוי...

„הו־וא! זה היה סרט נפלא. כבר מז־מן!..״

„יש לו איזו שהיא משמעת פנימית עצומה. לא היה מזיק לנו ללמוד משהו ממנו.״

ב„גן־רינה״. נכון. עכשיו אני נזכר. הוא נהרג בסוף, הטבח, שם. לא?״

„אתה לא יכול לתאר לעצמך שיש לו אידיאלים. אז אני אומר לך שכן! אידיאלים שלא מכריזים עליהם בעתונים ולא עושים מהם טראסק. כאלה, שכל הציונות מתבטאת בחביתות שהוא מטגן ובסלטים שהוא מכין. תשמע מה שאני אומר לך! זה ככה.״

„זה לא מזכיר לך את שריקת הנער הכפרי. זה שבספרי הלימוד. אתה לא זוכר?״

„הם יותר מדי רגשניים, הרוסים. אני אוהב את הסרטים האמריקנים. טכניקה!!״

„שמעתם? אלקס סיפר ששלוימה מתייצב באוהל המטה ב„דום״״ אחרי שחוזר מחופש.״

---

* 1945.

„חה חה הח! והוא מתאונן שלא נותנים לו שחרור."
„כאילו שהוא זקוק לשחרור. הוא יכול פשוט לקום וללכת."
„אני מקנא בו."

הרוח פוצרת בגגות ושלוימה יושב עדיין ליד הרדיו ומקשיב. מסובב כפתור לכאן ולכאן, עובר בתנופה על פני מחצית העולם ובלחיצה קלה של אצבעותיו הדקות והשחורות מחניק את שפע הדיבורים ונשאר פתע גלמוד בחדר־האוכל הריק שעל שפת הים הגדול. על הרצפה, בסמוך לדלת, מתגנבת שכבת חול יבש שהרוח מכניסה פנימה בריוח שבין המפתן והדלת. ליד שולחן הרדיו, על הרצפה, מתגלגלים זנבות סיגריות, מהן מחוטות ומהן שהפכו אפר עד־תומן. סביב מנורת החשמל, המרעיפה אור קר, מסתופפים פרפרי־לילה ומניסים זבובים שנרדמו על גבי חוט החשמל. דלת־הפח צווחת מדי פעם על צירה וניטחת עם הרוח במסגרת העץ.

שלוימה הטבח חש עיפות. עיניו נעצמו. טרח ושלה סיגריה מחפיסתה והדליקה בציתית. כעת, עם העשן המתאבך ועוטף את פניו הבלתי־מגולחים, אפשר לעצום את העיניים בשלוה ולהגרף בסבך ההרהורים המתרוצצים מאחורי צדעיו כעכברים במלכודת.

הגב — הגב המתכופף והולך והשנים האפורות הנערמות עליו בערימות של זכ־רונות. והן פעם היה בחור זקוף וצעיר כמותם. עולמות אפשר היה להפוך ולא הפכנו. וכעת לא נשאר מה להפוך וכבר מאוחר, מאוחר מאוד. פשוט מזדקנים וכל החלומות מיטשטשים ומשתחקים לאבק ולצל זכרונות. יושבים וחושבים יושבים ונזכרים. וזה הכל. האשה מזדקנת. כמו סבתא. שני ילדים בריאים ויפים — אחרים. שני ילדים לומדים. וזה עולה בכסף. שכר לימוד יש לשלם בראש החודש. מחברות, בגדים, גלידה — שטויות. וזה אומר כסף. וכסף נקנה בחודשים של עבודה. חודשים של ימי עבודה גדושת פרך. כך חודשיים־שלושה. ואחר — חופש של שבוע ושוב קורס... שש שנים... בחורים טובים. הלואי וירבו כמותם. גם הבנים יהיו כמוהם. כל הבנים מוכרחים להיות כמוהם. ככה זה כעת. אני מבשל, הם אוכלים והולכים לים. לשדות. להרים, יום אחד יכולים הם לא לחזור ואז אדע ש... שטויות. יום אחד תגיע אניה ובחורים אלה יורידו את האח מעל הסיפון. מוישל מוישל. אח, העיפות הזו. זיקנה, חביבי. שום דבר כאן לא יעזור. מה השעה? נו לישון זקן. לישון.

קטם את זנבית הסיגריה הרטובה במחציתה וגרר רגליו וגבו הכפוף אל מול הלילה. הדלת נפתחה בצריחה יבשה ונסגרה בהטחה מאחוריו. היריעות בפתח האוהל התנופפו והחבל הקשור בפאתן הצליף על החול המצודף. בפנים מחכות שמיכות חמות על גבי מיטה חרקנית. יש לעבור בזהירות בין ארגזי הארקות והשקים הגדושים. הרוח עדיין מיבבת. הסירות מחכות על החוף, תמוכות בצדיהן בבולי־עץ. מיותמות עומדות והרוח נוברת תחתיהן חרישית... חולצים נעליים ומתנפלים למיטה בבגדי עבודה אלה. מחר יום עבודה חדש. צעדי השומר חורקים בחוץ על חוף הצדפים...

והנה הגיע ה ע ר ב. ערב שלמענו עובדים ימים רבים כל עבודה אפורה, ערב המניח אחריו צרורות־צרורות של חויות וחומרים־חומרים של זכרונות המחזקים

אותך ומכניסים בך אמונה שערבים כאלה שוב יחזרו, בהכרח שיחזרו — ערב „ההורדה".

אחת אחר חצות. הקור חבק חולות וברנשים הרבוצים עליהם ומרעידים בתוך מעיליהם הגסים. טללים ירדו... הסירות עגנו מחוץ למפרץ. „קבוצת המים" חיכתה על החוף. עברה שמועה שהאניה מתקרבת. משהו רעד, ממש רעד בחזה. היא מוכרחה להגיע. פשוט מ ו כ ר ח ה! הלילה היה חשוך וכל נעיצת עיניים באפלה עלתה במכאובים. לא כלום. חשיכה ושקט. החול רטוב...

במטבח דלקה עששית שזכוכיתה רוחצה וניצנצה נגוהות. שלוימה הטבח התרוצץ והכין את המנות האחרונות למעפילים שיבואו. שיבואו? השוולחן היה עמוס כריכים, פירות ושוקולאד. סיר־ענק רכב על שלושה פרימוסים. אדים פרצו כבר מבעד החרך שבין המכסה המקומט וגדות הסיר. עמד שלוימה לרגע, השעין את כף־ידו בירכו הכאובה, נאנח ובדישדוש נעליים קרב ופתח את תריס־הפח הפונה לים. מישהו חלף בחוץ במרוצה.

„נו, מה?"

„היא מתקרבת, שלוימה. תן יד. הלואי שיצליח. נעשה שתייה..."

ונעלם.

מחוץ לחלון שיטחו עצמם חולות צהובים־כהים ורטובים. צלליות רבצו על גבעת החול הסמוכה. הצית סיגריה מעל המנורה ונאנח. עם הליאות הנמזגת בו ועם העשן החריף חש עתה גם רגש אחר, רגש צעיר ההולך ומתעורר בידיים ובחזה. ריח התה החריף, התמצית הזו... היכן זה היה?.. אי־אז רחוק. רחוק מאוד. ביערות רוסיה הרחבה... המדורה, החיילים הרעבים המתחככים סביבה ולוגמים בלי הרף תה חם וחריף... עוד מעט תגיע סירה ראשונה... תגיע? או כמו הקודמות?.. תגיע סירה גדושת גופות מצחינים... צחנת מרחקים. צחנת ארצות רבות. ריחות דם, קיא, עפר וצואה. ריח העולם. בחורים יסתערו ויחטפו. יקלטו גופות אלה בין זרועות שריח אחר להן, אדמה טרייה ונעורים. בחוף. כל זוג עיניים מבריקות יחפש את צרורו הדל — צרור „האחרים". אלה ש... ואחר יעלום למעלה — לחדר־האוכל. יישבו סביב שולחנות יגעים עד, עד כדי פילבול עיניים, מאושרים עד־לעיפה ושירים יחנקו בגרונם והוא שלוימה יגיש להם כריכים ופנים מסבירות מעל מגש, יציב קומקום תה חם ויחפש ביניהם... שמא?

אבל לא! למה דוקא כך? למה עליו, על שלוימה, להרקיב כאן במטבח בשעה ששם, על החוף, מתרחשים דברים גדולים? נו, למה? תנו גם לו לחתור ולשאת אדם על גבו הכפוף. הוא יוכל. אין ספק שיוכל. לא, לא חביבי, משמעת זו משמעת. אמרו לך להשאר כאן ולהכין אוכל? השאר, איפוא, ואל תהרהר בכך. כל אחד עושה את עבודתו בהקמת הבניין הגדול. איש איש כיכולתו וכשרונו. ואתה — הרתח תה, חתוך גבינה (הוי, באמת צריך להכין עוד גבינה צהובה.) ומרח מרגרינה. כל אחד לפי כשרונו. ומי היה, לעזאזל. חייל בצבא־ניקולאי? אה? מי נרקב חודשים בחזית, ביערות, בשדות? מי? תשאלו אותי מה זה פארטיזאן! על ידי נהרגו אנשים. חברים. ומה אתם יודעים? רב־סרז'אנטים שלמה... תעבוד במטבח!

מזג לעצמו ספל קפה וגמע ממנו כמה גמיעות. כן, מתוק. מי זה רץ שם?
„מי זה? אלקס? מה קרה שם? אולי צריך...״
„הו שלוימה. בוא תעזור לי, בחייך. צריך להוריד את חגורות ההצלה. אין מספיק אנשים...״
בתנועת טירוף רץ אל הדלת, נעצר. חזר והקטין בכופח את האש בפתיליות. דחק שתי טבלאות שוקולאד לכיסו „לילדים״ ונפלט החוצה.
„הנה קח את החגורות האלה ורוץ למטה. תגיד ליהודה שאני מביא גם חבל כלום. לא נורא. סירה אחת קיבלה מים והתחילה לשקוע. לא כולם יודעים לשחות... תמהר ותוריד אותם.״
„טאַק טוצ׳נו ואַשה בלאגורודיה!״
שלוימה נזדקף ככל האפשר, מתח ידיו על תפר מכנסיו. והקיש עקב בעקב כיאות לרב־סרז׳אנט בצבא הצאר. דומה ששנים לא עמד כבר עמידת דום שכזו. כל גופו החלוש מתוח, מחזהו הנפול ועד כתפיו הכפופות. עמד כך כשפניו רציניים מאוד עד אשר נתחייך אלקס ובהבנה לפת את זרועו הצנומה.
עמוס חגורות־הצלה עד אשר נסתרה הדרך מעיניו רץ ריצת חפזון לשפת הים חיפש ומצא את יהודה. הטיל לרגליו את חגורת־ההצלה והכריז בלשון ברורה:
„הבאתי חגורת־הצלה. אלקס בא מיד עם החבל.״
„טוב. אתה יכול לחזור, שלוימה.״
משראה את עמידתו המאומצת וקלט בפניו את הרצינות הבלתי רגילה, הוסיף בקפידה:
„רגע אחד! המ... תישאר כאן תצטרף ל„קבוצת המים.״
לחלוחית ניצתה בעיניו השחורות של שלוימה. מיהר להסתובב ובריצה זקנה הצטרף אל השורה העומדת במים. עמד כך מול הגלים בבגדיו ובנעליו. הקור חתך את גופו כמו בתערים. סירה ראשונה התקרבה לחוף, התרוממה על הגלים ושקעה.
שעתיים של עמידה בתוך המים הקרים. שעתיים של עבודה מאומצת. שלוימה רץ באפס נשימה מהחוף אל הסירה, קולט על גבו גוף אפל וזר ונושאו בזהירות: כושל מעט, נאנח, מתנודד קמעה, ובשארית הכוחות מביאו לחוף, וחוזר חלילה.
סירות אחדות כבר השליכו עוגן. אנשים צעדו אל חדר האוכל. נערות הגישו קפה חם וכריכים. היו ששכבו באלונקות. ושלוימה עמד אותה שעה במים הקרים והתאמץ להחזיק את הסירה מול המישברים. הסירה נתרוקנה. נשארו רק ברנשים עיפים וצמודים למשוטים הענקיים. „נו, זאת האחרונה. הדוף שלוימה!״ השליך מישהו באפלה. ואחר ענה לעומתו מתוך האפלה: „האחרונה? השתגעת? אף פעם לא! שלוימה הדוף!״

„פוגרום״ במארקולשטי

מפי הרש פקלמן ז״ל

היה זה ביום ראשון אחד, בו היו באים כרגיל אכרים מהכפרים הקרובים לעיי־רתנו, על מנת „לשמח לבם״ ביין. לבית המרזח של עזריאל ווייסבוך, הידוע בשמו „עזריאל זאוודצ׳יק״, נכנסו 4 „גויים״ מהכפר הסמוך פראז׳ילה. אחד מהם היה קצין חגור חרב ואקדח והיה גיסו של אחד משלושת האחים האחרים, שהיו ידועים כאיכרים ישרים, בעלי ייחוס ועוסקים במקח וממכר בעיירה בכבוד גדול. אביהם היה ז׳ורז׳ מיליליע. הבכור בחבורה היה מוכר לי, כי היה בעסקי מסחר עם אבי שלמה ז״ל. מלכתחילה ישבו בשקט ולגמו מכוסות יין אדום. אך כשהרבו לשתות והתחילו להשתכר, אזי פתח הקצין את פיו ושפך אש וגפרית על „היהודונים״ („הזשידעס״) בצעקות, שיש להרוג את כולם. האחרים הצטרפו לדבריו וקיללו את היהודים במקהלה. עם ערב עזבו את בית המרזח וכשעברו על יד חנותו של מנדס שמוניס, הרים הקצין אבן גדולה וזרקה לדלת החנות והחלונות נופצו ברעש גדול. בשעת מעשה לא פסק הקצין מלצעוק: „ביי ז׳ידוב ספאַסאַי רוסיה״ („הכה ביהודים והצל את רוסיה״). הם המשיכו גם לשיר בקולי קולות. החושך בחוץ הגדיל את הפחד ומיד התפשטה שמועה בעיירה — פוגרום! רבים ברחו מבתיהם להסתתר ומפאת החשכה גם לא ידעו להבחין מי הם הפורעים מה מספרם ומה מעשיהם.

לכשהוברר כי המדובר בשיכורים, התאספו אחדים מבני העיירה סביבם ורצו לתפשם, על מנת למסרם למשטרה המקומית. הקצין נפנף בחרבו ולא איפשר להתקרב אליו.

משפחתנו סעדה אותה שעה את ארוחת הערב, אך אמי פייגע פעסי ז״ל שמעה את הרעש בהיותה במטבח ובישרה לאבי כי מהומה ברחוב. אבי יצא ובדרכו לרחוב פגש את שכנו הרשל זוניס והלז אמר לו: ר׳ שלמה. „פוגרום בעיירה״. הרשל אחז בידו יצול של עגלה ונתן אותו לאבי באמרו: קח את זה ואל תלך שמה בידים ריקות. כשהגיע לרחוב הראשי, ראה חבורת אנשים עומדים וצועקים אחד לשני: „אל תתנו להם ללכת״, אך אף אחד אינו מעז להתקרב אליהם. אבי הכיר את שלושת האחים ובראשם וואניה, שפנה לאבי בצעקה: „הוצא אותי מכאן״ והתחיל להתקרב אליו. הקצין מיהר להתקרב לאבי ובצעקה: „כאן אין „פרייטען״ („ידידים״) חבט בחרבו בראשו של אבי. אבי הרים את היצול וחבט בידיו של הקצין וחרבו נפלה ארצה. אבי שהיה בעל גוף מוצק ובעל שרירים חזקים, התנפל על הקצין והפילו ארצה, אך גם הקצין היה חזק והצליח לשכב על אבי. באותו רגע תפש דודי יהודה ליב ז״ל אבן וזרקה על הקצין ואז הצליח אבי לשכב מחדש על הקצין. אך הקהל לא הבחין בזה והתחילו לחבוט במקלות את אבי, בחשבם שזה הקצין. לבסוף הובררה הטעות והאנשים התגברו על הקצין ועל שלושת האחרים והרביצו להם במקלות כ„יד המלך״... לאחר מכן מסרו אותם לידי „המיליציה״. ה„פוגרום״ הזה נגמר אמנם בבהלת שווא, אך אף יהודי מהעיירה לא העיז באותה שנה להכנס לכפר פראז׳ילה, מפחד של נקמה...

נחום טפר

הפרעות במארקולשטי — ינואר 1918

העצבנות התחילה בשבת בצהריים, קיבלנו טלפון מפאלֶאשטי, שדודי יחיאל טריף גורה בידי הפורעים. היום היה מעונן ושלג קל ירד והתחיל לכסות את הארץ. דודי נחום טריף, הדודה רבקה מידלר והדוד אברהם טריף, החליטו לשכור עגלה עם סוסים ולצאת מיד לפאלֶאשטי. הדו"ח המפורט על מה שקרה בפאלֶאשטי קיבלנו רק ביום ראשון, לפני הצהריים כשחזר העגלון. הוא סיפר כי עוד ביום ששי התחילו להתאסף בפרברי העיירה גויים מהסביבה, שהגיעו לאלפים, ביניהם עריקי מלחמה ונשק בידם, והתחילו לירות על מנת להפחיד את התושבים ולשדוד את החנויות התארגנה הגנה של יהודים אמיצים, שאם כי נשק דל היה בידם ומספרם מועט, הצליחו לעמוד בפני הפורעים. אך עם הגיע החשכה והפורעים השתכרו, הצליחו במזימתם והפילו שני חללים מהמגינים, בתוכם דודי יחיאל ורבים נפצעו. המגינים לא נפלו ברוחם והצליחו לגרש את הפורעים ובשבת בבוקר שרר שקט בעיירה והפורעים פחדו לחזור לעיירה.

במארקולשטי התפשטה במהרה השמועה על הפרעות בפאלֶאשטי ובמקומות אחרים, אך באותה שבת, כלפי חוץ היה עולם כמנהגו נוהג, היהודים הלכו לבית הכנסת להתפלל, שוחחו על פוליטיקה אך בלבם הדאגה מה אפשר יהיה לעשות? זה ימים אחדים שהגויים הפסיקו לבוא לעיירה לקניות. „מילא פרנסה" — אמרו — „השם יעזור, אך מה אם הם יתקיפו את העיירה וישדדו את החנויות?" הדאגה הראשונה היתה התארגנותם של המגינים לקדם את פני הרעה. הם גם הביאו בחשבון כי מארקולשטי שוכנת דחוקה כמו לתוך חצי אי, שהנהר ריאוט סובב אותו. עיקר הפחד היה מהכפרים לונגה ופראז'ילה מצד מערב. שכן כידוע הייתה העיירה „גויים־ריין", נקייה מגויים. לשבחם של צעירי העיירה ייאמר, כי עוד לפני כן התחילו להתארגן בקבוצה של „הגנה עצמית", כפי שקראו לזה אז. הקבוצה כללה בתוכה כמה חיילים יוצאי צבא שהשתתפו בקרבות מלחמת העולם הראשונה. הם היו מאומנים ואף השיגו רובים. דודי נחום טריף שהיה יושב ראש „הועד הפועל" (כך קראו אז למועצה מקומית), היה מעורב בכל אותה תכונה. אך דווקא אז נקרא נחום טריף לצאת לפאלֶאשטי לקבורת אחיו שנהרג בפרעות שהתחוללו שם. במושבה הורגשה עצבנות והמתיחות הגיעה לשיאה. מרחוק נשמעו יריות בודדות באותו אחר צהרים של יום רביעי. השמועות ספרו כי החיילים הזקיפים השומרים על מחסני הצבא של הגדוד שהוצב בעיירה הם הם היורים כדי להפחיד את השודדים הפורעים שמתכוננים להגיע מהכפרים. לשעות הערב גברה המתיחות והפחד התחיל לתת את סימניו. השמים נעשו בהירים, הכפור והקור גבר. הבריות התחילו להתרכז בבתים פנימה. החנויות נסגרו והתריסים הוגפו ואין איש ברחוב, פרט לכמה בודדים החוזרים מתפילת „מנחה" ו„מעריב" מבתי הכנסת. מפי הדוד צבי, שחזר מבית הכנסת, שמענו כי הדוד נחום טריף חזר מפאלשטי הסתגרנו בבית, נעלנו דלתות על בריח ומנעול, הגפנו תריסים ובמשך כל הערב

הושיב אותי דודי לידו והתחיל ללמד אותי פרק בתלמוד היה זה כנראה אמצעי ונסיון להתגבר על רפיון עצביו. ואומנם המשכנו ללמוד, הבית היה אומנם סגור ומוגף, אבל הבחנו בקול ניפוץ השמשות שברחוב האמצעי, יריות והתפוצצויות וריצות חפוזות של תושבים שניסו לברוח.

רק עם בוקר לאחר שינה חטופה גיליתי את דודי עטוף בטלית ועטור בתפילין מסיים את תפילת השחרית שלו. התחמקתי אל הרחוב שם ראיתי את ההרס בעקבות ההתפרעויות וחבורת צעירים, חמושי מקלות, מוטות ברזל ורובים, מבריחים קבוצת פורעים ששדדו ושהבוקר מצא אותם בעיירה.

יוסף פקלמן

„הפוגרום" שלי

נזכר אני באותו יום בו פשטו שמועות כי האכרים שבכפרים הסובבים אותנו מתכוננים ל„פוגרום". זה היה ביום רביעי, יום ה„יריד". על הגזוזטרה של נחום סרבר עמד אכר רוסי והתחיל להסית את האכרים שנאספו סביבו. הייתי אז צעיר ומלא מרץ וכששמעתי דברי הסתה אלה נגשתי לקצב משה מאזור, שגר בשכנותנו, הוצאתי אחד מהמוטות „יאסינה", שהיה תולה עליהם את הבשר, נגשתי מאחורי ה„גוי" המסית וחבטתי בראשו. הוא נפל ארצה. קמה מהומה, התחילו להרביץ מכות אחד לשני.

אני ברחתי ובדרך תפשו אותי 3 חיילים רוסים, ששכנו בעיירה, הוציאו את המוט מידי והתחילו להרביץ בי. אבל יש „רבונו של עולם" ולפתע הופיע עצחק באנאָר, בנו של זייליג באנאר, גבר זקוף ובעל שרירים, לבוש במעיל צבאי „שינל" והוא כיסה אותי בו והתחיל להרביץ לחיילים. בינתיים התחמקתי וברחתי למרתף של אלתר „בודנר" ושכבתי על הקש שעל הרצפה. הרעב התחיל להציק לי, יצאתי מהמרתף ונגשתי לזייליג באנאר, שהה מוכר כל סוגי בשר מעושן, נקניקים, „פאסטראמא" וכיוצא באלה. סעדתי את לבי ושמתי פעמי לחברי הטוב מנשה ווסיליבר ז"ל, בנו של „הגביר" מיכל וסיליבר. שם פגשתי גם את בני של אלתר בודנר.

בביתו של ר' מיכל היה המטה של הצבא האוקראיני — ה„ראדא", שם היה מחסן לבגדי צבא ולרובים וכן סוסים ברחבת החצר. מנשה ואנוכי שידענו לרכב ועוד שני בחורים, שאינני יכול לזכור את שמותיהם כעבור 60 שנה, התלבשנו בבגדי „קוזאקים", לקחנו רובים, רכבנו על הסוסים והתחלנו לדהור בעיירה ולירות באויר. אנשי העיירה, שלא ידעו מי אנחנו, נפחדו ונסגרו בבתיהם, אך גם האכרים נרעדו וברחו. בדרכנו פגשנו אכרים, שתפשו את עדר הצאן של מנדל זו׳דיווקר והלכו אתו בכיוון הכפר באגרינשטי. כשראו אותנו ברחו והחזרנו את הצאן לעיירה.

על אף מעשה גבורה זה, באותו לילה היה אמנם פוגרום בעיירה, כפי שסופר לעיל.

ישראל קופילוביץ

הגנה עצמית

המקרה של עוז ואומץ של בחורים צעירים מעיירתנו, שמספר עליו יוסף פקלמן, לא נשאר מקרה בודד ו„אפיזודה" גרידא. למחרת הפוגרום התחילו לדבר בעיירה על הצורך לארגן הגנה עצמית „סאמו בורונא". היוזם והמארגן שלה היה יצחק וויינשל. אליו הצטרפו יוסל גרינברג, האחים באנאר, ברל גילשטיין ורבים אחרים, צעירים ובעלי שרירים, בעיקר — אלה שהיו להם סוסים וידעו לרכב עליהם וגם ידעו להשתמש בנשק.

יצחק וויינשל היה אדם בעל מרץ וחוצפה, קשה עורף ותקיף וניהל את הקבוצה להגנה עצמית ביד חזקה. כולנו זוכרים אותו רוכב על סוסו, כשחרב תלויה בצדו ורובה על שכמו, ובעברו הטיל אימה ופחד על האכרים מהסביבה ועורר רגש ש בטחון בתושבי עיירתנו.

השמועה שנפוצה בכפרים הסמוכים לעיירתנו שקיימת „הגנה עצמית", שגם דאגו להופיע מפעם לפעם ברחובות, והשמירה של חברי ה„הגנה" על מבואות העיירה יומם ולילה, גרמו לכך שלאחר הפוגרום הראשון, תוך שנה שלמה עד כניסת הרומנים, לא היה כל נסיון חדש לערוך פוגרום בעיירה.

ארגון ה„הגנה העצמית" בעיירתנו היה ללא ספק אחד הפרקים המזהירים בחיינו שיש להתגאות בו.

יוסף פקלמן

„פליטים" במארקולשטי

הימים ימי פטליורה ודייניקין באוקראינה, שביצעו מעשי רצח ביהודים. אלה שגרו בערים ועיירות הקרובים לדנייסטר ושהצליחו להמלט מידי הרוצחים ניסו את מזלם, לעבור את הדנייסטר המפריד בין אוקראינה למחוז סורוקה. „הבריחה" נעשתה על ידי „מבריחים" — קונטראבאנצ׳יקים" בכסף מלא, בסירות קטנות, שסיכנו את חייהם של רבים מהם, אך עם בוא החורף ונקפא הדנייסטר רב מספר הניצולים.

הרומנים, ששלטו כבר אז בביסאראביה, התייחסו עקרונית בסובלנות לפליטים אלה ונתנו להם תעודות זהות רומניות, אך ביצוע הדבר היה תלוי בשלטונות המקומיים, שידעו לנצל הזדמנות נוספת לקבל שוחד „באקשישים" ביד רחבה...

אם כי עיירתנו היתה במרחק של כ־30 ק"מ מהדנייסטר, היו מגיעים מזמן לזמן פליטים אלה, כי הקהלות היהודיות בעיירות שנמצאו על חוף הדנייסטר לא יכלו מבחינה כספית ואירגונית לטפל בכל הפליטים שהגיעו והיו שולחים אותם לעיירות יותר מרוחקות.

עם התחלת זרם הפליטים לעיירתנו אורגן ועד שטיפל בקבלתם, בהגשת עזרה כספית ובסידור תעודות זהות למענם. לראשונה היו מגיעות קבוצות קטנות ולא קשה היה לסדרם, אך בלילה אחד הגיעו בבת אחת כ־300 פליטים, מספר יותר גדול ממספר המשפחות האמידות בעיירה. רוח הנדבנות שפעמה מאז ומתמיד בעיירתנו הוכיחה את עצמה גם הפעם. תוך שעות מספר נאספו שמיכות מבתים שונים בכדי לכסות את אלה שנאלצו, מחוסר מקום, לישון על ספסלים בבית־הכנסת ובמקומות צבוריים אחרים. כל הבתים נפתחו לקבלם. זכורני שרצנו לגביר מיכל וואַסיליוור, הערנו אותו וקבלנו ממנו מזון רב שהיה במרתפו. הוא אמר: קחו הכל ותחלקו בין הפליטים. הערנו את כל האופים והתחילו בלילה לאפות לחם, ואף פליט לא נשאר ללא מזון וללא מקום שינה.

ברם, הבעייה העיקרית היתה לסדר לפליטים אלה תעודות זהות. עם גידול זרם הפליטים מאוקראינה, התחילה הסתה אנטישמית פרועה, שהפריזה במספרם והת־ריעה על אסון של „פלישה יהודית" לרומניה. הופצו שמועות, שכל יום עומדת להופיע פקודה להחזיר את הפליטים לאוקראינה, מה שהיה גזר דין מוות עבורם...

בידענו זאת, התקשרנו עוד באותו ערב עם ה„פרפקט" (מושל המחוז) של סורוקה, באמצעות גוי אחד, שאינני זוכר את שמו, שהיה מאנשי החצר שלו וסוכם שנבוא לשם עוד בלילה לקבל את כל „הטופסים" הדרושים לשם קבלת תעודות הזהות.

ב־12 בלילה נסענו, מנשה וואסיליוור ואני לסורוקה. ה„מזכיר" כבר חיכה לני. קיבלנו את כל הניירות וחזרנו. בבוקר אספו את הפליטים ה„אינטליגנטים" של העיירה — משה קופרשטיין, מאיר סיניטיבקר, שמילאו את ה„טופסים", הצלם של העיירה הידוע לימונצ'יק צילם אותם וכל הניירות היו מוכנים באותו יום. חזרנו לסורוקה וקיבלנו את תעודות הזהות לכולם.

זכורני שזקנה אחת, שנשאלה עם מילוי ה„טופס": „מה הבאת אתך?" — ענתה: „מה הבאתי? — את הצרות שלי הבאתי". כן, לפליטים אלה היו הרבה צרות, אך יהודי עיירתנו הראו שיש להם „אחים לצרה"...

„תקרית" מומויאנו

מפי מ. בן־ברית ומ. בן־דור

יום רביעי בשבוע שלפני חג הפסח בשנת 1937 היה שונה לתושבי מארקולשטי מיתר ימי השבוע. ביום זה היה מתקיים יום השוק הקבוע — „יארמארוק". סוחרי מארקולשטי, החנוונים ובעלי המלאכה, היו מכינים את עצמם ליום מיוחל זה, שלרבים זה היה מקור פרנסה לכל השבוע. האיכרים היו זורמים מכל הסביבה למכור את תבואותיהם ולערוך קניות. השוק היה משתרע משטח הגמנסיה העברית והיה מגיע לפעמים גם עד בית הקברות.

המקרה המיוחד באותו יום רביעי — כותב מ. בן דור, היה בעצם הבחירות לפרלמנט הרומני. כל המפלגות שלחו נציגיהם למקומות שונים

בארץ לשכנע את קהל הבוחרים בצדקת דרכם לקראת הבחירות הבאות. והנה מופיע במארקולשטי מועמד המפלגה האנטישמית „קוזה־גוגה" לשאת את דברו בפני אלפי אכרים בהתאספם ביום ה„יריד". כבר מספר שעות לפני בואו, פשטה שמועה שמשהו עומד להתרחש במגרש היריד. הרכבת שהייתה מגיעה בשעה 11 לפני הצהרים הגיעה בזמן ואחד מ„החברה" שלנו כבר דיווח שראה גוי, גבה קומה, לבוש בקפידה יורד מהקרון בתחנת הרכבת ושאלתו הראשונה היתה: איפה נערך פה היריד השבוע. מיד ברור היה שזהו „האיש".
לא עברה שעה קלה ו מ ו מ ו י א נ ו, נציג הרשימה האנטישמית, כבר עמד על עגלה באמצע היריד, המאוכלס באלפי אכרים נוצרים מהכפרים הסמוכים, שהקיפו אותו כחומה, והתחיל לקלל, לחרף ולגדף את הג׳ידים המוצצים את דמם של האכרים השלוים והתמימים, החיים על ניצול ומעשי מירמה. מספר האכרים המצטופפים מסביב למסית גדל והלך ובצעקות נגד היהודים התכוננו להתחיל בפרעות בעיירה.
המוסתים לא הספיקו להתחיל ב„עבודתם" וקבוצת נוער בראשותו של ישראל „דער בעגעלמאכער" (אופה כעכים), שגובהו היה יותר משני מטר, התארגנו במקום. כל אחד הצטייד באלות, אבנים, מקלות. התקרבנו לאט לאט למוקד ההסתה ובקריאות בוז למומויאנו „רד, — ז׳וס", איימנו עליו בנשק שבידינו.
האכרים, שבהתחלה היו מתומכיו של מומויאנו, התחילו להתרחק ממנו ולהסתייג מדבריו, כי לא רצו לנתק את היחסים הטובים ששררו בינם לבין ידידיהם היהודים, הרי לכל יהודי מהעיירה הה ה„גוי שלו", הידיד הטוב ביותר. ופתאום ראה את עצמו הנואם מומויאנו, צורר ישראל, יחיד ובודד, אף „גוי" לא נשאר על ידו, אפילו בעל העגלה ששמשה לו דוכן נואמים, נטש אותו. כשמומויאנו ראה שחברה צעירים מתקרבים אליו לעשות בו שפטים, קפץ מהעגלה, ברח וניסה להציל את נפשו. מבוהל היה ובמקום לרוץ לבאגרנשטי — הכפר הקרוב. הוא רץ לכיוון העיירה והספיק להגיע לסימטה של עזריאל ויסבוך. שם הוא פגש „מציל", אזרח לבוש מעיל עור, נועל מגפיים ובהיותו בטוח שזה נוצרי מכובד, ביקש את חסותו במילים: הצילני מהג׳ידים הרוצים להרגני. „המציל" לא היה אחר מאשר באֶני פלופסקי, ובתור מציל יהודי הנחית עליו שתי סטירות מצלצלות כפי שבאֶני ידע. מומויאנו מיד נוכח לדעת, שנפל מהפח אל הפחת, שינה את כיוון הבריחה והמשיך לרוץ לכפר באגרנשטי הסמוך. את הגשר לעבור את הנהר כבר לא חיפש, אלא קפץ ישר למים, יהיה אשר יהיה, כי רק רצה להציל את חייו, בראותו אותנו רודפים אחריו במקלות, אבנים ועוד כלי „משחית" למיניהם. מה שספג בדרך עד הגיעו לנהר, זכר בודאי זמן רב...
הנכון הוא שחצייתו את הנהר מבלי שיטבע הפכה אותו לקדוש בעיני הגויים ולצערנו רכשה מפלגת קוזה־גוגה באיזור מספר רב של קולות בבחירות לפר־למנט הרומני ומומויאנו נבחר כציר לבית הנבחרים.
כל תושבי עיירתנו שמחו על נצחונם של הצעירים, שמנעו שוד ואולי גם רצח ולא הפסיקו להלל את מעשי הגבורה של הצעירים. אך בתוך לבותיהם היתה חרדה עמוקה, פן יבוא יום נקם...

לא עבר זמן רב ובעיר נפוצה שמועה, שהאכרים מהסביבה מתכוננים לבוא בלילה אחד להצית את העיירה. כמובן שהנוער המארקולשטאי לא ישב בחיבוק ידיים. התארגנו קבוצות מחץ שיצאו לשמירה לילה לילה במקומות שונים בעיירה תחת פיקודו הישיר של באֶני פלופסקי, שהיה מופיע רכוב על סוסתו האבירה „מאַשקה" לבקר בעמדות שלנו. הוא היה מלווה ע"י ה„קאראלריסטים" (שבצבא הרומני השתייכו לחיל הפרשים) ישראל קופילביץ, האחים מאיר ומשה בורסטמן ז"ל, כולם רכובים על סוסים שהיו צמודים אליהם בשירות חובה בצבא. עברו שבועות ושום פעולת תגמול לא בוצעה. ברם, מומויאנו לא שכח את ה„תקרית" במאַרקולשטי באותו יום רביעי, יום ה„יריד", כשבנס הציל את נפשו. לכשנבחר כציר בפרלמנט, „דאֶפוטאַט" — זיכה את עיירתנו בביקור. בדרכו ל„פרימאַריה" פגש — לפי סיפורו של יחיאל לאנגמאַן במכתבו אלינו — באביו, ראש המועצה, ה„פרימאר", זיסע לאנגמאן ונתן לו סטירת לחי מצלצלת. בהכנסו לבניין המועצה התחיל בחירופים וגידופים, גירש את מר לאנגמאן מהבניין וסידר רשימה של 40 איש, בתוכם ה„פרימאר", נכבדי עיר אחרים ואחדים מהמבוגרים והצעירים, שאת שמותיהם קיבל מאיכרים שנוכחו בשעת התגרה ביום השוק. הוא הבטיח חגיגית, כי יגיש משפט נגדם וכי הם יבלו את חייהם בבית הסוהר.

מומויאנו קיים את הבטחתו ולפי עדותו של מרדכי בריתמן, שסיפר גם הוא על תקרית מומויאנו, הוגש משפט זה, שהטיל אימה ופחד לא רק על אלה שנגדם הוגש המשפט, אלא על כל תושבי העיירה. לפי דבריו, טיפלו זמן רב במשפט זה, נעזרו בעורכי־דין מפורסמים, נעשו ערעורים והצליחו לדחות את ביצועו, אך משפט זה היה תלוי שנים אחדות כ„חרב דמוקלס" על תושבי העיירה. הטיפול היומיומי במשפט ובכל ספיחיו היה בידיו הנאמנות של יחזקאל גאַלפאֶרין. אדם זה, שהיה איש חוק מושבע, איש עסקים מובהק ומעורב אצל השלטונות המקומיים והמרכזיים, התמסר כל כולו לפרשה זו. על אף היותו גמגמן, לא הורגשה באישיותו כל רגש נחיתות. יתרה מזו, טרזן, גנדרן ומדקדק בלבושו, נעים הליכות ולא שווה נפש למין היפה, התגלה גם כיהודי בעל לב חם ומוכן לעזור לכולם בכל מה שהיו פונים אליו. הוא היה נענה לכל פנייה של צורכי ציבור או בשעת צרה ומנצל את קשריו והשפעתו אצל הרשות. במיוחד הוא נהג במסירות־יתר, כשמדובר היה במשפט כה גורלי לעיירה ולתושביה, כמו מקרה מומויאנו. ההצלחה בפרשה זו היא, ללא ספק, בחלק הארי שלה, שייכת ליחזקאל גאַלפאֶרין.

ל„תקרית" מומויאנו ולמשפט היו גם הדים בפרלמנט הרומני, ע"י שאילתה של דפומאַט מהמפלגה האנטישמית של קוזה וכן פנו יהודי המקום בבקשת עזרה ל„קלוב הפרלמנטרי היהודי" בבוקרסט. עם עלות קוזאַ־גוגה לשלטון, הועברו משרדי מועצת העיריה (שלטון מוניציפאַלי) ממאַרקולשטי המושבה לכפר פראַז׳ילה הסמוך, כעונש על תקרית מומויאַנו.

עם סיפוח ביסאראביה לרוסיה, ביוני 1940, נפסקו תהליכי המשפט ו„הפרשה" האיומה הזו באה על סיומה.

ה„פרימאר" זיסע לאנגמאן ז"ל

קרבן לתקרית אנטישמית נוספת

שמו של זיסע לאנגמאן, שהיה כרוך בפרשת מומויאנו, היה מעורב גם בפרשה קודמת, שקרתה באבגוסט 1936.

איתרע לו „מזלו" של ז. לאנגמאן, שהוא היה ראש המועצה, ה„פרימאר" היהודי במארקולשטי, שהתמנה בסיוע המפלגה הליברלית הרומנית, שהוא היה אחד מתומכיה, אך בימי כהונתו חל המפנה בחיים המדיניים ברומניה, כשהמפ־לגות הרומניות הרימו ראש ואף הגיעו לשלטון.

על „תקרית" לאנגמאן סיפר ישראל גלוזמאן, בכתבתו ב„אונזער צייט" מ־26.8.36, כדלקמן:

„אתמול, ב־7.30 בבוקר, כשעברה דרך תחנת הרכבת שלנו הרכבת מבאַלצי, היה שם ה„פרימאר" שלנו מר זיסע לאנגמאן, שהתכונן לנסוע לסורוקה. באותה רכבת היתה קבוצה של קוזיסטים ובראשם גר. קוזא ונאוויצקי, אנטישמי ידוע מבלצי, שנסעו לקונגרס בסורוקה.

כשהרכבת התקרבה לתחנה, צעק אחד מה„חבורה": „הנה הפרימאר הז'ידאן". מיד קפצו אחדים מהקרון, ובראשם נאוויצקי, והתחילו להרביץ מכות למר לאנגמאן. פרצה מבוכה בין הנוסעים ורבים הספיקו לברוח ובקושי ניצל מר לאנגמאן מידי הפושעים ונמלט.

במקרה היה באותה הרכבת ראש הז'אנדארמים („שאף דאָ פוסט"), שירד ושאל את הקוזיסטים: „למה אתם מרביצים מכות?!" והם ענו: „אתה יכול לרשום פרוטוקול". המקרה השאיר רושם מדכא בעיירה".

בימי כהונתו של זיסע לאנגמאן כ„פרימאר" יהודי היו לא רק „תקריות" שפגעו בו אישית, אך גם קוי אור. ליהודי העיירה היתה הרגשת ביטחון יחסית שבראש המועצה עומד יהודי, איש ציבור מובהק, מראשי ועד ההורים של הגמנסיה וממוסדות אחרים והיו לו קשרים עם השלטונות, שבראשית כהונתו היו מהמפלגה הליברלית. בימי כהונתו בוצעה ה„ראָוויזיה" המפורסמת של האזרחות הרומנית, שמטרתה העיקרית היתה לשלול את האזרחות מיהודים. ז. לאנגמאן לא היה רק גאה בכך, שהוא חתם על אישורי האזרחות לאלה שקיבלו, אך גם יכול היה, במעמדו, לסייע ליהודים רבים ב„פרוצידורה" המסובכת של הגשת ה„מסמכים" לקבלת אישורים אלה. ברם, עם הגברת השלטון האנטישמי, הוא פוטר מתפקידו ובמקומו בא נוצרי, אם כי העיירה היתה ברובה המכריע יהודית.

עם כל החומרה שב„תקריות" אלה, הן נראות חיוורות לעומת השואה שהת־חללה על יהדות ביסאראביה ועל עיירתנו.

מ. ק.

תחת
השלטון
הסובייטי
*
נדודים

תחת השלטון הסובייטי

מ. בן־ברית / הסובייטים באים *

בשנת 1939, אחרי חלוקת פולין בין הסובייטים והיטלר, החלה העתונות הסובייטית לחדש התקפתה להחזרת ביסאראביה בטענה שהיא חבל ארץ השייכת לרוסיה ועל רומניה להשיב את הגזלה. בהתחלת שנת 1940 היו כבר סימנים ברורים, כי רומניה תהיה נאלצת לפנות את ביסאראביה בתור חלק מהסדר בינגושי באיזור, במיוחד בלחץ הציר הגרמני ובסיועו. אבל, כששמענו בשידור הרדיו ממוסקבה ב־27 ליוני 1940 על תביעתם של הסובייטים מרומניה לפינוי מידי של ביסאראביה — פעל הדבר כמו הלם חזק על ראשי האוכלוסיה היהודית. ידענו שביום שהסוב־ייטים יכנסו לביסאראביה נינתק מהעולם החפשי, מארץ ישראל ומתפוצות ישראל. הקהלות היהודיות ומוסדותיהן השונים, בתי הספר העבריים, תנועות הנוער הציו־ניות וכיוצא בהם, הכל ייסגר, ייהרס ויחרב.

היאוש הלך וגדל בלבבות הציונים. עסקני הציבור ועובדי המוסדות היהודיים הרגישו שנתפסו במלכודת, שמצבם הוא ללא מוצא וכולם היו אובדי עצות.

באותו הלילה, אור ליום שישי, 28 ליוני 1940 — ליל כניסת הסובייטים לביסא־ראביה, כשהגיעה הבשורה הרעה, רבים מיהודי ביסאראביה לא עצמו עין, זה היה להם מעין „ליל שמורים". הם בדקו את ספריהם, את תעודותיהם, את המכ־תבים שקבלו מידידים וקרובים מארץ־ישראל וכל דבר בכתב ובדפוס שהיה קשור לציונות ולעולם החפשי נדון על ידיהם להשמדה ולשרפה. ידענו, כי בעוד יום או תוך כדי שעות ספורות אנו נעבור לעולם אחר, לפלניטה אחרת, לעולם סגור ומסוגר, שהוא בית כלא אחד גדול לתושביו. רק הנוער הקומוניסטי היה במצב רוח מרומם, הוא התכונן לפגישה עם העולם הסובייטי, שציפו לה שנים בכליון עינים: הם הכינו דגלים אדומים וסיסמאות שונות של אהדה לקבל בהם את פני „הצבא המשחרר". עם אור הבוקר עבר במושבה גדוד מצבא המאסף הרומני, משהבחינו בדגלים האדומים חרה אפם ופרצו בכמה חנויות וערכו פוגרום קטן.

מספרות מלכה סודווארג־יפה וטובה קולקר־רובל:

„היו אלה ג'נדרמים רומנים שנמצאו במצב הכן לפינוי העיירה. הם פיזרו את המתקהלים, קבוצת נוער שיצאה לעבר פסי הרכבת, לחכות לסובייטים כשהם רכובים על סוסיהם. הג'נדרמים פתחו ביריות באויר על המפגינים, שהגיעו לרחוב הראשי, חיפשו מחסה ונסוגו לעבר שני הבתים הקיצוניים. הג'נדרמים פרצו אז

---

* לשם השלמת התמונה על שנת הכיבוש הסובייטי, שילבנו בתוך מסכת מאמרו המקיף של מ. בן־ברית, דברים שנאמרו ע"י חברים שונים תוך ציון שמותיהם.

לבית הוריה של מלכה לבית לייב סודוואֶרג ושדדו מכל הבא ביד. משה וודווז, שנמנה עם קבוצת המפגינים, הוכה על ידם ונפצע. בעצם — טוענת טובה — התחילו הג׳נדרמים עוד בלילה, אור ליום שישי, לשדוד חנויות. כך הם שדדו את חנותו של השל דוידזון. הדבר נמשך עד שעות הצהריים של יום שישי. לאחר מכן נסוגה המשטרה ופינתה את העיירה״.

בכך הגיע הסוף לשלטון הרומני.

הסובייטים הגיעו רק בשבת ב־29 ביוני. הראשונים הגיעו יחידות צבא של הטנ־קים הסובייטים. השמחה בקרב הנוער הייתה רבה. הוא קיבל את פני הצבא הסובייטי בהתלהבות, בחיבוקים ובנשיקות. לעומתם קבלו האכרים ותושבי הכפרים הלא־יהודיים את פני הצבא בהסתייגות ובחשד.

בשבוע הראשון לבואם של הסובייטים התמקמה יחידה צבאית של כלי רכב משוריינים וטנקים בשדות שבין המושבה והכפר לונגה. הטנקיסטים היו צעירים חביבים ושוחחו ברצון עם צעירי המושבה וקהל המבקרים שנהר אליהם. הם סִיפרו פלאי פלאים, ממש נסים, על יעילותם של הטנקים הסובייטים וכושרם הקרבי המצויין. הצעירים שלנו, שלא ידעו רוסית, שמעו את ההסברים מפי יודעי רוסית בפה פעור ובהתלהבות. שדות לונגה נהפכו, באותם הימים, לטיילת נרחבת ותושבי המקום אנשים, נשים וטף באו לשם במשך כל ימות השבוע הראשון לשם בילוי ושיחה עם הטנקיסטים. אך ימי השמחה חלפו מהר, היחידה הצבאית עזבה את המושבה ובמקומה באו השלטונות האזרחיים — נציגי משרד הבטחון והמשטרה. כבר בימים הראשונים הוקמה ו ע ד ה מ מ ו נ ה לניהול היחידה המוניציפאלית המקומית. מה שמקובל בלשון הסובייטים „ה ס ו ב י י ט ה מ ק ו מ י״.

מארקולשטאים חוזרים מרומניה הישנה

שם הכיבוש הסובייטי ניתנה האפשרות ע״י השלטונות הרומנים לכל יוצאי בסרביה, שגרו ברוסיה הישנה, לחזור לבסרביה. מיד עם התפשט הידיעה, התחילו רבים, ומהם גם הרבה מרקולשטאים, לארוז חפציהם ולחזור. כבר באותו לילה, אור ליום שישי, שבו רבים.

ל י נ ק ה ל י ס י נ ק ר ־ ב ן ־ ד ו ר מספרת:

„היינו נבוכים ולא ידענו כיצד לנהוג. הייתי אז מורה בואַסלוי שבריגאַט והיה זה ערב צאתי לחופשה. תוך עצה אחת עם מונצ׳יק (מוניה ליסינקר) אחי, יצאנו לבוקרסט. הגענו לתחנת הרכבת הצפונית „גארא דה נורד״, כבר באותו לילה ובפעם הראשונה שמעו רבים מדברים רוסית. הקרונות היו דחוסים וכך הגענו לתחנת הרכבת שעל הגבול בין ביסאראביה לרומניה — לאונגני. באונגני — בה שלטו עדיין הרומנים, התחילו השלטונות להשתולל ולהתנקם בנו. הם העמידו את הרכבת מחוץ לתחום התחנה ובכך רק הגדילו את הבהלה ואף נפוצו שמועות על כוונות רעות. ימי ששי ושבת היו ימים קשים ומלאי מתח.

א ב ר ה ם ש ו ר יודע לספר על סבל שנגרם לאלה מיוצאי ביסאראביה שהיו בקרונות שהובילו אותם חזרה לביסאראביה. היו התנקשויות, נסיונות להחרים את המטען שלהם וגם היו שיבושים במסירתו. תוך כדי ציפיה לרכבות באונגני גברה האימה לקראת אפשרות של פוגרום. החוזרים היו מסתירים בין קבוצותיהם גם חיילים עריקים יהודים, ששרתו ביחידות הצבא הרומני ושעברו דרך אונגני חזרה לרומניה הישנה. בינם לבין עצמם התארגנו להתגוננות, בהצ־טיידם במקלות, לכל מקרה של נסיון התנקשות בנפש. כנראה ששור יצא את בוקרסט מאוחר יותר והקבוצה שלהם נאלצה לחכות באונגני עד שנסתיימה הרחבת פסי הרכבת, שמידתן הייתה צרה יותר ב־16 סנטימטר מזו שבביסאראביה ולא התאימה למערכת הקרונות והקטרים של הרכבות הסובייטיות.

חיסול המסחר ושיתוק עסקים פרטיים

הפקודה הראשונה של השלטונות היתה, כי ערכו של הרובל הרוסי שווה ל־40 ליי רומניים. (כוח הקניה של הליי הרומני לא היה קטן מערכו של הרובל הרוסי). בעיית המרת הכסף הטרידה מאוד את האנשים ובלבלה אותם לחלוטין. ההמרה בוצעה בפלורשטי, אליה הגיע בוקה סודברג, שנתמנה כמנהל הבנק הממשלתי. זכור לי כי היו שם תורים גדולים. כמובן, המרת הכסף רוששה לחלוטין את בעלי החנויות. אז התחיל הפוגרום הרשמי על הרכוש היהודי ואדוני הרובל קנו אז את הכל בפרוטות. חיילי הצבא הסובייטי התנפלו על החנויות, המסעדות והמסבאות כארבה וקנו מה שבא לידיהם: בדים, חליפות, שמלות, נעליים, ערדליים, סנדלים וכו׳. הם זללו וסבאו והכל בזול גמור — בחצי חינם.

לפי סיפורה של ל י נ ק ה ל י ס י נ ק ר ב ן־ד ו ר נכנסו כמה רוסים לחנות המכולת של רפאל חאראסט וקנו את כל כמות השוקולדה בקילוגרמים רבים, בתמורת כמה רובלים. בעל החנות לא העז אפילו לסרב או למכור להם פחות. וכך נהגו בכל החנויות; התורים ליד החנויות נעשו ארוכים יותר מדי. הראשונים בתור היו תמיד, כמובן, בעלי זכות העדיפות — החיילים והפקידים הסובייטים. גם איכרי הכפרים שבסביבה וגם תושבי המושבה בראותם שכולם קונים, אז גם הם הצטרפו לתורים ובולמוס הקניות גדל. בקרב התושבים עצמם גברה במיוחד אגירה של קמח, מצרכים חיוניים ובעיקר נפט. לימים סיפרו כי הייתה אגירה מוגברת של נפט בבתים, עד שבמשך המלחמה הייתה כל פגיעה קלה של אש גורמת להתלקחות הבתים. במשך השבוע השני לבואם של הסובייטים התרוקנו רוב החנויות מסחורותיהן וגם כל המלאי הגדול שהיה במחסנים אזל. בסוף החודש הראשון ספרו ומנו החנוונים והסוחרים היהודים את כספם שפדו — נשארו להם הרבה שטרות של כסף רומני ומעט רובלים, שערכם היה אפסי וכל הונם ורכושם — חסכונותיהם ועמל דורות — היו ללא כלום.

עוד בשבוע השלישי לבואם, הודיעו השלטונות הסובייטים, כי בברית המועצות מרוכז כל המסחר בידי הממשלה. ההוראות על פעולות התארגנות שונות, שהיו כרוכות בהעברה לנורמות המקובלות במשטר הסובייטי, נתקבלו ממינהלת האיזור

שהתמקם בפלורשטי הסמוכה. בין ההוראות להקמת ועדות שונות הוקמה גם ועדה לרישום המלאי בחנויות. הדבר היה כרוך בספירת המלאי ורישומו ודיווח למוס־דות המרכזיים. מלכה יפה למשל, השתייכה לוועדה לרישום מלאי המנופקטורה בחנויות. והיא מספרת, כי עם גמר הרישום היו מחתימים את בעל החנות על טופס הרישום והוטלה עליו האחריות עבור כמותה ושלימותה של הסחורה שנמצאה בחנות. אצל מרדכי קולקר, בעל חנות קמח, בוצע רישום המלאי והוא עצמו נתמנה כאחראי. לאחר הרישום הוכרזה החובה על כל בעלי החנויות, העסקים והמחסנים וכיוצא מהם למסור את מפתחותיהם לפקידי משרד המסחר.

ד ו ב ס ט א נ י ס ל א ב ס ק י מספר אפיזודה אופיינית לאותה תקופה: יאנקעוו (יעקב) לייב זבריג׳ר היה איש ה„מאפיה" המרקולשטאית. הוא אמנם עבד באותה תקופה כסבל, אבל בלילות היה מבצע „מלאכות" כלל לא כשרות ביותר, כמו פריצות מחסנים, גניבת סוסים ופרות ועוד. דווקא בו בחר „הסובייט" המקומי כבר בימים הראשונים להיות ה„קליוצ׳ניק" (נושא המפתחות) של כל החנויות שנסגרו ועברו לרשותה של הממשלה ובפיקוחה. באותם הימים הוא ניגש לאבא שלי, שבימים כתיקנם היה משרת אצלו בחנות הקמח כסבל, ואמר לו: „ראה ר׳ חיים, כל פעם שצריך הייתי „לפתוח איזו חנות" — (הכוונה לפרוץ אותה בלילה לשם גניבה) — פרחה נשמתי. היום הרוסים מסרו לי את כל המפתחות"... במחי יד אחת חוסל המסחר היהודי יחד עם התעשייה הזעירה של שמנים שהייתה במקום.

בין היתר עברה לרשות הממשלה החברה הגדולה „פולוס", ששותפיה היו מנשה גורודצקי, אליעזר (לייזער) לנדאו ויצחק זבודיבקר. חברה זו, על קו הרכבת המיוחד שלה, על השטח העצום שתפסה עם רציפים („ראמפות") ומחסני ערובה, שימשה מרכז ייצוא תבואות ותוצרת חקלאית מכל האיזור. רכוש החברה עבר גם כן לידי השלטונות ובעליה סולקו ואף נשלחו אחרי כן לארץ גזירה.

שדה תעופה ומסעדה לאורחים מבחוץ

א ב ר ה ם ש ו ר מספר, כי בימים הראשונים הפכה העיירה מרכז של בעלי תפקידים שונים שהיו מגיעים מהמרכז לסביבה. סייעה לכך העובדה, כי בשטח בין העיירה לבין הכפר לונגא אולתר שדה תעופה וכל הבאים בו נזקקו בראש וראשונה למסעדה. לאביו של שור היתה מסבאה ובה גם מטבח גדול, אבל לא הייתה האפשרות בידו להפעיל מסעדה בהיקף נרחב. הקושי הראשון התגלה בכלים — ומיד פתחו את חנותו של רודיק, חנות כלי מטבח ובית, והביאו לשם סירים, סכו״ם. צלחות, כוסות, וכל יתר הכלים הדרושים. מקישינוב הגיעה משאית עם הרבה מיצרכים, בין היתר גם יין, וודקה והמסעדה הופעלה.

אך כמו ברכישת מצרכים אחרים, כן גילו הרוסים רעבתנות מאין כמוה, ללא הבחנה וללא כל מסורת של תפריטים מסודרים. ומוסיף שור: עד כמה שזכור לי לא הייתה דריסת רגל במסעדה למרקולשטאים ולאנשי המקום. הכל היה מיועד לאנשי השררה והשלטון באיזור ולאורחים שגילו תיאבון רב וזללו לאחר שסיפקו להם מזון בתמורת תשלום סמלי בלבד.

עבודה, תעסוקה ומכשול השבת

בעקבות היחס החמור למעמד הבינוני, מצד המשטר החדש, נשארו הרבה בעלי חנויות, אנשי מסחר וכיוצא בהם תלויים באויר ללא כל תעסוקה. מרובם נשללה הזכות לעבודה, בתור כאלה שחיו בעבר על ניצול הזולת ואין לתת בהם אימון.

היו גם נסיונות של התארגנות קואופרטיבית. שעל אחדים מהם מספר יעקב מילנדלר.

„התארגנו 10 סנדלרים ותפר, מרדכי מלמוד, והקימונו קואופרטיב. הייתי המנהל המקצועי, יצחק חלימסקי המנהל האדמיניסטרטיבי ויהודה ספיבק המזכיר הקו־אופרטיבי. בית המלאכה שוכן בדירת א. זילברמן, חומרי הגלם סופקו לקואופרטיב מהמרכז האזורי בבלצי. בעיקר יצרנו נעלי ילדים. כן קיבלנו עור לתיקון נעלי המבוגרים. לעומת זאת לא הוקם קואופרטיב חייטים, הם עבדו באופן אינדיבי־דואלי. בדירת י. ל. דכטר היתה חנות יחידה של בדים בהנהלתו של שמואל כן הוקם קואופרטיב למצרכי מזון".

באותם הימים רבו המובטלים גם מבין השכירים, עובדי החנויות והמסחר, אומנם במשך הזמן התגלה קושי אחר. רוב יהודי המושבה היו שומרי שבת ומועד, והנה בגלל חומרת המשטר נאלצו לעבוד בשבתות ובחגים. לרבים מהם, על אף חוסר הברירה שבתעסוקה מעין זו, היה הדבר למורת רוח והפרה את שמחתם כשנת־קבלו לעבודה. יחיאל שטיינברג ז"ל, יהודי אדוק, תלמיד חכם שהיה עובר לפני התיבה ו„בעל קורא" בתורה, סבל סבל רב. במכתביו אל אחותו בריינה קבל מרה על שנאלץ להיות מנהל חשבונות במחסנים של חברת „פולוס" לשעבר ולחלל את השבת. אחרת היה נשאר כליל ללא משען לחם.

על המצב בתעסוקה והתסבוכת שנגרמה ליהודים אדוקים בגלל רצונם להמנע מחילול שבת, מספרת גם בתו של הרב יוסף ברנבוים ז"ל, דבורה טננבוים:

„כשנכנסו הרוסים לביסאראביה הייתי בצ׳רנוביץ. למדתי אז בסמינר של „בית יעקב". נסעתי הביתה ונשארתי זמן קצר, כחודשיים במרקולשטי. לא יכולתי להרוויח כדי קיומי, כי היה הדבר קשור בחילול שבת וגם אבי ז"ל לא יכול לסייע לי, כי מצבו היה דחוק מאוד. חזרתי לצ׳רנוביץ. אחי אברהם נסע לויז׳ניץ ואחי שלמה לקישינוב. בבית אבי ואמי ז"ל נשארו הילדים הקטנים: שתי אחיות ואח קטן".

„הסובייט המקומי" — מספר דב סטניסלבסקי:

בראש ה„סובייט" המקומי הועמד פועל מולדאבי, מארקושי, פועל ממאפיית מרדכי קולקר, או אלתר וודובוז׳. יחד אתו נתמנו כחברי ה„סובייט" ברוך רובין, יעקב לייב זבריז׳ר, סימה חלפין וסימה בוביס. הסובייט המקומי החל לפעול בבית מנדל אדימשק, בו פעלה לפני כן המועצה המקומית, במסגרת החוק הרומני.

ועדה זו הייתה מורכבת אם כן, מלא־יהודי אחד, משלושה אנשים צעירים. שהיו קומוניסטים מוכרים עוד מלפני בוא הסובייטים, ויאנקעוו־לייב זבריז׳ר, אדם קשיש, סבל במקצועו הרשמי וכפי שכבר צויין היווה חלק מ„העולם התחתון" המארקולשטאי, הוא נאלץ יחד עם כמה מחבריו (אהרון קאוועל (זיידמאן)

ושמעון קאוועל), עוד בימי השלטון הצאריסטי, לעזוב את העיירה ולהגר לאר־גנטינה, בעקבות חשדות פליליים חמורים. בימי השלטון הרומני חזר למאר־קולשטי והמשיך במעשיו „הטובים". יש הסבורים, שהוא היה הרוח החיה בקבוצה ואחד מקובעיה.
שני מעשים טובים נרשמו לזכותם של שניים מהקבוצה: האחד לזכותו של יאנקעוו־לייב, שהציל את חייו של שמואל ברק, שהיה מקובל כאדם עשיר והוא העניק לו את כל חסותו. ומעשה שני מייחס צבי קופרשטיין לסימה חלפין, שהע־ניקה לו בשם המועצה תיודה „ספראוּוקה", בה היא העלימה את העובדה, שהיה מורה לעברית, ובכך לא רק שהצילה אותו „מחטא" זה, אלא נתאפשר לו למצוא את פרנסתו בהוראה. לא תמיד נהגו הקומוניסטים היהודים ברוחב לב כזה. על סימה בוביס, חברה אחרת של הסובייט, מספר מאיר חרץ, שהיא הייתה כה אדוקה ודבקה באמונתה הקומוניסטית, שדרשה מהשלטונות להלאים את בית אביה. אבל כשהגיעו הקובעים בדבר ומדדו את הבית, הם קבעו. כי ממדיו הינם קטנים מכפי שדורש החוק. הייתה זו אותה סימה בוביס — לפי עדותה של בריינה שטיינברג, שהלשינה על הרבה מארקולשטאים, כאילו הם בורגנים לשעבר ויכך נשלחו לסיביר. על הגירוש לסיביר יסופר להלן. אותה ועדה פתחה בתעמולה רבתי כדי לעודד בני נוער להתנדב לדונבאס, מפעל פיתוח טכני, שבלע הרבה קרבנות שליחי המפלגה הקומוניסטית.

ממשיך לספר ד ב ס ט נ י ס ל ב ס ק י:
זכור לי כי הייתי נוכח בתחנת הרכבת, כשקבוצה של מארקולשטאים, 50 במספר, נשלחה לדונבאס. למקום הובאה תזמורת שבידרה את הנאספים שבאו להיפרד מ„חלוצים" צעירים אלה. כינור ראשון במעמד הפרידה היה יאנקעוו־לייב הידוע וכאשר נשאל ע"י יחזקאל האלפרין „מה טעם בתזמורת זו ולשמחה זו מה עושה?" ענה לו יאנקעוו־לייב בציניות: „מכוונת התזמורת היא לטמטם אותם טמטום שיספיק לכל הפחות עד שיגיעו למקום". נוצרה אוירה אופיינית למשטר הסובייטי, הסיתו בנים נגד הוריהם ובאוזני שמעתי כאשר אחד הבנים (פי־בל זאבודיווקר) אמר לאביו: „מספיק לחיות, אתה יכול לנסוע לסיביר".
גם אני נקלעתי למצב עגום. לא הייתי בן להורים בורגנים, אבל גם אמידותם הייתה תעודת יוחסין שעשויה לחסום בפני את כל הדרכים. הבינותי כי אין לי מה לעשות בדונבאס. החלטתי לנסוע לסורוקה, כדי ללמוד בטכניקום. מיד נת־קבלתי, מאחר ועמדתי בבחינות. אחרי חודש ראשון נקראתי למנהלה („דירק־טוראט") ונדרשתי להמציא את האוטוביוגרפיה שלי. נבוכותי והתיעצתי במאר־קולשטי עם אברהם'ל דודזון, שיעץ לי לקבל עלי את הסיכון ולרשום „בן חק־לאי". הוא גם שכתב לי את האוטוביוגרפיה ברוסית והמצאתי אותה לחתימת השלישיה: חלפין, בוביס ורובין, אבל לא עמדה לי זכות ההיכרות של שנים והיותנו בנים לאותה עיירה: כל אחד מקבל לידיו את הנייר המוגש על ידי וכל אחד מחזיר לי אותו בפרצוף מזלזל ובתנועת יד כאילו אוחזים שרץ. ברור היה לי, שלא אוכל לחזור בלי חתימת אחד מחברי „הסובייט". לא נשארה לי ברירה, אלא להזמין את מארקוש, היושב ראש הגויי של ה„סובייט", לכוס יין. היתה זו

עצתו של א. דוידזון. בביתו של נטע גרינברג הוגש לו הכיבוד. הוא שתה לשכרה וחתם על התעודה. אכן הייתה זו הצלחה גדולה. הבאתי את התעודה למנהלת בית הספר, חתומה כדת וכדין. עברה חצי שנה. בינתיים עמדתי בבחינה וגם לימודי התפתחו בהצלחה עד כדי כך, שזכיתי במלגה וגם זכות לפנימיה. אך ביום בהיר אחד הגיע כל „הסאָל־סובייט" בהרכבו המלא ובמשלחת, סימה בוביס ובורקה רובין. כפי שהתברר אחרי כן, הייתה כל ההמולה הזאת לכבודי. שוב נקראתי למנהלה. בפנים המשרד יושב המנהל וה„פוליטרוק" המחנך בכיתה. אומר לי המנהל: דע לך כי הביאו תיק שלם עם כל הביוגרפיה האמיתית שלך ולפיה יוצא כי הנך משקר. אכן, הייתה זו עבודתם של חברי „הסובייט" המאר־קולשטאי, אך כנראה שהמנהלה החשיבה את הצלחותי בלימודים וגם הקשיבה לטענותי, שאפילו היה אבא שלי רוטשילד, מגיע לי ללמוד. תוכיח לי לפי חוקת סטאלין כי אינני זכאי ללימודים — טענתי — ואומנם ניצחתי והמשלחת נסעה־חזרה בבושת פנים.

מספר מ א י ר ה ר ץ:

לא ניתן לומר, כי הסובייט היה אהוד על האוכלוסיה היהודית, אך גם על האוכ־לוסיה הלא־יהודית לא היה מקובל ביותר. בשדה התעופה בלונגה, שהיה מיועד בעיקר בשביל אוירונים צבאיים, נורה למוות חייל רוסי. השלטונות ערכו לו אסיפת אבל ובאסיפה זו הופיע חבר הסובייט ברוך (בורקע) רובין. באסיפה נוכח היה קהל אכרים מבאגראנעשטי ומלונגה. וכאשר הוא התחיל את נאומו במלים Frati Tarani (אחים איכרים), עמדתי במקרה ליד קבוצת איכרים, שאחד מהם חיקה את המשפט שהוציא מפיו בעווייה מסוימת, שאת משמעותה ניתן היה להבין.

מ. ב ן ב ר י ת — בית הספר התיכון המולדבי

המוסד התרבותי היחידי שהוסיף להתקיים במושבה, הייתה ה„גמנסיה" שנהפכה לבית ספר תיכון, שהלשון השלטת בו, הייתה הלשון המולדבית, בנימוק שבו יבקרו גם תלמידים מהכפרים הקרובים. באסיפת ההורים הראשונה של מסיימי בית הספר היסודי הרומני לשעבר, שכונסה בהתחלת שנת הלימודים, היו הורים שהעיזו לבקש מאת שלטונות הפיקוח על בתי הספר שהלשון השלטת בבית הספר תהיה הלשון הרוסית ואחרים בקשו שזו תהיה לשון האידיש.
כדי לצאת חובת הבקשות משני הקצוות ולפשר בין הרוחות, החליט הפיקוח על בתי הספר לפתוח 2 כיתות א׳: אחת שהלשון השלטת בה תהיה אידיש והשנייה רוסית. ההחלטה נפלה לאחר שכל המורים ממארקולשטי הוזמנו לסורוקי. בכנס זה בו השתתפו גם כותב השורות בריסמן (בן־ברית), פניה פלופסקי, קלרה רויטמן ולינקה ליסינקר בן־דור.
ומספרת לינקה ליסינקר בן־דור: בסורוקה עברו המורים קורס מיוחד של כמה ימים. באותו קורס הרצתה אחת המורות מטיראספול, בירת הריפובליקה המול־דאבית בברית המועצות מלפני המלחמה. נוסח הדברים מגבוה היה, כאילו המורים הם גדולי־פרא והם מבקשים מעכשו להיות נושאי התרבות. בית־הספר היה

מעין מזיגה של בית ספר עממי ובית ספר תיכון, שהחל בכיתות היסוד והיה מחושב לעשר שנות לימוד. כל המקצועות הכלליים. גיאוגרפיה, הסטוריה וחשבון נלמדו באידיש והובאו ספרים מברית המועצות. הוראת לשון אידיש התגלתה כקשה, מאחר והמורים לא קבלו כל הכשרה בדקדוק אידיש, בתחביר ובמור־פולוגיה, כמו כן למדו בבית הספר לשון צרפתית: המורה הייתה פאניא פלופסקי. המורים גם חויבו לבקר בקורס מיוחד של אחר הצהרים בו לימדו תולדות המפלגה הקומוניסטית, יסודותיה, אישיה ובתור הראשון כמובן על לנין וסטאלין. מצויידים בתורה זו היו מחוייבים המורים אחרי כן להרביצה בקרב התלמידים, כתעמולה מפורשת לטובת הרעיון הקומוניסטי.

„השתלטתי על החומר, הודות לחוגים הפוליטיים ללמוד פארטיי היסטוריה, שהתקיימו שבוע בשבוע ובהם לקחתי גם אני, כמובן, חלק פעיל. שנה שלימה למדתי שפה, דרכים בפוליטיקה, הרבצתי חינוך שלא היה לפי רוחי, אך אלו הם חלק מדרכי מלחמת הקיום בארצות תחת המשטר הסובייטי" — מסיימת ל. ליסינקר־בן־דור.

מ. בן ברית ממשיך לספר:

בבתי הספר התיכוניים הסובייטים הייתה נהוגה שיטה של שני מנהלים: אחד מנהל אדמיניסטרטיבי והשני מנהל פדגוגי לעניני למידה ומקצועות. הראשון היה איש המפלגה או הנאמן עליה והאחראי שהכל יתנהג בבית הספר לפי דרישותיה והכוונותיה, השני אחראי לעניני למידה בלבד. בראש בית הספר התיכון הועמד אוקראיני אחד, ניקולאי איפימוביץ, איש קיוב, נאמן המפלגה והממשלה, „עם הארץ" מוחלט, שלא ידע אפילו את דקדוקה של הלשון הרוסית והוא־הוא שלימד את הלשון הרוסית בכיתות הגבוהות ו'—ח'. הוא היה פחדן מטבעו, בעל אופי חלש, שידע להתחנף לשלטונות והצטיין בעיקר בבילוש אחרי מורים, אך עיקר דאגותיו היו לא עניני בית הספר, אלא כיצד לשפר ולהיטיב את מצבו הכלכלי והחומרי. למטרה זו „ארגן" מחסן של מצ־רכים שונים המיועדים כביכול לצורכי בית הספר ותלמידיו. למען האמת שימש לו המחסן כמקור ראשי להספקת צרכי ביתו. הוא היה חוזר על אמרתו „לגנוב אסור, לקחת מותר". והוא היה לוקח וסוחב סלים מלאים מהמחסן ומשלם, באופן סימלי, פרוטות למנהל המשק. רק אז נוכחנו מה רב המרחק בין המנהל של בית הספר הסובייטי „נאמן המפלגה הקומוניסטית" ובין המנהלים שקדמו לו בגמנסיה העברית, שכולם היו בעלי השכלה, אנשי רוח והעיקר בעלי מידות תרומיות. לא היה כל מקום להשוואות.

המנהל השני בבית הספר לעניני למידה היה יהודי, קומורוב שמו, מורה מוכר, בעל השכלה, שגמר את חוק לימודיו בסורבונה. סוציאליסט בעל נטיות קומוניסטיות, חסידו של סטאלין זמן ידוע, אבל היה מקובל כאיש ישר וכחבר נאמן. הוא עבד שנים רבות בבתי הספר העבריים בביסאראביה. בתור איש השמאל, שרבים הכירו אותו, הוא הוזמן לשמש כיועץ לועדת המנויים של המורים במחוז סורוקי. צוות המורים שנשלח לבית ספרנו היה מטובי המורים, שעבדו קודם בבתי ספר עבריים. המורים הוזמנו לבוא לבית ספרנו כבר בסוף חודש יולי. ולשם הכנות שונות לקראת שנת הלמודים החדשה.

תלמידים ומורים בבית־הספר הסובייטי — 1940

צעירים מארקולשטאים
ב„צבא האדום"

כידוע חוגגים ברוסיה הסובייטית באחד באוגוסט את יום הצי הסובייטי. בערב לקראת ה־1 באוגוסט ובמשך כל הלילה עבד המנהל היהודי בבית הספר והכין סיסמאות לפי הנוסחאות שנדפסו יום קודם לכן בעתון „פראבדה", לקשט בהם את כל הכיתות של בית הספר, לכבוד החג. הוא עבד יחידי ללא כל עזרה. הוא גם תרגם את הנוסחאות מרוסית למולדבית, כי ידע את שתי הלשונות על בוריין.
בבוקר בשעה 9 הואיל המנהל, הנאמן על מפלגתו, לבוא לבית הספר לביקור סתם והנה מצא שם המון סיסמאות מקשטות את הכתות והדבר נעשה במשך הלילה וללא ידיעתו. כאן פרצה ההתנגשות הראשונה בין המנהל, איש המפ־לגה ובין חברו לעבודה, היהודי. הקומוניסט המסור, „החסיד השוטה". שאלתו של המנהל היתה: „מאין לקחת נוסחות הסיסמאות?" על זה ענה לו חברו היהודי בשקט: „הנוסחות נדפסו בעתון „פראבדה". המנהל התחיל לצעוק בקולי קולות: „מי נתן לך רשות לתרגם?", „הזכות לעשות תרגומים רק למפלגה", „בעד מעשה כזה תשלם בראשך". בו ברגע קפץ ותפס כמה סיסמאות, קרע אותן לגזרים.. זה היה היום הראשון של עבודה משותפת בבית הספר הסובייטי. וחברנו, הקומוניסט המסור והנאמן, אחרי ליל עבודה מאו־מצת, הלך לביתו מבויש ונזוף.
גם לי, לכותב הזכרונות הללו, קרה מקרה לא נעים שהמנהל, מתוך בורותו, גרם לו: עם גמר השליש הראשון בבית הספר כונסו כל המורים לישיבה וכל מורה־מחנך כתה קרא את הדו"ח שלו על הישגי תלמידיו בלמודיהם. בשעה שאני קראתי את הדו"ח שלי, קם פתאום המנהל מכסאו והכריז בכעס: „מי נתן לך רשות לכנות את הילדים שלנו בשם ק׳נטר־רבולוציונרים? הוא לא חיכה לתשובתי והודיע על סיום הישיבה ויצא מהחדר. כל המורים נדהמו מעצם הקריאה ואני פלצות אחזתני. בו במקום החליטו המורים, למסור את בירור הענין לאחד המורים, שהיה מבאי ביתו של המנהל וידע להחניף לו. ביום השני, כאשר המורה פנה למנהל לברר סיבת רוגזו, קם המנהל והוציא מארונו את „הספר הקדוש", „הקורס הקצר של קורות המפלגה", פתח בדף מסוים וקרא את המלים „קונטר־רבולוציוני אלמנט" (ואני „החוטא" השת־משתי בדו"ח שלי במלה „אלמנט"). כאן התברר כל הענין, שהמנהל בבורותו לא ידע פשוט, משמעות של המלה „אלמנט", שצירפו ל„קונטר־רבולוציה". כשהמורה ניסה להסביר לו ולהעמידו על טעותו, לא רצה לשמוע שום הסבר, כי הענין כבר נמסר למפקח האזורי של בתי הספר.
כעבור יומיים הוזמנתי למפקח האזורי לברור, ביום המיועד באתי ללשכתו של המפקח ומצאתי שם גם את המנהל שלנו. אחרי שיחה קצרה שאל אותי המפקח אם הדו"ח שלי נמצא בידי, עניתי לו בחיוב והגשתי לו את הדו"ח. המפקח קרא את הדו"ח בקול והכל הוסבר לו. ואז הוא פנה למנהל בזו הלשון: „לך לבית הספר ועבוד היטב ואל תחפש את הקונטררבולוציה בא־למנט". בזה נגמר הענין, אבל לי זה עלה בדמים מרובים ובנדודי שינה. הפתעות כעין אלה קרו לעוד מורים, במיוחד למנהל הלמידה שלנו. לסוף נאלץ להתפטר מרוב אכזבות.

שפע ביבול, סגירת בתי כנסת, שיתוק חיי דת וחברה

באותה שנה היה היבול של כל התבואות בשפע רב. הסוחרים שהיו תמיד קונים את התבואות לשם יצוא לחו״ל, ישבו בבתיהם באפס מעשה, כי אסרו עליהם להתעסק במסחר. השלטונות התחילו אז לתבוע מאת האכרים את מיסיהם, ומכיוון שלאכרים לא היה כסף במזומנים, הסכימו לקבל את המיסים בתבואות. האכרים החלו להביא את תבואותיהם למחסנים ע״י תחנת הרכבת. במשך יומיים־שלושה היו המחסנים מלאים וגדושים כדי אפס מקום. האכרים עוד המשיכו להביא תבואה ומחסנים פנויים לא היו. השלטונות חפשו וחפשו ומצאו את בתי הכנסת. בראשונה מלאו את בית הכנסת „יבנה״ ואחר כך את בתי הכנסת האחרים. היהודים החרדים הפסיקו לבוא להתפלל בבתי הכנסת והיו מתחבאים בבתיהם והתפללו באימה ובחרדה.

ד ב ו ר ה ב ר נ ב ו י ם—ט נ נ ב ו י ם מספרת:

„אבי הרב ר׳ יוסף ברנבוים, שאיבד את משרתו כרב הקהילה שפוזרה בתוקף החוק ולא נשארו לו כל אמצעי קיום באשר הוא חי בתקן התקציב הציבורי, פנה אל הרב הראשי של יהודי ביסאראביה, הרב י. ל. צירלסון, וביקש ממנו להרשות לו לשמש כשו״ב. הוא קיווה כי כ„שוחט״ יוכל בכל זאת להתקיים מתשלומי אזרחים שייזקקו לשחיטה כשרה. הרב צירלסון, אישר לו את בקשתו, אך ביקש ממנו להמשיך בהוראה רוחנית כרב המקום, בדלית ברירה נאלץ לעבוד גם בתור שו״ב״.

גם חיי התרבות במושבה שותקו לגמרי — נסגר בית הספר „תלמוד תורה״, הספריה הצבורית וחדר הקריאה וכו׳. גם בין הנוער לא נעשתה שום פעולה תרבותית. הנוער המקומי, שהיה רגיל לחיי חברה והיה קשור לתנועות נוער שונות, הוכה בתדהמה. אָלם השתרר בכל. הנוער התוסס, שידע לנהל ויכוחים ערים על נושאים שונים — תרבותיים, חברותיים ופוליטיים — הכיר מהר לדעת, כי באו זמנים חדשים, שיש למעט בשיחות, ובחברה — אין טוב משתיקה. גם הנוער הקומוניסטי שלנו וכל אוהדיהם התחילו להתפכח משכ־רונם הרב. הם ציפו כי כאשר יבואו הסובייטים לביסאראביה, כולם כאיש אחד, יתקבלו למפלגה כחברים נאמנים. ולסוף — עברו כמה חדשים ובקשו־תיהם להתקבל למפלגה לא זכו לכל תשובה. ביחוד גדלה אכזבתם בזמן הבחירות לסובייט העליון, כשראו במו עיניהם שהבחירות אינן בחירות כלל, כי ברשימת המועמדים הופיע רק שם של מועמד אחד, אדם בלתי מוכר, רועה צאן מכפר מרוחק ונידח ובו בחרו בלית ברירה.

בערבים ובלילות היה חושך מוחלט ברחובות. תאורה חשמלית לא היתה במושבה ובבתים חזרו להשתמש בעששיות של נפט ורבים היו הבתים שגם עששיות לא היו בהם ולקנות אי אפשר היה בחנויות, כי אזלו. בגלל החושך פסקה התנועה ברחובות בלילות וחודשה רק עם אור הבוקר. אנשי המקום לא הלכו לבקר ידידים ומכרים, כל אחד ואחד היה שקוע בדאגותיו ובטרדו־תיו והשתדל להתעלם מעברו. לעיירה העליזה הגיעו ימים עצובים ושחורים.

מספרת ב ר ײ נ ה ש ט ײ נ ב ר ג: העיירה שהייתה מלוכדת כמשפחה אחת, נתקעה במצב משונה ללא כל קשר אישי ומשפחתי. כל הקופרשטיינים, המידלרים, הזלצרים, הפקרים ועוד, כאילו נרתעו מלהכריז על קרבה כזאת. וכשנערכה חתונה פחדו להזמין אפילו את קרובי המשפחה הישירים ביותר, כדי שלא להעלות עליהם חשד השלטונות שמא עשירים הם ויש להם האפשרות לערוך חתונת „פאר".

כך נעלם ההווי היהודי, הדתי והלאומי. גם לוח עברי לא נדפס ולא היה. באו ימים קשים ונוראים ליהדות ביסאראביה כולה וליהודי מארקולשטי בתוכם ורב היה הפחד לקראת הבאות.

גירוש משפחות לסיביר

מ. ב ן ב ר י ת מספר:

באביב 1941 נראו סימנים, כי חוזה „הידידות" שנחתם בין גרמניה הנאצית והסובייטים יבוטל והמלחמה תפרוץ בקרוב. סכנת המלחמה גדלה מיום ליום. בעת הסכנה נזכרו השלטונות באויב הפנימי, ומי הוא האויב הפנימי אם לא היהודים, השעיר לעזאזל הקבוע?

כל אותן ההגבלות, הנגישות והגזרות, שניתכו על ראשיהם של יהודי ביסאראביה בימי הכיבוש הרומני עד למלחמת העולם השניה הן כאין ואפס נגד מה שזממו הסובייטים לעשות ליהדות ביסאראביה ובוקובינה, באותם הימים, שלפני פרוץ המלחמה. ביום אחד הגיעו לביסאראביה גדודים שלמים של משטרת הבטחון הסובייטית ובליל ה־11 ליוני נשלחו לכל המקומות, שבהם היה ישוב יהודי. הם הכינו, בסודיות רבה, רשימות של משפחות, שהן בלתי נאמנות, כביכול, למשטר הסובייטי, לכן דינם — גירוש לארצות הצפון.

באותו לילה שקטה המושבה. הרחובות היו ריקים ללא כל תנועה וחושך מצרים שרר בכל. האוכלוסיה עייפה מעבודת היום ועוד יותר מצרות היום, — מצאה הקלה ידועה בשעות המנוחה בלילה, אפילו ששנתם נדדה, אך מה שעשוי היה להתרחש באותו לילה עם כמה מתושבי המקום, בניה ובוניה של המושבה, לא יכול היה שום אדם לחזות בחלום בלהות האיום ביותר. בשעה שתיים אחרי חצות הייתי ער ופתאום הורגשה תנועה חשודה ברחוב, מעין טירטור עגלות. קפצתי מיד מהמיטה, נגשתי לחלון והנה התמונה המחרידה שראו עיני: עגלה נוסעת ובה יושב מנדל יפה ז"ל, בראש מורד עד הברכים ומולו בני משפחתו ומאחורי גבו חיל עם רובה. כעבור דקות מספר עברה עגלה שניה. היכרתי בה את המהנדס אברהם דודזון ביחד עם אמו ואחיו. על כל עגלה ישב חיל מזוין. המסע הנורא הזה נמשך שעה ארוכה.

כה עמדתי ורעדתי מזעזוע פנימי עמוק. עמדתי וספרתי 21 משפחות על נשיהם וילדיהם הקטנים, שהוצאו בלילה ממטותיהם, מבתיהם שבהם נולדו וציוו עליהם לעזוב את הכל ולצאת לגולה.

הגזרה נגזרה עליהם על לא עוול בכפם, הם לא חטאו נגד החברה שלהם, גם לא נגד המדינה ואפילו לא נגד המשטר החדש — לא הפרו חוק. סימן — לא תבעו אותם לדין ולא דנו אותם בבית משפט. כל הפעולה הנוראה והאכ־זרית הזאת, היתה פעולה אנטישמית מחושבת ומתוכננת לשם השמדה. ועכשיו ידברו המספרים: העיירה מארקולשטי מנתה כ־500—600 משפחות יהודיות וחמשת הכפרים שבסביבה עם אוכלוסיה מולדבית מנו לפחות 5000 משפחות. ממאַרקולשטי זו הקטנה גורשו 21 משפחות ומכל הכפרים בהם היו מתנגדי המשטר רבים, גורש רק בן אדם אחד ויחידי.
מעשה הגירוש עשה רושם מדכא על כל האוכלוסיה. זה היה מעשה זוועה שלא היה כדוגמתו, אפילו השטן בעצמו לא יכול היה להמציא משהו מזעזע יותר. ליום המחרת סיפרו האנשים. בלחש, איש לרעהו, מה שראו עיניהם — והתמונה היתה נוראה ואיומה: 21 משפחות נעקרו מבתיהם ונשלחו לארץ גזירה. המחשבה שליוותה אז את כולנו הייתה: מי יודע אם אפילו חלק מהם יזכה לחזור פעם לבתיהם?

מספרת טובה קולקר:
באותו לילה, ליל הגירוש לסיביר, נקשו בדלת ביתנו. כשפתחנו ראינו קבוצת פעילים קומוניסטים ממארקולשטי ובראשה יעקב ליב זבריז׳ר, אשר קראו לבעלי שלום ולדודה (אשתו של מרדכי קולקר) לבוא לביתו של אברהם טריף. אברהם טריף ואשתו נצטוו לארוז מיד חפציהם לצאת לדרך. מפתחות הבית הופקדו בידיה של הדודה.

מספרת ברכה טריף־קופרשטיין:
ב־5 באוגוסט 1940 הצלחנו, אחרי תלאות רבים, לעזוב את דורוהוי — רומניה, יחד עם בעלי ובני והשתקענו במושבה דומברובני. חשבתי בתום לב, כי הגענו למנוחה יחסית, אחרי הפרעות בדורוהוי, שביום אחד נהרגו כ־200 יהודים בבית הקברות בהלויה, ברחובות ובבתים.. גרנו בדומברובני פחות משנה, ובבוקרו של יום השבת 11.6.41 נפוצה שמועה בעירה, כי אסון קרה בעירתנו מארקולשטי. משפחות רבות, מנכבדי העדה, עשירי העירה, כביכול, שכל הש־נים עסקו בצרכי צבור, הקימו את המוסדות המועילים בעירתנו, נצטוו יומיים לפני זה, לארוז מקצת ממטלטליהם האישיים ולהתייצב בתחנת הרכבת. בהת־יצבם, סובב אותם משמר כבד של חיילים ומאחוריו התרוצצו מנהיגי העיירה חברי הסובייט. הגברים הופרדו ממשפחותיהם. כולם הוכנסו לקרונות משא והסיעום לתחנת הרכבת פלורשטי. בהוודע לי הדבר נסעתי לפלורשטי (לבעלי יעצו לא לנסוע מחמת עינא בישא), כדי להיפרד מאלה שרוכזו לגירוש.
בהגיעי לתחנה ראיתי עשרות קרונות משא ועליהם הכתבות — 8 סוסים 40 בני אדם. הם עמדו על מסלול צדדי בין שתי הגבעות המוכרות לנו והיו גדושים בני אדם, חיילים עם רובים מכודנים שמרו עליהם. להתקרב אל הקרו־נות לא הרשו, מהגבעה כמרחק של 20 מ׳ התאמצתי לברר אולי אכיר אחדים מהמגורשים.

עברו מאז שלושים שנה, אולם התמונה המזעזעת. קולות הבכי, פני האנשים הכחושים, מבטיהם המשונים שהביעו פחד, סבל, יאוש, הכל נשארו במוחי כאילו אני מסתכלת עכשו בתמונה מזעזעת המביעה את התופת.
לא אוכל להיזכר בשמות כל האנשים ממאַרקולשטי. אך זוכרת אני איך כמה מהם נשאו דליי מים בלווי משמר, לרוות את צמאונם של יושבי הקרונות, שחלק גדול מהם הצטופף על סף דלתותיהם כדי להפרד לכל הפחות במבט, בצעקה, בגעייה, מקרוביהם ומכריהם.
קשה היה להכירם, כי בין לילה שיבה זרקה בהם, עיניהם מבוהלות מביעות יאוש, טרוף דעת. אנסה להיזכר ולהזכיר מספר שמות של אנשים שהכרתים לפי קולם. תמונה מזעזעת ראו עיני, מנדל יפה מתהלך לפני הקרון ושתי מטריות בידיו, מחזיק אותן כאילו בהן כל מבטחו. אמרתי לבת דודתי בושקה דודזון, ראי את הדוד, נטרפה דעתו עליו ובאמת, אחרי שנים הגיעה אלינו ידיעה, כי למקום הגירוש הגיע כבר חסר דעת. פרצתי בבכי היסטרי והנה קול קורא אלי — „יאכנע" וואָס וויינסטו?" הכרתי את קולו של אברהם דודזון שהתלווה מרצון לגרושים של אמו שפרה ובנה השני שלום".
ואלה שמות המגורשים :
1. גולדשטיין דב (ברל), אשתו חאַנצ'ה. בנו ישעיהו ובתו רחל.
2. גרינברג אברהם (פויה) ואשתו, שחטאו היחיד היה שנבחר פעם כיושב ראש מועצת העיריה.
3. גרינברג נטע ואשתו.
4. גרינברג פוייה (אברהם) ואשתו.
5. דווידזון אברהם, אמו שפרה ובנה שלום (שוקה).
6. רכטר יהודה לייב ואשתו (שהצליח אחרי שנה של תלאות להמלט ולהגיע ארצה).
7. וויינשל יצחק ואשתו הניה.
8. זאבודיבקר יצחק, אשתו והבנים מאיר ופייבל (שהוצא מהקרונות בתחנת פלורשטי) ובנם הקטן ראובן.
9. זלצר שלמה, אשתו עטל (בנר) ושני ילדים קטנים.
10. חלפין שמואל. אשתו ושלושת ילדיהם הקטנים.
11. טריף אברהם ואשתו אסתר.
12. יפה מנדל. אשתו שרה. בתו ברכה והבנים מיכאל ומשה.
13. לנדאו אליעזר.
14. מוגילובסקי.
15. סופר ומשפחתו.
16. פרנקל שמואל ושתי בנותיו.
17. ציבושניק יצחק, אשתו ובנו.
18. קופרשטיין ישעיהו ואשתו בוזיה ובנם מיכאל.
19. ~~קופרשטיין מנדל, אשתו ברײנה ובנם יוסף.~~
20. קליינמאן מאיקה ובעלה.
21. שמוניס לייב ואשתו.

המלחמה פרצה — ממשיך לספר מ. ב ן ב ר י ת:
כעבור 11 יום אחרי הגירוש — ביום ה־22 ליוני 1941, פרצה המלחמה בין גרמניה הנאצית ובין רוסיה הסובייטית. הממשלה הרומנית, שחלמה על החזרת ביסאראביה ל„חיקה" הצטרפה לגרמניה, בהיותה בטוחה בנצחונה. ביום הראשון של המלחמה הפציצו האוירונים הגרמנים את העיר בלצי, הלהבות עלו השמימה ותמרות העשן נראו עד למארקולשטי. ההפצצות נמשכו ברציפות של שלוש יממות וכל העיר היתה אחוזה בלהבות. יהודי בלצי ברחו מתוך בהלה מעירם בעירום ובחוסר כל, רבים מהם הגיעו עד למארקולשטי שלנו. הפליטים, לפי מלכה סודווארג־יפה. באו לא רק מבלצי אלא גם מהסביבה פאלשטי וממקומות אחרים. יהודי מארקולשטי קיבלום בזרועות פתוחות. הגישו להם מלוא העזרה במזון ובביגוד ובלינה בבתיהם. עם האפשרות הראשונה עזבו רוב הפליטים את המקום, בעלותם על רכבות שהסיעו חיילים רוסים.
הצבא הרומני בסיוע הגרמנים החל את ההתקפה הראשונה וחדר לביסאראביה. הצבא הסובייטי החל לסגת והמבוכה היתה רבה. חלק מהנוער שלנו התגייס או גוייס לצבא הסובייטי והאוכלוסיה היהודית לא ידעה לאן לפנות — האם להישאר במקום ולחכות לבואם של הרומנים או להצטרף לצבא הסובייטי שהתחיל לסגת.
בסוף השבוע השני אחרי פרוץ המלחמה התחילה הנסיגה הכללית של הצבא הסובייטי ואליהם הצטרפו גם האזרחים הסובייטים, שעבדו בסביבתנו. מיום בואם של הסובייטים לביסאראביה הם לא הרשו לאוכלוסיה המקומית לעבור לאוקראינה והגבול הישן על הדניסטר נשאר סגור ומסוגר. כל קשר טלפוני נותק. רק מיום ה־5 ביולי 1941 הותרה הרצועה ובתחנות הרכבת החלו למכור כרטיסים לכיוון ריבניצה, אוקראינה, לכל דורש. בלילה שבין ה־5 וה־6 ביולי עברו שלוש רכבות מבלצי לריבניצה. הראשונים שעלו לרכבות היו פליטי בלצי ואחריהם אנשי המקום, שהחליטו לצאת בו בלילה. כל אלה לא ידעו את הקשיים והעינויים, שנתנסו בהם אותם האנשים שדחו את נסיעתם למחרת היום, כי רכבות לא הופיעו יותר. הרבה משפחות ארזו את חפציהם בשקים ובאו לתחנת הרכבת, שם הם חיכו יום ולילה, גם אני ומשפחתי היינו בין המחכים, ושום רכבת לא הגיעה.
לפי אלו השערות בלתי מדויקות, בכל זאת הצליחו כמה מאות נפשות להימלט ברכבות בסוף יוני. תוחלתם של האנשים לקבל מקום ברכבת אפסה. הם התעייפו וסבלנותם פקעה, ביחוד של הילדים והתינוקות. כולם החליטו לשוב לבתיהם. בדיעבד, היו כולם מרוצים ואפילו שמחים שחזרו לבתיהם ושכחו במציאות המרה ומה שעתיד לבוא בימים הקרובים.
בשובי הביתה לא מצאתי לי שום תעסוקה — לבי לא היה פנוי לקריאה והחלטתי להיכנס לשכננו הקרוב, ר' אבא קיטובסקי ז"ל, שהתקשרנו בקשרי ידידות. כל בני המשפחה קיבלו את פני בשמחה ובשיחה הראשונה שהתנהלה בינינו הועלתה השאלה הקשה: מה יש לעשות? האם לעזוב את מארקולשטי? והשאלה לאן לפנות? והעיקר במה? כידוע, כלי רכב מוטוריים, לא היו בשימוש. אמצעי התעבורה היחידים מחוץ לרכבות היו עגלות וסוסים. אבל אכרי הסביבה

לא הסכימו אז לצאת מכפריהם לשם נסיעות, מתוך פחד, שהצבא הסובייטי הנסוג יחרים את סוסיהם. הם גם סרבו לקבל את הכסף הסובייטי. הראשונים שעזבו את המושבה היו המשפחות המאושרות, שהיו בעלי רכוש של סוסים ועגלות, אחריהם יצאו המשפחות שיכלו לשלם בחפצי ערך בעד הנסיעה.

העזיבות האלה הגדילו את הבהלה בין יתר תושבי העירה. בינתיים נשארה המושבה ללא כל שלטון. הצבא הנסוג עשה את דרכו בכביש הראשי ולא סר למושבה, פרט לחיילים בודדים. המבוכה והחרדה גדלו בלבות האנשים: הרחו־בות היו ריקים ושוממים מאין עובר ושב. גם האכרים מהכפרים הקרובים חדלו לבקר במושבה ולא הביאו את יבול אדמותיהם למכירה, כי הכסף הסובייטי אבד את ערכו ולא היה לו כל שימוש.

גם החנויות הסובייטיות היו נעולות, החיים במושבה שותקו. הילדים לא שיחקו בחצרות וגם קולותיהם נדמו. הושלך הס בכל. הפועלים, העובדים השכירים והחקלאים לא יצאו לעבודה. כולם כאילו משוחררים היו מחובת העבודה, אין נוגש ואין עבד. חרות באה לעולם... אבל, לא חרות באה לעולמנו ובמקומה באה מרה שחורה, דכאון ויאוש ועל פני כל האנשים צער עמוק, יסורים ודאגות רבות על זה שהכין להם הגורל ועל זה שיכול לקרות בלילה או למחרת היום.

במצב רוח מביך כזה באו והתווספו עוד כמה שכנים לביתו של המנוח א. קיטובסקי, הי״ד. ישבנו ושקלנו מה לעשות. התווכחנו שעה ארוכה. היו דעות שונות בעד ונגד עזיבת המושבה. הרוב הביע את הדעה, כי אין לזוז מהמקום ואין לחפש מקלט ברוסיה העוינת לנו וכי לפליטים צפויים שם חיי רעב וחולי, נדודים הקשורים בסבל רב ואולי גם גירושים, ומי יעמוד בכל אלה? ליל ה־11 ביוני, ליל הגירוש האכזרי, היה חי ורענן בזכרונו של כל אחד מהמשתתפים בהתיעצות טרגית זו וכולם הזכירו את המאורע הרע הזה.

ככה הגיע הרוב של המתיעצים להחלטה, שאין לעזוב את המושבה.

נ ד ו ד י ם

מ. בן־ברית / בדרך לאוקראינה

ביום שני ב־7 ביולי, עזבנו את מאוקולשטי והגענו לפלורשטי הקרובה עם ערב. חושך מצרים שרר בכל ואף קרן אור אחת לא בקעה מהבתים. כל הרחו־בות היו תפוסים ע״י גייסות וכלי רכב משורינים, עד לאין מעבר. מטרת בואי לפלורשטי היתה לצרף אלינו את חותני ומשפחתו וביחד לנסוע לגבול ומשם לעבור את הדניסטר. את בית חותני מצאנו והוא היה שרוי בחושך. הדלת לא היתה נעולה נכנסנו פנימה, עברנו בכל החדרים ולא מצאנו אף נפש חיה. בבית היה הכל מסודר כאילו לא קרה דבר, אבל דייריו כנראה עזבוהו בחפזון ומתוך בהלה, כי רבים עזבו את העירה. מתוך עצבון ודכאון נפשי מצאנו כל אחד איזו פינה בבית ושכבנו לנוח, אבל לא עצמנו עין כל הלילה. עם אור הבוקר יצאתי לרחוב לחפש ידידים, מכרים, איזו נפש קרובה ולסוף מצאתי יהודי עני אחד, שהיה מטופל בילדים ומתוך עניו נאלץ להשאר יחידי בעירה, בשעה שכולם עזבוה. היהודי הזה עזר לי למצוא אכר אחד, שהסכים להסיעני עד לעירה וורטוז׳ני שעל הדניסטר.

ביום שלישי לפנות ערב, הוא ה־8 ביולי, הגענו לוורטוז׳ני. אנשי המקום מצאו עבורנו מקום לינה בלי כל קושי. הם הכניסו אותנו לבית מרווח, שבעליו עזבוהו עוד לפני יומיים ויצאו לאוקראינה. בבית מצאנו מלאי של מזונות ורק אז נזכרנו שזה יותר מיממה שלא בא כל אוכל לפינו. התישבנו לשולחן לסעוד לבנו וכך זכינו מן ההפקר. ביום השני נודע לנו, כי רבים מאנשי המקום יצאו בסירות דיג ועברו את הדניסטר ולהבא תהיה האפשרות לעבור את הדניסטר רק מהכפר המרוחק כ־12 קילומטר מוורטוז׳ני, שם הקים הצבא הסובייטי גשר זמני.

ביום רביעי בערב, הוא ה־9 ביולי, הציתו השלטונות הסובייטים את בתי הבד לשמן בעירה (לפי צו של סטאלין, להשאיר לאויב רק אדמה חרוכה) ואת מלאי השמן שפכו בחוצות העירה. השמן זרם במורד לדניסטר כמים הזורמים ביום גשם עז. בינתיים פרצו ועלו הלהבות מבתי הבד והאש התחילה להתפשט על כל הבתים הקרובים. איש לא התעסק בכיבוי השרפות והלהבות עלו עד לב השמים והתקרבו לבית בו ישנו. באמצע הלילה נאלצנו לעזוב את הבית ולסחוב אתנו את חפצינו המעטים.

ביום חמישי, הוא ה־10 ביולי, אחרי שהשרפות כבו מהגשם שירד במקרה בשעות האחרונות של הלילה, החלטנו אני ועוד כמה פליטים, לנסוע לכפר הקרוב, שם נראו סיכויים לעבור את הדניסטר. האוכלוסיה המקומית לא ידעה כמעט ולא כלום מהנעשה בחזית. עתונות לא הגיעה למקום, האנשים לא שמעו

את שדורי הרדיו, כי כל מכשירי הרדיו נלקחו ע"י השלטונות הסובייטים בעירה ובסביבה שרר שקט מוחלט. במקום היו עוד נציגי השלטון הסובייטי, גם הכסף הסובייטי לא אבד את ערכו והיה בשימוש כמקודם, לכן לא היה כל קושי למצוא עגלה ולנסוע עד לכפר הקרוב. בשעות הצהרים הגענו לכפר ומצאנו שם הרבה פליטים בחצרות של המשפחות היהודיות המקומיות.
בכפר ההוא גרו כ־20 משפחות יהודיות, שרובם היו עובדי אדמה ויד השלטון עוד טרם נגעה בהם. הם גם לא ידעו על הסכנה האורבת לכל היהודים. גם אנחנו מצאנו מקום לינה אצל אחת המשפחות היהודיות, הודות למכרתנו, שפגשנו במקרה בכפר והיא המליצה עלינו בפני המשפחה לתת לנו מקום לינה בביתם. בעל הבית היה מעין „אריה בעל גוף". היה לו משק גדול וגן כירות מטופח. מהרגע הראשון שהאיש ורעיתו הכניסו אותנו לביתם הם דאגו לנו שלא נדע מחסור, כאילו היינו קרובי משפחתם. הם קיימו בנו מצוות „הכנסת אורחים" ממש. כשסיפרנו להם, שעזבנו את ביתנו ואת כל רכושנו וברחנו מפני הסכנה האורבת לכולנו, הם לא יכלו להבין את זאת ואמרו: איך עוזבים בית על כל הרכוש שבו ויוצאים לנדוד למרחקים? הם עצמם הודיעו, שהם לא יעזבו את נחלתם ואת ביתם — הם היו בטוחים, כי להם לא יאונה כל רע. אבל לא כן היתה השתלשלות הענינים.

על גבול הדניסטר

אור ליום ו' הוא 11 ביולי, הלכנו לישון בשעה מוקדמת. כולנו עיפנו מכל מה שעבר עלינו בוורטוז'ני, אבל לישון לא יכולתי. נדדה השינה מעיני. בדמיוני קמו ועברו כל האנשים והמאורעות שראו עיני בשלושת הימים האחרונים מיום עזבי את מקום מגורי. השוויתי את עירתנו מארקולשטי ברגע שעזבתיה לעומת העירה וורטוז'ני. מארקולשטי ותושביה היו בחרדה גדולה. הם פחדו מפני היום העומד לבוא. דממה היתה בכל ואיש לא העיז להרים קול. כולם דיברו מלחש מאימת השונא העומד מאחורי הכותל... היתה דממת מות שלפני סערת השואה. בוורטוז'ני, להיפך, מצאתי תנועה ערה. תושביה אצו רצו, עשו הכנות לעבור את הדניסטר, להציל את הנפש והרכוש המצומצם. גם השלטונות הסובייטים עשו את ההכנות האחרונות לקראת הפינוי המוחלט. כולם חיכו וציפו לרגע שהצבא הסובייטי יקים את הגשר הזמני על הדניסטר ואז הדרך תהיה פתוחה לכל. אבל העבודה התנהלה בקצב אטי מחוסר כלים מתאימים וחמרי עבודה. השעה דחקה מאוד. יחידות רבות מהצבא האדום הגיעו עד לדניסטר ובעקבו־תיהן בא השונא הנאצי עם עוזריו הרומנים. בנדודי השינה לא מצאתי לי מנוחה ולבי כאב על שלא נפרדתי מאת חברי, ציוני המושבה, שאתם יחד פעלתי כעשר שנים לטובת ארץ ישראל ומוסדותיה והם: פסח לרנר, יחזקאל בניקוב, ד"ר פלדמן, פנחס פליישמן ואבא קיטובסקי, זכרונם לברכה ויבדלו לחיים ארוכים ה"ה אליעזר לנדאו וגלוזמאן, שעודם בגולה האכזרית.
לא נפרדתי מאת מיסדי הגמנסיה ומחזיקיה (במשך 20 שנה), שנשאו בגבורה את עול קיומו של בית הספר העברי יותר מעסקנים ידועים בערים גדולות.

במיוחד דאבה נפשי על שלא נפרדתי מאת תלמידי, שהקדשתי להם בעבודתי החינוכית חלק חשוב מחיי והם מבאי ביתי הקבועים יחד עם פעילי תנועות הנוער הציוני: „השומר הצעיר", „ביתר" ו„גורדוניה". זכרתי גם את זקניה וחכמיה וביניהם הטיפוסיים: הזקן ר' ישראל'קל חאלפין, הי"ד, שהיה חריף המוח, תלמיד חכם מובהק, מתלמידיו של שמאי, אבל ישר־דרך ופיו היה מפיק מרגליות; הזקן ר' שמשון קופרשטיין הי"ד, ציוני נאמן, שתמיד קיבל כל אדם בחיוך מלבב ואהב לספר על ציוני מארקולשטי הראשונים וביחוד על חברו ובן גילו הרב י. ל. פישמאן־מימון ז"ל, הרב בארנבוים הי"ד, האיש הצדיק והתמים, ירא שמים, שביזמתו הוקם ביה"ס „תלמוד תורה", לילדי חרדים במו־שבה. הרב ז"ל התיחס בחיוב לגמנסיה העברית ולמוריה — עליה היה אומר: יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ, ובניו ובנותיו היו מהתלמידים המצוינים שלה. כל מחשבותי היו נתונות באותו הלילה למושבה ולתושביה בחשבי: האם כל אלה, הזקנים, הנער והטף שנשארו בה, היוכלו להתקיים ולחיות עד בוא השלום לעולם? והאם הנוער והמבוגרים, שלקחו בידיהם את מקל הנדודים, האם ישובו בשלום למושבתם והעיקר — האם תחול עליה, הפעם, ועל ביסאראביה כולה, הברכה של אחד מגדולי הצדיקים * (לפי המסורת ששמעתי מפי אנשי ביסא־ראביה), שכל צרה שתבוא לעולם תפסח על חבל ארץ זו ושום רעה לא תאונה לה?...

אלה היו הגיגי שהטרידוני במשך כל הלילה. עם אור הבוקר קמה תנועה רבה בכפר. אכרי הכפר המולדובאנים קמו כרגיל ויצאו לכרמיהם ולשדותיהם, כאילו לא קרה דבר, רק האכרים היהודיים שבכפר נשארו בבתיהם, לא משום שערב שבת היה אותו יום, אלא משום שלאזניהם הגיעו הסיפורים של הפליטים היהודים, שהגיעו באותו לילה לכפר ובפיהם בשורות איוב... גם היהודי המארח שלנו לא יצא לעבודתו בכרם והסתובב רק בחצרו, התעסק בדברים של מה בכך, שכרגיל התעסקה בהם אשתו.

גם אני מיהרתי לקום ויצאתי לרחוב לשמוע חדשות ועל המתרחש בעורף. ברחוב מצאתי כמה יהודים, שגם הם כנראה השכימו לקום כמוני מפאת נדודי שינה. הם סיפרו ששמעו מפי פליטים שהגיעו בלילה, בעזרתם של חיילים סוביטיים, כי כל הדרכים בחזקת סכנת נפשות ליהודים. ובדומברובני, המושבה היהודית הקרובה, נרצחו כמה יהודים והעיר בלצי נכבשה ע"י הרומנים. בעודנו עומדים ומקשיבים לבשורות הנוראות, ניגש יהודי אחד והודיע, כי בסמטה הקרובה יושב חייל מתחת לעץ אחד, כנראה ממשטרת הגבול ונותן אישורים לכל הפליטים העומדים לעבור את הדניסטר לאוקראינה. כולנו שמחנו לידיעה זו, כי לאף אחד מהפליטים והתושבים המקומיים לא היתה שום תעודה שתזהה את אישיותו, ראשית, ושנית — זו היתה לנו לאות ולסימן, כי סוף סוף נוכל לצאת מן הכפר ונעבור את הדניסטר ונתרחק מן החזית. בריצה הגענו כולנו למקום שבו ישב החייל ומסביבו כבר צבאו כמה וכמה פליטים. מהר הסתדרנו

---

* המדובר כנראה ברבי ישראל מרוז'ין, שעשה דרכו מעיר מולדתו לבוקובינה, דרך ביסאראביה. כל עיירה בדרך התפארה בביקור ובברכה שהשאיר.

בתור וכעבור חצי שעה היתה בידי תעודה שאישרה כי הנני מורה, פליט ממאר־קולשטי ביסאראביה, ומשפחתי מונה 3 נפשות. תעודה זמנית זו הצילה אותי בכמה וכמה מצבים קשים והעיקר — בעזרתה קבלתי לפעמים מנת לחם לקיומנו..

מובן הדבר, שקבלת התעודה הזמנית הוציאה אותי קצת מדכאוני הנפשי ונחה דעתי. התעודה לא פרשה את לאומיותי, את מקצוע התעסוקה שלי בעבר ולא את השתייכותי האידאית החברתית. לו הייתי מקבל את תעודת הזיהוי שלי כמתוכנן במשטרת הבטחון בפלורשטי, הרי כל הדברים הנ״ל שהנני יהודי, מורה עברי ועסקן ציוני לשעבר — היו בודאי באים לידי ביטוי ברור ומדויק ואז היו משייכים אותי לסוג האזרחים הבלתי נאמן למשטר וזה היה שולל ממני את זכויות היסוד של האזרח הסובייטי לעבודה ולקיום. הדבר היה יכול לשמש גם כסיבה ועילה לצרות רבות לי ולמשפחתי.

בעודני הולך ומתכנן את כיוון הנדודים שלנו, משיוקם הגשר על הדניסטר ונעבור לאוקראינה. והנה הופיעו לנגד עיני, באופן פתאומי, הבת והבן הצעי־רים של שכננו אבא קיטובסקי ופניהם עצובים ועייפים מאוד; רצתי לקראתם בשמחה, כדי לשמוע מפיהם ידיעות מהימנות על שלומם של אנשי מארקולשטי הם פתחו פיותיהם לספר ולא יכלו להוציא דבר, כי גרונם ניחר ונשימתם נעצרה. הכנסתי אותם תיכף לבית יהודי ושם הישקו אותם במים קרים להשיב את נפשם. אחרי שנחו קצת החלו לספר את סיפורם הנורא.

כאורח בביתו של יהודי בלתי מוכר לי, הזמנתי את שני ידידי הצעירים כאורחי לסעודה משותפת. בעל הבית, מאחרנו, כששמע מפי, מי הם הצעירים וכל מה שעבר עליהם ועל כל תושבי מארקולשטי, ציווה לאשתו לערוך את השולחן ולהגיש אוכל לכל המסובים. מארחנו נהג בנו ככה גם ביום השבת כמכניס אורחים ידוע והכל הגיש בשפע. הוא כנראה הסיק כבר אז את המסקנה הנכונה, שגם מצבו איננו טוב יותר ומבוטח יותר ממצבנו אנו... אחרי שהסעודה נגמרה. יצאנו כולנו לחצר והמשכנו לשוחח על המצב בכלל ואף אחד מאתנו לא העלה על דעתו, שבאותו היום הושמדה כל האוכלוסיה היהודית במארקולשטי ולא נשארה אף נפש אחת בחיים. הרוצחים התעללו בחרבנותיהם ועינו אותם בעי־נויים אכזריים שונים ומשונים ולא פסחו על נשים וטף. הכל נעשה לפי התכנון של הכובשים הנאצים ועושי דבריהם.

בינתיים התחילו להגיע עוד יחידות מהצבא האדום הנסוג. הצפיפות בכפר גדלה וגם האויב התקרב. המצב הקשה אילץ את השלטונות להאיץ לגמור את הקמת הגשר. בשבת בצהרים נודע לנו, כי הגשר יהיה מוכן להעברה לפנות ערב ובאמת כך היה -- בשעות בין־הערביים זזו יחידות הצבא והחלו לעבור את הדניסטר. התור שלנו הגיע בשעה 12 בלילה ועברנו את הדניסטר בעגלה שהובילה אותנו עד לעירה הקרובה קאמינקה, עירה שהיתה פעם מקום קיט.

ברײנה שטיינברג / בדרך לטראנסניסטריה

באחד ביולי 1941 יצאנו מצ׳רנוביץ, מקום מגורי, במגמה להגיע לראשקוב ומשם ביחד עם בני משפחת בעלי, שגרו שם בקביעות, לעבור את הדניסטר ולהתקדם לעבר רוסיה. ב־3 ביולי הגענו ליאֶדיניץ, שנכבשה מחדש ע״י הרומנים, בלצי הייתה אחוזה להבות ואי אפשר היה להתקדם. יצחק קולקר ואשתו אידה (לבית פייארשטיין), שנמצאו שם, גילו לי כי ביאֶדיניץ נמצאים פ ס ח ל ר נ ר ואשתו, מ א י ר ב א ר ג ואשתו, בתו וחתנו, י ח ז ק א ל ז ב ר י ז׳ ר ושני בניו התאומים של נ ת ן ס ט א נ י ס ל א ב ס ק י נמצאים א י ט ה ש ו ו א ר צ ב ו ר ד שמתה אחרי כן בזרועותי בקולחוז באוקראינה ומ ל כ ה ק ו ט י ק, אשתו של אלעזר קוטיק, השו״ב. אם כי יחפה, נראתה לי האשה הנחמדה הזאת כמלכה, כה יפות היו פניה. בקשתה היחידה ממני הייתה להשיג לה נרות לברכת השבת. נודע לי גם כי אחי י ח י א ל, ש מ ח ה מ נ ד ל ז ב ר י ז׳ ר ושני בניו התאומים של נ ת ן ס ט א נ י ס ל אַ ב ס ק י נמצאים בקבוצת שבויים שנשבו עם הרומנים בקאַסאוּץ והם הובאו ליאֶדיניץ. לצערי, בהגיעי למקום כבר לא מצאתי אותם, הם נשלחו לגינדאֶשטי ליד פלוראֶשטי, שם התעללו בהם, מנעו מהם אוכל ועוד הכריחו אותם להסתכל באוכלים הלא יהודיים. רעב, צמא, כנים עשו בהם מהר שמות והם נקברו יחד, המתים והחיים.

ביאֶדיניץ עצמה המצב היה איום. שם משל בכיפה „שאֶף דה סקציה" שחזר למקום עם הכובשים כדי להתנקם ביהודים „הקומוניסטים". הוא מילא תפקידו בהקפדה, שלח אותם לעבודה, ממנה רבים לא חזרו. התחלתי לדאוג לגורל ילדתי הקטנה, בת השנתיים, שלא תמות מרעב. התלבשתי כלא יהודיה והופעתי בפני מאיור אוסטרי וגיליתי לו שאני יהודיה וכי אני מוכנה לשרת בכל עבודה קשה, בלבד שאוכל לכלכל את משפחתי. הקצין גילה יחס אנושי והוציא פקודה לצייד אותי לא רק בלחם, אלא בכל מה שהיה במחסן הצבאי המיועד לקצינים, בשוקולד ובשימורים. הם היו מביאים לביתי שקים מלאים כל טוב. שם היו מתאספים המארקולשטאים והיו נהנים מהמזון שסופק לי בשפע. אבל המצב הטוב לא ארך זמן רב. גזירה יצאה מפי ה„שאֶף" לאסוף את כולנו ולשלחנו לאַטאַקי. על סף הדניסטר רוכזו אז מאות פליטים מכל העיירות. הלילות היו צוננים והג׳נדרמים והקצינים הרומנים התעללו בבנות וצעקותיהן פלחו את החשכה. בגלל הפלוגתה בין הגרמנים והרומנים נשלחנו למוֹהילוֹב ומשם חזרה לוואֶרטוז׳אֶני, במחנה הידוע בו רוכזו אלפים. שהינו שם עד לראש השנה. הגברים החלשים והרעבים אולצו לבנות גשר על הדניסטר. גרנו ארבעים נפש בחדר אחד, וחיינו לא היו קלים. בעיני ראיתי כיצד דיין ובניקוב התהלכו קרועים ובלואים, ומחפשים חתיכת לחם או פרי ושמחו כשגילו איזה שזיף כדי להנות מהמיץ המעט שבו. ימי הגשמים הגיעו והתחילו המשלוחים בדרך לטראנסניסטריה. היינו משרכים את דרכנו באלפים, וכל יום נתרבו החללים, ראיתי ילדים נופלים ונופחים נשמותיהם והאמהות ממשיכות ללכת. בוואֶרטוז׳אֶני או בדרך נספו ב ר י י נ ה ס ט נ י ס ל א ב ס ק י, ג י ט ל

סטאניסלאבסקי, עם בעלה ובנה, גיטל שילמן, סימה חאלימסקי (קוטיק) ובתם הקטנה אלעזרה (על שם אלעזר קוטיק) שנספתה מרעב. סימה, מרוב חולשה, נפלה בדרך ואני עם בעלה דוד קברנו אותה ביער הגדול המשתרע מקאסאוץ עד סורוקה.

גם בטראַנסניסטריה עצמה הייתה הדרך קשה. בקושי רב הצלחתי לשמור על הקשר עם בעלי, שאיבדתי אותו אחרי כן. בדרך היינו מנסים לסטות אל עבר הכפרים לבקש אוכל. וראה פלא, גם באוקראינה של פטליורא היו כאלה, שעמדו בצידי הדרך והושיטו לנו מזון, כשהם עצמם בוכים וממלמלים: „למה לא הרגו גם אותנו, שלא נראה במו עינינו את היסורים הללו".

בהגיענו לאולישאַנקה, קולחוז, היה יום כפורים. השתרענו על האדמה הקרה ובאחת האורוות עמד הרב מראשקוב, שגם הוא היה בינינו והתפלל אתנו תפילת יום הכיפורים. למקום נקלעו חיילים איטלקים, שנשלחו במסגרת הציר רומא־ברלין להשתתף במחנה הכיבוש והם ריחמו על הילדים וחילקו ביניהם חתיכות סוכר לילדים. למחרת „הצום" מתה עלי בתי הקטנה ואחרי שעות אחדות גם איטה שווארצבורד.

רק בחול המועד סוכות הגעתי לאובודובקה, עיירה קטנה באוקראינה. רק שם באחת האורוות שבאחד הקולחוזים גיליתי את בעלי. למזלנו גילינו פה ושם יהודים מתושבי המקום, שהורשו להשאר במקומות מגוריהם והם היו מושיטים לנו עזרה בפרוסת לחם או במזון אחר. משם הגענו לבאַרשאַד, בה התארגן מחנה ריכוז. מזלנו שהפראֶטור מבאֶרשאד היה יליד בריצ׳בה והוא נסה חסד ליהודים. בעיקר התרכזו שם בוקובינאים שהגיעו למקום דרך מחנה מארקולשטי והם חזרו וסיפרו על זוועות אותו מחנה. על המחנה סיפר גם יצחק (איסאַק) חאלפין מאַטאַקי, שנשא עמו סכין, שהביא מבית חאלימסקי.

עינוי מיוחד היה לראות במצבם הירוד של הילדים שחלו בטיפוס, בשחפת וקבלו גנגראֶנות. רק כשהמלחמה הגיעה לשיאה, נשלחה עזרה ע"י המרכז היהודי ברומניה, בבוקרסט, מאוחר יותר נשלחה משלחת רפואית מבוקרסט, שהצילה במידת האפשר את שרידי הילדים היתומים. טיפלתי בחינוכם ובמש־לוחם, לצערי לא יכולתי להתלוות אליהם בלעדי בעלי, וכשנסינו לעשות זאת כבר היה מאוחר.

מלכה יפה (סודווארג) / הבריחה ממארקולשטי

גם בני ביתי החליטו לעזוב את מארקולשטי. ארזנו חפצינו בחבילות והכ־נסנום למרתף. תנועת הרכבות נתמעטה, הצפיפות והדוחק בהן היו בלתי רגילים זכך המתנו זמן רב בתחנת הרכבת וחזרנו כלעומת שבאנו: אבא, אמא, אני ואחותי בת הארבע עשרה. חרדנו לגורלנו, ביחוד אחותי הקטנה, אשר לחצה עלי שנעזוב את המקום בהקדם. היא בפירוש התבטאה: „נעזוב את הורינו עם חבילותיהם, כי הם עלולים להיות גם רוצחינו". אולם אני טענתי לעומתה כי לא אוכל לעזוב את ההורים לבדם".

למחרת החל הפוגרום, זה היה ביום חמישי 10 ביולי 1941. כפרי נוצרי מכיר שלנו סר לביתנו והודיע להורי, כי בשוק מתבצעים דברים בלתי נעימים ויעץ למשפחתי להסתלק. אמא קראה לי, לאחותי ולצעיר בלצאי שהתארח אצלנו כפליט, והודיעה לנו כי עלינו להסתלק במהירות האפשרית. שאלתי לאן? אמא השיבה: לכל מקום שעיניכן נושאות. הבנתי. לקחנו אתנו מזוודה עם מטלט־לים, תרמיל עם מזון ויצאנו באותו לילה לדרך. תכניתנו היתה לצעוד לכיוון הדניסטר. נסיתי לשכור סוס ועגלה לשם הסעה. ברשותי היה כסף וגם תכשיטי זהב. אולם האכרים שנזדמנו בדרכנו סירבו. תשובתם היתה, כי הגרמנים כבר נמצאים מאחורינו. נדדנו בשדות וטעינו בדרך. בשעות הבוקר המוקדמות נסיתי מזלי מחדש להשיג סוס ועגלה, אולם לשוא. לאחר שבירורתי מקום המצאנו נודע לנו, כי אנו נמצאים בסביבת גורא קיינארי. השתדלתי להגיע לכפר איבנו־בקה הסמוך בו גרים כפריים מכירים, אשר עמדו אתנו בקשרי מסחר ואמנם הצלחתי לפגוש כפרי מכר, אשר נענה להפצרותי והסכים לנסוע למושבתנו יחד עם אשתו, כדי להביא את הורי לאיבנובקה.

באותו יום ששי 11 ביולי הוא נסע למארקולשטי והסיעם לאיבנובקה. כשפגשתי הורי באותו יום בביתו של הכפרי. הם היו מזועזעים מאוד ולא יכלו לתאר את השוד והשבר שקרה בעירה. לכפר הגיעו בעירום וחוסר כל. הגשתי להם מים קרים למען החיות נפשם ובקשתי שיפושו מתלאות הדרך. מכרנו הכפרי סיפר, כי הכפריים מהסביבה כולל תושבי הכפר מארקולשטי, שודדים ובוזים בבתי היהודים מכל הבא ביד. גם בית הורי נשדד. ביניהם היה גם אכר אמיד פדיה קילאַט ותוך כדי שיחה הודיע לנו מארחנו כי עלינו לעזוב מיד את המקום, להשאיר את חפצינו (המזוודה והתרמיל) בביתו וכשיעבור הזעם יחזירם לנו. הוא נימק דבריו בכך, כי חייו נתונים בסכנה, על יסוד מקרה, כשכפרי נתן מחסה ליהודים ועל כן הוצא להורג.

עזבנו את הבית ופנינו לשדות. מצאנו מחסה בשדות החטה והתירס. בדרך מנוסתנו פגשנו מארקולשטאי אשר ניצל מהטבח ברגע האחרון, והוא סיפר לנו כי חיים שו״ב, חתנו של מ. שפילברג, הובא ע״י הכפריים לבית השחיטה ושם נשחט כבהמה. הוא מסר לנו כי באותו יום נרצח גם אהרון בניקוב.

בשעות היום נשארנו בין התבואות ובלילה התחלנו לנוע. אבא הכיר את הדר־כים ופנינו לכיוון דומברובני. הלכנו ברגל, עברנו בצדי דרכים לא רחוק מהמושבה. רועים אשר פגשונו, שדדו את בגדינו העליונים שהיינו לבושים. מפי כפריים שפגשנו בקרבת המושבה דומברובני נודע לנו, כי אכרי הסביבה ערכו פרעות ביהודי דומברובני וגם רצחו בהם. הם האיצו בנו שנסתלק מיד מן המקום. המשכנו בדרכנו והנה ראינו מרחוק את הדניסטר וכבר האיר היום. עם הגיענו לדניסטר, היה כבר המעבר לצדו השני סגור. בשטח הצטופפו אלפי יהודים ממקומות ישוב שונים. פתאום התנפלו עלי שני אכרים ובאיום בסכיניהם, שדדו ממני חפצי הנותרים, כספי, בגדי ואף נעלי. הופשטתי כולי ונשארתי רק עם כותנתי לעורי. לפתע פגשתי חבר לכתה, נוצרי מהקורסים הפדגוגיים בסורוקה. הוא ניסה לעזור לי ופנה לשודדים ושאל לפשר מעשי הביזה. אולם הם איימו במעשי אלימות נגדו והסתלקו עם חפצי. אז הוא פנה אלי והציע לי

מחסה בכפרו. סרבתי. הוא ניסה לשכנעני כי קיים סיכוי סביר להציל נפשי, ביחוד כשאני שולטת יפה בשפה הרומנית. הודעתי לו כי לא אוכל לעזוב את בני משפחתי וגורלי יהיה כגורל עמי. ליד הדניסטר פגשתי גם את אידל סויריפמן ובתה חייקה, שניסו להציל נפשותיהן. המוני הגויים, שהגיעו לכאן מכל הסביבה, החלו לגרשנו מהמקום. הם איימו עלינו בסכינים ובמקלות וגידפונו בקללות הנמרצות ביותר. „יהודים מוצצי דמנו, הגיע יום נקם".
גורשנו יחד עם המוני היהודים בחזרה לדומברובני. המושבה היתה לאחר הפרעות שהתרחשו בה. ראינו כסתות קרועות ונוצות שכיסו את הרחוב הראשי במושבה. אף דרכנו על ספרי תורה קרועים וטליתות שהיו פזורים לכל עבר. הגרמנים והרומנים ריכזו אותנו בחצר גדולה וסגרונו בגדרי תיל. נשארנו בגיטו כשבוע ימים. הרעב הציק לנו מאוד, אחדים מאתנו הצליחו לסחוב קצת ירקות מגינות הסביבה כדי להשקיט רעבונם. אלינו הובאו גם יהודי דומברובני שניצלו מן הפרעות.
לאחר שבוע החלו עינויי הטילטול והגירוש, מצעד עינויים איום מדומברובני. גורשנו לכפר ליד זגוריצה ומשם הריצונו למקומות שונים. ללא מזון ומים. רבים מאתנו כשלו ונפלו, ביניהם האוכפן (רימער) סויבלס. החיילים שליוו אותנו ואשר הצטיינו באכזריותם אמרו, כי חבל לבזבז עלינו כדורים. הרי כל כדור עולה 7 ליי ואמנם המטרה להשמידנו בדרך זו הצליחה בחלקה. כך טולטלנו עד שהגענו לבלצי. הופנינו לבית הסוהר ונדחסנו בחצר אלפי יהודים תשושים, רעבים וצמאים מאוד. כל הדרך לא סופקו לנו מים ואף לא הורשינו לשתות ממימי האגמים והנהרות.
זכור לי המחזה, מחצר בית הסוהר בבלצי, כשחייל גרמני מתעלל בנו, בשעה שהרעב הציק לנו. הוא עמד בקומה השלישית. החזיק בידו לחם וחתך ממנו קוביות זעירות ובהכריזו כי הלחם מיועד לילדים, זרק כמה פירורים לחצר. האנשים הסתערו על הפירורים כחיות טרף כשאחד דורס את שכנו. לאחר מכן השליך חתיכות בשר בלתי מבושלות, כנראה של הנבלה והמחזה חזר ונשנה! לפתע פתאום הוצאו מתוך ההמון מספר בנות צעירות והוכנסו למחסן שבבית הסוהר. צעקותיהן המחרידות עוררו בנו רגשות אימים וזוועה. הורינו אשר נחרדו מאוד לגורלנו, ניסו לסוכך עלינו בגופם וכך עשו גם אחרים.

משה פוגל / בטראנסניסטריה

בימים האחרונים לפני הטבח חכינו לרכבת מבלצי כדי לעזוב את העיירה, אולם לא שיחק לנו המזל, נסינו לעלות לרכבת גם ביום ששי 11.7.41 וחזרנו כלעומת שבאנו. שלמה פורטנוי הזהירנו כי גדולה הסכנה לנסוע ברכבת, כיוון שהגרמנים פרצו את הקווים הרוסיים, שהיו חלשים ביותר, והם מתקרבים אלינו. הוא גם סיפר לנו כי בקרבות עם הגרמנים נהרגו משולם מסטרמן, אידל ויינבוים ואחד מבני משפחת פרבר. באותו יום ששי בבוקר עברה רכבת מכיוון

פלורשטי — רזינה לאוקראינה, אך גם עליה לא הצלחנו לעלות וחזרנו עם חבי־לותינו בשעה 9.30 בבוקר לביתנו.
עזבנו את עיירתנו והמשכנו בשדות לכיוון העיר סורוקה. בלילה נשארנו ללון בשדות. מצאתי מחסה בקני תירס וחמניות... עם שחר המשכנו בדרכנו והגענו ליער, סמוך לעיר סורוקה. כשהגענו לכפר לפני סורוקה פגשנו עוד יהודים. בסביבה ראינו גם חיילים רוסיים. מצאנו מחסה באחת הדירות בכפר בסמוך לדניסטר, ואני הייתי אז כבן שש עשרה. יצאתי לעיר סורוקה לחפש את אחותי מאסיה במקום מגוריה. מאסיה, שעברה לגור לסורוקה לאחר נשואיה, היתה לה ילדה בת שלוש ותינוק, בעלה היה מגוייס בצבא הסובייטי. הודעתי לה כי כל המשפחה מחכה לה בכפר הסמוך. היא לא הלכה מיד, אלא הפקידה בידי את הילדה והודיעה לי, כי עליה לגשת בקרבת מקום ומשם להעביר ידיעה אל בעלה, כי היא נאלצת לעזוב את סורוקה כדי להציל את עצמה ואת ילדיה. אני החזקתי ביד אחת בילדה ובשניה החזקתי חבילה. הואיל ובמקומות שונים בעיר השתוללו פורעים, חשד בי קצין רוסי, כי גם אני שייך לכנופיות אלה. הוא הוציא אקדוחו וניסה לירות בי. לולא התערבותה המהירה של אשה, שמנעה זאת ממנו, כשהיא צועקת, כי אני יהודי הבורח מפני הפורעים ומחפש מחסה. מיהרתי וחזרתי עם הילדה אל משפחתי שהמתינה לי. כולנו חכינו בקוצר רוח, שתפסקנה היריות מסביב ולנסות לעבור את הדניסטר לעברו השני, לאוקראינה. ליד דוברה קטנה ושטוחה ראיתי את בני משפחת אייזנברג, האב שלמה והבנות חיה ומינה ואת מנשה מזור ומשפחתו.
בשבת בין השעות 10—11 לפנה״צ, הועברנו ע״י שלושה חיילים רוסיים בדוברה, לכפר ציקינובקה שבאוקראינה. כאן פגשנו הרבה יהודים והצטרפנו אליהם. יחד עם יהודי אוקראינה הנודדים הובאנו לסלסובייט (העיריה). בדר־כנו לסלסובייט, פגשנו כבר צבא סובייטי מאורגן על פלוגותיו, גדודיו והטנקים שלו, כשהם מתקרבים לגבול, כדי להגן על קווי ההגנה. במשך כל הזמן היו חילופי יריות בין הצבא הסובייטי לבין הצבא הרומני. הדוברה כבר לא חזרה לעיר סורוקה כדי להביא משפחות נוספות וכך נפרדו משפחות, וגם אחותי מאסיה לא הצליחה להדביק אותנו.
בסלסובייט קיבלנו לחם. נציגנו — אוקראיני, הוביל אותנו לבית ספר ובכל כיתה שוכנו כמה משפחות. נשארנו כאן יום אחד ולמחרת עזבנו המקום. השל־טונות העמידו לרשותנו עגלות, עליהן נסעו בדרך כלל ילדים וזקנים, היתר צעדו ברגל, משפחתנו קיבלה עגלה. אתנו נסעה גם משפחת אייזנברג, הגענו למיאסקובקה בתור פליטים. אבא, אשר היה חייט במקצועו, קיבל יום עבודה והרוויח סכום כסף, שהספיק לקניית מיצרכי מזון וכך החיינו את נפשותינו הרעבות.
במיאסקובקה פגשנו את בני עירנו גמליאל ומוטי קופרשטיין. גמליאל נשא אשה מבנות המקום והשתקע במיאסקובקה. כאן נודע לנו כי הגרמנים כבר צלחו את הדניסטר. המשכנו לנדוד ברגל יחד עם אלפי יהודים שברחו מפני האויב על זקניהם, נשיהם וטפם. הצבא הרוסי נסוג ואחריו קבוצות מאורגנות מחסידי המשטר הסובייטי, אשר הוסעו בעגלות ואף במכוניות. הגענו לכפר הסמוך

לאובאדובקה. באובאדובקה עצמה נשארנו רק יום אחד והיא הופצצה קשות ע"י הגרמנים. המשכנו בכיוון לאומן והגענו לטרנובקה. כאן ירו עלינו הגרמנים מהארטילריה שלהם, רבים נפגעו מהפגזים, למזלנו ניצלנו.
בדרך נדודינו נודע לנו כי יהודים רבים נרצחים ע"י הגרמנים. בטפליק רוכזו יהודי המקום ונרצחו, ביניהם היה גם בן עירנו מירקה גרינברג.
בינתיים הגיעו הגרמנים לדניפר ואנו היינו מוקפים. עלי לציין, כי דרך נדודינו היתה קשה ביותר. נמצאנו עפ"י רוב בשדות ללא מחסה. באחד הלילות ירד גשם עז, בקושי הצלחנו למצוא מחסה בדירה אחת בכפר אוקראיני. אולם היתה סכנה גדולה להשאר, בגלל היריות הרבות שניתכו עלינו. ברחנו לגן יחפים ורטובים. אכר אוקראיני ריחם עלינו וסעד לבנו בחתיכת ממליגה. באותו כפר פגשנו גרמנים. מפה לאוזן נמסר בשם המפקד הגרמני כי עלינו לחזור למקומותינו. אנחנו מצאנו סוס. משפחה יהודית מקריזופול השיגה עגלה וחזרנו יחד. כשהגענו לקריזופול נטל לו היהודי בחזרה את העגלה ואנו נשארנו עם הסוס. הרכבנו את הילדה על הסוס כשאנו צועדים ברגל והמשכנו למיאסקובקה, פה פגשנו את מנשה ושרה מזור וגמליאל ומוטי קופרשטיין, שהזכרתים לעיל. במיאסקובקה היה כבר שלטון רומני. השתכנו בדירה עזובה, מזוננו היה תפוחי אדמה אשר הוצאנו מגינות שונות. נשארנו שבוע. באחד הימים הופיע בדירתנו אוקראיני והודיע לנו כי עלינו להתרכז באחד המבנים הציבוריים שבמקום. כך רוכזו הרבה יהודים על חבילותיהם ומטלטליהם, אולם שני אנשי צבא רומניים ציוו עלינו להתפזר ולחזור לבתינו. אנו עזבנו מיד את המקום והח־לטנו להמשיך בדרכנו חזרה הביתה. הגענו לזיגיבקה ליד יאמפול ואמנם בזיגיבקה נשארנו, מהתחלת אוגוסט 1941 עד למחצית מרס 1943.
בזיגיבקה היו כמאתיים משפחות יהודיות והיא היתה מוקפת בכפרים מלאי אכרים. בדעתנו היה לעזוב את המקום, אולם משה מלך מדומברובני הזהירנו כי אין טעם להתקדם לעבר ביסאראביה, הואיל וכל היהודים נרצחו. בזיגיבקה נאלצנו למכור את הסוס, תמורת שק סוכר. כי לא היו בידינו אמצעים לקנות עבורו מזון.
על העיירה זיגיבקה חלשה תחנת משטרה שמנתה כעשרה שוטרים רומנים, ראש העיר היה אוקראיני. המטבע היה המארק הגרמני. בראש יהודי זיגיבקה עמד סטארוסטה אשר ביצע את פקודות הרשות. היה לו סגן, אוקראיני. תפקידם העיקרי היה לבצע את ההזמנות שנתקבלו מיאמפול. ביאמפול חיו בעלי מלא־כה, שבנוסף לעבודות עבור הכפריים, ביצעו עבודות עבור הצבא הרומני.
גם בזיגיבקה התרכז מספר ניכר של בעלי מלאכה. היתר אורגנו בקבוצות עבודה בחקלאות. העובדים לא קיבלו שכר תמורת עבודתם, אלא מצרכים שונים. אסור היה לעזוב את המקום ללא נטילת רשות. יהודי המקום התייחסו בסבר פנים יפות לפליטים. גם יחס האוכלוסיה הלא יהודית היה הוגן. במקום היה גם רופא יהודי, שהובא מרומניה. היה לנו בית כנסת, שו"ב וגם אפינו מצות לפסח. בשנה הראשונה לא ענדנו כל סימן. כעבור שנה נתקבלה הודעה באמצעות הסטארוסטה היהודי, כי עלינו לענוד טלאי צהוב עם מגן דוד. אז פגשתי את וילי סוסליק, ומפיו נודע לי כי קיימת פעילות פרטיזנית בסביבה.

ש. טאובר 7 ממחנה מארקולשטי לטראנסניסטריה *)

כעבור שבועיים שהייה במחנה מארקולשטי הודיעו לנו הג׳נדרמים בבוקר אחד, כי עלינו לנסוע. הוצאנו מהבתים, סודרנו בשיירות ולאלה מאתנו שהיו אמצ־עים, הוסעו בעגלות. בעיקר הוסעו בהן הזקנים והילדים והיתר הלכו ברגל בבוץ ובגשם. סבלנו היה רב. צעדנו בקושי, מוקפים בשוטרים, עד שהגענו ליער קוסאוץ, כבר נפחו אחדים מאתנו את נשמתם, ביחוד זקנים. ביער קוסאוץ קברנו גם תינוק מבני משפחתנו. כאן שהינו כשני לילות עד שעברנו את הדניסטר. הואיל והגשר קרס, עבר רק חלק מהשיירה, החלק השני הופנה למעבר למקום אחר, דומני לאטאקי, וכך נפרדו משפחות.
עם הגיענו לקולחוז האראהוי, נתן מצעד המוות את אותותיו. הפליטים המגור־שים דרכו ממש על מתים, חבריהם לשיירה שהוציאו נשמתם מרוב תשישות וגם קרו מקרי התאבדות, עקב התנאים האיומים והבלתי נסבלים בהם נמצאנו. משפחתנו נשארה כאן שמונה ימים, הואיל וחיכינו לאמא שלנו, שלא הספיקה לעבור את הגשר מעבר לדניסטר, לפני קריסתו.
בדרך נדודינו נודע לנו כי קיימת אפשרות להסתדר ביאמפול כפועלים מק־צועיים נדרשים, תמורת שוחד, כך נשארנו ביאמפול. גורל אנשי השיירה שלא הגיעו אתנו ליאמפול נחרץ, רובם מתו ממחלות, כנים וכו׳... והאדם נהפך לחיה.
ביאמפול היינו כשבעים משפחות. אתנו היו גם כמה משפחות מיהודי המקום שהצליחו להסתתר. ביניהם ד״ר מילמן ומשפחת שרגרודסקה. הצלחנו להחזיק מעמד. יחד אתנו היו גם בתו של הרב בארנבוים ז״ל, דבורה והבן אברהם. דבורה אף התפרנסה זמן קצר במקום ממתן שעורים בעברית. הבן אברהם בארנבוים גורש לאחר הלשנה והועבר למחנה אחר בטראנסניסטריה, שם חי בתנאים קשים מאד.
ביאמפול חיינו בגיטו בתנאי רעב וסבל ונשארנו בה כ־30 חודש. אמי ואחותי נהרגו מהפצצות הגרמנים לפני נסיגתם.
בערב פסח שנת 1944, עם כניסת הרוסים, חזרנו למארקולשטי.

גארש (צבי) פקל / בטראנסניסטריה ובריחה ממנה

משנת 1928 גרתי בטירגו־פרומוס מחוז יאסי. מקום מגורי אשתי. באוגוסט 1942, נקראתי למשטרה ונעצרתי. בטירגו־פרומוס עצמה הייתי סוחר סידקית ידוע וכלל לא עסקתי בפוליטיקה. בהיותי יהודי ביסאראבאי נחשדתי בקומוניזם והובלתי יחד עם קבוצת יהודים ליאסי. נמסרתי לידי משטרת הבטחון. אשתי דאגה לי והביאה למשטרה 2 מזוודות עם חפצים אישיים וכן היה טמון אצלי סכום כסף ניכר, 10.000 לעי.

---

* ראה סיפורה במחנה מארקולשטי.

במשטרת הבטחון ביאסי רוכזו יהודים רבים שנעצרו באמתלות שונות, ביניהם באלה שהגישו בקשות לשגרירות הסובייטית לחזור לביסאראביה, לאחר כניסתם אליה בשנת 1940 וכן חשודים מבחינה פוליטית. כעבור כמה ימים העמיסו אותנו המון יהודים ברכבת בהמות והוסענו לטיראספול. הכסף הרומני הומר כאן במארקים גרמניים. הרכבת שלנו הועברה לקו צדדי, קו המוות. באותה עת היתה גם הפצצה מהאויר, אולם בדרך נס ניצלנו. השוטרים הרומנים הוציאו מהרכבת רבים מבינינו על משפחותיהם, העמיסום על משאיות והובילום לכיוון בלתי ידוע. כעבור זמן נודע לנו, כי כל אלה נרצחו ע״י הגרמנים והאוקראינים. כל היתר הובלנו לוואפניארקה. וואפניארקה היה מחנה מוות, לכאן הובאו הרבה יהודים אוקראינים, אלפים מהם גוועו ברעב.

המחנה היה מורכב מקסרקטיני צבא, מוקף גדרות תיל לרוב ומגדלי שמירה. היו בו שני שערים, אחד לכניסה ואחד ליציאה. לא היתה כל אפשרות של בריחה מגיהנום זה. מהטרנספורט שלי הובאנו לכאן כאלף וכמה מאות איש. הועסקנו בעבודות קשות ושונות. אני עסקתי בפירוק פחם מהקרונות עבור הגרמנים. על כל שני אנשים שעסקו בעבודה זו הוטל לפרק קרון בעל 15.000 ק״ג פחם ליום. בתור מזון קיבלנו אפונה ומים. האפונה שהיתה רעילה מסוג לטירוס סטיבוס, גרמה להתמוטטותם של אנשים רבים. כעבור כמה ימים לשהותנו ראינו כי אנשים כושלים מתמוטטים וגם מתים. רופא ידוע ששהה אתנו במחנה, ד״ר קסלר, כעת בארץ, ערך בדיקה וקבע כי האפונה מורעלת ואינה ראויה למאכל אדם. הוא הודיע לנו בפירוש: סופנו מוות אם נמשיך לאכול אפונה זו, הפסקנו. כעבור שבועיים הופיעה במחנה משלחת מבוקארסט, שנוכחה לדעת כי האנשים כושלים עקב המזון הקלוקל ואז הוחלף המזון במאכל בוסר, מסוג אחר.

לא כל הכלואים סבלו חרפת רעב. תמורת שוחד לאנשי הצבא הרומאני, הצלחנו להשיג מזון אחר ולהחזיק איכשהו מעמד. כעבור שנה, ערכו הרומאנים מיון, ואלה המסוגלים לעבודה נשלחו בקבוצות לעבוד אצל הגרמנים בהשגחתם ובפי־קודם. נמניתי עם קבוצה של כ־50 איש שנשלחה לבוג. שוכנו במקום שנקרא טריחאטה. כאן רוכזו למעלה מאלפיים יהודים. מפעלי קרופ הקימו על הבוג גשר גדול. בחלקי נפל לעבוד ביציקת רגלי הבטון של הגשר. עמדתי כל הזמן במים ועבדתי. התנאים היו קשים מנשוא, רבים מאתנו הוכו עד מוות ולא חלף יום שלא יפלו וימותו אנשים.

בהיות התזונה ירודה והעבודה מפרכת ירד גם כושר העבודה של העצורים. ששה עצורים יהודים לא היו מסוגלים להרים אדן של פסי הרכבת, לעומת שני גרמנים צעירים ובריאים שעשו זאת במחי־יד, והתוצאה — היהודים העצורים קיבלו מכות איומות. לתנאי העבודה הקשים ולתנאי התזונה הירודים נוספו גם תנאי שינה בלתי נסבלים. היהודים שוכנו בדירי צאן, בדירים היו מסודרות אצטבאות של קרשים, המרווח היה רוחב גופו של בן־אדם. האנשים היו נערמים בין האצ־טבאות בלילה. בנוסף לכך היה ליכלוך איום ותנאים סניטריים ללא נשוא באין סיכוי לחיות. לעיתים מזומנות היה מפקד המחנה הגרמני מוציא אנשים, יורה בהם ושודד רכושם.

כעבור מספר חודשים לשהותי במחנה מוות זה, הלשינו עלי בפני מפקד המחנה

כי ברשותי כסף. בלילה בדק מפקד המחנה אישית את מקום יצועי ובצהרים למחרת היום הודיעו לי מכרים כי מפקד המחנה מחפש אותי. ידעתי על הגורל הצפוי לי ולכן החלטתי בשעות בין הערבים לברוח מן המחנה. הכרתי יפה הדרכים ושבילי המקום והצלחתי להתחמק מעיני השומרים ויצאתי את גבול המחנה. פתחתי בריצה בכל כוחותי ובעברי כ־4 ק״מ הגעתי לתחנה בה נמצא מכיר שלי רומאני נוצרי, ששימש כמשגיח לסלילת דרכים במסילת הרכבת. הודעתי לו כי תמורת הצלתי והעברתי לרומניה אני מוכן לשלם לו כל הון שבעולם. הוא הסכים והודיע לי כי כבר למחרת היום הוא נוסע. למרות הבטחתו הוא עלה לקרון רכבת שהובילה פצועים מהחזית ועזב אותי במקום. אולם אני נדבקתי אליו בתחבולות שונות וגם עליתי לרכבת העמוסה פצועים.

כשנודע למפקד המחנה כי נמלטתי, בערה בו חמתו עד חרמה. הוא הזעיק את פקודיו ואת כל השלטונות שבסביבה ואלה ערכו מצוד נרחב כדי לתפסני. ציפיתי לכך. באמצעות שוחד ותחבולות הצלחתי להסתנן לקרון הדואר או לקרון הקיטור וכך הגעתי ליאסי. מסרתי מכתב לידי מצילי הרומאני המופנה אל בני משפחתי ששילמו לו סך 50,000 לעי. גם לאחר הבריחה לא שפר מצבי ביאסי כי היה קיים צו כנגד כל בורח ממחנה שייתפס, כי דינו יהיה מוות יחד עם מצילו. ביאסי התרוצצתי כחיה נרדפת כדי לחמוק מהמשמרות אשר ערכו חי־פושי פתע.

ביום בהיר אחד נעצרתי ע״י משטרת הביטחון הרומנית. עוניתי קשות כדי לגלות מקום מחבואי. טענתי כי מחסנים ומקומות עזובים שימשו לי כמסתור, נסיתי להשתחרר באמצעות שוחד, אולם לא הצלחתי. גם אשתי נחקרה ועונתה בדבר מקום מחבואי. עם תפיסתי כבלו אותי הרומנים ושלחו אותי לויזניצה (קוטי) בקארפאטים. הדבר היה בשנת 1944. היינו שם כ־50 איש שנתפסו כבורחים ממחנות המוות. גרנו בבתי יהודים שעזבו בתיהם ההרוסים. בסביבה השתוללו כנופיות של גרמנים ואוקראינים, ששדדו רכושם של היהודים המעטים שנותרו ורצחום נפש. גם אותי גילו הפורעים. הסתתרנו ארבעה יהודים בתוך בית עזוב. הפורעים פרצו את הדלתות, אולם אנו ברחנו דרך חלון אחורי. הכנופיות דלקו אחרינו וירו בנו. שנים נהרגו, אני ועוד יהודי נפצענו קל, הצלחנו לחמוק ולמצוא מסתור בעליות הבתים.

כעבור יומיים שמענו כי הרוסים מתקרבים לכפר. יצאנו ממקום מחבואינו ועם התקדמות הצבא הרוסי הגענו לצ׳רנוביץ. בצ׳רנוביץ קיבלתי טיפול רפואי ברגלי הפצועה. כאן נודע לי שהרוסים עומדים לסגור את הגבול עם רומניה. יחד עם כמה יהודים הסתלקתי בעגלה מצ׳רנוביץ והגעתי למחוז דורוהוי ובוטושאן, בו ניטשו קרבות כבדים בין הרוסים לגרמנים. עם שוך הקרבות ורק כעבור 6 חדשים הגעתי ליאסי. בפרברי יאסי, נאסרתי ע״י הרוסים יחד עם בני לאומים אחרים. האסירים רוכזו בחצר גדולה ליד מחנה צבאי. פניתי מיד לקצין הרוסי הממונה עלינו והודעתי לו, כי אני אסיר מחנות ריכוז קרוב לארבע שנים והקצין שיחרר אותי בו במקום. מפי מכירים נודע לי על גורלה המר של טירגר־פרומוס, שנהרסה כתוצאה מהקרבות. הצטרפתי אל אשתי שנמצאה ביאסי. נשארתי בה עוד שש שנים תחת שלטון קומוניסטי וב־1951 הגעתי לארץ.

פוליה גרינברג (צור) / בטראנסניסטריה

בעלי משה בורטמאן ז"ל ואני גרנו בטירנובה. החיים תחת הרוסים לא היו קלים. בעלי המנוח הועסק בגוסבנק, במחלקת התקציבים. זכור לי בזמן השלטון הסוביטי הסתובבו בני עירי אהרון (אי) לויט וליובה לנדאו בטירנובה ונדמה לי גם בבריצ'בה. עם פרוץ המלחמה אף ביקרו בביתנו ושאלונו אם אין ברצוננו לחזור למארקולשטי, משה השיב כי הוא עובד בינתיים ונשאר במקום. לפי מיטב ידיעתי יצאו השנים לדרך, אולם ספק, אם הגיעו למחוז חפצם. כעבור ימים אחדים ביקר בביתי גיסי דב (ברל) בורטמן, אחיו של משה, שגם הוא גר בטירנובה והודיע לנו כי יש לעזוב מיד המקום וכי טירנובה התרוקנה מתושביה היהודים.

זה היה בסוף יוני 1941. אני עם בעלי, ברל בורטמאן, אשתו וילדתו, ועוד כמה יהודים צעדנו ברגל לכיוון אטאקי כדי לעבור את הדניסטר. פרט למלבושינו על עורנו וחבילה קטנה, לא היה עמנו דבר. בדרך התקיפונו הגויים ושדדו את מלבושינו העליונים. זכור לי כי צעדנו בגשם שוטף ובבוץ דביק כשמטר פצצות ניתך מסביבנו, ואנו חסרי מחסה ומגן. הגענו תשושים ורצוצים עם הנץ השחר לבית הורי גניה שולמן לאטאקי. נחנו לרגע קט ומיד המשכנו בדרכנו רעבים, כשאנו לועסים קצת עשב בשדות, כדי להחיות נפשותינו ומלאי מורא ופחד. הצלחנו לעבור הגשר ולהגיע למוהילוב זמן קצר לפני הפצצתה והריסתה. צעדנו ממוהילוב לשארגורוד. בדרך בין הנודדים האומללים פגשנו קרובים של משפחת קופמאר, בני עירה אחרת, שהכירו אותנו כשהם נוסעים בעגלה עם מטלטליהם. הם איפשרו לנו לעלות על העגלה כדי להחליף קצת כוח. הצטרפנו אליהם והמשכנו יחד בחליפין בנסיעה וברגל. בדרך פגשנו יהודים רבים נודדים על משפחותיהם כשמטלטליהם נשדדו, בתנאים סניטריים איומים, מכוסי כנים, מחפ־שים מכסה בחורבות. עם התקרבנו ליערות נישאו משם ריחות קשים של פגרים. בדרכנו הגענו לעירה יהודית שכל יהודיה פרט לזקנה אחת נרצחו. הגויים ששלטו במקום גרשו אותנו, היינו מזי רעב ועל סף הכליון. בנדודינו בלילות באחד הכפרים נכמרו עלינו רחמיה של אשה כפרית, שהושיטה לנו סיר עם מעט דבש ופרוסת לחם.

בנדודינו בדרכים, יחד עם יהודי אוקראינה שברחו מפני הגרמנים, מצאנו מחסה ביום בשדות וביערות כשריח גוויות הנרצחים עולה באפינו ובלילות המשכנו עד שהגענו לויניצה. כאן מצאנו את הגרמנים. התגנבנו בחשכת הלילה לתוך בית שדייריו יהודים. הנשים נשכבו במטת בעלת הבית, למרות מחאותיה והיתר שכבו על הרצפה. בדעתנו היה להמשיך בדרכנו, אולם בבוקר נודע לנו מפי יהודי המקום, כי כל הסביבה נכבשה ע"י הגרמנים. נועצנו והחלטנו כי מוטב לחזור למארקולשטי אל משפחותינו.

בנדודינו עברנו בעירה ציבילובקה שכל יהודיה נרצחו. כאן נפרדנו מגיסי דב (ברל) עם משפחתו, שעברו לקולחוז ואני עם בעלי המשכנו בנדודינו. קצת נסענו בעגלה ועל פי רוב הלכנו ברגל עד שהגענו בסתיו 1941 לשארגורוד. כאן פגשנו יהודי יוצאי ביסאראביה אשר הודיעו לנו, כי אין כבר לאן לחזור.

יוצאי צ׳רנוביץ, שהיו אתנו ועברו במחנה מארקולשטי עם גירושם מגיטו צ׳רנו־ביץ, סיפרו לנו, כי הם קראו במו עיניהם שמות רשומים על קירות בית הכנסת שנרשמו בדם הקדושים שנרצחו ע״י מעניהם. הצ׳רנוביצאים גם גילו לנו, כי רבים מהם השליכו תכשיטיהם לבאר אחת, לבל יפלו בידי רשעים. לשאלתי מה קרה ליהודי מארקולשטי, התחמקו מתשובה ישירה. הרגשתי כי אסון גדול ומחריד קרה לבני עירי.

בשארגורוד גרנו אצל משפחת שארגרודסקה. היינו באותו בית כשבע משפחות. לנו על הרצפות וסבלנו ממחסור במזון. במקום התרכזו המון פליטים, מחלות הטיפוס והדיזנטריה פגעו קשות בבריאות הפליטים. אנשים נפלו כזבובים. עקב הקור והכפור היו הגוויות הקפואות צמודות, מבלי יכולת להפרידם. הן נקברו בבית הקברות היהודי בשארגורוד בקברות משותפים.

התנאים הסניטאריים היו ירודים מאד. הכנים כיסו הבתים והרחובות. בשוק ישבו המון יתומים מזי רעב ומראיהם מחריד והתחננו לפת לחם. רובם גוועו ברעב או קפאו במקום. עם התקדמות הגרמנים לעבר הבוג נשארו מוהילוב ושארגורוד תחת שלטון רומני. המשלוחים שהגיעו לשארגורוד היו משל יהודי בוקובינה. אלה ארגנו את החיים הקהילתיים בגיטו, בראש קהילת שארגורוד עמד ד״ר טייך. הקהילה היתה אחראית להספקת כוח אדם לעבודה לשלטונות. לתושבי הגיטו חולקו תעודות זהות.

הבוקובינאים היו מוסרים חפציהם לאכרים תמורת מזון. אני בהיותי דלה ועניה וללא אמצעים מסרתי מגבת תמורת כמה ככרות לחם. רק את הסדין היחידי שהיה לי שמרתי כבבת עיני, ולא הייתי מוכנה להמירו בשום דבר בעולם. שמרתיו למקרה אסון, כשימות אחד משנינו, שישמש במקום תכריכים.

יש לציין את יחסם החם של יהודי שארגורוד לפליטים. המה שתפו אותנו במזונם הדל. תפוח אדמה מבושל לזוג, ואם היה לך מזל והצלחת להשיג קצת בצל, נהפך המזון למעדן מלכים. ביום נשארנו סגורים בבתים, לא הלכנו לשום מקום, בלילה נשארנו יושבים בחושך. בהיות התנאים הסניטריים ירודים מאד, לא היה לנו היכן לעשות צרכינו. בתקופת המעבר בה שהו הגרמנים בשארגורוד הועסקו הגברים בעבודות שונות. בעלי המנוח ניקה בתי השימוש של החיילים הגרמנים. הנשים שעבדו פחות, הועסקו בעבודות בית.

עם קבלת השלטון ע״י הרומנים, אורגנה האדמיניסטראציה. הגברים שהועסקו בעבודות שונות, קיבלו כתמורה פת לחם ולעיתים קרובות שום דבר. תחת השלטון הגרמני ענדנו על השרוול מגן דוד על גבי בד מפס לבן רחב. תחת השלטון הרומני ענדנו מגן דוד רקום סביבו בחוטי זהב. בגיטו שארגורוד היתה אסורה תנועה ללא נטילת רשות. אולם זכור לי כי באחד מימי ימים נוראים הסתכנו להתפלל במנין, שערך שכננו הרב מסוצ׳יאבה. באחד הלילות ב־24 בינואר 1942, הופיעו במקום מגורינו שוטרים רומנים, שהוציאו אותנו מהבתים והביאו אותנו יחד עם יהודים אחרים לפרפקטורה (לנציבות המחוז). בדרך התעללו השוטרים בנו והיכו אותנו. אותו לילה היה כפור גדול מאד. עמדנו יחד עם בעלינו והמתנו בכפור ללא אומר ודברים. פתאום הופרדו הגברים מהנשים וסודרו בשורות כדי להו־בילם למקום בלתי ידוע. הנשים בקשו להצטרף לבעלינו, אולם הוכינו קשות ע״י

השוטרים, שהלמו בנו בקתות רוביהם וציוו שנחזור מיד לבתינו. מודאגת פניתי תכופות לקהילה בדבר גורל בעלי משה, אולם פניותי נשארו ללא מענה במשך שנה שלמה.
הודות לסעד שקיבלתי מד״ר רייכר ואשתו, אשר גרו יחד אתי בבית שארגרודס־קה, החזקתי מעמד. הזווג רייכר מכרו חפציהם לגויים והתחלקו אתי בפת־לחמם. ד״ר רייכר עצמו נפטר מטיפוס, הוא נדבק במחלה כתוצאה מטיפולו המסור בחוליו. גם לאחר מותו סעדה אותי אלמנתו במה שיכלה. כעבור שנה ומעלה נתקבלה גלויה למשטרת שארגורוד ממשטרת גארוסלובה. צויין, כי קהילת יהודי גארוסלובה הושמדה כליל ע״י הס.ס. הסתבר, כי בעלי המנוח משה ועוד יהודי אחד נשלחו לעבודה לגארוסלובה שבמחוז טיראספול ע״י הרומנים, כדי להפעיל מחלבה ומפעל לתעשיית יין. מתוך שיקולי תועלתיות העלימו הרומנים מהגרמנים כי השניים הם יהודים האכרים שפגשום חשבו כי אלה אנשים אשר באו מפלניטה אחרת. הרומנים ניצלום כראוי, הם חיו בתנאים קשים כשמכות ונגישות היו מנת חלקם. שוטרי שארגורוד הרשו לי לכתוב לו, ולאחר השתדלות הורשיתי לבוא אליו. שוטר רומני ליווני ברכבת לגארוסלובה.
בגארוסלובה נודע לי כי בקרבת מקום נמצא מחנה אסירים פוליטיים מטירגור־ז׳יאו. אחד הפרטיזאנים שעבר במפעל היין, נתפס, כשהוא מספק כמה בקבוקי ספירט לאסירים הפוליטיים. הוא נעצר, כן נעצר בעלי שנחשד בסיוע. הרומנים נעלו את משה בתא נפרד והוא עונה קשות. הם שברו לו את כל שיניו, אולם הוא עמד בעינוייו. עם נסיגת הגרמנים פונה גם המחנה הפוליטי והועבר לרו־מניה. הרומנים ציוו עלינו לעזוב המקום מיד עם פינוי המחנה.
ניצלנו ההזדמנות לצאת מגיא ההריגה. בהיותנו חפשיים החלטנו כי אין לנו כבר אל מי לשוב למארקולשטי ופנינו לצ׳רנוביץ. כשהגענו לצ׳רנוביץ שלטו בה עדיין הרומנים. כעבור זמן קצר השתלטו הרוסים על צ׳רנוביץ והרומנים נסוגו. היינו ערומים וחסרי כל. משפחה יהודית שמוצאה מיידיניץ קיבלה אותנו לביתה.
בצ׳רנוביץ גרנו כשנה ובעלי משה חזר לעבוד במקצועו כמנה״ח בגוסבאנק.
באחד הימים הוא הוזמן ע״י הק.ג.ב. לחקירה. חוקרי הקג״ב הטיחו בפניו כי הוא גרמני. כל טענותיו כי הוא יהודי נידחו באמתלה, כי כל היהודים הושמדו במחנות ע״י הגרמנים. אחרת, למה נשאר בחיים. בצ׳רנוביץ גם פגשנו בני משפחת קיטובסקי סוניה, מוסיה ופאניה. בשנת 1945 הצלחנו לעזוב את צ׳רנוביץ והגענו לקראיובה שברומניה הישנה.
בקראיובה שיכנו אותנו בבית ספר. היינו לנים על הרצפה ומזון קיבלנו ממטבח משותף. בקראיובה נפלתי למשכב וחליתי קשה. כל הזמן נסינו למצוא חדר, חיפשנו הרבה, אולם לא הצלחנו. ימים רבים צעדנו בכבישים כשאנו מתיישבים לנוח בצידי הדרכים מתוך אפיסת כוחות. יהודי קראיובה עצמם בכלל לא האמינו לסיפורים בדבר התלאות שעברו עלינו. כעבור חדשים, לאחר מאמצים רבים, הצלחנו לשכור חדר וכעבור זמן מה קיבל בעלי משה גם עבודה. עם קום המדינה נרשמנו לעליה לארץ. במפעל שימש בעלי משה כמנהל ראשי, ועם היוודע דבר בקשתו לעליה, הורד מדרגתו. לארץ הצלחתי להגיע בשנת 1956 שבעת תלאות.

לינה בן־דור (ליסינגר)

חויות נדודים — מהריאוט עד לים הכספי

בימים הראשונים של המלחמה היה שדה התעופה שבבלצי מופצץ ע"י מטוסים גרמנים. רבים עזבו את העיר והגיעו ברגל למארקולשטי הסמוכה והעיירה הת־מלאה פליטים. בינתיים פשטה שמועה שבבית הנתיבות עומדת רכבת משא שאו־ספת אנשים הרוצים להמלט על נפשם. אחרי מאבק קשה בין חלק מהאוכלוסיה שהיה בעד בריחה וחלק שני נגד עזיבת המקום, החלטנו אנחנו: אמא, אחי ואני לעזוב.

כשנכנסנו לרכבת התישבנו ליד הדלת, כי בקרון מצאנו ערב־רב של פליטים שבודאי לא התרחצו מזמן, ועל ידי כך קוינו לשמור יותר על נקיון גופנו. זאת היתה טעות גדולה שלנו, כי כל היוצא ונכנס השאיר כנים עלינו. כשעברנו בקרבת העירה קפרשטי, החליט אחי מונצ'יק, לרדת כדי לקחת אתו גם את אשתו ששהתה באותו זמן אצל הוריה, ומאז לא התראינו זמן רב. תלאות והרפתקאות בדרך הא־רוכה, שנמשכה כששה שבועות, לא חסרו. כשהרכבת עצרה ליד תחנה, אף אחד לא ידע מתי שתמשיך בדרכה, אפילו לא נהג הקטר. האנשים היו נאלצים לרדת כדי להשיג את המצרכים החיוניים ביותר. בקרון, יחד אתנו היו גם משפחת חלימסקי ומשפחת פקל־מידלר. הייתי תמיד בין הראשונים שקפצו מהרכבת, עם קומקום ביד, כדי להשיג לחם ומים. אך היו כאלה שהיססו בהתחלה וירדו רק אחרי שעתיים, ולכן נותקו משפחות רבות, שלא ידעו זמן רב את מקום המצאו של בן המשפחה, כי הרכבת בינתיים פנתה לכוון אחר לגמרי.

זוכרת אני לילה אחד, כשהרכבת עמדה זמן ממושך בשדה פתוח ומכל הצדדים נראתה אש גדולה כתוצאה מההפצצות הבלתי פוסקות, הגיעה עגלה מקולחוז והביאה לחם וביצים לפליטים. אמי ואני ירדנו לקבל מזון. אמי השיגה לחם טרי, חם והיינו מאושרות, אך לא לזמן רב, כי בדרך חזרה לקרון מישהו חטף לה את הלחם ונשארה לה רק חתיכה קטנה בחופן ולדאבוננו נשארנו שוב רעבים.

אחרי טלטולי דרכים הגענו סוף סוף לקולחוז ושמו נאור. במקום גרו אוקראינים שלא ידעו יהודי מהו. הכינו לנו אוכל — אכלנו לשובע ונגשנו לנהר שבמקום כדי להוריד מעצמנו את זוהמת הדרך, אך עבר זמן עד שקבלנו צורת אנוש. בקולחוז היינו יחד עם מורה בשם רעיה פופובה, שנסעה אתנו מיום שיצאנו מהבית. כששמעו במשרד הקולחוז שהננו מורות רצו להעסיק אותנו בהנהלת חשבונות, אך רעיה עמדה על זה שעדיף לעבוד כפועלות באסוף הכותנה, מאשר לבוא יום יום ולעבוד בחשבונות. שם נפגשנו עם אחי ומשפחתו ולא נפרדנו יותר.

כשהגרמנים התקרבו יותר, גייסו אותנו לחפירות נגד טנקים. מקום מגורינו היה אורוות סוסים ושם שרצו כנים בלי סוף. כאן חיינו במשטר צבאי. השכמה ב־5 בבוקר עם פנסים. ארוחת בוקר כללה קצת מרק חם עם כמה אטריות צפות, אך הלחם שקבלנו הספיק ליום שלם. פה עבדנו קשה מאד כ־3 שבועות ורק כשקיבלתי חופשה פגשתי בקצין יהודי, שמינה אותי בתור מנהלת המסעדה המחלקת אוכל למגויסים. זאת היתה הפעם הראשונה שלא חסר היה לי כלום. אך הגרמנים נסוגו,

המחנה נסגר, ולדאבוני, תפקידי כמנהלת המסעדה הסתיים ואז עברנו לקולחוז אחר בשם פוקרובקה, כי שם גרה אמה ואחיותיה של גיסתי.
בינתיים התקדמו הגרמנים ואנחנו התרחקנו לעיר מחצקלה, כדי לחצות את הים הכספי ולהגיע לאסיה התיכונה. כאן התרכזו המון פליטים שהעיר לא היתה מסוגלת לקלטם, לכן היינו מאושרים כשקבלנו רשות להתמקם בפינת אחת החצרות. 3 שבועות נשארנו כאן עד שעלה בידינו לקבל אשור לעלות לאחת האניות המפ־ליגות הלאה — אך גם פה לא שיחק לנו המזל. אני עליתי על האניה עם המטען ויתר בני משפחתי נשארו על החוף עם תעודת הזהות שלי והצידה לדרך. הפלגנו בינתיים ואני נשארתי מנותקת מקרובי. למזלי עלתה האניה על שרטון ונאלצה לחזור לחוף, וכשרציתי לרדת בכדי לפגוש את משפחתי נתקלתי בסרוב השוערים. בכל מיני תחנונים וברמאות, כאילו השארתי תינוק למטה, הצלחתי לצאת מחצר הנמל ובקושי מצאתים. עברנו סוף סוף את הים הכספי והגענו לעיר אנדיז׳אן אשר בקזקסטן, שם נפגשתי עם בעלי. היינו מרוצים להשתקע זמנית בעיר זו, על סימטותיה המרופשות, צחנתה, המים המעופשים, הדיור הגרוע ובני הלאום השונים והפראים למחצה.
בנדודינו ממקום למקום, עקב טלטול הנסיעה בקור וברוח נתקררה אמי ונפטרה אחרי זמן קצר מחוסר תזונה ורפואות. באותו יום נקרא גם בעלי מוני לצבא, ואני כאילו מכת רעם הממני. נשארתי בודדה ונוסף לזה גם חליתי במחלת הטיפוס, ללא קרוב, ללא מודע, מאין תבוא ישועתי? והנה נשלח אלי, כאילו בדרך נס, מלאך בצורת אדם, זינה מרזינה היא טיפלה בי כאם טובה. רציתי פעם לגמול לה, אך לדאבוני אבדו עקבותיה. למזלי גם המלחמה הגיעה לקצה והתכוננו לחזור לביסאראביה, ערש ילדותנו, גיסתי עם שני ילדיה ואני (כי הבעלים היו מגויסים). אך תלאות רבות עברו עלינו גם בדרכנו חזרה.

מאיר זבודיבקר / בין מגורשי השלטון הסובייטי לסיביר

כעשרה ימים לפני פרוץ מלחמת רוסיה—גרמניה — ביוני 1941 — היה הגירוש לסיביר. ביום הגירוש, לפנות ערב, עברה בעיירה שיירה של מכוניות עם חיילי משמר הגבול (כובעים ירוקים).
בלילה, בשעה שתים לערך, דפקו בדלת ביתנו. נכנסו חנניה עם שני חיילים וקצין ופנו אלינו בשאלה אם אנו מחזיקים נשק. השבנו בשלילה. על שאלה נוספת: אם אנו מחזיקים תכשיטים וחפצי זהב, הראתה אמא את שרשרת הזהב שלה וכמה חפצי זהב קטנים שנשתמרו בבית. חייל העיר כי היא יכולה להחזיק חפצים אלה, אשר לבטח תזדקק להם. כן נאמר לנו כי אנו יכולים לקחת אתנו מטען שיכיל בגדים, הואיל ואנו מגורשים. קשה לתאר את הזעזוע שעבר עלינו. הושיבו את הורי, יצחק ובלה, אחי הקטן ראובן ואנוכי (אחי פייבל לא היה בבית) בעגלה, ובליווי אנשי המשמר שפקדו אותנו בבית, הוסענו בשיירת עגלות לפלורשטי.

עם הגיענו לפלורשטי הסתבר, כי אנו מגורשים, בלשונם, ל„גירדש חפשי" ומותר לכל משפחה לקחת מאה ק"ג מטען. נשארנו במקום 44 שעות. בתוך פרק זמן זה, הביאו לנו בני המשפחה מטלטלים נוספים. בינתיים רוכזו בפלורשטי משפחות נוספות מכל המחוז.

הוכנסנו מיד לרכבות. לראשונה, הופרדו ראשי המשפחה מבני משפחותיהם, אולם הוחזרו אליהן, פרט לשלמה זלצר שהוחזק בבידוד נפרד. כל הדרך לווינו ע"י משמרות משמר הגבול. סופק לנו מזון, אולם מצב רוחנו היה ירוד מאד. בדרך היסורים הארוכה שלנו, החלפנו מספר רכבות עד שהגענו למחוז דניפרופטרובסק. כאן נודע לנו, כי פרצה מלחמת רוסיה—גרמניה. המידע הגיע אלינו מתוך הקולות שבקעו מהרמקולים בתחנת הרכבת ושיירות הצבא שנעו לעבר החזית.

הגענו לסובחוז שבאותו מחוז, בו עבדנו כשני שבועות. המשכנו לעבר צפונה של רוסיה עד שהגינו לנובוסיבירסק. כאן פגשנו מספר רב של יהודים שגורשו והובאו מארצות שונות. רבים מהם היו אנשי ריגה ובתוכם אנשים אמידים מאד וכן יהודים מפולין, ליטא ומקומות אחרים.

הועלינו על אניה והמשכנו לעבר סיביר. האניה עצרה בפרבלי. בכפר הורדו משפחות מפלורשטי וורטיוז'ני. מבין המארקולשטאים ירדו משפחות דודזון וטריף. יתר המשפחות של בני מארקולשטי הורדו בקארגאסוק והופרדו לקבוצות בכפרים שונים.

עם הגיע המגורשים למקום הגירוש, הובאנו לקומנדטורה והחתימו אותנו על מסמך בו נאמר, כי גורשנו מ„רצוננו החפשי" למשך עשרים שנה. נמסר לכל אחד פתק ירוק, כעין תעודה, שכלל שם המגורש ושם משפחתו וכן הוראה להתיצבות בכל ראשון וחמשה עשר לחודש. מסיביר לא היתה כל אפשרות לברוח. החורף הסיבירי הארוך, גושי הקרח, השלג והטייגה האינסופיים — היו שומרינו הטבעיים; ואף בלילות הקיץ הקצרים. שהאירו כאור היום, לא יכולנו לעלות על אניה ללא מסמכים מתאימים. למזלנו פרצה המלחמה. אחרת, היינו נרקבים כולנו ללא זכר בסיביר הרחוקה.

הבעיה הראשונה והקשה בה נתקלנו, היתה בעית הדיור. מכרנו מהמטלטלין שהיו ברשותנו ושכרנו מקום מגורים בצריפי האכרים שגורשו לכאן לפני שנים רבות. בחורף הראשון לא עבדנו, כי לא היו לנו בגדים חמים והתקיימנו איכשהו ממכירת חפצינו האישיים. רק בודדים עבדו בקולחוז או ביער. האקלים החורפי היבש היה בדרך כלל די־טוב, אולם החוסר במזון התיש אותנו מאד. הקיץ היה לפעמים ללא נשוא, המוני היתושים והזבובים עקצו את האדם. הרשתות בהם התכסו האנשים שימשו כאמצעי הגנה נגד עקיצותיהם.

עבודתנו בחורף: עיקור עצים. עקרנו עצים בטייגה בצורה די פרימיטיבית תוך סכנת נפשות. ככלי עבודה שימשו לנו הגרזן והמשור. לעתים פגע המגורש בעץ אשר קרס על הכורת. חלקו התחתון של העץ שימש לחבתנים ולייצור מכשירי סקי, הנותר להסקה. כמו כן עסקנו בהוצאת הקרח לשימור הדגים. בקיץ עסקנו בציד דגים.

מיד עם פרוץ המלחמה,נזדקקו הרוסים בנוסף לחומרי מלחמה עבור המוני הלוחמים גם לכמויות עצומות של מזון. סיביר נהפך לאחר המרכזים החשובים לאספקת

דגים בימי המלחמה. הדגים הגדולים שימשו לתעשיית שימורים והדגים הקטנים לייצור אבקת דגים. הכול נשלח לחזית.
גם אני, כמגוייס לשירות, במסגרת יחידות כוח האדם למען המאמץ המלחמתי, נשלחתי לדוג דגים. עבדתי מעלות השחר עד מאוחר בלילה. ללא בגדי מגן מתאימים, שקעתי במים ובבוץ עד כדי מחצית גופי. בהיותנו פועלים בלתי מאומנים, הועסקנו בעבודה פיזית קשה, ללא תמורה מתאימה. לעבודה קשה זו היו גם השלכות רציניות על מצב בריאותי לעתיד לבוא. לפעמים עבדנו, אנוכי, יוסף קופרשטיין וישעיהו גילשטיין, בסבלות בנמל קארגאסוק, במטרה להרוויח קצת יותר.
הורינו עבדו בהורדת קליפות העצים ששימשו לייצור עורות וכן בעבודות סבלות שונות. בעבודות אלה עסקו גם הנשים. כל המגורשים עבדו בעבודה קשה ושחורה ואי־אפשר היה לעסוק במקצוע. לא כולם החזיקו מעמד; רבים נפלו במיטב שנותיהם וביניהם גם אבי ז"ל, שנפטר בגיל חמשים ושלוש. מנדל קופרשטיין ונטע גרינברג קברוהו. במקום לא היה בית קברות יהודי ואף לא חלקה נפרדת לנפטרים יהודים.
בזמן המלחמה הגיעו אל המגורשים בסיביר קרוביהם מבין בני מארקולשטי שנמ־צאו ברחבי רוסיה. ביניהם: אטל רובל, ברכה ויצחק גרינברג, יהודה קולקר ואשתו, ברינה גלייזר לבית גרינברג, בעלה צבי שגוייס ונפל במלחמה. אל מגו־רשי בלצי שהתרכזו במחוז פודינסקי, הגיעה טושה גרויסמן (נמירובסקי) ובעלה הרופא אשר באו אל הורי בעלה.
עקב עבירה כלכלית נשפטתי בשנת 1943 לשנת מאסר. לאחר מכן נשלחתי לעבוד בטומסק. כאן פגשתי את אברהם דודזון, שהועסק בטומסק במקצועו כמהנדס, הואיל והרוסים נזדקקו מאד למהנדסים שיעבדו עבור המאמץ המלחמתי. אתו היו אמו שפרה ואחיו שלום.
בטומסק הצלחתי להשיג תעודת זהות לתקופת שהות של שנה. זה היה הישג גדול עבורי. על יסוד תעודה זו „סידרתי" לי גם תעודה נוספת כי אני „כשר" מבחינה צבאית. לאחר מכן השגתי גם תעודות לאמא ולאחי ראובן והיינו „כשרים" מכל הבחינות.
עזבנו את סיביר לאחר חמש שנות גירוש והגענו לצ'רנוביץ בשנת 1946. נשאתי לאשה בת ביסאראביה, והגעתי לארץ עם בני משפחתי ערב פרוץ מלחמת ששת הימים.

חיה שוסטרמן / ממארקולשטי לגרוזיה וחזרה

עם פרוץ המלחמה, ביוני 1941, הגיעו למארקולשטי משפחות רבות מבלצי, שברחו מפני הפצצות הגרמנים, ביניהן היתה גם משפחת דודתי. הצלחנו לעזוב את מארקולשטי ברכבת הראשונה, אמא, אבא, אחותי, משפחת הדודה ואני. הספקנו לקחת אתנו בגדים, כרים וכסתות.
הקרונות היו מלאים יהודים, נסענו דחוקים עד אפס מקום. תנאי התזונה בדרך היו קשים מנשוא כי אי אפשר היה להשיג מזון. גם התנאים הסניטריים היו

ירודים מאד. נסענו דרך ריבניצה ועברנו את הדניסטר לאחר נסיעה של שבועיים. הגענו למחוז אוזנוגקיציסטה שבתחנת אולפטבה. כאן נצטווינו לרדת. בסביבה היה סובחוז לעיבוד כותנה בו הועסקנו אני ואחותי. מיד עם הגיענו הובאנו לבית מרחץ, התרחצנו והשתחררנו מהכנים הרבים ששרצו עלינו. סודרנו בצריפים שהוכנס בהם קצת ריהוט ואף קיבלנו מפרעות על חשבון העבודה. אבא עבד באורוות וטיפל בסוסים. אתנו היו גם הבנות של ציפה גרינברג.

בכל יום בשעה 11 בבוקר, היינו מקבלים מזון שסופק לנו בשעת עבודתנו בשדות הכותנה. לאחר גמר העבודה היינו סועדים במסעדה. הלחם חולק לפי כרטיסים. בסמוך למקום מגורינו היה גם שוק בו קנינו מזון לגיוון תפריטנו. בשדות הכותנה עבדנו עד הסתיו.

עם התקרב החזית גוייסנו, אחותי ואני, לעבודה בחפירות. הורינו ליוו אותנו למקום עבודתנו החדש. עבדנו מאחורי גרוזנו, לא רחוק מהנהר טרק. חפרנו חפירות הגנה בהרים וגרנו במחפורות (זאֶמליאַנקי), כי הכל היה בנוי מעפר. גם אבא צורף לעבודה זו. במקום עבדו אלפי אנשים, המזון סופק לנו ממטבחים צבאיים.

בכל בוקר נערך מפקד נוכחות. הקור היה נורא. אחותי הצעירה, שהתהלכה יחפה, נצטוותה ע״י הממונים עליה לעזוב המקום ולחזור למחוז אולפטבה. נאלצתי להשתמש בכל מיני תחבולות כדי ללוותה, כי לא רציתי לעזבה לנסוע לבדה. גם אמא הצטרפה אלינו וכך חזרנו שלוש נשים לאולפטבה. היינו מחוסרות עבודה וחיינו בתנאים קשים, במנת לחם של 200 גרם ליום. כעבור 6 שבועות הצליח אבינו אברהם שוסטרמן להשתחרר ולהצטרף אלינו. נשארנו במקום עד לאביב של שנת 1942. בינתיים נודע לנו כי רושמים מועמדים לנסיעה לגרוזיה. נרשמנו גם אנחנו. נשלחנו לסובחוז לאורז׳נסק, בו הועסקנו בגידול תה. החום היה כבד והאקלים ללא נשוא. בהיותנו בלתי מנוסות בסוג העבודה החדש, שדרש מומח־יות מסויימת, סבלנו מאד כשאנו עובדות קשה בתנאי תזונה ירודים. בקושי השגנו לפעמים במסעדה מרק של תירס. מנת התזונה שהוקצבה לכל עובד, 500 גרם מאפה מקמח תירס, לא הספיקה והייתה קשה לעיכול.

ההורים שלא עבדו קיבלו מנה של 300 גרם. אמנם גרנו בצריפים ואף שכבנו במיטות. אולם מצבנו הכללי היה ירוד מאוד. במרחק 13 ק״מ מאורז׳נסק, שכנה זוגזידי. שם היה יריד. הייתי מזדמנת לשוק כדי לקנות תמורת חפצינו המעטים קמח תירס, מהלך חצי יום ברגל.

באחד מימי השוק סרתי לזוגזידי, למכור דברי רקמה. והנה נזדמנה אשה קונה שחסרו לה מזומנים, היא הזמינה אותי לביתה כדי לשלם לי. עם ביקורי בביתה החלה להתעניין במצבי. סיפרתי לה האמת על נדודי והסבל העובר על משפחתי ופרצתי בבכי. האשה היתה רופאה ממוצא גרוזיני, נשואה לבעל ששימש כרופא מנתח בבית חולים. רחמיה נכמרו עלי והיא הציעה לי בו במקום להשאר אצלה כעוזרת בית. כדי להקל על העברתי לזוגזידי, סודרו לי נירות של חולה ואף קיבלתי כסף להחזיר המפרעה שקיבלתי בסובחוז באורזינסק. בעפרת הרופאה שוכנה כל משפחתנו בחדר נפרד וכך הצילה אותנו. אבא מצא התעסקות בהובלת מים לבית־חרושת למי־סודה. עם גמר המלחמה חזרנו מגרוזיה למארקולשטי.

יעקב מילנדלר / לקולחוז במחוז סטאלינגראד ולאוראל

באותו יום ששי, ב־11 ביולי 1941, הצלחתי אני ומשפחתי להתחמק מאחורי הבתים לעבר השדות. צעדנו מאחורי הגבעה בהמשך הדרך מ„בית השחיטה" שם פגשנו כמאתיים יהודים. בדרך לשדה נעלם מרדכי מאלאמוד. יצאנו לדרך בעירום וחוסר כל, זה היה לפנות ערב. אתנו היה זליג הקצב ובניו שפרשו מאיתנו לכיוון אחר, אפרים זרזובסקי ומשפחתו ועוד כמה משפחות. צעדנו בשדות לכיוון סורוקה. עקב ההפצצות וחושך הלילה לא התקדמנו ביותר. בשבת, עם אור היום, הצלחנו להתקדם. היינו קבוצה של כ־50 איש אשר צעדה יחד. עברנו ליד כפר קירילובקה והמשכנו בכביש בדרך לכיוון סורוקה. חייל רוסי הפנה אותנו ליער הקרוב, אולם קצין רוסי הורנו לפנות לכפר זיולוז'ין. כש־קרבנו למקום, ראינו המוני יהודים ממקומות שנים המחפשים מחסה מפני ההפצצות. שם ראיתי גם את בן עירי שמואל באראק. לאחר מאמצים שיחדתי את אחד ממובילי הסירות שהסיע אותי ומשפחתי לעברו השני של הדניסטר.
בלילה הראשון לנתי בביתו של יהודי, באחד הכפרים במחוז קאמיניץ פו־דולסק. בבוקר הופיעה המשטרה והורתה לנו לעזוב המקום. הגענו לעיר קאמיניץ פודולסק, שהינו בה כמה ימים והמשכנו לפלך רוסטוב. כאן נעצרנו לשלושה חדשים והמשכנו למחוז סטאלינגראד. תנאי המעבר היו קשים ביותר התגוררנו בתחנת הרכבת בדוחק איום וסבלנו חרפת רעב. פניותי ליו"ר הסל־סובייט לסייע לנו במצבנו נתקבלו על ידו בשוויון נפש גמור, אולם לאחר שהטחתי בפניו כי הרוסים עומדים לסיים את מלאכתו של היטלר, הוא הסכים לספק לנו עגלות להסיענו לקולחוז.
לקולחוז במחוז סטאלינגראד הגענו בסוף שנת 1941 ונשארתי שם עם משפחתי עד לחודש אפריל 1942. כאן הסתדרתי בעבודה במקצועי כסנדלר והיו לי מספיק מצרכים לכלכל את בני משפחתי ואף לתמוך ביהודים אחרים. ממחוז סטאלינגראד המשכנו לעיר סרוב במחוז סברדלובסק שבאוראל. הועברנו לכאן כמגוייסים אזרחיים לעבוד בבתי חרושת להגברת המאמץ המלחמתי. לכל פועל הובטח תשלום של 250 רובל לחודש ולחם. נסענו לאוראַל ברכבת. הנסיעה נמשכה 21 יום וקבלנו 800 גרם לחם לנפש, אולם היא הוקטנה בהדרגה וכש־הגענו למחוז חפצנו קבלנו רק 200 גרם לחם לנפש וכבר סבלנו חרפת רעב. באחת התחנות בדרכנו הארוכה הצלחתי לאגור כמות מלח מתוך ערימה גדולה שהיתה בדרך. הסתרנו המלח בין חפצינו הדלים. באוראל קבלנו עבור כוס מלח דלי תפוחי אדמה או 35 רובל. כאן הצלחתי להסתדר כסנדלר באחד מבתי המלאכה שבסביבה ובני משפחתי כחייטים. שוכנו בצריפי עץ, כשהקור מגיע ל־40—50 מעלות מתחת לאפס. מנת הלחם היומית שהוקצבה לי הגיעה ל־600 גרם, אולם לבני משפחתי הוקצב 200 גרם לכל נפש וזה לא הספיק, ביחוד עקב מחלתה הממושכת של אשתי. לאחר זמן עברנו לגור במעון כללי. עסקתי גם בתיקון נעלי ילדים באופן פרטי והרווחתי מן הצד. כך הצלחתי להתגבר על הרעב שהציק לנו ולשקם במקצת את בריאותי שנפגעה עקב רגלי הנפוחות.

הגרמנים הפציצו את הסביבה ופגזים התפוצצו בקרבתנו. האכרים שפגשנו בדרך הזהירונו לבל נתקדם כי הגרמנים כבר נמצאים ביעד שלפנינו. אנו מיהרנו להתקדם ובדרך נותקנו משאר אנשי הקבוצה. נשארנו יחד בני משפחתי ושני פליטים מבלצי.

בשבת כבר היינו בסורוקה וגם הצלחנו לעלות על דוברה ולעבור לגדה השניה של הדניסטר — לאוקראינה.

לא ידוע לי על גורל אנשי הקבוצה שנשארו מאחורינו. אולם שמעתי כי כולם נרצחו.

דרכי אוקראַינה היו מלאי פליטים יהודים שברחו מפני הפולש הגרמני. הגרמנים התקדמו במהירות רבה ואנו הצטרפנו ליהודי אוקראינה ורצנו יחד כשאנו מופצ־צים מלמעלה לכיוון הבוג. המשכנו לנוע במאמצים אל־אנושיים וללא מנוחה ומזון עברנו ברגל כ־500 ק״מ.

עם הגיענו לבוג, הצלחנו לעלות על דוברה שהובילה ציוד תעשייתי ולעבור לעברו השני. כאן הצלחנו להשיג תחבורה והמשכנו לנסוע וכך נדדנו כשלושה חדשים עד שהגענו לקאווקאז. שהינו במדבר הקאוקאזי מספר חדשים, בקולחוז ארזגיר במחוז בודיונובסק. שם נפגשנו עם עטל וגיטל רובל, יצחק גרינברג ואשתו ברכה (בושקה) ואחותו בריינה גרינברג.

עבדנו בשדה מעלות השחר ועד צאת הכוכבים. לנו בביקתות קש. המרחק ממגורינו בקולחוז עד לשדות היה כ־5 ק״מ. כל שבועיים הוענק לנו יום חופש. אולם אותו יום היה מתבזבז בהסעה, ממקום העבודה לקולחוז, כשאנו נוסעים בעגלה רתומה לשוורים או גמלים.

זכורה לי אפיזודה מאותה תקופה. זה קרה בימים הנוראים, ביום כיפור. היהודים שנמצאו בקולחוז בערב יום כיפור החליטו ביניהם שלא לצאת לעבודה ביום כיפור, להשאר בקולחוז ולקיים בביתנו „מנין״. הידיעה על קיום „מנין״ התפשטה מפה לאוזן והפליטים היהודיים במקום, החלו נוהרים לביתנו. אני ואחותי חיה עמדנו על המשמר ליד הכניסה לבל יתרכז ציבור גדול בחוץ פן יוודע הדבר לשלטונות. ואמנם פחדנו לא היה לשווא. לפנות ערב נודע הדבר לממונה על הקולחוז. הוא הופיע בביתנו כשבידו שוט, פיזר את המתפללים בגערה וצעקות וקרא לעומתם כי פעולתם מוגדרת כ„קונטרריבולוציה״, כ„סאבוטאג׳ה״ (חבלה). אולם לא ננקטו כל ענשים נגד המתפללים, שהתפזרו לפי פקודתו. לשווא השתדל אבא להסביר לו משמעות יום כיפור. הוא לא השתכנע, אך בסופו של דבר, שמחנו כי בלב המדבר הצלחנו לשמור על „הנקודה היהודית״.

השנה היא שנת 1942. אחרי נדודים רבים הגענו, אני, חיה ואבינו ז״ל לקאוקאז לעירה בסלנו, לא רחוק מאורצז׳נקיצנה. רבים מבני עירנו גילו את כתובתנו ועמדו אתנו בקשרי דואר, כל אחד חיפש את יקיריו שאבדו בדרך נדודיהם.

ביום בהיר אחד קבלנו מכתב מסיביר ממשפחת דודזון (שפרה, אברהם ושלום (שוקה), שכנינו היקרים והמסורים, אשר אף בימים הקשים ההם לא שכחו אותנו. כך נודע לנו, כי הם בחיים ונמצאים בסיביר, באזור גרומי שבנובוסיבירסק. לא

היה גבול לשמחתנו, לשמוע מהם, לאחר הלילה המחריד בו נלקחו מביתם במארקולשטי והוגלו אל הבלתי נודע. במכתבם אלינו הם לא גילו לנו כל פרטים על חייהם הם, אולם מצאו לנכון להודיענו כי מצב הפליטים שהגיעו באותו פרק זמן לפרבלי הוא לגמרי לא רע.

מן הראוי לציין כי בסיביר היה קיים הבדל יסודי, בין המושג „פליט" למושג „גולה". אולם אנו, פרט לשיעורי הגיאוגרפיה שלמדנו בזמנו, לא הכרנו משמעות המלה „סיביר", איך חיים שם אנשים בכלל וגולים בפרט, וביניהם גולים על לא עוול בכפם.

הרבה זמן לא יכולנו להשאר בקאוקאז, כי הגרמנים התקדמו בצעדי ענק. בכבשם ערים וכפרים השמידו את תושביהם. היתה בריחה המונית של האוכלוסיה הרוסית, וגם אנו ברחנו; ושוב לקחנו את מקל הנדודים, ונאלצנו לנדוד ברגל במשך שבועות, לבושים בבגדי קיץ ללא מזון וכסף. וכך נדדנו עד שהצלחנו בסופו של דבר לעלות לרכבת כשאנו נוסעים על פלטפורמה פתוחה.

חלפנו על פני אסיה התיכונית, לא עצרנו, כי המצב כאן היה קשה ביותר, שרר רעב כבד ומרבית הפליטים נקטלו ממחלות הטיפוס והדיזנטריה. המשכנו לכיוון סיביר וביום אחד מצאנו את עצמנו בנובוסיבירסק. בדרך נפגשנו עם הבנות של ברל וחנצה גילשטיין, שנסעו אל הוריהם ולאחיהם ישעיהו (שייקה) הגולים; וכן עם יהודה ספיבק ואשתו. האחיות גילשטיין נסעו אל בני משפחתם — לקורגסוק, ואנו עם יהודה ספיבק לפרבלי — אל משפחת דודזון. בנובוסיבירסק נודע לנו, כי פרבלי שוכנת במרחק של 800 ק"מ מהמקום ונמצאת על הנהר אובי בצפון הרחוק. להגיע לשם יכולנו רק באמצעות סירה מוטורית; ואמנם הפלגנו אל הבלתי־ידוע לסיביר הרחוקה והקרה. הגולים שוכנו בשני כפרים קורגסוק ופרבלי. המרחק ביניהם 60 ק"מ. עלי לציין כי כאן נודע לי כי בתיק הגולים נרשם (מבלי שיועמדו למשפט), כי הם מוגלים ל־20 שנה בהיותם רכושנים (קולאקים). הדבר זעזע אותנו מאד.

בכפר קורגסוק נמצאה משפחת ד. גילשטיין ואליהם הצטרפו כפליטות הבנות. לכאן הגיע גם יהודה (אידל) קולקר אל דודתו, אשתו של מרדכי קולקר, אשר נפטרה כעבור זמן מה. בקורגסוק היו יצחק וינשל ואשתו וכשהגיעו אליהם כפליטים זאב שטרנברג ואשתו אוליה, נמסר לי כי תעודותיהם נלקחו ונאלצו להשאר כגולים.

פרבלי היה כפר קטן, פסיולוק, מיושב ברובו גולים מביסאראביה והארצות הבל־טיות, ביחוד מריגה. פגישתנו עם משפחת דודזון היתה מרגשת מאד. לכאן הגיעו כפליטים ברכה (בוזיה) ויעקב אורבוך ודוניה וישראל גרינברג. נוסף על משפחת דודזון נמצאו אברהם טריף ואשתו, נימרובסקי שינדל עם אמה. לכאן הגיעה גם אחותה טושה גרויסמן ובעלה הרופא. כאן פגשנו גם את אשתו של עו"ד גרמן מסורוקה. האנשים התגוררו בבתי עץ קטנטנים, כמה משפחות יחד. הקור היה נורא, מ־50 מעלות ומעלה מתחת לאפס. החורף נמשך עשרה חודשים, מחודש ספטמבר עד לחודש יולי. במשך שני חדשי הקיץ הקצרים, אפשר היה לנסוע באניה, כשהאובי לא היה קפוא — לנובוסיבירסק, אולם לא היתה כל אפשרות לצאת מהמקום במשך כל השנה. מי שהצליח להביא אתו קצת

מטלטלים, יכול היה תמורת לבוש לקבל אוכל או עצים ואפילו לקנות „בית" אולם מעטים היו כאלה. לבושם של הגולים היה דל ביותר, הם לבשו בגדים מטולאים לרגליהם שקשרו בסמרטוטים, בכדי לחמם קצת את רגליהם הקפואות. אנשי המקום עצמם, נעלו נעלי פרווה חמות.
סיסמת הרוסים היתה: „מי שאינו עובד אינו אוכל". רק מי שהצליח להשיג עבו־דה, היה מקבל 200 גרם לחם לנפש. צבע הלחם היה חום שחור ודמה לטיט יותר מאשר ללחם. במו עינינו ראינו, כשאנשים מתמוטטים ומתים ברחובות, מבלי שאיכפת למישהו ואף אחד לא נזעק להגיש מים או פירור לחם. תעסוקת הגולים היתה להוציא קרח, שבקעו והוציאו אותו מנהר אובי הקפוא לתעשית שימורי הדגים. ראינו נשים שעבדו כבהמות עבודה בתעשית לבנים, כשהן רתומות לעג־לות כסוסים. על הגולים חל איסור מוחלט לעזוב את המקום ועליהם היה להירשם פעמיים בחודש בנ.ק.ו.ד.
פעם חשתי כאב צורב. כשיצא לנו לעבור את הרחוב יחד עם שלום (שוקה) דודזון, אמר לנו כי לא רצוי שיראוני מופיעה בחברת „פושע". על בעלי מקצוע, כולל בעלי מקצועות חפשיים, היתה אסורה ההתעסקות במקצועם. שלום דודזון הצליח בעבודתו כנגר וכצייר שלטים ונראה לי כי גם אברהם דודזון עבד במק־צועו. נוסף לתנאי החיים הקשים, סבלו הגולים גם מהאנטישמיות של אנשי המקום. מצב הפליטים היה שונה. כשהגענו לפרבלי נתקבלנו ע"י משפחת דודזון בזרועות פתוחות. הם הכניסו אותנו ואת יהודה כפיבק לביתם והתחלקו אתנו בפת לחמם. לאחר זמן מה, הצלחנו להשתכן בפינת חדר אצל אלמנה מבנות המקום. בפינה השניה באותו חדר גרה האלמנה עם ילדיה ולפינה שלישית הכ־ניסה אסיר פולני שהשתחרר מכלאו. מיד עם בואו הוא השמיע את המלה ז'יד. במשך כל הזמן חששנו לחיינו, להמצא אתו תחת קורת גג אחד. אולם לא היתה לנו כל ברירה אחרת.
עם הגיענו לפרבלי נשלחנו. אני ואחותי חיה, לעבוד בהוצאת קרח מהנחל. חיה התעלפה במקום. פנינו למשרד שטיפל בפליטים. שם פגשנו פקידה ושמה אנה יעקובלבנה, היא אשר הצילה את חיינו. היא הופיעה כ„מלאך הטוב", איפשרה לנו לרכוש בגדים חמים במחיר רשמי, דאגה למעט אוכל טוב עבור אבא וגם סידרה אותי בעבודה, קודם במסעדה ואחר כך כפקידה במועצה המקומית. העבודה במסעדה היתה מפרכת. יום העבודה החל בשעה שלוש בלילה. היה עלי ללכת רגלי 2 ק"מ למקום העבודה ותמהני מניין עמדו בי כוחותי. אבל הייתי שבעה הבאתי אוכל הביתה למשפחה וכן לכמה משפחות נוספות. חיה התידדה עם אנה יעקובלבנה ובאמצעותה השיגה קצת סוכר, קמח ואף בגד חם. אני מניחה כי היא היתה יהודיה, אולם היא לא גילתה לנו זאת.
לאחר זמן נתקבלתי כמנהלת חשבונות במועצה המקומית. מאז השתפר מצבנו. קבלתי עצים להסקה ותמורת עצים אלה, השגנו פינה בחדר שנים על שנים אצל אלמנה מוארטיוז'ני. בשיפוטה של המועצה המקומית, בה עבדתי, היו 5 קולחוזים. מתוך היכרותי האישית את מנהלי הקולחוזים ,הצלחתי להשיג מזמן לזמן אישורים לקבל קצת קמח, תפוחי אדמה או כרוב. הואיל ולא יכולתי לעזוב את מקום העבודה כדי להביא המצרכים, היתה אחותי חיה נרתמת לעגלה ויוצאת

לדרך, מרחק כמה קילומטרים בקור ובשלג להביא את מצרכי המזון. חרדנו מאוד לחייה בצאתה לדרך וליבנו היה מלא דאגה עד שחזרה. פעם יצאנו אני וחיה לפנות בוקר ללקט פטריות ביער וכמעט שאבדנו בטייגה.
עקב תפקידי במועצה המקומית, יצא לי לערוך מפקד אוכלוסין בקולחוזים הסמוכים. מתוך כך נפגשתי עם אנשים שהוגלו לפני שנים רבות. הם סיפרו לי על סבלם הרב. חלק התגבר והסתדר קצת, האחרים נפלו כזבובים. מתחת לכל גבעה נמצא קברו של גולה מת. כן ביקרתי במקומות אליהם הובאו גולים חד־שים. היה זה מחזה מחריד לראות את האנשים הגרים במערות מתחת לאדמה, רעבים, קפואים ונפוחים, כשהם עצמם שחורים כאדמה.
בסיביר נשארנו עד לשנת 1944, כשהרוסים שיחררו את קאוקאז ואנו קיבלנו רשיון לעזוב את המקום. עוד בסיביר הצלחנו להתקשר עם ארץ־ישראל, עם הדוד שלנו המורה בר־סמכא מכפר־סבא, ואף נתקבלה ממנו חבילה קטנה (חוטים, מחטים וסכיני גילוח). החפצים נמכרו ומהתמורה התקיימנו מספר שבועות.
לילה בסיביר. קור עז, השלג מגיע עד לברכים. אני. חיה ואבא ז״ל יושבים לאורו של פתיל קטן הדולק בבקבוק נפט. פתאום שומעים דפיקות בדלת. חוששים לפתוח. מאחורי הדלת נשמע קול באידיש „שלמה, מאכט מיר אויף די טיר״ (שלמה, תפתח את הדלת). פתחנו. לנגד עינינו עמד יהודי מזוקן, קופא ורועד מקור. בהתחלה, לא הכרנו אותו, אולם כשהמשיך לדבר זהינו אותו — דוב (ברל) גילשטיין. לאחר שהתחמם וסעד את ליבו התאושש קצת וסיפר לנו את סיפורו:
אשתו חנציה הצליחה לחמוק מן המקום ולפני כמה חדשים ברחה מקורגסוק מרחק 60 ק״מ מפרבלי, כשבידה תעודת זהות של אשה שנפטרה. לאחר המקרה סחבו אותו לחקירות יום יום לנ.ק.ו.ד. הוא השיב כי הלכה לחפש מזון ואבדה או קפאה בדרך. גם הוא הצליח לברוח מקורגסוק. הלך בלילות עד שהגיע אלינו לפרבלי ובדעתו להמשיך הלאה. בסופו של דבר הצליחה משפחת גילשטיין לעזוב את סיביר ולהגיע בשלום לצ׳רנוביץ.
בקיץ 1944 עזבנו את פרבלי, הפלגנו לנובוסיבירסק. מטעננו: כמה כוסות סוכר וקצת סבון. מכרנו המצרכים בנובוסיבירסק והמשכנו לעבר ביסאראביה.
הרכבת המשיכה בדרכה עד קיוב ומקיוב המשיכה אותה רכבת מס׳ 501 לבלצי. ברכבת נסעה שיירה צבאית וגם אנו אתה. המבקרים שהיו בורים גמורים קראו בתעודותינו בסלן וחשבו שזוהי בלצי, וכך התקרבנו בקיץ 1944 לעיירתנו מאר־קולשטי. אך השיירה עצרה במרחק כ־40 ק״מ ממארקולשטי.

השואה

זאב דודזון

מבצע ההשמדה במארקולשטי — חוליה בשרשרת השואה האירופית

1. מבוא

שני אירועים מדיניים חשובים התרחשו בביסאראביה בתחילת שנות הארבעים וחרצו את גורלם של יהודיה ואף גרמו להרס כלכלי ולהשמדתו של רוב היישוב היהודי, שעיירתנו הייתה חלק ממנו. הראשון — העברת השלטון הרומני לידי הסובייטים ביוני 1940, והשני — כיבושה מחדש של ביסאראביה ע"י הרומנים ביולי 1941, וביניהם מבדילה תקופת מעבר של יותר משנה.

א. ביסאראביה בשלטון סובייטי ראשון

הסיפוח של ביסאראביה ע"י ברית המועצות בוצע בצורה דראמאטית ביותר. ב־22 ביוני 1940 מסר שר החוץ הסובייטי מולוטוב אגרת לשגריר רומניה במוסקבה שעל רומניה ליסוג מביסאראביה, צפון בוקובינה והעיר הארצה במולדובה. ב־26 ביוני נמסרה לשגריר אגרת שניה, למעשה אולטימאטום, וב־28 ביוני התחילה נסיגת הצבא הרומני משטחים אלה. העובדה שרומניה הידקה את קשריה עם גרמניה, עוד לפני פרוץ מלחמת העולם השניה, (ספטמבר 1939), והגבירה קשרים אלה לאחר מכן, לא עמדה לה בשעת מפנה גורלי זה. כל פניותיה לגרמניה לסייע לה עלו בתוהו, הואיל ובהסכם סופי קודם (הסכם ריבנטרופ — מולוטוב) הושגה הסכמת גרמניה לצעד זה.
העם הרומני לא יכול היה לסלוח למנהיגיו שהמיטו עליו אסון לאומי כזה ומן ההכרח היה למצוא שעיר לעזאזל, כך נפתחה תעמולה ארסית נגד היהודים שמכרו את המדינה לאנגליה ולבונים החופשיים, מחד, ומאידך, שיתפו פעולה עם הסובייטים. „ז'ידאנים" ו„קומוניסטים" היו נזכרים מאז ומתמיד בנשימה אחת בפי האנטישמים הרומנים. עד מהרה התחילו להגיע בשורות איומות על פרעות שוד וגזל ומעשי רצח ביהודים. הצטיינו במיוחד בכך החיילים הרומנים שבדרך נסיגתם משטחי ביסאראביה עשו שפטים בתושביה היהודים, באמתלה של התגוננות נגד היהודים שפגעו בהם עם נסיגתם.
החיילים הנסוגים שדדו חנויות וביצעו מעשי אלימות במקומות שונים, במיוחד בעיירות הספר וברכבות. לפי סיפורו של ד. מאגאריץ, יהודי מפלורשטי, שנתלווה לצבא הרומני בנסיגתו, כספק מזון של גדוד הרגלים 39, נזרקו יהודים רבים מהרכבות ונדרסו ויהודים תושבי הכפרים נורו למוות. י. ה. דודזון ז"ל, אביו של כותב שורות אלה, סיפר כי גם במארקולשטי שדדו הג'אנדארמים הרומנים חנויות של יהודים, וכי גם לחנותו פרצו, שדדו ואף חיבלו בו. בקרב הגדודים עצמם, בהם היו חיילים יהודיים, נטפלו אליהם חבריהם הרומנים, גידפו, העליבו, הרביצו ובכמה מהם „טיפלו" בצורה שנעלמו עקבותיהם. כותב שורות אלה היה עד להתרחשויות אלה. גם בעיירות הספר ואפילו מבין אלה שבצד „ריגאט" (רומניה הישנה), סבלו היהודים כמו בדורוהוי, בה נרצחו למעלה ממאה יהודים. יתירה מזו, גם ביהודי ביסאראביה רבים, שגרו ברומניה

הישנה וניתנה להם הרשות מטעם השלטונות לעבור לביסאראביה, התעללו. במיוחד הורגש הדבר בתחנת המעבר ג א ל א ץ, על חוף הדאנובה. כשהחוזרים מרומניה נתנסו בעינויים קשים, נשדדו והוכו עד זוב דם (ד״ר מ. קוטיק, „גולה במאבקה״, עמוד 142). היו גם מקרים מזעזעים כאשר יהודים חוזרים לביסאראביה נשלחו במכוון לשדות ממוקשים מעבר לגבול ונספו, או נורו על־ידי משמר הגבול הרומני. יתרם נכלאו במחנות עינויים. מספר החללים היהודים בשעת נסיגת הרומנים מביסאראביה, נאמד בכמה מאות בלבד ורק הודות לחיפזון בו בוצעה הנסיגה לא הספיקו לבצע זממם. הם ידעו לנחם עצמם בהכרזות „אל תדאגו, בקרוב נחזור אליכם ואז נסיים את המלאכה״... נבואה זו לצערנו נתקיימה, הם עמדו בהבטחתם.

ב. תקופת הביניים

הרצון לנקום ביהודים כ„פיצוי״ לאובדן ביסאראביה פעפע עמוק בליבותיהם של המנהיגים הרומנים. פה למשאלת לב זו שימש מאמרו של פאמפיל שייקארו, עורך היומן האנטישמי „קוראנטול״ בו קרא „להפגין משמעת לאומית״, בהבטיחו כי תבוא תמורה וכי „על היהודים לחשוב על יום המחר כי קרב, יום של התחשבנות... בברקים ובסערה״. ההבטחה התייחסה הפעם בעיקר גם ליהודים שנמצאו אז ברומניה הישנה. לא עזרה אפילו הכרזתם של ראשי המועצה היהודית המרכזית ורבה הראשי של קהילות רומניה אז על השתתפותם באבל העם הרומני. היהודים אף הפגינו זאת בהשתתפות פעילה בהתגייסות לצבא, במלווה ממשלתי ובהצטרפות למאמץ המלחמתי של המדינה, לשווא. ההסתה נגד היהודים נמשכה וגם גברה והלכה בד בבד עם מאורעות מדיניים ופנימיים חשובים שחלו בתקופה זו.

באותו סתיו עגום של 1940 עוד לפני הדחתו הספיק המלך קארול וממשלתו לפרסם סדרת חוקים אנטי־יהודיים, אך הדבר לא הציל את כסאו. לשלטון עלה יון אנטונסקו, שהדיח את המלך, הושיב על כסאו את בנו מיכאי. בהתחלה תוך שותפות עם משמר הברזל ואחרי כן תוך כדי ניתוק הקשרים אתם וחיסולם, הוא עצמו הידק את קשריו עם גרמניה הנאצית ובסופו של דבר הפך כלי משחק בידי היטלר ועושה רצונו. בתקופת מעבר זו, בימי המאבק בין אנטונסקו ומשמר הברזל, שהתקומם נגדו, התרחשה דראמה יהודית מזעזעת, שבעקבותיה התחולל פוגרום עקוב מדם על יהודי בוקארשט, שעלה במאה ועשרים קרבנות ובתוכם מראשי יהדות רומניה ובירתה ואשר נתפרסמה במעשי זוועה של תליית יהודים על אנקולים בבית המטבחיים, כשעל חזיהם נחקק „צלב הקרס״ והכתובת „בשר כשר״. בתוככי אותה סערה נקלעה קבוצת מנהיגים ציונים, שנאסרו ע״י הלגיונרים של „משמר הברזל״ והוצאו להורג, רק מתי מספר מהם ניצלו בדרך נס לאחר שלושת ימי זוועה ועינויים ובתוכם איש מארקולשטי מאיר קוטיק, ששימש אז כסגן יושב ראש ההסתדרות הציונית וראש המשרד הארצישראלי לעלייה.

עם ביסוס שלטונו של אנטונסקו הוקמה למעשה „ממשלת צללים״ גרמנית של השלישיה המפורסמת אז: השגריר הגרמני, הבארון מאנפרד פון קילינגר,

סרן ה־ס.ס. ג. ריכטר שהופקד בשגרירות על הלשכה היהודית והדריך בתוכ־ניותיו האנטי יהודיות באמצעות ראדו לאקא (Radu Z. Lecca), הקומיסאר הרומני לעניני היהודים והשלישי היה ראש המשלחת הצבאית הגרמנית, הגנרל אהופא (Hauffe), קצין הקשר עם הצבא הרומני. עוד בעת ביקורו השני של אנטונסקו אצל היטלר, ב־14 בינואר 1941, הכריז כי רומניה תתייצב לצידה של גרמניה במקרה מלחמה ועם ביקורו השלישי של אנטונסקו אצל היטלר ב־12 ביולי 1941 הוסכם ביניהם רשמית על השתלבות רומניה, לצידו של היטלר, במלחמה שעמדה לפרוץ נגד רוסיה. הובטח לו, כגמול, שרומניה תקבל חזרה את השטחים שניטלו ממנה ע״י הסובייטים וביסאראביה בתוכם, בצירוף פיצוי שטח סובייטי מעבר לדניסטר ומכאן „תוכנית טראַנסניסטריה״. המלחמה פרצה לאחר ימים מספר והייתה זו לא רק מסע צלב נגד רוסיה הכובשת, אלא גם נגד היהודים „עוזריהם״.

ג. כיבוש ביסאראביה ע״י הרומנים

עם פרוץ מלחמת רוסיה—גרמניה (22 ביוני 1941) והתקדמותו של הצבא הרומני לעבר ביסאראביה, ניתנה ההזדמנות לרומנים למלא את הבטחתם, מלפני שנה, לעשות נקמות ביהודים. העבודה נעשתה הפעם, לא ע״י הרומנים בלבד, אלא בהדרכתם ובסיועם הביצועי של הגרמנים. שיתוף פעולה הדוק זה איפשר לרומנים ללמוד „שיטות״ חדשות ב„טיפול״ בבעית היהודים. פוגרומים ומעשי זוועה וחקיקה אנטי יהודית היו לחם חוקם של הרומנים, שנים רבות לפני היטלר. אך שיטתיות ואמצעים ארגוניים לביצוע מקיף יותר ניתן לרומנים ללמוד רבות מהגרמנים. כמוקד עשייה עיקרי היה ביצוע התוכנית הידועה של היטלר, „הפתרון הסופי״ של הבעייה היהודית החל בחוקי נירנברג, בגירושים והקמת גיטאות וגמור ברצח ההמוני של ששה מליון יהודים. הזרוע המבצעת באיזור הסובייטי היתה בידי יחידות קטל ניידות של ס. ס. הידועות בשם „איינזאץ גרופן״, שהוצבו על ידי גייסות הצבא ושעמדו תחת פיקוחו של „המשרד הראשי לביטחון הרייך״ (R. S. H. A)· הם מנו ארבע חטיבות A. B. C. D שחלשו על איזורי הכיבוש השונים בזמן המלחמה.
חטיבה .D בראשותו של ד״ר אוטו אולדנדורף צורפה לחייל הגרמני ה־11 שבראשו עמד הגנרל ז. פון שוברט ופעלה בשעת המלחמה בביסאראביה, בוקובינה ואוקראינה. בין המקומות שנכללו בשטח פעולתה נימנו במפורש נקודות מוקד של ריכוזי יהודים דחוסים בערים הגדולות ובאזורים שמסביב להם: בלצי, קישינוב, בנדרי, חוטין וצ׳רנוביץ. על אותן יחידות של ה„איינזאַץ גרופן״ הוטל, נוסף למשימות הבטחוניות — לפי עדותו של אולנדורף עצמו במשפט נירנברג — המשימה „לטהר את האיזור מיהודים ופקידים קומוניסטים וסוכנים״. הוא הוסיף בעדותו: להשלמת משימה זו הרגו את כל האלמנטים הגזעיים והמדיניים שהיו בלתי רצויים ושנחשבו כסיכון לבטחון.
בהצהרה בשבועה של אוטו אולנדורף ב־5 בנובמבר 1945 בענין תכנית החיסול של ה„איינזאצגרופן״, נאמר בין היתר:

„לשם ביצוע תכנית השמדה זו, חולקו האיינזאצגרופן בחלוקת משנה לאיינזאצ־קומאנדוס, ואלו ליחידות יותר קטנות בשם זונדארקומאנדוס או טיילקומאנדוס (חלקי קומאנדו). על־פי־רוב עמד בראש היחידות הקטנות חבר שירות הביטחון, הגיסטאפו או המשטרה הפלילית. היחידה שנבחרה לתפקיד זה, היתה נכנסת לעיירה או עיר, ומצווה על נכבדי האזרחים היהודים לכנס את כל היהודים לשם **יישובם מחדש.** הם נתבקשו למסור את כל חפצי הערך שלהם למפקדי היחידה, וזמן קצר לפני ההוצאה להורג למסור את בגדיהם העל־יונים. הגברים, הנשים והילדים הובאו למקום ההוצאה להורג, שהיה ברוב המקרים קרוב **לחפירה אנטי־טאנקית יותר עמוקה.** ואז נורו בכריעה או בעמידה, והגוויות הושלכו לתוך החפירה". (Trials PS 2620 כרך 4, עמ' 206").

אולנדורף נידון למוות ע"י ביה"מ בנירנברג באפריל 1948, נתלה בכלא לאנדסברג ב־8 ביוני 1951.

יוצרו וראשו של המשרד הראשי לבטחון הרייך, ר. היידריך, התבטא בהוראותיו הבסיסיות לאיינזאץ גרופן כי „מטרתו המפורשת של הפיהרר היא חיסול יהדות המזרח, מקור כוחו של הבולשביזם. והוסיף, שלא יינקטו בשום צעדי התערבות נגד יוזמי טיהורים אנטי קומוניסטיים או אנטי יהודיים בארצות הכיבוש החדשות. אדרבא, יש לעודדם (פ. קראוסניק „רדיפות היהודים", עמ' 78—80).

המבנה של ה„איינזאץ גרופן" הגרמנים, שימש לדוגמא מבחינה ארגונית וגם מבחינת המשימה, לגנראל אנטונסקו, הוא הקים במקביל „פלוגות מבצעיות" (Esaloane Operative), שהיו כפופות לשירות המיוחד של המודיעין הרומני (Serviciul Special Informatii — S. S. I), שבראשו עמד אאוג'אן קריסטאסקו (Eugen Cristescu). השירות הוקם בנובמבר 1940.

קצין בכיר ב„שירות" זה סגן אלוף טראיאן בורצאסקו (Lt. Col. Traian Burcescu) סיפר במשפט נגד פושעי המלחמה (שהתקיים ביאסי ב־1948 והמובא במיוחד להלן), כי היה קיים שיתוף פעולה מלא בין השירות למדור השני של המטכ"ל, שבראשו הועמד בפברואר 1941 פרו גרמני מובהק האלוף משנה ראדו דינולאסקו (Col. Radu Dinulescu). „השירות" עמד לפי עדותו בקשר הדוק וקבוע עם הצירות הגרמנית וסיפק לה מידע על היהודים והקומוניסטים וכן עם שירות המודיעין של הצבא (Abwehr) הגרמני.

ב־18 ביוני 1941, 4 ימים לפני פרוץ מלחמת רוסיה־גרמניה, כשאנטונסקו כבר ידע על תוכנית זו, התחילה „המכונה" לפעול. „הפלוגה המאוחדת הראשונה" בראשותו של ראש „השירות" קריסטאסקו הופנתה לעבר מולדובה. כן רוכזו שם 10 דיביזיות גרמניות ו־12 רומניות, שהתכוננו למבצע „בארבארוסה" (מלת הצופן של מלחמת גרמניה נגד רוסיה). על יד כל דיביזיה נימנו „קציני קשר" גרמנים, שלמעשה היה הפיקוד בידיהם.

בד בבד התחילה ההסתה נגד היהודים כשהם חוזרים על טענת שווא, שהיהודים השפילו את הרומנים בשעת נסיגתם ב־1940. עם התקדמות הצבא הרומני־גרמני לעבר שטחי כיבוש הרוסים הופצו שמועות שיהודים קומוניסטים מסייעים לצבא הרוסי במלחמתם נגד הרומנים. היה בכך נימוק נוסף למתן יד חופשית לנקום ביהודים.

הקרבנות הראשונים היו בעיירה סקולאן, לאחר שהצבא הרומני נסוג ע״י התקפה מוצלחת של הרוסים. הופצו שמועות שהיהודים גרמו לנצחון זה וכשהמקום נכבש מחדש, בוצע טבח אכזרי ביהודים, שהובלו לחווה סטאַנקה ראַזנובאַנו (Stanca Raznovanu). פשע זה בוצע ב־27 ביוני 1941 בפקודת הקצינים הבכירים של הצבא הרומני ובכללם מפקד רגימנט הציידים 6, הקולונל ארמיל מאטיאש (פרטים על טבח זה בפרוטוקול במשפט כנ״ל).

בד בבד עם רצח סקולאן, בוצע יומיים לאחר מכן ב־29 ביוני, בעיר יאסי, רצח איום בעיר שהייתה בעלת אוכלוסיה יהודית גדולה. היה שיתוף מלא בין „הפלוגה המבצעת הראשונה״, הלגיונרים, המשטרה, הצבא הרומני ויחידות הס.ס. והצבא הגרמני. הסיכום הטראגי של ימי רצח אלה היה כ־11,000 קרבנות, מהם כ־2500 נשים. עם מבצעים איומים אלה נפתח המסע להשמדת יהודים שהלך והחמיר עם התקדמותו של הצבא הרומני והגרמני בביסאראביה.

ב־8 ביולי הוציא מפקח המשטרה בקישינוב, הקולונל ט. מאַקולאֶסקו (T. Macu-lescu), שראה עצמו כבר שולט על ביסאראביה כולה חוזר מס׳ 1 למפקדי גדודי הז׳אנדארמים ונאמר בו בין היתר:

„עליכם לזהות ולאסור את כל היהודים, ללא הבדל גיל ומין שיימצאו בשטח הכפר, עליכם לדווח על ביצוע ההוראה הנ״ל לשם קבלת הוראות נוספות״.
(מ. קארפ ׳הספר השחור״, כרך ג׳, עמ׳ 92).

שיטה שהנהיגו הגרמנים בפולין הכבושה. „אוכלוסיה כפרית״ הוגדרו על ידם ישובים שהאוכלוסיה שלהם היא עד ל־5000 נפש.

ה„הוראות הנוספות״ מצד השלטונות והצבא לא אחרו לבוא ומעשי הרצח והזוועה הקיפו את רחבי ביסאראביה ובוקובינה, ותקצר היריעה מלפרטם. נצטמצם לכן במעשי הזוועה שהתרחשו באיזור העיר באֶלצי, עיר במרחק כ־30 ק״מ בלבד ממאַרקולשטי והמרכז העירוני הגדול ביותר באיזור שהיה קרוב לה.

ב־9 ביולי 1941, לאחר הפצצות כבדות, התמקם בה מפקד החייל ה־11 הגרמני, הגנרל פון שוברט, ביחד עם מטהו. היהודים מהעיר ומהאיזור רוכזו בשתי מכלאות ו„זונדר קומאנדו a10״, יחידת משנה של ה„איינזאַץ גרופע״ D, בפיקוחו של סגן אלוף זיצאֶן Obersturmbanfuhrer Seezen, נכנסה לפעולה. היא עצרה את מנהיגי הקהילה כ„בני ערובה״, השיטה הגרמנית הידועה. כשהם סירבו למסור שמות של „קומוניסטים יהודים״, ציוו על חברי הוועד לחפור במו ידיהם בור לעצמם והם הוצאו כולם להורג, לפי עדותו של הניצול היחידי מ. וולטר ז״ל, שהגיע אחרי כן ארצה ונפטר ב־1976. (מ. קארפ, „הספר השחור״, כרך ג׳, עמ׳ 59—60). זיצאֶן דיווח על רצח הוועד בזו הלשון:

„הקומאנדו רצח („טיפל בהתאם״ בלשון הסוואה), בערב ה־15 ביולי את וועד הקהילה היהודית בבאֶלצי ויהודים אחרים, 45 במספר, בגין אי־ציות לאמצעי ביטחון משטרתיים וכתגובה להתקפות על הצבא הגרמני״ (דו״ח פעולות רוסי מס׳ 37, 45 עותקים, No. 2952, ברלין 29 ביולי 1941).

בדו"ח הפעולות הנ"ל נאמר בסעיף 3, כי „המשטרה הרומנית פועלת בסקטור המדיני־משטרתי בהתאם להוראות הקומאנדוס".

ה„זונדר קומאנדו 10a" פרש את רשתו על כל איזור באֶלצי, ופעולות הרצח התפשטו. בפעולות אלה השתלבו גם קצינים מרגימנט הציידים 6 ובראשם סרן סטיכי, שטענו כרגיל כי ביצעו מעשים אלה בגין „השפלתם" של החיילים הרומנים ע"י יהודי באֶלצי, בשעת נסיגתם בשנת 1940.

ובעוד שהחזית התקרבה למארקולשטי, התחילו בראש וראשונה בפוגרום האכרים התושבים השכנים שניצלו את ימי ההפקר ללא שלטון. אחריהם בא הפתרון הסופי.

2. הפוגרום

ב־9 ביולי 1941 החל הפוגרום בעיירה, לאחר שכפריי הסביבה הקיפוה והש־תלטו עליה, בזזו רכושה ופגעו גם בנפש. פרטים מתפרסמים בהמשך המאמר בפרק על הפוגרום שחובר על יסוד עדויות שגביתי מפי רבים מבני העיירה ששרדו ונמצאים בארץ. במחצית יולי הפך החורבן לטוטאלי, והגיע לשיאו ברצח ההמוני המחריד שבוצע ע"י קציני הצבא הרומני בסיוע והדרכת הגרמנים.

החומר על הטבח, מבוסס על תיעוד, שהצלחתי ללקטו והמופיע כאן לראשונה. התיעוד שאוב בעיקרו מחומר שהותר לפירסום ע"י השלטונות הרומניים ונחשף בשני משפטים מהגדולים ביותר נגד פושעי המלחמה הרומניים. הראשון היה משפט „הבגידה הלאומית הגדולה", שנתקיים בבוקארשט בפני בית־דין העם מ־6 ועד ל־15 במאי 1946, נגד 24 מראשי המשטר הרודני ברומניה בשעת מלחמת העולם השניה, בראשותו של המרשאל יון אנטונסקו. עצם העובדה שבמשפט גדול זה, הודגש ע"י התביעה הרצח ההמוני שבוצע כנגד יהודי מארקולשטי, מתוך עשרות ישובים יהודים בביסאראביה, ליד רצח יהודי אודיסה ויהודי יאסי — מוכיחה לצערנו גודל הפשע. והשני — המשפט נגד פושעי המלחמה בעיר יאסי והעיירות מארקולשטי וסקולאָן, שנערך בביה"מ בבוקארשט, בלשכה הפלילית הראשונה מ־14 ועד ל־26 ביוני 1948, כשבמרכזו עמד מפקד הדיביזיה ה־14 הגנרל גיאורגה סטאווראסקו. משפטים אלה הפכו ברובם למשפטים „יהודיים" כשענין רצח יהודי מארקולשטי הועלה בהם, ביחוד במשפט נגד הגנרל סטאווראסקו, ועוד נשוב אליהם.

מאטאטיאס (מתתיהו) קארפ, המזכיר הכללי לשעבר של איגוד הקהילות היהודיות ברומניה הישנה (ריגאט), שהיה משפטן ושימש כיועץ התביעה מטעם איגוד הקהילות היהודיות במשפט פושעי המלחמה הרומניים לאחר מלחמת העולם השניה, הצליח להעתיק מספר רב של מסמכים (חלק אומת ע"י המחבר בביה"מ ברומניה), ואלה משמשים בינתים, כמעט כתיעוד יחידי בתולדות שואת יהודי ביסאראביה ובוקובינה. תעודות אלה פורסמו בחלקן הגדול. בשלושת ספריו של מ. קארפ המנוח, הידועים בשם "Cartea Neagra"

(„הספר השחור"). בכמה מהן מצאנו פרטים חשובים על טבח יהודי מארקולשטי עם חיסולם הסופי. עם היוודע על כניסת הרוסים לביסאראביה בסוף יוני 1940, עזבו מאות מבני עיירתנו את מקום מגוריהם ברומניה הישנה וחזרו הביתה. המניע העיקרי היתה העובדה כי המשטר ברומניה הפך לטוטאליטארי בעל גוון נאצי. ברם, גם מהמשטר הסובייטי לא שבעו הרבה נחת. גירוש המשפחות לסיביר ערב פרוץ המלחמה, גרם למשקע עמוק בקרב בני העיירה. כולם חרדו לבאות. מיד עם פרוץ מלחמת גרמניה־רוסיה, גוייס מספר ניכר של צעירים לצבא. בציבור היהודי רווחה הדעה, כי הרוסים יצליחו להדוף את התוקפנים הגרמנו־רומנים, לאחר שנעצרו בימים הראשונים לקרבות ליד הפרוט. לפיכך, לא ניצל חלק ניכר מהאוכלוסיה היהודית את ההזדמנות הנדירה להתפנות ממארקולשטי, לאחר שהשלטונות הסוביטיים העמידו לרשות האוכלוסיה מספר קרונות של בהמות להסעה בתחנת הרכבת.
ההפצצות בבלצי וסביבתה, שגברו מיום ליום, הפליטים שברחו ממנה והגיעו למארקולשטי, בישרו רעות וגרמו למבוכה ופחד. החזית קרבה והאיום נהיה מוחשי ביותר. תנועת הרכבות הופסקה. היה מחסור חמור בכלי תחבורה. מספר אנשים הצליח איכשהו, מי ברכב ומי ברגל, לעזוב את העיירה ולאחר מאמצים בלתי פוסקים הגיע לדניסטר החסום, ובין לילה הפכו לנוודים עקורים וחסרי־כל. השלטון הסובייטי כבר עזב את העיירה שנשארה ללא שלטון וסמכות. אזלת יד, דכאון ויאוש תקף את כל הנותרים. רובם ארזו את מטלטליהם במזוודות וצרורות וחיכו לשעת הכושר האחרונה להתפנות. במקומות שונים בעיירה, אחדים ברחוב התחתון, אחרים ברחוב העליון, התכנסו בקבוצות והתווכחו ביניהם. הוויכוחים היו לעתים סוערים כשנתגלו חילוקי דעות חריפים. להישאר במקום ולנסות להתקיים איכשהו תחת משטר נאצו־רומני או לברוח. נפשות רבות נקרעו, בחיפוש תשובה לדילמה הנוקבת: לאן?... חלק היה בדיעה כי מוטב להרכיב משלחת ולחלות פני השליטים החדשים בלחם ובמלח. גם רב העיירה הקדוש ר' יוסף בארנבוים ז"ל, צידד כנראה בדעה כי אין לאן לנדוד ,בהכירו יפה את טיב המשטר הסוביטי. ולעומתו, החלק האחר, זעק זעקתו המרה והאחרונה: לנטוש המקום ומיד. לנדוד דרך השדות לעבר נהר הפדות ואולי גם נהר ההצלה — הדניסטר. מחוגי השעון קרבו לשעת האפס.
יום רביעי — 9 ביולי 1941. העיירה הוקפה ע"י מאות כפריים מהכפרים הסמוכים: לונגה, באגרינשטי, פראז'ילה וכפר מארקולשטי. אלה פרצו לעיירה ברכב וברגל, נשאו בידיהם קרדומים, מוטות ברזל וכלי משחית כדי לפגוע ושקים כדי לאסוף את הביזה. הם עטו על בתי היהודים שניטשו ע"י בעליהם. שברו המנעולים, השמשות, פרצו לבתים, קרעו ציפיות הכרים כשהנוצות מתפזרות לכל עבר. הם מילאו השקים, הציפיות והציפות ברכוש היהודי שנשדד, העמיסום על שכמם או על רכבם והעבירוהו לכפריהם. אחדים מהם אף פגעו בנפש, לאחר שהתעללו גם בבנות היהודיות. בין מאות הכפריים לא נמצא אף גוי־ידיד, שיגיש עזרה ו/או יציע מחסה ומיקלט למכריו היהודים, אתם עמד בקשרי עסק משותפים (בעיבוד האדמה, בסחר תבואות, בקבלת

אשראי ועוד), במשך עשרות בשנים. יתירה מזאת, בין החומסים נימנו גם איכרים אמידים.

למחרת — ביום חמישי 10 ביולי 1941, גדל ורב מספר הכפריים הבוזזים. הם פרצו לבתי מגורים יהודיים לעיני בעליהם ההמומים וחסרי האונים. חלק מתושבי הרחוב העליון נטשו דירותיהם וברחו אל ידידיהם או קרוביהם לרחוב התחתון. שם התרכזה גם קבוצה שניסתה להתנגד לפורעים. בין אנשיה נמצא חייל בחופשה ובידו רובה ובו חמשה כדורים. הוא ירה באוויר כדי להרתיע את הפורעים. אולם הכדורים אזלו וההתנגדות נשברה חיש מהר.

יום ששי — 11 ביולי 1941. סכנת הנפשות היתה מוחשית ביותר. הכפריים הסתערו ופרצו בבטחון גמור לבתי היהודים. חלק מאנשי העיירה האומללים חיפש מחסה בשדות וב„כר" הסמוך לעיירה ונפלו גם קרבנות.

יהודי מארקולשטי המבודדים נדחקו ע"י הכפריים לעבר „בית השחיטה" והריאוס. בהתיעצויות האחרונות הפור נפל. מבין אלה שהחליטו להשאר הורכבה משלחת שתקבל את הגרמנים ב„לחם ומלח" ותצהיר להם אמונים. אחרים פנו לעבר השדות, הדרך היחידה שנשארה פתוחה לפניהם. וכאן התחילה ה„וויא דולורוזה" (Via dolorosa) — „נתיב היסורים" שקשה לתארו. עשרות משפחות שנרדפו על צואר כחיתו טרף, חיפשו מקלט ועוגן הצלה. אחדים פנו בדרכם אל מכריהם הכפריים וביקשו מחסה, הם נשדדו ולא נענו. הם נעו בדרך־לא־דרך, זקנים נשים וטף. ביום הסתתרו בין תבואות השדה ובלילה נעו בקצה הדרכים. עברו מישוב יהודי עזוב למשנהו, כשהם לנים בשדות כ„חית השדה" ואין מושיע. הבדידות היתה נוראה באימתה. חלק כשל ונפל בדרך. האיכר הרומני השודד רצחם למטרת ביזה ולחילופין שדד למטרת רצח. אחרים גוועו ברעב ובצמא. מעטים הגיעו בכוחותיהם האחרונים לדניסטר החסום. לאחר מאמצים בלתי רגילים, האירה להם ההצלחה פנים ועלו על דוברה. בסיכון נפשות ובחוסר־כל המשיכו במנוסתם הלאה. אחרים שהתעכבו קמעה, נפלו לתוך גיהינום טראנסניסטריה שהפכה עבור רוב בני אחינו לבית קברות אחד גדול.

למחרת היום הגיעה יחידת ז'אנדארמים לעיירה. זו סייעה לכפריים במלאכת השוד והרצח. לאחר שלושה ימי פרעות נתקבלה הוראה שעל הכפריים לעזוב מיד את העיירה. הז'אנדארמים ריכזו את שרידי היהודים שהסתתרו והביאום לכפר גורא־קאינאר. פרטים אלה נודעו לבן עירנו שהגיע עם בני משפחתו בשיירת יהודי צ'רנוביץ המגורשים, בראשית נובמבר 1941 לתחנת המעבר במארקולשטי. מן הראוי להדגיש, כי קיים הבדל מוחלט בין יהודי העיירה מארקולשטי, שהושמדו בקיץ במחצית יולי 1941 ובין המקום מארקולשטי, ששימש כמחנה־מעבר לגולים מיהודי בוקובינה וביסאראביה שגורשו לטראנס־ניסטריה, בחדשי הסתיו אוקטובר־נובמבר 1941.

3. הרצח ההמוני

לאחר כיבוש העיר בלצי, פשטו יחידות צבא גרמניות ורומניות לביעור „כיסי התנגדות" באיזור, ובמטרה לפרוע ביהודים. עלה על כולם רגימנט הציידים 6 בפיקודו של קולונל מאטיאש ארמיל, סאַדיסט נפשע וציני, שהיה כפוף לדי־ביזיה ה־14 ומפקדה הגנרל ג. סטאוורסקו.

כבר מראשית המערכה בביסאראביה הועמד הרגימנט הרומני הנ"ל תחת פיקוד הרגימנט הגרמני מס' 305 שמפקדו היה הקולונל בוק („בעת המערכה בביסא־ראביה הייתי בדרגת סרן ופקדתי על פלוגת הסיור של רגימנט הציידים 6. בתאריך 22 ביוני 1941 עבר הרגימנט שלי תחת פיקוד הרגימנט הגרמני מס' 305" — מתוך עדותו של קול. איסאַצ'אֶסקו מיכאי, בפני החוקר המשפטי המיוחד הגנרל ק.א. עו"ד א. יונאסקו ב־18 ביוני 1947). את פעולות הרצח החל רגימנט הציידים 6 בסקולאן והמשיכן בבלצי. „הם (קציני הפיקוד מרגי־מנט הציידים 6), ביקשו וגם השיגו הסכמת הפיקוד הגרמני לידו היו נספחים, להקצות להם כאיזור לחימה את העיירה סקולאן, מתוך כוונה לנקום ביהודים שהשפילום. כך נהגו גם בבלצי, „שם ראיתי כאשר אנשי רגימנט הציידים 6 יורים ביהודים" — מתוך עדותו של לט. קולונל (מיל.) מוראֶשאַנו רומולוס, בפני השופט החוקר הנ"ל ב־27 ביוני 1947. מ. קארפ „הספר השחור", כרך ב', עמ' 72). בראש הפעולה עמדה יחידת קטל שמפקדיה היו שני קציני ביון ממטה הפיקוד, לגיונרים לשעבר: קפיטאן סטיכי יון וסגן משנה מיכאַילאֶסקו אֶאוג'ן. מעשי הטבח שלהם עוררו אף את סלידת חבריהם הקצינים שהשתייכו לאותו רגימנט. מתוך עדויותיהם בפני השופט החוקר מסתבר כי הקולונל א. מאטיאַש עודד את יצריו הנפשעים של קפיטאן סטיכי וכי „המניע העיקרי היה שוד דברי הערך והזהב של היהודים שנשאו אתם, וחלוקתו כנראה, בין קפיטאן סטיכי וקולונל מאטיאש".

הצבא הגרמני־רומני המשיך התקדמותו במהירות רבה, הצבא הרוסי הניגף נסוג, וכבר בליל ה־11 ביולי התמקם מטה הפיקוד של רגימנט ציידים 6 בכפר גורה־קאינאר. ברם, למחרת עם שחר, קרה עם פלוגה 2 מהגדוד הראשון של הרגימנט הנ"ל, שמפקדה היה קפיטאן אוצאל, „תקר" בלתי צפוי. הפלוגה נשלחה לערוך סיור סביב העיירה מארקולשטי, לבדוק אם יש בה עדיין רוסים ובמידת הצורך אף לכבשה. הסיור לא בוצע כהלכה. הפלוגה לא הובטחה והתקדמה ללא מידע מספיק לעבר הגבעות בצפון מזרח לפלורשטי בקוו הכפרים ווזדובה — אלכסאי. פלוגה רוסית שנמצאה באיזור, המטירה עליה אש מהאגפים. החיילים הרומנים, שסבלו אבידות, פתחו במנוסה. מפקדה, קפיטאן אוצאֶל, נפגע ברגליו ונלקח בשבי.

כדי לחפות על הכישלון, הפיצו קציני הרצח סטיכי ומיכאילאֶסקו בדותה, כי יהודי מארקולשטי „פיתו" את היחידה הרומנית המסיירת, בצאתם לקראתה בדגלים לבנים לאות כניעה, אולם בהתקרב הצבא הרומני למארקולשטי, פתחו עליהם היהודים באש בשיתוף עם פלוגה רוסית שחנתה בקרבת מקום, ובכך גרמו מפלה צבאית לרומנים — דבר, שהוכחש מכל וכול, בחקירה המשפטית

ע״י חבריהם קציני רגימנט ציידים 6 עצמם. עם היוודע מקרה הכישלון בדי־ביזיה, הטיל הגנרל ג. סטאווראסקו על רגימנט רגלים 13, לכבוש את העיירה והפקודה בוצעה בהתאם. קול. מאטיאש סיפק את תאוות הרצח של קפיטאן סטיכי וס/משנה מיכאילאסקו וציווה על הוצאתם להורג של שארית יהודי מארקולשטי (דו״ח מס׳ 8631 מ־20 ביולי 1941 של קול. מאטיאש לדיביזיה ה־14).

עפ״י עדותו של הקולונל לאספקה מאנדריא אלכסאנדרו, פינו שני הקצינים הפושעים את התושבים היהודים ממארקולשטי והביאו אותם למקום מטה פיקוד הדיביזיה ה־14 לכפר גורה־קאינאר. מפקד הדיביזיה, הגנרל ג. סטאווראסקו, ופריטור הדיביזיה פאינישורה, שוחחו עם מספר אנשים מאנשי השיירה [כנראה חברי המשלחת], והגנרל הורה לפריטור לערוך „חקירה״. מיכאילאסקו לא הסכים בטענה כי „החקירה״ כבר בוצעה על ידו והחל לירות בהמון עד שרצח את כולם. הקולונל העיד כי הוא ביקר גם במושבה כדי להשיג קמח ואספקה נוספת עבור הצבא. תיאורו מזוויע ומחריד. גוויות של אזרחים יהודים, גברים, ונשים, היו מוטלות בחוצות, אחדים בטנם מרוסקת כשבאברי המין של הנשים היו תקועים זרי עץ.

ואילו לט. קול. במילואים ר. מוראשאנו העיד: „במסעדת הקצינים גם נודע לי כיצד ביצע ס/משנה מיכאילאסקו את הוצאתם להורג במו ידיו של יהודי ג.קאינאר [מארקולשטי]. ידוע לי, כי נורו כ־1,040 יהודים. במשך כל אותו הזמן היה רגימנט הציידים 6, בפיקוד גרמני״ (צוטט ע״י מ. קארפ, שם עמ׳ 72). קול. איסאצ׳אסקו מיכאי סיפר: „נוכחתי במקרה בגורה־קאינאר בשעת הוצאתם להורג של היהודים שמצאו בו מפלט, כנראה יהודי מארקולשטי. בשעת ההוצאה להורג ראיתי מכונית ובה שלושה קצינים גרמנים שעצרה במקום ההוא ושוחחו עם קפיטאן סטיכי. לאחר מכן נודע לי כי הקצינים היפנו תשומת לבו, שלא להוציא להורג את היהודים. הם המשיכו אל משמר הפיקוד של הרגימנט כנראה לדווח על המקרה, לאחר שהקצינים הגרמנים עזבו את המקום, המשיך קפיטאן סטיכי בהוצאה להורג של היהודים עד לחיסולם המוחלט״... (מ. קארפ, שם, מיסמך מס׳ 27, עמ׳ 75). מן הראוי להעיר, כי לט. קול. מוראֶשאַנו פשוט לא הכיר את שיטות ההסוואה של הגרמנים, שנתגלו לאחר מכן במיסמכים גרמניים שונים ובמשפטי נירנברג כשהם עודדו שיטות רצח המוניות „מסודרות״.

עדות מפורטת ומזעזעת בתכנה על רצח יהודי מארקולשטי, מסר העד ראבאֶז׳ה ליאונידה. הוא העיד, כי היה מגוייס ברגימנט ציידים 6. קרוב לתאריך 15—16 ביולי 1941 נכנס הרגימנט למושבה מארקולשטי:

„קפיטאן סטיכי, מפקדה לשעבר של פלוגת הפיקוד, ציווה לפנות את כל האוכלוסיה היהודית, לרכזה בקצה המושבה ולהפריד בין גברים לנשים.״ קודם כל נלקחו מהם כל התכשיטים, הזהב והכסף שנשאו אתם. „קפיטאן סטיכי הכניס את כל חפצי הערך לתוך מזוודה״. החלו החקירות. הגברים נקראו קבוצות־קבוצות לחקירה. קפיטאן סטיכי דרש לנקוב בשמות הקומו־ניסטים החיים במושבה. משלא נענה, לאחר שהשיבו כי הם לא מכירים אף

קומוניסט, ציווה הקפיטאן ליהודים להתארגן בחוליות ולהעמיק את חפירת התעלה האנטי־טאנקית שנמצאה בסמוך למושבה. לפני שנורו, הופשטו האנשים מבגדיהם העליונים והושארו רק בכותונתיהם ותחתוניהם. עם רדת החשיכה הועמדו היהודים מול החפירה בקבוצות של עשרה ונורו ע״י סגן משנה מיכאילאסקו אאוג׳ן במכונת יריה רוסית. קודם נורו הגברים ולאחר מכן הנשים והילדים. באותו לילה הוצאו להורג בין 400 ל־500 איש.

כמה יהודים הוצאו להורג במארקולשטי? אצל מ. קארפ אנו מוצאים שתי גירסות ביחס למספר הנרצחים. ב„ספר השחור״ כרך א׳ הוא נוקב במספר של 600 קרבנות. „במארקולשטי [נורו] קודם 18 יהודים [המשלחת] ובראשם הרב. ולאחר יומיים 600 אחרים״ (עמ׳ 27). ואילו בכרך ג׳, בהסתמכו על מיסמכים שהוגשו ע״י התובע הציבורי הראשי וואסילי סטויקאן במשפט „הבגידה הלאומית הגדולה״ נגד הרודן י. אנטונסקו וחבר מרעיו פושעי המלחמה הוא כותב: „8 ביולי 1941 — [כאן חל שיבוש, הפוגרום החל ב־8 ביולי, ואילו פעולת החיסול בוצעה שבוע לאחר מכן, קרוב לתאריך 15 ביולי 1941] — „יחידות הצבא הרומני, לאחר שכבשו את מארקולשטי (מחוז סורוקה), אספו בקצה המושבה את כל התושבים היהודים, גברים, נשים וילדים. מיד עם הגיעם, אסרו 18 יהודים מראשי הקהילה וביניהם רב העיר, אלה הוחזקו מספר שעות כבני ערובה ולאחר מכן נורו. אחר כך ערכו טבח המוני בו נרצחו אלף יהודים. הם נקברו בחפירות האנטי־טאנקיות בקצה המושבה. לפני־כן, בפרק הזמן בין עזיבת הצבא הסוביטי ולפני בואו של הצבא הרומני, בזזו והרסו התושבים (הנוצרים) המקומיים בעזרת כפריי הסביבה את בתי התושבים היהודים״ (עמ׳ 35).

קשה להכריע איזוהי הגירסה הנכונה, ביחוד כשמספר ניכר של עדויות ומיס־מכים נשארו עדיין חסויים בתיקים המשפטיים ותיק וועדת החקירה שמינו הרוסים לא הובא כנראה לכלל טיפול, משעמים שלהם, שלא להבליט כנראה, את גודל השואה היהודית. מקורות אחרים אין לנו, הואיל ולא נותר אף ניצול יהודי אחד מהרצח ההמוני — עובדה שהודגשה ע״י התובע הראשי אוקטאוו וואסיליו, במשפט נגד פושעי המלחמה ביאסי, מארקולשטי וסקולאן. כמו־כן קיים ספק ביחס למקום קבורתם בקבר ההמוני. עפ״י עדויות בדוקות, היו החפירות האנטי־טאנקיות סביב הכפר גורה־קאינאר ואילו מ. קארפ ציין כי הנרצחים נקברו בחפירות האנטי־טאנקיות בקצה המושבה.

השמים לא בכו וגם „קדיש״ לא נאמר לזכרם.

4. עדים מספרים

הפוגרום התחיל בעיירה ביום רביעי, 9 ביולי 1941 (י״ד תמוז תש״א). על ההתרחשויות במשך שלושת ימי הפוגרום הראשונים, בימי רביעי (9 ביולי), חמישי (10 ביולי) וששי (11 ביולי), ישנן בידינו עדויות אחדות.

המורה מ. בן־ברית (מרדכי בריתמן), שעזב את מארקולשטי לפני הפוגרום, מספר: שמעתי פרטים נוראים מפיהם של מוסיה ופאני קיטובסקי — הצעירים במשפחה, שסיפרו כי עוד ביום ג׳, 8 ביולי, הפכה מארקולשטי לאדמת־הפקר. היחידה הסובייטית, שהתמקמה יום קודם, יצאה הימנה וכל שלטון לא היה בעיירה. כנופיות שודדים החלו לבקר בעיירה ופתחו במעשי שוד. לראשונה נפרצו הבתים, שדייריהם עזבום, והוציאו מהם הכל. אף אחד לא הפריע לשודדים ולא התנגד להם. ביום ד׳ — 9 ביולי, גדלה חוצפתם של הפורעים והם באו בעגלות ובסוסים והשוד היה כללי ולעין כל. האוכלוסיה היהודית ברחה מרוב פחד לשדות הקרובים ולכרמים, כדי להימנע מפגישה עם השודדים. גם משפחת קיטובסקי, עזבה את ביתה ומצאה מחבוא זמני אצל פקיד אחד של תחנת הרכבת, שהיה ידידה של המשפחה. הפקיד הסכים להסתיר בביתו את ההורים הזקנים ולצעירים יעץ לטובתם להסתלק בחשכת הלילה. אחרי חצות הלילה נפרדו הצעירים מהוריהם ומידידם הפקיד ועזבו את עיר מולדתם, בעוד עורם עליהם, ללא מזון ומיטען כל שהוא.

הם לא ידעו לספר אם היו נפגעים בנפש בזמן השוד הגדול, כי כולם ברחו וחיפשו מקום מיסתור ומחבוא מידי הרוצחים הפורעים. הצעירים עשו את דרכם עד לכפר שעל הדניסטר ברגל במשך 30 שעות. ככה הגיעו רעבים וצמאים באפיסת כוחות ממש לכפר.

יעקב מילנדלר מספר על אותו יום רביעי: קבוצה של כפריים התפרצה גם לדירתנו שברחוב התחתון, אולם אשה נוצריה שנלוותה אליהם מנעה בעצם את השוד, בטענה כי יש לפעול רק בדירות שבעליהם זנחום ונעלום, וזאת — היא ציינה — בהתאם לפקודתו של היטלר.

„בני משפחתי, מספרת מינה אייזנברג־מלחי, היו בין אלה שלא עזבו מיד את העיירה, הואיל ואבא ז״ל — שלמה אייזנברג, הכיר את טיב המשטר הסוביטי. זכור לי כי באותו פרק זמן היינו נפגשים, מכירים ומחליפים דעות בינינו, הלעזוב את המקום או להשאר עד יעבור זעם. אבא ז״ל נפגש בין היתר עם אבא קיטובסקי, ישראל סודבארג, ליובה לנדאו, ליב גויכמן, שלימה וקסמן ואחרים. בתקופת מעבר זו, ארזו האנשים מטלטליהם בחבילות, הכניסום למרתפים וחיכו לבאות. למרות הקיץ החם התלבשו בבגדיהם העליונים מצויידים בצרורות ותרמילים במקרה ויצטרכו לזוז... ההפצצות בבלצי וסביבתה השפיעו מאד עלינו. הרגשנו כי האדמה בוערת מתחתינו. היתה לנו הרגשה, כי גם אנחנו נופצץ, הואיל ואנו גרים ברחוב הראשי, לכן עזבנו את הבית וכמונו נהגו גם משפחות אחרות ועברנו לגור לרחוב התחתון. יום או יומיים לפני פרוץ הפוגרום בעיירה, ביקרנו בביתנו ומצאנו בו את שכנינו הגויים אשר גרו מאחורי ביתנו, שפלשו לתוכו ועשו כבתוך שלהם. כששאלנו אותם איך העיזו להשתלט על רכוש לא

להם, גילינו את התשובה בעיניהם הרצחניות. החלטנו כי הנפש קודמת לרכוש ונטשנו את ביתנו".

על יום חמישי (10.7.41), מספר יעקב מילנדלר, כבר קרו כמה מעשי רצח. מול ביתי גר בנו של אברהם ישראל סידיק. הגויים הפשיטו את בתו והריצו אותה ערומה ברחובות העיירה ולאחר מכן רצחו את כל המשפחה. זכור לי כי באותו יום חמישי, ראיתי משוטט בעיירה את איוואַן רובאַננקו, אכר אמיד מכפר באגרינשטי, ראש עיירתנו לשעבר. הוא עבר סמוך לביתי וכשהבחין בי אמר, כי הצעירים התקוממו ושאל למה אני לא בורח. ואמנם חלק ניכר מהתושבים ברח ל„כר" (טוליקה) עם ראשית הפרעות, כשהפורעים החלו בניפוץ השמשות, השוד והרצח. ביום ששי (11.7.41) נרצח ליד הבאר בשוק, שמואליק בן רחל (שמואליקל רחל'ס — מקרובי סרבר). הביזה והשוד גברו והמצב נהיה חמור. הוא מעיד על מרדכי גלוזמן, חייל בשירות הצבא האדום שהוכיח מעשה גבורה כשניסה להניס הפורעים ע"י יריות באויר, אולם הם לא נרתעו. אף תושבים אחרים שניסו איכשהו לגונן על רכושם לא הצליחו. ההתנגדות נשברה ע"י המוני אכרים פורעים שהופיעו מכל כפרי הסביבה והסתערו גלים גלים. אני ומשפחתי, כרבים אחרים, רצינו לעזוב המקום, אולם אמצעי התחבורה ברכבת נותקו כתוצאה מהפצצות באויר.

„ביום חמישי 10 ביולי", מספרת מלכה סודבארג־יפה, „כפרי נוצרי מכיר שלנו סר לביתנו והודיע להורי כי בשוק מתבצעים דברים בלתי נעימים ויעץ למשפחתי להסתלק. אמא קראה לי, לאחותי ולצעיר בלצאי שהתארח אצלנו כפליט והודיעה לנו כי עלינו להסתלק במהירות האפשרית. שאלתי לאן, אמא השיבה: לכל מקום שעיניכן נשואות. הבנתי. לקחנו אתנו מזוודה עם מטלטלים, תרמיל עם מזון ויצאנו לדרך. תכניתנו היתה לצעוד לכיוון הדניסטר. נסיתי לשכור סוס ועגלה לשם הסעה. ברשותי היה כסף וגם תכשיטי זהב. אולם האכרים שנזדמנו בדרכנו סירבו. תשובתם היתה, כי הגרמנים כבר נמצאים מאחורינו. נדדנו בשדות וטעינו בדרך. בשעות הבוקר המוקדמות נסיתי מזלי מחדש להשיג סוס ועגלה, אולם לשווא. לאחר שבירררתי מקום המצאנו נודע לי, כי אנו נמצאים בסביבות ג. קאינאר. השתדלתי להגיע לכפר איבאנובקה הסמוך, בו גרו כפריים מכירים אשר עמדו אתנו בקשרי מסחר, ואמנם הצלחתי לפגוש גוי מכר אשר נענה להפצרותי והסכים לנסוע למושבתנו יחד עם אשתו כדי להביא את הורי לאיבאנובקה.

ומינה אייזנברג־מלחי מספרת: הפוגרום עצמו החל רק למחרת. זה היה ביום ששי, 11 ביולי. זכור לי כי המוני איכרים מכל הכפרים הסמוכים — מבאגרינשטי, לונגה ומכפר מארקולשטי הסמוך, זרמו לעיירה על עגלותיהם ובהמותיהם. הם הקיפו את העיירה מכל קצותיה במטרה לבוז את הרכוש היהודי ולהעמיסו על מרכבם. הייתה סכנת נפשות לצאת מן הבית. (לפי עדותו של משה פוגל עמד בראש הנוער הלונגאי אחד אנדרוניאק). הכפריים החזיקו בידיהם מוטות, קרדומים וכלי חבלה. הם חדרו לבתים, קרעו את הציפות, הכסתות והכרים, אשר נוצותיהם כיסו את הרחובות כשלג ביום חורף, גירשו אותנו מבתינו ואנחני התחלנו לרוץ כל עוד נפשנו בנו ולחפש מחסה. כל זה קרה

בשעות הבוקר המוקדמות. קבוצת הבורחים שלנו, שמנתה כ־150 איש, התרכזה מאחורי בית הכנסת „שערי ציון" בקרבת ה„ריאוט", לשם גורשנו ע"י הגויים. בקבוצה היו פסח לרנר ואשתו, אבא קיטובסקי, לייב גויכמן, נחמה לבית קוטיק, בעלה ותינוקה בזרועותיה ועוד.

על גורל התושבים היהודים בחלקים האחרים של העיירה באותו יום לא ידוע לי. ושוב זכור לי מה חמור היה הרגע הדרמאטי שעמדנו בפניו, לאן? אבא קיטובסקי ז"ל נשען על מקלו, אמר: „ילדים, עלינו לחפש מחסה בשדות עד יעבור זעם ואז נוכל לחזור לבתינו". לייב גויכמן הציע, לצאת בלחם ומלח ולקבל פני הגרמנים.

רתחתי מכעס, התפרצתי ואמרתי, כי על כולנו לעזוב מיד את העיירה. „אבא קיטובסקי יכול לנהוג כרצונו ובל יטה את הציבור".

על אותו יום מספרת ר ח ל מ י ל נ ד ל ר ־ מ ל ץ: מכפר באגרינשטי צלחו מאות איכרים את הריאוט, שבאותה תקופה עבר על גדותיו. הם היו לבושים בבגדים הלאומיים, בכותנות ומכנסיים לבנים, והחלו במלאכת השוד וההרג בעיירה. הפורעים היו מצויידים בקרדומים, גרזנים ומוטות ברזל. הם שדדו בבתים ובחנויות בשוק המרכזי („פיאצה"), המשיכו בסימטה בה נמצא בית הכנסת „תפארת ישראל" לכיוון הרחוב התחתון. ראשית נשדדו הבתים אשר בעליהם עזבום ושהיו נעולים. הפורעים אמרו, כי הם פועלים לפי פקודתו של היטלר. הקרבנות נרגמו באבנים עד שנפחו נשמתם, או נרצחו בגרזנים. יהודי ששאב מים מן הבאר ליד בית הכנסת האמצעי ברחוב התחתון נרצח. בתו של „אברהם ישראל" נרצחה. יצחק החייט ואשתו נרצחו. בתה של בתיה קולקר יחד עם חמש בנות אחרות, הופשטו ערומות ולאחר שהריצו אותן לעיני הוריהם ובני משפחותיהם ברחובות העיירה, רצחון נפש. אליהו גאמרמאן ברח ל„כר" (טולוקה), כשפמוטי שבת בידיו. בנו משה גאמרמאן, אשתו ושני ילדיו הסתתרו במרתף הבית. כולם נרצחו בגרזנים. עם שובו מה„כר" נרצח גם אליהו. ראובן סירוטה נרצח. התפר מרדכי מלמוד ובתו נרצחו. אפרים לישבסקי שהיה בזמנו קומוניסט פעיל, ושכב חולה בדירת דודו יוסף, שהסתתר בעליה בדירתו, נרצח, לאחר שהפורעים סחבוהו מהמטה לכניסה ליד הבית וכרתו ראשו בגרזן. גם התושבים מהרחובות הסמוכים לרחוב התחתון הותקפו ע"י המוני אכרים שנהרו מהכפרים הסמוכים והסתערו על הבתים והחנויות ושדדו את הרכוש. התושבים עזבו בתיהם וברחו לשדות כדי להציל את נפשם.

„ביום ששי, מספר מ ש ה פ ו ג ל, בשעה 10 בבוקר לערך, ראיתי את אהרון (אי) לאֶויט, רוקח בעיירה, רץ יחף ובוכה כשרק כותנתו ותחתוניו לבשרו. יצחק טסלר התרוצץ וחיפש עגלה. המבוכה היתה גדולה. הוא הודיע לנו, כי ברחוב התחתון נמצאים בני גלוזמן ואחד הבנים, מיטיה (מרדכי) גלוזמן, שחמק מהצבא, מחזיק בידו נשק. משפחתי ועוד יהודים התחלנו לרוץ לעבר הרחוב התחתון. אבי מיטיה, הזהירו, לבל ישתמש ברובהו, היות ואין לו מספיק כדורים. אולם הוא ירה באויר כדי להפחיד את המוני הגויים. הללו נרתעו. לאחר שאזלו לו חמשת הכדורים, הופיעו קבוצות גויים אשר הסתערו עלינו בצעקות מחרישות

אזניים "Jidanii la Raut" (הז'ידים אל הריאוט). התרכזנו 200—300 יהודים והגויים גירשונו לעבר הריאוט.

על אותו יום ששי המשיכה גם לספר מ ל כ ה ס ו ד ב א ר ג - י פ ה, מפי הוריה שהגיעו לאיבאנובקה. „כשפגשתי הורי באותו יום בביתו של הכפרי הם היו מזועזעים מאד ולא יכלו לתאר את השוד והשבר שקרה בעיירה. לכפר הגיעו בעירום וחוסר כל. הגשתי להם מים קרים למען החיות נפשם וביקשתי שיפושו מתלאות הדרך. מכרנו הכפרי סיפר, כי הכפריים מהסביבה, כולל תושבי כפר מארקולשטי, שודדים ובוזזים בבתי היהודים מכל הבא ביד. גם בית הורי נשדד, ביניהם גם אכר אמיד פדיה קילאט. תוך כדי שיחה הודיע לנו מארחנו, כי עלינו לעזוב מיד את המקום, ולהשאיר את חפצינו (המזוודה והתרמיל) בביתו, וכשיעבור זעם יחזירם לנו. הוא נימק דבריו בכך, כי חייו נתונים בסכנה, וזאת על יסוד מקרה, כשכפרי הוצא להורג בגלל מתן מחסה ליהודים. עזבנו הבית ופנינו לשדות. מצאנו מחסה בשדות החטה והתירס. בדרך מנוסתנו פגשנו מארקולשטאי שניצל ברגע האחרון. הוא סיפר לנו כי חיים שו"ב, חתנו של השו"ב משה שפילברג, הובא ע"י הכפריים לבית השחיטה ושם נשחט כבהמה. הוא מסר לנו כי באותו יום נרצח גם אהרון בניקוב".

על רציחתו של הרב י. בארנבוים קיימות עדויות שונות:

ר ב ק ה פ ו ג ל יודעת לספר רק על כך, שהתארגנה משלחת ובראשה הרב יוסף בארנבוים ז"ל, אשר יצאה לקבל את פני הגרמנים. הרב ואנשי המשלחת טענו: בא שלטון חדש ויש לקבל נציגיו בלחם ומלח. זכור לי כי במשלחת השתתפו: הרב י. בארנבוים, אליהו גאמרמאן, משה בריייניס, מרדכי טאבאק, לייב ויונה גויכמאן ואחרים. אנשי המשלחת חזרו מתחנת הרכבת כי הודיעו להם, כי אף אחד מאנשי השלטון החדש טרם בא".

לעומת זה, מספר לנו י ע ק ב מ י ל נ ד ל ר פרטים נוספים:

„בסוף שנת 1944 קיבלתי דרישה מאחותי רחל וישקוביצן, לבוא לפלורשטי ולאחר מאמצים נתקבל האישור. חזרתי לביסאראביה והועסקתי כסנדלר בכפר אלקסייבקה. ביום אחד הוזמנתי ע"י מאיור (רב סרן) של ה־נ.ק.ו.ד. לחקירה בדבר השוד והרצח שערכו הפורעים הגויים במארקולשטי ביולי 1941. היססתי לספר. לעיני כבר עמד המקרה של יהודי אשר הפקיד רכושו ורהיטיו בידי מכר נוצרי ועם גמר המלחמה, כשניצל, ביקש ממכרו שיחזיר לו את רכושו ואת רהיטיו אולם זה סירב. היהודי הגיש תביעה משפטית, הובאו גם עדים, אולם השופט לעג לעדויות היהודים ותביעת היהודי נדחתה. כשראה המאיור של ה־נ.ק.ו.ד. כי אני מהסס מלדבר, הציע לי להמלך בדעתי ולהודיעו דבר.

שלושה ימים לאחר השיחה, הגיעה למארקולשטי וועדת חקירה בת 7 אנשים כדי לחקור את רציחתו של הרב בארנבוים ז"ל. הוועדה הוקמה כתוצאה מתלונה שהגיש יהודי נגד שני צעירים נוצרים. המתלונן היה כנראה יהודי תושב מארקו־לשטי לשעבר. הייתי נוכח במקום, זה היה אחרי פסח. הצעירים היו בני עשרים וכמה, אחד מהם עבד אצל יצחק וינשל ז"ל וטיפל בסוסיו ושמו קוזלובסקי. הכרתיו כי אחיו עבד אצלי. השני עבד אצל האופה אלתר וודובוז ז"ל. ה„שקצים" הופיעו בפני הוועדה והודו כי הם רצחו את הרב יוסף בארנבוים ז"ל. לאחר שהודו דרשו

להם, גילינו את התשובה בעיניהם הרצחניות. החלטנו כי הנפש קודמת לרכוש ונטשנו את ביתנו".

על יום חמישי (10.7.41), מספר יעקב מילנדלר, כבר קרו כמה מעשי רצח. מול ביתי גר בנו של אברהם ישראל סידיק. הגויים הפשיטו את בתו והריצו אותה ערומה ברחובות העיירה ולאחר מכן רצחו את כל המשפחה. זכור לי כי באותו יום חמישי, ראיתי משוטט בעיירה את איוואַן רובאַננקו, אכר אמיד מכפר באגרינשטי, ראש עיירתנו לשעבר. הוא עבר סמוך לביתי וכשהבחין בי אמר, כי הצעירים התקוממו ושאל למה אני לא בורח. ואמנם חלק ניכר מהתושבים ברח ל„כר" (טוליקה) עם ראשית הפרעות, כשהפורעים החלו בניפוץ השמשות, השוד והרצח. ביום ששי (11.7.41) נרצח ליד הבאר בשוק, שמואליק בן רחל (שמואליקל רחל'ס — מקרובי סרבר). הביזה והשוד גברו והמצב נהיה חמור. הוא מעיד על מרדכי גלוזמן, חייל בשירות הצבא האדום שהוכיח מעשה גבורה כשניסה להניס הפורעים ע"י יריות באויר, אולם הם לא נרתעו. אף תושבים אחרים שניסו איכשהו לגונן על רכושם לא הצליחו. ההתנגדות נשברה ע"י המוני אכרים פורעים שהופיעו מכל כפרי הסביבה והסתערו גלים גלים. אני ומשפחתי, כרבים אחרים, רצינו לעזוב המקום, אולם אמצעי התחבורה ברכבת נותקו כתוצאה מהפצצות באויר.

„ביום חמישי 10 ביולי", מספרת מלכה סודבארג־יפה, „כפרי נוצרי מכיר שלנו סר לביתנו והודיע להורי כי בשוק מתבצעים דברים בלתי נעימים ויעץ למשפחתי להסתלק. אמא קראה לי, לאחותי ולצעיר בלצאי שהתארח אצלנו כפליט והודיעה לנו כי עלינו להסתלק במהירות האפשרית. שאלתי לאן, אמא השיבה: לכל מקום שעיניכן נשואות. הבנתי. לקחנו אתנו מזוודה עם מטלטלים, תרמיל עם מזון ויצאנו לדרך. תכניתנו היתה לצעוד לכיוון הדניסטר. נסיתי לשכור סוס ועגלה לשם הסעה. ברשותי היה כסף וגם תכשיטי זהב. אולם האכרים שנזדמנו בדרכנו סירבו. תשובתם היתה, כי הגרמנים כבר נמצאים מאחורינו. נדדנו בשדות וטעינו בדרך. בשעות הבוקר המוקדמות נסיתי מזלי מחדש להשיג סוס ועגלה, אולם לשווא. לאחר שביררתי מקום המצאנו נודע לי, כי אנו נמצאים בסביבות ג. קאינאר. השתדלתי להגיע לכפר איבאנובקה הסמוך, בו גרו כפריים מכירים אשר עמדו אתנו בקשרי מסחר, ואמנם הצלחתי לפגוש גוי מכר אשר נענה להפצרותי והסכים לנסוע למושבתנו יחד עם אשתו כדי להביא את הורי לאיבאנובקה.

ומינה אייזנברג־מלחי מספרת: הפוגרום עצמו החל רק למחרת. זה היה ביום ששי, 11 ביולי. זכור לי כי המוני איכרים מכל הכפרים הסמוכים — מבאגרינשטי, לונגה ומכפר מארקולשטי הסמוך, זרמו לעיירה על עגלותיהם ובהמותיהם. הם הקיפו את העיירה מכל קצותיה במטרה לבוז את הרכוש היהודי ולהעמיסו על מרכבם. הייתה סכנת נפשות לצאת מן הבית. (לפי עדותו של משה פוגל עמד בראש הנוער הלונגאי אחד אנדרוניאק). הכפריים החזיקו בידיהם מוטות, קרדומים וכלי חבלה. הם חדרו לבתים, קרעו את הציפות, הכסתות והכרים, אשר נוצותיהם כיסו את הרחובות כשלג ביום חורף, גירשו אותנו מבתינו ואנחנו התחלנו לרוץ כל עוד נפשנו בנו ולחפש מחסה. כל זה קרה

כ י ו ם, (בשנת 1970) — מסיים ליב יפה את מכתבו — חיים בעיירה 15 יהודים. בהם שבעה ישישים, ששה אנשים בגיל העמידה ושני צעירים. רעדה עוברת בעצמותיך כשהינך חושב על השואה שהתחוללה וביחוד כשהמחזה הנורא מתגלה לנגד עיניך...

5. טבח יהודי מארקולשטי במשפט אנטונסקו בוקארשט — 1946

טבח יהודי מארקולשטי, הוזכר לראשונה באופן רשמי, במשפט נגד הרודן יון אנטונסקו, סגנו מיכאי אנטונסקו ו־22 פושעי מלחמה רומנים מראשי המשטר ב„משפט הבגידה הלאומית הגדולה" שנתקיים בבוקארשט, בפני בית דין העם בין 6 ו־15 במאי 1946.

בכתב האישום קובע ומדגיש התובע הציבורי וואסילי י. סטויקאן (Vasile I. Stoican), כבר בראשית דבריו: ...„פתחנו את הארכיון, בדקנו את המסמכים והתאריכים, נועצנו במומחים בענינים שהטלנו ספק בהם. לא הצהרנו כל הצהרה, שלא היתה מעוגנת במסמכים או בעובדות ולא הסקנו כל מסקנות, ללא אסמכתה המבוססת על עובדות בדוקות".

לאחר שהתובע הציבורי מנתח את האחריות המדינית של הדיקטאטורה של אנטונסקו ושותפיו הלגיונרים שגרמו לשעבודה הכלכלי והכספי של רומניה לגר־מניה ההיטלריסטית, להקמת משטר גזעני, לשוד הרכוש היהודי ע"י רומאניזאציה, לדיכוי שכבת העמלים והאכרים, ובמתן סיוע לניהול מלחמה תוקפנית נגד רוסיה, כשכל חבורת פושעי המלחמה של „כנופית אנטונסקו" אחראית לכך. (כתב אישום עמ' 2—31 — Procesul Marei Tradari Nationale, ארכיון פילדרמאן, יו"ש ירושלים — Actul de Acuzare) — עובר התובע לסעיף השלישי בכתב האישום, המתיחס למעשי הטבח שבוצעו בשלושה ישובים יהודיים: יאסי, אודיסה ומאר־קולשטי ולרקע הכללי במעשי טבח אלה:

„להלן הצהרתו של הנאשם יון אנטונסקו בישיבת מועצת המיניסטרים ב־5 באפריל 1941: „אני מפנה את הדרך להמונים כדי שיטבחום [את היהודים], ואני נסוג למצודתי, ולאחר שהם נטבחים, אני משליט מחדש סדר". או ב 16 בדצמבר באותה שנה: „בבעית הז'ידאנים (היהודים) מטפלים בברלין. בדעת הגרמנים להעביר את כל יהודי אירופה לרוסיה וליישבם במחוזות מסויימים. אולם עד לביצוע המשימה — יש להם זמן. אולם מה נעשה אנחנו, אתם, בזמן זה? הנמתין להחלטות מברלין? האם נמתין להחלטה הנוגעת לנו? וכי עלינו להבטיח את שלומם? נשליך אותם לקאטאקומבות (מערות קברים), נזרוק אותם לים השחור, אינני רוצה לדעת שום דבר, יכולים למות מהם מאה. יכולים למות מהם אלף, אפילו כולם יכולים למות".

בישיבת מועצת המיניסטרים מ־8 ביולי 1941, מניח הנאשם יון אנטונסקו את היסוד לכל מדיניות הדיקטאטורה שלו. האיבה, השוביניזם הבארבארי והשיסוי לשורה של פשעים שעמדו להתחולל:

„תוך סיכון שלא נובן ע״י מספר אנשים שמרנים — ואולי גם כאלה ישנם ביניכם — אני בעד הגירה בכוח של האלמנטים היהודים מביסאראביה ובוקובינה שיש לזרקם מעבר לגבול. כמו־כן אני בעד הגירה בכוח של האלמנטים האוקראינים שאין להם מה לחפש כאן בשעה זו. לא איכפת לי כי נירשם בהיסטוריה בתור בארבארים. הקיסרות הרומית ביצעה שורה של מעשים בארבאריים, לפי המושגים של ימינו אנו, ובכל זאת נחשבו כבעלי המוסד המדיני הגדול ביותר. אין שעת־כושר טובה מזו בהיסטוריה שלנו. ובאם יהיה צורך — תירו במכונת היריה״.

במברק מס׳ 4586 מ־30 ביוני 1941 שנשלח ע״י סגן שר הפנים לכל ה„פרֶאפקטים״ (מושלי המחוז) במולדובה, פראחובה, בוזאו, ר. סירט, טולצ׳ה וקונסטאנצה, מצווה הנאשם יון אנטונסקו: „הסוביטים עומדים בפני ביצוע פעולות חבלה, מהומות ומעשי אלימות מאחורי החזית. לשם ביצוע מטרה זו הם מצניחים מאווירונים מרגלים וסוכנים טרוריסטים מזויינים המחופשים כנשים. סוכנים אלה באים במגע עם סוכני ההתנגדות החיים בתוך המדינה ועם האוכלוסיה היהודית הקומוניסטית לשם אירגון פעולות חבלה, טירור ומעשי אלימות. כדי להפר תכניות אלו, מצווה הגנרל יון אנטונסקו לאמור:

1. כל הגברים היהודים גילאי 16—60, ירוכזו באיזורים היהודיים, רצוי בבתי־ספר יהודים ובבנינים גדולים, אלה יושמו תחת משמר, וייענשו מיד עם כל פעולה הכרוכה בהפרת הסדר. כמו־כן יש לנקוט באמצעי שמירה יעילים באיזורים היהודיים.
2. תנועת היהודים תהיה אסורה בין השעות 8 בערב — 7 בבוקר.
3. יש לקחת בני ערובה מבין המנהיגים הידועים של היהודים (רבנים, שוחטים, כו׳) ומבין הקומוניסטים, אשר ישוכנו בבנין נפרד; במקרה של פעולות טירור או התקוממות יש להמיתם ביריה״.

פקודות אלו שניתנו ע״י יון אנטונסקו לכל הגנרלים מפקדי היחידות הגדולות, והועברו גם לפיקודיהם בכל הדרגים, שיקפו את ההשתלשלות הראשונה של מעשי הטבח והזוועות שבוצעו החל מ־30 ביוני 1941. מן הראוי לציין, כי מהח־קירות שנוהלו ע״י ב״כ משטר אנטונסקו עצמו, לא נמצא אף יהודי שהואשם בהפרה כלשהי של ההוראות הנובעות מהפקודות הנ״ל. בנוסף לכך, עד לתאריך 30 ביוני 1941 — תאריך פירסום הצוו הנ״ל — לא נמצא אף צנחן או סוכן טירוריסט שהוצנח מכל אווירון שהוא.

באותו יום ב־30 ביוני פורסם מטעם המטה הכללי של החייל הרביעי, פקודת יום, שמספרה 206798 האומרת: „אנו מתכבדים להביא לידיעתכם כי הרמטכ״ל (הפיקוד העליון של הכוחות המזויינים) בפקודתו מס׳ 193/941 מודיע: סוכני האויב הפעילים מאחורי החזית, מנסים לבצע פעולות חבלה, מעבירים לאויב הנחיות ו/או ידיעות ואף נוקטים במעשי אלימות נגד חיילים בודדים. האוכלוסיה היהודית שותפת לפעולה זו. כבוד הגנרל אנטונסקו, בשעת ביקורו בחזית, היפנה תשומת לבם של מפקדי היחידות הגדולות ושל פיקודיהם, על הצורך בעירנות מתאימה לשמירת גב החזית. הוא ציווה להוציא להורג בו במקום את כל אלה „שפעלו נגד הצבא ונגד האינטרס של המדינה בכל דרך שהיא. הינכם מתבקשים לצוות לכל המפקדים ולכל פיקודיהם לנהוג בלא רחמנות נגד כל אלה, שיימצאו אשמים

בהפרת הסדר, בפעולות חבלה, ריגול ו/או כל פעולה אחרת שתופנה נגד הצבא והמדינה". פקודות הדיקטאַטור מניבות תוצאות:

„בשמונה ביולי 1941, אספו את כל התושבים היהודים בעיירה מארקולשטי במחוז סורוקה, גברים, נשים וילדים. הם הוצאו לקצה המושבה, נורו ונקברו בחפירות האנטי־טאנקיות שהיו שם. כך נטבחו אלף איש. בימים הבאים נהגו כך עם יהודי פלורשטי, גורה קאמינקא וגורה קאינאר".

בכפר קלימאוץ מחוז סורוקה אספו ב־12 ביולי 1941 300 ילדים, נשים וגברים. אלה נורו ונקברו בקבר משותף בקצה הכפר" (כתב אישום שם, וכן הסטנוגרמה על משפט אנטונסקו).

עם גמר המשפט קרא יו"ר חבר השופטים אל. וויטינוביץ (Ai. Vitinovici) את פסק הדין הבא:

„בשם החוק, החליט בית־דין העם ברומניה פה אחד, לדון את שרי ממשלת אנטונסקו, פושעי המלחמה האשמים באסון שנגרם למדינה, לענשים הבאים": 13 נידונו למוות. אחד נידון לעבודת פרך לכל החיים. שלושה נידונו למאסר כבד לכל החיים. שנים — לעשרים שנות מאסר כבד. שנים לחמש עשרה שנות מאסר כבד. שלושה לעשר שנות מאסר. בית הדין ציווה להחרים רכושם של כל הנידונים כפיצוי לטובת המדינה.

מרשאל אנטונסקו הוצא להורג בראשון ביוני 1946 בפורט ז'ילאווה (Jilava) ברומניה. כן הוצאו להורג ממלא מקום ראש הממשלה מיכאי אנטונסקו והממונה על עניני היהודים ראדו לאקא (רוברט קמפנר: „המקצוע השמדה", עמ' 313).

6. המשפט נגד פושעי המלחמה בעיר יאסי ובעיירות מארקולשטי וסקולאן (בוקארשט — 1948)

משפט פושעי המלחמה ביאסי שנדחה מספר פעמים, עורר התענינות בלתי רגילה והיו לו הדים רבים ברומניה, לו ציפו מספר שנים בני משפחות הקרבנות, וגם מחוצה לה. כבר בשעות הבוקר המוקדמות, צבא על דלתות ביה"מ המון עצום, ביניהם עדי ההגנה, עדי התביעה בטבח יהודי יאסי, עתונאים ועורכי דין. הנאשם המרכזי באותו משפט היה הגנרל ג. סטאווראסקו, מפקד הדיביזיה ה־14, שפיקודיו היו מעורבים במעשי טבח רבים. ביום שני, 14 ביוני 1948, החל בביה"מ בבוקארשט בלשכה הפלילית הראשונה המשפט נגד פושעי המלחמה הרומנים שביצעו את הפוגרום ומעשי הטבח נגד האוכלוסיה היהודית בעיר יאסי, כנגד מבצעי הטבח מסט. רוזנוואנו של יהודי סקולאן, וכנגד מבצעי הטבח ומעשי הזוועה של יהודי מארקולשטי, שנרצחו בעיירה מארקולשטי ובכפר גורה־קאינאר.

שר המשפטים של רומניה באותו זמן, א. בונאציו (A. Bunaciu), הסביר בראיון בעתון „סקאנטאיא" (Scanteia), כי הסיבה העיקרית לדחיית המשפט נבעה מהעובדה, כי סביב מלכה לשעבר של רומניה מיכאי התרכזה „כנופיה", ובהם הרבה פושעי מלחמה. אלה נעזרו ע"י קבוצת טאטאראֶסקו והשפיעו על המלך להפסיק את המשפט. פעמיים הופסקה פעולת בית המשפט. פעם מחודש אוגוסט

1945 עד לחודש מארס 1946 ובראשון ביולי בוטלה כליל פעולתו „וזאת במטרה להציל את רוב פושעי המלחמה ממשפטו הצודק של העם".
ביה"מ הורכב: יו"ר — יון פאוליאן (Jon Paulian), סגן יו"ר השופט אאורל פארקוציו (A. Farcutiu), ושלושה שופטים כנציגי הציבור: בללה גרויה (Bella Gruia), טאטו ניקולאי (Tatu Nicolai) ופופ פלוריאן (Pop Florian). התובע הראשי היה: אוקטאוו וואסיליו (Octav Vasiliu), שנעזר ע"י קונסטאנטין באלקו (Constantin Balcu), וואלאר זידוויאנו (Valer Zidveanu). כמו־כן השתתף במשפט התובע הראשי של הרפובליקה העממית הרומנית ג. ק. סטארה (J. C. Stere) מתוך 57 נאשמים הובאו לדין 51, ביניהם 4 נאשמים מתוך 5, שהואשמו בטבח יהודי מארקולשטי. כתב האישום שהוקדש ברובו המכריע לטבח יהודי יאסי, הכיל 53 תיקים והשתרע על גבי 10,500 עמודים.
קריאת כתב האישום ארכה כ־3 שעות. מפאת חוסר מקום נצטמצם בהבאת הרישא של כתב האישום, העדויות שניגבו מאנשי הצבא בקשר למעשי הטבח במארקולשטי וגורה־קאינאר והותרו לפירסום. הופעתו של הנאשם קול. א. מאט־יאש, מפקד רגימנט ששת הציידים במהלך המשפט, תוכן נאומי התביעה ותמצית פסק הדין.

א. כתב האישום

„הרפובליקה העממית הרומנית, פרקליטות בית המשפט בבוקארשט, לשכת פושעי המלחמה. תיק מס' 5260/1947. אנו, אוקטאוו וואסיליו, קטיגור בבית המשפט מבוקארשט וקונסטאנטין באלקו, יועץ בביה"מ ונציג התביעה בפרקליטות בבו־קארשט מונינו לחקירת הפשעים שבוצעו נגד האוכלוסיה היהודית מהעיר יאסי, סט. ראזנוואנו (סקולאן) והעיירה מארקולשטי בחודש יוני (יולי) 1941.
בשים לב להוראות הסעיף היחידי בצוו החוקי מס' 39/948 שפורסם בע. ר. מס. 121 מ־27 במאי 1948, ובו הוראות בדבר חקר העבירות שבוצעו, ע"י פרקליטות בית המשפט ובהתחשב בחקירה שבוצעה בקשר למשפט זה, אנו מציגים את העובדות דלהלן:
כידוע, פרצה מלחמת העולם השניה, כתוצאה משאיפתו של האימפריאליזם הפא־שיסטי הגרמני ובעלי בריתו, לשעבד את העמים ולהציב עליהם שלטון עולמי. לשם ביצוע מטרה נפשעת זו, הובלו למוות מיליונים של אנשים במלחמת פלישה, שכוונה נגד עמי העולם ובמיוחד נגד עמי רוסיה הסוביטית, מבצר השלום, החופש ועצמאות העמים. אולם האמצעים בהם השתמש הפאשיזם בשיטות ההרס שלו, לא הוגבלו למלחמה בלבד, אלא שימשו במשך אותו פרק זמן, לביצוע פעולות טירור ומעשי טבח מן הבארבאריים ביותר שהורידו את הבן־אדם לדרגה השפלה ביותר. כך נהפכו מיליונים של בני אדם לקרבנות הפאשיזם כשהם מוכים, מעונים, נכלאים ונשרפים בכבשנים כשהכול מאורגן לפי שיטה בארבארית קפדנית. הכנופיות הפאשיסטיות הפולשות לא חסו על האוכלוסיה האזרחית שנתקלו בה בדרכן. בפולין, צ'כוסלובאקיה, בולגריה, צרפת ובמיוחד בשטח הכבוש ע"י רוסיה, השמידו מיליונים של תושבים שלווים, ילדים, נשים, זקנים, אכרים ומשכילים.

בכל מקום בו עברו הצבאות הפאשיסטים ואירגוניהם שאומנו במיוחד למטרות השמדה, הם לא חסו על שום דבר, לא על נכסיו ולא על נפשו של האדם.
ברומניה, גילה הפאשיזם את פרצופו המתועב נגד מעמד העמלים ונגד לוחמי החופש והשלום. כבר בראשית דרכו הוא נתמך ע״י כת של בעלי אחוזות ובנקאים בארץ ובחו״ל; ע״י ההיטלריזם והפאשיזם האיטלקי כשהוא מעודד ע״י הממשלות הריאקציוניות ברומניה. הפשע שימש לפאשיזם הרומני אמצעי לתפיסת השלטון, בניגוד לאינטרסים החיוניים של העם. הפאשיזם שיעבד את העם הרומני לאינטרסים של כת בעלי אחוזות ובנקאים כשהמדינה נגררת למלחמה נפשעת בצד היטלר. מנהיגי הפועלים ולוחמי החופש בעם, לאחר עינויים פראיים, נידונו למאסר כבד למשך שנים רבות. מחנות החיסול, נגד מנהיגי מעמד הפועלים והתנועה הדמו־קראטית, פעלו במלוא הקיטור, כשמשתמשים נגדם בשיטות המשפילות ביותר. טובי בניו של העם הועמדו בפני כיתת־יורים. הבארבאריות הפאשיסטית הופגנה בצורה הנפשעת ביותר, נגד האוכלוסיה היהודית בכל אתר ואתר בו עברו הצבאות הפולשים. היהודים הקריבו לפאשיזם ששה מיליון קרבנות. בפולין גופא, הושמדו למעלה משלושה מיליון יהודים ומיליונים נוספים הושמדו ביתר ארצות הכיבוש. המחנות והגיטאות שהוקמו עבור האוכלוסיה היהודית בארצות אליהן פלשו הכנופיות ההיטלריסטיות, גרמו להשמדתם של מיליוני ילדים, נשים וגברים בגין האשמה היחידה: היותם יהודים. ככלי מלחמה שימשו לפאשיזם הניצול, הרצח והשוד, כשהעם שקוע בדלות וסבל.
הפאשיזם השתמש בנשק האנטישמיות בפעולתו הנפשעת לשעבוד העמים, ולהסחת דעתם של השכבות המתקדמות מהגורם העיקרי לתנאי מצוקה בהם חיו. הפאשיזם, השתמש גם ברומניה בהסתה אנטישמית גזענית, להשגת מטרותיו הרצחניות, בהקריבו אלפים ורבבות חיי אדם, והסיח דעתו של העם הרומני מהאסון אליו נגרר. כת בעלי האחוזות והבנקאים עודדה ותמכה מאז ומתמיד את הפאשיזם, בהשתמשם בו כמכשול לכמיהתו של העם לחופש ולתביעותיו החיוניות של מעמד הפועלים. בשעה שהריאקציונרים הפאשיסטים הרומנים, הפגינו לאומנות קיצונית, עם חיזוק השוביניזם האנטי־הונגרי והגזענות האנטישמית, הם גם בגדו בארצם כשמכרוה לבעלי הון זרים. התנועה הפאשיסטית נהפכה לגייס חמישי של האימפר־יאליזם הפאשיסטי־גרמני וקיבלה הקצבות מקרנות הגיסטאפו ופקודות מפאברי־ציוס וקילינגר — שרי גרמניה בבוקארשט.
פשעי הגרמנים ברומניה — היו ללא ספור, והנזקים שגרמו לעם ולארץ — ללא גבול, אולם הפשע הבארבארי והמחריד ביותר בארצנו, היה טבח עשרת אלפים אזרחים יהודים כשאשמתם היא — היותם יהודים. פרצופו הנתעב של הפאשיזם נתגלה ב־21 ביוני 1941, מיד עם פרוץ מלחמתו הנפשעת של אנטונסקו. ביאסי, ובמקומות שבקרבת החזית, הושמדה האוכלוסיה היהודית ברומניה, יחד עם לוחמי מעמד הפועלים. אין זה מקרה בלבד לקבוע את העובדה כי רוב קרבנות הפאשיזם בעיר יאסי היו יהודים; והרי העיר יאסי היתה ידועה כמקום מגוריהם של החולי־גאנים הנודעים וסוכני האימפריאליזם הפאשיסטי הגרמני המכורים, כא.ק. קוזא וקורנליו קודריאנו, אשר הרעילו את נפש הנוער במשך עשרות בשנים.

רק חלפו מספר ימים מאז הכרזת המלחמה הנפשעת נגד רוסיה וכבר נערמו מכ־שולים גדולים בחזית ובפנים המדינה. המלחמה הנפשעת נגד רוסיה בצידו של היטלר שהכריז עליה המשטר הפאשיסטי בראשותו של הבוגד אנטונסקו כשהוא נעזר ע״י הריאקציה במדינה — לא היתה מקובלת על העם וההמון לא רצה בה. העם הרומני שנא מלחמה זו, את יוזמיה, את הגרמנים, את אנטונסקו ואת כת בעלי האחוזות והבנקאים. תקוותו של הבוגד אנטונסקו כי צפויה להם מלחמה קלה שתחלוף מהר, נכזבה, לאחר שנתקלו במלחמת הגבורה של העמים הסוביטים כנגד הפולשים. לאחר שנתגלה המצב האמתי ולשם הסחת דעת הקהל מהקשיים במלחמה, הפיצו הממשלה הפאשיסטית והממשל ביאסי שורה של שמועות כי „רק היהודים אשמים בכל הכשלונות", וכאילו ....„מסרו ידיעות לצבאות הסוביטים ברדיו ובאיתות קשר" ובכך יצרו באופן שיטתי אווירה נוחה לביצוע הטבח המתועב ביוני 1941. ליד שמועות שהופצו מפה לאוזן ע״י סוכנים פאשיסטים שונים, פורסמו מספר הודעות רשמיות ע״י השלטונות, שתכנם ומטרתם להגביר את השמועות וההסתה האנטישמית. ב־27 ביוני 1941, פורסמה בעתונות המקומית הודעה רשמית, שהסתיימה באיום הבא: „כל אלה המשרתים את האויב ייענשו בכל חומר הדין ובקרוב גם יגלו אותם" (העתון פרוטול — Prutul, 27 ביוני 1941). מפקד הדיביזיה ה־14, דיווח במברק מס' 3313 מ־29 ביוני 1941, כי נתגלו בין הטייסים הסוביטים שניצלו בצניחה, תושבים קבועים מהעיר יאסי. אלה היו שמועות שווא שהופצו, בדבר עובדות כביכול, — שהוכחו כשקר מוחלט. בנוסף לעובדות הנ״ל מן הראוי לציין את העובדה המכרעת, כי ראשי השלטונות ניהלו תעמולה נפשעת, בפרסמם הודעות רשמיות כוזבות ובהסיתם לרצח. באווירה מתוחה זו, פתחו סוכנים פאשיסטים טירוריסטים, ב־28 ביוני 1941, ביריות בנקודות שונות בעיר. לאחר שקיבלו פקודה פיתחו התקפה נפשעת על האוכלוסיה היהודית. היחידות הצבאיות של אנטונסקו, בשיתוף עם יחידות גרמניות, המשטרה וגורמים פאשיסטים מקרב האוכלוסיה האזרחית. אלה הסתערו על האוכלוסיה היהודית וערכו בה טבח נורא. הם קצרו אלפי נפשות של אנשי עמל, משכילים מובחרים, ילדים ונשים. הפשע המתועב הובא לידיעת הציבור באמצעות הרדיו והעתונות. בהודעה רשמית צינית וכוזבת בזו הלשון: „ביאסי הוצאו להורג 500 יהודים־קומוניסטים, לאחר שירו בנשקם מתוך בית על החיילים הגרמנים והרומנים". כל הנסיונות להפרעת הסדר והשלווה ידוכאו במקום וללא רחמים".

האמת היא, כי היהודים כלל לא ירו על החיילים, וכי לא 500 נפש נטבחו, אלא 10,000 אזרחים שלווים מהעיר יאסי.

החקירות בתיק זה כוללות שיחזור הפשעים שהתחוללו לפי סדר כרונולוגי ביאסי, סט. רוזנוואנו (סקולאן), מארקולשטי וגורה־קאינאר, כשהנאשמים זוהו ושובצו בהתאם לסעיפי החוק".

ב. הרציחות ההמוניות שבוצעו במארקולשטי ובכפר גורא קאינאר

על הפשעים ומעשי הטבח שבוצעו נגד יהודי מארקולשטי נאמר בכתב האישום: „בתאריך ה־12 ביולי 1941, השתתפה הדיביזיה ה־14 של חיל הרגלים בפיקודו של הגנרל סטאווראסקו (General Stavrescu) בקרבות בביסאראביה. מפקדת

הדיביזיה ה־14 הטילה על רגימנט „ציידים 6" (Regimentul 6 Vanatori), בפיקודו של הקולונל מאטיאש ארמיל (Maties Ermil) את המשימה לאבטח את תנועת הרגימנט 13 דורובאנץ בבסיסו, ולקראת השעה 4 בבוקר לשלוח סיירת לכיוון מארקולשטי, כדי לבדוק נוכחותו של צבא סוביטי. באותו יום העתיק רגימנט ציידים 6 את עמדת הפיקוד שלו מאליזביטה (Elizabeta) ל־גורה קאינאר.

לאחר ביצוע משימה זו, השיב הנאשם קולונל מאטיאש ארמיל לחקירה בתיק מס׳ 3 דף 176 ואמר: „ב־11 ביולי 1941, קיבלתי פקודה מהדיביזיה ה־14, לקדם גדוד עד לגורה קאינאר ואת יתר אנשי הרגימנט להעביר למילואים. באותו יום ניתנה פקודה גם לפלוגה מגדודו של רב סרן (מיור) קארטוז׳אן, לערוך סיור למחרת היום ב־12 ביולי 1941 במושבה מארקולשטי, ובמידת האפשר אף לכבשה. „בערב ה־11 ביולי 1941 הייתי בגורה קאינאר ונתתי הוראות לסרן אוצאל על דרכי ביצוע הסיור. ב־12 ביולי עם שחר, יצאה הפלוגה לביצוע המשימה — אולם נכשלה". הנסיון לכבוש את המושבה מארקולשטי נתקל בהתנגדות צבאית, והמת־קיפים סבלו אבידות.

הנאשם, הגרל סטאווראסקו, ציווה על רגימנט „13 אינפאנטארי" (חי״ר) לכבוש את המושבה מארקולשטי ואמנם הרגימנט ביצע את המשימה. בהקשר לפינוי המארקולשטאים והוצאתם להורג, מצהיר הנאשם הקולונל מאטיאש ארמיל, מפקד רגימנט „ציידים 6", כי לא ידוע לו כל דבר בנידון, הואיל ועזב את המקום ב־14 ביולי עם שחר במטרה להתקדם; וזאת על־אף העובדה שאשמתו נקבעה במלואה.

העד ראבאז׳ה ליאונידה (Rabeja Leonida), שהעיד בשבועה, הצהיר בתיק מס׳ 2 דף 17 „בשנת 1941, בהיותי מגוייס ביחידתי ברגימנט „ציידים 6", הגעתי בתאריך 15—16 ביולי 1941 לערך, לסביבות המושבה מארקולשטי במחוז סורוקה. עם כניסתנו למושבה נורו לעבר יחידתי יריות ממכונת יריה. מפקד הרגימנט שביצע נסיגה, ציווה לירות על המושבה מתוך התחמושת שעמדה לרשותו. לאחר מכן, עם כיבוש המושבה, ציווה סרן סטיכי (Cpt. Stihi), מפקדה לשעבר של פלוגת הפיקוד, לפנות את כל האוכלוסיה היהודית, לרכזה בקצה המושבה ולהפ־ריד בין גברים לנשים. קודם כל נלקחו מהם כל התכשיטים, הזהב והכסף שנשאו אתם. סרן סטיכי לקח את כל חפצי הערך והכניסם לתוך מזוודה. החלו החקירות. הגברים נקראו קבוצות־קבוצות לחקירה. סרן סטיכי דרש מהם לנקוב בשמות הקומוניסטים החיים במושבה. משלא נקבו בכל שם — הואיל והנחקרים השיבו כי הם אינם מכירים אף קומוניסט — ציווה הסרן ליהודים להתארגן בחוליות ולהעמיק את חפירת התעלה האנטי־טאנקית שנמצאה בסמוך למושבה. עם רדת החשיכה, הועמדו היהודים מול החפירה, בקבוצות של עשרה איש ונורו ע״י סגן־משנה מיכאילסקו אאוג׳ן (Lt. Mihailescu Eugen) במכונת יריה שנלקחה שלל מהרוסים. לפני שנורו, הופשטו האנשים מבגדיהם העליונים והושארו רק בכותונתיהם ותחתוניהם. לאחר שנורו הגברים הגיע תור הנשים. גורלן היה כגורל הגברים. כן נורו ילדים ואף תינוקות.

„לאחר שהובאו הנשים למקום ההוצאה להורג — הושאר בשטח בו רוכזו לפני כן ילד מת — כחבילה שאין לה כל ערך. באותו לילה הוצאו להורג בין 400—500 איש. כולם הוצאו להורג ע״י ס/משנה מיכאילאסקו. הרופא הצבאי של רגימנט

„6 צײדים" בדרגת סרן, השתדל להציל חיי ידיד שלו, רוקח יהודי. אולם סרן סטיכי דחה פנייתו. למפקדי הרגימנט והדיביזיה דווח על הפעולות הנ"ל, וניתנה הוראה לערוך חקירה. תוצאותיה אינן ידועות לי".
גם עדותו של הקולונל לאספקה מאנדריה אלכסאנדרו היתה מרשימה ומשכנעת. ראש שירות האספקה לשעבר של הדיביזיה ה־14 שבפיקודו של הנאשם הגנרל סטאווראסקו גיאורגה, היא מובאת כאן בחלקה כדלהלן: „ידוע לי כי באיזור הפעולות של רגימנט „צײדים 6", שהיווה חלק מהדיביזיה ה־14, קרה המקרה הבא: „סרן (קפיטאן) אוצאל (Cpt. Otel), שפיקד על גדוד באותו רגימנט, דיווח כי סביב תאריך 7—8 ביולי 1941 הותקף בכניסה למושבה מארקולשטי. לאחר המקרה, נפוצה גם שמועה כי הסרן אוצאל נפל בשבי. סרן סטיכי וסגן־משנה מיכאילאסקו אאוג'ן, ברצותם לנקום את הפגיעה בגדודו של סרן אוצאל, פינו מהעיירה את כל האוכלוסיה ובמיוחד את היהודים, שהובאו למטה הפיקוד של הדיביזיה שמושבו היה בכפר גורה קאינאר. היהודים הושארו על גבעה בקצה הכפר, וס/מ מיכאי־לאסקו התייצב בפני מפקדו לשם דיווח. לפי מיטב זכרוני צויין, כי הגנרל סטאווראסקו הגיע אישית למקום, בליווי פריטור הדיביזיה מאיור (רב־סרן) פאנישורה (Painisoara) לשם חקירה. אני גם נזכר, כי הגנרל פנה אל סטודנטית שלמדה קודם לכן ברומניה והתבלטה בין אנשי השיירה, בשאלה, מהו הגורם הדוחף אותה לפעולה באותה תנועה. היא השיבה כי זוהי אמונתה עבורה היא מוכנה אף למות. הגנרל העיר, כי לא נאה לאשה שכמותה להתערב בענינים בהם עוסקים גברים. לפריטור ניתנו הוראות להמשיך בחקירה. אולם ס/מ מיכאילאסקו טען כי האנשים כבר נחקרו ופתח ביריות עליהם.
ידוע לי כי הגנרל סטאווראסקו לא המתין לתוצאות החקירה ועזב את המקום. לאחר מכן נודע לי, כי אותו ס/משנה הוציא להורג את כל האזרחים שנמצאו שם. „כשהלכתי למושבה מארקולשטי להביא קמח ומזון לכלכלת הצבאות שלנו. נתקלתי בגוויות של אזרחים יהודים, גברים ונשים, חלקם בטנם מרוסקת וברחם הנשים היו תקועים זרי עץ... לא שמעתי כי ננקטה איזו שהיא פעולה נגד ס/משנה מיכאילאסקו אאוג'ן, שטבח את האוכלוסיה האזרחית במארקולשטי. אני סבור, כי מעשים כגון אלה, לא יכלו לבצע בלי אישורו של מפקד הדיביזיה". (תיק מס' 2 דפים 27—28).
עדויות אלו אושרו ואומתו גם ע"י סרן פאטריציו שטפאן (Cpt Patriciu Stefan), שאמר בין היתר: „בתור קצין בצבא הקבע, ששירת כשליש בלשכה הראשונה ידוע לי, כי פעולות כגון אלו, אינן מבוצעות ללא אישור בכתב של המפקד. קצין הנוהג אחרת היה נושא באחריות" (תיק מס' 2 דף 32).
מאיור (רב־סרן) ד. מארדארה (D. Mardara), קצין מפקדה לשעבר בדיביזיה ה־14, מעיד כי במפקדה דיברו על הפעולות שבוצעו ע"י סרן סטיכי, אולם לא ידוע לו כי ננקטו איזה שהם אמצעים נגדו ו/או נגד ס/משנה מיכאילאסקו (תיק מס' 2 דף 37 מצדו השני ו־תיק מס' 5 דף 58). העדויות הנ"ל אושרו גם ע"י העדים: סגן פראפאליצה (Lt. Prepelita), מאיור (רב־סרן) יואקים (Joachim) סגן־אלוף אל. ג'יאורג'סקו (Lt. Col. Georgescu), וסרן גרומאזיה תיאודור (Cpt. Grumezea Theodor) (תיק מס' 3 דפים 115, 129, 160, 205).

מההצהרות הנ״ל נובע כי הרצח ההמוני וקטל האוכלוסיה היהודית במארקולשטי, בוצע ע״י אותם האנשים שביצעו את הרצח ההמוני בסטאנקא רוזנוואנו, ז. א. ע״י סרן סטיכי, ס/משנה מיכאילאסקו אאוג׳ן, רב־סמל מיכאילוב וואסילי (Sergent Major Michailov Vasili), כולם מרגימנט „ציידים 6״, בפיקודו של הנאשם קולונל מאטיאש ארמיל. מתברר, כמו־כן, כי בפיקוד הדיביזיה ה־14 ידעו וגם דנו על הפשעים שבוצעו ע״י הנ״ל, **וכי ידעו על הפשעים הן מפקד הרגימנט הקולונל מאטיאש ארמיל, והן מפקד הדיביזיה ה־14 הגנרל סטאווראסקו. הם צפו בשיירת המפונים ואף שוחחו עם אחדים מהם, מתוך** ידיעה כי יוצאו להורג ע״י **קציניהם וסגניהם. הם עזבום בידי רוצחי סט. רוזנוואנו, הידועים באכזריותם ובפשעים המפלצתיים** של **פיקודיהם.**

להלן קטע מעדותו של הקולונל איסאצ׳סקו מיכאי (Isacescu Michai): **„זה לא נכון כי האוכלוסיה במארקולשטי קיבלה את הצבא הרומני בהניפה דגלים לבנים, ולאחר מכן תקפה יחד עם הרוסים את גדודו של הסרן אוצל. האמת היא שונה. יחידה בסדר גודל של פלוגה רוסית תקפה מהאגף את פלוגתו של סרן אוצל שהחלה במנוסה. סרן אוצל עצמו נפצע ברגליו ונלכד ע״י הרוסים. הסיפור הופץ לאחר מכן ע״י הרגימנט כדי להצדיק שיקול מוטעה, כשעל פלוגה הוטלה משימה, ללא כל מידע ואבטחה — לכבוש עמדות ברמות צפון־מזרח לפלורשטי, בקוו ווזדובה — אלכסאי ולהחזיק בהן עד שיגיע הרגימנט״ (תיק מס׳ 5 דף 102). ומכאן מסקנה: האוכלוסיה היהודית במארקולשטי, כלל לא פיתחה את הצבא להכנס לעיירה ולא ירתה על פלוגת סרן אוצל; ובכל זאת נטבחה אותה אוכלוסיה, כשהשתמשו באמתלה דומה לזו, בשעת טבח יהודי סקולאן־רוס, שפונו לסט. רוזנוואן.**

אישור לעדות זו, אנו מוצאים גם ביומן הקרבי של רגימנט „6 ציידים״ (מ־22 ביוני 1941 — 25 באוקטובר 1941). בעמוד 18, בחתימתו של הקולונל מאטיאש ארמיל, נרשמו השורות דלהלן הנוגעות לפעולות ב־12 ביולי 1941. „הגדוד הראשון שלח בשעה 3.30 את הפלוגה השניה בסיוע מחלקת מקלענים והורה לה להתקדם לעבר מארקולשטי, כדי לבדוק אם המקום עדיין כבוש ע״י הרוסים. הפלוגה זזה בשעה 6.30 בבוקר. בהגיעה לרמות ממערב למארקולשטי, ניתכה עליה אש חזקה ונגרמו לה אבידות רבות״, ז. א. פלוגת סרן אוצל כלל לא הגיעה למארקולשטי, אלא התקרבה לרמות ממערב לעיירה; אולם נאלצה לסגת בגלל האש הכבדה שהומטרה עליה. הנחה זו תואמת את העובדות שהוצגו בפנינו ע״י העד ראבאז׳ה ליאונידה. לפיכך מופרכות הידיעות שמסר הנאשם מאטיאש ארמיל. אעפ״י שהנאשם הקולונל מאטיאש ארמיל, ניסה להכחיש את מעורבותו בטבח ההמוני של יהודי מארקולשטי וגורה־קאינאר, הופרכו טענותיו באמצעות דו״ח מס׳ 8631 מ־20 ביולי 1941 — דו״ח שנחתם על ידו והופנה לדיביזיה ה־14, ובו נאמר בין היתר: „כל ההוצאות להורג שבוצעו ע״י חייל זה מנומקות הן ותואמות את פקודות הדרגים העליונים״. (ראה נספחים בתיק 4 כרך ראשון, לשכת השלי־שות של רגימנט „6 ציידים״, המתייחס לחליפת המכתבים עם השלטונות הבכירים, דף 727).

מפקודה זו אנו למדים, ללא צל של ספק, כי ההוצאה להורג של האוכלוסיה היהודית במארקולשטי וגורה־קאינאר, בוצעה בידיעתו ובפקודתו של הקולונל מאטיאש ארמיל מפקד „ציידים 6", **שבשאיפתו להשמיד את היהודים השתמש באותם האלמנטים שהשמידו את האוכלוסיה בסט. רוזנוואנו ושהיה לו אימון בהם. הואיל וההוצאות להורג בוצעו על יסוד הוראות הדרגים העליונים, יוצא איפוא, כי הנאשם** הגנרל סטאווראסקי, מפקד הדיביזיה ה־14, שבפיקודו היה רגימנט „6 ציידים", היה מודע להוצאות להורג, כשהוא בעצמו ציווה לבצען. **הנאשם הגנרל גיאורגה סטאווראסקי קיבל מידע מלא על פעולות אלה. בתשובה לפקודתו מס' 66 מ־30 ביולי 1941, הודיע לו קולונל מאטיאש ארמיל בדו"ח מס' 9801 מתאריך 31 ביולי, וקודם לכן, בדו"ח מס' 8631 מ־20 ביולי 1941 (ראה נספח מס' 1)** כי ההוצאות להורג שבוצעו ע"י קפיטאן סטיכי, נעשו בפקודתו.

אולם הנאשם הגנרל סטאווראסקו לא נקט בשום אמצעים נגד הרוצחים שהשתייכו ליחידתו. יתירה מזאת, הוא המשיך ברצח יהודים בעיירות הסוביטיות שנכבשו באופן זמני. (נא עיין בנספחים בתיק מס' 4 דפים 775—777, בלשכת השלישות של רגימנט ששת הציידים).

„**מכל הנסקר בפנינו לעיל מתברר, כי** ההוצאה ההמונית להורג ביריות של האוכ־לוסיה היהודית במארקולשטי, גורה־קאינאר וחוף הריאוט, בוצעה ע"י סרן סטיכי, ס/משנה מיכאילאסקו אאוג'ן ורב־סמל מיכאילוב וואסילי. כולם מגדוד ששת הציידים, שפעלו בפקודתו ובאישורו של מפקד הרגימנט קול. מאטיאש ארמיל ושל הגנרל סטאווראסקו גיאורגה, שהחל בטבח האוכלוסיה היהודית האזרחית ביאסי, והמשיך בטבח ההמוני במארקולשטי וגורה־קאינאר.

קפיטאן סטיכי, כפי שהובהר מההודעה בתיק מס' 5 דף 44 ודף 50, מת בחזית בתאריך ה־2 בספטמבר 1941. לפיכך אנו קובעים כי עם מותו מתבטלים גם ההליכים המשפטיים שפתחנו נגדו.

כתב האישום — ארכיון פילדרמן, יד ושם, ירושלים; העדויות על הטבח במארקולשטי מתוך תיק משפטי מס' 5260/1947, ארכיון יד ושם, ירושלים.

ג. המשפט בעיני עתונאים רומנים

על הופעתם במשפט של פושעי המלחמה הגנרל ג. סטאווראסקו וקולונל א. מאט־יאש, בהקשר לטבח יהודי מארקולשטי, מצאנו כמה סקירות מעניינות של העתונאי אדגאר אובארסט (Edgar Oberst), בעתון היהודי הקומוניסטי שהופיע ברומנית בבוקארשט „אוניריא" מס' 142—146:

ג י א ו ר ג י ו ס ט א ו ו ר א ס ק ו, גנרל, מפקד הדיביזיה ה־14 ובעל הדרגה הגבוהה ביותר מכל הנאשמים. גבר בן 58, אב לשני ילדים. כבר ביום הראשון לדיון הועמד לחקירת שתי וערב. הופעתו היתה עלובה, כשידיו רועדות מפחד. הוא ניסה להכחיש כל שייכות למאורעות יאסי. הוא שיקר רוב הזמן, הסתבך בתירוצים וטען כי בא ליאסי כדי להצטייד בעובדות ולהשיג אספקה עבור הצבא. הוא גם לא ידע מה קרה במארקולשטי אעפ"י שגדוד „6 ציידים" היווה חלק בלתי נפרד מהדיביזיה עליה פקד. לשאלות התובע השיב: הוא לא ידע, הואיל... ולא התענין. והסיבה בפיו היתה פשוטה ביותר... במארקולשטי בוצעו, כלשונו, „פעולות

רגילות״ (Operatiuni "Normale"). לשאלת התובע: ומה בדבר הטבח בסקולאן?״
הנאשם: על „הפעולות״ בסקולאן נודע לו רק לפני שנה. מה שבטוח הוא — כי סטאווראסקו שיקר.

קולונל א. מאטיאש — הרי תיאור הופעתו ע״י סוקר המשפט אדגאר אובארסט: „בתא האישום נמצא כעת הקולונל מאטיאש ארמיל. שמו הוזכר בהקשר למעשי הטבח בסקולאן ובמארקולשטי, הואיל והוא פקד עליהם. ומפני זה מאטיאש ירא, הוא ירא מכיוון שהוא פחדן. והואיל ואין לו כל רגש של אחריות, הוא גם אינו יכול להסתיר את פרצופו הדומה לחיית־פרא. הוא גם סאדיסט. טענותיו הן, כי אין לו כל ידיעה מה קרה בעצם במארקולשטי. ולא בגלל סיבות מיוחדות, אלא ש„בעיה זו לא עניינה אותו כלל״. באשר להוצאות להורג — „ההוצאות להורג של האשמים היוו חלק בלתי נפרד מפעולותיהן של היחידות הגדולות וזה היה דבר רגיל״.

...ברצונו של הקול. א. מאטיאש להופיע כחף מפשע, אולם הדו״ח שלו מס׳ 8631, מ־20 ביולי 1941, מהווה כתב־אישום. (דו״ח זה מופיע במלואו בנפרד). גם החלטתו שנרשמה על פקודת המטכ״ל מ־30 ביולי, מהווה הוכחה לאשמתו. לאחר שמקריאים בפניו את המסמכים הנ״ל, הוא אינו נראה מופתע, הוא מחייך, הוא נזכר כנראה בעברו המאושר. לבסוף אומר הנאשם בכנות: „לא חשבתי כי אגיע לכאן״.
לפי דעתו של קול. מאטיאש: „טבח זה עניין של כתבנות״ („סקריפטולוגיה״).
התובע: „היתכן הדבר שלא נודע לך על הטבח שבוצע ע״י פיקודיך?
הנאשם: „לא עניינו אותי בעיות הכרוכות בתכתובת״.
הסופר אורי בן הדור במאמרו „חטאתי״ באותו עתון „אוניריא״ מס׳ 143, מגדיר את קול. מאטיאש, לאחר אותה ישיבה של ביה״מ: „חיית־גיהנום פראית, קרה וצינית.״

על קול. מאטיאש ביום האחרון למשפט כותב א. אוברסט: „נאשמים אחדים מחייכים, וביניהם אחד שהשפיל את מדי הצבא הרומני — הקולונל ארמיל מאטיאש, האיש שפקד על ביצוע מעשי הטבח בסקולאן, העיירה מארקולשטי וגורא־קאינאר. זוהי משימה בלתי־אפשרית להגדיר את הבעת פניו. העיניים כאילו חדרו לתוך חוריהן, הן מפזרות מבטים רצחניים. על השפתיים מוטבע צחוק בהמי. באותם רגעים מרטיטים, כשמזכירים את מעשי הזוועה הנוראיים, כשבעיני כולם מנצנצות הדמעות — צוחק לו הקולונל מאטיאש. הוא אחד מאלה „הסוגדים לרצח והמעלים אותו לדרגת עקרון בחיים״.

ד. נאומי התביעה, ההגנה וגזר־הדין

היום השביעי והאחרון לדיוני בית המשפט הוקדש לנאומי התביעה, ההגנה, ולדברם האחרון של הנאשמים לפני מתן פסק הדין.
בשעות הבוקר הוסרט אולם בית המשפט ע״י „המשרד הלאומי הקולנועי בבוקא־רשט״. התובע קונסטאנטין באלקו קבע בנאום התביעה שלו, כי לפני־כן, במשפטיהם של פושעים דומים לנאשמים במשפט זה, לא הופעל הסעיף הפלילי. אולם „הפעם נחשפו הפשעים, עלו על פני השטח ונחקרו. ישנן עובדות פליליות שמקורן בתפיסה מדינית של פאשיזם נפשע״. הוא דרש להטיל עונש

כבד על מבצעי הטבח ביאסי ובראשם הגנרל סטאווראסקו, קול. קאפאטארו, קול. לופו, לט. קול. יונסקו־מיקאנדרו ואחרים. הוא סיים „בשם הצדק והאנושות, בשם הרוח שצריכה להדריך את חיינו במדינה, אני דורש מכם שתטילו עונש כבד וצודק".

התובע השני, וואלאר ז'ידוויאנו, לאחר תיאור תעמולת הזוועה שנוהלה נגד יהודי יאסי, ציטט נוסח עלון שהודבק על קירות הבתים: „רומנים, בהרגכם ז'יד (מילת גנאי לשם „יהודי" ברומניה), נהרג גם בולשביק. הגיעה שעת נקם".

„צחוק סאדיסטי נראה על פניו של מאטיאש", מעיר סוקר המשפט. התובע הדגיש, כי הוכחה אשמתם של כל הנאשמים מסטאווראסקו ועד לשופט הרוצח טריאנדאף וסיים, כי הפושעים הנ"ל רשמו דף מגואל בדם בהיסטוריה של ארצם. הגיע הזמן כי ייעשה צדק. העונש יימצא ביטויו באמת הטמונה בו".

התובע הראשי, אוקטאוו וואסיליו, נשא את נאום התביעה בהקשר למעשי הטבח במארקולשטי, גורא־קאינאר וסקולאן. הוא ציין, כי לאחר טבח יאסי נשארו שרידים שהעידו באולמי בית המשפט והביאו בפניו את כאבם הגדול. ואילו מאנשי העיירה מארקולשטי, גורה־קאינאר וסקולאן לא נותר אף אחד.

העתונאי אובארסט מוסיף („אוניריה מס' 145 עמ' 3), כי לקול. מאטיאש, שחייך במשך כל הזמן, היתה לכך סיבה מספקת. הוא היה פיקח מסטאווראסקו וקאפטארו, בכך שלא השאיר בחיים אף נפש יהודית...

התובע דורש להטיל את העונש המירבי על פושעים אלה, ובראשם גנ. סטאווראסקו, קול. מאטיאש, סטיכי ומיכאילאסקו.

לאחר נאומי סוללת הסניגוריה, ובראשם הסופר הרומני הנודע יונאל טיאודוריאנו (Jonel Teodoreanu), שהגן על גנ. סטאווראסקו, שלמרות מאמציהם לא הצליחו לקעקע אף מימצא חשוב מכתב האישום, ניתנה רשות הדיבור לנאשמים, לומר את דברם האחרון. הם קמו אחד אחרי השני וניסו שוב להכחיש את העובדות.

קול. מאטיאש ארמיל, הרוצח מהעיירה מארקולשטי וגורה־קאינאר, קם על רגליו ואמר, כי גם הפעם „הוא עומד זקוף כפי שעמד מול האויב" ו„כי לא ידע כי מה שקרה במארקולשטי, גורה־קאינאר וסקולאן, ניתן לכנות כ„מעשי טבח".

הישיבה האחרונה של בית המשפט ננעלה. גזר הדין ניתן בשבת 26 ביוני 1948.

גזר־הדין הוקרא ע"י יו"ר ביה"מ — השופט יון פאוליאן, בביה"מ בבוקארשט, הלשכה הפלילית הראשונה, בנוכחות השופטים, ב"כ התביעה ורשם ביה"מ — מארין קארסטיה (Marin Carstea) בתיק מס' 2940/1948.

„בשם החוק ועל יסוד סעיף 3 מהחוק מס' 291/947 להבאה לדין ולענישת האשמים בפשעי מלחמה או בפשעים נגד השלום והאנושות, מחליט ביה"מ לדון את הנאשמים הבאים עבור הפשעים שביצעו, והמעוגנים בנוסח החוק הנ"ל".

מתוך חמשים ושבעה שפוטים נדחה משפטם של שניים, נגד אחד שנפל בחזית הופסקו ההליכים, ארבעה זוכו. מתוך הנידונים, עשרים ושלושה נידונו למאסר עולם ועבודת פרך, אחד נידון למאסר לכל החיים, שבעה — לעשרים חמש שנות עבודת פרך, אחד עשר — לעשרים שנות מאסר ועבודת פרך, אחד — לעשרים שנות מאסר כבד ועבודת פרך, ששה — לחמש עשרה שנות מאסר ועבודת פרך, אחד — לחמש שנות מאסר ועבודת פרך. מכל הנידונים נשללו זכויות האזרח

למשך עשר שנים. בין עשרים ושלושה פושעי המלחמה שקיבלו את העונש המירבי — נמנים הגנרל גיאורגה סטאווראסקו וכן רוצחי יהודי מארקולשטי · הקולונל ארמיל מאטיאש, ס/משנה אאוג׳ן מיכאילאסקו ורב־סמל וואסילי מיכאיליב.

נספח מס 1

דו״ח קולונל מאטיאש ארמיל לגנרל סטאווראסקו גיאורגה
בדבר ביצוע הוצאתם להורג של יהודי מארקולשטי וסקולאן

מס׳ 8631, 20 ביולי 1941

רגימנט „6 ציידים״

אל: הדיביזיה ה־14

אני מתכבד לדווח כלהלן:

מאז הכרזת המלחמה ועד היום סבל הרגימנט שלי אבידות כבדות, כתוצאה מפעולות חבלה של היהודים, לאמור:

א) בסקולאן. כשהרגימנט נמצא עדיין בעמדותיו, הופעל במשך הזמן איתות־קשר מהעיירה סקולאן לעבר עמדות הרוסים. כתוצאה מכך הופרעו כל פעולותינו המבצעיות ע״י הארטילריה הרוסית. יתר־על־כן, קציני־גדוד, רבי־סמלים וחיילים, במקום ליפול בקרב בשעת מילוי תפקידם, נורו בצורה שפלה ע״י יהודים בגבם, מבתים וגינות.

בכדי למנוע התפתחות דומה, פקדתי על קצין המודיעין של הגדוד, קפיטאן (סרן) סטיכי יון לאסור ולהוציא להורג את כל היהודים החשודים בסקולאן.

ב) כשהגיע הגדוד הראשון מהרגימנט שלי לגורה־קאינאר, נתפסה קבוצה של כ־50—60 יהודים בקצה המערבי של הכפר. לאחר שהובאו ע״י אנשי הכפר, נערך חיפוש בכליהם ונמצאו ברשותם כלי נשק ורימונים מתוצרת רוסית. מסיבה זו צוויתי להוציאם להורג בו במקום.

ג) כשפלוגתו של סרן אוצאל התקדמה כחיל־חלוץ לעבר העיירה (במקור — כפר. אולם כאן נפלה טעות) מארקולשטי, היא הוקפה ע״י הצבא הרוסי שנעזר בכ־300 יהודים אזרחים מזויינים. אלה גרמו לפלוגה אבידות כבדות; ואילו סרן אוצאל וואסילי נפצע ונתפס ע״י היהודים ואין לנו כל ידיעה בדבר מצבו הנוכחי. לאחר כיבוש העיירה מארקולשטי, נתפסה קבוצה של 400 יהודים, גברים ונשים וביניהם כ־60 פצועים. עובדה המוכיחה, כי אלה נלחמו בנו ללא מדים. גם הפעם צוויתי על הוצאתם ההמונית להורג.

עלי להוסיף, כי סגן ניצה (Nita) נורה ע״י יהודי ברגלו בעיירה סקולאן כשהיה בדרכו לחזית. היהודי שירה מתוך בית, הוצא להורג בו במקום.

עם סיום דיווח הנ״ל, ברצוני להפנות תשומת לבכם כדי לציין את העובדה, כיצד נקמה בנו האוכלוסיה היהודית, שחיתה בחיקנו כבתוך חממה במשך 20 שנה.

כל ההוצאות להורג שבוצעו ע״י חייל זה מנומקות הן ותואמות את פקודות הדרגים העליונים.

מפקד רגימנט „6 ציידים״

(—) קולונל מאטיאש ארמיל

(מ קארפ — „הספר השחור״, כרך ב׳ מסמך מס׳ 24, עמ׳ 73)

ANUL IV — Nr. 146 Miercuri 30 Iunie 1948 6 PAGINI 5 LEI

Unirea

ORGAN DEMOCRATIC EVREESC DE LUPTĂ ŞI CULTURĂ

Redacţia şi Administraţia Str. 30 Decembrie Nr. 10 Et. III Telefon 5.40.66 Taxa poştală plătită în numerar, aprobarea D-r. P.T.T. Nr. 246762

APARE SUB CONDUCEREA UNUI COMITET

ABONAMENTE: Pentru particulari, 1 an lei 800; Firme comerciale, 1 an „ 3.600; Instituţii şi autorităţi „ 10.000

POPORUL MUNCITOR A PEDEPSIT CU ASPRIME PE CRIMINALII FASCIŞTI DELA IAŞI, STÂNCA ROSNOVANU, TÂRGUL MĂRCULEŞTI ŞI GURA CÂINENI

Sentinţa în procesul masacrelor dela Iaşi, o lovitură mortală dată şovinismului burghez

Atunci când aceste rânduri vor vedea lumina tiparului, filele calendarului au însemnate o dată veşnic vie în memoria noastră: ...

tez se privesc reciproc. Nu ştiu ce să facă: să fie veseli, sau trişti. În orice caz, sunt neliniştiţi.

La Co...

POPOARELE S'A... DIN NOU PE ...

de D. BA...

Dela recentul schimb de note sovieto-american, până la Conferinţa dela Varşovia, nici un eveniment politic internaţional nu a însemnat o contribuţie atât de importantă la lupta popoarelor pentru o pace trainică şi dreaptă, ca Declaraţia istorică a miniştrilor de ...

העתון היהודי הקומוניסטי "אוניריא" (מס' 146, 30 ביוני 1948) מבוקארשט, מודיע על גזר הדין נגד פושעי המלחמה בעיר יאסי והעיירה מארקולשטי.

נספח מס' 2

נוסח פקודת המטכ"ל של החייל הרביעי הרומני מ־30 ביוני 1941, על הוצאתם להורג של סוכני האויב היהודים, ורצח יהודי מארקולשטי, לפי הסטנוגרמה במשפט „הבגידה הלאומית הגדולה", של ממשלת אנטונסקו.

In aceiasi zi de 30 Iunie 1941, un ordin al Statului Major al Armatei a IV-a Nr. 206798 din 30 Iunie 1941, prevede:

„Cu onoare se face cunoscut că M. St. Major cu ord. nr. 193/941, comunică :

„Agenții inamici lucrează în spatele frontului încercând acte de sabotaj, procurând inamicului indicațiuni sau informațiuni și dându-se chiar la acte de agresiune față de ostașii izolați.

„Populația evreească este părtașe la această acțiune.

„D. General Antonescu, cu ocazia vizitei pe front, a atras atențiunea Comandantilor de Mari Unități asupra vigilenței pazei spatelui frontului și a dat ordin ca toți cei cari acționează pe orice cale contra armatei și contra intereselor țării, să fie executati pe loc.

„Vă rugăm să binevoiți a da ordin tuturor comandanților și organelor în subordine să fie fără crutare față de cei găsiti vinovati de acte de sabotaj, spionaj, dezordine sau orice acte îndreptate contra armatei si contra țării".

Ordinele dictatorului își produc efectele:

In ziua de 8 Iulie 1941, în localitatea Mărculești, jud. Soroca, sunt adunați toți locuitorii evrei, bărbați, femei și copii, sunt scosi la marginea comunei, sunt împușcați și îngropati în șanțuri anticar ce se găseau acolo. Au fost astfel masacrati 1000 de oameni.

In zilele următoare s'a procedat la fel cu evreii din localitățile Florești, Gura Kamenca și Gura Căinari.

In localitatea Climăuti din jud. Soroca, sunt strânși un număr de 300 copii, femei și bărbati și în ziua de 12 Iulie 1941 sunt împușcați si îngropati într'o groapă comună dela marginea satului.

36

ביבליוגרפיה

✶ טננבוים, יוסף — **מלכות הגזע והרשע**, ירושלים: "יד ושם" (תשכ"א).

✶ לביא־לוינשטיין, תיאודור — "לתולדות הטבח של יהודי ביסאראביה וטראנס־דניסטריה", **על אדמת ביסאראביה / קובץ א'**, תל־אביב: "איחוד האירגונים של יוצאי ביסאראביה" (תשי"ט).

✶ לביא, תיאודור — "יהודי ביסאראביה בימי מלחמת העולם השניה", ***יהדות ביסאראביה***, אנציקלופדיה של גלויות, כרך אחד־עשר, ירושלים—תל־אביב: "אנציקלופדיה של גלויות בע"מ" (1971).

✶ לביא, תיאודור, ברושי, אביבה (עורכים). פנקס הקהלות **רומניה** כרך ראשון, ירושלים: "יד ושם רשות הזכרון לשואה ולגבורה" (1969).

✶ עק, נתן — **שואת העם היהודי באירופה**, "יד ושם והקיבוץ המאוחד" (1975).

✶ קוטיק, מאיר — **גולה במאבקה**, מערכת הסבל והגבורה של יהדות רומניה, תל־אביב: "מסדה" (1944).

✶ קמפנר, רוברט מ.ו. — **המקצוע: השמדה**, "שוקן" (1963).

✶ רבינסון, יעקב — "השואה", **מבחר מאמרים**, ירושלים: "יד ושם" (תשל"ג).

✶ שנר, צבי (עורך) — **הפתרון הסופי**, תעודות על השמדת יהודי אירופה בידי גרמניה הנאצית, בית לוחמי הגיטאות ע"ש יצחק קצנלסון למורשת השואה והמרד; "הקיבוץ המאוחד" (תשכ"א—1960).

✶ אריאל, אהרן; פראוור, יהושע (עורך) — **לקסיקון היסטורי** (2 כרכים), תל־אביב: "מסדה" (1964).

✶ האנציקלופדיה העברית.

✶ יד ושם — **קובץ מחקרים בפרשיות השואה והגבורה**, ירושלים: "מוסד ביאליק, יד ושם" (א'—י').

✶ משפט נירנברג — **פסק הדין של בית הדין הצבאי הבינלאומי**, ירושלים: "יד ושם" (תשכ"ב—1961).

★ Aberman, Jean — *Prigoana din Romania* (1940—1944)

.(1329/85/יו"ש, ת"א, א)

★ Broszat, Martin — "Das dritte Reich und die rumanische Iudenpolitik", *Gutachten des Instituts fur Zeitgeschichte* (Band I), Munchen (1958).

★ Carp, Matatias — *Cartea Neagra, Suferintele evreilor din Romania* 1940—1944. Legionarii si Rebeliunea (Vol. I). Bucuresti :: Socec (1946).

★ Carp, Matatias — *Cartea Neagra, Suferfintele evreilor din Romania* 1940—1944. Pogromul dela Iasi (Vol. II). Bucuresti : Dacia Traiana (1948).

★ Carp, Matatias — *Cartea Neagra, Suferfintele evreilor din Romania* 1940—1944. Transnistria (Vol. III). Bucuresti : Dacia Traiana (1947).

★ Hilberg, Raul — *The destruction of the European Jews.* Chicago : Quadrangle Books (1961).

★ Hilgruber, Andreas "Hitler, Konig Carol, Marschall Antonescu, Die Deutsch — Rumanischen Beziehungen 1938 — 1944", *Veroffentlichungen des Instituts fur Europaische Geschichte* (Band 5). Weisbaden : Mainz — Franz Steiner (1954).

★ Krausnik, Helmut — "The Persecution of the Jews", *Anatomy of the S. S. State.* Paladin (1973).

★ Reitlinger, Gerald — *The Final solution. The attemvt to exterminats the Jewish People of Europe* EFAF—EFCL. New York : Beechhurst Press (1953).

★ R. J. "Holocaust", *Encyclopedia Iudaica* (Vol. 8).

★ Robinson, Iacob, andSachs, Henry — *The Holocaust — The Nuremberg evidence.* Part one. Documents. Yad Vaschem — Jerusalem, Yivo — New York, 1976.

★ *Blue Series.* Tatigkeitsberichte. (ספרית יד ושם ירושלים)

★ *Procesul Marii Tradari Nationale.* Stenograma desbaterilor dela Tribunalul poporului asupra guvernului Antonescu. Bucuresti: Eminescu (1946).

(ספרית האוניברסיטה העברית ירושלים)

★ Republica Populara Romana. Parchetul Curtii din Bucuresti, Cabinetul Criminalilor de razboi, *Dosar Nr.* 5260/1947 *Rechizitor Nr.*

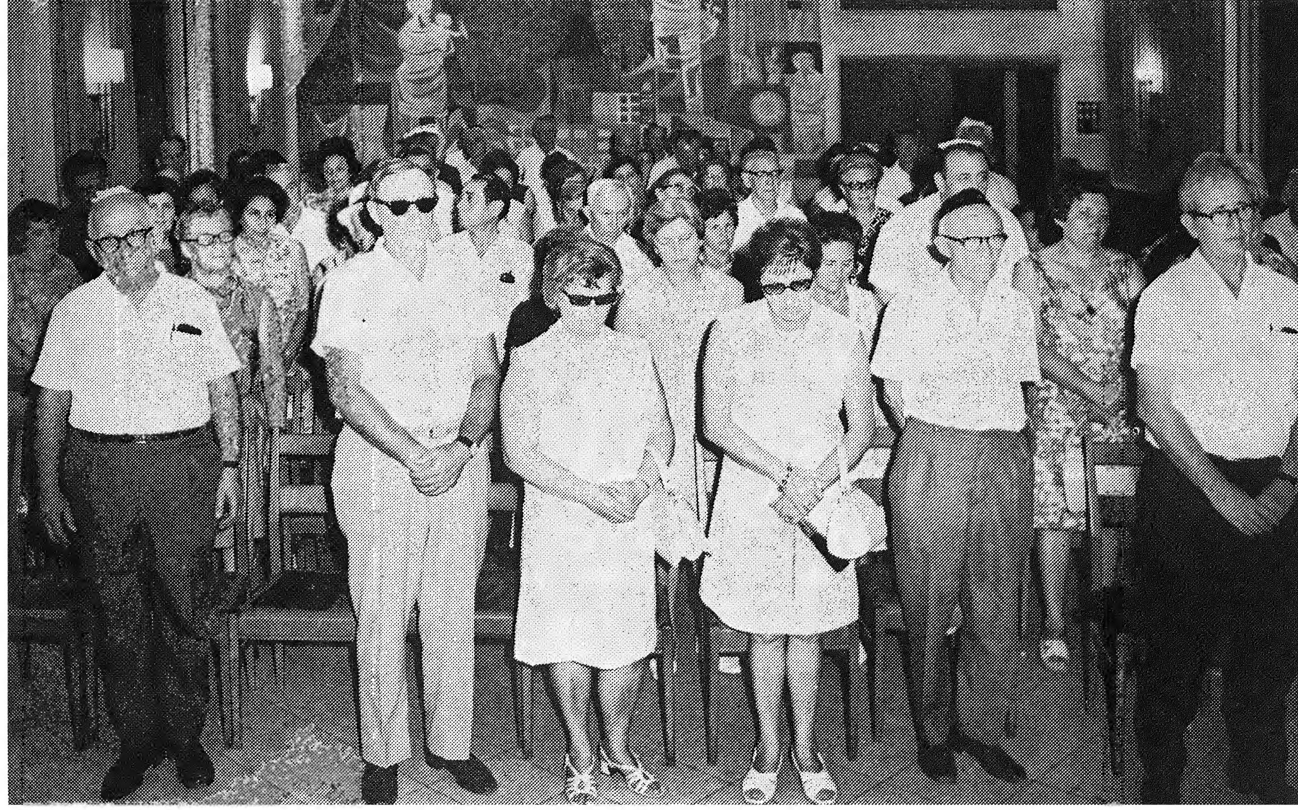
(ארכיון יד ושם ירושלים)

★ *Trial* of the Major War Criminals before the International Military Tribunal. Nuremberg 20.II.1945 — 1.10.1946.

Trials of War Criminals before the Nuremberg Military Tribunals, Volume 4. Nurembeg October 1946 — April 1949.

במעמד ה„אזכרה": משמאל לימין — אברהם שוסטרמן („השמש") אומר קדיש ;
מאיר קוטיק, זאב דודזון.

יוצאי מרקולשטי, מתיחדים עם זכרם של יקיריהם, קרבנות השואה.

מחנה הריכוז
במארקולשטי

ל. קופרשטיין

מחנה ריכוז על אדמת העיירה

עובדת קיומו של מחנה ריכוז במארקולשטי דווקא, מהווה במושכל ראשון פליאה וחידה שאינה ניתנת לפענוח. עוד נשוב ונדגיש באיזו מידה היווה מחנה זה, מבחינת אופיו ומהותו, תופעה מיוחדת במינה בתולדות השואה היהודית בביסאַ־ראביה. אין הדברים נאמרים מתוך הפרזה קרתנית של "פאטריוטיזם מקומי". המצער ביותר הוא כי שם זה, המהווה מוקד שואתי, אומנם קטן בממדיו ומוגבל בזמן מ־8 באוקטובר עד 16 בדצמבר (מ־12 באוקטובר עד 10 בנובמבר ? — לפי כתב האישום שהוצא נגד מפקדי המחנה, המובא בפרק התיעודי), אינו מופיע כלל וכלל כנקודת־מוקד במפת השואה במזרח אירופה. מחוץ לארכיון מ. קארפ וספרו וכן במאמריו של ת. לביא, הוזכר השם במיוחד במשפט שנערך במאי 1945 בבוקרסט ברומניה, ע"י "בית דין העם" שדן בפשעי המלחמה שבוצעו במח־נות ווארטוז'אני ומארקולשטי, אך עיקרו נסוב על מארקולשטי. תרגום הדו"ח על הדיונים בבית המשפט רואה אור לראשונה בספר זה. עובדת היעלמותו של שם מחנה זה מתיעוד השואה, נובעת אולי מהתעלמות כוללת משואת ביסאראביה ובוקובינה, בגלל משמעותה השולית כביכול, והיא עדיין מחכה לגואלה. המצער שבדבר הוא כי מארקולשטי כמחנה גם לא הוזכרה במשפט אייכמן, לא בכתב האשמה ולא בנאום הקטיגור, כשמדובר היה בשואת יהודי רומניה. ייתכן מאד כי חומר זה גם נעלם מעיניהם של חוקרי השואה. אכן היו במחנה זה כל הסממנים של חתירה ל"פתרון הסופי". הוא היווה מקום עינוי לרבבות נפשות יהודיות, התעלומה האחרונה במחנה זה הוא מספר הקרבנות, שבודאי לא יפוענח לעולם, שכן מחנה זה נשא אופי של תחנת מעבר לטראַנסניסטריה. אומנם מארקולשטי לא הייתה המחנה היחיד בשטחה של ביסאראביה. היו גם מחנות נוספים, "אד הוק", "מאולתרים", ללא הוראות מיוחדות וללא תקן. דו"ח מספרי על מחנות כאלה, בהם רוכזו שאריות היהודים שלאחר ימי הטבח יוני—יולי בביסאראביה מוכיח, כי היו אלה ריכוזים או מחנות שנתהוו עם הצורך לרכז ולכלוא אותם היהודים תושבי ביסאראביה, שבדרך זו או אחרת ניצלו בימי הטבח הגדול שהתחולל בחודש יולי. היו הללו, ברובן הגדול, שאריות של קהילות בערים הגדולות, שהיד הזדונית של הפורעים, האזרחיים והצבאיים, לא השיגה להשמידן כליל.

כאלה היו שאריותן של קהילות כמו קישינוב, בלצי וסורוקי, ובמקצתן מן הריכוזים של עיירות גדולות שבמחוז חוטין. בבלצי, למשל, התרכזו 8941 יהודים לפי אותה סטטיסטיקה רשמית שבדוח הנ"ל והועברו כנראה לפאלשטי ולראַוצאַל, היו גם ריכוזים בלימבאַן ורישקאַן. גם לפי עדותו של באֶרנאַרד וואַלטר, מי שהיה ראש הקהילה האחרון בבלצי, הועברו יהודי בלצי למחנה ביער ראַאוצל (12 ק"מ מהעיר) ומאוחר יותר הועברו למארקולשטי וממנה לטראנסניסטריה. ריכוזים אלה, לפי עדויות ותעודות שונות, מתבטלים ב־28 בספטמבר 1941 ונשלחו כנראה למארקולשטי „לשם גירוש" עוד לפני שזו הוכרזה כמחנה ריכוז רשמי. לא ברור

מה התרחש בעיירה באוגוסט. האם בריכוז של סוף ספטמבר הונח היסוד למחנה שהמשכו באוקטובר אותה שנה, או שקדמו לו משלוחים גם באוגוסט — קשה לקבוע מחוסר תעוד ועדויות. יש רק לשער כי במחזור ראשון זה הופנתה תשומת לב השלטונות המרכזיים והמקומיים שהופקדו על הגירושים על קיומה של נקודה כזאת ועל אפשרויות ניצולה. באותה רשימה כנ״ל, וגם אחרי כן בכתב האשמה במשפט כנ״ל נזכרה גם ווארטוז׳ני, עיירה קטנה אף היא בדומה למארקולשטי. ניתן להבין כי הריכוז בוואַרטוז׳ני היה לו הסבר משלו. עיירה זו שוכנת על גדות הדניאֶסטר, מצד ביסאראביה, במעבר לאוקראינה ויש להניח כמעט בודאות, כי ריכוז זה היה מיועד לשמש תחנת מעבר לאוקראינה ולשטח הגירושים טראנסניסטריה. בריכוזים האלה של קבוצות נטולי מקום מגורים קבוע והמועדים לפורענויות, ארעיים „אד הוק״, כפי שקראנו להם. היה בהם משום צורך כדי להכניס סדר ויציבות אוכלוסיה הכללית שבאיזור, להרגיע את הרוחות שהשתוללו במעבר משלטון לשלטון ולתת אפשרות לצבא ולשלטונות הכיבוש המינהליים להתארגן ולמנוע אנדרלמוסיה. נימוק רשמי נוסף למנוע מעשי חבלה מצדם של יהודים קומוניסטים שכביכול נשארו במיוחד מאחורי החזית בשליחות הסובייטים, כדי לחבל בהתארגנותו ובהיאחזותו של המשטר החדש. על נימוקי הקמתם של המחנות בצורה מרוכזת, מדבר אחרי כן מושל ביסאראביה, הגנרל ווֹיקוּלסקוּ (Voiculescu), בראיון לעתון היומי „אוניברסול״ מבוקארסט ב־24 לספטמבר 1941, אמר המושל: „החלק הגדול ביותר של הנוער היהודי והקומו־ניסטי עזב את ביסאראביה יחד עם הצבא הסובייטי. נשארו בביסאראביה הילדים, הנשים והזקנים חסרי האונים, עניים מחוסרי אמצעים ובלתי מסוגלים להרוויח את מחייתם מעבודה, מן הראוי שהקהילות היהודיות מעבר לפרוט יבואו לעזרתם. לשם הבטחת השקט מאחורי החזית ולמען שים מחסום לתעמולה הקומוניסטית שהופצה ע״י יהודים אלה, הכניסו את כולם לגיטאות ולמחנות״. הכרזה מתממת זו של מושל האיזור, מוכיחה את חוסר הכנות בה הצטיינה מדיניות זו. השלטונות האוליגארכיים דאגו גם להעמיד פנים ולהפריח נוסחות כי הם נוהגים לפי עקרו־נות הומאניטריים, בכל אופן השתדלו להשאיר טשטוש העובדות במידה והמל־חמה תיגמר בכשלון הציר הגרמני; היה זה גם אמצעי לסחוט כספים מיהודים ברומניה הישנה — בה היו קיימות קהילות יהודיות מאורגנות — ואשר בהם לא פגעו אז אלא בחלקם, לטובת חסרי האונים ה„בלתי מסוגלים להרוויח את מח־ייתם מעבודה״ — כאילו נתנה לשאריות אפשרות כזאת. ואחרון אחרון — העלאת החשד ששאריות אלה נשארו לשם ביצוע מעשי חבלה מצלצל כאירוניה מרה כשמדובר באנשים, רסיסים ממשפחות הרוסות, המשוטטים ללא קורת גג, ללא הגנת השלטונות ואחוזי אימה מכל פגישה עם הסביבה האזרחית והצבאית, שהס־פיקו תוך חודש ימים לאבד את ביתם, את משפחותיהם ואת צלם האלוהים. האמת הוכיחה כי ריכוזים אלה בסופו של דבר יועדו בחשבון אחרון להכניס את מכונת ההשמדה למהלך תקין ולמסגרת מסודרת, ברוח הדרישות הגרמניות. כבר בראשית יולי, שבועיים לכיבוש, דובר בקול רם ורשמי כי יש להוציא את היהודים מתחומי ביסאראביה ובוקובינה ולהשליכם מעבר לדנייסטר, לאותו מחוז שנקרא אחרי כן טרנסניסטריה. הנוסחה הייתה ברורה: „לטהר את האדמה המול־

דאבית־רומנית מיהודים" — משאת נפשם של האנטישמים הרומנים מכל הזמנים. לכך נוסף גם הרצון המוצהר לנקום נקמת „ההתעללות" של היהודים ברומנים, מלפני שנה, כשהללו פינו את ביסאראביה ובוקובינה, ביוני 1940, וכשמחוזות אלו נמסרו בעידודו ובתיווכו של היטלר לסובייטים.

ב־3 ביולי 1941 הזמין למשרדו מיכאי אנטונסקו. אז סגן ראש הממשלה ושר הפנים, את כל המפקחים והמנהלים שעמדו לצאת לביסאראביה הכבושה, הוא הרצה בפניהם על תפקידיהם, נתן להם חוברת הדרכה ובה משימה מוכרזת: „שחרור אתני מוחלט... מכל היסודות הזרים לעם, שגדלו כאן ומשחירים את עתידנו. כדי לא להחמיץ את שעת הכושר היחידה במינה, עלינו להיות חזקים בהחלטתנו. — מבצע הטיהור האתני ייעשה ע"י הרחקה או בידוד במחנות עבודה, במקומות מהם לא תינתן כל אפשרות להשתמש בהשפעה מזיקה. הדבר נוגע לכל היהודים וכן לבני אומות זרות אחרים, אשר נאמנותם מוטלת בספק. באם יהיה הכרח בהגירה כפויה, לשם השלמת הטיהור האתני, יודיעו עליה השלטונות המחוזיים ויפעילוה כלפי האלמנטים היהודיים, מכיוון שאין להם מה לחפש בביסאראביה או בבוקובינה, ברגע שחודשו זכויותינו הלאומיות במחוזות אלה" (מ. קארפ, „הספר השחור", כרך ג', עמוד 91).

בישיבת הממשלה ב־8 ביולי 1941, אמר יון אנטונסקו, הרודן וראש הממשלה הרומני: „תוך סיכון שלא יבינו אותנו אנשים שמרניים מסוימים, הנמצאים אולי גם ביניכם, אנו בעד ה ג י ר ה ב כ ו ח של האלמנט היהודי מביסאראביה ומבוקובינה. יש להשליך אותם אל מעבר לגבול. לא איכפת לי, שבהיסטוריה נירשם כברברים. גם הקיסרות הרומית ביצעה מעשים ברבריים, לפי מושגים בני־זמננו, ובכל זאת היא נחשבת למעמד המדיני הגדול ביותר. לא הייתה בהיסטוריה שלנו שעת כושר מתאימה יותר מזו של עכשו. אם יהיה צורך תירו במכונות ירייה". (צוטט בכתב האישום נגד אנטונסקו, במשפט הבגידה הלאומית הגדולה בבוקרסט ב־1946. ראה: מ. קארפ כרך ג', תעודה מס' 2, עמוד 92 וכן ארכיון פילדרמן, „יד ושם", ירושלים).

היה זה, אם כן, היתר רשמי מוכרז ובתחולה אחורה — לשימוש במכונת הירי — שהוענק למחוללי הטבח הגדול שנערך ביהודי ביסאראביה, מיד עם הכנס קלגסי הרומנים, בעידוד הגרמנים ובשיתוף האוכלוסיה המקומית. הדברים נאמרו ממש בימי התחוללות הטבח הגדול. בצמוד ניתנה גם הוראה מוסמכת של ראש המדינה לטיהור ממש של כל השאריות, שהתהוו או שעשויים להתהוות אחרי השימוש במכונות היריה. קראו לכך „הגירה כפויה" — מה שתורגם ע"י המושל כפי שנוכחנו: להשליך אותם מעבר לגבול, היינו זריקה אל תוך לוע המכונה הצבאית הגרמנית להשמדת יהודים שכבר פעלה לגבי יהודי ברית המועצות, מעבר לדניסטר. הכליאה במחנות עליה מדבר הרודן הרומני באותה ישיבה, מוזכרת כ א מ צ ע י ב י נ י י ם עד הטיהור המוחלט. לפי מה שמסתבר מתעודות שונות סרבו הגרמנים לקבל את המגורשים היהודים על אדמת אוקראינה. היו אלה החודשיים הראשונים לכיבוש והגרמנים ראו באוקראינה עדיין איזור פעולה צבאי ועורף החזית (לפי ברוזאט. עמ' 147) וחששו להסתבכויות מיותרות. אותן שיירות של מגורשים שהובאו ע"י הרומנים מעבר לדנייסטר נשלחו חזרה והדבר

הביא לנדודים וטלטולים אין קץ, הלוך וחזור, של כל אותן שאריות תוך התעל־לות בלתי פוסקת. ממילא כבר מעט מספרם ע״י התעללויות אלה, רצח, אפיסת כוחות, רעב וצמא ויסורי גוף נפש עד אין קץ. דבר זה בלבד גרם להקמתם של מחנות זמניים וביניהם גם של מארקולשטי, כנ״ל.

רק בהתערבות היטלר, שהציע לאנטונסקו, בדרך של מחווה של אדון לוואסאל, :את מינהל טראנסניסטריה, נחתם הסכם על־כך בטיגינה ב־30 באוגוסט. לפי הסכם זה התחייבו הרומנים לכלוא את היהודים במחנות הסגר, בכך הוענקה גושפנקה חוקית גם לנוכחות הרומנית באוקראינה וגם לגירוש היהודים לאותו איזור בין הדניסטר והבוג, שיימצא במינהל רומני ובפיקוח גרמני ושנתפרסם בשם טראנסניסטריה. עם כל אלה נשארו הגרמנים השליטים והקובעים בשטח ובשוק קבע המטבע הגרמני ולא הרומני. ניתן לשער שהגרמנים אפילו הסכימו או נאלצו להסכים לקבל את המגורשים היהודים. רצו לקבלם ככל האפשר במס־פרים קטנים יותר. הנדודים והטלטולים סייעו לא במעט לתהליך הפחתה זה. המינהלה הצבאית הרומנית מתחילה להתבסס בטראנסניסטריה, רק בספטמבר ואוקטובר ואז מתחילות פעולות הגירוש מביסאראביה עצמה, גירוש שהוא כבר שלבו השני והוא כולל את השרידים המפוזרים. עיון מדוקדק בעדויות שנגבו, נרשמו ולוקטו בספר זה, בפרוטוקולים של המשפט, בחליפת המכתבים בין הרשו־יות הצבאיות, המינהליות והכלכליות לגבי המחנה במארקולשטי, מוביל למס־קנה כי אין להפריד את משימתו המיוחדת של המחנה, שעל ייחודו ואופיו עוד ידובר. עצם העובדה כי התובע הציבורי במשפט נגד פושעי מלחמה ראה במקרה מארקולשטי לא אפיזודה אלא חלק מפרק נרחב יותר על פשעי מלחמה שבוצעו בכל רחבי אירופה, והעובדה שכתב האשמה מרבה בפרטים ובעדויות לכל מה שהתרחש במארקולשטי, מוכיחה עד כמה הדבר לא נראה כשולי לתובע ולבית המשפט.

כתב האישום של התובע הציבורי נגד מנהלי המחנה קובע כי הנאשמים הראשיים שלטו בו מ־8 באוקטובר עד ל־16 בדצמבר 1941, והוא מצטמצם בכל מה שהתח־חולל בו מסביב למשלוחים מבוקובינה. אך קדם כנראה כאמור שלב ראשון, כאשר המקום שימש זמן מה מעבר לשאריות שהועברו מבלצי ללימבאֶני, ל̃ראֶוּצל ולפאֲלשט, ומשם כנ״ל למארקולשטי. כתב האישום גם אינו מזכיר כי ב־11 וב־12 באוקטובר יצאה שיירה מיאֶדינץ שכללה 11.766 נפש ברובם מבוקובינה, מחוז סטראז׳וניץ ושרוכזה בחלקה זמן מה במארקולשטי. (לפי מ. קארפ, תעודה מס׳ 82, כרך ג׳, עמודים 89—90). לא ידוע אלו משלוחים נוספים הגיעו לכאן. התובע הכללי במשפט מצמיד את וואֶרטוז׳אֶני למארקולשטי, באשר מחנה זה היה כנראה אחד מהמחנות הראשונים, בו הוחזקו היהודים שהשלטונות הרומנים לא הצליחו להעביר אותם אל מעבר לדניסטר, או שהגרמנים העבירו אותם חזרה לביסא־ראביה. מחנה וואֶרטוז׳אֶן התחיל את קיומו מ־3 או מ־21 באוגוסט ובו רוכזו כ־20 אלף יהודים. הוא עמד לספוג עוד 12 אלף שנמצאו במחנות פלוגות הג׳נ־דרמריה בסורוקי, אך היה צר מלהכיל את כולם. התנאים במחנה היו קשים ומתו בו מדי יום־ביומו 50־60 נפשות. הצד השווה בשני מחנות אלה הוא המוטיבציה לקיומם בנסיבות ששיירות יהודים נעו ונדו על פני ארץ חרוכה ללא קורת גג

ושהשלטונות רצו לראותם בשטח טראנסניסטריה. עובדה היא שמחנה וואַרטוז'אַן חוסל ונסגר בו ביום שנפתח רשמית המחנה במארקולשטי ב־8 באוקטובר ומפקדו הקולונל וואַסילי אַגאַפיאַ, כבר שם התפרסם בעריצותו והרבה עצורים מתו כתוצאה ממכותיו והתעללויותיו. יש לשער כי „בזכות" נסיון זה נתמנה „להמ־שיך" במארקולשטי. הגופות הרבות שנתגלו במחנה מארקולשטי, עם הגיע המשלוחים הראשונים של מגורשי בוקובינה, הן בודאי פרי פעלתנותו הנמרצת של העריץ, מיד עם הגיעו לשם.

עיקר יעדו של המחנה לאותה תקופה היה לשמש מחנה־מעבר לאלה שהוגלו לטראנסניסטריה מבוקובינה, המשלוחים באו בעיקרם מצ'רנוביץ, מערי השדה שבבוקובינה ואפילו מדורוהוי, עיר מחוזית במולדובה הסמוכה, אשר מבחינה מינהלית צורפה לאיזור בוקובינה. ברור שהכוונה המוכרזת לטהר את בוקובינה „טיהור אתני", לא הייתה אתנית ודימוגרפית בלבד. כנראה. היה צורך לשחרר בבוקובינה הכבושה דירות ונכסי דלא ניידי כמו משרדים, מפעלי תעשייה, בתים וקרקעות, שהיו מרוכזים בידי יהודים, על אף ההפקעות שנעשו במשך השנה החולפת ע"י השלטון הסובייטי, כדי לאפשר קליטתם של אלפי פקידים ואנשי עסקים רומניים שנשלחו להשתלט על האיזור ולנהל אותו בכוח הכיבוש הרומני. בודאי שעיניהם ועיני האוצר הרומני היו לטושות אל כל אותו רכוש נטוש ומטלטלים בהם היו גדושים בתי היהודים. למזלם של יהודי צ'רנוביץ עצמה נתגלתה יד מעכבת, הייתה זו התערבותו של ראש העיר פופוביץ. ייתכן שבמידת מה סייעה גם התערבותו של ד"ר פילדרמן (ספר קארפ, כרך ג' 138 וארכיון קארפ, כרך ג', עמ' 165), אם כי באיחור רב ולאחר שרבבות כבר נשלחו. הגירוש מצ'רנוביץ בוצע בצורה „הומאנית וליבראלית". איש מהמגורשים לא ידע מה טיבו של גירוש זה ומה מחכה להם בגלות החדשה. ניתן לשער כי המגורשים משהוכנסו לקרונות, היו בטוחים כי הם מובלים ישירות מצ'רנוביץ עד לעבר הדניסטר, בדרך מסילת הברזל הביסאראבית, שאחדה את בוקובינה עם ביסא־ראביה בצפון, והובילה עד גדות הדניסטר, היינו מזרחה, עד לגבול עם אוקראינה. אלא במקום להוביל אותם ישר — ובדרך קצרה יותר — בקו צ'רנוביץ — אטאקי, הם נשלחו בדרך עקלקלות בקו צ'רנוביץ — בלצי עד מארקולשטי, היינו דרומה יותר. בכך גם הגדילו באופן מלאכותי את הדרך ברגל, בה נהגו לשלוח את המוגלים, ממארקולשטי אל עבר הדניסטר. מעשה ההגליה יצר רושם בקרב האוכ־לוסיה המגורשת, שזהו מעין גירוש אדמיניסטרטיבי ואינו אלא העברה ממקום למקום וכי בכך יבואו אל המנוחה. ברור שהייתה זו הטעייה מכוונת של הממשל המרכזי, שאין המדובר בהשמדת היהודים, אלא בטיהור רומניה עצמה מהאלמנט היהודי. למגורשים הותר לקחת איתם מטען, ככל שידם השיגה, לסחוב אותו עד לרכבת ולדחסו לתוך הקרונות אליהם הובאו. מרשימת החפצים שנשדדו במחנה מארקולשטי מהמגורשים, למדים אנו כי הללו פעלו בצורה נבונה, בהשתדלם להציל מעט מהרבה ובמיוחד כל מה שנראה להם כחשוב וכיקר ביותר. מעשה זה נעשה לא מתוך תאוות רכוש שקשה להיפרד ממנו, אלא בעיקר במגמה להב־טיח לעצמם חיים „נוחים" יותר כשיגיעו למקום גירושם באוקראינה. תוך כדי אשליה מרגיעה זו הם לקחו אתם חפצי ערך יקרים, מלבושים מובחרים, פרוות,

תכשיטים, הרבה כסף ומטבע זר. כנראה, טופחה אשליה זו מראש ובכוונה תחילה הערימו עליהם השלטונות. כל אותה „ליברליות", בה נהגו לגבי המטען בתחנת צ׳רנוביץ, הייתה מכוונת למטרה אחת, ליצור להם אשליה שיקחו אתם ככל האפשר יותר רכוש בעל ערך, רכוש שלא היה מתגלה במגורים הקבועים. ברגע שיסחבו אתם רכוש זה בדרך לאוקראינה, ייקל על השלטונות את נישולם. ואז כנראה באה ההמצאה להקים בדרך מחנה נישול, עוד טרם יגיעו ליעד הקבוע, מחנה בו ירוכזו כספים, דברי ערך, דברי נוי, כלים, לבוש ועוד. לשם כך וללא כל מטרה אחרת, יש לשער, הוקם המחנה ונדמה שהיה יחיד במינו שנשא אופי רשמי, ולפיו הפכה לתחנת נישול רשמית הפועלת לפי הוראות קבועות להמרת כספים, להחרמת מטענים ולהערכתם כדי לקבוע להם מחירים. נשלחו פקידים מיוחדים, נוסף למפקדים ולמנהלי מחנה, פקידי הבנק הלאומי המרכזי בבוקרסט, שמאים מומחים, צורפים, שתפקידם המיוחד לבצע את ההוראות להחרמת המטל־טלים, להערכתם, לרישומם ולאיחסונם. טרם נתגלו תעודות השייכות להקמתו של מחנה זה, אך מהתעודות הרשמיות המעטות, מחליפת מכתבים ומקיומן של מש־לחות וועדות חקירה ונציגים מיופי כוח מיוחדים מטעם הרשויות השונות, המת־יחסים למחנה ולאותה תקופה — למדים אנו, כי לא גורל האנשים העסיק את השלטונות הצבאיים וה„אזרחיים", שגם הם היו צבאיים, אלא ג ו ר ל ה ר כ ו ש. כל אחד מהרשויות טען לזכותו עליו ועיקר ההתענינות היתה מי יהנה, כליל או בחלקו, ממנו. על מבצע הנישול — כאקט רשמי — יסופר במיוחד. בד בבד הושגו גם מטרות נוספות. המגורשים המנושלים נשארו בחוסר כל, בלי אותם המטלטלים האחרונים שתמורתם — קיוו — יקבלו מזון ואפשרויות דיור משיגיעו למחוז גירושם. הורדת המוראל, שהיה ירוד גם בלאו הכי, הושלמה עם שהיית האימים במחנה, שארכה בין יומיים לשבועיים ובגירושם משם והובלתם לטראנס־ניסטריה. מיד עם ירידתם מן הרכבות, הופקרו לפגעים ישירים ובלתי ישירים. איש מהם לא ידע כמה מהם יצאו מתחנת ההפלגה של צ׳רנוביץ וכמה הגיעו לטראנסניסטריה. איש גם לא התעניין לנהל איזה שהוא רישום. העיקר היו הביזה והנישול. לא בכדי נבחרה מארקולשטי כמתאימה ביותר מכל נקודת יישוב אחרת. היא נמצאה רחוקה רק מאות מטרים מתחנת רכבת של מסילת הברזל שהובילה לגדות הדניסטר. אך בו בזמן היו לה כל ה„מעלות" של נקודת יישוב רחוקה מעין רבים, נטושה וריקה מתושביה שהיו פעם רק יהודים, מבודדת, כמעט ללא עדים, והתושבים המעטים שגרו או פלשו לשם היו לא יהודים, נציגי השלטון ועויינים להם. המקום הפך, אם־כן, אידיאלי לנישול, להדברת הרוח והגוף של המגורשים ולהכשרתם לדרך תלאות ממנה רבים לא חזרו. לא רק שטושטש הנישול והשוד, ולא ניתן היה לבדוק את המבצעים המוסמכים, אלא גם נתאפשרה התשה המונית של חפים מפשע, הורדת המוראל, ומארקולשטי שמשה להם מוקד.

הקרונות

רוב המגורשים, כאמור, באו מצ׳רנוביץ וסביבותיה, היינו מבוקובינה וכמו כן מולדביה (דורוהויי) ובודאי היו גם רבים מביסאראביה שבתחומיה. לפי כתב האישום נגד אנטונסקו גורשו: **מ ב ו ק ו ב י נ ה — 56 אלף יהודים; מדורוהוי —**

12 אלף; ומביסאראביה — 40 אלף יהודים. בסך־הכל 108 אלף יהודים. הם הובאו לתחנת הרכבת עם משפחותיהם היו ביניהם זקנים, חולים, נשים הרות ותינוקות, כשהם מלווים שוטרים וצבא. הם נדחסו לתוך קרונות משא המיועדים להובלת בהמות. הרומנים התמחו בענין הקרונות זה מכבר והפכו אותם לכלי עינוי לכשעצמו. מספר הנפשות שנדחסו הגיע אפילו עד כדי 200 נפשות בקרון, כשהדל־תות ננעלו עליהם. הנסיעה התמשכה זמן רב, ולפי אלו מהעדויות, אפילו ימים מספר. המזון לא הכפיק ומה שהספיקו לקחת נתקלקל בגלל החום והצפיפות. מה שגרוע ביותר היה הצמאון, שהפך לעינוי. כל הדרך נשמע בכיים של הילדים והתינוקות ואתם גם המבוגרים. נוסף לעינוי הפיסי והחרדה לקראת הצפוי במסע אימים זה היו בכל תחנת ביניים של מסע ממושך זה פולשים חיילים ושוטרים לתוך הקרונות, מחטטים במזוודות ולוקחים כל מה „שהעלה המזלג", מעין מבצע שרירותי — „פרטי" כזה. לפי המסופר באחת העדויות על משלוח של יהודי בוקובינה הדרומית סטרוז'ינאֶץ ועוד ברכבת שנעצרה כ־50 ק"מ במרחק מראַדאוּץ נכנסו לקרונות ג'אַנדאַרמים בודדים הדורשים למסור לידם זהב ודברי ערך. הם מכריזים כי ב מ אַ ר ק ו ל ש ט י יערך חיפוש מדוקדק ואלה שיעלימו משהו עלולים למות שם. כך הם יוצאים מן הקרונות עם מזוודה גדושה זהב ותכשיטים ודברי ערך אחרים („אין אייגענעם האָפן" עמ' 136). מסיפורו של י. פאנר נירן להבין כי היו משלוחים שהורדו בתחנות־רכבת לפני מארקולשטי והם הובלו בדרך לא דרך רגלי במשך ימים מספר בשדות בוץ ויערות. רבים מהם אפילו לא ידעו לאן בעצם הם מובלים.

הפגישה עם עיירת הרפאים

משהגיעו לתחנת הרכבת הקטנה של העיירה — הנושאת את הכתובת מארקולשטי, הם היו סחוטים ומבוהלים, מבלי לדעת מה מחכה להם ומה עשוי להביא להם השלב השני במסע זה. לפי עדות מאיר שטרנברג, שנמסרה לועד היהודי האנטי־פאשיסטי ברוסיה הסובייטית, באחד המשלוחים שהגיע לתחנה נכנס פקיד אזרחי לקרונות כשהוא מנופף בחוד מרופש של כידון מול בתי־החזה של הכלואים ומכריז: „אסור לאף אחד מכם להחזיק יותר מ־250 ליי. הכסף הנותר ויתר חפצי ערך חייבים אתם למסור לממשלה כבר בשעות הבוקר. חייכם ישמשו ערובה לביצוע פקודה זו". על הכרזות מעין אלה שמעו ללא הרף כל זמן שהותם במחנה. בכמה מהעדויות מסופר כי היו מלווים את מעשי הביזה והשוד בקריאה: כי „לכלבים וליהודים אסור שיהיה להם רכוש כלשהו". על כך יחזרו כל פעם במחנה. על פי רוב היו מגיעים לפנות ערב. יום הסתיו הקצר, הגשם הדולף והבלתי פוסק של עונת אוקטובר־נובמבר, האפלה האטומה שירדה, הוסיפו על אימת הפגישה הראשונה עם המציאות החדשה. לא פעם נצטוו להשאר בלילה הראשון בחוץ מסביב לתחנת הרכבת, כל הזמן בקור, בחושך ובגשם הדולף. כך הם נשארו לפעמים שלושה ימים בחוץ ללא כל מחסה. עד אשר הגיעו לפני המח־סום בו עברו את הבדיקה הראשונה, בדיקת שוד ונישול, ומשם ניתן להם להכנס מעבר למחסום מאחורי גדר התיל שהקיף את המחנה. אחד העדים במשפט מספר כיצד הציבו את היוצאים מן הקרונות בשורות כשהם מוקפים ז'אנדארמים. „כבוד

הקולונל ערך לנו הפגנת סמכות" — מספר הוא. אחד האיכרים שהזיז את העגלה שלו לא לפי ההוראות זכה מידי הקולונל, מפקד המחנה, בעשרים וחמש מלקות. עונש מקובל ברומניה האוליגרכית. הסרן שהוא משנהו ואחריו גם הג'אנדארמים הסרים לפקודתו לא חדלו מלגדף ולצעוק ולהשתמש באלות על ימין ועל שמאל. אין ספק שהיו רבים מבין המגורשים, אנשי בוקובינה וביסאראביה, שביקרו בשעתם בעיירה או שמעו עליה, כעל עיירה בעלת אוכלוסיה חמה, מקבלת אורחים ותרבותית. יצחק פאנר, סופר יידי מצ'רנוביץ, שהיה מוכר גם לתושבי מארקולשטי בימים כתקנם, שוכח לרגע את הנסיבות המוזרות בהן הוא מתקרב לעיירה עם השיירה שנשתרכה בשדות בוץ במשך ימים מספר. העיירה, בשמה ובמשמעותה המוכרים לו, עתידה להתגלות לו כפטומורגנה להלך נודד במדבר. „משהבחנו מרחוק בבתי העיירה, החלו ליבותינו לפעום בחזקה ושמחנו על כי סוף סוף יזדמן לנו לפוש בעיירה יהודית וללון תחת גג יהודי". אך עליצות זו שנגרמה ע"י אשליה חולנית דמיונית פגה עם המציאות העגומה. הסופר ממשיל פגישה זו שגרמה לו מפח נפש, לפגישתה של אותה אוניה שנבקעה ונתונה בסכנת שקיעה בסיפורו של אדגר אלן פו ותקוות נוסעיה היא אוניה אחרת המתקרבת אליהם מרחוק שעשויה להציל אותם. אבל הייתה זו אוניית רפאים, שמלחיה ונוסעיה מכבר מתו והמוות והרקבון ניבטים אליהם מכל פינותיה. כזאת באמת נתגלתה להם העזרה, שבכל העדויות ובכל התעודות שנשארו היא נראית בפי כל אלה שנזדמן להם לראותה כעיירת המוות — עיירת רפאים.

אין פלא שזו גרמה משנה זעזוע למארקולשטאים שרצה הגורל שיהיו תושבי צ'רנוביץ לאחרונה ובדרך זו צורפו גם הם אל שיירות המגורשים מבוקובינה. לעולם לא נדע לכמה מארקולשטאים נתגלתה מארקולשטי במראה האימים שלה ומה עלה בסופם. אבל בספר זה מובאות שלוש עדויות של מארקולשטאים חיים ויצרבין, דבורה ברנבוים, בתו של הרב האחרון יוסף ברנבוים הי"ד, שנהרג עוד בפוגרום ובלה פוגל (בר). הייתה זו בשבילם חווייה מיוחדת במינה ומזעזעת עד היסוד. לאלה שהעיירה הייתה משובצת בחוויית ילדותם כפנינת־חן, ככל ערש מולדת, הייתה זו טרגדיה נוספת להגיע במצב כזה לעיירה ולראותה כך כפי שנתגלתה בכל כיעורי ההשמדה, המוות והכליון. ואומנם בעדויותיהם מספרים הם כיצד בימי מסה קשים אלה הם מנסים להתחקות אחרי עקבות ורמזים שנשארו אולי ממה שהיה. כיצד קרה מה שקרה. הם חיפשו עדים, סימנים, אבל הללו היו מעטים ועצובים. יש להבין לחברותיה וחבריה לגירוש, באותו משלוח, של דבורה ברנבוים, שלא נתנו לה לשוטט בבתים בין החרבות ובכך רצו למנוע ממנה שלא תתנסה בצער הסיפורים או הסימנים על חורבנה של עיירת מולדתה. מה גם שאכן שמעה גם על סיפור הטבח ובתוכו גם על הרג אביה ובני משפחתה. על כך שמע גם ויצרבין. מתברר כי באחד המשלוחים היה גם בנו הבכור של הרב ברנבוים, אברהם וכי הוא ירד למרתף ביתם ומצא את כל הספריה של אביהם, שמורה כולה. גם זו עובדה סמלית.

המחנה
לשם הקמת המחנה חולקה העיירה לשני חלקים, החלק העליון בעיקר הצפוני, היינו חלק מהרחוב העליון שהוביל לרכבת והרחוב האמצעי נשארו מחוץ לתחום המחנה. רחובות אלה כנראה היו מיועדים לרשותם של התושבים המעטים — כולם לא יהודים — לפקידים, למפקדים ולג׳אנדארמים שנשלחו לנהל ולפקד על המחנה. המפקדה והנהלת המחנה השתכנה בביתו רחב הידיים של משה דודזון, מעל המרפסת רחבת־הידים היה מפקד המחנה משמיע את פקודותיו והוראותיו: הן לפקודיו והן למגורשים שרוכזו במקום, שכן לא רחוק מן הבית הוקם גדר התיל שהקיף את המחנה והוא החלק הדרומי של העיירה, היינו סוף רחוב הרכבת, ככר השוק, הרחוב הגדול והרחוב התחתון על כל סמטותיהם, אלה שחברו עם הרחוב האמצעי צפונה ועם השדות דרומה שבכיוון הגמנסיה ובית הקברות.
המגורשים, שהגיעו לעיירה, היו עוברים את המחסום ליד המפקדה, ששימש ככניסה למחנה ותחנת בקורת ובדיקת נישול עיקרית. נגד עיניהם נתגלה מראה איום ונורא של עזובה, שהגשם, הערפל והחשכה של ימי סתיו קודרים רק הוסיפו עליה. אך טרם נכנסו לגהינום עצמו, נשלו מהם הכל מה שהיה עמם כמטען, בגדים, פרוות, תכשיטים, דברי ערך, שמיכות וכלי מטה, עגלות ילדים והרבה כסף שהוחרם בליים ובדולארים ובכל מטבע חוץ אחר. כל מה שלא הספיקו למיין ולהעביר למחסנים התגלגל בתוך הבוץ, שכן כל אותו מינהל מחוץ לזדוניותו ואכזריותו, היה גם פרוע ובלתי מסודר. האנשים כאבו לראות שהמעט שנשאר להם נגזל כליל ואפילו מה שלא צורף לערמות המוחרמות, הושלך לבוץ, נרמס, נדרס, בחינת „לא לי וגם לך לא יהיה". אחרי הנסיון בקרונות היה זה הנסיון הקשה השני, אך לא האחרון, בשרשרת העינויים. השטח שהוקצב להם למגוריהם הארעיים, היה כאמור מן העגומים ביותר. הבתים היו הרוסים, הקירות מכוסי נוצות ודם, החלונות בלי שמשות, המשקופים בלי דלתות, תריסים שבורים, בתוך הבתים עובש, רטיבות ודליפות. בכל מקום, בבתים מאחוריהם, בחצרות, במרת־פים, בבארות, בנהר הריאוט, בכל מקום גופות רקובים, חלקי גופות, איברים וגולגלות. מאחר ולא ניתן לקבוע את הסדר הכרונולוגי של העדויות, קשה להבחין האם היו הללו שיירי גופות מתושביה הקבועים של העיירה שנהרגו בימי הפוג־רום או אלה היו אנשי המשלוחים הקודמים, שכן מכל משלוח נשארו גוויותיהם של אנשים שמתו ממחלות, ממכות ורצח מפקדי המחנה. מי יודע? כמעט כל העדים, שמסרו את עדויותיהם ישירות, וגם בתיאורים הספרותיים־תיעודיים מסופר שהבאים למקום הבחינו כמעט לפני כל בית תל עפר. אלה היו, לפי שנמסר להם, קבריהם של בני העיירה שנקברו ע"י הרוצחים לפני הבתים. סיפור זה עבר כנראה ממחזור למשנהו של המגורשים. והוא היה רווח בפיהם של האכרים בסבי־בה, אתם באו במגע. החיים עצמם במחנה היו ללא נשוא. תנאי הדיור היו מן הגרועים ביותר והם בודאי הפכו גרועים, לאין שיעור, עם כל משלוח שהגיע. יש גם הרושם שמשלוח חדש הגיע עוד לפני שקודמו עזב את המחנה. האנשים עוכבו במחנה כנראה כדי למצות את הנישול עד תום וגם כנראה משום שלא הספיק כוח אדם מלווה את המשלוחים. הגשם דלף ללא הפוגה, לא היה מחסה גם מן הרוחות, בהיות הבתים פרוצים בחורי החלונות והדלתות. כל נסיונות נקיון או

סדר כלשהו עלה לשוא, בגלל הגופות שהיו רק מעבירים אותן מחדר לחדר, הצחנה, העכברושים שפשטו באלפיהם, הכנמת ועננֵי מליונים זבובים ללא נשוא, חתולים וכלבים ללא כל שיעור טבעי. הבוץ היה עד הברכיים ואי־אפשר היה להי־נקות ממנו. כל הסבון הוחרם והכינים שרצו בגופות ובלבוש. מאוחר יותר כאשר לפני בוא אחד המשלוחים נמשחו הרצפות בעטרן, כנראה מטעמי גיהות, אך שוב אי אפשר היה לשבת או לשכב עליהן, שכן בחדרים לא היו כל רהיטים. לא אורגן כל שירות רפואי, אם כי היה רופא רשמי במקום ובודאי שהיו רופאים בקרב המשלוחים. אבל כל התרופות הוחרמו. הצטננויות, התקפי מחלות כרוניות והעיקר טיפוס הבהרות וטיפוס הבטן התפשטו וגרמו לתמותה בלתי פוסקת. לא אורגן כל שירות של מזון ולאחר שנושלו גם מאגרי המזון שלקחו אתם, ביניהם שימו־רים, תה, סוכר, קפה, וכל מה שנשאר לאחר התקלקלות המזון בקרונות, הם סבלו רעב ממש. לפי אחד העדים במשפט, דאגה כביכול הרשות המרכזית למשלוח מזון, ואומנם במקום היו קיימים מאגרי מזון, בעיקר חיטה, כדי לחלק בין המגורשים. אך גם זה לא ניתן להם ובודאי נמכר לאוכלוסיה הלא יהודית בכסף מלא. לא נשארה אלא דרך אחת לקנות מזון במחיר החפצים האחרונים שעדיין נשארו בידם, מידי־הם של האכרים שהופיעו מעבר לגדרות התיל, בעיקר מצידו הדרומי של המחנה, היינו מצד ב אַ ג ר אַ נ אֶ ש ט י. האכרים כרבו לקבל כסף ודרשו רק חפצים. כל עיסקה נסתיימה בהושטת ידיים במקביל דרך גדר התיל, גם של הכלוא הקונה וגם של האכר המוכר. כך בוצעו החליפין. על פי רוב שמיכה, חליפה, שעון בעד ככר לחם, מספר הפנר. אך גם בכך היה משום עבירה על פי החוק ששלט, בהתאם להוראות מפקדת המחנה. לא מעט מאלה שנתפסו במעשה החליפין, הוכו באלות עד מוות. „שלא אתפוס אתכם ליד הגדר, אחרת אני יורה בכם", רעם המפקח הממונה על החרמת הכספים. והוא היה עומד בדיבורו. נוסף לרעב, שרר גם צמא, גם מים חסרו במחנה שכן כל הבארות היו מלאות פגרי גוויות רקובות ורק באר אחת, ליד בית המרחץ העיירתי, הייתה „נקיה". במחנה השתרר משטר משונה של ע ב ו ד ת כ פ י י ה. הגברים היו מוצאים לעבודה, תוך מכות רצח. הם גוייסו להובלות ושעות ארוכות במשך היום בוססו בביצה העמוקה. אחדים נצטוו לאסוף את החפצים המוחרמים ולהעביר אותם לבתי הכנסת שהפכו מחסנים; אחרים נצטוו לפרק את הגדר של בית הקברות והמצבות, על מנת לרצף מהם את המדרכות שבשולי הרחובות. על כל אחד היו מעמיסים שתי מצבות כבדות ועליו היה לשאתם לאורך כל המחנה. מדי כל עשרה עד חמשה עשר מטר היה מוצב שוטר ואלה בידו, שהיה מאיץ בנושאי המצבות שימהרו בעבודתם. על אותן מדרכות שנרצפו ע"י המגורשים, אסור היה להם בעצמם ללכת. הם נצטוו לצעוד באמצע הרחוב כשהם בוססים בתוך הביצה הסמיכה. הלילות לא היו פחות קלים. מבית לבית מתגלגלות היבבות. הבכיות והצעקות; תינוק מתיפח מר, חולים שאינם יכולים להתגבר על כאביהם, קרובי משפחה הנוכחים בשעות האחרונות של קרוביהם ההולכים למות ובתוך מסכת האימים וקולות הלילה פולחות צעקו־תיהן של הנשים והנערות הנאנסות ע"י חיות הטרף של אנשי המפקדה.

אין לנו רשימה של משך השהות של כל מחזור. המדובר מיומיים עד שבועיים ההופכים לצרור של יממות, אחת גרועה מרעותה: בזיון, ביזה ונישול, ולאמיתו,

„נצח" של עינויים ואיבוד כל האשליות. סבל פיסי, קור, רעב, צמא, לכלוך, מח־לות, מכות ועינויים ורצח בדם קר. הייתה זו היאבקות בלתי פוסקת, סיזיפית, במאמץ משהו לשפר, אך כל יום מוסיף להחליש את ההיאבקות הזאת — העל־אנושית, כשחוסר הסיכוי גובר עם כל רגע שחולף, עד שמגיעים למסע העינויים בדרך טראנסניסטריה.

מפקדת המחנה

המנצחים על מלאכת העינויים, השוד והרצח היו שלושה: הקולונל במילואים ו א ס י ל י אַ ג אַ פ י אֶ, Col. Vasillie Agapie, הקאפיטן סאֶווֶאר בוּראַדאֶסקו, Cap. Sever Buradescu, ושליח הבנק הלאומי הרומני, יון מיכאיאֶסקו, Jon Mihaiescu.

לפי העדויות השונות וגם לפי כתב האישום במשפט מסתבר, כי האישיות המר־כזית שבלטה בפעילותה העקבית, באכזריותה ללא גבול היה יון מיכאַיאֶסקו, אשר כשליח הבנק הלאומי הרומני נשלח לבצע את החרמת הכספים, התכשיטים וחפצי הערך והמרתם של הליים וכל מטבע זר וכן מחיר החפצים ב„קאַסנשיין"— כך נקראו ההמחאות לפקודת האוצר הגרמני, בהן יוכלו להשתמש כמטבע, שהיה בשימוש בטראַנסניסטריה בשטח הכיבוש הגרמני. כפי שמשתמע מכתב האשמה הייתה שליחותו של מיכאַיאֶסקו מ י ו ח ד ת למחנה במארקולשטי (טרם גילינו מבצע דומה או מקביל לו, בממדים כה נרחבים, במקום אחר. מצאנו כי באטאַקי פעל בדרך „רשמית" הקצין רוֹשקה). על פעילותו זו נתבע אחרי־כן למשפט, כשהוא מואשם „על פשע מלחמה שביצע במחנה מאַרקולשטי בחודשים אוקטובר־נובמבר 1941". פקידי הבנק הלאומי שהעידו במשפט על אופיו של המפקח גילו, כי גם בבוקרסט לפני כן, במקום עבודתו הרגילה, היה זה אדם אכזר, עריץ, מת־פרץ, דמותו השתלטנית והתנהגותו הפושעת מזדעקות ממש מכל העדויות בכל הצורות, שנמסרו עד כה. „המפקח" לא הסתפק בביצוע פעולות חליפין של מט־בעות. הוא הפך לשליט עריץ, כל יכול, חיפש, החרים, איים, הרביץ וירה ללא הגבלה וללא כל „נימוק", כוונתו הייתה בראש וראשונה לסחוט עד כמה שאפשר יותר ויותר מהמגורשים. פעילותו זו לא הייתה נקייה מכוונה אישית זדונית לז־כות ככל האפשר מההפקר לטובת עצמו.

בראש וראשונה התחיל הנישול בכניסה למחנה ליד המחסום. הוא החרים מיל־יונים רבים של ליים, מבלי שבעלי הכספים יקבלו כל תמורה, לא ברובלים, לא ב„קאסנשיין", ואפילו לא הוציא כל קבלה כפי שדרשה ההוראה של הבנק הלאומי. בכך לא השאיר כל עקבות אחרי השוד הגדול. מרבבות הדולארים וכל מטבע זר אחר שהחרים, לא הגיש בדיווּחו לבנק הלאומי יותר מאשר... חמישה דולארים. אך הוא לא הסתפק בכך. כבר בשלב הראשון, בכניסה למחנה ליד המחסום, התח־יל בנישול מכל התכשיטים וחפצי הערך של המגורשים. גם בפעולה זו הוא התעלם מכל ההוראות, לפיהן צריך היה לשלם בעד דברי הערך לפי השער הרשמי ב„קאסנשיין" או ברובלים, ואף לא נתן קבלה. ברוח ההוראות של הבנק כי ההמרות ייבדקו על ידי אנשים בעלי אמון ויימנע כל מעשה שרירותי, נשלח לו לעזרה צורף מומחה, כשמאי להערכת המחירים. אבל תוך היומיים הראשונים,

סולק הלז מכל פעילות ויותר לא נזקק לשמאות שלו. הוא חדר יום יום למחנה. ערך חיפושים על גופותיהם של האנשים, נבר בין החפצים שאתמול השאיר לרשותם בכניסה למחנה והוסיף להחרים חפצי ערך שהספיקו להטמין. באחד הבתים התגלה חשד שסבתא הסתירה זהב בתוך הקיר (נכדתה בת השש — פטפטה). לפי פקודתו פרקו את הקיר, הזקנה עצמה הוצאה מן המחנה לחקירה והיא לא חזרה יותר. אשה אחרת שלא מיהרה להוריד את הטבעת, נוקעה אצ־בעה. מאזניהן של רבות נעקרו ונתלשו העגילים יחד עם בשר התנוך. אשה אחרת, שסרבה למסור את תכשיטיה, נורתה במקום. באותו מעמד גזל מיכאַיאֶסקו את המעיל העליון שלבש בנה. הוא הבחין בסיכת עניבה יקרה, והוא הוציא אותה וענד אותה על עניבתו. ההחרמה הייתה מקיפה: שעונים, תכשיטים, אריגים, גרביים, חוטים, שמיכות, כלי מיטה, כרים וכסתות, נעלים ומגפים שהורדו מרגלי בעליהם. לפעמים הוריד את הסוליות בלבד. (נער בן חמש עשרה שסרב להוריד נעליו, הוכה בגבו ותוך שעה נפטר). הוחרמו גם צרכי מזון, תה, קפה, סוכר, סבון, תרופות, עגלות ילדים וכו׳. בין הדברים שהחרים היו גם כלי מלאכה, שבעלי מלאכה תמימים לקחו אתם בתקווה להרוויח את מחייתם בעבודה במקום המגורים החדש.

כאמור לעיל ההחרמות נערכו ללא תשלום וללא קבלות. כל מי שהעז לבקש קבלה, הוכה מכות רצח. גם כלפי פנים, מבחינה מינהלית בלבד, לא התנהל כל רישום, שכן היה מיכאַיאֶסקו צובר את התכשיטים בשקיות בד. הוא התהלך במחנה באֵלה, בה לא חדל מלהרביץ, לקלל ולגדף. „הנכם הולכים למות״, שינן להם בצעקות יום יום ושעה שעה. כדי לחזק את דבריו החרים אפילו צילומים, תעודות זהות, דיפלומות וכיו״ב: „למקום שהנך הולך אין צורך בתעודות, הנכם הולכים למות ואין לכם צורך בשום דבר״. כל אותם הדברים אושרו ונאמרו בנוסחאות שונות על ידי העדים שהופיעו במשפט ונכללו בסיכום כתב האישום. לפי כתב האישום הפריז המפקח על ההחרמה בקיום ההוראות, אפילו לפי ההור־אות הגזעניות החמורות ביותר. גם לפי הוראות אלה צריך היה לבצע את החלפת הליים ב„קאַסנשיין״ ובעד התכשיטים והמתכות היקרות בתשלומים לפי השער הרשמי.

פחות פעיל כלפי חוץ, אך מאציל ממרותו ומעודד את עושי רצונו ונותן להם יד חופשית לפקודיו — היה מפקד המחנה ו ו אַ ס י ל י א ג אַ פ י אֶ, הוא הצטיין בעריצותו עוד במחנה בוואֶרטוז׳אֶן. היה זה תרגיל אימים מיוחד במינו בשביל עריץ זה. מחנה זה שספג ובלע לתוכו כמה רבבות יהודים (המספר הרשמי שנקבע עד כה הוא 20 אלף — אבל הוא רחוק מלהיות ממצה), לכאן הובאו יהודים באלפיהם, שהוחזרו ע״י הגרמנים מעבר לדנייסטר, אחרים שרוכזו במחנה אלכ־סנדר צ׳אֶל־בּון (יודין) סורוקה ומחנה רובליניצה. ב„זכות״ זו והודות להצלחתו שם הוא הועבר כמפקד המחנה במארקולשטי מיד כשזה הוקם. מחנה וואֶרטוז׳אֶן — לפי ספרו של קארפ — התפרק ב־8 באוקטובר 1941, עם סיום העברת המגו־רשים מהמחנה אל עבר הדניסטר. וכך הועברו מיד המפקד וסגנו הקאפיטאן סאֶוואֶר בוראַדאֶסקו למארקולשטי. כתב האישום מאשים אותו על יחסו הסובלני למיכאַיאֶסקו ולסאֶוואֶר בוראַדאֶסקו. לו עצמו מיחס כתב האישום מעשי אכזריות,

וחפצים — מזון אצל האכרים שהתקרבו לגדר התיל. הוא גם שלשל לכיסו 300 אלף לי שנמסרו לו מטעם קהילת יאסי למען המגורשים במחנה וואַרטוז׳אָן. „השוד במחנות הגיע לממדים שהגנרל יון טופּוֹר (Jon Topor), המפקח הכללי של הג׳אנדארמאַריה, הורה לירות בכל מי שייתפס במעשי שוד. הפקודה נתנה למפקד המחנה בוואַרטוז׳אָן, שהוא עצמו ראוי היה לגזור עליו גזר־דין מוות, על מעשי השוד שלו. הקולונל אַגאַפיה לא מילא אחר צוו זה וגם לא נקט שום אמצעים נגד השודדים. אילו הוא היה מודיע לפיקודיו על הפקודה הנוגעת למעשי השוד — היו ודאי נפסקים מיד״ — נאמר בכתב האישום של בית המשפט העממי נגד מפקדו של המחנה.

אגאפיה קיבל חלק ניכר מהתכשיטים והכספים המוחרמים, מהם שנמצאו אחרי כן בביתו ביאסי. הוא ועוזרו קאפּיטאן סאָוואֶר בוראַדאֶסקו, הכינו קופסאות מפח הגגות, מילאו אותם חמאה רתוכה ובה הטמינו את התכשיטים והבריחו אותם בדרך זו למקום מגוריהם פנימה לרומניה. הוא היה שולח את השרת שלו עם קופ־סאות הביזה, דרך תחנת רכבת צדדית ובכך התחמק מביקורת הבולשת. בכך גם הערימו על השלטונות המרכזיים ועל אנשי הבולשת אשר עקבו אחריהם ועל מבצעי הביזה שלהם והחשדות שהתעוררו מסביב להם. כל ארגון המחנה, השוד והביזה, העינויים. תנאי התברואה והגיהות היו גרועים ביותר, אווירת העריצות והאלימות הפילו קרבנות רבים. יחס זה התמשך אל מעבר למחנה, כשהמגורשים יצאו לדרך ברגל לטראנסניסטריה. הם נישלו אותם מאמצעי תחבורה כל שהם וכל משלוח של אלפי אנשים לא זכה אלא לכמה עגלות. וזה על אף סכומים ענקיים נוספים שסחטו מהמגורשים ובסופו של דבר גרמו להם מפח נפש. על כל אלה ניצח והשרה מ„רוחו״ גם על פיקודיו, בהתנהגותו העריצה, הקולונל במילואים וואַסילי אַגאַפיה.

העינויים נמשכו — בדרך

אנו מגיעים לפרק עצוב המסיים את „דרכם האחרונה״ של רבבות מגורשים. דרך זה כבר חורג בעצם מהותו מהסיפור על המחנה במארקולשטי, אבל גם פרק זה תחילתו הוא במארקולשטי. באשר זוהי תחנת ההפלגה של המשלוחים בדרכם לטראַנסניסטריה. כאמור לא היה, או לא נמצא או טרם נתגלה כל רישום המש־לוחים. בבואם ובצאתם הם נצטוו להיערך בשיירות, כנראה בהתאם לכוח האדם, חיילים, ג׳אנדארמים ומפקדים, שצריכים היו להילוות אליהם. אין כל ספק שהמש־לוחים מן המחנה שוב לא היו באותו „תקן״, כפי שהגיעו אל המחנה. היו אלה אנשים סחוטי אימים, מחלות, מכות וסיוטים, כמעט מנושלים כליל. השיירות כבר הורכבו ללא פעילות של האנשים עצמם, שרבים מהם נשארו כבר אדישים לגו־רלם. הם נשלחו מבלי להקפיד על שמירת קשרי־המשפחה שבמסגרתה באו. בעלים הופרדו מנשותיהם, הורים מילדיהם, לקראת הסיוט הבא, הליכה ברגל, של עשרות קילומטרים עד שיגיעו למחוז חפצם, היו כאלה שניסו להסתדר ולבקש שיסעו בעגלות שכורות שהיו מוכנות לכך ע״י האכרים שבסביבה, שוחרי רווחים קלים. אחרים רצו להבטיח לכל הפחות את הסעת הנשים, הילדים, הזקנים והחו־לים, מחדש התחיל לפעול מכבש הסחיטה במלוא אכזריותו. כמעט בכל העדויות

במשפט הנ"ל, נאמר שהוסכם עם המפקדים, אַגַאפִיאֶ ובוּראַדֶאסקוּ, תמורת שוחד בחפצים ובדברי ערך אחרונים, שהמשחדים יקבלו עגלה לרשותם: מזה שרשרת זהב ופלטינה, מזה שעון זהב ומזה אלף ליי. הדברים כביכול נעשו בצורה רשמית. בדיווח לבנק הלאומי נמסר אפילו, כי גבו 560 אלף ליי בעד הובלה בעגלות. לפי מה שנמסר במשפט, גבו מיליון וחצי. אך לאמיתו של דבר הופקדו סכומים ענקיים עבור עגלות שלא נתנו. לכל משלוח של אלפיים איש הוקצבו שלוש ארבע עגלות, כדי לספק כמה מהמגורשים. אבל לאחר שהתקדמו כברת דרך זעומה, הורידו את הנשים והילדים המעטים שהיו עליהן והעגלות הוחזרו. לשוא מחו ובכו כל אלה שמסרו כספים למטרת הובלה, המפקדים הפנו את גבם ואף לא הגיבו. ההתעללות בהובלה הגיעה לשיאה, כאשר נאמר להם שמותר עוד לקחת אתם עד 20 ק"ג מכל מה שנשאר להם אחרי הנישול והביזה, אבל כשרק זז המשלוח נצטוו להשליך את המטען והאכרים שנתאספו מהסביבה השתלטו על שאריות אלה. על פרשת הדרך ששוב אינה שייכת למארקולשטי, מסופר בעדויות רק בתמצית. הייתה זו דרך איומה, דרך גולים נדונים למוות.

הנישול — מבצע רשמי

יחד עם מבצעי „הפתרון הסופי" ו„הטיהור האתני", מתברר כי ממשלת רומניה נערכה להשתלט על כל הרכוש של היהודים המגורשים. ממש מפליא — ובו בזמן מזעזע — באיזה קור רוח ביורוקראטי מתבצעים הדברים להסדרתם בדרך מינהלית ולפי צווים והוראות. ידוע כי לאותה תקופה התבצעו הנישול וההחרמות גם בקרב יהודי רומניה הישנה — אם כי שם זה נגע בעיקר לעסקים, למפעלים, לקרקעות ולנכסי דלא ניידי, ופחות לרכוש האישי. אבל כנראה מלוא ההדגשה הוטלה על מגורשי בוקובינה וביסראביה. תעודה ראשונה על נישול המגורשים אנו מגלים בהודעה סודית הנמסרת אל הממשל בבוקובינה ואל הממשל בביסאראביה, מטעם הבנק הלאומי של רומניה, שירותי היחסים עם חוץ לארץ, מטעם ראש הלשכה הצבאית בחתימת קולונל ר. דווידסקו — מספר 8507 מ־5.10.1941 בזו הלשון:

„כבוד המרשל אנטונסקו מצווה כי בהתאם למוסכם עם הבנק הלאומי, תבוצע המרת התכשיטים והמתכות יקרי הערך הנמצאים בידי היהודים המפונים מביסאראביה ומבוקובינה לפי הכללים הבאים:

תמורת חפצי הערך תשולם לפי השער הרשמי ב„קאסנשיין" ובמקרים מסויימים ברובלים. בכל אופן לא בליים. ההמרות ייבדקו ע"י אנשים בעלי אימון ויימנע כל מעשה שרירותי.

יינקטו כל האמצעים הדרושים כדי למנוע מכירות בסתר או העלמתם תוך כדי הטמנתם באדמה או השמדתם.

פעולות ההמרה יעשו לפני צאתם של היהודים מהמחנות ובנקודות המעבר לאוקראינה.

בהזדמנות זו יחוייבו היהודים להחליף את כספם ב„קאַסנשיין".

ב־11 באוקטובר 1941 נשלח מכתב מטעם משרד האוצר — המינהלה הכללית לתנועת הקרנות, שירות הנהלת החשבונות, אל מזכירות הבנק הלאומי הרומני (פנקס מס׳ 1941/42238, מס׳ 268730, תיק 251) ובו נאמר:

אנו מתייחסים למכתבכם 5013 מ־8 באוקטובר שנה זו, בהקשר לקניית התכשיטים והמתכות בעלי־ערך, הנמצאים ברשות היהודים שיפונו מביסאראביה ובוקובינה. אנו מתכבדים להודיעכם, כי שר האוצר מסכים שהתשלום יבוצע ברובלים, לפי חישוב רובל אחד 40 ל״י. בעד הזהב ישולם בהתאם למשקלו וטיבו, לפי השער הרשמי של הבנק הלאומי הרומני. אולם אנו מבקשים מכם להורות לסניפיכם שידאגו ליטול חזרה את הקבלות ממפקידי הרובלים, וזאת לפני נסיעתם של היהודים המשתייכים לסוג זה. עם זאת אנו מבקשים שתנקטו בכל האמצעים שלא יעשו מעשים שרירותיים ע״י הממונים שנשלחו לביצוע משימה זו.

חותמים: בשם השר: קונסטאנטין פאנדֶאלה ובשם המנהל הכללי (חתימה בלתי קריאה).

הוראות אלה, שבאו ב־5 וב־11 באוקטובר, מתייחסות בעצם רק למחנה אחד ויחיד מאַרקולשטי, שכן לאותה תקופה כבר לא היו קיימים מחנות אחרים. (אולי רק היו קיימים נקודות מעבר כאמור לעיל — אטאקי?). ההוראות ניתנו ימים מספר לפני התחלת הגירוש מבוקובינה ומוכיחות, כי הכוונה הייתה להוציא את כל הכספים ולשלם בשטרות־כסף או המחאות שהממשלה הרומנית לא הייתה אחראית להם.

למקרא ההוראות בכתב וכן ההכרזות השונות שליוו גירוש זה, מענין להדגיש כי הללו ניתנו, במין פחד סמוי מהחשבון ההסטורי, שעלול לבוא, עם כשלון התפשטות השלטון הגרמני־נאצי והצלחותיו. גם בהכרזות אנטונסקו ואחדים משריו הורגש פחד זה ופה ושם מבצבצות הערות והוראות על התנהגות „הוגנת", שאינה תואמת החומרה, הקפדנות והאכזריות של מבצעים אלה, שככל שהתרחקו מהמרכז הפכו זוועתיים יותר.

עם כל פעולות הנישול, כשחפצי ערך יקרים רוכזו בידי כמה עריצים שהעלימו אותם גם מן השלטונות הממונים עליהם ועם השמדתם הזדונית של מטלטלים אחרים, הצטברו בכל זאת במחסני המחנה ערמות דברי ערך שונים שאוחסנו בבתים שונים במחנה (בעיקר בבתי הכנסת) ואשר הועברו לבוקרסט ב־12 קרונות משא ונמסרו לידי הרשויות המרכזיות. הדרמה האנושית מגיעה לשיאה הציני, כפי שהיא מתבטאת בחליפת המכתבים ובשורת פעולות שננקטו ע״י שלטונות בוקובינה וביסאראביה שטענו לזכותם על חפצים אלה. אלו הם אנשי הממשל בבוקובינה ו„הפרפקטורה" (ממשל המחוז) שבעיר המחוזית ס ו ר ו ק ה, אליה שייכת גם מארקולשטי, שהייתה מרוחקת ממנה כ־40 ק״מ. השמועה על הרכוש השדוד מגיע לאזני כולם ומתחיל מירוץ ביניהם כדי להשתלט עליו.

כמעט בו בזמן פנו באותה טענה אל מיניסטריון ההגנה הלאומית ולבנק הלאומי של רומניה (ב־22.9.75) גם מושל בוקובינה גנרל קאטולסקו ויומיים לאחר מכן (24.9.75) גם מנהלה הצבאי של הפרפקטורה ל״ט קולונל מ. דומיטריאו, מושל בוקובינה. זה טען כי הרכוש שנשדד הוא מממשלו הוא, באשר הוא שייך ליהו־

דים שהיו תושבי הממשל שלו, ואילו טענתו של מנהלה הצבאי של הפרפקטורה בסורוקה היא, כי לפי החוק שייכים החפצים שהוחרמו לממשל המקומי בביסא־ראביה, שהפרפקטורה היא נציגו באיזור סורוקה. ביצוע ההחרמה ללא ידיעת השלטונות האדמיניסטראטיביים המקומיים ומשלוח החפצים לבוקרסט מבלי שירכיבו רשימת אינבנטר הינם „מעשים נגד החוק", לפי טענתם. מתברר כי עוד ב־25 באוקטובר שלחה ההנהלה הראשית של האפסנאות במשרד ההגנה הלאו־מית, פקודה טלגרפית למפקדה האיזורית הצבאית מס׳ 4, שירותי האפסנאות, לשלוח קצין בשירות פעיל שיקבל לרשותו ויעביר למחסן האפסנאות המרכזי את החפצים שנשארו מהיהודים ושיבחר באלה הדרושים במיוחד לצבא, כמו כובעים, סוליות. אריגים. לבנים, מיטות, שמיכות וכיו"ב. האפסנאות של המפקדה שלחה את נציגה הקפיטן גיאורגיו פארוולסקו, למחנה מארקולשטי והטעין שלושה קרו־נות שנשלחו לבוקרסט. מצד הצבא נתלווה אליו גם מאיור מישקולסקו. הקצין קאפיטאן פארוולסקו, הגיע למחנה ב־27 באוקטובר. מ־28 בו ועד 3 בנובמבר עסק במיונים. מחוסר זמן וכוח אדם לא הצליח להתגבר על המיון, עד שבא מיכאיאֶסקו הידוע (נציג הבנק הלאומי) ויעץ לו להטעין את החפצים כמו שהם. ההטענה ארכה מה־3 עד ל־9 בנובמבר. בו ביום הועברו לבוקרסט שלושה קרו־נות. יומיים לפני כן — ב־7 בנובמבר — הגיעו שלושת נציגיו של הממשל בבו־קובינה, שדרשו העברת הרכוש המוחרם ל ר ש ו ת ם, מאחר והוא רכושו של תושבים מממשל זה. אך הקצין הראה להם את הוראות המפקדה העליונה והשלי־חים חזרו כלעומת שבאו. כזאת הייתה גם התשובה למושל המחוז של פרפקטורה סורוקה שבא בלווית פריטור פלינסקו ונציג הג׳אנדארמריה, מאיור אֶליאֶסקו. הללו משנוכחו כי שלושת הקרונות כבר נשלחו, בקשו במברק לעכב את הקרונות בדרך. הם ניסו לאתר אותם ביאסי, אבל שם נאמר להם במפקדה המחוזית, כי הקצין נהג כהלכה ובהתאם להוראות מגבוה: „בהיותו קצין ותיק, אין לחשוד שלא נהג לפי הנורמות החוקיות". משהגיעו לבוקרסט, במרוץ אחרי הקרונות, התברר, כי הקרונות כבר הגיעו וכבר נמסרו לידי מחסן האפסנאות. הפרטור פלינסקו לא הצליח להיפגש עם הקצין שעזב את המקום. לפי חקירת ועדה שנתמנתה אחרי כן: הקרונות טרם הגיעו אז לבוקרסט, והנציג הולך שולל...

הפרפקטורה בסורוקה לא חדלה מלהתריע ולמחות נגד „העוול" שנעשה נגדה ונגד החוק. לא השליח הקצין ולא מנהל המחנה זכאים היו להטעין את הרכוש בקרונות, ללא כל רישום. לא הייתה כל הצדקה שמישהו ייכנס למחסנים וייקח לפי ראות עיניו. הקצין השליח מחוייב היה להתיצב בפני השלטונות המקומיים (הפרפקטורה) ולהגיש להם את כתב האמנה שלו. גם הרישום, טענו, צריך היה להיבצע לפי החוק ב נ ק ו ד ת ה מ ש ל ו ח ו ל א ב נ ק ו ד ת ה י ע ד. בסופו של דבר, הוקמה ועדת חקירה והתברר כי החפצים נערמו בערמות גדולות ללא רישום, הם הוחזקו בתנאים איומים והתקלקלו מהבוץ והרטיבות וכורסמו מהעכברים ששרצו במחסנים. רק ששה אנשים עסקו בהטענת החפצים. הקרונות נחתמו כחוק והגיעו למחוז חפצם מבלי שייגע בהם מישהו. הקרונות נפתחו בנוכחות נציגיהם של כל המוסדות ונמצאו תקינים. טעם נוסף להחשת מבצע ההטענה הייתה התלקחות מחלת טיפוס הבהרות במחנה, וכמובן זה היה נימוק

מספיק כדי ששליחי המוסדות העליונים יסתלקו. אשר לויכוח שפרץ בין המוסדות אין הועדה נוקטת עמדה, ואינה נוטלת לה זכות להביע דעה מאחר והחפצים שייכים למדינה ואין כל פסול באותם גופים עליונים שקבלו אותם. גולת הכותרת „בקומדיה" זו, שאחד משלושת חבריה הינו נציג הפרפקטורה מסורוקה, והן הוא עצמו נשלח למחות ולבדוק את כשרות המבצע. אך המזעזע בכל אותה פעולה, כפי שהיא משתקפת בתעודות מסודרות, מנוסחות בקפדנות ביורוקראַטית מלאה, מודפסות במכונת כתיבה ונושאות חתימות מסולסלות וחותמות, ואין אתה מרגיש כי בכל אותה שקלא וטריא, לא מוזכר אף פעם אחת סבל האנשים שפורקו מרכושם. בדיון על אותו רכוש המהווה עילת ויכוח בין מוסדות רציניים העומדים בעיצומה של מלחמה, ובכל אותה ערמת התעודות של תזכירים, פרוטוקולים ומכתבים אין רמז כלשהו לטרגדיה אנושית עמוקה. על כך הם כלל לא חשבו.

נעילת המחנה

והרי הסיפור על נעילת המחנה לפי סיפורה של תעודה — דו"ח מספר 1020, 10 בנובמבר 1941, שנשלח ע"י מפקח המשטרה בקישינוב, קול. מיקולסקו (Miculescu), למפקח הכללי של המשטרה.

1. בפלוגה מס' 60 של המשטרה לא הופיע אף מקרה של טיפוס הבהרות. נערך רישום מלאי המטען שאושר ע"י וועדה מקומית בראשותו של סגן רושקה (Rosca), מפקד הפלוגה (יתכן שמדובר על פלוגה באטאקי — המערכת).

2. במאַרקולשטי נמצאים 1200 יהודים שהגיעו ברכבת האחרונה והם בתהליך העברה לדניסטר. הודעתי טלגרפית לאינספקטורט בצ'רנוביץ שלא להפנות יותר יהודים למארקולשטי.

3. נשלחו עשרת הקרונות עם מטען שמוינו ע"י המפקדה הטריטוריאלית הרבי־עית (Comandantul 4 Teritorial).

4. הוריתי להכניס את פלוגת הצבא להסגר למשך 15 יום החל מ־14 בנובמבר 1941 וכן לנקוט באמצעים לבידוד מוחלט ולחיטוי. ההסגר יבוצע במקום האיכסון. אם במשך 15 יום לא יופיע מקרה נוסף, יוכלו להורות להעביר את הפלוגה למקום עליו יוחלט.

על דו"ח זה רשם המפקח הכללי של המשטרה, גנרל יון טופּור (gen. Jon Topor) את ההחלטה הבאה: התערבתי במטה הכללי וניתנו הוראות לרכבת, שכל המש־לוחים יופנו לאטאקי.

עדי ראיה מספרים

נלקט ונרשם על־ידי **זאב דודזון**

דבורה בארנבוים־טננבוים / בעקבות האב הקדוש הי״ד

דבורה בארנבוים־טננבוים, היא בתו של הרב האחרון בקהילה, הקדוש הרב יוסף בארנבוים ז״ל, הי״ד.

גורשנו מבתינו ע״י השלטונות הרומנים ורוכזנו לגירוש לאוקראינה. הורשינו לקחת עמנו מטלטלים, נסענו בעגלות. צעדנו ברגל וכן נסענו בשיירות ברכבת. עליתי לרכבת עם מכרי, בנות ובנים מצ׳רנוביץ. ברכבת היה דוחק רב. מספר פעמים הורדנו ממנה וצעדנו מרחקים גדולים ברגל. התזונה לא הספיקה וגם הצמאון הציק לאנשים. עקב התנאים הבלתי נסבלים, כשלו ונפלו רבים הן ילדים והן מבוגרים. בדרך נפגשתי עם אחי הבכור א ב ר ה ם א ב א. כל הדרך ליוונו חיילים ושוטרים רומנים. לאחר טלטולים רבים כשנמצאתי ברכבת, נוכחתי כי אנו נוסעים בדרך מוכרת, הנה עברנו את תחנת בלצי וממשיכים הלאה. הנה אנו מתקרבים, רכבת גדושה המוני יהודים לעבר עיירתי מארקולשטי. ואכן הרכבת נעצרה בתחנה בה המתינו לשיירתנו אנשי צבא רומניים. צווינו לרדת ולהוריד את מטלטלינו. מיד הכרתי את המקום. פניתי לבדי לבית מנהל בית הספר הרומני בלינסקי, שגר בקרבת התחנה. הוא לא היה בביתו, אולם פגשתי את אשתו. שאלתי לגורל בני משפחתי, זכורה לי תשובתה: „גורשו אנשים. גם נהרגו יהודים. „אבל״, היא הוסיפה, „היא ובעלה הגנו על משפחת הרב בארנבוים, הם הושיבו את המשפחה בעגלה ולא איפשרו לפגוע בה, לאחר מכן נשלחה המשפחה ליעד בלתי ידוע לה״. חזרתי לשיירה. הובלנו עם החבילות דרך חוצות העיירה עד הגיענו ל„בית הכנסת האמצעי״ בו התפלל אבי ז״ל. הבתים ברחובות היו רובם הרוסים ללא דלתות וחלונות. העיירה היתה ריקה מתושבים. עיירת רפאים. נעצרנו במרחק קטן מבית הכנסת והחלה ביקורת חפצינו. הביקורת נערכה בפיקודו של קצין צבא רומני גבוה, והיא התמשכה זמן רב. לא יכולתי כבר לשלוט ברוחי ושאלתי את הקצין. איך אינו חס על הילדים הקטנים, שבכו וצווחו במשך כל הזמן. הוא השיב לי, כי בתור קצין ואדם, הוא מרחם בדרך כלל על ילדים, אולם כאשר הוא מעלה בדעתו כי ילדים אלה יגדלו ויהיו לז׳ידים, יש להשמידם. לאחר גמר הביקורת והחרמת חפצי הערך, החל להחשיך, צווינו לקחת אתנו החפצים הנותרים והורו לנו ללכת ללון לבתים לפי בחירתנו.

זכור לי כי מקום המחנה היה ברחוב התחתון. בבתים היה עובש ורטיבות. לא היו בהם חלונות או דלתות. שהינו במקום זמן קצר, ורבים מבינינו חלו ולא הוגשה כל עזרה רפואית.

ראשית דרכי העירה היה לבית אבא ז״ל. הבית היה הרוס, אולם זכור לי כי היו בתוכו חפצים שונים ואף דברי ערך אשר הושארו כנראה ע״י יהודים משיירה קודמת ששהתה כאן. אחי אברהם מסר לי כי גם הוא ביקר בבית אבא ואף ירד למרתף הבית ומצא שם את כל הספריה. הוא עצמו התהלך בעיירה כשהוא נושא ספר תורה.

חברי וחברותי שהיו עמי, ידעו את הצער שאני נושאת בלבי על חורבן בית אבא ועיירתי. הם ניסו להסיח דעתי שלא אראה את כל הזוועות במקום מגורי. אולם ידוע לי, כי בעיירה היו מוטלים במקומות שונים מאחורי הבתים ובשדה אברים כרותים של יהודי המקום ועל פני הריאוט נראו גם גולגלות צפות.
כעבור ימים מספר לשהותנו בעיירה, נצטווינו לעזוב המקום. המשכנו בעגלות וברגל לכיוון הדניסטר. בדרך סבלנו אבידות רבות וקשות עקב חוסר תזונה, צמאון, קור ורטיבות עד שהגענו לקוסאוץ. שם עברנו את הדניסטר לעברו השני והגענו ליאמפול, טראנסניסטריה.
רבים מאתנו גורשו מעבר לבוג. ביאמפול התירו להשאר רק לבעלי מקצוע. למזלי, הצליח אחד מחברינו לשחד את נציג השלטון הרומני ונשארנו מספר אנשים ביאמפול. בהתערבות הצלב האדום פוניתי מטראנסניסטריה ובשנת 1944 עליתי ארצה.

בלה פוגל־בר / קירות הבתים מכוסי נוצות ודם

בסתיו 1941, נשלחתי יחד עם משפחתי במשלוח האחרון מצ׳רנוביץ למחנה מארקולשטי. הלכנו ברגל עד לתחנת הרכבת ומשם נסענו בקרונות של בהמות עמוסים עד לידי מחנק. לווינו ע״י שוטרים רומנים. בשעות הצהרים הגענו לתחנת הרכבת במארקולשטי, שם חיכו לנו שוטרים רומנים. השיירה שלנו עברה את הרחוב הראשי ונשארנו על גבעה עד שעות הערב. משם התפזרנו והשתקענו בדירות עזובות. ראינו שקירות הבתים מכוסי נוצות ודם. נשארנו במקום כשניים־שלושה ימים, מזון לא חיפשנו במיוחד כי הצטיידנו בו עם צאתנו מצ׳רנוביץ. כעבור שלושה ימים עזבנו את המקום כשאנו צועדים ברגל לפלורשטי. משם המשכנו ברגל עד קוסאוץ וסורוקה ומשם ליאמפול שבטרנסניסטריה.

שרה טאובר (צ׳רנוביץ) / בליבנו ניצוץ זיק תקווה

ב־15 באוקטובר 1941 גורשנו מגיטו צ׳רנוביץ. הובאנו לתחנת הרכבת, בעגלות וברגל, מלווים ע״י חיילים רומנים וגרמנים. היינו שיירה של אלפים. הדרך היתה קשה מאד, איומה ונוראה, נסענו בקרונות של בהמות ואחרי־כן צעדנו ברגל. בחוץ ירד גשם ובוססנו בבוץ. לא היה מזון, לנו בחוץ ועשינו צרכינו בתנאים קשים. משפחתי ומשפחת אחי, שכרו שתי עגלות בהן העמסנו חפצינו. בכל עגלה היו ארבע נפשות. בדרך נוספו למשפחתנו עוד שתי נפשות, והצטרפה גם עגלה שלישית ובה חמש נפשות.
כשהגענו למארקולשטי הוכנסנו למחנה הסגר, גדור בגדירות תיל דוקרני. היינו רעבים ולא היה לנו מה לאכול ולשתות. להשגת קצת מזון מסרנו לאכרים חפצים אישיים. כחליפין קבלנו קצת מרק, תה, פרוסות לחם או ירקות.
במארקולשטי שהינו שבועיים. הבתים היו הרוסים, הרהיטים שבורים והפוכים. הקירות היו מגואלים בדם והיו רשומים עליהם שמות, כנראה של הנרצחים. מהגגות דלף הגשם. סידרנו הריהוט ההרוס ששימש לנו כמטות. זכור לי כי בליל

שבת, ירד גשם ומים רבים דלפו דרך הגג לתוך הדירה, עד שנאלצנו להדליק אש כדי לראות מה קורה.
המון עכברים שרצו בבתים וברחובות. המקום היה זוועתי עד כדי להחריד. בקושי השגנו קצת עצים כדי לחמם אוכל.
מיד עם הגיענו למקום נבדקו חפצינו באופן יסודי. תכשיטים, חפצי־ערך ואף ספרי תפילה נלקחו מאתנו. אנו נדרשנו למסור את כל כלי הכסף והזהב שנמצאו ברשותנו. אולם הצלחנו להערים על הביקורת ולהסתיר חלק מדברי הערך בתוך האדמה.
על אף המצב הקשה ללא נשוא לא היו בינינו מקרי התאבדות, בלבנו ניצנץ עדיין זיק של תקווה שנגיע לאיזה מקום ונוכל איכשהו להמשיך לחיות.

ברטה מורגנשטרן / רדפונו ללא רחמים

ילידת צ׳רנוביץ, בוקובינה. הדברים נרשמו ב„יד ושם" בגרמנית בתיק : 3/9/1959.

הוכנסנו לקרונות של בעלי חיים, כשהדלתות נסגרו עלינו. הנסיעה ברכבת נמשכה מספר ימים. סבלנו ממחסור במים ואכלנו מכל מה שהיה לנו. היינו רבים בכל קרון. הצפיפות היתה עצומה. חום גדול שרר בפנים עד כדי מחנק. זה קרה בחודש אוקטובר. במשך כל הדרך נשמעו צעקות ובכי של הילדים ושל המבוגרים. כך נסענו מספר ימים עד שהגענו למארקולשטי בביסאראביה. הגענו בערב. הורידו אותנו מהקרונות. לא הירשו לנו לקחת אתנו את כל המטען שהיה בר־שותנו והיה עלינו ללכת, רגלי, מספר קילומטרים.
הואיל והריצו אותנו בדרך, אבדנו במירוץ הזה איש את רעהו, ילדים נפרדו מהוריהם והורים מילדיהם, אחים מאחיותיהם וכו׳. נשמעו צעקות וצווחות כש־האחד מחפש את השני. הדרך היתה בוצית ובמקומות רבים שקענו עד הברכים. הוכנסנו לבתים שנעזבו ע״י יהודים שגרו שם מקודם ואשר במשך הזמן, גורשו ונרצחו. בימים הראשונים לשהותנו במקום, הוצאנו ע״י חיילים רומנים בשעות הבוקר מהבתים בהם גרנו, וגורשנו לעבר בתים אחרים. הם פגעו בנו באלות וברובים ורדפונו ללא רחמים. באחד הערבים הוכנסנו לבתים בהם הרצפות היו מרוחים בעיטרן, כדי שלא נוכל לשבת עליהן.
תעודותינו נלקחו מאתנו ונאמר לנו, כי אין לנו צורך בהן, הואיל ובין־כך כולנו נמות. כן לקחו מאתנו את כל התכשיטים ואף את כלי הבית ושעונינו. למחרת הוצאנו כולנו והובלנו בשיירה של כ־1,500 איש רגלי לעבר טראנסניסטריה.

חיים ויצרבין / בית קברות אחד גדול

הובאנו מגיטו צ׳רנוביץ. אני, אשתי שהיתה בחודש השביעי להריונה ותינוק בן עשרים חודש, יחד עם יהודים רבים מלווים ע״י שוטרים רומנים לתחנת הרכבת. הוסענו מצ׳רנוביץ בקרונות־משא סגורים, טעונים כבהמות. הדרך היתה קשה מאד. עקב הצפיפות הנוראה והתנאים הירודים ששררו, נתקלקל מזוננו בדרך.

ביחוד סבלנו מצמאון. לא יכולתי לשאת צער בני משפחתי וחיפשתי בכל דרך שהיא, למצוא קצת מים כדי להשקיט צמאון התינוק.
לאחר טילטולים רבים, עצרה הרכבת באחת התחנות, ואני קופץ מיד מהקרון ו„מסדר" בקבוק מים ממימי קרון הקטר. והנה לפתע, אני נפעם. מה רואות עיני: Gara Marculesti — תחנת מארקולשטי.
אני ממהר להודיע לאשתי כי הגענו לעיירת מולדתי. השוטרים מצווים עלינו לצאת מהקרונות. לקחנו אתנו את מטעננו שסחבנו אתנו מגיטו צ׳רנוביץ ויצאנו.
השעה היתה שש בבוקר. החודש נובמבר, שנת 1941. הגשם והשלג מלווים אותנו מלמעלה ורגלינו שוקעות עמוק בבוץ. מודיעים לנו כי הזקנים, הנשים והילדים נשארים עם המטען במקום (בשטח בין התחנה והדואר, סמוך לפסי הרכבת). על הגברים להתקדם לעבר העיירה והמשפחות תבואנה אחרינו לאחר מכן.
התקדמנו כארבע מאות גברים מלווים ע"י אחד השוטרים, כשרגלינו בוססות בבוץ הסמיך. נכנסנו לעיירה דרך הסמטה הסמוכה לבית מנדל אדימשיק. והנה אנחנו ברחוב הראשי והעיירה דומה לעיירת רפאים. לא היתה בה כל נפש חיה. הבתים היו ללא דלתות וחלונות. כך התקדמנו עד שהגענו לבית משה דודזון. כאן היה משכן המפקדה (קומאנדאטורה). על המרפסת עמד קצין רומני גבוה בדרגת קולונל. הרחוב לאחר בית דודזון היה מגודר בתיל דוגרני שסגר בעדנו ומכאן החל הגיטו. המשכנו בדרכנו בחלקו השני של הרחוב הראשי עד שהגענו לשוק.
במשך כל הזמן ירד עלינו גשם ושלג ואנו שקענו עמוק בבוץ ומצבנו היה קשה מנשוא. חיפשתי מחסה. נכנסתי לדירת קורנפלד, שם היתה חנות צבעים של אשר מוגילובסקי. הגשם דלף לתוך הבית ומצאתי לי מחסה באחת הפינות מתחת למטריה. גם יתר אנשי השיירה שהגיעו אתי, חיפשו מחסה והתרכזו בבתים השוממים, בחלק השני של הרחוב הראשי בסמוך לשוק, בבתים שבשוק וברחוב התחתון. רחובות אלה היוו את הגיטו במארקולשטי. הצד האחורי של הרחובות הפונה לשדות היה מגודר בגדרי תיל. כן היו מגודרים כל הסמטאות לעבר הרחוב האמצעי. כעבור שעה לערך הגיעה גם אשתי עם התינוק, אחותי וגיסי ושני ילדיהם והצטרפו אלינו. הגיטו היה מאוכלס ע"י אלפים מיוצאי בוקובינה, אנשים, נשים וטף מועמדים לגירוש.
במארקולשטי שהיתי יחד עם בני משפחתי שנים עשר יום. ביום ובלילה הראשון נשארנו בבית. אתנו היתה משפחה נוספת דלת אמצעים, שנסיתי לסייע לה ככל שיכולתי. בבוקר, לאחר ליל סגריר, יצאתי עם כמה מכרים מצ׳רנוביץ לרחוב, לראות הבתים והחנויות.
הודעתי, כי אני יליד המקום, נתקבלה בהפתעה רבה. בעייתנו הראשונה היתה למצוא מים, כי לא היו מים במקום. נגשנו אל הבאר שבשוק, מול בית אסתר מוגלובסקי. חסרה בה השרשרת. כשהצצנו לתוכה ראינו גוויות. התקדמנו לעבר הבאר הסמוכה. גם כאן חסרה השרשרת. כשהסתכלתי פנימה ראיתי בתוכה מלבושי אנשים. התקדמנו לעבר הבאר הסמוכה לבית הכנסת האמצעי וגם־כן לא מצאנו מים.
ירדתי בסמטה ליד בית מגוריו של אליהו גאמרמאן. שם היה מעבר בלתי חסום בין הבתים שהיו הרוסים לגמרי. נכנסתי לדירתה של גולדה „די סאר־

ו ו ע ר י ן" (מומחית לעוגות לשמחות). הבית היה ריק. ירדתי למרתף. לנגד עיני נתגלו גוויות של גברים ונשים. הדלקתי גפרור. הסתכלתי. התאמצתי, אולי אצליח להכיר מישהו. אולם הגוויות כבר היו מושחתות וקשה היה להכירן... המחזה היה איום. המשכתי עם ה„רינצ׳יק" (הערוץ) וירדתי, כי המקום שם לא היה מגודר. ראיתי גוויה מוטלת לפני. לבסוף, בבאר מול בית המרחץ מצאתי מים. זו הבאר ממנה היו שואבים מים „שואבי המים" של העיירה כשמימיה רדודים.

תליתי הכלי הריק על המוט ושאבתי מים טהורים מן הבאר. לאחר שחזרנו אל משפחותינו, הופיעו בככר השוק על משטח הביטון ליד בית האופה א ל ת ר ו ו ד ו ב ו ז, הקולונל ולידו קצין נוסף שהודיעו כי כל אלה שהגיעו בטרנספורט האחרון חייבים למסור מיד את כל תכשיטיהם, חפצי הזהב, הכסף וכל דברי הערך לשלטונות וכן עליהם להביא את השמיכות, הכרים והכסתות שברשותם. וכל מי שיפר הוראה זו — יירה. „לכלבים וליהודים אסור שיהיה להם איזה רכוש שהוא" — הכריז הקצין.

התכשיטים ודברי הערך שנמסרו, נלקחו ע״י הקצינים והובאו לבית המפקדה. יתר החפצים הוכנסו לבית הכנסת „תפארת ישראל" (של מ ש ה שו״ב) שהיה מלא וכן לבית הכנסת האמצעי. בבתי הכנסת הנ״ל כבר לא היו ארונות הקודש, ספרי התורה והשולחנות. האולמות רוקנו ואף המזוזות הורדו. חפציהם של אנשי השיי־רות שהגיעו אחרינו לגיטו מארקולשטי גם כן נשדדו. הגויים־האכרים היו מוציאים לאחר מכן את החפצים משני בתי הכנסת הנזכרים, מעמיסים אותם על עגלות ובליווי שוטרים הביאום לתחנת הרכבת והטעינום בקרונות, שהמשיכו לעבר ריגאט (רומניה הישנה).

בדירתנו הארעית שהינו רק יומיים וכל שלושת המשפחות עברנו יחד לדירת ברל ראכליס.

הודות למטלטלין שהיו בידינו וכן בגדי הלבשה והנעלה של מגורשים משיירות קודמות שמצאנו בדירות, — הצלחנו להשיג מזון. כשהתקדמנו בסמטה שהובילה מבית ע ז ר י א ל ו י ס ב ו ך והתקרבנו לגדר התיל, שם חיכו לנו הגויים מכפר באגראנשטי, שהביאו אתם מצרכי מזון (כולל תרנגולות). את מצרכי המזון קיבלנו על יסוד עיסקת חליפין. מלבושים תמורת מזון.

כעבור שלושה ימים לשהותנו בגיטו, הוציאו אותנו השוטרים לעבודה. בצדי הבתים בעיירה נערמו אבנים בלתי מסודרות, עליהן דרכו השוטרים. על היהודים אסור היה להשתמש בדרך זו. ליהודים הותרה ההליכה רק באמצע הרחוב כשההולך שוקע בבוץ הסמיך. המגורשים הובאו לעבודה אל מחסני האבן של ש מ ו א ל ב א ר א ק כדי לפרקם, לסחבם לעבר הרחוב כדי לסדר מדרכות ליד הבתים.

השמירה עלינו הופקדה בידי אכר מקומי, כשהוא עונד סרט על שרוולו. האכר היה תושב העיירה מארקולשטי, בנו של חוטב עצים. זכור לי כי מקום מגוריו היה בבנין בין הגמנסיה ו„התלמוד תורה", בבית „פרויקה הגביר". כשהבחנתי בו, נזהרתי מלפגוש אותו, אולם הוא הכירני ופנה אלי ביידיש רהוטה וקרא בשמי: חיים, והושיט לי ידו לשלום. לשאלתו איך הגעתי לכאן, עניתי כי גרתי

בצ׳רנוביץ והובאתי לכאן בשיירת המגורשים. לשאלתי ומה מעשיו, השיב: מיליציונר. אם כן אמרתי, ברצוני לשאול אותך משהו. אולם רמזתי, כי בסמוך אלינו נצבים שוטרים ואסור להפסיק בעבודה. הוא השיב כי עלי להצמד אליו ולדבר.
שאלתיו מה קרה עם יהודי העיירה ואם יוכל לספר. הוא הסכים. וכך היו דבריו: הרוסים עזבו. רבים מתושבי העיירה ברחו יחד אתם. העיירה נשארה ללא שלטון. מיד הגיעו ג׳נדרמים (שוטרים) רומנים שהשתקעו בעיירה ויחד עם הכפריים מכל הסביבה החלו לשדוד ולרצוח. השוטרים השתמשו בנשקם. אולם הכפריים מכל הבא ביד, בקרדומים, גרזנים, מוטות. הרבה נרצחו. אולם היו כאלה שהצליחו להסתתר במרתפים או במקומות מחבוא אחרים.
במו עיניו ראה הגוי המיליציונר, שוטר רומני יורה בזיידה השמש. הנרצח נקבר ע״י הכפריים ליד ביתו. הוא גם סיפר כי השוטרים הביאו את השו״ב חיים, אשתו לאה ובנותיהן לבית השחיטה ומסרום לכפריים ואלה שחטו אותם. כך נמשך הטבח שלושה ימים. אולם פתאום נתקבלה הוראה כי על הכפריים לעזוב את העירה ואלה שהשתהו גורשו ממנה.
השרידים שהצליחו להסתתר ונתגלו, הובאו ע״י השוטרים לעבר גורה־קיינארי. משם גורשו לעבר סורוקה ויחד עם יהודים אחרים גורשו לעומק אוקראינה.
כל הדרך סבלו מרעב ומצמאון. מאוקראינה הוחזרו לבסרביה. לאחר מכן גורשו לכפר קוסאוץ. רובם ככולם כשלו ונפלו. הוא מטיל ספק רב אם מישהו מאלה נשאר בחיים.
לאחר פירוק מחסני שמואל ברק, הובאנו לבית הקברות לפרק אבני הגדר מבית הקברות. בבית הקברות היה הרס וחורבן. הרבה מצבות נהרסו בו. אחרות הוצאו והושלכו לתוך הבוץ העמוק לסידור מדרכות. נאמר לי כי מצבת השיש של ד״ר גלר הועברה ע״י אכר לכפר באגרינשטי.
באחד הימים נזדמן לי גם לעבור ברחוב שבקצהו עמד בית הכנסת „שערי ציון״. במקום עמדה מכונית שנתקלקלה ואשר שימשה את סגל הקצונה שבמקום, ונשלחנו בקבוצה של מגורשים לדחוף את המכונית שלא נדלקה ושקעה עמוק בבוץ. דחפנו אותה במורד לעבר „בית השחיטה״ וחוזר חלילה עד שנדלקה. ראיתי את בית הכנסת „שערי ציון״ שעמד על תלו, כשהדלת הראשית והחלונות שלמים. ברחוב לא היתה אף נפש חיה. בית קברות אחד גדול.
לאחר שהות של שנים עשר יום בעיירה, צווינו לזוז ולהצטרף לקבוצות מגורשים אחרות. לאחר השתדלויות הצלחתי להשיג עגלה, שהיתה גם העגלה היחידה בשיירה, בה הוסעה אשתי ההרה ותינוקה. יתר המגורשים נסחפו ברגל בבוץ ובמזג האויר החורפי. הדרך היתה איומה. מלווים ע״י ג׳נדרמים רומנים הובאנו לכיוון פלורשטי. האיכרים ליוונו כשבידיהם שקים ריקים, כדי לשדוד אותנו וכשהם מחזיקים גרזנים ומוטות בכדי לרצחנו נפש. רבים כשלו ואלה היו רק הקרבנות הראשונים.
במו עיני ראיתי אכר המצביע לשוטר על מגורש כשהוא רוצה את מעילו. השוטר ירה ביהודי, קיבל מהאכר את שכרו, והאכר את המעיל. הגענו עד אחרי פלורשטי ולמשך הלילה נשארנו בתוך נקיק ברפש טובעני. הלילה הפך לליל זוועות.

האנשים וביחוד הנשים היו שרויים בפחד גדול וכל קול צעקה שנשמע לווה ע״י כל אנשי השיירה בצעקות מחרידות. כשלעצמי התקדמתי ורצתי לפני השיירה בכדי למסור לכפריים בגד או חפץ אחר בכדי לקבל כתמורה קצת מזון עבור האשה והתינוק. פתאום ראיתי אור באפילה השחורה שאפפה אותנו. התעניינתי מה קרה. נאמר לי כי השוטרים מתחממים. הם קיבלו מכפריי פלורשטי שלמונים כדי להתיר להם לשדוד ולרצוח.
המשכנו ללכת בקור ובבוץ שהיו ללא נשוא. הורים כשלו, אולם בניהם הוכרחו ע״י הקלגסים להמשיך, ואלה היו לטרף לחיות אדם. כך נדדנו עד שהגענו ליער קוסאוץ בו ראיתי קברות בלתי מכוסים בהם מוטלים מתים. הכפריים אמרו לי כי אלה הם הקברות של היהודים המקומיים. הללו נפלו בדרך לאחר שהונסו ברגל ממקום למקום, ללא מזון ומים עד כלות כוחותיהם, כשבגדיהם הופשטו מעליהם, נרצחו בגרזנים ע״י הכפריים או נורו ע״י השוטרים.
לאחר מסע נדודים וסבל רב הגענו לגיטו ברשאד.

לוסי פלשלר / אכרים משחרים לטרף

בסתיו 1941 הגענו למארקולשטי. היינו בטרנספורט האחרון שנשלח מגיטו צ׳ר־נוביץ. רחובות העירה היו חסומים בגדר תיל דוקרני. לאחר שהובאנו לשדה הפתוח ליד מארקולשטי, צווינו לנטוש את כל חפצינו. הורשינו לקחת אתנו בגדים חמים ונאמר לנו כי ישלחונו למקומות קרים. אנשי הצבא ציוו שכל אחד ימסור מיד את כל תכשיטיו וחפצי הזהב שברשותו וכך עשיתי גם אני. חפצי הזהב נאספו בסדינים. המטלטלים הושארו בשדה ונעלמו בו בלילה. אלה הועמסו בעגלות של האכרים שהובילונו מתחנת הרכבת העירה.
הורשינו ללון בעירה. רוב הבתים היו הרוסים. בנוסף לאנשי הצבא שהיו במקום הסתובבו ליד גדרי התייל אכרים מסביבה משחרים לטרף. תמורת חפצינו שמסרנו להם מעבר לגדרי התיל, נתנו לנו קצת מזון. היד האחת היתה מושטת לקבלת המצרך והשניה מסרה החפץ. כך בצענו עסקות חליפין. בבית בו גרנו מצאנו כרים, כסתות, אולם מזון לא היה. הבאנו אתנו קמח ואפילו צנימים. מפה לאוזן נמסר, כי במארקולשטי היה מ ח נ ה מ ו ו ת. מפי הצ׳רנוביצאים הראשונים שה־גיעו לכאן נודע. כי יהודי מארקולשטי נרצחו. זאת היתה עיירה יהודית טהורה, אולם תושביה רובם ככולם הושמדו.

סילביה פלשלר־גמבצקי / בת 11 בעינוייה

בסתיו 1941 נשלחנו בשיירה גדולה בקרונות של בהמות, יהודים רבים מגיטו צ׳רנוביץ, אל מקום בלתי ידוע לנו. נטלנו איתנו חפצינו שהיו לנו בגיטו. הוכ־נסנו לקרונות בתחנת הרכבת בצ׳רנוביץ, נתונים בפיקוד רומנים וגרמנים. לא הודיעו לנו על מטרת נסיעתנו ויעדה. הייתי אז בת 11 שנה. תנאי הנסיעה לא היו נוחים כלל וכלל.

כשהרכבת נעצרה בתחנה הסופית, הודיעו לנו כי זוהי מארקולשטי. ליד תחנת הרכבת המתינו לנו אכרים עם עגלותיהם רתומות לסוסים. העמסנו חפצינו על העגלות ועלינו עליהן. נעצרנו ליד מחסום בכניסה לרחוב הראשי. רחובות העיר היו חסומים בגדר תיל דוקרני. השוטרים שניצבו ליד המחסום רשמו שמות אנשי השיירה. עברנו את הרחוב הראשי עד שהגענו לשדה. אנשי צבא (חיילים או שוטרים), אשר ליוונו ציוו שנפרוק את חפצינו. הורדנו חפצינו בשדה הבוץ, כשהשמש כבר שוקעת. מלווינו המזויינים הודיעו לנו, כי אנו מורשים לחפש מקום לינה בעיירה ומותר לקחת תרמיל עם חפצים ושאר המטלטלים לנטוש בשדה. בקרבת מקום מצאנו דירה ריקה. המטות היו מוצעות והאש בערה עדיין באח. האנשים שנמצאו באותו זמן במארקולשטי היו יוצאי בוקובינה. יהודי מארקולשטי כבר לא היו הם נעלמו או גורשו לפני 4—5 חדשים.

במארקולשטי הצלחנו להשיג מצרכי מזון ושהינו בה כשבועיים. עם קבלת הפקודה לעזוב את המקום, רוכזנו שוב ליד המחסום. צווינו למסור את תכשיטינו. כל חפצי זהב וכסף, נאספו בשקים ע״י הרומנים. הזקנים והילדים הועלו לעגלות והמבוגרים צעדו אחרי העגלות ברגל, מלווים ע״י חיילים ושוטרים רומנים. הדרך היתה קשה ומלאת סבל. רבים כשלו ונפלו בדרך ליער קוסאוצי. מזוננו אזל. כמי שתיה שימשו לנו מי אגם מלוכלכים.

סילביה פלשלר־גמבצקי, הייתה אז בת 11. היא בתה של לוסי פלשלר והם הגיעו למארקולשטי במשלוח האחרון, בסתו 1941.

ארתור קוסובר / גוויות במרתף

ארתור קוסובר יליד העיר צ׳רנוביץ. בן למשפחת סוחרים. בוגר גמנסיה ותלמיד ביה״ס הגבוה לבנין בבוקארסט. היה ב׳ שמונה־עשרה כשהנאצים והרומנים כבשו את צ׳רנוביץ בשנת 1941.

בעדותו (יד ושם ת״א ע/ק—307/27), הוא מתאר את האירועים והמבחנים שעברו עליו ועל משפחתו בשנים 1941 — 1944 בגיטו צ׳רנוביץ, במחנה המעבר במארקולשטי, במחנות הגירוש בטראנס־ניסטריה, שהיו למרבית יהודי בוקובינה שנות רדיפות, השפלה, רעב, עבודת כפיה, רציחות וסבל בל־יתואר. להלן הקטע על הגי־רוש למארקולשטי:

„הדבר קרה בסתיו, ואם זכרוני אינו מטעני, בחודש אוקטובר שנת 1941. תושבי הגיטו גורשו לעבר תחנת הרכבת ונכלאו בקרונות. בליווי ג׳אנדארמים הובלנו לראשונה לעיירה הביסארבאית מארקולשטי, שהיתה ידועה עוד לפני מלחמת העולם השניה כעיירה יהודית, בגלל היתרון המספרי של יהודיה אשר גרו בה. כשהגענו לשם כבר לא מצאנו את היהודים מתושבי המקום. כל אלה אשר לא ברחו, נרצחו ע״י הרומנים.

משפחתי התמקמה באחד הבתים הריקים בעיירה. כשנכנסנו לבית הרגשנו ריח של רקבון. נראה היה לנו. כי הריח חודר מהמרתף. לאחר שפתחנו את דלת המרתף

שהיתה מוצבת בתוך החדר, כמו ברוב בתי ביסאראביה — הסתחררנו באופן חמור ומבהיל. במרתף היו מוטלות גוויות רקובות וכלי מטה קרועים מכוסי־דם כתוצאה מכך עזבנו מיד בית זה. כעבור מספר ימים גורשנו הלאה ללא מזון ומים״.

מיכאל רובינשטיין / ילדות אבודה

(בעדות מ־2 ביולי 1974 — יד ושם ת״א ע/ר — 220/21)

בשנת 1941 כשפרצה מלחמת רוסיה־גרמניה, היה מיכאל בן עשר. סיפור תלאותיו נחרטו היטב במוחו. יליד פאלֶשט. בן למשפחה מסועפת שהשתייכה למעמד הבינוני. בלמדו בכיתות הראשונות של ביה״ס העממי הרומני, הרגיש כי יהודי הינהו. ביחוד כששלטון קוזה עלה לשלטון. תאריך 22 ביוני 1941 לא נשכח מלב היהו־דים. פרצה מלחמת רוסיה־גרמניה וגורל יהודי ביסאראביה נחרץ. כאן מתחילה ה„אודיסיאה״ של הילד מיכאל שילדותו א ב ד ה לו והוא נהפך פתאום לאדם מבוגר. משפחתו עוזבת מהר את פאלשט וכעבור יומיים מגיעה לדניסטר. כאן הם נתקלים בגרמנים. הילד נמצא בקבוצה של כ־1200 עד ל־1400 נפש, רובם ילדים וזקנים. הם מגורשים מהדניסטר בחזרה לפאלשט.

העיירה כבר הרוסה וכבושה ע״י הגרמנים. הם מגורשים לשדות, מדוכאים ונפחדים פן יוצאו להורג. לאחר שקלא וטריא בין הרו־מנים והגרמנים הם נכלאים במחנה, בו הם מאבדים את צלם אנוש ונהפכים ממש לחיות. כעבור חודש וחצי מגורשים שוב. הם מובלים שלושה ימים ברגל לעבר מחנה לימבאן, בו הם מועסקים בחפירות ובעבודה מתישה. עוברים עליהם ימי סבל ופחד. בחלקם חלו ומתו. כעבור חדשיים וחצי גורשו הלאה.

והנה מופיע הקטע על מחנה מארקולשטי:

„לאחר מכן גורשנו הלאה, לעבר נקודת מעבר מרכזית מארקולשטי. זו היתה עיירה לא גדולה ומיושבת עד המלחמה רק ע״י יהודים. נשלחנו לבתים והם ריקים מאדם. העיירה היתה מגודרת בשלוש שורות של גדר־תיל. לכאן גורשו יהודים רבים ממקומות שונים: ממולדביה, בוקובינה ואוקראינה הצפונית. כאן עברו ניפוי ולאחר מכן נשלחו הלאה. במחנה זה לא שהינו הרבה זמן. בין שנים וחצי לשלושה שבועות.

אין ביכולתי לתאר את ההתעללויות שהתרחשו כאן, להם הייתי עד ראיה. בכל ערב הגיעו למחנה חיילים וקצינים שיכורים כלוט, פרצו לבתים, היכו, שדדו, אנסו ועשו ככל על העולה על רוחם. כאן ראיתי לראשונה איך ייסורי אנוש מעבירים אדם על דעתו: כשאשה צעירה משליכה את ילדה בן השנה לתוך באר ומלווה אותו בצחוק היסטרי.

מני אז כבר חלפו הרבה שנים והאשה הצעירה עדיין ניצבת לנגד עיני. ממארקולשטי גורשנו לעבר אוקראינה״.

מאריוס מירקו / מארקולשטי — „עיירת המוות"

קטע מהחוברת ברומנית של המחבר 'הפוגרומים בביסאראביה",
הוצאת „גלוב" בוקארשט 1947.

הניצול ע. מוניו, מספר על קטע מחייו:
ביום „שמחת תורה" (14 באוקטובר 1941) נדחסנו בקרונות של בהמות, מאתיים איש בכל קרון. היעד הראשון: מארקולשטי. כשהגענו לתחנה המתינו לנו פלוגות של ג'אנדארמים עם קולונל אגאפייה, שנתן את הפקודה הבאה: „תלכו רגלי 200 ק"מ. השליכו מכם את כל החפצים המיותרים". הדרך מהתחנה עד למחנה כוסתה על ידינו במאות ואלפי מעילים, חליפות, כלי מיטה וחפצי ערך אחרים. במהרה זרמו אזרחים מנקודות היישוב הסמוכות ואספו את כל החפצים „שהיהודים האומללים" נאלצו להשליך. במחנה נשארנו בבוץ שני ימים ושני לילות עד שעברנו את הבדיקה. מפקח מהבנק הלאומי הרומני בשם מיכאייסקו, יחד עם שלושת עוזריו, התייצבו לפני השיירה ושק בידו. באיומי אקדח גזל מאתנו את כל חפצי הערך.
את מארקולשטי הם קראו בשם „עיירת המוות". כל האוכלוסיה היהודית בעיירה הזאת, שמנתה למעלה מ־5000 נפש — הושמדה.
ראינו לפני כל בית קברו של מת. הדיירים מכל בית כרו לעצמם את קברם. אצל הרבה אכרים באותו אזור הבחנו ברתמות לסוסים שהיו עשויים מקלף תורתנו הקדושה. תמונה זו חזרה כמעט בכל הערים, המושבות והכפרים בביסא־ראביה. כך הבינו חיילי אנטונסקו את מלחמתם לפי הסיסמה הידועה "למען האלוהים והצלב".
במארקולשטי נתקבלנו במכות ובגזל. הוחזקנו ללא אוכל ושינה בחדרים ריקים, בהם פשטו עכברושים. הבנות הצעירות נאנסו ע"י החיות הפאשיסטיות. כל זה התרחש תחת משטרו האכזרי של הקאפיטאן בוראַדאֶסקו.
ביום בהיר אחד גורשנו ממחנה מארקולשטי. הובלנו ברגל, מבלי לדעת מה מחכה לנו. זה היה בהתחלת חודש נובמבר 1941. בדרך גורשנו לתוך יער בכפור עז, שם הוכינו עד לעלפון. בארבע לפנות בוקר סודרנו מחדש בשיירה, זורזנו לצאת בחפזון לדרך, וכעבור שלוש שעות הגענו לדניסטר.

יצחק פאנר / קורת־גג שהכזיבה

יצחק פאנר, הינו סופר יידי מצ'רנוביץ, בוקובינה, שהיה ידוע גם בקרב יהודי ביסאראביה. דבריו הנתונים כאן, נתפרסמו ב־'לעצטע נייעס".

כותב שורות אלה „זכה" ללכת עם המשלוח הראשון של יהודי צ'רנוביץ. ב־15 באוקטובר 1941, לטראנסניסטריה. בגירוש הובלנו בדרכים צדדיות, בשדות בוץ ויערות. לאחר כמה ימי הליכה, הובלנו לפנות ערב אל עיירה ביסאראבאית קטנה, זו הפעם הראשונה לאחר שהוליכונו בדרכים עקלקלות שנתקלנו באיזה שהוא

ישוב. כשהבחנו מרחוק בבתי העיירה, החלו לבותינו לפעום בחזקה ושמחנו, כי סוף סוף יזדמן לנו לפוש בעיירה יהודית וללון תחת קורת גג יהודי.
האירועים שעברו עלינו היו דומים למעשה שקרה עם נוסעי האניה שנבקעה, לפי סיפורו של אדגר אלן פו. נוסעיה, שהיו מתים למחצה, הבחינו מרחוק באניה המתקרבת אליהם ודמו בנפשם כי כאן טמונה הצלתם. בהיותם תשושים ראו את מלחי האניה המתקרבת מחייכים אליהם ואחד מהם אף מברכם, כשהוא מנפנף אליהם במטפחת. אולם כשהאניה התקרבה עוד יותר, הם הזדעזעו למראה עיניהם. במקום מלחים חיים, ראו את שלדיהם של מלחים שנפטרו מזמן ממגיפה שפרצה באניה. השיניים שבלטו מפיותיהם הרקובים, היו „החיוכים" ושרוולי כותונתיהם שהתנופפו ברוח דמו ל„מטפחת המנפנפת".
גם אנו הרגשנו חיש מהר בטעות המרה...
כשנכנסנו לעיירה נתקלנו בחורבות של בתים כשהדלתות והחלונות נעקרו מהם. הבתים הריקים והפרוצים היו מלאי ערימות אשפה וסמרטוטים ועליהם קפצו ללא מעצור עכברושים בגודל חתולים. על החנויות ההרוסות היו עדיין תלויים שלטים שנשאו שמות יהודיים וברחובות מלאי האשפה התרוצצו מחנות של כלבים וח־תולים — יצורי חיים יחידים שנותרו בעיירה. אולם הדבר ה„מעניין" ביותר הראוי לציון הוא: לפני כל בית יהודי, כמעט על הסף, נראתה גבעה. מלכתחילה לא הבינונו פשר הדבר. אולם עד מהרה נפתרה החידה. מפי האכרים בסביבה נודע לנו: עם היכנס הצבא הרומני לעיירה, הוכרחה כל משפחה לחפור בור ליד ביתה. עם גמר העבודה נורו כל בני המשפחה והבור כוסה. גבעות אלה שימשו כקברים ליהודים שנרצחו ונקברו על ידי החיילים בפקודת קציניהם. שם העיירה היה מארקולשטי.

מ. רודיק / הרכבות הובילו מתים...

קטע מתוך ספרו ברומנית

ב־14 באוקטובר 1941 רוכזו כמה רבבות מבין יהודי צ'רנוביץ, לאיזור אחד בעיר. במשך שבועיים היו נתונים לחרדה, יסורים ואימים. היו אלה חיים קשים ודרוכים, הלחישות והשמועות המופרכות הדירו שינה מעיניים והטילו אימה. מה יהיה? מה יקרה? הנוצא להורג? הישלחו אותנו למקום גלות? השאלות הכבידו ודיכאו. הימים נתמשכו בעצלתיים וההתלבטויות הדליקו מוח ועצבים. שבועיים עברו ואחרי כן נשארו במקום כעשרים אלף, באמתלות כלכליות שונות, ויתרם נשלחו לטראנסניסטריה; דחוסים בעשרות רבות בקרון אחד, עמוסי שקיק ותר־מילים, זקנים נשים וטף. כך זזו כולם: אלף. אלף וחמש מאות, אלפיים, בכל רכבת. היו אלה רכבות ארוכות שהפליגו יום יום, רכבות ארוכות, רכבות רפאים, רכבות שהובילו שבויי אדמה זרה, רכבות שהובילו מתים באלפיהם, ברבבותיהם. בדרך נתקלקו רכבות אלה בעמדות צבא. ידי החיילים התירו את השקים והתרמילים של הגולים ושדדום; ידיים אחרות קראו דרור לרובים שירו ברבים.
לא מעטות היו רכבות שהגיעו ישירות לאטאקי ומשם רגלי למוהילוב. הייתה זו נקודת־יישוב ראשונה על אדמת טראנסניסטריה, עיר הרוסה ברובה, ובכל

זאת כרך. כאן טופחה התקווה, שאפשר יהיה להתקשר עם הנשארים בחיים. רכבות זזו. הם צעדו ברגל ליד העגלות המעטות. ביציאה ממארקולשטי, בשולי הדרך, אחרות הגיעו רק למארקולשטי ומכיוון שאין אפשרות לספר על כל המשלוחים, נספר על אחד מהם, שעבר את כור הייסורים והעינויים שדיכאו עד עפר.
היה זה ב־28 לאוקטובר 1941. הרכבת יצאה מצ׳רנוביץ טעונה יותר מאלף נפשות. דחוסים בקרנות, יחד עם חפציהם, הגיעו למחרת עם ערב למארקולשטי. הקרנות נשארו נעולים כל הלילה, לאיש לא ניתנה הרשות לרדת, לשאוף אויר צח. לילה שלם נשארו דחוסים בקרונות בהמות, באויר כבד וגדוש. משהאיר היום. ומאי־שם נשבה רוח חזקה, הורדו האנשים מהקרונות והובלו לגיטו מארקולשטי. פעם חיו שם כחמשת אלפים נפשות יהודיות. עכשיו בתים עזובים, שוממים ובחדרים הנמוכים והקרים שרצו עכברושים והיה עצוב ומבחיל. לאן נעלמו האנשים המקו־מיים? איפה ישנים הם שנת העולמים שלהם, כמה מהם נערמו ונדחפו ביחד בבורות משותפים, לתוכם הודברו בכדורי הרובים? הייתכן שמצאו את קברם לפני הבתים, בתלים המשונים המצויים ליד הגדרות? או אולי, מי יודע, אם לא יום אחד נאספו יהודי מארקולשטי והודברו כל אחד לפני ביתו ונאלצו לכרות קבר לעצמם — ובקריאת „אש״, בין רגע כרעו האנשים ללא רוח חיים ונפלו לתוך הקברים, שכרו לעצמם, אולי? מי יודע?
ועכשיו מתחילה הביקורת. חפצים בעלי ערך נערמו ונלקחו מהאנשים יחד עם תעודותיהם. כולם או ברובם הגדול, נאספו אל הרחוב, הרגליים נסחבו בקושי בביצה ועליהם דולף יורד הגשם, ללא הפסק, גשם צונן, ללא סוף. בבתים, בחדרים הנמוכים והצוננים, עדיין נשארו כמה מהם. תחת קורת גג, או ברחוב — איש כבר אינו זוכר בדיוק איך נפח זקן נשמתו, כששפתותיו לוחשות כמה מילים וגבות עיניו נופלות בעצלתיים. כך הן עוצמות לנצח את העיניים שכהו משנים ומייסורים. ודווקא אז, כביכול, אישור לאמונה עתיקת־יומין, מתפתלת אשה בציריה ומביאה לאור היום, בעיצומם של היסורים המקוממים, נפש חדשה לחיים חדשים. ברחוב הבדיקה נמשכת. בינתיים הגיע מצ׳רנוביץ משלוח אחר ושוב החזיקה בהם ידם הקשה של השלטונות, התנים בצורת בני אדם. הם אוספים מהאנשים 180 אלף ליי, בדאגה כביכול לספק להם עגלות להובלת המטען שלהם. שוב ירד ערב.
למחרת, בראשון לנובמבר, גורשו בהצלפות אלף איש אלה מהבתים. הרביצו בהם החיילים, הצליפו בהם הקצינים, כשהם משלחים אותם לבוסס בדרך הביצות הדביקות, כל אחד ומטענו על שכמו, כאשר יכול היה עוד להציל ולהטעין מתחת המכות של החיילים והקצינים. כך נשלחו להפקר ע״י חיות אדם, שליטי הטירור. רק ארבע עגלות סופקו לאלף איש שציפו להן והתנפלו עליהן. „למה הנכם נס־חבים עם החפצים״ — קראו להם — „בין כך תמותו בקרוב״. קשה היה להם לעזוב מאחוריהם את מה שנשאר להם. רק על הגב עוד נשאר משהו, נדמה די והותר. שם בין כותלי הבנינים של בתי הכנסת נערמו אחד על משנהו ארגזים דחוסים ובהם מעט המטלטלים שנשארו להם. בבניניהם של ה„מקומות הקדושים״ מכבר לא הועלה נר בהם ולא בקעו מהם תפילות.
ארבע עגלות לא הספיקו.ואז התחילו הנשים להתחנן בפני החיילים שירשו להם

לשכור עגלות נוספות של האיכרים מסביב שציפו לכך, תמורת כסף. לקראת ערב נתקלו בגוף אדם טמון עד לצואר באדמה; דיוקן מזוקן, עיניים שכבו. היה זה היהודי היחידי ממארקולשטי שראו אי־פעם.
רד הערב, החושך נתעבה ומכביד. החיילים והאכרים, בעלי העגלות, שודדים מהעגלות יותר ויותר. החפצים נתמעטו. התוהו שלט בכל, על פני הדרך ובלב. הגשם דלף וחדר לעצמות. הדרך הייתה קשה והמים דלפו בשטף והיה קר ומאוס והאימה הילכה בכל.

מאיר שטרנברג / סיפור ללא מלים

מאיר שטרנברג מצ׳רנוביץ, אחיו של המשורר יעקב שטרנברג, שהוגלה לטראַנסניסטריה, בעדות בפני הועד היהודי האנטי־פאַשיסטי ברוסיה הסוביטית.

...הגענו למארקולשטי (מושבה יהודית בביסאראביה) בשעות הלילה, בסוף חודש אוקטובר שנת 1941. נוף של בוץ אינסופי קידם את פנינו, בוץ שהוא כל כך אופייני לימי הסתיו הביסאראבאי. רוח גשומה של סתיו סגרירי נשבה מהשדות.
פקיד אזרחי נכנס לרכבת. נופף בחדוד מרופש מול בתי החזה שלנו. פקודתו הראשונה היתה חדה וקצרה: „אסור לאף אחד מכם להחזיק יותר מ־250 ליי. הכסף הנותר ויתר דברי הערך חייבים למסור לממשלה כבר בשעות הבוקר. חייכם ישמשו כערובה לביצוע פקודה זו. השמעתם ז׳ידים (יהודונים) ?״.
בבוקר נפתחו הקרונות. פירקנו המטען והנחנו חפצינו וחבילותינו על קרקע רטובה ומרופשת. והנה נתגלו לנגד עיני כתנות קרועות, מנורות, סירים, גרביים ונעליים. כשנעצנו מבטינו התאספנו באופן אינסטינקטיבי סביב גופות הקדושים. „גם סופכם יהיה כמותם״ — צווח הפקיד.
כעבור מספר דקות, נצטווינו להמשיך את המסע ברגל. המטרה הריצה אותנו ללא רחמים. התחלנו לזרוק מעלינו חלק מחבילותינו. תרמילי הגב, מזוודות, שמיכות ואף שקים וסלי אוכל. לאחר מירוץ של ארבע שעות הגענו למארקולשטי.
לאחר שעצרנו נתגלתה לעינינו תמונה מלאת זוועה וחורבן. שמשות החלונות מנופצות, דלתות שהורדו מציריהן. מחסנים ריקים, תריסים שבורים. זהו סיפור ללא מלים על הפוגרום הנורא שקרה כאן. שיכנו אותנו בשטח מותחם שיועד לגיטו מארקולשטי ואשר היה מוקף בגדר תיל.
כוחותינו אפסו לחלוטין. אולם, לא יכולנו להירדם. מכל הצדדים נתקלנו בזוועה, חורבן ומוות. בבתים, במרתפים, בעליות הגג, בצריפים, ליד הגדרות ובתעלות — היו מוטלות גופות של יהודים שנרצחו. כשנכנסנו לבתים, הצחנה היתה כל כך גדולה, שלא יכולנו לנשום. פעולתנו הראשונה היתה לאסוף את המתים ולהעבירם לבית הכנסת הסמוך.
כשפתחתי את הארגז עליו ישנתי, מצאתי בתוכו גופת תינוק מת. הוריו הכניסוהו כנראה, כדי להסתירו. כשטפסתי על הסולם לעבר עלית הגג, ראיתי שלוש גויות כשהן תלויות.

כתב האישום על המחנה — מאי 1945

תרגם מרומנית — **זאב דודזון**

תיק מספר 23/1945

בית משפט העם, התובע הציבורי, הלשכה השביעית

אני התובע הציבורי מהלשכה השביעית, ליד בית משפט העם, בשים לב לעבודות ולחקירות הרשמיות, שבוצעו בהתאם לפרק 5 סעיף 2 מהצו החוקי מס׳ 312, לשם הבאתם לדין ולהענשתם של האשמים על השואה במדינה או על פשעי מלחמה, נגד הנאשמים: קולונל (אלוף־משנה) במילואים אגאפיאָ וואסילי וקאפיטאן (סרן) בוראדסקו סאָוואֶר, על פשעי המלחמה שביצעו במחנות המגורשים בווארטוז׳ני ובמארקולשטי במחוז סורוקה בחודשי ספטמבר־דצמבר 1941, ונגד הנא־שם יון מיכאיאֶסקו, פקיד הבנק הלאומי הרומני, על פשעי מלחמה, שביצע במחנה מארקולשטי בחודשי אוקטובר־נובמבר 1941, אנו קובעים כדלהלן:

בעוד שהערים והכפרים הרוסים סבלו מחורבן ורצח המוני מצבאות הפא־שיסטים, החל ה„טיהור" מאחורי החזית, קודם כל בביסאראביה ובבוקובינה הצפונית ואחרי כן בארץ כולה, באמתלה של יחס עויין נגד המשטר הפאשיסטי החדש. היטלר הבטיח לעקור מן השורש את יהודי אירופה ואילו על עבדי היטלר הוטל לבצע תוכנית זו בשטח. מה שקרה במחנות וארטוז׳ני ומארקולשטי במחוז סורוקה, הינו רק פרט מזער מפרק נרחב יותר של פשעי מלחמה, שבוצעו בכל רחבי אירופה, כלפי האוכלוסיה האזרחית ע״י נאמני צלב הקרס.

מתוך העדויות שהושמעו ע״י העדים השונים, מחקירת הנאשמים ומהמסמכים שנבדקו, יוצא כי הנאשמים הם קולונל אגאפיאָ וקאפיטאן בוראדסקו, הראשון — כמפקד מחנות וואָרטוז׳אֶן ומארקולשטי, והשני — כסגן מפקד המחנה במאר־קולשטי וכן — יון מיכאיאֶסקו, שהוטל עליו לקבל לידיו את חפצי הערך ולהחליף את שטרות הכסף בליים, שנמצאו ברשות היהודים במחנה המעבר במארקולשטי.

פעולתם של האשמים הנ״ל במחנה מארקולשטי, ששלטו בו מ־8 באוקטובר 1941 עד ל־16 בדצמבר 1941, התבטאה בכך שהמחנה שימש להם שטח נרחב לטירור, לביזה ולרצח יהודים מגורשים. במיוחד בלטו פשעיו האכזריים של הנאשם יון מיכאיאֶסקו, פקיד הבנק הלאומי הרומני.

הרי התיאור הכללי של מחנה מארקולשטי כמתואר על ידי הפושע יון מיכאיאֶסקו עצמו:

„אלפי עכברים שרצו ברחובות ובבתים, הזבובים במספר בלתי רגיל הציקו מאד ומסיבה זו לא היתה כל אפשרות לישון. חפצים רבים של הפקידים כורסמו ע״י העכברים. הגשמים החלו לרדת והתנועה ממקום למקום היתה קשה ביותר. הבוץ היה בלתי נסבל. כולם היו מלוכלכים ולא היתה לנו האפשרות לחיות בנקיון. נשארנו במשך שבועות רבים מלוכלכים ובלתי רחוצים. הצינה ירדה עלינו ולא נמצאו עצים להסקה. היהודים היו מוכרים שעון תמורת לחם."

במצב זה של קור, דלות, בוץ ורעב, נמצאו אלפי היהודים המגורשים מבוקובינה

הצפונית ומביסאראביה, בחודשי אוקטובר — דצמבר 1941, ועליהם נשפכה חמתם של השלישיה הנ"ל.

והנה תיאורו של אחד העדים שנשארו בחיים, אאורל קרויטורו, שהעלה רשמיו שנשארו לו מן המחנה:

„שני בנובמבר 1941 — מארקולשטי — כאן תחנת מעבר. אנו עומדים בשדה בשורות. הג'אנדארמים מקבלים אותנו. כבוד הקולונל עורך בפנינו הפגנת סמכות אכר שהואשם כי הניע את העגלה שלו למרחק מה, מקבל מנה מתאימה בו במקום, על הגבעה ליד תחנת הרכבת, מידי הקולונל עצמו: עשרים וחמש מלקות. מספר נשים שהסתכלו במתרחש — התעלפו. רועדים מפחד אנו הולכים למחנה. הג'אנ־דארמים מצויידים בנשק נוסף: האַלה. זוז מהר, פוק (חבטה); למה אינך עונד את הכוכב — פוק; אתה ז'ידאן — פוק. הבוץ במחנה מגיע עד הברכיים. כבוד הסרן מצהיר: ,מחר עם עלות השחר ייעקרו המצבות מבית הקברות. עליכם לרצף מהם שביל אבנים, בכל המחנה עד למפקדה'. מופיע כבוד המפקח. הוא מוציא אקדחו, יורה שלוש פעמים באוויר וצורח: ,הקשיבו, הקשיבו. הגיע תורכם, נגמר אתכם. על כל אחד למסור מיד חפציו ממטענו, העולה על 20 ק"ג, כולל המזון שהבאתם למשך 4—5 ימים. עליכם למסור גם את כל התעודות שברשותכם. תעודות זהות, דיפלומות, צילומים ובכלל כל המסמכים. אין הבדל בין רופא לעורך־דין או ז'ידאן אחר. כולכם שווים, ז'ידאנים. החל ממחר כל מי שיימצא אצלו חפץ או מסמך כלשהו שמניתי — ירה — יירה...' ושוב שלוש יריות באוויר. כעבור מחצית השעה, עובר המפקח, בכבודו ובעצמו, מאדם לאדם ושקית בידו ואוסף מכל אחד זהב, תכשיטים ויהלומים. עייפים מהדרך וגוועים ברעב, אנו רצים כמטורפים לעבר גדר התיל הדוקרני. אכרים אחדים הביאו קצת מזון, הם מסרבים לקבל כסף ודורשים תמורתו רק חפצי ערך. ופתאום... שוד ושבר. כבוד המפקח, בליווי מספר ג'אנדארמים, רץ אחרינו. צועק ויורה באוויר: ,מי נתן לכם רשות? אתם רוצים אוכל לכל הרוחות (וכאן באה קללה עסיסית) שלא אתפוס אתכם ליד הגדר. אחרת אני יורה'.

עם בוקר מופעלת האַלה ע"י הג'אנדארמים על גבם של הגברים שנשלחו לבית הקברות כדי לסחוב את המצבות ולרצף בהן שבילים. על כל אחד מעמיסים שתי מצבות כבדות וכך נאלצים לשאתן בכל המחנה. על כל 10—15 מטר מוצב שוטר ואַלה בידו. הם מאיצים בנו מהר מהר... אנו מבקשים לקנות קצת מזון. כי אין לנו מה לאכול. כבוד הסרן (אודותיו שמעתי שהגיע אחר כך למחנה וואפניארקה) אינו מרשה. למחרת לקחו הג'אנדארמים מכל אחד את המטען מעל ל־20 ק"ג, כדי שלא יישארו בידינו חפצים לעסקי חליפין ליד הגדר...

ביום בהיר אחד מופיע המפקח, כולו רותח מכעס בברקים ורעמים, מקיפים בית, מכישים בפטישים בקירות, מה קרה? ילדה — בת שש, הלשינה על סבתא שלה כי הטמינה זהב בתוך הקיר. האשה נלקחה, לא ראיתיה חוזרת".

במספר שורות אלו משתקף כל סבל המגורשים במחנה ואכזריותם של שלושת השליטים — כלפי המגורשים האומללים. הנאשם יון מיכאיאֶסקו, פקיד גבוה של הבנק הלאומי הרומני, נשלח למחנה המעבר במארקולשטי במטרה לאסוף את כל התכשיטים וחפצי־הערך שהיו ברשות היהודים המפונים מביסאראביה

ובוקובינה ולהמיר את הליים ב„קאסנשיין" (כסף גרמני שהיה במחזור בטראנס־ניסטריה). תמורת התכשיטים וחפצי הערך, צריך היה לשלם לפי השער הרשמי.

העד שטיפאן דראגומירסקו, **צורף**, שנשלח כמומחה שמאי להערכת החפצים היקרים העיד: „כשהגענו למארקולשטי מצאתי אלפי מגורשים אשר חיו במצב של דלות וסבל לא יתואר. בכל מקום, במרתפים, בתעלות ובחצרות, היו מוטלות גופות המגורשים. מצאתי שם את האדון יון מיכאיאֶסקו, שהסתובב כל הזמן כשאַלה בידו ומכה במגורשים ללא כל אבחנה, או אשמה, האכזריות שבו דחפתו למעשי רשעות ואכזריות. הוא היה מחרים אף תעודות זהות והיה אומר „הכול הולכים למוות". הוא נהג לסחוב מהמגורשים אף את צרורותיהם הקלים. מיכא־יאֶסקו לא הכיר בשמאותי ולא התחשב בה. הוא שילם לבעלי התכשיטים מחי־רים נמוכים ואף מגוחכים. לאחר יומיים הופסקה פעולתי מאחר ומיכאיאֶסקו החליט להחרים את כל התכשיטים ללא כל תמורה. מיוזמתו העצמית החרים את חפציהם האישיים של המגורשים: מיטות, אריגים, סבון, חוטים, תה, קפה וסוכר. חפצים אלה אף לא נרשמו. כמו כן נטלו שליחי הבנק הלאומי את חפצי המגור־שים שהושארו באמתלת חוסר אמצעי־תחבורה כמו כרים, שמיכות וחפצי משק בית. התנהגותו של מיכאיאֶסקו עם המגורשים היתה אכזרית, כשהוא מקלל ומכה".

העדה ב ר ו ר י ה מ ר, לאחר תיאור התנאים הנוראים בהם גורשו, הסבל שנגרם להם בקרונות הסגורים ללא אוויר ומים, כשרבים גוועים בדרך, מוסיפה: „נש־ארתי שני לילות ויום אחד. שם הכרתי חיה טורפת בצורת בן־אדם, יון מיכא־יאֶסקו מהבנק הלאומי הרומני. הוא נהנה מפגיעותיו בכל חלקי הגוף של המגו־רשים. אמי הופשטה בטענה כי עורכים לה חיפוש, והוכתה בצורה אכזרית, מסיבה זו היא גם נפטרה כעבור זמן קצר. אנחנו השתייכנו לקבוצת המגורשים הרא־שונה, רבים קיפחו חייהם שם כתוצאה מסבל ועינויים".

העדה ה נ ר י י ט ה ה א ר נ י ק מעידה, כי במארקולשטי חזתה במעשה נורא הפקודות הנוראות ביותר ניתנו ע"י אדון אחד בשם מיכאיאֶסקו. מכל עמל חייהם הושארו בידיהם מספר חפצים, כי הוא דאג להחרים כל חפץ אישי. רובם הוכו על ידו, אף שהתחננו כי ישאיר בידיהם מספר חפצים, כדי שיוכלו לקנות תמורתם לחם בטראנסניסטריה. הוא היה מרביץ ללא אבחנה בגברים ונשים, במיוחד היה שופך זעמו הפראי על הנשים הזקנות כשהוא חובט בהן באַלה עבה, גם אמה הוכתה קשות על ידו, וברוב זעמו לא הירפה ממנה, עד שנפלה. הוא הירבה להרביץ בכולם עד שברחו ממנו מרוב פחד. הכול נלקח מהמגורשים וללא כל תמורה. יהודי אחד שהעז לשאול, אם יקבל קבלה תמורת חפציו שנלקחו, הוכה מכות נמרצות, עד שנסחף מהמקום ע"י שני אנשים. כעבור מספר ימים נפטר. 'גם המתים יצעקו מקבריהם למען יהיה שילם ונקם למעשי מיכאיאֶסקו ולמעשיהם של פושעים רבים אחרים'."

העדה מ א ל י ב י נ ש ט ו ק העידה, כי לאחר שנלקח ממנה כל מה שהיה לה, נקע מיכאיאֶסקו את אצבעה כדי להוריד את טבעתה. סימני הנקיעה נראים גם כעת. העדה מצהירה כי אשה ביסאראבאית, שעמדה בסמוך לה וסירבה למסור חפציה, נורתה, בו במקום, והיא עצמה הוכתה ע"י מיכאיאֶסקו. מבנה נלקח

המעיל העליון. מיכאיאֶסקו אף החרים ממנו סיכת עניבה יקרה וענד אותה בעניבתו.

העד קארל בראומברג העיד כי מיכאיאֶסקו נתקף בשנאה ללא גבול לעשוק ולענות את המגורשים. הוא היכה אותם באַלה באורך מטר וחצי, ובכך אילצם לוותר על חפציהם למען הצלת חייהם. לאשתו ולבתו נעקרו העגילים מאזניהן. מספר אנשים שהוכו התעלפו ואחרים מתו כעבור כמה ימים. במחנה היתה בהלה שקשה לתארה.

התנהגותו הפראית של מיכאיאֶסקו תוארה ע״י העד יואכים ברגמן. בשורות ספוגות כאב ומרירות, סיפר על הסבל שסבלו המגורשים האומללים ממיכאיאֶסקו וראשי המחנה במארקולשטי כשאלה תוחבים לתוך כיסיהם לעיני כל, מתנות יקרי ערך, כסף רומני ומטבע זר ומחרימים חפצים אישיים יקרי ערך, כמו שעונים. רפואות ומגפי שלג. כל המוחה, ולו בצורה הקלה ביותר, הוכה ע״י מיכאיאֶסקו באלתו על גבו ללא רחמים. מן הראוי היה לרשום בכניסה למחנה מארקולשטי את דברי דנטה „אפסה כל תקווה לאלה הנכנסים לכאן״. במשך חמשת ימי שהותו במחנה העבידו את הכלואים בעבודות קשות, קיללום, היכום ובזזום.

עם עזוב הכלואים את המחנה הם נצטוו להיערך בשיירות מבלי להתחשב בקשרי המשפחה. בעלים הופרדו מנשיהם או ילדיהם, אחים מאחיות, ועוד.

כתב האישום מציין, כי עדותו של המאשים הנ״ל הינו כתב האישום החמור ביותר כנגד מיכאיאֶסקו, מפקד המחנה במארקולשטי והג׳אנדארמים.

העד אהרון קלינגהופר סיפר, כי לאחר שמיכאיאֶסקו היכה אותו ואיים לרצחו, נלקחו ממנו כל חפציו ואפילו כלי הבית שהיו ברשותו. רבים כמוהו הוכו מכות רצח וכל רכושם נשדד מהם. לגיסתו של העד עקרו זוג עגילים בעלי ערך רב מאזניה. אחיו ספג מכות נמרצות על שלא מסר שעון. כתוצאה מכך — מת.

העד יעקב בלום סיפר, כי למיכאיאֶסקו היה אוסף תכשיטים שהחזיקם בכיסו ממנו לקחו שעון „אומיגה״, שתי מטבעות זהב של 20 פראנקים צרפתיים, כלי בית ועוד. מיכאיאֶסקו נטל ממנו את תעודותיו באומרו „למקום שהנך הולך אין צורך בתעודות, הנכם הולכים למות ואין לכם צורך בשום דבר״.

העד אהרון שטיין, יתום מטראנסניסטריה, סיפר כי עם הגיעו למחנה ראה את מיכאיאֶסקו אוסף, תוך כדי איומי רצח, את התכשיטים בשקיות. אם לאחר החיפוש נתגלה איזה חפץ נוסף, היה מענה את הכלוא בעינויים קשים. באיום רצח היה אוסף מהמגורשים את תעודותיהם, כשהג׳אנדארמים דוחפים אותם ומת־עללים בהם. מיכאיאֶסקו לקח מהעד רבע מיליון ליים להחלפתם ברובלים, אולם כספו לא הוחזר לו, לא ברובלים ולא בליים. גם העבודה במחנה בוצעה בקצב מהיר, בלחצם המתמיד של הג׳אנדארמים, שהיכום ללא סיבה.

העד יעקב רוזנר, יתום מטרנסניסטריה, סיפר כי מיד עם הגיעו למחנה הוכה ע״י מיכאיאֶסקו, שבזז אותו ואיים לרצחו. לא התיר לכלואים לקנות מזון. בדרך נתקלו בגוויות רבות של מגורשים שכרעו ונפלו כתוצאה ממכות או מיריות בפקודת מיכאיאֶסקו ואגאפיה.

העדה לידיה זינגר העידה, כי אמה הוכתה קשות ע״י מיכאיאֶסקו. הוא גם פגע בראשה באלתו, כשביקשה להחליף שמיכה תמורת שתי ככרות לחם. כשנערכה השיירה לדרך הפרידו ממשפחתם את הסבתא, בת השבעים ושמונה. היא התחננה בפני מיכאיאֶסקו, להתיר לה להצטרף למשפחתה, אולם הוא חבט בה באלתו וידה נשברה.

העד חיים וולטר, יתום מטרנסניסטריה, מסר כי במחנה בו פקד מיכאיאֶסקו, שהה שבוע ימים, ללא מזון ומים, הכלואים הוכו על ידו עד מוות. ממשפחתו לקחו 300 דולר ואת כל הבגדים והתעודות. בפקודתו של מיכאיאֶסקו הוכו גם הוריו ואחיו, עד כי נפטרו בדרך.

העד מנדל קלינגר, יתום מטראנסניסטריה, הצהיר כי מיכאיאֶסקו התנהג במחנה כמו שודד, הוא קיבל ממשפחתו עשרים אלף ליי בהבטחה לסדר להם עגלות לתחבורה, אולם הוא לא סיפק אף עגלה. את הכספים לקחו לעצמם קולונל אגאפיה ומיכאיאֶסקו. אחיו הוכה קשות ע״י מיכאיאֶסקו ונפטר כעבור כמה ימים.

גם העדה רחל קרנר העידה, כי אביה הוכה קשות ע״י מיכאיאֶסקו, וזאת משום שהיה שו״ב, ואמנם הוא נפטר תוך ימים ספורים.

העד אהרון סאקר, לאחר שהעיד על התנאים בהם עשה דרכו מתחנת הרכבת למחנה, הודיע כי מהאנשים נלקחו מחוץ לתכשיטים, זהב. אריגים וסבון גם רפואות ותעודות. מיכאיאֶסקו לקח ממשפחתו שעונים ותכשיטים וגם 150 דולר. כמו כן החרימו ממנו ארבע מאות דולר שהוטמנו בצוארון. אמו הוכתה וניצלה ממוות, הודות לתחנוניו של אחיו הצעיר בפני מיכאיאֶסקו, שיחוס על נפשה. מיכאיאֶסקו החרים את כל כספנו באמרו, כי אין לנו צורך בכסף וכי יספקו לנו עגלות לתחבורה חינם אין כסף. לפני הנסיעה הופיע מיכאיאֶסקו כשאַלה בידו וצעק להוריד מהעגלות כל מטען העולה על עשרים ק״ג. המטען שהורד נאסף ע״י הג׳אנדארמים.

העד נתן פארטפל, יתום מטראנסניסטריה, סיפר כי השיירה נתקבלה בתחנת הרכבת ע״י הקולונל אגאפיה ומיכאיאֶסקו. כבר בדרכם למחנה נשדד מהם המטען ע״י הג׳אנדארמים, כולל המטען הקל. במחנה נערך אמנם חיפוש מדוקדק ובאיומים לקחו מהם אף את תעודותיהם האישיות. מי שלא מסר את תעודותיו הוכה נמרצות. גם הקולונל אגאפיה השתתף בחיפושים ואף חבט בחוט ברזל בכל אלה שלא מסרו חפציהם.

העד אאורל קרואיטורו סיפר, כי החפצים שהוחרמו ע״י מיכאיאֶסקו נאספו בתוך שקית וללא רישום כלשהו. במשך כל הזמן איים עליהם מיכאיאֶסקו ברצח וירה מאקדחו. כל התעודות והצילומים נלקחו מהם. בעד הליים שמסרו לא קבלו כל תמורה ברובלים. האנשים הוכו כשהתקרבו אל האכרים לקנות מצרכי מזון.

העדה מיטיה כץ סיפרה: „עם הגיענו למחנה מארקולשטי הוקפנו ע״י הג׳אנדארמים בראשותו של הקולונל. הורידו אותנו מקרונות כשהג׳אנדארמים יורים ולא היתה לנו כל אפשרות לקחת אתנו את מטעננו. בקושי הצלחנו להבין את המתרחש. מיכאיאֶסקו לקח מאתנו את כל תעודותינו בנימוק כי אין לנו כל

צורך בהם, הואיל ואנו הולכים „לקראת מוות בטוח". חותנתו יחד עם בת אחותה, ילדה בת שבע, הובאו בפני הקולונל אגאפיה, לאחר שהקטנה אמרה למיכאיאֶסקו, כי הסבתא שלה הסתירה תכשיטים. עד היום לא ידוע על גורל שתי הנפשות. (הצהרה זו תואמת הודעתו של העד א. קרויטורו).

העדה דורה אקהאוז סיפרה, כי הוכתה באכזריות ע"י מיכאיאֶסקו, כשזו רצתה להרים מהבוץ את מעיל תינוקה. הוא לקח ממנה תעודותיה בעודו צורח, כי בין כך וכה הן הולכות למוות. מיכאיאֶסקו לקח אף את שמיכות הילדים, בטענו כי חפצים אלה שייכים למדינה...

העד דימיטרו סטונסקו, שנשלח כנציג הבנק הלאומי הרומני למארקו־לשטי, סיפר כי מיכאיאֶסקו היה מסתובב במחנה עם אַלה ואקדח. את החיפושים ערך לפעמים לבדו, כשהוא מכניס החפצים לתוך שקית והרישום נערך בערך. הוא סיפר כי מהמגורשים הוחרמו הבגדים, הסבון, הסוכר, הקפה ועוד. ההחרמה בוצעה בנוכחות הנציג הצבאי במחנה.

העד מאיר שקולניק סיפר, כי בתחנת מארקולשטי נתקבלו ע"י קולונל אגאפיה ומיכאיאֶסקו, אשר ירה מאקדחו באויר ונופף באלתו באיימו ברצח כל אלה שלא ימסרו את תכשיטיהם ובגדיהם. לא נערך כל רישום של החפצים. התכשיטים הוכנסו לתוך שקית. העד אולץ לחלוץ נעליו בנוכחות קולונל אגאפיה, הואיל ומיכאיאֶסקו טען כי הוא נועל נעליים טובות מדי.

העד קונסטנטין פאונסקו, מפקח כללי של הבנק הלאומי הרומני, אמר כי אם נלקחו מהיהודים, נוסף לחפצי זהב, מטבע זר וליים גם חפצים אחרים, הרי נעשה הדבר ללא כל הוראה מטעם הבנק הלאומי הרומני. תמורת חפצי־הערך צריך היה לשלם בהתאם להערכת המומחים שנשלחו במיוחד למטרה זו. מהדו"ח שמסר הנאשם מיכאיאֶסקו לבנק הלאומי הרומני, לאחר שליחותו במארקולשטי, מסתבר בצורה הבולטת ביותר, כי הוא היה היוזם האישי להחרמת הביגוד, המזון וכו'. בדו"ח הנ"ל הוא גם אישר כי מתפקידו של מיכאיאֶסקו היה לאסוף התכשיטים, המתכות יקרי־הערך ולהחליף את הליים, אולם לא יותר מזה. אף על פי שסמכותו היתה מוגבלת, הוא פעל בכל זאת, מתוך יוזמה אישית ובאישור מפקדת המחנה. במגמה להרע למגורשים, ציווה לנשל אותם מבגדים, מסוליות העור, מהשמיכות, הכסתות, הכרים, הכותנות, הסדינים, הגרבים, הציפיות, התרופות ומיתר החפצים שנועדו להבטחת חייהם ובריאותם של המגורשים. עד היכן הגיעה אכזריותו אנו נוכחים מקריאת הדו"ח שלו, כי בין יתר החפצים שהוחרמו שלא כחוק נתגלו עשרות עריסות־ילדים, וסתם כדי להשחית ולקלקל נפרם העור מטיב מעולה מעגלות ילדים. הווה אומר, כי אכזריותו של הנאשם מיכא־יאֶסקו לא נעצרה אפילו למראה פניהם הרכות של הילדים שישנו בעריסותיהם. הילדים המסכנים שנעקרו ממשכבם ומעריסותיהם לא ידעו משמעותה של אותה ברבריות לאין שעור שפקדה את העולם ושנתגלמה במיכאיאֶסקו. אגב, בחירתו של מיכאיאֶסקו ושליחתו למארקולשטי לא היתה מקרית כלל. הוא נבחר במיוחד בהתחשב עם התנהגותו הגסה בדרך כלל.

העד אוקטאביאן פופ, פנסיונר של הבנק הלאומי הרומני, אמר כי מיכא־יאֶסקו מוכר היה בהתפרצויותיו, שנסתיימו על־פי רוב בקללות ובמכות.

העד חיים נוימאן, צורף, אמר: „אינני הצורף היחידי שסבל משיטות הטירור של מיכאיאֶסקו. ההתעללות גם נבעה מרצונו לחפות על חיי הרווחה והמותרות שניהל.”

בעימות בין הנאשם מיכאיאֶסקו לבין העדים דלהלן, התבלטה ביותר איש־יותו הפושעת:

העד אהרון קלינגהופר סיפר, כי אחיו הוכה בצורה אכזרית כיוון שניסה להחליף בגדים תמורת מזון, לאחר המכות חלה ומת. נעלי המגורשים וכלי עבודתם של בעלי המלאכה — הוחרמו. אשה שסירבה למסור חפציה — נורתה בו במקום. כן גבו המפקדים כספים בעד עגלות (להובלת המגורשים). אולם לרשותם של אלפיים איש במחזור העמידו 3—4 עגלות ולאחר שהשיירה התקדמה מרחק־מה היו מורידים מהן את האנשים והילדים ומחזירים את העגלות. מיכאיאסקו אסף מהם את התעודות והיה נוהג לצעוק „ליהודים ולכלבים אין צורך בתעודות. למקום שאתם הולכים תושיטו ידיכם לסטאלין”.

העדה קאמיליה טוטנהאור העידה, כי החרימו ממנה תכשיטים בשווי של מיליונים ומה שמצא חן בעיני מיכאיאֶסקו, היה מכניס סתם לכיסו.

העד פייבוש סטולאָרו העיד: מיכאיאֶסקו ירה מאקדוחו וצווח: „הינכם הולכים למות”. מאזני אחותו תלש את העגילים.

העדה אללה גורנשטיין, יתומה מטראנסניסטריה, אמרה כי מיכאיאֶסקו החרים את מעיליהן, שלה ושל אמה. הוא היכה באכזריות רבה את אמה וחבט באלתו באזניה כדי שתוריד את עגיליה ואמנם היא עקרה אותן מבשרה. לאחר מכן קיבלה מכות נוספות מהג׳אנדארמים בפקודתו של מיכאיאֶסקו. גם בדרך הוכו בני משפחתה באכזריות רבה ע״י הג׳אנדארמים בפקודתו של מיכאיאֶסקו. אחיה בן החמש־עשרה, שסירב לחלוץ נעליו בגלל הקור והבוץ ששררו, הוכה בגבו וכעבור שעה נפטר. הדוד שלה שניסה לקנות לחם תמורת בגדים בשביל אמא שלה, שהיתה חולה ונטתה למות, נורה ע״י הג׳אנדארמים בפקודתו של מיכאיאֶסקו. בדרך הוכו בני משפחתה באכזריות רבה ע״י הג׳אנדארמים ומשמונה נפשות היא נותרה היחידה בחיים.

העד אברהם סאקר מטראנסניסטריה, סיפר כי בפקודתו של מיכאיאסקו נלקחו אף התרופות מאמו החולה, ובגלל מחסור בתרופות היא נפטרה.

בהצהרתו בפני בית המשפט הצבאי בקישינוב הודיע מיכאיאֶסקו, כי קיבל מהיהודים כספים לשם הובלתם בעגלות לעבר קוסאוץ בהסכמתו של קולונל אגאפיה. בדו״ח לבנק הלאומי הרומני הוא מסר, כי הסכום הסתכם לסך של 560,000 ליי. בסוף הצהרתו על פעולותיו במארקולשטי הוא אמר, כי הוא קיבל סיוע בלתי מוגבל מהפיקוד במחנה, הן ביום והן בלילה.

העד יואכים ברגמן אישר, כי בידי מפקדת המחנה הופקדו סכומי כסף לשכירת עגלות להובלת המטען של המגורשים, אולם הם נאלצו להמשיך ברגל ומסיבה זו נשאר רוב המטען. היתה גם אפשרות להחרים עגלות להובלה. העד סיפר על מקרה עם קצין זוטר, הזכור לטוב, שהחרים את כל העגלות באיזורו. לא ביקש כל תשלום ופעל מתוך רגש אנושי טהור לעזור למגורשים להוביל את מטענם שלא יילך לאיבוד.

לויטננט (סגן) מארין באראַנוביץ בהצהרתו בפני בית המשפט המל־חמתי בקישינוב העיד, כי גבו מהיהודים על חשבון ההובלות מליליון וחצי ליי, סכום גבוה מזה שנמסר בדו״ח לבנק הלאומי הרומני. הוא הוסיף, כי הע־מיסו חפצים בשלושה קרונות וללא כל רישום: שמיכות, מגפיים, עורות ופרוות.

העד יון וויקולסקו אמר, כי תפקידם במחנה היה להחליף את הליים ולאסוף את המתכות היקרות. יתר החפצים שנאסגו היה לפי יוזמתם האישית של מיכאיאָסקו ושל מפקד המחנה.

העד יון חינצוריאנו העיד, כי במשך חמשה ימים ששהה במארקולשטי ראה רק פעם אחת שניתנו רובלים תמורת ליים.

בנוסף לעדויות הנ״ל, המצביעות על פעולותיהם של אגאפיה, מיכאיאָסקו ובורא־דאסקו, יש להוסיף את הלקט הבא:

גיאורג פאָטרישור, חייל לשעבר במחנה, סיפר: „לאחר שהשיירות היו נערכות להעברה ליער קוסאוּץ, לא היו מרשים קולונל אגאפייה וסגנו סרן בוראדאסקו למגורשים לקחת אתם את כל מטענם, פרט לזה שיכלו לשאתו על שכמם. הייתי נוכח, כאשר כמה יהודים פנו בבקשה להרשות להם לקבל עגלה להעברת חפציהם. אולם קאפיטאן בוראדאסקו במקום להאזין לבקשתם, חבט בהם באלתו. „בראותי אכזריות בלתי אנושית זו, התרחקתי, כי לא יכולתי לשאת עוול שכזה״. בהיותי חייל זוטר לא יכולתי להסב תשומת לבם לכך. בדרך הארוכה עד ליער קוסאוּץ, בה צעדו היהודים רעבים ומלאי סבל, לא היתה אף שיירה שלא יפלו בה מתים בדרכם ליעד.״

פלוטונייר (רב־סמל) פלוריה בורטיה העיד, כי בנוכחותם של קולונל אגאפייה וקאפיטאן בוראדאסקו אספו מהמגורשים את כל תעודותיהם ושרפום. העד הועמד למשפט בפני בית המשפט הצבאי על שהרשה לאכרים מספר למכור מזון ליהודים. כן גילה כי השרת של קולונל אגאפייה סיפר לו, כי כדי להתחמק מבדיקת תחנת הגבול באוּנגני, הסתיר הקולונל אגאפייה את התכשיטים שצבר במחנה בצנצנות שומן. הוא שמע מפי חיילים אחרים, כי קולונל אגאפייה שלח באמצעות השרת שלו חבילות רבות ליאסי. ומכיוון שבלשי חייל הג׳אנדארמים חשדו בו ועקבו אחרי תנועותיו, הוא הערים עליהם ועלה לרכבת מרחק שלוש תחנות מתחנת הרכבת במארקולשטי. הוא הסתובב במחנה עם אלה בידו ובכל הזדמנות הרביץ בכלואים. תעודותיהם נשרפו בפקודתו ודאג לפזרן בתוך האש כדי שיישרפו כליל. בעימות בין העד לבין קולונל אגאפייה הוכיח העד, כי אף פעם לא סיפקו עגלות במידה מספקת בשיירות שמנו בין 1000 ל־2000 איש. אם סיפקו להם עגלות, הרי הגיע מספרן ל־6—7 לכל היותר, למרות שהתשלום סודר עם הכלואים מתוך הסכם.

העד גם הוכיח כי במחנה נמצא מלאי חיטה להזנת הכלואים, אולם הקולונל לא השתמש בו. הקולונל הודה בעובדה זו, אך טען, כי החיטה ומצרכי מזון אחרים שנמצאו במחנה, לא חולקו לכלואים, מאחר והללו נמצאו במעבר. את כל החמרים בצירוף התעודות הרשמיות שלח לפרפקטורה בבלצי. עובדה זו, מוסיף כתב האישום, מוכיחה את עמדתו ויחסו השלילי של הקולונל כלפי העצורים. כשנמצאו

כבר ברשותו מצרכי מזון לא מצא לנכון, בתירוץ מגוחך, לחלקם לכלואים שגוועו ברעב. גישה זו של הקולונל אגאפייה, אינה מתיישבת עם קו ההגנה שלו, כי עשה כל מה שביכלתו כדי להשיג מצרכי מזון בשביל הכלואים, אולם לא הצליח להשיג שיתוף הפעולה של השלטונות. הוא הוסיף לטעון, כי כל מעשיו היו מכוונים לעזור לכלואים מתוך חמלה עליהם והשתדל להקל על גורלם. המסקנה היא, כי כשהיו לו מצרכי מזון, לא מסר אותם הואיל „והמגורשים היו במעבר" כשלא היו לו מצרכי מזון „התרוצץ כדי להשיג מזון — למען הקל על סבלם" אך כשהשיג את המצרכים, כפי שמוכח מהנאמר לעיל, שלח אותם לפרפקטורה עם כל התעודות ואילו הכלואים המשיכו לגווע ברעב.

בעימות בין העדה קמיליה טוטנהאור לבין קולונל אגאפייה הודיעה העדה, כי היא יחד עם בעלה שנפטר נתנו לו שרשרת זהב ופלאטינה, שעון זהב ושטיח, כדי שירשה להם לנסוע בעגלה. הוא קיבל אמנם את החפצים מידיהם למטרה זו, אולם לא קיים הבטחתו והם נאלצו ללכת רגלי ולהשאיר את מטענם.

פלוטוניר פלורה בורטיה, בהצהרתו בבית המשפט הצבאי בקישינוב, הודיע כי הוא עצמו הוריד יהודיה מהעגלה וחבט במקל בגבה, הואיל ולפי דעתו היתה מסוגלת ללכת רגלי. היהודיה פרצה בצעקות בקולי קולות כלפי קאפיטאן בורא־דסקו: „למה לקחת ממני 60,000 ליי כדי שהג׳אנדארמים יורידוני מהעגלה". בוראדסקו הפנה ערפו אליה ועשה עצמו כלא שומע. הוא הוסיף, כי שמע מפי הג׳אנדארם פאטרישור כי קאפיטאן בוראדסקו התיך חמאה והסתיר בה תכשיטים. מיהודיה אחרת החרים שעון זהב לאחר שהשליכה לתוך מרתף. גם ממנו החרים שעון זהב של אשתו ו־500 ליי.

מהעובדות שהובאו לעיל יוצא כי:

א. הנאשם יון מיכאיֶאסקו אשם במעשים המפורטים בסעיף 2, סימנים ג׳ ק׳ ל׳ מהחוק שבצו החוקי 312/945 להבאתם לדין של האשמים והענשתם בגין השואה שהתחוללה על ארצנו, ובכך — שהחרים מהמגורשים תכשיטים ומטבע באופן שרירותי מבלי לנהל רישום רשמי ומבלי לשלם מה שהגיע להם לפי השער הרשמי. אין כל דיווח לבנק הלאומי הרומני בדבר מאות הדולרים והלירות שהוחרמו מהמגורשים. פרט לחמשה דולר.

ב. מהעדויות שהושמעו מסתבר כי מספר תכשיטים מאלה שהוחרמו תחב אותם לתוך כיסו מבלי לרשמן במקום. כן הצהירה עדה, כי ראתה סיכת עניבה יקרה, שהוחרמה ממנה ענודה לעניבתו. בכל אופן מהעדויות שהושמעו ניתן להסיק כי החפצים נאספו בצורה שלא איפשרה פיקוח כלשהו.

ג. היה לוקח לעצמו את הכספים של היהודים שנמסרו לרכישת עגלות.

ד. היה מטיל פחד על המגורשים בכך שיירה מאקדוחו ואיים עליהם במוות. יתירה מזאת, הוא היה מזכיר להם מדי פעם, ובצורה אכזרית, כי הם נשלחים למוות בטוח ועל כן הם אינם זקוקים לשום דבר.

ה. היה מכה אותם באלתו בצורה אכזרית מבלי להבחין בין נשים, זקנים או ילדים. רבים מתו כתוצאה מעינויים אלה.

ו. היה עוקר עגילים מאזני הנשים יחד עם בשרן, ועקר אצבעות כדי להוריד טבעות.
ז. היה מצווה גם לירות במגורשים, על שלא מסרו את החפצים כפי שדרש.
ח. היה מונע קנייתם של מיצרכי מזון ופוגע בצורה אכזרית בכל אלה שנתפסו.

כמו כן הוא נאשם בהפרזה בביצוע ההוראות בעלי אופי גזעני, שנתקבלו ע״י ממשלת המרשל לשעבר אנטונסקו. כלפי היהודים המגורשים. שכן לפי הצוו צריך היה להחליף ליהודים המגורשים את הליים ב„קאסנשיינים״ וכן לפדות את התכשיטים והמתכות ייקרי הערך בשער הרשמי.
בניגוד לכל אלה הנאשם יון מיכאיאסקו:

1. החרים את כל התכשיטים והמתכות ייקרי־הערך, מבלי לשלם תמורתם אף פרוטה, או לפי דברי עד (צורף מקצועי שנשלח במיוחד) שילם במשך היומיים הראשונים סכומים מגוחכים, ואחרי כן, בתירוץ כי היהודים מסתירים דברי ערך ותכשיטים. החרימם ללא תמורה.
2. החרים ליים ומטבע זר ללא כל תמורה.
3. ביזמתו האישית החרים בגדים, נעלים, רפואות, סוכר, עגלות ילדים, שמיכות, כרים, תעודות, דיפלומות וצילומי המגורשים. כתוצאה מכך החליש את כוח ההתנגדות של המגורשים כנגד הקור, המחלות והרעב.

קולונל ואסילי אגאפייה נאשם במעשים המפורטים בסעיף 2 סימנים ג׳ ק׳ ל׳ מהחוק 312/45 להענשת פושעי המלחמה, בכך:

1. שלא נקט באמצעים להזנת האנשים ממחנות ווארטוז׳ני ומארקולשטי, לא הניח להם לקנות מצרכי מזון בעד כספם. גם כשהיו ברשותו מצרכי מזון — לא חילקם בין המגורשים.
2. לא נקט באמצעים מתאימים לדאוג לבריאותם ולנקיונם של הכלואים וכתוצאה מכך גדלה התמותה ביניהם.
3. לא נקט בשום צעדים כנגד קאפיטאן בוראדסקו סגנו והג׳אנדארמים שהתעללו באסירים. יתר על כן, הוא עצמו עינה אסירים.
4. אירגן עבודות מופרזות במחנות מארקולשטי ווארטוז׳ני והתייחס בלבלנות למעשי האלימות של קאפיטאן בוראדאסקו והג׳אנדארמים.
5. התיר והשתתף בהחרמת החפצים והתעודות של היהודים ע״י יון מיכאיאסקו, מבלי לבדוק אם מותר לו לבצע החרמות מסוג זה.
6. התיר ליון מיכאיאסקו לבצע כלפי המגורשים, מעשי אכזריות קשים ביותר, בהיותו הוא עצמו שותף פעיל לפשעים אלה.
7. לא נקט באמצעים הדרושים, בהתאם לפקודות הממונים עליו, ביחס להסעת שיירות המגורשים לנקודת המעבר בקוסאוץ, בכך שהעמיד לרשות הנשים, הילדים והזקנים רק מספר זעום של עגלות (3—10 עגלות ל־1000 איש), בה בשעה שהפקודה קבעה כי לרשות כל שיירה יש להעמיד 40—50 עגלות. כן לא נקט בשום אמצעים להגנת השיירות ולא ביצע הפקודה לירות בבוזזים. כתוצאה מאי־ביצוע פקודה זו רבים מהמגורשים. חולים זקנים. נשים וילדים, מתו בדרך.
8. לקח לעצמו כספים ורכוש של המגורשים וכן נכסים מכספי ציבור. כשקיבל

300.000 ליי מהקהילה היהודית ביאסי עבור כלואי ווארטוז'ני הוא לא הגיש כל הוכחות על דרך השימוש בכספים אלה.
לקח מהכלואים חפצים יקרי־ערך (שעונים, טבעות, שטיחים) לשם מתן יתרונות לנותני החפצים או שהחרימם. חלק מחפצים אלה נמצאו בדירתו ביאסי, לאחר חיפוש שנערך בפקודת בית המשפט הצבאי בקישינוב.
לקח לעצמו כספים שקיבל מהמגורשים לרכישת עגלות להסעה, קיבל ממיכאיאֶסקו 560,000 ליי, לשם הפקעת עגלות, אולם לא נשאר כל מיסמך על השימוש בכספים אלה.
בנוסף לכך נאשם קול. ואסילי אגאפייה בעידוד פעולותיהם של הנאשמים יון מיכאיאֶסקו וקאפיטאן בוראדאסקו, ובשיתוף פעולה אתם.

קאפיטאן בוראדאסקו נאשם במעשים הבאים:
1. פיקד וביצע עבודות מופרזות במחנות ווארטוז'ני ומארקולשטי, בהכותו את המגורשים בצורה אכזרית.
2. חיבל בהזנת המגורשים, לא הירשה להם לקנות מזון ואף החרים את המזון שקנו.
3. ניצל את הנשים הכלואות במחנה.
4. החרים תכשיטים, קיבל כספים להסעה, אולם לא קיים הבטחותיו.
5. התקין מיכלים מפח שהוריד מגגות הבתים והכניס בהם חמאה ובה היו מוסתרים תכשיטים, לפי עדותם של מספר עדים.
6. אף מהאכר אצלו התגורר לקח כמה חפצים.
7. כמו כן הוא נאשם בהשתתפות בפעולתו הנפשעת והבלתי חוקית של הנאשם יון מיכאיאֶסקו.

על מעשי הנאשם קאפיטאן בוראדאסקו חל סעיף 2, אותיות ג' ק' ל' מהחוק 312/945, להענשת פושעי המלחמה.

בשים לב כי על מעשי הנאשמים חל החוק מס' 312/945 לשם הבאתם לדין ולהענשת הנאשמים בגין השואה שקרתה למדינה בגלל הסיבה הנ"ל, ובשם החוק אנו מצהירים כי קיימת סיבה מספקת להעמדתם לדין של יון מיכאיאֶסקו, קולונל וואסילי אגאפייה וקאפיטאן סאֶוואֶר בוראדאֶסקו.
ניתן במשרדנו בבוקארשט בחודש מאי 1945.

מזכיר בית המשפט — התובע הציבורי

בחזרה לעיירה

מ. פוגל / העיירה ב־1943

במרץ 1943 נפרצה החזית הגרמנית. ב־13 בו עזבנו את זיגיבקה ויצאנו ברגל לסורוקי. זמן קצר לפני שעזבנו את המקום, נודע לאחותי מסיה, שהיתה במחנה אוֹבאדוֹבקה, כי אנו נמצאים בזיגיבקה. היא הצליחה להתחפש כגויה ולהגיע אלינו קרוב לעזיבתנו. שמחתה כשמצאה את הילדה אתנו היתה מעורבת בתוגה — כי תינוקה מת במחנה. בזיגיבקה פגשנו את מלכה יפה (לבית סודברג) שהצטרפה אלינו בדרך. הגענו לסורוקי. סורוקי היתה עיר ללא יהודים. השארתי בה את משפחתי והחלטתי להמשיך לבדי למארקולשטי.

בדרך קפצתי ללא נטילת רשות ועליתי על מכונית צבאית, אולם חייל שהשגיח בי, גירש אותי והוריד אותי ליד דומברובני, באיימו עלי כי יעמידני למשפט על נסיעה במכונית צבאית, ללא רשות. הדרך היתה בוצית מאד, המשכתי ברגל ולאחר מאמץ רב הגעתי לפלורשטי ב־18 במרס 1943 בשעה 5 אחה״צ. מצאתי כאן כמה עשרות יהודים אשר הגיעו לכאן ממקומות שונים לאחר נדודים והתרכזו בשני בתים. המשכתי לצעוד בפסי הרכבת ובשעה 6 לערך הגעתי למארקולשטי דרכתי בבוץ הגדול בשארית כוחותי. העירה היתה שוממה, הבתים הרוסים ללא דלתות וחלונות — עיירת רפאים. הגעתי לדירת זאב (וולודיה) שטרנברג — שם היה הסלסוביט (עיריה). לקראתי יצא גוי ארסניה, הוא שאל אותי מאין אני בא. עניתי לו מסורוקי, מיחידה פארטיזנית. הוא החל לחקור אותי מי מהיהודים נשאר בחיים. עניתי לו, כי לא ידוע לי דבר הואיל ואני בא כעת מיחידה צבאית. הוא ליווה אותי לביתי. שם פגשתי גויים ביניהם פטיה הסנדלר, אשר הכיר אותי. הוגש לי אוכל וכן הציעו לי מטה.

מיד מצאתי התעסקות. זכור לי כי עובד הרכבת מתחנת מארקולשטי טילפן להנהלה האזורית בבלצי והודיע, כי נמצא עובד רכבת המוכן לעבוד, בשעה שחסרות ידיים עובדות במקום, אולם הוסיף, האם אפשר להעסיקו, הריהו יהודי. מצדו השני של הקו נשמע הד־צחוק על שאלה משונה זו. גם אבי החייט החל בעבודה. לגויים לא היו בעלי מלאכה והוא הוצף בעבודה. הגויים אשר ראו אותנו חוזרים למקומנו, גילו סימני פחד וחרדה. לשאלתי מי רצח את יהודי העיירה הם ענו: הקוזיסטים ובראשם בושטיאנו מבאַגרינשטי. הם מסרו לנו, כי רב העיר נרצח כשהצבא הרומני הגיע למארקולשטי ע״י שני חיילים רומנים, כשהוא התפלל, וכי נקבר בחלקה בין דירתו לדירת ברל טבק.

רבקה פוגל מוסיפה: נרצחו רבקה סלצר, ציריל פישמן (אשתו של שמואל), משה בנר ואשתו שרה׳קה, הבת זיסל (אשתו של ליובה גולדינר ז״ל), שמשון קופרשטיין ואשתו שרה גורשו, עד לגורה קמינקה (ליד פלוראֶשטי) ושם נרצחו.

משה פוגל: אחרינו הגיעו למארקולשטי איידל סוירפמן ובתה חייקה. מפי רחל פרסבורג, פועלת שעבדה בזמנו אצל גב׳ יוריזדיצקי, וגורשה מצ׳רנוביץ לטראנסניסטריה, דרך מחנה מארקולשטי — שמעתי כי על הקיר החיצוני של בית הכנסת „יבנה" היה רשום בדם: „באם יישאר יהודי אחד, שינקום הדם היהודי הנקי השפוך" ועל החתום יעקב ברגר.
רוב בתי הכנסת נחרבו. הקירות פורקו ע"י הגויים. בית הקברות נמצא כשהוא הרוס כליל. רוב המצבות נותצו, הגויים השתמשו בהן להתקנת מדרכות. „במו עיני ראיתי מצבות יהודיות שהשתמשו בהן כמדרכות". אולי נשארו עשר מצבות שלמות. גדר בית הקברות היתה הרוסה לגמרי. בתוך בית הקברות צמחו עשבי־פרא. שרידי היהודים המארקולשטאים שהגיעו לעיירה גדרו את בית הקברות בגדרי תיל. אולם הגדר שוב נהרסה ע"י הגויים, עקב חוסר שמירה. לאחרונה, לאחר השתדלות אצל השלטונות, נבנתה גדר אבנים.

אברהם שוסטרמן / עזובה בבית הקברות

בדצמבר 1944, חזרה משפחתי למארקולשטי. מצאתי בה 3 יהודים ממשפחת מוצוק וממשפחת יוסף ברקו. כל הנותרים הושמדו. דרכי הראשונה היתה לבית לייב גוכמן, שכן הרב. הרב בארנבוים נרצח בשבת, עצמותיו נמצאו כשהגוויה מכוסה בטלית.
נדמה לי, כי אברהם חנציס, בנו של ברל, התקין את ארון הקבורה. הנוכחים, אספו את העצמות והכניסום לארון. הודענו גם ליהודי פלורשטי לבוא ללוויה. קברנו אותו ליד קבר חותנו.
בסמוך למקום חפרו ומצאו חפצי כסף ואולי גם חפצי זהב. בתי כנסת לא מצאנו. כולם נהרסו. בבית המרחץ מצאנו הרבה עצמות של הרוגים, אספנו אותם. נאמר לי, כי באותו מקום נמצאו עצמותיו של שמואל פישאל׳ס ואשתו הבאנו העצמות לקבר ישראל. הרבה יהודים שנרצחו הוטמנו בבור סמוך לבית הקברות. זאת גילינו כשחפרנו בור כדי לכבות סיד. והנה נתקלנו בקבר אחים בו מצאנו גולגלות של מתים. מיד הפסקנו העבודה וקברנו העצמות כדת וכדין. בבית הקברות עצמו היתה עזובה רבה. הילדים מבית הספר הסמוך היו באים שמה כדי לעשות צרכיהם. הגויים רעו בו צאנם. המצבות היו הרוסות. פנינו מספר פעמים לשלטונות להקים גדר סביב בית הקברות. רק לאחרונה. לאחר פניות מרובות, הוחלט לגדר את בית הקברות והוקמה גדר בגובה של 1.5 מ׳.
בנין התלמוד תורה נשאר על תלו. הוא משמש כפנימיה לבית יתומים. בשנים הראשונות לאחר המלחמה התרכזו עוד כמה עשרות יהודים במארקולשטי. אולם רובם נפטרו. כעת נמצאים בה כמה יהודים, ביניהם ישראל גלוזמן, אשתו ואחיו. מארקולשטי התרוקנה לגמרי מתושביה היהודים ואף לא יהיה מי שיביא נפטר יהודי לקבר ישראל. בגורה קיינרי קבורים כ־3000 יהודים, ביניהם ישראל חלפין ולייב ניסנזון.

מהמצבות המעטות שנשארו בבית הקברות במארקולשטי

מצבת ר' אלעזר קוטיק שו"ב.
מצבת ר' מאיר אהרון שו"ב (אביו).
(צולמו בשנת 1974)

צבי קופרשטיין ז״ל / במארקולשטי — בדצמבר 1945

ב־9 במאי 1945 הוכרזה שביתת הנשק. באותו זמן שהיתי עם אשתי ובני בעיר קיזל, בהרי אוראל לא רחוק מהנהר קמה. רבה היתה השמחה בחוצות העיר. גם אנו שמחנו כי „הוכתה החיה במאורתה" והתחלנו לחלום לחזור הביתה. „הביתה"! לא ידענו כי הבית איננו עוד.

מעטות היו הידיעות ולא ברורות על מה שהתרחש בשנות המלחמה באירופה. אחרי תלאות רבות, השתדלויות והתחכמויות הועברתי ממקום עבודתי לאותו סוג העבודה לצ׳רנוביץ. ב־5 לדצמבר 1945 הגענו לצ׳רנוביץ. לא התיצבתי למקום עבודתי החדש, שכן כל מחשבותי, מאוויי וכיסופי היו להגיע לבלצי, כי נודע לי שאמי ואחדים מאחי חזרו והשתקעו שם, ומשם להשתדל להגיע למאר־קולשטי.

בצ׳רנוביץ נודע לי על פרטי השואה, אולם אודה ואתודה, כי לא האמנתי בסי־פורי הזוועה שסיפרו האנשים. חשבתי שמגזימים הם. בעתונות לא הזכירו ולא כתבו על כל הברבריות הזאת.

בימים ההם היתה עוד בחזקת סכנה להגיע מצ׳רנוביץ לבלצי, כי כנופיות בשם בנדרבצים השתוללו בסביבה, בלי אישור „קומאנדירובקה" ממקום העבודה. אחד מבני העיר סידר לי אישור מזויף ובפחד ורטט נסעתי לבלצי החרבה. שהיתי בבלצי יום אחד ושמתי את פעמי ברגל למארקולשטי, כי הרכבות בכיוון ההוא טרם פעלו. צעד אחרי צעד הגענו אני ואחי לאלכסנדרני. שמספר בתיה עמדו עוד על תלם, ומשם במקביל לפסי הרכבת למאַרקולשטי. משהגעתי לכפר קאינרי, שהיה מאוכלס מולדובנים וצוענים, כפרו של הכלזמר תאודוס, התחלתי להאמין שכל הידיעות שהגיעו אלי בצ׳רנוביץ על השואה היו כאין ואפס לעומת מה שנודע לי מפי שני כפריים ממוצא צועני. כשעברנו על פסי הרכבת, באו לק־ראתנו שני הכפריים ובשוחחם שמעתי שהמבוגר מהם שח לשני: „שמע", זהו בנו הגדול של „הלישי", כי כך קראו המולדובנים לאבי יהושע ז״ל. בשמענו את דבריו נעצרנו ופתחנו בשיחה. הם סיפרו לנו על כל מה שקרה בעירתנו מפרוץ המלחמה, על הגירושים, הרצח וההרס. הם נגשו אתנו לרחבת טחנת הקמח על יד הנהר וסיפרו, כי למקום הזה הובאו כ־2000 איש. לא כולם ממאר־קולשטי, כי העיירה שימשה זמן מה תחנת מעבר, מחנה הסגר, ליהודי צ׳רנוביץ ובוקובינה שגורשו לטראנסניסטריה. הבורות היו מוכנים וכולם עד אחד הומתו ונקברו שם. ימים רבים רעדה האדמה מעל הגופות.

הם ליוו אותנו עד רמזור הרכבת אחרי הגשר ואמרו: „גם פה מצאו את מותם מאות יהודים". בדמעותינו הרטבנו את הדרך עד לעירתנו. לפי דברי הכפריים תארתי לי כבר מה שאמצא במארקולשטי, אולם עוד לא יכולתי להאמין מה שראו עיני.

בתי רחוב אחד עמדו על תילם. הרחוב שנקרא בפינו „די אייבערשטע גאַס", להוציא את בית הכנסת „יבנה", שנמחה מעל פני האדמה, בצד ימין עד ביתו של משה דוידזון ז״ל ומצד שמאל עד ביתו של אבי ז״ל וחלק מבתי הרחוב אשר

בעמקו עמד בית הכנסת שערי ציון. בצדי הדרך היו פזורות מצבות שהובאו מבית הקברות עליהן חקוקות כתבות, ביניהן התבלטו גושי שיש שחורים ועל אחת מהן, על יד ביתו של שמשון קופרשטיין ז"ל, חקוק ד"ר י. גלר. שהיתי בביתנו דקות מספר כי זרים גרו בו, ופניתי לבית הקברות לבקר את המתים.
לעירה חזרו מספר קטן של משפחות, יעקב פויגל, בנו של אידל הנפח ואחרים.
בבית הקברות הוברר לי, ששונאינו רצו לעקור הכל מן השורש. גדר פרוצה, מצבות שבורות, עצמות אדם מתגוללות, קברים פתוחים. כנראה חפשו ועקרו את שיני הזהב מפיות המתים.
עברתי את עירתנו ההרוסה עד היסוד, אף בית כנסת לא נשאר, אף בית מיתר הרחובות. יצאתי מהעיירה דרך הרחוב שבו נהרגה סבתי על יד ה„קרבן מנחה" בהתפללה, כפי שספרו לי. עברתי על יד בית המטבחיים, ששם נשחטו עשרות אנשים, בקרתי ע"י תעלת הניקוז הכתומה, שנמצאה בין בתיהם של אליהו גמרמן ואלתר בודנר (סניטיבקר), שבה נקברו עשרות אנשים, ביניהם אשתו וילדיו של משה גמרמן, שרגליה גרובות גרבי משי התנוססו מספר ימים למעלה עד שאכרי הסביבה סתמו את התעלה מרוב צחנה.
רגלי כשלו, ראשי סחרחר עלי ואמרתי בלבי: הזאת היא עיירתנו, על אנשיה ומנהיגיה, שהשתדלו והשקיעו את מרצם כדי לפתחה מבחינה תרבותית וכל־כלית? הזאת היא עיירתנו על מוסדותיה. מוסדות התרבות, החברה והעזרה ההדדית? הזאת היא עיירתנו, בה בילינו את שנות חיינו היפות ביותר? אין לי עוד חלק בה, לעולם לא אבקר בה, אין מה למצוא בעמק רפאים זה!
פניתי בדרך העולה לפלוראֶשטי, כדי להגיע משם לסורוקי, שעליה עוד יספרו אחרים. את חורבנה ראיתי עוד ב־5 באוגוסט 1941.

ארנה טיליס / חזרה למארקולשטי ב־1945

ביוני 1941 הצלחתי להימלט מהשואה שפקדה את עיירתנו בה נרצחו בני עיירתנו ובתוכם אחי אברהם ז"ל, ע"י רוצחים ופושעים שלא ידעו גבול למעשי הזוועה שלהם. נדדנו מעבר לדניסטר בכיוון הבוג, רבים מאתנו מתו בדרך מרעב ומחלות ואני בשארית כוחותי ובייסורים שקשה לתארם החזקתי מעמד כשלש שנים וחצי לאחר עזבי את עיירתנו היקרה.
החלטתי לחזור למארקולשטי אותה העיירה שבה נולדתי ובה גרו הורי שלום תהילה׳ס, בבית צנוע וחם. בזמן נדודי ותלאותי עמדה תמיד בפני עיני עיירתנו, תחנת הרכבת שקשרה אותנו עם כל העולם, הרחוב הראשי עם החנויות היפות, בתי המלאכה, בתי החרושת לשמן, הסוחרים ששלחו תבואות לכל ביסא־ראביה ורומניה הגדולה, והעיקר הגימנסיה, בית הספר, ואירגוני התרבות והחברה.
כל תושבי העיירה היו כמשפחה אחת ששררו בה אחווה, רעות, לבביות ושלום.
לעיירה זו שנשארה בדמיוני חזרתי ב־1945 ומה מצאתי? בית קברות גדול, שא־פילו האבנים שבעיירה נעקרו ממקומן. את ביתנו לא מצאתי, גם כל סימנים לא

נשארו ממנו, כמו מרובם של הבתים בעיירה שנהרסו עד היסוד. עשבים שוטים וגבוהים כיסו תילי אדמה שמתחתן נקברו בני עיירתנו ונראו סימני הגוויות שנר־קבו, חפצים ובגדים ישנים היו מפוזרים ברחובות. לא יכלתי להתאפק למראה האיום והטרגי הזה, גחנתי על האדמה ופרצתי בבכי.
אזרתי עוז ושמתי פעמי לבית הקברות של העיירה. מצאתי, כי רובן של המצבות הרוסות לגמרי או למחצה. חיבקתי את האבנים המעטות שנשארו, הצמדתי אוזני אליהן, אולי הן תספרנה לי משהו... הן שתקו, אך אני מילמלתי בשקט: אני מבין אתכן !...

מאיר חרץ / ביקור במארקולשטי ב־1944 ו־1946

אבי ז״ל, אני ואחותי עזבנו את סיביר ב־1944 וברכבת צבאית הגענו לתחנת הרכבת במארקולשטי. עמדנו מבלי לדעת לאן לפנות. היינו רעבים וחסרי כל. זכרנו שבקרבת מקום היה גר ניקורה (פקיד הטלפונים) וסרנו לביתו. הוא ואשתו הביטו בנו לא הכירו אותנו, אך כשאבא גילה את שמו הם הופתעו בשמחה והכ־ניסו אותנו לבית, הגישו לנו לחם, ביצים ופירות וגם צידה לדרך — מעט קמח.
ירדנו לעיירה. הבתים היו ריקים, החנויות ריקות או פרוצות. הגענו לביתנו, מצאנו אותו שלם ואפילו חלק מהרהיטים היו בפנים. ריקל ״דיביידערין״ גרה בבית וגם אנו קבלנו חדר לגור בו. בעיירה מצאנו כמה משפחות שחזרו מטראנס־ניסטריה: אודל גרינברג, החייט יאנקל פויגל, איידל סוירפמן ובתה חייקה. בית ה״גביר״ משה דוידזון נשרף, אך ביהח״ר לשמן ״המאסלאבוינה״ נשאר. מועצת העיירה היתה בביתו של וולודיה שטרנברג, ע״י בית הכנסת ״יבנה״. ראשי העיירה היו הבאנדיטים הגלויים, שרצחו ושדדו בזמן הפוגרום, כמו כן כמה יהודים: יעקב, המשרת של משפחת דוידזון, גבריאל, העוזר של אברהם זילברמן ואחרים.
עלינו לבית הקברות, מצאנו את המצבה של אמי שנפטרה בשנת 1936, גם תמונתה על הקבר נשמרה. רוב המצבות הושחתו. רבות היו מוטלות הפוכות על הארץ. השתדלנו לישרן במיטב כוחנו. באותו יום ביקר אצלנו חתנו של יהודה ליב דכטר ושאל על בני משפחתו ונאלצנו לגלות לו כי אף אחד לא נשאר מהם בחיים. כעבור זמן נודע לנו כי מרוב צער איבד עצמו לדעת.
בקרתי בשנית במארקולשטי בשנת 1946. סרתי לביתו של ישראל גלוזמן ב„רחוב העליון״. אמרתי לו שאני רוצה לראות את ה„רחוב התחתון״ והוא ענה לי: אין „רחוב תחתון״. הוא נחרב כולו. אין כל זכר לבתים. לאחר ההרג המשיכו הכפריים להרוס את הבתים, הורידו חלונות, דלתות, עקרו לבנים וחמרי בנין אחרים והע־בירום לכפרים. הצמחיה כיסתה את כולו. ה„טוליקה״ הורחבה כביכול. „הרחוב העליון״ נשאר ברובו, משום שמיד לאחר המלחמה איכלסו אותו בפקידים סוביטים ולאחר מכן נוספו עליהם אחדים מהמארקולשטאים שחזרו מנדודיהם במרחקים.

דב (ברל) גולדריגה * / ביקור במארקולשטי ב־1974

ביקרתי בעיירה ב־1974, זמן קצר לפני עליתי ארצה. אם כי עזבתי את העיירה בהיותי בן 7, בשנת 1941, ואינני זוכר פרטים רבים על העיירה, נחרת בכל זאת בזכרוני רושם כללי שזו הייתה עיירה שמחה, מלאת חיים ועיירה יפה.
מה נשאר מכל זה? מה מצאתי שם, בביקורי האחרון? מכל העיירה נשאר רק הרחוב המוביל לתחנת הרכבת והממשיך לכפר לונגה ורחוב צר וקטן שבו היה ביתו של יצחק וויינשל. כל הרחובות האחרים נמחו מעל פני האדמה. הרחוב הארוך שהוביל לנהר חרוש כולו ואין אף בית עליו.
במארקולשטי נשארו 4—5 משפחות יהודיות בסך הכל. אני זוכר רק שמותיהם של יפה זלצר וישראל גלוזמאן. מארקולשטאים שלא עזבו למרחקים, ומאלה שנשארו בחיים, גרים בסביבה: בפלורשטי, בבלצי ואחדים גם בקישינוב. רבים מהם — בצ׳רנוביץ, בה גרנו לפני בואנו ארצה.
ביקרתי בבית הקברות במארקולשטי וגיליתי הרס רב. לבקשת קרובי משפחתי מהארץ, באמצעות אמי ואחותי שעלו ארצה לפני, צילמתי את מצבתו של דודי א ל ע ז ר ק ו ט י ק ז״ל ולהפתעתי גיליתי גם את קברו של אביו ר׳ מאיר אהרן ז״ל, ושניהם במצב תקין.
שמעתי במארקולשטי שרבים נמצאים בארץ ישראל. אינני מרשה לעצמי, כמי שהיה כל השנים קומוניסט „שרוף" וגם תועמלן קומוניסטי, לדבר על ארץ ישראל מבחינה אידיאולוגית, אך ברצוני להגיד שבזמן הקצר שאני נמצא בארץ אני מרגיש את עצמי כמו בבית... הרגשה זו נתחזקה כשאני נפגש הערב, בכנס של יוצאי מארקולשטי, זקנים וצעירים, אם כי אני מהצעירים יותר, אך כולנו כבני משפחה אחת גדולה. משאלת לבי היא, שבקרוב יהיה שלום בארץ ובעולם ונחדש את הגשר בין מארקולשטי לבין ארץ ישראל.

---

* מדבריו באחד מכנסי יוצאי מארקולשטי.

במדור זה „יידיש" — מובאות שתי יצירות במקורן היידי.

ה א ח ת — מאת **שלמה הללס**, הומורסקה על ייסודה של ה„קופה להלוואה וחסכון" במארקולשטי. עיירתנו מופיעה באות מ. ההומורסקה הוצאה ע"י „המרכז לקואופ־רציה" בביסאראביה כחוברת מיוחדת, בשנת 1922.

ה ש נ י י ה — פואימה מאת **מאיר חרץ**, יליד מארקולשטי, משורר יידי, שנכתבה במיוחד לספר זה.

יידיש

שלמה הלל'ס

מיינע זכרונות

דאָס איז געווען מיט 16 יאָר צוריק, אין דער צייט פון דער ערשטער רוסישער רעוואָ־לוציע. ס'האָט דעמאָלט אויף דער אידישער גאַס געקאָכט, געזאָטן, ווי אין א קעסל. פוילע קריכערס זיינען מיט אַמאָל געוואָרן רירעוודיג און ארומגעלאָפן גאנצע טעג פון איינעם צום אנדערן מיט גאנצע זעק "נייעסן"; היקעוואטע זיינען געוואָרן רעדנדיג און געהאלטן פלאם־פייערדיגע דרשות; טויבע אויף ביידע אויערן האָבן גערעדט א זעלכס. וואָס איז ניט געשטויגן און ניט געפלויגן, און בלינדע האָבן געזעהן דאָס, וואָס אפילו זעהענדיגע מיט א שארפער ראיה האָבן ניט געהאט די זכיה צו זעהן. נאָר ניט דאָס בין איך אויסן אַצינד.

נאָך עטלאכע יאָר פאר דער רעוואָלוציע האט "יק"א", ווי מ'פלעגט זי בא אונז אלע רופן: די מומע יק"א, אנטוויקלט בא אונז אין בעסאראביע צווישן אידן א גרויסע, ברייטע ארבעט אין פארשידענענע געביטן און אויך אין קאָאָפעראציע. ליי און שפּאָר־קאסעס איז אין בעסאראביע געווען גאָר, גאָר ווייניג אפשר צוויי, דריי, און דאס נאר אין די גרויסע שטעט, ווי למשל די ערשטע ליי און שפּאָר־קאסע אין קעשענעוו. אין די קליינע שטעטלאך האָט מען אפילו ניט געוואוסט, וואָס דאָס איז און 'מיט וואס מ'עסט דאָס", ווייל ס'איז ניט געווען ווער ס'זאָל אין דעם ענין אַרבעטן און זיך משתדל זיין. חוץ דעם, האט די ממשלה פון יענער צייט שטארק געשטערט און ניט דערלאָזט, אז די קאָאָפעראציע זאל זיך צעוואקסן און אנטוויקלען זיך, מורא האבנדיג פאר דעם נייעם מעכטיגן געזעלשאפטליכן כח, וואס קען מיט דער צייט אויסוואקסן. און דערפאר טאקע איז געווען שטארק שווער צו באקומען א ערלויבניש אויף צו עפענען א קליין־קרעדיט אנשטאלט, ווי א ליי און שפּאָר־קאסע. באזונדערס איז אידן געווען שווער צו באקומען אזא ערלויבניש, ממש טאקי אומעגלאך.

נאר אָט האבן אָנגעהויבן צו בלאָזן אין רוסלאנד נייע פאליטישע פריהלינגס ווינטלאך. נאָך דעם געהרגעטן מיניסטער פאָן־פלעווע איז געוואָרן מיניסטער סוואטאפאלק־מירסקי. און ס'האָט זיך אנגעהויבן פרייער צו עטעמען... דעם געלונגענעם מאָמענט האָט אויסגענוצט דער דאמאָלס באוואוסטער אגראָנאם עטינגער, וועלכער איז געשיקט געוואָרן פון דער "יק"א" קיין בעסאראביע, און ער האט געגרינדעט אין סאָראָקי דעם "פּיטאמניק". ה' עטינגער האט ארויסגעשיקט אינסטרוקטאָרן אין דער פראָווינץ, אז זיי זאלן אגיטירן און מאכן פּאָפּולער דעם געדאנק פון ליי או שפּאָר־קאסעס בא דער אידישער באפעלקערונג און טאקי אָננעמען אלע מיטלען, אז אומעטום זאלן זיך גרינדן אַזעלכע קאָסעס. דער פועל־יוצא פון דער ארבעט איז געווען, אז אין א משך פון א קורצער צייט האט זיך טאקע געעפנט אין א פּאָר צענדליג שטעט און שטעטלאך ליי און שפּאָר־קאסעס.

אויך אויף מיר איז ארויפגעלעגט געוואָרן די מיסיע אריינפּאָרן אין קליינעם שטעטעלע מ., וואָס געפינט זיך אין צפון בעסאראביע, און אָננעמען אַלע מיטלען, אַז מ'זאָל זיי ערלויבן צו עפענען א ליי און שפּאָר־קאסע און טאקע אָרגאניזירן זי.

אָנגעלאדן מיט אינסטרוקציעס, אלערליי נויטיגע פאפירן און האבנדיג דעם נסיון, וואס איך האב ערוואָרבן מיט דער צייט פון מיין ארבעט, האב איך מיר געלאזט

פאָרן מיט דער פור קן מ. ס׳איז געווען אין אנהויב פרילינג, נאר ס׳זיינען געשטאנען ליבע ווארעמע טעג, ווי אין אנהויב זומער, און ס׳האבן זיך געפילט פרישע פרילינגס־ריחות פונם פעלד, און מיר איז זעהר אנגענומען געווען די נסיעה. ווען אונזער פור איז שוין געווען נאָהענט צום שטעטל, האב איך געזעהן, ווי פון אלע קוימענעס ציהט זיך א דינער ציטערדיגער רויך, און מיין נאָז האָט דערשמעקט דעם ריח פון ווייסע קוילעטשן, וואס זיצן נאך אין אויוון און פון ראָסל־פליישן, וואס פרעגלען זיך אויף קוילן.. איך האב זיך דערמאנט, אז ס׳איז פרייטאג. ווי נאָר איך בין אריינגעפאָרן אין שטעטל איז מיר איבערגעגאנגען א איד מיט 2 פולע עמער וואסער.

א סימן, אז איר וועט פועלן — האָט מיר מיין בעל־עגלה געזאָגט, און ווי נאריש ס׳זאָל ניט זיין דאס דאזיקע אבערגלויבן, דאָך בין איך געבליבן צופרידן, וואָס די עמער זיינען פול און ניט ליידיג.

אז איך בין אריינגעפאָרן אין דער הויפט גאס, האב איך דערזעהן, ווי מענשן, גרויסע און קליינע, לויפן עפעס איילנדיג. פון דער ווייטנס האט זיך געהערט א רעש, א טומעל, א געשריי. ס׳האבן זיך ארויסבאוויזן ווייבער מיט פארשמירטע פון סאזשע פנימ׳ער מיט קויטיגע טשעפּיקעס און קאסינקעס מיט די עקן פארבינדענע פון הינטן. זיי האבן געבראכן די הענט און געשריגן: ס׳נעצט, ס׳נעצט (ס׳ברענט!) א גראָבע אידענע האט געטראגן א קליין קינד און געלאָפן נאר אין די זאָקן מיט צעריסענע פיאטעס און געבעטן זיך באם רבונו של עולם מיט א ציטעריג קול:

— גאטוניו, פאטערל, האב רחמנות אויף אונז, זיי אונז מציל, מיר זאלן חלילה ניט אוועק מיטן פייער!

דער בעל־עגלה האט צוגעטריבן די פערד, און מיר זיינען געפארן ווייטער און דערזעהן, ווי פון א קוימען זעצט א שווארצער, געדיכטער רויך. ס׳האט זיך אין אים אנגעצינדן די סאזשע און גיך האָט ארויסגעזעצט א רויטער בייזער פלאם און באלד האט זיך אנגעצונדן דער שטרויענער דאך, ארום דער שטוב זייענן געשטאנען פיל מענשן, אייניגע זיינען געקראָכן אויף דעם דאך מיט אלטע נאסע זעק.

— וואסער, וואסער! האט מען געשריגן פון אלע זייטן, נאר ס׳האט פיל געדויערט ביז מ׳האט געבראכט א עמער וואַסער. ווי איך האָב זיך דערנאָך דערוואוסט איז אין גאנצן שטעטל געווען נאָר איין ברונען או בשעת דער שרפה האט מען געמוזט ברענגען וואסער פונם טייך, וואס געפינט זיך אויסער דער שטאט.

אין א משך פון 2 שעה האט אָפּגעברענט דער דאך און פטור. ס׳האט זיך שוין אנגעכאַפּט דער צווייטער אויך, נאר ס׳האט געלונגען אים אפצוראטעווען און ליקווידירן די שרפה.

דער טאג איז בא מיר אוועקגעגאנגען מיט אָפּרוהען זיך פונם וועג און זיך זעהן מיט א 3—2 מענשן, צווישן זיי איינער א יונגערמאן, האלב־לערער, האלב־מלמד, וועלכן איך האב פון פריהער געקענט און געוואלט צוציהען צו דער ארבעט. קיין סך אוף צו קלויבן איז ניט געווען. פראָסט, ניט געלערנט, ניט געזעלשאפטלאך זיינען געווען כמעט אלא איינוואוינער פונם שטעטל, מער פון 300 פאמיליען. דאָס אויסזעהן פונם שטעטלע איז אויך ניט געווען אויף צו געפעלן. קליינע אָרימע שטיבלאך, אייניגע מיט שטרויענע דעכער, ניט קיין ארומגעצוימטע, אומעטום מיסט און שמוץ, קיין איינציג בוימעלע ניט אין שטעטל ניט ארומ׳ן שטעטל. ס׳ווייזט אויס, אז ס׳האָט קיינעם ניט גע־

פעלט. קיינער האָט זיך ניט אינטערעסירט מיט דער פּאָליטיק. קיין צייטונגען האָבן זיך ניט באקומען. קיין ביכער האָט מען דאָרט ניט געזעהן, קיין פארבינדונג מיט דער אויסערדיגער וועלט איז ניט געווען: נאָך וואס? דאס שטעטעלע מיט אירע בעלי־מלאכות, קרעמערס, סוחרים און עטלאכע גבירים, די דערפער ארום, מיט וועלכע מ׳האנדלט און פאר וועלכע די בעלי־מלאכות האבן געארבעט, אָט דאס איז געווען די גאַנצע וועלט: אייראָפּע, אַזיע און אפילו אַמעריקע...

דער לערער האט מיר צוגעזאָגט באזאָרגן אויף מאָרגן, שבת נאָך דעם שלאָף, א גרויסן עולם אין בית־המדרש, פאר וועלכן איך וועל קענען רעדן, און איך האב זיך אויף אים פארלאָזט און געווען גאנץ רוהיג.

שבת אין דער פריה בין איך געשטאנען אין דרויסן בא מיין אכסניא און באטראכט די אַלטע בעלי־בתים שטעהען אינמיט׳ן גאס אין ווייסע תחתונים במחילה און רעדן וועגן דינגען א פאסטוך, א צאפּ און א בוהאי פאר דער טשערעדע. יונגעלייט ארײַנגעלאָזט די תחתונים אין קאלירענע זאָקן שפּאצירן אין כאלאטלעך מיט פארלעגטע הענט פון הינטן און שמועסן מכח דער נעכטיגער שרפה און ווען זיי דערזעהען א יונג ווייבל אָדער א מיידל לויפן מיט די שיך אויף די באָרוויסע פיס אין רויטע אָדער בלויע הינטער־קלדלאך מיט טשייניקעס צי „פּארפּארן" טהיי, חכמ׳ענען זיי זיך און רעדן מיט אזעלכע ווערטער, וואָס מ׳קען פארטייטשן מיט עטלאכע פרושים, און יענע רויטלען זיך און שמייכלען...

ציגן און קיה דרעהען זיך איבערן מארק און קלויבן דאס שטרוי, וואס האט זיך נעכטן אָפּגעטרעסעט פון די גויעשע פורן. גענז מיט קליינע גענזעלאך, הינער קאטשקעס פארפלען, נישטערן און זוכן עסן. פאר אייניגע שטיבער זיצן קינדערלאך מיט אויפגעהויבענע העמדלאך...

— „מ׳בעט דעם עולם אין בית־המדרש אריין: ס׳איז געקומען א גרויסער בעל־דרשן"!

— דערהער איך פלוצים א טריקן, דאר קול, ווי פון א אלטע ציג, ווען זי איז פארשפּאָרט. דאס איז געווען דער קול פונם אלטן שמש. מיט דעם זעלבן קול וועקט ער אידן צו סליחות און ווינטער צו תהלים און שרייט אויך: ׳צדקה תציל ממות".

מיר איז אפילו ניט געפעלן געווארן, וואס איך וועל דארפן פריהער אויסהערן דעם בעל־דרשן, און דערנאָך וועל איך ערשט דארפן רעדן מכח א ענין, וואס האט גאר ווייניג שייכות מיט זיין דרשה. נאר וואס דען קאן איך טאָן? אז איך בין געקומען אין בית־המדרש אריין האָב איך ווירקלאך געטראָפן א גרויסן עולם. אויך די ווייבערשע שוהל איז געווען געפּאַקט מיט ווייבער און מיידלאך. קינדער זיינען אויך געווען אומעטום און געמאַכט א געפילדער. צו מיין גרויס איבערראשונג האב איך זיך גיך דערוואוסט, אז דער שמש האָט טאקע מיך געמיינט און געקרוינט מיט דעם נאָמען "בעל־דרשן". דאס איז מיר אפילו ניט געפעלן, נאר איך האב געמוזט דאס אָננעמען באהבה.

— אזוי איז דאָ דער מנהג — האט זיך מיין באקאנטער לערער פאר מיר פארענטפערט.

איך האב קיין סך שהיות ניט געמאכט און צוגעטראָטן צו מיין ענין. איך האב זיי ערקלערט וואָס איז אזוינס קאָאָפּעראציע, ווי אזוי יחידים, וועלכע האבן ווענעג געלט, קענען שאפן מיט זייערע פּאיען א ליי און שפּאָר־קאסע און דערמיט

העלפן סיי זיך, סיי יענעם. זיי ווערן שותפים און בעלי־בתים איבער דעם אנשטאלט און באקומען בא דער וועלט קרעדיט. זיי ווערן בטוחים און מ׳פארטרויט זיי געלט אויף קליינע פּראָצענטן און דאן באקומען זיי דאָס מעגלאכקייט צו העלפן דעם בעל־מלאכה זיך קויפן געצייג און מאטעריאל, דעם קליינעם קרעמער צו קויפן סחורה און פארגרעסערן זיין קראָם, דעם ערד־ארבעטער און פלאנטאטאָר צו באַארבעטן צו דער צייט זיין פעלד און קויפן זיך א קוה, א פערד וכדומה, און דאָס אַלעס פאר א קליינע עסקא, ניט דארפן ארנפאַלן צום פּראָצענטניק, וואָכערניק, וועלכע עסן אויף פרעמד געלט, פאַרהאָרעוועטע מיט שווערע ארבעט און שווייס. דער קליינער פּראָצענט, וואָס מ׳צאָלט פאר די הלואות אין דער ליי און שפּאר־קאסע געהט אויך ניט אין קיין זייטיגע פרעמדע קעשענעס אריין. ס׳ווערן נאָר אָראָפּגע־רעכנט די נויטיגע הוצאות אויף צו פירן דאָס געשעפט און דאָס איבריגע געהט טאקע לטובת הקאסע. ס׳ווערט געזאמעלט קאפיטאלן צו פארגרעסערן די הלואות און די הלואות צו פארגרעסערן די קאפיטאלן. מיט די רוחים קען מען שטיצן א תלמוד־תורה, אַ שול, עפענען א ביבליאָטעק און אַמאָל טאָקע אונטערצוהעלפן א מיטגליד, ווען אים האָט חלילה, געטראָפן א אומגליק. פארוואָס ניט? מיר זיינען דאך רחמנים בני רחמנים, האבן ליב צו העלפן יענעם. פון דעם ווערט די קאסע בא־טראכט ווי א אייגענע, וואוהין יעדער קען טראָגן זיינע אפגעשפּאָרטע גראָשענס צו באהאלטן. ער וועט אליין ניט באמערקן, ווי מיט דער צייט איז ער פלוצים אויס־געוואקסן א גביר, א קאפיטאליסט. געטראָגן דאכט זיך צו האלבע קערבלאך, אָדער אפילו צו גאנצע. דער בוכהאלטער אָבער, ווי ס׳ווייזט אויס, דארף מער ניט. ער רעכנט שוין אליין די קערבלאך און לעגט צו צום קרן די עסקא און עסקא דעסקא. פרוטה לפרוטה מצטרפת, איין גראָשן קלעבט זיך צו צום אנדערן, און דער טאָטע האָט דאס געלט, וואס ער דאַרף האָבן חתונה צו מאכן זיין טאָכטער; דער בעל־הבית — ארויפלעגן א נייעם דאך אויף זיין שטוב, זיך פלאנצן א גאָרטן, אָדער, חלילה אין א נויט זיך ראטעווען דאָס לעבן. קיינער וועט ניט דארפן ארומגעהן זוכן בטוחים, וועמען צו געטרויען זיין פארמעגן במזומנים וואָס איז שווער און ביטער צונויפגעזאמעלט געוואָרן און דערנאָך נעמט דער פיינער בטוח און זעצט אָן און הערט יעדן פאר א פּיאטאק. מ׳וועט שוין מער ניט דארפן ארומטראָגן בא זיך די „פּויטיקע״ און זיך טאָפּן אלע מאָל בא דער קעשענע, צו באם זאָק, צי האָט מען ניט פארלוירן אָדער ארויסגע׳גנב׳ט, ווי ס׳טרעפט זיך אָפּט. ווייבער וועלן ניט דארפן באהאלטן, באגראָבן זייערע „קניפּלאך״ דאָרט, ווי די מייז ציעסן זיי. צי דארף מען נאָך אַ בעסערן, א זיכערן אָרט ווי די קאסע? היינט קען זיך דאָך די ליי און שפּאָר־קאסע באשעפטיגן אויך מיט פארמיטלונגס־אָפּעראציעס: קויפן פאר די מיטגלידער האָלץ אויף ווינטער, פארזאָרגן זיי אויף א גאנץ יאָר מיט מעל, און אויף פסח מיט מצות, אויסשרייבן שפּאגאט פאר פלאנטאטאָרס און ערד ארבעטער. מאטעריאָלן פאר בעלי־מלאכות און נאָך פיל פיל זאכן, וועלכע וועלן זיך מיט דער צייט אנטוויקלען. וויפל געלט שפּאָרן איין דורך דעם די מיטגלידער! וויפיל צייט שפּאָרן זיי איין!

איך האָב גערעדט, און דער עולם האָט דאכט זיך רוהיג און מיט כונה אויסגעהערט. א סך האָבן געשאקלט מיט די קעפּ, אפנים זיי האָבן מסכים געווען מיט מיר.

אייניגע האָבן געקרעכצט, ווען איך האב גערעדט וועגן וואַכערניקעס, פּראַצענטני־קעס און אנזעצערס. ס׳ווייזט אויס אז איך האָב געטראָפן, ווי מ׳זאָגט „אין קארב אריין״. דאס אלץ האָט מיר צוגעגעבן מוט און דרייסט איינלאדן צו זיך נאך הבדלה א 30־40 מענשן איך זאָל זיי באקענען מיט די תקנות פון א ליי און שפּאָר־קאסע, זיי זאָלן חתמ׳ענען א ביטע וועגן א ערלויבניש, און איך וועל שוין אלעס טאָן אז די „גובערניע״ זאל געבן די ערלויבניש. מ׳וועט זיך נעמען פלייסיג צו דער ארבעט, און דאָס שטעטל וועט האָבן א אייגענע ליי און שפּאָר־קאסע, און אינגיכן וועלן זיך אלע ערקונדיגן ווי גוט און גלייך זיי האבן געטאָן, און ס׳וועט אלעמען הנאה טאָן.

מיט שטאָלץ און גדלות האָב איך גערעכנט, אז איך בין שוין מיט אלעמען פארטיג און בין אַראָפּגעגאנגען פון דער בימה א צופרידענער זיגער, א מנצח. מ׳האָט מיר נאָך פארגעלעגט א צוויי־דריי פראגן, אויף וועלכע איך האב גערן געענטפערט. דער עולם האָט געקוקט אויף מיר שווייגנדיג, ווען איך האָב זיך געלאָזט ארויסגעהן פון בית־המדרש.

אין פּאָלוש האב איך זיך פארהאלטן, כדי זיך אָפּקילן אביסל. איך האב דערזעהן ווי אינדרויסן שטעהען רעדלאך. אינסטינקטיוו האב איך זיך געגעבן אין דער זייט אריין אזוי, אז איך בין געוואָרן א רואה ואינו נראה, נאָר איך האב דערפּאַר טאקע באַלד באַשיינפערלאך דערזעהן, אז מיין האָפנונג איז איבערגעטריבן, און מייַן גוטע שטימונג און גלויבן אין נצחון איז אביסל פריהצייטיג. די רעדלאך האָבן געפירט ויכוחים, געאמפערט און געווערטלט זיך, און אויף מיין אדרעס איז ארויס־געזאָגט געוואָרן שעהנע קאָמפּלימענטן.

נייע בעלי־טובות האבן זיך באוויזן. העצקען זיך צו אונז און זיינען זיך מטריח מזכה זיין אונז מיט א באנק. א וועלכן זאגט איר א שטייגער זאל ער האָבן א מיין דערביי? א פרומער איד אודאי וויל טאָן א מצוה דעם כלל ישראל ער זאָל באקומען א חלק אין לויתן? צי רעכנט ער אונז ניט פאר כעלמער נאראָנים און רעכנט צונויפנעמען בא אונז די קאָפּיקעס און א גוטן טאָג, ר׳ איציק, אוועק אפילו אָהן א „זיי געזונט!״.

ווי געפעלט אייך דער חכם? ער וויל משדך זיין א עני מיט א אביון, קבצנזאָן מיט הונגערמאנן זאָלן זיין אונטערפירערס, דער דלות וועט פייפן און סווישטשן, און שלים־מזל וועט געהן טאנצן.

מה לכהן בבית הקברות? וואס פאר א שיכות האָט „עמד״ א נול מיט א דראטווע״ און „מו ראבאטשי נאראָד״ מיט באנק, הא?

וואָס איז אזוי דיין יחוס? וואס שטעהט דיר אזוי ניט אָן? ווער איז אזוינס דיין מאמע?

— חברה! „שבת היא מלזעוק״ — אום שבת טאָר מען זיך ניט קריגן, בעסער פאטשט אייך.

איר פארשטעהט, חברה דעם עסק? 50 „טשעלענעס״ טראָגן אַריין „נאפרימער״ צו 10 רובל, ווערט 300 קארבאָוונצעס. קומען פון זיי 5 און נעמען ארויס 5 הלואות צו 100 רובל. וואָס־זשע בלייבט איבער? אויב איר קענט רעכענען. און וואָס טוט מען ווייטער? מ׳שטעלט אריין א ליכט אין קאסע, מ׳שטעקט ארויס

די גאנצע צונג און מ׳מעקעט: „עוזר דלים הושיעה נא!" — און וואָס וועט זיין, אז דער קאסיר, כדומה, למשל, צום ביישפיל, נאפשיגלאד, נאפרימער, טאקע אינאיינעם מיטן בוכהאלטער, ווילן מאכן מיט דער פען שמיי־דריי, איינס און צוויי און אויס געלט? איר וועט זיי אפשר לאדן צום „ונתנה תוקף", אָדער איינזעצן, חלילה, 2 אידן אין אסטראָג ברוך הוא?

מיין פנים האָט מיר געפלאמט פון די שענע רייד און באם הארצן האָט מיר געקילט. איך האָב מיך געוואָלט ארויסגנב׳ענען, אז קיינער זאָל מיך ניט זעהן, נאר אומזיסט. שאט, שטילער, ער הערט זיך אונטער — האָב איך דערהערט פון אלע זייטן, ווער מ׳האָט מיך באמערקט און יעדער האָט גע׳שא׳קעט.

מיט א אַראָפּגעלאָזטן קאָפּ פון בושה בין איך געגאנגען מיין וועג, און זיך גע־טראַכט: איינס פון די ביידע, אָדער איך בין א שלעכטער לערער, אָדער זיי זיינען אלע ניט קיין פעהיגע תלמידים. איך האָב מיט אומגעדולד געוואַרט ס׳זאָל שוין קומען די „פולע וואַד", איך זאָל שוין זעהן די מענשן, זיי ערקלערן אלעס, חתמ׳ענען, אוועקשיקן און פטור ווערן.ליידער אָבער איז מיין האָפנונג ניט מקוים געוואָרן. איך האב אַרומגעשפּאַנט איבער מיין צימער, געקוקט אַלע מאָל אויף דעם זייגער, געזעהן, אז ס׳איז שוין ניט פריה און איך זעה ניט קיין לעבעדיגן נפש. האָב איך שוין געוואָלט לויפן צו מיין לערער זיך מישב זיין מיט אים, וואָס צו טון. נאָר אין דער מינוט האט זיך געעפענט די טיר און א צוויי מנינים אידן האָבן זיך אריינגעשיט צו מיר מיט אַ: "גוטע וואַד".

איך האָב זיך שטארק דערפרעהט מיט די געסט, זיי געוואונשעוועט מיטן גאנצן הארצן א „גוט יאָר" און תיכף צוגעטרעטן צו דער ארבעט, איך האָב זיי איבער־געלייענט די תקנות, געגעבן די נויטיגע ערקלערונגען און זיי פאָרגעלעגט חתמ׳ענען די תקנות מיט דער ביטע.

— וואס הייסט עפעס חתמ׳ענען? רופט זיך אָן ברוגז שמואל דער קאָוואל, א געזונטער איד מיט רויטע באַקן מיט א געדיכטער שווארצער באָרד — א חתימה איז בא אייך גאָרניט? דו גיב א חתימה׳לע און דערנאָך געה פארענטפער זיך.

— ממה נפשך, רופט זיך אָן א אנדערער — אויב איר ווילט א באנק, טאָ חתמ׳עט אליין, נאָך וואָס זאָלן מיר לעגן אונדזערע טאטעס אויף אייערע שמאר־גאליצעס?

— פאָלגט מיך, יונגערמאַן, נעמט א ווייך דריקל און שלאָגט זיך ארויס פונם קאָפּ די פוסטע מעשיות מיט ווינט־מילן — האָט מיר א עצה געגעבן א איד א סוחר — אויב איר זענט יאָ א בריה און איר יכולט אין די ענינים, טאָ עפנט בעסער בא אונז א „וואימנע קרעדיט", וואו איר וועט האָבן צו טון מיט מענשן ממש מיט סוחרים. וואט עטא דיעלא. און איר וועט נאָך באקומען בא אונז שכר טרחה א גוטע מטבע. אָבער ליי און שפּאָר־קאסעס איז דאָך קיי און שפיי. איר וועט זייט מיר מוחל, פון קיין חזר׳שן עק קיין שטריימל ניט מאַכן!

מער האָט מען ניט געדארפט. דער בענזין האָט זיך אָנגעצונדן. אלע בעלי־מלאכות און ארבעטער, וועלכע זיינען געווען בא מיר אויף דער אסיפה, האָבן זיך ארויפ־געכאַפּט מיט אָנגעצונדענע ליכט אין די אויגן און מיט בייזע רציחה פנימ׳ער גרייט צו צורייסן אויף שטיקער. זיי האָבן געשריגן, געשאָלטן, געזידלט. דעם סוחר׳ס

גוטע פריינט האָבן זיך פאר אים אַנגענומען, האָט מען זיי אויך ניט געשאַנעוועט. און בא מיר איז געוואָרן סדום. איך האָב געמיינט, אז אָט אט וועלן פליהען פעטש. דערווייל האָט מען זיך אָנגעהויבן צונויפלויפּן, באלעגערן די פענסטער און איך האָב ניט געוואוסט וואָס צו טון.

נאָר דאס איז געווען פאר מיר א אמת'ער: „גם זו לטובה". די סוחרים, די „פני" האבן אפנים פארשטאנען, אז ס'האלט מיט זיי ניט אין בעסטן, האָבן זיי זיך אלע אויפגעהויבן פון די ערטער אָנגעבלאָזן, ברוגז און זיך געלאָזט ארויסגעהן. כדי זיך נוקם צו זיין אין דעם „המון" האָט איינער פון זיי געוויזן, מיט א פינגער אויף דער לאדאניע, זאָגענדיג דערביי:

— ווען דאָ וועט וואַקסן בארלאך וועט איר, קבצנים, האָבן א באַנק.

א אנדערער, האָט פשוט געוויזן דעם עולם א פייג, און איז זיך ארויסגעגאנגען...

— בשם ד' אלהי ישראל, מיט דעם רעכטן פוס אין לינקן גרוב אַריין — האָט איינער באגלייט מיט א ברכה.

— מיר דאַרפן זיי ווייזן, אז מיר קאָנעָ זיך באגעהן אָהן זיי — האט געזאָגט דער קאוואל. איך גיב די ערשטע חתימה. יאנקל! נעם די פען או חתמע זיך פאר מיר „זא יעווא נעגראמאטנאיא" און זאָלן זיי וויסן, וואס איך קען.

יאנקל דער שטעלמאך האָט פארקאטשעט דעם ארבעל, אוועקגעלעגט א חתימה פאר שמואל דעם קאָוואַל און דערנאָך פאר זיך. די איבעריגע האָבן זיך אויך געח'תתמ'עט כמעט אלע אויף אידיש. ס'האָט געפעהלט נאך א 5 חתימות. דא האט דער קאָוואל מיט דעם שטעלמעך געכאפט די פאַפירן און ארויסגעלאָפן אין גאס אריין 'מאַכן" חתימות. ס'האט געדויערט א שעה און די „מאכערס" זיינען געקומען פאַרשוויצט און געבראַכט מיט זיך גע'חתמ'עטע פאַפירן און מיר האָבן זיך מיט דעם עולם גאָר פריינדלאך געזעגנט. גאַנץ פריה האָב איך אָפגעפירט אלע נויטיגע פאַפירן אין שטאט אַריין און פון דארט זיי אָפגעשיקט וואוהין מ'דאַרף.

די רעאקציע אין רוסלאנד האט זיך געשטארקט. מ'האָט אָנגעהויבן אָפנעמען צוריק די רעכט, וואס מ'האָט געגעבן דער באפעלקערונג. מ'האָט אויך אויפגעהערט געבן ערלויבנישן אויף צו עפענען ליי און שפּאָר־קאסעס. איך האָב מורא געהאט, אַז מיין גאַנצע מיה זאָל ניט פארפאלן ווערן אומזיסט, נאר צו מיין גרויסער פרייד האט זיך באַקומען א טעלעגראמע פון אונזער אדוואָקאט, אז די ביטע פון די איינוואוינער פון מ... איז ערפולט געוואָרן די לעצטע. גיך האָבן מיר באַקומען די ערלויבניש אַליין און איך בין תיכף אוועקגעפאָרן קיין מ. צום צווייטן מאָל, איינ־צואָרדנען און עפענען ווי צום גיכסטן די ליי און שפּאָר־קאָסע.

שווער איז מיר אצונד צו באשרייבן אלס, וואָס אין שטעטל האָט זיך אָפגעטון אין יענע עטלאכע טעג, וואס איך האָב דאָרט פארבראכט. דאס גאנצע שטעטל האט גערעשט, געטומעלט, גערודערט. פון אלע זייטן איז מען געקומען זיך צו פארשרייבן פאר מיטגלידער און געטראָגן די צענערלאך. אפילו די גרויסע מיוחסים, גבירים, חכמים, וועלכע זיינען פריהער שארף ארויסגעטראָטן קעגן — אפילו זיי האָבן זיך

אויף פארשריבן פאר „טשעלענעס" און אין א משך פון 4—3 טאג איז געוואָרן 150 מיטגלידער. דאכט זיך גאָר גוט און וואויל. איך האָב אַליין ניט ערוואַרטעט אזא ערפאָלג. דארף מען דאָך אָבער מאכן א אלגעמיינע פארזאמלונג און צוטרעטן צו די וואלן, און דאָ האָט זיך אָנגעהויבן די רעכטע צרה, א גיהנום.

נאָר ווי א וואלד, אז ס'קומט אויף אים א שטורם־ווינט אָדער, ווי דער ברויזנדער, שטורמדיגער ים האָט דער עולם אנגעהויבן פילדערן, רעשן, שטורמען, שרייען. מ'האָט זיך צוטיילט אויף דריי צדדים — אייגענע זיינען זיך געוואָרן דם־שונאים און שונאים האָבן געמאַכט צווישן זיך שלום. עפעס אַ קלייניגקייט? מ'דארף קלויבן מיט אמאָל א פראוולעניע, א סאָוועט, א רעוויזיאָנס־קאָמיסיע מיט פרעדסעדאטעליעס, מיט א קאזנאטשיי אין א באנק אַריין! מיט אַמאָל אַזוי פיל כבודים! ווען האָט דאס שטעטל געהאט אזוי פיל עשירות! ווי אזוי אָבער צוטיילט מען די כבודים און וועמען טוט מען אָן די שטריימלען? דער שכל הישר זאָגט, אז על „כסא הכבוד" דארף מען זעצן די „פני", וואָרום ווער פארשטעהט נאך אזוי דעם ענין פינאנסן ווי זיי? לאָמיר זיך ניט נאַרן, ווער האט א ידיעה אין באַנק־אָפעראציעס, אז ניט די סוחרים? אויף וועמענס חתימות וועט די „וועלט" קוקן און געטרויען געלט, אַז ניט אויף זייערע חתימות? אזוי האָבן געטענה'ט טאקע „זיי" אליין, און זייערע שמשים, טעלער־לעקערס האָבן אונטערגעהאָלפן. אָבער די בעלי־מלאכה און דער 'ניזשני קלאַס" האבן געהאט מיט זיי חשבונות פאר דער שוהל און פאר דער באָד, להבדיל, פארן רב און שוחטים. האָבן זיי אצונד זייער ביטער הארץ אויסגעגאָסן, זיך געהיצט און געשריגן, אַז דאס איז זייער באַנק, אַז זיי דאַרפן אויף ניין און נײַנציג כפרות די אלע פעטע „פיפקעס" און בלוט־זויגערס. דערווייל האָט חברה אָנגעהויבן אויך כאַפּן אַ גלעזל משקה און פארביסן און ס'איז געוואָרן „ליהודים"... דריי „אבשטשע סאבראניעס" זיינען פאָרגעקומען, אין וועלכע מ'האָט זיך געשאָלטן מיט דער תוכחה, געזידלט זיך מיט אלערליי זלזולים. אויף איין פארזאמלונג האָט מען פארלאָשן די לאָמפּן און געשלאָגן זיך אין דער פינסטער, כדי מ'זאל ניט זעהן ווער, וועמען, מיט וואס און וואו שלאָגט. ס'זאָל דערנאך ניט זיין קיין עדות און קיין משפט. ווען ס'איז געוואָרן נאָך אמאָל ליכטיג האט מען נאר געזעהן ווי אייניגע זיינען צובארשטן, ווי האָהנען נאך א געשלעג. א טייל רויט, א טייל צודראפעט. אָט אויף וואָס פאר א המצאה א קליין שטעטל קען פאָלן!

איך בין זיך מודה ומתודה, אז אין דער גרויסער בהלה, ווען ס'איז געוואָרן פינסטער, האב איך זיך ארויסגעגליטשט פון דער אסיפה און געמאַכט א פליטה. וואָרום צו וואָס האט מיר געטויגט טאַנצן אויף א חתונה וואו איך קען כאַפּן דרשה־געשאנק? איך האָב מוחל געווען מיין חלק אנדערע מחותנים.

נאָר אָלץ מוז האבן א סוף, און אויך די מלחמה איז געקומען צו א ענדע. דער עולם האָט גענומען נאָך אַ שאַרפע משקה און איז געקומען צו אַ פשרה. אין דער פארוואלטונג איז טאקע אריין די גדולי הדור, די געלד־מיוחסים. דערפאר אָבער איז דער רוב פונם ראַט געווען בעלי־מלאכות און קליינע קרעמערס. 15 מענשן זיינען ארויס פון דער דריטער אסיפה מיט „טשינן" און אַלע זיינען אוועק אין די שענקען זיך אָנעצן.

די ווייטערע אָרגאַניזירונג האָט ווידער אַרויסגערופן רייבונגען, שפּאַרענישן און מחלוקות, נאָר דאָך איז מיר שוין אָנגעקומען פיל גרינגער. איך האָב שוין געהאַט חסידים, וועלכע זיינען געלאָפן, האבן געאַרבעט און געהאָלפן שלעפּן דעם שווערן וואָגן. די ליי און שפּאָר־קאַסע איז געגרינדעט געוואָרן מיט אַלע פּיטשעווקיס: א פיינע דירה, א גרינער טיש מיט 6 נייע בענקלאַך, א טאַבליצע מיט גאָלדענע אותיות, א פייער קאַסע, אַ שאַפע מיט ביכער, אַ בוכהאַלטער א"ז"וו.

אין טאָג פון חנוכת הבאַנק איז איבערגעוווען דאַס גאַנצע שטעטל. אַלע זיינען געקומען יום־טובדיג אויסגעפּוצט מיט אויסגעלעגטע פאות און אויסגעקעמטע בערד. איייניגע האָבן תיכף בא דער שוועל אַראָפּגענומען די היטלען, אַנדערע אָבער זיינען געווען אין ספק און ניט ווויסנדיג וואָס צו טון, האבן זיי מיט דער רעכטער האנט צוגעהאַלטן דס היטל אויף דעם קאָפּ און מיט דער לינקער געוואָלט דאָס אַראָפּ־נעמען. די שאלה וועגן ענין ההיטל איז באַרטראַכט געוואָרן אויף דער ערשטער „זאַסעדאַניע" און ס'איז אָנגענומען געוואָרן א החלטה, אַז „אַ באַנק איז אַ באַנק — און שאַפּקי דאָלאַי"!

די נאָהענטע מחותנים האָבן געעפנט די בייטלאַך און אַריינגעטראָגן די ערשטע „ווקלאַדן". שמואל דער קאַוואַל איז געווען דער מתחיל. אַלע האָבן אַרויסגענומען ביכאַלאַך געחתמעטע און מיט דעם גרויסן פּעטשאַט און אַלע האָבן צוגעוואונטשן אַז ס'זאָל זיין מיט מזל וברכה אין א גוטער שעה.

אין אַ משך פון עטלאַכע יאָר כסדר איז מיר אויסגעקומען צו באַזוכן די ליי און שפּאָר־קאַסע. אויף אַלע יערלאַכע, ווי אויך אויסאָרדנטלאַכע אסיפות פלעג איך זיין. פיל איז מיר אויסגעקומען צו זיין אויפגערעגט און זיך צוקריגן מיט די „טשע־לענעס", באַזונדערס איבער דער פראַגע, וואָס צו טון מיט די רוחים, אויף וועלכע איייניגע מיטגלידער האָבן זיך געשאַרפט די ציין און געפאָדערט מ'זאָל זיך מיט זיי צוטיילן. דאָך האָב איך גובר געווען און די רוחים האָט מען איבערגעלאָזט צו פאַרגרעסערן דעם גרונדס־קאַפּיטאַל. נאָר א טייל רוחים זיינען אַרויסגעגעבן געוואָרן לצרכי־צבור, וועלכע זיינען געווען באמת נויטיג און נוצלאַך. אמת, ס'פלעגט זיך אַמאָל טון אינוועניג מעשים „אשר לא יעשו", נאָר גאָרניט. אויסגעשריגן זיך, אויס־געבייזערט, אויסגעמ'מוסר'ט, און דאָס דריידל האָט זיך ווייטער געדרעהט. ביסלאַכווייז האָט די ליי און שפּאָר־קאַסע זיך אַנטוויקלט, געוואָרן באַוואוסט, באַקומען קרעדיטן אין די גרויסע בענק בא „יק"א־ין", בא דער ממשלה; גרויסע פירמעס האָבן אויך פאַרגעלעגט פאַרשידענע סחורות פאַר די מיטגלידער אויף קאָמיסיאָן; אינספּעקטאָרן, אינסטרוקטאָרן פלעגן אָפט קומען זי קאָנטראָלירן, השגחה געבן, אַז אַלץ זאָל זיין אין אָרדנונג. די פאַרוואַלטונג פלעגט אייגעלאַדן ווערן, און זיי זיינען טאַקע געפאָרן אין די גרויסע שטעט אריין צו נעמען א אנטייל אין צוזאַמענפאָרן. דאָס אַלץ האָט צוגעגעבן דעם אנשטאַלט אַ חן און א אויטאָריטעט אין די אויגן פון דער אידישער באַפעלקערונג, ווי אויך אין דער סביבה. די פאַרוואַלטונג און דער ראַט פלעגן זיך

„מענטשן”, זיך האלטן אין דער מעלה. דאָס אַלץ האט געהאַט א גוטע ערציהונגס־ווירקונג אויף דעם גאנצן שטעטל.
פּלוצים איז אָנגעקומען די שרעקלאכע וועלט־מלחמה, וועלכע האָט זיך אָנגעהויבן זיך אונטערגראָבן אונטער אלץ וואס איז געזונד, שטאַרק און לעבעדיג אום צו רואינירן עס. ס׳איז אומעטום געווארן חושך ואפלה. מענשן האָבן געלעבט ווי אין פיבער, ניט געגלויבט אינ׳ם מארגענדיגן טאָג. אַלטע קרעדיט־אַנשטאַלטן, גרויסע, פעסטע בענק זיינען געפאַלן. די ליי און שפּאַר־קאַסעס האָבן אויך איבערגעלעבט אַ קריזיס — נאָר זיי האבן אים איבערגעטראָגן.
ס׳איז אנגעקומען די גרויסע רעוואָלוציע. א איבערקערעניש אומעטום. אויס גע־שעפטן, אויס קרדיטן, אויס געלטן. בא יעדן איז געווען קלאָר, אז די ליי און שפּאַר־קאסעס גוססן, זיי וועלן שטארבן אָהן ודוי און קיין תחית המתים אויך ניט אויפשטעהן.
און אָט אין יענער קאַטאַסטראָפאַלער צייט האב איך איבערגעלאָזט בעסאראביע און אוועקגעפאָ־ן ווייט, ווייט. ניט איין מאָל פלעג איך זיך דערמאנען אין די ליי און שפּאַר־קאַסעס. וויפיל מיה, ענערגיע זיי האָבן אונז געקאסט ביז מ׳האָט זיי אוועקגעשטעלט אויף א פעסטן באָדן, וויפיל נוצן זיי האָבן געבראכט דעם אָרעמען און מיטעלן קלאַס — און אַצונד זיינען זיי אודאי געפאַלן, חרוב געוואָרן.
אַזוי האָב איך מיר געטראכט. און אָט ווען איך האָב זיך צוריק אומגעקערט אין דער ליבער בעסאראביע, האב איך נאָך אין דעם ערשטן אָוונט זיך פאראינטערעסירט און נאָכגעפרעגט ווי ס׳האַלט מיט די ליי און שפּאַר־קאַסעס. און צו מיין גרויסער פרייד, האב איך מיר דערוואוסט, אז זיי לעבן און עקזיסטירן נאָך אומעטום און אַרבעטן מיט גרויס ערפאָלג. און איך האָב באשלאָסן אינגיכן אריינפארן קיין מ. זעהן, וואס טוט זיך דארט מיט דער ליי און שפּר־קאסע, און מיין באשלוס איז מקוים געווען דעם דריטן טאָג.

דאָס שטעטל איז פאר דער צייט שטארק פאַרענדערט געוואָרן. קיין איינציגער שטרויענער דאַך. פיל שטיבער זיינען צוגעבויעט געוואָרן, פיל פון זיי זיינען אויפ־דאָסניי איבערגעבויעט געוואָרן. א סך מיט נייע בלעכענע געפארבטע דעכער, שטרויכעטן פון פאָרנט, אַרומגענומענע מיט פלויטן פון הינטן. בא א סך שטיבער זיינען שוין געווען געפלאנצט בוימער. אין אַלע גאַסן זיינען געווען ברונענס. ס׳איז געוואָרן מער קראָמען און שענערע, און גרעסערע. איך האב שוין דאָרט געפונען א אפטייק און אַ דאָקטאָר. בא דער שולע, וואס „יק״א” האט דאָרט גועפנט, איז דא א פאלקס־ביבליאָטעק, ס׳באַקומען זיך צייטונגען. שווער איז געווען צו גלויבן, אַז דאָס איז דאס זעלבע, פאררויכערטע, פאַרחושכטע שטעטלע, וואס איך האָב געזעהן מיט 16 יאר צוריק. די מענשן אפילו האָבן זיך איננאנצן איבערגעביטן, זיך שענער געקליידעט און זיך אויסגעלערנט צו רעדן.
ווען איך בין אריינגעקומען אין דער ליי־און־שפּאַר־קאַסע, וועלכע האָט זיך געפונען אין אַ גראַמער, ליכטיגער שטוב פון 2 גרויסע ריינע צימערן, האָב איך דאָרט גע־

טראפן פיל מענשן, מענער און פרויען, וואס זיינען געקומען מיט זייערע ביכלאך צאָלן אָדער נעמען הלואות, אריינטראָגן אדער ארויסנעמען וקלאָדן. צווישן די לעצטע איז אויך געווען יונגווארג. דער בוכהאַלטער און זיין געהילף האָבן געשוויצט, געארבעט פלינק מיט די „סטשאטעס" און מיט די פענע, די אָרדערס זיינען געגאנגען פון האנד צו האנד, און ניט קיין קליינע סומעס געלט האָט מען ארויסגענומען און נאָך מער אַריינגעגעבן. בא א באזונדער טישל איז געזעסן א פריילן און ארויסגעגעבן ווייבער אָרדערס אויף צו באקומען מעל. די אָרדערס זנען באצאלט געווארן און איבערגעגאנגען אין סקלאד אַריין, וואו מ׳פלעגט באקומען דאָס מעל. ס׳איז געווען פרעהלאך, אַ מחיה צו קוקן ווי די ארבעט געהט פלינק און גיך, אַקוראט.

ווען איך בין אריין אין צווייטן צימער האָב איך געטראָפן דאָרט אַלע מיטגלידער פון דער פארוואלטונג און ראט, וועלכע זיינען געקומען אויף אַ עקסטרא זיצונג. אַלע האָבן מיר אָפּגעגעבן א ברייטן: „שלום עליכם" מיט א גרויסן: „ברוך הבא". צווישן זיי איז אויך געווען שמואל דער קאַוואַל, וועלכער איז שוין געווארן א ביסל גראָ, נאָר ער איז נאָך אַלץ געבליבן מונטער און ענערגיש.

— איך האב זיך שוין אויסגעלערנט חת׳מענען — האָט ער מיר דערצעהלט מיט גרויסקייט און זיינע אויגן האָבן געשמייכלט. איך בין געווע,׳ ווי איר געדענקט, דער ערשטער, וואָס האט זיך געחתמ׳עט מיט יאנקל שטעלמאכס האנד. אוי, נעבעך געשטארבן יאנקל. ער איז געווען א גוטער ברודער, דעם ליכטיגן גן־עדן זאָל ער האבן. פון דאמאָלט אָן טרעט איך ניט ארויס פון דער באנק. 16 יאָר בין איך אין סאוועט. מ׳וויל מיך שוין קלויבן אין פראוולעניע אריין, וואָרום חתמ׳ענען אָרדערס קאָן איך דאך שוין אפילו מיט פארמאכטע אויגן, נאר איך זוך ניט און וויל דאָס ניט. מיין זאָך איז נאר צו קומען אהער אלע טאָג אונטערהעלפן און קוקן ס׳זאָל זיין „פראווילנע". די אלע שקצים וואס זיצן דאָ, ווי אויך אויף אלע פאר־זאַמלונגען פאדערן מיך אַלע, ווארום זיי ווייסן אז איך געה „פראווילנע". יאָ, איך זאָל ניט פארגעסן בעט איך אייך, אז איר זאָלט 'ניפרעמענע' זיין אויף דער חתונה. איר געדענקט אודאי, אז איך האָב אריינגעטראָגן די ערשטע 500 רו"ב 'וקלאדאם", ווען ס׳האָט זיך נאר געעפנט אונזער באנק אויף מיין ציפקעלעס נאָמען וואָס איז דאַמאלט אלט געווען 3 יאָר. זאלט איר זעהן וואָס דערפון איז געווארן! איך האב דערנאָך ווידער אמאָל צוגעטראָגן צו ביסלעך געלט, איך געדענק אפילו ניט ווען און וויפל, פשוט אַזוי. ווען גאט האט געהאלפן א גוט שטיקל ארבעט, אָפּגעריסן פונם מויל און אַריינגעוואָרפן אין קאָסע אריין. איך האָב קיינמאל ניט גערעכנט וויפל ס׳איז דאָ, דער קאָפ טראָגט מיר גאר ניט. א נדר האב איך געגעבן ניט צורירן זיך צו דעם געלט ביז איך וועל איה"ש א שדוך טון מיט ציפקעלען און איר דארפן געבן נדן. נאָך וואָס־זשע זאָל איך ציילן און רעכענען? די מזיקים אבער וועלכע זיצן דאָרט אין יענעם חדר מיט די סימבירסקי פענע, בא די גרויסע, גראָבע ביכער, זיי, ווייזט אויס, פלעגן זיך ברעכן די קעפ, שאַרפן די מוחות און רעכענען פראָצענט, וואס וואקסט אָן, און צורעכענען דאס צום קרן און דערנאָך רעכענען פראצענט אויף פראצענט. זיי אליין האָבן זיך שוין געזאָרגט אז ניקאָלאיעווער זאל אויסגעביטן ווערן אויף קערענסקעס, אויף גרינע און דערנאָך אויף לעיעס. איך וואָלט דאָך ניט געוואוסט, וואָס צו טון מיט דעם אין דעם גרויסן מיש־מאש, וואָס

האט זיך דאַמאַלס, ניט היינטגעדאכט, אָפּגעטון בא אונדז. און אז איך האָב דא ניט לאנג געדארפט טון א שדוך בין איך אריינגעגאנגען צו אונזער „סטארשי" און זאָג אים:

— אנו, בחור, זאָג מיר נאַר, וויפל נדן קען איך געבן מיין ציפקען?

ער טראכט ניט לאנג, גיט א עפן אויף די „קניגא ווקלאדאוו" און גיט אַ זאָג, ווי פון א רייסטער ארויס:

— 29785 לעי מיט 60 באני א חוץ פּראָצענט פון פערווע יאנוואר".

איך בין נבהל ומשתומם געוואָרן. פון וואנען? פון ווען? ווי אזוי?

נו „ביט פאסעמו" — זאג איך אים — 25000 אויף נדן והמותר אויף חתונה הוצאות. און דיר, בחור, אז דו ביזט יאַ אזא „מאלאדיעץ" גיב איך דיר א זילבערנע פושקע אויף פּאַפּיראָסן אַ מתנה פאר דיין טרוד".

נאַר דער נארישער בחור האָט זיך גאַר „אביזשאיעט" אויף מיר.

— בא אונז אין באנק איז ניטאָ קיין נעמערעווער — פאר אונזער ארבעט באקומען מיר געהאַלט. נו, ניין איז ניין. דערפאר האָב איך א נדר געטון אים אזוי אָנצוטרינקען בא ציפקעלען אויף דער חתונה, אז ער זאָל ניט קענען דערקענען צווישן א דאלעד און א רייש און צווישן א נון און א גימל. אָט וואס אונזער באנק האָט פאר מיר געטון! זי האָט מיר פארזאָרגט מיין ציפקעלען.

צווישן דעם עולם איז געזעסן איינער גאָר א נייער וועלכן איך האָב געזעהן דאכט זיך מיר דאָס ערשטע מאָל, הגם ער איז ניט געווען קיין יונגערמאן. ער איז געזעסן אביסל פאַרזאָרגט און פארטרויערט. ניט ווילנדיג, האָב איך מיר צוגעקוקט צו אים, און איך האָב שטילערהייד א פרעג געטון שמואל דעם קאָוואל, ווער איז די דאָזיגע נייע פּערזאָן, צי ס'איז ניט קיין „בעזשענעץ"?

ניין, ער איז דוקא א היגער, ענטפערט מיר שמואל דער קאָוואל, ער האָט זיך תמיד גערעכנט פאר איינעם פון די פארשוואוירענע און פארביסענע געגנער פון דער ליי און שפּאָר־קאַסע נאָך פון די ערשטע יאָרן, און ער איז דאמאלס געווען נאָך אַ יונגערמאן מיט אַ קאַפּיטאל, דערצו נאָך א תקיף, א שייגעץ, האָט ער 'געטראסקעט מיט דער גרויסער בייטש" געוואָרן א מיטגליד אין א „ווזאימנע", געליגן געלט בא פּראָצענטניקעס און געטראָגן ווקלאדן אין דער „רוסקי" און אין דער „אזיאטסקי", כדי ער זאל דארט ווערן א בטוח און באקומען גרויסע קרעדיטן. דער סוף איז אָבער געווען, אז די בענק האבן אויפגעהערט צו צאָלן, און ער איז ארויס נקי. ער איז נאָך שווער, שווער ניט אַריין אין אסטראָג עפּעס איבער א חתימה. מיט גרויס מיה און מאטערניש איז ער אריין פאר א אָנגעשטעלטער אין דער ליי און שפּאָר־קאַסע פאר שכירות. זיין עבודה איז אָנפירן מיט דער „סטראכאוועקע" און פארקויפן מיטגלידער מעל.

די פראוולעניע מיט דעם סאוועט האָבן זיך צעוואַרימט נאָך שמואל קאָוואלס רייד און יעדער האט געוואָלט דערצעהלן די גבורות, נסים ונפלאות, וואס זיי האָבן באוויזן אין דער ארבעט.

— דעם שמחת תורה איז געווען בא אונז א יום־טוב, אין וועלכן דאָס גאנצע שטעטל האָט גענומען א אנטייל. חנה־גיטל די אלמנה האָט געגעבן א „ריינינקייט" אין גרויסן בית־המדרש אריין, וואו איר האָט דאָס ערשטע מאָל גערעדט וועגן דער ליי און שפּאָר־קאַסע — דערצעהלט איינער — און געלט אויף דער דאָזיקער ריינינקייט האָט זי זיך

צונופגעזאמעלט טאקע בא אונז אין באַנק, ממש פון קאָפּיקעס, אַמאָל 15, אַמאָל 20, אַביסל פּראָצענט, אַביסל עסקא דעסקא וואָס איז אַנגעוואַקסן. קצור הדבר, מיט אַמאל האט זי אַרויסגענומען 1400 רו"ב און האָט געטון אזא מצוה! אַלע זיינען איר מקנא. אצונד, זאָגט זי, אַרט זי שוין ניט, ווען זי זאָל אפילו וויסן, אז אינגיכן וועט זי שטאַרבן. נו, וואו איז נאָך מעגלאך פון אַזוינע קליינע סומעס צונויפזאַמלען אַזוינע גרויסע קאַפּיטאלן?

— בא אונז איז איינגעפירט געוואָרן, דערצעהלט א צווייטער, אז אלע סוחרימלאך, פלאַנטאַטאַרס א.ד.ג. ווען זיי לייזן אָפּ פאר דעם טאַבאַק און ברויט און האָבן ניט וואָס צו טון ביז דעם נייעם אוראזשאי טראָגן זיי אריין זייער געלט צו אונז אין באַנק אריין און ס'ליגט ביז אין דער צייט, ווען זיי דארפן דאָס, דאמאָלס קומען זיי אריין צו אונז און באקומען דאָס געלט תיכף מיט דעם פּראָצענט. קיינער אין שטעטל האָלט ניט קיין געלט בא זיך. נאָך וואס טויג זיי זיין א שומר איבערן געלט? היינט איז דאך אַן עברה דאָס ביסל פּראָצענט וואָס וואקסט אָן, ניט אזוי?

— נו, און „אַבשטעסטווענע" געלט איז שוין גאר ניט? — זאָגט א דריטער — בא אונז ווייסן שוין אַלע, אז נדן געלט, שלישית געלט, געלט אויף וועלכן ס'איז דאָ א דין־תורה, ירושה געלט, איבער וועלכע די יתומים קריגן זיך, אָדער די יורשים זיינען נאָך קליין — די אלע געלטן געהען אריין צו אונז אין באנק אריין. וואס דארפט איר מער? קינדער שנעקלאך זיינען בא אונז וקלאדטשיקעס. מיר דאכט — אז זיי האָבן אויפגעהערט צו נאשן. ווי א מויז שלעפּט אלעס אין איר לאָך אַריין, אַזוי שלעפּן און טראָגן אַלע היגע קינדער זייערע גראָשנס צו אונז אין קאסע אריין און זיי האָבן שוין היבשע סומעס. אנדערע טאַטעס, מאַמעס סטראכירן זייערע קינדער „נא נאדאזשיטיע" און צאָלן אקוראט. ס'איז זיי א סך 'וויגאָדנער", ווי בא די פריהעריגע סטראכאוואיע אבשטעסטוועס ווי אלע געלטן זיינען סוף כל סוף פארפאלן געוואָרן. איך אליין האָב אויך פארסטראכירט מיינס א מיידעלע אויף 15000 לעי און „ניטשעווא". איך צאָל, דאנקען גאָט, און דער קאפּיטאָל וואַקסט, ווי אויף הייוון.

— אוי, אוי, אוי! — כאַפּט זיך איינער ארויס מיט התפעלות — ווען גאָט זאל מיר העלפן איך זאָל פּארמאָגן דאָס געלט, וואס אונזער באנק האט שוין באַצאלט אירע קליענטן נאר עסקא פאר וקלאדן, און וויפיל אונזערע מיטגלידער האָבן זיך שוין איינגעשפּאָרט דורך דער ליי און שפּאָר־קאָסע, וואָלט איך דאך געווען דער גרעסטער גביר! איך וואלט געווען א בעלן הערן, אַז אימיצער זאל זיך קלאָגן, אז אונזער באַנק האָט אים אָנגעזעצט, איך רעד ניט פון קרן, נאָר אפילו עפּעס וואס פונם פּראצענט. די גרעסטע בענק, די קאזנאטשייסטעווא (ער האָט אַ קלאָפּ געטון אין טיש אַריין) האָבן געצאָלט די לעצטע יארן מיט מיני קופּאָנעס פון רעגנבויגן־קאָלירן, וועלכע וואָלגערן זיך אַצונד אויף די מיסטן, דער קינדער שפּילן זיך מיט זיי, און לסוף האָבן זיי אינגאַנצן פשוט באַנקראָטירט, אויף אונזער לשון הייסט דאָס אָנגעזעצט. וויפל מ'איז זיך צו זיי אָנגעלאפן, געשטאנען בא דער טיר מיט דרך־ארץ „קו קוטשמע אין מינע" (מיט דעם היטל אין די הענט) און זיי, די פריצים, האָבן אפילו ניט געוואָלט ענטפערן. בא אונדז אָבער קומט זיך יעדער, ווי צו זיינע. גוט מאָרגן — גוט יאָר! חברה, איך דארף אזוי פיל און אזוי פיל געלט ארויסנעמען. — „פּאזשאלאיסטע, נע סטעסנאיטיס". נעם און צעהל; אט ווי בא אונז איז אוועקגעשטעלט דער עסק! און אז דער וקלאדטשיק דארף האָבן

דאָס געלט אין וועג אריין, מיינט איר אודאי, אז מיר לאָזן אים שלעפּן מיט זיך די פּויטיקע, אַז מ׳זאָל זי בא אים ארויסשלעפּן חס ושלום. ער לאָזט איבער זיין אדרעס און מארש אין וועג אריין. ער וועט קומען וואהין ער פאָרט און דאָרט וועט ער שוין באַקומען זיין געלט „ס׳פראָצענטאמי״. וואס דארפט איר מער? אפילו דער „סאיוז קאָאָפּעראטיוואוו״ אין קעשענעוו, דער „דזשוינט״ בכבודו ובעצמו, דער ׳היאס״, איר האָט מן הסתם געהערט פון זיי? זעהר רייכע אמעריקאנער אבשטשעסטוועס, וואָס פארמאָגן דאָלארס כחול הים. אט די אַלע חברות קומען אָן צו אונז און שליסן מיט אונז געשעפטן. מיר געבן זיך איינס דעם אנדערן „פּארוטשעניעס״ און מיר זיינען „פּאני בראטיא״. וויפל טובות קומען פאר אידן ארויס פון אונזערע אָפּעראַציעס? דאָלארן, פונטן, פראנקען, פּאקעטן פאר די אוקראַינער, צונויפנעמען מצות פאר אונזערע אומגליקלאכע הונגעריגע ברידער און שוועסטער, אַלעס, אַלעס ווערט געטון דורך אונזער באנק...

— אז מ׳רעדט שוין פון טובת הכלל, שלאָגט אים איבער א אנדערער — דאַרף איך שוין דערצעהלן, וואָס אונזער „קאָמפּעראטיוו״ (קאָאָפּעראטיוו) האט געטון פארן כלל. ויהי בימי קערענסקי, „עליו השלום״ האָט אונז די זעמסטוואָ איבערגעגעבן צו קויפן ברויט פאר דער ארמעי. איר פארשטעהט עד היכן הדברים מגיעים, ווי ווייט מיר שפּאַרן אָן! ווען מ׳האט שוין ניט געקענט קריגן קיין צוקער, קיין טהיי, קיין שוועבאלאך, קיין מעל, לעדער, גאַז, בא אונז אין קאָמפּעראטיוו איז דאָס אלץ געווען, וואָרום אונז האט מען געגעבן פאר אונזערע מיטגלידער און אויך פאר די אָרימע. איר זעהט בא אונז נייע בלעכענע דעכער? דאס האבן מיר אויסגעשריבן בלעך און פארקויפט וואָלוול אויף אויסצוצאָלן צו ביסלאך. צו די דאָזיגע אלע אפּעראציעס האט די באנק ניט דערלעגט, און די קונים האבן נאָכמער איינגעשפּאָרט. זה נהנה וזה לא חסר. אי וואלק סיט, אי קאזא צעלא. קומט די יערלאכע אסיפה טיילט מען אָפּ א חלק פון ריוח פאר שטאָט זאַכן, ווי למשל, אויף שכירות א דאָקטאָר, אויף אונטערשטיצן די שול, אויף צו עפענען א ביבליאָטעק, אָט אַזוי זיינען געמאַכט געוואָרן בא אונז אלע „קערניצעס״ אין אלע גאַסן און מיר ציטערן שוין ניט אזוי פאר קיין שרפה. קיינער האָט אויף דעם קיין געלט ניט געגעבן און אלע האָבן דאַכט זיך גאָר ניט שלעכט. כבוד און מעשים טובים, עולם הזה און עולם הבא. איר הערט, וואָס איך וועל אייך זאָגן? א איד א חכם איז געווען דער, וואָס האָט אויסגעטראַכט די ליי און שפּאָר־קאַסעס, געווען מסתמא א למדן, א חריף. ער זאָל גאָר אויף קיין שלעכט אָרט ניט טרעטן און פון קיין נויט ניט וויסן...

רבותי! — האָב איך זיך אָנגערופן צו זיי, אָפּצוקילן זיי אביסל פון זייער התלהבות — עס ווייזט אויס, אז איר ווילט מיר אגיטרן איך זאָל אויך, ווי איר, פארשטעהן צו שעצן און ליב האָבן די ליי און שפּאָר־קאָסעס. צי געדענקט איר ניט, וואָס פאר א ארבעט איך האב געהאט מיט אייך מיט 16 יאָר צוריק? איך רעכן, אז ס׳איז נאָך היינט אויך דאָ אין שטעטל מתנגדים.

זיי זיינען אביסל שטילער געוואָרן. נאָר איינער האט געענטפערט:

— וואָס־זשע וואָלט איר געוואָלט, אַז אַ קליין־שטעטעלדיגער איד זאל מיטן ערשטן מאל פאַרשטעהן וואס איר? דאס איז אַזא מאכל, וואס אז מ׳צעקייעט דאס גוט דערפילט מען ערשט דעם אמתן טעם. אמת טאקע, ס׳זיינען נאָך דאָ אצונד אויך עטלאכע

„סטיגאטערס" עקשנים, נאָר דאָס איז פשוט קאפריזנע מענשן, רודפי־אחר־הכבוד'ניקס ניט קיין גרויסע ליבהאבערס צו צאָלן. האט מען געמוזט אויף זיי איינגעבן, זיינען זיי ברוגז. דערפאר אָבער אַלע איבריגע זיינען שוין לאנג בא אונז מיטגלידער.

ווען איך האָב שוין געוואָלט אַוועקגעהן, האט זיך אַרויסגעכאַפּט דער יונגסטער מיט־גליד פון דער פארוואלטונג, אַ משכיל, א היינט־וועלטיגער, אין צווייטן צימער אריין און האָט זיך תיכף אומגעקערט און מיר דערלאנגט אַ פּאַפּיר אונטערגעקלעבט אויף אַ קאַרטאָן, אויסגעמאָלט אין אַלע פיר זייטן פויגעלאך, בליומען און אלערליי צאַצ־קאלאך און מיר געזאָגט אביסל שעמעוודיג:

— איך בעט אייך, לייענט איבער די עטלאכע כללים, וואָס איך האב אָנגעשריבן פאר אונזער ליי און שפּאָר־קאַסע, און זאָגט מיר, צו זיי געפעלן אייך?

איך האב בא אים גענעמען דאָס פּאַפּיר און איבערגעלייענט פּאָלגענדע כללים אָנגע־שריבן מיט א זעלטן שענעם קאליגראפישן כתב:

„שבעה מי יודע? שבעה אני יודע".

1. זוך ניט קיין גרינגע פארדינסטן, וויל ניט רייך ווערן פון נשך ותרבית, ווילן פרעמדע דיין געלט ניט איינשלינגען.

2. שפּאָר אָפּ יעדע וואָך, יעדן חדש פון דיין פארדינסט און טראג אין שפּאָר־קאַסע, וועסטו שפּעטער אָהן נויט עסן ברויט.

3. זאל זיין בא דיר די ליי און שפּאָר־קאַסע, ווי באם שכור די שענק. האָסטו געלט, סראָג דאס אָהין אַוועק, דאס וועט דיך מציל זיין פון מותרות.

4. דער גרעסטער פריינד דיינער און בטוח איז דיין ליי און שפּאָר־קאַסע, וועלכע טוט דיר נאר טובות און מאַכט דיר דאָס לעבן גרינגער.

5. הויב אָן פון קליינע אָפּשפּאָרונגען, וועסטו האבן גרויסע קאפּיטאָלן.

6. די גרויסע בענק מאַכן דיך קליין, די קליינע ליי און שפּאָר־קאַסעס מאַכן דיך גרויס.

7. באַקומסטו א הלואה פון דער ליי און שפּאָר־קאַסע זאָלסטו זי אויסנוצן נאָר אויף צו פארגרעסערן דיין הכנסה. דאַן וועסטו אָפּצאָלן דעם חוב גרינג און צו דער צייט, און ס'וועט דיר נאָך איבערבלייבן אויף צו פארלייכטערן דאָס לעבן".

— זעהר גוט, זעהר פיין! — האב איך ארויסגעזאָגט מיין הסכמה און איך האָב געזעהן, ווי דער מחבר קוועלט פאר פרייד — איך ווינש אייך, אַז איר זאָלט אויך אויף ווייטער אַזוי ליב האָבן דעם אנשטאלט ווי ביז היינט. דאָס וועט אי אייך, אי אַלע מיטגלידער צופרידן שטעלן.

און איך האָב זיך מיט זיי גאָר פריינדלאך געזעגנט.

— למען השם איר זאָלט בלייבן אויף ציפּקעלעס חתונה. איך וועל מיט דער כלה אַליין קומען צו אייך בעטן.

איך האָב אים צוגעזאָגט.

שלמה הלל'ס

כ"ח תמוז תרפ"ב.

מאיר חאראַץ

מאַרקולעשט

(פּאָעמע)

***

אַ שוואַרצע מאַמעליגע
פון וואַסער און פון ערד
ליגט אויסגעקנאָטן ווייך
פון רעדער און פון פערד.

פון פריזבעס געל באַזוימט
דאָ און דאָרט אין גאַס,
צעשניטן און צעטיילט
פון ריטשקעס זוניק־גאַס.

די בלאָטע אויפן מאַרק,
די בלאָטע אויפן וועג,
זיי ליגן אויפן דנאָ
פון טיפע בלאָטע־טעג.

איך שטעל זיך אויף דער שוועל
און זוך אַ ברעט, אַ שטיין
און זע אַ באָרוועס קינד
אין טיפער בלאָטע שטיין.

***

שטייט אַ יידענע אַן אַלטע
אין אַ שאַל געהילט אַ נאַסן
אויסגעשטעלט צום זעלבן גורל
ווי די דעכער און די גאַסן.

שטייט אין מיטן פונעם שטעטל
אויפן מאַרק־פּלאַץ אויפן גרויען
אויפן רווישנדיקן רעגן
צווישן לויפנדיקע פרויען.

האַלט דעם קאָפּ אַראָפּגעבויגן,
אין דער האַנט אַ קויש אַן אַלטן
פול מיט שווערע צרות גרויע
אונטערן נאַסן שאַל באַהאַלטן.

נעבן אונדזער חרוב שטעטל
שטעלן זיך ניט אָפּ קיין וועגן,
ניט געפאָרן ניט געטרעטן
ווערט אַצינד אין אונדזער געגנט.

ס'ווערט אַ וועג נאָר עטוואָס ברייטער,
דאָרט ווו ס'איז אַ גאַס געוועזן,
אין דער בלאָטע שטייט אַ לייטער
און סע וואַלגערט זיך אַ בעזעם.

ציט זי זיך די גאַס צי געסל
אָן די הייזער ביי די זייטן
און דער וועג לויפט בעטלען עסן
ביי די פעלדער אין די ווייטן.

נאָר די פעלדער זענען אויכעט
חרוב ווי די יידישע שטעטלעך
און געקרייציקט און געקוילעט
הענגען געטער אויף די ברעטלעך.

ביי די ראַנדן פון די ווייצן
ביי די ראַנדן פון פּאַפּשויעס
האָט דאָס אָפּבילד פון געקרייצטן
איבער קניענדיקע גויעס.

זיך אַראָפּגעלאָזט, פאַרגראָבן
און אַרויסגעשטראָמט אין טרערן,
איצטער וואַרט ער אין די גראָבנס
ווידער לעבעדיק צו ווערן.

אויף די ברינעמער די קילע
זומער, ווען די טייכן זידן,
ליגן איצט פאַרגראָבן, שטילע,
לעבעדיקערהייט ווי יידן.

קיינער קומט ניט פון די דערפער
מיטן וועג די פערד צו פּויען,
פרעמדע קליידער אויף זיין קערפּער
האַלטן אין דער היים דעם פּויער.

ציט דער שניט אים צו די פעלדער,
וויל ער דאָך די קליידער היטן,
אָנגעטון אין פרעמדן עלטער,
זעט ער, ס'איז דער וועג פאַרביטן.

ער פאַרטיפט זיך אין זיין קלערן —
קינדער־יאָרן, ווײַטע טויבן
און ער היט זיך מיט די טרערן
פאַר די ניט־פאַרהענגטע שויבן.

ניט באַדאַרפט די שאָפע נעמען
מיט די קליידער פון די יידן,
ווייל די קליידער, פילט ער, ברענען
אויף זיין לייב דעם שווייסיק־מידן.

און ער טוט זיך אויס די שוואַרצע
שבתדיקע קליידער פרעמדע,
ווערט אים גרינגער אויפן האַרצן
אין זיין ווייסן לייוונט־העמדל.

עפנט אויף די טיר און נעמט זיך
גיין אין הויף ארויס, אין דרויסן,
ס'האָט דער דרויסן אָפּגעפרעמדט זיך
און דעם הימל ווייט פאַרשטויסן.

ווער וועט אים אַקעגנקומען
אויפן וועג מיט אַש פאַרבלאָזן ?
וואָס וועט אים אַקעגנשווימען
אויפן הימל דעם פאַרלאָזטן ?

שוין ניטאָ די איינפאָרהייזער
און ניטאָ שוין יענע צייטן
מיט די יידן וועגנווייזער
אין דער מיט פון אַלע ווייטן.

זאָל ער שפּאַנען פערד און וואָגן ?
איז ניטאָ וווהין צו פאָרן.
וואָס זאָל ער די פערדלעך זאָגן
וועגן אָט די וויסטע יאָרן ?

יידן פלעגן זיי די רוקנס
מיט די פינגער גלעטן, בערשטן
און געבעטן זיי צוריקוועגס
צו געניסן דאָ דעם גערשטן.

וואַרטן אויפן שטרוי דעם פרישן
פלעגן פערד אין שטאַל געראַמען,
ביז דער שמייסער פונעם קישן
וועט זיך אויפכאַפּן זיי שפּאַנען

און אַרויספאָרן פון טויער
מיט אַ פייף אינעם פרימאָרגן,
פונעם שטעטל פלעגט דער פויער
טרייבן מיט זיין בייטש די זאָרגן.

אים באַקאַנט געווען דאָס שטעטל
מיט די יידן פון בית־מדרש
ווי דער קלויסטער פון זיין דערפל,
ווי זיין ברודער ביי דעם דרעשן.

אָפט אין טומל פון יאַרידן
מיט אַ זעקל אויף דער פּלייצע
פלעגט ער צו אַן אַלטן יידן
צוגיין האַלטן זיך אַן עצה.

און דער פויער טוט אַ ציטער
און עס קלאַפּט ביי אים אין האַרצן
און אַ טרער געזאַלצן, ביטער
רעגנט אויפן אַש דעם שוואַרצן.

און ער פאַלט אַוועק אַ מידער,
פאַר די אויגן טוט אים שווינדלען
און די שטעטלדיקע בילדער
טוען זיך אַליין דערשפּינען.

דאָס 2־טע קאַפּיטל

איבער שטעטלדיקע שטיבער,
איבער שטעטלדיקע שטובן
האָט אַ טויב זיך שטילער־שטילער,
העכער־העכער אויפגעהויבן.

ווי די תפילה פון אַ יידן
מיט אַ שטימע אַ געשמאַקער
פון אַ ייד, וואָס איז צופרידן
פון דער זון בשעתן אַקער.

אַז מען טאָר דאָך ניט פאַרלאָזן
אָט די ערד, וואָס איז געגעבן
אים, דעם מענטשן, אים, דעם פּראָסטן
אויף צו האָרעווען און לעבן.

און ער לויפט פון עמוד טאַקע
גלייך אין פעלד דורך שנעלע וועגן
און ביים עמוד נאָכן אַקער
דאַוונט ער און בעט אויף רעגן.

רעגן פאַרן דורשט פון פעלדער,
רעגנס אויך פאַר פולע טייכן,
וועלכע כוואַליען זיך באַשטענדיק,
ווילן הויכע ברעגעס גרייכן.

ער, דער קאָלאָניסט דער ערשטער
פונעם יישוב פונעם היגן
אויף די סטעפּעס מאַרקולעשטער
האָט געבויט דאָס ערשטע שטיבל.

באַרוועס האָט ער דאָ געקנאָטן
ערד און וואַסער און צופרידן
אָפּגערוט די פיס אין שאָטן
פון די ציגל־פּיראַמידן.

גאָט האָט אויכעט פון דער בלאָטע
זיך דעם מענטשן אויסגעקנאָטן
און דער מענטש האָט אויסגעקנאָטן
זיך אַ שטעטל פון דער בלאָטע.

ביי די ברעגעס פונעם שטעטל
איז דער טייך זיך דורגעשוווּמען
צו די ווייטן, זיי פאַרבעטן
זיך אין שטעטל דורכצוקומען.

ס׳איז דער טייך דאָ האַלב אַ רונדער
ווי אַ סערפּ אין פעלד געליגן
און פאַרקערעוועט דערנאָכדעם
צו די ווייטע וואַסער־מילן.

האָבן באַלד פון יענער געגנט
דערפער מיט פאַרשיידענע נעמען
זיך געלאָזט אויף פרישע וועגן
צו דעם שטעטל זיך באקענען.

און אַזוי איז עס געוועזן
אַלע שפּעטערדיקע יאָרן
צו די יידן האָט מען וועגן
אויסגעטרעטן, אויסגעפאָרן.

ז׳האָבן אויפגעהויבן בריקן
איבער טייך אויף סלופּעס שטאַרקע
און געבעטן לאָזן ליקן
דורכצופאָרן אויף די מאַרקן.

און עס האָבן זיך די שטיבלעך
אויסגעבויט און אויסגעשטעלט זיך
מיט אַ ברונעם אין דער מיטן
פאַר די מענטשן, פערד און קעלבלעך.

יידן האָבן צוגעהאַנדלט,
רייכע יידן מיט פאַרמעגנס
און דאָס שטעטעלע פאַרוואַנדלט
אין אַ שטעטלדיקער פעסטונג.

ס׳האָט זיך אויפגעבויט אַ שטעטל
מיט אַ באָד און זיבן קלויזן,
אַ בית־עלמין און אַן ערב
פון אַ דינעם דראָט אַ לויזן.

און אומזיסט דעם דראָט געשמיסן
האָבן שטורעמס, זאַווערוכעס,
ווער זשע האָט אים היינט צעריסן,
וועלכע שדים, וועלכע רוחות?

דאָס 3-טע קאַפּיטל

יאַנקל איז אַ ייד געוועזן
גאָר אַ פּראָסטער, גאָר אַ פרומער
היין און קריק צום פעלד פון שטעטל
פלעגט ער גיין אַ גאַנצן זומער.

צייט געהאָט צו האַלטן יאָרצייט
נאָכן טאַטן, נאָך דער מאַמען
און צו שלאָפן נאָך אַ מאָלצייט
און די אַרבעט ניט פאַרזאַמען.

אָפּגעלייגט די טלית און תפילין
איילט ער זיך די פערד צו פּויען
און צעזינגט זיך מיט געפילן
ווי אַ חזן ניט קיין פּויער.

איז אין קלויז אַ פאָלנער רבי,
איז אין אַ פעלד אַ העלד, אַ רייטער,
דורכגעפאָרן דורכן לעבן
און אַוועקגעריטן ווייטער.

און געלאָזט אי זין, אי טעכטער,
אייניקלעך מיט זייערע קינדער,
שניידער־מיידלעך, סטאָליערס,
בלעכערס
און אַ פעלד מיט שאָף און רינדער.

און אַ גאַנצע גאַס מיט שכנים
און אַ שטעטל קרובים סאַמע,
איבער הונדערט צוואַנציק נעמען
נאָך זיין טאַטן, נאָך זיין מאַמען.

ס׳איז זיין ווייב ניט־לאַנג געשטאָרבן,
איז שוין דאָ אַ נאָמען רחל,
איצט איז יאַנקל קראַנק — אַ קרבן
פונעם בענקען נאָך איר קאָכן.

גויסענדיק, האָט ער די גראָע
וואָנצעס פונעם מויל פאַרנעמען
אויסנווייניק די צוואה
אָפּגעקנאַקט מיט אַלע נעמען.

ראובן, שמעון, מיינע קינדער,
לוי, יודל, איר געטרייע,
זעט דער טאַטע שטאַרבט אַצינדער
אין די שטיוול אין די נייע.

ס׳וויל ניט ווארטן גאָט, ביז וואַנען
כ׳וועל זיי אָפּטראָגן אין גאַנצן,
כ׳האָב געחלומט, ניט נאָר שפּאַנען,
נאָר אין זיי אויף שמחות טאַנצן.

אָט די שטיוול לאָז איך איבער,
הערט, איך זאָג עס אָפנהערציק,
יאָסלען, אים, דעם שיינעם גיבור,
וואָס טראָגט אויך אַ פיר־און־פערציק.

פרויקע רייטער, עלטסטער אייניק,
כ׳לאָז דאָס פערדל דיר דעם גניאַדן,
ראַז דער קאַרע איז דיר ווייניק,
וועט ער זיין אַ פּאָר צום נדן.

וואָס דיין שווער האָט ניט דערגעבן,
זיבן יאָר דער רוגז דויערט,
רוגז פירט מען נאָר ביים לעבן,
פאַרן שטאַרבן מע באַדויערט.

כ׳זע מיין שטאָם ביי זיך אין שטעטל
אַ פאַרצווייגטער, אַ פאַרמערטער,
ניט מחילה קומט מיך בעטן,
הערט אויס בעסער מיינע ווערטער —

אָנגעהויבן מיט אַן אָנזאָג,
מיט רמזים און פילדייטיק,
אָנגעהויבן האָט ער מאָנטיק
און געענדיקט האָט ער פרייטיק!

וועט אַ מאַן אַ שווערן האַמער
האַלטן אין די הענט און שלאָגן
און צורעכט מאַכן אַן אַקער
צי אַ ראָד פון פויערס וואָגן.

וועט אַ שניידערל ביים שטעפן
זיך צעזונגען ווי ביים עמוד,
וועט אַ בעל־עגלה שלעפן
מיטן פערד געשפּאַנט אין כאָמעט.

וואָס איר זאָלט ביי טאָג ניט מאַכן,
האַנדלען אַקערן צי זייען,
קלעפּן, שטעפּן דינע זאַכן
קלאַפּן, זעגן, שמידן, נייען,

זאָלט איר אין די נעכט פון זומער
גיבן רו דעם גוף דעם מידן
און אויף שבת אינעם רו־טאָג
ניט פאַרגעסן, איר זענט יידן.

ווער פון אייך אָבער אויף וועגן
מוז די וואָך זיינע פאַרברענגען,
זאָל זיך קיין מאָל ניט דערוועגן
האַלטן שבת אין די שענקען.

און ער זאָל די פערד ניט לאָזן
אין אַ פרעמדן דאָרף פאַרהאַלטן
און מיט גערשטן, ניט מיט גראָזן
זאָלן פערדלעך שבת האַלטן.

ס׳איז נאָך דאָ אַ סך צו ריידן
און צו זאָגן אייך ניט ווייניק,
איידער כ׳לאָז מיך אין גן־עדן
וויל איך זען אַ צווייטן אייניק.

אָט דאָס שטיבל, וואָס איז ענגלעך
פאַר אַזוי פיל קיין עין הרע,
לאָז איך איין זייט, דיר, מיין
גערטנער
מיטן גאָרטן, וואָס פון פאָרנט.

און די זייט די צווייטע לאָז איך,
לאָז איך, לאָז איך, לאָז איך איבער
מיטן סוף פון דער צוואה
איז ער צו דעם טויט אַריבער.

דאָס 4-טע קאַפּיטל

ס׳האָט דאָס שטעטל גלייך געכאַפּט
זיך
פיבערדיק און מיט הנאה
מיט די הענט געקלאַפּט אין האַרץ
זיך
אויסצופּולן די צוואה.

פונעם שטעטלדיקן טאַטן,
זיידן אַלטן, עלטערזיידן,
וואָס, די רו זאָל אים ניט שאַטן,
אַרבעט איצטער אין גן־עדן.

ווײל ער דאַרט אַ טרונק, למשל,
ווײל ער שעפּן אים פֿון ברונעם,
ס'וועט זײַן דורשט דאָרט ניט
געלאָשן,
אויב דער טרונק איז גרינג געקומען.

איז ניטאָ קײן ברונעם דאָרטן,
שטעלט ער זיך דעם ברונעם גראָבן,
און באַגיסן דאָרט דעם גאָרטן
און אין אים אַ חלק האָבן.

פּרווו ניט מיט קײן עצות קומען
און קײן מוסר דאָרט ניט זאָג אים,
ער אַהין האָט מיטגענומען
פֿונעם שטעטל די מנהגים.

מאַרקולעשט מיט זיבן געסלעך,
זיבן קלויזן, זיבן ברונעמס
און מיט זיבן פּעסער־פּעסלעך,
זיבן קלײנע רונדע טורעמס.

איז פֿון שבעה אויפֿגעשטאַנען
נאָך זײַן עלטסטן, נאָך זײַן גרינדער
און געלאָזט זיך ווידער שפּאַנען
אַלטע, יונגע, ווײַבער, קינדער.

האָט דער בעקער ברויט געבאַקן,
דער מלמד האָט געשלאָגן,
העקער איז אַוועק צום האַקן
און דער פֿויער האָט געגראָבן.

סטאָליערס האָבן מיט די זעגן
אין דער לענג פֿון ברעט געשניטן
און געגעכטיקט אויף די וועגן
האָבן קרעמערס פֿון יאַרידן.

אויף די דעכער פֿון די קלויסטערס
האָט געקלאַפּט אַ ייִד אַ בלעכער
בעת זײַן זון אין שטאָט אין גרויסער
איז געשטיגן, דאַכט זיך, העכער.

העכער פֿון די קלויסטער־טורעמס
פֿון אַ דערפֿל אַ פּאַרוואָרפֿנס,
איז ער דאָרט אין שטאָט אין
שטורעמס
הויך געריטן אויף די וואָלקנס

און נאָך העכער און געפֿלויגן
אויפֿן הימל און פֿאַרגעסן,
אַז ער האָט זיך אויפֿגעהויבן
פֿון אַן אָרט ניט ווײַט פֿון דניעסטער,

ווו זײַן ייִדע צווישן ייִדן
האָט זיך בײַ דער ערד געהאַלטן,
אינעם שטעטל, ווו עס ליגן
איצט דעם ייִדנס בײנער אַלטע.

ווו דעם ייִדנס זון דער עלטסטער,
ער, זײַן טאַטע ראובן קײסער,
האָט מיט זײַנע ברידער, שוועסטער
אויסגעבויט אַ געסל הײַזער.

ווו זײַן מאַמע האָט, די טרײַע
פֿון איר טאַטנס טונקעלעם קעלער
דאָ ערשט אָפּגעאָטעמט פֿרײַער
אינעם שטעטל, וואָס איז קלענער

פֿון דער שטאָט, ווו זי געבוירן
יונגערהייט נאָך האָט זײַן באָבע,
לאַנג געקרענקט און זיך געשווירן
מער קײן קינדער ניט צו האָבן.

דאָרטן וווינט איצט דער מעזיניק
פֿון דער באָבעס בת־יחידה,
ווײניק עסט ער דער מפֿונק,
ביכער שלינגט ער דאָרט מיט לידער.

און ער קנאַקט זײ אויסנווײניק,
זײ, חלילה, ניט פֿאַרגעסן
אָט דער מאָדנער ווילדער אײניק,
וואָס ער שלאָפֿט ניט, ווײל ניט עסן.

דאָס 5־טע קאַפּיטל

ראובן קייסער, וואָס זשע איז עס?
ס'איז אַ צונאָמען אַזאַ מין,
די פאַרשריבענע פאַמיליעס
ווייסן נאָר די פּאָטשטאַליאָנען.

שמעון שמאַטע, לוי פלויער,
יידל פידל — דער ציגיינער,
פראַדל פריילעך, בתיה טרויער,
פּרץ פרינץ און הערש אוקריינער.

ברוך באָרשט און יאָסל ראָסל,
הינדע־האָן און קלמן־קאַטשקע,
אָרן־קאָרן און פּעסיע־פּראָסע,
גדליה־גוי און חייקע־פּראַטשקע.

איציק־שפּיציק, אהרון־באַרן,
שמואל בטחון „גאָט וועט געבן"
שלמה „לאָמיר זיך ניט נאַרן"
שלימע „לאָמיך אַזוי לעבן".

משה־קוישע־לאמפּאמפּירל,
בערל־קערל, יעקל־פּלעקל,
שיינדל מיטן הינטערטירל,
שרה צרה מיטן פּעקל.

יעדער צונאָמען באַזונדער
האָט געהאַט זיין גרונט, זיין סיבה.
מ'האָט אַריינגעלייגט אין זיי דאָרט
ווערמען חוזק, ווערמען ליבע.

ראובן איז געווען א תכשיט,
וואָס ער פלעגט אַ מאָל ביים קאָסיען
מיט דער קאָסע זיך פאַרטייען,
צו א פרעמדן פעלד פאַרבלאָנדזשען.

ער געקענט אַ פּאַטש דערלאַנגען
און אַ פרעמדן זאַק פאַרשלעפּן,
פאָרן איבער גרינע זאַנגען,
צו אַ פרעמדן ווייב זיך טשעפּען.

אָבער איינס האָט אָפּגעהיט ער,
כבוד אם, דאָס זאָגן אַלע,
אויף די הענט ער האָט זיין מוטער
אומגעטראָגן ווי אַ כלה.

און דערפאַר זי פלעגט אים רופן
„קייסער מיינער" צווישן לייטן,
איז אַזוי פאַרבליבן „ראובן
קייסער" שוין אויף אַלע צייטן.

דאָס 6־טע קאַפּיטל

ס'איז נחמה קייסעריניע,
ווי דאָס שטעטל האָט געקרוינט זי,
נאָך געווען גאָר אַ גרינע
אינעם געסל, ווו געוווינט זיך

האָט איר ראובנדלס משפחה,
באַסאַראַבער גראָבע יידן,
ס'האָט מיט איר די שוויגער ראָכע
שטענדיק זיך געזוכט צו קריגן.

דאָס האָט ראובן די „מציאה"
זיך אַהיימגעבראַכט פון סלוזשבע,
איז זי אומגעגאַן, געשוויגן,
ניט געזעצט זיך אויף דער פריזבע.

אין אַ וואַרשעווער הינטערגעסל,
אין אַ שטיינערדיקן הויפל,
ווו דעם טאַטנס שניידערפרעסל
פלעגט פאַרטשאַדען זיבן הויפן.

איז געוואַקסן די בת־יחידה,
ביז איר חתן איז געקומען,
ביז אַ זעלנער אַ ניט היגער,
נאָר א ייד, האָט זי פאַרנומען.

כאָטש קיין פּריצה פון פּאַלאַצן,
דאָך אַן איידל שטאָטיש ווייבל,
זשאַל, ס'האָט ניט געלעבט חרץ נאָך
דעמלט נאָך זי צו באַשרייבן.

מע דערציילט זיך אַן חידושים,
אַז גערעדט די ערשטע צייטן
האָט זי עפּעס אויף אַ יידיש,
וואָס מע הערט ניט דאָ ביי לייטן.

כאָט זי רעדט דאָס זעלבע לשון,
אַנדערש אָבער ווי די היגע
און זי ווייסט ניט אָפּצוקאָכן
כאָטש אַ פּראָסטע מאַמעליגע.

אַז זי קען אין מאַרק ניט ריידן
מיטן מינדסטן פּראָסטן שיקסל
און שפּאַצירט אַרום אין קליידלעך
פון אַ שטאָטישער מאָדיסטקע.

שווער־און־שוויגער און די שוואָגערס
און די שוועגערינס זיך קליגלען,
לאַכן אויס אירע שיגאָנען
זיך צו פּוצן און צו שפּיגלען.

זי בפירוש האָט געליטן
פונעם חוזק און געלעכטער,
ביז זי האָט די היגע זיטן
פונעם שווער־און־שוויגערס טעכטער,

ביז זי האָט זיך אויסגעלערנט
אַלע תורות באַסאַראַבער,
ס׳איז זי גאָרניט צו דערקענען,
שוין אַ ווייב ווי אַלע ווייבער.

און זי האָט דעם מאַן געבוירן
זיבן קינדער, בנים סאַמע,
מיטן טאַטנס הויד און גבורה,
מיט דער שיינקייט פון דער מאַמען

האָט דער עלטסטער ליב אַ לאָשעק,
ציגן, פיש און הינט און טויבן.
און דער זיידע רופט אים באָסיעק,
הערט ניט אויף דעם אייניק לויבן.

אים האָט ער עס אָפּגעשריבן
פאַרן טויט דאָס בעסטע פערדל,
מיט דער שטאַל, וואָס נעבן שטיבל,
מיט די ליים־געשמירטע ערדן.

נאָר נחמה האָט געקלאָגט זיך
אויף איר זון און אויף איר שנירל
און האָט שיער ניט אָפּגעזאָגט זיך
צו דער חופה זיי צו פירן.

ס׳איז איר גאַנצע טרייסט געבליבן,
ווען ז׳האָט אויפגעהערט צו קינדלען.
פון די קינדער אירע זיבן
דער געראָטענער מעזיניק.

זי, די שטאָטישע בת־יחידה,
דאַרף שוין איצטער מערער קיינעם
און זי האָט זיך אויסגעקליבן
פון די קינדער אירע איינעם.

אין דער וואָך פון זיין געבוירן
האָט זי שוין געטון אַ נדר
און ביי נחת זיך געשווירן,
אַז זי וועט אים נאָכן חדר,

נאָכן חדר, נאָך בר־מצווה,
שיקן לערנען אין גימנאַזיע
און ער וועט איעדן זומער
זיך אַהיימקומען באַווייזן.

מיט אַ גלאַנצנדיקן דאַשעק
און אַ קנעפּלדיק מונדירל,
ער אין דעם וועט בלייבן דווקא
פרום ווי אַלע פרומע יידן.

און אַזוי איז דער מעזיניק
ביי דער מאַמען אויסגעוואַקסן,
אַ געצאַצקעטער מפונק
מיטן טאַטנס ברייטע אַקסל.

מיט דער מאַמעס איידלקייטן
און אַ קעפּל אַן אַנטיקל,
האָט זי אָנגעהויבן גרייטן
אין איר היימשטאָט אים צו שיקן.

צו די טאַטע־מאַמע אירע,
זאָל ער דאָרט פאַרגרעבט ניט ווערן
ווי די עלטערע, די ברידער,
וועלכע ווילן זיך ניט לערנען.

דאָס 7־טע קאַפּיטל

פון די עלטערע צוויי ברידער
זענען צוויי ביים טאַטן בלעכערס,
אַנדערע צוויי געוואָרן שמידער,
ניט געוואָלט דערגרייכן העכערס.

און נאָך איינער איז אַ בעקער,
ביי דעם אויוון שוין אַ מייסטער,
גאָר דער עלטסטער איז ביי פערדלעך
ווי איר ווייסט אַ פּראָסטער שמייסער.

איבער זיבן יאָר שוין פאָרט ער
שטענדיק מיטן וועג דעם זעלבן
און די פור מיט משא פירט ער
צו די קוימענעס די בעלצער.

פירט ער זעק מיט זונענרויזן,
אויך צוריקוועגס פאָרט ניט ליידיק
און די שווערע פור די גרויסע
שלעפּן פערדלעך אויסנווייניק.

דורך אַלעקסאַנדרענער געסל,
איבער די קיינאַרער בריקלעך,
צו די שטעטלשע אַדרעסן
ברענגט פאַרשוינען ער אַנטיקלעך.

דורכן גרינעם מאַרק, ווו אַלע
דאָרפס־בחורים גייען שפּאַצירן,
נאָך אַ פור מיט חתן־כלה
פאָרט ער נאָך מיט פּאַסאַזשירן.

שפּרינגען פערדלעך לוסטיק,
מונטער
און באַמיסטיקן די שטויבן
און די ווייבער לויפן אונטער
און די באַליגעס זיי קלויבן.

וואָס מיט ליים זיי קנעטן איבער
און מע שמירט דערמיט די ערדן
אינעווייניק אין די שטיבער
און מע בענטשט אַיעדער פערדל.

און סע דרייען זיך די רעדער
אין די דין צעמאָלטע שטויבן,
פאַלט אַ פעדער נאָך אַ פעדער
פון די פליענדיקע טויבן.

פאַלן אויפן שמייסערס היטל
אָן צו מעלדן, אָן צו פרעגן,
וויל אָבער זיין ווייבל וויסן,
ווו איז ער עס דאָרט געלעגן.

וואָס אין פעדערן אין ווייסע
איז ער פול און איינגעטונקען
און — „דערצייל מיר ניט קיין מעשה.
האָסט אין וועג זיך אָנגעטרונקען

און געהוליעט מיט די מיידן,
וועלכע דינען אין די שענקען
און געלאָזט מיך מיט די קליינע
ווערעם אין דער היים דאָ קרענקען".

אָט אַזאַ מיז ברוך הבא
שטאַט אַ וועטשערע מיט גריוון,
הערט דער שכן ארקע גבאי
דורך דער וואנט צו זיך אין שטיבל.

דאָס האָט ער, דער זיידע יאַנקל,
ווי פאַרגעסנדיק אין גלות
אָט דאָס הייזל מיטן גאַנעק
מיט צוויי זייטן ווי צוויי פאָלעס

אויסגעבויט און צוגעבויט זיך
נאָך אַ הויז מיט נאָך אַ גאַנעק.
נאָך אַ געסל און מע האָט זיך
איבער דער ירושה יאַנקלס

אויך געריסן און געקריגט זיך,
יידן שיער זיך ניט געשלאָגן,
יידענעס האָבן געקוויטשעט,
„צווישן מענטשן" זיך געלאָדן.

נאָר דאָס אייניקל דער שמייסער
מיט זיין ווייבל דאָס אַנטיקל,
ציט אַריין זיך בשעת מעשה
דורך אַ שמאָלן הינטערליקל.

און גיי לאָד אים און גיי וואַרף זיי
פון דער שטוב אַרויס די בעטן,
אַז מ׳האָט נעכטן ערשט געפּראַוועט
זייער חתונה אין שטעטל.

אויף דער חתונה געוועזן
אַלע ברוגזע מחותנים
און געטרונקען און געגעסן
אַלע חתונה־מאכלים.

אַלע זענען דאָ געוועזן
אָנגעזעטיקט, אָנגעשכורט,
האָט מען אין דער קריג פאַרגעסן,
ביז מע האָט זיך אויסגעניכטערט.

זענען שוין אין שטוב געשטאַנען
טאָקע זייערע דרשה־געשאַנקען —
מעבל, שפּיגלען, טאַצן, פאַנען
מיט די גלאַנצנדיקע קלאַנגען.

האָט מען שוין די זייט די צווייטע
איילנדיק פאַרקויפט אין שטעטל
אַרקע גבאי איז אויף גרייטן
זיי געקומען איבערבעטן.

האָט דאָס בערדל צוגעגלעט זיך
און האָט אויסגעשטרעקט דעם שטעקן
מיטן שכן אָפּגערעדט זיך,
אַז מע דאַרף דאָס דעכל דעקן.

און מע האָט זיך איינפאַרשטאַנען,
אַז מע טאָר ניט וואַרטן לענגער
איז געגאַן דער שמייסער שפּאַנען
צו דעם טייך קאַמיש צו ברענגען.

דאָס 8־טע קאַפּיטל

פון זיין מאַמעס וויגל, עטיבל
האָט זיך סיאָמע אויפגעהויבן
און מיט יונגע פרישע פליגל
אין דער וועלט אַוועקגעפלויגן.

און געלאָנדעט אויף אַ בעטל
פון זיין זיידנס קעלערשטיבל,
האָט זיין קינדהייט פונעם שטעטל
זיך דערפילט ווי אין אַ גריבל.

ער, דאָס אייניקל גערעטנס
פונעם באַסאַראַבער זיידן
האָט פאַרקלערט זיך דאָ אין שאָטן
פונעם זיידן פונעם צווייטן.

ביי זיין מאַמעס טאַטע־מאַמע,
ביי די אַלטע, גראָע, קראַנקע,
האָבן זיך אין פרילינג סאַמע
אים פאַרוואָלקנט די געדאַנקען.

ניט געדונגען זיך קיין צימער
מיט אַ פּיאַנע ביי די פענצטער,
ביי זיין זיידן פלעגט ער ווינטער
אין דער קעלט און אין דער פינצטער

זיצן מיט פאַרמאַכטע אויגן
און געפילט אַ גרויס אחריות,
ס׳האָט זיין מאַמע אים דערצויגן
אויף צו האָבן פון אים נחת.

און ער קען זיך ניט פאַרגינען
זיינע יונגע טעג פאַרברענגען
און ער מוז אַליין פאַרדינען,
עפּעס נאָך דער באָבען ברענגען.

און אויך צוהעלפן דעם זיידן,
וועלכער זעט שוין ניט צו נייען
און געזאָרגט פאַר יענע פריידן,
וועלכע קענען אים דערפרייען.

אים צוליב האָט ער געדאַוונט,
זיך צוליב געמאַכט די קלאַסן
און מיט יינגלעך זיך געחברט
אין דער שול און אויף די גאַסן.

מיט אַ יינגל מיט אַזאַ מין
פלעגט ער אָפּט אַ שותפות מאַכן
טראָגן רענצלעך צו די באַנען
אָדער אַנדערע שווערע זאַכן.

דאָס 9־טע קאַפּיטל

אין די היימען זיך צו טרעפֿן,
סיי ביי יענעם, סיי ביים זיידן,
ניט אפֿילו אויף די טרעפּלעך
ניט געווען קיין פּלאַץ פֿאַר ביידן.

האָט דען ניט געוווּסט זיין מוטער
ווי זי שיקט דעם ליבלינג אירן?
אַז צום ברויט זיינעם איז פּוטער
אין איר היים ניטאָ צו שמירן.

דאָ — אַ שטוב פֿון אַלעם גוטן —
מעל און אייער, מילך און האָניק,
בלויז קיין געלט ניטאָ, וואָס טוט מען.
וואָס זשע שיקט מען אים פֿון דאַנעט?

זאָל זי שיקן אים אַ הייסע
יויך מיט מאַנדעלעך ווי שטערן?
וועט די יויך אין וועג, דאָס ווייסט זי,
ביז אַהין אַ קאַלטע ווערן.

ז'האָט אים פּלעצלעך מיטגעגעבן
אויף אַ האַלבן יאָר זאָל סטייען,
לייגט די באָבע זיי דעם זיידן
אין דער טיי צו קענען קייען.

סיאָמע עסט אַ סופּקאַרטאָפּל,
פּילט אין אים ער אַלע טעמים,
ס'האָט אפֿילו שוין געטראָפֿן
גראַדע ערב דעם עקזאַמען,

ניט געהאָט קיין צייט צו עסן,
ניט געהאט קיין צייט צו שלאָפֿן
און אַזוי, ניט אויפֿגעגעסן
האָט געוואַרט דער סופּקאַרטאָפּל.

ס'איז שוין שפּעטע נאַכט אין
דרויסן,
(אין דער היים איז אויסגעשטערנט)
סיאָמע זיצט זיך ווי פֿאַרשטויסן
און ער לערנט, לערנט, לערנט.

סיאָמע פֿלעגט סוף חודש סיוון
זיך צום שטעטל דורכקומען,
אומגעבלאָנדזשעט מיט אַ כּיון
און אין שטעטל־טייך געשווּמען.

פֿלעגט דאָס שטעטעלע באַטראַכטן,
וואָס איז קלענער איצט געוואָרן
נאָך די ריזיקע פֿאַרנאַכטן
איידער ער איז אָפּגעפֿאָרן.

ס'איז די מאַמע אויף דער פּריזבע
פֿריער געווען אַזאַ מין גרויסע
און דאָס געסל האָט צעשפּרייט זיך
אויפֿן גאַנצן זומער־דרויסן.

אויף די הייזלעך הימל בלויער
האָט אויף אַלע פֿיר צעלייגט זיך
און דער ווינט פֿלעגט ווי אַ קונה
אומשפּאַצירן אין די קלייטלעך

און גערייצט זיך מיט די מיידלעך
מיט נאָך קינדערישע צעפּלעך
און געפּרוּווט זיי מאַכן פֿריילעך
ביים פֿאַרקויפֿן יאַרצייט־לעכטלעך,

לעכט פֿאַר קינדער, וואָס געשטאָרבן
אומגליקלעך־פֿאַרליבטע טעכטער,
וועלכע האָבן ניט פֿאַרטראָגן
שפּאָט פֿון לייטישן געלעכטער.

קלייטעלעך מיט פֿעל, מיט שטיוול
פֿאַרן בלאָטיקן הינטערגעסל,
ווו פֿאַר יעדן צווייטן שטיבל
רויכערט זיך אַ שניידער־פּרעסל.

און סע זיצט אַ באַלעבעסל
און ער אַרבעט מיט די מענטשן,
האַלט אין האַנט אַן אַרבל, פּלייצעס
פֿון די פֿויערישע פּרענטשן.

מיטן דין־פֿאַרשפּיצטן פֿאָדעם
נעענטער צום ליכט פֿון לעמפּל
ציליעט ער דורך דינער נאָדל
און אַ צווייטער זיצט ביים שטעפּן.

ציליעט דורך דער נאָדל דינער
שיין אַ פּאַסיקל אַדורעך
אוןביים פּרעסל שטייט אַ דריטער,
פּאַרעט עפּעס, זינגט אַ וואָלעך.

דורכגעצויגן, דורכגעסיליעט
לעצטע שיין שוין פון די אויגן
און דער באַנוול ציט דאָס כיעס
און ער בלייבט ניט דורכגעצויגן.

ביז סע קומט צוהילף זיין ווייבל
און זי מאַכט עס פראָסט און איידל.
טראָגט אים צו די שער צום שניידן
און צום צייכענען דאָס קריידל.

און די שניידער־יונגען זינגען
טרויעריקע ליבע־לידער
וועלכע קלינגען הויך און שפּרינגען
זייער גרענעץ ווייט אריבער.

סיאָמע פּילט, ס׳איז ענג אים אין דער
וועלט פון זיינע קינדעריאָרן,
וואָס איז, דאַכט זיך אים, אַצינדער
איינגעשרומפּענער געוואָרן.

וואָס איז איצטער בערל אייזיקס
גביריש הויז אַקעגן יענע
גאַסן גאָרנדיקע הייזער
און די גאַסן האָבן נעמען.

וואָס איז איצטער שלמה בענציעס
קלייט אַקעגן יענע קלייטן
מיט די גרויסשויביקע פענצטער
שפּיגלען איינער קעגן צווייטן?

אמת, דאָרט איז אויך פּאַראַנען
שמאָלע געסלעך פול מיט שטויבן
און ביים פייפן פון די באַנען
ציטערן אין זיי די שויבן.

דאָס 10־טע קאַפּיטל

אַרקע איז געווען גבאי
אינעם שניידערשן בית־מדרש,
פלעגט ער יעדן שבת פּראַווען
נאָכן דאַווענען אַ קידוש.

און עס פלעגט זיך ביי אים גיסן
פון די פלעשלעך ווי פון פעסער,
בראָנפן איז געווען פאַר טרינקערס.
ס׳איז געווען אויך פאַר די עסערס.

אויב ניט קיין מאָדערנע טאָרטן,
איז געשמאַקער האָניק־לעקעך
און אַ שבתדיק געבראָטנס
נאָכן וואָכעדיקן הערינג.

און זיין שכן פון דער דירה
האָט פאַרלאָזט די באַלעגאָלעס,
איז אַריבער, זיך געייחוסט
מיט די שניידערס, בעל־מלאכהס.

מיטן תירוץ, ס׳איז אים נענטער
צו דער שול, וואָס קעגן איבער,
איז ער נאָך פאַריאָרן ווינטער
צו דער שניידער־שול אַריבער.

האָבן זיך די באַלעגאָלעס
פון דערפון געפילט באַליידיקט,
האָט מען איין מאָל אים דעם האָבריק
פונעם זעקל אויסגעליידיקט.

און געלאָזט די פערדלעך, נעבעך,
פאַסטן אויפן וועג אין מיטן,
ס׳האָט דער באַלעבאָס געזינדיקט
און די פערד האָבן געליטן.

אַרקע האָט זיי אָנגעטראָפן
און גאָר פיין זיי אויסגעמוסרט —
„אָט מיין ברודער איז אַ סטאָליער
און ער דאַוונט מיט די שוסטערס.

אַרקע איז געבליבן גבאי
און זיין שטוב איז ניט געפאַלן —
אויך, ווען ווייט האָט זיך צעפלאַקערט,
אַ מלחמה איז אָנגעפאַלן.

נאָר מע האָט די זין פאַרנומען
און די מענער פון די טעכטער
און ניט אַלע גאַנץ געקומען
זענען פון די פרעמדע ערטער.

זוען עס האָט די וועלט צעוויגט זיך
און אַראָפּגעוואָרפן צאַרן,
זענען איבערן פּרוט געקומען
די באַיאַרן, נייע האַרן.

מיט זשאַנדאַרן אין די שטעטלעך,
אין די דערפער און אויף וועגן
און דער פויער האָט געווערט זיך
און האָט זיך געשטעלט אַקעגן.

רוסלאַנד האָט איר ערד די גאָרע
ביי די פּריצים אָפּגענומען
און זי אומגעקערט דעם פויער,
ווייל די ערד איז אים געקומען.

האָבן אויכעט די באַיאַרן
ניט געהאַט קיין אַנדער ברירה
און די ערד די באַסאַראַבער
איילנדיק פאַרטיילט, פאַר מורא.

און די מאַרקולעשטער יידן
האָבן אויך געפּאַקט אַ חלק,
מ׳האָט געמאָסטן און געשניטן
און געטיילט אי ביין, אי ביילק.

ערד איז פעט און ערד איז מאָגער.
מ׳האָט געקריידלט מיט אַ שטיינדל.
דער, וואָס איז געווען אָרעם,
צוגעוואַרפן אים אַ ביינדל.

ס׳איז די טאָליקע געבליבן
פאַר דער טשערעדע פון שטעטל
און אַזוי האָט מען פאַרשריבן
און אַזוי האָט מען געשטעמפּלט.

האָט אַ ייד אַ סטאַדע לעמער
אייגענע פאַרמאָגט אַ גרויסע
און דערצו געווען אַ קרעמער
און דערצו געווען אַ סוחר,

האָט ער באַלד און אַן צו פרעגן
זיך צעשפּרייט אויף אַלע גראָזן,
ווייל מען בויען דאָרט פאַבריקן,
שווערט ער זיך, ער וועט ניט לאָזן.

און ער פאָרט אַוועק אין צענטער,
קויפט דאָרט דעם, וואָס לאָזט זיך קויפן
און ער ברענגט פון דאָרט אַן ענטפער,
טראָגט אים איבער אַלע הויפן.

ווייל מען בויען דאָרט אַ סטאַנציע,
ווייזט אַ פייג ער פון זיין גאַנעק,
קוים געפּויעלט זיין ווייבל חאַנציע
לאָזן בויען אַ פּאָלסטאַנעק.

פאָרן צו דער באַן באַלעגאָלעס,
פירן זעק און פירן פעסער
און מע פירט פון דאָרט די סחורות
פון די שטעט, וואָס זענען גרעסער.

זעק מיט ברויט און פעסער בוימל
שיקט דער וועלט דאָס קליינע שטעטל
שיקט די וועלט צו אירע קונים
סחורות גאָר אַ לאַנגן צעטל.

באַלעגאָלעס האָבן סוסים,
טרעגערס האָבן בלויז די פּלייצעס,
זענען יענע מיוחסים
און זיי האַלטן פעסט די לייצעס.

און מע זיצט אין שול אין מזרח
און מע קויפט זיך טייערע עליות
און מע פילט, אַז עפּעס איז דאָך
דאָ אַ גאָט אַ גרויס חריפות.

פרויקע ראובנס, אַרקעס שכן,
אויפגעקומען אויך אַפּנים,
טוט אים באַנג, וואָס ער פאַרקראָכן
צו די שניידערס, די קבצנים.

חנה אַרקעס, אַרקעס טאָכטער
טראָגט זיך עפּעס אום מיט סודות
און אין איר איז אַ פאַרקאָכטער
סיאָמע ראובנס און נחמהס.

שניידעריונגען, אַרקעס מענטשן
גרייטן זיך צו גרויסע טאַטן
אַרקעס טאָכטער טוט זיי בענטשן
אויף אַ שטרייק קעגן איר טאַטן.

און זיי פֿאָדערן און מאָנען
אַכט שעה אַרבעט אויפֿן זייגער,
בעסער עסן, גראַמער ווײַנען,
לעבן לויט אַ נײַעם שטייגער.

און סע ענטפֿערט אַרקע גבאי
אויף די טענות זייערע אַלע:
גראַמער ווײַנען? אַדעראַבע,
ער וואָלט אויך געוועזן אַ בעלן.

בעסער עסן? ער אַליין דאָך
עסט מיט אַלע פֿון איין שיסל.
נעמט ער זיך דען מען קאַרטאָפֿל?
עסט ער מער פֿון זיי אַ ביסן?

אַכט שעה אַרבעט? נו און ער וואָס?
אַרבעט ווייניקער פֿון אַלע?
זײַנע ייִנגלעך גייען באָרוועס
און זײַן טאָכטער באַלד אַ כּלה

האָט קיין איינציק לייטיש קליידל
צווישן מענטשן זיך צו ווײַזן,
ז'איז צו לייטן שוין אַ מיידל,
ער איז אויכעט ניט פֿון אײַזן.

בעסער לעבן? ס'קען ניט שאַטן,
נאָר וואָס וויל פֿון אים די טאָכטער?
בונטעוועט אַקעגן טאַטן,
וואָס ער האָט זי אויסגעכאָוועט.

מערער צאָלן? ער וואָלט אויכעט,
ווען ער וואָלט זיך נאָר ניט שעמען,
מער געמאָנט פֿאַר נײַען הויזן,
ווען ער וואָלט געהאַט בײַ וועמען.

נאָר די פּויערים, די קונדן,
ס'לעבט זיך זיי דאָך אויכעט ביטער
מיט דער קו און איינעם ווײַנען,
זייער סוף איז אויכעט שיטער.

אַרקעס טאָכטער, די בת יחידה
אין אַ פּויערישן קליידל
האָט אויך אָפּט צונויפֿגעקליבן
אַרום זיך אַ דאָרפֿיש ריידל.

אויפֿגעריכט די גאַנצע געגנט —
אַלע דערפֿלעך, אַלע שטעטלעך,
אַלע וואָגנס אויף די וועגן
זענען פֿול געווען מיט בלעטלעך.

ז'האָט געפּרוּווט אַרײַנציִען סיאָמען,
ראובנס זון, דעם האַלבן דאָקטער,
וואָס וועט שוין אַזוי מיסטאָמע
זיצן ווי אַן אָנגעקלאָגטער

אין דער היים בײַם קליינעם טיש
בײַ דעם פֿענצטערל דעם קליינעם
און וועט מישן, מישן, מישן
און וועט לייענען, לייענען, לייענען

מישן, לייענען, טראַכטן איידל
וועגן זײַן פֿון אָט דעם לעבן,
וועט מקנא זײַן דאָס מיידל,
וועלכע רוט ניט אויף די וועגן.

טרוימען וועט פֿון חנה אַרקעס,
וואָס ער האָט זי ליב באַקומען
און פֿון איר אַן איבעראַשטער
וועט ער שוין צו זיך ניט קומען.

דאָס 11־טע קאַפּיטל

ווײַט אויף יענער זײַט פֿון שולדאַך
ווו די פֿייגל טראָגן אָפּ זיך,
דאָרט איז לעבעדיק און פֿריילעך
און מע קושט זיך און מע שלאָגט זיך.

דאָרטן אויפֿן מאַרק, אין שענקען
אויפֿן קיילעכדיקן געסל
גיסט פֿון הערצער זיך דאָס בענקען
ווי דער ווײַן פֿון פֿולן פֿעסל.

זיי צעלאָזן זיך אין לידער
בײַ דער שײַן פֿון גרויסע לאָמפּן
לעשט דאָס האַרץ זיך, גיסט מען
ווידער
צו אַ ביסל ווײַן צי בראָנפֿן.

אַ געזאַנג אַזאַ אַ זשעליע,
אַ געזאַנג אַזאַ אַ דוינע,
שפּיל, מאָלדאַווישע קאַפּעליע,
דאָס געזאַנג ווי ווײַן זאָל שוימען.

פון די ליידן, פון די פריידן,
פון די יונגע שטאַרקע יאָרן,
ווען מען פלעגט נאָך מיטן זיידן
זונטיק אין די מאַרקן פאָרן.

אויסגעפוצט די פערד־און־וואָגן,
אויסגעצירט די אייגענע שליאַפּעס,
אָפּטמאָל פלעגט מען זיך צעשלאָגן
איבער שיינע פאַסע־מאַרעס.

האָבן מיר דאָך אַלע וועגן
דורך די פעלדער אויסגעפאָרן
שמעקנדיקע אויף די רעגנס
פון די פרילינגדיקע יאָרן.

פון די פעלדער די צעשפּרייטע
פלעגט מען צו די סטאַרטעס טראָגן
רייפן שניט צונויפגעלייגטן
און אויף וואָגנס אים געלאָדן.

אים געדרעשעט און געווייעט
אויף דער זיפּ אין ווינטן העלע
און פון זיפּן האָט געשנייעט
מיטן רייפן ווייץ דעם געלן.

און די זיידעס די מבינים
פלעגן אָנעמען אַ זשמעניע
און ווי אַמתע נביאים —
שאַרפע אויגן פול מיט זעונג.

ערב אָסיען פאַר די בלאָטעס,
טאָמער האָט געקרעכצט אַ רעדל
האָט מען עס געפירט צום דאָקטער,
צו דעם קאָוועל פונעם שטעטל.

נאָך דעם שטיל געפירט די תבואה
און אין וועג זיך ניט פאַרהאַלטן,
ביז די סוחרים, וואָס געווינט נאָך
אונטן אויפן מארק דעם אַלטן.

און די בערד פון זיידעס גראָע
מיט די בערד פון גראָע יידן
האָבן אויף אַ וווּנדערלשון
צווישן זיך זיך דורכגעשוויגן.

אָפּגעוווּיגן אַלע זעקלעך
זיך ביים ציילן ניט געהייעט
און געלאָזט זיך מיט די געלטער
פאַרביקע פּאַפּירלעך נייע

צו די וויינקעלערס די גרויסע
מיט די שטיינערדיקע טרעפּלעך
און געמאַכט האָט מען אַ כוסה
מיט אַ מאָל פון אַלע פעסלעך.

ס׳האָט זיך זיידע פריילעך, שכור
מיט די אייניקלעך געבאָרעט.
עד, ווי גיך זיך אויסגעניכטערט
און ווי שווער אונדז אויסגעכאָוועט.

יאָרן רוסישע און לאַנגע,
טויזנטמיילעדיקע וועגן,
דורכגעפאָרן, דורכגעגאַנגען
אויף דער זון און אויפן רעגן.

ביי די רוסן אויסגעוואַקסן
און געדינט ביי דעם רומענער,
זיך גערופן מאָלדאָוואַנער,
ווייל דאָס קלינגט אונדז נענטער,
שענער

דאָס 12-טע קאַפּיטל

ס׳האָט די פּניי פון קליינעם שטעטל
זיך פאַרזאַמלט און באַשלאָסן
מע זאָל פאָרן, מע זאָל בעטן
די נאַטשאַלסטווע, זי זאָל לאָזן

אַ גימנאַזיע צו גרינדן,
אַ גימנאַזיע אַן אַנטיקל
און ניט דאַרפן מער די קינדער
אין די פרעמדע שטעט צו שיקן.

אויסצובויען אַזאַ בנין
קאָסט, פֿאַרשטייט זיך, ניט קיין
דרייער,
נאָר אַז מע באַטראַכט דעם ענין,
קאָסט די פֿרעמד דאָך אויכעט טייער.

מ׳האָט אַראָפּגעבראַכט די בויער,
אָנגעפּירט אַ באַרג מיט שטיינער,
אויסגעבויט אַ שיינע מויער
און געפּלאַנצט אַ גאָרטן ביימער.

און אַ סטאַראָזש גלייך געדונגען
און געקויפֿט אים אַ פּאָר שטיוול
און אַ גלאָק, וואָס האָט געקלונגען,
אויסגעבויט אים אויך א שטיבל.

און געבראַכט אויך פּעדאַגאָגן
און אויך סיאָמען איינגעלאַדן,
כאָטש ער שטאַמט, ווי אַלע זאָגן,
פֿונעם שטעטלס פּראָסטע גראַדן.

אויפֿגעגנייט האָט מען די קינדער
קנעפּלדיקע אוניפֿאָרמעס,
וואָס ניט אָנגעזען מ׳האָט ווינטער
אונטער קינדערשע פּאַלטאָעס.

דעם בופֿעט האָט אָפּגעדונגען
שמואל דראַנג אויף אַלע יאָרן,
ס׳האָט דער סאַמאָוואַר געזונגען
איבער אַלע קאָרידאָרן.

האָבן קינדער אויף די לעקציעס
קוים דערוואַרט זיך די הפסקות,
זיך צו קוויקן מיט די פּלעצלעך,
וואָס ס׳האָט אָנגעבאַקן סאָרקע.

שמואלס ווייב, די „גימנאַזיסטקע״
ווי מ׳האָט זי געצומען רופֿן,
פֿריער געווען אַ מאָדיסטקע,
איצטער העכער מיט אַ שטופּע.

זי געווען, מעג מען זאָגן,
סיאָמעס גאָר אַ נאָענטע קרובה,
פֿלעגט זי אים אַקעגנטראָגן
ס׳בעסטע פּלעצל פֿון איר אויוון.

לערער האָבן אויף דעם חשבון
שטילערהייט זיך דורכגעוווּנקען
מאַכט זיך סיאָמע, ער באַמערקט ניט
און געקייט, מיט טיי פֿאַרטרונקען.

ס׳האָט פֿאַרמאָגט אָט די גימנאַזיע
שילער דריי הונדערט מיט איינעם
מע דערציילט ביי דער אָקאַזיע
אויך אַ וויץ און גאָר אַ שיינעם.

ס׳האָט דעם שטעטלס פּאָסט־
נאַטשאַלניק,
ער אַ קריסט געווען אַ פֿרומער,
זיינס פֿאַרמאָגט אַ זון וויטאַליק,
וואָס געהינקט, געווען אַ קרומער.

איז געווען אַ שאָד, אים שיקן
אין פּלאָרעשטער שקאָלאַ־מעדיע,
האָט ער אָפּגעטון אַ שטיקל
און געשיקט אים אין גימנאַזיע.

די גימנאַזיע, וועלכע ציילט איצט
שילער — אַ דריי הונדערט „גויים״
און איין קריסט, אָט דאָס דער וויץ
איז,
וואָס כ׳דערצייל אייך דאָ גענוי אים.

ס׳איז געווען באַפֿרייט וויטאַליק
פֿון תנ״ך און פֿון העברעיש,
זענען אים געווען מקנא
יאָפּע לייב און ווייסבוך בעריש.

פֿילט דער קריסט, ער האָט קיין גלייכן
און ער רעדט אויף הויכע טענער,
פֿאַרן קול זיינעם דעם הויכן
מ׳האָט געשטעלט אים סאַמע צענער.

בלויז ביי סיאָמען איז דער נומער
ביי לאַטיין ניט אָנגעגאַנגען,
האָט דער טאַטעלע, דער פֿרומער
אומעטום פֿאַרשפּרייט די קלאַנגען

וועגן סיאָמע דעם זשידאַנעק,
אַז ער איז דאָך טרייף און פּסול,
רעדעס האַלט ער פֿונעם גאַנעק
צו די יידלעך פֿון זיין געסל.

סיאָמע איז צוריקגעטרעטן
פון דער אַרבעט אין די קלאַסן
און געציטערט האָט דאָס שטעטל
און געשראָקן זיך די גאַסן.

און מיט לעקציעס מיט פּריוואַטע
האָט ער זיך אַצינד פּאַרנומען,
אַנגעקוועלט האָט איצט דער טאַטע
פונעם זינדל פונעם קרומען.

דאָס 13־טע קאַפּיטל

אויף דעם סטעפּ דעם קוים באַוווינטן
האָבן זיך געמערט די דורות,
זיך ווי גאָרנס אויפגעהויבן
אויפן פונדאַמענט פון זיידעס.

וויפל האָט אַ בוים עס בלעטער?
וויפל האָט אַ פּאַסטעך רינדער?
סיאָמע מיט די דרייצן פעטערס
האָט דאָך הונדערט שוועסטערקינדער.

קען ער יעדער הויז באַזונדער,
אַלע קנייטשן, אַלע קאַרבן,
יעדער נייס דאָ איז אַ וווּנדער,
יעדער וווּנדער פול מיט פאַרבן.

אויפן נייעם מאַרק אין דרויסן
ווי אַ רונדער, גראָער טעלער,
ברענגט מען גאָרנדיקע קוישן
צו די נייע פּרוכטנקעלערס.

קעלערס פול מיט רויטע עפּל,
געלע באַרן, שוואַרצע פלוימען,
איבער קעלערס הענגען טרעפּלעך,
פירן זיי אַרויף צו קראָמען.

ענגע קראָמען אָנגעשטאָפּטע,
זאַלץ און צוקער, בוימל, האָניק,
פּעסלעך הערינג, אָנגעקלאַפּטע,
נאַפט אַ פעסל אויפן גאַנעק.

פול מיט שניט־סחורות די קלייטן
און מיט צעלניק פול די קראָמען
און מיט טיכעלעך מיט קווייטן
און מיט שמעקנדיקע בשמים.

נאָר ווי גאָרנס האָבן קראָמען
איבער קעלערס הויך געריטן,
האָבן פּרוכטן דורכן זומער
אין די קעלערס זיך געביטן.

שפּעטע קאַרשן האָבן דאָרטן
מיט די פלוימען זיך באַגעגנט,
אויב ס'איז זון געווען אין גאָרטן
און ס'האָט ניט געשטערט קיין רעגנס.

און די ווײַנטרויבן די גרויסע
נאָר ווי שיינע קינדערטרערן
קוועטש זיי אויס און מאַך אַ כוסה
וועסטו באַלד געזונט ווערן.

אין די קעלערס הערט דער רעש זיך
פונעם גרינס אין דרויסן אויבן,
גערטנער האָבן זיך פאַרזאַמלט
אויף אַ שטיקל ערד מיט שטויבן.

ביי האָלאָבליעס אויפגעשטעלטע,
צי אַראָפּגעלאָזטע דישלען
פון די פורלעך אויסגעשטעלטע
צווישן קוישן, שטעלן, טישן.

שטייען פערדלעך אויסגעדרייטע
מיט די קעפּ אַריין אין וואָגנס,
מיט די הינטנס צו די קלייטן
און מע זאָטלט אָן די מאָגנס.

אויף דער זון אין ענגן דרויסן
פאַר די קעלערדיקע שוועלן,
באָרוועס און אין רייטער־הויזן
שטייען זיצערס ביי די שטעלן.

רופט מען דאָרטן אויס די סחורות
און מע טוט די סחורות לויבן
און ניטאָ קיין אפּיקורס,
וואָס ער זאָל אין דעם ניט גלויבן.

און סע הערן זיך די שרייערס —
קליידלעך, טיכלעך, הייזלעך, שיכלעך
און די פויערטעס מיט אייער,
יידענעס מיט קוואַס און קיכלעך.

סיאָמע דרייט זיך אום פאַרשלאָפן
אויפן מאַרק דעם אים באַקאַנטן
און מע קוקט אויף אים ווי אויפן
טערקיש־טראַלדיקן געזאַנדטן.

כ׳האָב פאַרטראַכט קאַפּיטלעך זיבן
כ׳ענדיק ס׳13־טע קאַפּיטל,
כ׳האָב שוין, דאַכט זיך, אַלץ באַשריבן
און איך האַלט נאָך אַלץ אין מיטן.

דאָס 14־טע קאַפּיטל

ס׳איז אַן אַלטער בחור סיאָמע
און אַ נאַר און אַ פאַרליבטער
ניט קיין נחת פאַר זיין מאַמען
און אַ פרעמדער צווישן ברידער.

גוט באַקאַנט די געגנט דאָ איז
סיאָמען — דערפאַר ארום שטעטל
און ער פלעגט אין די חגאות
איבערגיין דאָס בריקל־ברעטל.

אויף אַ ברייטן פלאַץ פול שטויבן
גלייך אַ מאַרק, ווו אַלע וועגן
האָבן זיך צונויפגעקליבן
זייערע שטויבן אָפּצולייגן.

דרייען זיך אַרום די ריידלעך
בלאָ און רויט און ראָז־פאַרפוצטע.
די בחורים און די מיידלעך
אָפּגעברוינטע און פאַרשוויצטע.

און ציגיינער־פידלען שפּילן,
און ציגיינער־פויקן קלאַפּן,
און די פרילינג־ווינטלעך קילן,
העלפן זיי דעם אָטעם כאַפּן.

סיאָמע טאַנצט ניט. אַ פאַרקלערטער,
זאָגט פון פאַרבן און פון קלאַנגען,
ער מיט קנאה צו די דערפער
איז צום שטעטל היימגעגאַנגען.

ער מיט רויטצעברענטע אויגן
פלעגט ארומגיין אַלץ באַטראַכטן,
ווען די זון אין רויטע שויבן
פלעגט זיך זעצן אין פאַרנאַכטן.

דעמלט פלעגן די פאַרוואַלטערס
עפענען די ביבליאָטעקן
און אויף ביידע ברייטע גאַנעקעס
פלעגט קיין פלאַץ ניט שטענדיק
קלעקן.

סיאָמע האָט דאָ צווישן יוגנט
ניט געפילט אין זיך קיין עלטער
און געצויגן פאַרגעניגנס
פון די רייד און שפּיל פון ווערטער.

מ׳האָט אין שטעטל אָנגעהויבן
רעדן שענער, מער געמאָסטן,
אין די באַסאַראַבער שטויבן
האָט געבליט דאָס ריינסטע לשון.

און נחמה, סיאָמעס מוטער
האָט זיך צוגעהערט מיט חידוש —
„ס׳איז אַהערצו דאָך געקומען
פון דער ווייט מיין מיידלש יידיש.״

„פלעגט מען דאָך פון מיר דאָ לאַכן
פון מיין לשון פון מיין ווייטן,
איצטער האָבן שוין די זאַכן
זיך געביטן, נייע צייטן.״

איצטער לייענט מען ביכער, בלעטער
און מע רעדט דאָ ווי מיין געסל
אויף אַזוי פיל יאָרן שפּעטער,
ווען איך האָב עס שוין פאַרגעסן.״

ס׳האָט איר סיאָמע ניט פאַרלוירן
גאָר זיין חן אין מאַמעס אויגן,
ז׳האָט געציטערט פאַר זיין גורל
און ניט אויפגעהערט אים לויבן.

סאַראַ גוטער, סאַראַ שיינער,
ס׳פּאַסט אים, וואָס ער זאָל ניט טראָגן
„מיר זאָל זיין פאר זיינע ביינער,
פאַר זיין סאַמע מינדסטן נאָגל.״

איינס פאַרשטייט זי ניט, זיין מאמע —
אַלע זין שוין אויסגעגעבן
און דער ייִנגסטער מיט דער חנהן
שלעפּן זיך אויף אַלע וועגן.

כאָטש איר טאַטנס ייחוס, אַרקעס,
איז ניט דער, וואָס זי וואָלט וועלן,
וואָלט געקומען כאָטש צו תכלית,
וואָלט מען כאָטש אַ חופה שטעלן.

זי אַליין אַ שניידערס טאָכטער
וואָלט זי פאַר איר סיאָמעס וועגן
וועלן בעסערס, וועלן העכערס,
ניט, איז ניט, זי איז ניט קעגן.

דאָס 15־טע קאַפּיטל

סע דערנענטערט זיך צו פּסח
און דאָס שטעטל וויגט זיך, הוידעט
און ר׳ ברוך „האָב איך, עס איך״
עסט ניט, ווען ער האָט קיין ברויט ניט.

און אַ מכה מע זאָל וויסן
(ניט פון גלאָז איז דאָך דער מאָגן)
אָבער אז סע קומט צו פּסח
און מע דאַרף אויף מצות האָבן

וואַקסט ער אויס ביים „מעות חיטים״
און ער שטעלט זיי צו אַ צעטל
מצות, וויין און אייער פרישע
פאַר די אָרעמע פון שטעטל.

און אַ וואָגן פול מיט זעקלעך
מיט קאַרטאָפל און אַ פעסל
וויין און מצות פערציק פּעקלעך
ער צעפירט איבערן געסל.

און כדי די יידן יורדים
זאָלן זיך ניט שעמען נעמען,
נעמט ער זיך די ערשטע פאַרציע,
טוט זיך קיינער שוין ניט שעמען.

און געפּראַוועט ווערט אַ סדר
אין אַיעדער שטוב באַזונדער
און די קינדער פונעם חדר
פרעגן קשיות אויפן וווּנדער,

וואָס געשען אַ מאָל איז ,דעמלט,
ווען מיר זענען קנעכט געווען
און דאָס פּסח־לעמפּל פלעמלט
אויפן פּסחדיקן עסן.

סע פארשטייט זיך, ניט אין יעדער
הויז די זעלביקע מאכלים,
אָבער איבער יעדן סדר
שוועבט דער זעלבער שיינער חלום.

נעבן זיבן מינים קעזלעך
איז מען אויך מיט מצה יוצא,
אָבער אין די אָרעמע הייזלעך
עסט מען טאַקע כולו מצה.

עסט מען מצה צו קאַרטאָפל
אין די יום־טוב־טעג די שטילע,
טיי מיט מצה פאַרן שלאָפן,
באָרשט מיט מצה, אַז אפילו

פון די גראָבע מאַמעליגעס,
וואָס די ווייבער קאָכן, מישן
און מע שניידט זיי מיט פּאַסטריגעס
אויף די שניידערישע טישן.

קאָן אין בויך ניט אַזוי ווי טאָן
ווי פון ווייצן־מצות דאַרע,
ניט פון יעדער שטוב אין שטעטל
גייט פון פּסח אויף אַ פּאַרע.

פון די יויכן מיט די קניידלעך,
ווייסן פלייש פון ווייסן טעלער,
טרעפט, אין מאָגן דרייען דריידלעך
ווי מיט טענץ אויף גויישע בעלער.

און נאָך איידער ס׳האָט דער יום־טוב
זיך דערצויגן ביז נאָך יום טוב,
יאָגט דער דאָקטער מיטן זאָנטיק
אויף דער זון אין מיטן מאָנטיק.

און ער איילט פון הויז צו הייזל
און ער היילט דעם קראַנקן עולם
פונעם אָרעמען הינטערגעסל
און סע צאָלט דער „עזרת חולים״.

ס׳איז אַ קאָמיטעט אַזאַ מין
פון די זיבן קאָמיטעטן —
עזרת חולים, עזרת עניים,
צוויי פון צוויי ביבליאָטעקן.

איינער נאָך — הכנסת כלה,
איינער נאָך — הכנסת אורחים
און דער זיבעטער פון אַלע
פרעגט זייט מוחל ביי ר׳ ברוך.

ס׳איז דער אויבן שוין דערמאָנטער
„מעות חיטים״ ערב פסח,
ס׳איז דער אַלטער גוט־באַקאַנטער
אונדזער ברוך „האָב איך, עס איך״

דאָס 16-טע קאַפּיטל

דאָרט אין וואַרשע, פריער די באָבע
און דערנאָך דער אַלטער זיידע
זענעןביידע אָפּגעשטאָרבן
און אויף די לוויות ביידע

איז די טאָכטער ניט געווען,
ווייל עס האָט אַזוי געטראָפן,
מאַרקולעשט איז שוין רומעניע,
וואַרשע פוילן — מער ניט אָפן,

ווי געווען ס׳איז פריער מיט יאָרן,
ווען זי איז אַהער געקומען,
שפּעטער איז אַ זון געפאָרן
און דעם וועג צוריק גענומען.

סיי די מענטשן, סיי די צייטן
האָבן זיך אַ סך געענדערט,
קינדער שיקט מען אין די ווייטן
לערנען זיך אין אַנדערע לענדער.

פאָרן זיך צונויף סטודענטן
צו די שטעטלדיקע טאַטעס
און מע שפּילט אויף אינסטרומענטן
און מע שפּילט זיך אין טעאַטערס

און מע אָרדנט איין מישפּטים
אויף די העלדן פון די ביכער
איינער מאָטקע, כ׳געדענק מע האָט
אים
פריי געלאָזט, כ׳געדענק עס זיכער.

און מע האָט נאָך איינגעפונען,
אַז ער דאַרף אַ פּרעמיע קריגן
פאַר די לייד, וואָס אָפּגעקומען
איז ער אין זיין מאַמעס וויגל.

אַז אין אַלע שלעכטע זאַכ׳נעס
שולדיק די געזעלשאַפט תמיד,
די געזעלשאַפט טראָגט אחריות,
וואָס אַ גנב איז דער יחיד.

און דאָס שטעטל מאַכט שוין וויצן,
מ׳האָט געפאַקט אַזאַ געזעלשאַפט
דאַרף מען עס אויף שטיין פאַרקריצן
ווי אויף לוחות נאָך דער
קנעכטשאַפט.

אַ בעל־חוב אַ ייד אין טריישאַפט
ער דערקלערט זיך די סטודענטן,
כ׳צאָל דעם קרן, די געזעלשאַפט
זאָל כאָטש צאָלן די פּראָצענטן.

ס׳האָט אַזוי ניט לאַנג געצויגן,
ביז דער עולם זיך צעפאָרן,
דער פּראָצענטניק האָט געזויגן
ווי ער טוט עס אַלע יאָרן.

ס׳האָט דער זיצער ניט דערוואויגן,
ס׳האָט דער קרעמער ניט דערמאָסטן,
ס׳האָט דער קונה אָפּגעצויגן
פון דער פּרייז אונטער די קאָסטן.

און דאָס לעבן אינעם שטעטל
האָט געשטראָמט און האָט געכוואַליעט
און געשיקט האָט מען פּאַקעטן
קיין פּאַריזש און קיין איטאַליע

און געשיקט האָט מען די קינדער,
געלט און אַלע זיבן זאַכן
און געוואַרט אַ גאַנצן ווינטער,
אַז דער פרילינג זאָל דערוואַכן.

אַז דער זומער זאָל שוין קומען
מיט די קינדער פון דער ווייטן,
די סטודענטן זאָלן זשומען
ווי די שטעט דאָרט, ווי ביי לייטן.

סע זאָל ווידער ווערן פריילעך
פון די שפּילן און געוועטן,
סיאָמע, וואָס איז זייער מלך,
ווען זיי קומען היים אין שטעטל.

זאָל זיי ווידער לייענען לידער
וועגן שטעטלדיקן לעבן
און פאַרפאַלן ווערן ווידער
מיט זיין חנהן אויף די וועגן.

חנה האָט זיך אירע קרייזן
פונעם שטעטלס אַרבעטאָרער
און עס הויבן אָן זיך ווייזן
ביכער פון דער וועלט דער גאָרער

אין דער ביבליאָטעק דער נייער,
וואָס זי האָט פאַר זיי געגרינדעט.
אין דער ווייניק צייט דער פרייער
זיצט מען ביי אַ בוך, מע זינדיקט.

לייזער מוסר איז אַלמעכטיק,
טוט די גאַס צו אים זיך בוקן,
חנה, זאָגט ער, איז פאַרדעכטיק,
הויבט ער אָן איר נאָכצוקוקן.

איז ער שטיל איר נאָכגעקראָכן,
איז מען אים אויך נאָכגעגאנגען
און די ביינער אָנגעבראָכן
ביז די זון איז אויפגעגאנגען.

האָט ער אָנגעהויבן שפּייען
מיטן בלוט פון זיינע לונגען,
חנהן עצהט מען ניט סטייען,
האָט אַ פורל זי געדונגען

צו דער באַן אויף איבערמאָרגן,
זונטיק, ווען די שטאָט וועט שוויצן
אויפן מאַרק און אויף די טאָרגן
וועט זי אין וואַגאָן שוין זיצן.

דאָס 17־טע קאַפּיטל

חנה אַרקעס גרייט אין וועג זיך
אין דער שטאָט דער סאַמע גרעסטער
פונעם לאַנד. צו די פאַבריקן
און וואַרשטאַטן בוקאַרעסטער.

סיאָמע ראובנס דיכטעט עפּעס
וועגן סטעפּעס, גרינע בלעטער
און עס זאַמלען זיך די „סטעפּעס"
אין די „טשערנאָוויצער בלעטער".

סיאָמע ראובנס פאָרט אַריבער,
דינגט אין טשערנאָוויץ אַ שטיבל,
בריוולעך שרייבט ער צו זיין ליבער
און זי ענטפערט אים, איר ליבן.

זי מיט אים איז ניט צופרידן,
מיט די לידער און פּאָעמעס,
מיט זיין שרייבן וועגן יידן,
ניט קיין סאָציאַלע טעמעס.

סיאָמע האָט זי ליב דאָס לעבן,
אָט דאָס רירעוודיקע מיידל.
אויף די טענות אירע וועגן
טעמעס ענטפערט ער איר איידל.

חנה, כ׳ווייס, פון מיר ביסט קליגער,
כ׳האָב עס קיין מאָל ניט פאַרשוויגן,
כ׳בלאָנדזשע אום ווי אַ ניט־היגער,
ווו דו מיינסט, דו ביסט אַ היגע.

ליבע חנה, איך וועל קיין מאָל
וואַגן, דיר דיין וועג צו שטערן,
גיב אַ טראַכט אָבער כאָטש איין מאָל,
אַז איך מוז דיך אויך ניט הערן.

כ׳האָב דיך ליב, דאָס ווייסטו, דאַכט זיך,
האָסט מיין ליבע ניט פאַרמיטן.
נאָר ביי נאַכט, ווען איך פאַרטראַכט זיך,
דאַכט זיך מיר, איך ווער צעשניטן.

וואָס מיר קאָנען ניט אין צווייען
זינגען לויט די זעלבע נאָטן
און מיר מוזן זיך גאָר דרייען
איינער אַרום צווייטנס שאָטן.

כ׳געדענק נאָך, חנה, יענעם רעגן
האַנט אין האַנט מיט דיר, מיין זיסע
אונדזער ליבשאַפט אויף די וועגן
האָט ניט אָפּגעשטעלט דאָס גיסן.

נאָר פאַרבלייבן אויף די וועגן
זענען מיר דאָך ניט פאַרבליבן,
ס׳האָט זיך זיינס געטון דאָס לעבן,
אונדז צעשיידט און אונדז צעטריבן

מיר גייט נאָך דער פאָסט־נאַטשאַלניק
מיט זיין תקיפותדיק זיך פירן,
מיך פאַרפאָלגט זיין זון וויטאַליק,
וואָס וועט מאָרגן דיר דיקטירן.

היינט ער שטייט נאָך דיר אַקעגן,
שניידסט אים מיט דיין כוח שאַרפן,
שניידסט אַ וועג פון זיינעט וועגן,
מאָרגן וועט מען דיך ניט דאַרפן.

פרייד מע האָט אויך פון די בלומען,
וואָס מע זעט אין פרעמדע הענט זיי
פרעמדע זענען אויכעט בלומען
פאַרן אויג, וואָס האָט דערקענט זיי

אָבער, אַז מע טוט אַ פרעג מיך,
ווו זשע זענען דיינע בלומען,
זוך איך, טייערע, א וועג זיך,
כ׳זאָל צו מיינע בלומען קומען.

אַז דו וועסט אַוועק פון דאָרטן —
איך בין זיכער, זיכער, זיכער,
וועל איך אויספוצן מיין גאָרטן
און וועל שרייען: גיכער, גיכער.

קום און זע, איך האָב געפונען
און איך וויל מיט דיר זיך טיילן,
כ׳האָב געפונען מיינע בלומען,
ווי אַזוי? איך וועל נאָך דערציילן

דאָס 18־טע קאַפּיטל

די ציונים פונעם שטעטל
רעשן זיך אַרום די שקלים,
קומט אַ טוער מיט א צעטל
צו דיין טיר, איז נעם באַצאָל אים.

יעדער באַלעבאָס אַ שקל
קויפט און גרייט זיך צו די וואַלן,
גרייט זיך פּיוּוול, גרייט זיך יעקל
און ס׳איז יעדערער אַ בעלן

דעות זאָגן די קאָנגרעסן
ערגעץ ווייט דאָרט אין שווייצאַריע,
טומלט מען אויף יעדן געסל
ביי די שטעטלשע פּאַנאַרן.

פירן צווישן זיך וויכוחים,
אָפט אַ ברודער מיט אַ שוועסטער
און אין די וויכוחים זוכט מען,
וועלכער איז דער וועג דער בעסטער.

יינגלעך, מיידלעך לאָזן איבער
היימען וואַרעמע און זאַטע
און מע שווימט דעם ים אַריבער
צו די אבות ווייט פון טאַטן.

אייגן לאַנד און פּראָדוקטיווקייט,
יוגנט גייט אין שיינע וועגן,
דאָך אין שטעטל איז אַ טיפקייט,
איז אַן אָפּגרונט טיף געלעגן

צווישן גאַס און הינטערגעסל,
צווישן האַנטווערקער און קרעמער,
ס'איז אַ הענדלער־באַלאַבעסל
פון אַן אַרבעטאָרער שענער.

ייחוסדיקער און דער ייחוס
גייט פון דור צו דור אַריבער,
גלייך סע וואָלט אַ וואַנט געווען
צווישן גאַסן, צווישן שטיבער.

צווישן גאַסן, צווישן שטיבער
און מע האָט זיך ניט געוווּנדערט,
וואָס די אַרבעטער דעריבער
האָבן אויך זיך אָפּגעזונדערט.

אין קולטור ליגע זיי זאַמלען
זיך צונויף ביי ביכער, בלעטער,
רעדן ליטעראַריש, שטאַמלען
נאָך דערווײַלע אָבער שפּעטער

שאַרפט זיך אָן ביי זיי דאָס לשון
און מע קנאַקט מאָדערנע יידיש,
טײַטשט מען אויס אַ שטיינבאַרגס
משל
און אַ וואָרט פון פּרצס חסידיש.

סיאָמע פּרוווט צונויפצוברענגען
ביידע צדדים אָבער ביידע
זענען שטאָלצע, זענען שטרענגע
און פון דורות לאַנג צעשיידטע.

סיאָמע טראַכט: ס'איז קאָמיש,
מאָדנע —
דער וואָס לערנט שניידן, דרעשן,
חברט זיך ניט מיטן באָדנער
אין דער היים, ביי זיך אין געסל.

דער וואָס גרייט זיך זיין אַ פּויער
דאָרט אין ארץ אבותינו
האַלט זיך גרויס אין טאַטנס מויער,
אָפּגעשיידט פון אָרעמע שכנים.

אויפּרייסן דאָס שטעטל, קלערט זיך
סיאָמע און דאָס פאָלק צעיאָגן,
אַז מע וועט זיך טרעפן ערגעץ,
וועט מען זיך גוט־מאָרגן זאָגן.

אַ געפּעכט איז אָנגעוואַקסן —
שפּראַך פון תנך צי יידיש לשון,
ס'האָט אַ שטורעם, ס'האָבן שלאַקסן
שיער ניט ביידע אויסגעלאָשן.

ס'זענען חנה אַרקעס מענטשן
אין קולטור־ליגע געקראָכן
און מיט פאַלשן יידיש־בענטשן
די קולטור־ליגע צעבראָכן.

פריער לייענט מען פּרץ, אנסקי
נאָך דעם טראָגט מען אום אַ בלעטל
פאַרן פאָלק אויף מאָלדאַוואַנסקי
אין די דערפער אַרום שטעטל.

דאָס 19־טע קאַפּיטל

די סטודענטן זיך צעפאָרן,
דאָך דאָס שטעטל איז ניט פוסטע,
ס'קומען אָפּט די לעצטע יאָרן
אַקטיאָרן גאָר באוווּסטע.

ס'קומען „ווילנער״ שפּילט מען אַש'ן,
שפּילט מען הירשביינען און פּינסקי,
אין די גאַסן טוט מען רעש'ן —
בולאָוו, טורקאָוו און קאַמינסקי.

ציוניסטן און ליגיסטן,
מע פאַרשפּרייט אין שטאָט בילעטן,
יובילייען, בענעפיסטן,
דורך די נעכט סע לעבט דאָס שטעטל.

און פון ביידע ביבליאָטעקן
אַלע לייענער דיסקוטירן
און מע רעדט און רעדט דאָרט וועגן
שטיק, וואָס קאָן אַ שטיין אויף רירן.

וועגן אָסיפּ דימאָווס יאָשע
וועגן ד'ער רביצין פון קראָקע,
וועגן יעקעלע שאָבשאָוויטש,
וועגן שימעלע סאָראָקער.

נאָך דעם קומען אויף די היגע
טשערנאָוויצער, בוקאָרעסטער.
און מע שפּילט די „בייזע שוויגער"
און מע שפּילט „די קלענסטע
שוועסטער".

סיאָמע פעלט ניט אויס קיין אָוונט
ער מיט אַלע אַקטיאָרן
איז באַפריינדעט און איז נאָענט
גלייך מע קען זיך שוין פון יאָרן.

ביי די „ווילנער" פרעגט אויף וואַרשע
און דערציילט זיי וועגן שטעטל
און ער לייענט זיי פּאָר אַ פּרשה
פול מיט צונעמען אַ צעטל.

קוקן זיי זיך אַלע איבער
און מע נעמט דעם שאַרפסטן נאָמען
און מע טראָגט אים באַלד אַריבער
אויף דער גלאַזונער פרימאַדאָנע.

קומט עס אָן צו אירע אויערן,
מאַכט זי סיאָמען אַ געוויטער,
אַז פון אַלע זיסע טרויערן
פון איר שפּילן ווערט אים ביטער.

לויפט ער באַלד אַהיים,
פאַרשליסט זיך,
זיצט אַליין אָפּ גאַנצע וואָכן,
דורכן פענצטער ער באַגריסט זיך
מיט די פערדלעך פון זיין שכן.

וויפל קאָן אַ באַסאַראַבער
אויסהאַלטן אַזאַ מין שיטה?
ס'קומט און קלאַפּט אָן אַרקע גבאי,
סיאָמע בעט אים: ביטע, ביטע!

אַרקע נעמט אַרויס פּאַוואָליע
פון דער קעשענע אַ בריוול
און ער קראַצט די האַנטמאַזאָליע
אין דער כאָליעווע פון שטיוול.

און ער טוט זיך אָן די ברילן,
ווען סע לייענט דאָס בריוול סיאָמע
מיט אַ קול אַ צאַרטן, שטילן
לייענט ער: ליבע טאַטע־מאַמע.

כ'בעט אייך, האָט ניט קיין פאַריבל,
כ'האָב אייך קיינעם ניט פאַרגעסן,
דעם, וואָס ברענגט אייך אָט דאָס
בריוול,
זאָלט איר געבן אָפּצועסן.

און ניט רעדן און ניט פרעגן,
וואָס און ווער און ווען, פון וואַנען.
ווייזט ביי נאַכט אים אָן די וועגן,
ווייל ער טאָר זיך לאַנג ניט זאַמען.

„און אַ גרוס מיין פריינט און חבר"
חנקע רופט ניט אָן קיין נאָמען,
נאָר סע ווייסט עס אַרקע גבאי,
אַז זי מיינט דעם שכן סיאָמען.

סיאָמע טוט דעם ערשטן שמייכל,
ווידער פריילעך איז דער בחור,
אַרקע זעט אין דעם אַ צייכן
פונעם כוח פון זיין טאָכטער.

דאָס 20-טע קאַפּיטל

אָפּגעדוינעט, אָפּגעוואָלעכט
האָט אַ יונג אין זיינע לידער,
אָפּגעדאַוונט, אָפּגעברוך׳ט
האָט אַ זקן אין זיין סידור.

קומען זיך צונויף אין איינעם
דורות דריי אויף אַ מסיבה,
קומען קרובים, קומען שכנים
פון די שכנותדיקע שטיבער.

און מע היצט זיך און מע קריגט
זיך,
ווער וועט אָפּשטעלן דאָס קריגן?
ביז מע כאַפּט זיך, אַז מע וויגט זיך
צו דעם טאַקט פון זעלבן ניגון.

אָפּגעקריגט זיך, אָפּגעוויגט זיך,
טרינקט מען טיי פון זעלבן טשייניק
און מע כליעפּטשעט און מע קוויקט
זיך
און מע פּילט דעם זעלבן תענוג.

ווער סע טרינקט די טיי פּריקוסקי
גלייך פון זאַט, סע זאָל אים בריען,
ווער פּאַמעלעך און אים גלוסט זיך
ציען די טיי פון גלאָז און ציען.

און מע זיצט ווי איין משפחה,
יעדער ווייסט זיין פּלאַץ אין שטעטל.
גלייך מע וואָלט מיט זיך געטראָגן
אויסגענומערטע בילעטן.

זיצט אַ ברודער מיט אַ שוועסטער,
ער אַ רעכטער, זי אַ לינקע,
ציט עס זי צום פרעמדן דניעסטער,
אים — אַ ווייט נאָר אייגן ווינקל.

זי לייענט האָפּשטיין, פּעפּער,
מאַרקיש,
בערגעלסאָן, דעם גרויסן מייסטער,
חברט זיך מיט חנה אַרקעס
און זי איז פון איר באַגייסטערט.

ער לייענט פּרצס חסידיש,
ביאַליקן אין ביידע שפּראַכן,
אין העברעיש און אין יידיש
און די ביכער רופט מען זאַכן.

„יאָשע קאַלב" פון י. י. זינגער,
איי אַ גוטע זאַך באמת
און מע טייטלט מיט די פינגער,
מע פאַרשטייט זיך לויט אַ רמז.

זיצן דאָ דערוויילע אַלע
פרידלעך איינער לעבן צווייטן,
טרעפט זיך אויך אַ רעכטע כלה
קריגט פון לינקן חתן קווייטן.

ענטפערט זי מיט זיסן שמייכל
און די באַקן אירע פלאַמען,
ביז מע וועט די „צוקונפט" גרייכן
קאָן מען גיין דערווייל צוזאַמען.

גייט מען און מע האָט הנאה
פון אַ יעדן שפּאַן באַזונדער
און מע זעט פון ווייט די בלאָע
שפּיצן פון די בערג מיט וווּנדער.

גייט מען טריט ביי טריט דערווייל,
ס׳איז ניטאָ זיך וואָס צו איילן
צו די בלאָקייטן של מעלה,
גיב נאָר גאָט וואָס מערער מיילן.

אָבער מאַלע, וואָס די טרוימער
ווילן אָפּרוקן די טרוימען,
איבער צייט איז דאָ אַ שומר,
לאָזט ער ניט, מע זאָל זי צוימען.

ברענגט זי מיסט און שטויבן גראָע
און די וועלט איז ניט באַוואָרנט,
אָט אַזוי זעט אויס דאָס בלאָע,
ווען מען זעט עס פון דער נאָענט.

קומען רויטאַרמייער רוסן —
„לעבן זאָלן די סאָוויעטן"
מיט אַזעלכע גוטע גרוסן
גייט אַקעגן זיי דאָס שטעטל.

און זיי טראָגן פון די קראָמען
פולע זעק און פעק און עמער,
מע ראַבירט אין סטאַלינס נאָמען
און מע שיקט אַרויס די קרעמער.

און די סוחרים און אַיעדן,
וואָס ער האָטביים הויז אַ גאַנעק
און די פּאָליטרוקן רעדן
וועגן פרייהייט, מילך און האָניק.

קיין סיביר מיט עשאַלאָנען
אין וואַגאָנעס אין באַוואַכטע
פירט מען גבירים־אָן־מיליאָנען
פירט מען שונאים אויסגעטראַכטע.

פירט מען גדליהן, וואָס ערשט נעכטן
פאַרן „מאָפּר" געלט געגעבן
פאַרן קאַמף פאַרן „גערעכטן",
פאַר אַ „שענער", „בעסער" לעבן.

פירט מען גאָדלען, וואָס זיין אײדעם
אין דאָפּטאַנע איז געזעסן,
אַז דער שווער זאָל אין „גן עדן"
פון סיביר מאַלינעס עסן.

23 פאַר איין יאָר דאָס פריילעכע שטעטל
האָט אין גאַנצן זיך געביטן
און אַ שילד — אַ פאַרביק ברעטל
האָט מיט אותיות געשניטן.

„דאָרפּראָט" — אותיות גרויסע, רויטע
שטייען אויף דער וואַך ווי היטער
אויף די איינגעשטילטע, טויטע
געסלעך האָט דאָס האַרץ געציטערט.

דאָס 21־טע קאַפּיטל

אין דער טונקל יעדן אָוונט
שטרעקט די ווייט אונדז אויס איר אָרעם
און עס ווערט אונדז נאָענט־נאָענט
אונדזער שטעטל — קליין און אָרעם.

אין דער טונקל ווערט אונדז נאָענט
אַלץ פון וואָס מ׳האָט זיך דערווייטערט
אויפן פאָן פון פרעמדן אָוונט
שטייט דאָס שטעטל אויסגעלייטערט.

שטייט מיט יעדער הויז באַזונדער,
מיט דער זון אין אַלע שויבן,
ס׳שיינט דאָס געסל און אַ הונדערט
קינדער שפּילן זיך אין שטויבן.

קינדער שפּילן זיך און טאַנצן
אויף דער גאָס מיט זון פאַרגאָסן,
גלייך ז׳איז נאָך די גאָס אַ גאַנצע
און די קינדער ניט דערשאָסן.

ניט פאַרלאָזט און ניט פאַרשלאָסן,
ניט קיין טיר און ניט קיין טויער,
ס׳איז אפילו ניט פאַרלאָשן
אויפן פּריפּעטשיק דאָס פייער.

לעבן פּריפּעטשיק אַ ווייבל
שטייט און דרייט אַ מאַמעליגע
און דער שמיד, איר מאַן, דערווייילע
זיצט און לייענט אַ בוך אין „ליגע"

און סע ווערן רייף געדאַנקען
און געפילן ווערן צייטיק
און סע ברענגט די צייט אויף טאַנקען
רויטאַרמייער אין אַ פּרייטיק.

שבת הויבט זיך אָן דער מיטינג,
וואָס ער ציט דאָס גאַנצע יאָר זיך,
ביזן טרויעריקן זונטיק,
ציט זיך, ציט דאָס גאַנצע יאָר זיך.

פאָרנט אויף די גאַנעק־ברעטער
טוט מען וועגן פרייהייט רעדן,
דורך די הינטערטירן שפּעטער
אין דער פינצטער שלעפּט מען יעדן,

וועמען חושד מ׳איז אין עפּעס —
אַז ער האָט פאַרמאָגט אַ קלייטל,
אַז ער האָט ניט שטאַרק געפּליעסקעט,
אײדער אָנגעטאָן אים קייטן.

פֿאַרנט־פֿאַרנט שטיל און זוניק,
ס׳גאַנצע יאָר די פענער הענגען
און מע פֿילט ניט ערב זונטיק,
וואָס דער זונטיק וועט באַלד ברענגען.

פֿון אַ פענצטערל אַ קרומען
זינגט אַרויס אַ שניידער־ייִנגל,
ביז די דייטשן וועלן קומען,
קאָן ער נאָך אַזוי פֿיל זינגען.

ביז די דייטשן וועלן טרעטן
דאָ אויף בלוט מיט זייערע שטיוול,
הענגט דער הימל פֿונעם שטעטל
אויפֿן דאַך פֿון יעדן שטיבל.

ס׳הענגט דער הימל אָן אַ כמאַרע
און די וועגן ליגן שטומע,
וואָס וועט זײַן? די קראָ די שוואַרצע
ווייסט עס אויכעט ניט אפֿילו.

ווער זשע זאָל עס דאָרטן וויסן,
וואָס דער מאָרגן וועט אים ברענגען,
ווען ס׳וועט דער הענקער שיסן,
ווען ס׳וועט דער שיסער הענגען?

ייִדן פּראָסטע — משה, עליע,
שניידער, שוסטער, שמידער, סטאָליער
מיט אַן אייגענער קאַפּעליע,
מיט אַ הערשל אָסטראָפּאָליער.

וואָס זשע ווייטן עס אַזוינע
פּראָסטע שטעטלדיקע ייִדן,
אַז אַיעדער איז אַ קונה
אויף אַ וויצל, אויף אַ לידל.

אָבער אַז פֿון וויסטע שלעסער
ביים סמבטיון זאָלן קומען
דייטשן־שווערדן, דייטשן־מעסערס
ביזן שטעטעלע דעם קרומען.

אָ, פֿאַרלאָז ניט, אַלטער גלויבן
אין אַ סוף אין אַ געֶרעכטן,
ס׳שטייט דאָס שטעטל פֿאַר די אויגן
און עס ווייזט אויף די געפֿעכטן.

יויפֿע קאָוואַלס זון דער עלטסטער
מיט דער קודלע מיט דער העלער
קוקט אַרײַן אין אַלע פענצטער
פֿון די ווילדע דייטשע בעלער.

און עס טרעפֿט, אין מיטן טאַנצן,
אַלע טענצער זענען שכור,
הויבט זיך אויף דער זאָל אין גאַנצן
און צערייסט זיך דאָרט אויף שטיקער.

די סטודענטקע סאָניע שיבער
די וואָס האָט אין שטאָט געלערנט
האַלט זיך אויף אין טיפֿע גריבער,
ווען די נאַכט איז אויסגעשטערנט.

נאָר עס טרעפֿט ביי נאַכט אַ כמאַרע
הענגט דאָרט אויפֿן גאַנצן שטעטל,
קריכט זי, סאָניע, פֿון דער נאַרע
שטיל, מען זאָל ניט הערן טרעטן.

נאַכט און פֿינצטערניש און רעגן,
ס׳מעג שוין אָנהייבן צו טאָגן,
דייטשן ליגן אויף די וועגן
פֿון אַ שוואַכער פּרוי דערשלאָגן.

ביז די רוסן וועלן קומען
אָפּצומעקן אירע טאַטן
מיט איר פּנים, מיט איר נאָמען,
מיטן נאָמען פֿון איר טאַטן,

וואָס דער דייטש האָט אים געהרגעט,
איז נאָך דאָ אַזוי פֿיל שלאַכטן,
איז נאָך דאָ אַזוי פֿיל אַרבעט,
אַז ניטאָ איז ווען צו טראַכטן.

זי און ער — דעם קאָוואַלס זינדל,
אַנען ניט, וואָס שווינדלערס וועבן,
קאָן עס קומען אויפֿן זינען
בעת דער שלאַכט אויף טויט און
לעבן?

און אויך היינט, נאָך תּפֿיסה־יאָרן,
וואַנדערונגען, גרענעץ־דראָטן,
(זיבן גהינומס דורכגעפֿאָרן
מיט אַ קאָפּ מיט אַ באַדראָטן).

און אויך היינט, ווען אויסגעמיטן
די סכנות אונטערוועגנס
און דאָס גרויסע לאַנד פאַרביטן
אויף אַ קליינעם לאַנד אַן אייגנס,

שווייגט זי און זי טוט זיך בעטן:
„וועקט ניט אויף די צייט די שוואַרצע"
בלויז דער זכר פונעם שטעטל
טוט איר אָפט אַ צופּ ביים האַרצן.

דאָס 22־טע קאַפּיטל

לעבן אונדזער חרוב שטעטל
שטעלן זיך ניט אָפּ קיין וועגן,
ניט געפאָרן, ניט געטרעטן
ווערט אַצינד אין אונדזער געגנט.

ס׳ווערט אַ וועג נאָר עטוואָס ברייטער
דאָרט, ווו ס׳איז אַ גאַס געוועזן,
אין דער בלאָטע שטייט אַ לייטער
און סע וואַלגערט זיך אַ בעזעם.

חנקע קומט אויף קבר אבות
צום בית־עלמין פונעם שטעטל,
אויף דער ערד פון בית הקברות
איז איר שווער אַרויפצוטרעטן.

בלייבט זי שטיין פון דער זייט פאַרקן,
שטעלט דאָרט אָפּ אין וועג אַ פויער:
„האָסט געקאָנט דעם שניידער אַרקע?"
יענער ענטפערט מיט באַדויער.

און ווער ווייסט אים, צי ער ווייסט ניט,
אפשר איז ער גאָר דער מערדער,
וואָס די אויגן איצט פאַרגלייזט ער
און פאַרשפּאָרט צו רעדן ווערטער.

חנה וויינט ניט, אויסגעניכטערט
שטייט זי פאַר אַ בילד אַ קלאָרן,
זי דערמאָנט זיך אין איר דיכטער,
אין די שיינע ליבע־יאָרן.

ניט געוועזן קיין צייט פאַר ליבשאַפט,
ז׳האָט די שענסטע טעג פון לעבן
פאַר באַפרייען פון דער קנעכטשאַפט
אָט דעם פויער, אָפּגעגעבן.

איז ער טאַקע אַ באַפרייטער?
ער איז סיי־ווי פריי געוועזן,
אַז די ערד איז סיי־ווי זיינע,
ווו סע וואַלגערט זיך דער בעזעם.

כאָטש דער בעזעם... זי דערקענט אים,
ז׳האָט מיט אים געקערט די שטיינער
פון די שטיגן. ווו געפינט מען
אָבער איצט דעם טאַטנס ביינער?

ס׳וועט איר קלאָר ביז טיפן ווייטיק,
ס׳איז געבליבן איר נאָר איינער
און דער איינער איז איר נייטיק,
מערער קיינער, מערער קיינער.

ס׳איז געבליבן איר... געבליבן?
ער איז זיכער מער ניט אירער
וואָלט זי אים אַ בריוו געשריבן
ווי זי פלעגט אים שרייבן פריער.

פּאַסט איר ניט אַצינד צו שרייבן
און ס׳איז אויך פאַר איר געפערלעך.
„פריינט" וועלן רכילות טרייבן:
„חנה אַרקעס איז ניט ערלעך".

זי, וואָס האָט זיך ניט געשראָקן,
ניט פאַר די געשטאַפּאָ־ראָבן,
ניט פאַר סיגוראַנצע־קראָען,
דאַרף אַצינדער מורא האָבן.

צוקונפט, פרייהייט, פונעם וויגל
האָט זי זיך צו דעם געצויגן,
ס'איז אַ בושה איצט אין שפּיגל
קוקן אין די אייגענע אויגן.

חנה טראָגט צום באַן איר בינטל,
ס'איז די זעלבע קליינע סטאַנציע,
סע באַהאַלטעט זי אַ הינטל
און אַ פויער דאָרט באַקוקט זי.

מיד און אַלט, אָן פריינט, אָן קרובים,
ז'האָט שוין קיינעם ניט געפונען,
בלויז אין רויטע ימים־טובים
שטייט זי אויך אויף דער טריבונע.

שטייט און פילט, אַז עפּעס פעלט
איר,
ז'האָט געזוכט דאָך אַלע יאָרן
נאָר דעם אמת, אויף דער עלטער
איז איר לעבן פאַלש געוואָרן.

פאַלש און טראַגיש, פינצטער, חוץ
נאָר,
וואָס זי טראַכט צו אים: „מיין ליבער"
אפשר פילט עס אין קיבוץ דאָרט
סיאָמע, וואָס זי לעבט דאָ איבער.

***

אין שטויבן פון יידישן געסל
געשפּילט זיך, געשטיפט האָבן קינדער,
צי האַט זיי דער שטויב שוין פאַרגעסן?
וואָס טוען די שטויבן אַצינדער,
אַצינד, ווען דאָס געסל איז חרוב?

***

אין זכרון פון די פעלדער
לעבט נאָך היינט דאָס קליינע שטעטל
און דער וועג איז נאָך דער זעלבער
מיטן ווייזער אויפן ברעטל.

ס'לעבט נאָך היינט אינעם זכרון
פונעם וועג דער סקריפּ פון אַקסן,
כאָטש מ'איז לאנג דאָרט ניט געפאָרן
און סע ליגט דער וועג פאַרוואַקסן.

אין זכרון פון רוינעז
לעבן נאָך די אַלטע יאָרן
און עס קומט זיי אויפן זינען
דאָ אַ גאַנעק, דאָרט אַ גאָרן.

דאָרט אַ טיר און דאָ טויער
פון אַן אַלטן בעל־עגלה —
אין זכרון פון מיין טרויער
קלינגט דעם חזנס אַן „אל מלא".

יגאל אלון

אברהם פרוטיץ — החלוץ הרב־תכליתי

רשימתו של מפקד הפלמ"ח, סגן ראש הממשלה ושר החוץ יגאל אלון, על המאַרקולשטאי, אברהם פרוטיץ ז"ל, טבח הפלמ"ח, הגיעה למערכת בשלבי ההדפסה האח־רונים, ובכך הגענו לסיומו הנאה של הספר.

לפי גילו ומצבו המשפחתי לא היה אברהם פרוטיץ ז"ל חייב גיוס לפלמ"ח, אפילו לפי אמות־המידה הרצוניות שנהגו בישוב שבטרם־מדינה.

לפי מקצועו וחריצותו יכול היה לעבוד כטבח בכל מסעדה ראויה לשמה, או להגיע למזנון או מסעדה צנועה משל עצמו וליהנות מהכנסה נאה ותנאי־עבודה אנושיים.

אולם אברהם היה אידיאליסט מסור. חינוכו ופעילותו בתנועת „החלוץ" בבסרביה קבעו כנראה את השקפת־עולמו ואת החלצותו לשאת בעולם של עבודות ותפקידים קשים ומסוכנים. כאלה היו טבעו ודרכו. מיד עם עלותו ארצה בסוף שנות העשרים פנה לעבודות בניה וסלילת־כבישים בירושלים ובתל-אביב הקטנה, לאחר מכן נמנה על מיסדיה של גן־יבנה, ובבוא־העת נענה ברצון וללא־היסוס להתגייס לפלי"ם.

מי שלא ראה את צריף הפחים הקטון ששימש לו מטבח, צריפון — שהיה קר בחורף ולוהט בקיץ. מי שלא ראה את "הציוד המטבחי" שלו, את הפרימוסים, הפתיליות, המחבתות וסירי־הענק המפוייחים — לא יבין באיזה תנאים קשים, כמעט בלתי־אפשריים, עבד האיש. אך למרות התנאים האלה והתקציב הדל, הצליח אברהם לספק ללוחמים, ולעתים לעשרות ולמאות מעפילים, מזון טעים ומזין ללא הגבלה, בכל שעות היממה. יום־יום, שבעה ימים בשבוע.

הוא היה מבוגר מכל הסובבים אותו פרט ל"זקן", הוא יצחק שדה, שכיהן כרמטכ"ל ארגון ההגנה בימים ההם. אך הוא אהב את הימאים הצעירים בכל ליבו והאמין בכל מאודו ביעודם. בלשונו הפשוטה: "אני אוהב את הימאים ואת החבר'ה הצעירים הללו. אני מוכן לעשות הכל בשבילם ובשביל העניין כולו, בלי להתחשב בזמן ובתנאים".

נפוליאון בונפרטה טבע את המימרה, כי הצבא צועד על קיבתו. אברהם, אשר הספיק לשרת כרב־סמל בצבא הרוסי, ידע יפה מה חשיבותו של המזון בצבא המחתרת שלנו. בגיזרה זאת ראה את משימתו והוא עמד בה למו־פת, מתוך נאמנות אין־קץ ל"לקוחותיו" המיוחדים במינם. לא אחת היה משתף עצמו גם בהורדת מעפילים על שכמו, הכפוף קמעה, מהסירות אל החוף, וממהר להושיט להם כריך משביע וקפה חם — קבלת־פנים ראשונה על אדמת המולדת.
אברהם היה קשור בכל לבו לעמו הנודד. בסתר לבו קיווה, כי באחת האניות יפתיעו אחיו, שנותר בבסרביה, כמעפיל בין מעפילים. מתוך הזדהות עם חיל־האלמונים, אותו שרת במסירות נפש קיווה, כי יום יבוא וילדיו יתנדבו אף הם לשורותיו. הוא עצמו, נאמן לדרכו, עבר לשרת כעובד אזרח בצה"ל עם הפיכת ארגון ה"הגנה" לצבא־ההגנה לישראל. צאצאיו זכו לשרת בצה"ל כחיילים נאמנים.
זכיתי להכיר את אברהם מקרוב. כל אימת שהזדמנתי לבסיס הכוח־הימי שלנו באותם ימים נהגתי לסור למט־בחו, ללחוץ ידו ולטעום ממטעמיו. הוא, המבוגר מאתנו, היה מאושר, כי ראינו בו אחד משלנו. אנו נמשכנו לשהות במחיצתו ולהקשיב לדבריו, כאשר הצלחנו לדובבו.
אברהם היה יותר מטבחם המעולה של לוחמים. הוא היה מוסד אנושי שלם.
חבריו של אברהם לתנועת "החלוץ" ולמולדת הישנה המשותפת, אשר החליטו להנציח זכרו בספרם, ראויים לברכה על יזמתם. אברהם פרוטיץ ראוי שישמש מופת לרבים כחלוץ, כפועל, כמתנדב, כאדם עניו, המשרת את עמו ושלם עם עצמו.

יזכור

קדושי מארקולשטי שנרצחו בימי הטבח ההמוני בעיירה, שנפלו בדרך להצלת חייהם, מרעב, קור ומגיפות, בנדודיהם, במחנות טראנסניסטריה, בשורות הצבא האדום בקרבות עם הנאצים, שניספו במחסגרי הגירוש הסטאליניסטי בסיביר או כפליטים בימי המלחמה ברחבי ברית המועצות.

ת. נ. צ. ב. ה.

די קדושים פון מארקולעשט, וועלכע זענען אומגעקומען אין דער מאַסן שחיטה פון אונזער שטעטל, וועלכע זענען געפאַלן אַנטלויפנדיק כדי צו ראטעווען זייער לעבן, וועלכע זענען אויסגעשטאָרבן פון הונגער, קעלט און עפידעמיעס בשעת זייערע וואַנדערונגען, אין די לאַגערן פון טראַנסניסטריע, אויפן פראָנט אין די רייען פון דער רויטער אַרמיי אין קאַמף געגן די נאַציס, וועלכע זענען אומגעקומען אין די סטאליניסטישע צוואנגס־לאַגערן ווען זיי זענען פרטריבן געוואָרן קיין סיביר אָדער געשטאָרבן אַלס פליטים אין ראַטנפארבאנד אין צייט פון דער מלחמה.

רשימת נספי השואה

אדלמן עטל
אקרמן אסתר
אקרמן הילדה
אקרמן חייקה
אקרמן חנה
אקרמן מיכאל
אקרמן מיכאל לייב
אקרמן רוזה
אלקין ישראל
אלקין רבקה
אלקין וולוול
אלקין קלמן
בוביס יענקל
בוביס לונה
בורטמן מלכה חיה
בורטמן רוזה
בורטמן שלמה
בנדרסקי יצחק
בנדרסקי חנה
בניקוב אהרן
בניקוב יחזקאל ואשתו
ברויטמן נח
ברויטמן שבע
ברויטמן הרש
ברויטמן לייב
ברייניס משה
יוסף ברנבוים הרב
ברנבוים שרה
ברנבוים ליפא
ברנבוים מינה
ברנבוים סוסיה
ברנבוים ריבה
ברק שמואל
ברק רבקה
ברק ישראל
גיילבורד אלתר

גולודריגה חיים
גורודצקי מנשה
גורודצקי שמואל
גלר שמואל
גלר נחמה (קוטיק)
גלר אלעזרה
גמרמן אליהו
גמרמן פייגה
גמרמן משה
גמרמן ליובה והילדים
גויכמן יונה
גויכמן ליב
גנדלמן אברהם לייב
גנדלמן דינה
גנדלמן יוסף
גנדלמן ישראל
גרינברג אברהם
גרינברג חוה
גרינברג רבקה
גרינברג רחל
גרינברג ציפה
גרינברג דוד
גרינברג לייקה
גרינברג חיים
גרינברג יעקב
גרינברג איטה
גרינברג לייב
גרינברג מאיר
גרינברג יוסקה
גרינברג נטע
גרינברג שרקה
גרינברג פאליק
גרינברג משה
גרינברג שרה
גרינברג נסיה
גולדשטיין ברײנה

רשימת נספי השואה

גולדשטיין משה
גולדשטיין אסתר (טושה)
דודזון יהושע השל
דכטר אסתר
דכטר פרומה
דכטר רבקה
דכטר שושנה
דכטר ישראל
וודובוז אלתר
וודובוז ביילה
וודובוז יצחק
ויסברג משה
ויסברג ריקל
ויסברג גיטל
ויסברג יוסף
ויסברג רחל
וולציס מאיר
ויסבוך עזריאל
ויקרוב צבי
ונשל יצחק
ונשל הניה
וסליבר אודל
וסליבר איטה
וסליבר יוסקה
וסליבר רפאל
וסליבר ישראל
וסליבר חיים אהרן
וסליבר קלרה
וסליבר מנשה
וקסמן דב
וקסמן שרה
ווייסמן ליב
ווייסמן רבקה
וולפוביץ חוה
וולפוביץ מניה
וולפוביץ חסיה
זבודיבקר יצחק
ובריז׳ר לייביש
זבריז׳ר לייקה
זבריז׳ר אברהם
זבריז׳ר יונה
זבריז׳ר דבורה
זיידמן אלתר ואשתו
זיידמן מיכאל ואשתו
זיידמן יוסף ואשתו
זינגמן משה
זינגמן חייקה
זינגמן שולמית
זינגמן אמנון
זינגמן מאיר
זינגמן יצחק
זינגמן אודל
זינגמן (קופילביץ) פרומה
זלדין איטה
זלדין אברהם
זלצר יצחק
זלצר אודל
זלצר יוזיה
חלימסקי סימה (קוטיק)
חלימסקי אלעזרה
חלפין ישראל
חלפין חנה
חלפין צ׳רנה
חלפין שמואל
חלפין אסתר לייקה
חלפין קני
חלפין יחיאל
חלפין בנימין
חלפין חנה
חלפין מוטיס
חלפין איטה
הרץ ברײנה

רשימת נספי השואה

טבק מרדכי
טבק זייליג
טבק חוה
יישפה בן ציון
יושפה ריסל
יושפה מלכה
יפה מנדל
יפה שרה
ליפמן ליפה
לישבסקי אפרים
לנדאו חיה שרה
לנדאו אליעזר
לנדאו ליובה
לנדאו סימה
לרנר פסח
לרנר שייווע
לרנר דוד
לרנר צ׳רנה
מאירוביץ (סטניסלבסקי) גיטל
מאירוביץ אשר
מידלר ריבה
מידלר רחל
מידלר משה
מלמוד שלום
מלמוד (זינגמן) לאה
מלמוד מרדכי
ניסנזון לייב
ניסנזון מרים
ניסנזון מניה
סודברג אבא
סודברג גוסטה
סודברג אהרן
סודברג שיינדל
סודברג יעקב ומשפחתו
סוסליק דוד

סוסליק רבקה
סוסליק מנשה
סוסליק ישעיהו
סוסליק ראובן
סופר פאליק
סופר רחל
סטניסלבסקי חיים
סטניסלבסקי שיינדל
סידיק חיה
סידיק ביילה
סלצר לייביש
סלצר באבע
סלצר רחל
סלצר שרה
סירוטה ראובן
פויגל דוד (דודיה) ומשפחתו
פיירשטיין ירחמיאל
פיירשטיין מלכה (מיליה)
פליישמן פיני
פליישמן צירל
פנדלר חיים
פנדלר בתיה והילדים
פנדלר אולקה
פרוטיץ רחל
פרוטיץ מלכה
פקלמן אליהו
פקלמן הניה
ציבושניק יצחק
ציבושניק פסיה
קוטיק מלכה
קולקר מרים אסתר
קולקר יצחק
קולקר אידה
קולקר צ׳קה
קולקר שמואל

רשימת נספי השואה

קולקר ברוך
קולקר אריה
קופילביץ אברהם
קופילביץ אסתר
קופילביץ צבי
קופילביץ בן־ציון
קופרשטין שמשון
קופרשטין שרה
קופרשטין רבקה
קופרשטין מירל והילדים
קופרשטין דינה
קופרשטין ישעיהו
קופרשטין בוזיה
קופרשטין עוזר
קופרשטין רעכל ובעלה
קופרשטין רחל
קופרשטין גודל
קופרשטין מרים
קופרשטין בקה
קיטובסקי אבא
קיטובסקי גיטל
ראש משה
ראש גיטל
ראש אברהם
רבינוביץ חיים
רובל עטל
רובל שלום
רויטמן קלרה
רכליס מוטל

רכליס חייקה
רכליס שמואל
רכליס הינה
רכליס בנימין
שדכן צבי
שדכן פסיה
שדכן אברהם
שדכן בונצ׳י
שדכן בילה
שדכן גדליה
שדכן יעקב
שדכן ידה
שור אלתר
שור חנציה
שור משה
שור שרה
שור שמואל
שור יענקל
שור חייקה
שור מניה
שור הרש
שור חיים
שטרנברג זאב (ולודיה)
שטינברג יחיאל
שטינברג פרידה
שמוניס שמואל
שמוניס פייגה
שפילברג לאה

הרשימה הזו אינה מלאה וכוללת רק אותם המרקולשטאים שניספו במידה וקרוביהם בארץ נענו לפנייתנו והעבירו לנו את שמותיהם. לצערנו, הרבה שמות יקרים, חללי השואה, לא הגיעו אלינו.
הרשימה אינה כוללת את אלה שנפטרו במארקולשטי או בארץ לפני השואה ואחריה, חלק ניכר מהם מופיע במדור המשפחתי של „יזכור״, במידה וקרוביהם הניחו אותם.
אנו מצטערים על כל מקרה של שיבושים או טעויות שחלו בשמות שהופיעו ברשימה ועם קרובי המשפחות הסליחה.
המערכת

לזכר הנעדרים

שלא ישכחו לעד מקרבנו

אבינו — שלמה אייזנברג

אמנו — גולדה אייזנברג

אחינו — יצחק אייזנברג

דודנו — יעקב אייזנברג ומשפחתו

הבנות —

חיה אהרונוביץ (אייזנברג)

מינה מלחי (אייזנברג)

לזכר הנעדרים

שלא ישכחו לעד מקרבנו

האב — משה אלקין

האח מנדל אלקין

האב זייליג סלשטיאן

האם חייקה סלשטיאן

האחים אליעזר ומיכאל סלשטיאן

המנציחים

יווה ואברהם אלקין

לזכר הורינו —

רבקה וישראל אלקין

שנפטרו על אדמת רוסיה

אחינו — וולוול וקלמן

הנעדרים בחזית המלחמה

המנציחים:

רוזה אלקין־אלתר

בלה אלקין־סופר

לזכר אמי היקרה

מלכה חיה בת משה

בורטמן ז"ל

שנרצחה באכזריות בטבח

יהודי מארקולשטי

המנציח

אביגדור בורטמן

לזכר הנעדרים
והיקרים לנו מכל
האב — דוד בורטמן
האם — טובה בורטמן
האחות — רוזה בורטמן
האח — משה בורטמן
האח — שלמה בורטמן
האח — פאול בורטמן
זכרם לא ימוש מקרבנו לעד

המנציחים

מאיר, שרה, עמי בורטמן
פוליה בורטמן (צור)

לזכר יקירינו שלא ישכחו לעד
ההורים — יצחק וחנה בנדרסקי
פוליה ליסינגר
שנפטרו בערבות רוסיה

האב — יצחק ליסינגר
האחות — שרה בנדרסקי
האחות — דורה וינמן (ליסינגר)
בן־אח — שמחה ליסינגר
הדוד משה יוסל ביק
ואשתו אודיס

המנציחים

לינקה ומוניה בן־דור (בנדרסקי)

לזכר

אבי — מנשה
שנספה בגלות בריה״מ
אחי — שמואל
שנפל בשורות הצבא האדום
במלחמה נגד הנאצים
אמי — שרה
אחי — יוסף
שנפטרו בארץ

מאיר גורודצקי

לזכר

אמנו שרה'קע גרינברג ז״ל
אבינו נטע גרינברג ז״ל
שניספו בגירוש בסיביר
גיסנו ישראל גלייזר ז״ל
מונש, עטל ושלום רוביל ז״ל

המנציחים

רבקה גרינברג־מישורי
בריינה גרינברג־מויזמן
יצחק גרינברג
בושקה גרינברג־רוביל

יזכור

דוד ולאה גרינברג

שרה גריברג־קליין — אחות

נסיה גרינברג — אחות
שניספו בשואה

מוטל וחייקה רכליס
נפטרו בשואה

רכליס מוטל וחיקה
נרצחו בגורה־קאינאר

בנימין חיוט רכליס
עונש מוות בלבוב

המנציחים:

דובה (רכליס), גדליהו,
ציפה, ישראל ואודל גרינברג

על משפחת

אלתר גלבורד

ההרוסה

על משפחת

ברוך וולפוביץ

שנחרבה

מתאבלים

סימה ויעקב

לזכר יקירינו הנעדרים

ההורים **יוסל וגיטל גרינברג**

ההורים **אברהם ואסתר קופילביץ'**

האחות **רוזה גרינברג**

הבעל והגיס **משה בורטמן**

האח והגיסה **צבי ופרומה זינגמן — קופילביץ**

זכרם לא ימוש מקרבנו לעד

המנציחים

חייקה וישראל קופילביץ
פוליה בורטמן (גרינברג)

נר תמיד לזכר

הורינו היקרים —

האם — **רבקה דודזון**

נפטר במארקולשטי
כ"ז בניסן ת"ש (5.5.40)

האב — **יהושע השל דודזון**
נפטר בסמרקנד י"ז בניסן
תש"ב (2.6.42)

באהבה נישא זכרם

הבנות — ליזה ורעיה
הבן — זאב דודזון

יזכור

להורינו — ביילה ואלתר וודווז

לאחינו — אריה גבעוני (וודווז) ואיציק

לאחותנו — טובה ובעלה יעקב צור

המנציחים:

משה וריבה וודווז

צ׳רנה גבעוני (וודווז)

פוליה צור

הילדים:

אביבה, ישראל ודוד צור

דוד ומלכה וודווז

לזכר

הורי — הניה ויצחק וויינשיל

שנפטרו בגירוש בסיביר

אחי — שמואל ווינשיל

שנפטר בברוסל

גיסי — וולודיה (זאב) שטרנברג

שנפר ברוסיה

המנציח

צבי וויינשיל

לזכר

בעלי, אבינו, סבנו ואחינו

לוי וקסמן ז״ל

שנפטר בישראל

בן צבי ושרה ז״ל

שנרצחו במארקולשטי

זכרם לא ימוש לעד מקרבנו

המנציחים

אשתו טובה, בנם אהרן,

בתם רחל׳ה, האח נחום

והאחיות בתיה ודורה

לזכר

הורינו — חנצי ועזריאל ויסבוך

שניספו באסיה הסוביטית

הדודו והדודה — גודל ומרים קופרשטיין ובתם בקהל׳ע

שנרצחו במארקולשטי

המנציחים

אוליה, פוליה, בייריש (דב)

עודל ומנדל ויסבוך

לזכר

הורי — **יוסף וחנה יוציס**

הורינו — **אשר ובליומה שוורצמן**

בעלי — **משה דובמן**

המנציחים

נחמה ויסבוך (יוציס)

לאה ויסבוך (שורצמן)

סוניה דובמן (שורצמן)

לזכר יקירי הנעדרים

אמי — **עודל ווסיליבר**

אחותי — **איטה**

האחים — **יוסקה, ראובן, רפאל וישראל**

שניספו בדרך בריחתם מהנאצים
בערבות אוקראינה

הבן והאח

זאב (ווליה) ווסיליבר

לזכרו של

דוד זבריז׳ר ז״ל

שנפטר מהתקף לב בארה״ב
לאחר ביקור בארץ
במאי 1976

זכרו יהיה חרות בקרבנו לעד

המנציחים

האחות — רחל
האחים — ראובן ויופלה
אשתו — איילין
והילדים לאה ויעקב

לזכר הנעדרים

הבעל, האב והסבא —

אברהם זילברמן

הבעל והאב — **יוליה פרנץ**

הידידים הקרובים ביותר —

משה, שפרה ואברהמ׳ל דוידזון

זכרם לא ימוש מלבנו לנצח

המנציחים

גניה זילברמן

לוסיה ומרק פרנץ

לזכר

אבי — **חיים זלצר**

שנפטר במארקולשטי

אמי — **פרידה זלצר**

שנפטרה בבלפוריה

זכרם לא ימוש מקרבנו לעד

הבת רבקה

הבן יוסף זלצר

לזכר הנעדרים

הורינו — **ישראל וחנה חלפין**

שניספו בשואה

ומקום קבורתם לא נודע

אחינו — **שמואל חלפין**

אחותנו — **צ'רנה**

אחותנו — **ביילה** ובעלה **חיים רבינוביץ**

זכרם לא ימוש מקרבנו לעד

סימה חלפין — בת ואחות

מרים הרצאנו (חלפין) — בת ואחות

מרים אוסטפלר — נכדה ובת

לזכר

אמי היקרה

בריינה חרץ

בת מרדכי גרינזייד (מיאמפול)

שנספתה בדרך בריחתה מהנאצים

בערבות אוקראינה

ומקום קבורתה לא נודע

הבן מאיר

לזכר הנעדרים

ההורים — **רחל ונחום טריף**

הבעל והאב — **צבי קופרשטיין**

האח — **יהודה ליב טריף**

הדודים והדודות —

אסתר ואברהם טריף

שרה ומנדל יפה

שפרה ומשה דוידזון

בתיה וחיים פנדלר וילדיהם

המנציחים:

דורה ויוסף גולדמן,

ברכה קופרשטיין, צפורה ורם

כופרא (קופרשטיין)

לזכר הנעדרים

קרובי — **פסח ובת־שבע לרנר**

אברהם ודוד לרנר

ומשפחותיהם

ידידי — **יחזקאל בניקוב ואשתו**

אבא וגיטל קיטובסקי

שנרצחו באכזריות בימי השואה

המעלה את זכרם

מרדכי בן־ברית (בריסמן)

לזכר

אמי — **רבקה מידלר**

אחותי — **קלרה רויטמן**

שנרצחו בידי הנאצים

הבן והאח

שמואל מידלר

לזכר

הנעדרים האהובים והיקרים

אמי — **מאניה לנגמן**

אבי — **זיסי לנגמן**

בתי הקטנה — **האירוצ'קה**

גיסתי היחידה —

הניה'לי לנגמן (מיילי־ד)

המנציחה

רוזה אנטוניאק (לנגמן)

לזכר הנעדרים

שלא ישכחו לעד מקרבנו

האם — **חיה שרה לנדאו**

אליעזר וחוה לנדאו

הילדים **ליובה וסימה**

האח והגיס — **שמרל לנדאו**

חיים־איצי וחייקה גרינברג

פאני ובוריס פלופסקי

בני פלופסקי

המנציחים

פוליה ודוד לנדאו

לזכר הנעדרים

האב — **פרויקה סוירפמן**

האם — **איידל**

האחות — **בריינה**

האחות — **ציפה סוירפמן** (אייזנברג)

זכרם לא ימוש מקרבנו

המנציחים

מאיר וחייקה סוירפמן

נר תמיד

לאם — **באבע**

לאב — **לייביש**

לאחיות — **רחל ושרה סלצר**

שנקטלו בידי זידים בשואה, הי״ד

לאחי — **אבא**

שנפטר בדמי עלומיו

המנציחים

הבת: מרים סלצר־קופלוביץ

הבן: משה סלצר

לזכר

אבינו — **צבי סידיק** ז״ל

אמנו — **חיה** ואחותנו — **בלה**

שניספו במחנה בורטוזיני

באבגוסט 1941

המנציחים:

צפורה כהן, סויבל מאירזון,

משה סידיק, נחום ובנימין סידיק

(ברוסיה)

לזכר

הורי — **דוד ורבקה סוסליק**

אחי — **מנשה וישעיהו**

שניספו בערבות רוסיה ב־1941

אחי — **ראובן סוסליק**

שנפטר בבית הסוהר ברוסיה

ב־1962

זכרם לא ימוש מקרבי לעד

המנציחה:

הבת והאחות בושקה סוסליק

יזכור

לאבינו —

חיים סטניסלבסקי ז״ל

שנפטר בנכר

לאמנו —

חיה לאה ז״ל

שנפטרה בשיבה טובה בישראל

המנציחים הבנים והבת:

ישראל, ישעיה, דב, שניאור,

צבי, דינה סטניסלבסקי

לזכר הנעדרים

האחות — **ברײנה גולדשטין**

ובתה **אסתר** (טושה) ובעלה **משה**

האחות — **רבקה**

ובעלה **ליב ווײסמן**

האחות — **גיטל**

ובעלה **אשר מאירוביץ**

המנציחים

ישראל, ישעיה, דב, שניאור,

צבי, דינה סטניסלבסקי

לזכר הנעדרים

הסבתא — **אסתר דכטר**

הסבתא — **שײנדל דכטר**

הדוד — **יהודה ליב דכטר**

הדודה — **פרומה דכטר**

הבנות — **רבקה ושושנה**

הבן — **ישראל**

המנציחים

ישראל, ישעיהו, דב, שניאור,

צבי, דינה סטניסלבסקי

יזכור

לדוד — **משולם סטניסלבסקי**

לדודה — **ברײנה סטניסלבסקי**

לבנות — **פײגע, ציפה, שרה**

המנציחים

ישראל, ישעיה, דב, שניאור,

צבי, דינה סטניסלבסקי

יזכור

לאבינו — ר' **אריה ליב סוסליק**
שנפטר בשיבה טובה בת"א
בשנת תשי"ח/1958

לאמנו — **אסתר סוסליק**
שנפטרה במארקולשטי

המנציחים:

שמואל ויונה סלעי (סוסליק)
שאול ופנינה סוסליק
יפה (סוסליק) וחיים לדרמן
צבי וטובה סולל (סוסליק)
והמשפחות: בנים, בנות,
נכדים ונכדות

לזכר יקירינו

ההורים — **מלכה וירחמיאל פיירשטיין**

האחים — **דוד וישראל** (פוסיה)

האחות — **אידה** ובעלה **יצחק קולקר**

ובנם **שמואל** ובתם **צ'קה**

זכרם לא ימוש מקרבנו לעד

המנציחה

סוניה פיירשטיין־גורשניק

יזכור

לאשתי היקרה **אדלה** (עטלה)

פקלמן — פקל

שנפטרה ב-30.12.75

זכרה לא יישכח לעולם

בעלה — הרש פקלמן (פקל)

לזכר

הורי — **ישראל ודובריש פקל**

אחותי — **חנה פקל**

אחותי — **בתיה סודיק**

הדוד — **שמואל־לוזר סידיק ומשפחתו**

הדוד — **אברהם פקל ומשפחתו**

המנציח:

הרש פקלמן (פקל)

לזכר

הורינו —

צפורה ואברהם פרוטיץ'

זכרם לא ימוש מלבנו לעד

המנציחים

בנותיהם ובנם רחל, רות, איתן

יזכור

לבעלי ולאבינו —

צבי־שמחה (הערש) פקלמן

לסבנו — **שלמה־אליעזר**

ולסבתנו —

פייגה־פעסי פקלמן

לגיסותינו ולדודותינו —

לאה והעניה־מלכה

המנציחים

רחל פקלמן
שלמה פקלמן
פנינה פיטרמן

לזכר הנעדרים

אבא — **מיכאל קויפמן**

אמא — **פסיה קויפמן**

זכרם לא ימוש מקרבנו לעד

המנציחים

הבנות: רוזה, פאני, שרה

הבן: מוני

לזכר

סבתא — **ריבה קופרשטיין**

סבא — **חיים קופרשטיין**

הורינו — **חנצ'ה ואלטר שור**

אחינו — **שמואל ומשה שור**

אחותנו — **שרה שור**

זכרונם לברכה

המנציחים

וולקה, דורה שור

טובה אנגלוביץ (שור)

לזכר

אבי — **ברוך קולקר**

אחי — **אריה קולקר**

שניספו בדרך בריחתם מהנאצים
בערבות אוקראינה

זכרם לא ימוש מקרבנו לעד

המנציחים:

הבן שמואל

ואמו בתיה

יזכור

להורינו —

ליב ואסתר פקלמן

לאחינו —

מנשה ואשתו **חנה**

לגיסנו — **איגון רונפלד**

שנפטרו בברזיל

המנציחים

גיטל ויהודה וורטר — לוס אנג'לס
צבי ומינה פקלמן,
יצחק ובלה פקלמן,
דבורה ריזנפלד — ברזיל
ברוך ובתיה פקלמן
רבקה ושמחה שנקמן

יזכור

אחינו —

אליהו ואשתו **העניע פקלמן**

אחותנו —

רחל ובעלה **פאליק סופר**

שנספו בשואה

המנציחים:

גיטל ויהודה ווכטר — לוס אנג'לס
צבי ומינה פקלמן
יצחק ובלה פקלמן
דבורה רוזנפלד — מברזיל
ברוך ובתיה פקלמן
רבקה ושמחה שנקמן

יזכור

לסבתנו —

שרה בת ר' בנימין **קופרשטיין** ז"ל

לדודותינו —

בילה וחנה ז"ל

לדודינו —

משה וגדליהו ז"ל

המנציחים

יוסף ונחמיה פקלמן

לזכר

אבינו — **אלעזר בר' מאיר אהרן קוטיק**

שנפטר לאחר מחלה קשה
במארקולשטי
ערב תשעה באב תרצ"ו

אמנו — **מלכה**

אחותנו — **סימה** ובתה **אלעזרה**

אחותנו — **נחמה,** בעלה **שמואל** ובתה **אלעזרה**

שנספו בדרך נדודיהם ובמחנות

מאיר, צפורה, וצ'קה

יזכור

לאבי ובעלי

מאיר אהרן קוטיק

שנפטר בברזיל והובא לקבורות
בישראל

המנציחים

הבן: אלעזר (לואיז)

אשתו: דינה

הבנות: מרים ומינדה
ומשפחותיהם

יזכור

לסבא — **זאב** בר' **מאיר אהרן הכהן קוטיק**

לסבתא — **מרים**

להורינו — **האירה** (הניה) לבית **קוטיק ואנדור קוך**

שנפטרו בישראל

הבנות — לאה ויהודית

הבן — שמואל קוך
ומשפחותיהם

לזכר

הורינו — **דבורה** לבית **קוטיק**
ויוסף שטייניץ

שנפטרו בישראל

המנציחים

הבת: מרים (שטייניץ) פאליק
לונדון

הבן: רוני שטייניץ
ומשפחותיהם

לזכר

אבינו מורנו —

ר' אהרן בר' זיסא־יעקב
פקלמן ז"ל

אמנו —

מרים בת שרה ז"ל (לבית ליצ'מן)
שנפטרו בירושלים

סבינו —

ישראל יוסף ליצ'מן ז"ל
זיסא יעקב פקלמן ז"ל

המנציחים

יוסף ונחמיה פקלמן

לזכרם הקדוש של

אבי מורי **שמשון בן משה**

ואמי הורתי **שרה בת שלמה**

קופרשטיין

שניספו בשואה במארקולשטי

ולהעלאת נשמתם של

יוסף ואיטה אלגורט

שנטמנו באדמת ישראל

אסתר (אלגורט) ולייב קופרשטיין

לזכרון נצח ליקירינו

בן־ציון (בני) בן אברהם
קופילביץ'

מרדכי ושרה פריבצקי

זביל רוטברג

זכרם לא ימוש מקרבנו לעד

המנציחים

נחמה וראובן קופילביץ'

יזכור

לאבינו — **יהושע בן־חיים**
וריבה קופרשטיין

לאמנו — **סוסיה**

לאחינו הבכור — **צבי**
שנפטרו בישראל

לאחינו — **ישעיהו**

שנפל במלחמת העולם השניה

בצער רב

כל בני משפחת קופרשטיין

לזכר הנעדרים

הדודים — **אטל ומוניש רוביל**
חיים ויצחק ברויטמן
בנות דודות — **רחל ובושקה יפה**
בני דוד — **שלום רוביל**
שלום בן ראובן ובתיה
וסיליבר
אברהמל דוידון

זכרם לא ימוש מקרבנו לעד

המנציחים

דורה ויוסף גולדמן
ברכה קופרשטיין
צפורה ורם כופרא (קופרשטיין)

לזכרון נצח

לבתי הבלתי נשכחת לעולמים

שולמית לוי (ראש)

שנפטרה בארץ

בי״ב באדר 1964

מנציחה

אמא

טובה קולקר (ראש)

לזכר ההורים

שלא ישכחו לעד מקרבנו

האם — **מרים רודיק**

נפטרה ג׳ ניסן תש״ח

האב — **אריה רודיק**
נפטר ו׳ בשבט תשל״ב

מקום קבורתם ב,,עיר האבות״

באר־שבע

המנציחים

צפורה ודניאל רודיק

לזכר הנעדרים

ההורים —
פרומה ושניאור שטיינברג

האח — **יחיאל** ורעיתו **פרידה**

הבת — **פרימה׳לי קאושנר**

הדודה — **גניה**
והדוד **יצחק חלימסקי**

זכרם יהיה חי בלבנו לנצח

בריינה (שטיינברג)

ושמעון קאושנר

יזכור

לאבי — **ינקל שור**

לאמי — **חיקה שור**

לאחותי **מניה שור**

לאחי **הרש וחיים שור**

שנפלו בזמן מלחמת העולם
השניה בערבות רוסיה

המנציח

אברהם שור

לזכר

אחי —

בני בן **ר' משה** ז"ל **שפילברג**

שנרצח בפרעות ביאסי

אחותי —

לאה ובעלה **חיים גרינברג**

וילדיהם **חוה, רבקה, רחל,**
משה ופאליק

שנרצחו במארקולשטי

צפורה כהן וברכה וולמרק

(לבית שפילברג)

לזכר יקירינו הנעדרים

סוסיה וליב שמוניס

דבורה ואבא סודווארג

הילדים —

אהרן (אייה), **גוסטה ומוני**
מייקה וגרישה ליפשיץ

זכרם לא ימוש מקרבנו לעד

המנציחים

פוליה ודוד לנדאו

מינה שמוניס

לזכר יקירינו ז"ל

הורים—**שמואל ופייגה שמוניס**
אמא — **גולדה טרטקובסקי**
אח — **מנדל שמוניס**
דוד ודודה — **ברוך ומירל שמוניס**
בת דודה — **שרה שמוניס** (ג'ק)
בן דוד — **מלך שמוניס**
בת דודה — **חייקה שמוניס**

זכרם לא ישכח לעד

המנציחים:

מניה ומשה טרטקובסקי

שוני שמוניס

רשימת יוצאי מארקולשטי שתרמו להוצאת הספר

אהרונוביץ חיה (אייזנברג)	באר־שבע
איינבינדר צבי	ארה״ב
אלקין אברהם	רחובות
אלקין קלמן	חיפה
אנגילביץ טובה (שור)	פתח־תקוה
אנטוניאק רוזה (לנגמן)	חיפה
בורטמן אביגדור	חדרה
בורטמן מאיר	חיפה
בן־ברית מרדכי (בריסמן)	חיפה
בן דור (בנדרסקי) מתתיהו ולינה (ליסינגר)	גבעתיים
בן זאבי אברהם (קוטיק)	ירושלים
בן זאבי נחום	ירושלים
בניש יוסף ופרל (וויסבוד)	מושב חירות
גבעוני צ׳רנה ואריה (וודובוז)	חולון
גולדמן יוסף ודבורה	בת־ים
גורודצקי מאיר	תל־אביב
גורשניק סוניה (פיירשטיין)	חיפה
גרינברג גדליהו	הרצליה
גרינברג יצחק ובושקה (רובל)	פתח־תקוה
דאובר דבורה (וקסמן)	גבעתיים
דובמן סוסיה (שוורצמן)	נצרת־עילית
דוידזון זאב	גבעתיים
דורון ראובן (זבריז׳ר)	שער העמקים
הורביץ (זלדין) הניה	חדרה
הלפרין חנן וטובה (בוגומוליץ)	רמת־גן
הרדוף צ׳קה (קוטיק) ומשה (סידיק)	קבוץ שמיר
הרצאנו מרים (חלפין)	ירושלים
וודובוז שלמה	פתח־תקוה
וויינשטוק ברכה (זבודיבקר)	אוסטריה
וויינשל צבי (הרש)	חיפה
ווין שושנה (גמורמן)	באר טוביה
ווייסבוד דב	חיפה
ווייסבוד מנדל ולאה (שורצמן)	קבוץ שו׳יד
ווייסמן אשר	תל־אביב
ווייסמן דב	חיפה
וולפוביץ יעקב וסימה (גיילבורד)	תל־אביב

רשימת יוצאי מארקולשטי שתרמו להוצאת הספר

וולצר צפורה (קוטיק)	רמת־גן
ווסיליבר זאב	ראשון־לציון
ווקסמן לוי וטובה (בנדרובסקי)	פתח־תקוה
זיידמן סויבל (רוזנבלום)	חולון
זילברמן גניה וד״ר ליוסיה פרנץ (זילברמן)	רחובות
חנציס אברהם	פתח־תקוה
חרץ מאיר	ירושלים
טבק הניה־גולדה	בלגיה
טננבוים דבורה (ברנבוים)	בני־ברק
טפר נחום	ראשון־לציון
טרטקובסקי משה ומניה (שמוניס)	הרצליה
יפה לייב	בלגיה
כהן צפורה (שפילברג)	גבעת־חן
כהן צפורה (סידיק)	תל־אביב
כופרא (קופרשטיין) אהרן ד״ר	תל־אביב
כופרא (קופרשטיין) רם (מילו)	קיראון
לנדאו דוד ופולה (גרינברג)	הרצליה
מידלר שמואל וגוסטה (צרניס)	עפולה
מישורי יהודה ורבקה (גרינברג)	תל־אביב
מלחי מינה (אייזנברג)	כפר סבא
מרגלית צבי (ציבושניק)	קבוץ יפעת
ניימן זלמן	הרצליה
סביר דוניה (גולדשטיין)	פתח־תקוה
סולל צבי (סוסליק)	רמת השרון
סופר בלה (אלקין)	תל־אביב
סוסליק בושקה	תל־אביב
סוסליק שאול	תל־אביב
סוסליק שמואל	תל־אביב
סוסליק רוזה	תל־אביב
סטניסלבסקי דב	פתח־תקוה
סטניסלבסקי ישעיהו	פתח־תקוה
סטניסלבסקי צבי	פתח־תקוה
סטנילבסקי שניאור	תל־אביב
סוירפמן מאיר	קיראון
סקוירר אסתר	קבוץ עין המפר
פאלק מרים (שטייניץ)	לונדון
פאַנג פאַניה (קויפמן)	בת־ים

רשימת יוצאי מארקולשטי שתרמו להוצאת הספר

פיינטוך רחל (זבריזר)	ירושלים
פקל צבי (הרש) — פקלמן	תל־אביב
פקלמן יצחק	בראזיל
פקלמן ברוך (בוקה)	כפר וורבורג
פקלמן יוסף	תל־אביב
פקלמן נחמיה	ירושלים
פרובר רבקה (זלצר)	בלפוריה
פקלמן צבי (הרש) ז״ל	קרית־ים
פרוטיץ׳ איתן	אשדוד
צור פוליה (גרינברג)	תל־אביב
קאופמן פסיה (פקל)	קרית שמונה
קאושנר בריינה (שטיינברג)	בת־ים
קוטיק מאיר ד״ר	ירושלים
קוטיק לואיז (אלעזר)	סביון
קולקר חיים ד״ר	ארה״ב
קולקר שמואל (מיליק)	חולון
קופילוב ראובן	כפר־סבא
קופילוביץ מרים (סלצר)	תל־אביב
קופילוביץ ישראל וחייקה (גרינברג)	נתניה
קופרשטיין אליעזר ד״ר	חיפה
קופרשטיין זאב (וולקה)	ראשון־לציון
קופרשטיין לייב (לייביש)	תל־אביב
קופרשטיין צבי וברכה (טריף)	בת־ים
קנדריה קלרה (זלדין)	חולון
קרן יהודית (קוך)	רמת־גן
רודיק דניאל וצפורה (פייגה)	באר־שבע
ראש טובה (קולקר)	נתניה
ריזנפלד דבורה	בראזיל
שוסטרמן שרה	חולון
שור אברהם	ראשון־לציון
שוורץ איטה (שטרנברג)	ירושלים
שנקמן רבקה (פקלמן)	ירושלים
שפילברג רוזה (קולקר)	[illegible]
שפירון יחיאל (שפילברג)	ירושלים
תמרי לאה (ווינשל)	חיפה

תצויין תרומתו הנכבדה של צבי (הרש) פקלמן, סן־פאולו, בראזיל.

תאריכים ומספרים אחדים

ביום ג' דחוהמ"ס תשל"א, 18 באוקטובר 1970, התקיים הכנס הראשון של יוצאי מארקולשטי בארץ, בו הוקם

,,ארגון יוצאי מארקולשטי בישראל"

והוחלט להוציא ספר זכרון לעיירה.

מאז הכנס הארצי הראשון התקיימו:

15 כנסים ופגישות ארציות;

52 ישיבות ועד הארגון;

מאות ימי עבודה של המערכת באיסוף החומר לספר ועריכתו.

לאחר 7 שנים הננו מברכים על המוגמר.

ישיבת עבודה של ועד הארגון ומערכת הספר, בשלב אחרון להדפסת הספר (יולי 1977).
מימין לשמאל: **מאיר גורודצקי, לינה ליסינגר—בן־דור, יהודה מישורי, זאב ווסליבר, זאב דודזון, לייב קופרשטיין, מאיר קוטיק, ישעיה סטניסלבסקי, מ. בן־דור (בנדרסקי), מרים סלצר־קופלוביץ, דב ווייסבוך.**

בעמוד משמאל: אחד הכנסים הארציים של הארגון.

